

અપવાદ, ધાન્ય ઘૃતાદિકની શુદ્ધિપ્રકારનો ભેદ, જળાશયમાં જળશુદ્ધિનો ભેદ, ગૃહશુદ્ધિનો પ્રકારભેદ, કામળી આદિક વસ્તુઓનો શુદ્ધિપ્રકારભેદ, તામ્રાદિ ધાતુઓના શુદ્ધિપ્રકારભેદો, ગાયોએ મુંઘેલા કાંસાદિકની શુદ્ધિનો પ્રકાર, મોટા અન્નરાશિને શ્વાનઆદિકના સ્પર્શમાં શુદ્ધિનો પ્રકાર, રજ આદિકને અપવિત્રનો સ્પર્શ થતાં પણ દોષે રહિતપણું, દર્ભાદિકમાં નિર્માલ્યતા દોષનો અભાવ, કવચિત્ તેનો અપવાદ, જન્માશૌચ મૃતાશૌચના ભેદો, ચંદણાશૌચના ભેદો, શુદ્ધિસ્નાનમાં આદ્ય જળના ભેદો, ચંદણમાં કરવાનાં દાનોના ભેદો અને ચંદણમાં કરવાનાં શ્રાદ્ધોના ભેદો વિગેરે ॥૨૯॥

૨૦ શ્રાદ્ધવિધિનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ કહેલું શ્રાદ્ધનું લક્ષણ, શ્રાદ્ધોનું નિત્ય નૈમિત્તિકાદિભેદથી આર પ્રકારપણું, મતભેદથી શ્રાદ્ધનું આરપ્રકારપણું, શ્રાદ્ધને યોગ્ય દેશભેદનું નિરૂપણ, શ્રાદ્ધમાં વર્જ્ય દેશભેદનું નિરૂપણ, છત્ર પ્રકારના શ્રાદ્ધભેદો, જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે શ્રાદ્ધની અકર્તવ્યતા, કવચિત્ તેનો અપવાદ, મહાલયાદિકમાં શ્રાદ્ધાચરણવિષે પ્રકારભેદો, શ્રાદ્ધમાં સિમંતપુરોચ્ચ શ્રાદ્ધનું નિરૂપણ, દૈવ પિતૃયજ્ઞ વરવાણા વિગેરેની સંખ્યા, દંતધાવનાદિકની શ્રાદ્ધમાં વર્જનીયતા, શ્રાદ્ધકર્તા અને શ્રાદ્ધલોકાના નિયમવિશેષો, શ્રાદ્ધમાં માંસનો પ્રતિષેધ, શ્રાદ્ધમાં પ્રસસ્ત અન્ન દુધ આદિકના ભેદો, ગોવનામાદિકના ઉચ્ચારણપૂર્વક શ્રાદ્ધની કર્તવ્યતા, ગોત્રાદિકના અપરિજ્ઞાનમાં વિશેષવિધિ, વિસર્ગાદિકર્મોની પિતૃપૂર્વક કર્તવ્યતા, સત્ય અપસવ્યના સમયભેદો, શ્રાદ્ધમાં આદ્ય વર્જ્ય પુષ્પભેદ, આમશ્રાદ્ધનો અધિકારિભેદ, મૃતાહાદિકમાં આમશ્રાદ્ધનો પ્રતિષેધ, આમાચના અભાવમાં સુવર્ણથી શ્રાદ્ધવિધાનનો પ્રકાર, પુત્રજન્મમાં શ્રાદ્ધની સુવર્ણથીજ કર્તવ્યતા, સંકલ્પશ્રાદ્ધમાં આવાહનાદિકનો પ્રતિષેધ, શ્રાદ્ધદિવસે દ્રવ્ય વિગ્રાદિકની અપ્રાપ્તિમાં કર્તવ્યનો પ્રકાર, શ્રાદ્ધમાં અલ્પયજ્ઞ કરવામાં વિશેષ, પત્ની રજસ્વળા થતાં શ્રાદ્ધભેદથી કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો વિચાર, ત્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધપ્રાપ્તિમાં શ્રાદ્ધની પરદિને કર્તવ્યતા, સંન્યાસિના પણ વાર્ષિકશ્રાદ્ધની પુત્રે કર્તવ્યતા, આમશ્રાદ્ધાદિકના આચરણમાં પૂર્વાહાદિ સમયભેદનો વિધિ, મૃતાહાદિકના અપરિજ્ઞાનમાં કર્તવ્યકાળનિર્ણય, યજ્ઞાદિકમાં વૃદ્ધિશ્રાદ્ધની કર્તવ્યતા, પિતા સંન્યાસી થતાં કે પતિત થતાં પુત્રે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધાદિકમાં પિતાને પરિતજીને પિતામહને

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।
વિષયાનુક્રમણિકા ।

પञ્ચમપ્રકરણમ્ ।

અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપને જાણવા ઇચ્છતા શિવરામ વિષે પુછેલા ભગવાને નિરૂપણ કરેલું ધર્મનું શ્રુતિસ્મૃતિમૂળપણું, સ્મૃતિકારોનાં નામો, યુગભેદથી સ્મૃતિપ્રાધાન્યભેદ, ધર્મનું ૭ પ્રકારપણું અને તેનાં પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણો, ધર્માચરણને યોગ્ય શુભ દેશવિશેષ અને ધર્માચરણમાં શ્રદ્ધાની પ્રથમ આવશ્યકતા વિગેરે ॥૧॥

૨ સાધારણધર્મોનું નિરૂપણ, વર્ણના વિશેષ ધર્મોનું નિરૂપણ, ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારભેદો, ઉપવીતસંસ્કારથી દ્વિભેદે દ્વિવપણાની પ્રાપ્તિ, સ્ત્રીયોના સંસ્કારમાં વિશેષ, સચ્છદ્ર અસચ્છદ્રના સંસ્કારમાં વિશેષ, યુગભેદથી થએલી સ્ત્રીયોના સંસ્કારોમાં ન્યૂનતા અને ગ્રાહણાદિ ચાર વર્ણોની ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓ વિગેરે ॥૨॥

૩ બ્રહ્મચર્યાશ્રમના ધર્મો કહેતાં ઉપનયનકાળ, ઉપનયનમાં આધિકારીઓ, ઉપવીત કરવાનો વિધિ, મેષજાળવિધિ, દંડવિધિ, ગાયત્રીમંત્રોપદેશવિધિ, વિદ્યાર્થે ગુરુકુળમાં વસતા વર્ણોએ પાળવાના નિયમો, ઉપાકર્મવિધિ, બ્રહ્મચારિઓની અનુવિધતા અને નિષિદ્ધાચરણમાં બ્રહ્મચારિઓએ કરવાનાં ભિન્નભિન્ન પ્રાયશ્ચિત્તો વિગેરે ॥૩॥

૪ દ્વિભેદનું ચાર અધ્યાયવડે આહ્નિક કર્મ કહેતાં કરેલું સ્નાનવિધિ તથા સંધ્યાવિધિનું વિસ્તૃત નિરૂપણ ॥૪॥

૫ સંધ્યાકર્મમાં અંતર્ગત ગાયત્રીજપવિધિનું સવિસ્તર નિરૂપણ ॥૫॥
૬ સંધ્યાકાળના અતિઠમાદિકમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, સૂતક મૃતકમાં સંધ્યાના અનુષ્ઠાનમાં વિશેષ, સંધ્યાનુષ્ઠાન પછી હોમની કર્તવ્યતા, પવિત્રવિધિ, સ્વાધ્યાયવિધિ અને દેવપિતૃતપંચવિધિનું સવિસ્તર નિરૂપણ ॥૬॥

૭ દેવાર્ચનનો વિધિ કહેતાં પ્રતિમાનું અષ્ટપ્રકારપણું, પ્રતિમાપૂજનમાં સ્ત્રીયોનેપણુ અધિકાર, શાળાશામાદિકના પૂજનમાં સંખ્યાથી વિશેષ, વિધ્યુપ્રધાન પંચાયતન પૂજનો વિધિ, સ્વતંત્રપણે શિવપૂજનમાં તેમને નિવેદન કરેલા

સેનાપતિપદમાં પ્રયોજ્યનું લક્ષણ, રાજાએ રાખવાના અધ્યાપકનું લક્ષણ, તેવા અધ્યાપકથકી રાજાએ સર્વ શાસ્ત્રના અધ્યયનની આવશ્યકતા વિગેરે રાજનીતિઓ ॥૨૩॥

૨૪ રાજનીતિની ધર્મોપજીવનમાં હેતુતા, ધર્મવર્ગનું નિરૂપણ, સામાદિ ચાર ઉપાયોનો યથાયોગ્ય પ્રયોગ, અષ્ટપ્રકારની સેનાનું નિરૂપણ, વ્યૂહરચનાનું નિરૂપણ, રાજાને મનોજયની આવશ્યકતા, રાજનીતિ કાળમાં કારણતા, વિગેરે રાજનીતિઓ કહી છે ॥૨૪॥

૨૫ મંત્રીપદમાં નિયોગ કરવા યોગ્યનું લક્ષણ, મુદ્દપદમાં ચલણ કરવા યોગ્યનું લક્ષણ, મંત્રનાં પાંચ અંગોનું નિરૂપણ, મંત્રમાં અયોગ્ય પુરૂષો, મંત્રાલોચનને યોગ્ય દેશ, છ પ્રકારના કીલાનું નિરૂપણ, આતુર્વપૂર્વ રક્ષણની આવશ્યકતા, મઘ દૂતાદિ સ્વભાવની નિયમનતા, ધનાઢ્યોને રાજાએ માન આપવાનું વિધાન, કૃષ્ણવૃક્ષોનું નહિ છેદનવિધાન, વૃત્તિવિહીન વિપ્રોને રાજાએ વૃત્તિ કદવી આપવાનું અવશ્યવિધાન, કૃપાણુ અનાથ આદિકનું વિશેષતઃ પરિચાલનવિધાન, રાજાએ દીર્ઘસૂત્રી નહિ થવાનું વિધાન, ગવાદિ સંરક્ષણ માટે યુદ્ધની કર્તવ્યતા, અપરાધવિશેષથી સર્વસ્વ હરી લેવાના પ્રસંગમાંપણુ તેમની તેમની જીવિકાભૂત આયુધાદિ ઉપકરણ નહિ હરી લેવાનું વિધાન, વિગેરે રાજનીતિઓ ॥૨૫॥

૨૬ વ્યવહાર (દાવા)ના નિર્ણયમાટે સભાસદ્યપદમાં નિયોગ કરવા યોગ્યનું લક્ષણ, ન્યાયાધીશ અમાત્ય આદિક સાથેજ રાજાએ વ્યવહાર જોવાનું વિધાન, સભાનું લક્ષણ, વ્યવહારના ચાર પાદો, વ્યવહારપદોમાં ઋણાદાનાદિ ભેદથી અઢાર પ્રકારનો ભેદ, વ્યવહારનિર્ણયમાં આદરણીય પ્રમાણનું બે પ્રકારપણું, તેમાં માનુષપ્રમાણનું ત્રિવિધપણું, દિવ્યપ્રમાણોનું અષ્ટપ્રકારપણું, માનુષીક્રિયા અને દૈવીક્રિયાઓનો સાથે સંયોગ થતાં માનુષીક્રિયા સાક્ષી વિગેરેનુંજ આદરણ, દિવ્ય પ્રમાણોવડેજ અર્થનો નિર્ણય કરનાર રાજાની અધમતા, ન્યાયાધીશ આદિકનું ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય, રાજા સભાસદ આદિકને સભામાં બેસવાવિષે દિશાનો નિયમ, અધિકારિભેદથી સભાસ્થાનનો ભેદ, દેશાદિકના આચારનો અનાદર કરીને કેવળ શાસ્ત્રથી વ્યવહારનિર્ણયની અકર્તવ્યતા, દુષ્ટ સાક્ષી આદિકનું લક્ષણ, સાક્ષિઓમાં યોગ્ય જનો, સ્ત્રી

આળક આદિકની સાક્ષીમાં અગ્રાણતા, બાણવા છતાં પણ સાક્ષી નહિ પુરતા અને વિપરીત બોલતાની સદોષતા, વધદંડની રાજાએ રૂરીરીતે વિચાર્યા વિના સબ્યાદિકના અનુમતથી એકદમ અકાર્યતાનું વિધાન વિગેરે ॥૨૬॥

૨૭ દંડની પ્રશંસા, બ્રાહ્મણાદિકની વધદંડમાં અયોગ્યતા, યુદ્ધમાં ન વધ કરવા યોગ્ય પુરૂષો, વૃત્તિના અલાભથી ચોરીમાં પ્રવર્તેલા વેદવેદી વિપ્રની દંડમાં અયોગ્યતા, દૂતનીપણુ રાજાએ અવધ્યતા, દેવવિપ્રાદિકની વૃત્તિને હરનારા રાજાને અનર્થ, દુર્બળ ઉપર રાજાએ દયાની કર્તવ્યતા વિગેરે ॥૨૭॥

૨૮ બ્રાહ્મણોની પ્રશંસા, રાજાએ બ્રાહ્મણોને વિવિધ દાનની કર્તવ્યતા, દેવમંદિરો વાળ્યો કુવાઓ તલાવો અગીચાઓ વિગેરેની રાજાએ કર્તવ્યતા વિગેરે ॥૨૮॥

૨૯ રાજાએ માંસલક્ષણની પરિત્યાજ્યતા, અહિંસા મહાનતની રાજાએ વિશેષતઃ પાળનીયતા, રાજધર્મને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તતા રાજાને અત્યનર્થ વિગેરે ॥૨૯॥

૩૦ સ્ત્રીયોના ધર્મોનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ કહેલું સધવા વિધવાનું લક્ષણ અને સધવા સ્ત્રીયોમાં ધર્મનિષ્ઠ અધર્મનિષ્ઠ ભેદથી પતિવ્રતા અને ત્રિવિધ ફુલટા આદિક ભેદનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૦॥

૩૧ પતિવ્રતાધર્મનું નિરૂપણ તથા પતિવ્રતાની પ્રશંસા વિગેરે ॥૩૧॥

૩૨ ઉત્તમ મધ્યમ અધમભેદથી પતિવ્રતાની ત્રિવિધતા, તેણીઓનાં લક્ષણો, ધર્મતારતમ્યને અનુસારે તેણીઓને અનુમરણસમયે થતો ફળભેદ અને મુમુક્ષુ આદિક નારીઓને અનુમરણ (સતી થવાનું)ની અકર્તવ્યતા વિગેરે ॥૩૨॥

૩૩ વિધવા સ્ત્રીયોના ધર્મોનું સવિસ્તર નિરૂપણ ॥૩૩॥

૩૪ વિધવાનારીઓએ કરવાના વ્રતવિશેષો, નિયમવિશેષો અને દાનવિશેષોનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૪॥

૩૫ વ્રતનિયમાદિકના ભંગમાં વિધવાઓએ કરવાના વ્રતવિશેષોનું નિરૂપણ તથા પ્રામાદિક મઘપાન માંસલક્ષણાદિકમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિશેષોનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૫॥

૩૬ સર્વ શ્રીયોએ સાધારણપણે કરવાની ભગવત્પૂજના વિધિનું નિરૂપણ ॥૩૬॥

૩૭ રજસ્વળા થતાં શ્રીયોની અસ્પૃશ્યતા, પાંચમે દિવસે તેથડી વિશુદ્ધિ, કવચિત્ આપદામા ત્રીજે દિવસે શુદ્ધિનો પ્રકાર, રજસ્વળાના સ્પર્શમાં પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર, રજસ્વળાપણુ ગુપ્ત રાખવામા દોષ, બ્રહ્મચર્યવ્રતપરાયણ નરનારીના તે વ્રતના ભગ માટે પ્રવર્તતા નારી નરને પ્રત્યવાય, એરીતે શ્રીસાધારણુ ધર્મનું નિરૂપણ ॥૩૭॥

૩૮ વાનપ્રસ્થના ધર્મો અને તે વાનપ્રસ્થોમાં વૃત્તિભેદને લીધે ચાર પ્રકારપણાનું નિરૂપણ ॥૩૮॥

૩૯ સંન્યાસિના ધર્મો કહેતા પ્રથમ કુટીચક્રાદિ ભેદથી સંન્યાસિમાં ચાર પ્રકારપણુ, તેમના લક્ષણો, મદ તીવ્ર તીવ્રતર ભેદથી વૈરાગ્યનું ત્રણ પ્રકારપણુ, તેમના લક્ષણો, મદવૈરાગ્યવાળાને સંન્યાસમાં અનધિકાર, વિવિદિવા-સંન્યાસ-વિકૃતસંન્યાસ ભેદથી સંન્યાસમા એ પ્રકાર, સંન્યાસથી બ્રહ્મ થએલાને પ્રત્યવાયની અધિકતા, સંન્યાસાશ્રમમા પ્રવેશક્રમનો વિધિ અને સંન્યાસને પામેલાના ધર્મો વિગેરે ॥૩૯॥

૪૦ સંન્યાસિએ ભિક્ષાચણુમા આચરવાના નિયમનું નિરૂપણ ॥૪૦॥

૪૧ સંન્યાસીઓ માટે પ્રતિપેદ કરેલા કર્મો, પ્રતિપિદ્ધ તે તે કર્મોના આચરણમાં તેમણે અનુષ્ઠાન કરવાના પ્રાયશ્ચિત્તોના વિધિઓ, સંન્યાસ-ધર્મથડી બ્રહ્મ થએલાનો રાત્રીએ કરવા યોગ્ય દડ, ધર્મબ્રહ્મ યતિના દર્શનમાં સવસ્ત્ર જ્ઞાનવિધિ, સંન્યાસીથડી થએલાં બાળકોનો ચડાણો સાથે રાખવાનું વિધાન, જ્ઞાનસંન્યાસ વેદસંન્યાસ કર્મસંન્યાસ ભેદથી સંન્યાસની ત્રિવિધતા, વૈરાગ્ય જ્ઞાન ભક્તિના ઉત્કર્ષવાળા બ્રહ્મદર્શી સંન્યાસીને આશ્રમ-ચિહ્નોની અપેક્ષા નહિ હોવાથી અવિધિગોચરતા વિગેરે ॥૪૧॥

૪૨ ચારવણોથડી ઇતર સંકરજાતીય જનોના ધર્મોનું નિરૂપણ ॥૪૨॥

૪૩ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્તશબ્દનો અર્થ, પાપોનુ છ પ્રકારપણુ, જ્ઞાનકૃત અજ્ઞાનકૃત ભેદથી છ પ્રકારના પણ પાપોનુ એ પ્રકારપણુ, પાંચમા વર્ષપર્યંતના બાળકમાં પ્રત્યવાયનો અસાવ, પાંચવર્ષ થડી ઉપર દશવર્ષ સુધીનો બાળક પાપ કરતાં તેના બ્રાતાદિકે પ્રાયશ્ચિત્તની

કર્તવ્યતા, અગીયારમા વર્ષને આરંભીને સોળવર્ષ સુધીના બાળકને અર્ધા પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા, વૃદ્ધાદિકને પણ અર્ધા પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા, પરિપદનું લક્ષણ, પરિપદના કલા પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા, રહસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર વિગેરે ॥૪૩॥

૪૪ મહાપાપોના પ્રાયશ્ચિત્તનું નિરૂપણ-તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મહત્યાપ્રાયશ્ચિત્ત, બ્રહ્મહત્યા સમાનપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સુરાપાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સુરાપાનસમાનપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સુવર્ણસ્તેયપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સુવર્ણસ્તેયસમાનપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, ગુરૂસ્ત્રીગમનનું પ્રાયશ્ચિત્ત, ગુરૂસ્ત્રીગમનસમાન પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, માતૃગમનાદિ અતિપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, મહાપાતકીઓના સંસર્ગિઓને કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સંસર્ગિઓના પણ સંસર્ગિઓને કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ॥૪૪॥

૪૫ ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ ગોહત્યામાં બ્રાહ્મણનું સ્વામિપણું તેથકી ધતિરનું સ્વામિપણું જ્ઞાનકૃતપણું અજ્ઞાનકૃતપણું એવા ભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ, ત્રાલ્યતા (મુખ્ય ગોણું કાળમાં પણ ઉપનયનસંસ્કારે રહિતપણું)માં પ્રાયશ્ચિત્ત, ચોરી કરવામાં ચોરેલા વસ્તુભેદથી અને સ્વામિભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ, અપણ્યવિક્રય (ન વેચવા યોગ્ય વસ્તુના વેચાણમાં) નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, પરિવેદન પરિવિત્તિમાં (મોટો ભાઈ દારાણિસંચહે રહિત છતાં નાનાભાઈને તેના ચંદણમાં અને નાનોભાઈ દારાણિસહિત થતાં મોટાભાઈનું તેના ચંદણમાં) પ્રાયશ્ચિત્ત, ભૂતકાધ્યાપન-ભૂતકાધ્યયન (મૃત્યુ લઈને લાણવામાં અને મૃત્યુ દઈને લાણવામાં) પ્રાયશ્ચિત્ત, પારદાર્યનામના ઉપપાપમાં સર્વણના અનુલોમ વિલોમભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ, વેશ્યાગમનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, શક્ર અશક્રભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તભેદ, ચંડાળ-સ્ત્રીગમનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, ચંડાળાદિકે ભોગવેલી સ્ત્રીયોને પ્રાયશ્ચિત્ત, સ્ત્રીઆદિકવધનામના ઉપપાપમાં ગુણુવાન અગુણુવાન ભેદથી સ્ત્રીપુરૂષભેદથી કામકૃત અકામકૃતભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદો, ગજાદિ પશુપક્ષીજાતિના વધમાં પ્રાયશ્ચિત્તભેદો, વૃક્ષછેદનમાં પ્રાયશ્ચિત્તભેદ, વીર્યપાતમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, નાસ્તિક્ય નામના ઉપપાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, અવક્રીર્ણિના નામના ઉપપાપમાં બ્રાહ્મણી આદિક ભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ, સ્વપ્નમાં થતા વીર્યપાતમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, ત્રતના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, વાનપ્રસ્થાદિકને બ્રહ્મચર્યત્રત-

ભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તનો અતિદેશ, ઉક્ત પ્રાયશ્ચિત્તના આચરણમાં અશક્તને માટે લઘુપ્રાયશ્ચિત્ત, તળાવાદિ વિઠ્ઠલનામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, પશ્વાદિ લીન યોનિનિષેવણનામના ઉપપાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, ઋણાનપાક્રિયા (કરેલું કરજ પાછું ન આપવું) આદિક ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ॥૪૫॥

૪૬ માંસભક્ષણાદિ પ્રતીર્ણનામનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત, વૃષ્ણવદ્રોહાદિ અલ્પધિક પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, પ્રાયશ્ચિત્તના અનાચરણમાં રાત્રએ બળાત કસવાનું વિધાન વિગેરે ॥૪૬॥

૪૭ ચાંદ્રાચણાદિ વ્રતોનાં લક્ષણો-તેમાં યવમધ્યચાંદ્રાચણનું લક્ષણ, પિપીલિકામધ્યચાંદ્રાચણનું લક્ષણ, પ્રકારાંતરથી ચાંદ્રાચણ, ચતિચાંદ્રાચણ, શિશુચાંદ્રાચણ, ઋષિચાંદ્રાચણ, સોમાયનવ્રત, કૃચ્છ્રલક્ષણ, તપકૃચ્છ્રનના ભેદો, સાતપત્ર કૃચ્છ્રનું લક્ષણ, મહાસાંતપનનું લક્ષણ, તેમાં મતભેદ, ચતિ. સાંતપનવ્રતનું લક્ષણ, પર્ણકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પર્ણકૃચ્છ્રવ્રતનું લક્ષણ, કૃણાદિનાનાવિધ કૃચ્છ્રોનાં લક્ષણો, પાદકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પ્રાણપત્યકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, અતિકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, વર્ણને અનુસારે પાદકૃચ્છ્રનું નિરૂપણ, કૃચ્છ્રધનું લક્ષણ, કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પારાકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, સામ્યકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, મતાંતરથી તેનું લક્ષણ, તુલાપુરૂષકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, મતાંતરથી તેનું લક્ષણ, વ્રતોત્તમ બ્રહ્મકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પંચગચ્છ્રનું લક્ષણ, ચતિસાંતપન, આશ્રેયકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, ચામ્યકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, યાવકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, કૌંઠેરકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, જોત્રતનું લક્ષણ, ઉદાલક વ્રતનું લક્ષણ, વીરાસનનું લક્ષણ વિગેરે ॥૪૭॥

૪૮ કર્મવિપાકનું નિરૂપણ અને શિવરામ વિગ્રે કરેલી ભગવત્સ્તુતિ વિગેરે ॥૪૮॥

૪૯ એરીતે ધર્મોપદેશ કરીને, દુર્ગપુરમાં વસંતોત્સવ કરીને ત્યાંથી શ્રીનગર પધારી પુષ્પદોળમહોત્સવ કરીને, ત્યાંથી વડતાલ પધારી ત્યાં રામનવમી મહોત્સવ કરીને દુર્ગપુર પધારેલા ભગવાનની ઉત્તમનૃપે દુર્ગપુરમાં મહામંદિર કરવાની પ્રાર્થના કરતાં ત્યાં કરાવેલો મંદિરનિર્માણનો આરંભ. ત્યાંથી જુનાગઢ પધારી ભગવાને યથાવિધિ કરેલી શ્રીદ્વારિકાધીશાદિ દેવપ્રતિષ્ઠાનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૪૯॥

૫૦ સુકુંદાનંદવર્ણિને ઉદેશીને ભગવાને કરેલું ઉદ્ધવસંપ્રદાયને અનુસારે

નૈષ્ઠિકશ્રદ્ધયર્થદીક્ષાને પામેલાઓના પરિચય હ સ્ત્રીપ્રસંગવર્જન વિગેરે ધર્મ વિશેષોનું નિરૂપણ અને પ્રમાદથી થતા ધર્મભંગમા પ્રાયશ્ચિત્તનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૫૦॥

૫૨ વર્ણિઓએ ત્યાગ કરવાના પ્રતિષિદ્ધ કર્મો અને તેના આચરણમા પ્રાયશ્ચિત્તવિશેષોનુ નિરૂપણ વિગેરે ॥૫૨॥

પર વર્ણિઓએ કરવાના નિત્યકર્માદિક અને પ્રમાદથી તેના ભગમા
પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે ॥૫૨॥

પૃથુ વર્ણિયોને વેદાધ્યયનની કર્તવ્યતા અને તે પ્રસંગથી વેદોના પ્રાદુર્ભાવનો ક્રમ વિગેરે ॥૫૩॥

પટ બ્રહ્મચારીઓએ જરવાના આહિકવિધિનુ સંક્ષેપમા નિરૂપણુ અને મુકુદર્નદવર્ણીએ કરેલી શ્રીહરિની સ્તુતિ ॥પટા॥

પપ દુર્ગપુરમા ભગવાને યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે કરેલી શ્રીગોપીના થજની પ્રતિષ્ઠા અને પોતાના પ્રાદુર્ભાવનુ ધર્મપ્રવર્તનરૂપ પ્રયોજન પરિપૂર્ણ કરી રહેતા ધર્મપ્રવર્તનોપયોગી એવા પણ વ્યાવહારિકથકી વિરામને પામવા ધૃષ્ટતા ભગવાને ગોપાળાનન્મુનિ તથા સ્વાશ્રિતોપ્રતિ કરેલો સદુપદેશ વિગેરે ॥૫૫॥

પદ યોગસ્વરૂપને જાણવા ઈચ્છતા શતાનંદમુનિને ઉદ્દેશીને સાગ
યોગનો ઉપદેશ આપતા ભગવાને કહેલી યોગની પ્રશસા, યોગયોગ્ય દેશનો
ઉપદેશ, યોગ્યયોગ્ય આહારસેવનક્રમનો ઉપદેશ અને શ્રી શ્રીજીસગની
વર્જનીયતા વિગેરે ॥૫૬॥

પૃ ૭ યોગના યમ નિયમાદિ અષ્ટ અંગો, સમાધિ અગિમા યમાદિકની અગતા, અતરંગ અહિરંગ બેદથી યમાદિ અષ્ટાંગની દ્વિવિધતા, ક્રમથી અહિંસાદિ યમોનું લક્ષણ અને તેમનું ફળ, ગૌર્યાદિ નિયમોનું લક્ષણ અને તેમનું ફળ, આસનનું લક્ષણ આસનોના બેદો આસનોનું ફળ નાડીશોધ નનો પ્રકાર નાડીશોધનનું ફળ, પ્રાણાયામનું લક્ષણ અને પ્રાણાયામના હુલકાદિ બેદો વિગેરે ॥૫૭॥

૫૮ વિવિધનાદશવણુ૩૫ શૂન્યક પ્રાણાયામસ્વરૂપનું નિરૂપણ, પ્રણ વનો મહિમા, શૂન્યક પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સહજસમાધિની સિદ્ધિ અને શૂન્યક પ્રાણાયામસિદ્ધિની દુર્વલતા વિગેરે ॥૫૮॥

૫૮ યોગસાધનમાં પ્રવર્તેલાએ નાસાનિઃશ્વાસમાં લાણુવાનાં પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વોનો સ્થિતિક્રમ અને ઈડાદિનાડીવલનમાં કરવાનો કાર્યભેદ વિગેરે ॥૫૮॥

૬૦ પ્રત્યાહાર ધારણા ધ્યાન સમાધિનું લક્ષણ નિરૂપણ ॥૬૦॥

૬૧ શરીરમાં વર્તતા કોશ અસ્થિ પેશી નાડીઓ વિગેરેનું નિરૂપણ ॥૬૧॥

૬૨ બ્રહ્માંડરચનાનું નિરૂપણ ॥૬૨॥

૬૩ કારણભૂત પાંચ મહાભૂતો અને કાર્યભૂત, પિંડબ્રહ્માંડમાં રહેલાં પાંચ ભૂતોના સ્વરૂપનો વિવેક ॥૬૩॥

૬૪ બાહ્ય વર્તતા અને પિંડ બ્રહ્માંડમાં વર્તતા વાયુના સ્વરૂપ સ્વભાવનો વિવેક ॥૬૪॥

૬૫ યોગિએ અવશ્ય લાણુવાનાં પોતાના શરીરપાતકાળનાં ચિહ્નોનું નિરૂપણ ॥૬૫॥

૬૬ યોગોપદેશ સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા શતાનંદમુનિએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ અને પ્રસન્ન થએલા ભગવાને શતાનંદમુનિને કરેલું તદબીષ્-વરપ્રદાન વિગેરે ॥૬૬॥

૬૭ ભગવાનના વરપ્રસાદથી ત્રૈકાલિક વિજ્ઞાનને પામેલા શતાનંદમુનિએ ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસારે કરેલું સટીક શિક્ષાપત્રી સત્સંગિજીવન ગ્રંથનું નિર્માણ, ભગવાને કરેલું મુનિવિરચિત સ્વચરિતનિબંધનું ભક્તોસાથે શ્રવણ, શ્રીનગરાદિકમાં કરાવેલાં તે તે મંદિરોમાં ભગવાને પ્રતિષ્ઠા કરેલી નરનારાયણાદિ અર્યાઓમાં ભક્તોએ સાક્ષાત્ કરેલું ભગવાનનું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય વિગેરે ॥૬૭॥

૬૮ ભગવાનની અદ્ભુત અંતર્ધાનલીલાનું નિરૂપણ અને શતાનંદમુનિએ રચેલા નિબંધોનો નામથી નિર્દેશ વિગેરે ॥૬૮॥

૬૯ શ્રીહરિજયંતીત્રયત્રયવિધિનું વિસ્તૃત નિરૂપણ અને તેના ઉદ્ઘાપનનું નિરૂપણ ॥૬૯॥

૭૦ સત્સંગિજીવન નામના આ નિબંધનો સંક્ષેપમાં વિષયાનુક્રમ, તેનો સમુત્કર્ષ અને સત્સંગિજીવનના શ્રવણપ્રીર્તનાદિકનું ફળ ॥૭૦॥

સમાપ્તા પંચમપ્રકરણવિષયાનુક્રમશિક્ષા ।

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

સત્સાદ્ગીર્જીવનમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

પશ્ચમપ્રકરણમ્ ।

સુપ્રત ઉવાચ—एकदा शिवरामस्तं विप्रवर्यो नराधिप ।। पप्रच्छ
प्राञ्जलिर्नन्वा नारायणमृषीश्वरम् ॥१॥ ब्राह्मण उवाच—भगवञ्छ्रो
तुमिच्छामि नृणां धर्म सनातनम् । त्वमेव सर्वधर्मज्ञो धर्ता

અધ્યાય ૧ લો.

સુપ્રતઃકપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન! એક દિવસે પ્રશ્ન પુછ-
વાનો અવસર પામીને, વિપ્રવર્ય શિવરામભટ્ટ કે જે શિયાણી ગામના
નિવાસી, શ્રીહરિની પાદુકા રાખવાની સેવામાં રહેલા હતા તેમણે, સમસ્ત
મહર્ષિમંડળે રૂડીરીતે સેવાતા ચરણકમળ જેમના છે એવા શ્રીનારાયણ
મુનિને દુર્ગપુરમાં નિશ્ચળપણે રહીને ભક્તજનોને મુખ્ય આપતાને પ્રણામ
કરીને બે હાથ બોડીને વિનયથી એમ પુછ્યું ॥૧॥ શિવરામવિપ્ર પુછેછે—
હે ભગવન! શ્રુતિસ્મૃતિમૂળ હોવાથી સનાતન એવો નરોના અભ્યુદય તથા
ત્રેયના સાધનભૂત ધર્મે સાલળવા હું ઇચ્છુ છું (જે સાલળવા ન ઇચ્છતો

૧ આ અધ્યાયમાં ધર્મરક્ષક ભગવાને ધર્મસાધના વસ્તાઓ કહેવા પૂર્વક ૭
પ્રકારના ધર્મનું લક્ષણ નિરૂપણ કર્યું છે

ધર્મસ્ય ચ પ્રમો ! ॥૨॥ વુઘૈરપિ સુદુર્જ્ઞેયો ધર્મોઽયં સામવેદવત્ ।
 કેવલં ત્વાં સમાશ્રિત્ય વર્તતે સર્વથા હિ સઃ ॥૩॥ યદા યદા તુ
 ભવતિ ગ્લાનિસ્તસ્યાત્ર ભૂતલે । તદા તદાઽવતીર્ય ત્વં સમ્યક્પાસિ
 તમચ્યુત ! ॥૪॥ વક્તા કર્તાઽવિતા ચાસ્ય નાન્યસ્ત્વત્તોઽત્ર વિદ્યતે ।
 ન સ્વર્ગે ન ચ પાતાલે ન ચ દ્રહ્મસદસ્યપિ ॥૫॥ તસ્માત્પમાશ્રમૈઃ
 સાકં વર્ણાનાં ચ પૃથક્ પૃથક્ । વક્તુમર્હસિ સદ્ધર્માનિતરેપાં નૃણાં
 ચ મે ॥૬॥ સુવ્રત વચાય—ઇતિ બ્રાહ્મણવર્યસ્ય પ્રશ્નં સર્વેહિતાવદમ્ ।

હોય તે ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય નથી, આ શુશ્રૂપાનો પ્રકાશ કરવાથી
 પોતાની સદુપદેશની પાત્રતા જણાવી છે) હે પ્રભો ! આપજ સર્વ ધર્મના
 રહસ્યને યથાર્થ જણનારા અને ધર્મના ધરનારા છો (તેને કાળે અવત
 રીને તેનું સંરક્ષણ કરો છો માટે) બીજાનો આપની કૃપાના વશપણથી તેવા
 છે તથાપિ તેમા કોઈપણ તમારે સમાન નથી (આથી ધર્મોપદેશકપણમાં
 ભગવાનનું પ્રાધાન્ય જણાવ્યું) ॥૨॥ આ ધર્મ વિદ્વજનોએ પણ અત્યંત દુર્જ્ઞેય
 છે, કેમ કે ધર્મતત્ત્વની ગતિ અતિગહન છે જે વેદવિધિબોધિત અર્થ છે તે
 ધર્મ છે, વેદવિધિઓતો વિવિધ વર્તે છે (તો આથી—આ દુર્જ્ઞેય ધર્મની અવશ્ય
 સાતવ્યતાપણ જણાવી છે) તે આ દુર્બોધ ધર્મ સામવેદની પેઠે આપજ
 એક આરાધ્ય અને પ્રવર્તકને અવલખીને સર્વથા પ્રવર્તે છે ॥૩॥ તેમાં હેતુ
 કહે છે—હે અચ્યુત ! આ ભૂતળઉપર જ્યારે જ્યારે તે ધર્મની જ્ઞાનિ
 થાય છે ત્યારે ત્યારે તમે દેવમનુષ્યાદિરૂપે અવતરીને તે જ્ઞાનિ પામેલા
 ધર્મને સમુજીવન આપીને રૂડીરીતે પરિપાળન કરો છો ॥૪॥ માટે આ
 ધર્મનો સંરક્ષક ઉપદેશક અને પ્રવર્તક તમારાથથી બીજા કોઈ આ ભૂલો-
 કમા નથી વર્તતો, સ્વર્ગમા નથી વર્તતો, પાતાળમાં નથી વર્તતો અને
 બ્રહ્માની સભામાપણ નથીજ વર્તતો કિંતુ આપજ એક આ ધર્મના સંર-
 ક્ષક ઉપદેશક અને પ્રવર્તક છો ॥૫॥ તો તમે મને શુશ્રૂપુને બ્રાહ્મણાદિ-
 વર્ણોના, બ્રહ્મચાર્યાદિ આશ્રમોના અને ઈતર સંકરજાતીય જનોના તે સદ્ધર્-
 મોને પૃથક્ પૃથક્ કહેવાને યોગ્ય છો ॥૬॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન !
 આવું વિપ્રવર્ય શિવરામનું વચન સર્વજનહિતકારિ સાબળીને પ્રસન્ન થએલા

શ્રુત્વા સ ભગવાનૂચે પ્રસન્નો ધર્મરક્ષકઃ ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—
 નૈઃશ્રેયસકરો નૃણાં બ્રહ્મન્ ! પ્રશ્નઃ કૃતસ્ત્વયા । તતઃ સનાતનાન્ ધ-
 માંનાર્પવાક્યૈર્વેદામિ તે ॥૮॥ વેદપ્રણિહિતો ધર્મો હ્યધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ ।
 વેદો નારાયણઃ સાક્ષાત્સયંભૂરિતિ ગીયતે ॥૯॥ ધર્મો વેદેન યે પ્રોક્તા
 ઋષિભિસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ । પ્રોક્તાસ્ત યવ સ્મૃતિષુ પ્રમાણં તાસ્તતઃ
 સ્મૃતાઃ ॥૧૦॥ પુરાણન્યાયમીમાંસાધર્મશાસ્ત્રાઙ્ગમિશ્રિતાઃ । વેદાઃ

તે આ ધર્મરક્ષક ભગવાન્ શ્રીહરિ બોલ્યા ધર્મરક્ષક આ ભગવાનનો ધર્મ-
 છનાસાથકી બીજો કયો પ્રસાદસંપાદક ઉપાય છે ? કોઈપણ નહિ ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર ! આ ધર્મપ્રશ્નથી હું પ્રસન્ન થયો છું.
 આ તમારો પ્રશ્ન કેવળ સ્વાર્થે નથી કિંતુ સર્વે નરોના નિઃશ્રેયસને કરનારો
 છે, માટે તમોએ જાણવા ઇચ્છેલા સનાતન ધર્મોને આર્પ વાક્યોવડેજ
 ઉપપાદન કરું છું. (સ્વયં ભગવાન્ સર્વ ધર્મના પ્રવર્તક છે અને સર્વેશ્વર છે
 પણ અવતારલીલાને અનુસરીને ‘આર્પ’ એમ કહેછે) ॥૮॥ તેમા પ્રથમ
 ધર્મનું લક્ષણ કહેછે—જે વેદપ્રણિહિત અર્થ તે ધર્મ કહો છે, તે જૈમિનિ
 મુનિએ કહ્યું છે—‘ચોદનાલક્ષણોઽયો ધર્મઃ’ ઇતિ તેથકી જે વિપરીત તે
 અધર્મ કહો છે. (જે તો વેદવિધિવિરુદ્ધ હોઇને અનર્થ છે તે અધર્મ
 જાણવો) શકા—‘વેદવિહિત’ એમ કહેવાથી વિશેષ શો ? કે જેથી તેની
 ધર્મતા મનાય ? તો કહેછે કે—વેદતો સાક્ષાત્ નારાયણ કહેવાય છે—જે
 આ સર્વના સદા પાળયિતા સંહર્તા નારાયણ છે એજ છે, એટલે તે આ
 સર્વ ધર્મના મૂળભૂત નારાયણજ સાક્ષાત્ અપૌરુષેય (જેનો કોઈ પુરુષ
 પ્રણેતા નથી) વેદાખ્ય રૂપથી પ્રકાશેછે, માટેજ નારાયણજ જેમ એમ
 વેદપણુ સ્વયમ્ (સ્વયં થએલો) કહો છે. તેથી, અપૌરુષેય હોવાથી પુરુ-
 ષણુદ્ધિમૂળક જે હોયો તેણે રહિત છે માટે વેદની પ્રથમ પ્રમાણતા જાણવી
 ॥૯॥ તપ શક્તિસંપન્ન તત્ત્વદર્શી મન્વાદિ મહર્ષિઓ પોતાના તપોબળથી
 નહિ અધ્યયનમાં આવતા વેદશાખાવિશેષોને પામીને જે અર્થનું સ્મરણ
 કરેછે તેપણુ ધર્મ માન્યો છે. શ્રુતિમૂળક હોવાથી તેનું પણ પ્રામાણ્ય છે.
 માટેજ સ્મરણયોગને લીધે ‘સ્મૃતિ’ એમ કહેવાય છે ॥૧૦॥ પુરાણ,

સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચ ચતુર્દશ ॥૧૧॥ મન્વત્રિવિષ્ણુહારીત-
યાશ્વલ્ક્યાદિરોચમાઃ । વ્યાસાપસ્તમ્બસંવર્તાઃ કાત્યાયનબૃહસ્પતી
॥૧૨॥ પરાશરોશનઃશઙ્ગલિખિતા દક્ષગૌતમૌ । શાતાતપોવસિષ્ઠશ્ચ
ધર્મશાસ્ત્રપ્રવર્તકાઃ ॥૧૩॥ સન્તિ ચાન્યેઽપિ મુનયઃ પતન્દર્માનુસા-
રિણઃ । તદુક્તાન્યપિ શાસ્ત્રાણિ પ્રમાણત્વેન ગમ્યતામ્ ॥૧૪॥ પતેષામુ-
ક્તિમાત્રસ્ય પ્રમાણ્યે સત્યપિ દ્વિજ । । યુગાનુરૂપો વૌદ્ધવ્યો વિશેષઃ
સ્વલુ સર્વદા ॥૧૫॥ કૃતે તુ માનવા ધર્માસ્તેતાયાં ગૌતમા હિતાઃ ।
દ્વાપરે શાઙ્ગલિખિતાઃ કલૌ પારાશરાઃ સ્મૃતાઃ ॥૧૬॥ તેभ्यોઽપિ
મોક્ષધર્મોક્તા શ્રીમદ્ભાગવતોદિતાઃ । ભગવદ્દીતયા ચોક્તા ધર્માઃ
ત્રેયસ્કરાઃ કલૌ ॥૧૭॥ શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવઃ ।

(વિષ્ણુપુરાણાદિ) ન્યાય, (કાણ્વાદિદર્શન અંશથી) મીમાંસા, (વેદવાક્ય-
વિચારામક પૂર્વોત્તર નામની) માનવાદિ ધર્મશાસ્ત્ર, છંદ વ્યાકરણ નિરૂ-
પ્તિ છંદોગો, ઋગ્વાદિ ચાર વેદો, આ મળીને ચૌદ, વિદ્યાનાં અને ધર્મનાં
સ્થાનો (હેતુ) છે ॥૧૨॥ તેમાં મનુ અત્રિ વિષ્ણુ હારીત યાજ્ઞવલ્ક્ય
અંગિરા યમ વ્યાસ આપસ્તંબ સંવર્ત કાત્યાયન બૃહસ્પતિ પરાશર ઉશનઃ
શંખ લિખિત દક્ષ ગૌતમ શાતાતપ વસિષ્ઠ, આ મુનિઓ ધર્મશાસ્ત્રના
પ્રવર્તકો છે. તથા બીજા પણ તેમના મતને અનુસરનારા જોધાયનાદિ
મુનિઓ ધર્મનિર્ણયમાં પ્રમાણાઓ છે. તો તેમણે કહેલાં શાસ્ત્રોપણ પ્રમાણ-
પણે જણવાં ॥૧૨-૧૪॥ હે દ્વિજ ! આ મન્વાદિ મુનિઓના વચનમાત્રનું
પ્રમાણ્ય સમાન છે તોપણ સર્વ કાળમાં સત્યાદિ યુગાનુસારી વિશેષ તેમાં
જણવો ॥૧૫॥ તેવી સ્મૃતિ છે-સત્યયુગમાં તો મનુપ્રોક્ત ધર્મનું પ્રાધાન્ય
છે, ત્રેતાયુગમાં ગૌતમમુનિએ કહેલા ધર્મોનું પ્રાધાન્ય છે, દ્વાપરયુગમાં શંખ-
લિખિતમુનિમત ધર્મોનું પ્રાધાન્ય છે અને કલિયુગમાં પરાશરપ્રોક્ત ધર્મનું
પ્રાધાન્ય કહ્યું છે ॥૧૬॥ પરાશરોક્ત ધર્મોથકીપણ ભારતમાં મોક્ષધર્મમાં
કહેલા તથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલા તથા ભગવદ્ગીતાએ કહેલા (ચક્ર-
રાત્ર શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યમાં કહેલા) પારમૈકાંતિક ધર્મો કલિયુગમાં ત્રેય-
સ્કર સમજવા ॥૧૭॥ આ ધર્મના આચરણનું ફળ કહેછે-જે માનવ શ્રુતિ-

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥१८॥ स पद्धिधो वर्ण-
धर्मो धर्म आश्रमिणां तथा । धर्मो वर्णाश्रमाणां च गौणो नैमि-
त्तिकस्तथा ॥१९॥ साधारण इति प्रोक्ताः षोढा तद्देवदेदिभिः ।
लक्षणान्यपि चैतस्य सङ्क्षेपेण वदामि ते ॥२०॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्य
यो धर्मः सम्प्रवर्तते । वर्णधर्मः स तु प्रोक्तो यथोपनयनादिकम्
॥२१॥ आश्रमं तु समाश्रित्य धर्मो यः सम्प्रवर्तते । स सत्त्वाश्रम-
धर्मो हि शिक्षादण्डादिको यथा ॥२२॥ वर्णत्वमाश्रमत्वं च योऽधि-
कृत्य प्रवर्तते । स वर्णाश्रमधर्मस्तु मौढ्यादिर्मेखला यथा ॥२३॥
यो गुणेन प्रवर्तते गुणधर्मः स उच्यते । यथा मूर्धाभिपिक्तस्य
प्रजानां परिपालनम् ॥२४॥ निमित्तमेकमाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रव-

સ્મૃતિએ કહેલા ધર્મનુ યથાવર્ણ યથાશ્રમ અનુષ્ઠાન કરેછે તે હહ-માનુષ
લોકમા કીર્તિને પામેછે અને મરીને સર્વોત્તમ સુખને પામેછે ॥૧૮॥

તે આ ધર્મ, વર્ણુધર્મ આશ્રમધર્મ વર્ણાશ્રમોક્ષયધર્મ ગુણુધર્મ નૈમિત્તિક
ધર્મ સાધારણુધર્મ, એવા ભેદથી તેના ભેદને જાણનારા મુનિઓએ છ
પ્રકારનો કહ્યો છે આ પડિધ ધર્મનુ લક્ષણપણુ તમને અનુક્રમે સક્ષેપમા
હવે કહુંછુ ॥૧૯-૨૦॥ જે એક વિપ્રાદિ વર્ણુભાવને નિમિત્ત કરીને
પ્રવર્ત્યો હોય તે વર્ણુધર્મ કહ્યો છે, જેમ-‘ઘટવર્પં વ્રાહ્મણમુપનયેત્’-‘આઠ
વર્પના વ્રાહ્મણબાળકને ઉપવીત આપવી’ ઇત્યાદિ વિધિપ્રાપ્ત ઉપનયનાદિ
છે જે એક બ્રહ્મચાર્યાદિ આશ્રમભાવને નિમિત્ત કરીને પ્રવર્ત્યો હોય તે
આશ્રમધર્મ માન્યો છે, જેમ-લિક્ષાભેદ દડભેદાદિક અને અર્શોધનાદિક
છે જે તે બંનેને (વર્ણુ આશ્રમ) અધિકાર કરીને પ્રવર્ત્યો હોય તે વર્ણુ-
શ્રમધર્મ કહ્યો છે, જેમ-મૌન્યાદિ મેષજાવિશેષ વિગેરે. જે અક્ષિપેકાદિ
ગુણુવિશેષમૂળથી પ્રવર્તતો હોય તે ગુણુધર્મ માન્યો છે, જેમ-રાત્ર્યા-
ક્ષિપેકને પામેલા ક્ષત્રિયને પ્રત્નપરિપાલન અધિકાર પ્રાપ્ત થાયછે જે એક
નિમિત્તવિશેષ (વિહિતનુ અકરણુ અને પ્રતિપિદ્ધનુ સેવનરૂપ)ને આશરીને
પ્રવર્ત્યો હોય તે નૈમિત્તિકધર્મ જાણવો, જેમ-પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ છે. હે
દ્વિજ! જે ધર્મ, વર્ણુભેદ કે આશ્રમભેદ કે બીજા કોઈ નિમિત્તની

તંતે । નૈમિત્તિકઃ સ વિદ્યેયઃ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિર્યથા ॥૨૫॥ વર્ણના-
માથ્રમાણાં ચ સર્વેષાં યઃ સમો ભવેત્ । સ હિ સાધારણો ધર્મસ્ત્વ-
હિંસાદિર્યથા દ્વિજ ! ॥૨૬॥ ધર્મ આચરિતઃ શુદ્ધે દેશે સ્યાત્કલ-
દાયકઃ । સ ઇવાશુચિદેશે તુ કૃતોઽપ્યકૃતવદ્ભવેત્ ॥૨૭॥ સ્ત્રીઃ
કૃષ્ણશ્ચરેદ્યત્ર સ્વભાવાત્તુ મહીતલે । સ પુણ્યદેશઃ કથિત આર્યાવ-
ર્તશ્ચ પુણ્યભૂઃ ॥૨૮॥ યત્ર યત્ર હરેર્મક્તા ભવેયુઃ શુદ્ધચેતસઃ । શેયઃ
સ સ પવિત્રો વૈ દેશે ધર્મક્રિયોચિતઃ ॥૨૯॥ કાયકેશૈર્ન વહુર્મિર્ન
ચૈવાર્થસ્ય રાશિમિઃ । ધર્મઃ સમ્પ્રાપ્યતે હોપ શ્રદ્ધાહીનૈઃ સુરૈરપિ
॥૩૦॥ તચ્છ્રદ્ધિઘાનૈર્નિયમેન ધર્મઃ સંવર્ધનીયઃ પુરુષૈઃ સુદેશે । ભવે-

અપેક્ષા નહિ રાખીને, સર્વ કોઇને અધિકાર કરીને સાધારણપણે 'મા
હિંસ્યાત્સર્વા ભૂતાન્મિ' એમ આહિંસાદિકનું વિધાન કરાયછે તે આ સામાન્ય-
ધર્મ કહ્યો છે ॥૨૨-૨૬॥

તે આ ધર્મ, શુદ્ધ દેશવિશેષમાં અનુષ્ઠાન કરતાં તરત વાંછિત ફળને
આપનારો થાય છે. એજ ધર્મ અશુદ્ધ દેશમાં અનુષ્ઠાન કરતાં તો બર્થ
થઈ જાય છે ॥૨૭॥ શુદ્ધ દેશને કહે છે-જે દેશમાં ભૂતળ ઉપર કાળીયાર
મૃગ સ્વભાવથી (પણ બળાત્ લઈ જઈને પોષણ કરેલો નહિ) વિચરતો
હોય તે પુણ્યદેશ કહ્યો છે અને આર્યાવર્ત નામનો જે દેશ તે 'પુણ્ય-
ભૂમિ' છે એમ મહર્ષિઓએ કહ્યો છે ॥૨૮॥ જે દેશમાં તો સ્વભાવથી
શુદ્ધ ચિત્તવાળા લગવદેકાંતિક ભક્તો રહેતા હોય તે પવિત્રતમ દેશ સર્વ
ધર્મક્રિયામાં સમુચિત માન્યો છે. (અશુદ્ધ દેશનું લક્ષણ અને શુદ્ધ-
શુદ્ધ દેશના લક્ષણનો વિસ્તાર તૃતીયપ્રકરણસ્થ ધર્મસિદ્ધિઅધ્યાયથકી
જાણવો) ॥૨૯॥ ધર્માચરણમાં શ્રદ્ધાજ એક મૂળ છે. તો તે શ્રદ્ધા વિના
આ ધર્મ દેવોપણ કૃષ્ણાદિમતોવડે કરેલા અત્યધિક કાયકલેશોએ કરીને
અને ધનના ઢગલાઓના વ્યયે કરીને નથીજ સિદ્ધ કરી શકતા. તો
શ્રદ્ધાહીન મનુષ્યો ન સિદ્ધ કરી શકે એમાં કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું નથી
॥૩૦॥ માટે આ શ્રદ્ધામૂળ ધર્મ શ્રદ્ધાળુ પુરુષોએ શ્રદ્ધાપૂર્વક નિયમથી
શુભ દેશમાં આચરણ પ્રચારણવડે સંવૃદ્ધિ પમાડવો. શ્રદ્ધાથી સંવૃદ્ધિ

ત્સહાયી પરલોક एप ध्रुवं नतु ज्ञातिधनादयोऽन्ये ॥३१॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे पद्मिषधर्म-लक्षणनिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—બ્રહ્મક્ષત્રિયવિદશૂદ્રા વર્ણાશ્ચત્વાર ફરિતાઃ । મુલ્કવાહરુપાદેભ્યો વૈરાજસ્યામવન્ દ્વિજ ! ॥૧॥ તેપાં સાધારણો ધર્મશ્ચતુર્નામપ્યુદીર્યતે । અહિંસા બ્રહ્મચર્યં ચ ત્યાગોઽસ્તેયં ક્ષમાઽઽ

પમાડેલો આ ધર્મજ પરલોકપ્રયાણમાં સહાયી થાય છે, (સહચર થઇને સુખ ઉપજાવેછે) બીજા જ્ઞાતિ ધનાદિક નથી થતા. જેને માટે પોતે આત્માનો ક્ષય કરી દીધો છે તે જ્ઞાત્યાદિકો પરલોક ગમનમાં સહાયી થતા નથી. ઉલ્લટા સ્વોપાર્જીત ધનના ખોટા વ્યયથી અધ-પાતમાં હેતુ થાયછે ॥૩૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પદ્મિષધર્મનિરૂપણનામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

અધ્યાય ૨ નો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શિવરામ વિપ્ર ! બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણો સર્ગના આદિભાગમાં વૈરાજપુરુષના મુખ બાહુ ઊડ (સાથળ) અને પાદથકી અનુક્રમે થયા હતા. ‘બ્રાહ્મણોઽસ્ય મુલ્કમા-સીત્ ચાહ્ રાજન્યઃ કૃતઃ । ઋત્ત્વદસ્ય યદ્વૈશ્યઃ પદ્મવાં શૂદ્રોઽજાયત’ એવી શ્રુતિ છે ॥૧॥ તે આ ચાર વર્ણોના સાધારણ ધર્મો અહિંસાદિ કહ્યા છે, તેનું હવે નિરૂપણ કરું છું. તેમાં અહિંસા-કાય વાણી મનથી પ્રાણિમાત્ર-પીડનથકી નિવૃત્તિ. બ્રહ્મચર્ય-આશ્રમને અનુસારે લેવું. ત્યાગ-યથા-શક્તિ સત્પાત્રમાં દાનશીલતા. અસ્તેય-આપત્કાળમાં પણ ચોરી ન કરવી. ક્ષમા-પર અપકારિઓવિષેપણ તેના અપરાધોની પરિગણના ન કરવી. આર્જવ-મન વાણી કાયની એકરૂપતા. સંતોષ-યથાલબ્ધ અનાદિ-કર્મમાં અલંબુદ્ધિ. બ્રહ્મવિત્તેસેવા-બ્રહ્મવિચ્છેદવાચ્ય ભગવદેકાંતિક ભક્તોની

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સામાન્યધર્મોનું નિરૂપણ કરવાપૂર્વક ચાર વર્ણોના ધર્મલેહો અને વૃત્તિલેહોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ર્જવમ્ ॥૨॥ સન્તોષો બ્રહ્મવિત્સેવા ગ્રામ્યેચ્છાપરિવર્જનમ્ । શૌચં
તપો દયા સત્યં તિતિક્ષા ચ શમો દમઃ ॥૩॥ યુક્તાયુક્તવિવેકશ્ચ
જન્મમૃત્યુસમીક્ષણમ્ । સર્વદા પાપમીલત્વં કુસક્લપરિવર્જનમ્ ॥૪॥
અઘ્નાઘાદેઃ સંવિભાગો ભૂતેભ્યશ્ચ યથોચિતમ્ । તેષ્વાત્મદેવતાણુ-
દ્ધિર્મનુષ્યેષુ વિશેષતઃ ॥૫॥ કથાયાઃ શ્રવણં નિત્યં કીર્તનં સ્મરણં
હરેઃ । સેવેજ્યાવનતિર્દાસ્યં સત્યં ચાત્મસમર્પણમ્ ॥૬॥ એવ સાધા-
રણો ધર્મઃ સર્વેષાં સુખદાયકઃ । કથિતોઽથ વિશેષાંસ્તે તેષાં
ધર્માન્વદામ્યહમ્ ॥૭॥ શમો દમસ્તપઃ શૌચં સન્તોષઃ ક્ષાન્તિરાર્જ-

વિનયથી યથાયોગ્ય શુશ્રૂષા કરવી. વિવેક વિરાગવડે ધીમેધીમે માયિક
સુખાસક્તિનો પરિત્યાગ. (ધર્મવિરૂદ્ધ કામનો પરિત્યાગ) શૌચ-મન વાણી
કાયની શુદ્ધિ અથવા બાહ્ય આલેખ્યંતર બે પ્રકારનું. તપ-યથાવર્ણ્ય યથા-
શ્રમ વિહિતલોગસંક્રોચરૂપ તપશ્ચર્યા. દયા-પરદુઃખની અસહિષ્ણુતા.
સત્ય-સ્વપરદ્રોહવર્જિત યથાર્થભાષણ. તિતિક્ષા-પ્રારબ્ધલોભ્ય શીતોષ્ણાદિ
દુઃખની સહનશીલતા. શમદમ-આહ્ય આલેખ્યંતર ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ.
યુક્તાયુક્તવિવેક-સ્વધર્માનુગુણ સદસદ્વિવેચનશીલતા. જન્મમૃત્યુસ-
મીક્ષણ-પોતપોતાના કર્મને અનુસારે જન્મમરણચક્રનું અવર્જનીયપ-
ણાનું ચિંતન. તેથીજ સર્વદા પાપકર્મોથકી ભયશીલપણું. માટેજ કુસં-
ગનો પરિત્યાગ. પ્રાણિઓને યથાયોગ્ય અઘ્નાદિકનો વિભાગ કરી આપવો.
સર્વત્ર ભૂતમાં પોતાની અંતર્યામીદેવતાની અંતર્યામિપણાની મતિ રાખવી.
(આ મતિ સર્વત્ર અદ્વેષને સંપાદનારી છે) તેમાં પણ મનુષ્યોવિષે વિશે-
ષપણે આત્મદેવતાશુદ્ધિ કરવી. ભગવાન વાસુદેવમાં શ્રવણ કીર્તન સ્મર-
ણાદિ નવલક્ષણવાળી ભક્તિ નિત્ય કરવી. તે આ સાધારણ ધર્મો સર્વ
જનોને સુખ આપનારા કહ્યા છે. હવે હું તે વિગ્રાહિ સર્વ વર્ણોના વિશેષ-
ધર્મોનું નિરૂપણ કરું છું ॥૨-૭॥

તેમાં પ્રથમ વિગ્રના વિશેષધર્મોને કહ્યું—શમ દમ તપ શૌચ
સંતોષ શાંતિ આર્જવ તથા અહિંસયજ્ઞ-સાર્વિક યાગ. અમાત્સર્ય-પરોત્ક-
ર્ષનું અસહન તે મત્સર કહેવાય તેણે રહિતપણું મૈત્રી-સર્વ ભૂતોમાં. કુર્વા-

વમ્ । અહિંસ્યજ્ઞોઽમાત્સર્યં મૈત્રી સત્યં ધૃતિર્દયા ॥૮॥ ધર્મોઽન-
સૂયા દાનં ચ હર્યર્ચા માર્દવં ત્રપા । જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિન્યં સ્વાધ્યાયઃ
સમદષ્ટિતા ॥૯॥ ચતુર્વિંશતિસહ્યાકા ગ્રાહણસ્ય મયોદિતાઃ ।
ગુણાઃ સ્વાભાવિકા હ્યેતે સર્વાભીષ્ટફલપ્રદાઃ ॥૧૦॥ શૌર્યં ધૈર્યં ચ
વીર્યં ચ તિતિક્ષા તેજઃ ઉદ્યમઃ । ઔદાર્યં સ્થૈર્યમુત્સાહો માન આત્મ-
જયસ્તથા ॥૧૧॥ બ્રહ્મણ્યત્વં તથૈશ્વર્યં રક્ષણં ચારિણિગ્રહઃ । દક્ષત્વં
ચ પ્રસાદશ્ચ સદ્ગામેષ્વપલાયનમ્ ॥૧૨॥ શસ્ત્રવાહનયોઃ પ્રીતિર્દાનં

દન્યન્ન વા કુર્યાન્મૈત્રો ગ્રાહણ ઉચ્યતે' એમ મનુએ કહ્યું છે. સત્ય ધૃતિ-
આપત્કાળમાંપણ અનાકુળતા. દયા ધર્મ-વર્ણપ્રાપ્ત આચાર. અનસૂયા-
અન્યગુણોમાં દોષારોપ તે અસૂયા કહેવાય, તેણે રહિતપણુ. દાન હરિ-
પૂજા. માર્દવ-ચિત્તની અકઠિનતા. ત્રપા-અકાર્યમાં લગ્ન સ્વાધ્યાય-
વેદાધ્યયન. જ્ઞાન-શાસ્ત્રાધ્યયનજન્ય. વિજ્ઞાન-ઉપનિષતસંબન્ધિ પાંડિત્ય-
રૂપ સમદર્શિપણુ. આસ્તિકપણું. તે આ ઓવીશ ગુણો ગ્રાહણના
સ્વાભાવિક-પ્રકૃતિનિયત મેં માન્યા છે. આ ગુણો 'સર્વને અભીષ્ટ ફળ
આપનારા છે. યદ્યપિ શમ દમ તપ શૌચ સંતોષાદિ કેટલાક ગુણો સાધા-
રણધર્મોમાં ગણ્યા છે તથાપિ 'આ ગુણો ગ્રાહણના સ્વાભાવિક છે' એવા
વિશેષને અનુસરીને આ અસાધારણ ધર્મોમાં ગણ્યા છે. શમ દમાદિ
ગુણો ગ્રાહણને સ્વાભાવિક-પ્રકૃતિથીજ પ્રાપ્ત છે ॥૮-૧૦॥ હવે ક્ષત્રિ-
યના વિશેષ ધર્મોને કહેછે-શૌર્ય-મહાશત્રુસૈન્યમાં નિર્ભયપણે પ્રવેશ-
શીલતા. ધૈર્ય-મધ્યે અતરાય આવી પડે તોપણુ આરભેલા કાર્યનો પરિ-
ત્યાગ ન કરવો વીર્ય-પ્રભાવ તિતિક્ષા-કઠોરશસ્ત્રપ્રહારાદિકની સહનશી-
લતા. તેજ-પરને પરાભવ કરવાનું સામર્થ્ય. ઉદ્યમ-પરપરાજયાર્થે ઉદ્યોગ.
ઔદાર્ય-ઉદારચિત્તપણું. સ્થૈર્ય-અનાકુળ સ્વભાવપણું. ઉત્સાહ-સંચામ
કરવામાં ચિત્તવિષે સમુદ્ધાસ. માન-પરકૃત પરાભવાદિકના નહિ સહનમાં
ઉપયોગી ચિત્તની ઉન્નતતા. આત્મજય-જીતમનપણું. બ્રહ્મણ્યત્વ-ગ્રાહણ-
હિતૈકપરતા. ઈશ્વર્ય-ઈશ્વરભાવ. રક્ષણ-પ્રભપરિરક્ષણ અરિનિગ્રહ-શત્રુ-
નિગ્રહશીલતા. દક્ષત્વ-ક્રિયાસિદ્ધિનું સામર્થ્ય. પ્રસાદ-આશ્રિતોઉપર

દ્રવ્યમદે રુચિઃ । બ્રાહ્મણાભ્યર્ચનં નિત્યં વાસુદેવાર્ચનં તથા ॥૧૩॥
 પ્રજાનાં પુત્રવદ્રક્ષા શરણાગતપાલનમ્ । ક્ષત્રિયસ્ય ગુણા દ્યોતે
 પ્રોક્તાઃ સ્વાભાવિકા મયા ॥૧૪॥ આસ્તિક્યં ચોદ્યમો નિત્યમદમ્મો
 બ્રહ્મસેવનમ્ । પોષણં ચ ત્રિવર્ગસ્ય ભક્તિશ્ચ ગુરુદેવયોઃ ॥૧૫॥
 કૃષિર્ગૌરક્ષણરુચિર્દાનનિષ્ઠા ચ દક્ષતા । સ્વાભાવિકા ગુણા દ્યોતે
 વૈશ્યસ્ય પરિકીર્તિતાઃ ॥૧૬॥ શુશ્રૂષણં દ્વિજગવાં દેવાનાં ચાપ્યમા-
 યયા । તત્ર લઘ્વેન સન્તોષઃ શૂદ્રપ્રકૃતયસ્તિવમાઃ ॥૧૭॥ બ્રાહ્મણ-
 ક્ષત્રિયવિશક્ત્રયઃ પ્રોક્તા દ્વિજાતયઃ । પક્કજાતિર્મતઃ શૂદ્ર ઉપનીતેર-
 ભાવતઃ ॥૧૮॥ આદ્યં તુ સત્કુલે જન્મ તેષાં પ્રોક્તં તતઃ પરમ્ ।

પ્રસાદૈકસ્વભાવતા. સંશ્રામમાં પોતાના મરણનો નિશ્ચય થાય તોપણ તે
 થકી નહિ નિવૃત્ત થવું. શસ્ત્રવાહનાદિકમાં પ્રીતિ. દાનપરાયણતા. બદુ
 દ્રવ્યવ્યયસાધ્ય યાગમાં રૂચિ. (ધનનો યાગમાંજ ઉપયોગ કરવો) બ્રાહ્મ-
 ણોનું સમર્થન. વાસુદેવનું સમર્થન. પ્રભુઓનું પુત્રની પેઠે પરિરક્ષણ. શર-
 ણાગતોનું પરિપાળન. તે આ છવીશ ક્ષત્રિયના સ્વાભાવિક ગુણો મેં કહ્યા
 ॥૧૨-૧૪॥ હવે વૈશ્યના વિશેષ ધર્મોને કહેછે-વેદ અને વૈદિક ધર્મમાં
 આસ્તિકતા. ન્યાયથી પ્રતિદિન અર્થાર્જનમાં સમુદ્યોગ. નિષ્કપટતા. બ્રાહ્મ-
 ણુસેવન. ધર્મ અર્થ કામનું પોષણ. ગુરુ તથા દેવમાં ભક્તિ. કૃષિ કરવી.
 ગૌરક્ષણમાં અભિરૂચિ. દાનમાં નિષ્ઠા. દક્ષતા-વાણિજ્યાદિક્રિયામાં પ્રાવીણ્ય.
 આ અગીઆર વૈશ્યના સ્વાભાવિક ગુણો કહ્યા છે ॥૧૫-૧૬॥ શૂદ્રના
 વિશેષ ધર્મોને કહેછે-શ્રીકૃષ્ણાદિ દેવમંદિરો, દ્વિજ-ત્રૈવર્ણિક જનો અને
 ગાયોની નિષ્કપટભાવથી સેવા કરવી. તે સેવા કરવાથી પ્રાપ્ત થએલા અન્ન-
 ધનાદિકથી સંતોષ રાખવો. આ શૂદ્રના સ્વાભાવિક ધર્મો કહ્યા છે ॥૧૭॥
 બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ ત્રણ દ્વિજતિસંસિત ભણુવા. શૂદ્રતો
 એકલતિ (દેવળ શુદ્ધ માતા પિતાથકી જન્મભાગી) ભણુવો, કેમકે
 તેમને દ્વિજતિપણને પમાડનારા ઉપનયનસંસ્કારનો અભાવ છે. 'શૂદ્ર-
 શત્રુયો વર્ણ પક્કજાતિઃ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૮॥ દ્વિજતિશબ્દની નિરૂપિત
 કહેછે-ઉપનયન સંસ્કારથીજ દ્વિતીય જન્મ માન્યું છે, તે બ્રાહ્મણાદિ ત્રણું

સંસ્કારૈવૈદિકૈશ્ચાન્યત્તેન પ્રોક્તા દ્વિજા इति ॥૧૯॥ ગર્ભાધાનં પુંસવનં
સીમન્તો જાતકર્મ ચ । નામક્રિયા નિષ્ક્રમોઽન્નપ્રાશનં ચૌલકર્મ
ચ ॥૨૦॥ કર્ણવેધો વ્રતાદેશો વેદારમ્ભક્રિયાવિધિઃ । કેશાન્તઃ સ્ના-
નમુદ્રાહો વિવાહાગ્નિપરિગ્રહઃ ॥૨૧॥ ત્રેતાગ્નિસદ્ગ્રહશ્ચેતિ સંસ્કારાઃ
પોઢશ સ્મૃતાઃ । બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં વેદમન્ત્રૈરુદીરિતાઃ ॥૨૨॥
નવૈતાઃ કર્ણવેધાન્તા મન્ત્રવર્જં ક્રિયાઃ સ્ત્રિયાઃ । વિવાહો મન્ત્રત-

વિશુદ્ધ માતાપિતાથકી જે જન્મ તે પ્રથમ જન્મ કહ્યું છે. તે પછી
વૈદિક યૌગ ઉપનયનાદિ સંસ્કારોવડે દ્વિતીય જન્મ કહ્યું છે. આવા જે
વાર જન્મહેતુને લીધે તેઓ 'દ્વિજ' એમ કહેવાય છે. 'માતુર્યદમે જાયન્તે
દ્વિતીયં મૌજીબન્ધનાત્ । બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશક્તસાદેતે દ્વિજાઃ સ્મૃતાઃ ॥'
એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૧૯॥ હવે સંસ્કારોનું નિરૂપણ કરેછે-તેમાં
ગર્ભાધાન પુંસવન અને સીમંત આ ત્રણ ક્ષેત્રસંસ્કાર છે. જાતકર્માદિ
જન્મેલા બાળનો સંસ્કાર છે. નામક્રિયા-પુત્રનું નામકરણ. નિષ્ક્રમણ-
ચોથે માસે કરવાનું હુમારનું ગૃહથકી બહાર કાઢવા નિમિત્તનું કર્મ. અન્ન-
પ્રાશન-છઠે માસે કરવાનું બાળકને પ્રથમ અન્ન ખવરાવવા નિમિત્તનું કર્મ.
યૌગકર્મ-જન્મથી ત્રીજે વર્ષે કે પ્રથમ વર્ષે કરવાનું બાલકના પ્રથમ કેશ
ઉતારવા નિમિત્તનું કર્મ. કર્ણવેધ-બાળકના પ્રથમ કાન વીંધાવવા નિમિત્તનું
કર્મ. વ્રતાદેશ-ઉપનયનસંસ્કાર. વેદારંભક્રિયાવિધિ-'શ્રાવણ્યાં પ્રોઘ્વપદ્યાં
વા ઉપાકૃત્ય યયાવિધિ । યુક્તચ્છન્દાંસ્વધીવીત માસાન્વિપ્રોઽર્ધપદ્મમાન્ ॥'
એરીતે સ્મૃતિએ કહેલો સ્વાધ્યાયસંસ્કાર. કેશાન્ત-વેદવ્રતની સમાપ્તિના
અંગપણે કરવાનું કેશવાપન નામનું કર્મ. સ્નાન-વ્રતસમાવર્તનસંસ્કાર.
ઉદ્ઘાહ-પત્નીપરિગ્રહરૂપ વિવાહસંસ્કાર. વિવાહાગ્નિપરિગ્રહ-અગ્ન્યાધાન
નામનું કર્મ. ત્રેતાગ્નિસંગ્રહ-અગ્નિહોત્ર નામનું કર્મ. આ રીતે આ સોળ
સંસ્કારો કહ્યા છે. તે આ સંસ્કારો ગ્રાહણ ક્ષત્રિય વૈશ્યોને વૈદિક મન્ત્રોવડે
કરવાના જાણવા ॥૨૦-૨૨॥ તેમાં ત્રણ વર્ણની સ્ત્રીઓનો એક વિવાહ
સંસ્કાર વૈદિક મન્ત્રોવડે કરવાનો જાણવો. બીજા કર્ણવેધસંસ્કારપર્યંતના
ગર્ભાધાનાદિ નવ સંસ્કારો વેદમન્ત્રોચ્ચારણે વર્ણત કરવા. શૂદ્રને તો વિવાહ

સ્તસ્યાઃ શૂદ્રસ્યામન્વ્રતો દશ ॥૨૩॥ સચ્ચૂદ્રસ્ય દશ પ્રોક્તાઃ
 સંસ્કારા મન્વ્રવર્જિતાઃ । અસચ્ચૂદ્રસ્ય તુ વ્રહ્મન્ ! વિવાહો હ્યેક
 ઈરિતઃ ॥૨૪॥ શૂદ્રો વર્ણશ્ચતુર્યોઽપિ વર્ણત્વાદ્ધર્મમર્હતિ । વેદમ-
 ન્ત્રસ્વધાસ્વાહાવપદ્કારાદિભિર્વિના ॥૨૫॥ યજ્ઞદાનાદિકં મન્ત્રેઃ
 પૌરાણૈર્બ્રાહ્મણેરિતૈઃ । કુર્યાચ્ચ ઋણુયાદિપ્રાત્સપુરાણં સ ભારતમ્
 ॥૨૬॥ યુગાન્તરે તુ નારીણામાસીન્મૌક્ષીનિવન્ધનમ્ । અધ્યાપનં ચ
 વેદાનાં સાવિત્રીવાચનં તથા ॥૨૭॥ તત્રાપિ વ્રહ્મવાદિન્યઃ સઘોવ-
 ધ્વશ્ચ સુવ્રત ! । યમ્બૂવર્દિવિધા યોષા દ્વિજાનાં તીક્ષ્ણબુદ્ધયઃ ॥૨૮॥

મુધીના દશેય સંસ્કારો વેદમન્ત્રોચ્ચારણે વર્ણતજ (પૌરાણિક મન્ત્રોવડે)
 કરવાના બાણવા. સત્ અસત્ એવા ભેદથી શૂદ્ર એ પ્રકારના છે, તેથી તેમનો
 તેમાં ભેદ કહે છે—હે બ્રહ્મન્ ! તેમાં પણ સચ્ચૂદ્રને ગર્ભાધાનને આરંભીને
 વિવાહમુધીના દશ સંસ્કારો (ઉપનયનાદિ રહિત) મન્ત્રવર્ણત કહ્યા છે.
 અસચ્ચૂદ્રને તો વિવાહ એકજ સંસ્કાર કરવાનો કહ્યો છે. ‘વિશુદ્ધાન્વય-
 સજ્ઞાતો નિવૃત્તો મદ્યમાંસતઃ । દ્વિજમક્ષો વણિગ્વૃત્તિઃ સચ્ચૂદ્રઃ સ પ્રકીર્ત્યતે ॥’
 આ સ્મૃતિએ કહેલા લક્ષણવાળા સચ્ચૂદ્રો સમજવા. અને તેથી
 વિપરીત અસચ્ચૂદ્રો સમજવા, એરીતે સત્ અસત્ શૂદ્રનું લક્ષણ બાણવું
 ॥૨૩-૨૪॥ તેમાં ચતુર્થવર્ણ શૂદ્રપણ વર્ણપણે સંભતિ હોવાથી દ્વિજની
 પેઠ આ પણ ધર્મકર્મને યોગ્ય છે. માટે ઉક્ત સર્વ સંસ્કારને અને ધર્મને
 વૈદિકમન્ત્રો વિના અને સ્વાહા સ્વધાદિક વિના દેવપિતૃતર્પણને યોગ્ય
 છે ॥૨૫॥ પુરાણપ્રોક્ત વિપ્રોચ્ચારિત મન્ત્રોવડે યજ્ઞદાનાદિક ધર્મકાર્યને
 પણ કરવાને તે લાયક છે. તથા શ્રેયોર્થી તે શૂદ્ર વિપ્રથી ભારત અને
 પુરાણને સાંભળવાને યોગ્ય છે, (અધિકારી છે) ‘વેદશ્રુતૌ નાષિકારઃ
 ષચિચ્ચૂદ્રસ્ય વિષતે । પુરાણશ્રવણે ત્વસ્તિ દેવગ્રાહણસન્નિધૌ ॥’ એમ
 સ્કાંદમાં કહ્યું છે ॥૨૬॥ શ્રીયોને યુગભેદથી સંસ્કારમાં વૈષમ્ય હતું. તે
 એવી રીતે કે—પૂર્વે ત્રેતાદિ યુગમાં દ્વિભતીય શ્રીયોને પણ ઉપનયન-
 સંસ્કાર વેદાધ્યયન ગાયત્રીપાઠનાદિક થતું હતું. હે સુવ્રત ! તે યુગાંત-
 રમાં પણ ત્રૈવર્ણિકોની તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળી બ્રહ્મવાદિની તથા સઘોવધ્ એવી

તત્રાધાનાં વ્રતસ્થાનામાસીદગ્રીન્ધનં સદા । સ્વગૃહે મૈક્ષચર્યા ચ
બ્રહ્મચર્યે તથાઽપ્થા ॥૨૯॥ અન્યાસાં તૂપનયનાદિવાહોઽમૂચ
યોપિતામ્ । ઇતત્કલૌ નિપિદ્ધં વૈ યોપિતાં બુદ્ધિજાલ્યતઃ ॥૩૦॥
અધ્યાપનં યાજનં ચ વિશુદ્ધાચ્ચ પ્રતિગ્રહઃ । જીવિકાવૃત્તયસ્તિસ્ત્રો
બ્રાહ્મણસ્ય પ્રકીર્તિતાઃ ॥૩૧॥ પ્રતિગ્રહં મન્યમાનસ્તપસ્તેજોયશોનુ-
દમ્ । અન્યાભ્યામેવ જીવેત્સ શિલૈર્વા દોષદૃક્ તયોઃ ॥૩૨॥ ચતુ-

થે પ્રકારની સ્ત્રિયો હતી. (એ પ્રકારનો આશ્રમસેદ પણ હતો) તે બન્નેને
મધ્યે પ્રથમની મહાવ્રતનિષ્ઠ બ્રહ્મવાદિની નારીઓને નૈષ્ઠિકોની પેઠે અગ્રી-
ધન સદા યાવજીવં હતું અને લૈક્ષ્યચર્યાદિ નિયમ પોતાના પિત્રાદિ સંબ-
ન્ધિજનના ગૃહે હતો તથા અપ્થા પુરૂષપરિભાગરૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રત હતું.
બીજી જે સદોવધૂ નામની નારીઓ હતી તેમને તો વૈરાગ્યના અભાવને
લીધે યજ્ઞોપવીત સસ્કાર થયા પછી વિવાહ થતો હતો. આ આશ્રમસેદ
અને ઉપનયન અધ્યયનાદિક કળિયુગમાં નારીઓની જડબુદ્ધિને લીધે
પ્રતિબંધ કર્યું છે ॥૨૭-૩૦॥

હવે બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણોની જીવિકાવૃત્તિ કહેતાં પ્રથમ બ્રાહ્મણની વૃત્તિને
કહે છે-અધ્યયન અધ્યાપન યજન યાજન દાન પ્રતિગ્રહ આ છ ધર્મો-
મધ્યે યાજન-યજ્ઞ કરાવવો, અધ્યાપન-વેદાદિ વિદ્યા ભણાવવી અને સ્વધર્મ-
નિષ્ઠથકી પ્રતિગ્રહ કરવો આ ત્રણ ધર્મો વિપ્રની વૃત્તિઓ (જીવિકા) છે.
(જીવન તો અર્વાંતર-આનુષંગિક છે, એની ધર્મતાજ મુખ્ય છે) ‘જ્ઞ્યા-
ધ્યયનદાનાનિ સર્વેષાં ચ દ્વિજન્મનામ્ । પ્રતિગ્રહોઽધ્યાપનં ચ બ્રાહ્મણસ્યેવ
યાજનમ્’ એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે. ‘વર્ણાં તુ કર્મણામસ્ય ત્રીણિ કર્માણિ
જીવિકા । યાજનાધ્યાપને ચૈવ વિશુદ્ધાચ્ચ પ્રતિગ્રહઃ ॥’ એમ મનુસ્મૃતિમાં
કહ્યું છે ॥૩૧॥ તેમાં પણ વિપ્ર ‘જે પ્રતિગ્રહ છે તે તપ તેજ અને યશને નાશ
કરનારો છે’ એમ જે માનતો હોય તો યાજન અધ્યાપનવડેજ જીવિકા
કરે. તે બન્નેમાં પણ દોષપ્રસંગને દેખતો ઉત્તમ વિપ્ર શિશુ-ધણીએ ક્ષેત્રમાં
પડી મુકેલાં છુટાં છુટાં કંટીયાં વીંછી લાવવાવડે જીવિકા કરે ॥૩૨॥ તથા
આ વિપ્રને દેહનિર્વાહનિમિત્તે મુખ્યગૌણબેદથી પ્રકારાંતરે બીજી પણ

વિંધા તથાસ્યાન્યા જીવિકાવૃત્તિરુચ્યતે । મુરયાનુકલ્પમેદેન દેહ-
નિર્વાહહેતુના ॥૩૩॥ વાર્તા વિચિત્રાઃ શાલીનં યાયાવરશિલોન્ઝ-
નમ્ । વિપ્રવૃત્તિશ્ચતુર્ધેયં શ્રેયસી ચોત્તરોત્તરા ॥૩૪॥ શસ્ત્રાજીવ્યં
ક્ષિતે રક્ષા પરસૈન્યસ્ય નિર્જયઃ । રાજ્યં ચ નીત્યા સહિતં ક્ષત્ર-
સ્યોક્તા હિ જીવિકા ॥૩૫॥ કૃષિવાણિજ્યગોરક્ષાઃ કુસીદં ચ તુરી-
યકમ્ । વાર્તા વૃત્તિશ્ચતુર્ધેત્યં વૈદ્યસ્યોક્તા ચ જીવિકા ॥૩૬॥
સેવનં બ્રાહ્મણાદીનાં નિદશ્ય ક્રયવિક્રયૌ । શૂદ્રસ્યેતિ સ્મૃતિપ્રોક્તા
જીવિકાઽસ્તિ દ્વિજોત્તમ ! ॥૩૭॥ લવણં મધુ તૈલં ચ દધિ તન્નં

ચાર પ્રકારની વૃત્તિ મહર્ષિઓએ ઉપદેશ કરી છે ॥૩૩॥ તેને કહે છે-
વિચિત્રવાર્તા-નહિનિપિદ્ધ કૃષિકર્મ વાણિજ્યાદિરૂપા, શાલીન-યાચના કર્યા
વિના પ્રાપ્ત થએલું, યાયાવર-પ્રતિદિન યાચનાથી મળેલું અને શિલો-
ન્ઝન. તેમાં શિલનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ઉન્ઝન-હાટ આદિકમાં પડેલા
કણ વીંણી લાવવા તે, આ બન્ને મળીને એક વૃત્તિ બનેલી. આ વાર્તાદિરૂપા
ચાર પ્રકારની વિપ્રવૃત્તિ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ માની છે. વાર્તાની અપેક્ષાએ
શાલીન, શાલીનની અપેક્ષાએ યાયાવર, યાયાવરની અપેક્ષાએ શિલોન્ઝન
વૃત્તિ ઉત્તમ છે. (તેમાં કૃષિ વાણિજ્ય તો આપત્કાળમાં બનેલી) ॥૩૪॥
હવે ક્ષત્રિયવૃત્તિને કહે છે-શસ્ત્ર અસ્ત્રના ધારણથી આજીવન, પૃથ્વીનું પરિ-
પાળન, શત્રુસૈન્યનો પરાજય અને નીતિથી મળેલું રાજ્ય, આ ક્ષત્રજાતિની
જીવિકા કહી છે. ‘શસ્ત્રાસ્ત્રમૃત્ત્વં ક્ષત્રસ્ય’ એવી મનુસ્મૃતિ છે. ‘પ્રધાનં
ક્ષત્રિયે કર્મ પ્રજાનાં પરિપાલનમ્’ એવી યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ છે ॥૩૫॥ હવે
વૈદ્યવૃત્તિને કહે છે-કૃષિ-વૃદ્ધપરાશરસ્મૃતિમાં કહેલી રીતીને અનુસારે
ખેતી કરવી, વાણિજ્ય-લાભાર્થે નહિ નિપિદ્ધ પદાર્થના ક્રયવિક્રયરૂપ વ્યાપાર
કરવો, ગોરક્ષા-ગવાદિ પશુઓનું પાળન કરવું અને ચોથું કુસીદ-વૃદ્ધિમાટે
દ્રવ્યપ્રયોગ કરવો, (વ્યાજવલ્ક્ય) આ ચાર પ્રકારની વાર્તા વૈદ્યની જીવિકા
વૃત્તિ કહી છે. ‘કુસીદં કૃષિવાણિજ્યં પશુપાલ્યં વિદ્યઃ સ્મૃતમ્’ એમ યાજ્ઞ-
વલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૩૬॥ હવે શૂદ્રવૃત્તિને કહે છે-હે દ્વિજોત્તમ ! બ્રાહ્મણાદિ
દ્વિજાતિઓની નિષ્કપટપણે સેવા કરવી, ક્રયવિક્રય-વાણિજ્ય કરવું, આવી

ઘૃતં પયઃ । વિક્રીણીયાન્હૃદ્રજાતિર્ન દોષસ્તસ્ય વિચતે ॥૩૮॥
 વિક્રયો મધમાંસાદેરભક્ષ્યસ્ય ચ ભક્ષણમ્ । અગમ્યાગામિતા ચૌર્યે
 શૂદ્રાણાં પાતહેતવઃ ॥૩૯॥ इत्येते द्विजवर ! कीर्तिता मया ते
 वर्णानां निगममता वृषाश्चतुर्णाम् । वक्ष्यामि क्रममनुसृत्य वेद-
 गीतं सर्वास्तान् परमहितानथाश्रमाणाम् ॥४०॥ इति श्रीसत्सङ्गिजी
 वने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ચાતુર્વર્ણ્યધર્મનિરૂપણનામા
 દ્વિતીયોઽધ્યાય ॥૨॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—બ્રહ્મચર્યં ચ ગાર્હસ્થ્યં વાનપ્રસ્થશ્ચ સન્મતે ! ।
 સંન્યાસ इति चत्वार आश्रमाः परिकीर्तिताः ॥१॥ त्रैवर्णिकस्य

સ્મૃતિપ્રોક્ત શૂદ્રની જીવિકા છે ॥૩૭॥ લવણ મધ તેલ દહી છાશ ઘી
 દુધ આદિકને શૂદ્રભક્તિ વેચે, તેથી તેને દોષ નથી. મધમાસાદિકનો વિક્રય
 કરવો, અભક્ષ્ય ડુંગળી લસણ આદિકનું ભક્ષણ કરવું, અગમ્યા-પરાંગનાનું
 ગમન કરવું, ચોરી કરવી, આ દોષોજ શૂદ્રને પાતિલકારક છે. માટે તેમણે
 તેનું આચરણ નજ કરવું ॥૩૮-૩૯॥ હે વિપ્રવર ! આ પ્રકારે ચારેય વર્ણના
 આ ધર્મભેદો યથાશાસ્ત્ર મેં તમને કહ્યા હવે વેદોક્ત અનુક્રમને અનુસરીને
 પરમ હિતને કરનારા ચાર આશ્રમોના સર્વ ધર્મો તમને કહું છું તેને એકાગ્ર
 મનથી સાલળો ॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પદ્મપ્રકરણે ધર્મો-
 પદ્દશે ચાતુર્વર્ણ્યધર્મનિરૂપણનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩ જો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સન્મતે ! બ્રહ્મચર્ય ગાર્હસ્થ્ય વાન-
 પ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ચાર આશ્રમો કહ્યા છે ॥૧॥ ત્રૈવર્ણિક (બ્રાહ્મણ
 ક્ષત્રિય વૈશ્ય) ને બ્રહ્મચર્ય ગાર્હસ્થ્ય વાનપ્રસ્થ સંન્યાસરૂપ ચાર આશ્રમો
 યથાધિકાર ધારવાના કહ્યા છે. જેતો અધ્યયનના અગભૂત બ્રહ્મચર્ય છે તેની
 આશ્રમોમાં ગણના નથી, કિંતુ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની છે. શંકા-છાદોગ્યમાં

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને આશ્રમધર્મોનું નિરૂપણ કરતા પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ
 ધર્મનું નિરૂપણ વિસ્તારથી કર્યું છે

ચત્વાર આશ્રમા વિદિતા इमे । तुरीयमाश्रमं केचिन्नेच्छन्ति क्षत्र-

‘પ્રયો ધર્મસ્કન્ધાઃ-યજ્ઞોઽપ્યયનં દાનમિતિ પ્રથમઃ, તપ ઇવ દ્વિતીયઃ, મહાચાર્યાચાર્યકુલવાસી તૃતીયઃ, અત્યન્તમાત્માનમાચાર્યકુલેઽવસાદયન્ સર્વે ઇતે પુણ્યલોકા ભવન્તિ” એમ ધર્મના સ્કન્ધ-વિભાગભૂત આશ્રમોનું ત્રણપાણું કહ્યું છે? સમાધાન-તો તેમ નથી, ‘મહાસંસ્યોઽમૃતત્વમેતિ’ આ શ્રુતિએ સંન્યાસનામનો ચોથો આશ્રમ જે પુણ્યલોકપ્રદ છે તે ત્રણ ધર્મ-સ્કન્ધોથડી ભિન્ન જ્ઞાનેકાંત છે, તે અનુપદળ કહ્યો છે. શંકા-ત્યારે તે ધર્મ-સ્કન્ધ નહિ કહેવાય? તો તે સત્ય છે, ધર્મથડી જે અન્ય છે અને અધર્મ-થડી જે અન્ય છે તે પરંબ્રહ્મમાં નિષ્ઠાવાળા જે છે તેજ તે આશ્રમમાં વર્તે છે, તો આ જ્ઞાનસ્કન્ધ છે. વસ્તુતાએ તો તપશબ્દથી તપ જેમાં પ્રધાન છે એવા સંન્યાસનો પણ સંગ્રહ થઈ શકે છે, તો ચાર આશ્રમો કહેવામાં કશો વિરોધ નથી. વળી સ્મૃતિકારો ચાર આશ્રમને કહેછે, તો શ્રુત્યર્થમાં કશી વિપ્રતિપત્તિ (સંશય) નથી. કેટલાક મહર્ષિઓ ચતુર્થાશ્રમ (સંન્યાસ) ક્ષત્રિય વૈશ્ય માટે ઈચ્છતા નથી (એમાં ક્ષત્રિય વૈશ્યને અધિકાર નથી) જ્ઞાન સ્વભાવન્ય હોવાથી તે ટલી શકતું નથી એમ તેઓનું માનવું છે, આ યુક્ત છે, તીર્થવૈરાગ્યની દૃઢતા પ્રશમૈકસ્વભાવવાળી હોવાથી તે જ્ઞાન પ્રકૃતિને વિરૂદ્ધ છે, માટે કદાચિત્ આરૂપાતિત્ય આવી પડે, (ક્ષત્રિય આશ્રમમાંથી પતિત થાય) માટેજ ગીતામાં અર્જુનપ્રતિ ભગવાને કર્મયોગમાંજ અધિકાર કહ્યો અને ‘પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોદ્યતિ’ એમ કહ્યું. ‘इमं विवस्वने योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् । विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽप्रवीत् ॥ एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।’ આ વચનથી મુમુક્ષામાં પણ આ કર્મ-યોગનોજ રાજર્ષિઓએ સંપ્રદાયપરંપરાથી સમાશ્રય કર્યો છે એમ જણાય છે. વૈશ્યને માટે પણ એમજ જાણી લેવું. આવા હેતુથી ક્ષત્રિય વૈશ્યમાટે સંન્યાસનો નિષેધ કરેલો જાણવો. અથવા ‘મહાચર્યં સમાપ્ય ગૃહી ભૂત્વા વાનપ્રસ્થાધ્રમમેત્ય વૈરાગ્યાભાવેઽપ્યાશ્રમક્રમાનુસારેણ યઃ સદ્યસ્યતિ સ કર્મ-સદ્યાસી’ આ નારદપરિત્રાજકોપનિષદમાં કહેલા સંન્યાસવિશેષમાં ક્ષત્રિય વૈશ્યને અધિકાર અને ‘यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रमजेत्’ આ શ્રુતિએ કહેલા,

વૈશ્યયોઃ ॥૨॥ કીર્ત્યમાનાન્મયા તત્ર દ્વિજાતીનાં યથોચિતમ્ ।
 બ્રહ્મચર્યાશ્રમસ્થાનાં ધર્માનાદૌ શૃણુ દ્વિજ ! ॥૩॥ જાતકર્માદિભિઃ
 પૂર્વે સંસ્કારૈઃ સંસ્કૃતોઽપિ સન્ । ઉપનીત્યૈવ લભતે દ્વિજત્વં દ્વિજ-
 વાલકઃ ॥૪॥ ગર્ભાષ્ટમેઽષ્ટમે વાન્દે બ્રાહ્મણસ્યોપનાયનમ્ । ઇકાદશે
 ક્ષત્રિયસ્ય વૈશ્યસ્ય દ્વાદશે સ્મૃતમ્ ॥૫॥ તીર્થવુદ્ધેર્બ્રાહ્મણસ્ય પञ્ચ-
 મેઽન્દેઽપિ શસ્યતે । અષ્ટમે ક્ષત્રિયસ્યાપિ વૈશ્યસ્ય નવમે તથા
 ॥૬॥ બ્રહ્મવર્ચસકામો વા વિપ્રોઽન્દે પञ્ચમેઽર્હતિ । ચલાર્થી મેઘલાં
 ક્ષત્રં પટેઽર્થાર્થ્યષ્ટમે ચ વિદ્ ॥૭॥ સંસ્કારેષ્વિહ સર્વેષુ દ્વિજત્વ-

તીન્ન વૈરાગ્યની દૃઢતાને લીધે કરાતા પારિવ્રજ્યમાં અનધિકાર, આવા વિલા-
 ગને અભિપ્રાય કરીને અધિકાર અનધિકારને કહેનારાં વચનોની એક હાર્ટતા
 બાણવી ॥૨॥ તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનુ નિરૂપણ કરતાં નહિ ઉપવીત
 આપેલા અને નહિ વેદનું અધ્યયન કરેલાને આશ્રમમાં અધિકાર નહિ હોવાથી
 પ્રથમ ઉપનયનસંસ્કાર પ્રમુખ વેદાધ્યયન વ્રત જે ઉપકુર્વાણ બ્રહ્મચર્યરૂપ
 છે તેને કહેવાનો આરંભ કરેછે—હે દ્વિજ ! તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં
 રહેલા દ્વિજતીયોના ધર્મોને યથાયોગ્ય હું કહુંછું તેને તમે સાંભળો ॥૩॥

ત્રૈવર્ણિક બાળક પ્રથમ તેતે કાળમાં કહેલા બ્રતકર્માદિ સંસ્કારોએ
 કરીને સંસ્કૃત કર્યા છતાં પણ દ્વિજપણાને તો ઉપનયનસંસ્કાર પ્રાપ્તિથીજ
 પામે છે. દ્વિજત્વને પમાડનારો સંસ્કારતો ઉપનયનસંસ્કારજ છે ॥૪॥
 તેમાં આ ઉપનયનકાળ છે—વિપ્રને ગર્ભધારણ દિવસને આરંભીને આઠમા
 વર્ષમાં અથવા જન્મદિને આરંભીને આઠમા વર્ષમાં ઉપવીત સંસ્કાર
 કહ્યો છે. ક્ષત્રિયને ગર્ભધારી કે જન્મધારી અગીયારમા વર્ષમાં કહ્યો
 છે. વૈશ્યને ગર્ભધારી કે જન્મધારી બારમા વર્ષમાં કહ્યો છે ॥૫॥ જે
 બાળતો શુદ્ધિવાણીની પ્રવીણતાવાળો હોવાથી અધ્યયનસમર્થ હોય તેને તો
 ગર્ભધારી કે જન્મધારી પાંચમું આઠમું અને નવમું વર્ષ વર્ણક્રમને અનુસારે
 યજ્ઞોપવીતમાં યુક્ત છે ॥૬॥ જે વિપ્ર તો બ્રહ્મવર્ચસકામ—સ્વાધ્યાયતેજની
 કામનાવાળો હોય તે પૂર્વોક્ત પ્રકારે પાંચમા વર્ષમાં મેખળા—ઉપનયન
 સંસ્કારને યોગ્ય છે. બળાર્થી ક્ષત્રિય જ્યાં વર્ષમાં યજ્ઞોપવીતને યોગ્ય છે.

પ્રાપ્તકો હાયમ્ । મૌઙ્ગીયન્ધસ્તતઃ સમ્યક્ કર્તવ્યઃ સ યથાવિધિ
 ॥૮॥ વિપ્રં વસન્તે ક્ષિતિપં નિદાઘે વૈશ્યં ધનાન્તે વ્રતિનં વિદધ્યાત્ ।
 માઘાદિન્નુક્રાન્તિમપશ્ચમાસાઃ સાધારણા વા સકલદ્વિજાનામ્ ॥૯॥
 ન જન્મમાસે ન ચ જન્મધિષ્ણ્યે ન જન્મકાલીયદિને વિદધ્યાત્ ।
 ડ્યેષ્ટે ન માસિ પ્રથમસ્ય સૂનોસ્તથા સુતાયા અપિ મદ્ગલ્લાનિ ॥૧૦॥
 જન્મમાસે તિથૌ મે ચ વિપરીતદલે સતિ । કાર્યં મદ્ગલસિત્યાહુ-
 ર્ગર્ગભાર્ગવશૌનકાઃ ॥૧૧॥ વૃહસ્પતેર્વલં દૃષ્ટ્વા કર્તવ્યમુપનાયનમ્ ।
 તસ્મિન્સ્તુ નિર્વલે કુર્યાચ્ચૈત્રે મીનગતે રવૌ ॥૧૨॥ સ્વશાસ્ત્રેશવલં

અર્થાર્થા વૈશ્ય આઠમા વર્ષમા ઉપવીતને યોગ્ય છે ॥૭॥ આ સર્વ સંસ્કારો
 મધ્યે આ મૌલ્યખંધ-ઉપવીતસંસ્કારજ સર્વાધિક છે, જેણે ત્રૈવલ્લિકને
 દિગ્વપણુ સંપાદન કરી અપાય છે. માટે આ તો યથાવિધિ રૂડીરીતે કરવો
 ॥૮॥ વિપ્રને વસંતઋતુમાં વ્રતી-ઉપનયનસંસ્કારવાળો કરે. ક્ષત્રિયને
 શ્રીષ્ઠઋતુમાં વ્રતી કરે. વૈશ્યને શરદ્રુતુમાં વ્રતી કરે. એમને માટે આ
 વિશેષ કાળ લાણુવો. અથવા માઘમાસ આદિ જેમાં છે અને જ્યેષ્ઠમાસ
 અંતે જેમાં છે એવા પાંચ માસો સમસ્ત દિવસેને માટે ઉપવીત આપવામાં
 સાધારણ માન્યા છે. (આ ગર્ગમતને અનુસારે કહ્યું છે) ॥૯॥ પુત્રના
 જન્મમાસમાં જન્મનક્ષત્રમાં અને જન્મતિથિએ મંગળ-ઉપનયનાદિ
 સંસ્કાર ન કરવો. ગર્ગ ભાર્ગવ શૌનક મુનિઓતો તે જન્મમાસાદિનું વિપરીત
 દળસતે મંગળ કરવું એમ કહે છે-એટલે શુકલ કૃષ્ણ ઉભયપક્ષાત્મક જન્મ-
 માસમધ્યે જો શુકલપક્ષમાં પુત્રજન્મ હોય તો કૃષ્ણપક્ષમાં અને કૃષ્ણ-
 પક્ષમાં જન્મ હોય તો શુકલપક્ષમાં મંગળકર્મ કરવું. જન્મતિથિમધ્યે પણ
 તેની પૂર્વની ત્રીશ ઘડીમધ્યે જન્મ હોય તો ઉત્તરની ત્રીશ ઘડીમધ્યે અને
 ઉત્તરની ત્રીશ ઘડીમધ્યે જન્મ હોય તો પૂર્વની ત્રીશ ઘડીમધ્યે મંગળ
 કરવું. એવીજ રીતે જન્મનક્ષત્રમાં પણ લાણી લેવું. જ્યેષ્ઠ પુત્ર અને જ્યેષ્ઠ
 પુત્રીનું પણ જ્યેષ્ઠ માસમાં માંગળિક કર્મ ન કરવું, આવો વિશેષ પણ
 લાણુવો ॥૧૦-૧૧॥ ગોચરરીતિએ જૃહસ્પતિનું જળ વિચારીને, તે જો હોય
 તો ઉપનયન કરવું. તેમનું જળ ન હોય તો ત્રૈવમાસમાં સૂર્ય મીનરાશિને

દૃષ્ટા લગ્નશુદ્ધિ વિલોચ્ય ચ । સ્વસ્વશાયાનુસારેણ પૂર્વાહ્ને વ્રતમા-
દિશેત્ ॥૧૩॥ પિતૈવોપનયેત્પુત્રં તદભાવે પિતુઃ પિતા । તદભાવે
પિતુર્ભ્રાતા તદભાવેऽપિ સોદરઃ ॥૧૪॥ શુદ્ધકાર્પાસસૂત્રેણ સમેના-
ત્રુટિતેન ચ । સ્થાને પવિત્રે સહ્યાતં પળ્ળવત્યાહ્નલીપુ ચ ॥૧૫॥
ત્રિવૃદ્ધ્વૈવૃતં કાર્યં તન્તુત્રયમધોવૃતમ્ । ત્રિવૃતં ચોપવીતં સ્યાત્ત-
સ્યૈકો ગ્રન્થિરિષ્યતે ॥૧૬॥ યજ્ઞોપવીતે દ્વે ધાર્યે શ્રૌતે સ્નાતે ચ
કર્મણિ । તૃતીયમુત્તરીયાર્યં ઘસ્ટ્રાભાવે તદિષ્યતે ॥૧૭॥ ઉપવીતં

પામતાં તો તે ઉપનયન કરવું, અન્યદા નહિ ॥૧૨॥ પોતપોતાની ઋગાદિ
શાખાઓના ઇંશ ગુરુ શુક્રાદિકનુ બળ વિચારીને, તેમનુ બે બળ હોય તો
મુલ્લમ્ભા સ્વસ્વશાખાને અનુસારે પૂર્વાહ્ને ઉપવીત સંસ્કારને કરે. શાખેશો
રત્નસંગ્રહમાં કહ્યા છે—‘ઋગયજુર્સામયજુષાં ગુરુસૌમ્યમૌમસિતાઃ’ ઇતિ
॥૧૩॥ હવે ઉપવીત આપવામાં અધિકારીઓને કહેછે—પિતાજી પુત્રને
ઉપવીત આપે. પિતાના અભાવમાં પિતામહ આપે તેના અભાવમાં
પિતાનો ભ્રાતા (કાકો) આપે. તેના પણ અભાવમાં ન્યેષ્ઠ ભ્રાતા ઉપવીત
આપે. આનો વિશેષ ધર્મસિંધુ થકી જાણવો ॥૧૪॥ હવે યજ્ઞોપવીત કર-
વાનો પ્રકાર કહેછે—પવિત્ર પ્રદેશમાં બેસીને બનાવેલા, સર્વત. સરખા,
(કોઈ ભાગમાં બડા કે પાતળા નહિ) નહિ તુટેલા—અવિચ્છિન્ન એવા શુદ્ધ
કાર્પાસસૂત્ર (સુતર) થી બેડાબેડ મળેલી હરકોઈ એક હાથની ચાર
આગળીઓના મૂળમાં છત્રુવાર વિંટવાના ક્રમથી છત્રુસંખ્યાસંખ્યાત લાંબા
કરેલાથી યજ્ઞોપવીત કરવું. તે છત્રુવાર ગણેલા સૂત્રને ત્રિગુણ (ત્રેવડુ)
કરી દક્ષિણ કરને ઊર્ધ્વ કરીને વળ દેવો પછી તેને ત્રેવડુ કરી વામ કરને
ઊર્ધ્વ કરીને વળ દેવો. એટલે નવસૂત્ર ભેગા થાય. પછી તેને ત્રિગુણ
કરતા ઉપવીત નિષ્પન્ન થાય છે તે યજ્ઞોપવીતને એક પાકી ગાઠ વાળવી
॥૧૫-૧૬॥ શ્રૌતકર્મ અગ્નિહોત્રાદિકમાં તથા સ્માર્તકર્મ ગર્ભાધાનાદિ
સંસ્કાર કર્મમાં બે યજ્ઞોપવીત ધારવા. ઉત્તરીય વસ્ત્રની સિદ્ધિમાટે ત્રીજું
ઉપવીત ધારવું તેતો ઉત્તરીયવસ્ત્રના અભાવમાં ધારવાનું કહ્યું છે ॥૧૭॥
અદુ—બ્રહ્મચારિને એકજ ઉપવીત ધારવાનું જાણવું. બીજા ગૃહસ્થ વાન-

વટોરેકં દ્વે તથેતરયોઃ સ્મૃતે । એકમેવ યતીનાં સ્યાદિત્યાહુરપિ
 કેચન ॥૧૮॥ ઉપવીતં ક્રમેણ સ્યાત્કાર્પાસં શાળમાવિકમ્ । સર્વેપાં
 વા દ્વિજાતીનાં કાર્પાસં તત્પ્રશસ્યતે ॥૧૯॥ પૃષ્ઠદેશે ચ નાભ્યાં ચ
 ધૃતં યદ્વિન્દતે કટિમ્ । તદ્ધાર્યમુપવીતં સ્યાદ્નાતિલમ્ નચોચ્છિ-
 તમ્ ॥૨૦॥ વિપ્રસ્ય મેઘલા મૌહી મૌર્વી રાહો વિશસ્તથા । શાળા
 સા પ્રવરગ્રન્થિસ્ત્રિવૃક્ષ્ણા સમા મતા ॥૨૧॥ પાલાશો દળ્ડ
 આમૌલેર્વલ્લો વા બ્રાહ્મણસ્ય તુ । ન્યગ્રોઘજઃ શ્વાદિરો વા લલા-
 ટાન્તો નૃપસ્ય ચ ॥૨૨॥ નાસાન્તઃ પૈલવો દળ્ડો વૈદ્યસ્યૌદુમ્બ-

પ્રસ્થને એ ઉપવીત ધારવાનાં કહ્યાં છે. યતિઓને તો એકજ ઉપવીત
 ધારવાનું છે. એમ કેટલાક મુનિઓ કહે છે ॥૧૮॥ વિપ્રને કપાસના સૂત્રથી
 બનાવેલું, ક્ષત્રિયને શણના સૂત્રથી બનાવેલું અને વૈશ્યને ઘેટાના વાળથી
 બનાવેલું ઉપવીત ધારવાનું જણવું. એરીતે વિપ્રાદિ વર્ણને અનુક્રમે યજ્ઞો-
 પવીતમાં કાર્પાસસૂત્ર શણસૂત્ર મેપલોમરૂપ દ્રવ્યભેદ જણવો. અથવા સર્વ
 દ્વિલતિઓ માટે કપાસના સૂત્રથી બનાવેલું ઉપવીત પ્રશસ્ત માન્યું છે.
 ‘કાર્પાસ-ક્ષૌમ-ગોવાલ-શાળ-વલ્ક-ત્ત્વોન્નવમ્ । યયાસમ્ભવતો ધાર્યમુપવી-
 તં દ્વિજાતિભિઃ ॥’ એમ કાલ્યાણે કહ્યું છે ॥૧૯॥ તેનું પ્રમાણ કહે છે—જે
 ઉપવીત પૃષ્ઠ પ્રદેશમાં અને નાભિમાં ધારતાં કટિપ્રદેશને પામે છે તે ઉપ-
 વીત ધારવા યોગ્ય છે. તેથી અત્યંત લાંબું કે ઊંચું ન ધારવું ॥૨૦॥ હવે
 મેખળામાં વિશેષ કહે છે—વિપ્રને મેખળા મૌહી-મુંજતંતુમયી ધારવાની
 કહી છે. ક્ષત્રિયને મેખળા મૌર્વી-કાશતંતુમયી કહી છે. વૈશ્યને મેખળા
 શણ-શણતંતુમયી કહી છે. તે આ મેખળા ત્રિશુણા-ત્રેવડી, શ્લેષ્ણા અને
 સમાન માની છે. તેને પોતપોતાના પ્રવરની સંખ્યાને સમપણે ગ્રંથિ વાળ-
 વાની જણાવી ॥૨૧॥ હવે દંડમાં વિશેષ કહે છે—બ્રાહ્મણને ખાખરાના કાષ્ઠનો
 કે બીલીના કાષ્ઠનો દંડ કહ્યો છે, તે આમૌલી-કેશાંતપર્યંત સમુન્નત રાખવો.
 ક્ષત્રિયને વડના કાષ્ઠનો અથવા ખેરના કાષ્ઠનો દંડ કહ્યો છે, તે લલાટપર્યંત
 ઉન્નત રાખવો. વૈશ્યને પીલુડાના કાષ્ઠનો અથવા ઉમરડાના કાષ્ઠનો દંડ કહ્યો
 છે, તે નાસિકાના અગ્ર પરિમિત ઉન્નત રાખવો. હવે અજન કહે છે—વિપ્રને

રોડપિ ઘા । પેળં રૌરવમાજં ચ વિપ્રાદેરજિનં મતમ્ ॥૨૩॥ ઉપ-
વિદ્યોત્તરે ચાન્નેરાચાર્યઃ પ્રાહ્નુઃ સુધીઃ । પ્રત્યહુરણાય વટવે
સાવિત્રીં સમુપાદિશેત્ ॥૨૪॥ પ્રદક્ષિણં પરીત્યાગ્નિમુપસ્થાય દિવા-
કરમ્ । ઢ્વંડાજિનોપવીતાદ્યો વટુર્મિશ્વેત્સમેશ્વલઃ ॥૨૫॥ બ્રાહ્મણ-
ક્ષત્રિયવિશામાદિમધ્યાવસાનતઃ । મૈશ્વચર્યા ક્રમેણ સ્યાદ્ભવચ્છ-
દ્વોપલક્ષિતા ॥૨૬॥ યાવત્તુ નોપનયનં ક્રિયતે વૈ દ્વિજન્મનઃ ।
કામચેષ્ઠોક્તિમહ્યસ્તુ તાવદ્ભવતિ સુવત્ ! ॥૨૭॥ કૃતોપનયનઃ
સમ્યક્ બ્રહ્મચારી સ કીર્ત્યતે । દ્વિજશ્ચ સોડથ પ્રયતો વસેહુરુગૃહે
વ્રતી ॥૨૮॥ મેશ્વલાજિનવાસાંસિ જટાદ્વંડકમણ્ડલૂન્ । વિભૂયા-
દુપવીતં ચ દર્મપાણિર્યથાવિધિ ॥૨૯॥ ઈંદ્રશો બ્રહ્મચારી ચ શૌચા-

એણુ-કાગીયાર મૃગનું અછન કહ્યું છે. ક્ષત્રિયને રૌરવ-ગૌર મૃગનું અછન
માન્યું છે. વૈશ્યને આળ-બકરાનું અછન કહ્યું છે ॥૨૨-૨૩॥ હવે ગાય
ત્રીમંત્રોપદેશવિધિને કહેછે- અગ્નિના ઉત્તર દિગ્વિભાગમાં મુણ્ડિ આચાર્ય
પૂર્વાભિમુખ બેસીને પશ્ચિમાભિમુખ બેઠેલા બટુને સાવિત્રીનો સમુપદેશ
કરે ॥૨૪॥ અનંતર અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી, સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરી, મેખળા
દંડ અછન ઉપવીત ધારીને બટુ ભિક્ષા માગે ॥૨૫॥ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય
વૈશ્યને અનુક્રમે આદિ મધ્ય અતમાં સંજોધનાં ભવતશબ્દના પ્રયોગવાળો
ભિક્ષાચ્છેદણવચનપ્રકાર જાણવો. એટલે બ્રાહ્મણબટુ ‘ભવતિ ભિક્ષાં દેહિ’ એમ
જોલે. ક્ષત્રિયબટુ ‘ભિક્ષાં ભવતિ દેહિ’ એમ જોલે. વૈશ્યબટુ ‘ભિક્ષાં દેહિ
ભવતિ’ એમ જોલે. આ પ્રકારે બટુને ભિક્ષાપ્રકાર જાણવો ॥૨૬॥ હે સુવત્ !
જ્યાંસુધી ત્રૈવર્ણિક જાળકને ઉપવીત ન દીધું હોય ત્યાંસુધી (ઉપવીત
પહેલાંજ) તે કામચાર કામવાદ કામભક્ષ છે પણ ઉપવીત આપ્યા પછી
તો નહિ. ‘પ્રાગુપનયનાત્કામચારવાદમક્ષા.’ એમ ગોતમે કહ્યું છે ॥૨૭॥

યથાવિધિ ઉપવીતસસ્કારને પામેલો દ્વિભતિ બ્રહ્મચારી કહેવાય છે. અનં-
તર દ્વિભતિ તે બ્રહ્મચારી નિયમતત્પર થઈ બ્રહ્મચર્યવ્રતવાળો થઈ ગુરૂના
ગૃહમાં વસે ‘સ ગુરુયઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસૈ પ્રયચ્છતિ’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે
ગુરૂનું લક્ષણ કહ્યું છે ॥૨૮॥ બ્રહ્મચારી, મેખળા અછન જટા દંડ કમડાને

ચારસમન્વિતઃ । આહુતોઽધ્યયનં કુર્યાદ્દીક્ષમાણો ગુરોર્મુખમ્
 ॥૩૦॥ આરમ્મેઽન્તે ચ શિરસા પાદયોઃ પ્રણમેદુરોઃ । ઇન્દ્રાંસિ
 સમધીયીત ત્યક્ત્વાઽનધ્યાયવાસરાન્ ॥૩૧॥ ગુરુશ્ચ તાડયિત્વાપિ
 વિદ્યામધ્યાપયેત્સ તમ્ । ઔદ્ધત્યનાશનાર્થત્વાન્ન દોષઃ શિષ્યતા-
 ડને ॥૩૨॥ અધોભાગે શરીરસ્ય શનૈઃ કુર્વોત તાડનમ્ । નોત્તમાદ્દે
 ન હૃદયે દોષભાગન્યથા ભવેત્ ॥૩૩॥ લાલયેત્પશ્ચ વર્ષાણિ દશ
 વર્ષાણિ તાડયેત્ । પ્રાપ્તે તુ પોઢશે વર્ષે પુત્રં મિત્રવદાચરેત્ ॥૩૪॥
 વ્રહ્મચારી ગુરું નિત્યં વિદ્યાક્રામો જિતેન્દ્રિયઃ । સેવેત તદ્વ્રહ્મચર્યં
 ચતુષ્પાદિત્યુદીર્યતે ॥૩૫॥ આચાર્યમેવ પિતરૌ જ્ઞાત્વા દ્રોહાદિવ-

યથાવિધિ ધારે તથા ઉપવીતને ધારે અને હાથમાં દર્ભ ધારનારો થાય ॥૨૮॥
 આવો વ્રતનિષ્ઠ વર્ણી 'દિવાસન્ધ્યાસુ કર્ણસ્થ.' ઇત્યાદિકથી યાત્રવત્કેય કહેલા
 શૌચાચારે સંપન્ન થઈ ગુરૂના અવસરની રાહ જોતાં તેમણે જોલાવ્યો થકો
 સાવધ થઈ તે ગુરૂના મુખને જોતો થકો વેદાધ્યયન કરે ॥૩૦॥ અધ્યયનના
 આરભમાં અને અતમા ગુરૂના પાદમાં મસ્તક મુકીને પ્રણામ કરે. અનધ્યાય
 દિવસો અષ્ટમી ચતુર્દશી પ્રતિપદા વિગેરેનો ત્યાગ કરી અન્ય દિવસોમાં
 વેદોનું અધ્યયન કરે ॥૩૧॥ ગુરૂ તે આ બટુને આજ્ઞાને પણ ભરસન તાડ-
 નાદિવડે પણ પોતાને વશ કરીને વિદ્યા ભણાવે, એનું તાડન હિતકારી છે
 ઔદ્ધત્યનાશનાદિ હિતમાટે કરવામાં આવતું શિષ્યનું પ્રશાસન ગુરૂને દોષ
 માટે થતુંજ નથી ॥૩૨॥ જો તાડન અવશ્ય કરવું પડે તો શરીરના અધો-
 ભાગમાં ધીમેથી તાડન કરે મસ્તકમાં તથા ઉરસ્થળમાં તાડન ન કરે.
 અન્યથા શિષ્યને તાડન કરે તો ગુરૂ દોષભાગી થાય ॥૩૩॥ પ્રસંગાત
 પુત્રનો કે શિષ્યના તાડનનો અવધિ કાળ કહેછે-પાત્રમાં વર્ષપછી તે
 સોળમાં વર્ષ પહેલાં પુત્ર-શિષ્યના તાડનશિક્ષણનો કાળ છે તે પછીતો
 (સોળમું વર્ષ પ્રાપ્ત થતા તો) મિત્રનેજ જેમ એમ યુક્ત અર્થનો અવ-
 જોધ આપવાપણે શિક્ષણ કરે પણ તાડનાદિકે કરીને ન કરે ॥૩૪॥
 વિદ્યાર્થી વર્ણી વિજીતેન્દ્રિય થઈ નિત્ય ગુરૂની સેવા કરે. તે આ વિદ્યાચહ-
 ણના અગભૂત ગુરૂપાસનરૂપ બ્રહ્મચર્ય ચાર પાદોએ યુક્ત થતાં સંપૂર્ણ

જિતઃ । શિષ્યવૃત્ત્યાઽઽમુયાદ્વિદ્યાં પાદોઽયં પ્રથમોઽસ્ય હિ ॥૩૬॥
 ગુરોઃ પત્નીં ચ પુત્રં ચ વિનયાન્માનયન્ શુચિઃ । જિતેન્દ્રિયોઽભ્ય-
 સેદ્વિદ્યાં દ્વિતીયઃ પાદ્ ઇત્યયમ્ ॥૩૭॥ ઉપકારં ગુરુકૃતં નિજજા-
 હ્યવિનાશનમ્ । જ્ઞાનન્સેવેત તં પ્રીત્યા તૃતીયઃ પાદ્ ઇત્યયમ્ ॥૩૮॥
 આચાર્યસ્ય પ્રિયં કુર્યાદ્વાદ્જ્ઞાનઃકાયકર્મભિઃ । પ્રાણૈર્ધનૈશ્ચાપ્રમત્તઃ
 પાદસ્તુર્યોઽયમસ્ય ચ ॥૩૯॥ જ્ઞાનં સત્યં તિતિક્ષા હીરમાત્સર્યં

ચાય છે ॥૩૫॥ તેનો આ પ્રથમ પાદ-પોતાના આચાર્યનેજ માતાપિતા
 માનીને-ગુરૂતો વિદ્યાથી શિષ્યને જન્મ આપેછે, તેજ ખરૂંજન્મ છે, બીજું
 ગર્ભાદિરૂપ જન્મતો કલેશકે ફળવાળું છે, માટે આચાર્યજ સાચા માતા
 પિતા છે એમ જાણે, એરીતે જાણીને તેમનો દ્રોહ ધર્મ્યાદિ કલુપતાએ
 રહિત થઈ, અભિપાત પ્રશ્રવસરપ્રતીક્ષણ આદિક શિષ્યલક્ષણોએ લક્ષિત
 થઈ ગુરૂની શુશ્રૂષાથી તેથી વિદ્યાને પામે તે આ પ્રથમ પાદ કહ્યો છે
 ॥૩૬॥ ગુરૂવિષેજ જેમ એમ ગુરૂપત્નીમાં અને તેમના પુત્રમાં વિનય માન-
 નાદિકને શુદ્ધ લાવથી કરતો થકો જીતેન્દ્રિય થઈ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે
 તે આ દ્વિતીય પાદ કહ્યો છે ॥૩૭॥ ‘ગુરૂએ કરેલો વિદ્યાપ્રદાનરૂપ ઉપકાર
 પોતાના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનારો પ્રત્યુપકારથી ન બદલો વાળી
 શકાય એવો છે’ એમ સમજીને પરા પ્રીતિથી ગુરૂની સેવા જે કરવી તે
 તૃતીય પાદ માન્યો છે. વિદ્યાથી બીજું વિલોચન નથી, તેનાથીજ પુરૂષાર્થ
 અને તેનું સાધન લક્ષમાં આવે છે. ચક્ષુષતો પશુપદ્યાદિ સાધારણ
 હોઈને તેનાથી અનર્થ અને તેનું સાધનજ લક્ષ કરાય છે. તે આ વિદ્યાવિ-
 લોચન જેમણે આપીએ છીએ તે ગુરૂનો પ્રત્યુપકાર કયો છે ? કોઈ પણ
 નથી ॥૩૮॥ તે આચાર્યનું ત્રણ કરણથી (મન વાણી કાયથી) પ્રિયજ કરે.
 (તેમનું પ્રિયજ કરવાપરાયણ ત્રણ કરણવાળા થવું) અને યથાપ્રિકાર
 પ્રાણ તથા ધનવડે સાવધાન થઈ તેમનું પ્રિય કરે. આ બ્રહ્મચર્યનો ચતુર્થ
 પાદ કહ્યોછે આ બ્રહ્મચર્યપાદો સનત્સુજાતે કહેલા જાણવા ॥૩૯॥ જ્ઞાન-
 સદસતનું વિજ્ઞાન. સત્ય-જૂતોનો ઉપદ્રાવ ન થાય એવું યથાર્થ વચન.
 તિતિક્ષા-શીતોષ્ણાદિકની અને પરકૃતાનિદા આદિકની સહનશીલતા. ક્ષી-

ધૃતિસ્તપઃ । શમો દમોઽનસૂયા ચ દાનં યજ્ઞો ગુણા અમી ॥૪૦॥
 કામઃ ક્રોધઃ શોકમોહૌ તૃષ્ણેર્પ્યા ચારુપા સ્પૃહા । લોભોઽસૂયા
 જુગુપ્સા ચ માનો દોષા ઇમે મતાઃ ॥૪૧॥ ત્યક્ત્વા દોષાન્ દ્વાદશૈ-
 તાન્ યુક્તો દ્વાદશભિર્ગુણૈઃ । વેદાભ્યાસં પ્રકુર્વોત વેદાર્થં ચ વિચિ-
 ન્તયેત્ ॥૪૨॥ સાયં પ્રાતરુપાસીત વહ્નિં ચાર્કં સમાહૃતઃ । પ્રાતઃ-

અકાર્ય કરવામાં લબ્ધ. અમાત્સર્ય-પરગુણની અસહનતારૂપ મત્સરનો
 અભાવ. ધૃતિ-અત્યંત આપત્તિમાં પણ ત્રતાદિકનો અભાગ. તપ-કૃત્ય-
 દ્રાયણાદિ તપશ્ચર્યા. શમ-અંતઃકરણનિયમન. દમ-જહા ઉપસ્થાદિકનો
 નિગ્રહ. અનસૂયા-પરગુણોમાં દોષાવિષ્કારનો અભાવ. દાન-પાત્રમાં દ્રવ્યા-
 ર્પણ. યજ્ઞ-વિષ્ણુપૂજન. આ જ્ઞાનાદિ બાર ગુણો કહ્યા છે. કામ-સ્ત્રીનો
 અભિલાષ. ક્રોધ-ધૃત્યના પ્રતિઘાતથી થતો, આક્રોશ તાડનાદિકમાં હેતુભૂત
 મનસ્તાપ. શોક-અભીષ્ઠ અર્થના નાશમાં મનની વિકળતા. મોહ-કૃત્યા-
 કૃત્યવિવેકની વિહીનતા. તૃષ્ણા-મનોભિલપિત પદાર્થનો ઉત્તરોત્તર લાભ
 થવા છતાં પણ અતૃપ્તિ. ધર્મ્યા-પરોત્કર્ષની અસહનશીલતા. અકૃપા-નિર્દ-
 યતા. સ્પૃહા-લોચ્ય વર્ગમાં આદર. લોભ-દ્રવ્યવ્યયમાં ભયશીલતા. અસૂયા-
 પરગુણોમાં દોષદર્શન. જુગુપ્સા-પરનિંદા. માન-પોતાવિષેજ પૂજ્યતાબુદ્ધિ.
 આ બાર દોષો કહ્યા છે. તે આ ગુણદોષોને મધ્યે આ કામાદિ બાર દોષોનો
 ત્યાગ કરીને જ્ઞાનાદિ બાર ગુણોને અનુપાળતો થકો બ્રહ્મચારી વેદાભ્યાસને
 કરે અને વેદાર્થને સર્વદા વિચારે. યદ્યપિ વર્ણને દાન યજ્ઞગુણનું અનુપાલન
 હુર્ધત છે, ગુરુકુળમાં વિદ્યાર્થે વસતા, ગુરુત્ત ભિક્ષાથી શરીર ધારણને
 કરતા અધ્યેતા આને કાંઈ પણ ધન નથી કે જેને આ આપે. અગ્નિસાધ્ય
 જે યજ્ઞ છે તે અનાદિતાગ્નિ આ વર્ણને ઉપપન્ન નથી. અથાપિ લોભમાં
 પ્રતિઘ્નદ્વીભૂત, દાનાનુકૂળ ચિત્તવૃત્તિ સંપત્તિ કહેવાની ધૃત્યથી દાનગુણયોગ
 આ વર્ણમાં કહેવા ધૃત્યો છે. સ્ત્રીસંગ્રહસાધ્ય યજ્ઞમાં નહિ અધિકારી
 એવો પણ આ બ્રહ્મચારી જપયજ્ઞાદિકમાં અધિકારી છેજ. માટે યજ્ઞના
 અન્વયની ઉપપત્તિ થાય છે ॥૪૦-૪૨॥ બ્રહ્મચારી સાયંપ્રાતઃ સાવધાન થઈ
 સૂર્ય તથા અગ્નિનું ઉપાસન કરે. (સૂર્યોપસ્થાન અને સમિદાધાનને પ્રાતઃ-

સન્ધ્યાં જપં કૃત્વા ગુર્વાદીન્પ્રણમેત્ત ચ ॥૪૩॥ અભિવાદનશીલસ્ય
 વૃદ્ધસેવાસ્તસ્ય ચ । આયુર્યશો યત્નં યુદ્ધિર્ધર્ષતેઽદરહોઽધિકમ
 ॥૪૪॥ સાયં પ્રાતશ્ચરેઙ્ગૈર્સં પવિત્રદ્વિજવેદમસુ । નિવેષ ગુરવે તથા
 ભુક્ષીત તદનુશયા ॥૪૫॥ અનારોગ્યમનાયુષ્યમસ્યગૈં ચાતિભોજ-
 નમ્ । અપુણ્યં લોકવિદ્વિષ્ટં તસ્માત્તત્પરિવર્જયેત્ ॥૪૬॥ નૈકસ્યારાં
 સમશ્રીયાન્નિત્યં ચર્ણો હ્યનાપદિ । બ્રાહ્મણઃ કામમવાચ્ય શાસ્ત્રે મત-
 સાય કરે) પ્રાત સાય સંધ્યા અને ગાયત્રીજપને કરીને ગુરુ ગુરુપત્ની
 અને બીજા ગુરુજનોને પ્રણામ કરે ॥૪૩॥ પ્રતિદિન ગુર્વાદિકને અભિવદન
 કરવાના સ્વભાવવાળા, જ્ઞાનાદિવૃદ્ધ જનોની સેવામાં આરાધા એવા પ્રદા-
 ચારીને દિને દિને આયુષ્ય યશ બળ શુદ્ધિની અભિવૃદ્ધિ થતી જાયછે. મનુ-
 પાલુ કહેછે-‘અભિવાદનશીલસ્ય નિત્ય વૃદ્ધોપસેવિનઃ । ચત્વારિ તસ્ય વર્ષમ્ભો
 આયુર્વિદ્યા યજ્ઞો ષલમ્ ॥’ ઇતિ ॥૪૪॥ પ્રદાચારીએ દેહધ્યાના ભેદશીળ
 કરવી તે ભેદ પવિત્ર વિપ્રના ઘરમાંજ કરવું. પણ પતિતાદિકના ઘરમાં
 નહિ તે ભિક્ષાપ્રાપ્ત અજ્ઞાદિ ગુરુને નિવેદન કરીને તેમની આજ્ઞાને પાળી-
 નેજ જમવું ॥૪૫॥ અતિભોજન અનારોગ્યકર આયુષ્યવિરોધિ અને
 લોકનિદિત છે (એરીતે દૃષ્ટાનિકર છે) તેમજ પ્રમાદ આલસ્યને કર-
 નાર હોવાથી પુણ્યનો પ્રક્ષય કરનારૂં અને પરલોકસાધનના અનુપાનયકી
 પ્રત્યુત્તિ કરનાર હોવાથી અસ્વર્ગ્ય છે (એરીતે અદૃષ્ટ અનર્થકર પણ છે)
 માટે તે અતિભોજનને વર્ણી વર્જે. યદ્યપિ અતિભોજનનો નિવેધ સર્વ
 સાધારણ છે તથાપિ અધ્યયનાર્થે પ્રવર્તેલા, પ્રદાયર્થમતધારી રહેલાને
 અત્યંત પ્રતિકૂળ છે એમ જણાવા વલ્લિપ્રતિ તેનું વિશેષપણે વિધાન કર્યું છે.
 (અતિભોજન વિદ્યાધ્યયનમાં અને પ્રદાયર્થમાં વિરોધિ પ્રસિદ્ધ છે) ॥૪૬॥
 વર્ણી વિપદા વિના નિત્ય એકનું અન્ન ન જમે. (આપદામાં ભેદનો આ
 અપવાદ છે) તથા પ્રાદાણુજ્ઞાતીય પ્રદાચારી શ્રાદ્ધમાં નિમંત્રણ કર્યો થકો
 યથેચ્છ જમે. પરંતુ મત-મધુમાંસાદિઅનશનમતને મદિ પીડિતો થકો-
 પોતાના મતનો વિલોપ જેરીને ન થાય એરીને જમે. શત્રિયાદિ પ્રદાચારિને
 શ્રાદ્ધમાં ભોજનનો નિવેધ કરવા પ્રાદાણુપદનું મદન કર્યું છે. ‘રામવ્ય-

મપીડયન્ ॥૪૭॥ તિષ્ઠેત્કૃતાંજ્જલિર્મત્સયા ગુરોરભિમુખં સદા । ત્વમ-
ત્રોપવિશેત્યુક્તસ્તસ્યાસીત પુરઃ સ તુ ॥૪૮॥ ગુરોશ્ચ ચક્ષુર્વિપયે ન
યયેદ્રાસનો ભવેત્ । નચૈવાસ્યાનુકુર્વાત ગતિભાપિતચેષ્ટિતમ્ ॥૪૯॥
ગુરોર્નિન્દા ભવેદ્યત્ર સદ્ય ઉત્થાય તત્સ્યલાત્ । કર્ણો પિધાય
ગચ્છેદ્વા શિક્ષયેન્નિન્દકાન્પ્રભુઃ ॥૫૦॥ દૂરસ્યો નાર્ચયેદેનં ન ક્રુદ્ધો
નાન્તિકે સ્ત્રિયાઃ । નચૈવાસ્યોત્તરં વ્રૂયાદુચ્ચશબ્દેન કર્હિંચિત્ ॥૫૧॥
ઉદકુમ્ભં કુશાન્પુષ્પં સમિધોઽસ્યાહરેત્સદા । માર્જનં લેપનં નિત્ય-

વૈશ્યયોશ્ચૈવ નૈતત્કર્મ પ્રચક્ષતે' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૭॥ વર્ણી સદા ગુરૂની
અનુજ્ઞાની રાહ બેતોથકો ભક્તિથી બે હાથ બેડીને તેમને અભિમુખ
હોયો રહે, તેમની અભ્યનુજ્ઞા વિના બેમે નહિ. 'તું અહીં બેશ' એમ ગુરૂએ
આજ્ઞા આપ્યો થકોજ તેમની આગળ બેસે. તે મનુએ કહ્યું છે- 'નરીરં
ચૈવ વાચં ચ બુદ્ધીન્દ્રિયમનાંસિ ચ । નિયમ્ય પ્રાજ્ઞલિસ્ટિષ્ઠેત્ વીક્ષમાણો ગુરો-
ર્મુલ્લમ્ ॥' ધતિ ॥૪૮॥ ગુરૂની દૃષ્ટિ આગળ યથાર્થ બેસે નહિ. તે મનુએ
કહ્યું છે- 'નીચં શર્યાસન ચૈવ સર્વદા ગુરસન્નિધૌ । ગુરોસ્તુ ચક્ષુર્વિપયે ન
યયેદ્રાસનો ભવેત્ ॥' ધતિ. ગુરૂના ગમન ભાષણ ચેષ્ટિતું અનુકરણ કરેજ
નહિ. (દેશી કાઢે નહિ) તે મનુએ કહ્યું છે- 'નોદાહરેદસ્ય નામ પરોક્ષમપિ
કેવલમ્ । ન ચૈવાસ્યાનુકુર્વાત ગતિભાપિતચેષ્ટિતમ્ ॥' ધતિ ॥૪૯॥ ગુરૂની
નિંદા જ્યાં થતી હોય તે સ્થળથકી તત્ક્ષણ હીને કાન ખીડી દધને અન્યત્ર
જતા રહેવું. બે ગુરૂનિંદક જનના નિશ્ચહમાં સ્વયં સમર્થ હોય તો તેનો
નિશ્ચહ કરવો. તેવું મનુવચન છે- 'ગુરોર્યંત્ર પરીવાદો નિન્દા વાપિ પ્રવર્તેતે ।
કર્ણો તત્ર પિધાતવ્યૌ ગન્તવ્યં વા તત્તોઽન્યતઃ ॥' ધતિ ॥૫૦॥ સ્વયં દૂર
રહીને અન્યને નિયોજીને ગુરૂને અર્ચે નહિ, (ગમનમાં બે આશક્ત હોય
ત્યારે તો દૂર રહીનેજ ખીલપાસે અર્ચન કરાવે) ક્રોધ પામીને ગુરૂને સમર્થ
નહિ. પત્નીસન્નિધિમાં રહેલા ગુરૂને પૂજે નહિ. ગુરૂની સમક્ષ ઉચ્ચ સ્વરથી
ઉત્તર આરેયપણુ નજ આપે ॥૫૧॥ ગુરૂને માટે જળપૂર્ણ ઘડો પુષ્પો
દહોં અને સમિધને નિત્ય સ્વયં લાવે. ખીજ બે ઉપયોગિ વસ્તુ તેપણુ
લાવે. ગુરૂના અંગમાં ગંધાનુલેપન તૈલાભ્યજન માર્જન સ્નાપનાદિ કરે

મદ્દાનાં ચ સમાચરેત્ ॥૫૨॥ નાસ્ય નિર્માલ્યશયને પાદુકોપાન-
હાવપિ । આક્રામેદાસનં છાયાં મશ્ચકં વા કદાચન ॥૫૩॥ સાધયે-
દન્તકાષ્ઠાદીન્કૃત્યં ચાસૈ નિવેદયેત્ । અનાપૃચ્છથ ન ગચ્છેત્તં ક્વાપિ
સ પ્રિયકૃદુરોઃ ॥૫૪॥ પાદૌ પ્રસાર્ય પુરતો ગુરોર્નાસીત કર્હિંચિત્ ।
આસ્ફોટનં ચાટ્ટહાસં નકુર્યાત્તત્ર ચ સ્વપિમ્ ॥૫૫॥ ધાવન્તમનુધા-
વેચ્ચ ગચ્છન્તં ગુરુમન્વિયાત્ । નોદાહરેચ્ચ તન્નામ બ્રૂયાન્નાપૃષ્ઠમુત્ત-
રમ્ ॥૫૬॥ જિતેન્દ્રિયઃ સ્યાત્સતતં વશ્યાન્માઽક્રોધનઃ શુચિઃ ।
પ્રયુજીત સદા વાચં મધુરાં ગુરુસન્નિધૌ ॥૫૭॥ સ્ત્રીણાં કથાયાઃ
શ્રવણં પ્રેક્ષણં કીર્તનં તથા । સદ્ગુણં ક્રીડનં તામિર્નિશ્ચયં
ગુહ્યભાષણમ્ ॥૫૮॥ વર્જયેત્પ્રયતો નિત્યં તત્સ્પર્શં તુ વિશેષતઃ ।

(તે આ ગુરુપરિચરણ માન્યું છે) એમાં મનુવચન છે-‘ઉદકુમ્ભં સુમનસો
ગોશકુન્દૃત્તિકાકુશાન્ । વ્યાહરેદાવદર્શાન્ ॥’ ધૃતિ ॥૫૨॥ ગુરુનું નિર્માલ્ય,
(પ્રથમ ધારીને પછી અંગથડી ઉતારી મુકેલું પુષ્પમાળાદિક) શય્યા,
પાદુકા, પગરખાં, આસન, છાયા અને પર્યેકને કદાપિ ઉલ્લંઘે નહિ ॥૫૩॥
ગુરુનું પ્રિયકર્તા વર્ણી દાતણુ આદિક પદાર્થોને તે તે સમયે આપવામાટે
લાવીને રાખી મુકે. પોતાને જો કાંઈ કર્તવ્ય હોય તો ગુરુને નિવેદન કરી
તેમની અનુજા મેળવીને કરે. ગુરુને પુછ્યા વિના કોઈપણુ સ્થળમાં જાય
નહિ ॥૫૪॥ ગુરુની આગળ પગ લાંબા કરીને કદાચિત્ પણ નજ એસે.
તથા ગુરુની આગળ મહાદિકની પેઠે બાહુનું તાડન, ખડખડાટ હાસ અને
શયનને નજ કરે ॥૫૫॥ ધોડતા ગુરુની પાછળ ધોડતો જાય. (ધીમે ધીમે
ન જાય) યથામુખે જતા ગુરુની પાછળ તેમજ જાય. (ઉભો રહે નહિ)
તે ગુરુનું નામ કદાપિ ઉચ્ચારે નહિ. ગુરુએ પુછ્યા વિના ઉત્તર આપે નહિ
॥૫૬॥ વર્ણી નિરંતર જીતેન્દ્રિય જીતમન જીતક્રોધ અને બાહ્ય આલ્સ્યંતર
શુદ્ધિસંપન્ન થાય. ગુરુની સન્નિધિમાં સદાય વિનય પ્રણય મધુરજ વાણીને
ઉચ્ચારે ॥૫૭॥ વર્ણી નિયમતત્પર થઈને સ્ત્રીયોની કથાનું શ્રવણ, તેણી-
ઓનું સંદર્શન, સંકલ્પ, સ્ત્રીયોસાથે ક્રીડા, પુરુષદ્વારા કે એકાંતમાં ગુહ્યલા-
વણુ, સ્ત્રીપ્રાપ્તિનો નિશ્ચય, આ સર્વને સર્વદા ત્યાગ કરે. સ્ત્રીના અંગસ્પર્શને

સ્ત્રીસક્તિસદ્ગં ચ વદુર્ન કુર્યાત્કર્હિચિદ્રતી ॥૫૯॥ ગુરુવહુરુપત્ની ચ
 પૂજ્યા ચ ગુરુપુત્રકઃ । અવમાનં ન કુર્વીત તયોરપિ કદાચન ॥૬૦॥
 અભ્યજનં સ્નાપનં ચ ગાત્રસમ્મર્દનં તથા । ગુરુપત્ન્યા ન કુર્વીત
 કેશાનાં ચ પ્રસાધનમ્ ॥૬૧॥ ગુરુપત્નીતિ યુવતિર્નામિવાદ્યા હિ
 પાદયોઃ । કુર્વીત વન્દનં ભૂમાવસાવહમિતિ વ્રુવન્ ॥૬૨॥ અદ્વસ્પર્શો
 ન કર્તવ્યો ગુરુપત્ન્યા અપિ ક્ષચિત્ । તેનાપિ વ્રતભદ્ધઃ સ્યાદ્યતોઽવ
 વ્રહ્મચારિણઃ ॥૬૩॥ પિતૃપ્ત્વસા માતૃપ્ત્વસા શ્રાતૃજાયા ચ માતુલી ।
 ગુરુપત્નીવ માન્યાશ્ચ જનની ભગિની તથા ॥૬૪॥ ગુરોસ્ત્યાગો ન
 કર્તવ્યઃ કર્હિચિદ્રહ્મચારિણા । કામાલ્લોભાચ્ચ મોહાચ્ચ તં ત્યક્ત્વા
 પતિતો ભવેત્ ॥૬૫॥ ગુરોરપ્યવલિપ્તસ્ય કાર્યાકાર્યમજાનતઃ ।

તો વિશેષપણે વિવર્ણે. બ્રહ્મચર્યવ્રતધારી બટુ સ્ત્રીલંપટબનપ્રસંગે
 કદાચિત્ પણ નજ કરે ॥૫૮-૫૯॥ ગુરૂની પેઠે ગુરૂપત્ની પૂજનીય છે તથા
 ગુરૂપુત્ર પૂજ્ય છે. તે બન્નેનું કદાપિ અવમાન નજ કરે ॥૬૦॥ જે અભ્યં-
 જન-તૈલાદિકથી અંગમર્દન, ગાત્રસંમર્દન-થાક ઉતારવા ચરણાદિ અંગ
 દાબવું, સ્નાપન-સ્નાન કરાવવું વિગેરે ગુરૂની પરિચર્યા જે કરવાપણે આદેશ
 કરેછે તે ગુરૂપત્નીની ન કરવી. તથા કેશપ્રસાધન-કાંસક્રીથી છુઓ
 કાઢવી તૈલ નાંખવું તેપૂર્વક કેશો ગુંથવા તે નજ કરવું ॥૬૧॥ જેતો
 પાદનો ઉપસ્પર્શ કરીને અભિવંદન તે ગુરૂપત્ની યુવતિ હોય તો તેણીનું નજ
 કરવું. ‘અમુક ઓત્રશાખા નામનો હું તમને નમન કરું છું’ એમ બોલતો થકો
 ભૂમિમાં અભિવંદન-સમીપ પ્રદેશમાં વંદન કરે ॥૬૨॥ ગુરૂપત્નીના પણ
 પરિચરણાદિકમાં પણ અંગસ્પર્શમાત્રપણે જે રીતે કદાચિત્ પણ ન થાય
 તે રીતે વર્તવું, કારણ કે સ્ત્રીયોનો અંગસ્પર્શ બ્રહ્મચારીના બ્રહ્મચર્યવ્રતના
 વિલંગ માટે થાય. તે મનુષ્યે કહ્યું છે-‘સ્વભાવ ઇવ નારીણાં નરાણામિદ
 દૂષણમ્ । અતોઽર્થાંસ પ્રમાણન્તિ પ્રમદાસુ વિપશ્ચિતઃ ॥’ ઇતિ ॥૬૩॥ ગુરૂ-
 પત્નીની પેઠે ક્ષેષ, માસી, લાભી, મામી, જનની-પોતાની માતા અને અપર
 માતા, બહેન, આ સર્વેપણે સંમાનનીય છે ॥૬૪॥ બ્રહ્મચારીએ ગુરૂનો ત્યાગ
 કદાપિ ન કરવો. જે કામ લોભ મોહાદિ દોષને વશ થઇને ગુરૂનો ત્યાગ કરે

ઉત્પથં પ્રતિપદ્મસ્ય મનુસ્ત્યાગં નમઃ પ્રવીત્ ॥૬૬॥ લૌકિકં વૈદિકં
 ચાપિ જ્ઞાનમાધ્યાત્મિકં યતઃ । આદદીત ન તં કાપિ ગુરું શિષ્યોઽ-
 વમાનયેત્ ॥૬૭॥ અહેરિવ ગણાદ્વીતઃ સૌહિત્યાન્મરણાદિવ । રાક્ષ-
 સીભ્ય ઇવ સ્ત્રીભ્યઃ સ વિદ્યામધિગચ્છતિ ॥૬૮॥ દૂતં પુસ્તકશુ-
 શ્રૂપા વાટિકાસકિરેવ ચ । સ્ત્રિયસ્તન્દ્રા ચ નિદ્રા ચ વિદ્યાવિપ્ર-
 કરાણિ પદ્ ॥૬૯॥ વિદ્યામેવમધીયાનો વ્રહ્મચારી ગુરોર્ગૃહે । વસં-
 સ્ત્રિપવણસ્નાયી કુસદ્ગં પરિવર્જયેત્ ॥૭૦॥ પુષ્પસ્રજશ્ચન્દનં ચ રસા-
 સર્તિકં ચ કુક્કુમમ્ । સુગન્ધિદ્રવ્યસમ્પર્કં વર્જયેદન્તઘાવનમ્ ॥૭૧॥

તો પતિત થાય ॥૬૫॥ ઉઝ અત્યાગનો અપવાદ કહેછે-અવલિપ્ત-ગર્વવડે
 અંધ, શાસ્ત્રવિહિત કાર્ય અકાર્યના વિવેકે રહિત, શાસ્ત્રવિહિત સ્વધર્મના
 ઉલ્લઘનરૂપ કુમાર્ગને પામેલા, એવા ગુરુનો પણ ત્યાગ સમુચિત છે. તેવા
 ગુરુના ત્યાગને મનુ કહેછે, આ શ્લોક મહાભારતમાં બહુ સ્થળે કહ્યો છે
 તથા દૂર્મપુરાણમાં યથાવિખિત ૪ છે ॥૬૬॥ લૌકિકજ્ઞાન-લોકમયાદામા
 ઉપયોગિ જ્ઞાન, વૈદિકજ્ઞાન-વેદબોધિતધર્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન, (અથવા વૈદિક-
 શબ્દનું સાહચર્ય છે તો લૌકિકજ્ઞાન સ્માર્ત લેવું) આધ્યાત્મિક-ઉપનિ-
 પદબોધ્ય આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાનપણ ને ગુરુથી અહણુ કરે તે ગુરુનું શિષ્ય
 અવમાન કદાપિ ન ૪ કરે ॥૬૭॥ ને વર્ણી જનસઘથી કૃષ્ણસર્પથીજ
 નેમ એમ ભય પામેછે સ્વાદુ અતલ્લોજનાદિકથી મરણથીજ નેમ
 એમ ભય પામેછે. સ્ત્રીઓથી રાક્ષસીઓથીજ નેમ એમ ભય પામેછે
 તે વિદ્યાને પામેછે, બીજો નહિ ॥૬૮॥ દૂત-જુગદું રમવું, પુસ્તકની સદા
 શુશ્રૂષા, આગબગીચા જેવા બેસવામાં આસન્નિ, સ્ત્રીઓસાથે સંભાષણાદિ,
 આળસ્ય, અતિશયનિદ્રા, આ છ વિદ્યામાં વિપ્ર કરનાર છે તેને વર્ણી
 ત્યાગ કરે ॥૬૯॥ ઉઝ નિયમોએ સંપન્ન, ગુરુના શબ્દમાં રહેલો, વિદ્યાને
 બહુતો શ્રદ્ધાચારી ત્રણ વખત જ્ઞાન કરનારો થાય અને કુસગનો પરિત્યાગ
 કરે ॥૭૦॥ પુષ્પમાળાધારણુ, અદનથી અંગરાગ, નાનાવિધ રસાસ્વાદમાં
 આસન્નિ, શરીરશોભાર્થે કુકુમધારણુ, સુગન્ધિ પુષ્પવાસિત તૈવાદિકનો
 સંબન્ધ, કાષ્ઠવડે દાંતને અતિ ઘસવાપૂર્વક શુદ્ધિ કરવી, આ સર્વનો પરિ-

અમ્યક્ષં ચાક્ષુતં છત્રમાદર્શાલોકનં તથા । વ્રતી સ વર્જયેદ્યુતં
 ગીતવાદિવ્રતનર્તનમ્ ॥૭૨॥ પ્રાણિહિંસાં ચ પૈશુન્યં કામં લોભં ભયં
 તથા । વર્જયેન્મધુ માંસં ચ હ્યમધ્યં લઙ્ગુનાદિકમ્ ॥૭૩॥ સન્વ્ય-
 યોઽથ દિવાસ્વાપં નિશઃશ્ચાચન્તયામયોઃ । વર્જયેચ પ્રયત્નેન પતીવા-
 દમુપાનહૌ ॥૭૪॥ અનૃત્યદર્શી ચ ભવેદ્રામ્યગીતં ચ સર્વથા ।
 ષ્ટણુયાન્ન વ્રતી ધીરો નાનૃતં ચ વદેદ્વચઃ ॥૭૫॥ ન મઞ્ચે શયનં
 કુર્યાન્ન ચ તામ્બૂલમક્ષણમ્ । તત્તત્કાલોચિતં સર્વં વૈદિકં વિધિ-
 માચરેત્ ॥૭૬॥ ઉપાકર્મં ચ વેદાનાં કુર્વોત્ત હિ યથાવિધિ । વહ્ન્ય-
 શ્રાવણે માસિ પૂર્વાહ્ને શ્રવણાખ્યમે ॥૭૭॥ યજુર્વેદી ચ તન્માસે
 પૌર્ણમાસ્યાં વિધાનતઃ । મધ્યાહ્ને તત્પ્રકુર્વોત્ત હસ્તક્ષે તત્ર સામગઃ
 ॥૭૮॥ સદ્ગ્રાન્તિર્ગ્રહણં વાપિ યદિ પર્વણિ જાપતે । શ્રાવણે હસ્તયુક્તાયાં

ત્યાગ કરે ॥૭૯॥ અમ્યંગ-તૈલમર્દનપૂર્વક સ્નાન, અંગન-કાળળથી નેત્રનું
 અંગન, છત્રધારણ, દર્પણમાં મુખદર્શન, ઘૂત, ગીતગાયન, વાદિત્રવાદન,
 નૃત્ય, આ સર્વનો વર્ણી ત્યાગ કરે ॥૭૨॥ પ્રાણિની હિંસા, આડીયાપણું,
 કામ, ક્રોધ, લોભ, ભય, મધુ, (મધ કે મઘ) માંસ, અલક્ષ્ય લઙ્ગુનાદિ,
 આ સર્વને વર્ણી વર્જે ॥૭૩॥ બે સંધ્યામાં, રાત્રિના આદિઅંત પહોરમાં અને
 દિવસે નિદ્રાને પ્રયત્નથી પરિવર્જે. તથા પરનિદા અને પગરખાંનો પરિત્યાગ
 કરે ॥૭૪॥ ધીર વર્ણી નૃત્યદર્શન નજ કરે. આમ્યગીત સર્વથા નજ સાંભળે
 ('આમ્ય' એમ કહ્યું છે તેથી લગવદગીતમાં અપ્રતિયેધ જણાવ્યો છે) કદા-
 ચિત્ પણ અસત્ય વચન નજ વહે ॥૭૫॥ ખટવાશયન તાંબૂળલક્ષણાદિકને
 વર્જે. તે તે કાળમાં કરવાપણે કહેલા વૈદિકવિધિને સમગ્રપણે કરે ॥૭૬॥

હવે વેદપાઠારંભના વિધિવિશેષરૂપ ઉપાકર્મને કહેછે-વેદોનું ઉપાકર્મ
 (સંસ્કારપૂર્વક શ્રુતિનું અહણ) યથાવિધિ વર્ણી કરે. તેમાં ઋગ્વેદી વર્ણી
 શ્રાવણમાસમાં શ્રવણનક્ષત્રમાં પૂર્વાહ્ને કરે. યજુર્વેદી વર્ણી શ્રાવણમાસમાં
 પૂર્ણિમાતિથિએ મધ્યાહ્ને યથાવિધિ ઉપાકર્મ કરે. સામવેદી વર્ણી શ્રાવણ-
 માસમાં હસ્તનક્ષત્રમાં અપરાહ્ણકાળે ઉપાકર્મ કરે. બે શ્રાવણમાસમાં
 સિંહસ્થ સૂર્ય હોય તો તેમાંજ કરે. અન્યથા ભાદ્રપદમાસમાં કરે

પશ્ચમ્યાં વા તદિપ્યતે ॥૭૧॥ અર્ધરાત્રાદધસ્તાચ્ચેત્ સજ્ઞાન્તિર્ગ્રહણં
ભવેત્ । ઉપાકર્મ ન કુર્વાત પરતશ્ચેન્ન દોષકૃત્ ॥૮૦॥ પૌષમાસસ્ય
રોહિણ્યામષ્ટકાયામથાપિ વા । જલાન્તે છન્દસાં કુર્યાદુત્સર્ગં ચ
દ્વિજો બહિઃ ॥૮૧॥ ઉપાકર્મદિનેઽપ્યેકે વેદોત્સર્ગં પ્રકુર્વતે । કર્મ-
ણોરુભયોરત્ર ક્રવીણાં પૂજનં સ્મૃતમ્ ॥૮૨॥ પવમાચારસમ્પન્નમાત્મ-
વન્તમદામ્ભિકમ્ । વેદશાસ્ત્રપુરાણાનિ ગુરુરધ્યાપયેત્સ તમ્ ॥૮૩॥

॥૬૭-૭૮॥ બે આવણપૌર્ણિમાએ સંક્રાંતિ અથવા ચંદ્રચંદ્રણ હોય તો
આવણમાં હસ્તનક્ષત્રયુક્ત બે કોઈ તિથિએ અથવા આવણ શુક્લપંચમી
તિથિએ ઉપાકર્મ કરવાનું બાણું. આ ઋગ્વેદી યજુર્વેદિઓને માટે સ્મૃતિ-
મહાભૂવને અનુસારે કહેલું બાણું ॥૭૮॥ તેમાં આ વિશેષ છે-બે ચંદ્રણ
કે સંક્રાંતિ રાત્રિના મધ્યભાગથી નીચે હોયતો ઉપાકર્મ ન કરે. અને બે
અર્ધરાત્રિથી તે બન્ને ઉર્ધ્વ હોય તો ઉપાકર્મ કરે ॥૮૦॥ હવે ઉત્સર્ગ
કાળને કહેછે-પૌષમાસના રોહિણી નક્ષત્રમાં અથવા અષ્ટકા (પૌષ માઘ
ફાલ્ગુન માસના કૃષ્ણપક્ષની સપ્તમી અષ્ટમી અને નવમીના ત્રણ દિવસો)
માં ગામથી બહારના ભાગમાં જળાશયના સમીપે વર્ણી વેદોના યથાવિધિ
ઉત્સર્ગ (કેટલાક દિવસ વેદાભ્યાસની વિરતિરૂપ કર્મવિશેષ) ને કરે. (તદ-
નંતર પક્ષિણી-દોઢ દિવસ કે અહોરાત્ર વિરામ પામીને શુક્લ પક્ષમાં
વેદોનું અને કૃષ્ણપક્ષમાં અંગોનું અધ્યયન કરે, એમ બાણું) તે પણ
મનુએ કહ્યું છે-‘યથાશાસ્ત્રં તુ કૃત્વૈવમુત્સર્ગં છન્દસાં બહિઃ । વિરમેત્પક્ષિણી
રાત્રિં તથાપ્યેકમહર્નિશમ્ । અતઃ ક્ષવં તુ છન્દાંસિ શુક્લેષુ નિયતઃ પઠેત્ ।
વેદાજ્ઞાનિ ચ સર્વાણિ કૃષ્ણપક્ષેષુ સમ્પઠેત્ ॥’ ઇતિ ॥૮૧॥ કેટલાએક મુનિઓ
ઉપાકર્મ કરવાને દિવસેજ (એક સાથે ભેગોજ) વેદોત્સર્ગને પણ કહેછે.
આ બન્ને કર્મમાં પણ ઋગ્વિઓનું પૂજન કરવાનું માન્યું છે ‘ઉપાકર્મણિ
ચોત્સર્ગે યથાકાલં સમેત્ય ચ । ક્રવીન્દર્ભમયાન્કૃત્વા પૂજયેત્તર્પયેત્તતઃ ॥’
એમ કાષ્ઠાંજલિએ કહ્યું છે. આ કર્મમાં બ્રહ્મચારીઓએ નવીન યજ્ઞોપ-
વીતાદિકનું ધારણ કરવું. ‘મૌર્ક્ષીં યજ્ઞોપવીતં ચ નવં દણ્ડં ચ ધારયેત્ ।
અજિનં કટિસૂત્રં ચ નવં વસ્ત્રં તથૈવ ચ ॥’ આ પ્રકારે બ્રહ્મચારીને પ્રતિવર્ષ

વહુનાપિ ચ કાલેન પરીક્ષ્ય વ્રહ્મચારિણમ્ । ઉપાદિશેહુરુદ્ધાનં
 મૂત્વા નિષ્કપટોઽપિલમ્ ॥૮૪॥ વેદં વેદૌ ચ વેદાન્વા સોઽપ્યધીત્ય
 યથારુચિ । ગુરવે દક્ષિણાં દત્વા સમાવર્તેત ચ દ્વિજઃ ॥૮૫॥ ગૃહં વનં
 વા પ્રવિશેત્પ્રવ્રજેદ્વા વિલોક્ય સઃ । મન્દત્વં મધ્યમત્વં ચ સ્વવૈરા-
 ગ્યસ્ય તીવ્રતામ્ ॥૮૬॥ ચતુર્વિધો વ્રહ્મચારી કથ્યતે દ્વિજસત્તમ ! ।

ધારણુમાં વિશેષ કહ્યો છે. ‘આ ઉપાકર્મ ઉત્સર્ગકર્મ બ્રહ્મચારી સમાવૃત્ત
 ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ સર્વેએ કરવું’ એમ ધર્મસિન્ધુમાં કહ્યું છે ॥૮૨॥

(પ્રાસંગિક પરિસમાપ્ત થયું) આ રીતે ઉક્ત સદાચારે સંપન્ન, નિયમિત
 મનવાળા, અદાંભિક એવા બ્રહ્મચારીને ગુરૂ વેદો તથા તેના અંગોનો અભ્યાસ
 કરાવે ॥૮૩॥ બહુકાળે કરીને પણ પરીક્ષા કરીને શિષ્ય બ્રહ્મચારીને ગુરૂ સર્વ
 જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે. પણ શિષ્યલોભથી પરીક્ષા કર્યા વિના ઉપદેશે નહિ.
 પરીક્ષા કરીને પછીથી નિષ્કપટ થઈને ઉપદેશ કરે ॥૮૪॥ દ્વિજતિ બ્રહ્મ-
 ચારી સ્વશાખાભૂત એક વેદને કે બે વેદ-ઋગ્યજુષને કે ત્રણ વેદ-ઋગ્ય-
 જુષસામને (અથવા ચારેયને પણ) યથારૂચિ યથાબળ લાગીને ગુરૂને
 દક્ષિણાદાન કરીને તેમની આજ્ઞાથી વેદવ્રતસમાપ્તિનિમિત્તનું જ્ઞાન કરે.
 ‘ગુરવે તુ વરં દત્વા સ્નાયીત તદનુજ્ઞયા । વેદં વ્રતાતિ વા પારં નીત્વા હુમય-
 મેવ વા ॥’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૮૫॥ અનંતર વર્ણી પોતાના વૈરા-
 ગ્યની મંદતા મધ્યતા અને તીવ્રતાને વિચારીને યથાધિકાર ગૃહ-દારસંચલ-
 રૂપ ગૃહસ્થાશ્રમમાં કે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં કે સંન્યાસાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે
 અથવા નૈષ્ઠિક થાય. એટલે મદવૈરાગ્યવાળો ગૃહી થાય, મધ્યમવૈરાગ્યવાળો
 વની થાય, તીવ્રવૈરાગ્યવાળો સંન્યાસી થાય કે નૈષ્ઠિક થાય. ગૃહં વનં વા
 પ્રવિશેત્પ્રવ્રજેત્ત્ર વા વસેત્’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. યદપિ ‘સુતવિન્ય-
 સ્તપત્નીકમ્પયા વાનુગતો ભવેત્ । વાનપ્રસ્યઃ’ આ યાજ્ઞવલ્ક્યવચન ગૃહસ્થ-
 નેજ વાનપ્રસ્થમા અધિકાર જણાવે છે. તથાપિ આ વચન આશ્રમના
 સમુચ્ચયપદ્ધતિને (એક વ્યક્તિમાં ગૃહસ્થાદિ ત્રણેય આશ્રમોનું અનુક્રમે
 સાદિત્વ) અભિપ્રાય કરીને પ્રવર્તે છે. વસ્તુતઃ ગૌર્હસ્થ નહિ કરેલાં પણ
 વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અધિકાર છે. તે મિતાક્ષરામાં ‘અવિમુત્તમ્ભચર્યો યમિચ્છે-

સાવિત્રઃ પ્રાજાપત્યશ્ચ બ્રાહ્મો નૈષ્ઠિક ઇત્યસૌ ॥૮૭॥ પ્રાપ્યોપનયનં
સમ્યગ્ગાયત્રીં પ્રપઠન્વતમ્ । દિનત્રયં ધારયેદ્ય પ્રથમઃ સ પ્રકીર્તિતઃ
॥૮૮॥ દ્વિતીયસ્તુ પઠન્વેદં વ્રતી સંવત્સરં ભવેત્ । આવેદગ્રહણા-
દ્વાપિ દ્વાદશાન્દાન્વ્રતી પરઃ ॥૮૯॥ યાવજ્જીવં ચતુર્થસ્તુ તિષ્ઠેહુર-
કુલે વ્રતી । ઉત્તરોત્તરતઃ શ્રૈષ્ઠ્યં જ્ઞેયમેતસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥૯૦॥
અજ્ઞાનાન્માંસમિથ્રં વા સુરાસંસ્પૃષ્ટમેવ વા । પુનઃ સંસ્કારમર્હન્તિ
મુક્તવાઽન્નાદિ દ્વિજાતયઃ ॥૯૧॥ સેવમાનો ગુરં સોઽપિ વ્રતં સ્વં
પાલયેત્ દૃઢમ્ । અજ્ઞાનાજ્ઞાનતો વાપિ તચ્ચુતૌ નિષ્કૃતં ચરેત્
॥૯૨॥ અકૃત્વા મૈક્ષચરણમસમિધ્ય ચ પાવકમ્ । અનાતુરઃ સત્-
રાત્રમવકીર્ણિવ્રતં ચરેત્ ॥૯૩॥ અસદ્મૈક્ષભુજૌ વાન્તે નગ્નસ્ત્રીર્દર્શને

તમાવસેત્ એમ નિરૂપણ કર્યું છે ॥૮૬॥ હવે બ્રહ્મચારિની ચતુર્વિધતા
સ્મૃતિસમતને નિરૂપણ કરેછે-હે દ્વિજસત્તમ! સાનિત્ર પ્રાણપત્ય બ્રાહ્મ
અને નૈષ્ઠિક, એરીતે ચાર પ્રકારના બ્રહ્મચારીઓ છે જે યથાવિધિ ઉપ-
નયનને પામીને ગાયત્રીને પઠતો થકો બ્રહ્મચર્યવ્રતને ત્રણ અહોરાત્રપર્યંત
ધારણ કરે તે પ્રથમનો સાનિત્રસંસિત કહ્યો છે જે વેદને પઠતોથકો એક
સપ્તસરપર્યંત બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરે તે બીજો પ્રાણપત્યસંસ્ર કહ્યો છે
જે વેદાધ્યયનપર્યંત અથવા દ્વાદશવર્ષપર્યંત વ્રતી થાય તે ત્રીજો બ્રાહ્મ
સંસિત કહ્યો છે જેતો ત્રીજા વૈરાગ્યસપ્ત હોધને યાવજ્જીવ ગુરના
ગૃહમાં વ્રતી થઈ રહે તે ચોથો નૈષ્ઠિકસંસ્ર કહ્યો છે. એમનુ ઉત્તરોત્તર
શ્રેષ્ઠપણુ શાસ્ત્રે નિશ્ચય કર્યું છે ॥૮૭-૯૦॥ મહિરાથી કે માસથી મિશ્રિત
અન્નાદિકને મોહથી જમે તો દ્વિલ્લિતિઓ પુનઃ સંસ્કાર-ફરી ઉપનયનને
યોગ્ય થાય છે ॥૮૧॥ તે આ વ્રતી ગુરને સેવતો થકો પોતાના બ્રહ્મચર્ય
પ્રાપ્ત વ્રતને યથાવિધિ પાળે અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી તેની પ્રચ્યુતિમાં
પ્રાયશ્ચિત્ત યથાશાસ્ત્ર કરે ॥૮૨॥ તેને કહેછે-રોગાદિ વિપદાએ વર્ણત
એવો પણ જે વર્ણી બિશ્વાચર્યા કર્યા વિના કે અગ્નિમાં હોમ કર્યા વિના
સાત અહોરાત્રને અતિક્રમ કરે તે તે હોષના પરિહારમાટે અવધીર્ણિવ્રતને
આચરે અવધીર્ણિવ્રત આમાં જ પ્રાયશ્ચિત્તપ્રકરણમાં કહેશે ॥૮૩॥ વર્ણી

તથા । નમ્રસ્વાપેઽમિનિર્મુક્તાભ્યુદિતત્વે દિવાશયે ॥૧૪॥ ઇમશાના-
 ક્રમણેઽશ્વાદ્યારોહે પૂજ્યવ્યતિક્રમે । વિના યજ્ઞોપવીતં ચ ભોજનાદિ-
 ક્રિયાકૃતૌ ॥૧૫॥ પ્રતિગ્રહે ચ મળ્યાદેર્વૃક્ષસર્પાદિઘાતને । एतेचन्य-
 તમે દોષે જાતે તત્ક્રુદ્ધયે દિજઃ ॥૧૬॥ સ્નાત્વાચમ્યોત્તમે દેશે
 કૃત્વા ત્રીન્પ્રાણસંયમાન્ । અષ્ટોત્તરસહસ્રં તુ પ્રજપેદ્વેદમાતરમ્
 ॥૧૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તં હિ સર્વેષામ્ વ્રતભક્તે સમીરિતમ્ । તદ્વાગ્રેઽહં વદિ-
 પ્યામિ સર્વેષાં હિ હિતાવહમ્ ॥૧૮॥ નૈષ્ઠિકાનાં વનસ્થાનાં યતીનાં
 વ્રહ્મચારિણામ્ । નાશૌચં કીર્તિતં સદ્ગિઃ શાવં સૌલ્યં ચ સન્મતે !
 ॥૧૯॥ આચાર્યં સ્વમુપાધ્યાયં માતરં પિતરં ગુરુમ્ । નિર્હત્ય ચ વ્રતી

બિશ્વામાં મળેલા અસત્ અન્નનું ભક્ષણ કરે, વાન્તિ કરે, નમ્રનારીનું નિરી-
 ક્ષણ કરે, નમ્રપણે નિદ્રા કરે, સૂર્યાસ્તસમયે કે સૂર્યોદયસમયે સ્વાપ કરે,
 દિવાસ્વાપ કરે, શમશાનનું ઉલ્લંઘન કરે, અશ્વાદિ વાહનમાં બેસે, પૂજ્ય-
 પૂજનો વ્યતિક્રમ કરે, યજ્ઞોપવીત ધાર્યા વિના ભોજનાદિ ક્રિયાને કરે,
 મણિરત્નાદિ પદાર્થનો પરિચલ કરે, વૃક્ષ સર્પાદિકનો ઘાત કરે, આને મધ્યે
 જે કોઈ એકપણ દોષ થઈ જાય તો તેના નિવારણમાટે સ્નાન કરી આચમન
 કરી પવિત્ર પ્રદેશમાં બેસીને ત્રણ પ્રાણાયામ કરીને વેદમાતા ગાયત્રીનો
 અષ્ટોત્તરસહસ્ર (૧૦૦૮ વાર) જપ કરે ॥૧૪-૧૭॥ તે તે વ્રતલંગમાં જે
 પ્રાયશ્ચિત્ત વિશેષપણે કહ્યું છે તે સર્વ આગળ હું કહીશ. જેના જ્ઞાનથી
 સર્વેનું હિત થાય ॥૧૮॥ હે સન્મતે ! નૈષ્ઠિકો, વાનપ્રસ્થો, સંન્યાસીઓ
 અને બ્રહ્મચારી-વેદાધ્યયનના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળાઓને મરણ-
 નિમિત્તનું અને જન્મનિમિત્તનું આશૌચ મુનિઓએ માન્યું નથી ॥૧૯॥
 પોતાના આચાર્યને કે ઉપાધ્યાયને મરણ પામતાં તથા માતા કે પિતા કે
 ગુરૂને મરણ પામતાં તેમને બાળીને બ્રહ્મચારી તત્ક્ષણ સ્નાનથી શુદ્ધ થાય છે.
 આ શુદ્ધિ તો કર્માધિકારાર્થે છે પણ સર્વદા નથી. તેમાં અંત્યકર્મનિમિત્તનું
 અસ્પૃશ્યપણું દશદિવસનું છે. ‘શુષ્યેતુ દશમેઽહ્નિ’ એમ દિવોદાસે કહ્યું
 છે. ગુર્વાદિકનો ભેદ માણવલ્કલે સ્મર્યો છે-‘સ ગુરુર્યઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસં
 પ્રયચ્છતિ । ઉપનીય દદદ્વેદમાચાર્યઃ સ ઉદાહૃતઃ । એકવેદમુપાધ્યાય ક્રતિ-

પ્રેતં સઘઃ જ્ઞાનેન શુચ્ચતિ ॥૧૦૦॥ ન ત્યજેત્સૂતકે કર્મ વ્રહ્મચારી
સ્વકં કચિત્ । સવ્રતો હ્યેવ કુર્યોત તેપાં પિષ્ઠોદકક્રિયામ્ ॥૧૦૧॥
પત્તે મયા તે દ્વિજવર્ય ! ધર્મા આઘાત્રમસ્યસ્ય યથાવદુક્તાઃ ।
સમાસતોઽથાઽઽહ્નિકકર્મ સર્વં વદામિ શુદ્ધં વિહિતં દ્વિજાનામ્
॥૧૦૨॥ ઇતિશ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
વ્રહ્મચર્યાશ્રમધર્મનિરૂપણનામા તૃતીયોઽધ્યાય ॥૩॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—જ્ઞાનં સન્ધ્યા જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃ-
તર્પણમ્ । દેવતાભ્યર્ચનં ચેતિ પદ્મ કર્માણિ દિનેદિને ॥૧॥ પ્રાતઃ-

ગ્યજ્ઞકૃદુચ્ચતે' ધતિ ॥૧૦૦॥ જ્ઞાનમાત્રથી શુદ્ધિ થાય છે એમ ને કહ્યું તે
શુદ્ધિ પોતાનું કર્મ કરવાપુરતી બાણવી એમ સ્પષ્ટ કરી કહેછે—તે આ
વર્ણી પોતાના આચાર્યાદિકના દહનનિમિત્તનું આશીર્વાદ છતાં પણ સંધ્યા
અગ્નિકાર્યાદિ કર્મનો કદાપિ ત્યાગ કરે નહિ. તે આચાર્યાદિકની પિંડોદક
ક્રિયાને સ્વયં મતનિષ્ઠ હોઈનેજ કરે ॥૧૦૧॥ હે દ્વિજવર્ય ! પ્રથમાશ્રમનિષ્ઠ
બ્રહ્મચારિના આ ધર્મો સંગ્રહથી મેં તમને યથાશાસ્ત્ર કહ્યા હવે સમસ્ત
દ્વિજોનું વિહિત શુદ્ધ સર્વ આહ્નિક કર્મ કહ્યું તેને સાલળો ॥૧૦૨॥ ધતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે બ્રહ્મચર્યાશ્રમધર્મનિ-
રૂપણનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

૧અધ્યાય ૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! દ્વિજોએ અનુદિન અનુક્રમે
કરવાનાં આ પદકર્મો—જ્ઞાન, સંધ્યાજપ, હોમ, સ્વાધ્યાય, પિતૃતર્પણ
અને દેવતાપૂજન છે ॥૧॥ તેમાં જ્ઞાન નામના કર્મનુજ પ્રાથમ્ય છે, દ્વિજ
પ્રાત જ્ઞાન કર્યા વિના સંધ્યાદિ સ્વકર્મોમાં યોગ્ય થતો નથી 'પ્રાત જ્ઞાનં
વિના નિત્યં દ્વિજો ભવતિ સૂતકી' એમ શાતાતપે કહ્યું છે. 'પ્રાત.જ્ઞાના-
દ્યતોઽર્હં. સ્વાદૈવે પિત્ર્યે ચ કર્મણિ' એમ સ્કાંદમાં કહ્યું છે. યદ્યપિ પરાશર
ઋષિ 'સન્ધ્યા જ્ઞાનં' એમ સંધ્યાને પ્રથમ પઠેછે. અથાપિ જ્ઞાનનું પ્રાથમ્ય

જ્ઞાનં વિના નૈવ દ્વિજન્મા નિજકર્મસુ । અર્દ્ધઃ સન્ધ્યાદિષુ સ્યાદ્દે
તસાત્તત્પૂર્વમાચરેત્ ॥૨॥ નદ્યાં તદાગે કૂપે વા ગૃહે વા જ્ઞાનમા-
ચરેત્ । ઉદ્ઘૃત્ય પદ્મ મૃત્પિષ્ઠાન્જ્ઞાયાત્ પરજલાશયે ॥૩॥ વિશુદ્ધાં
મૃદમાદાય વર્દ્ધાપિ તિલગોમયમ્ । શુચૌ દેશે પ્રતિષ્ઠાપ્ય વિધિચ-
ત્જ્ઞાનમાચરેત્ ॥૪॥ ઉપગ્રહી વદ્ધશિશ્વો જલમધ્યે પ્રવિદ્ય ચ ।

કહેવા ઇચ્છું છે. માધવાચાર્યે આ વચનના વ્યાખ્યાનઅવસરમાં એમ
કહ્યું છે કે-‘પ્રથમગ્રાપિ જ્ઞાનસ્ય શુદ્ધિદેતુવાચ્છુદ્ધસ્યૈવ સન્ધ્યાવન્દનાદા-
યધિકારિત્વાત્ જ્ઞાનં પૂર્વભાવિ’ ઇતિ ॥૨॥ તે જ્ઞાન નદીમાં કે તળાવમાં કે
કુવામાં કે ગૃહમાં (કુવા આદિકથકી લાવીને ઘેર ભરી રાખેલા જળથી)
કરે. આમાં પૂર્વ પૂર્વ પ્રશસ્ત છે. પૂર્વ પૂર્વના અલાભમાં ઉત્તરોત્તર લેવું.
તે યોગીશ્વરે કહ્યું છે-‘નદીજ્ઞાનાનિ પુણ્યાનિ તદાગે મપ્યમાનિ ચ । વાપી-
કૂપે જગન્યાનિ ગૃહે પ્રલયવાણિ ચ ॥’ ઇતિ. તેમાં પણ પરજળાશયમાં ન
જ્ઞાન કરે, બે કરે તો પાંચ મૃત્પિષ્ઠોને બહાર કાઢીને જ જ્ઞાન કરે. તેવું
વચન છે-‘પરકીયનિપાનેષુ ન જ્ઞાયાદ્દે કદાચન । પદ્મ પિષ્ઠાન્ સમુદ્ઘૃત્ય
જ્ઞાયાદ્વાઽસમ્ભવે પુનઃ ॥’ ઇતિ. પ્રાતઃજ્ઞાનમાં તો આ વિશેષ સ્મૃતિએ
કહ્યો છે-‘અત્પરણાદોમકાલસ્ય યદુત્વાત્ જ્ઞાનકર્મણઃ । પ્રાતઃ સદ્દેવતઃ
જ્ઞાયાત્ હોમલોપો વિગર્હિતઃ ॥’ ઇતિ. આથી-‘વિશુદ્ધાં મૃદમાદાય’ આ
સમીપના જ શ્લોકમાં કહેવામાં આવનારો વિશેષ માધ્યાહ્નિક જ્ઞાનમાં
નિયત છે પણ પ્રાતઃજ્ઞાનમાં નહિ એમ જણવું. માટે જ ‘તતો મપ્યાદ્ઘસ-
મયે જ્ઞાનાર્થે મૃદમાદરેત્ । પુષ્પાક્ષતાન્ કુશતિલાન્ ગોમયં શુદ્ધમેવ ચ ॥’
એમ સ્મૃતિ કહે છે ॥૩॥ વિશુદ્ધ મૃત્તિકા છાંણુ દર્બ તલ આદિક લાઇને
પવિત્ર પ્રદેશમાં સ્થાપન કરીને યથાવિધિ જ્ઞાન કરે. તે યોગયાત્રવલ્કલે
કહ્યું છે-‘મૃત્તિકાં ગોમયં વર્માન્ પુષ્પાણિ મુરમીણિ ચ । આદરેજ્ઞાનકાલે
શુ જ્ઞાનાર્થે પ્રયત્તઃ શુષ્પિઃ ॥’ ઇતિ ॥૪॥ દ્વિભતિ ઉપગ્રહી-ડાબા હાથમાં
ત્રણ દર્બ ધારણ કરીને શિખાબંધન કરીને, જળમધ્યે પ્રવેશ કરી તે તે
મૃત્તિકાદિ દેવતાઓના મંત્રોવડે મૃત્તિકાદિકને અનુક્રમે મસ્તકપ્રમુખ પોતાના
અવયવોમાં યથાવિધિ વિલેપન કરીને જ્ઞાન કરે. તેમાં વિશેષ સ્મૃતિએ

તત્તન્મન્ત્રૈર્મૃદાર્દીશ્ચ સ્નાયાત્સાદ્ઘ્ને વિલિપ્ય સઃ ॥૫॥ મન્ત્રાઃ સ્નાને ડ-
મ્બુદૈવત્યાઃ પાવમાન્યશ્ચ પાવને । ગ્રહીતવ્યા ક્વચસ્તેન સ્મરતા હૃદયે
હરિમ્ ॥૬॥ સ્નાનાઙ્ગં તર્પણં કૃત્વા પરિધાય ચ વાસસી । ધૌતે તતઃ
સ ચાચમ્ય સન્ધ્યોપાસનમાચરેત્ ॥૭॥ પ્રાતઃસ્નાને ન કર્તવ્યં કદા-
ચિત્તિલતર્પણમ્ । જલમધ્યે સ્થિતઃ કુર્યાત્કેવલં કુશવારિણા ॥૮॥
ઉષ્ણોદકેન યત્સ્નાનં વૃથા સ્નાનં તદુચ્યતે । અશક્તસ્યૈવ તત્સ્નાનં

કથો છે-‘મૃદેકયા શિરઃ ક્ષાલ્યં દ્વામ્યાં નામેસ્તથોપરિ । અથશ્ચ તિસ્મિઃ
કાર્યં પદ્મિઃ પાદૌ તથૈવ ચ । પ્રક્ષાલ્ય સર્વકાર્યં તુ દ્વિરાચમ્ય યથાવિધિ ।’
‘પુનશ્ચ ગોમયૈનેવમગ્રમગ્રમિતિ યુવન્ । અગ્રમગ્રં ચરન્તીનામોપધીનાં વને
વને । તાસામૃષભપત્નીનાં મુરમીનાં શરીરતઃ । ઉત્પન્નં લોકસૌરયાર્થં પવિત્રં
કાયશોધનમ્ । ત્વં મે રોગાંશ્ચ શોકાંશ્ચ પાપં ચ હર ગોમય ! ॥’ ઇત્યાદિ.
એરીતે બીજું પણ બીજું ॥૫॥ વડેલુદેવતાકે મંત્રોવડે સ્નાન અને પવ-
માન નામની ઋચાઓવડે માર્જન કરવું. તે આ બન્ને દ્વિભૂતિએ મનવડે
હરિનું સ્મરણ કરવાપૂર્વક કરવું. (આમાં આ વિશેષ-‘ગૃહે સ્નાનમમગ્રકં’
એવું વચન છે તો ઘરમાં હુવાથડી કાઢેલા જળથી કે ઉષ્ણ જળથી સ્નાન
કરવામાં કોઈપણ વિધિ નથી એમ બીજું) ॥૬॥ ‘નિત્યં નૈમિત્તિકં કામ્યં
ત્રિવિધં સ્નાનમુચ્યતે । તર્પણં તુ ભવેત્તસ્ય અદ્ભુત્યેન પ્રકીર્તિતમ્ ॥’ ‘સ્નાના-
વનન્તરં તાવત્તર્પયેત્પિતૃદેવતાઃ ।’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિએ સ્નાનના અંગપણે કહેલું
તર્પણ કરવું. તે પછી વજ્રો ધોએલાં ધારવાં. (એક પહેરવું અને એક
ઓઢવું) તેવું વચન છે-‘एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः ।
उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे तु परिधाय च ॥’ ઇતિ. તદનંતર દ્વિભૂતિ આચ-
મન કરીને સંધ્યોપાસન કરે ॥૭॥ (તેમાં પ્રાતઃસ્નાનમાં કરવાના તર્પણમાં
આ વિશેષ છે) પ્રાતઃસ્નાનના અંગભૂત તર્પણ તિલોવડે કદાચિત્ પણ ન
કરે. કિંતુ જળના મધ્યમાં રહીને કેવળ દર્ભયુક્ત જળવડે તર્પણ કરે ॥૮॥
તે સ્નાન શીતોદકવડે જ પ્રશસ્ત માન્યું છે. જે તો ‘આપ एव सदा पूता-
स्तासां बह्विर्विशोधकः । ततः सर्वेषु कालेषु उष्णाग्मः पावनं स्मृतम् ॥’
‘आपः स्वभावतो मेघ्याः किं पुनर्बह्विसंयुताः । तेन सन्तः प्रशंसन्ति

પ્રશસ્તં મુનિભિઃ સ્મૃતમ્ ॥૯॥ રવિસદ્ધાન્તિવારેષુ ગ્રહણે ચ શશિ-
 ક્ષયે । વ્રતાદેષુ ચ પૃષ્ઠીષુ સ્નાતવ્યં નોષ્ણવારિણા ॥૧૦॥ અશક્તા-
 વશિરસ્કં વા સ્નાનમસ્ય વિધીયતે । આર્દ્રેણ વાસસા વાઽથ માર્જનં
 પાવનં સ્મૃતમ્ ॥૧૧॥ દેશકાલૌ વિલોક્યૈવ પ્રાહુઃ સ્નાનાન્તરાણિ ચ ।
 આપઘ્નાનાં દ્વિજાતીનાં પૂર્વજાદિ મહર્પયઃ ॥૧૨॥ માર્જનં પાવનૈર્મન્ત્રૈ-
 ર્ગ્રાહં સ્નાનં કુશોદકૈઃ । ભસ્મોદ્ધૂલનમાગ્નેયમાપાદતલમસ્તકમ્ ॥૧૩॥
 ગોઘુરોદ્ધૂતરજસા વાયવ્યં સ્નાનમુચ્યતે । સ્નાનં સાતપવર્ષેણ યત્ત-

સ્નાનમુષ્ણેન વારિણા ॥' એરીતે ઉષ્ણોદકવડે સ્નાન કવચિત્ કહ્યું છે તે
 અશક્ત માટેજ મુનિઓએ પ્રશસ્ત કહ્યું છે. કેમકે 'વૃથા ઘુષ્ણોદકસ્નાનં'
 એમ ઉષ્ણજળવડે સ્નાનનો પ્રતિપેધ કર્યો છે. 'અતોઽશક્તસ્ય શંસન્તિ સ્નાન-
 મુષ્ણેન વારિણા' એમ અશક્ત માટે ઉષ્ણ જળવડે સ્નાનની અભ્યનુદા
 આપી છે ॥૮॥ યદપિ અનાતુરને નદી આદિકના અલાલભાં ઉષ્ણોદક
 સ્નાનની અનુમતિ 'નિત્યં નૈમિત્તિકં ચૈવ ક્રિયાઙ્ગં મલકપંચમ્ । તીર્થાભાવે તુ
 કર્તવ્યમુષ્ણોદકપરોદકૈઃ ॥' એમ આપી છે તથાપિ રવિવારે, મેષાદિરા-
 શિમાં રવિના સંક્રમણદિવસે, સૂર્યચંદ્રના ગ્રહણમાં, અમાવાસ્યાએ, એકા-
 દશ્યાદિ વ્રતદિવસોએ અને સર્વકોઈ પૃષ્ઠીતિથિએ ઉષ્ણોદકથી સ્નાન નજ
 કરવું. 'મૃતે જન્મનિ સદ્ધાન્તૌ શ્રાદ્ધે જન્મદિને રવાં । દુષ્ટસ્પર્શં ચોપરાગે ન
 સ્નાયાદુષ્ણવારિણા ॥' એમ વૃદ્ધમનુએ કહ્યું છે ॥૧૦॥ રોગાતુરને માટે
 અશિરસ્ક-શિરઃસ્નાને વર્ણત કંઠપર્યંત સ્નાન અથવા ભીનાં વસ્ત્રવડે
 અંગમાર્જન પ્રશસ્ત માન્યું છે ॥૧૧॥ પુરાતન મહર્ષિઓએ દેશકાળનો
 વિચાર કરીને, રોગાદિ આપદાને પામેલા દિવેમાટે બીજાંપણ સ્નાનો કહ્યાં
 છે. સ્નાનો શ્રાદ્ધ આદિક લેદથી છ પ્રકારનાં છે-તેમાં 'આપોહિષ્ઠાદિ' આ
 પવમાન મંત્રોચ્ચારણપૂર્વક દર્ભસહિત જળવડે અંગમાં જે પ્રોક્ષણ કરવું તે
 શ્રાદ્ધ નામનું સ્નાન કહ્યું છે. પાદતળને આરંભીને મસ્તકપર્યંત અંગમાં
 ભસ્મ ચોળવી તે આગ્નેય નામનું સ્નાન કહ્યું છે. ગાયોની ખરીયોવડે
 ઉડેલી ધૂળવડે જે સ્નાન તે વાયવ્ય નામથી કહ્યું છે. તડકાએ સહિત મેઘ-
 પ્રવર્ષણ જળવડે જે સ્નાન તે દિવ્ય નામનું કહ્યું છે. ભગવાનનું હૃદયમાં

દિવ્યમુદાહૃતમ્ ॥૧૫॥ માનસં ચ હરેર્ધ્યાનં જ્ઞાનમાદુર્મનીપિણઃ ।
જ્ઞાનાન્યેતાન્યશક્તસ્ય શક્તસ્યૈવ તુ ધારણમ્ ॥૧૫॥ કાલાતિક્રમણં
ન સ્યાત્સન્ધ્યાયાશ્ચ યથા તથા । પ્રાતઃજ્ઞાનવિધિઃ કાર્યો મધ્યાહ્ને-
ડશેપમાચરેત્ ॥૧૬॥ ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રં મૃદા કૃત્વા ભક્ષના વા ત્રિપુણ્ડ્ર-
કમ્ । સ્વસ્થશાસાનુસારેણ કુર્યુઃ સન્ધ્યાવિધિં દ્વિજાઃ ॥૧૭॥ રાત્ર્ય-
ન્તયામનાઙ્ગૌ દ્વે સન્ધ્યાકાલોડયમુચ્યતે । દર્શનાદ્રવિરેચાયાસ્ત-
દન્તો મુનિભિઃ સ્મૃતઃ ॥૧૮॥ આયતં પૂર્વતઃ કૃત્વા ગોકર્ણાકૃતિ-
વત્કરમ્ । સંહતાહ્નલિના તેન ગૃહીયાદુદકં દ્વિજઃ ॥૧૯॥ મુક્તાહ્ન-

ને સ્મરણુ તે માનસ નામનું જ્ઞાન કહ્યું છે. નદાદિકના જળવડે જે જ્ઞાન
પ્રથમ કહ્યું તે વાણુ નામથી મુનિઓએ માન્યું છે. તેમાં વાણુ જ્ઞાન
તો શક્તિ-અનાતુરને માટેજ માન્યું છે ॥૧૨-૧૫॥ જેરીતે સંધ્યા અને
હોમના સમયનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેરીતે પ્રાતઃ જ્ઞાનવિધિ સંક્ષેપમાં કરવો.
મધ્યાહ્ને તો સવિસ્તાર કરવો. 'પ્રાતઃ સહૈવતઃ જ્ઞાનં મધ્યાહ્ને તુ સવિસ્તરમ્'
એમ કાલ્યાણને કહ્યું છે ॥૧૬॥

એરીતે જ્ઞાનવિધિ કહીને હવે બીજું સન્ધ્યાકર્મ કહેછે—લલાટાદિ
અંગમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર ગોપીચંદનાદિ તીર્થમૃતિકાવડે અથવા ત્રિપુંડ્ર અગ્નિહોત્ર-
ભસ્મવડે યથાચાર કરે. તે પછી પોતપોતાની શાખાને અનુસારે સંધ્યાવિધિ
કરે. ઊર્ધ્વપુંડ્ર વિના કરેલા સંધ્યાદિકર્મની નિરર્થકતા જુહવારદીયમાં કહી
છે—'યજ્ઞો દાનં જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃકર્મ ચ । વૃથા ભવતિ વિપ્રેન્દ્રા
ઊર્ધ્વપુંડ્રં વિના કૃતમ્ ॥' ઇતિ ॥૧૭॥ રાત્રિના છેલા પહોરની છેલી જે બે
ઘડી તે પ્રાતઃસંધ્યાનો સમય કહ્યો છે. રવિરેખાના દર્શનનો જે સમય તે
સંધ્યાનો અંત કહ્યો છે. પ્રાતઃસંધ્યાનો આ કાળપરિમાણ છે. સંધ્યાસામા-
ન્યનું લક્ષણુ તો 'મહોરાત્રસ્ય યઃ સન્ધિઃ સૂર્યનક્ષત્રવર્જિતઃ' આ સ્મૃતિએ
કહ્યું છે ॥૧૮॥ (આયમનાથે જળચલણમાં હસ્તતળના વિન્યાસનો પ્રકાર
કહે છે) દક્ષિણ હસ્તતળને પૂર્વ પ્રદેશમાં પ્રસારેલો, ગોકર્ણાકારતુલ્ય,
પરસ્પર મળેલી આંગળીયોવાળો કરીને તેવા કરતળવડે દ્વિજ જળ ચલણ
કરે. પછી આયમનસમયે મળેલી આંગળીયોમાંથી અંગુલો અને કનિષ્ઠિકા

સર્વપાપમ્ત્રી વાનપ્રસ્થગૃહસ્થયોઃ ॥૨૫॥ કનિષ્ઠાનામિકાહુષ્ટૈર્નાસા
પ્રસ્ય ચ પીડનમ્ । ઐકારમુદ્રા સા પ્રોક્તા યતેશ્ચ બ્રહ્મચારિણ.
॥૨૬॥ સૂર્યનારાયણં સાક્ષાદ્બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાત્મકમ્ । ધ્યાત્વા તમુદ
યાતપૂર્વમધ્યદાનં સમાચરેત્ ॥૨૭॥ દુર્નિવાર્યા રજન્યન્યૈર્મન્દેહા
નામ રાક્ષસાં । ઉચ્યન્તં ભાસ્કર નિત્યં હન્યન્તેઽધ્યોદકૈશ્ચ તે ॥૨૮॥
દિનાન્તરે પુનસ્તે ચ જીવન્ત્યેવ વિધેર્વરાત્ । સન્ધ્યામુપાસીત તતઃ
પ્રત્યહં દ્વિજસત્તમઃ ॥૨૯॥ વિવસ્વતઃ સહાયાર્થ યો દ્વિજો નાઙ્ગલિ-
ત્રયમ્ । દયાન્મન્દેહનાશાય સોઽપિ મન્દેહતાં વ્રજેત્ ॥૩૦॥

એરીતે દશ ઑંકારેસહિત ગાયત્રી પ્રાણાયામમા જાપવી ॥૨૫॥ તે પ્રાણા-
યામમા દક્ષિણ હસ્તની પાચેય આગળીઓવડે જે નાસાગ્રપીડન-નાસાગ્ર
વર્તિપ્રાણવાયુનો નિરોધ તે આ પ્રણવનામની મુદ્રા સર્વ પાપને પ્રણાશ
કરનારી કહી છે, તે આ મુદ્રા વાનપ્રસ્થ તથા ગૃહસ્થભાટે જાણવી
કનિષ્ઠિકા અનામિકા અને અશુકાવડે જે નાસાગ્રપીડન-પકડવું તે ઑંકાર
મુદ્રા માની છે તે આ મુદ્રા યતિ બ્રહ્મચારિભાટે જાણવી ॥૨૫-૨૬॥ સૂર્યને,
સર્ગસ્થિતિસહારને બ્રહ્માદિ તે તે દેવતારૂપે કરતા, માટેજ તેના તેના અત
રાત્રમ્ભૂત સાક્ષાત્ નારાયણપણે ધ્યાન કરીને, સૂર્યમંડળના ઉદય પહેલાજ
અર્ધ્યદાન-ઑંકારે સહિત ગાયત્રીમનનું ઉચ્ચારણ કરીને અધ્યોદકાઞ્ગિ
પ્રદાન કરે 'કરામ્યા તોયમાદાય ગાયત્ર્યા ચાભિમન્નિતમ્ । આદિત્યાભિમુખ
તિષ્ઠન્નિરૂપ્ત્વં સન્ધ્યયો ક્ષિપેત્ ॥ મધ્યાહ્ને તુ સકૃદેવ ક્ષેપણીય દ્વિજાતિભિ '
એવી વ્યાસસ્મૃતિ છે ॥૨૭॥ અર્ધ્યદાનમા કારણ કહે છે-મંદેહ નામના
કોઈ રાક્ષસો છે, તેઓ અન્ય-અર્ધ્યથકી બીજાં અશ્વ શસ્ત્રાદિકવડે
નિવારણ થાય એવા નથી, ઉદય પામતા સૂર્યને તેઓ પ્રતિદિન પીડે
છે, તે રાક્ષસો આ અધ્યોદકવડે (વત્રીભૂત થએલા) હણાય છે, તે
અધ્યોદકવડે હણાએલા પણ તે આ રાક્ષસો બ્રહ્માના વરદાનથીજ

ઈપદ્મપ્તઃ પ્રમાતે તુ મધ્યાહ્ને ક્રજુસંસ્થિતઃ । ઉપવિષ્ટસ્તુ સાયાહ્ને
 દ્વિજશ્ચાર્ધ્યં વિનિઃશ્લિપેત્ ॥૩૧॥ હસ્તાભ્યાં સ્વસ્તિકં કૃત્વા દુપતિ-
 શ્ચેત્પ્રગે રવિમ્ । મધ્યાહ્ને તુ ક્રજૂ યાદ્ સાયં મુકુલિની કરા ॥૩૨॥
 ઉત્તમા તારકોપેતા મધ્યમા લુપ્તતારકા । કનિષ્ઠા સૂર્યસહિતા પ્રાતઃ-
 સન્ધ્યા ત્રિધા મતા ॥૩૩॥ ઉત્તમા સદ્ગચાદૃષ્યં મધ્યમા કુતપાત્પ-
 રમ્ । અપરાદ્દેઽધમા શ્લેષા મધ્યસન્ધ્યા ત્રિધા સ્મૃતા ॥૩૪॥ ઉત્તમા
 સૂર્યસહિતા મધ્યમા લુપ્તતારકા । કનિષ્ઠા તારકોપેતા ન્યાયંસન્ધ્યા
 ત્રિધોદિતા ॥૩૫॥ યસ્તુ દ્વિજો લૌકિકકર્મસક્તઃ સન્ધ્યાં ન કાલે

આપે તેપણુ મદેહરાક્ષસબાવને પામે છે ॥૩૦॥ હવે અર્ધ્યદાનનો પ્રકાર
 કહેછે-તેમાં પ્રાત કિંચિત્ નમ્ર પૂર્વકામવાળો થઈને અર્ધ્ય આપે. મધ્યાહ્ને
 તો સરલશરીરથી ઉભો રહીને અર્ધ્ય આપે. સાયાહ્ને તો બેસીને અર્ધ્ય
 આપે ॥૩૧॥ હવે ઉપસ્થાનનો પ્રકાર કહે છે-પ્રાતઃકાળે હસ્તવડે સ્વમ્નિક
 કરીને સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરે. મધ્યાહ્ને બાદને સરલ કરીને ઉપસ્થાન કરે.
 સાયસમયે તો હાથને કમળના ડોઝાબેવા કરીને રવિનું ઉપસ્થાન કરે.
 (એમ ઉપસ્થાનમાં ભેદ છે) ॥૩૨॥ ઉજ્જલક્ષણુ પ્રાતઃકાળસંધ્યાનું તારાઓ
 સહિતપણામાં ઉત્તમપણું, તારાઓના લોપમાં મધ્યમપણું અને સૂર્યબિંબો-
 દયમાં અધમપણું, એમ ત્રિવિધપણું બાણું ॥૩૩॥ એરીતે માધ્યાહ્નિક
 સંધ્યાના અનુદાનકાળમાંપણુ ઉત્તમ મધ્યમ અધમ ભેદ બાણુનો. જેમ કે-
 સંગવસમયથટ્ટી (સૂર્યોદયથટ્ટી ખાર ઘટિકા અતિક્રમ થયા પછી) બિંધ્વ
 ઉત્તમકાળ, હુતુપકાળ (દિવસનો આક્રમો મુદ્દર્ત) થટ્ટી બિંધ્વ મધ્યમ
 અને અપરાહ્ણ (સૂર્યોદયથટ્ટી જે અઢાર ઘટિકા તેથટ્ટી પર) કાળમાં તો
 અધમ કહ્યો છે. એરીતે ત્રિવિધપણું બાણું ॥૩૪॥ એરીતે સાયંસંધ્યાસ-
 મય પણુ-સૂર્યે સહિતા સંધ્યા ઉત્તમ, લુપ્તતારકા-સૂર્યસ્તમનનું અતિસ-
 મીપમાં થવાપણું હોવાથી તારાના દર્શને રહિત મધ્યમ અને સારીરીતે તારા-
 ઓના દર્શને યુક્ત કનિષ્ઠ, છે, એમ ત્રણ પ્રકારનો બાણુનો ॥૩૫॥ સંધ્યા
 નહિ કરવામાં દોષ કહેછે-પૃથ્વીમાં જે દ્વિજ લૌકિક કર્મમાં આસક્ત થઈને
 યથાસમય સંધ્યાને આચરે નહિ તે ઇવતોથટ્ટો શૂદ્રસમાન છે અને

સમુપાસ્ત ઉર્વ્યામ્ । જીવન્મૃત. શૂદ્ધસમઃ સ નૂનં ભવિષ્યતિ શ્વા
નૃતનું વિહાય ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्म
प्रकरणे धर्मोपदेशे स्नानसन्ध्याविधिनिर्णयनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સન્ધ્યામેવમુપાસીનસ્ત્રિપુ કાલેષ્વપિ દ્વિજ ।
ગાયત્રી પ્રજપેદ્ધક્ષ્યા પ્રણવેન સમન્વિતામ્ ॥૧॥ वेदवीजं हि
गायत्री तद्बीजं प्रणवो मतः । प्रणवान्न परं किञ्चिद्ब्रह्मोकाक्षरमेव
सः ॥२॥ त्रीँल्लोकांस्त्रीन्गुणान् कालांस्त्रीन्नीज्जिगमांश्च यः ।

મરીને શ્વાનયોનિને નિશ્ચે પામશે, માટે દ્વિજોએ સાવધાન થઇ યથાકાળ
યથાવિધિ સંધ્યાનુ સમુપાસન પ્રતિદિન કરવું 'ગાયત્રી યેન ન જ્ઞાતા જ્ઞાત્વા
નૈવ છુપાસિતા । સ જીવન્નેવ શૂદ્ધ સ્યાન્મૃત આ ચૈવ જાયતે ॥' એવી વૃદ્ધ-
યાશ્રવઽક્યસ્મૃતિ છે ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમપ્રકરણે
ધર્મોપદેશે સ્નાનસંધ્યાવિધિનિર્ણયનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪॥

અધ્યાય ૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન! પૂર્વોક્ત પ્રકારે ત્રણેય કાળમા-
પ્રાત મધ્યાહ્નસાયકાળમા સંધ્યાનુ યથાવિધિ સમુપાસન કરતો દ્વિજ
પ્રણવ-ઓંકારે સહિત ગાયત્રીને લક્ષિતી જપે ॥૧॥ પ્રણવનો આ મહિમા છે,
જેથી ગાયત્રીનો પ્રણવપૂર્વક જ જપ કરવાનો કહે છે વેદોનુ મૂળ ગાયત્રી
માની છે, અને તેનુ મૂળ પ્રણવ માન્યો છે પ્રણવથક્રી પર શ્રેષ્ઠ કિંચિત
પણ નથી એકાક્ષરાત્મક આ પ્રણવ બ્રહ્મૈવ-પરંબ્રહ્મ જ છે, આ પરબ્ર-
હ્મનો અસાધારણ નિર્દેશ છે, માટે મહૈવ એમ સ્તુતિ કરે છે 'एतद्वै सत्य
काम पर चापर च ब्रह्म यदोकार' એવી શ્રુતિ છે 'ओमित्येकाक्षर ब्रह्म'
એમ ગીતામા કહ્યું છે ॥૨॥ આ અકાર ઉકાર મકાર ત્રણના સમુદાયરૂપ
પ્રણવ પોતાના અવયવભૂત અકારાદિ ત્રણ અક્ષરોવડે ભૂરાદિ ત્રણ લોકમા,
સત્વાદિ ત્રણ ગુણોમા, ભૂત લવિધ્ય વર્તમાનરૂપ ત્રણ કાળોમા, ગાર્દપત્યાદિ
ત્રણ અગ્નિઓમા અને ઋગાદિ ત્રણ વેદોમા વ્યાપીને આ ત્રણના અધી-

૧ આ અધ્યાયમા ગાયત્રીમંત્રના જપનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે

વ્યાપ્યાક્ષરેરકારાદૈશ્વીમિરાસ્તે દ્યૌધીશ્વરઃ ॥૩॥ પ્રણવાદ્યાઃ સ્મૃતા
 વેદાઃ પ્રણવે પર્યવસિતાઃ । વાદ્વ્યયં પ્રણવે સર્વં તત્તદાદ્યં જપેન્મ-
 નુમ્ ॥૪॥ ઋષિં છન્દો દૈવતં ચ વિનિયોગં ચ બ્રાહ્મણમ્ । પચ્ચાક્ષા-
 નીતિ મન્ત્રસ્ય વિદ્યાત્ સર્વથા શાસ્ત્રતઃ ॥૫॥ ગાયત્રી સર્વમન્ત્રાણાં
 સારરૂપા નિગદ્યતે । સર્વવેદસ્વરૂપા ચ ત્રિપદા સર્વસદ્વિદા ॥૬॥
 ગાયત્રી પ્રકૃતિર્મૈયા પ્રણવઃ પુરુષસ્તથા । યોગે સત્યુભયોઃ સિદ્ધે-
 શ્વરપણે વર્તે છે. આદી-એની સર્વ કાર્યમા વ્યાપકતા કહી. ‘પરં ચાપરં ચ’
 આ શ્રુતિએ કાર્યશ્રદ્ધરૂપતા કહી છે. સ્તુતિપ્રકરણ હોવાથી આ અર્થની
 ઉપપત્તિ છે ॥૩॥ ઋગયજુષસામરૂપ ત્રણ વેદો પ્રણવાદ્યાઃ-પ્રણવયજીન
 અભિવ્યક્તિને પામ્યા છે. અને પ્રણવમાં જ સંપ્રતિષ્ઠિતાઃ-પોતાના મૂળ-
 સ્વરૂપ પ્રણવમા સૂક્ષ્મેરૂપે સ્થિતિને પામેલા છે. પ્રણવજ વેદત્રયીનું
 મૂળ છે એમ શ્રુતિ કહે છે-‘મૂરિતિ ઋગ્વેદાદજાયત મુચરિતિ યજુર્વેદાત્
 મુચરિતિ સામવેદાત્, તાન્યમ્યતપત્, તેમ્યોઽભિતેમ્યસ્યયો વળાં અજાયન્ત
 અકાર ઉકારો મકાર હ્રિતિ, તાન્યેકધા સમમવત્તદેવદોમિતિ ॥’ ઇતિ. માટેજ
 સર્વ વાદ્વ્યય પ્રણવમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલું છે. લૌકિક એવાપણુ શબ્દો વેદ-
 મૂળથીજ પ્રવર્ત્યા છે. માટે ગાયત્રીમંત્ર અને મંત્રમાત્રને પ્રણવપૂર્વકજ
 જપે ॥૪॥ જપવા યોગ્ય મંત્રમાત્રના ઋષિ-મંત્રકર્તા મુનિ, છંદ-મંત્રનું
 ગાયત્રી આદિક વૃત્ત, દૈવત-મંત્રમાં ઉપાસ્ય દેવતા, વિનિયોગ-સ્વવાં-
 છિત ફળની પ્રાપ્તિમાટે વિનિયોગના, બ્રાહ્મણ-નૈરક્ષાદિ, આ પાંચ અંગો
 શાસ્ત્રથી જાણવાં જરૂરનાં છે. તો આ ગાયત્રીનો જપ છંદદેવતા આદિ-
 કના જ્ઞાનપૂર્વકજ કરવો. ‘ઋષિં છન્દો દૈવતં ચ વિનિયોગસાધૈવ ચ । વેદિ-
 તસ્યં પ્રયત્નેન બ્રાહ્મણેન વિશેષતઃ ॥ અવિદિત્વા મુનિં છન્દો દૈવતં યોગમેવ
 ચ । યો વ્યાયેષો જપેદ્વાપિ સ પાપીયાન્ પ્રજાયતે ॥’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૫॥
 ગાયત્રી સર્વકોઈ મંત્રોના સારરૂપા છે (સર્વમંત્રો મધ્યે શ્રેષ્ઠ છે) અને
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે સર્વવેદસ્વરૂપા છે, તે આ બ્રાહ્મણોક્ત ત્રણ પદવાળી ગાયત્રી
 એદિક પારલૌકિક સમય સિદ્ધિને આપનારી હોવાથી અવશ્ય જાણવી ॥૬॥
 પ્રણવ વિના જપેલી ગાયત્રીથી અર્થસિદ્ધિ થતી નથી. જેમ કેવળ પ્રકૃતિથી

જપતાં વાચ્છિતં ફલમ્ ॥૭॥ કુશવૃષ્યાં નિવિષ્ટસ્તુ કુશપાણિર્જિ-
તેન્દ્રિયઃ । અર્કવિમ્બે હરેં ધ્યાયન્ ગાયત્રીં પ્રયતો જપેત્ ॥૮॥
પ્રણવં પૂર્વમુચ્ચાર્ય ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તયૈવ ચ । ગાયત્રીં પ્રણવશ્ચાન્તે જપ
પવમુદાહૃતઃ ॥૯॥ વાચિકો માનસોપાંશુઃ સાવિત્ર્યાસ્ત્રિવિધો
જપઃ । ત્રયાણાં જપયજ્ઞાનાં શ્રેયાન્સ્યાદુત્તરોત્તરઃ ॥૧૦॥ યદુચ્ચ-
નીચૈઃ સ્વરિતૈઃ શબ્દૈઃ સ્પષ્ટપદાક્ષરૈઃ । મન્ત્રમુચ્ચારયેદ્વાદશા જપયજ્ઞઃ
સ વાચિકઃ ॥૧૧॥ શનૈરુચ્ચારયેન્મન્ત્રમીપદોષ્ટૌ પ્રચાલયેત્ ।
કિશ્ચિન્નન્દાત્સ્વયં વિદ્યાદુપાંશુઃ સ જપઃ સ્મૃતઃ ॥૧૨॥ યો ભવે-
દ્દલજ્જિહ્વાદશનાવરણો જપઃ । સ માનસઃ સમાખ્યાતો જપઃ
શ્રુતિવિભૂષણૈઃ ॥૧૩॥ ધ્યાયેત્સ્વમનસા મન્ત્રં તથૌષ્ટૌ ન વિચાલયેત્ ।

કશો અર્થ નથી તેમ કેવળ પુરૂષથી અર્થ નથી, કિંતુ તે બને પરસ્પર
મળતાં અર્થ સિદ્ધ થાય છે. એજ રીતે પરસ્પર મળેલાંજ પ્રણવ-
ગાયત્રીવડેજ અર્થમિદ્ધિ છે. તેમાં ગાયત્રીને પ્રકૃતિ (શ્રી) બાણવી
અને પ્રણવને પુરૂષ બાણવો. ‘ગાયત્રી ચામવત્પત્ની પ્રણવોઽભૂતપતિસ્તથા’
એવી પરાશર સ્મૃતિ છે. તો આ બેનો યોગ થતાંજ લપક દ્વિત્વેને વાંછિત
અર્થ સિદ્ધ થાય છે ॥૭॥ દર્ભાસન ઉપર બેસીને, હાથમાં દર્ભ ધારીને,
સર્વ ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરીને, સૂર્યમડળમાં ભગવાન નારાયણનું ધ્યાન
કરતો થકો સાવધાન થઈ ગાયત્રીને જપે ॥૮॥ તેમાં પ્રથમ પ્રણવપૂર્વક
‘ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ’ આ વ્યાહૃતિને ઉચ્ચારીને, પછીથી ગાયત્રીને ઉચ્ચારીને કરી
તેના અતમાં પ્રણવને ઉચ્ચારે આ રીતે ગાયત્રીનો જપપ્રકાર બાણવો ॥૯॥
વાચિક ઉપાંશુ અને માનસ આ ત્રણ પ્રકારનો સાવિત્રીનો જપ છે તેમા
સ્પષ્ટ પદ અક્ષરવિભાગથી અને સ્પષ્ટ ઉદાત્ત અનુદાત્ત સ્વરિતરૂપ સ્વરભે-
દથી કરાતો (પરશ્રવણને યોગ્યપણે કરાતો) જે છે તે જપ વાચિક કહ્યો
છે. જેમાં કિંચિત્ ઓછપુટ હાલે અને પોતાનાજ શ્રવણમાત્રનેજ ગોચર
થાય અને ધીમેથી વર્ણનો ઉચ્ચાર થાય, એરીને કરાતો જે જપ તે ઉપાંશુ
કહ્યો છે. જુદા અને હોઠ હાલે નહિ એરીતે કરાતો જે જપ તે મુનિઓએ
માનસ માન્યો છે. તે આ ત્રણ પ્રકારના જપોમા ઉત્તરોત્તર જપ શ્રેષ્ઠ

ન કમ્પયેચ્છિરોગ્રીવં દન્તાન્નૈવ પ્રકાશયેત્ ॥૧૪॥ યક્ષરાક્ષસમૂ-
તાનિ સિદ્ધવિદ્યાધરા ગણાઃ । હરન્તિ પ્રસભં યસ્માત્તસ્માદ્દુતં જપે-
ન્મનુમ્ ॥૧૫॥ અકુર્વાણસ્ત્વરાં નિદ્રાં જયંશ્ચ જપવૈરિણીમ્ । નાન્યા-
સક્તમના ધીરો નેક્ષમાણ इतस्ततઃ ॥૧૬॥ ન ચક્લમન્ન ચ દ્વસન્ન
પાર્શ્વમવલોકયન્ । નાપાવૃતો ન જલ્પંસ્તુ ન પ્રાવૃતશિરાસ્તથા
॥૧૭॥ ન પદા પદમાક્રમ્ય ચાલયન્ન કરૌ તથા । ગાયત્રીમ-
સમાધિશ્ચ ન ચ સંશ્રાવયન્ જપેત્ ॥૧૮॥ પ્રાહ્લુપસ્તુ જપેત્તિષ્ઠ-
ન્પ્રાતરાભાસ્કરોદયાત્ । પ્રત્યહ્લુપઃ સમાસીનઃ સાયં ચાતાર-
કોદયાત્ ॥૧૯॥ તિષ્ઠન્ દ્વિજશ્ચ મધ્યાહ્ને જપેદાસીન एव वा ।

કહો છે ॥૧૦-૧૩॥ જપતો જન પોતાના મનથી મંત્રનું (મંત્રાર્થનું)
ધ્યાન કરે તથા ઓધને હલાવે નહિ. (વર્ણ સ્વરની અભિવ્યક્તિથી
અન્યત્ર) મસ્તક અને ડોકને કંપાવે નહિ. દંતોને નજ પ્રકાશ કરે ॥૧૪॥
ગુપ્તપણે જ મંત્રજપ કરવો, બહુજનપ્રકાશપણે નજ કરવો, કારણ કે
અગુપ્તપણે (પ્રસિદ્ધ) કરેલા જપના ફળને યક્ષ રાક્ષસ ભૂત સિદ્ધ વિદ્યાધર
ગણો (પ્રમથાદિ) બળાત્ હરી જાય છે ॥૧૫॥ ત્વરાને નહિ કરતો થકો
જપની વૈરિણી નિદ્રાને છતીને (જપતા જનોને નિદ્રા પ્રકૃતિથી સમુદ્ભવે છે)
ધૃતિમાન થઈ જપ કરે. અન્યમાં આસક્ત મનવાળો થઈ મંત્રજપ ન
કરે. અહીંતહીં ચોમેર બેતોથકો જપ ન કરે. આલતો આલતો ન જપે.
હસતો હસતો ન જપે. પડખામાં રહેલાને બેતોથકો જપે નહિ. મસ્તકે
આચ્છાદન કર્યા વિના ન જપે. કોઈની સાથે કિંચિત્ બેલતોથકો ન જપે.
મસ્તકે વસ્ત્રને વીટીને ન જપે. એક પાદને બીજા પાદવડે દબાવીને (પગ-
ઉપર પગ સુકીને) જપે નહિ. હાથને હલાવતોથકો ન જપે. અનિશ્ચળ
ચિત્તથી ન જપે. (એકાગ્ર મનવાળો થઈ જપે) પોતે ઉચ્ચારેલા મંત્રનું
જેરીતે બીજાને શ્રવણ થાય તે રીતે ન જપે. એવમાદિ એછાવાળો થઈ મંત્રને
નજ જપે ॥૧૬-૧૮॥ પ્રાતઃકાળે પૂર્વાભિમુખ ઉભો રહીને સૂર્યોદયપર્યંત
ગાયત્રીને જપે. સાયંસમયે પશ્ચિમાભિમુખ બેસીને તારાઓના ઉદયપર્યંત
જપે. મધ્યાહ્ને ઉભો રહીને અથવા બેસીને ગાયત્રીને જપે. આમાં આ

सूर्याभिमुख एवाऽऽद्यो द्वितीयः प्राङ्मुखो भवेत् ॥२०॥ प्रात-
र्नाभौ करं कृत्वा मध्याह्ने हृदि संस्थितम् । सायं जपेच्च नासाग्रे
जपो हि त्रिविधः स्मृतः ॥२१॥ सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां
दशावराम् । गायत्रीं प्रजपेन्नित्यं महापातकनाशनीम् ॥२२॥
दशभिर्जन्मजनितं शतेन तु पुराकृतम् । त्रिजन्मजं सहस्रेण
गायत्री हन्ति किल्बिषम् ॥२३॥ चतुर्विंशतिलक्षैश्च पुरश्चरणमी-
रितम् । गायत्र्यास्तु यः कुर्यात्सर्वान्कामान्स चाप्नुयात् ॥२४॥
गायत्र्या जपविधिरित्युदीरितस्ते कर्तव्यो हि ज । निजशक्तितोऽ-
नुघ्नम् । आलस्यं निजसुकृतारिमाशु हित्वा संस्कारं दशममुपा-

વિશેષ છે- જે ઉલ્લો રહીને જપે તે સૂર્યાભિમુખ મુખ રાખીનેજ જપે. જેતો બેસીને જપે તે પૂર્વાભિમુખ મુખ રાખીનેજ જપે ॥૨૯-૨૦॥
પ્રાત કાળે ગોમુખીની અંદર ઘાલેલા જમણા હાથને નાભિપ્રદેશ સાથે સંલગ્ન કરીને જપે. મધ્યાહ્ને કરને હૃદયપ્રદેશ આગળ રાખીને જપે. સાયકાળે હસ્તને નાસાથ આગળ રાખીને જપે. એરીતે જપ ત્રિવિધ કહ્યો છે ॥૨૧॥ એક હજાર સંખ્યાથી કરેલો ગાયત્રીજપ ઉત્તમ માન્યો છે. એક સો સંખ્યાથી કરેલો જપ મધ્યમ માન્યો છે. દશસંખ્યાપરિમિત જપ તો અધમ કહ્યો છે. તેથી ન્યૂન તો નજ કરવો ઉક્ત ત્રણ પક્ષમાંથી એક પક્ષને અવલંબીને યથાનુકૂળ એક એક કાળમાં મહાપાતકને નાશ કરનારી ગાયત્રીનો જપ નિલ કરે ॥૨૨॥ તે આ જપવા માંડેલી મહાપાપનાશિની ગાયત્રી દશ જપવડે વર્તમાન જન્મજન્ય પાપને નાશ કરેછે. શત જપવડે વર્તમાનથકી પૂર્વના એક જન્મનાં પાપને નાશ કરેછે. સહસ્ર જપવડે વર્તમાનજન્મથકી પૂર્વનાં ત્રણ જન્મનાં પાપને પ્રણાશ કરેછે ॥૨૩॥ ગાયત્રીનું પુરશ્વરણ કરવામાં ચોવીશ લાખપરિમિત જપ કરવો, એમ શાસ્ત્રોમા કહ્યું છે. જે જન આ રીતે ગાયત્રીની પુરશ્વર્યાને કરે તે સર્વ મનોરથોને પામેછે ॥૨૪॥ હે દિવ્ય ! આ રીતે ગાયત્રીના જપનો વિધિ તમને કહી સંભળાવ્યો. દશમસ્કન્ધ-ઉપનયનને પામેલા સમસ્ત દિવ્યોએ સુકૃતશનુ આળસનો જલદી ત્યાગ કરીને પ્રતિદિન યથાકાળ યથાશક્તિ-સહસ્ર કે શત કે

ગતૈર્દિજૈઃ સઃ ॥૨૫॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्य-
प्रकरणे धर्मोपदेशे गायत्रीजपविधिनिर्णयनामा पद्यमोऽध्यायः ॥५॥

શ્રીનારાયણમુનિદયાચ—કાલાતિક્રમણં યસ્તુ પ્રમાદાત્કુરુતે દ્વિજઃ ।
સન્ધ્યાયાઃ સ તુ કૃત્વૈવ પ્રાયશ્ચિત્તં વિશુદ્ધ્યતિ ॥૧॥ સન્ધ્યાકાલે
ત્વતિક્રાન્તે સ્નાત્વાઽઽચમ્ય યથાવિધિ । જપેદ્દૃશતં દેવીં તતઃ
સન્ધ્યાં સમાચરેત્ ॥૨॥ પ્રાતરેચ પ્રકુર્વાત કાર્ય આવશ્યકે સતિ ।
અપિ માધ્યાહ્નિકીં સન્ધ્યાં દ્વિજન્મા ન તુ સર્વદા ॥૩॥ નોપાસ્તે
યસ્તુ મૂઢાત્મા સન્ધ્યાં પૂર્વાં ચ પશ્ચિમામ્ । સ શૂદ્રેણ સમો જ્ઞેયઃ

દશવાર ગાયત્રીનો જપ કરવો ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્ર-
કરણે ધર્મોપદેશે ગાયત્રીજપવિધિનિર્ણયનામા પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

અધ્યાય ૬ ઠો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—(એરીતે ચોથા અધ્યાયમાં ૫૮ કર્મની
અંતર્ગત સ્નાન સંધ્યા કર્મો કહીને, પછી પાંચમામાં સંધ્યાકર્મની અંતર્ગત
જપવિધિ કહીને, હવે આ છઠ્ઠામાં હોમવિધિ બ્રહ્મચર પિતૃતર્પણ નામનાં ત્રણ
કર્મો કહેતાં પ્રથમ સંધ્યાકાળના અતિક્રમનું પ્રાયશ્ચિત્ત આદિકને કહેછે—) હે
બ્રહ્મન્ ! જે દ્વિજ સંધ્યાકાળનો પ્રમાદનેલીધે અતિક્રમ કરે તેતો પ્રાયશ્ચિત્ત
કરીનેજ વિશુદ્ધ થાય. અન્યથા નજ શુદ્ધ થાય ॥૧॥ તેમાં આ પ્રાયશ્ચિત્ત—
મુખ્ય સંધ્યાસમયનો અતિક્રમ થાય તો યથાવિધિ સ્નાન કરી આચમન
કરીને ગાયત્રીનો અષ્ટોત્તરશતસંખ્યાપરિમિત (૧૦૮) જપ કરે. તેથી
વિશુદ્ધ થતાં સંધ્યાને સમાચરે ॥૨॥ કોઈ આવશ્યક કાર્ય હોય તો માધ્યા-
હ્નિકી સંધ્યાને પણ પ્રાતઃકાળેજ કરી લે. કાર્યાતિપાત ન હોય તો કેવળ
સ્વેચ્છાથી નિરંતર પ્રાતઃ જપ કરે. (પ્રાતઃસંધ્યાને મધ્યાહ્ન કરે, એમ પણ
બહુ લેવું) ॥૩॥ જેતો દ્વિજ અનાદરથી કે અશ્રદ્ધાથી પ્રાતઃસંધ્યા
સાયસંધ્યાને ઉપાસતો નથી તે નિશ્ચે મૂઢાત્મા (શાસ્ત્રાર્થને બણેછે પણ

૧ આ અધ્યાયમાં જગવાને પ્રાતઃહોમ બ્રહ્મચર અને દેવપિતૃતર્પણના વિધિ
નિર્ણય કયોછે.

સર્વકર્મવહિષ્કૃતઃ ॥૪॥ અર્ધ્યાન્તાં માનસીં સન્ધ્યાં કુશવારિવિવ-
ર્જિતામ્ । સૂતકે મૃતકે વાઽપિ દ્વિજઃ કુર્યાન્ન ચાશ્વિલામ્ ॥૫॥ ગૃહે
ગોષ્ઠે નદીતીરે સન્ધ્યા દશગુણા ક્રમાત્ । સમ્મેદે સ્યાચ્છતગુણા
હ્યનન્તેશ્વરસન્નિધૌ ॥૬॥ સન્ધ્યાકર્માવસાને તુ સ્વયં હોમો વિધી-
યતે । સ્વયં હોમે ફલં યત્સ્યાન્ન તદન્યેન લભ્યતે ॥૭॥ ઋત્વિક્

આચરતો નથી માટે આ મૂઢજ છે) છે. તે આ શુદ્રસદૃશ દ્વિજ સર્વ ઔત
સ્માર્ત કર્મોપદી અહિષ્કૃતજ જાણવો ॥૪॥ જન્માશૌચ મરણાશૌચમાં તો
સંપૂર્ણ સંધ્યા ઉપસ્થાનમુધીની ન કરે કિંતુ અર્ધ્યપ્રદાનપર્યંતા કરે.
દહોદકવડે તો અર્ધ્ય ન અપે કિંતુ તેણે વર્જીત અપે. તે સંધ્યાને માનસી
કરે-મંત્રો મનથીજ અનુસંધાન કરવાપણુ ઉચ્ચારવા નહિ. તેવું વચન છે-
'સૂતકે મૃતકે ચૈવ સન્ધ્યાકર્મ ન સન્ત્યજેત્ । મનસોચારયેન્મદ્રાન્ પ્રાણાયા-
મમૃતે દ્વિજઃ ॥' ધતિ. અંજળિપ્રક્ષેપમાં તો વાચિક ઉચ્ચારણને અભિપ્રાય
કરીને પૈઠિનસિ મુનિ કહેછે-'સૂતકે સાવિત્ર્યાઽક્ષલિં પ્રક્ષિપ્ય પ્રદક્ષિણં કૃત્વા
સૂર્ય ધ્યાયન્નમસ્કુર્યાત્' ધતિ. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે-'ગાયત્રીં સમ્યગુચાર્ય
સૂર્યાચાર્યં વિનિક્ષિપેત્ । માર્જનં તુ નવા કુર્યાદુપસ્થાનં ન ચૈવ હિ ॥' ધતિ
॥૫॥ પોતાના ઘરમાં કે ગાયો આંધવાના સ્થાનમાં કે નદીતટમાં ઉપાસેલી
સંધ્યા ઉત્તરોત્તર દશ ઘણા અધિક કૃળને આપે છે. પુણ્ય નદીઓના સંગ-
મમાં સમુપાસેલી સંધ્યા શત ઘણા અધિક કૃળને આપનારી છે. પરમેશ્વર-
સન્નિધિમાં (પ્રતિમાસમીપે) ઉપાસેલી તો સંધ્યા અનંત ઘણા કૃળને
આપનારી છે ॥૬॥ સંધ્યાવિધિની પરિસમાપ્તિ કરીને પછી સ્વયં હોમ કરે.
બીજાપાસે હોમ ન કરાવે. 'અયાગમ્ય ગૃહં વિપ્રઃ સમાચમ્ય યથાવિધિ ।
પ્રજ્વાલ્ય વહ્નિં વિધિવત્ જુહુવાજ્ઞાતવેદસમ્ ॥' આ સ્મૃતિએ હોમનું વિધાન
કર્યું છે. યદ્યપિ સંધ્યોપાસનપ્રકરણમાં 'સ્વયં ઉપાસન કરવું' એમ કહ્યું
નથી, અથાપિ પ્રવાસાદિકમાં બીજાપાસે હોમ કરાવાનો પ્રાપ્ત થાય છે એવા
વિશેષને મનમાં અભિપ્રાય કરીનેજ 'સ્વયં હોમો વિધીયતે' એમ કહ્યું.
સ્વયં હોમ કરવાથી જ કૃળ થાય તે બીજાપાસે કરાવાથી ન થાય. (અરધુ
થાય) ॥૭॥ પરદેશ પ્રયાણાદિકને લીધે પોતાની અસન્નિધિમાં ઋત્વિક,

પુત્રો ગુરુધ્નાતા ભાગિનેયોઽથ વિદ્વત્તિઃ । પૈતૈરપિ દુતં યત્સ્યાત્ત-
 દુતં સ્વયમેવ તુ ॥૮॥ હોમે યત્ફલમુદ્દિષ્ટં જુહતઃ સ્વયમેવ તુ ।
 હ્યમાને તદન્યેન ફલમર્ધં પ્રપદ્યતે ॥૯॥ કાર્ય આવશ્યકે પ્રાપ્તે
 પ્રાપ્તાયાં કાપિ ચાપદિ । પક્ષહોમં પ્રકુર્યાત નાન્યથા તુ કદાચન
 ॥૧૦॥ પવિત્રપાણિઃ પૂતાત્મા શુદ્ધામ્બરધરો દ્વિજઃ । અનન્યમનસા
 નિત્યં જુહુયાત્સંયત્તેન્દ્રિયઃ ॥૧૧॥ પવિત્રં કૌશિકં તામ્રં રાજતં
 હૈમમેવ વા । દક્ષિણે તત્કરે ધાર્યં પવિત્રં ચોત્તરોત્તરમ્ ॥૧૨॥

(જે વયોંથકો પાક્યશાદિકને કરેછે તે) પુત્ર, ગુરુ, (જે દ્વિયાઓ કરીને
 વેદ ભણાવે તે) બ્રાતા, ભગિનીપુત્ર, ભાતા, આ છ બ્રહ્માઓ પાસે હોમ
 કરાવે તેમણે જે હોમ કર્યો તે પોતેજ કર્યો ભણવો (અર્થ થાય નહિ)
 સ્મૃત્યર્થસારમા તો ‘પત્ની પુત્રશ્ચ વન્યકા’ એવો વિશેષ દર્શાવ્યોછે. પ્રવાસમા
 બીજાપાસે હોમ કરાવાનો સ્મૃતિએ કહ્યો છે ‘નિક્ષિપ્યાગ્નિં સ્વદારેષુ પરિવ-
 રપ્યર્ત્વિજં તથા । પ્રયસેત્ કાર્યવાન્ વિપ્રો ધૃષેય ન ચિરં વસેત્ ॥’ ઇતિ.
 બીજાપાસે કરાવામાં તારતમ્ય સ્મૃતિએ કહ્યું છે-‘અન્યઃ શતહુતાદોમા-
 દેક શિષ્યહુતો યરઃ । શિષ્યઃ શતહુતાદોમાદેક. પુત્રહુતો યરઃ । પુત્રઃ શત-
 હુતાદોમાદેકો હ્યાત્મહુતો યરઃ ॥’ ઇતિ ॥૮॥ આ રીતે પ્રવાસસમયે ત્રિવિ-
 ગાદિકની પાસે હોમ કરાવામાં ફળ અર્ધું મળે-સ્વય હોમ કરવામા જે ફળ
 કહ્યું છે તેનું અર્ધ ફળ મળે ॥૯॥ કદાચિત્ આવશ્યક કાર્યવિશેષ પ્રાપ્ત
 થાય કે આપત્કાળ પ્રાપ્ત થાય તો પક્ષહોમ કરવો. અન્યથા તો ક્યારેયપણ
 પક્ષહોમ નજ કરવો. તેવી સ્મૃતિ છે-‘શરીરાપન્નયેષામ્ ભયાદ્વાર્તિ. પ્રજાયતે ।
 તયાઽન્યાસ્વપિ ચાપન્નુ પક્ષહોમો વિધીયતે ॥’ ઇતિ ॥૧૦॥ કેવો થઇને હોમ
 કરવો તેને કહેછે-યથાવિધિ જ્ઞાન જેણે કર્યું છે, ચેતાબરને ધારી રહેલો,
 સંધ્યાનું સચુપાસન જેણે કર્યું છે, માટેજ પવિત્ર મન જેનું છે, પવિત્રાને
 હાથમાં ધારી રહેલો, આવો થઇને દ્વિજ અનન્ય મનથી બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને
 નિયમમા કરીને નિત્ય (યાવજીવ) હોમ કરે ॥૧૧॥ તે પવિત્ર દર્શનમય
 કે તામ્રમય કે સુવર્ણમય ધારવું. તેમા ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ છે. તે પવિત્ર
 જમણા કરમાં ધારવું. શોભાયમાન પોતાનો વર્ણ જેનો છે, (કાતિથી મુશો-

સુવર્ણસ્ય સુવર્ણસ્ય સુવર્ણસ્યાહ્નલીયકમ્ । પવિત્રમિતિ વિદ્વેયં
સર્વકર્મસુ શોભનમ્ ॥૧૩॥ અનામિક્યાં ધૃતં હેમ તર્જન્યાં
રૂપ્યમેવ ચ । કનિષ્ઠિક્યાં ધૃતં ધ્વજં તેન પૂતો ભવેન્નરઃ
॥૧૪॥ દૈવતાનિ નમસ્કુર્યાદુપહારાન્નિવેદયેત્ । દદ્યાત્પુષ્પાદિકં
તેભ્યો વૃદ્ધાંશ્ચૈવાભિવાદયેત્ ॥૧૫॥ વેદપાઠં તતઃ કુર્યાદ્યથાશક્તિ
સમાહિતઃ । ઉપવિશ્ય શુચૌ દેશે પ્રાચીનાપ્રકુશાસને ॥૧૬॥ વેદાન્
સાક્ષાન્ પુરાણાનિ ભારતં વા યથારુચિ । સ્તોત્રાણિ વા તદુક્તાનિ
રામાયણમપિ દ્વિજઃ ॥૧૭॥ સ્વાધ્યાયસિદ્ધયે નિત્યં યથાશક્તિ
પઠેદ્વિજ ! । આરમ્ભે ચ સમાપ્તૌ ચ પ્રણવં સમુદીરયેત્ ॥૧૮॥
દેવાન્ બ્રહ્મકર્પીશ્ચાથ તર્પયેદક્ષતોદકૈઃ । તિલોદકૈઃ પિતૃન્મત્તયા

ભમાન) નારાયણાદિ ઉત્કૃષ્ટ ભગવન્નામાક્ષરોત્થી અંકિત, સુવર્ણમય પવિત્રની
જે મુદ્રિકા (ચીટી) તે પવિત્ર બાણવું. તે સર્વ કર્મોમાં પરિશુદ્ધ છે એમ
બાણવું ॥૧૨-૧૩॥ અનામિકા અંગુળિમાં સુવર્ણનિર્મિત પવિત્રું, તર્જની
આંગળિમાં રત્નનિર્મિત પવિત્રું અને કનિષ્ઠિકા આંગળીમાં ખડ્ગપવિત્રું ધારણ
કરે. તે આ ત્રિવિધ પવિત્રાના ધારણથી નર પવિત્ર થાય છે ॥૧૪॥ હોમ
કર્યા પછી જે દેવતાનો હોમ હોય તે યજ્ઞનારાયણાદિ દેવતાઓને નમસ્કાર
કરે. તેઓને ઉપહારો નિવેદન કરે અને પુષ્પાદિવડે પૂજન કરે. પછી
ગુરુવિગેરે વૃદ્ધ જનોને અભિવંદન કરે ॥૧૫॥

હવે સ્વાધ્યાયવિધિ કહેછે-તે પછી પવિત્ર પ્રદેશમાં અથવાગ પૂર્વદિ-
શાતરફ રહે એવા દર્ભની સાદડીમાં બેસીને સાવધાન થઈ ઋગાદિ૩પ
સ્વશાખાનો પાઠ કરે. દ્વિજ યથાશક્તિ તેનાં અંગો, પુરાણો, ભારત, રામા-
યણ અથવા તેમાં કહેલાં ભગવત્સ્તોત્રોનો યથાશ્ચિ પાઠ કરે. હે દ્વિજ !
એરીતે સ્વાધ્યાય સિદ્ધિસાધ યથાશક્તિ નિત્ય પાઠ કરતાં આરંભમાં અને
અંતમાં પ્રણવનું ઉચ્ચારણ કરે. ‘વેદાયર્ચવપુરાણાનિ સેતિહાસાનિ શક્તિઃ ।
જપયજ્ઞપ્રતિજ્ઞૈ ચ બ્રહ્મયજ્ઞં સમાચરેત્ ॥’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે. આ
સ્વાધ્યાય સ્વસ્વગૃહને અનુસારે કરવાનો બાણવો ॥૧૬-૧૮॥

હવે તર્પણવિધિ કહેછે-અનંતર દેવો તથા બ્રહ્મઋષિઓનું પોતાના ગૃહ-

સ્વસૂત્રોક્તવિધાનતઃ ॥૧૯॥ તર્પયેત્પ્રાહ્લયો દેવાનૃપીશ્ચોદઘ્નગઃ
પિતૃન્ । દક્ષિણાભિમુપચ્ચૈવં તર્પણસ્ય વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥૨૦॥ પિતૃ-
ત્વાદપસવ્યેન દક્ષિણાભિમુપસ્તિલૈઃ । દેવત્વાદેવતીર્થેન યમાન્સ-
ન્તર્પયેદ્દુધઃ ॥૨૧॥ આગ્રહસ્તમ્વર્પયન્તં જગતૃપ્યત્વિતિ બ્રુવન્ ।
ક્ષિપેત્તિલોદકં ભૂમૌ કુર્વેન્સદ્દેપતર્પણમ્ ॥૨૨॥ ચક્ષં નિષ્પીડયે-
દ્ધૃમૌ ન દ્વાદશ્યાં ન સદ્ગમે । ચતુર્દશ્યાં શ્રાદ્ધદિને ન ચ ક્ષારેણ

સૂત્રમાં કહ્યાપ્રમાણે અક્ષત (યવ) મિશ્રિત જળવડે ભક્તિપૂર્વક તર્પણ કરે. પિત્રિઓનું તિલમિશ્રિત જળવડે તર્પણ કરે. તેમાં પૂર્વાભિમુખ થઈને દેવોનું તર્પણ કરે. ઉત્તરાભિમુખ થઈને ઋષિઓનું તર્પણ કરે. દક્ષિણાભિ-
મુખ થઈને પિત્રિઓનું તર્પણ કરે. આરીતે તર્પણનો વિધિ કહ્યો છે ॥૧૯-૨૦॥
તેમાં પિત્રિઓનું પિત્રિઓ હોવાથી અપસવ્ય કરીને (જમણે ખભે જનોઈ કરીને) દક્ષિણાભિમુખ થઈને પિતૃતીર્થથી તિલવડે તર્પણ કરે, યમાદિકનું દેવ હોવાથી પૂર્વાભિમુખ રહી ઉપવીતી થઈ દેવતીર્થથી તર્પણ કરે, મનુષ્યો (ઋષિઓ)નું ઉત્તરાભિમુખે રહી નિવીત થઈ (કંઠમાં ઉપવીત કરી) પ્રાજાપત્ય તીર્થથી તર્પણ કરે. તેવું વચન છે-‘સવ્યેન દૈવકર્માણિ યામેન પિતૃતર્પણમ્ । નિવીતેન મનુષ્યાણાં તર્પણં સંવિધીયતે ॥’ ધૃતિ. ‘તથા કૃત્વા નિવીતં તુ યત્ર સૂત્રમતન્દ્રિતઃ । પ્રાજાપત્યેન તીર્થેન મનુષ્યાંસ્તર્પયેત્પૃથક્ ॥’ એવું પણ વચન છે ॥૨૧॥ એરીતે જુદેજુદે પ્રકારે દેવાદિકનું તર્પણ કરીને, અંતે સંક્ષેપથી સર્વ કોઈને તૃપ્ત કરવા ‘શ્રદ્ધાદિ સ્તંભપર્યંત સમસ્ત જગત્ તૃપ્તિને પામો’ એમ બોલતોથકો તિલોદકને ભૂમિઉપર મુકે. તે વ્યાસે કહ્યું છે-‘આગ્રહસ્તમ્વર્પયન્તં જગત્સ્યાવરજઙ્ગમમ્ । જલાક્ષલિદ્રવ્યં દધાતુર્વન્ સદ્દે-
પતર્પણમ્ ॥’ ધૃતિ ॥૨૨॥ ‘યે ચાસ્માકં કુલે જાતા અપુત્રા ગોત્રિણો મૃતાઃ । તે ગૃહ્ણન્તુ મયા દત્તં વસ્ત્રનિષ્પીડનોદકમ્’ આ સ્મૃતિએ દેવર્ષિ પિતૃતર્પણને અંતે જે વસ્ત્રનિષ્પીડન (વસ્ત્ર નિયોવવું તે) કરવાનું કહ્યું છે તેમાં આ અપવાદ જાણવો-દ્વાદશીએ ચતુર્દશીએ સંક્રાંતિદિને અને શ્રાદ્ધદિને વસ્ત્રને ભૂમિઉપર નિયોવે નહિ. તેમજ આ દિવસોમાં વસ્ત્રને ક્ષારયુક્ત કરીને ધુવે નહિ. (આ પ્રાસંગિક છે) આ વસ્ત્રનિયોવેલું જળ તર્પણથણી પહેલાં

યોજયેત્ ॥૨૩॥ યજ્ઞોપવીતી દૈવે સ્યાન્નિઘીત્યાર્પે ચ તર્પણે ।
પ્રાચીનાવીતી પૈત્રે ચ તત્તન્મત્રાન્સમુચ્ચરન્ ॥૨૪॥ દેવાન્ દૈવેન
તીર્થેન દ્રાહ્ણેણ ચ મુનીંસ્તથા । પૈત્રેણ તર્પયેત્પિતૃન્સ્વકીયાન્દે-
વિકાનપિ ॥૨૫॥ સામ્રાન્સમૂલાન્દર્ભાંશ્ચ ધૃત્વા દક્ષિણપાણિના ।

ન આપવું. તેવું વચન છે-‘યાવદેવાનૃષીંશ્ચૈવ પિતૃંશ્ચાપિ ન તર્પયેત્ । તાવન્ન
વીઢ્યેદ્દક્ષં યોહિ જ્ઞાતો મયેદ્દિજઃ ॥ નિષ્પીઢ્યતિ ચો વિપ્રઃ સ્નાનવસ્ત્રમતર્પ્ય
ચ । નિરાશાઃ પિતરો યાન્તિ દ્રાપં દત્વા સુદારુણમ્ ॥’ ધતિ ॥૨૩॥ દેવ-
સંબન્ધિ તર્પણુમાં યજ્ઞોપવીતી (જેમ ઉપવીત ધરાયછે તેમજ) જ થાય.
ઋષિસંબન્ધી તર્પણુમાં નિવીતી (કંઠમાં લાંબી ઉપવીત ધરનારો) જ
થાય. પિતૃસંબન્ધી તર્પણુમાં પ્રાચીનાવીતી (જમણે ખભે જનોઈ રાખ-
નારો) થાય. તે તે દેવાદિકના તર્પણુયોગ્ય મંત્રોને ઉચ્ચારતો થકો તર્પણુ
કરે. તેવી શ્રુતિ છે-‘નિઘીતં મનુષ્યાણાં પ્રાચીનાવીતં પિતૃણામુપવીતં દેવા-
નામ્’ ધતિ. દેવોને દૈવ તીર્થવડેજ, ઋષિઓને બ્રાહ્મ તીર્થવડેજ, પિત્રિઓને
પિતૃતીર્થવડેજ તૃપ્ત કરે. પિત્રિઓ એ પ્રકારના સ્વકીય-અદિત્ય અને
દિવ્ય એવા ભેદથી છે. તે બન્ને પ્રકારનાપણુ પિત્રિઓનું તર્પણુ કરે. તેવું
વચન છે.-‘પિતૃન્ દિવ્યાનદિવ્યાંશ્ચ પિતૃતીર્થેન તર્પયેત્’ ધતિ. તેમાં દિવ્ય
પિત્રિઓ વસુઓ રૂદ્રો આદિત્યો છે. અદિત્ય સ્વકીય પિત્રાદિક છે. તેવું
વચન છે-ધ્રુવો ધર્મશ્ચ સોમશ્ચ આપશ્ચૈવાનિલોડનલઃ । પ્રત્યૂપશ્ચ પ્રભાસશ્ચ
વસવોડષ્ટૌ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ અજૈકપાદહિર્વૃંહો વિરૂપાક્ષોડથ રૈવતઃ । હરશ્ચ
વહુરૂપશ્ચ વ્યગ્ધશ્ચ સુરેશ્વરઃ ॥ સાવિત્રશ્ચ જયન્તશ્ચ પિનાકી ચાપરાજિતઃ ।
એને રુદ્રાઃ સમાખ્યાતા ઇકાદશ સુરોત્તમાઃ ॥ ઇન્દ્રો ધાતા ભગઃ પૂષા
મિત્રોડથ વરણોડર્ચમા । અહિર્વિંબસ્વાન્ સ્વષ્ટા ચ સવિતા વિષ્ણુરેવ ચ ॥ એતે
ચૈ દ્વાદશાદિત્યા દેવાનાં પ્રવરા મતાઃ । એતે ચ દિવ્યાઃ પિતરઃ પૂજ્યાઃ સર્વ-
પ્રયત્નતઃ ॥ ધતિ. તીર્થભેદોતો પ્રથમ કહ્યાછે ॥૨૪-૨૫॥ વળી તર્પણુમાં
આ વિશેષ બહુવો-જેના અગ્રભાગો છેદાઈ ગયા ન હોય અને જેનાં મૂળ
તુટી ગયાં ન હોય એવા દહોને લઈને પૃથ્વભાગમાં વળગાડેલા ડાબા હાથ-
વાળા જમણા હાથથી દેવાદિકનું તર્પણુ કરે. તેમાં દહોના અગ્રોવડે દેવોનું

સવ્યેન ચાન્વારબ્ધેન દેવાર્દીસ્તર્પયેદ્વિજઃ ॥૨૬॥ અગ્રૈસ્તુ તર્પયે-
 દેવાન્મનુષ્યાંશ્ચૈવ મધ્યતઃ । પિતૃંશ્ચૈવ તુ મૂલાગ્રેઃ કુશાનાં તુ
 યથાક્રમમ્ ॥૨૭॥ કુશાઃ કાશા યવા દૂર્વા ંશીરાશ્ચ સકુન્દરાઃ ।
 ગોધૂમા વ્રીહયો મુક્તા યતે દર્ભાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૨૮॥ નમોમાસસ્ય
 દર્શં યે કુશાઃ શુદ્ધા ઉપાહૃતાઃ । અયાતયામાસ્તે દર્ભા નિયોક્તવ્યાઃ
 પુનઃ પુનઃ ॥૨૯॥ કુશઃ પ્રાદેશમાત્રઃ સ્યાદ્વિગુણો દર્ભ ઉચ્યતે ।
 હસ્તમાત્રો ભવેદ્વજ્રો ગોપુચ્છસ્તૃણમુચ્યતે ॥૩૦॥ શ્રાદ્ધકાલે કુશઃ
 શ્રેષ્ઠો દાનેષુ દર્ભ ઉચ્યતે । આવસથ્યે ભવેદ્વજ્રો ગોપુચ્છઃ પ્રેતક-
 મ્ભિ ॥૩૧॥ પાણિનૈકગુણં પ્રોક્તં દર્ભૈઃ શતગુણં તથા । અક્ષર્યં રક્ષ-

તર્પણ કરે દર્ભોના મધ્યભાગવડે મનુષ્યો (સનકાદિક) નુ તર્પણ કરે.
 દર્ભોના મૂળાગ્રોવડે પિત્રિઓનુ તર્પણ કરે આવા અનુક્રમથી તર્પણવિધિ
 કરે તે દક્ષસ્મૃતિમા કહ્યું છે-‘અગ્રૈસ્તુ તર્પયેદેવાન્ મનુષ્યાન્કુશમધ્યતઃ ।
 પિતૃસ્તુ કુશમૂલાગ્રે વિધિઃ કૌશો યથાક્રમમ્ ॥’ ઇતિ ॥૨૬-૨૭॥ દર્ભતો
 કુશ, કાશ, યવાકુર, દૂર્વાકુર, હુદર (એક જાતનુ મુગધિ તૃણ) ઘઉંના
 અકુરો, ડાગરના અકુરો, મુજ, આ બધા કહ્યા છે આમા કુશ-દર્ભોનુ ૪
 પ્રાધાન્ય જાણવું હશેના અભાવમા કાશ (જેને કાહડો કહેછે) પ્રશસ્ત
 માન્યા છે યવાકુર આદિકતો તેથી કનિષ્ઠ જાણવા અથવા કર્મભેદથી ગ્રહણ
 કરવા ॥૨૮॥ હવે કુશાહરણકાળને નિરૂપેછે-શ્રાવણમાસની અમાવાસ્યાએ
 શુદ્ધ દર્ભો યથાવિધિ લાવવા તે આ દર્ભો અયાતયામ-ઉક્ત કાળે આણેલા
 હોવાથી નથી ગયો સાર જેમાથી એવા છે તે આ શુદ્ધ દર્ભોને તે તે સમયે
 નિનિયોજે ॥૨૯॥ પ્રાદેશમાત્ર (તર્જની આગળી અને અગ્રહાના વિસ્તાર
 પરિમાણવાળો) કુશ કહ્યો છે જે પ્રાદેશમાત્ર દર્ભ કહ્યો છે હસ્તમાત્ર
 (અઘાર આગળ પરિમાણવાળો) વજ્ર કહ્યો છે ગોપુચ્છપરિમિત પ્રવૃદ્ધિ
 પામેલો તૃણ કહ્યો છે. આ ચારેય પ્રકારે દર્ભનોજ વિશેષ જાણવો તેમા
 શ્રાદ્ધકાળે કુશને શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે દાનકર્મમા દર્ભ ઉત્તમ માન્યો છે આવ-
 સથ્ય કર્મમા વજ્ર શ્રેષ્ઠ છે પ્રેતકર્મમા ગોપુચ્છ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠપણાની ઉક્તિ
 છે તો અલાભમા યથાસંભવ ગ્રહણ કરવા એમ જાણવું ॥૩૦-૩૧॥ કેવળ

પાત્રેણ પિતૃણાં તર્પણં ભવેત્ ॥૩૨॥ एकैकमञ्जलिं देवा द्वौ द्वौ च
 सनकादयः । त्रींस्त्रीन् वाञ्छन्ति पितरः स्त्रियश्चैकैकमञ्जलिम्
 ॥૩૩॥ માતૃમુખ્યાસ્તુ યાસ્તિઘ્નસ્તાસાં દધાઞ્જલાઞ્જલીન્ । ત્રીંસ્ત્રી-
 નેવ તતોઽન્યાસાં દધાદેકૈકમઞ્જલિમ્ ॥૩૪॥ રવૌ શુક્લે ત્રયોદશ્યાં
 સપ્તમ્યાં નિશિ સન્ધ્યયોઃ । મઘાસુ ભૌમે નન્દાયાં ન કુર્યાત્તિલ-
 તર્પણમ્ ॥૩૫॥ તીર્થે તિથિવિશેષે ચ ગદ્ગાયાં પ્રેતપક્ષકે । નિપિ-
 ઝ્ઞેઽપિ દિને કુર્યાત્તિલસિશ્ચિતતર્પણમ્ ॥૩૬॥ તિલાભાવે નિપિ-
 ઝ્ઞાહે સુવર્ણરજતાન્વિતમ્ । તદભાવે નિપિઞ્ઞેતુ દર્મમંત્રેણ વોદ-
 કમ્ ॥૩૭॥ પ્રત્યૂપહોમમુચ્ચકર્મ મયોદિતં તે સ્માર્તૈર્વેચોભિરઝિલં
 કરવડે કરાતા પિતૃતર્પણની અપેક્ષાએ દહોંવડે કરાતુ તર્પણ શત ઘણા અધિક
 ફળને આપે છે. તેની અપેક્ષાએ ખડ્ગપાત્રથી કરાતું પિતૃતર્પણ અક્ષર્ય
 ફળને આપે છે ॥૩૨॥ એક એક અઞ્જળિવડે દેવો તૃપ્ત થાય છે. બે બે વડે
 સનકાદિકો તૃપ્ત થાય છે પિત્રિઓ તો ત્રણ ત્રણ અંજળિવડે તૃપ્ત થાય છે.
 સ્ત્રિયો (માતા આદિકથકી વ્યતિરિક્ત) એક એક અઞ્જળિથી તૃપ્તિને પામે
 છે તેવું વચન છે-‘પ્રાગમેષુ સુરાંસ્તર્પેન્મનુષ્યાંશ્ચૈવ મધ્યતઃ । પિતૃસ્તુ દક્ષિ-
 ણામેષુ ચૈક-દ્વિ-ત્રિજલાઞ્જલીન્ ॥’ ઇતિ ॥૩૩॥ માતા પિતામહી પ્રપિતામહી
 આ ત્રણ સ્ત્રિયોને તો ત્રણ ત્રણ જળાઞ્જળિઓ અર્પે. તેથકી અન્ય
 અઞ્જળાઓને તો એક એક અઞ્જળિ અર્પે ॥૩૪॥ તેમાં તિલતર્પણનો અપ
 વાદ કાળવિશેષમાં સ્મૃતિએ કહ્યો છે-રવિવારે શુક્રવારે મંગળવારે સર્વ
 ત્રયોદશીએ સર્વસપ્તમીએ રાત્રિતર્પણમા બન્ને સંધ્યાકાળમાં સર્વ મઘાન
 ક્ષત્રોમા અને નદા-પ્રતિપદા પક્ષી એકાદશીએ તિલતર્પણ ન કરવું ॥૩૫॥
 તેમા પ્રતિપ્રસવ (નિષેધનો નિષેધ) આ છે-પુષ્કરાદિ તીર્થમા, અમાવા-
 સ્થાદિ તિથિએ, ગંગામાં તથા પિતૃપક્ષમાં તિલતર્પણ નિષિદ્ધપણ રવિશુક્રાદિ
 દિને કરવું ॥૩૬॥ જે દિને તિલવડે તર્પણ નિષેધ કર્યું છે તે દિને અને
 તિલ ન મળે તે દિને સુવર્ણરજતે સહિત તર્પણ કરવું. તેના પણ અભાવમા
 કેવળ દહોંવડે અથવા કેવળ મન્ત્રવડે જળનું નિર્વિચન કરે ॥૩૭॥ હે દ્વિજ-
 વર ! દ્વિજને અવશ્ય કરવાપણે કહેલું પ્રાતહોમપ્રમુખ તર્પણાંત સર્વ કર્મ

વિહિતં દ્વિજાનામ્ । દેવાર્ચનસ્ય વિધિમય વદામિ સર્વમાવશ્યકં
દ્વિજવરાનુદિનં વિધેયમ્ ॥૩૮॥ इति श्रीमत्संहिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे षष्ठमप्रकरणे धर्मोपदेशे प्रातर्होमग्रहयज्ञदेवपितृतर्पणविधिनिर्णय-
नामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—કરિષ્યન્પૂજનં વિષ્ણોઃ કૃતસન્ધ્યાવિધિ-
ર્દ્વિજઃ । પૂજાદ્રવ્યાણિ સમ્મૃત્યુ પૂર્વં કુર્યાત્તતોઽર્ચનમ્ ॥૧॥ સમિ-
ત્પુષ્પકુશાદીનિ બ્રાહ્મણઃ સ્વયમાહરેત્ । શૂદ્રાનીતૈઃ ક્રયક્રીતૈઃ
પૂજયેન્ન રમાપતિમ્ ॥૨॥ દેવં પિઙ્ગં ચ વા કર્મ સન્ધ્યોપાસ્ત્યાદિ
નૈત્યકમ્ । શૂદ્રાદૃતેન તોયેન વિપ્રો નૈવ સમાચરેત્ ॥૩॥ उदङ्मुखः
प्राङ्मुखो वा देवतासम्मुखोऽथवा । उपविश्यार्चयेद्भक्त्या निजैष्टं
भै रभृतिवचनोना अनुवादथी तमने आ प्रकारे कलुं. हवे देवार्चनना
विधिनुं निरूपषु कर्षुं. ने आ विधि द्विजेने प्रतिदिन अवश्य कर्त्तव्य
छे ॥३८॥ ઇતિ શ્રીસત્સંહિતજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાત-
ર્હોમ-બ્રહ્મયજ્ઞ-પિતૃતર્પણવિધિનિરૂપણનામા ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

અધ્યાય ૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—સંધ્યા હોમ કરી પરવારેલો દ્વિજ વિષ્ણુની
પૂજનો પ્રારંભ કરતાં પ્રથમ પૂજપદાર્થો ચંદન પુષ્પાદિકને એક સ્થળે
લાવી તૈયાર કરીને પછી પૂજન કરે. તે પૂજપદાર્થ સમિધ, પુષ્પ
દર્ભાદિ પોતેજ લાવે. ‘સમિત્પુષ્પકુશાદીનિ બ્રાહ્મણઃ સ્વયમાહરેત્’ એવી
સ્મૃતિ છે. શૂદ્રે આંણેલાં અને મૂલ્ય આપીને ચઢણ કરેલાં પુષ્પાદિવડે
વિષ્ણુનું પૂજન પ્રતિષિદ્ધ છે ॥૧-૨॥ દેવસંબંધિ કે પિતૃસંબંધિ કર્મ
તથા સંધ્યોપાસનાદિ નિત્યકર્મ શૂદ્રે આંણેલા જળવડે નજ કરે. ‘આનમા-
ચમનં દાનં દેવતાપિતૃતર્પણમ્ । શૂદ્રોદકૈર્ન કુર્વાત તથા મેઘાદ્વિનિ.સૃતૈઃ ॥’
એવી શંખસ્મૃતિ છે ॥૩॥ ઉત્તરદિશાભિમુખે કે પૂર્વદિશાભિમુખે યોગ્ય
આસનમાં બેસીને અંગદેવસહિત ઇષ્ટદેવ સર્વેશ્વરનું ભક્તિથી પૂજન કરે.

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને દેવાર્ચનવિધિનું સવિસ્તર નિરૂપણ કર્યું છે.

સાક્ષમીશ્વરમ્ ॥૪॥ શૈલી દાહમયી લૌહી લેખ્યા લેખ્યા ચ
સૈકતી । મનોમયી મણિમયી પ્રતિમાષ્ટવિધા સ્મૃતા ॥૫॥ યતા-
સ્વપિ ભવેદ્ભૂદ્વા યસ્ય યત્ર સ તાં નરઃ । નિદ્રશ્ચ પૂજયેદ્ભક્ત્યા
યથાલબ્ધોપચારકૈઃ ॥૬॥ ભક્ત્યાર્પિતં દલં પુષ્પં ગૃહ્ણત્યમ્મોઽપિ
કેશવઃ । ન પશ્યત્યન્યથા ત્વદ્ધ દ્રવ્યપુજાનપિ ધ્રુવમ્ ॥૭॥ ચતુર્ણાં
બ્રાહ્મણાદીનાં વર્ણનાં યોપિતાં તથા । પ્રતિમાપૂજનં શસ્ત્રં વિખ્ણવા-

અથવા આ નિયમ નથી, ડિંતુ દેવને સન્મુખ બેસીને અર્ચન કરે ‘શુચિસ-
મ્મૃતસમ્મારઃ પ્રાગ્દમૈ કટિપતાસન. । આસીન. પ્રાગુદર્શાચ્ચેદર્ચ્યાસ્યથ
સમ્મુખઃ ॥’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. ‘ઉદ્દમુખ. પ્રાદ્મુખો વા ચલાયાં
સમ્મુખોઽથવા’ એમ સ્કાદમાં કહ્યું છે ॥૮॥ તે પ્રતિમાપૂજના અષ્ટ પ્રકારની
પ્રતિમા શૈલી-ચેતનીલમાથી એક શિલામયી, ચંદનાદિ કાષ્ઠમયી,
લૌહી-સુવર્ણરત્ન તામ્રઆદિકમાથી એક ધાતુમયી, લેખ્યા-મૃત્તિકા
ચંદનાદિવિલેપનમયી, લેખ્યા-ચિત્રમયી, સૈકતી-વેળુમયી, મણિમયી-
સ્ફટિકાદિ મણિમયી, મનોમયી-યથાર્થ મનથી કટપેલી કહી છે. આ
અષ્ટપ્રકારની પ્રતિમામધ્યે પણ જેને જેમાં પ્રીતિ ઉપજે તે તે પ્રતિ-
માને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક યથાલબ્ધ ઉપચારોવડે પૂજે ॥૫-૬॥ હે વિપ્ર !
પૂજેપકરણો બહુબહુ હોય તો પણ ભક્તિ વિના ભગવાનની પ્રસન્નતા-
માંટે સમર્થ નથી. ભક્તિથી અપેલા પત્ર પુષ્પ જળને પણ પ્રીતિથી
બહણુ કરે છે અન્યથા તો હાર આભરણાદિ પૂજાપદાર્થપુજને પણ
બહણુ કરતા નથી. આ અર્થ નિશ્ચિતજ છે. ‘પત્ર પુષ્પ ફલ તોય યો મે
ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ । તદ્દદ્ભક્ત્યુપહતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥’ એવું તો
સ્વય ભગવાનનું વચન છે ॥૭॥ આ વિધ્યુવિગેરેની પ્રતિમાની પૂજામાં
વિપ્રાદિ ચાર વર્ણો તથા તેમની નારીઓને અવિહાર છેજ. ‘સર્વવર્ણેસ્તુ
સમ્પૂજ્યાઃ પ્રતિમાઃ સર્વદેવતાઃ । લિદ્ધાન્યપિ તુ પૂજ્યાનિ મણિભિઃ કટિપતાનિ
વૈ ॥’ એમ વારાહમાં કહ્યું છે શાળ્યામશિલાના સમર્ચનમાં બ્રાહ્મણનેજ
અધિકાર છે. પર વૈષ્ણવદીક્ષાને પામેલો હોય તો ક્ષત્રિયાદિકને પણ
અધિકાર બાણવો આ સ્થળે શુદ્ધ સમ્યક્ સમજવો. એમ હરિભક્તિવિ-

દીનાં હિ ભક્તિઃ ॥૮॥ શાલગ્રામશિલાપૂજા વિહિતા બ્રાહ્મણસ્ય
 ચૈ । ત્રયાણાં ક્ષત્રિયાદીનાં વૈષ્ણવત્વે તુ સોચિતા ॥૯॥ વિષ્ણુઃ
 શિવો ગણપતિઃ સૂર્યો દેવી ચ પંચમી । એતા ભક્તિમતા પૂજ્યા
 દેવતા વિષ્ણુરેવ વા ॥૧૦॥ શાલગ્રામાઃ સમાઃ પૂજ્યા વિપમેષ્વેક
 एव च । खण्डिता स्फुटिता वापि शालग्रामशिला शुभा ॥११॥
 ગૃહે લિङ્ગદ્વયં નાર્ચ્યં શાલગ્રામદ્વયં તથા । દ્વે ચક્રે દ્વારિકાયાસ્તુ
 नाऽर्च्यं सूर्यद्वयं तथा ॥१२॥ શક્તિત્રયં તથા નાર્ચ્યં ગણેશત્રયમેવ
 च । द्वौ शङ्खौ नार्चनीयौ च खण्डिता प्रतिमा तथा ॥१३॥ પંચા-

લાસમાં સ્કાદવચનથી કહ્યું છે-‘બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિદાં સચ્છદ્રાણામથાપિ વા ।
 શાલગ્રામેઽધિકારોઽસ્તિ ન ચાન્યેષાં કદાચન ॥ અતો નિષેધકં યતુ વચનં
 ધ્રુયતે સ્ફુટમ્ । અવૈષ્ણવપરં તત્તદ્વિજ્ઞેયં તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥’ ઇતિ ॥૮-૯॥ તેમાં
 યથાકુળાચાર પંચાયતનપૂજા કે કેવળ વિઘ્નુની પૂજા કરવી. પંચાયતન
 પૂજામાં (વિઘ્નુ શિવ ગણપતિ સૂર્ય અને દેવી એ રીતે) વિઘ્નુપ્રધાન પંચા-
 યતનપૂજા પ્રીતિથી કરવી. સ્વતંત્રતામાં તો વિઘ્નુ પુરૂષોત્તમજન પૂજનીય
 છે ॥૧૦॥ શાળગ્રામોની ભે પૂજા કરે તો સમાઃ-‘ભે ચાર છ’ એમ સમ-
 સંખ્યાક પૂજવા પણ વિપમસંખ્યાક ન પૂજવા, વિપમસંખ્યાક ભે પૂજે તો
 એકજ પૂજે પણ ‘ત્રણ પાંચ’ એમ ન પૂજે. શાળગ્રામ શિલા ભે કિંચિત્
 ભાગી ગઈ હોય કે ભે પ્રકારે કુટી ગઈ હોય પણ અલક્ષ્યકાંશવાળી પૂજનીય
 છે. તે વારાહપાદમાં કહ્યું છે-‘શાલગ્રામાઃ સમાઃ પૂજ્યાઃ સમેષુ દ્વિતયં
 નહિ । વિપમા નૈવ પૂજ્યાસ્તુ વિપમેષ્વેક एव हि ॥ શાલગ્રામશિલા મમા
 પૂજનીયા સચક્રકા ।’ ઇતિ ॥૧૧॥ ભે શિવાલિંગ, ભે શાળગ્રામ, દ્વારિકાનાં
 ભે ચક્ર અને ભે સૂર્ય ગૃહમાં પૂજવા નહિ. ‘શાળગ્રામો સમ પૂજવા’ એમ
 પ્રથમ કહ્યું તે ગૃહથકી અતિરિક્ત વિષયવાળું લેવું (ઘરમાં સમ પૂજવા
 નહિ, અન્યત્ર પૂજવા) અથવા ચાર આદિક સમ સંખ્યાવિષયવાળું લેવું,
 (એટલે ભે પૂજવા નહિ) ॥૧૨॥ તથા પાર્વતીની ત્રણ પ્રતિમાઓ પૂજવી
 નહિ. ત્રણ ગણપતિ પૂજવા નહિ અને ભે શંખો પૂજવા નહિ. તથા ખંડિત
 પ્રતિમા (ઘરમાં કે મંદિરમાં) પૂજવી નહિ ॥૧૩॥ પંચાયતનપૂજામાં

યતનપૂજાયાં દેવતાસન્નિવેશનમ્ । યથોક્તવિધિના કૃત્વા તતઃ પૂજ-
નમાચરેત્ ॥૧૪॥ મધ્યે વિષ્ણુસ્તથેશાને શિવો વહૌ ગણેશ્વરઃ ।
નૈઋતેઽર્કશ્ચ વાયવ્યે દુર્ગા સ્થાપ્યા ક્રમેણ ચ ॥૧૫॥ પશ્ચાત્તનમે-
તદ્વે પૂજનીયં સતાં સદા । સૂક્તેન પૌરુષેણાથ તત્તન્મન્ત્રૈશ્ચ વૈદિકૈઃ
॥૧૬॥ દેશકાલૌ પ્રકીર્ત્યાદૌ ગણેશસ્મૃતિપૂર્વકમ્ । કુર્યાન્ન્યાસ-
વિધિ સમ્યક્સૂક્તેનૈતેન ચ દ્વિજઃ ॥૧૭॥ કરયોઃ પાદયોર્જાન્વોઃ
કટ્યોર્નાભૌ હૃદિ ક્રમાત્ । કળ્પે વાહોર્મુખે નેત્રે મૂર્ધ્નિ વામાદ્વતો
ન્યસેત્ ॥૧૮॥ પૂજાદ્રવ્યાણિ સંશોધ્ય શઙ્ખં ઘણ્ટાં ચ પૂજयेત્ ।

તેતે દેવતાઓના સ્થાપનનો અનુક્રમ તેના તેના વિધાનને અનુસારે કરીને
પછી પૂજન કરે ॥૧૪॥ મધ્યપ્રદેશમાં વિષ્ણુની સ્થાપના કરવી, ઈશાન-
કોણમાં શિવની સ્થાપના કરવી, અગ્નિકોણમાં ગણપતિની સ્થાપના કરવી,
નૈઋતકોણમાં સૂર્યની સ્થાપના કરવી અને વાયુકોણમાં પાર્વતીની સ્થાપના
કરવી. આવા અનુક્રમે પાંચ દેવતાઓ સ્થાપવી. આમાં દિશાનું સ્વરૂપ
ધર્મપ્રવૃત્તિમાં કહ્યું છે—‘પૂજ્યપૂજકયોર્મધ્યે પૂર્વમિત્યભિધીયતે । નૈશાનં પૂજ-
કાપેક્ષં પૂજ્યાપેક્ષં હિ તન્નચેત્ । દેવસ્ય મુલમારમ્ય દિશં પ્રાર્ચી પ્રકૃત્પયેત્ ॥’
ધૃતિ ॥૧૫॥ તે આ વિષ્ણુપ્રમુખ પચાસતનની ‘સહસ્રશીર્ષા’ આ સોળ ઋચા-
ત્મક પુરૂષસૂક્તવડે અને તેતે દેવોના બીજા વૈદિક મંત્રોવડે સદા પૂજ
કરવી ॥૧૬॥ તેમાં પ્રધાનપણે વિષ્ણુના પૂજનનો પ્રકાર નિરૂપણ કરે છું—
પ્રથમ દ્વિજ ગણેશસ્મરણપૂર્વક દેશકાળ (આ કાળમાં આ દેશમાં આ
હું કરીશ એવો સંકલ્પ કરવાના અનુક્રમથી)ને ઉચ્ચારીને પુરૂષસૂક્તવડે
ન્યાસવિધિને, બે કરમાં બે ચરણમાં બે બાજુમાં બે કટિમાં નાભિમાં
હૃદયમાં કંઠમાં બે બાહુમાં મુખમાં નેત્રમાં (બે નેત્ર મળીને એક અંગ

યથાદૃષ્ટં શ્રુતં વાચ ધ્યાત્વા શ્રીવિષ્ણુમર્ચयेत् ॥૧૯॥ અર્ચકસ્ય તપોયોગાદર્ચનસ્યાતિશાયનાત્ । આમિકૃપ્યાચ વિમ્યાનાં દેવઃ સાન્નિધ્યમૃચ્છતિ ॥૨૦॥ સૂક્તમન્ત્રૈઃ પોડશમિરુપચારાસ્તુ પોડશ । અર્પણીયા ભક્તિમતા દ્વિજેન પ્રત્યહં દ્વિજ ॥૨૧॥ આવાહનં ચાસનં ચ પાદ્યાર્ધ્યાચમનાનિ ચ । જ્ઞાનવસ્ત્રોપવીતાનિ ચન્દનં કુસુમાનિ ચ ॥૨૨॥ ધૂપં દીપં ચ નૈવેદ્યં તામ્બૂલં દક્ષિણાં તથા । પુષ્પાંજલિં પ્રદાયૈવ નમસ્કુર્વાત સાદરમ્ ॥૨૩॥ સ્થિરાયાં પ્રતિમાયાં ચ શાલગ્રામેऽપિ સર્વદા । વાણલિન્ને ચ કર્તવ્યે નાવાહનવિસર્જને ॥૨૪॥ તત્ર સૂક્તાદ્યમન્ત્રેણ ધ્યાનમેવ વિધીયતે । પૂજાવિધૌ ન કુર્વાત વિત્તશાઢ્યં કદાચન ॥૨૫॥ નાક્ષતૈર્ચયેદ્વિષ્ણું ન તુલસ્યા

૩૫થી શ્રીવિષ્ણુનું ધ્યાન કરીને પૂજન કરે ॥૧૯॥ પૂજક જનના બ્રહ્મચર્યાદિ૩૫ તથા મત્રાનુધ્યાનાદિ૩૫ તપોયોગને લીધે તથા પ્રતિદિન કરાતા બાહ્યઆભ્યતર૩૫ અર્ચનના ઉત્કર્ષને લીધે તથા બિંબ-પૂજ્ય શૈલ્યાદિ પ્રતિમાઓના આભિરૂપ્ય-યથાનુ૩૫ સૌન્દર્યાતિશયને લીધે સ્વેદેવ બિંબમાં સાન્નિધ્ય(આવિર્ભવ)ને પામે છે ॥૨૦॥ હે દ્વિજ ! ભક્તિમાન દ્વિજ પ્રતિદિન 'સહસ્રશીર્ષો' આદિક સોળ પુરૂષસૂક્ત મંત્રોવડે અનુક્રમે આવાહનાદિ પોડશ ઉપચારોને ભક્તિથી ભગવાનને સમર્પે. તે ઉપચારો-આવાહન આસન પાદ્ય અર્ધ્ય આચમન જ્ઞાન વસ્ત્ર ઉપવીત ચંદન પુષ્પ ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય તાંબૂળ દક્ષિણા પુષ્પાંજલિ, આ સોળ કલા છે. તે આ ઉપચારોને ભક્તિથી સમર્પાને અતે આદરથી નમસ્કાર કરે ॥૨૧-૨૩॥ સ્થિર પ્રતિમામાં અને શાળગ્રામમાં પણ સર્વદા આવાહન વિસર્જન ન કરવું. બાણલિંગમાં પણ આવાહન વિસર્જન ન કરવું ॥૨૪॥ જેમાં આવાહન નથી તેમાં ધ્યાનજ પુરૂષસૂક્તની પ્રથમ ઋચાથી કરવું. ધનસંપત્તિ હોય તો ધનને અનુસારે પૂજન કરવું. તેમાં ક્યારેય વિત્તશઢતા-સંક્રોચ ન કરવો ॥૨૫॥ પૂજોપકરણપણે કહેલાં દ્રવ્યોમધ્યે અક્ષતો (ડાંગરના તંડુલ) વડે વિષ્ણુનું પૂજન ન કરવું. શાળગ્રામમાંજ આ અક્ષતનિષેધ છે પણ વિષ્ણુ-પ્રતિમામાં નહિ. 'શાલગ્રામશિલામેવ નાક્ષતૈર્ચયેદ્વિજઃ' એવી હારીતસ્મૃતિ

ગણાધિપમ્ । ન દૂર્વયા યજેદ્દેવીં વિલ્વપત્રૈર્દિવાકરમ્ ॥૨૬॥ ચમ્પ-
કેન ચ કેતમ્યા નાર્ચયેચ્છઙ્કરં તથા । ઉન્મત્તમર્કપુષ્પં ચ વિષ્ણો-
ર્વર્જ્યં સદા યુધૈઃ ॥૨૭॥ મલ્લિકામાલતીજાતીકેતકાશોકચમ્પકૈઃ ।
પુષ્પાગનાગવકુલૈઃ પદ્મકૈસ્તપલૈસ્તથા ॥૨૮॥ કુન્દૈશ્ચ કરવીરૈશ્ચ
પુષ્પૈરન્યૈઃ સુગન્ધિમિઃ । પ્રશસ્તં પૂજનં વિષ્ણોર્વર્જ્યાં વનકેતકી
॥૨૯॥ વર્જ્યં પર્યુપિતં પત્રં વર્જ્યં પર્યુપિતં જલમ્ । વર્જ્યં પર્યુપિતં
પુષ્પં માલાકારગૃહં વિના ॥૩૦॥ વિલ્વપત્રં ચ માધ્યં ચ તમાલામ-
લકીદલમ્ । કહ્લારં તુલસીચૈવ પદ્મં ચ મુનિપુષ્પકમ્ ॥૩૧॥ હેમ-
પુષ્પાચલક્ષ્ણાઃ કુશાશ્ચ કલિકાસ્તથા । ઇતત્પર્યુપિતં ન સ્યાત્તીર્થ-
તોયં ચ સુવ્રત ! ॥૩૨॥ વૈદ્યૈર્ભૈર્વ્યતીપાતે ભૌમમાર્ગવમાનુપુ ।

છે. તુલસીવડે ગણપતિની પૂજા ન કરે. દુર્વાવડે દેવીની પૂજા ન કરે.
બીલીપત્રવડે સૂર્યની પૂજા ન કરે. 'મુનિપુષ્પૈઃ' એવો પાક હોય તો અગ-
થીયાનાં પુષ્પોવડે સૂર્યની પૂજા ન કરે, એવો અર્થ કરવો ॥૨૬॥ ચપા
તથા કેવડાવડે શિવની પૂજા ન કરે. તથા ધંતુરાનાં પુષ્પો અને આકડાનાં
પુષ્પો વિષ્ણુના પૂજનમાં સદા વર્જ્ય છે ॥૨૭॥ મોટો મોગરો, ચમેલી,
કેવડો, આસોપાલવનાં પુષ્પો, જાંબ, ચંપો, પુંખાગ, (સંદેશરાનાં પુષ્પો)
નાગકેસર, બોરસડી, પદ્મ ઉત્પળ-સૂર્યશશિવિકાશી કમળો, કુંદકુસુમો
(નાનો મોગરો) કહોર તથા બીજાં જુદાં વિગેરે સુરભિજ પુષ્પોવડે વિષ્ણુનું
પૂજન પ્રશસ્ત માન્યું છે. આ પુષ્પોમાં વનકેતકી વર્જ્ય છે ॥૨૮-૨૯॥
પત્ર તથા જળ જે પર્યુપિત (વાશી) હોય તો પૂજનમાં વર્જ્ય છે. પુષ્પતો
માળીના ગૃહથકી અન્યત્ર પર્યુપિત વર્જ્ય છે (માળીએ પોતાને ઘેર
રાત્રિએ રાખીને બીજે દિને આંટ્યું હોય તો તેમાં પર્યુપિત હોય નથી,
કિંતુ પૂજકના ઘરમાં પૂર્વ રાત્રિએ જે સ્થાપેલું તે પર્યુપિત હોયે યુક્ત થાય
છે) ॥૩૦॥ હે સુવ્રત ! બીલી તમાલ આમળી અને તુળસીના પત્રમાં આ
વાશીપણાનો દોષ નથી તથા મોગરાનાં પુષ્પો કહ્લાર (એક જાતનું કમળ)
કમળ અને મુનિપુષ્પમાં તેવો દોષ નથી. તથા દહોં અને સુવર્ણ રૂપ્ય પુષ્પ
આદિકનાં આબરણોમાં વાશીપણાનો દોષ નથી તથા પુષ્પની કળિઓ અને

પર્વદ્વયે ચ સદ્ધાન્તૌ દ્વાદસ્યાં સૂતકદ્વયે ॥૩૩॥ તુલસીં ન વિચિન્વીત
 સન્ધ્યયોશ્ચ તથા નિશિ । વિચિન્વન્નન્યદા તાં ચ મન્ત્રમેતમુદી-
 ર્યેત્ ॥૩૪॥ તુલસ્યમૃતજન્માસિ સદા ત્વં કેશવપ્રિયે ! । કેશવાય
 વિચિન્વામિ ઘરદા ભવ શોભને ! ॥૩૫॥ કૃષ્ણમૂર્ધનિ વિન્યસ્તા તુલ-
 સીપત્રમજ્જરી । સુવર્ણકોટિપુષ્પાણાં ફલં યચ્છત્યતોઽધિકમ્ ॥૩૬॥
 પૃથક્ શિવાર્ચને ચાથ ન ગ્રાહ્યં તદ્વિવેદિતમ્ । નિર્માલ્યોલ્લહનેઽ-
 પ્યસ્ય નૃણાં દોષો મહાન્મવેત્ ॥૩૭॥ ગ્રાહ્યં ન શૈવં નૈવેદ્યં પત્રં પુષ્પં
 ફલં જલમ્ । શાલગ્રામશિલાસદ્ધાત્સર્વં યાતિ પવિત્રતામ્ ॥૩૮॥

ગંગાદિ તીર્થોદકમાં તે દોષ નથી ॥૩૨-૩૨॥ તુલસી તોડવાના કાળમાં
 વર્જ્ય સમયો-વૈધૃતિયોગ વ્યતીપાત મંગળવાર શુક્રવાર રવિવાર પૂર્ણિમા
 અમાવાસ્યા સંક્રાંતિ એકાદશી દ્વાદશી આ બધા છે. તથા જન્મા-
 શૈયમાં અને મરણશૈયમાં તુલસીને તોડે નહિ. તથા બે સંધ્યાસમયે
 અને રાત્રિએ તોડે નહિ. આથકી અતિરિક્ત કાળમાં તુલસીદળને તોડતાં
 આ મંત્રને ઉચ્ચારે ॥૩૩-૩૪॥ હે તુલસિ ! તમે અમૃતજન્મા છો-તમારો
 આશ્રય કરીને વિધ્વનું પૂજન કરનારાઓને અમૃત મળે છે. વળી તમે
 કેશવને અત્યંત પ્રિયા છો. તે તમને કેશવની પૂજનિષ્પત્તિમાટે સંચલણ કરે
 છું, તો આ મેં કરાતા તોડવાના દોષને ક્ષમા કરો અને હે શોભને ! મને વાંછિત
 વર આપનારાં થાવ ॥૩૫॥ બે પત્રે યુક્ત તુલસીમંજરી એકપણ લગવાન
 શ્રીકૃષ્ણના મસ્તકે લગ્નિથી સમર્પણ કરવામાં આવે તો કોટિપરિમિત
 સુવર્ણપુષ્પોના ફળને આપે છે. (કોટિ સુવર્ણપુષ્પો સમર્પવાથી જે ફળ
 થાય તે લગવાનના મસ્તકે તુલસીપત્રમાંજ અર્પવાથી થાય છે, કેવળ
 એટલુંજ ફળ થાય એમ નહિ કિંતુ એનાથકી પણ અધિક ફળ આપે છે)
 ॥૩૬॥ આ પંચાયતનમાં નિર્માલ્યદોષ નથી. પંચાયતન વિના પૃથક્
 કેવળ શિવપૂજનમાં તો તેમને નિવેદન કરેલું અહણુ કરવું નહિ. શિવ-
 નિર્માલ્યમાં જે વિધિ કહ્યો તેના ઉલ્લંઘનમાં તો નરોને મહાન્ દોષ છે
 ॥૩૭॥ શિવને નિવેદન કરેલું પત્ર પુષ્પ જળ કેં કુલ કાંઈ પણ પૂજકે
 પૂજવશિષ્ટ પ્રસાદજીવિથી ન અહણુ કરવું. પંચાયતનમાં તો શાળામાં

વાણલિંગે સ્વયમ્ભૂતે પ્રતિમાયાં શિવસ્ય ચ । નૈવેદ્યાદેર્ન દોષોઽસ્તિ
 સિદ્ધે લિંગે ચ ધાતુજે ॥૩૯॥ પૃથગ્દેવ્યાશ્ચ પૂજાથ નવરાત્રાદિપુ
 દ્વિજૈઃ । ઉપહારૈઃ પાયસાદ્યૈર્દૈવઃ કાર્યા ન ચાસુરૈઃ ॥૪૦॥ પ્રત્યમ-
 વ્યાસુરં દૃષ્ટ્વા દ્વિજાતિર્મદ્યમાંસયોઃ । સંસર્ગમપિ નો કુર્યાત્સયઃ
 પાતિત્યકારણમ્ ॥૪૧॥ સુરામાંસાદિ નૈવેદ્યં યસ્ય પ્રાગર્પિતં મથેત્ ।
 તસ્યા દેવ્યા ન નૈવેદ્યં ગ્રાહ્યમન્નાદ્યપિ ક્વચિત્ ॥૪૨॥ દ્વિજન્મના તુ
 દાત્તવ્યં દેવીપૂજનકર્મણિ । માપાશ્રં શ્રીફલં વાપિ પાયસાશ્રં ચ
 સર્વદા ॥૪૩॥ યો જહ્યાન્મત્કૃતામેતાં મર્યાદાં દુર્મેતિઃ પુમાન્ ।
 વંશોચ્છેદોઽત્ર તસ્ય સ્યાત્કુમ્ભીપાકે મૃતઃ પતેત્ ॥૪૪॥ કુસદ્ગેના-

શિક્ષા સંબન્ધને લીધે સર્વ શિવનૈવેદ્યાદિક પવિત્ર ગ્રાહ્ય થાયછે ॥૩૮॥ સ્વય
 પ્રાદુર્ભૂત આણ્લિંગમાં 'ન્યોતિલિંગમાં' મુવર્ણાદિધાતુલિંગમાં અને શિવની
 પ્રતિમામાં શિવનિર્માલ્ય પત્રપુષ્પાદિકના ગ્રહણમાં દોષ નથી ॥૩૯॥
 દ્વિજોએ નવરાત્રાદિ મતદિવસોમાં પાર્વતીની સ્વતંત્રપણે દુધપાક આદિક
 દેવ-દેવોચિત સાત્ત્વિક ઉપહારોવડે પૂજા કરવી પણ આસુર-અસુરોચિત
 મદ્યમાંસાદિ ઉપહારોવડે નજ કરવી ॥૪૦॥ આસુરાંશ પુરુષોએ બનાવેલા
 જે કુળાર્ણવ શિવરહસ્ય આદિક ગ્રંથો છે તે અવલોકવાજ નહિ. તેને અવ-
 લોકીને તેમાં કહેલા સુરામાંસાદિનો સંસર્ગ ગંધ લેવો સ્પર્શ કરવો દર્શન
 કરવું વિગેરેનેપણ દ્વિજતિ નજ કરે, કેમકે તેપણ તત્ક્ષણ ભ્રાંતિભૂંશાદિ
 પાતિત્યને કરનાર છે ॥૪૧॥ દેવીને અર્પેલું સુરામાંસાદિ દેવીપ્રસાદ
 શુદ્ધિથી પણ નજ ગ્રહણ કરે આ અર્થતો સિદ્ધજ છે. પરં જે દેવીની
 આગળ પૂર્વેપણ મદ્યમાંસનું નિવેદન થયું હોય તેણીને અન્ય સમયમાં
 અર્પેલું પણ અન્ન કળાદિકપણ ક્યારેકપણ દ્વિજતિએ નજ ગ્રહણ કરવું
 ॥૪૨॥ દ્વિજતિતો દેવીનું પૂજન માપાશ્ર-અડનાં વડાંવિગેરે, નાળીયેર
 દુધપાક આદિકવડેજ સર્વદા કરે ॥૪૩॥ જે કોઈ કુશુદ્ધિ પુરુષ દેવીપૂજન
 નમાં મેં બાધેલી આ ધર્મમર્યાદાને ઉલ્લંઘીને પામરજનના પ્રસંગદોષથી
 અભદિ પશુઓવડે દેવીના પ્રીતિનમાટે પ્રયત્ન કરે તે પશુહનનજન્ય
 પ્રત્યવાયથી મરીને હુંભીપાકમાં પડે અને આ લોકમાં તેના વંશનો વિચ્છેદ

ગુરવે દક્ષિણાં દત્ત્વા સ તુ સ્નાયાચશાવિધિ ॥૧॥ ગુરોરનુદયા સ્નાતો
 વ્રતં વેદં સમાપ્ય ચ । ધારયેદ્દૈર્ઘ્યવીં યદ્દિમન્તર્વાસસ્તથોત્તરમ્ ॥૨॥
 યજ્ઞોપવીતદ્વિતયં સોદકં તામ્રમાજનમ્ । છત્રં ચોષ્ણીયમમલં પા-
 દુકે ચાપ્યુપાનહૌ ॥૩॥ રૌકમે ચ કુણ્ડલે વેદં કૃત્તકેશનચ્છોદધ-
 ત્ । શુક્લામ્બરધરો નિત્યં સ્નાતકાલ્યો ગૃહે વસેત્ ॥૪॥ અનાશ્રમી
 ન તિષ્ઠેદ્દૈં દિનમેકમપિ દ્વિજઃ । આશ્રમં હિ વિના તિષ્ઠન્પ્રાયશ્ચિત્તેન
 ગુહ્યતિ ॥૫॥ ઉદ્વહેત્સ તતો માર્યાં સવર્ણાં સાધુલક્ષણામ્ । જને-

હમામન્નિઃ પરિગૃહીતાં ધનસ્ય પૂર્ણાં દદ્યાત્તદેવ તુ તતો મૂયઃ' ઇતિ. તથા
 'સસન્નિપવતી મૃમિર્દક્ષિણાથં ન કલ્પતે' એવી શ્રુતિ છે. દક્ષિણા આપવા
 અશક્તનેતો ગુરૂની કેવળ અભ્યનુસાની અપેક્ષા છે ॥૧॥ વેદને કે વ્રતને કે
 તે બન્નેને સમાપ્ત કરીને ગુરૂની આજ્ઞાથી સ્વગૃહમૂત્રમાં કહેલા વિધિને
 અનુસારે સમાવર્તન જોણું કર્યું છે એવો દ્વિજ અતર્વશ્ર (પહેરવાનું) ને
 તથા બહિર્વશ્ર (ઓઢવાનું) ને ધારણ કરે. તથા વેણુનિર્મિત યદિ (લાકડી)
 ને ધારણ કરે. વેદમાત્રના પરિસમાપનથી, વ્રતમાત્રના પરિસમાપનથી
 અને તે બન્નેના પરિસમાપનથી તે આ સ્નાતક ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. તેવી
 સ્મૃતિ છે- 'વિદ્યાસ્નાતકો વ્રતસ્નાતકો વિદ્યાવ્રતસ્નાતકશ્चेति' ઇતિ ॥૨॥ તે
 આ સ્નાતકના ધર્મમાં આ બધું કહ્યું છે-જે યજ્ઞોપવીત, જલસહિત તામ્ર-
 પાત્ર, (ઉપપાત્રે સહિત) છત્ર, શ્વેત ઉષ્ણીય (પાઘડી), પાદુકા, પગરખાં,
 સુવર્ણમય હુંડળ અને દર્ભચટુને ધારણ કરે. કેશ નખને કપાવે અને નિત્ય
 શ્વેત વસ્ત્રોને ધારે. એવોથકો સ્નાતક દ્વિજ ગૃહમાં વસે ॥૩-૪॥ તે પછી
 આ દ્વિજ અનાશ્રમી એકપણ દિન નજ રહે. કેમકે આશ્રમોમાંથી હરકોઇ
 એક આશ્રમમાં નહિ પ્રવેશ કરનારાને પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. 'અના-
 શ્રમી સંવત્સરં પ્રાજાપત્યં કૃત્વં ચરિત્વાઽઽશ્રમમુપેયાત્' એવી હારીતસ્મૃતિ
 છે ॥૫॥ એરીતે આશ્રમ વિના રહેવામાં પ્રાયશ્ચિત્તાર્હતા છે તો વૈરાગ્ય વિનાનો
 દ્વિજ ગૃહાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાં બાર્યાને પરણે. તે બાર્યા સમાનભતિનીનેજ
 પરણે. કારણ કે તેની સાથેજ શ્રીત સ્માર્ત કર્મમાં અધિકારસંપત્તિ છે. વળી
 સારાં લક્ષણોવાળીને પરણે. તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે- 'નોદ્વહેત્કવિલાં કન્યાં

તુરસ્તગોત્રાં ચ માતુરપ્યસપિન્ડકામ્ ॥૬॥ અસવર્ણાવિવાહોઽપિ
પરદારનિવૃત્તયે । અતિકામાકુલસ્યૈવ દ્વિજસ્ય વિહિતઃ પુરા ॥૭॥

નાધિકાર્હી ન રોનિળીમ્ । નાલોમિકાં નાતિલોમાં ન વાચાલાં ન પિન્દ-
લામ્ ॥ ન રમશ્ચવ્યજનવર્તી ન ચૈવ પુરુષાકૃતિમ્ । ન ઘર્ષસ્વરાં ક્ષામાં તથા
કાકસ્વરાં ન ચ ॥ નાનિયન્ધેક્ષણાં તદ્વત્ વૃત્તાર્ક્ષી નોદ્વહેદુઃ । યસ્યાશ્ચ
રોમશે જદ્વે ગુલ્ફો યસ્યાસ્તથોદ્વતૌ ॥ ગણ્ડયોઃ કૂપકૌ યસ્યા હસન્ન્યાસાં ચ
નોદ્વહેત્ । નાતિરુક્ષરુચિં પાણ્ડુકરજામરણેક્ષણામ્ ॥ અપીનહસ્તપાદાં ચ નષ
તામુદ્વહેદુઃ । ન વાયતાં નાતિદીર્ઘાં નોદ્વહેત્ સદ્વત્શુભમ્ ॥ નવાતિચ્છિદ્ર-
દશનાં ન કરાલમુર્છી તથા ॥' ધતિ. વળી સમાનગોત્રે રહિતનેજ પરણે.
(આથી સમાન પ્રવરે રહિતપણાનું ઉપદક્ષણ કરવું, સમાન પ્રવર પણ ન
જોઈએ) તેવી સ્મૃતિ છે- 'અસમાનાર્થગોત્રજામ્' ધતિ. તથા જનક અને
જનનીના સાપિંડ સંબન્ધે વર્ણતને જ પરણે. સાપિંડ્યતો અવયવના અન્વ-
યથી આવે છે. મસ્તક હસ્ત આદિક લક્ષણવાળો પિંડવિશેષ દેહ છે, તેના
અવયવનો અન્વય માતાથકી અને પિતાથકી સંતાનમાં (માથી કોઈ
આદિકમાં) આવે છે, શરીર તો પદ્મકોશથી ઉપજે છે, અસ્થિ આયુ મન્ત્ર
આત્રણ પિતાથકી અને ત્વચા માંસ રૂધિર આત્રણ માતાથકી થાય છે.
તો પિતૃસ્વસા (કોઈ) આદિક પિતાથકી અને માતૃસ્વસા (માથી)
આદિક માતાથકી સાપિંડલાવને પામે છે. શંકા-આ સાપિંડ સંગ્રંથ સર્વત્ર
જે કોઈ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે તો વિવાહનો સંભવજ નથી? તો એમ નથી.
સંકોચે કરીને તેની બવસ્થાની ઉપપત્તિ છે. તેવી સ્મૃતિ છે- 'પદ્મમાત્

સ ચ પાતિત્યહેતુત્વાદધુના તુ કલૌ યુગે । નિપિદ્ધ ઇવ મુનિભિસ્ત-
ત્વજ્ઞૈસ્તં તતસ્ત્યજેત્ ॥૮॥ સ્ત્રીસમ્બન્ધેऽપ્યપસારિ ક્ષયિ શ્વિત્રિ
કુલં ત્યજેત્ । અભિશસ્તં ચ પતિતં દુરાચારં ત્યજેત્સુધીઃ ॥૯॥
પુંલક્ષણવિહીનાં ચ વયસા ચાચરાં સ્વતઃ । સુશીલાં સર્વભાવેન
દ્વિજઃ કન્યાં સમુદ્રહેત્ ॥૧૦॥ સુલક્ષણાપિ દુઃશીલા કુલક્ષણ-
શિરોમણિઃ । અલક્ષણાપિ યા સાધ્વી સર્વલક્ષણમૃસ્તુ સા ॥૧૧॥
વિવાહા બ્રાહ્મદૈવાર્પાઃ પ્રાજાપત્યાસુરૌ તથા । ગાન્ધર્વૌ રાક્ષસશ્ચાપિ

ધર્માન્ વર્ગ્યાનાહુર્મનીષિનઃ ॥' ઇતિ. માટે પાતિત્યહેતુ અસવર્ણાવિવાહને
ધર્મસ્ત્યાગ કરે ॥૭-૮॥ કન્યાના દાનમાં અને આદાનમાં દૃષ્ટ અનર્થ
અપરમાર (વાદનો વ્યાધિ) રોગવાળું, ક્ષયરોગવાળું, કોઠના રોગવાળું વિગેરે
કુળને ત્યાગ કરે. કારણકે તે રોગો શુદ્ધ શોણિતદ્વારા વંશપરંપરામાં અનુ-
પ્રવેશે છે. તથા અદૃષ્ટ અનર્થકારી અભિશસ્ત્રબ્રહ્મહત્યાદિ અપવાદવાળું,
પતિત-મઘપાનાદિવડે પતિતતાને પામેલું, દુરાચાર-પરસ્ત્રીસંગ પલાંડુલથુ-
નાદિ ભક્ષણ આદિક દુરાચારવાળું વિગેરે કુળનેપણ સુધી નર ત્યાગ કરે.
તેવાં વચનો છે-‘મહાન્ત્યપિ સમૃદ્ધાન્તિ મોઽજાવિધનધાન્યતઃ । સ્ત્રીસમ્બન્ધે
દશેમાનિ કુલાનિ પરિવર્જયેત્ ॥ હીનક્રિયં નિષ્પુરુષં નિશ્ચલ્લ્લ્લો રોમદાશં-
સમ્ । ક્ષય્યામયાન્યપસારિશ્વિત્રિકુષ્ટકુલાનિ ચ’ ઇતિ ॥૯॥ ડાઠી મુંછ
આદિક પુરૂષલક્ષણે વર્ણત, પરણનાર પુરૂષધટ્ટી વયે કરીને નાની, સર્વ
ભાવથી (મન વાણી કાય આ ત્રણ કરણથી) સુશીલા એવી કન્યાને દ્વિજ
પરણે ॥૧૦॥ જે કન્યા રૂપે કરીને અપસરાને સમાન હોય પણ જે કામ
ક્રોધ કલહ દ્વેષાદિ દુઃશીલા હોય તો તે કુલક્ષણશિરોમણિનો ત્યાગજ
કરવો. જે કન્યા શીળવૃત્તાદિ સંપન્ના હોય અને તે ભલે રૂપે કરીને ન્યૂન
હોય તો પણ તેજ રૂપાદિ સર્વ સુલક્ષણ સંપન્ના સમઝવી ॥૧૧॥ બ્રાહ્મ
આદિક ભેદથી આઠ પ્રકારનો વિવાહ છે. તેમાં વિપ્રને માટે બ્રાહ્મ દૈવ આર્પ
અને પ્રાજાપત્ય આ ચાર વિવાહો કહ્યા છે. ક્ષત્રિયને માટે આસુર ગાંધર્વ
અને રાક્ષસ આ ત્રણ કહ્યા છે. વૈશ્યને પણ બહુધા આજ વિવાહો કહ્યા
છે. હીનભતિ થત્રને (કે સંકર ભતિનાને) તો પૈશાચ વિવાહ કહ્યો છે.

પૈશાચશ્ચેતિ કીર્તિતાઃ ॥૧૨॥ ચત્વારસ્ત્ર વિપ્રાણામાદ્યાઃ પ્રોક્તા-
સ્તતસ્ત્રયઃ । પ્રાયઃ ક્ષત્રવિશોદક્તા હીનજાતેસ્તથાષ્ટમઃ ॥૧૩॥ અગ્નિ-
વૈવાહિકશ્ચાથ ગ્રહીતવ્યો દ્વિજન્મના । દેવતાનાં તુ સર્વાસાં શ્રીણ-
નાય નિરન્તરમ્ ॥૧૪॥ સોઽગ્નિસ્તદા પ્રમાદેન ગૃહીતો ન યદા તદા ।
વિભાગકાલે દાયસ્ય ગ્રહીતવ્યઃ પ્રયત્નતઃ ॥૧૫॥ દારાગ્નિરહિતે જ્યેષ્ઠે
સોદરે સતિ નાનુજઃ । દારાનર્ગીશ્ચ ગૃહીયાત્પ્રાયશ્ચિત્તી સ્મૃતોઽ-

તે શ્રાદ્ધાદિ વિવાહોનું લક્ષણ મનુષ્યે કહ્યું છે-‘આચ્છાદ્ય ચાર્ચયિત્વા ચ
ધુતશીલવતે સ્વયમ્ । આહૂય દાનં કન્યાયા દ્રાક્ષો ધર્મઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥
યથે તુ વિવતે સમ્યગૃત્વિજે કર્મ કુર્વતે । અલઙ્કૃત્ય સુતાદાનં દૈવં ધર્મં પ્રચ-
ક્ષતે ॥ ઇકં ગોમિથુનં દ્વે વા યરાદાદાય ધર્મતઃ । કન્યાદાનં તુ વિધિચદાર્પો
ધર્મઃ સ ડચ્યતે ॥ સહોમૌ ચરતાં ધર્મમિતિ વાચાઽનુમાપ્ય તુ । કન્યાપ્રદાન-
મન્યચ્ચં પ્રાજાપત્યો વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ જ્ઞાતિમ્યો દ્રવિણં દત્વા કન્યાયૈ ચ
સ્વશક્તિતઃ । કન્યાપ્રદાનં સ્વાચ્છન્દાદાસુરો ધર્મ ડચ્યતે ॥ હૃદ્ધયાઽન્યોન્ય-
સંયોગઃ કન્યાયાશ્ચ વરસ્ય ચ । ગાન્ધર્વઃ સ ચ વિજ્ઞેયો મૈથુન્યઃ કામ-
સમ્ભવઃ ॥ હૃત્વા હિત્વા ચ મિત્વા ચ ક્રોશન્તીં રુદ્તીં બલાત્ । પ્રસજ્ય કન્યા-
હરણં રાક્ષસો વિધિરચ્યતે ॥ સુપ્તાં મત્તાં પ્રમત્તાં વા રહો યત્રોપગચ્છતિ । સ
પાપિષ્ઠો વિવાહાનાં પૈશાચઃ કથિતોઽષ્ટમઃ ॥’ ઇતિ ॥૧૨-૧૩॥ દારાના
સ્વીકારવાળો દ્વિજ સર્વ દેવતાઓના નિરંતર ગ્રીણુનમાટે અગ્નિને રાખે.
તે આ વિવાહકાળે ચહણુ કરેલો અગ્નિ વૈશ્વદૈવાદિ સ્માર્ત કર્મમાટે યોગ્ય
કહ્યો છે. તે આ અગ્નિ આવસથ્ય નામથી કહેવાય છે. બે દારસંચહ કર્યા
પછી પ્રમાદને લીધે આ અગ્નિ ન ચહણુ કર્યો હોય તો દાયના (પિતા
સંબધિધનના) વિભાગકાળે પ્રયત્નથી પણ ચહણુ કરવો. અન્યથા ધર્મપ્રત્યુત્તિ
થાય ॥૧૪-૧૫॥ જ્યેષ્ઠશ્રાતા દારસંચહ અને અગ્નિસંચહે વર્ણત હોય તો
કનિષ્ઠશ્રાતા દારાગ્નિસંચહને ન કરે, બે તેનું ચહણુ કરે તો તે પ્રાયશ્ચિત્તી થાય
છે. તેનું વચન છે-‘સોદર્યે તિષ્ઠતિ જ્યેષ્ઠે ન કુર્યાદારસન્નહમ્ । આવસથ્યં
તથાઽઽધાનં પતિતરણન્યથા ભવેત્ ॥’ ઇતિ. તેવા તે બન્ને શ્રાતાઓ મધ્યે નાનો
ભાઈ પરિવેતા નામથી અને મોટો ભાઈ પરિવિત્તિ નામની કહેવાય છે. તે

ન્યથા ॥૧૬॥ પરિવેષ્ટાઽનુજસ્ત્ર પરિવિત્તિશ્ચ પૂર્વજઃ । તાવુભાવપિ
વિદ્યેયો પ્રાયશ્ચિત્તાર્હણૌ ધ્રુવમ્ ॥૧૭॥ જ્યેષ્ઠસ્યાનુક્ત્યા દોષો નારત્યેવ
પરિવેદને । ધનવૃદ્ધિવાદિસંકે વા જ્યેષ્ઠે રોગિણિ નાસ્તિકે ॥૧૮॥
કર્મ સ્માર્તે વિવાહાદ્યૌ કુર્વાંત પ્રત્યહં ગૃહી । દાયકાલાહતે યાપિ
શ્રૌતં વૈતાનિકાગ્નિપુ ॥૧૯॥ સ્થાનાનુકૂલ્યાભાવાદા દારિદ્ર્યાદ્ઽ-
પ્યનગ્નિકઃ । યઃ સ દદ્યાત્તુ સન્ધ્યાન્તે સાયંપ્રાતર્જલાક્ષલિમ ॥૨૦॥
સૂર્યપ્રજાપતિભ્યાં ચ નમ દત્યુચ્ચરન્દિવા । સૂર્યસ્થાનેઽગ્નિમુઘ્ધાર્ય
સાયં દદ્યાજ્જલ તથા ॥૨૧॥ કૃન્વાઽપિ માર્યાં કામેન યથેષ્ટાચરણે
દ્વિજઃ । કાપિ નૈવ પ્રવર્તેત મર્યાદાં પાલયન્હરેઃ ॥૨૨॥ ક્રતુકાલેઽ-

બને પણ નિશ્ચે પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય કદા છે. (પ્રાયશ્ચિત્તતો આગળ આજ
પ્રકરણમાં કહેશે) ॥૧૬-૧૭॥ જ્યેષ્ઠ બ્રાતાની આજ્ઞાથી કનિષ્ઠ બ્રાતાને
દારાગ્નિસંઘર્ષમાં દોષ નથી. તથા જ્યેષ્ઠ બ્રાતા ક્ષયાદિ મહારોગવાળો
હોય, ધનવૃદ્ધિ આદિકમાં આસક્ત હોય અને નાસ્તિક-વેદવિશ્વાસવર્ણત
હોય તો કનિષ્ઠને દારાગ્નિસંઘર્ષમાં દોષ નથી. તેવું વચન છે-‘કૃતિવે દેગા-
ન્તરમ્થે ચ પતિતે મિશ્રુકે તથા । યોગસાસ્ત્રાભિયુક્તે ચ ન દોષઃ પરિવેદને ॥’
ધૃતિ ॥૧૮॥ ગૃહી પ્રતિદિન વૈશ્વદેવાદિ સ્માર્તકર્મને વૈવાહિક અગ્નિમાં
અથવા દાયવિભાગકાળમાં આણેલા અગ્નિમાં કરે. શ્રૌતકર્મ અગ્નિહોત્રાદિ-
કને તો વૈતાનિક-આહવનીયાદિ અગ્નિમાં કરે ॥૧૯॥ જે દ્વિજ સ્થાનની
અનુકૂળતાના અભાવને લીધે કે દારિદ્ર્યોપદ્રવને લીધે વૈવાહિકાદિ અગ્નિના
સંઘર્ષે રહિત હોય તેતો સંધ્યાકર્મને અતે પ્રાત હોમસમયે ‘સૂર્યપ્રજાપ-
તિભ્યાં નમઃ’ એમ મંત્રને ઉચ્ચારતોથકો જલાંજલિને આપે. તથા સાયં-
હોમસમયે ‘અગ્નિપ્રજાપતિભ્યાં નમઃ’ એમ ઉચ્ચારતો થકો જલાંજલિને
આપે ॥૨૦-૨૧॥ જે આ દ્વિજ વૈરાગ્યે રહિત, માટેજ વનમાં પ્રવેશ
કરવા અસમર્થ હોધને ગૃહમાં રહીને દારાના સંઘર્ષવાળો છે તે પણ ‘ધર્મજ
આશ્રમનું પ્રધાન રૂપ છે’ એમ માનીને ભાર્યામાં શાસ્ત્રના અવિરોધથી
કામને ધર્મના શેષપણે ઉપભોગવે, પણ પ્રારેય યથેષ્ટપણે નહિ. ભગ-
વાન જે સર્વના પ્રશાસિતા છે તેમણે શાસ્ત્રમર્યાદા બાંધી છે. માટેજ ગૃહ-

ભિગમન ગૃહસ્થન્ય શ્રુતિર્જગૌ । સ પોઢશનિશારૂપ ઋતુપ્રાપ્તિદિના
ન્મતઃ ॥૨૩॥ યુગ્મ પુત્રાર્થનસ્તન શસ્તા. કન્યાર્થિનોપરા । ઉત્ત
રામુત્તરા શ્રેષ્ઠા પ્રાદસ્ત્રાપિ શર્વરીમ્ ॥૨૪॥ વર્જ્યોસ્ત્રાપિ યજ્ઞેન
તિથ્યાદીઞ્ચૃણુ સત્તમ ! । આદ્યાશ્વત્સો યામિન્યો દિવસશ્ચ નિર-
ન્તરમ્ ॥૨૫॥ શ્રાદ્ધાહ શ્રાદ્ધપૂર્વાહ પર્વાણિ નિખિલાનિ ચ । દશ
મી દ્વાદશી ચેવ સંક્રાન્તિવ્રતવાસરા ॥૨૬॥ વર્જ્યેષ્વેતેષુ કાલેષુ
નોપગચ્છેત્સ્ત્રિયં ગૃહી । ગચ્છસ્તુ પુરુષો મૃત્વા માર્જારઃ શ્વા ચ
જાયતે ॥૨૭॥ માર્યા ચ સર્વથા રક્ષ્યા સર્વોપાયૈર્ગૃહસ્થિતૈ । અન્ન

સ્થને ધર્મપ્રભના શેષપલે ઋતુકાળમા ભાર્યાસંગમનને 'ઋતૌ માયામુપે
યાત્' એમ શાસ્ત્ર વિધાન કરે છે તે ઋતુકાળ ઋતુપ્રાપ્તિ દિવસથકી સોળ
રાત્રિરૂપ માન્યો છે ॥૨૨-૨૩॥ તે સોળ રાત્રિઓમા પણ યુગ્મ-પછી
અષ્ટમી આદિક સમસખ્યાક રાત્રિઓ પુત્રાર્થી માટે શ્રેષ્ઠ કહી છે અયુગ્મ-
પચમી સપ્તમી અદિક વિવશસખ્યાક રાત્રિઓ તો કન્યાર્થી માટે પ્રશસ્ત
માની છે તે યુગ્મ અયુગ્મ નિશાઓમાપણ ઉત્તરોત્તર-આગળ આગળ
વર્તતી રાત્રિઓ શ્રેષ્ઠ છે 'આ સ્થળે નિશાપદ ગ્રહણ કર્યું છે તો રાત્રિએજ
ઉપસંગમન જણાવ્યું છે કારણકે દિવસે કામનો પ્રતિષેધ કર્યો છે 'પ્રાણ
વા એતે પ્રસ્કન્દન્તિ ચે દિવા રત્યા સયુજ્યન્તે' એવી શ્રુતિ છે હે સત્તમ !
તે સોળ રાત્રિઓમા પણ પ્રયત્નથી વર્જવા યોગ્ય તિથ્યાદિકને સાલળો-
આદ્ય-ઋતુદર્શન રાત્રિથકી પ્રથમની ચાર રાત્રિઓ, અમાવાસ્યા પૂર્ણિમ દિ
સર્વ પર્વો, દશમી, દ્વાદશી, વ્રતદિન સંક્રમણદિન, શ્રાદ્ધદિન અને તેથકી
પુર્વદિન, આ સર્વ તિથિઓ સ્ત્રીસંગમા વર્જ્ય છે દિવસતો સદા વર્જ્યજ
છે ॥૨૪-૨૬॥ આ ઉક્ત વર્જ્ય કાળોમા પત્નીને પામતો ગૃહી પુરૂષ મરીને
પૂનર્જન્મમા માર્જાર કે શ્વાન થાય છે ॥૨૭॥ ગૃહિણનોએ સર્વ પ્રકારે
ભાર્યાનું સરક્ષણ કરવું, ધનજ જેમ એમ આદરથી પ્રયત્નવડે સરક્ષણ
કરવું, ઈષ્ટપ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનિવારણવડે પ્રેમથી સરક્ષણ કરવું તથા
તેતે સમયે સમુચિત અન્ન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરેના અર્પણથી સર્વદા સત્કાર
કરવો તેણીઓના મનનો સતોષ કુળના શ્રેયસાદ્ થાય છે તેવું વચન

વસ્ત્રવિભૂષાદૈર્માનનીયા ચ નિત્યદા ॥૨૮॥ વિવાહાત્પ્રાક પિતા રક્ષે-
દ્યૌવને ચ પતિઃ સ્ત્રિયમ્ । રક્ષેયુર્વાર્ધકે પુત્રા નાસ્તિ સ્ત્રીણાં સ્વત-
ન્નતા ॥૨૯॥ સ્વાતન્ત્ર્યેણ વિનશ્યન્તિ કુલજા અપિ યોપિતઃ । અસ્વા-
તન્ત્ર્યમતસ્તાસાં પ્રજાપતિરકલ્પયત્ ॥૩૦॥ પરદારા ન ગન્તવ્યાઃ
સર્વવર્ણેષુ કર્હિચિત્ । દૃષ્ટાપૂર્ત્યાયુષાં હત્રી પરદારગતિર્નૃણામ્ ॥૩૧॥
આયુષસ્તપસઃ કીર્તેસ્તેજસો યશસઃ શ્રિયઃ । વિનાશકારણં મુષ્યં
પરદારપ્રધર્પણમ્ ॥૩૨॥ યાદૃશં પુરુષસ્યેહ પરદારોપસેવનમ્ । ન
તાદૃશમનાયુષ્યં લોકે કિઞ્ચન વિદ્યતે ॥૩૩॥ મનસા ચ પ્રદુષ્ટેન ચે

છે-‘યત્ર નાર્યંસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । યત્રૈવાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વા-
સ્તથાકલાઃ ક્રિયાઃ ॥ પિતૃભિર્ભ્રાતૃભિર્શ્રૈતાઃ પતિભિર્દેવૈરૈસ્તથા । પૂજ્યા ભૂપ-
યિતવ્યાશ્ચ વહુકલ્યાણમીપ્સુભિઃ ॥ શોચન્તિ જામયો યત્ર વિનશ્યત્વાશુ
તાકુલમ્ । ન શોચન્તિ તુ યત્રૈતા વર્ધતે તદ્દિ સર્વદા ॥ તસ્માદેતાઃ
સદા પૂજ્યા ભૂષણાચ્છાદનાશનૈઃ । મૃતિકામૈર્નરૈર્નિસં સંસ્કારેભ્યુત્સવેષુ ચ ॥’
ધૃતિ ॥૨૮॥ એણીઓને એમનો ઉદરભરણાદિ બધો ભાર કદાપિ સોંપી
દેવો નહિ. પુરૂષ પોતેજ બાદ્યને આરંભીને વાર્ધકપર્યંત એણીનું આદરથી
સરક્ષણ કરે. વિવાહ પહેલાં પિતા રક્ષણ કરે. તેથડી પર વયમાં ભર્તા
રક્ષણ કરે. વૃદ્ધ વયમાં પુત્રે રક્ષણ કરે. તો એણીઓને સ્વાતંત્ર્ય યોગ્ય
નથીજ ॥૨૯॥ વળી સ્વાતંત્ર્ય આરિત્રનો વિભ્રંશ કરનાર પણ છે, મહા-
કુળમાં પ્રસવેલી પણ નારીઓ સ્વાતંત્ર્યથી વિનષ્ટ થઈ જાય છે-સ્વધર્મ થડી
બ્રષ્ટ થાય છે. માટેજ એણીઓનામાટે પ્રભુપતિએ અસ્વતંત્રતાજ ધર્મપણે
કટપી છે ॥૩૦॥ પુરૂષે પરદારા કદાચિત્ પણ પામવી નહિ. આ સર્વ
વર્ણને સાધારણ ધર્મ છે. પરદારાનું ગમન નરોના કરેલા ઇષ્ટ-યાગાદિકના
તથા પૂર્તા-કરેલા દેવમંદિરાદિકના સર્વ સુકૃતને વિનાશ કરે છે. અને
આયુષને વિનાશ કરેછે ॥૩૧॥ વળી તપ તેજ કીર્તિ યશ તથા ઐશ્વર્ય
અને આયુષને પ્રધાનપણે વિનાશક પરદારપ્રધર્પણ છે ॥૩૨॥ આ લોકમાં
પુરૂષને પરદારોપસેવન જેવું અનાયુષ્ય-આયુષને નાશ કરનાર છે તેવું
બીજું કંઈપણ મહત્તર પાપ નથી ॥૩૩॥ જે જનો કામભાવદૂષિત મન-

પદ્યન્તિ પરસ્થિયમ્ । તે જન્મરોગિણો ભૂમૌ જાયન્તે પૂરુષાઃ કિલ
॥૩૩॥ પરદારેષુ ચે મૂઢાશ્ચહુર્દુષ્ટં પ્રયુજ્જતે । તેન દુષ્ટસ્થભાવેન જાત્ય-
ન્ધ્યાત્તે ભવન્તિ હિ ॥૩૫॥ સ્ત્રીચન્ધકાશ્ચ સ્ત્રીદ્વેષાઃ સ્ત્રીમણ્ડલવિ-
હારિણઃ । સ્ત્રીણાં ચાનુપ્રયોક્તારઃ સ્ત્રીભોગપરિભોગિનઃ ॥૩૬॥
સ્ત્રીદેવતાઃ સ્ત્રીનિયમાઃ સ્ત્રીવેષાઃ સ્ત્રીપ્રહારિણઃ । સ્ત્રીભાવાઃ સ્ત્રીક-
થાલોભા યે ચ સ્ત્રીણાં પ્રલોભકાઃ ॥૩૭॥ યાવન્તો રોમકૂપાઃ સ્યુઃ
સ્ત્રીણાં ગાત્રેષુ નિર્મિતાઃ । તાવદ્ધર્ષસહસ્રાણિ નરકેષુ પતન્તિ તે

વડે પરસ્ત્રીને જુવે છે તે ભૂમિમાં જન્મરોગી થાય છે-જેને ચોનિમાં
જન્મને ધારે છે ત્યાં ત્યાં જન્મથીજ દુષ્ટિસિદ્ધ મહારોગચક્ત થાય છે.
વળી જે મૂઢો વારંવાર પ્રદ્ધ રાગવાળા ચક્ષુષને પરદારાવિષે પ્રેરે છે તેઓ
દુષ્ટ સ્વભાવનેલીધે નિશ્ચે જાત્યંધ-જન્મથીજ અંધ થશે ॥૩૪-૩૫॥ વળી
જેઓ સ્ત્રીચંધક-પરસ્ત્રીને બળાત્ એકાંતમાં અપહરીને તેને રોકી બાંધીને
ભોગવવા પ્રવર્તે છે, જેઓ સ્ત્રીદ્વેષ-પોતાને નહિ અનુકૂળ થનારી પર-
વનિતાઓવિષે દ્વેષ કરેછે-પીડવા પ્રવર્તેછે, જેઓ સ્ત્રીમંડળવિહારી-
પરાંગનાના મંડળોમાં તેણીના પ્રલોભનમાટે પ્રવર્તેછે અથવા તેણીઓના
મંડળમાં વિહાર કરેછે, જેઓ પરનારીઓને પરનરો સાથે ઉપભોગ-
સંબંધને ઘટાવી આપેછે, જેઓ પરદારાઓને પ્રલોભાવીને તેના ધનથી
તેણીઓ સાથે વિહાર કરેછે, જેઓ પરાંગનાઓને તેણીના ઉપભોગની
આકાંક્ષાથી દેવનેજ જેમ એમ આરાધવા પ્રવર્તેછે, જેઓ ઉપરથી નિય-
માદિ પ્રદર્શાવીને પોતાના વશપણને પામેલી પરપત્નીઓને નિઃશંકપણે
ઉપભોગવવા પ્રવર્તેછે, જેઓ પરદારાના સંબંધણ માટે સ્ત્રીવિષયને ધરેછે,
જેઓ સ્ત્રીપ્રહારી-સ્ત્રીચોમાટે યરસ્યર પ્રહાર કરેછે અથવા સ્ત્રીઓને
પ્રહાર કરીને પણ બળાત્ તેણીનો ઉપભોગ કરેછે, જેઓ ઉપભોગસિદ્ધિ
માટે સ્ત્રીજુભાવને લાગેછે, જેઓ પરાંગનાની ગાથાઓમાં અત્યંત દોષીયા
છે, જેઓ પરસ્ત્રીઓને તેણીના અભિલાષિત અર્થો આપીને પ્રલોભાવે
છે તે આ સર્વે કામિપુરુષો સ્ત્રીઓના ગાત્રમાં જેટલા રોમકૂપો વર્તેછે
તેટલાં હજાર વર્ષો (એક એક રોમપ્રતિ હજાર હજાર વર્ષપર્યંત)

॥૩૮॥ ભક્ષ્યન્તે કૃમિ મિસ્તે ચ તત્તતૈલેપુ પાચિતાઃ । અગ્નિક્ષારન-
 દીશ્યાં ચ પ્રાપ્તુવન્ત્યેવ વેદનામ્ ॥૩૯॥ યે ચ મૂઢા દુરાચારા વિયો-
 નૌ મૈથુને રતાઃ । પુરુષેષુ ચ દુષ્પ્રજ્ઞા જાયન્તે તેઽવ પળ્લકાઃ ॥૪૦॥
 વિધવા ન સ્પૃશેધારી પુરુષો ગૃહવાનપિ । વિના સ્વાસન્નસમ્યન્ધ-
 સ્ત્રિયઃ ફશ્ચિદનાપદિ ॥૪૧॥ માત્રા સ્વભ્રા દુહિત્રાપિ ન સહોપવિ-
 શેદ્રઢઃ । યાવદર્થં વ્યવહરેદન્યથાપિ વિચક્ષણઃ ॥૪૨॥ સ્ત્રીણાં પ્રસ-
 દ્ધસ્તિવહ માનવાનાં સ્ત્રીણસ્ય ચાપ્યસ્તિ દિ વન્ધહેતુ । તતો વિવેકી
 દ્વિવિધં તમુઽક્ષેઃસજ્જેત સત્ત્વચ્યુતવલ્લમેષુ ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सङ्गि-
 जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मापदेशे गृहस्थधर्मेषु विवाहादि-
 निरूपणनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

નરકમાં પડીને દુ ખને પામેછે ॥૩૬-૩૮॥ તે નરકોમાં કૃમિઓ તેઓને
 બક્ષણ કરેછે, એમ છતાં પણ કર્મવશતાનેલીધે નહિ મરતા તેઓને
 યમદૂતો તપાવેલા તેલમાં રાંધેછે, એમ કરતાંપણ પ્રાણુને નહિ ત્યાગ
 કરતાં તેઓને પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં અર્ધદગ્ધ કરીને ક્ષારોટક નદીમાં ફેંકી
 દેછે. એરીતે વિવિધ વેદનાને તે પાપો પામેછે ॥૩૯॥ જે મૂઢ દુરાચારો
 વિયોનિ પશુઓમાં કે પુરૂષોમાં મૈથુનમાટે પ્રવર્તેછે તે દુર્જુદિ પુરૂષો
 મરીને અન્ય જન્મમાં નપુંસક થાયછે ॥૪૦॥ ગૃહસ્થ કોઈ પણ
 પુરૂષ સમીપદેહસંબન્ધે રહિત વિધવા વનિતાઓના સ્પર્શમાત્રને પણ
 આપતકાળ વિના નજ કરે ॥૪૧॥ ધર્મનિપુણ ગૃહીજન પોતાની માતા
 બહેન દીકરીની સાથે પણ એકાંત સ્થળમાં નજ જોસે. અન્યત્ર-પ્રકાશમાં
 પણ યાવત્રપ્રયોજનનજ તેણીયો સાથે વ્યવહાર કરે પણ અધિક ન કરે ॥૪૨॥
 દે દિન । જે હેતુમાટે લોકમાં સ્ત્રીયો અને સ્ત્રીલપટ જનોનો પ્રસંગ
 માનવોને બંધહેતુ-અત્યંત દુઃખહેતુ છે તે હેતુમાટે વિવેકી પુરૂષ તે બંનેના
 પ્રસંગને પરિત્યાગ કરીને ભગવાનને બહુ વહાલા સંતોષિષે આસક્ત થાય.
 કારણકે સતોનો સમાગમજ શ્રેયમાટે થાયછે ॥૪૩॥ इति श्रीसत्सङ्गि-
 जीवने...पञ्चमप्रकरणे धर्मापदेशे गृहस्थधर्मेषु विवाहादिनिर्-
 नानामाऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

શ્રીનારાયણમુનિઠ્ઠાચ—શનૈ શનૈઃ સન્નિનુયાદ્ધર્મં વલ્મીકચ્ચવત્ ।
 પરપીડામકુર્વાણઃ પરલોકસહાયિનમ્ ॥૧॥ ધર્મં યવ સહાયી સ્યાદ-
 મુત્ર ન પરિચ્છદઃ । પિતૃમાતૃસુતશ્રાતૃયોપિદ્વન્ધુજનાદિકમ્ ॥૨॥
 દેહે પશ્ચત્વમાપન્ને દગ્ધ્વા તં ચ સુતાદયઃ । વાન્ધવા વિમુક્ષા યાન્તિ
 ધર્મસ્તમનુગચ્છતિ ॥૩॥ કામશ્ચેદ્રક્ષણીયઃ સ્યાત્કુતો દગ્ધઃ શિષેન

અધ્યાય ૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! ધર્મપત્નીના પરિગ્રહવાળો જન
 પરલોકમાં સહાયભૂત ધર્મને વદમીક—ક્રીડીઓ આદિકે બનાવેલા રાફડાના
 શિખરની પેઠે ધીમે ધીમે પ્રવૃદ્ધિ પમાડે. તેમાં પ્રધાન ઉપાય પરપીડાથક્રી
 પ્રતિનિવૃત્તિ છે, આ રીતે પરપીડાથક્રી પાછો વળીને ધર્મનો સચય
 કરે. અન્યથા ધર્મ સંચેલો પણ પ્રણાશ પામી જાય ॥૧॥ આ લોકમાં
 જે પરિચ્છદ—ગૃહ આરામ ક્ષેત્ર પશુ ધન ધાન્યાદિ ઉપકરણ ભોગમાટે
 ઉપકારક છે અને જે પિતા માતા સુત શ્રાતા ભાર્યા મિત્ર આદિક બન્ધુ-
 જનો આ લોકમાં સહાયપણે જણાયછે, તે ઉપકરણ અને તે બન્ધુઓ
 અમુત્ર-પરલોકમાં ઉપકારક થતાજ નથી. જે અહીં અનુષ્ઠાન કરેલો
 ધર્મ છે તેજ ત્યાં સહાયી થાયછે ॥૨॥ જેઓમા પ્રતિદિન ‘આ સુત
 મારે સહાય છે, આ સહોદર મારે સહાય છે’ એવો પ્રત્યય (વિશ્વાસ)
 આવતો હતો તે સુતાદિ બન્ધુઓ આ દેહ મરણ પામતા તત્કાલ તે આને
 ચિતાદિમાં બાળીને વિમુખ-પાછળ નહિ જોઈને પોતપોતાના ગૃહપ્રતિ
 જાયછે. તે સમયે અસહાયી એની પાછળ અનુષ્ઠાન કરેલો એક ધર્મજ
 જાયછે. માટે સર્વથા મનુષ્યદેહથી ધર્મનુજ રક્ષણ કરવું. ‘ઉત્સૃજ્ય
 વિનિવર્તન્તે જ્ઞાતયઃ સુહૃદઃ સુતા । અપુષ્પાનફલાન્વૃક્ષાન્ યથા તાત પત-
 ત્રિણ ॥ અમ્ની પ્રાસ્ત તુ પુરપં કર્માન્વેતિ સ્વયં કૃતમ્ । તસ્માત્તુ પુરુષો યદ્વાદ્ધર્મં
 સન્નિનુયાચ્છનૈ ॥ એમ ભારતમા વિદુરે કહ્યું છે ॥૩॥ શકા-ધર્મજ જેમ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને ધર્મપ્રશસાપૂર્વક પાંચ મહાયજ્ઞોનો વિધિ સવિ-
 રતર રૂપે નિરૂપણ કર્યો છે.

સઃ । રક્ષ્યોઽર્થશ્ચેદરક્ષન્ કિં હરિશ્ચન્દ્રાદયો ન તમ્ ॥૪॥ ધર્મસ્તુ
રક્ષિતઃ સર્વેરપિ દેહવ્યયેન ચ । પુરાતનૈર્નૃપતિમિર્દધીચ્યાયૈસ્તથ-
ર્પિભિઃ ॥૫॥ ધર્મેણૈવ હરિઃ પ્રીતો ભવત્યાશુ જગત્પતિઃ । બ્રહ્માણ્ડમ-
શ્ચિલં ચૈતદ્ધર્મેણૈવ ધૃતં કિલ ॥૬॥ ત્રિવર્ગેઽપિ ગુણેજ્યૈષ્ઠો ધર્મો હ્યર્થસ્તુ

એમ કામ અને અર્થપણુ પુરુષાર્થપણુ પરિગણ્યા છે, તો અવશ્ય તે
બન્ને સંપાદનીય અને સંરક્ષણીય છે ? સમાધાન-આ અર્થ ન્યાય્ય નથી. બે
કામ સંરક્ષણીય હોય તો તે શિવે કેમ બાળી દીધો, શિવે બાળી દીધો છે
તે ઉપરથી તે રક્ષણીય નથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તથા અર્થ બે રક્ષણીય
હોય તો તે હરિશ્ચન્દ્રાદિ રાજાઓએ તૃણવત્ અનાદરથી કેમ ત્યાગ કરી
દીધો, તેમણે ત્યાગ કરી દીધો છે તે ઉપરથી તે રક્ષણીય નથી એમ જણાય
છે, તો અર્થ કામની સ્વતન્ત્રપણે પુરુષાર્થતા નથી, પરંતુ ધર્મતાજ એક
શેષપણે છે. ભાર્યાસંઘપણુ ધર્માર્થ છે, અર્થસંઘપણુ યજ્ઞદાનાદિ ધર્માર્થ
છે, તેમાં તે બે વિરોધી થાય તો ત્યાજ્યજ છે ॥૪॥ માટેજ સર્વ દોષ
પુરાતન શિખિપ્રમુખ મહાનૃપોએ અને દધીચિપ્રમુખ મહર્ષિઓએ દેહના
વિનાશ કરીનેપણુ ધર્મનુંજ રક્ષણુ કર્યું છે ॥૫॥ હુળથી કે ધનથી કે
વિદ્યાથી જગત્પતિ ભગવાન્ પ્રસન્ન થતા નથી, કેંતુ ધર્મના અનુદાનથીજ
તત્કાળ પ્રસન્ન થાય છે. આ અખિલ બ્રહ્માંડ કે બે વ્યવસ્થિત વિવિધ
લોકવાણું, નિયમિત સૂર્યાદિચંદ્રમંડળવાણું છે તેપણુ ધર્મે ધાર્યુંથકુંજ નિશ્ચે
રહે છે ॥૬॥ ત્રિવર્ગરૂપ પુરુષાર્થમાં પણુ ધર્મને પ્રથમપણે પરિગણ્યો છે,
તે પછી અર્થ કામને ગણ્યા છે. કારણ કે ધર્મ ગુણોએ કરીને તે બન્નેથી
જ્યેષ્ઠ છે, કામતો અર્થની અપેક્ષાએ કનિષ્ઠ છે, માટેજ તેમાં કામ અતે
ગણ્યો છે, માટે અર્થ કામનો અનાદર કરી ધર્મનો સમાશ્રય કરવો. આમાં
આ મોટાપણું ગુણુ કરીને ધર્મનું છે. અર્થ કામ દેહની સાથે નાશ
થાય છે, ધર્મતો દેહિની પાછળ અનુવર્તે છે, અર્થકામ કદાચિત્ આપદાને
આપે છે, ધર્મતો પુરુષને આપદાયથી રક્ષણુ કરે છે, અર્થ કામ વિપરીત
વાસનાનો ઉદ્ભવ કરવાદ્વારા અધોગતિ કરે છે, ધર્મતો ઉત્તમ ગતિ-
નેજ પમાડે છે, અથાપિ આ ધર્મકામની પુરુષાર્થતાતો ધર્મના ઉપયો-

મધ્યમઃ । કામો યવીયાનુદિતસ્તસાદ્ધર્મં સમાશ્રયેત્ ॥૭॥ ધર્માવિ-
રુદ્ધઃ સેવ્યોઽર્થઃ કામોઽપિ ચ તથાવિધઃ । તસ્યૈશ્વર્યાણિ ધર્મસ્ય દશ
પ્રોક્તાનિ સૂરિભિઃ ॥૮॥ તપો દાનં ક્ષમા શ્રદ્ધા ભાવશુદ્ધિર્વહુશ્રુતમ્ ।
યજ્ઞક્રિયા દયા સત્યં સંયમશ્ચેતિ સન્મતે ! ॥૯॥ ધર્મેણૈવર્પયસ્તીર્ણો
ધર્મે લોકાઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ । ધર્મેણૈવૈધિરે દેવાઃ સેવ્યો ધર્મસ્તતો
મતઃ ॥૧૦॥ તસાદ્ધર્મપરો ભૂત્વા ગૃહી પશ્ચ મહામસ્થાન્ । કુર્યા-
ન્નિત્યં પશ્ચસૂનાદોષનાશાર્થમાદૃતઃ ॥૧૧॥ કણ્ઠની પેપળી ચુલી હ્રુદ-
કુમ્ભી ચ માર્જની । પશ્ચસૂના ગૃહસ્યસ્ય કલ્પ્યન્તે પાપહેતવઃ ॥૧૨॥

ગિપણે લણુવી. માટેજ ધર્મથકી નહિ વિરૂદ્ધ એવા અર્થ કામની સેવ્યતા
શાસ્ત્રમાં કહી છે. આવા ગુણે કરીને જ્યેષ્ઠ ધર્મના સાધકપણે મુનિઓએ
કહેલા ગુણો જે તેના અનુબન્ધ ઐશ્વર્યરૂપ દશ છે તે લણુવા ॥૭-૮॥
હે સન્મતે ! તે ગુણો-તપ-વિહિતભોગસંકોચરૂપ, દાન, ક્ષમા, શ્રદ્ધા, ભાવ-
શુદ્ધિ-અસૂચ્યાદિ દોષોએ રહિતપણારૂપ, બહુશ્રુત-તત્ત્વવેત્તાથકી મેળવેલું
બહુશ્રવણ, યથાશક્તિ યજ્ઞાચરણ, દયા, સત્ય, સંયમ-સ્વચ્છંદતાનો પ્રતિરોધ,
આ દશ કહ્યા છે ॥૯॥ જે મહર્ષિઓ પૂર્વે તીર્ણાઃ-જ્ઞાનવિરોધી વિપરીત

તદ્દોષપરિહારાર્થે કાર્યાઃ પञ્ચ મહામયઃ । પ્રસ્તોઽન્યથા તુ તૈઃ
પાર્પર્નરકાન્પ્રામુયાદ્દરી ॥૧૩॥ દેવદ્ય માંતિકઃ પૈત્રો વ્રાહ્મો માનુષ
શ્વમી । પ્રોક્તાઃ પञ્ચ મહાયજ્ઞાઃ સર્વદોષાપહારકા ॥૧૪॥ શાલાગ્રી
સાગ્નિકોઽનગ્નિઃ પવનાગ્રી યથાવિધિ । દેવતાભ્યો હવિર્દંધાદેવ-
યજ્ઞઃ સ ઉચ્યતે ॥૧૫॥ જલે વા ભુવિ હોતવ્યમદ્યભાવે દ્વિજન્મના ।
અન્નાભાવે તુ શાકાદૈરપિ દૈવં સમાચરેત્ ॥૧૬॥ દુતરોપેણ ચાગ્નેન

અવર્જનીય છે ॥૧૨॥ તે આ પાત્રસૂના દોષના નિવારણમાટે પાત્ર મહા-
યજ્ઞો અવશ્ય ગૃહસ્થે કરવા અન્યથા—ન કરે તો તે પાત્ર પાપોએ
લીપાયો થકો ગૃહસ્થ નર નરકોને પામે ॥૧૩॥ દેવયજ્ઞ ભૂતયજ્ઞ પિતૃયજ્ઞ
બ્રહ્મયજ્ઞ મનુષ્યયજ્ઞ, એમ આ પાત્ર મહાયજ્ઞો સર્વ પત્રસૂનાદોષને હરનારા
છે ॥૧૪॥ હવે એના લક્ષણો કહે છે—તેમાં, દેવતાઓને હવિષ્ ને અપાય
તે આ દેવયજ્ઞ (વૈશ્વદેવ નામનું કર્મ) કહ્યો છે. સાગ્નિક સ્માર્તાગ્નિ
સહિત હોય તો શાળાગ્નિ—આવશ્ય અગ્નિમાં યથાવિધિ હવિષને હોમે.
ને અનગ્નિક—અગ્નિચક્રણે રહિત હોય તો તે લૌકિક પાકઅગ્નિમાંજ હોમે.
ને અગ્નિમા પાક કરવામાં આવતો હોય તેને વિષેજ હોમે આવી વ્યવસ્થા
ભાગુવી, તેમાં વચન છે—‘શાલાગ્રી લૌકિકે વાય જલે ભૂમ્યામથાપિ વા ।
વૈશ્વદેવસ્તુ કતંવ્યો દેવયજ્ઞ. સ વૈ સ્મૃત । યદિ સ્પાહૈલ્કિકે પાકન્મતોઽશ્વં
તત્ર હૃયતે । શાલાગ્રી તુ પચેદશં વિધિરેપ સનાતનઃ ॥’ ઇતિ. ‘શાલાગ્રી વા
પચેદશં લૌકિકે વાપિ નિત્યશઃ । યસ્મિન્નગ્રી પચેદશં તસ્મિન્ હોમો વિધી-
યતે ॥’ ઇતિ તે આ વૈશ્વદેવ નામનો દેવયજ્ઞ પુરૂષસંસ્કાર છે પણ અન્ન-
સંસ્કાર નથી. તેમ જો હોય તો પ્રત્યેક પાકમાં તેની કર્તવ્યતા આવી પડે,
માટે મનુ પણ બીજી વાર વૈશ્વદેવને પ્રતિષેધ કરે છે—‘વૈશ્વદેવે નિષ્ટુતે
તુ યજ્ઞન્યોઽતિથિરામ્રજેત્ । તસ્માપ્યશ્વં યથાશક્તિ મદદાન્ન મલિ હરેત્ ॥’
ઇતિ. ‘ફરી પાક કરીને આપે પણ બળિને ન આપે’ એવી એની વ્યાખ્યા
છે ॥૧૫॥ દ્વિતીએ જો અગ્નિનો અભાવ હોય તો જળમાં કે ભૂમિ ઉપર
હોમ કરવો અજના અભાવમાં તો શાકાદિવડે પણ વૈશ્વદેવ કરવો.
॥૧૬॥ લિપવા વિગેરેવડે શુદ્ધ કરેલા ભૂતળમાં હોમતાં બાધી રહેલા

સંસ્કૃતે ભૂતલે વલીન્ । ભૂતેભ્ય આહરેન્નિત્યં ભૂતયજ્ઞઃ સ ચોચ્યતે
 ॥૧૭॥ સ્વાધ્યાયો બ્રહ્મયજ્ઞઃ સ્યાત્સ ચૈત્પ્રાકર્પણાન્ન હિ । કૃનસ્તદા
 તુ કુર્ચોત યથાશક્તિ તદૈવ તમ્ ॥૧૮॥ પ્રાતશ્ચૈત્સજ્જવાદૂર્ધ્વમન્તે
 વા નિત્યકર્મણામ્ । અથવા વૈશ્વદેવાન્તે બ્રહ્મયજ્ઞસ્ત્રિધા મતઃ ॥૧૯॥
 આવર્તનેઽવગાહ્યાપઃ કુશપાણિસ્તુ વહ્નિચઃ । બ્રહ્મયજ્ઞં પ્રકુર્ચોત
 સન્ધ્યાં માધ્યાહ્નિકીં તતઃ ॥૨૦॥ જ્ઞાનં કૃત્વા તુ મધ્યાહ્ને દ્વિજઃ
 સન્ધ્યામુપાસ્ય ચ । બ્રહ્મયજ્ઞં તતઃ કૃત્વા તર્પયેત્તેત્તિરીયકઃ ॥૨૧॥
 સ્વેદસહિતાધ્યાયં સૂક્તં વા પૌરુષં પઠેત્ । શ્રીસૂક્તયુક્તં વાશક્તઃ

અન્નથી પર્જન્ય પૃથ્વી આદિક ભૂતોને બળી નિત્ય સમર્પે ને ભૂતયજ્ઞ
 કહ્યો છે ॥૧૭॥ યથાશક્તિ સ્વશાખાનું અધ્યયન તે બ્રહ્મયજ્ઞ કહ્યો છે.
 તેથી શ્રુતિ છે-‘યત્ સ્વાધ્યાયમષીયીતૈકામપ્યૃષ્વં યજુ સામ વા તત્ બ્રહ્મયજ્ઞ.’
 ધૃતિ તેવી સ્મૃતિ છે-‘સ્વશાખાધ્યયન વિપ્ર બ્રહ્મયજ્ઞ इति स्मृत.’ ધૃતિ
 તે આ બ્રહ્મયજ્ઞ તર્પણ કર્યા પહેલાં જ કરવો ને તે સમયે ન કર્યો હોય
 તો વૈશ્વદેવને અતે યથાશક્તિ કરવો. કાળમા વિકલ્પ સ્મૃતિએ કહ્યો છે-
 ને પ્રાતઃકાળમા કરે તો સંગવ સમયથી ઊર્ધ્વ કરે અથવા સ્નાનાદિ
 નિત્યકર્મોને અતે કરે અથવા વૈશ્વદેવને અતે કરે, એરીતે બ્રહ્મયજ્ઞ કાળ
 ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો માન્યો છે તેનું વચન પણ છે-‘સ ચાર્વાક તર્પણાત્
 કાર્યઃ પશ્ચાદ્વા પ્રાતરાહુતેઃ । વૈશ્વદેવાવસાને વા નાન્યદા તુ નિમિ-
 ત્તતઃ ॥’ ધૃતિ ॥૧૮-૧૯॥ ઋગ્વેદીતો બ્રહ્મયજ્ઞાર્થે જળમા પ્રવેશ કરી દર્ભ
 હાથમાં લઇને બ્રહ્મયજ્ઞને કરે. પછી માધ્યાહ્નિકી સન્ધ્યાને કરે ॥૨૦॥
 તૈત્તિરીયશાખાધ્યાયી તો મધ્યાહ્ને જ્ઞાન કરી માધ્યાહ્નિકી સન્ધ્યાનું સમુ-
 પાસન કરી પછી બ્રહ્મયજ્ઞને કરે તે પછી તર્પણ કરે. શ્રુતિ બ્રહ્મયજ્ઞને
 પ્રશંસે છે-‘ઉત્તમં નાકમધિરોહતિ ઉત્તમઃ સમાનાના ભવતિ યાવન્તં
 હવા દ્વિર્માં વિત્તસ્ય પૂર્ણં દદાત્ સ્વર્ગલોકં જયતિ તાવન્તં લોક જયતિ
 ભૂયાંસં ચાક્ષર્ય ચાપ્પુનર્મૃત્યુ જયતિ બ્રહ્મજઃ સાયુજ્ય ગચ્છતિ’ ધૃતિ.
 સ્મૃતિપણ પ્રશંસે છે-‘યં ય ક્રતુમષીયીત તસ્ય તસ્યામુવાત્ ફલમ્’ ધૃતિ
 ॥૨૧॥ પોતાની વેદસંહિતાના એકપણ અધ્યાયનો પાઠ કરે. અથવા
 અશક્ત લક્ષ્મીસૂત્રસંહિત પુરૂષસૂત્રનો પાઠ કરે. તેમાં પણ અશક્ત ઋષિ-

સ્તોત્રમાર્પે રમાપતેઃ ॥૨૨॥ વેદાદિપાઠાસામર્થ્યે સ્વાધ્યાયાર્થે સઠ-
જપેત્ । દ્વિજઃ સપ્રણવાં ભક્ત્યા ગાયત્રીં નિગમાત્મિકામ્ ॥૨૩॥
પિતૃદેશેન સતતમેકં વિપ્રં તુ ભોજયેત્ । અશક્તો ભુવિ પિપ્પ્લું વા
દદ્યાત્પિતૃમસસ્તુ સઃ ॥૨૪॥ ગોમ્યઃ શ્વમ્યશ્ચ કાર્કેમ્યઃ શુદ્રજી-
વેમ્ય આહરેત્ । કિઞ્ચિદન્નં તતો દ્વારિ પ્રતીક્ષેતાતિથિં સ્થિતઃ ॥૨૫॥
વૃદ્ધં વાલં યુવાનં વા મૂર્ખં વા પિપ્પ્લું નરમ્ । વૈશ્વદેવાન્તસમ્પ્રાપ્તં

પ્રત્નિત વિષ્ણુસ્તોત્રનો પાઠ કરે ॥૨૨॥ વેદાદિ પાઠનુ સામર્થ્ય ન હોય તો
સ્વાધ્યાયસિધ્ધ્યર્થે એકવાર પ્રણવસહિત ગાયત્રીને જપે. કારણ કે તે આ
ગાયત્રી સકળ વેદસ્વરૂપાજી માની છે ‘બ્રહ્મયજ્ઞસ્ય સિદ્ધ્યર્થં ગાયત્ર્યેકાં જપે-
ત્તતઃ । તેન પ્રીતિં પરાં યાતિ દેવદેવો જનાર્દનઃ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૩॥
હવે પિતૃયજ્ઞને નિરૂપે છે-પ્રતિદિન પોતાના પિતાના ઉદ્દેશથી એક વિપ્રને
જમાડે અશક્તો ભૂમિઉપર એક પિંડ પિતાઅર્થે મુકે તે આ પિતૃયજ્ઞ
કહ્યો છે ॥૨૪॥ તે પછી ગાયો શ્વાનો કાગડાઓ અને બીજા શુદ્ર કીડીઓ
વિગેરે જીવોને દ્વિચિત્ અન્ન અર્પે-એમને નિમિત્તે અન્નને ભૂમિઉપર મુકે.
(આ તો બળિકર્મના અવશેષભૂત છે, એનો ભૂતયજ્ઞમાં સમાવેશ સમજવો)
તેવી સ્મૃતિ છે-‘શુનાં ચ પતિતાનાં ચ શ્વપર્ણાં પાપરોગિણામ્ । વાયસાનાં
કૃમીર્ણાં ચ શનકૈર્નિર્વપેદ્ધુચ્ચિ ॥’ ઇતિ. આ રીતે ભૂતોને અન્ન અર્પણે પોતાના
ગૃહદ્વારમાં રહીને અતિથીની વાટ જીવે ॥૨૫॥ તે સમયે જે કોઈ વૃદ્ધ કે
બાળ કે યુવા કે પડિત કે મૂર્ખ આવે તે આ વૈશ્વદેવના અતમાં યદુચ્છાથી
આવેલા અતિથિને ‘આ સાક્ષાત્ વિષ્ણુજી આવ્યા છે’ એમજ માને (અનાદર
ન કરે, આદરથી આરાધે) અતિથિનું આ લક્ષણ છે-જે મન્વાદિ યુગાદિ-
પ્રમુખ તિથિવિશેષોમાં દ્રવ્યલાભને ઉદ્દેશીને આવે છે તે આ અભ્યાગત
કહેવાય, તેવો નહિ હોઈને આભાતરથકી પ્રથમથી કાંઈ સંકેત કર્યા વિના
જીજ્ઞાસાથી કેવળ આવે છે તે આ અતિથિ કહ્યો છે. તેવું વચન છે-‘તિથિ-
પર્વોત્સવા. સર્વેં ત્યક્તા ચેન મહાત્મના । સોડતિથિ. સર્વભૂતાનાં શેપાનમ્યા-
ગતાન્ વિદુઃ ॥’ ‘અનિત્યમાગતો યસ્માત્તસ્માદતિથિરુચ્યતે’ ‘ન મિત્રમતિથિં
કુર્યાન્નૈકપ્રામનિયાસિનમ્ । અજ્ઞાતકુલનામાનં તત્કાલે સમુપાગતમ્ ॥ વૃષુક્ષુ-
માગતં ધાન્તં યાચમાનમવિજ્ઞાનમ્ । બ્રાહ્મણં પ્રાહુરતિથિં સ પૂજ્ય. શક્તિતો

મન્યેતાતિથિમચ્યુતમ્ ॥૨૬॥ હન્તકારમથાગ્રં વા મિશ્નં વા શક્તિતો
 દ્વિજઃ । દયાદતિથયે નિત્યં માનુષો યશ્ચ ઇત્યસૌ ॥૨૭॥ ગ્રાસમાગ્રં
 બુધૈઃ ॥' ઇતિ. વળી આગળ ભગવાન્ સ્વયં કહેશે. જેતો ગુણવિશેષનો
 નિયમ જમાડવાપણામાં સ્મૃતિવિધે 'નદશૌચે વ્રતભ્રષ્ટે વિપ્રે વેદવિવર્જિતે ।
 દાયમાનં રદત્યગ્રં કિં મયા હુષ્કૃતં કૃતમ્ ॥' એમ સ્મૃતિમાં પ્રદર્શાવ્યો છે
 તેતો આ અતિથિમાં નહિ. હવેકવ્યાદિકમાંજ તે જાણવું. માટેજ 'મૂર્ત્ત વા
 પણ્ડિતં નરમ્' એમ કહ્યું. અન્યત્ર પણ સ્મૃતિએ કહ્યું છે- 'દુષ્ટો વા યદિ વા
 દ્વેષ્યો મૂર્ખઃ પણ્ડિત પૃથક્ । સમગ્રાસો વૈશ્વદેવાન્તે સોડતિથિઃ સ્વર્ગસદ્ગમઃ ॥'
 ઇતિ. એ રીતે મૂર્ખજ જેમ એમ પાપીપણુ આતિથ્યને યોગ્ય છે એમ સ્મૃતિ
 કહે છે- 'પાપો વા યદિ ચણ્ડાલો વિપ્રઃ પિતૃઘાતકઃ । વૈશ્વદેવે તુ સમગ્રાસો
 સોડતિથિઃ સ્વર્ગસદ્ગમઃ ॥' ઇતિ. આમાં આતિથ્યતો ભોજન કરાવામાત્ર
 જાણવું, પણ 'અતિથિં તત્ર સમગ્રાસં પૂજયેત્સ્યાગતાદિના । અર્ધ્યાસનપ્રદાનેન
 પાદપ્રક્ષાલનેન ચ ॥ શ્રદ્ધયા ચાસદાનેન પ્રિયપ્રશ્નોત્તરેણ ચ । ગચ્છન્તં ચાનુયા-
 નેન પ્રીતિમુત્પાદયેત્ ગૃહી ॥' આ સ્મૃતિએ કહેલું અર્ધ્યાસનપ્રદાનાદિ સત્કર-
 ણપણુ જાણવું નહિ. માટેજ સ્મૃતિ 'ચણ્ડાલો વા શ્વપાકો વા કાલે યઃ કશ્ચિ-
 દાગતઃ । અન્નેન પૂજનીયશ્ચ પરત્ર હિતમિચ્છતા ॥' 'ચણ્ડાલો વાડથવા પાપઃ
 શત્રુર્વા પિતૃઘાતકઃ । દેશકાલાભ્યુપગતો મરણીયો મતો મમ ॥' એમ કહેછે.
 આ અતિથિના ગોત્રાદિકની પરીક્ષા ન કરવી. 'પૂર્વમેવ પરીક્ષેત બ્રાહ્મણાન્
 વેદપારગાન્' આ સ્મૃતિએ કરવાની કહેલી પરીક્ષા હવેકવ્યમાંજ જાણવી.
 માટેજ સ્મૃતિ 'ન પૃષ્ઠેદ્ગોત્રચરણે ન સ્વાધ્યાયં શ્રુતં તથા । હૃદયે કદપયેદેવં
 સર્વદેવમયો હિ સઃ ॥' 'ન પૃષ્ઠેદ્ગોત્રચરણે દેશં નામ કુલં શ્રુતમ્ । અધ્વ-
 નોડ્પ્યાગતં વિપ્રં ભોજનાર્થમુપસ્થિતમ્ ॥' 'સ્વાધ્યાયગોત્રચરણમપૃષ્ઠા ચ તથા
 કુલમ્ । હિરણ્યગર્ભવુચ્ચા તં મન્યેતાભ્યાગતં ગૃહી ॥' એમ કહેછે ॥૨૬॥
 તે અતિથિઓને યથાશક્તિ અન્નદાન કરવું એમ હવે કહે છે- દ્વિજાતિ હંત-
 કારપરિમિત અન્ન અથવા અગ્રપરિમિત અન્ન અથવા ભિક્ષાપરિમિત અન્ન
 યથાશક્તિ નિત્ય અતિથિને આપે. આ રીતે આ મનુષ્યયજ્ઞ થાય ॥૨૭॥ તેમાં
 હંતકારાદિ શબ્દથી કહેવાઈછેલો પરિમાણવિશેષ કહેછે- એક ગ્રાસપરિમિત

ભવેદ્વિદ્યા તાસામગ્રં ચતુષ્ટયમ્ । અગ્રાણિ ચાપિ ચત્વારિ દન્તકા-
 રોઽમિધીયતે ॥૨૮॥ અતિથિં તથ સમ્પ્રાપ્તમગ્રાધેનોદકેન ચ ।
 સમ્પૂજયેદ્વયાશક્તિ ગન્ધપુષ્પાદિભિસ્તથા ॥૨૯॥ ન મિત્રમતિથિં
 કુર્યાન્નિકગ્રામનિવાસિનમ્ । તત્કાલાયાતમદ્વાતનામગોત્રં હિ તં વિદુઃ
 ॥૩૦॥ ન પૃછેદ્ગોત્રચારિત્રં ન સ્વાધ્યાયં ચ પણિહતઃ । શોભનાશો-
 ભનાકારં તં મન્યેત પ્રજાપતિમ્ ॥૩૧॥ અનિત્યં હિ સ્થિતો યસ્મા-
 ત્તસ્માદતિથિરુચ્યતે । તસ્મિન્સ્તુતે નૃયશોત્યાદૃગ્નાન્મુચ્યેદ્વદ્વાથ્રમી
 ॥૩૨॥ અધ્વગઃ ક્ષીણવૃત્તિશ્ચ વિદ્યાર્થી ચ વિરાગવાન્ । યતિશ્ચ
 બ્રહ્મચારી ચ પટેતે ધર્મભિક્ષુકાઃ ॥૩૩॥ યતિર્વત્પન્નિહોત્રી ચ યશ્ચાગ્ર
 અન્નને ભિક્ષા કહેછે. આર ગ્રાસપરિમિત અન્નને અગ્ર કહેછે. સોળ ગ્રાસ-
 પરિમિત અન્નને હુતકાર કહે છે. ‘ગ્રાસમાગ્રં ભવેદ્વિદ્યા અગ્રં ગ્રાસચતુષ્ટયમ્ ।
 દન્તઃ પોદન્નમિમ્પ્રાસેન્નદૂષ્ટં ભોજનં સ્મૃતમ્ ॥’ એમ વ્યાસે કહ્યું છે ॥૨૮॥
 વૈશ્વદેવ કર્મને અંતે આવેલા પૂજ્યોગ્ય અતિથિને યથાશક્તિ અનોદકવડે
 અને અદન પુષ્પાદિવડે પૂજે ॥૨૯॥ મિત્રને અને એક ગ્રામનિવાસીને અતિથિ
 ન કરે. કારણ કે જેનું નામ ગોત્ર અજ્ઞાત હોય અને જે વૈશ્વદેવાંતસમયે
 યદૃચ્છાથી આવેલો હોય તેને અતિથિ કહ્યો છે ॥૩૦॥ વિવેકી દ્વિજ તેના
 ગોત્ર ચારિત્રાદિકને પુછે નહિ. અધ્યયનસંપત્તિને પુછે નહિ. શોભન આકાર-
 વાળો કે અશોભન આકારવાળો હોય તે આવેલા અતિથિને પ્રજાપતિજ
 માનીને સત્કાર કરે ॥૩૧॥ જે હેતુ માટે આ દત્તર વૃત્તિવિશેષાદિ નિમિ-
 ત્તની અપેક્ષા નહિ રાખીને કેવળ શુભુક્ષાથી અનિત્ય આવેછે માટે તે
 અતિથિ કહ્યો છે. તે અતિથિ તૃપ્ત થતાં મનુષ્યયજ્ઞ નિમિત્તના ઋણુથકી
 શૃદ્ધાશ્રમી સુકાયછે ॥૩૨॥ જે અધ્વગ-તીર્થયાત્રાદિનિમિત્તે શૃદ્ધથકી નીક-
 ળેલો વટેમાર્ગી હોય, જે ક્ષીણુથવિકાવૃત્તિવાળો હોય, જે વિદ્યાર્થી હોય, જે
 વિરક્ત-શૃદ્ધક્ષેત્રાદિકનો ત્યાગ કરી રહેલો સાધુ હોય અને જે યતિ શ્રદ્ધ-
 ચારી હોય તે આ છ જણા ધર્મભિક્ષુક-અતિથિની પેઠે અન્નથી તૃપ્ત થતાં
 અન્નદાતાના ધર્મને વૃદ્ધિ પમાડનારા હોવાથી ધર્મભિક્ષુક કહ્યા છે ॥૩૩॥
 સંન્યાસી, શ્રદ્ધચારી, અગ્નિહોત્રી, વિઘ્નુયાગાદિમહાયજ્ઞકર્તા, આ સર્વે પ્રતિ-

મરુદ્વિજઃ । સદૈતેડતિથયઃ પ્રોક્તા અપૂર્વાશ્ચ દિને દિને ॥૩૨॥
તેભ્યો ન દત્ત્વા પુરુષો યોડનં મુક્તે ગૃહાથમી । સ પાપં કેવલ
મુક્તે પુરીયં ચાન્યજન્મનિ ॥૩૫॥ અતિથિર્યસ્ય મન્નાશો ગૃહાત્મ-
તિનિવર્તતે । સ દત્ત્વા દુષ્ટત્વં તસ્મે પુણ્યમાદાય ગચ્છતિ ॥૩૬॥
અપ્યમ્બુના વા શાકેન યચ્ચ વાડન્નાતિ સ સ્વયમ્ । તેનેવ પૂજયે-
ચ્છત્તયા ગૃહસ્થોડતિથિમાદરાત્ ॥૩૭॥ અન્નાચ્છાદનદાનેષુ પાત્રં
નૈવ વિચારયેત્ । અન્નસ્ય ક્ષુધિતઃ પાત્રં વિચલ્લો વસનસ્ય ચ
॥૩૮॥ ઇત્યેષ પશ્ચયજ્ઞાનાં વિધિઃ સંક્ષેપતો મયા । પ્રોક્તો ગૃહસ્થા-
શ્રમિણા યોડનુષ્ટેયો દિ સર્વથા ॥૩૯॥ અકૃત્વા યો દ્વિજો મોહા
દ્વિત્યં પશ્ચમહામયાન્ । મુર્ઝીત ચેત્સ મૂઢાત્મા તિર્યગ્યોનિ પ્રપ-
ચતે ॥૪૦॥ સ પશ્ચસૂનાજનિતેન મૂઢા દોષેણ લિપ્તો યમયાતનાશ્ચ ।

દિન આવતા અપૂર્વ અતિથિઓજ નેમ એમ સદૈવ અતિથિઓ માન્યા છે
(અતિથિ સમાનધર્મેરાળા છે) ॥૩૨॥ તે અતિથિઓને અન્ન નહિ આપીને
જે ગૃહસ્થ જન જમેછે તે કેવળ પાપનેજ ખાયછે અને અન્ય જન્મમા
નિષ્ઠાને ખાનારો થાય છે ॥૩૫॥ જે અતિથિ જેના ગૃહસ્થી અન્નયાયના અર્થ
થતા ભગાશ થઈને પાછો જાયછે તે અતિથિ તે ગૃહસ્થને પોતાનુ પાપ
આપીને તેનુ પુણ્ય સ્વય સ્વીકારીને જાયછે ॥૩૬॥ જે અતિથિપૂજક સ્વય
ગૃહસ્થ જે અન્ન કે શાક કે ફળ કે જળમાન જમતો હોય તે તે અન્નથી કે
ગાકથી કે ફળથી કે જળથીજ અતિથિને આદરથી યથાશક્તિ આરાધે,
પણુ અતિથિઅથ અવગ્ય ઉત્તમ અન્નમાટે યત્ન કરે નહિ ॥૩૭॥ અન્ન
અને આગાનના દાનમા પાત્રના નિઘાદિગુણુનિશેષનો વિચાર નજ કરે
કેમકે અન્નનુ પાત્ર ક્ષુધાતર પ્રાણિમાન છે આગાદનનુ પાત્ર વસ્ત્રવિહીન
માનુષ જાતિમાત્ર છે ॥૩૮॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે મેં પાત્ર મહાયજ્ઞોનો
વિધિ જે ગૃહસ્થાશ્રમિએ સર્વથા અનુષ્ઠાન કરવાનો છે તે તમોને સંક્ષેપમા
નિરૂપણ કરી જતાવ્યો ॥૩૯॥ જે મૂઢાત્મા દ્વિજ મોહને લીધે પ્રતિદિન
પાત્ર મહામખોને કયાં બિના લોજન કરે તે પશુપક્ષ્યાદિ તિર્યગ્યોનિને
પામેછે ॥૪૦॥ પાત્ર મહાયજ્ઞોનુ અનુષ્ઠાન નહિ કરનારો ગૃહસ્થ દ્વિજ

હિત્વા નૃદેહં લભતે દ્વિજન્મા સુધીસ્તતસ્તાન્વિદધીત નિત્યમ્ ॥૪૧॥
 इति श्रीसत्संनिकीर्तने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पथमप्रकरणे धर्मोपदेशे गृहस्थ-
 धर्मेषु स्मार्तकर्मविधिनिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥९॥

શ્રીનારાયણમુનિઠ્ઠાચ—શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતઃ સમ્યક્સાધુભિર્યથ સે-
 વિતઃ । તમાચારં નિપેયેત ગૃહી નાન્યં તુ કચ્ચન ॥૧॥ જ્ઞાનસન્ધ્યા-
 પરો નિત્યં સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ । અનસૂયો મૃદુઃ શાન્તો લોભ-
 મોહવિવર્જિતઃ ॥૨॥ સાવિત્રીજાપ્યનિરતો ગોબ્રાહ્મણહિતે રતઃ ।

પૂર્વોક્ત કંઠની આદિક પચસૂનાજન્ય મહાદોષથી અનુલેપાયો થકો મરીને
 યમયાતનાને પામેછે. માટે મુશુદ્ધિ ગૃહસ્થ પચ મહાયજ્ઞોને પ્રતિદિન કરે
 ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંનિજીવન...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થ-
 ધર્મેષુ સ્માર્તકર્મવિધિનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૯॥

¹અધ્યાય ૧૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! શ્રુતિ સ્મૃતિ અને સદાચાર આ
 ત્રણ ધર્મનિર્ણયમાં પ્રમાણ છે. ‘સદાચારઃ સ્મૃતિર્વેદાસ્ત્રિવિધં ધર્મલક્ષણમ્’
 એમ મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે. ‘સાધૂનાં સમયશ્ચાપિ પ્રમાણં વેદવજ્રવેત્’
 એમ માત્સ્યમાં કહ્યું છે. તો શ્રુતિસિદ્ધજ જેમ સ્મૃતિસિદ્ધજ જેમ એમ
 સદાચારસિદ્ધ ધર્મોનું ગૃહિજને અવશ્ય અનુષ્ઠાન કરવું. ‘યાન્યસ્માકં
 સુચરિતાનિ તાનિ ત્વયોપાસ્વાનિ’ એવો તો ગુરૂનો શિષ્યના પ્રતિ ઉપદેશ
 છે. અન્ય અસદાચારનું અનુષ્ઠાન કદાપિ ન કરવું ॥૧॥ આ માનુષ લોકમાં
 પુણ્યપરિપાકને લીધે દ્વિજજાતિમાં જન્મને પામીને સર્વાશ્રયભૂત ગૃહસ્થા-
 શ્રમને પામેલો પુરૂષ, જ્ઞાનસંધ્યાને નિત્ય રૂઢી રીતે અનુષ્ઠાન કરતો,
 સત્યનેજ સદા બોલતો, પ્રતિપિદ્ધ વિષયોથકી ધન્દ્રિયોને પાછાં વાળતો
 અને લોગપ્રસંગથકી પણ પાછાં વાળતો, અસૂયાદોષથી નહિ લેપાયેલો,
 વાકપાક્યાદિકને પરિત્યાગ કરતો, સત્ય પ્રિયવચનાદિવડે ત્રણ કરણની
 મૃદુતાને વહન કરતો, ક્રોધપેગે વર્જીત, લોભમોહે રહિત, સાવિત્રીને તેતે

૧ આ અધ્યાયમાં શુભ દશકાળપાત્રનો વિશેષ અને યજ્ઞવિધિ નિરૂપણ કયોંછે.

માતાપિત્રોર્હિતે યુક્તો દેવગ્રાહણપૂજકઃ ॥૩॥ દાન્તો યજ્ઞા ક્ષમા-
યુક્તઃ પરદ્રોહવિવર્જિતઃ । યથોચિતં ત્રિવર્ગં ચ સેવેતાત્ર ગૃહાશ્રમી
॥૪॥ ન ધર્મવર્જિતં કામમર્થં વા મનસા સ્મરેત્ । સીદન્નપિ નિજં
ધર્મં સર્વથા નૈવ હાપયેત્ ॥૫॥ ત્રિવર્ગં નાતિકુચ્છેણ ભજેત ગૃહમે-
ધ્યપિ । આશ્વચળ્ડાલપતિતાનન્નં સંવિભજેત્સદા ॥૬॥ મૃગાંશ્ચ પક્ષિ-
ળોઽન્યાંશ્ચ ક્ષુદ્રજીવાનપિ દ્વિજ ! । પદ્યેત્સ્વપુત્રસામ્યેન નાસ્તિ

સમયે જપતો, ગોગ્રાહણના હિતમાં તત્પર, માતાપિતાના હિતને આચરતો,
દેવો ભૂદેવોને પ્રતિદિન પૂજતો, મનને અસત્સંકલ્પથી નિયમન કરતો,
દેવપ્રીણન યાગમાં પ્રવર્તતો, પરદ્રોહથી પરાડ્મુખ, આવો થકો યથાયોગ્ય
ધર્મ અર્થ અને કામને સેવે-ધર્મને અને તેનાજ ઉપયોગિપણે અર્થ કામને
સેવે ॥૨-૪॥ ધર્મવર્ણત કામ કે અર્થને મનથીપણ સ્મરણ કરે નહિ. કૃશ-
વૃત્તિ હોધને વ્યથાને અનુભવવા છતાંપણ નિજધર્મને સર્વ પ્રકારે નજ ત્યાગ
કરે. 'ન સીદન્નપિ ધર્મેણ મનોઽધર્મં નિવેશયેત્ । અધાર્મિકાણાં પાપાનામાશુ
પદ્યન્ વિપર્યયમ્ ॥' એમ મનુએ કહ્યું છે ॥૫॥ અહુધા ગૃહસ્થોને પ્રકૃતિ-
થીજ ગૃહાદિકમાં પ્રીતિ સમુદભવેજ. તેના ઉપલોગશેષપણેજ ધર્મમા
અહુકૃષ્ઠીજ પ્રવૃત્તિ થાય. તેમતો તેમણેપણ પ્રવર્તવું નહિ, કિંતુ અનાયા-
સથીજ પ્રીતિથી ધર્મને અને તેના ઉપકરણભૂત અર્થ કામને સેવે. ધર્મના
શેષપણેજ ગૃહાદિકને અલેપપણે સેવે. ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ હોય કે ન હોય
પરંતુ પ્રાપ્ત થએલું અન્ન સદા શ્વાન ચાંડાળ પતિતને અભિવ્યાપીને વિલાગ
કરી આપે (શ્રોત્રિય અતિથિને આપે એમાં કહેવુંજ શું ?) ॥૬॥ હે દ્વિજ !
મૃગો, પક્ષિઓ અને બીજા જે પિપીલિકાદિ ક્ષુદ્રપ્રાણિઓ પોતાના ઘરમાં
કે ઘરસમીપમાં, સંચરતા હોય તે સર્વેમાં પુત્રોમાંજ જેમ એમ ઝેહ
રાખવો. 'આ તો ઘરને પીડા કરનારા છે' એમ માને નહિ. એમ માનીને
એમના અભિદ્રોહમાં ચલ કરે નહિ. કેમકે તેઓ જ્યાં ત્યાં વેરાએલા અન્ન-
કણોવડે ઉપજીવન કરેછે. તો આ પણ ગૃહસ્થને પોષ્યવર્ગ તરીકે માન્યા
છે. વસ્તુવિચાર કરનારાઓને એમાં પોષ્ય હુંબધથી ભેદ મનાતો નથી.
(આતો એમાં વિશેષ છે-પ્રયત્નથી અહુ અહુ પરિપોષણ કર્યા છતાં પણ

પશુર્હિંસાવિહીના હિ સાત્ત્વિકાનાં મયાઃ પ્રિયાઃ । દેવાનાં ચ હરે-
સ્તત્તૈર્યદ્રવ્યં ભૂતિમિચ્છિતા ॥૧૨॥ નાસ્ત્યર્હિંસાસમો ધર્મો લોકેઽ-
ન્યઃ કોઽપિ પાવનઃ । પ્રાણિર્હિંસાસમં પાપં તથાઽન્યન્નાસ્તિ ભૂતલે
॥૧૩॥ પાપસાન્નૈર્ઘૃતાઘૈશ્ચ હૃદિર્ભિઃ પ્રીણયન્સુરાન્ । મૂસુરાંસ્તર્પયે-
ત્સમ્યગ્મોજનૈશ્ચ સદક્ષિણૈઃ ॥૧૪॥ દૃષ્ટ્વાગ્નિચક્રં કર્તવ્યો હોમાર-
મ્મોઽન્યથા ત્વિહ । કૂરગ્રહમુખે પાતાદાહુતેઃ સ્યાન્મહદ્ગ્રયમ્ ॥૧૫॥
ઘૃતૈશ્ચ વ્રાહ્મણૈસ્તત્ર યજમાનેન તત્તિશ્રયા । વ્રહ્મચર્યાદિનિયમાઃ પાલ-
નીયાઃ પ્રયત્નતઃ ॥૧૬॥ एतेषु नियमभ्रष्टो यद्येकोऽपि यथोचि-

નથી માટે પોતાનો ઉદય ધૃષ્ટતા સાત્ત્વિકોએ પશુર્હિંસાએ રહિત વિષ્ણુ-
શાગાદિજ કરવા ॥૧૨-૧૨॥ શકા-યાગમાં પશુહનનપણુ વિહિત છે ? તો
તે સત્ય છે પણ તેથી શું ? શકા-યજનતો એક પુણ્ય છે ? તો તે સત્ય
છે-અશથી પુણ્ય છે અને અશથી પાપ પણ છે. દક્ષિણાદિ અશમાં પુણ્ય
છે પણ પશુહનનાંશમાં તો પાપજ છે શકા-જે એમ હોય તો પશુહનન-
ગણિત યાગથી સ્વર્ગાદિમુખ ક્યાથી મળે ? તો પુણ્યાંશના આધિક્યથી તો
તે મળે. બીજું-તેલું યજન ધર્મપણે કેમ કહેવાય ? તો વેદવિધિવિષય
હોવાથી ધર્મ કહેવાય શકા-અશથી એની અધર્મતાપણુ છે ? તો તે સત્ય
છે. માટેજ તેવો જે હોય તે પર ધર્મ ન કહેવાય લોકમાં કોઇપણુ અર્હિમા-
ત્રતપ્રધાન ધર્મથકી પર ધર્મ પાવન છેજ નહિ. તથા પ્રાણિર્હિંસાથકી બીજું
કૂર પાપ કોઇપણુ નથી ॥૧૩॥ તો આ યાગમાં હોમવાનુ દ્રવ્ય હવિષ પાપ-
સાન્નાદિરૂપજ લેતું. તે પાપસાન (કુધપાક) તથા ઘૃતાદિકને અગ્નિમા
હોમવાવડે દેવોને તૃપ્ત કરે. તથા બૃદેવોને વિવિધ મધુર લોજનો અને પૂર્ણ
દક્ષિણાઓવડે યદેષ્ઠ તૃપ્ત કરે ॥૧૪॥ પ્રથમ જ્યોતિષ્યમાં કહેલા અગ્નિ-
ચક્રની અનુકૂળતા અવલોકીને હોમનો આરંભ કરે. અન્યથાનો યાગમાં
કૂર થકો શનેશ્વરાદિકના મુખમાં હોમવાનાં દ્રવ્યો પડવાને લીધે મહત્
અનિષ્ઠ યજમાનનું થાય ॥૧૫॥ તે યાગમાં ઋત્વિદેપણુ વરેલા વિપ્રોએ,
યજમાને અને તેની પત્નીએ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો પ્રયત્નથી પાળવા ॥૧૬॥
તે આ ઋત્વિજ યજમાનાદિકમાથી એકપણુ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોથકી બ્રહ્

તમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તં ન કુર્યાચિત્સ યદ્ધો નિષ્ફલો ભવેત્ ॥૧૭॥ યથોક્તા
 દક્ષિણા નસ્યાદ્યત્ર યત્ર ન વૈદિકાઃ । વિપ્રસમ્પ્રીણનં યદ્ય ન સ્યા-
 ત્સોઽપિ મરણોઽફલઃ ॥૧૮॥ આજ્યદૃતૈર્યથા મોઙ્યૈર્નૃભિર્વિપ્રમુરે
 હૃતૈઃ । હરિસ્તુષ્પેત્તથા નાગ્રૌ હૃતૈર્યદ્ધે હવિર્મરૈઃ ॥૧૯॥ અયમેવ મહા-
 ન્યશઃ સર્વયદ્ધોત્તમો મતઃ । પ્રચુરાજ્યસિતોપેતૈર્મોઙ્યૈર્યદ્ધિપ્રતર્પ-
 નમ્ ॥૨૦॥ પ્રીતેષુ બ્રાહ્મણેષ્વેવ પ્રીતોઽત્યન્તં ભવેદ્દરિઃ । ત્રૈલોક્યં
 હિ હરૌ પ્રીતે તૃપ્તં સ્યાન્નાત્ર સંશયઃ ॥૨૧॥ વિપ્રા વિપ્ળોઃ પ્રિયા
 યદ્ધત્તથા નૈવ નિજં વપુઃ । પ્રિયા નાન્યે ચ વિબુધા ન ચ દેવી રમા
 તથા ॥૨૨॥ યેન સમ્પૂજિતા વિપ્રાસ્તેન સમ્પૂજિતો હરિઃ । યેનાપ-
 માનિતાસ્તે ચ તેનાસાવપમાનિતઃ ॥૨૩॥ અવિદ્યો વા સવિદ્યો વા

થાય તો વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અન્યથાતો તે યજ્ઞકર્મ નિષ્ફળ થાય
 ॥૧૭॥ જેમાં વેદને નહિ લાલેલા કે વૈદિક કર્મનું અનુષ્ઠાન નહિ કરનારા
 ઋત્વિજે હોય, જેમાં દક્ષિણા પરિપૂર્ણ ન હોય, જેમાં બ્રાહ્મણોનું ભોજનાદિ-
 વડે સંપ્રીણન ન હોય તે યાગપણ નિષ્ફળ થાયછે ॥૧૮॥ તેમાં પ્રધાન વિપ્ર-
 સંતર્પણ છે. નરોએ વિપ્રોના સુખમાં પુષ્કળ ઘૃતમિશ્રિત મોદકાદિ ભોજ્યાનો
 હોમવાવડે જેવા ભગવાન્ પ્રસન્ન થાયછે તેવા યજ્ઞમાં અગ્નિવિપે ઘૃતાદિ-
 હવિર્ભરો હોમવાવડે ભગવાન્ પ્રસન્ન થતા નથી ॥૧૯॥ સર્વ યજ્ઞોની અપે-
 ક્ષાએ પુષ્કળ ઘૃતસાકરે સહિત સુસ્વાદુ પાવન અન્નોવડે જે વિપ્રતર્પણ એજ
 મહાન્ મખ માન્યો છે ॥૨૦॥ વિપ્રો મિદાનભોજનાદિવડે પ્રસન્ન થતાં હરિ
 અત્યંત પ્રસન્ન થાયછે. તે હરિ પ્રસન્ન થતાં આખી ત્રિલોકી તૃપ્ત થાયછે
 એમાં સંશય નથી. કેમકે તે હરિ સર્વતનુ છે ॥૨૧॥ તે આ સર્વેશ્વરેશ્વર
 ભક્તવત્સળ બ્રાહ્મણપ્રિય ભગવાન્ ભવબ્રહ્માદિ દેવોમાં, પોતાના વપુમાં,
 રમાદેવીમાં તેવી પ્રીતિને કરતા નથી, જેવી વિપ્રોમાં કરેછે. ભગવાનને
 સર્વની અપેક્ષાએ વિપ્રો બહુ પ્રિય છે ॥૨૨॥ જે જને વિપ્ર સંપૂર્ણ્યો છે
 તેણે ભગવાન્ પૂજ્યાજ છે. જેણે વિપ્ર પૂજ્યો નથી તેણે ભગવાન્ પૂજ્યાજ
 નથી. જેણે વિપ્રોનું અપમાન કર્યું છે તેણે ભગવાનનુંજ અપમાન કર્યું છે
 ॥૨૩॥ ભૂતળમાં બ્રાહ્મણ સવિદ્ય-વેદશાસ્ત્રને લાલેલો હોય કે અવિદ્ય-વેદ-

બ્રાહ્મણો ભૂતલે નૃણામ્ । પૂજનીયો ભોજનીયો નાપમાન્યઃ કદા-
ચન ॥૨૪॥ માનયન્બ્રાહ્મણાંસ્તસ્માદ્દહી નિર્મત્સરઃ સદા । દેશકાલ-
વિશેષેષુ કુર્યાદ્ધર્મં વિશેષતઃ ॥૨૫॥ સત્પાત્રં યત્ર લભ્યેત દેશઃ પુણ્ય-
તમો હિ સઃ । જન્મ વિષ્ણોર્યત્ર યત્ર સતાં વિચરણં તથા ॥૨૬॥
તપોવિદ્યાદયોપેતા યત્ર સ્યુર્બ્રાહ્મણોત્તમાઃ । હર્યર્ચાપૂજનં ભક્તયા
યત્ર ચ સ્યાન્નિરન્તરમ્ ॥૨૭॥ નયઃ પુરાણપ્રથિતા યત્ર ગદ્ગાદય-
સ્તથા । સરાંસિ પુષ્કરાદીનિ ક્ષેત્રાણ્યર્હાશ્રિતાનિ ચ ॥૨૮॥ તપઃ-
સ્થાનાન્યૂપીણાં ચ સર્વેઽપિ ચ કુલાચલાઃ । ઇતે પુણ્યતમા દેશાઃ
પુણ્યકર્માચિતાઃ સદા ॥૨૯॥ સહસ્રગુણિતં પુણ્યમેષુ સ્યાદિતર-

શાસ્ત્રને લાલેલો ન હોય તોયણુ તે ભતિમાનથી આદરપૂર્વક નરોએ પૂજનીય
અને ભોજનીય છે. કદાપિ અપમાનનીય નથી. (અવિદ્ય અન્યની અપે-
ક્ષાએ આની અવિદ્યનીપણુ આદરણીયતામા આ વાક્યનુ હાર્દ છે) ॥૨૪॥

ઐરીતે સર્વોત્કૃષ્ટ વિપ્રોને ભોજનદક્ષિણાદિવડે સદાય સન્માન કરતો
ગૃહસ્થ સ્વયં નિર્મત્સર થઇને દેશવિશેષમાં અને કાળવિશેષમાં વિશેષ-
પણુ ધર્મને આચરે ॥૨૫॥ તેમાં દેશવિશેષને નિરૂપેછે-જેમાં 'સ્વામ્યાય-
ધાન્ નિયમવાંસ્તપસ્વી ધ્યાનવિદ્ય યઃ । શાન્તો દાન્તઃ સત્યવાદી વિપ્રઃ પાપ-
મિહોષ્યતે ॥' આમાં કહેલા લક્ષણવાળુ સત્પાત્ર મળે, જેમાં ત્રિધનુનો
પ્રાદુર્ભાવ હોય, જેમાં સંતોનું સંચરણુ હોય તે પુણ્યતમ દેશ કહ્યો છે
॥૨૬॥ તપ વિદ્યા દયા ગુણોએ યુક્ત, માટે બ્રાહ્મણોત્તમ-આ તણુ બ્રાહ્મણને
અવશ્ય અપેક્ષિત સમુત્કર્ષ છે, તેવા બ્રાહ્મણોત્તમો જેમાં હોય અને જેમાં
હરિની અર્ચાનું અર્ચન અનુદિન આદરથી (પાત્ર વખત) અનુવર્તવું હોય તે
દેશ પુણ્યતમ માન્યો છે ॥૨૭॥ જેમાં ગંગાદિનદીઓ પુરાણપ્રખ્યાત
વહેતી હોય તથા જેમાં પુષ્કરાદિ પવિત્ર સરોવરો હોય તથા જેમાં મહા-
પુરૂષોએ આશરેલા ક્ષેત્રો હોય તેપણુ પુણ્યદેશો માન્યા છે ॥૨૮॥ વળી જે
મહાપિંચોનાં તપ સ્થાનો છે તથા જે મહેન્દ્રાદિ સાત કુળપર્વતો છે તે
આ સર્વે પુણ્યદેશો કહ્યા છે. આ ઉકન સમસ્ત પુણ્ય દેશો પુણ્યકર્મોના
આચરણુમાં સદા પ્રશસ્ત માન્યા છે ॥૨૯॥ અન્ય સ્થળમાં આચરતા

સ્થલાત્ । તસ્માત્પુણ્યેષુ તીર્થેષુ કુર્યાત્પુણ્યં વિશેષતઃ ॥૩૦॥ પ્રાદુ-
ર્ભાવાદ્વિચરણાન્નિવાસાઞ્ચ હરેર્દિગ્જ ! । પરિગ્રહાન્મુનીનાં ચ તીર્થાનાં
પુણ્યતા સ્મૃતા ॥૩૧॥ તીર્થયાત્રાં ચિકીર્ષુઃ પ્રાગ્વિધાયોપોષણં ગૃહે ।
ગણેશં ચ પિતૃન્વિપ્રાન્સાધૂન્છાન્તાન્પ્રવૃજયેત્ ॥૩૨॥ કૃત્વાથ પાર-
ણાં ગચ્છેત્તીર્થં નિયમવાન્ગૃહી । ન પરીદયા દ્વિજાસ્તીર્થે ભોજ્યા
હ્યન્નાર્થિનોઽશિલાઃ ॥૩૩॥ તીર્થપ્રાપ્તેઃ પૂર્વદિને મુણ્ડનં ચાપ્યુપો-
પણમ્ । કુર્યાત્સમ્પ્રાપ્ય તીર્થં તુ શ્રાદ્ધં બ્રાહ્મણતર્પણમ્ ॥૩૪॥ યસ્ય
હસ્તૌ ચ પાદૌ ચ મનઃશ્ચૈવ સુસયતમ્ । વિદ્યા તપશ્ચ કીર્તિશ્ચ સ

સત્કર્મની અપેક્ષાએ આ પુણ્ય પ્રદેશોમા કરાતા સત્કર્મથી હજારણુ
પુણ્ય અધિક સિદ્ધ થાયછે માટે પૂર્વોક્ત પુણ્ય પ્રદેશોમા વિશેષપણે
સત્કર્મને સમાચરે ॥૩૦॥ હે દ્વિજ ! તીર્થોની તીર્થતા-પાવનપણામા પ્રકૃષ્ટ
નિમિત્ત આજ છે-શુ ? તો ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ, સમસ્ત મુનિજનોએ
સદા ધ્યાન કરવાયોગ્ય તેમના ચરણકમળના સંસ્પર્શરૂપ તેમનું વિચરણ,
તેમનો નિવાસ અને તેમનેવિષે એકાત ચિત્તવાળા મહર્ષિઓનો પોતાના
વાસપણે પરિચય છે આ હેતુને લીધે તીર્થોની પુણ્યતા માની છે ॥૩૧॥

હવે પ્રસંગાત્ તીર્થયાત્રાના વિધિને નિરૂપણુ કરેછે-તીર્થયાત્રાને કરવા
છત્તો ગૃહી પુરૂષ પ્રથમદિવસે ઘેર ઉપવાસ કરીને ગણપતિ, પિત્રિઓ,
વિપ્રો અને શાત સાધુઓનો યથાયોગ્ય પૂજન મિષ્ટાન્નભોજન વિગેરેવડે
સત્કાર કરે ॥૩૨॥ અનંતર પારણા કરીને ગૃહી નર નિયમયુક્ત થઈ તીર્થ-
યાત્રાર્થે નિકળે તીર્થને પામીને તીર્થવાસી વિપ્રોને જમાડે તેમની ગુણુ
શીલાદિ પરીક્ષામા પ્રવર્તે નહિ અખિલ અન્નાર્થિઓ અન્નદાનથી તર્પણીય
છે ॥૩૩॥ નિકળીને તીર્થપ્રાપ્તિથક્રી પ્રથમ દિવસે (તીર્થના સમીપદેશમા)
મુકન કરાવે અને ઉપોષણુ પણુ કરે તીર્થને પામીને તો તીર્થશ્રાદ્ધ અને
બ્રાહ્મણસતર્પણુ કરાવે ॥૩૪॥ એ રીતે તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલાને હસ્તસયમાદિ
નિયમની અપેક્ષા છે તેમા હસ્તનો સયમ-પ્રતિચક્ર પરપીડાદિ રાહિત-
રૂપ બાણુવો પાદનો સયમ-અપવિત્ર પ્રદેશમા પાદતળ મુકવાએ રહિત-
પણારૂપ બાણુવો મનનો સયમ-પરદ્રોહના ચિંતનથક્રી પરાધુમુખતારૂપ

તીર્થફલમશ્રતે ॥૩૫॥ અકોપનો દૃઢમતિઃ સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ ।
આત્મોપમશ્ચ ભૂતેષુ પ્રાપ્તયાત્તીર્થજં ફલમ્ ॥૩૬॥ તિર્યગ્યોનો ન
જાયેત ન કુદેશે ચ તીર્થકૃત્ । ન દુઃસ્ત્રી સ્યાત્સર્ગભાવચ મોક્ષો-
પાયં સ વિન્દતિ ॥૩૭॥ અશ્રદ્ધધાનઃ પાપાત્મા નાસ્તિકોઽચ્છિન્ન-
સંશયઃ । હેતુનિષ્ઠશ્ચ પચ્ચૈતે ન તીર્થફલભાગિનઃ ॥૩૮॥ બ્રહ્મચર્ય
વિહીનો યસ્તીર્થ વા વ્રતમાચરેત્ । ન સ તત્ફલમાપ્નોતિ પ્રાપ્નો-
ત્યેવ તુ કિલ્વિપમ્ ॥૩૯॥ અન્યસ્થાને કૃતં પાપં પુણ્યક્ષેત્રે વિન-
શ્યતિ । પુણ્યક્ષેત્રે કૃતં પાપં ચઞ્જલેપો ભવત્યલમ્ ॥૪૦॥

જાણુવો તથા વિદ્યાતપક્રીતિપરતાનીપણુ અપેક્ષા છે તે આ બે ન હોય
તો તીર્થયાત્રાનુ કળ ન સિદ્ધ થાય ॥૩૫॥ ક્રોધ થવાનુ કારણુ હોય તોપણુ
ક્રોધેરહિત બે હોય, (બેના ક્ષમાબળથી ભીંજાએલા મનમા ક્રોધાગ્નિનો
ઉદ્ભવ ન થતો હોય) ધર્મમા દૃઢ અધ્યવસાયવાળો, સત્ય બોલવાનાજ
સ્વભાવવાળો, વિપશ્યે એ નહિ અપહરેલા ઇન્દ્રિયોવાળો, સર્વ ભૂતોમા
આત્મોપમથી યથાયોગ્ય પ્રણય રાખનારો, આવો તૈર્થિક તીર્થયાત્રાના
કળને પામેછે બીજો નહિ ॥૩૬॥ તે જન પૂર્વોક્ત પ્રકારે તીર્થયાત્રાને કરેછે
તે મરણુ પામતા કુદેશમા કુયોનિ યશ્વાદિકમા જન્મને નથીજ પામતો
દુ ખી થતો નથી સ્વર્ગલોકને પામેછે ॥૩૭॥ બે શ્રૌતસ્માર્ત સદાચારોમા
શ્રદ્ધારહિત હોય, બે હેતુક-લૌકિક અર્થમાજ બેમ એમ હેતુવાદથી તત્ત્વને
જાણુવા ધ્યષ્ટતો હોય, તર્કની પ્રતિષ્ઠા નહિ હોવાથી અતે બેના સંશયો
ટળી ગયા ન હોય, તે આ પાપાત્મા નાસ્તિક કરેલી તીર્થયાત્રાથી કળને
નજ પામે ॥૩૮॥ બ્રહ્મચર્ય એકાદશ્યાદિવ્રતમાનમા અને તીર્થયાત્રામા
પ્રધાન અંગ છે, તો બ્રહ્મચર્યથી પ્રસ્ખલિત થએલો તેના કળને નથીજ
પામતો, હિંતુ પાપનેજ પામેછે ॥૩૯॥ તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલો પુરૂષ બે
પુણ્યક્ષેત્રમા પાપ કરે તો તેનો પ્રાયશ્ચિત્તથીપણુ પરિહાર થતો નથી. કેમકે
પાપના પ્રક્ષયમાટે તીર્થયાત્રામા પ્રવૃત્તિ છે, પુણ્યક્ષેત્રનો આવો મહિમા છે
કે-અન્ય સ્થળમા કરેલા પાપને પ્રણાશ કરેછે. ત્યાજ જાહે બે પાપ કર્મ
કરે તો તે અતિશય વજ્રલેપની પેઠે દુર્લેભ થાયછે ॥૪૦॥ માટે તીર્થ

નિયમ્યૈવ તસ્માત્તીર્થેષુ સદ્ગૃહી । દાનં દયાદયાશક્તિઃ પ્રાહ્મણાન્મો-
જયેત્તથા ॥૪૧॥ વયોજ્યેષ્ઠા માતૃતુલ્યાઃ સમાના ભગિનીસમાઃ ।
કનિષ્ઠાઃ કન્યકાતુલ્યાઃ પદ્યેન્નારીસ્તુ નિર્મલઃ ॥૪૨॥ કૃતયાત્રઃ
પુનર્ગૃહં સમેત્ય શ્રાદ્ધમાચરેત્ । પ્રાહ્મણાન્મોજયિત્વાઽથ યાત્રાયાઃ
ફલમામુયાત્ ॥૪૩॥ શ્રવણેષુ પુણ્યાનિ સ્વસ્ત્રવિત્તાનુસારતઃ ।
શ્રદ્ધયા પુણ્યકાલેષુ કુર્વોત સુકૃતં ગૃહી ॥૪૪॥ માસિ ભાદ્રપદે
કુર્યાદ્શ્રાદ્ધમાપરપક્ષિકમ્ । સ્વપિત્રોઽથ પિતૃવ્યાદેવૈભવે સતિ યા
પૃથક્ ॥૪૫॥ દિનક્ષયે વ્યતીપાતે વિપુલે ચાયનદ્રવ્યે । દ્વાદશ્યામ-
નુરાધાયાઃ શ્રવણસ્ય ચ સદ્ગમે ॥૪૬॥ એકાદશ્યાં યા દ્વાદશ્યામુ-
ત્તરાત્રયસદ્ગમે । ઋજૈ શુક્લનવમ્યાં ચ સપ્તમ્યાં ચ તપસિતે ॥૪૭॥

યાત્રામા પ્રવર્તેલો સદ્ગૃહી તીર્થોમા ઇન્દ્રિયોને નિયમીને ૪ યથાશક્તિ
દાન વિપ્રોને આપે તથા તેમને જમાડે ॥૪૧॥ પોતાથક્રી વયે કરિને મોટી
વનિતાઓને માતાતુલ્ય જુલે સમાન વયવાળી વનિતાઓને પોતાની
જહેનતુલ્ય જુલે ન્યૂન વયની નારીઓને કન્યાતુલ્ય જુલે એમ નિર્મળ
મનથી જુલે સર્વદા સાધારણ એવોપણ આ ધર્મ તીર્થયાત્રાપ્રસંગમા
પાપની અધિકતા દૂઠ કરવા કરી આર્હિ કરે ॥૪૨॥ આ રીતે તીર્થયાત્રા
કરીને ગૃહપ્રતિ પાછો આવેલો શ્રાદ્ધને કરે અનંતર શ્રાદ્ધતોને જમાડે
અન્યથા તીર્થયાત્રાના ફળને ન પામે ॥૪૩॥

ગૃહિજન પુણ્યક્ષેત્રમા અને પુણ્યકાળમા શ્રદ્ધાથી યથાધન યથાશક્તિ
સુકૃત કર્મને કરે ॥૪૪॥ પુણ્યકાળવિશેષોને કહેડે-ભાદ્રપદ માસના અપર-
પક્ષમા માતાપિતાનુ અને પિતૃત્ર આદિકનું શ્રાદ્ધ કરે સ્વયં ધનસંપન્ન
હોય તો તેઓનુ પૃથક્ પૃથક્ શ્રાદ્ધ કરે ॥૪૫॥ દિનક્ષય, વ્યતીપાત,
વિપુલ-મુર્યનો મેપરાશિસક્રમ તુળારાશિસક્રમનો દિવસ, અયનદ્રવ્ય-દક્ષિણા-
યન ઉત્તરાયણ, દ્વાદશીએ અનુરાધાનો કે શ્રવણનક્ષત્રનો સંગમ, એકાદ-
શીએ કે દ્વાદશીએ ઉત્તરાશ્વિનુ કે ઉત્તરાષાઢા કે ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષ-
ત્રનો સંગમ, કાર્તિકશુકલ નવમી, માઘશુકલસપ્તમી, અક્ષયતૃતીયા-વૈશાખ-
શુકલતૃતીયા, અષ્ટકા-હેમત શિશિર ઋતુના અપરપક્ષની અષ્ટમીઓ,

અક્ષયાત્યત્તૃતીયાયામષ્ટકાન્વષ્ટકાસ્વપિ । પથ્યાં ચ કપિલાશ્યાયાં
યોગે ચાર્ધોદયામિધે ॥૪૮॥ રાકાયામનુમત્યાં વા તન્માસાત્યર્ક્ષ-
સદ્ગમે । દિને સ્વજન્મર્ક્ષયુતે મન્વાદિપુ તિથિષ્વપિ ॥૪૯॥ ઉત્સવા-
હેપુ વિષ્ણોશ્ચ પ્રાદુર્ભાવદિનેપુ ચ । ઇન્દુદક્ષ્યેડર્કસદ્ધાન્તૌ ચન્દ્ર-
સૂર્યગ્રહે તથા ॥૫૦॥ જ્ઞાનં દાનં જપો હોમઃ શ્રાદ્ધં વ્રાહ્મણમોજનમ્ ।
પ્તેપુ કુર્યાદ્ધત્કિશ્ચિત્પુણ્યં સ્યાદક્ષયં હિ તત્ ॥૫૧॥ અમાવાસ્યાઽથ
સોમેન સપ્તમી ભાનુના સહ । ચતુર્થી ભૂમિપુત્રેણ સોમપુત્રેણ
ચાષ્ટમી ॥૫૨॥ ચતસ્રસ્તિથયસ્ત્વેતાઃ સૂર્યગ્રહણસમ્મિતાઃ । આસુ
દાનં જપો હોમો ભવેત્કોટિગુણઃ કૃતઃ ॥૫૩॥ ગર્ભાધાનાદિસંસ્કાર-
ત્રયકાલેઽથ યોપિતઃ । જાતકર્માદિપુ તથા સંસ્કારેપુ સુતસ્ય
ચ ॥૫૪॥ પ્રેતકર્મેણિ પિત્રોશ્ચ મૃતાહે વાર્ષિકે તયોઃ । કુર્યાત્પુણ્યં

અન્વષ્ટકા-તે થટ્ટી ઉત્તરની નવમીઓ, (અપિશબ્દથી અષ્ટકાના પૂર્વદિનો-
સપ્તમીઓ લેવી) ઠપિલાપછી, અર્ધોદયયોગ, રાકા-પૂર્ણચન્દ્રયુક્ત પૂર્ણિમા
ઠે અનુમાર્તિ-એકકળામાત્રન્યૂનચદ્રયુક્ત પૂર્ણિમા, તેતે માસનામના નક્ષ-
ત્રોએ યુક્ત પૂર્ણિમાઓ, પોતાના જન્મનક્ષત્રે યુક્ત દિવસ, મન્વાદિયુગાદિ
તિથિઓ, વિષ્ણુના અનકેટાદિ ઉત્સવદિવસો તથા જન્માષ્ટમી રામનવમી
આદિક પ્રાદુર્ભાવદિવસો, અમાવાસ્યા, સૂર્યનો તે તે રાશિમા જે પ્રવેશ તે
દિવસો, ચંદ્રસૂર્યના ચંદ્રણુદિવસો, આ બધા પુણ્યકાળોમા જ્ઞાન દાન જપ
હોમ શ્રાદ્ધ બ્રહ્મકોજ આદિક પુણ્યને યથાશક્તિ કરે. ઉક્ત શુભ કાળમા
કરેલુ સત્કર્મ પુણ્યવિશેષને ભેદે આપનાર થાયછે ॥૪૬-૫૧॥ સોમવારી
અમાવાસ્યા, રવિવારી સપ્તમી, મંગળવારી ચતુર્થી, બુધવારી અષ્ટમી,
આ ચાર તિથિઓ સૂર્યચંદ્રણુદિને સમાન માની છે. આ તિથિઓમા
કરેલાં દાન જપ હોમાદિકવડે કોટિધણુ અધિક પુણ્ય થાયછે (આ સ્તુતિ
છે) ॥૫૨-૫૩॥ વળી પત્નીના ગર્ભાધાન પુસવન સીમત નામના સંસ્કાર-
દિવસે, પુત્રના જાતકર્માદિ સંસ્કારસમયે, પોતાના મત્રદીક્ષા યજ્ઞદીક્ષાદિ
સંસ્કારસમયે, માતાપિતાની ઔર્ધ્વદૈદિક ક્રિયામા, તે બંનેના વાર્ષિક મૃત-
દિવસે અને પોતાના અભ્યુદય (અકસ્માત ધનાદિલાભ) સમયે યથાશક્તિ

યથાશક્તિ સ્વસ્ય ચામ્યુદયે સતિ ॥૫૫॥ શ્રોત્રિયાય કુલીનાય
વિનીતાય તપસ્વિને । વ્રતસ્થાય દરિદ્રાય દાનં દેયં હિ સર્વથા ॥૫૬॥
યથા તપઃ સત્યયુગે ચ યશ્ચાસ્ત્રેતાયુગે દ્વાપર ઈશપૂજા । હિતાય
નૃણામુદિતા તથૈવ કલૌ યુગે બ્રાહ્મણવર્ચ ! દાનમ્ ॥૫૭॥ इति श्रीस-
त्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे गृहस्थधर्मेणु देश-
कालपात्रविशेषनिरूपणनामा दशमोऽध्यायः ॥૧૦॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સર્વેપામિહ દાનાનામદ્વદાનં વિશિષ્યતે ।

દાન કરે. કેમકે આ બધા પુણ્યકાળો કહ્યા છે ॥૫૪-૫૫॥ હવે દાન કહેતા
તેનો અને તેના પાત્રનો મહિમા કહે છે—આજ દાનનો પાત્ર છે—જે કુલીન
શ્રોત્રિય તપસ્વી અને વિનીત હોય, કુળમદ વિદ્યામદ અને તપોમદનો દૂપક
હોય, (માટે વિનીત એમ કહ્યું છે.) જે વ્રતનિષ્ઠ અને દરિદ્ર (વૃત્તિકર્ષિત)
હોય, તે પાત્રોને સર્વથા દાન દેવું ॥૫૬॥ હે બ્રાહ્મણવર્ચ ! સત્યયુગમાં જેમ
તપ નરોના હિતમાટે મુનિઓએ પ્રશસ્ત કર્યું છે, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞો નરોના
હિતમાટે જેમ પ્રશસ્ત માન્યા છે, દ્વાપરમા જેમ પરમેશ્વરપૂજન નરોના
હિતમાટે પ્રશસ્ત માન્યું છે તેમજ કલિયુગમાં તો તપ આદિકની અપેક્ષાએ
દાન નરોના હિતમાટે પ્રશસ્ત માન્યું છે ॥૫૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ દેશકાળપાત્રવિશેષનિરૂ-
પણનામા દશમેઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

^૧અધ્યાય ૧૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન ! પૂર્વ અધ્યાયના અંતમાં દાન
પ્રસ્તુત કર્યું છે. તેમાં અન્નદાન, અન્ય સર્વ દાનોની અપેક્ષાએ અધિક છે.
કારણ કે અન્નદાતા પ્રાણદાતાજી કહ્યો છે. અન્નજ પ્રાણિઓના પ્રાણ-પ્રાણ-
ધારણુદેતુ છે. કલિયુગમાં પ્રાણધારણુ વિશેષપણે અન્નને અધીન છે.
પૂર્વકલ્પમાં પ્રલપતિએ ‘અન્નમમૃતમ્’—અન્નજ અમૃત છે એમ કહ્યું હતું.
જે હેતુમાટે અન્નવડેજ પ્રલઓ જીવે છે તે હેતુમાટે અન્ન અમૃત કહ્યું છે.

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સર્વાધિક દાનવિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

અન્નં હિ પ્રાણિનાં પ્રાણા દ્યુદ્ધદઃ પ્રાણદઃ સ્મૃતઃ ॥૧॥ અન્નમમૃતમિ-
ત્યાહ પુરાકલ્પે પ્રજાપતિઃ । અન્નમાશ્રિત્ય વર્તન્તે ત્રયો લોકા ન
સંશયઃ ॥૨॥ બ્રાહ્મણાયામિરૂપાય યો દદાત્યન્નમર્થિને । સ નિધત્તે
નિધિશ્રેષ્ઠં પારલૌકિકમાત્મનઃ ॥૩॥ બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયં વૈશ્યં શૂદ્રં
વાન્યં ક્ષુધાતુરમ્ । દદ્વા સ્વયમુપોપ્યાપિ યોઽન્નં દત્તે સ ધર્મવિત્
॥૪॥ કૃતપાતકકર્માપિ યો દદ્યાદન્નમર્થિને । બ્રાહ્મણાય વિશેષેણ
ન સ પાપેન લિપ્યતે ॥૫॥ અન્નાભાવે તુ મિથ્યન્તે શારીરાઃ પદ્મ

માટેજ ત્રણ લોકો અન્નનેજ આશરીને વર્તે છે એમા સશય નથી અન્ન
વડે જીવતાથકા શ્રેયસાઝ કર્મ કરવા સમર્થ થાયછે, તો અભ્યુદય નિ શ્રેય-
સના સાધનનું અનુષ્ઠાન કરવામાં સમર્થ વધુ જે હેતુમાટે અન્નેજ ધારી
રખાયછે માટે અન્નદાન ઉત્કૃષ્ટ છે ॥૨-૨॥ જે ગૃહી વિદ્યાતપપ્રમુખગુણ
સંપન્ન અર્થાં વિપ્રને અન્ન આપેછે તે પોતાને પરલોકમાં ઉપયોગી શ્રેષ્ઠ
નિધિને સંપાદન કરેછે (જેમ કોઈ ધનાઢ્ય આપદામા ઉપયોગ માટે
ધનને જમીનમાં ખોદીને સંઘરી રાખેછે તેમ આ અતર્ગુપ્ત નિધિ છે) ॥૩॥
અન્નનું જે ભુખ્યો હોય તે પાત્ર છે, તો બ્રાહ્મણ હોય કે ક્ષત્રિય હોય કે વૈશ્ય
હોય કે શૂદ્ર કે બીજે કોઈ હોય તે ક્ષુધાતુરને આવેલો ભેદને સ્વય ઉપવાસ
કરીનેપણુ જે અન્ન આપેછે તે ધર્મસ્વરૂપવિત્ ધાર્મિકાગ્રેસર છે. ‘આ
લતિથી વર છે આ અવર છે, આ વિદ્યાથી વર છે આ અવર છે, તેથી આ
અન્નદાનનો પાત્ર છે આ નથી’ આનું વિવેચનતો ધર્મરહસ્યને નહિ જાણુ-
નારાઓને મતે છે. આ પાત્રવિલાગતો અન્યત્ર દાનમા અભિમત છે પણ
અન્નદાનમાં નહિ ॥૪॥ આ અન્નદાન પાપકર્તાના પણ પાપને હરનાઝ છે.
ગુણવાન બ્રાહ્મણને આપેલુ તો વિશેષપણે પાતકને પ્રણાશ કરેછે ॥૫॥
અન્નમહિમાને અનુવર્ણવેછે-વિશ્વક્ષણ સંસ્કલેપને પામેલાં પૃથિવ્યાદિ પાચ
ભૂતોએ આરંભેલુ આ શરીર તેમણેજ ધારીએ છીએ. આવા ધારણ-
કારણને લીધે તે ધાતુઓ કહેવાયછે. તે આ પાચ પૃથિવ્યાદિ ધાતુઓ
અનુદિન અનુસેવાતા અન્નવડેજ પોષણને પામેછે અન્નના અલાભમા તો
તે આ પાચ ધાતુઓ અતે વિશીર્ણ થઈ જાયછે. લોકમા બળવાનનું પણ

ધાતવઃ । વલં વલવતો ઽપીહ પ્રણદ્યત્યન્નહાનિતઃ ॥૬॥ અન્નેન વર્તતે
 સર્વં યત્કિંચિત્સ્યાણુ જહ્નમમ્ । ત્રિપુ લોકેષુ ધર્માર્થમન્નં દેયમતો
 વુધૈઃ ॥૭॥ અન્નદસ્ય મનુષ્યસ્ય વલમોજો યશાંસિ ચ । પુણ્યં ચ
 વર્ધતે શશ્વદ્વિપુ લોકેષુ સુમત ! ॥૮॥ ભવનાન્યન્નદાતૃણાં પ્રકા-
 શન્તે ત્રિવિષ્ટપે । તરુણાદિત્યવર્ણાનિ સ્યાવરાણિ ચરાણિ ચ ॥૯॥
 પ્રાસાદાઃ પાણ્દુરાઃ શુભ્રાઃ શય્યાશ્ચ કનકોઽવલાઃ । અન્નદાસ્તાઃ
 પ્રપદ્યન્તે તસ્માદન્નપ્રદો ભવેત્ ॥૧૦॥ લક્ષં વાપ્યયુતં વિપ્રાન્સહસ્રં
 શતમેવ વા । સદન્નૈઃ પાયસાદૈશ્ચ શક્તિતો ભોજયેત્તુ યઃ ॥૧૧॥
 દિવ્યં વિમાનમારુહ્ય સૌવર્ણં સૂર્યવર્ચસમ્ । ગીયમાનો દેવગણૈઃ સ

અળ દિને દિને ક્ષય પામી જાય, તો અન્નહાનિને લીધે પ્રાણિઓ પ્રણાશ
 પામી જાયછે એમાં સંશય નથી ॥૬॥ ચરાચરામત્ક 'અધુય ત્રિલોકી-
 અંતર્ગત જગત્ ખાનારા અને ખાવાનું એવા વિભાગાત્મક વર્તેછે. તો
 ખાનારો વર્ગ અન્ન વિના નજ જીવે. લોકોને સર્જતા સર્વેશ્વરે આ વિભાગ
 લોકસ્થિતિ માટે નિર્માણ કર્યો છે. તે આ ત્રિલોકી અન્નમાં પ્રતિષ્ઠા પામી
 રહી છે. તો આ ત્રણ લોકોમાં ધર્મને ઇચ્છતા બુદ્ધજને બુદ્ધક્ષિતને અન્ન
 આપવું. આ અન્નદાનધર્મ સર્વ લોકોમાં પ્રશસ્ત માન્યો છે ॥૭॥ હે સુમત !
 અન્નદાતા મનુષ્યનું શરીરસામર્થ્ય, ઇન્દ્રિયઅળ, સકળ દિગંતપ્રકાશક યશ
 અને આ લોક પરલોકમાં સુખાકારી પુણ્ય નિરંતર પ્રવૃદ્ધિ પામતું જાયછે
 ॥૮॥ તે આ અન્નદાતા મહાનુભાવનું આ લોકમાં યદ્યપિ જર્ણુ પાંદડાંમય
 ઘર ભલે વર્તે છે તથાપિ પરલોક સ્વર્ગમાં તદ્દણુસૂર્યસદૃશ વર્ણુવાળાં
 (અતિતેજસ્વી) ભવનો અને તેવાં વિમાનો પ્રકાશે છે. તથા પાંદુર-પીત-
 મિશ્રિત શ્વેતવર્ણુવાળી શુભ્ર-કેવળ શ્વેતવર્ણુવાળી હવેલીઓ અને સુવર્ણો-
 જ્વજ્વળ શય્યાઓને અન્નદાતાઓ પામેછે. માટે અન્નદાનના મહિમાને
 જાણતા જને અન્નનું દાન કરવું ॥૯-૧૦॥ લાખ કે દશ હજાર કે હજાર જે
 સો વિપ્રોને જે ગૃહીજન સદુપાયસંપાદિત દુધપાકાદિ અન્નવડે યથાશક્તિ
 જમાડે તે આ જન સુવર્ણમય સૂર્યપ્રભાસદૃશ દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને
 દેવગણોએ સ્તુતિ કર્યોથકો સ્વર્ગને પામીને ત્યાં સુખેથી રહેછે ॥૧૧-૧૨॥

સ્વર્ગે વસતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૨॥ તથાઽત્ર ભૂમિદાનં ચ મહાદાનં પ્રકી-
ર્ત્યતે । સર્વાન્કામાનવાપ્રોતિ ભૂમિદાનેન માનવઃ ॥૧૩॥ અપિ ગોચ-
ર્મમાત્રાં યઃ પક્ષધાન્યભૂતાં મહીમ્ । વિપ્રાય સાધવે દદ્યાત્તસ્ય
પુણ્યમનન્તકમ્ ॥૧૪॥ ઇકો વૃષઃ શતં ગાવો યાવત્યાં શેરતે ભુવિ ।
ગોચર્મમાત્રા સા ભૂમિરુચ્યતે પરિમાણતઃ ॥૧૫॥ સર્વપાપવિનિ-
ર્મુક્તો ભૂમિદઃ પુરુષો ભવેત્ । અશ્વમેધાધિકં પુણ્યં સઘઃ પ્રાપ્નોતિ
નિશ્ચિતમ્ ॥૧૬॥ સુવર્ણં રજતં વસ્ત્રં મણિમુક્તાવસૂનિ ચ । સર્વમે-
તન્મહાપ્રાદ્યો દદાતિ વસુધાં દદત્ ॥૧૭॥ પશ્ચ પૂર્વાન્સ પુરુપાન્સં
ચ પશ્ચ પરાનપિ । ઇકાદશ દદદ્ભૂમિં પરિપાતીહ માનવઃ ॥૧૮॥
સર્વોપસ્કરંસંયુક્તં દદં વેદમ દ્વિજાય યઃ । દદ્યાત્સમ્પૂજ્ય વિધિવ-

અન્નદાનવિધાનથકી અન્નતર જેમા અન્ન નિપજેછે તે ભૂમિના દાનના
મહિમાને કહેછે-તથા આ લોકમા જે ભૂમિદાન છે તે મહાવિંઓએ મહા-
દાન કહ્યું છે. ભૂમિદાનને કરતો પુરુષ સર્વ કામોને આ લોક પરલોકમાં
પામેછે ॥૧૩॥ જે જન શુભલક્ષણુલક્ષિત વિપ્રને પક્ષધાન્યપરિપૂર્ણ ગોચર્મ-
માત્ર પણ પૃથ્વી આપે તે અક્ષય પુણ્યને પામે ॥૧૪॥ એક બળીવર્દ અને
સો ગાયો જેટલી જમીનમાં સુખેથી સુઈ રહે તેટલા વિસ્તારવાળી જમીનને
ગોચર્મપરિમિતા કહેછે ॥૧૫॥ તે આ પૃથ્વીપ્રદાતા પુરુષ સર્વ પાપોથકી
વિમુક્ત થાયછે. અને તત્કાલજ અશ્વમેધથકી અધિક પુણ્યને પામેછે
॥૧૬॥ સુવર્ણુદાન, રજતદાન અને વસ્ત્રમુક્તામણિરત્નાદિક દાનથી જે ફળ
થાય છે તે સર્વ ફળ મહાપ્રાણ પુરુષે કરેલા આ એક ભૂમિદાનથી સિદ્ધ
થાય છે ॥૧૭॥ જે માનવ લોકમાં ભૂમિદાન કરેછે તે પોતાને, પોતાથકી પૂર્વે
થએલા પાપ પુરુષોને અને પોતાથકી આગળ થનારા પાંચ પુરુષોને, એમ
મળીને અગીયાર પુરુષોને પાપથકી પરિપાળેછે અને પુણ્યસાથે જોડેછે
॥૧૮॥ હવે ગૃહદાનને વખાલેછે-અનિયત અન્નદાન પ્રથમ કહ્યું. પછી
ભૂમિરૂપ નિયત અન્નદાન કહ્યું, નિયત અન્નવાળાને નિયત નિવાસપણુ સમુ-
ચિત છે, તો હવે અવસરપ્રાપ્ત આ ગૃહદાન છે. ખાંડણીઓ ઘડી પાત્ર વસ્ત્ર
ધન ધાન્યાદિ સમગ્ર ઉપકરણોએ પરિપૂર્ણ, દૃઢ-વાયુવૃદ્ધિના અભિધાતને

બ્રહ્મલોકં સ ચામુયાત્ ॥૧૯॥ પ્રાકારા યત્ર સૌવર્ણા ગૃહાણ્યુચૈસ્ત-
રાણિ ચ । નાનારજ્જૈર્ભૂપિતાનિ તાનિ પ્રાપ્નોતિ વેદમદઃ ॥૨૦॥ કુટુ-
મ્બિને બ્રાહ્મણાય સુશીલાં ગાં દદાતિ યઃ । સવત્સાં વસ્ત્રસંયુક્તાં
સુરૂપાં ચ પયસ્વિનીમ્ ॥૨૧॥ હેમશ્ચક્રીં રક્તમરુરાં મુક્તાહારવિ-
ભૂપિતામ્ । સદક્ષિણાં વિધાનેન વિષ્ણુલોકં સ ચામુયાત્ ॥૨૨॥
સુવર્ણં દક્ષિણોપેતં બ્રાહ્મણાય દદાતિ યઃ । ન પ્રાપ્નોતિ સ માલિન્યં
સર્વદોષૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૨૩॥ માઘમાસે તિલાન્ યશ્ચ બ્રાહ્મણેભ્યઃ
પ્રયચ્છતિ । તામ્રપાત્રમૃતાન્સોઽપિ યમલોકં ન પશ્યતિ ॥૨૪॥
નિદાઘકાલે પાનીયં યઃ પ્રયચ્છત્યુપાનહૌ । છત્રં ચ વર્ષાકાલે
યશ્ચન્દ્રલોકં પ્રયાન્તિ તે ॥૨૫॥

સહન કરી શકે એવું ઘર પાત્ર વિગ્રને યથાવિધિ સંપૂર્ણને જે આપે તે બ્રહ્મ-
લોકને પામે ॥૧૯॥ તે આ ગૃહદાતા નર જેમાં સુવર્ણમય કિલ્લાઓ વિરાળેછે,
જેમાં અતિઉત્તમ નાનાવિધરત્નસમલકૃત લવનો પ્રકાશેછે તે લોકને પામેછે
॥૨૦॥ હવે ગોદાનને પ્રશંસેછે-કુટુંબી વિગ્રને ગાય સુશીલ-લાતો મારવી
શીંગડુ મારવું વિગેરે દોષોએ રહિત હોવાથી સારા સ્વભાવવાળી મુરૂપા
સવત્સા બહુ દુધવાળી આપે. દુધ વિનાની હુશીલા દાનલાયક નથી તેવી
ગાયોના દાનમાં વિક્ષણતા અને અનર્થાપત્તિ શ્રુતિએ કહી છે-‘પીતોદકા
જમ્બવૃણા દુગ્ધદોહા નિરિન્દ્રિયાઃ । અનન્દા નામ ચે લોકાસ્તાન્ સ ગચ્છતિ
તા દદત્’ ધતિ શીંગડામાં સુવર્ણથી, ખરીઓમાં રૂપાથી, ગળામાં મુક્તા-
હારથી સમલકૃત કરીને અને વસ્ત્રથી સમલકૃત કરીને દક્ષિણાસહિત
યથાવિધિ આપે. જે જન આ રીતે ગાયનું દાન કરે તે વિષ્ણુલોકને પામે
છે ॥૨૧-૨૨॥ જે ગૃહિજન બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાસહિત સુવર્ણનું દાન કરેછે
તે માનસમાલિન્યથી મુક્ત થાયછે (નિર્મળ મનવાળો થાયછે) ખીન્ન બધા
દોષોથી પણ મુક્ત થાયછે ॥૨૩॥ જે માનવ માઘમાસમાં તામ્રપાત્રમાં
ભરેલા તલ બ્રાહ્મણને આપેછે તે પણ યમયાતનાને અનુભવતો નથી ॥૨૪॥
જે જન ગ્રીષ્મસમયે પાનીય અને પગરખાને આપેછે તથા જે વર્ષાકાળમાં
છત્રીને આપેછે તે ચંદ્રલોકને પામેછે ॥૨૫॥

ભોજયેતુ યઃ । વિષ્ણુભક્તાન્દિજાન્સાધૂન્ વિરક્તાંશ્ચ વિશેષતઃ ॥૨૬॥ સર્વેપામપિ યજ્ઞાનાં પ્રાપ્તોત્યેવ ફલં સ ચ । તસૈ પ્રીતો હરિર્દત્તે સર્વે તન્મનસેન્નિસિતમ્ ॥૨૭॥ દ્વાદશ્યાં માર્ગશીર્ષસ્ય કેશવં તુ પ્રપૂજ્ય યઃ । તદ્ભક્તાન્ભોજયેત્તસ્ય ફલં સ્યાદશ્વમેધજમ્ ॥૨૮॥ પૌપે નારાયણં ભક્ત્યા પૂજયિત્વૈવ ભોજયેત્ । દ્વાદશ્યાં બ્રાહ્મણાન્તસ્ય વાજપેયફલં ભવેત્ ॥૨૯॥ માધવં યઃ સમભ્યર્ચ્ય દ્વાદશ્યાં માઘમાસિ ચ । ભોજયેદ્બ્રાહ્મણાન્તસ્ય ફલં સ્યાદ્રાજસૂયજમ્ ॥૩૦॥ ગોવિન્દં ફાલ્ગુનેઽભ્યર્ચ્ય માસિ યો દ્વાદશીદિને । પ્રીણયેદ્બ્રાહ્મણાન્તસ્ય ફલં સ્યાદતિરાગ્નજમ્ ॥૩૧॥ વિષ્ણું ભક્ત્યા સમભ્યર્ચ્ય દ્વાદશ્યાં મધુમાસિ ચ । તદ્ભક્તાન્બ્રાહ્મણાન્સાધૂન્સ્વશક્ત્યા પ્રીણયેચ્ચ યઃ ॥૩૨॥ પૌષ્ઠરીક્સ્ય યજ્ઞસ્ય ફલં પ્રાપ્ય સ માનવઃ । દિવ્યં

જે જનતો એકાદશીનુ વ્રત કરીને દ્વાદશીએ વિષ્ણુભક્ત દ્વિજો તથા વિરક્ત સાધુઓને વિશેષપણે જમાડે તે સર્વ કોઈ યજ્ઞોના ફળને પામેજ છે તેની ઉપર પ્રસન્ન થએલા ભગવાન શ્રીહરિ તેનું સમગ્ર મનોવાહિત પરિપૂર્ણ કરેછે ॥૨૬-૨૭॥ જે જન માર્ગશીર્ષ માસની એકાદશીનો ઉપવાસ કરી તે દ્વાદશીએ તે માસના અધિષ્ઠાતા, કેશવનામના ભગવદ્વ્યૂહાવતાર-વિગેષનું પૂજન કરીને, તેમના ભક્ત સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાડે તે અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામેછે ॥૨૮॥ જે જન પોષમાસની એકાદશીનુ વ્રત કરીને, દ્વાદશી દિને નારાયણને ભક્તિથી પૂજીને સાધુ વિપ્રોને યથાશક્તિ ભોજન કરાવે તે વાજપેય યજ્ઞફળને પામેછે ॥૨૯॥ જે માનવ માઘમાસની એકાદશીનો ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીદિવસે માધવ ભગવાનનું પૂજન કરીને યથાશક્તિ સતબ્રાહ્મણોને જમાડે તે રાજસૂયયજ્ઞફળને પામેછે ॥૩૦॥ ફાલ્ગુન એકાદશીનો ઉપવાસ કરી દ્વાદશીદિને ગોવિંદ ભગવાનનું અર્ચન કરીને જે યથાશક્તિ સાધુ વિપ્રોને તૃપ્ત કરે તે પુરૂષ અતિરાગ્નયજ્ઞફળને પામે ॥૩૧॥ જે માનવ ચૈત્રમાસની એકાદશીનુ વ્રત કરી દ્વાદશીદિને વિષ્ણુનું ભક્તિથી સમર્ચન કરી તેના ભક્ત બ્રાહ્મણો સાધુઓને યથાશક્તિ જમાડે તે પૌંડરીક યાગના ફળને પામે અને દેહને અતે ભવબ્રહ્માદિદેવદુર્લભ દિવ્ય ભગવદ્ભાને

લોકમવાપ્નોતિ દેહાન્તે દેવદુર્લભમ્ ॥૩૩॥ દ્વાદશ્યાં પૂજયિત્વા
યો માધવે મધુસૂદનમ્ । મોજયેદ્બ્રાહ્મણાંસ્તસ્ય હ્યગ્નિષ્ઠોમફલં ભવેત્
॥૩૪॥ ત્રિવિક્રમં પૂજયિત્વા ય્યેષ્ઠે ચ દ્વાદશીદિને । મોજયેદ્યો
દ્વિજાન્ યાયાદ્વચામયનજં ફલમ્ ॥૩૫॥ સમ્પૂજ્ય વામનં ભક્ત્યા
દ્વાદશ્યાં શુચિમાસિ યઃ । વિપ્રાંસ્તુ મોજયેત્તસ્ય ફલં સ્યાત્સોમ-
યાગજમ્ ॥૩૬॥ શ્રાવણે શ્રીધરં ચ સમર્ચ્ય દ્વાદશીદિને । મોજયે-
દ્બ્રાહ્મણાન્ સોઽપિ યાયાદ્વિશ્વજિતઃ ફલમ્ ॥૩૭॥ હૃષીકેશં ભાદ્ર-
પદે દ્વાદશ્યાં ચ સમર્ચ્ય યઃ । બ્રાહ્મણાન્મોજયેત્તસ્ય સૌત્રામણ્યાઃ
ફલં ભવેત્ ॥૩૮॥ આશ્વિને પદ્મનાભં યઃ સમર્ચ્ય દ્વાદશીદિને ।
વિપ્રાન્સન્તર્પયેત્સોઽપિ સૌમિકં ફલમાપ્નુયાત્ ॥૩૯॥ દ્વાદશ્યાં
કાર્તિકે ચેદ્ધા માસિ દામોદરં દ્વિજાન્ । મોજયેદ્યઃ સ ચાપ્નોતિ સર્વ-

પામેષ્ઠે ॥૩૨-૩૩॥ જે જન વૈશાખ માસમા એકાદશીનો ઉપવાસ કરી, તે
દ્વાદશીએ મધુસૂદન નામના ભગવાનનું લક્ષ્મી પૂજન કરી, યથાશક્તિ
સાધુબ્રાહ્મણોને જમાડે તે પુરૂષ અગ્નિષ્ઠોમયજ્ઞના ફળને પામેષ્ઠે ॥૩૪॥ જે
જન જ્યેષ્ઠમાસમાં એકાદશીનો ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીદિને ત્રિવિક્રમ ભગ-
વાનની પૂજા કરીને યથાશક્તિ સાધુ વિપ્રોને ભોજન કરાવે તે ગવાયનયજ્ઞ
ફળને પામેષ્ઠે ॥૩૫॥ જે નર આષાઢ માસમા એકાદશીમતનું ઉપોષણ કરી,
તે દ્વાદશી દિવસે વામન ભગવાનનું સંપૂજન કરી સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાડે
તેને સોમયાગનું ફળ થાય છે ॥૩૬॥ જે જન શ્રાવણ માસમાં એકાદશીનો
ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીએ શ્રીધર ભગવાનનું સમર્ચન કરી બ્રાહ્મણોને ભોજન
કરાવે તેપણુ વિશ્વજીતયજ્ઞના ફળને પામે ॥૩૭॥ ભાદ્રપદમાસમાં એકા-
દશીનો ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીએ હૃષીકેશ ભગવાનનું અર્ચન કરી જે યથા-
શક્તિ સાધુવિપ્રોને જમાડે તે સૌત્રામણીયાગના ફળને પામે ॥૩૮॥ આશ્વિન
માસમાં એકાદશીનો ઉપવાસ કરી દ્વાદશીએ પદ્મનાભ ભગવાનનું સમર્ચ-
યન કરી જે યથાશક્તિ વિપ્રસાધુઓને જમાડે તે સોમમખના ફળને પામે
॥૩૯॥ જે જન કાર્તિક માસમાં એકાદશીમત કરીને દ્વાદશીદિને દામોદર
ભગવાનનું અભ્યર્ચન કરી બ્રાહ્મણ સાધુઓને જમાડે તે સર્વમેધ નામના

મેઘફલં પુમાન્ ॥૪૦॥ દ્વાદશી વૈષ્ણવી પ્રેષ્ટા તિથિર્નારાયણસ્ય ચ ।
તસ્યાં યત્સુકૃતં કુર્યાત્તદ્ગ્રવેદક્ષયં ચલુ ॥૪૧॥ દાનાનિ ચ યથાશક્તિ
દદ્યાદ્દિપ્રાય તદ્દિને । તત્તદ્વત્ત્વચિતૈર્મોઙ્યૈર્મકાન્તસ્મૃતિણ્યેદ્ધરેઃ ॥૪૨॥
एवंविधो गृही दिव्यं किङ्किणीजालमण्डितम् । अर्कप्रभं समारुह्य
विमानं याति तत्पदम् ॥૪૩॥ ઔપધં સ્નેહમાહારં રોગિણે રોગ-
શાન્તયે । દદાનો રોગરહિતો દીર્ઘાયુર્જાયતે નરઃ ॥૪૪॥ વેદં શાસ્ત્રં
પુરાણં ચા ભારતં ચા દદાતિ યઃ । અક્ષયં તદ્ગ્રવેત્પુણ્યં સર્વપાપક્ષયો
ભવેત્ ॥૪૫॥ શીતકાલે ચ ઘરનાણિ કાષ્ઠાન્યૂર્ણપટાંસ્તથા । દદાતિ
યો બ્રાહ્મણેભ્યઃ સ નિત્યં સુખમેઘતે ॥૪૬॥ યદ્યદિષ્ટતમં લોકે યચ્ચાપિ

યજ્ઞના કૃળને પામે છે ॥૪૦॥ દ્વાદશીએ જે સુકૃત કર્યું છે તે અક્ષય કૃળને
આપે છે, કેમકે આ તિથિના દેવ વિષ્ણુ છે. તેથી તે દેવદેવ વિષ્ણુ બહુ
પ્રસન્ન થાય છે ॥૪૧॥ તે દિવસે વિપ્રોને દાનો યથાશક્તિ આપે તે તે
ઋતુમા ઉચિત લોભ્યાત આપીને હરિના લક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરે ॥૪૨॥
આ રીતે તેને પુણ્ય કાળવિશેષમા લક્ષ્મી અને લગવાનનું આદરથી અર્ચન
કરતો ગૃહી માનવ મરીને નાની નાની કિંકિણી (ઘુઘરીયો કે ઘંટડીયો) ના
સમૂહથી શોભતા, સૂર્યપ્રભાસદૃશ તેજસ્વી, દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને
વિષ્ણુના પદને પામે છે ॥૪૩॥ જે વૈદ્ય કે બીજે કોઈ નર રોગાતુરને સમુ-
ચિત ઔપધ, પથ્ય આહાર અને અપેક્ષિત ઘૃતાદિકને આપે તે રોગરહિત,
દૃઢગાત્ર અને દીર્ઘાયુ થાય છે ॥૪૪॥ જે પુરૂષ ઋગાદિ વેદ કે મીમાંસાદિરૂપ
શાસ્ત્ર કે વિષ્ણુપુરાણાદિ પુરાણ કે ભારતનું (તેના તેના પુસ્તકનું) દાન
યોગ્ય વિપ્રને આપે છે તેને અક્ષય પુણ્ય થાય અને સર્વ પાપનો પ્રક્ષય થાય
॥૪૫॥ જે જન શીતકાળમાં શીતનિવારણમાં સમર્થ કામળીયો, પહેરવા
ઓઢવામા યોગ્ય વસ્ત્રો અને પ્રભવાળી શકાય એવાં શુષ્ક કાષ્ઠો બ્રાહ્મણોને
આપે તે આ લોકમાં નિલમ્બુખને પામે છે અને પરલોકમા પણ સુખને પામે છે
॥૪૬॥ લોકમાં જે જે વસ્તુ પોતાને પ્રિયતમ હોય અને ઘરમાં જે જે
ઇષ્ટતમ હોય તે તે વસ્તુઓ આદરથી ગુણુશાળી વિપ્રને જે આપે (પ્રિય
ખદાર્થનું પ્રદાનજ પ્રશસ્ત છે, કેમ તો પ્રિય વસ્તુ પરને આપવા માટે

વ્યતિતં ગૃહે । તત્તદ્દુષ્ટવતે દેયં તદેવાક્ષયમિચ્છતા ॥૪૭॥ દ્વાદશ્યાં
 ચૈત્રગૃહે ચ શ્વેતવસ્ત્રપ્રદો નરઃ । ચૈત્રે પ્રતિદિનં વા યઃ સોઽક્ષયં
 સ્વર્ગમેતિ હિ ॥૪૮॥ વૈશાખે સ્વર્ગદઃ શુક્રે છત્રોપાનત્પ્રદસ્તથા ।
 શર્યાપ્રદઃ શુચી માસે શ્વેતદ્વીપમવામુયાત્ ॥૪૯॥ પુરાણદાતા નભસિ
 પ્રોષ્ઠપાદે ચ ગોપ્રદઃ । હૃષેઽશ્વદાતા પુરુષઃ કુલમુદ્ધરતે નિજમ્ ॥૫૦॥
 ઋર્ણામૂર્જે ચ લવણં માર્ગે પૌષેઽન્નપર્વતમ્ । ફાલ્ગુને મુરમિદ્રવ્યં યો
 દદ્યાત્સ સુખી સદા ॥૫૧॥ ન દાનં યદાસે દદ્યાન્ન મયાન્ન ચ લોભતઃ ।
 પરલોકહિતાયૈવ દેયં પાત્રદ્વિજાય તત્ ॥૫૨॥ પાત્રભૂતોઽપિ યો
 વિપ્રઃ પ્રતિગૃહ્ય પ્રતિગ્રહમ્ । અસત્સુ વિનિયુક્તીત તસ્મૈ દેયં ન
 કહિંચિત્ ॥૫૩॥ સત્ત્વયં કુરુતે યસ્તુ સમાદાય તતસ્તતઃ । ધર્માર્થ

સ્વાર્થપર પુરૂષ ઉત્સાહી થતો નથી) તે અક્ષય ક્ષણને પામેછે ॥૭૭॥ જે
 નર ચૈત્રમાસમા પ્રતિદિન અથવા અશક્ત હોય તો ચૈત્રશુકલ દ્વાદશીએ શ્વેત
 વસ્ત્રનું વિપ્રને આદરથી દાન આપેછે તે અક્ષય સ્વર્ગક્ષણને પામેછે (અક્ષ-
 યતાતો લાંબો કાળ અનુભવવારૂપ બાણવી) ॥૪૮॥ જે નર વૈશાખમાં
 સુવર્ણનું દાન કરેછે, જ્યેષ્ઠમાં છત્ર ઉપાનહનું દાન કરેછે અને આષાઢમાં
 શર્યાનું દાન કરેછે તે આ લોકથડી પ્રયાણ કરતાં શ્વેતદ્વીપને પામેછે ॥૪૯॥
 જે પુરૂષ શ્રાવણમાસમાં પુરાણપુસ્તકોનું પ્રદાન કરેછે, બાદ્રપદ માસમાં
 ગાયોનું દાન કરેછે અને આસો માસમાં અશ્વોનું દાન કરેછે તે પોતાના પૂર્વ
 પર દુળનો પાપ થકી ઉદ્ધાર કરેછે ॥૫૦॥ જે જન કાર્તિકમાં કામળીનું
 દાન કરે, માર્ગશીર્ષમાં લવણનું દાન કરે, પૌષમાં તો અન્નપર્વતનું દાન કરે
 અને ફાલ્ગુનમાં કેસર ચંદનાદિ મુગન્ધિ વસ્તુનું દાન કરે તે આ લોક પર-
 લોકમાં સદા સુખી થાય ॥૫૧॥ કીર્તિકામનાથી કે લોકભયથી કે પ્રકારાંતરે
 અધિક ધનલિપ્સાથી દાન આપવું નહિ. (કેમકે તે નિષ્ફળ થાય છે) કિંતુ
 પરલોકમાં પોતાનું હિત થવાની ઇચ્છાથીજ પાત્ર વિપ્રને દાન કરવું ॥૫૨॥
 'વિદ્યાસંપન્ન આ વિપ્ર પાત્ર છે' એવી સુદ્ધિથી જેને આપ્યું છે તે બે લાઇ
 લાઇને અસત્કાર્યમાં વિનિયોગ કરતો હોય તો તેને દાન કદાપિ નજ દેવું
 ॥૫૩॥ જે વિપ્ર જ્યાંથી ત્યાંથી દુષ્ટપ્રતિપક્ષાદિકને પણ ફરીને કેવળ ધન-

નોપયુક્તિત તસૈ દેયં ન કર્હિંચિત્ ॥૫૪॥ દાનકાલે ચ સમ્પ્રાપ્તે
 વિપ્રસ્યાસન્નિધૌ સતિ । સદ્ગુણ્ય મનસા તત્તુ જલમધ્યે જલં ક્ષિપેત્
 ॥૫૫॥ દાનુઃ ફલં દશગુણં ભવેદેવં કૃતે સતિ । ગ્રહીતુરપિ વિપ્રસ્ય
 ન દોષઃ સ્યાત્પ્રતિગ્રહે ॥૫૬॥ વિદ્યાવતે દરિદ્રાય લક્ષ્મીઘણાય
 ચાર્થિને । યદીયતે તદક્ષયં સુશીલાય વિશેષતઃ ॥૫૭॥ અક્રોધના
 ધર્મપરાઃ સત્યનિત્યા દમે રતાઃ । ઈદૃશાઃ સાધવો વિપ્રાસ્તેભ્યો દત્તં
 મહાફલમ્ ॥૫૮॥ અમાનિનઃ સર્વસહા નિઃસ્પૃહા વિજિતેન્દ્રિયાઃ ।
 સર્વભૂતહિતા મૈત્રાસ્તેભ્યો દત્તં મહાફલમ્ ॥૫૯॥ સાઙ્ગાંશ્ચ ચતુરો
 વેદાનધીતે યો દ્વિજર્પભઃ । પદ્મનિરતઃ શાન્તઃ સત્પાત્રં સ પ્રકી-
 ર્ત્યતે ॥૬૦॥ ઈદૃશેભ્યસ્તુ યદ્દાનં દદાતિ ધનવાન્ ગૃહી । સહસ્ર-

સંયય માટેજ પ્રયત્ન કરેછે પણ ધર્મમાર્ગમાં તેનો વ્યય કરતો નથી તેને
 દાન કદાપિ નજ દેવુ ॥૫૪॥ દાનસમય સૂર્યઅહણુ સંક્રમણાદિ પ્રાપ્ત થાય
 અને જે પ્રતિશ્રુતિ પાત્ર વિપ્ર પાસે ન હોય તો 'યથાકાળ આવેલા અમુક
 શ્રાદ્ધણુને હું આ દાન આપીશ' એવો મનથી સંકલ્પ કરીને જળમધ્યે
 જળ મુકે, આ પ્રકારે કરવાથી દાતાને દશગુણુ ફળ થાય અને પ્રતિશ્રુતિ
 વિપ્રને પણ તેવા પ્રતિશ્રુતિમાં દોષ નથી ॥૫૫-૫૬॥ જે વિદ્યાવાન્ હોય,
 જે દરિદ્ર હોય, જે લક્ષ્મીઘ્રણ હોય, જે અર્થી હોય, તેમાં પણ જે સુશીલ
 હોય તેને વિશેષપણુ આપેલુ દાન અક્ષય ફળને સાધેછે ॥૫૭॥ તે આ
 સાધુવિપ્રો પાત્રોમાં પ્રકૃષ્ટ છે, જે ક્રોધવર્જિત હોય, જે ધર્મકપર હોય, જે
 સત્યવત્તપર હોય અને જે દ્વિન્દ્રિયદમનમાં પ્રસજ્ઞ હોય, તેમને આપેલુ દાન
 મહાફળને આપેછે ॥૫૮॥ વળી ઉત્તમ પાત્ર આ છે-જે અમાની-વિદ્યા
 વૃત્ત કૃણાદિકના અભિમાને રહિત હોય, જે સર્વસહ-પરાપરાધાદિકમાં
 અવિકૃત ચિત્તવાળા હોય, જે નિઃસ્પૃહ-લોભરહિત હોય, જે શુતેન્દ્રિય
 હોય, જે સર્વ ભૂતોના હિતપર હોય, જે સર્વભૂતોમાં સૌહાર્દશીલ હોય,
 આવા વિપ્રોને આપેલું દાન મહાફળને આપનારૂં થાય છે ॥૫૯॥ જે દ્વિજ-
 ત્રેષ સાંગ ચાર વેદોને ભણેલો, જ્ઞાનસંધ્યાદિ પદ્મર્મમાં નિષ્ણાવળો, શુતે-
 ન્દ્રિય પ્રશાંત હોય તે જાત્રેમાં એક કહો છે ॥૬૦॥ ધનવાન્ ગૃહી આવા

ગુણિતં સચસ્તદ્ભવત્યેવ નિશ્ચિતમ્ ॥૬૧॥ પ્રજ્ઞાશ્રુતાભ્યાં શીલેન
 વૃત્તેન ચ સમન્વિતઃ । તારયત્યેવ હિ કુલં સ ઇકોઽપિ દ્વિજોત્તમઃ
 ॥૬૨॥ નિશમ્યાપિ ગુણોપેતં ગ્રાહ્યણં સાધુસમ્મનમ્ । દૂરાદાનાય્ય
 સત્કૃત્ય સર્વભાવેન પૂજયેત્ ॥૬૩॥ નિષ્ફલં નવસૂત્સૃષ્ટં ચાટચારણ-
 તસ્કરે । કુવૈદ્યે ક્ષિતવે ધૂર્તે શઠે મલ્હે ચ વન્દિનિ ॥૬૪॥ ન્યાયા-
 જિત્સેનૈવ ધનેન કુર્યાદ્દાનં યથાશક્તિઃ ગૃહી દ્વિજેન્દ્ર ! । ન ક્લેશ-
 યિત્વા નિજપોષ્યવર્ગં નાન્યાયલબ્ધેન ધનેન ચાપિ ॥૬૫॥ इति
 श्रीसत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे गृहस्थधर्मेणु
 दानविधिनिर्हणनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—સ્વવૈભવાનુસારેણ ગૃહસ્થો હરિમન્દિરમ્ ।

પાત્ર વિપ્રોને જે દાન આપેછે તે તત્કાલ સહસ્રઘણા અધિક ફળને આપેછે,
 એમાં સંશયકેશપણ નથી ॥૬૧॥ પરસ્પર અનુરૂપ પ્રજ્ઞાશ્રુતે તથા તે બંનેને
 અનુરૂપ શીલ અને વૃત્તે સંપન્ન પ્રતિશ્ઠિતા વિપ્રોત્તમ એકપણ દાતાના
 ફળને તારેજ છે ॥૬૨॥ જે સકળ સત્પાત્રગુણસંપન્ન સાધુસંમત વિપ્ર
 સન્નિધિમાં ન હોય, તેવો વિપ્ર દૂર દેશમાં વર્તતો હોય, તો તેને તે દેશથી
 પોતાપાસે બોલાવીને આદરમાનપૂર્વક દાનબોજનવડે પૂજે ॥૬૩॥ ધનમદાંધ
 જનો મેઘોજ જેમ એમ કદાચિત્ અસ્થાનમાં ચાટ-ઠગ ચારણ ચોર કુવૈદ્ય
 કપટી ધૂર્ત શઠ મધ્ય બન્દિજન આદિકમાં ધનને દાનપાત્રશુદ્ધિથી બહુ વધારે
 છે પણ તે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે ॥૬૪॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! ગૃહસ્થજન ન્યાય-
 માર્ગથી મેળવેલાજ ધનથી યથાશક્તિ દાન કરે. પોતાના પોષ્યવર્ગને કલેશ
 કરીને તે થકી મળેલા ધનથી કે અન્યાય માર્ગથી સંપાદેલા ધનથી પણ
 દાન ન કરે ॥૬૫॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवने...पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे
 गृहस्थधर्मेणु दानविधिनिर्हणनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મા ! હવે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ

૧ આ અધ્યાયમાં પૂર્વકર્મનો વિધિ અને ગ્રહપૂજનનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે

કારયેત્સુદૃઢં ભક્તયા સુધાલિતં સમણ્ડલમ્ ॥૧॥ યથા યથા ચાતિ-
દૃઢં કારયેન્મન્દિરં ગૃહી । તથા તથા ફલોત્કર્ષો જ્ઞાતવ્યસ્તસ્ય
સુવત ! ॥૨॥ મન્દિરં કારયેદ્રમ્યં પ્રાચીસાધનપૂર્વકમ્ । પુરસ્તસ્યૈક-
મૌમં ચ કારયેત્તાર્ક્ષ્યમણ્ડપમ્ ॥૩॥ મન્દિરં ચામિતઃ કાર્યા ધર્મ-
શાલા મનોહરા । પાન્થવૈષ્ણવવાસાર્હા પ્રાકારેણાભિવેષ્ટિતા ॥૪॥
ઉદ્યાનં કારયેત્તત્ર ફલપુષ્પદ્રુમાન્વિતમ્ । મિથુનિર્મલપાનીયાં
વાપિકાં ચ સદોદકામ્ ॥૫॥ મધ્યે શ્રીવાસુદેવં તુ મન્દિરે સ્થાપ-
યેદ્વદા । આગ્રેય્યામભ્યિકાં સૂર્ય નૈર્ઋતે સ્થાપયેત્તદા ॥૬॥ વ્રહ્માણં
સ્થાપયેદ્વાયાવીશાને સાર્ત્તમજં શિવમ્ । મહોત્સવેન તન્મૂર્તિઃ સ્થાપ-
નીયા યથાવિધિ ॥૭॥ હરેરુપાસાતન્નાણિ પુરા પ્રોક્તાનિ તેન વૈ ।

કરવાનો પૂર્તકર્મવિધિ કહું છું પોતાની ધનસમૃદ્ધિને સફળ કરવા વાછતા
ગૃહસ્થો પોતાના વૈભવને અનુસારે સુદૃઢ સુધાથી (છોથી) ધોળાવેલુ, સમુ-
ન્નત, સ્થાપવાના દેવોને ઉચિત સર્વતોલદ્રાદિમંડળે સહિત, હરિપ્રતિમા
પ્રતિષ્ઠામા ઉચિત એવું મદિર ભક્તિથી કરાવે ॥૧॥ હે સુવત ! ગૃહી જેમ
જેમ ભક્તિ આદરપૂર્વક અતિદૃઢ મદિર કરાવે તેમ તેમ ફળનુ આધિક્ય
જાણવું ॥૨॥ જ્યોતિ શાસ્ત્રમા કહેલી રીતિને અનુસારે પ્રાચીદિશાસાધન
પૂર્વક પ્રેક્ષક જનોના મનને હરનારૂં, ભગવત્સાન્નિધ્યને સમુચિત રમણીય
ગોઠવણીવાળું મદિર કરાવીને, તેના અગ્રભાગમા એક ભૌમ-જે રીતે
આગળ અભિમુખ બેઠેલા ગરૂડજીને સ્વેદદેવના સારી રીતે દર્શન થાય
એવો (નિઝ ઉન્નત નહિ) ગરૂડાર્યાસ્થાપનમા સમુચિત મંડપ કરાવે ॥૩॥
તે મદિરની ચોમેર મનોહર કોઇપણ ધર્મશાળા પાન્થ વૈષ્ણવ જનના નિવા-
સને યોગ્ય, સમુન્નત કોટડીલાથી વિંટાએલી કરાવે ॥૪॥ મદિરના સમીપ
પ્રદેશમા ફળપુષ્પપ્રધાન વૃક્ષોવાળો બગીચો કરાવે અને મધુર નિર્ભળ
અથુટ જળવાળી, રમણીય પગથીયાવાળી વાલ્ય કરાવે ॥૫॥ તે મદિરના
મધ્યભાગમા શ્રીવાસુદેવને સ્થાપે. અગ્નિકોણમા દુર્ગાદેવી, નૈર્ઋતકોણમા
સૂર્ય, વાયુ કોણમા બ્રહ્મા અને ધશાન કોણમા ગણપતિસહિત શિવને
યથાવિધિ મહોત્સવસહિત સ્થાપે ॥૬-૭॥ પ્રતિષ્ઠિત ભગવાનના આરા-

પચ્ચરાત્રામિધાનાનિ સપ્તરાત્રામિધાનિ ચ ॥૮॥ વ્યસ્તાનિ તાનિ
 મુનિમિઃ કાલેન દિવિ ચેદ્ ચ । પચ્ચવિંશતિસદ્ગ્રાનિ તેષાં
 નામાનિ મચ્છુણુ ॥૯॥ હ્યગ્રીવં વૈષ્ણવં ચ પૌષ્કરં ગાર્ગ્યગાલ-
 વમ્ । પ્રાહ્લાદં નારદીયં ચ શ્રીપ્રશ્નં શૌનકં તથા ॥૧૦॥ શાણ્ડિ-
 લ્યમૈશ્વરં તાદર્યં વાસિષ્ઠં જ્ઞાનસાગરમ્ । સ્વાયમ્ભુવં ચ વિશ્વોક્તં
 સત્યોક્તં કાપિલં તથા ॥૧૧॥ નારાયણીયમાત્રેયં નારસિંહં તથા-
 રુણમ્ । વૌધાયનં ચ સાનન્દમણ્ણાન્તાર્યં તથાન્તિમમ્ ॥૧૨॥
 एतेष्वन्यतमेनोक्तमाश्रित्य વૈષ્ણવં વિધિમ્ । મન્દિરં તત્પ્રતિષ્ઠાં ચ
 પૂજનં ચ સમાચરેત્ ॥૧૩॥ વિષ્ણોઃ શંભુર્કર્મણપદેવીનાં ચ તદા-
 ત્મનામ્ । કાર્યેન્મન્દિરાણ્યેવં વૈભવે સત્તિ સદ્ગૃહી ॥૧૪॥ ચૈત્રપાલ્ગુ-
 નવૈશાસજ્યેષ્ઠમાસાઃ શુભાવહા । સર્વદેવપ્રતિષ્ઠાયાં ચૈત્રં નેચ્છન્તિ
 કેચ્ચન ॥૧૫॥ પ્રતિષ્ઠાયાં તથા વિષ્ણોર્માઘમાસો ન ચોચિતઃ ।
 દક્ષિણં ચાયનં તદ્દત્તિપિદ્ધં દેવકર્મણિ ॥૧૬॥ માઘપાલ્ગુનવૈશાસ-

ધનનો અવબોધ આપનારા જે પૂર્વે લગવાને પચ્ચરાત્ર સપ્તરાત્ર સંજ્ઞાથી
 વિખ્યાત તંત્રો કહ્યાં હતાં તે કાળે કરીને મુનિઓએ આ લોકમાં અને
 સ્વર્ગલોકમાં પ્રવર્તાવ્યાં છે, તેમાંથી હરકોઇ એકનો આશ્રય કરીને પૂજા
 પ્રતિષ્ઠા કરવું તેના નામો મારાયણી સાંભળો. હ્યગ્રીવ, વૈષ્ણવ, પૌષ્કર,
 ગાર્ગ્ય, ગાલવ, પ્રાહ્લાદ, નારદીય, શ્રીપ્રશ્ન, શૌનક, શાણ્ડિલ્ય, એશ્વર, તાદર્ય,
 વાસિષ્ઠ, જ્ઞાનસાગર, સ્વાયંભુવ, વિશ્વોક્ત, સત્યોક્ત, કાપિલ, નારાયણીય,
 આત્રેય, નારસિંહ, આર્ય, વૌધાયન, સાનન્દ, અણંતનામનું, આ પચીસ
 છે. આને મધ્યે એકને અવલખીને વિષ્ણુ પ્રધાન દેવ જેમાં છે એવા વૈષ્ણવ
 વિધિથી મંદિર-પ્રતિષ્ઠા-પૂજાદિ સર્વ કરવું ॥૮-૧૩॥ જે ધનસમૃદ્ધિ હોય
 તો સદ્ગૃહી વિષ્ણુનું જેમ એમ તદાત્મક શિવ સૂર્ય ગણપતિ પાર્વતીનું
 પણ પ્રધાન મંદિર કરાવે ॥૧૪॥ ફાલ્ગુનાદિ જ્યેષ્ઠાંત આર માસો સર્વદેવ-
 પ્રતિષ્ઠામાં (વિષ્ણુ કે અન્ય દેવની) શુભફળપ્રાપક છે. કેટલાક મહાવિંઓ
 તો દેવપ્રતિષ્ઠા કર્મમાં ચૈત્ર માસને ઇચ્છતા નથી ॥૧૫॥ તેમજ વિષ્ણુ-
 પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં માઘ માસ પ્રતિષ્ઠિદ્ધ છે, 'માઘઃ કર્તુર્વિનાશાય' એમ વિષ્ણુ-

જ્યેષ્ઠાપાદેષુ પશ્ચસુ । માસેષુ શુક્લપક્ષે ચ શિવસ્થાપનમુત્તમમ્ ॥૧૭॥ દેવાલયં કારયતિ ધર્મશાલાં ચ યં પુમાન્ । સ તારયતિ સંસારાદાત્મન સત્ત પૂરુષાન્ ॥૧૮॥ યાવત્ય ઇષ્ટિકાસ્તત્ર ચિતા દેવાલયાદિષુ । તાવત્યન્દસહસ્રાણિ તત્કર્તા સ્વર્ગમાવસેત્ ॥૧૯॥ શ્રીમતો વાસુદેવસ્ય કારયત્યુત્તમં તુ યઃ । મન્દિર સુદૃઢ રમ્યં સ મોક્ષં પ્રાપ્નુયાદ્ધુવમ્ ॥૨૦॥ મધ્યમં કારયેદ્યસ્તુ પુમાસ્તન્મન્દિરં નવમ્ । સ ચ વેકુળમાપ્નોતિ લોકં લોકનમસ્કૃતમ્ ॥૨૧॥ કનિષ્ઠ મન્દિર યશ્ચ કારયેત્તસ્ય વાઙ્મવ ! । સુરેન્દ્રલોકમાપ્નોતિ સ પુમાનપિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૨॥ ફલં ધની શ્રેષ્ઠતમેન યત્તુ પ્રાપ્નોતિ તન્મ

ધમાત્તરમા કહ્યું છે તેમજ દેવપ્રતિષ્ઠામાત્રમા દક્ષિણાયન વર્ણ્ય છે ॥૧૬॥ ચૈત્રવર્ણ્ય માઘાદિ આષાઢાત પાચેય માસોમા શુક્લપક્ષમા શિવનુ પ્રતિષ્ઠા પન પ્રશસ્ત માન્યુ છે ॥૧૭॥ જે પુરૂષ પૂર્વોક્ત પ્રકારે દેવાલય તથા ધર્મ-શાળાને કરાવે છે તે પોતાના કુળના સાત પુરૂષો (પોતાનો પિતા પિતામહ પ્રપિતામહ આ ત્રણ અને પોતાનો પુત્ર પૌત્ર પ્રપૌત્ર આ ત્રણ અને એક પોતે એમ મળીને સાત પુરૂષો અથવા પોતાથકી પૂર્વ વર્તનારા સાત કે ભાવિ સાત જણવા)ને સસારથકી તારે છે ॥૧૮॥ તે દેવાલય ધર્મશાળા વાવ્ય કોટમા જેટલી ધરો ચણી છે તેટલા હજાર વર્ષપર્યંત (એક એક ધટપ્રતિ સહસ્રવર્ષપર્યંત) તેનો કર્તા સ્વર્ગમા વસેછે ॥૧૯॥ જેતો શ્રીમાન વાસુદેવનુ અતિદૃઢ અત્યુત્તમ રમ્ય મદિર કરાવે છે તે નિશ્ચે મોક્ષને પામેછે ॥૨૦॥ જે પુરૂષતો નવીન પણ તે ભગવન્મદિર મધ્યમ-તેથી અપવ્યય સાધ્ય, પરિમિત કોટ મડપ ધર્મશાળાદિવાળુ કરાવે છે તે સર્વલોકનમસ્કૃત વૈકુળ્યોકને પામેછે ॥૨૧॥ હે વાઙ્મવ ! જે પુરૂષતો શ્રીવાસુદેવનુ કનિષ્ઠ-સ્વરૂપવ્યસાધ્ય પરિમિત કોટ મડપ ધર્મશાળાદિવાળુ મદિર કરાવે તેપણુ નિશ્ચે ધન્દ્રલોકને પામેછે ॥૨૨॥ તેમા આ નિશેષ છે-ધનાઢય પુરૂષ શ્રીવાસુદેવનુ અત્યુત્તમ મદિર કરાવાથી જે કુળને પામે છે તે કુળને તેથી સ્વરૂપ ધનવાળો કનિષ્ઠ મદિર કરાવાથી પણ નિશ્ચે પામે છે કેમકે ભગવાન કુવળ ધનવ્યયથી પ્રસન્ન થતા નથી કિંતુ ભાવશુદ્ધિથીજ પ્રસન્ન થાયછે,

ન્દિરકર્મેણા તત્ । પ્રાપ્નોતિ હિ સ્વરૂપધનઃ કનિષ્ઠં તત્કારયિત્વા
 પ્રયતઃ સ્વશક્તયા ॥૨૩॥ પ્રતિષ્ઠયા સાધૈભૌમં સજ્જના ભુવનત્રયમ્ ।
 પૂજાદિના બ્રહ્મલોકં ત્રિભિસ્તત્સામ્યમામુયાત્ ॥૨૪॥ યઃ કારયતિ
 તદ્દામ નિર્દમ્ભઃ પ્રીતયે હરેઃ । કુલાનિ શતમુદૃત્ય વૈકુણ્ઠે નિવ-
 સત્યસૌ ॥૨૫॥ સુધાદિભિર્લેપયિત્વા જીર્ણોદ્ધારં ચ કારયેત્ ।
 દેવાલયમઠાદેશ્ચ યસ્તસ્ય સુકૃતં મહત્ ॥૨૬॥ સમ્માર્જયેચ્ચ યસ્તઞ્ચ
 યશ્ચ તત્રાનુલેપયેત્ । દીપં ચ તત્ર યઃ કુર્યાદ્વિષ્ણુલોકં પ્રયાતિ
 સઃ ॥૨૭॥ તથા કૂપાંશ્ચ વાપીશ્ચ તડાગાનિ ચ યે નરાઃ । કારય-
 ન્ત્યક્ષયં પુણ્યં તેપાં તદ્ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૮॥ વર્ષાકાલે તડાગે તુ

ભાવશુદ્ધિતો અધિક ધનવાળાનેજ જેમ એમ અલ્પ ધનવાળાને પણ
 તુલ્યજ છે, ધનાર્પણતો પોતાની શક્તિને અનુસારે છે, તો ધનથી કૃળમાં
 ભેદ નથી-ધનવ્યયની ન્યૂનાધિકતાથી કૃળમાં ન્યૂનાધિક ભેદ નથી ॥૨૩॥
 બીજા કોષએ કરાવેલા મંદિરમાં દેવપ્રતિષ્ઠા કરાવાથી પૃથિવીસંબન્ધિ સાર્વ-
 ભૌમપદને પામેછે. કેવળ દેવમંદિર નિર્માણથી ભૂરાદિ ત્રણ ભુવનનું આધિ-
 પત્ય પામેછે. બીજાએ પ્રતિષ્ઠા કરેલા દેવની પ્રતિદિન પૂજા કરવામાં સમુ-
 ચિત દ્રવ્ય આપીને તેમની પૂજાને પ્રવર્તાવનારો પુરૂષ બ્રહ્મલોકને પામે.
 જેતો મંદિર કરાવી તેમાં દેવની પ્રતિષ્ઠા કરાવી તેનો પૂજાપ્રવાહ પ્રવર્તાવે
 તેતો તે ભગવાનના પરમ સામ્યને પામે છે ॥૨૪॥ જે જન તો નિર્દભ-
 ખ્યાતિ પૂજાર્થપ્રવૃત્તિએ રહિત થઇ, હરિપ્રીતિનેજ પરમ પ્રયોજનપણે
 ધ્યયતો થકો ભગવન્મંદિરને કરાવે છે તે પોતાના કૃળમાં શતપુરૂષો
 (પૂર્વના દે પરના) ને પાપથકી સમુદ્ધરીને સ્વયં પરલોક વૈકુઠમાં વસે
 છે ॥૨૫॥ જે જન જીર્ણ દેવાલયને કે મઠને છોવિગેરેવડે છોવરાવીને જીર્ણો-
 દ્ધાર કરાવે છે તેને મહત્ સુકૃત થાય છે ॥૨૬॥ જે જન ભગવન્મંદિરમાં
 પ્રતિદિન વાળતું કે લીપતું કે દીવો કરવો વિગેરે સેવાને કરે છે તે વિષ્ણુ-
 લોકને પામે છે ॥૨૭॥ તથા જે નરો ધર્માર્થ વાવ્યો કૃવાઓ સરોવરો
 વિગેરેને કરાવે છે તેઓ અક્ષય સુકૃતને નિશ્ચે પામે છે ॥૨૮॥ જેણે ખોદા-
 વેલા સરોવરવિષે વર્ષાકાળમાં જળ ભરાએલું રહેછે તેને અશ્વિહોત્રીને

सलिलं यस्य तिष्ठति । अग्निहोत्रसमं तस्य फलमाहुर्मनीषिणः
 ॥२९॥ शरत्काले तु सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति । गोसहस्रप्रदा-
 नस्य फलं स लभते नरः ॥३०॥ हेमन्तकाले सलिलं तडागे यस्य
 तिष्ठति । स वै बहुसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥३१॥ यस्य वा
 शिशिरे काले तडागे सलिलं भवेत् । तस्याग्निष्टोमयज्ञस्य फलं
 भवति सुव्रत ! ॥३२॥ वसन्तकाले सलिलं तडागे यस्य वर्तते ।
 सोऽतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥३३॥ निदाघकाले
 पानीयं तडागे यस्य तिष्ठति । फलं स वाजिमेधस्य यज्ञस्य लभते
 पुमान् ॥३४॥ स कुलं तारयेत्सर्वं येन याते जलाशये । गावः
 पिवन्ति सलिलं साधवश्च नराः सदा ॥३५॥ सर्वाण्यपि च सत्त्वानि
 तृपार्तानि पिवन्ति यत् । जलाशये तस्य पुण्यमप्रमेयं हि कीर्त्यते
 ॥३६॥ तडागममितो रोप्याश्छायावृक्षा वटादयः । तेनाग्न कीर्तिश्च
 भवेत् स्वर्गोऽक्षय्यः परमं च ॥३७॥ आरामाश्चापि कर्तव्याः शुभ-

વૃક્ષૈઃ સુશોભિતાઃ । જલાશયસ્યોપકળે ગૃહસ્થેન સુખાર્થિના ॥૩૮॥
 ફલોપયોગિનઃ સર્વે તથા પુષ્પોપયોગિનઃ । આરામેષુ દ્રુમા રોપ્યાઃ
 પિતૃદેવોપભોગદાઃ ॥૩૯॥ અશ્વત્થમેકં પિતૃમન્દમેકં ન્યગ્રોધમેકં
 દશ તિન્તિહીશ્ચ । કપિત્થવિલ્વામલકીત્રયં યો વપેન્નવામ્નાચરકં સ
 નેયાત્ ॥૪૦॥ ઉદ્દિશ્ય વિષ્ણું પુરુષોઽન્ન કુર્યાત્ પૂર્તં યદિત્યં સુકૃતં તુ
 ભક્ત્યા । અનન્તતામેતિ તદેવ સર્વં કુર્યાત્તતો ભક્તિસમેતમેતત્
 ॥૪૧॥ પ્રત્યહં પ્રતિમાસં વા પ્રત્યદ્ વા વિધાનતઃ । ગૃહસ્થૈશ્ચ ગ્રહાઃ
 પૂજ્યા રાજમિસ્તુ વિશેષતઃ ॥૪૨॥ દુઃસ્થિતો યસ્તુ યસ્ય સ્યાત્પૂજ્ય-
 સ્તસ્ય સ યત્નતઃ । તુષ્ટો ગ્રહઃ સુખં દત્તે રુદ્રઃ પીડયતિ ધ્રુવમ્ ॥૪૩॥
 રવિના સપ્તમસ્થેન રાવણો વિનિપાતિતઃ । અષ્ટમેન શશાકેન

અનુભવે છે ॥૩૮॥ સરોવરને સમીપે મુખલિખ્તુ ધનિક ગૃહસ્થે શુભ-ફળ-
 પુષ્પભારથી નમી જતા ચક્ષુઃપ્રિય આત્માદિ વિવિધ વૃક્ષોવડે સુશોભિત
 ભગીચાઓ કરાવવા. તેમાં બહુધાપણે દેવપિતૃકાર્યમાં ઉપયોગી સર્વ પુષ્પ-
 લતાઓ તથા ફળવૃક્ષો રોપાવવા ॥૩૯-૪૦॥ જે જન એક પિંપળો, એક
 લીંબડો, એક વડ, દશ આંબલીયો, ત્રણ કોડીયો, ત્રણ બિલીઓ, ત્રણ
 આંમળીયો, નવ આંબાઓ, આટલા વૃક્ષોને રોપીને ઉછેરે તે નરકને નજ
 પામે (તે સર્વ પાપથડી પ્રમુક્ત થાય છે) ॥૪૦॥ આ લોકમાં જે ગૃહી
 જન ઉક્ત સર્વ પૂર્તવિધિને શ્રીવિષ્ણુપ્રસન્નતાને ઉદ્દેશીનેજ ભક્તિથી કરે છે
 તેને તેજ પૂર્તવિધિ અંતવર્ણિત ફળને આપનારો થાય છે. માટે ફળકામનાને
 છોડી દહને ભક્તિથીજ તે બધું પુણ્ય કરવું ॥૪૧॥

મંગળાર્થી ગૃહસ્થોએ પ્રતિદિન અથવા પ્રતિમાસ અથવા પ્રતિવર્ષ સૂર્યાદિ
 નવચહો યથાવિધિ પૂજવા. વિશેષપણે તો રાત્રીઓએ પૂજવા (કેમકે રાત્રી-
 ઓને પદે પદે રિપુઓથડી અનિષ્ઠ થવાનો પ્રસંગ છે) ॥૪૨॥ જે ગ્રહ જેને
 દુઃસ્થિત-જન્મભક્ષ્યથડી દુઃસ્થાનમાં રહ્યો હોય તે ગ્રહ તેણે વિશેષપણે
 પ્રયત્નથી પૂજ્ય છે, કેમ તો ગ્રહ પૂજકિકથી પ્રસન્ન થતાં સુખને આપે છે
 અને પૂજકિક નહિ કરવાથી ક્રોધ પામતાં તો પ્રબળ દુઃખને આપે છે
 ॥૪૩॥ હવે ભયપ્રદર્શન વિના તેના અર્ચનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ થાય નહિ,

હિરણ્યકશિપુર્હતઃ ॥૪૪॥ અઙ્ગારકનિરોધેન નમુચિશ્ચ હતો રણે ।
પાણ્ડવા દ્યૂતકરણે વુધેનાપિ નિયોજિતાઃ ॥૪૫॥ ગુરુણા જન્મસં-
સ્યેન હતો રાજા સુયોધનઃ । પથ્થેનોશનસા વુદ્ધે હિરણ્યાક્ષો
નિપાતિતઃ ॥૪૬॥ શનૈશ્ચરેણ સૌદાસો નરમાંસે નિયોજિતઃ । રાહુણા
પીડિતો રાજા નલો આન્તો મહીતલે ॥૪૭॥ કેતુના પીડિતશ્ચાભૂ
દ્રાજા સન્ધ્યામજિત્તથા । एवं बहुविधा भूपा ग्रहदोषैर्हि पीडिता
॥૪૮॥ જ્યોતિર્વિદો વિદિત્વૈવ દુષ્ટસ્થાનસ્થિતાન્ ગ્રહાન્ । શાન્તિ-
સ્તેપાં પ્રકર્તવ્યા દાનં દત્ત્વા યથાવિધિ ॥૪૯॥ માણિક્યં તરણેસ્તુ

તેમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય તો દાનાદિ સત્કર્મમા પ્રવૃત્તિ થાય નહિ, માટે યથા
કથયિત્ ધર્માર્થકામપર જનોને દાનાદિ સુકૃતકર્મમાં પ્રવર્તાવવા જ્યોતિ-
શાસ્ત્રને અનુસારે ગ્રહોનુ બળ કહેછે તેમાં સૂર્ય સપ્તમ ભવનમા રહેતા
કૂરતમ છે, ઇન્દ્રાદિ સમસ્ત મુરોને વિનાસ પમાડનારોપણુ રાવણુ સપ્તમ
સ્થાનમા રહેલા રવિએ વિનાસ પમાડ્યો હતો તથા અષ્ટમ ભાવને પામેયો
ચંદ્ર કૂર છે, તે સ્થાનમા રહેલા તેણે સુરનરપથુપદ્યાદિ ક્રોધએ પણ ન
હણાય એવોપણુ હિરણ્યકશિપુ હણી નાખ્યો હતો ॥૪૪॥ તથા દુ સ્થાનમા
રહેલા મગળે પીડેલો નમુચિ નામનો અશુર ઇન્દ્રે રણુમા હણ્યો હતો
તનુભાવમા રહેલા ભુધે પીડા પમાડેલા પાડવો ધર્મવિદોના અગ્રેસરો હતા
તોપણુ દ્યૂતમા પ્રવર્ત્યા હતા જન્મવન્નમા રહેલા ગુરુએ પીડેલો સુયોધન
રાજા યુદ્ધમા હણાયો હતો પછરથાનમા રહેલા ગુરુ પીડેલો હિરણ્યાક્ષ દૈત્ય
યુદ્ધમા મરણુ પામ્યો હતો. સૌદાસ નામનો નરપતિ આઘભાવમા રહેલા
શનિએ પીડતા નરમાસભક્ષણુમા પ્રવર્ત્યો હતો તેવાજ રાહુએ પીડેલો
નળરાજા રાજ્યથકી બ્રહ્મ થઇને અહીં તહીં ભૂતળમા ભટકતો થકો દુર્દ
શાને પામ્યો હતો મૂર્તિભવનમા રહેલા કેતુએ પીડેલો સન્ધ્યામજિત નામનો
રાજા રાજ્યથકી બ્રહ્મ થઇને જ્યા ત્યા ભૂમિમા ભટકતો થયો હતો આ
પ્રકારે બહુવિધ ભૂયો ગૃહદોષોએ પીડા પામતા વિવિધ દુરવસ્થાને પામ્યા
હતા ॥૪૫-૪૮॥ માટે જ્યોતિ શાસ્ત્રને જાણનારા વિપ્રથકી ગ્રહોની દુ સ્થિ-
તિને જાણીને તેમની શાન્તિ યથાવિધિ દાનપૂર્વક કરવી ॥૪૯॥ તેમાં સૂર્યને

વનસ્થાનાં વર્ણિનાં રક્ષદેહિનામ્ । સાધૂનાં યાચકાનાં ચ પોષણં
ગૃહિણાં હિતમ્ ॥૫૩॥ અનેનૈવ પુરાણેષુ હૈતુના હિ ગૃહાશ્રમઃ । ઇત-
રાશ્રમતઃ શ્રેષ્ઠઃ કીર્તિતો મુનિમિર્દિજ ! ॥૫૪॥ અતિથૌ સ્વગૃહં
પ્રાપ્તે સમુત્થાયાદરેણ તમ્ । નમસ્કૃત્યાસન દર્શ્યા પૂજયેચ્ચ યથો-
ચિતમ્ ॥૫૫॥ વાક્યૈઃ સુમધુરૈઃ પૃષ્ઠા સ્વાગતાદ્યથ ભોજયેત્ ।
તસ્મિન્સુષ્ટે વિજાનીયાતુષ્ટં ત્રૈલોક્યમિત્યસૌ ॥૫૬॥ યદ્યેવં ગૃહિણા
ન સ્યાત્કિમર્થં ક્લિશ્યતે તદા । ગૃહાન્ધકૂપે વિપમે પતિત્વા તેન

આશ્રમાતરનિષ્ઠોનું, દીનજનોનું અને અન્ય અનાથોનું જે પોષણ કરવું તે
પ્રધાન ધર્મ છે, આ અર્થને કહે છે-જે નૈષ્ઠિકો છે, જે વાનપ્રસ્થ અને
યતિયો છે, આ સર્વે આશ્રમિઓ ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ જને ભિક્ષાદાનથી પોષ-
ણીય છે. તથા બીજા જે આંધળા પાંગળા આદિક દીનજનો છે તથા જે
સાધુઓ-ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ભગવદ્ભજનૈક પ્રવૃત્તિવાળા છે તથા જે બીજા
ભિક્ષુક જનો છે તે સર્વેનું પોષણ કરવું તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. તે એમનું
પોષણ નહિ કરતાં કળત્ર પુત્રાદિકના પોષણપર જે થાય તે નરપશુજ છે
॥૫૩॥ હે દિવ્ય ! આ આશ્રમાંતરના પોષકપણાદ્યજ વિશેષથી આ ગૃહ-
સ્થાશ્રમ અન્ય આશ્રમોની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોમાં મુનિઓએ પ્રશસ્ત કર્યો
છે. અન્યથાતો આ ગૃહસ્થ નથી, કિંતુ રસના ઉપસ્થના તર્પણનીજ એકાંત
વૃત્તિવાળો ક્રોધપણ પશુજ છે ॥૫૪॥ તો ગૃહસ્થધર્મને સમજતા વિવેકી
જને અતિથિ ચોતાને ઘેર આવતાં એકદમ આદરથી અભિમુખ હીને

દાનમુદિતં મુક્તાફલં શીતગોર્માહેયસ્ય ચ વિદ્રુમં મરકતં સૌમ્યસ્ય
 ગારુત્મતમ્ । દેવેજ્યસ્ય ચ પુષ્પરાગમસુરામાત્યસ્ય વજ્રં શનેર્નાલં
 નિર્મલમન્યયોસ્તુ ગદિતે ગોમેદવૈદુર્યકે ॥૫૦॥ ઘેનુઃ શહોઽરુણ-
 રુચિવૃષઃ કાશ્ચનં પીતવસ્ત્રં શ્વેતશ્ચાશ્વઃ મુરભિરસિતા કૃષ્ણલોહં
 ચ લોહમ્ । સૂર્યાદીનાં મુનિમિહિતા દક્ષિણાસ્તુ ગ્રહાણાં જ્ઞાનૈર્દા-
 નૈર્હવનવલિમિસ્તે ગ્રહાઃ સ્યુઃ પ્રસન્નાઃ ॥૫૧॥ દેવગ્રાહણવન્દનાહરુ-
 વચઃસમ્પાદનાત્પ્રત્યહં સાધૂનામપિ સેવનાત્પ્રતિદિનં સચ્છાસ્ત્રસં-
 શીલનાત્ । હોમાદધ્વરદર્શનાચ્છુચિમનોભાવાજ્ઞપાદાનતો નો
 કુર્વન્તિ કદાચિદેવ પુરુષસ્યૈતે ગ્રહાઃ પીઢનમ્ ॥૫૨॥ યતીનાં ચ

પ્રિય દાન માણિક્યનું કહ્યું છે. ચંદ્રને પ્રિય મુકાફળદાન કહ્યું છે. મંગળને
 પ્રિય દાન વિદ્રુમમણિનું કહ્યું છે. બુધને મરકત મણિનું દાન પ્રિય છે.
 શુરશુરને ગારુત્મત મણિનું દાન પ્રિય છે. શુક્રને પ્રિય પુષ્પરાગદાન કહ્યું છે.
 શનિને તો પ્રિય નીલમણિદાન છે. રાહુ કેતુને અનુક્રમે ગોમેદ વૈદુર્ય મણિનું
 દાન પ્રિય છે. એરીતે નવ ગ્રહોને નવ રત્નદાનો શાંતિ માટે થાય છે ॥૫૦॥
 હવે તે તે ગ્રહોના શાંતિકર્મમાં દક્ષિણાપણે દેવાનાં દ્રવ્યોનો નિર્દેશ કરેછે-
 સૂર્યના શાંતિકર્મમાં ગાયત્રી દક્ષિણા દેવી, ચંદ્રને શંખ, મંગળને રક્તવર્ણનો
 વૃષભ, બુધને કાંચન, શુક્રને પીતવસ્ત્ર, શુક્રને શ્વેત અશ્વ, શનિને કાળી
 ગાય, રાહુને કાળુ લોહ, કેતુને સામાન્ય લોહ, આ પ્રકારે મુનિઓએ દક્ષિણા
 દેવાની કહી છે. તે તે ગ્રહોની પ્રીતિમાટે કરેલું જ્ઞાન દાન હોમ પૂજને
 કરીને તેતે ગ્રહો પ્રસન્ન થાયછે ॥૫૧॥ યદ્યપિ સૂર્યાદિ ગ્રહો દુઃસ્થાનમાં
 રહેતાં સર્વ ક્રોધ પ્રાણિવર્ગને ખીટા આપેછે, તેમાં આ વિશેષ છે-જેઓ
 સદા દેવગ્રાહણોના વંદનપર હોય, શુશ્રવચનના પ્રતિપાળનપર હોય, પ્રતિ-
 દિન સાધુસંસેવન-સમ્પ્રજ્ઞાસંસીલનપર હોય, હોમદાનપરાયણ હોય, યજ્ઞ-
 દર્શનમાંજ એક તત્પર હોય, ઇર્ષ્યા દ્વેષાદિ ચિત્તહોષોએ રહિત હોય અને
 ગાયત્રી આદિક મંત્રોના વપરાયણ હોય તેઓને સ્થાનહોષ છતાંપણ
 આ ગ્રહો પુરૂષને ક્યારેય ખીટતાજ નથી ॥૫૨॥

એ રીતે પ્રાસંગિક કહીને પ્રકૃતને કહેતાં, શુદ્ધસ્થનો યતિ આદિક

વનસ્થાનાં વર્ણિનાં રઢ્ઢદેહિનામ્ । સાધૂનાં યાચકાનાં ચ પોષણં
ગૃહિણાં હિતમ્ ॥૫૩॥ અનેનૈવ પુરાણેષુ હેતુના હિ ગૃહાશ્રમઃ । ઇત-
રાશ્રમતઃ શ્રેષ્ઠઃ કીર્તિતો મુનિમિદ્વિજ ! ॥૫૪॥ અતિથૌ સ્વગૃહં
પ્રાપ્તે સમુત્થાયાદરેણ તમ્ । નમસ્કૃત્યાસન દત્ત્વા પૂજયેચ્ચ યથો-
ચિતમ્ ॥૫૫॥ વામ્યૈઃ સુમધુરૈઃ પૃષ્ઠા સ્વાગતાદ્યથ ભોજયેત્ ।
તર્સિસ્તુષ્ટે વિજાનીયાતુષ્ટં ત્રૈલોક્યમિત્યસૌ ॥૫૬॥ યદ્યેવં ગૃહિણા
ન સ્યાત્કિમર્થં ક્લિશ્યતે તદા । ગૃહાન્ધકૃપે વિપમે પતિત્વા તૈન

આશ્રમાંતરનિષ્ઠોનું, દીનજનોનું અને અન્ય અનાથોનું જે પોષણ કરવું તે
પ્રધાન ધર્મ છે, આ અર્થને કહે છે-જે નૈષ્ઠિકો છે, જે વાનપ્રસ્થ અને
યતિયો છે, આ સર્વે આશ્રમિઓ ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ જને લિક્ષાદાનથી પોષ-
ણીય છે. તથા ખીલ જે આંધળા પાંગળા આદિક દીનજનો છે તથા જે
સાધુઓ-ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ભગવદ્ભજનૈક પ્રવૃત્તિવાળા છે તથા જે ખીલ
લિક્ષુક જનો છે તે સર્વેનું પોષણ કરવું તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે તે એમનું
પોષણ નહિ કરતાં કળત્ર પુત્રાદિકના પોષણપર જે થાય તે નરપશુજ છે
॥૫૩॥ હે દ્વિજ ! આ આશ્રમાંતરના પોષકપણાદ્વય વિશેષથી આ ગૃહ-
સ્થાશ્રમ અન્ય આશ્રમોની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોમાં મુનિઓએ પ્રશસ્ત કહ્યો
છે. અન્યથાતો આ ગૃહસ્થ નથી, કિંતુ રસના ઉપસ્થના તર્પણનીજ એકાત
વૃત્તિવાળો કોઈપણ પશુજ છે ॥૫૪॥ તો ગૃહસ્થધર્મને સમજતા વિવેકી
જને અતિથિ પોતાને ઘેર આવતા એકદમ આદરથી અભિમુખ ઉઠીને
તેને નમસ્કાર કરી તેને આસન આપીને તેની યથોચિત યથાવિધ પૂજા
કરે ॥૫૫॥ સ્વાગતતો તેમનું પ્રથમ પૂજન છે, તેતો સુમધુરવાક્યોવડે
થાય, તો પ્રથમ મૃદુ મધુર વચનવડે સ્વાગત પુછીને પછી તેને યથાસંપન્ન
અન્નવડે જમાડે. તે અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રિલોકી સંતુષ્ટ થઈ એમ આ
ગૃહસ્થ જાણે (એક અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો સંતુષ્ટ થાય છે. તે
નહિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો અસંતુષ્ટ થાય છે) ॥૫૬॥ જે ગૃહસ્થ હોધને
પૂર્વોક્ત અતિથિસેવાદિ ન કરે, તો ગૃહમિપથી રહેલા વિપમ અંધકૃપમાં
આ પડેલોજ છે. કેમતો એમાં હુ ખૈકમૂળ આ કળત્રપુત્રભરણાદિરૂપ

દાનમુદિતં મુક્તાફલં શીતગોર્માહેયસ્ય ચ વિદ્વમં મરકતં સૌમ્યસ્ય
 ગારુત્મતમ્ । દેવેઞ્યસ્ય ચ પુષ્પરાગમસુરામાત્યસ્ય વજ્રં શનેર્નાલં
 નિર્મલમન્યયોસ્તુ ગદિતે ગોમેદવૈદૂર્યકે ॥૫૦॥ ઘેનુઃ શહોઽરુણ-
 રુચિવૃષઃ કાશ્ચનં પીતવસ્ત્રં શ્વેતશ્ચાશ્વઃ સુરમિરસિતા કૃષ્ણલોહં
 ચ લોહમ્ । સૂર્યાદ્રીનાં મુનિભિરદિતા દક્ષિણાસ્તુ ગ્રહાણાં જ્ઞાનૈર્દા-
 નૈર્હવનવલિમિસ્તે ગ્રહાઃ સ્યુઃ પ્રસન્નાઃ ॥૫૧॥ દેવગ્રાહ્યગવન્દનાહુર-
 વચઃ સમ્પાદનાત્પ્રત્યહં સાધૂનામપિ સેવનાત્પ્રતિદિનં સચ્છાત્રસં-
 શીલનાત્ । હોમાદધ્વરદર્શનાચ્છુચિમનોભાવાઞ્જપાદાનતો નો
 કુર્વન્તિ કદાચિદેવ પુરુષસ્યૈતે ગ્રહાઃ પીડનમ્ ॥૫૨॥ યતીનાં ચ

પ્રિય દાન મહિષ્યનું કહ્યું છે. ચંદ્રને પ્રિય મુક્તાફળદાન કહ્યું છે. મંગળને
 પ્રિય દાન વિદ્વમમહિનું કહ્યું છે. બુધને મરકત મહિનું દાન પ્રિય છે.
 સુરગુરુને ગારુત્મત મહિનું દાન પ્રિય છે. શુક્રને પ્રિય પુષ્પરાગદાન કહ્યું છે.
 શનિને તો પ્રિય નીલમહિદાન છે. રાહુ કેતુને અનુક્રમે ગોમેદ વૈદૂર્ય મહિનું
 દાન પ્રિય છે. ઐરીતે નવ ગ્રહોને નવ રત્નદાનો શાંતિ માટે થાય છે ॥૫૦॥
 હવે તે તે ગ્રહોના શાંતિકર્મમાં દક્ષિણાપણે દેવાનાં દ્રવ્યોનો નિર્દેશ કરેછે-
 સૂર્યના શાંતિકર્મમાં ગાયત્રી દક્ષિણા દેવી, ચંદ્રને શંખ, મંગળને રત્નવર્ણનો
 વૃષભ, બુધને કાંચન, ગુરુને પીતવસ્ત્ર, શુક્રને શ્વેત અશ્વ, શનિને કાળી
 ગાય, રાહુને કાળુ લોહ, કેતુને સામાન્ય લોહ, આ પ્રકારે મુનિઓએ દક્ષિણા
 દેવાની કહી છે. તે તે ગ્રહોની પ્રીતિમાટે કરેલું જ્ઞાન દાન હોમ પૂજાને
 કરીને તેતે ગ્રહો પ્રસન્ન થાયછે ॥૫૧॥ યદપિ સૂર્યાદિ ગ્રહો દુઃસ્થાનમાં
 રહેતાં સર્વ કોઈ પ્રાણિવર્ગને પીડા આપેછે, તેમાં આ વિશેષ છે-જેઓ
 સદા દેવગ્રાહ્યોના વંદનપર હોય, ગુરુવચનના પ્રતિપાળનપર હોય, પ્રતિ-
 દિન સાધુસંસેવન-સમ્પ્રદાયસંશીલનપર હોય, હોમદાનપરાયણ હોય, યજ્ઞ-
 દર્શનમાંજ એક તત્પર હોય, ઇર્ષ્યા દ્વેષાદિ ચિત્તદોષોએ રહિત હોય અને
 ગાયત્રી આદિક મંત્રોના જપપરાયણ હોય તેઓને સ્થાનદોષ છતાંપણ
 આ ગ્રહો પુરુષને ક્યારેય પીડતાજ નથી ॥૫૨॥

એ રીતે પ્રાસંગિક કહીને પ્રકૃતને કહેતાં, ગૃહસ્થનો યતિ આદિક

ઘનસ્થાનાં ચર્ણિનાં રક્તદેહિનામ્ । સાધૂનાં યાચકાનાં ચ પોષણં
ગૃહિણાં હિતમ્ ॥૫૩॥ અનેનૈવ પુરાણેષુ હેતુના હિ ગૃહાશ્રમઃ । ઇત-
રાશ્રમતઃ શ્રેષ્ઠઃ કીર્તિતો મુનિમિદ્વિજ ! ॥૫૪॥ અતિથૌ સ્વગૃહં
પ્રાપ્તે સમુત્થાયાદરેણ તમ્ । નમસ્કૃત્યાસનં દત્ત્વા પૂજયેચ યથો-
ચિતમ્ ॥૫૫॥ વાક્યૈઃ સુમધુરૈઃ પૃષ્ઠા સ્વાગતાદ્યથ ભોજયેત્ ।
તર્સિસ્તુષ્ટે વિજાનીયાતુષ્ટં ત્રૈલોક્યમિત્યસૌ ॥૫૬॥ યદ્યેવં ગૃહિણા
ન સ્યાત્કિમર્થં ક્લિશ્યતે તદા । ગૃહાન્ધકૂપે વિપમે પતિત્વા તેન

આશ્રમાંતરનિષેઠું, દીનજનોનું અને અન્ય અનાથોનું જે પોષણ કરવું તે
પ્રધાન ધર્મ છે, આ અર્થને કહે છે-જે નૈષિકો છે, જે વાનપ્રસ્થ અને
યતિયો છે, આ સર્વે આશ્રમિઓ ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ જને શિક્ષાદાનથી પોષ-
ણીય છે. તથા બીજા જે આંધળા પાંગળા આદિક દીનજનો છે તથા જે
સાધુઓ-ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ભગવદ્ભજનૈક પ્રવૃત્તિવાળા છે તથા જે બીજા
શિક્ષુક જનો છે તે સર્વેનું પોષણ કરવું તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. તે એમનું
પોષણ નહિ કરતાં કળત્ર પુત્રાદિકના પોષણપર જે થાય તે નરપશુજ છે
॥૫૩॥ હે દ્વિજ ! આ આશ્રમાંતરના પોષકપણાદિપણ વિશેષથી આ ગૃહ-
સ્થાશ્રમ અન્ય આશ્રમોની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોમાં મુનિઓએ પ્રશસ્ત કહ્યો
છે. અન્યથાતો આ ગૃહસ્થ નથી, કિંતુ રસના ઉપસ્થના તર્પણનીજ એકાંત
વૃત્તિવાળો ક્રોધપણ પશુજ છે ॥૫૪॥ તો ગૃહસ્થધર્મને સમજતા વિવેકી
જને અતિથિ પોતાને ઘેર આવતાં એકદમ આદરથી અભિમુખ ઉઠીને
તેને નમસ્કાર કરી તેને આસન આપીને તેની યથોચિત યથાવિધિ પૂજા
કરે ॥૫૫॥ સ્વાગતતો તેમનું પ્રથમ પૂજન છે, તેતો સુમધુરવાક્યોવડે
થાય, તો પ્રથમ મૃદુ મધુર વચનવડે સ્વાગત પુછીને પછી તેને યથાસંપન્ન
અન્નવડે જમાડે. તે અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રિલોકી સંતુષ્ટ થઈ એમ આ
ગૃહસ્થ જાણે (એક અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો સંતુષ્ટ થાય છે. તે
નહિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો અસંતુષ્ટ થાય છે) ॥૫૬॥ જો ગૃહસ્થ હોધને
પૂર્વોક્ત અતિથિસેવાદિ ન કરે, તો ગૃહમિપથી રહેલા વિપમ અંધકૂપમાં
આ પડેલોજ છે. કેમતો એમાં દુઃખૈકમૂળ આ કળત્રપુત્રભરણાદિપ

ભૂતલે ॥૫૭॥ પશુપક્ષિમૃગાદયોઽપિ જીવાં વહવઃ સન્ત્યુદરમ્મરા
હિ લોકે । યદિ તાદશવૃત્તિમાન્ ગૃહી સ્યાદ્વિજ ! તત્પદ્ધિગતસ્તદા
ન કિં સઃ ॥૫૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पथमप्रकरणे
धर्मोपदेशे गृहस्थधर्मेण पूर्तकर्मादिविधिनिरूपणनामा द्वादशोऽध्यायः ॥૧૨॥

શ્રીનારાયણમુનિરૂવાચ—ગ્રાહ્યણસ્ય ગૃહસ્થસ્ય વિશેષં કથયામ્યથ ।
સદા શુચિશ્ચરેદ્વિપ્રઃ પદ્ધર્મનિરતઃ સદા ॥૧॥ શાન્તો દાન્તસ્તિતિ-
ક્ષુશ્ચ નિત્યં વેદાર્થચિન્તકઃ । સ્વધર્મં ન ત્યજેત્કાપિ દુઃસદ્ગં ન
ધર્મવર્જત બધો ભાર વર્તે છે, તો એવા ગૃહાંધકૃપમાં પડીને શામાટે કલેશ
પામવો બેઠાએ ॥૫૭॥ હે દ્વિજ ! દેહયોગનું ક્ષણ ભોગ ભોગવનો એ નથી,
બે એમ હોય તો લોકમાં પશુ પક્ષી મૃગાદિ દેહોપણુ વિવિધ વર્તે, તે
દેહોએ કરીને પણ ઉદરભરણુ મૈથુનાદિ ભોગો ભોગવાયજ છે. માટે આ
ત્રીસંગ્રહીને તેથી કશો વિશેષ નથી. પરંતુ પત્ની પુત્રાદિભરણુકલેશજ તે
પશ્ચાદિ કરતાં અધિક છે. તો આ ગૃહી બે ધર્મનો અનાદર કરી આમ્યભો-
ગૈકપરાયણુ થાય તો વિચિત્ર અવયવરચનાવાળો દોષપણુ પશુવિશેષજ
છે (બે ગૃહી ઉદરભરતારૂપ પશ્ચાદિવૃત્તિને ભજનારો થાય તો તે પશ્ચાદિ
પંક્તિને પામેલો કેમ ન કહેવાય ? કહેવાયજ) ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
જીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેણ પૂર્તકર્માદિવિધિ-
નિરૂપણનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

૧ અધ્યાય ૧૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મજન ! હવે ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણનો
વિશેષ કહું છું. બ્રાહ્મણ શુચિ-બ્રાહ્મઆભ્યંતર શુદ્ધિએ સંપન્ન થઈ સદા-
આપત્તિમાં પણ પદ્ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો થાય. પદ્ધર્મોત્તો સ્નાનસંધ્યાદિ
પ્રથમ કલાં છે. વળી વિપ્ર ઇન્દ્રિયોમાં ક્ષોભ કરનારા અર્થો સન્નિધિમાં
આવી પડે તોપણુ, દુર્જનોનું કલેર ભાષણુ કર્ણમાર્ગને પામે તોપણુ અને
શીતવાતાદિ પડપ સ્પર્શ થાય તોપણુ સદા શાંત તિતિશ્રુ થાય. નિત્ય વેદાર્થ-

૧ આ અધ્યાયમાં ગૃહી વિપ્રનો વિશેષધર્મ સવિસ્તર કહ્યો છે.

સમાચરેત્ ॥૨॥ શુક્લામ્બરધરો નીચકેશદમશ્રુસ્તપઃપ્રિયઃ । નાતિ-
સૂક્ષ્મપટો નિત્યમનાલસ્યોઽલ્પનિદ્રકઃ ॥૩॥ સ્નાનસંધ્યાપરો નિત્યં
બ્રહ્મયજ્ઞપરાયણઃ । સાવિત્રીજાપ્યનિરતઃ શ્રાદ્ધકૃન્મુચ્યતે ગૃહી ॥૪॥
વિભાગશીલઃ સતતં ક્ષમાયુક્તો દયાલયઃ । ગૃહસ્થસ્તુ સમાભ્યાતો

મનનપર થાય. આપત્તિમાં પણ સ્વધર્મને ત્યાગ કરે નહિ. દુ.સંગને કદાપિ
નજ કરે, કેમ તો દુ.સંગ અધર્મમાં અભિરૂચિ ઉપજાવેછે ॥૨-૨॥ શ્વેતાં-
બરને ધારે પણ રંજીત વસ્ત્રને ન ધારે. મસ્તકે દીર્ઘ દેશ ધરનારો અને
દીર્ઘ દાઢી મુછના દેશ રાખનારો ન થાય (કિંતુ મસ્તકકેશને અને દાઢી
મુછના કેશને કાતરનારો થાય) જેનાથી અંગોનું આચ્છાદન ન થાય તેવા
અતિ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રને ન ધારે. ધર્મમાં અને ધર્મથકી નહિ વિરૂદ્ધ, દેહયાત્રો-
પયોગિ કર્મમાં સદા આજસનો ત્યાગ કરે. અતિનિદ્રાળુ ન થાય, કેમતો
તે તમઃકાર્ય હોવાથી નિત્યકર્મથકી પુરૂષને બ્રહ્મ કરેછે, માટે અલ્પનિદ્ર-
ઉચિત નિદ્રાવાળો થાય. અને સતત તપ.પર રહે ॥૩॥ જે વિપ્ર નિત્ય
સ્નાનસંધ્યાપર, પંચમહાયજ્ઞપરાયણ, શ્રાદ્ધમાં આદર રાખનારો અને
ગાયત્રીજપમાં પ્રસન્ન થઈ રહે તે ગૃહી તે આ સ્વકર્મથી પાપથકી મુક્ત
થાય છે, એટલે બ્રહ્મજ્ઞાનને પામીને અમૃતપણાને પામેછે. સર્વ કર્મો-
થકી મુક્ત થાય છે એમ બીજાઓ કહે છે તે યુક્ત નથી. કેમ તો વિદ્યા-
થીજ સર્વ કર્મનો પ્રક્ષય માન્યો છે. જે મનુવચન-‘યદોદિતં સ્વકં કર્મ
નિત્યં કુર્યાદતન્દ્રિતઃ । તદ્ધિ કુર્વન્ યથાશક્તિ પ્રાપ્નોતિ પરમાં ગતિમ્ ॥’
આવું છે તેપણ વિદ્યાદ્વારા નિઃશ્રેયસમાં પ્રયોગક થવાપર છે. માટેજ
‘યથાશક્તિ ચરેત્કર્મ નિન્દિતાનિ પ્રિવર્જયેત્ । વિષ્ણુ મોહકલિલં લબ્ધ્વા
યોગમનુક્તમમ્ । ગૃહસ્થો મુચ્યતે મન્ધાસ્ત્રાય કાર્યાં વિચારણા ॥’ આ વચનમાં
વિદ્યારૂપ યોગદ્વારપણું કહ્યું છે. વિદ્યામાં કર્મનું સાધનપણું શ્રુતિએ કહ્યું
છે-‘તમેતં વેદાનુવચ્ચનેન બ્રાહ્મણા વિત્રિદિષન્તિ યજ્ઞેન દાનેન તપસાઽનાશ-
કેન’ ઇતિ ॥૪॥ પોતાને માટે અજ્ઞને રાધે નહિ, કિંતુ નિત્ય દેવપિત્રિઅતિ-
થિઓને પકવ અન્ન યથાવિધિ વિભાગ કરી આપીને શેષ અજ્ઞને જમે.
દ્રોહ કરનારાઓવિષેપણુ ક્ષમાયુક્ત થાય દીનજન ઉપર દયાળુ થાય.

ન ગૃહેણ ગૃહી ભવેત્ ॥૫॥ અહુતં ચ હુતં ચૈવ પ્રહુત પ્રાશિત તથા ।
 ગ્રાહ્ય હુતં પશ્ચમં ચ નિત્ય યજ્ઞાનિમાશ્ચરેત્ ॥૬॥ જપોઽહુતો હુતો
 હોમ પ્રદતો ભૌતિકો ચલિઃ । પ્રાશિતં પિતૃસન્તુસિર્હુતં ગ્રાહ્ય
 દ્વિજાર્ચનમ્ ॥૭॥ પશ્ચયજ્ઞાનિમાકુર્વન્ગ્રાહ્યણો નાચસીદતિ । પ્તે
 પામનનુષ્ઠાનાત્પશ્ચસૂના અવાપ્રુયાત્ ॥૮॥ આત્માર્થે ભોજન યસ્ય
 રત્યર્થે યસ્ય મૈથુનમ્ । વૃત્ત્યર્થે યસ્ય ચાઘીતં નિષ્ફલં તસ્ય જીવિ
 તમ્ ॥૯॥ ન શબ્દશાસ્ત્રામિરતસ્ય મોક્ષો ન ચૈવ રમ્યાવસથપ્રિ-
 યસ્ય । ન ભોજનાચ્છાદનતત્પરસ્ય ન લોકચિન્તનગ્રહણે રતસ્ય ॥૧૦॥
 પકાન્તશીલસ્ય સદૈવ તસ્ય સર્વેન્દ્રિયપ્રીતિનિવર્તકસ્ય । સ્વાધ્યા-

આવા ગુણોએ કરીનેજ ગૃહસ્થ કહ્યો છે કેવળ ગૃહથી કે કેવળ ગૃહશબ્દ
 વાચ્ય ગૃહિણીથી ગૃહી ન કહેવાય ॥૫॥ અહુતશબ્દથી કહેલો જપરૂપ
 બ્રહ્મચર, હુતશબ્દથી કહેલો હોમરૂપ દેવચર, પ્રહુતશબ્દથી કહેલો ભૂત
 બલિરૂપ ભૂતચર, પ્રાશિતશબ્દથી કહેલો પિતૃતૃપિરૂપ પિતૃચર, ગ્રાહ્ય-
 હુત શબ્દ ૧ કહેલો અતિથિસત્કારરૂપ મનુષ્યચર આ પાંચ મહા
 યજ્ઞોને પ્રતિદિન કરતો બ્રાહ્મણ પચસૂનાજન્યદોષથી ખેદને પામતો નથી
 આ પાંચ મહામખોનુ અનુષ્ઠાન ન કરે તો પચસૂનાજન્ય દોષને પામે
 ખાંડણીયો આદિક પચસૂનાઓ તો પ્રથમ કહી છે ॥૬-૮॥ જે વિપ્રતો
 ભોજનને કેવળ પોતાને માટેજ કરેછે, સ્ત્રીસગને કેવળ કામોપભોગ
 માટેજ કરે છે, વેદાદિ અધ્યયનને કેવળ જીવિકા માટેજ કરેછે તેનું
 જીવિત નિષ્ફળ-૨ । લોક પરલોકમા અર્થમાટે થતું નથી કિંતુ અનર્થ માટે
 પણ થાય ॥૯॥ જે સકળ વેદ વેદાગને બાણેલો અને તેના અર્થવિચારરૂપ
 મીમાંસાશાસ્ત્રને બાણેલો હોય, પરંતુ જે તેના પરમ તાત્પર્યવિષયભૂત પર
 બ્રહ્મમા નિષ્ઠાએ રહિત હોઇને કેવળ શબ્દભજનમય વેદવાદોમાજ અભિરત
 હોય તેનો શાસ્ત્રાર્થવિજ્ઞાન હોવા છતાપણુ મોક્ષ નજ થાય તથા જે સ્ત્રીસ
 ગ્રહ કરીને રમણીય ભવનમા નિવાસ કરીને, ઉત્તમ ભોજન આચ્છાદન
 તત્પર થાય અને મેળવેલી વિદ્યાથી લોકોના ચિત્તને રગન કરવાપર થઇ
 રહે તે ગૃહસ્થાભાસ આ લોક પરલોકમા કશા શ્રેયને નજ પામે, તો તેને

યયોગે ગતમાનસસ્ય મોક્ષો ધ્રુવં નિત્યમહિંસકસ્ય ॥૧૧॥ તસ્મા-
ન્નિત્યં વ્રતસ્યઃ સ્યાદગ્નિસેવાપરાયણઃ । તત્પરશ્ચ તપસ્યાયાં બ્રાહ્મણો
વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૧૨॥ ન ધર્મસ્યાપદેશેન પાપં કૃત્વા વ્રતં ચરેત્ ।
પ્રેત્યેહ ચેદ્દશો વિપ્રો ગર્હ્યતે બ્રહ્મવાદિભિઃ ॥૧૩॥ પાપણ્ડનો વિક-
ર્મસ્યાન્વામાચારાન્સુરદ્રુહઃ । વેદનિન્દારતાન્મર્ત્યાન્દૂરતઃ પરિવર્જ-
યેત્ ॥૧૪॥ અનૃતાત્પારદાર્યાચ તથાઽભક્ષ્યસ્ય ભક્ષણાત્ । શ્રૌતધ-
ર્મપરિત્યાગાત્કુલં વિપ્રસ્ય નશ્યતિ ॥૧૫॥ કુવિવાહૈઃ ક્રિયાલોપૈવ-

નિઃશ્રેયસનો પ્રસંગજ ક્યાં છે ? ॥૧૦॥ જેતો ગૃહસ્થ સમસ્ત ઇન્દ્રિયોને
પ્રિય વિષયોથકી પાછાં વાળીને સદૈવ એકાંતશીલ-ધર્મ જ્ઞાન લક્ષિની
અભિવૃદ્ધિમાં અનુગુણ એકાંત દેશમાં વાસ કરવાના સ્વભાવવાળો થાય,
પ્રાણિમાત્રના પીડનથકી પ્રતિનિવૃત્ત થઇ સર્વ ભૂતોના હિતતત્પર થાય,
સ્વાધ્યાય-અધીત વેદાર્થના ચિંતનમાં અને યોગ-તેના પરમ તાત્પર્ય-
વિષયીભૂત પરમાત્માના લક્ષિયોગમાં પ્રસક્ત મનવાળો થાય તેનો નિશ્ચે
મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે ॥૧૧॥ માટે ગ્રાહ્યુ ગૃહસ્થ પ્રતિદિન અગ્નિહોત્ર-
પરાયણ, કૃચ્છ્ર્યાંદ્રાયણુદિવ્રતનિષ્ઠ, વિશ્વતેન્દ્રિય થઇને આત્માચિંતનરૂપ
તપસ્યામાં તત્પર થાય ॥૧૨॥ ધર્મને મિષ કરીને અન્યાયથી ધનાર્જનના-
દિરૂપ પાપને કરે નહિ, કેમતો તેવા દ્રવ્યવડે સાધ્ય વ્રતાદિ આ લોક
પરલોકમાં શ્રેયમાટે ન થાય, આ લોક પરલોકમાં તેવો વિપ્ર તત્ત્વવેદી-
ઓએ નિષ્ઠ થાય છે. અથવા પરસ્ત્રીસંગ ચૌર્યાદિ પાપ બહુીને પ્રચ્છન્ન
કરીને પછી તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વ્રતને ધર્માચરણુમિષથી આચરે નહિ.
પરિષદમાં નહિ નિવેદન કરેલું પાપ તેની અનુજ્ઞા મેળવ્યા વિના મિષથી
કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તથી પ્રશાંત થાય નહિ. કિંતુ આ વિપ્ર ગર્હ થાય, એવો
આ શ્લોકનો આશય સમજવો ॥૧૩॥ અસજ્જનોનો સંગતો સુદૂરથી પર-
હરવો. તેઓ તો પાખંડી હુકર્મનિષ્ઠ વામમાર્ગનિષ્ઠ દેવદ્રોહી વેદનિંદક
વિગેરે બહુવા ॥૧૪॥ શ્રૌતધર્મના પરિત્યાગથી કેવળ પોતે વિપ્ર પ્રજ્ઞાશ
પામે છે એટલુંજ નહિ કિંતુ કુળજ નાશ થાય છે. તથા અસત્યભાષણ,
પરાંગનાસંગ, અમદ્યલક્ષણ, ઇત્યાદિરૂપ નિષિદ્ધના આચરણથી કુળનો નાશ

દાનધ્યયનેન ચ । કુલાન્યકુલતાં યાન્તિ બ્રાહ્મણાતિક્રમેણ ચ ॥૧૬॥
 પરનિન્દાં ન કુર્વાત નાત્મશ્લાઘાપરો ભવેત્ । અપાપં પાપિનં નૈવ
 પ્રાણાન્તેઽપિ પ્રકીર્તયેત્ ॥૧૭॥ સ્નાત્વા પુણ્દ્રં મૃદા કુર્યાદ્ભુત્વા વર્હિ
 તુ મસ્મના । દેવાનમ્ચર્ચ્ય ગન્ધેન જલેનૈવ જલે સ્થિતઃ ॥૧૮॥ સ્નાનં
 સન્ધ્યા તર્પણાદિ જપહોમસુરાર્ચનમ્ । ભોજનાત્પ્રાક્ પ્રકર્તવ્યં
 સાયંસન્ધ્યાહુતીર્ચિના ॥૧૯॥ બ્રાહ્મણસ્ય હિ દેહોઽયં હૃદ્રકામાય
 થાયછે ॥૧૫॥ સત્કુળોપણુ વિહિત ક્રિયાઓના લોપથી, વેદોના અનધ્ય-
 યનથી, દુષ્કુળથડી કન્યાના પરિગ્રહણથી અને બ્રાહ્મણોનો અપરાધ કરવાથી
 અસત્કુળતાને પામી જાય છે ॥૧૬॥ આત્મશ્લાઘા અને પરનિંદાને ન કરે.
 (તે બંને તુલ્ય દોષ છે) પ્રાણાંતપ્રાપ્તિમાં પણ પાપરહિત મનુષ્યને ‘આ
 પાપાચાર છે’ એમ નજ કહે ॥૧૭॥ સદાચારમાં આ વિશેષ સમજવો-
 સ્નાનાનંતર પુંડ્ર મૃત્તિકાથીજ કરે. અગ્નિમાં હોમ કર્યાથડી અનંતર તેની
 ભસ્મથી પુંડ્ર કરે. દેવાર્ચનાનંતર અર્ચાવશિષ્ટ ચંદનથી પુંડ્ર કરે. જળમાં
 રહીને (અર્ધ્યદાનાદિ સમયે) જળથીજ પુંડ્ર કરે (એ રીતે કાળવિશેષમાં
 પુંડ્રદ્રવ્યવિશેષનો નિયમ જાણવો) ॥૧૮॥ સ્નાન સંધ્યા તર્પણુ જપ હોમ
 દેવાર્ચનાદિ કર્મ લોજન કર્યા પહેલાંજ કરે. સાયંસંધ્યા સાયંઆહુતિથડી
 અન્યત્ર આ નિયમ જાણવો. મધ્યાહ્ને પ્રાત્ન લોજનથી તેનો પ્રતિરોધ નથી.
 તે બંનેનો માધ્યાહ્નિક લોજનાનંતર તેના સમયેજ કરવું. (સાયંસંધ્યાદિ-
 કમાં લોજન જેમ વિરોધિ નથી તેમ પ્રાતઃસંધ્યાદિકમાં પણ વિરોધિ નથી
 એમ કોઈ મંદને શંકા થાય તેનું પણ નિવારણ આથી થઈ જાય છે) ॥૧૯॥
 કેટલાક વિપ્રો શાસ્ત્રજ્ઞ છે તથાપિ માનુષ દેહને ત્રિવર્ગના સાધન માટે
 પ્રધાન ઉપકરણુ માનીને તે આ દેહથી ત્રિવર્ગમાટે યત્ન કરે છે. તે શાસ્ત્ર-
 તાત્પર્ય નથી. વસ્તુતઃ તે આ બ્રાહ્મણુ દેહ ક્ષુદ્ર સ્વર્ગાદિ કામમાટે તત્ત્વ-
 વિદ્યોએ ધૃષ્ટયો નથી. સર્વ કોઈ બ્રહ્મભુવનસુધીનો કામ ક્ષુદ્ર છે, કેમતો
 આ નશ્વર અને દુઃખમિશ્ર છે. તેવી સ્મૃતિ છે-‘યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં
 પ્રવદન્ત્યવિપશ્ચિતઃ । વેદવાદરતાઃ પાર્યં નાન્યદસ્તીતિ વાદિનઃ ॥ કામાસ્માતઃ
 સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદામ્ । ક્રિયાવિશેષબહુલો ભોગૈશ્ચર્યગતિં પ્રતિ ॥

નેષ્યતે । કૃચ્છ્રાય તપસે વેદ પ્રેસ્યાનન્તસુણાય ચ ॥૨૦॥ ય્યાર્કર્ષણ
શત્રુનિવર્હણં ચ કૃષિર્વણિજ્યા પશુપાલન ચ । શુશ્રૂષણ ચાપિ
તથાઽર્થહેતોરકાર્યમેતત્પરમં દ્વિજસ્ય ॥૨૧॥ ન રાજ પ્રતિગૃહીયા
દ્વર્તમાનાદસત્પથે । સ્વધર્મેનિષ્ઠાત્તસાત્તુ પ્રતિગૃહ્ણન્ દોષમાક્ર ॥૨૨॥
મોજ્યશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિ સ્યાદ્ધુવાનુસ્મૃતિસ્તતઃ । તતશ્ચ સર્વમ
ન્ધીના વિપ્રમોક્ષો હિ જાયતે ॥૨૩॥ નાઘાચ્છુદ્રસ્ય વિપ્રોઽન્ન નટ-
નર્તકયોરત । ગણાન્નં ગણિકાદ્ધનં ચ હીનજાતેશ્ચ સર્વતઃ ॥૨૪॥

મોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાના તયાપહૃતચેતસામ્ । વ્યવસાયાદિકા બુદ્ધિ સમાધૌ ન
વિવીચતે ॥' ઇતિ કિંતુ આ બ્રાહ્મણદેહ આ લોકમા વિધાનિષ્પત્તિમા અત
રગભૂત કૃચ્છ્ર અને તપમાટે ઇચ્છ્યો છે તો કૃચ્છ્ર તપ પ્રમુખ કર્મચરણથી
જેના મનના મળો મટી ગયા હોય એવાને વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થવાથી પર
લોકમા નિ શ્રેયસ સિદ્ધ થાય માટે આ દેહ પરલોકમા અનંત સુખ માટેજ
પ્રકટ્યો છે, આવા ઉત્તમ દેહને સ્વર્ગાદિ ક્ષુદ્રક ભોગના સાધનપણે જેઓ
માને છે તે કેવળ પશુઓજ છે ॥૨૦॥ ધનુષાદિ આયુધો ધારવા, તેનાથી
શત્રુઓ મારવા, આ તો ક્ષાત્રધર્મ છે કૃષી કરવી, વ્યાપાર કરવો, પશુઓ
પાળવા, આ તો વૈશ્યનો ધર્મ છે શુશ્રૂષા કરવી તે શૂદ્રનો ધર્મ છે તે આ
બધુ કર્મ વિપ્રને પ્રતિષિદ્ધ છે અર્થહેતુ માટે પણ આ કર્મને કદાપિ બ્રાહ્મણ
નજ કરે ॥૨૧॥ વૃત્તિપીડિત પણ વિપ્ર અસન્માર્ગમા વર્તતા રાત્રથડી કે
તેવા બીજાથડી દાનાદિ પ્રતિગ્રહને ન કરે સ્વધર્મેનિષ્ઠ તેનાથડી તો પ્રતિગ્રહ
કરનારો દોષભાગી ન થાય ॥૨૨॥ અન્નશુદ્ધિ મુસુકુને અત્યત અપેક્ષિત છે,
અસન્નનથડી પ્રતિગ્રહેલુ અન્ન દુષ્ટ છે, સતથડી પરિગ્રહેલુ તો તે શુદ્ધ
છે, આહારની શુદ્ધિ થવાથી સત્ત્વ-અત કરણની શુદ્ધિ થાય છે, સત્ત્વની
શુદ્ધિ થવાથી ધ્રુવા સ્મૃતિ-ધ્યાનસિદ્ધિ થાય છે, તે થવાથી વાસનારૂપ
સમગ્ર અધિઓનો વિપ્રમોક્ષ થાય છે (અર્થીઓ છુટી જાય છે) ॥૨૩॥
માટે વિપ્રજાતિ શૂદ્ર નટ નર્તક આદિકનુ અન્ન તથા ગણાન્ન-ફૂટ નક્ષત્રને
સૂચવનારાનુ અન્ન અથવા ગધર્વનુ અન્ન તથા ગણિકાન્ન-વેશ્યાનુ અન્ન
તથા સર્વ નીચ જાતિનુ અન્ન નજ જમે (આનો વિશેષ મનુસ્મૃતિ થકી

અતિથીનાં ચ સર્વેણાં પ્રેષ્યાણાં સ્વજનસ્ય ચ । સામાન્યં ભોજનં
નિત્યં ગૃહસ્થસ્ય પ્રદાસ્યતે ॥૨૫॥ આર્થિકઃ કુલમિત્રં ચ સ્વગોપા-
લશ્ચ નાપિતઃ । एते શુદ્રેષુ ભોજ્યાઘ્રા યદ્યાત્માનં નિવેદયેત્ ॥૨૬॥
ભૂમૌ યલીનુપાહૃત્ય કૃત્વા ચાપોશનં તતઃ । પ્રાણાગ્નિહોત્રપૂર્વે તુ
વાગ્યતો ભોજનં ચરેત્ ॥૨૭॥ સ્નાસ્યતો વરુણઃ શક્તિં જુહોતોઽગ્નિ-
ર્હરેચ્છિદ્રયમ્ । ભુજાનસ્યાન્તકશ્ચાયુસ્તસ્માન્મૌનં ત્રિપુ સ્મૃતમ્ ॥૨૮॥

ભાણુવો) ॥૨૪॥ ગૃહસ્થ પાકભેદ અને પક્ષિભેદને ન કરે. ધનમદાધ બહુ
હોદ્દો પોતાના વપુની પુષ્ટિ કરવાની ઇચ્છાવાળા અને ઇન્દ્રિયતર્પણુતત્પર
હોઇને પોતામાટે ઉત્તમ ભોજન, તેથી ક્ષિયિત્ કનિષ્ઠ ભોજન સ્વજનો
માટે, તેથીપણ કનિષ્ઠ ભોજન અતિથિઓ અર્થે, તેથીપણ કનિષ્ઠ અધમ
ભોજન ભૂત્યવર્ગ માટે કરાવેછે તેમ કરવાથી મહત્ પાપ થાય છે, માટે
પ્રેથ્વો, (દાસ નોકર વિગેરે) અતિથિઓ, પુત્રાદિ સ્વજનો અને પોતે
(ઘરધણી) આ સર્વેને માટે સરખીજ રસોઈ કરાવે, 'ગૃહસ્થ. પાકભેદન
...રૌત્રવ નરકં પ્રજેત' એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૫॥ શુદ્રનું અન્ન અથાણ કહ્યું,
તેમા આ અપવાદ છે-આર્થિક, (ખેતીમાં અરધો લાગીયો અથવા પોતાના
ખેતરમાં ખેતી કરતો હોય તે) કુળપરપરાગત મિત્ર, પોતાનો ગોવાળીયો,
નાપિત-વાળદ, આ ચારનું (શુદ્રભાતીય પણ એમનું) અન્ન (અપકવ)
વિગ્રે થઇણ કરવું. અને જે શુદ્ર સ્વાત્માને 'તમારો હું દાસ છું' એમ
નિવેદન કરે તેનું અન્ન થઇણ કરવું ॥૨૬॥ ભોજ્યાન્નપ્રસંગથી ભોજનમાં
નિયમ કહે છે-પ્રથમ પૃથ્વી ઉપર 'ભૂપતયે નમઃ' ઇત્યાદિ મંત્રથી ત્રણ
ભૂતબક્ષી મુકીને, પછી 'અમૃતોપસ્થાનમસિ' આ મંત્રથી અપોશન કરીને,
પછી 'પ્રાણાય સ્વાહા' ઇત્યાદિ મંત્રથી પ્રાણાગ્નિહોત્ર (પ્રાણ અગ્નિમાં ભોજ્ય
અન્નનો પ્રથમ પ્રક્ષેપ તે પ્રાણાગ્નિહોત્ર કહ્યું છે) કરીને, પછી વાગ્યત-મૌની
થઇને જમે અન્યથા ન જમે એવો નિયમ ભાણુવો ॥૨૭॥ મૌન વિના
જમનારાની આયુષને અતક-મૃત્યુ હરેછે, તથા મૌન ધાર્યા વિના હોમ
કરનારાની ધનાદિસંપત્તિને અગ્નિ હરે છે, તથા મૌન રાખ્યા વિના સ્નાન
કરનારાની શારીરશક્તિને વર્ષણ દેવ હરે છે, માટે આ ત્રણ સ્નાન હોમ

અન્નં મધ્યે પ્રતિષ્ઠાપ્યં દક્ષિણે ઘૃતપાયસમ્ । શાકાદિ પુગ્તઃ સ્થાપ્યં
ભક્ષ્યં ભોજ્યં ચ વામતઃ ॥૨૯॥ એકપદ્મયુગવિષ્ટેષુ યદ્યેકોઽપ્યઘ-
વાન્મઘેત્ । સર્વેષાં તદગ્રં તુલ્યં પદ્ધિમેદો ન ચેત્કૃતઃ ॥૩૦॥ અગ્નિના
મસના ચૈવ સ્તમ્મેન સલિલેન ચ । દ્વારેણ ચાપિ માર્ગેણ પદ્ધિઃ
પદ્ધિર્ધિમિચતે ॥૩૧॥ પિતૃદેવમનુષ્યેભ્યો દસ્વાઽશ્વાલ્યમૃતં ગૃહી ।
સ્વાર્થં પચન્નગ્રં મુક્તે કેવલં સ્વોદરમ્ભરઃ ॥૩૨॥ ઇતસ્તતશ્ચ યજ્ઞાર્થં
નૈવ યાચેત વાઙ્મયઃ । યાચિતં ચૈત્સર્વમેવ દેયં તદ્યજ્ઞકર્મણિ ॥૩૩॥
પ્રતિગ્રહે સૂનિચન્નિધ્વજિવેદ્યાનરાધિપાઃ । દુષ્ટા દશગુણં પૂર્વા-

લોજનને મૌનથીજ કરે. આમાં ભગવન્નામોચ્ચારણુતો સ્નાનાદિકના સાદ-
ગુણ્યાર્થે કરવુંજ ॥૨૮॥ તે લોજનપાત્રના મધ્યભાગમાં ઓદન-ભાત મુકવો.
તેના દક્ષિણભાગમાં ઘૃતમિશ્ર પાયસ-દુધપાક આરોપવો. શાકાદિકતો તેના
અગ્ર પ્રદેશમાં સ્થાપવું. ભક્ષ્ય-ભાંગુકાદિ તથા લોજ્ય-ખીરંજ વિગેરે પાત્રના
વામભાગમાં મુકવું. (આ ખીરસવાનો ક્રમ છે) ॥૨૯॥ હવે પદ્ધિમાં વિશેષ
કહે છે-એક પદ્ધિમાં બે એકપણ પાપી બેસે તો ખીજ તે પદ્ધિમાં બેઠેલા
સર્વે તે પાપિના પાપથી લેપાય છે, માટે અવશ્ય પદ્ધિભેદ (ગૃહી પદ્ધિ)
કરવો. તેમાં પદ્ધિભેદનો પ્રકાર-સગડી આદિકમાં ભરીને મુકેલા અગ્નિધી,
ભસ્મથી, સ્તંભથી, પાણીની રેખા કરવાથી, દ્વારથી, માર્ગથી, આ છ પ્રકાર-
રોએ કરીને યથાસંભવ પદ્ધિભેદ થાય ॥૩૦-૩૨॥ બે ગૃહી કેવળ પોતાના
ઉદરભરણુપરાયણુ હોઈને સ્વાર્થે અન્ન રાંધીને જમેછે તે પાપનેજ જમેછે.
જેતો પિતૃ દેવ મનુષ્યોને યથાવિધિ આપીને જમેછે તે અમૃતનેજ જમેછે.
પ્રથમનાને આ લોક પરલોકમાં અનર્થ છે અને પછીનાને આ લોક પરલોકમાં
અર્થલાભ છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકિ
લ્લિપૈઃ । મુક્તે તે સ્વઘ પાપા યે પચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥’ ઇતિ ॥ ૨૥ ગૃહસ્થ
વિપ્રને યજ્ઞ દાન આદિક ધર્મો કરવાના કહ્યા છે, તેમાં બે ધનસંપન્ન હોય
તો ધનવ્યયસાધ્ય યજ્ઞને કરે. પરંતુ અહીં તહીંથી ધન આહરી લાવીને
યજ્ઞને ન કરે. બે શ્રદ્ધાતિશયથી સજ્જનોથક્રીજ માગી લાવીને યાગને
આચરે તો માગી આણેલું બધુંય દ્રવ્ય યજ્ઞકર્મમાં વાપરી નાખે. તેમાંથી શેષ

નૃપ્વાદેતે યથાક્રમમ્ ॥૩૪॥ અજિનં મૃતશય્યાં ચ મેર્ષી ચોભયતો-
મુખીમ્ । કુરુક્ષેત્રે ચ ગૃહાનો ન ભૂયઃ પુરુષો ભવેત્ ॥૩૫॥ લોહં
તિલાશ્ચ મહિષી તૈલં લવણમેવ ચ । તિલધેનુર્મણિશ્ચેતિ ઘોરાઃ
સપ્ત પ્રતિગ્રહાઃ ॥૩૬॥ પ્રવાહમર્વાધિ કૃત્વા નદ્યા હસ્તચતુષ્ટયમ્ । ન
તત્ર પ્રતિગૃહ્ણીયાત્પ્રાણૈઃ કણ્ઠગતૈરપિ ॥૩૭॥ કૃષ્ણાજિનપ્રતિગ્રાહી
હયાનાં ક્રયવિક્રયી । નવશ્રાદ્ધસ્ય મોક્તા ચ ન ભૂયઃ પુરુષો ભવેત્
॥૩૮॥ અહર્નિશં શ્રુતેર્જાપ્યાચ્છૌચાચારનિવેવણાત્ । અદ્રોહવૃત્ત્યા

વેશપણુ સ્વાર્થે રાખે નહિ ॥૩૩॥ વિપ્ર વૃત્ત્યર્થે કે ધર્માર્થે આ પાંચ જણ-
થકી પ્રતિગ્રહ નજ કરે. તે આ પાંચ- સૂત્રી-પ્રાણિઓની હિસા કરનારો,
ચક્રી-ઘાંણી ઘાલીને તેલ વેચનારો, ધ્વજ-સુરાને વેચનારો, વેશ્યા અને
અધાર્મિક રાત. આ પાંચ જણાઓ અનુક્રમે પૂર્વ પૂર્વથકી ઉત્તર ઉત્તર
દશ દશ ઘણા દુષ્ટ છે. એટલે સૂત્રીની અપેક્ષાએ ચક્રી, તેની અપેક્ષાએ
ધ્વજ, તેની અપેક્ષાએ વેશ્યા અને તેની અપેક્ષાએ અધર્મી રાત દુષ્ટ છે
॥૩૪॥ હવે અપ્રતિગ્રાહ્ય દ્રવ્યભેદોને નિરૂપેછે-મૃગચર્મ, મૃતશય્યા, (મરે-
લાને ઉદ્દેશીને આપેલી શય્યા) બકરી, ઉભયતોમુખી ગાય, (જ્યાંમુધી
વત્સના ભે પગ અને મુખ યોનિમાં દેખાય ત્યાંમુધીની ગાય ઉભયતોમુખી
કહી છે) આટલાં પદાર્થોને કુરુક્ષેત્રમાં પ્રતિગ્રહ કરનારા નરનો અન્ય જન્મમાં
પશુપક્ષ્યાદિ યોનિમાં પ્રવેશ થાય. માનુષ જન્મની પ્રાપ્તિ ન થાય ॥૩૫॥
લોહ તિલ (કાળા ઘોળા, કેટલાકો કાળા કહે છે) મહિષી (લેસ) તેલ
લવણ તથા તિલધેનું અને મણિ, આ સાતનો પ્રતિગ્રહ અતિઘોર-પ્રબળ-
પાપસંપાદક છે. (તિલધેનુનું લક્ષણ પ્રથમ કહી ગયા છે) ॥૩૬॥ નદીના
પ્રવાહને અવધિ કરીને ચાર હાથ પરિમિત પ્રદેશની અંદર પ્રાણુપ્રચાણનો
પ્રસંગ આવે તોપણ પ્રતિગ્રહ નજ કરે ॥૩૭॥ જે વિપ્ર કૃષ્ણમૃગચર્મનો
પ્રતિગ્રહ કરે છે, જે અશ્વોનો ક્રયવિક્રય કરે છે, જે નવશ્રાદ્ધ-ત્રેતશ્રાદ્ધનું
અન્ન જમે છે તે પુનર્જન્મમાં માનુષ નજ થાય, કિંતુ પશુપક્ષ્યાદિ યોનિનેજ
પામે છે ॥૩૮॥ અહર્નિશ સદાચારમાં વર્તતો, વેદાભ્યાસપર, અદ્રોહવૃત્તિથી
જીવતો અને શાસ્ત્રનિષ્ઠ બન્ધમોક્ષાલિસ મતિએ સંપન્ન એવો વિપ્ર પોતાના

બુદ્ધ્યા ચ પૂર્વજન્મ સ્સરેદ્વિજઃ ॥૩૯॥ યથા વારુમયો હસ્તી યથા
 કૃત્તિમયો મૃગઃ । તથા વિપ્રોઽનધીયાનસ્વયોઽમ્સી નામધારિણઃ
 ॥૪૦॥ ન વિદ્યા ન તપો યસ્ય સમાદત્તે પ્રતિગ્રહમ્ । અધોગતિમ-
 વાપ્રોતિ દાત્રા સહ સ તુ દ્વિજઃ ॥૪૧॥ અપૂર્ણં ચ હિરણ્યં ચ ગામશ્વં
 પૃથિવીં તિલાન્ । અવિદ્વાન્પ્રતિગૃહ્ણાનો ભક્ષીભવતિ કાષ્ઠવત્ ॥૪૨॥
 શક્તઃ પ્રતિગ્રહીતુ યો વેદવૃત્તો જિતેન્દ્રિયઃ । દીયમાનં ન ગૃહ્ણાતિ
 સ્વર્ગસ્તસ્ય ન દુર્લભઃ ॥૪૩॥ શૂદ્રાન્ન બ્રાહ્મણો હ્યગ્રન્માસં માસાર્ધ-
 મેવ વા । તદ્યોનાવમિજાયેત સત્યમેતદ્વિદુર્વુધાઃ ॥૪૪॥ કણાના-
 મથવા ભિક્ષાં બ્રાહ્મણો વૃત્તિકર્શિત । સચ્છદ્રાણાં ગૃહે કુર્યાન્ન સ

આવા સત્કર્મમા રૂચ્યતિશયથી પૂર્વજન્મના સુકૃતના આધિક્યને અનુસ્મરે
 (પૂર્વસુકૃતથીજ મારે આવી સત્કર્મમા પ્રવૃત્તિ અનુવર્તેછે એમ અનુમાન
 કરે) ॥૩૯॥ સાગ વેદાધ્યયને વર્ણત, કેવળ જન્મથી જે વિપ્ર છે તે કારીગરે
 કાષ્ટવડે બનાવેલો હાથીજ જેમ અને ચર્મથી બનાવેલો મૃગજ જેમ એમ
 'વિપ્ર' એવા કેવળ નામમાત્રને ધારે છે, અર્થશૂન્ય કેવળ નામમાત્ર વિપ્ર
 છે ॥૪૦॥ વિદ્યા વિના અને તપ વિના કેવળ ભતિથી 'હું વિપ્ર છું' એમ
 અભિમાનીને જે પ્રતિગ્રહ કરે છે તે અધોગતિને પામે છે દાતાપણુ અપા-
 ત્રમા દાન દેવાથી અધોગતિને પામેછે ॥૪૧॥ વિદ્યાતપે યુક્ત એવો વિપ્ર
 પ્રતિગ્રહકૃત અટપ કે અધિક પાપને વિદ્યાતપથી નાશ કરવા સમર્થ થાય છે
 જે વિપ્રતો તેણે રહિત હોઇને અપૂર્ણ (માવપૂર્વા) સુવર્ણુ અશ્વ ગાય ભૂમિ
 તિલ આદિકનો પ્રતિગ્રહ કરે છે તો તે પાપથી અગ્નિમા પડેલા કાષ્ટની પેઠે
 તાક્ષણુ ભસ્મસાત્ થઇ જાય છે ॥૪૨॥ જેતો વિદ્યા વૃત્ત તપાદિગુણસપન્ન
 જીતેન્દ્રિય હોવાથી પ્રતિગ્રહકૃત પાપને પ્રણાશ કરવા સમર્થ છે છતાપણુ
 સુવર્ણાદિદાનને ગ્રહણુ કરતો નથી તેને સ્વર્ગ દુર્લભ નથી કિંતુ સુલભજ છે
 ॥૪૩॥ જે બ્રાહ્મણુ એક માસપર્યંત કે એકપક્ષપર્યંત શૂદ્રાન્નને જમે છે તે
 મરીને શૂદ્રયોનિમાજ જન્મે છે એમા સશય નથી ॥૪૪॥ તેમા આ વિશેષ
 જણવો-વૃત્તિદુર્બળ વિપ્રતો સચ્છદ્રના ગૃહથકી શિક્ષાથી મળેલ અન્નકણો-
 વડે જીવતો થકો તજ્જન્ય પાપથી લેપાતો નથી આ વિપ્ર પોતે વૃત્તિ

પાપેન લિપ્યતે ॥૪૫॥ વિશુદ્ધાન્વયસજ્ઞાતો નિવૃત્તો મદ્યમાંસતઃ ।
 દ્વિજમત્કો વર્ણિગ્વૃત્તિઃ સન્દૂદ્રઃ સ પ્રકીર્ત્યતે ॥૪૬॥ રજનીમધ્ય-
 યામૌ દ્વૌ દુતશેષં ચ ચદ્ધયિઃ । તત્ર સ્વપંસ્તદશંશ્ચ દ્રાહ્મણો નાય-
 સીદતિ ॥૪૭॥ અપેયં ન પિવેત્કાપિ નામધ્યમપિ ભક્ષયેત્ । ન
 ગન્ધમપિ ગૃહ્ણીયાદ્રાહ્મણો મદ્યમાંસયોઃ ॥૪૮॥ ભવેદ્દાનતઃ કાપિ
 ગન્ધસ્યાગ્રહણં યદિ । નર્હિ સ્નાત્વા સરેદ્દિપ્તું સાયંસન્ધ્યાં વદિશ્ચ-
 રેત્ ॥૪૯॥ જાયાયા આત્મનઘ્યાપિ પુત્રસ્ય દુહિતુસ્તથા । યથોચિતં
 યથાકાલ સંસ્કારાન્વિધિનાચરેત્ ॥૫૦॥ કન્યાયા વિક્રયો નૈવ

કર્શિત છે, અનકણો અસન્દૂદ્રના નથી, વળી તે એકના ગૃહથકી મળેલા
 નથી, કિંતુ બિલાથી બહુ ગૃહથકી મળેલા છે, માટે એને દોષપ્રસંગ નથી
 ॥૪૫॥ સન્દૂદ્ર કેને જાણવો? તે કહે છે-જે માતાથકી અને પિતાથકી
 વિશુદ્ધ હુળમાં જન્મ્યો હોય, જાતિથી શુદ્ધ હોઈને મદ્યમાંસ થકી નિવૃત્તિ
 પામેલો હોય, દ્વિજાતિમાં લક્તિસંપન્ન હોય અને વાણિજ્ય વૃત્તિથી જીવિકા
 કરતો હોય તે સન્દૂદ્ર કહ્યો છે ॥૪૬॥ જે વિપ્ર પ્રતિદિન દુનશેષ હવિષનેજ
 જમે છે પણ બીજાને નહિ અને રાત્રિના મધ્યમ જે પહોરમાંજ નિદ્રાને કરે છે
 પણ પ્રથમ અંતિમ પ્રહરમાં નહિ તે કદાપિ ખેદ પામતો નથી ॥૪૭॥
 બ્રાહ્મણ કદાપિ (આપત્તિમાં પણ) અપેય-ગર્દભીદુગ્ધાદિકને પિવે નહિ તથા
 અભક્ષ્ય-ડુંગળી લસણ આદિકને કદાપિ લક્ષણ નજ કરે તથા મદ્યમાંસના
 ગંધને પણ કદાપિ ચહણ કરે નહિ ॥૪૮॥ જે કદાચિત્ અજાણથી મદ્યમાં-
 સનો ગંધ સુંઘવામાં આવે તો સ્નાન કરીને વિધિયુક્ત સ્મરણ કરે. તેથી તજ્જ-
 ન્ય દોષ પ્રશાંત થાય છે. અને સાયંસંધ્યા આમથકી બહાર તળાવ આદિ-
 કમાંજ કરે ॥૪૯॥ પોતાના, પત્નીના, પુત્રના અને પુત્રીના વિહિત સંસ્કાર-
 રોને યથાચોગ્ય યથાકળ યથાવિધિ કરે. તેમાં પોત નો સંસ્કાર વિધ્યુદીક્ષા
 ચહણાદિ જાણવો. પત્નીનો સંસ્કાર ગર્ભાધાનાદિ સમજવો. પુત્રનો સંસ્કાર
 જાતકર્માદિ જાણવો. પુત્રીનો સંસ્કાર વિવાહાદિ જાણવો ॥૫૦॥ કન્યાનો
 વિક્રય વેનાપિ-જાતિથી ઉત્કૃષ્ટ કે કનિષ્ઠ ક્રોધએ પણ કાપિ-આપત્તિમાં પણ
 નજ કરવો, કેમતો તે મહાપાપ માટે થાય છે. તેથી રૌરવ નામના નરકને

કર્તવ્યઃ ક્ષાપિ કેનચિત્ । બ્રાહ્મણેન વિશેષેણ યત્કર્તા યાતિ રોર-
વમ્ ॥૫૧॥ ભક્ષિતં ચાણુમાત્રં યત્કન્યાવિક્રયજં ધનમ્ । સકુલં
તદ્ગ્રહીતાર નરકં નયતિ ધ્રુવમ્ ॥૫૨॥ યદ્વા વર વદેત્કન્યામલકુ-
સ્યોદ્ગ્રહેતિ ચ । નિર્વાહાર્થ સ્વકન્યાયા વૈપમ્યાદેશકાલયોઃ ॥૫૩॥
વરદત્તા દ્વલદ્વારા યથાશક્તિ સ્વકારિતૈઃ । અલદ્વારંચ્યુતા દેયાઃ
કન્યાયૈ તેઽસ્થિલા અપિ ॥૫૪॥ એવં કૃતે ન દોષોઽસ્તિ ભીષ્મ इत्याહ
ધર્મજમ્ । સ્વાર્થે નાણ્વપિ તદ્ગ્રાહ્યં ધર્મં યપ્ત સનાતનઃ ॥૫૫॥ અષ્ટ-
વર્ગા ભવેદ્ગૌરી નવવર્ગા તુ રોહિણી । દશવર્ગા ભવેત્કન્યા તત ઊર્ધ્વ

પામેછે વિપ્રેતો વિશેષપણે તે ન કરવો નતિથી ઉત્કૃષ્ટ જને કરેલુ પ્રતિ
પિદ્ધ કર્મ અધિક પાપને ઉપલવેછે ॥૫૧॥ કન્યાવિક્રયજન્ય પાપ કેવળ
કર્તાને નરકે પહોચાડેછે એટલુંજ નહિ કિંતુ તેનું કુળ યુગ ધૌત્રાદિકનેપણ
નિશ્ચે નરકે પહોચાડેછે તથા તે દ્રવ્યને આશ્રમાવપણુ જો બીજો લોગવે તો
તેને અને તેના કુળને નિશ્ચે નરકમા નાખેછે ॥૫૨॥ યદપિ કન્યાને અલ
કૃત કરીને અને વરનેપણુ પૂછને કન્યાદાન કરવાનું છે, કન્યાર્થે ધનચઢણ
કરવાનું નથી તથાપિ પોતાને દેશકાળની વિષમતા આવવાથી જો કન્યાર્થે
ધન આલસરણાદિ આપવામા અશક્ત હોય તો તે કન્યાજનક વરને કહે કે-
આટલા ધનથી કન્યાને અલકૃત કરીને તમે પરણો (આ તો કન્યાને આપ
દામા વૃત્તિદૌર્બલ્યકૃત હુ ખ ન થવાના શુભ અભિપ્રાયથી છે) પછી તે વરે
તથાસ્તુ કહી અગીકાર કરતા તેણે આપેલા અલકારોથી અને યથોચિત
યથાશક્તિ પોતે કરાવી આપેલા અલકારોથી કન્યાને અલકૃત કરીને વરને
જો આપે તો ધનચઢણુનિમિત્તનો હોય આ જનકને નજ થાય પર વરે
આપેલા અલકારોમા અટપપણુ અશ સ્વાર્થે રાખવો નહિ તે આ પરમ
ધર્મ છે, ભીષ્મ પિતાએ આ ધર્મ યુધિષ્ઠિર રાજાપ્રતિ બારતમા કહ્યો છે
॥૫૩-૫૫॥ કન્યાના દાનમા કન્યાના વયોભેદથી ક્ષણભેદ છે એવા અભિ
પ્રાયથી કહે છે-પુત્રી આઠ વર્ષની થતા ગૌરી નામથી કહેવાય, નવ વર્ષની
થતાં રોહિણીસસાથી કહેવાય, દશ વર્ષની થતા કન્યા નામથી કહેવાય,
દશ વર્ષથી ઊર્ધ્વ રજસ્વલાસસાથી કહેવાય તો રત્નેદર્શનથી પહેલાજ

રજસલા ॥૫૬॥ પિતૃગેહે તુ યા કન્યા રજઃ પદ્યેદસંસ્કૃતા ।
 ભ્રૂણદ્વા તત્પિતા ક્ષેયો વૃષલી સાપિ કન્યકા ॥૫૭॥ કુલં શીલં
 સનાથત્વં વિદ્યાં વિત્તં વપુર્વયઃ । एतान्गुणान्वरे दृष्ट्वा काले दद्या
 त्सुतां ततः ॥५८॥ સમીપસ્થોઽતિદૂરસ્થો ધનોદ્વૃત્તશ્ચ નિર્ઘનઃ ।
 વૃત્તિહીનશ્ચ મૂર્ઝશ્ચ વર્જનીયાસ્તુ પદ્ધરાઃ ॥૫૯॥ રવિક્ષેત્રગતે જીવે
 જીવક્ષેત્રગતે રવૌ । વિવાહં ન પ્રશંસન્તિ કન્યા વૈધવ્યમેતિ યત્
 ॥૬૦॥ ગોદાભાગીરથીમધ્યે નોદ્ગ્રાહઃ સિંહગે ગુરૌ । મધાસ્યે સર્વ-

વિવાહ કરવો તેમા ગાંરીનુ દાન પ્રશસ્ત છે રોહિણી આદિકનુ તો કનિષ્ઠ
 છે જે નહિ પરણાવેલીજ કન્યા પિતાના ઘરમા રજસ્વળા થાય તો તેણીનો
 પિતા ગર્ભહત્યાદોષને પામે અને તે કન્યાપણ વૃષલી સંસિત જાણવી. તેને
 પરણતો પુરૂષ અધર્મથી લેપાયછે ॥૫૬-૫૭॥ ગુણવાન વરને જ દુહિતાનુ
 દાન કરવુ, પણ ઉક્ત વયના ઉદ્ધવનભયને લીધે અગુણને નહિ તેમાં
 કુળ-માતતાતની શુદ્ધિવાળુ ગોત્ર, શીવ-સદ્વૃત્ત, યૌવનાદિ વય, વિદ્યાધ્ય
 યન, શરીરેન્દ્રિયનુ સામર્થ્ય, સનાથપણુ, સધનપણુ, આ ગુણોની વરમા
 પરીક્ષા કરીને સુતાનુ ઉક્તસમયે-આક્રમા કે નવમા કે દશમા વર્ષમા દાન
 કરવુ પણ રહેદર્શન થયા પછી નહિ ॥૫૮॥ જે અત્યત સમીપે રહેતો
 હોય, જે અતિદૂર રહેતો હોય, જે ધનોદ્વૃત્ત હોય કે ધનહીન હોય, જે
 ક્ષેનાદિવૃત્તિવર્ત્ત હોય, અને મૂર્ઝ હોય આ છ વરો વર્જ્ય માન્યા છે-
 એવાને પુત્રીનુ દાન ન કરવુ ॥૫૯॥ જ્યારે સિંહરાશિમા ગુરૂ વર્તતા હોય
 તથા ધનુરાશિમા અને મીનરાશિમા રવિ વર્તતા હોય ત્યારે વિવાહ ન
 કરવો જે આવા યોગમા વિવાહ કરે તો તે કન્યા વૈધવ્યને પામેછે ॥૬૦॥
 સિંહ રાશિમા ગુરૂ વર્તતા હોય ત્યારે જે વિવાહનો પ્રતિષેધ કર્યો તેમા આ
 વિશેષ જાણવો-સિંહના પ્રથમાશમા જે જૂઠસ્પતિ વર્તતા હોય તો સર્વત્ર
 દેશમા તે પ્રતિષેધ સમાન છે તથા સૂર્ય મીન રાશિને પામ્યા હોય તો સર્વ
 દેશમા આ પ્રતિષેધ સમાન છે સિંહના દ્વિતીય તૃતીય ચતુર્થ પાદમા જે
 જૂઠસ્પતિ વર્તતા હોય તો તે પ્રતિષેધ ગંગા ગોદાવરીના મધ્યપ્રદેશમાજ
 જાણવો અન્યત્ર નહિ, જાગીરથીના ઉત્તર તીરમા અને ગોદાવરીના દક્ષિણ

દેશેષુ તથા મીનગતે રવૌ ॥૬૧॥ ભાગીરથ્યુત્તરે કૂલે ગૌતમ્યા
દક્ષિણે તથા । વિવાહો વ્રતવન્ધસ્થ સિંહસ્થેજ્યે ન દુષ્યતિ ॥૬૨॥
આરમ્ય સક્ષમં વર્ષં વિવાહઃ સાર્વવર્ણિકઃ । દશદોષવિહીને હિ કાલે
પુત્ર્યાઃ શુભો મતઃ ॥૬૩॥ વિવાહચૌલવ્રતવન્ધયક્ષે પટ્ટાભિપેકે ચ
તથૈવ રાક્ષામ્ । સીમન્તયાત્રાસુ તથૈવ જાતે નો ચિન્તનીયઃ સ્વલુ
ઘાત્તચન્દ્રઃ ॥૬૪॥ વિશેષધર્માઃ કથિતા મયેત્યં તુભ્યં ગૃહસ્થાશ્ર-
મિવાહવસ્ય । તઙ્ગીવિકાવૃત્તિમથો વદામિ સમાસતસ્તાં શૃણુ
વિપ્રવર્ય ! ॥૬૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે
ધર્મોપદેશે બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષવિધિનિરૂપણનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—જીવિકાવૃત્તયઃ પૂર્વે કથિતા યા મયાઽ-
નથ ! । તાભિરેવ સમુત્પાદ્ય દ્રવ્યં કુર્વીત સદ્વ્યયમ્ ॥૧॥ સમાશ્રિત્ય

તીરમાં તો ગુરૂ સિંહરાશિના પ્રથમ પાદમાં વર્તતા હોય તોપણ વિવાહાદિ
વિધાન દોષ માટે નથી ॥૬૧-૬૨॥ ગર્ભધર્મી આઠમા વર્ષને આરંભીને સર્વ
વર્ણોમાં કન્યાનો વિવાહ સમુચિત છે, તે વિવાહ વેદાદિ દશવિધ દોષે રહિત
શુભ મુહૂર્તમાં કરવો ॥૬૩॥ ઘાતચંદ્ર નામનો દોષ, વિવાહ ચૌલ ઉપનયન
યજ્ઞ ભતકર્મ સીમંત યાત્રા અને પટ્ટાભિપેકમાં નજ થિતન કરવો ॥૬૪॥ હે
વિપ્રવર્ય ! આ પ્રકારે મેં ગૃહસ્થાશ્રમી વિપ્રના વિશેષ ધર્મો તમને કહ્યા
હવે તે બ્રાહ્મણાદિ સર્વેની જીવનસાધનભૂત વૃત્તિને સંક્ષેપથી નિરૂપણ કરું છું
તેને અવહિત મનથી સાંભળો ॥૬૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમ-
પ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મોષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષવિધિનિરૂપણ-
નામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે અનથ ! મેં પ્રથમ વર્ણધર્મોમાં જે જીવિકા
વૃત્તિઓ કહી છે તેણે કરીનેજ દ્રવ્ય યથાધિકાર સંપાદન કરીને તેનો સદ્-
વ્યય કરે. અસદ્વ્યય ન કરે ॥૧॥ ગૃહસ્થ વિપ્ર નિરંતર સ્વવર્ણાનુસારી યાજ્ઞ-

૧ આ અધ્યાયમાં ગૃહસ્થની વૃત્તિઓ ફરી વિવેચન કરીને નિરૂપણ કરી છે.

દ્વિજો નિત્યં સ સ્વર્ણાનુસારિણીમ્ । વૃત્તિં સમ્પાદયેદ્રવ્યં નીચ-
 સેવાં તુ નાચરેત્ ॥૨॥ ગૃહસ્થસ્ય શિલોઞ્છં ચ શાલીનં સશ્ચયસ્તથા ।
 વાર્તાં ચેતિ ચત્ત્વોઽપ્ર જીવિકાવૃત્તયો મતાઃ ॥૩॥ ઉત્તરામુત્તરાં
 હીનાં તાસુ વિદ્યાદ્વિજોત્તમઃ । દેશકાલૌ સ્વસામર્થ્યં દૃષ્ટ્વાં વૃત્તિ-
 માશ્રયેત્ ॥૪॥ ક્ષેત્રપત્યક્તકણિશકળાદાનં શિલોઞ્છનમ્ । અયા-
 ચિત્ તુ શાલીનં સશ્ચયો યાજનાદિકમ્ ॥૫॥ વાર્તા કૃષ્યાદિકા વૃત્તિઃ
 પ્રોક્તાઃ સામાન્યનસ્તિવમાઃ । તથા વિદ્યાપ્રકર્યાંઽપિ દ્રવ્યં પ્રાપ્યતિ
 ભૃદામ્ ॥૬॥ હવ્યકવ્યપ્રદાનૈશ્ચ નિયમાભ્યાસતસ્તથા । પ્રસન્ના દેવતા
 દ્રવ્યં દદત્યેવ ભૃશં ક્વચિત્ ॥૭॥ મણિસ્વર્ણાચારુરેભ્યઃ ક્વચિચ્

નાદિષ્પ વૃત્તિનો સમાશ્રય કરીને દ્રવ્યને સંપાદન કરે પણ સેવાવડે નહિ.
 કૃષ્ણવૃત્તિ હોય તોપણ નીચની નોકરી નજ કરે ॥૨॥ ગૃહસ્થ વિપ્રને સ્વવર્ણ-
 સમુચિત જીવિકા વૃત્તિઓ ચાર છે-શિલોઞ્છ, શાલીન, સંચય અને વાર્તા
 તેમા ઉત્તરોત્તર કનિષ્ઠ છે. દેશકાળ અને સ્વસામર્થ્યનો વિચાર કરીને તેમાંથી
 એક વૃત્તિનો દ્વિજોત્તમ આશ્રય કરીને જીવે ॥૩-૪॥ એમનાં લક્ષણો પોતેજ
 કહેછે તેમાં ક્ષેત્રપતિએ પડી મુકેલાં કંડીયાં અને હાટમાં પડી રહેલા
 ધાન્યકણોનું ચહણ કરવું તે શિલોઞ્છ કહ્યું છે. યાચના વિના પ્રાપ્ત થતું
 અન્ન તે શાલીન કહ્યું છે. યાજન અધ્યાપનાદિકથી સંપાદન કરેલું તે સંચય
 કહ્યો છે. વૈશ્યોએ પોતાના ક્ષેત્રમાં કૃષિ કરાવવી તે વાર્તા કહી છે. આ
 ચાર વૃત્તિઓ સામાન્યતઃ-સાધારણપણે કહી છે, એટલે આગળ જે વિદ્યા-
 પ્રકર્યાદિ અવાંતર ઉપાયો કહેવામાં આવશે તેમનો પણ આમાંજ સમાવેશ
 થાય છે તેથી 'સાધારણ' એમ કહ્યું. વિદ્યાપ્રકર્યપણે કદાચિત્ અધિક ધન
 આકાંક્ષાને પમાડેછે, જેમ રાજા વિદ્યાતિશયથી પ્રહર્ષ પામતાં ઘણું ધન
 આપે છે. તે આનો અયાચિત્તમાં કે સંચિત વૃત્તિમાં સમાવેશ સમજવો. તથા
 હવ્ય કવ્ય-દેવાન પિત્રજના અર્પણથી અને શૌચાદિ નિયમાભ્યાસથી પ્રસન્ન
 થએલા દેવતાઓ કદાચિત્ બહુ ધન આપે છે તથા મહર્ષિયો સેવ થી પ્રસન્ન
 થતાં અધિક ધન આપેછે. તથા ક્યારેક સુવર્ણાદિકની ખાંજોથકી ધન
 પ્રાપ્ત થાય છે તથા કદાચિત્ અકસ્માત્ ધન મળેછે. (આ સર્વનો યથા

પ્રાપ્યતે ધનમ્ । વ્રહ્મર્ષીણાં પ્રસાદેન કચિદાકસ્મિકં તથા ॥૮॥ एत-
त्सर्वं गृहस्थस्य द्रव्यं न्यायागतं मतम् । धर्मकार्येष्वेतदेव विहितं
द्रव्यमुत्तमम् ॥૯॥ क्षत्रियस्य नरेन्द्रस्य राजनीत्यागतं ધનમ્ ।
ધર્મોપયુક્ત કથિતં નાન્યદિત્યપિ વિદ્ધિ મો. ! ॥૧૦॥ કુટુમ્બપો-
પણાશક્ત. સ્વવૃત્ત્યોત્તમયા યદા । સ્વાવરસ્ય તદા વૃત્તિં ગૃહીયાન્
ત્વનાપદિ ॥૧૧॥ તત્રાપિ બ્રાહ્મણો હિંસ્રાં ક્ષાત્રવૃત્તિં વિદ્વાય ચ ।
વૈશ્યવૃત્તિં મજેદેવ સીદન્નાજાઽપિ તાં મજેત્ ॥૧૨॥ સીદન્વૈદયશ્ચ

સભવ અયાચિતમા કે સચયમા સમાવેશ સમજવો) ॥૫-૮॥ ધલ્યાદિ સદુ-
પાયોવડે પ્રાપ્ત થએલુ સર્વ ધન ગૃહસ્થ વિપ્રને ન્યાયપ્રાપ્ત માન્યુ છે
માટે આવુજ ધન ધર્મકાર્યમા ઉપયોગને યોગ્ય ઉત્તમ માન્યુ છે
(જો ધર્મમા ઉપયોગી ન થાય તો તે બલે ન્યાયલબ્ધ હોય તોપણ
અધર્મમા પર્યવસાન પામે છે) ॥૯॥ હે દ્વિજ ! એજરીતે ભૂપતિ ક્ષત્રિ-
યને રાજનીતિથી-અભસરક્ષણના શેષપણે જે છકો અશ મળે છે તેજ ધન
ધર્મકાર્ય યાગાદિકમા વિનિયોગને યોગ્ય કહ્યુ છે બીજુ ધનતો ધર્મોપયોગી
કહ્યુ નથી એમ તમે જાણો ॥૧૦॥ જે વિપ્ર પોતાની ઉત્તમ વર્ણપ્રાપ્ત વૃત્તિથી
જીવન ચલાવવા સમર્થ ન હોય તો આપના પોતાથકી અવર વૈશ્યની
વૃત્તિનો સમાશ્રય કરીને જીવન કરે આપત્કાળ વિનાતો નજ અહણુ કરે
આ ચારેય વર્ણને માટે જાણુ ॥૧૧॥ શકા-બ્રાહ્મણથકી અવર ક્ષત્રિય છે
તેની વૃત્તિ વિપ્રને વિપત્તિમા અહણુ કરવાની કેમ ન કહી ? તો તે ક્ષાત્રવૃત્તિ
હિંસામય છે કેમતો વનના હિંસક વ્યાઘ્રાદિકોએ કરીને પૌર જનોને જ્યારે
સકટ સમુપસ્થિત થાય ત્યારે તેના નિવારણમાટે મૃગયા કરવી પડે છે
અને વગી પ્રલથ્થી પાર્થિવોએ સકટ પમાડતા તેની સામે યુદ્ધ
અવશ્ય કરવુ પડે છે, તો તેવી હિંસાપ્રધાન ક્ષાત્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી વૈશ્ય
વૃત્તિનોજ બ્રાહ્મણે આશ્રય કરવો એ રીતે રાજપણુ પોતાની વૃત્તિથી
જીવન ન પામતો હોય તો તે વૈશ્યનીજ વૃત્તિથી જીવન કરે ॥૧૨॥ વૈશ્ય
પોતાની વૃત્તિથી જીવન ન લાભતો હોય તો શૂદ્રની વૃત્તિ પરિચર્યાંકપથી
જીવન કરે અને શૂદ્રજે સ્વવૃત્તિથી જીવન ન પામતો હોય તો કાક-શિટપી

શુદ્ધસ્ય ભજેદ્વૃત્તિ સ ચાપદિ । કાર્વાદિવૃત્તિમાથિત્ય તરેદાપદમા
 ત્મનઃ ॥૧૩॥ સર્વોડ્યાપદ્મિનિર્મુક્તઃ પ્રાયશ્ચિત્તં વિધાય ચ । સ્વા
 સ્વામેવોત્તમાં વૃત્તિ પુનઃ સમ્યગુપાશ્રયેત્ ॥૧૪॥ કલૌ યુગેડ્વ
 વિપ્રાણાં ક્ષત્રિયાણાં ચ માનદ । । સ્વર્ણવૃત્ત્યોત્તમયા નિર્વાહો નૈવ
 સમ્ભવેત્ ॥૧૫॥ વૈશ્યવૃત્તિ સમાથિત્ય કુટુમ્બાતિથિપોષણમ્ ।
 કુર્વૌયાતાં તતસ્તૌ તુ ધર્મકાર્યેષુ તત્પરૌ ॥૧૬॥ કૃષેરભાવે વાણિ-
 જ્યં તદભાવે કુસીદકમ્ । કષ્ટાં પાપીયસીં વૃત્તિ કુસીદં બ્રાહ્મણ-
 સ્ત્યજેત્ ॥૧૭॥ કુત્સિતાત્સીદતશ્ચાપિ નિર્વિદાદ્ધૈઃ પ્રગૃહ્યતે । ચતુ-

શુભાર આદિકની વૃત્તિનો આશ્રય કરીને તે પોતાની આપદાને તરે ॥૧૩॥
 આપત્તિથટ્ટી વિનિર્મુક્ત થએલો તો સર્વ વર્ણ યથાવિધિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને
 પોતપોતાની ઉત્તમ વૃત્તિનેજ પ્રથમની પેઠે આશરીને જીવન કરે ॥૧૪॥
 હે માનદ ! યદપિ સ્વવૃત્તિજ સર્વને ઉત્તમ છે અથાપિ આ કલિયુગમા
 બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયને ઉત્તમ સ્વવર્ણપ્રાપ્ત વૃત્તિથી જીવન થવું હુલેલ છે, તો
 તે બન્નેએ અવશ્યપણે વૈશ્યવૃત્તિનો સમાશ્રય કરીને હુલેલ અતિથિનુ પોષણ
 કરતા થકા ધર્મકાર્યમા તત્પર રહેવું ॥૧૫-૧૬॥ અતુલિધ વૈશ્યવૃત્તિમા
 પણ કૃષિનોજ આશ્રય કરે તેનાથીપણ નિર્વાહ પર્યાપ્ત ન થાય તો વાણિ-
 જ્ય-નિપિદ્ધ ક્રયવિક્રયાદિવર્જન પૂર્વક ક્રયવિક્રયરૂપ (વ્યાપાર) વૃત્તિનો
 આશ્રય કરે. તેના પણ અલાભમા હુસીદક-વ્યાજવટાવનો આશ્રય કરે
 તેમા પણ જે આ અતે પરપીડાકારક હુસીદ કહ્યું તે પાપકર્મને બ્રાહ્મણ
 તો નજ કરે. જે કોઈ પ્રકારે કૃષિવાણિજ્ય વૃત્તિવડેજ નિર્વાહ કરે. (અહીં
 કૃષિથટ્ટી અનંતર આવતી ગૌરક્ષાવૃત્તિ નહિ કહીને વાણિજ્યવૃત્તિ કહી તેતો
 દ્વિભેદે ગૌ અને તેના હુગ્ધાદિકના વિક્રયનો નિષેધ સ્મૃતિએ કથો છે માટે
 તેનો સર્વથા નહિ આશ્રય કરવા માટે બંધુવુ) ॥૧૭॥ શુ તે હુસીદ કે જેની
 પાપાધિક્યપણે ગર્હા કરાય છે ? તેને કહે છે-કુત્સિત-અલજનનથટ્ટી પણ
 તથા સીદત-અન્નવજ્ઞના અલાભને લીધે કલેશ પામતાપણ જનનથટ્ટી
 આપેવા દ્રવ્ય કરતા ચારણ્ય આઘણુ અધિક નિ શક થઈને (પોતાના
 હુલેલનુ પોતાના ઉદારાદિકનુ પોષણ કરવા અસમર્થ આ દરિદ્ર ક્યાથી લાવીને

ગુણં ચાણુગુણં કુસીદાહ્યમતઃ સ્મૃતમ્ ॥૧૮॥ ઉત્તમર્ણાદનં ક્ષાપિ
વિમ્રઃ પ્રાણાપદં વિના । ગૃહીયાન્નૈવ ધર્માર્થં ન ચ કામસુખાસ્યૈ ॥૧૯॥
નિર્ધનસ્ય ગૃહસ્થસ્ય બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષતઃ । નોત્તમર્ણસમં દુઃસમ-
ન્યત્કિન્નૃચ્ચ ન વિચિતે ॥૨૦॥ પશ્ચમેઽહનિ પષ્ટે વા શાકપન્નાશનં વરમ્ ।
ન તૂત્તમર્ણકદનં નૃપતેરપિ કર્હિચિત્ ॥૨૧॥ વૈદ્યવૃત્તિષ્વતસ્ત્વેકાં

મને આપશે એવી શકાના અનુસંધાને રહિત થઈ) દેણુદાર થકી થઈણુ
કરાય છે તેથી તે આ કુસીદ નામથી કહ્યું છે માટે આ કુસીદ વૃત્તિને
બ્રાહ્મણુ ત્યાગજ કરે ॥૧૮॥ વિમ્ર પ્રાણાપત્તિ વિના કદાચિત્ પણુ ધનધણી-
થકી ધનથઈણુ કરેજ નહિ (ઋણુ ન કરે) શકા-ધર્માર્થંતો થઈણુ કરવું ?
તો તેમ નહિ જો ધન હોય તો ધનસાધ્ય યાગાદિ ધર્મ સિદ્ધ કરવો
અન્યથાતો જપાદિવડે સર્વથી ઉત્તમ ધર્મ સિદ્ધ થાય છેજ તો ધર્મકા-
ર્થાર્થેપણુ ઋણુ થઈણુ કરવું અસતજ છે, તો કામસુખાસિ માટે તેનુ થઈણુ
અસત હોય એમા કહેવુંજ શુ ? ઋણુતો સર્વથા પ્રતિપિદ્ધજ છે ॥૧૯॥
વિમ્રતો જાતિથીજ નિર્ધન પ્રશસ્ત માન્યો છે, તે સતોપૈકપ્રકૃતિવાળો હોવાથી
એનો અન્યની અપેક્ષાએ ઉત્કર્ષ છે તો આ દારસથહી વિમ્ર ન્યાય્ય મા-
ર્ગથી પત્ની પુત્રાદિ પરિવારનુ પોપણુ કરતા જો કદાચિત્ દેશકાળના વિષમ-
પણુને લીધે જીવન ન મળતા હુકુળભરણુ માટે ધનદાતાથકી ઋણુપણુ
ધનને થઈણુ કરે તો તે ધનદાતા (દેણુદાર) થકી આવતું ઋણુનિમિત્તનુ
દુ ખ અતિપ્રજળ છે તેને સમાન ચમલટોએ પાપીઓને અપાતું પણુ દુ ખ
નથી માટે કૃષ્ણાદિકવડે જીવન કરે પણુ વિમ્ર કરજને તો ક્યારેય નજ કરે
॥૨૦॥ ઉદરભરણુપર્યાપ્તિ પણુ અજ જો વિષમદેશકાલવશાત્ ન મળે તો
ટોડી આદિક શાકપત્ર જમવું. તેપણુ સમયે જો ન મળે તોપણુ દિવસના
પાયમા ભાગમા કે છઠા ભાગમા તે સંપાદન કરી જમીને સુખેથી રહેવું તે
ઉત્તમ છે પણુ ધનદાતાએ દેવાતું દુરત દુ ખ અનુભવવું તે યુક્ત નથી
આ દુ ખ રાજને પણુ દુ સહ છે, માટે તેણે પણુ ક્રોધનું કરજ ન કરવું
જ્યારે રાજને એમ છે તો બીજાઓની તો વાતજ શી કરવી ? ॥૨૧॥ માટે
કળિયુગમા વિમ્ર પોતાની વૃત્તિથી હુકુળનુ સંરક્ષણુ કરવા અસમર્થ હોય તો

બ્રાહ્મણઃ કૃપિમાશ્રયેત્ । કલૌ યુગે સ્વયા વૃત્ત્યા કુટુમ્બં પાતુમક્ષમઃ ॥૨૨॥ દ્વિજોત્તમસ્યાપદિ વૈશ્યવૃત્તિઃ સ્વજીવિકાર્થે વિહિતોત્તમૈષ । નારાયણો નારદમેવમાહ સ્કાન્દે પુરાણે દ્વિજવર્ય ! પૂર્વેમ્ ॥૨૩॥
 इति श्रीमत्सद्गितजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे शृङ्खल-
 धर्मेण जीविकावृत्तिनिरूपणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

મુત્રત ઉવાચ—इति श्रुत्वा हरेर्वान्यं प्राप्तं संशयमात्मनि । पप्र-
 च्छ तं स नृपते ! ब्राह्मणस्तत्प्रियः पुनः ॥१॥ ब्राह्मण उवाच—ब्राह्म-
 णस्य कृपिः पूर्वं निषिद्धा भगवंस्त्वया । पुनश्च विहिताऽप्रेति
 संशयं छिन्धि मे प्रभो ! ॥२॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—ब्राह्मणस्य निषिद्धं

वैश्यवृत्तिमाश्री એક કૃપિવૃત્તિનોજ આશ્રય કરીને જીવન કરે ॥૨૨॥ હે દ્વિજવર્ય ! આપદામાં વિપ્રે જીવિકાર્થે આશરવાની એતીરૂપ જે વૈશ્યવૃત્તિ તે વિપ્રને ગર્હિત નથી. આપદામાં તો તે પ્રશસ્તજ છે. સ્કંદપુરાણમાં રહેલા શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યમાં પૂર્વે નારાયણે નારદજીપ્રત્યે એમજ કહ્યું છે. તે આ વચન—‘વિપ્રો જીવેદૈશ્યવૃત્ત્યા સત્યામાપદિ નારદ !’ ધતિ ॥૨૩॥ ધતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે શૃદ્ધસ્થધર્મેષુ જીવિકા-વૃત્તિનિરૂપણનામા ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

મુત્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપતે ! ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને મનમાં સંશયને પામેલા ભગવત્પ્રિય શિવરામવિપ્રે ભગવાનને ભક્તિનત્ર થઈને પુનઃ પુછ્યું કે— ॥૧॥ હે ભગવન્ ! આપે પ્રથમ ૧૩ મા અધ્યાયમાં બ્રાહ્મણને કૃપિનો નિષેધ કર્યો છે અને વળી હમણાં તેનું વિધાન કરો છો આ વચન પરસ્પર વિરૂદ્ધ જેવું જણાય છે, તો આમાં મને થએલા સંશ-યને હે પ્રભો ! આપ નિવારણ કરવાને યોગ્ય છો ॥૨॥ એ રીતે પુછેલા શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! યદ્યપિ બ્રાહ્મણને કૃપિકર્મ નિષિદ્ધ છે

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને શૃદ્ધસ્થોને હૃદયોને કળિયુગમાં મુખદાયી કૃપિકર્મોના વિધાનપ્રકાર નિરૂપણ કર્યો છે

હિ કૃપિકર્મ ન સંશયઃ । અનન્યગતિકત્વાત્તત્સામ્પ્રતં વિહિતં
દ્વિજ ! ॥૩॥ ન શિલોન્ઝાદિવૃત્તિર્હિ શક્યાઽસ્ત્યાચરિતું કલૌ ।

એમાં સંશય નથી અથાપિ આપદામાં બ્રાહ્મણવૃત્તિથી જીવનને નહિ પામતા
વિપ્રને માટે અન્ય ગતિ નહિ હોવાથી મેં કૃષિનું હમણાં વિધાન કર્યું છે ॥૩॥
તેમાંજ હેતુ કહીને કૃષિનેજ દૃઢ કરેછે-આ કલિમાં શિલોન્ઝાદિ વૃત્તિ
આચરી શકાય એવી નથીજ, કેમ તો ખેતરના ધાણીયો પોપટ ચકલાં
આદિકના ચંચૂપાતમાત્રને પણ નહિ સહન કરીને તેમને ઉઠાડી કાઢી
મુકવાપર થઈ બહુ પરિશ્રમ કરેછે અને કણુમાત્રને પણ પડી મુક્તા નથી.
જે કોઈ દરિદ્ર છુટા છુટા વેરાઈ પડેલા પણ કણુને ગ્રહણ કરે તો તેને
નહિ સહન કરીને તેને ચોરઅપરાધની સાથે યોજે છે, (ચોર ઠરાવે છે)
બનરમાં દુકાનદારોપણુ એમજ કરે છે, માટે શિલોન્ઝવૃત્તિથી નિર્વાહ થાય
તેમ નથી. હાલમાં અયાચિત કાંઈ પણ મળે નહિ, કેમ તો જે વિપ્ર વેદા-
ધ્યયનસંપન્ન થઈ પરસેવાપરાડ્મુખ થઈ અન્નની યાચના કરે તેને 'આ
આળસું અને આપાત્ર છે' એમ કળિમત્યો માને છે. અને યાચકોને વૃથાજી-
વતા ભૂલારભૂત માને છે, તો યાચાવરાદિ વૃત્તિનોપણુ વિપ્રને પ્રસંગ નથી.
યાજ્ઞનનો પ્રસંગપણુ નથી, કેમતો યજ્ઞનમાં રૂચિમાન્ કોઈપણુ નથી, અહો
આમાં શું કહેવું? જે દૈનંદિન મનુષ્યજ્ઞ છે તેમાંપણુ ક્રોધનીપણુ લેશ
રૂચિ નથી, સર્વ કોઈ ગૃહસ્થ મધ્યાહ્ન થતાં ગૃહમુખદ્વારને વાસી દબને
સ્વયં જમીને અને પત્ની પુત્રાદિકને જમાડીને, મધ્યાહ્નશેષ સમયને મુખ-
નિદ્રાથી વ્યતીત કરીને, અપરાહ્નકાળના અતિમ ભાગમાં દ્વારને ઉઘાડે છે.
અબ્રણુથીપણુ થતી ભૂતતૃપ્તિથકી પણ ભય પામીને ગૃહદ્વારનાં બધાં કમા-
ડાંને અને જાળીયાંને લોહતત્તુમય વાગુરાથી (ચકલા જાળીથી) ચોમેર
આવરિત કરીને ફક્ત વાયુ અને પ્રકાશ માત્રના પ્રવેશને યોગ્ય કરીને, છુટા
છુટા વેરાએલા કણુના કટકાવડે ઉપજીવતા ચકલાં પારેવાં વિગેરે પક્ષી-
ઓના પ્રવેશને પણ પ્રતિબંધ કરીને પ્રહર્ષ પામે છે. તો આવા દુઃસમયમાં
યાજ્ઞનનો પ્રસંગજ ક્યાં છે? અધ્યાપનથી પણ વૃત્તિનો સંભવ નથી, કેમ
તો ધનવતીની વિદ્યામાં રૂચિજ નથી, તેતો વાણિજ્યમાંજ રમેછે. પ્રતિ-

ન ચ યદ્દરુચિર્લોકો નાધ્યેતાઽપિ ધની ક્વચિત્ ॥૪॥ ન ચ કશ્ચિ-
દ્વિશુદ્ધોઽત્ર દાતાઽપિ પુરુષો ભુવિ । કૃપિસ્તતોઽભ્યનુક્ષાતા પરા
શરમુનેર્મતાત્ ॥૫॥ શૂદ્રવૃત્તિં ભજેદ્વિપ્રો નીચાદ્વાપિ પ્રતિગ્રહમ્ ।
કુર્યાત્તતઃ કૃપિરિયં પ્રોક્તા શ્રેયસ્કરી મયા ॥૬॥ કૃપિલઙ્ચેન ધાન્યેન
પિતૃન્દેવાંશ્ચ બ્રાહ્મણાન્ । પૂજયેત્તેન તે તુષ્ટાસ્તદ્દોષં નાશયન્તિ હિ
॥૭॥ દેવેભ્યશ્ચ પિતૃભ્યશ્ચ દયાદ્દાગં તુ વિશકમ્ । ત્રિશત્તમં ચ
વિપ્રેભ્યો યઃ સ દુપ્યેન્ન કર્પકઃ ॥૮॥ અત્યજન્સ્વાનિ કર્માણિ બ્રાહ્મણો
નિત્યકાનિ પટ્ । કૃપિકર્મ પ્રકુર્વાત ક્ષત્રિયશ્ચ તથાપદિ ॥૯॥ હીનાઙ્

અહથી પણ વિપ્રને નિર્વાહપ્રસંગ નથી, લે કોઈ દાન આપે તો મરણોન્મુખ
થએલા કે મરેલાના પાપપ્રક્ષય માટે તિલાદિકનું આપે, તેતો અવિશુદ્ધ-
શુદ્ધિગર્હિત દાન છે, જેથી પ્રતિબદ્ધતા મહાપાપથી લેપાય છે અને વળી
તેનાથી ઉદરપૂરણપણ થતું નથી આવી કલિકાળની દુ સ્થિતિ બાણીને
પરાશરમુનિના મતને અનુસરીને આપદામાં કૃપિ કરવાની અભ્યનુસા આપી
છે ॥૪-૫॥ વિશુદ્ધ વૃત્તિ નહિ મળવાથી હુટુંબસરણમાં કલેશ પામતો
વિપ્ર સ્વપ્રકૃતિને અયોગ્ય અધમ શૂદ્ર વૃત્તિનો આશ્રય કરે કે અસત્પ્રતિ-
મહને કરવા માટે માટે તેના નિવારણાર્થે શ્રેયસ્કારી કૃપિવૃત્તિની અભ્ય
નુસા મેં આપી છે ॥૬॥ વિપત્તિમા કૃપિવૃત્તિને કરતો વિપ્ર કૃપિથી પ્રાપ્ત
થતા ધાન્યથી પિત્રીઓ દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણોની આદરથી પૂજા કરે પૂજ-
વડે પ્રસન્ન થએલા તેઓ એના કૃપિઙ્ન્ય પાપને નાશ કરેછે ॥૭॥ તેમા
આ વિભાગ આપવાના અશમા છે-આવકનો છઠો ભાગ રાત્રને આપીને,
પછી અવશિષ્ટમાથી વિશમો અશ દેવો પિત્રિઓને આપીને, પછી અવશિ-
ષ્ટમાથી ત્રિશમો અશ વિપ્રોને આપતો કૃપિકર્તા વિપ્ર કૃપિદોષને પામતો
નથી ॥૮॥ એરીતે આપદામાં કૃપિકર્મને કરતોપણ વિપ્ર પોતાના સ્નાન-
સંખ્યાદિ પટ્ નિત્ય કર્મોને ત્યાગ નજ કરે તથા ક્ષત્રિયપણુ આપદામાં
સ્વકર્મોને નહિ ત્યાગ કરતો થકોજ ખેતીને કરે ॥૯॥

હવે કૃપિનો પ્રકાર કહેછે-હીન અગવાળો, (ખોડો લુહો) પ્રક્ષીણ બળ
વાળો, થાકી ગએલો, રોગાતુર, ક્ષુધાતુર, કૃશ શરીરવાળો, (બહુ દિવસ લુખ

દુર્બલં શ્રાન્તં રોગિણં ક્ષુધિતં તથા । કૃશાક્લં સ્થવિરં ચાન્ધમન-
જ્ઞાહં ન વાહયેત્ ॥૧૦॥ સ્થિરાક્લં નીરુજં તૃપ્તં સાણ્ડં પઢત્વચર્જિ-
તમ્ । પુષ્ટાક્લં સવલં મત્તં વૃષમં વાહયેદ્વિજઃ ॥૧૧॥ વાહયેદ્વિવસ-
સ્વાર્થં કુર્યાત્સ્નાનાદિકં તતઃ । સીરં યુગં પ્રતોદં ચ કુર્યાચ્છાસ્ત્રો-
ક્તમાનતઃ ॥૧૨॥ હીનાતિરિક્તં કર્તવ્યં નૈવ કિञ્ચિત્ પ્રમાણતઃ । ન
નિર્દયસ્તુદેત્કોધાદ્વલીવર્દાન્કદાચન ॥૧૩॥ ન સીરં ક્ષીરવૃક્ષસ્ય ન
વિલ્વપિત્તુમન્દયોઃ । દ્વિજઃ ક્વાપિ પ્રકુર્ચીત કુર્વન્દારિદ્યમામુયાત્
॥૧૪॥ ગોમિશ્ચ વૃષભૈરત્ર ગૃહિણાં હિ ગૃહાશ્રમઃ । વર્તતે તાશ્ચ તાંસ્ત-
સ્માદ્વિજો યજ્ઞેન પાલયેત્ ॥૧૫॥ વને શુષ્કત્વણાન્યત્ત્વા સ્ત્રવન્ત્યનુ-

વેકવાથી જેનાં હાડકાં આદિક અહાર દેખાતાં હોય એવો) વૃક્ષ અને અથ
આવા બલીવર્દને કૃષિકર્મમાં ભેડે નહિ. કિંતુ વૃદ્ધ અગવાળો, રોગરહિત,
યથોચિત ઘાસગળાદિ મળવાથી તૃપ્તિને પામેલો, વૃષણછેદે વર્ણીત, નપું-
સકતાએ વર્ણીત, પુષ્ટ અવયવવાળો, અભિષ્ઠ, તાર્ણ્યમદવડે મત્ત, આવા
વૃષભને દ્વિજ ખેતીમાં ભેડે ॥૧૦-૧૧॥ આખો દિવસ ભેડે નહિ, કિંતુ
દિવસનો અર્ધો ભાગ ભેડે પછી સ્નાનાદિકને કરે. (આ જ્ઞાનતો શુદ્ધિનિ-
મિત્તનુ છે, વિધિપ્રાપ્ત પ્રાત્ર જ્ઞાન કરવાનું તો પ્રથમ છેજ) હળ, ધુસર,
પરાણો, આ સર્વે ગૃહપરાશરસ્મૃતિમાં કહેલા માપપ્રમાણ કરે શાસ્-
ત્ર પ્રમાણુયકી ન્યૂનાધિક પ્રમાણુવાળુ તો કાંઈપણ નજ કરે બલીવર્દને
રોપ પામી નિર્દય થઈ ક્યારેય પણ દ્વિજ પરાણુપ્રહારાદિવડે વ્યથા કરે
નહિ ॥૧૨-૧૩॥ ક્યારેય રાયણુવૃક્ષ, ખિલીવૃક્ષ અને નિખતરૂના કાષ્ઠથી હળને
ન કરે. ભે કરેતો તે દારિદ્યને પામેછે ॥૧૪॥ અત્ર-માનુષલોકમાં ગૃહિણોનો
ગૃહસ્થાશ્રમ ગાયોવડે અને વૃષભોવડે શોભે છે, કેમતો તેમના થકીજ
હવ્યકવ્યાદિકની નિષ્પત્તિ થાયછે દુગ્ધ ઘૃત અન્નવડે તેની સિદ્ધિ થાય છે,
તે તો તેમને અધીન છે. મારે ગૃહસ્થ તે પશુઓને પ્રયત્નથી પરિપાળે
॥૧૫॥ ગાયોના પોપણુમાં કોઈ પ્રયાસપણુ નથી, વનમા સ્વતઃ ઉગેલાં કે
કાળે કરીને શુષ્ક થએલા તૃણોને લક્ષણુ કરીને વતસવતસદય બ્યાજથી પ્રતિ-
દિન પયને સ્વસ્વામિના પ્રયોજને પ્રસવેછે. વળી તેમનાથકી નિષ્પન્ન

દિનં પયઃ । દ્વિર્મિદંવતોપિણ્યો ગાયઃ પૂજ્યાઃ સદા નૃણામ્ ॥૧૬॥
 યદ્દેવ્યતિપુણ્યેષુ સર્વે દેવા વસન્તિ હિ । તાઃ પૂજનીયાઃ સર્વેપાં
 સંરક્ષેદ્વા ગૃહાશ્રમી ॥૧૭॥ ગૌરવત્સા ન દોઘધ્વ્યા સ્વદ્રમ્ભાં ચ
 સન્ધિની । પ્રસૂતા ચ દશાદ્વાપ્રાક્ રોગિણી ચ દ્વિવત્સસૃઃ ॥૧૮॥
 દક્ષિણામિમુષા ગાય ઉત્તરામિમુષાશ્ચ વા । વન્ધનીયાશ્ચ વૃષભા
 ન પ્રાક્ પ્રત્યહ્નુષા દ્વિજૈઃ ॥૧૯॥ ગોવાજિવૃષશાલાયાં સુતીક્ષ્ણં લોહ-
 દાત્રકમ્ । સર્વદા સ્થાપનીયં ચ દામવન્ધવિમોક્ષકૃત્ ॥૨૦॥ યો
 ગાઃ પૂજયતે ભક્ત્યા વન્દતે પોપયત્યપિ । સોઽશ્વમેઘાદિયજ્ઞાનાં
 પ્રાપ્નોતિ સહસ્રા ફલમ્ ॥૨૧॥ તાડયન્તિ ચ યે પાપાઃ ક્રોશયન્તિ

થએલાં દધિદુગ્ધાદિ હવિષોવડે દેવતાઓ તૃપ્ત થાયછે. માટે નરોએ ગાયો
 વિશેષપણે પૂજનીય છે. જેણીયોના અતિપવિત્ર અગોમાં સમસ્ત દેવો
 નિવસી રહ્યા છે. તેવી ગાયો કેમ ન પૂજવી? સર્વ ક્રોધએ પૂજવીજ. તો
 ગૃહસ્થ દિજ તે ગાયોનું વિશેષતઃ સંરક્ષણ કરે ॥૧૬-૧૭॥ હવે ગાયો
 દોવામાં નિયમ કહે છે-વત્સ વિનાની ગાય દોવી નહિ-વત્સને ધવરાબ્યા
 વિના દોવી નહિ. તથા જેનો ગર્ભ સ્વી ગયો હોય, જે સન્ધિની-ગર્ભધાર-
 ણને ઉન્મુખ અવસ્થામાં રહેલી હોય તે દોવી નહિ. તથા પ્રસૂતા સતી
 દશ દિવસ પહેલાં દોવી નહિ તથા રોગવાળી અને જે વત્સને પ્રસવ-
 નારી દોવી નહિ ॥૧૮॥ હવે ગાયોને શાળાવિષે બાંધવામાં નિયમ કહે છે-
 દ્વિજેએ ગાયો અને વૃષભો ઉત્તરાભિમુખ કે દક્ષિણાભિમુખ બાંધવા. પણ
 પૂર્વાભિમુખ કે પશ્ચિમાભિમુખ બાંધવા નહિ ॥૧૯॥ ગાયો અશ્વો અને વૃષ-
 ભોની શાળા-બાંધવાના સ્થાનમાં સુતીક્ષ્ણ ધારવાનું લોહમય દાતરડું સર્વદા
 રાખી મુકવું, જેથી અગ્નિઆદિકનો લાયપ્રસંગ આવતાં એકદમ દામણાના
 બંધનનો વિચ્છેદ જલદી મુખેથી થઈ શકે. અન્યથા બંધનથડી નહિ મુક્ત
 થતાં તેવા લાયસમયે જે ગવાદિકનું દાણ મરણ થાય તો તેથી સ્વામીને
 મહત્ પાપ લાગે ॥૨૦॥ જે જન ગાયોને પૂજેછે વંદેછે અને પોષેછે તે
 અનાયાસથી અશ્વમેઘાદિ યજ્ઞોના ફળને તત્કણ પામેછે ॥૨૧॥ જેતો મૂઠો
 'આ પણ એક પશુભતિ છે'. એવી પશુભાવદૃષ્ટિથી તે ગાયોને તાડન કરેછે

ચ તાશ્ચ યે । નરકાગ્નૌ પ્રપચ્યન્તે કોટિવર્ષાણિ તે નનુ ॥૨૨॥ ગવાં
યત્પાલને પુણ્યં પ્રોક્તં દશગુણં તતઃ । પાલને વૃષભાણાં ચ પુણ્યં
કિલ મહર્ષિભિઃ ॥૨૩॥ કૃત્વા ગોર્વૃષણચ્છેદં વિપ્રો અશ્વયતિ જાતિ-
તઃ । ચણ્ડાલ ઇવ વર્ણ્યોઽસૌ દૈવે પિત્ર્યે ચ કર્મણિ ॥૨૪॥ ઉત્પાદ-
યન્તિ સસ્યાનિ મર્દયન્તિ વહન્તિ ચ । આનન્દયન્તિ લોકાંશ્ચ પૂજ્યા
હિ વૃષભાસ્તતઃ ॥૨૫॥ ન ભારસિન્ના જલ્પન્તિ પત્યુરગ્રેઽપિ કિશ્કિન ।
સ્વયં ચરન્તિ શુષ્કાણિ તૃણાણિ ચ કઙ્કરમ્ ॥૨૬॥ ઉક્ષાણ ઈદૃશા
પતે લોકાનાં વૃદ્ધિહેતવઃ । પાલનીયાઃ પ્રયત્નેન પોષણીયાશ્ચ સર્વથા
॥૨૭॥ ગૃહે વદ્ધાન્પશૂન્ યસ્તુ તૃણતોયાદિભિર્ગૃહી । નાનુવેલં પ્રપુ-

અને ગાળિપ્રદાનાદિઆક્રોશ કરેછે તેઓ તે પાપથી અહુર્વર્ષપર્યંત નરકા
ગ્નિમા રંધાયછે ॥૨૨॥ આ પ્રકારે ગાયોના પાલનમા જે પુણ્ય મહર્ષિઓએ
કહ્યું છે તેથી કરી દશગણુ પુણ્ય બળિવદાના પાલનમા અધિક થાય છે, કેમ
તો તેમનાથી ખેતી થાયછે અને તેથી અન્ન થાયછે ॥૨૩॥ જે વિપ્ર વૃષ
ભના વૃષણનો ઉચ્છેદ કરે કે કરાવે તે વિપ્ર ભતિમાથી બ્રહ્મ થવાની સાથેજ
ચડાળવત દૈવપિત્ર્ય કર્મમા ત્યાજ્ય થાયછે ॥૨૪॥ જે હેતુમાટે આ વૃષભો
ડાંગર વિગેરે વિવિધ ધાન્યોને ઉપજાવે છે, ખરીયોવડે મહળે છે અને ધાન્ય
ભરેલા ગાડાને ઘેર લાવવા વહન કરેછે (વાવણીને આરબીને ધણીને ઘેર
ધાન્ય આવે ત્યાંથી એમને અતિપ્રયાસ છે) એમ કૃષિનુ અધુ રૂળ
પમાડવાવડે સર્વ લોકોને આનંદ આપેછે તે હેતુમાટે વૃષભો પૂજનીય છે
॥૨૫॥ વૃષભો સકળ કલેશને સહન કરતાથકા ધણીના ભારવહનાદિ સર્વ
કાર્યને કરે છે અહુભારવહનથી અતિખિન્ન થતા પણ સ્વામિની આગળ
પોતાનુ દુ ખ કથુ નિવેદન કરતા નથી અને તેમજ વહન કર્યા કરે છે સ્વય
શુદ્ધ તૃણોને અને કડગર-ભુસો બુહો કે અસાર ઘોતુ તેને ચરે છે ॥૨૬॥
તો આ રીતે સકળ કલેશને સહન કરવાના શીવવાળા, પરોપકારાર્થેજ એક
જીવિત જેમનુ છે, સર્વ લોકોની વૃદ્ધિમા હેતુભૂત, આવા વૃષભો પ્રયત્નથી
પાળનીય અને પ્રયત્નથી પ્રતિદિન પોષણીય છે (સ્વચ્છ તેના સ્થાનાદિક-
વડે જે રક્ષણુ તે પાલન અને સમીચીન ઘાસાદિકનુ અર્પણુ તે પોષણુ, એવો

પ્ણીયાત્સ પતેદ્રૌરવાદિષુ ॥૨૮॥ પશૂનાં પાલનેઽશક્તો દત્ત્વા તાન્વ-
 નિને સ્વયમ્ । ઘનં ગત્વા તપઃ કુર્યાન્ન તુ તાન્કેશયેદ્વથા ॥૨૯॥
 ધર્મમેવં વિદિત્વૈવ પોપયન્પાલયન્વૃષાન્ । ચપેત્સર્વાણિ વીજાનિ
 સર્વંવાપી ન સીદતિ ॥૩૦॥ શાલીક્ષુશણકાર્પાસવાર્તાકાદીનિ વાપ-
 યેત્ । તત્તત્સ્યાનં ચ તત્કાલં વિદિત્વા ધર્મશાસ્ત્રતઃ ॥૩૧॥ ઘન-
 વાપી ચાગ્રવાપી ગોપોપી વીજસદ્ગ્રહી । પ્રભાતે ક્ષેત્રગામી ચ કર્પકો
 નાવસીદતિ ॥૩૨॥ પ્રથમં કૃષિકર્તા તુ વિધાનં શાસ્ત્રસમ્મતમ્ ।
 કુયોગવર્જિતે કુર્યાત્પ્રયતઃ શુભવાસરે ॥૩૩॥ સીતાયાઃ સ્થાપનં
 ભેદ ભણ્વો) ॥૨૭॥ જેતો શુદ્ધી ગવાદિ પશુઓને શુદ્ધમાં બાંધી રાખીને
 વેળાએ વેળાએ તુણ્ણળાદિવડે પોપણુ ન કરે (તે આ પાળનમિપથી પશુ-
 ઓને પીડે છે) તે પશુપીડક શુદ્ધી સૈરવાદિ નરકોમાં પડે છે ॥૨૮॥ પશુ-
 ઓના પરિપાળનમાં જે અશક્ત હોય તે તે પશુઓ ધની પાલનસમર્થને
 આપીને (સ્વયં જીવનના ઉપાયાંતરે શૂન્ય હોયતો) વનમાં પ્રવેશ કરીને
 તપશ્ચર્યાપર થાય. પણ તે પશુઓને વૃથા કલેશ નજ કરે. (અહીં વનમાં
 જવાનું વિધાન કરતા નથી, કિંતુ પશુઓના પીડનથી નિવૃત્તિનું વિધાન
 કરે છે) ॥૨૯॥ એરીને કૃષિકર્મમાં પ્રવર્તવાને પ્રાપ્ત થતા પશુસંરક્ષણધર્મને
 ભણતો શુદ્ધી વૃષભોને પાલન કરતો થકોજ પોતાના ખેતરમાં યથાવિલાસ
 સર્વ બીજોને વાવે, કેવળ ડાંગરમાત્રને કે કેવળ અડદમાત્રને કે તેવા બીજ
 એકમાત્રને ન વાવે, જે સર્વ બીજોને વાવે તે ખેદ પામતો નથી, કેમતો સર્વ
 અન્નની નિષ્પત્તિ થાય છે. વૃદ્ધિના ન્યૂનાધિક્યમાં પણ એકાદની તો નિષ્પત્તિ
 થાય, જેથી સર્વાંશે કૃષિની વિક્ષણતા ન થાય ॥૩૦॥ તેતે શાલ્યાદિ વસ્તુઓ
 વાવવાની ભૂમિ અને તેના તેના વાવવાનો સમય તત્પર ધર્મશાસ્ત્રથી
 બાહ્યીને ડાંગર શેલડી શણુ કપાસ વૃંતાક વિગેરેને વાવે ॥૩૧॥ ખેતીમાં પ્રવ-
 ત્તેશો શુદ્ધી તેતે સમયે બીયાવાનો સંમહ કરી રાખે. તેતે સમયે પહેલું ઘાટું
 વાવે. બકીવદાંનું બરીબર પોપણુ કરે. પ્રતિદિન પ્રભાતે ક્ષેત્રમાં જઈને જુવે.
 એમ ન કરે તે પછીથી ખેદ પામેછે ॥૩૨॥ કૃષિકર્તા સાવધ થઈ બીજ
 વાવ્યા પેહલાં બીતીપાત યમચંટાદિ કુયોગવર્જિત શુભ દિને શુભ-મુહૂર્તમાં

કૃત્વા પરાશરમૃપિં સ્મરન્ । દધિદૂર્વાક્ષતૈ પુષ્પૈ શમીપત્રેશ્ચ પૂજ
યેત્ ॥૩૪॥ નીરાજન ચ નૈવેદ્ય દત્ત્વા કુર્યાત્પ્રદક્ષિણમ્ । સ ક્ષેત્ર
પાલમુરયેભ્યો વલીન્દ્યાત્તતો ગૃહી ॥૩૫॥ રક્તશૃદ્ધૌ સ્વવૃષભૌ કુકુ
મેનાક્ષતૈસ્તથા । પૂજયેત્પુષ્પમાલામિસ્તત સંયોજયેદ્દલમ્ ॥૩૬॥
સહૃદ્ય સીરફાલાગ્ર હેન્ના વા રજતેન ચ । મન્ત્રમેતં સમુચાર્ય કુર્યોત
ક્ષેત્રકર્પણમ્ ॥૩૭॥ સીતે ! સૌમ્યે ! કુમારિ ! ત્વ દેવિ ! દેવૈ
શ્રિયેઽર્ચિતે ! । શક્તિસૂનોર્યથા સિદ્ધા તથા મે સિદ્ધિદા ભવ ॥૩૮॥
પપ્પ પવ વિધિર્જ્યો વાપને લવને તથા । પ્રવેશને ચ ધાન્યાના ચલે
ગન્ધીપ્રવાહણે ॥૩૯॥ યજ્ઞત પાલ્યન્નેચ વૃષભૌ કર્પણ ચરેત્ ।
અપાલયન્વાહયસ્તુ કુમ્ભીપાકે પતેદ્ધુવમ્ ॥૪૦॥ અન્નાર્થમસૃજદ્વહ્ના

શાસ્ત્રસમત વિધિ કરે ॥૩૩॥ તે વિધિને કહે છે-યજ્ઞનેશ્વરમા હળમુખથી
સમુદ્ભવેલા સીતાદેવીની મનવડે સ્થાપના કરીને, પરાશર-રુપિનુ રમરણ
કરતોથકો દધિ દૂર્વા અક્ષત પુષ્પાદિવડે અને શમીપત્રોવડે પૂજ કરે ॥૩૪॥
તે પછી ગૃહી નીરાજન નૈવેદ્ય નિવેદન કરીને, પછી પ્રદક્ષિણા પ્રણામ કરીને
તેપછી ક્ષેત્રપાળમુખ્યોને અગિ-જળથી લીના કે શેદેલા અડદ ચણા આદિક
ધાન્યનો અગિભાગ અર્પણ કરે ॥૩૫॥ સિંદૂરાદિ રજનદ્રવ્યવડે રંગેલા શીંગ
ડાવાળા પોતાના વૃષભોની હુંકુમ અક્ષત પુષ્પમાળા આદિકવડે પૂજ કરીને
પછી હળને બેડે ॥૩૬॥ સુવર્ણથી કે રજતથી હળના ફળાના અથ લાગને
કિંચિત્ ઘસીને હે સૌમ્યે ! હે દેવિ ! હે કુમારિ ! હે સીતે ! સમૃદ્ધિપ્રાપ્તિમાટે
દેવોએપણુ સમર્થે-! તમો જેમ ગકિલ રુપિના પુત્ર પરાશર-રુપિને સિદ્ધિ
આપનારા તથા હતા તેમ મને સિદ્ધિ આપનારા થાવ' આવા મનને ઉચ્ચા
રીને ખેતરને ખેડે ॥૩૭-૩૮॥ આનો આજ વિધિ ધાન્ય વાવવામા, ધાન્ય
કાપવામા, બળાપિયે લાવવામા અને ગાડુ પ્રથમ બેડવામા બહુવો ॥૩૯॥
આદર પ્રયત્નપૂર્વક વૃષભોને પાળતોથકો ખેતીમા વાહનમા વૃષભોને બેડે
બગીવદોને નહિ પાલન કરતો થકો તેમને ખેતીમા કે વાહનમા બેડતો
ગૃહી જનતો નિશ્ચે કુમ્ભીપાક નરકમા પડે ॥૪૦॥ પ્રત્યપતિએ પૂર્વ ભગવા
નની આજ્ઞાથી અનનિષ્પત્તિમાટે વૃષભો સન્ન્યા હતા, મર્મ કોઈ પ્રાણિજાત

વૃષભાન્દર્યનુશયા । સર્વ જીવતિ ચાત્રેન ત્રૈલોક્યં સચરાચરમ્
 ॥૪૧॥ પાલયદ્વિરતસ્તાંસ્તુ કર્તવ્યં કર્પણં દ્વિજૈઃ । યથોક્તેન વિધા-
 નેન લાઙ્ગલાદેશ્ચ યોજનમ્ ॥૪૨॥ શક્તિચૂનોર્વિના નામ સીતાયાઃ
 સ્થાપનં વિના । વિનાઽભ્યુક્ષણરક્ષાભ્યાં કૃષિકર્મ ન સિધ્યતિ ॥૪૩॥
 સીમાં શ્મશાનભૂમિં ચ વૃક્ષચ્છાયાક્ષિતિં તથા । ભૂમિં નિસાતયૂપાં
 ચ કૃષિકૃષ્ણૈવ કર્પયેત્ ॥૪૪॥ નોપરા વાહયેદ્ભૂમિં ન ચાદમશર્કરા-
 વૃતામ્ । વાહયેદ્નાપ્રદક્તાં ચ ન નદીપુલિનં તથા ॥૪૫॥ યદ્યેતાં
 વાહયેદ્ભૂમિં લોભાદ્વેપાચ્ચ વા દ્વિજઃ । નરકં ધોરતામિદ્રં પ્રાપ્નુયાત્સ
 ન સંશયઃ ॥૪૬॥ ઇલાઙ્ગલામપિ ધરાં પરકીયાં ય આહરેત્ । તેન
 પાપેન પુરુષો રૌરવં નરકં વ્રજેત્ ॥૪૭॥ ન દૂરે વાહયેત્ ક્ષેત્રં ન

અન્યથાજ જીવેછે કિં બહુના-આખી ત્રિલોકીજ અનમા પ્રતિષ્ઠિત છે
 ॥૪૧॥ માટે તે વૃષભોને પાળવાપૂર્વકજ દ્વિજોએ ખેતી કરવી, પણ પશુ-
 પાળનમા અનાદર રાખીને ન કરવી પૂર્વોક્ત પૂતલકિ વિધિને ઉલ્લંઘીને જેઓ
 હળાદિકને જોડે છે તથા પરાશરઋષિનુ નામસ્મરણ અને સીતાસ્થાપન
 વિના તેમજ મત્રોવડે પ્રોક્ષણ કર્યા વિના કૃષિકર્મને કરે છે તેઓનુ તે કર્મ
 દૃઢ વાડ વિગેરે લૌકિક સરક્ષણ વિના કરાવું કૃષિકર્મજ જેમ એમ ફળ
 માટે ન થાય માટે કૃષિકર્તાએ આ બધુ અવશ્ય કરવું ॥૪૨-૪૩॥ ગામના
 સીમાડાની જુમિ, શ્મશાનજુમિ, જેમા વૃક્ષછાયા બહુ પડતી હોય એવી
 જુમિ અને જેમા યજ્ઞસ્તલ રોખ્યોહોય એવી જુમિને કૃષિકર્તા નજ ખેડે (કેમ
 તો તેથી આ લોક પરલોકમા અનર્થાપત્તિ છે) ॥૪૪॥ ખારવાળી જમીનને
 વાવે નહિ, કેમતો પ્રયાસ વ્યર્થ થાય છે બહુ પથરા કાકરાવાળા ખેતરને
 ખેડે નહિ, કેમતો તે ખેતર ફળમાટે સમર્થ થાય નહિ બીજની નહિ
 આપેલી જમીનને પણ ખેડે નહિ તથા નદીના કાઠાપ્રાય પ્રદેશને ન વાવે
 ॥૪૫॥ જે દ્વિજ સર્વસાધારણ સીમાડાનો પ્રદેશ શ્મશાનપ્રદેશ અને
 પારકા નહિ આપેલા પ્રદેશને જે દ્વેપને લીધે કે લોભને લીધે ખેડે તો તે
 ધોરતામિદ્ર નરકને પામે એમા સંશય નથી ॥૪૬॥ જે પુરુષ પારકા ક્ષેત્ર-
 થકી એક અશુભપરિમિત પૃથ્વીને બે અપહરણ કરે તો તે તે પાપથી

ચૈવાલ્યન્તિકે તથા । વાહયેન્ન પથિ ક્ષેત્રં વાહયન્ દુઃસમાગ્મવેત્
 ॥૪૮॥ અનવદ્યાં શુભાં ક્ષિપ્ત્વાં જલાવગાહનક્ષમામ્ । નિષ્તાં ચ
 વાહયેદ્ધૂમિં વિશ્રામ્યેદ્યત્ર ચૈ જલમ્ ॥૪૯॥ મહર્તીં ચ વૃત્તિં કુર્યાત્
 ક્ષેત્રસ્ય પરિતો દ્વદામ્ । યથા પશુમૃગાદ્યાશ્ચ પ્રવિશેયુર્ન કદ્દિંચિત્
 ॥૫૦॥ જ્ઞાત્વા ક્ષેત્રગુણાન્સમ્યક્તત્તસ્થાને યથોચિતમ્ । બીજાનિ
 વાપયેત્સીરી નિત્યોદ્યુક્તો ભવેત્તથા ॥૫૧॥ અમાવાસ્યાદિને નૈવ મૃદ્ધી
 કુર્વોત્ત ફર્ષણમ્ । કુર્વેન્પાતયતે પિતૃદ્વરકે ચ પતેત્સયમ્ ॥૫૨॥
 સર્વસત્ત્વોપકારાય સર્વેયજ્ઞાદિસિદ્ધયે । નૃપસ્ય કોશવૃદ્ધયૈ ચ જાયતે
 કૃષિકૃદ્વરઃ ॥૫૩॥ અતઃ ક્ષુધાપીડિતાનાં સત્ત્વાનાં તૃપ્તયે દ્વિજઃ ।

સૌરવ નરકને પામે ॥૪૮॥ ગામના અત્યત સમીપમાં રહેલા ક્ષેત્રમાં અને
 ગ્રામથડી અત્યત દૂર રહેલા ક્ષેત્રમાં અને માર્ગના બે પડખામાં આવેલા
 ક્ષેત્રમાં ખેતીને કરતો પુરૂષ બહુ દુ અને પામે છે, માટે તેવા ખેતરને વાવે
 નહિ ॥૪૮॥ ખારાદિદોષે વર્જીત, પથરા કાંકરાદિકના અભાવને લીધે શુભ,
 ચિક્ષણતાવાળી, નીચ સ્થાનમાં રહેલી, માટેજ જળપ્રવેશને સમુચિત
 અને પ્રવિષ્ટ જળની સ્થિતિને સમુચિત એવી ક્ષેત્રગુણુપરિપૂર્ણ પૃથ્વીને
 ખેતીમા ઉપયોગ લે ॥૪૯॥ પશુ મૃગાદિકના પ્રવેશને પ્રતિરોધ કરી શકે એવી
 મોટી દૃઢ વાડ ખેતરની ચોમેર કરાવે ॥૫૦॥ કપુંક દિગ્ ક્ષેત્રગુણોને સારી
 રીતે જાણીને તે તે સ્થાનમાં યથાયોગ્ય યથાકાળ બીજોને વાવે અને પછી
 તેની સલાવનામાં નિત્ય ઉદ્યમશીલ થાય ॥૫૧॥ અમાવાસ્યાદિ પૈતૃક દિવ-
 સોએ મૃદસ્થ ખેતીને નજ કરે. બે કરે તો સ્વયં નરકમા પડે અને પિત્રિ-
 ઓને પણ પાડે ॥૫૨॥ કૃષિકર્તા નર કરાતા કૃષિકર્મથી સર્વ પ્રાણિઓના
 ઉપકાર માટે સમર્થ થાય છે. તથા સર્વ યજ્ઞોની સિદ્ધિમાટે થાય છે અને
 રાજના ખજાનાની વૃદ્ધિમાટે થાય છે (કૃષિ કેવળ ઉદરભરણીક પ્રયોજ-
 નવાળી નથી, કેવલ ક્ષુધાતુર પ્રાણિમાત્રના ઉપજીવનપ્રયોજનવાળી, યજ્ઞના
 શૈવજૂત અને સકળ પ્રજાઓના સરક્ષણુપરાયણુ નરપતિના ખજાનાનો વધારો
 કરવાદ્વારા પ્રજાસંરક્ષણુમાં ઉપયોગી છે) ॥૫૩॥ માટે ક્ષુખવડે પીડા
 પામતા જાતુઓની તૃપ્તિમાટે (કૃષિપ્રાપ્ત ધાન્ય સંચયનાળો) દ્વિજ વિશે-

દધાન્મુષ્ટિ મુષ્ટિમન્નં કૃપિદોષોપશાન્તયે ॥૫૪॥ યાવતોઽન્નકળા-
ન્ક્ષેત્રે પ્રાણિનો ભક્ષયન્તિ ચ । તાવતઃ પાતકાલ્ક્ષેત્રી મુચ્યતે નાત્ર
સંશયઃ ॥૫૫॥ અન્નદાનેન કૃપિકૃત્કૃપિદોષાદ્વિમુચ્યતે । તતઃ સીતા-
મયં કુર્યાત્સિદ્ધસસ્યે ચલાગતે ॥૫૬॥ ચલસ્ય પરિતઃ કુર્યાત્પ્રોચા-
મતિઘનાં વૃત્તિમ્ । એકદ્વારં ચરોદ્વાદેર્દુઃપ્રવેશાં સુરક્ષિતામ્ ॥૫૭॥
ત્રિસન્ધ્યમર્ચયેત્સીતાં પરાશરમૃષિં સરન્ । ધાન્યાનિ પ્રોક્ષયેત્તેષાં
રક્ષાં કુર્યાદ્ધ ભક્ષના ॥૫૮॥ પ્રેતભૂતાદિનામાનિ ન વદેચ ચલે
ગૃહી । સૂતિકાગૃહ્યવત્તત્ર કુર્વોત પરિરક્ષણમ્ ॥૫૯॥ પ્રશસ્તદિન-
પૂર્વાહ્ને ધાન્યોન્માનં પ્રકલ્પયેત્ । યજેત ચલભિક્ષાભિઃ કાલે રૌહિણ
એવ હિ ॥૬૦॥ દેવાન્મહેન્દ્રપ્રમુખાન્સોમપાદીન્પિતૃન્સ્તથા । સનકા-
દીન્મનુષ્યાંશ્ચાપ્યુદ્દિદયાન્નં વદીત સઃ ॥૬૧॥ ચલે યદ્દે વિવાહે ચ

પતઃ મુષ્ટિપરિમિત અન્ન આપે, તેથી કૃપિદોષની ઉપશાંતિ થાય ॥૫૪॥
ક્ષેત્રમાં પડેલા જેટલા કણોને પોપટ મેના વિગેરે પક્ષીઓ અને ખીજા પ્રાણીઓ
મુખેથી ભક્ષણુ કરે છે તેટલા પાતકમાંથી ખેતરનો ધણી મુક્ત થાય છે
એમાં સંશય નથી ॥૫૫॥ ખેતીપ્રાપ્ત મીઠાદિ ધાન્યનું દાન દેવાથી જે
હેતુમાટે કૃપિદોષ પ્રશાંત થઈ જાય છે તે હેતુમાટે ખળામાં સીતામખાદિ
કરીને અન્ન આર્થિઓને આપે. તેમાં પ્રથમ અન્ન ખળામાં આવે ત્યારે સીતા-
મખ આ પ્રકારે કરે ॥૫૬॥ ખળાની ચોતરફ અતિઉચ્ચત અતિદૃઢ અતિ-
ઘાટી, ખર ઉધાદિ ન પ્રવેશ કરી શકે એવી એક દ્વારવાળી વાડ કરે ॥૫૭॥
પરાશર મહર્ષિના સ્મરણપૂર્વક પ્રાતરાદિ ત્રણ સંધ્યાઓમાં સીતાજીનું
સમર્ચન કરે. મત્રયુક્ત જળવડે ધાન્યનું પ્રોક્ષણુ કરે અને ભસ્મથી તેની
રક્ષા કરે ॥૫૮॥ કૃપિકર્તા ખળામાં પ્રેત ભૂતાદિકનાં નામોને નજ ઉચ્ચારે.
સૂતિકાગૃહમાં જેમ રક્ષા કરાય છે તેમ ખળામાં પ્રેતભૂતાદિકથી રક્ષા
કરવી ॥૫૯॥ યગવટાદિ દોષે વર્ણીત દિવસના પૂર્વાહ્ને ભાગમાં તાજવાં
આદિકવડે ધાન્યનું માપ કરાવે. દિવસના નવમા મુહૂર્તમાં ખલાયજાને કરે.
તેમાં ઇન્દ્રાદિ દેવો સોમપાદિ પિત્રિઓ અને સનકાદિ મનુષ્યોનું યજન કરે.
અને તે સમયે ત્યાં ભિક્ષાર્થે આવેલા વિપ્રોને અન્ન આપે ॥૬૦-૬૧॥ ખળાના

સદ્ધાન્તૌ ગ્રહણે તથા । પુત્રે જાતે વ્યતીપાતે દત્તં ભવતિ ચાક્ષયમ્
 ॥૬૨॥ પશ્ચમઃ સપ્તમો વાપિ નવમો દ્વાદશોઽથવા । શત્રુયા દેયો
 ધાન્યભાગઃ સીરિણા તુ ચલક્રતૌ ॥૬૩॥ યે કેચિદાગતાસ્તત્ર પૂજ્યા-
 સ્તેઽતિથિવદ્વિજાઃ । સ્તોકશઃ સીરિભિઃ સર્વઃ કૃપિકૈર્ગૃહમેધિભિઃ
 ॥૬૪॥ શૂદ્રાશ્ચ કારવોઽન્યે ચ પતિતા નીચયોનયઃ । દીના અના-
 થાઃ ક્લીવાશ્ચ કુષ્ઠિનો દદ્મુણાસ્તથા ॥૬૫॥ અન્ધાશ્ચ વધિરા મૃકાઃ
 રક્ષાશ્ચળ્ડાલપુષ્કસાઃ । અન્નાર્થિનશ્ચ યે કેચિચ્છત્રયા તેભ્યો-
 ઽન્નમર્પયેત્ ॥૬૬॥ વાવા મધુરયા તાંશ્ચ વિસૃજ્યાથ નિજે ગૃહે ।
 આનીય ધાન્યં કુર્વાત નવાન્નેષ્ટિં યથાવિધિ ॥૬૭॥ રાત્રે દત્વા ચ
 પષ્ટાંશં દેવતાભ્યશ્ચ વિંશકમ્ । ત્રિંશત્તમં ચ વિપ્રેભ્યઃ કૃપિકર્તા
 ન દોષમાક્ષ ॥૬૮॥ વદન્તિ ઋષયઃ કેચિત્કૃપ્યાદીનાં વિશુદ્ધયે ।

યજ્ઞમાં જે આપ્યું છે તે વિવાહ સંક્રમણ ગ્રહણ વ્યતીપાત પુત્રજન્માદિકને
 વિષે આપેલું જેમ જેમ અક્ષય સુકૃતને સંપાદન કરે છે ॥૬૨॥ ખેતીકારે
 નિષ્પન્ન ધાન્યનો પાંચમો કે સાતમો કે નવમો કે બારમો ભાગ યથાશક્તિ
 ખળાયજ્ઞમાં તેમને તેમને દાન કરવો ॥૬૩॥ સાક્ષાત્ કૃષિને કરતા કે કરા-
 વતા સર્વકોઈ ગૃહસ્થોએ ખળામાં આવેલા સર્વકોઈ દ્વિજો અતિથિની પેઠે
 ગોત્રાદિકનો વિચાર કર્યા વિના યોગ્યપરિમિત અન્ન આપવાવડે કે બ્રોબ્રો-
 પરિમિત અન્ન આપવાવડે કે મુદિપરિમિત અન્ન આપવાવડે પૂજવા ॥૬૪॥
 શૂદ્રો, સુતારાદિ શિલ્પિઓ, બીજા નીચ યોનિના જનો, પતિતો, નપુંસકો,
 કોઠ ધાધર આદિક દીર્ઘ રોગિઓ, આંધળા બહેરા મુગા ખોડા વિગેરે અગ-
 વિકળો, ચંડાળ પુષ્કસો અને જે બીજા દીન અનાથો છે તે સર્વકોઈ અન્ના-
 ર્થિઓ ખળામાં યથાશક્તિ અન્ન દાનવડે સંતૃપ્ત કરવા ॥૬૫-૬૬॥ એ
 રીતે તેતે ઉક્ત અન્નાર્થિઓને મધુરવચનપૂર્વક અન્નદાનવડે સંતોષ પમા-
 ડીને વિદાય કરે. પછી પોતાને ઘેર ધાન્ય લાવીને યથાવિધિ નવાનધિષ્ટિ
 કરે ॥૬૭॥ અનંતર રાત્રીને છઠો ભાગ, દેવતાઓને વિંશમો અને વિપ્રોને
 ત્રીશમો ભાગ આપે. અન્યથા કૃષિકૃત દોષ ટળે નહિ ॥૬૮॥ બીજા ઋષિઓ

લાભસ્યાંશપ્રદાનં તત્સર્વેષાં શુદ્ધિશુદ્ધવેત્ ॥૬૯॥ પ્રતિગ્રહાચ્છતુ-
ર્થાંશં વળિગ્લાભાત્તૃતીયકમ્ । રૂપિતો વિંશકં ભાગં દદતો નાસ્તિ
પાતકમ્ ॥૭૦॥ કાઽપિ વૃત્તિઃ રૂપેરન્યા નાસ્ત્યેવ સુકરા કલૌ ।
ન સુરં રૂપિતોઽન્યત્ર યદિ ધર્મેણ કર્પતિ ॥૭૧॥ અવસ્તૃત્વં નિર-
ન્નત્વં રૂપિતો નૈવ જાયતે । અનાતિથ્યં ચ દુઃસ્થત્વં ગોમતો ન
કદાચન ॥૭૨॥ ત્રૈવર્ણિકાનાં રૂપિકર્મણો યો વિધિઃ સ તે વિપ્ર-
વરોદિતોઽસૌ । પરાશરસ્યૈવ ક્રમેર્મતેન દ્વિજૈસ્તથૈવાચરણીય યપઃ
॥૭૩॥ इति ध्रोस्तत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पथमप्रकरणे धर्मोप-
देशे गृहस्थधर्मेषु रूपिकर्मविधिनिर्णयनामा पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

કહે છે કે-જે ઉપાય કૃષિકર્મથી કે વ્યાપારથી કે પ્રતિગ્રહથી જે જે મળે,
તેમાંથી આગળ કહીશ એવા પ્રકારે ભાગ, કૃધ્યાદિ તેતે ઉપાય કરતાં થતા
દોષની નિવૃત્તિમાટે આગળ કહું છું એવા પ્રકારથી આપે ॥૬૯॥ પ્રતિગ્રહ-
પ્રાપ્ત દ્રવ્યાદિકમાંથી ચોથો ભાગ વિપ્ર આપે. વ્યાપારથી મળેલામાંથી ત્રીજો
ભાગ વણિક આપે. ખેતી કરવાથી પ્રાપ્ત થએલા અન્નાદિકમાંથી વિશભો
ભાગ આપે. આ પ્રકારે આપનારાને પાતકપ્રસંગ નથી ॥૭૦॥ કલિયુગમાં
કૃષિયત્રી ખીલ કોઈપણ વૃત્તિ સુકર છેજ નહિ. જે ધર્મથી ખેતીને કરે તો
તેયત્રી અન્યત્ર મુખ નથી ॥૭૧॥ કૃષિયત્રી અન્ન વસ્ત્રે રહિતપણું આવતું
નથી. અશન વસન આદિક સર્વ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાયછે, અતિથિ આદિ-
કના સત્કારની સુકરતા થાય છે અને એને આપત્કાળનો પ્રસંગજ નથી
॥૭૨॥ હે વિપ્રવર! પરાશરમહર્ષિના મતથીજ ત્રૈવર્ણિકોએ કરવાનો જે
કૃષિકર્મનો વિધિ છે તે તમને મેં કહી સંભળાવ્યો. દ્વિજોએ આ વિધિ મારા
કલાપ્રમાણેજ કરવો (આ બાબતમાં વિશેષ જૂઠ્ઠાપરાશરસ્મૃતિયત્રી
બાણવો, તેમનાં વચનો યંથવિસ્તારભયથી લખ્યાં નથી) ॥૭૩॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મेषુ કૃષિકર્મ-
વિધિનિર્ણયનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—માતાપિત્રોર્ગુરુણાં ચ પૂજા વહુમતા મમ ।
યા દ્વિજાનાં ગૃહસ્થાનાસિદ્ધામુત્ર સુખપ્રદા ॥૧॥ યદ્વ તેઽભ્યનુ-
જાનીયુઃ સ ધર્મ ઇતિ નિશ્ચયઃ । ઇત પ્વ ત્રયો વેદાસ્ત્રયો દેવા-
સ્ત્રયોઽન્નયઃ ॥૨॥ ત્રિપ્વેતેષ્વપ્રમાદ્યન્ યત્સ્ત્રીલોકાન્ત્સ જયેદ્ધુવમ્ ।
નૈતાન્કાપ્યવમન્યેત નિત્યં હનુસરેદ્વિજઃ ॥૩॥ તેષામનાદરાત્સર્વાઃ
સત્ક્રિયાઃ સ્યુર્હિ નિષ્ફલાઃ । ન ચાયં ન પરો લોકઃ શુભસ્તદવ-
માનિનઃ ॥૪॥ શ્રોત્રિયેભ્યો દશમ્યશ્ચ સદાચાર્યોઽધિકો મતઃ ।

અધ્યાય ૧૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! માતા પિતા અને ગુરુઓની પૂજા
અન્ય ધર્મોની અપેક્ષાએ શ્રેયસ્કારી હોવાથી તેને હું બહુ માનું છું, જે પૂજા
ગૃહસ્થ દ્વિજોને આ લોક પરલોકમાં મહાશુભ આપનારી થાય છે ॥૧॥
વેદવિધિઓધિતજ ધર્મ છે બીજો નહિ એમતો નથી. માતા પિતા અને
ગુરુએ અનુસા કરેલો પણ ધર્મ છે એમાં સંશય નથી. શ્રુતિ ‘માતૃદેવો
ભવ પિતૃદેવો ભવ આચાર્યદેવો ભવ’ એમ અનુશાસન કરે છે. મહર્ષિઓ-
પણ એમજ સ્મરણ કરેછે. આ ત્રણજ ઋગાદિ ત્રણ વેદો, બ્રહ્માદિ ત્રણ
દેવો અને દક્ષિણાદિ ત્રણ અગ્નિઓ છે, એટલે ઋગાદિ ત્રણ વેદના અધ્યય-
નથી, બ્રહ્માદિ ત્રણ દેવના ભજનથી અને દક્ષિણાદિ ત્રણ અગ્નિના પરિચર-
ણથી જે સુકૃત થાય તે એમના વચનપરિપાળનથી થાયજ ॥૨॥ જે દ્વિજ
તે આ માતાદિ ત્રણની અપ્રમાદથી પરિચર્યા આચરે છે તે બ્રૂશદિ ત્રણ લોકોને
જીતે છે—આ લોકો તેને દુર્લભ નથી માટે પૂજ્યતમ એમનું અવમાન કદાપિ
નજ કરે, નિત્ય એમને અનુસરીને વર્તે ॥૩॥ તેમનો અનાદર કરવાથી સર્વ
સત્ક્રિયાઓ કરેલી નિષ્ફળતાને પામે છે. માટેજ એમનું અપમાન કરના-
રાને આ લોક પરલોકમા કશું શુભ થતું નથી, કિંતુ અશુભજ થાય છે ॥૪॥
શ્રોત્રિય દશની અપેક્ષાએ આચાર્ય—ગાયત્રીમત્રમાત્રને આપનારો સદા

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને માતાપિતાઆદિક ગુરુઓના સન્માનન આદિક
ગૃહધર્મોનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યું છે.

તેભ્યો દશમ્ય ઇકઃ સ્યાદુપાધ્યાયોઽધિકઃ કિલ ॥૫॥ તેભ્યો
દશમ્યશ્ચ પિતા ગૌરવેનાતિરિચ્યતે । પિતુર્દશગુણં માતા પૂજ-
નીયા ગરીયસી ॥૬॥ ગુરુર્ગરીયાન્પિતૃતો માતૃતઃપિ મે મતઃ ।
શરીરમેવ સ્જતઃ પિતરૌ ધર્મકારણમ્ ॥૭॥ ગુરુસ્તુ જ્ઞાનદાનેન
શિષ્યં શારીરબન્ધનાત્ । વિમોચયતિ તેનાસૌ ગરીયાનુચ્યતે તતઃ
॥૮॥ દોષયુક્તા અપિ ચ તે દૂષણીયા ન સ્તુના । ન તાઢ્યા ભર્ત્સ-
નીયા ચા પૂજનીયા હિ સર્વથા ॥૯॥ ઉપદેશૈર્નિજાજ્ઞાનં હૃત્વા યોઽમૃ-

અધિક માન્યો છે, તેવા દશ આચાર્યોની અપેક્ષાએ એક ઉપાધ્યાય-ઉપ-
વીત આપી સર્વ ક્રિયાઓ કરાવીને વેદને લાણાવનાર ગુરુ અધિક માન્યો છે,
તેવા દશ ઉપાધ્યાયોની અપેક્ષાએ પિતા ગૌરવવડે અધિક માન્યો છે, પિતાની
અપેક્ષાએ દશઘણી માતા પૂજનીય છે, માતાતો સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠતર
છે, કેમતો ગર્ભપ્રસવાદિ સર્વ કલેશને સહન કરતીથકી ગર્ભને આરંભીને
પુત્રને પોષેછે ॥૫-૬॥ જેતો બ્રહ્મવિદ્યાને આપેછે તે ગુરુ માતાતાત થકી
પણ મેં અતિશય શ્રેષ્ઠ માન્યો છે, કેમતો માતાપિતાતો ઉક્ત ધર્મકારણ
શરીરનેજ ઉપલવે છે, (ઉપાધ્યાય આદિકતો વેદમાત્રને આપેછે) બ્રહ્મ-
વિદ્યાને તો આજ મુખ્ય ગુરુ આપે છે જે હેતુમાટે ગુરુતો વિજ્ઞાનવિશે-
પના દાનથી શિષ્યને લવર્ણધનથકી છોડાવેછે તે હેતુથી તે મુખ્ય ગુરુનેજ
ઉક્ત સર્વથકી અધિક હું માનું છું ॥૭-૮॥ માતાદિ ત્રણમા દોષને નજ
જુવે. જે ક્રોધ પ્રામાદિક દોષ કવચિત્ દૃષ્ટિપથમાં પડે તો તે પોતાને મુખે
ઉદ્ઘાટન નજ કરવો તેમ તે દોષના અનુલેપવાળા પણ તેમને ન માનવા
જેતો તમ પ્રકૃતિવાળા પુત્રો દોષને નહિ સહન કરીને માતાતાતને પ્રહાર
કરવા પ્રવર્તે છે તેતો પાપકર્મને સર્વથા પરહરે. કેમતો તેઓ સર્વ પ્રકારે
પૂજનીય છે, પણ તાડનીય કે તિરસ્કરણીય નથી (બહુધાપણે માતાદિક-
વિષે લોકમા આ અત્યાચાર પુત્રોનો પ્રસિદ્ધ છે, તેના પ્રતિપેધાર્થે આ વચનની
પ્રવૃત્તિ છે) ॥૯॥ ગુરુનો દ્રોહ-અનિષ્ઠસંપાદન મનથીપણ ક્યારેય ચિંતવે
નહિ, જે ગુરુએ વિજ્ઞાનોપદેશવડે આહ્યતર અજ્ઞાનતમ ટાળી નાખ્યું અને
દિવ્ય અમૃત-મોક્ષ આપ્યું આવા ગુરુકૃત ઉપકારને લણુતો કયો મુખ

તમૃચ્છતિ । તસૈ ન ગુરવે દુષ્ટેજ્ઞાનઘસ્ય કૃતં યુધઃ ॥૧૦॥ યતશ્ચ
પ્રિયામાપ્રોતિ વાઙ્મન.કર્મમિસ્તુ તમ્ । યો નાર્ચયતિ તસ્ય સ્પાચ્છુત
સર્વં હિ નિષ્ફલમ્ ॥૧૧॥ ગુરોરનાદરં કુર્યાદ્યઃ પુમાન્દર્પમોહિતઃ ।
શ્રૂણહત્યાધિકં પાપં પ્રાપ્નુયાત્સ ન સંશયઃ ॥૧૨॥ પ્રજાપતિં પ્રીણ-
યતિ પિતરં પ્રીણયન્પુમાન્ । માતરં પ્રીણયન્પૃથ્વીં પ્રીણયત્યેવ
પૂરુષઃ ॥૧૩॥ ઘૃક્ષૈવ પૂજિતં તેન ગુરુર્યેન પ્રપૂજિતઃ । માતૃતઃ પિતૃ-
તશ્ચાપિ તસ્માત્પૂજ્યતમો ગુરુઃ ॥૧૪॥ માતરં પિતરં તસ્માદુરં ચાનુ-
સરેત્સદા । ઘર્ષાં ત્રયાણાં દ્રોઘ્યા તુ કુમ્ભીપાકે પતેદ્ધુવમ્ ॥૧૫॥
મિત્રદ્રુહઃ કૃતઘ્નસ્ય સીરઘ્નગુરુઘાતિનોઃ । યત્પાપં જાયતે પુંસો
નિષ્કૃતિર્નાસ્તિ તસ્ય હિ ॥૧૬॥ પિત્રાદિમિત્રિમિર્નૈવ ગૃહસ્થઃ સંવ-
દેત્કચિત્ । તથર્ત્વિગ્મિર્માતુલેન દાસૈશ્વાતિથિમિઃ સહ ॥૧૭॥ ઘૃહ-

મનુષ્ય તેમના દ્રોહનુ મનથી પણ ચિંતન કરે? કોઈ પણ નહિજ ‘સ હિ
વિદ્યાતસ્ત્ર જનયતિ તદ્દેષ્ટ જન્મ તસૈ ન દુષ્ટેત કદાચન’ એવી શ્રુતિ છે
॥૧૦॥ ગુરૂનો દ્રોહ ન કરવો એટલુજ નહિ કિંતુ પ્રતિદિન તેમનુ અર્ચન
કરવુ. જે ગુરૂથકી અઘ્નવિદ્યા રૂડીરીતે મેળવી છે તે ગુરૂનુ જે શિષ્ય કાય
વાણી મનથી અર્ચન કરતો નથી તેનુ સર્વ શાસ્ત્રાધ્યયન નિષ્ફળ
થાય ॥૧૧॥ જે તો પુરૂષ ગર્વાન્ધ થઇને પોતાના ગુરૂનો અનાદર કરે તે
શ્રુહલ્લાથકી અધિક પાપને પામે, એમા સશય નથી ॥૧૨॥ પિતાના
પૂજનથી પ્રભવતિ તૃપ્ત થાય છે, માતાના પૂજનથી પૃથિવીદેવી તૃપ્ત થાય
છે, ગુરૂના પૂજનથી તો અઘ્નજન-સમસ્ત દેવતાઓનુ પ્રતિષ્ઠાભૂત પરબ્રહ્મજ
તૃપ્ત થાય છે, માટે તે ગુરૂ માતાપિતાદિ સર્વથકી વિશેષ પૂજનીય છે
॥૧૩-૧૪॥ માટે માતા પિતા ગુરૂને સદાય અનુસરે એ ત્રણનો દ્રોહ કર
નારો પુરૂષતો ભરીને કુલીપાકમા પડે, એમા સશય નથી ॥૧૫॥ મિત્રના
દ્રોહમા, કૃતઘ્નિપણમા, ખેતીના વિનાશનમા અને ગુરૂહનનમા જે પાપ
થાય છે તે શતપ્રાયશ્ચિત્તે કરીને પણ ટળતુ નથી, માટે મિત્રાદિકનો દ્રોહ ન
કરવો ॥૧૬॥ ગૃહસ્થ જન પિત્રાદિ ત્રણ સાથે કદાચિત્ પણ સંવાદ નજ કરે.
તથા ઋત્વિજો, ભૃત્યો, અતિથિઓ, વૃદ્ધ, બાળક, રોગાતુર, દુર્બળ, સાતિ-

ચાલાતુરશૌર્યાતિસમ્યન્વિવાન્વયૈઃ । આત્રા દુહિત્રા પુત્રેણ જામી-
મિર્ભાર્યયા તથા ॥૧૮॥ ગૃહસ્થ એતૈઃ સંવાદં ન કુર્વાત કદાચન ।
એતૈર્જિતસ્તુ જયતિ સર્વાલ્લોકાન્ન સંશયઃ ॥૧૯॥ સ્વદિતાર્યાં દ્વિજન્મા
ચ નિત્યં સચ્છાસ્ત્રસેવનમ્ । કુર્યાત્તદર્થાદ્દાને તુ સતઃ પૃચ્છેચ્ચ
તદ્વિદઃ ॥૨૦॥ યઃ પ્રવૃત્તાં શ્રુતિં સમ્યક્ શાસ્ત્રં વા ઋપિભાષિતમ્ ।
દૂપયેદનમિદ્ધાય સ ભવેદ્બ્રહ્મઘાતકઃ ॥૨૧॥ યતેરન્નં ન ભોક્તવ્યં પ્રાણૈઃ
કણ્ઠગતૈરપિ । ગોમાંસેન સમં તત્તુ સુરાવિન્દુસમં જલમ્ ॥૨૨॥
યતીનાં કાશ્ચનં દત્ત્વા તામ્બૂલં બ્રહ્મચારિણામ્ । ચૌરાણામભયં દત્ત્વા
દાતાપિ નરકં વ્રજેત્ ॥૨૩॥ યતિશ્ચઃ શ્રદ્ધયા દદ્યાન્નિશ્કાં પાત્રપ્ર-

સગોત્ર, સંબન્ધ-કન્યા આપનાર અને લેનાર, બાંધવ-મામો ભાણેજ આદિક,
બ્રાતા, પુત્ર, પુત્રી, ભત્રી-કુળસ્ત્રિયો અને બહેનો, ભાર્યા, આટલાંની સાથે
ગૃહસ્થ આરેય વિવાદ નજ કરે. (તેઓ ગૃહસ્થને પોષ્ય કે પૂજ્ય છે)
આ પિત્રાદિકે જીવો થકો-એમને વશ અપ્રતિકૂળ જો વર્તે તો સર્વ લોકો
જીતાય છે-સર્વ લોકોને પામે છે. ('પૈઃ સ્તુતઃ' એવો પાઠ હોય તો કશો
કિલ્લ અર્થ નથી) એમાં સંશય નથી ॥૧૭-૧૮॥

વળી પોતાનું હિત ધૃષ્ટતો દ્વિભતિ નિત્ય સમ્પ્રજ્ઞનું સેવન કરે. તેના
અર્થનું જ્ઞાન ન હોય તો તેને જાણતા સત્પુરૂષને સમીપે જઈને સવિનય તેના
અવસરની પ્રતીક્ષા કરતો થકો પુછે ॥૨૦॥ સર્વના શ્રેયમાટે પ્રવર્તેલી
શ્રુતિ કે સ્મૃતિને તેનો આશય નહિ જાણીને જે મંદમતિ વિનિદે તે બ્રહ્મ-
હત્યાપાપથી લેપાય છે ॥૨૧॥ પ્રાણપત્તિમાં પણ સંન્યાસિનું અન્ન જમવું
નહિ. તે જમેલું અન્ન ગોમાંસલક્ષણુલ્લેખ પાપને ઉપજાવે છે. અને યતિનું
જળ પીધેલું સુરાપાનસમાન પાપને ઉપજાવે છે. માટે યતિનું અલ જળ લેવું
નહિ ॥૨૨॥ યતિઓને કાંચન ન્યાસરૂપે પણ નજ આપવું, તો યતિઓને ન
આપવું એમાં કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું નથી. તથા બ્રહ્મચારિઓને તાંબૂળ
આપવું નહિ. રાજભટ્ટોએ તાડન કરાતા ચોરોને અભય આપે નહિ. જો
આપે તો દાતાપણુ નરકને પામે. માટે તેઓનેજ તે નજ આપવું ॥૨૩॥
ભિક્ષાતો યતિઓને શ્રદ્ધાથી આપવી, તે પણ પાત્રપ્રપૂરણી-જે ભિક્ષાથી તેની

પૂરણીમ્ । સર્વે રસૈરુપેતાં ચ તત્પુણ્યં સ્યાદનન્તકમ્ ॥૨૪॥ યો
 વ્યાધિતાનાં ભિક્ષુણાં કુર્યાત્સ્થાનં શુભં ચ તાન્ । પથ્યાદિભિઃ પરિ-
 ચરેત્તસ્ય પુણ્યમનન્તકમ્ ॥૨૫॥ યતિં દૃષ્ટ્વા સમુત્થાય નત્વા પાદા-
 સનાદિભિઃ । માનયેદ્યો ગૃહી નૈવ તસ્ય પુણ્યં નિરર્થકમ્ ॥૨૬॥
 ભિક્ષમાણો બ્રહ્મચારી યતિસ્ત્યાગી દ્વિજોઽપિ ચા । યેનાપમાનિતો
 ભિક્ષામદત્ત્વા સ તુ બ્રહ્મહા ॥૨૭॥ માતા પિતા ગુરુઃ પત્ની સ્વસ્યાપ-
 ત્યાનિ ચાશ્રિતાઃ । અભ્યાગતોઽતિથિશ્ચાગ્નિઃ પોષ્યા નિત્યમમી નવ
 ॥૨૮॥ દીનાનાથવિશિષ્ટેભ્યો દાતવ્યં ભૂતિકામ્યયા । અદત્તદાના
 જાયન્તે પરમાગ્યોપજીવિનઃ ॥૨૯॥ ન્યાયાગતેન દ્રવ્યેણ કર્તવ્યં

શુધા નિવૃત્ત થાય તેટલી આપવી તે પણ ભિક્ષા નીરસ ન આપવી કિંતુ
 જે રસ સ્વાર્થે ઉપકૃત્યો હોય તે છ પ્રકારના રસવાળી ભિક્ષા આપવી,
 તેથી અનંત પુણ્ય સિદ્ધ થાય છે ॥૨૪॥ જે ગૃહસ્થ જન બાવિપીડિત
 યત્યાદિ ભિક્ષુઓ (અટનમા અસમર્થ) ની શુભ નિવાસસ્થાનના પ્રદાનથી
 અને પથ્યની પરિકટપના આદિકવડે પરિચર્યાને આચરે તેને અનંત પુણ્ય
 સિદ્ધ થાય છે ॥૨૫॥ જે ગૃહી યતિને આવતો લોધને તત્કણ અભિમુખ
 ઉઠીને પ્રણામ કરીને પાદ આસનપ્રદાનાદિકવડે સત્કાર કરે તેને સુકૃત
 અનશ્વર ફળ ઉપજવે છે જે આ પ્રમાણે સત્કાર ન કરે તેનું પુણ્ય નિરર્થક
 થાય છે ॥૨૬॥ જે ગૃહી તો ભિક્ષા માગતા બ્રહ્મચારીનું કે યતિનું કે ત્યાગીનું
 કે અન્ય બ્રાહ્મણનું અવમાન કરે છે પણ ભિક્ષા આપતો નથી તે ગૃહી
 બ્રહ્મહત્યાપાપથી લેપાય છે ॥૨૭॥ પોતાની માતા પિતા ગુરુ પત્ની અપત્ન
 (પુત્ર પુત્ર્યાદિક) સમાશ્રિત અતિથિ અભ્યાગત અગ્નિ, આ નવ પ્રતિદિન
 પોષણીય છે ॥૨૮॥ જે પોતાનો ઉદય ધર્યોતો હોય તે દીનજનો અનાથ
 જનો અને વિદ્યાતપાદિવડે શ્રેષ્ઠ એવા જનોને આદરપૂર્વક અન્નાદિ દાન
 આપે એમને અન્નાદિ નહિ આપનારા જનો પર જન્મમા છવનોપાય નહિ
 મળતાં કલેશ પામી પરભાગ્યોપજીવી થાય-પરના અન્નાદિકવડેજ યથાકથ
 ચિત્ દુ ખથી દેહયાત્રાને પામે છે ॥૨૯॥ દેવળ ધનસપત્તિથી સપત્તિ નથી,
 પરતુ પરલોકહિતકારી ધર્મમા ઉપયોગ લીધેલા ધનથી ધનસપત્તિ છે, તો

પારલૌકિકમ્ । દાનં ચ વિધિના દેયં કાલે પાત્રે ચ ભાવતઃ ॥૩૦॥
 વિધિહીનમપાત્રે ચ યો દદાતિ પ્રતિગ્રહમ્ । ન કેવલં હિ તદ્યાતિ
 શેષં તસ્ય વિનશ્યતિ ॥૩૧॥ અનૃતેન ક્ષરેદ્યદ્ધસ્તપો વિસ્સયતઃ ક્ષરેત્ ।
 ક્ષરેત્કીર્તનતો દાનમાયુર્વિપ્રાવમાનતઃ ॥૩૨॥ વયોવૃદ્ધાંસ્તપોવૃદ્ધા-
 જ્ઞાત્યુત્કૃષ્ટાન્યથોચિતમ્ । માનયેદ્દિનયેનૈવ ગૃહી નિર્મત્સરઃ સદા
 ॥૩૩॥ વિપ્રાણાં જ્ઞાનતો ય્યેષ્ઠ વાહુજાનાં તુ વીર્યતઃ । વૈશ્યાનાં

સપાદન કરેલા દ્રવ્યથી પારલૌકિક કર્મ કરવું, તેતો પાત્રમા પ્રીતિથી
 યથાવિધિ દાનાદિરૂપ જાણવું ॥૩૦॥ જે તો વિધિવિહીન અપાત્રમા ખ્યાતિ
 પૂજકામનાથી દાન દેવાય છે તે અર્થ થઈ જાય છે અને તદ્વચન પાપ
 એના અવશેષ રહેલા ધનને પણ નાશ કરે છે માટે વિધિસહિત
 સત્પાત્રમા દાન કરવું ॥૩૧॥ યથાવિધિ અનુષ્ઠાન કરેલો પણ યશ્ન અસત્ય-
 લાપણથી ક્ષય પામી જાય, અતિકૃત્વસાધ્ય તપ વિસ્મયથી—‘અહો મેં આ
 અસાધ્ય સિદ્ધ કર્યું’ એવા અભિમાનથી ક્ષય પામી જાય, દાન કીર્તનદોષથી
 ‘મેં આને આ આપ્યું’ એમ સલામા વારવાર જણાવાથી ક્ષય પામી જાય
 અને આયુષ્યકાળ વિપ્રોના અપમાનથી ક્ષય પામી જાય છે તો યજ્ઞાદિકમા
 અસત્યાદિકનો પરિત્યાગ કરે ॥૩૨॥ જેઓ વયથી કે તપથી કે જાતિથી ઉત્કૃષ્ટ
 હોય તેઓને ગૃહી વિનયપૂર્વક યથાયોગ્ય સદૈવ માન આપે તેઓવિષે
 માત્સર્યતો આ લોક પર લોકમા અત્યંત અનર્થકારી છે માટે તેનો બહુ
 દૂરથી પરિહાર કરવો ॥૩૩॥ વયવડે કનિષ્ઠ હોય તે વયવડે ઉત્કૃષ્ટ હોય તેને
 માન આપે એમ જે કહ્યું તેમા આ વિશેષ છે—વિપ્ર વયવડે બલે ઉત્કૃષ્ટ હોય
 પણ જે વિજ્ઞાનથી કનિષ્ઠ હોય તો તે વિજ્ઞાનવડે ઉત્કૃષ્ટ અને વયવડે કનિષ્ઠ
 એવા પણ વિપ્રને માન આપે, કેમ તો વિપ્રોનુ જ્ઞાનથી શ્રેષ્ઠપણુ છે. એ
 રીતે બાહુજાત ક્ષત્રિય અવસ્થાએ કરીને અધિક હોય પણ વીર્યથી જે ન્યૂન
 હોય તો તે વીર્યવડે અધિક અને અવસ્થાએ કરીને ન્યૂન એવા પણ ક્ષત્રિયને
 માન આપે, કેમતો ક્ષત્રિયોનુ વીર્યથી શ્રેષ્ઠપણુ છે એ રીતે વૈશ્ય વયવડે
 વર હોય પણ જે ધનધાન્યરહિત હોય તો તે ધનધાન્યસમૃદ્ધ અને
 વયવડે અવર એવા પણ વૈશ્યને માન આપે, કેમતો વૈશ્યોનુ ધનધાન્યવડે

ધનધાન્યાભ્યાસિતરેપાં તુ જન્મતઃ ॥૩૪॥ પુરઃસ્થિતં ક્રમપાતં બ્રાહ્મણં
ભોજનેઽર્ચને । દાને ચાપિ વિહાયાન્યં ન સ્વીકુર્યાત્કદાચન ॥૩૫॥
બ્રાહ્મણાતિક્રમે દોષો મૂર્ખવિપ્રે ન વિદ્યતે । જ્વલન્તમગ્નિમુત્સૃજ્ય
ન હિ ભક્ષન્તિ હૃયતે ॥૩૬॥ યો માનયેદુરુજનાન્વિનયેન વિપ્રાન્
સાધુંશ્ચ સોઽત્ર લભતે મહર્તાં હિ કીર્તિમ્ । મૃત્વા પરત્ર ચ નિજે-
ષ્ણિસતભૂરિસૌર્યં પ્રાપ્નોતિ ચૈ ગૃહિજનો દ્વિજવર્ય ! લોકે ॥૩૭॥ इति
શ્રીસત્સત્ત્રિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ
ગુરુજનસન્માનનિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

જ્યૈષ્ઠ્ય છે. શૂદ્રતો વયે કરીને કનિષ્ઠ હોય તે વયે કરીને વૃદ્ધ શૂદ્રને માન
આપે. અથવા-અન્યની અપેક્ષાએ વિપ્રનું જે શ્રેષ્ઠપણું તે જ્ઞાનને લીધે છે,
ક્ષત્રિયનું ધીરની અપેક્ષાએ જે ઉત્કૃષ્ટપણું છે તે વીર્યને લીધે છે, વૈશ્યનું
અન્યક્ષની અપેક્ષાએ જે જ્યૈષ્ઠપણું છે તે ધનધાન્યને લીધે છે, તે આ
ત્રણ જણાઓએ પોતાને અસાધારણ તે તે જ્ઞાનાદિ સંપાદન કરવું. તેણે તેણે
રહિત તેઓ તેઓ કોઈએ પણ માનનીય નથી. જન્મતઃ-શુદ્ધ માતા પિતા-
થથી જન્મમાત્રથી સમુત્કર્ષતો શૂદ્રોને વિષેજ પરસ્પર છે બીજાઓમાં નહિ.
તો વિપ્રે શુદ્ધ વંશમાં જન્મમાત્રથી ‘હું શ્રેષ્ઠ છું’ એમ જમાવું નહિ ॥૩૪॥
દાન લોજન અને પૂજનપ્રસંગમાં પ્રથમ પોતાપાસે આવેલા ગુણી બ્રાહ્મણને
લ્લાગ કરીને બીજા દૂર રહેલા વિપ્રને નજ સ્વીકાર કરે. તેમ ‘આ તો પ્રથમ
આવ્યો છે’ એમ માનીને મૂર્ખ વિપ્રને નજ પૂજે. તે મૂર્ખને ઉલ્લંઘન કરીને
પણ દૂર રહેલા જ્ઞાનસંપન્ન વિપ્રને પૂજે. ‘આતો સન્નિધિમાં રહેલો છે’
એટલામાત્રથી પ્રજ્ઞવલિત અગ્નિનો લ્લાગ કરીને ભસ્મમાં હોમ કોઈ કરે
નહિ ॥૩૫-૩૬॥ હે દ્વિજવર્ય ! જે ગૃહિજન પૂર્વોક્ત માતાદિક ગુંડજનો,
વિપ્રો અને સાધુજનોને યથાયોગ્ય વિનયથી માન આપે તે આ લોક પરલોકમાં
મહાકીર્તિ અને સ્વેષ્ણિસત મહાસુખને પામે છે ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
શ્રુતને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ ગુરુજનસન્માન-
નિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—વદામ્યથ સદાચારં ગૃહસ્થાનાં હિતાવ-
હમ્ । સદ્ધિરાચર્યતે યસ્માત્સદાચારસ્તતો મતઃ ॥૧॥ આચાર-
વન્તો મનુજા લભન્તે આયુશ્ચ વિત્તં ચ સુનાંશ્ચ સૌખ્યમ્ । ધર્મે
તથા શાશ્વતમીશલોકમગ્રાપિ વિદ્વજ્જનપૂજ્યતાં ચ ॥૨॥ આચારેણ
સદા વિદ્વાન્વર્તતે યો જિતેન્દ્રિયઃ । સ બ્રહ્મ પરમભ્યેતિ વરે-
ણ્યોઽમુન ચેહ ચ ॥૩॥ આચારઃ પરમો ધર્મ આચારઃ પરમં
તપઃ । આચારાદ્ધર્ષતે હ્યાયુરાચારાત્પાપસંહયઃ ॥૪॥ રાગવિદ્વે-

અધ્યાય ૧૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! હવે ગૃહસ્થોનો સદાચાર કહું
છું સદાચારના અનુવર્તનથીજ ગૃહસ્થોનું હિત થાય જે સતોએ આચરણ
કરાય છે તે સદાચાર કહ્યો છે સતોનો અધમ આચાર ન હોય, જેથી
અન્યથા પણ શકા થાય ક્ષુતિ સ્મૃતિએ નહિ પ્રતિપન્ન એવા પણ બહુ
ધર્મો સતોના આચરણથી પ્રતિપન્ન થાય છે. વેદવિધિમા સ્મૃતિ જેમ
લિંગ (જ્ઞાપક) છે તેમ સતોનો આચાર પણ છે માટે આ બધું સપ્રતિપન્ન
છે ‘સાધૂના સમયશ્ચાપિ પ્રમાણ વેદવજ્રવેદ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૧॥ તે સદા-
ચારને અનુપાળનારા જનોને દીર્ઘાયુષ, ધનસુતાદિ સમસ્ત ઐહિક મુખ
અને પારલૌકિક ધર્મે તથા તન્નજન્ય બ્રહ્માદિધર્મિરલોક તથા વિબુધજન-
માનનીયતા (ક્રમે વિજ્ઞાનાદિ પણ) સિદ્ધ થાય છે ॥૨॥ પ્રતિદિન સદાચાર-
ને આદરથી અનુવર્તતો બુદ્ધજન ક્રમથી વિજ્ઞાન પામી વિષયરૂચિએ રહિત
થઈ વિજિતેન્દ્રિય થઈ આ લોક પરલોકમા સર્વેએ સત્કાર કર્યોથકો પર-
બ્રહ્મ ભગવાનને પામે છે ॥૩॥ સદાચારજ પરમ ધર્મ અને પરમ તપ છે.
સદાચારથકી આ લોકમા ધર્માનુષ્ઠાનમા ઉપયોગી આયુ સપત્તિ વૃદ્ધિ પામે
છે અને તેથી સમસ્ત પાપનો પ્રક્ષય પણ થાય છે ॥૪॥ કેવળ શાસ્ત્રથી
ધર્મેતત્વને જાણનારાઓનો આચાર સદાચાર મનાય નહિ, કેમતો શાસ્ત્રથી

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને ગૃહસ્થોએ અનુષ્ઠાન કરવાના સદાચારનું નિરૂપણ
કરતા દ્વિજોના આદ્ધિક વિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે

परहिता अनुतिष्ठन्ति यं भुवि । विद्वांसस्तं सदाचारं धर्ममूलं
 विदुर्वुधाः ॥५॥ प्रथमं धर्मसर्पेखं यमाश्च नियमा मताः । अत-
 स्तेष्वेव कर्तव्यः प्रयत्नः सर्वथा बुधैः ॥६॥ सत्यं क्षमार्जवं ध्यान-
 मानशंस्यमर्हिसनम् । दमः प्रसादो माधर्यं मदतेति यमा दश

લોભમેવ ચ । અમૂન્ પદ્ધેરિણો જિત્વા સર્વંત્ર વિજયી ભવેત્ ॥૧॥
 ધર્મમેવ સદા રક્ષેત્પરલોકસુગાવહમ્ । નાન્યઃ કોઽપિ સદાયોઽસ્તિ
 જનસ્યામુત્ર તં વિના ॥૧૦॥ ગૃહેભ્યોઽર્થા નિવર્તન્તે ઇમશાનાત્પુત્ર-
 વાન્ધવાઃ । સ્વકૃતં કેવલં કર્મ ગચ્છન્તમનુગચ્છતિ ॥૧૧॥ અનભ્યા-
 સાત્તુ વેદાનાં સદાચારસ્ય વર્જનાત્ । આલસ્યાદન્નદોષાચ દ્વિજા-
 ન્મૃત્યુર્જિઘાંસતિ ॥૧૨॥ તતોઽભ્યસેત્પ્રયત્નેન સદાચારં સદા દ્વિજઃ ।
 તીર્થાન્યપ્યભિવાચ્છન્તિ સદાચારસમાગમમ્ ॥૧૩॥ દ્વાલે મુહૂર્ત
 ઉત્થાય ચિન્તયેદાત્મનો હિતમ્ । રજન્યા અન્તિમો યામો મુહૂર્તો

કામ ક્રોધ મદ મોહ માત્સર્ય લોભ આ છ દ્વદયમા નિલ સત્તિધિ પામી
 રહેલા રિપુઓ છે, આ છ વૈરિઓને વિજીત્યા વિના કોઈ પણ શ્રેયને નળ
 પામે પાપપરવશજ થાય આ છ વૈરિઓને જીતે તો સર્વંત્ર વિજયી
 થાય ॥૧॥ માટે પરલોકહિતંથી જને સર્વ પ્રયત્નથી ધર્મનુંજ સદાય અનુ-
 પાળન કરવું. ધર્મ વિના બીજે કોઈ પરલોકગમહાથી નથી, મરણ પામતાં
 એની પાછળ કોઈપણ જતો નથી એક ધર્મજ પાછળ જાય છે ॥૧૦॥
 અર્થશબ્દવાચ્ય ધન ભલે આ જનને પ્રાણભૂત છે તથાપિ તે તેની પાછળ જતું
 નથી, કિંતુ ગૃહમાજ વર્તે છે. જે કોઈ પુત્રાદિ બન્ધુઓ પ્રેતની પાછળ જાય
 છે તેઓ રમશાનથકી પાછા આવે છે. કેવળ સ્વકૃત પુણ્ય કે પાપ કર્મજ
 પરલોકમાં જતા જનની પાછળ જાય છે ॥૧૧॥ વેદો કે જે ધર્મ અર્થ કામ
 અને નિ શ્રેયને જોધ કરનારા છે તેમનો અભ્યાસ નહિ કરવાથી, સદાચાર-
 થકી વિમુખ વર્તવાથી, પ્રતિદિન યથાસમય અનુષ્ઠાન કરવાના જ્ઞાનસંધ્યા-
 દિક્ષા આજ્ઞાસ રાખવાથી અને રાજસ તામસાદિ અજ્ઞેયથી દ્વિજાતિને
 મૃત્યુ-પાપરૂપ કે યમરાજાહણુવા ધરે છે-અનર્થમા પાડે છે. માટે હિતેચ્છુ
 જનોએ આ ચાર દોષો વર્જવા ॥૧૨॥ તો દ્વિજે પ્રયત્નપૂર્વક વેદાભ્યાસ કરવો,
 સદાચાર સેવવો અને સંતોના સમાગમથી જ્યાં સદાચારલાભ થાય એવા
 તીર્થો સેવવા ॥૧૩॥ તેમાં સદાચારનું આદ્ધિકવિધિસ્વરૂપે નિરૂપણ કરે છે-
 દ્વાલ મુહૂર્તમાં ઉઠીને-નિદ્રાનો ત્યાગ કરી, પોતાનું આ જન્મમાં જે કર્તવ્ય
 હિત તેનો વિચાર કરે. રાત્રિનો જે છે એ પહોર તે દ્વાલ મુહૂર્ત નામથી કહ્યો

બ્રાહ્મ ઉચ્યતે ॥૧૪॥ ઉપાન્ત્યો વા મુહૂર્તોઽપિ રજન્યા બ્રાહ્મસંશ્રિત ।
તત્ર નિદ્રા તુ યા નૃણાં સા પુણ્યક્ષયકારિણી ॥૧૫॥ સુષ્વા પ્રમાદ-
તસ્તન્ન તદ્દોષસ્થાપનુત્તયે । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્વાત પાદકુન્દ્રં દ્વિજ
ચલુ ॥૧૬॥ ધ્યાત્વા તતઃ સ્વહૃદયે સહસ્રં પ્રણમેદરિમ્ । ભક્તાનાં
તસ્ય નામાનિ કીર્તયન્પ્રણમેન્મુદા ॥૧૭॥ તદ્વિભૂતીસ્તથા દેવાન્મદ-
ર્પીઘ્વાપિ સંસ્મરન્ । પુણ્યક્ષેત્રાણિ ગહ્વાચા. સરિતઃ પ્રણમેત્સ ચ ॥૧૮॥
પ્રાતઃ સ્મરામિ ભવભીતિમહાર્તિશાન્ત્યૈ નારાયણં ગરુડગાદનમજ-

છે ॥૧૪॥ અથવા રાત્રિનો અતિમ મુર્તિ જે આર ઘડી બાકી રહેલો રાત્રિનો
અતિમ ભાગ તેપણુ બ્રાહ્મ મુર્તિ કહેવાય છે આવા બ્રાહ્મ મુર્તિમા કરેલી
જે નિદ્રા તે નરોના પુણ્યને ક્ષય કરે છે, માટે બ્રાહ્મ મુર્તિમા નરોએ નજ
મુઠ રહેવુ ॥૧૫॥ તેમા જે પ્રમાદથી મુઠ રહે તો દ્વિજ પાદકુન્દ્ર પ્રાય
શ્ચિત્ત કરનાથી તે દોષમાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૧૬॥ તો બ્રાહ્મ મુર્તિમા જળીને
સ્વહૃતચિતન કરીને, સદ્ગુણરૂપ શ્રીહરિનુ હૃદયમા ધ્યાન ધરીને મનથી
પ્રણામ કરે પછી ભગવાનના દિવ્ય નામો અને તેના ભક્તોના નામોને કીર્તન
કરતો થકો તેમને પ્રેમથી પ્રણામ કરે ॥૧૭॥ તથા ભગવાનની વિભૂતિભૂત
દેવો અને મહર્ષિઓને સભારતો થકો તથા પુણ્યક્ષેત્ર દ્વારકા આદિક અને
ગંગાદિ નદીઓને સભારતો થકો પ્રણામ કરે ॥૧૮॥ પ્રાત પઠનીય ત્ર્યં
શ્લોકનો અનુવાદ કરે છે-ભવભીતિમહાર્તિશાન્ત્યૈ-આર્તિ-પીડાઓતો અનંત
આ માનુષદેહમા અનુવર્તે છે, તે તો જેમ તેમ કરીને પાત્ર તે તે ઉપાયો
વડે સમાધાન કરી શકાય છે, જે આ જન્મજરામરણચક્રમણે કહેલી
મહતી આર્તિ વર્તે છે તે દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ ઉપાયશનેપણુ મમાધાન થાય એવી
નથી, તે આર્તિનુ જે પ્રાત અનુસ્મરણુ કરીએ તો નારાયણુથી અન્ય
કોઈ શરણુને અમે જોતા નથી, માટે તે ભવભીતિન્ય મહાપીડાની પ્રગાતિ
માટે તે પદ્મનાભ સકળભુવનહેતુ નારાયણુનુ અમે પ્રાત સમ્મરણ કરીએ
છીએ જે નાગયણુ કૃપાસાગરે શાદ-મહાભગે પરાભવ પમાડેલો ગજ
રાજ તેના આર્તન દના શ્રવણુમ ત્રણી બ્યાકુળ થઈ, એકમ ગરુડ ઉપર
જેમીને આવીને ચક્રઆયુધવડે તે શાદના મુખને નિગીને તે આપદાયથી

નામમ્ । ગ્રાહ્યાભિભૂતવરચારણમુક્તિહેતું ચક્રાયુધં તરુણચારિજ-
પત્રનેત્રમ્ ॥૧૯॥ પ્રાતર્નમાસિ મનસા વચસા ચ મૂર્ધ્ના પાદારવિન્દ-
યુગલં પરમસ્ય પુંસઃ । નારાયણસ્ય નરકાર્ણવતારકસ્ય પારાયણ-
પ્રવરવિપ્રપરાયણસ્ય ॥૨૦॥ પ્રાતર્ભજાસિ ભજતામભયંકરં તં પ્રાક્સ-

મુકાવ્યો હતો, તે નારાયણ નવીન કમળદળનયન છે, જેમના દિવ્ય અવ-
લોકનમાત્રથી જ બધીય બાધા પ્રશમી જાય, આવા તે નારાયણનું પ્રાત્ર પ્રસન્ન
સમયમાં પ્રસન્ન ચિત્તથી અનુસ્મરણ કરનારા કયા જનની પીડા પ્રશાંત ન
થાય ? થાયજ આહ એકલાએજ અભિભૂત ગળેન્દ્રેતો કેવળ આક્રદન કર્યું
હતું, તેના આક્રદનશ્રવણમાત્રથી વ્યાકુળ થઈ શ્રીપતિ ભગવાન ગરૂડવાહનમાં
જેમીને વૈકુઠથડી અવતરી આવ્યા હતા હું તો ગર્ભજન્મજરામરણરૂપ અસં-
ખ્યાત ગ્રાહ્યોએ અભિભૂત હોઈ તે નાથને ભક્તિપૂર્વક અનુસ્મરણ છું. તો તે
હૃદયતળમાજ સદા સન્નિધિ કરી રહેલા સર્વજ્ઞ પરમવત્સળ કૃપાનિધિ ભગવાન
કેમ એકદમ ન આવિર્ભવે ? આવિર્ભવેજ જન્મબાબતમાં પણ હું ગળ
કરતા ઉત્કૃષ્ટ છું પીડાપરવશતાને લીધે કરેલા આક્રદનની અપેક્ષાએ અનુ-
સ્મરણતો પ્રબળ છે વળી વૈકુઠલોકતો અત્યંત દૂર છે, હૃદયતળતો સન્નિ-
ધિમાજ છે, (જેમાં અનુસ્મૃતિ કરાય છે, તેમાં રહેલા છે, દૂર રહ્યા
નથી) ગરૂડાદિ વાહનની પણ અપેક્ષા નથી તો તે આ ભગવાન કમળ
દળનયન સન્નિધિમાત્રથી મારી પીડાને પ્રશમાવો, મારી પીડાના પ્રશમનમાં
તેમના દિવ્ય અવલોકન થકી અન્ય ચક્રાદિ દિવ્ય આયુધોના પ્રયોગની અપેક્ષા
નથી કરતળમાં નિત્ય રહેલું દિવ્ય ચક્ર પરદૃષ્ટિએ પ્રહરણ છે, મારા જેવા
ભક્તજનની દૃષ્ટિએ તો તે દિવ્ય આભૂષણ છે, તો તે દિવ્ય ચક્રાભૂષણથી તમો
મારા લોચનગોચર થઈ મારી ભવાર્તિને પ્રશમાવી દો ॥૧૯॥ જે આ હુસ્તર
સસારનરક છે તેથકી આશ્રિતોને સંતારવાનું તે આ નારાયણ ત્રત ધારી
રહ્યા છે જેઓ પર અયન-પ્રાપ્ય પ્રાપક પોતાને માનીને ભજે છે તે પારાયણ,
માટેજ પ્રવર-શાનિઓના અજેસર એવા વિપ્રોને પોતે તે ઉદારતમ ભગવાન
પણુ પરાયણ માને છે (જ્ઞાતી સ્વામૈવ મે મત્તમ્' એમ પોતેજ કહ્યું છે)
તે આ પરમપુરૂષના પાદારવિન્દયુગળને હું પ્રાત્ર કાળે ત્રણ કરણ-મન વચન

ર્વજન્મકૃતપાપમયાપહત્યૈ । યો ગ્રાહવક્ત્રપતિતાઘ્નિગજેન્દ્રઘોરશોક-
પ્રણાશનકરો ધૃતશઙ્ગચક્રઃ ॥૨૧॥ શ્લોકત્રયમિદં પુણ્યં પ્રાતઃપ્રાતઃ
પઠેન્નરઃ । લોકત્રયપતિસ્તસૈ વદ્યાદાત્મપદં હરિઃ ॥૨૨॥ તતઃ પુમાન્સ
ઉત્થાય કુર્યાદ્વિષ્ણૂન્નકર્મં ચ । નૈર્ઋત્યાં શરવિક્ષેમિપતાં ભૂમિમતીત્ય
વૈ ॥૨૩॥ અન્તર્ધાય તૃણૈર્ભૂમિં શિરઃ પ્રાવૃત્ય વાસસા । કુર્યાન્મૂત્ર-
પુરીષે તુ શુચૌ દેશે ચ નિર્જને ॥૨૪॥ દિવા સન્ધ્યાસુ કર્ણસ્થગ્રહાસૂત્ર
ઉદ્દામુચઃ । કુર્યાન્મૂત્રપુરીષે તુ રાત્રૌ ચેદ્દક્ષિણામુચઃ ॥૨૫॥ છાયાયા-

કાયથી પ્રણામ કરીને શરણે જઈ હું ॥૨૦॥ જે મહાધગજેન્દ્રે સ્વયં ઘામ-
વડે પીડા પામતાં સરોવરમાં વેગથી પ્રવેશ કરી મહામગરના ફાટેલા મુખમાં
પોતેજ પાદ મુક્યો. આ ઘોર શોકપ્રસંગ પોતે ભતેજ સંપાદન કર્યો
હતો તેનો તેવો શોક ટાળવા માટે દિવ્ય શખચક્રાદિ આયુધો ધારીને
જે નારાયણ પ્રાદુર્ભવ્યા હતા તે આ મુર નર પશુ પક્ષ્યાદિ વિશેષનો અનાદર
કરીને આશ્રિતોના સંરક્ષણમાં ત્વરા કરતા નારાયણને અનેક જન્મમાં કરેલાં
અનંત પાપરૂપ મહાયાહોના સમૂહોએ જેનાં સર્વ અગ્રો ગળી લીધા છે
એવો હું તે ભયના નિવારણ માટે પ્રાતઃ પ્રણામ કરું હું ॥૨૧॥ જે નર આ
પવિત્ર ત્રણ શ્લોકનો પ્રાતઃ ઉઠીને પ્રતિદિન ભક્તિથી પાઠ કરે તેને લોકત્રય-
પતિ-બદ્ધ મુક્ત નિત્યભેદથી ત્રણ પ્રકારના જે ચેતનો તેમના ઇશ્વર તે આ
સ્વયં નારાયણ પોતાનું પરમ પદ આપે છે ॥૨૨॥

આ પ્રકારે હરિની સ્તુતિ કરીને પછી પુરૂષ પોતાના આસનમાથી ઉઠીને
બહાર નીકળીને નૈર્ઋત દિશામાં ધનુષમાથી નીકળેલા બાણની ગતિપરિ-
મિત ભૂમિને ઉદ્ધવન કરીને, વજ્રખડવડે મસ્તકને ઢાકીને, પવિત્ર જન-
વર્ણત પ્રદેશમાં તૃણવડે ભૂમિને આચ્છાદન કરીને, મળમૂત્રોત્સર્ગક્રિયાને
કરે ॥૨૩-૨૪॥ તેમાં ઉપવીતને જમણા કર્ણમાં કરીને, દિવસે તથા બે
સંધ્યામાં ઉત્તરાભિમુખે થઈ મળમૂત્રોત્સર્ગ કરે, રાત્રિએ તો દક્ષિણાભિમુખ
થઈ કરે ॥૨૫॥ મળમૂત્રોત્સર્ગમાં જે આ દિશાનિયમ કહ્યો તે પ્રાણાદિ
ભયના અભાવમાંજ બાણવો ભયકારણ હોય તો રાત્રિએ કે દિવસે જે
રીતે પોતાને સુખ થાય તેમ સુખ રાખીને (યથાનુકૂળ સુખ રાખીને) મળ-

મન્ધકારે વા રાત્રાવહનિ વા દ્વિજઃ । યથાસુપ્તમુપઃ કુર્યાત્પ્રાણ-
વાધાભયેષુ ચ ॥૨૬॥ વહિર્ગ્રામાન્ન ગન્તવ્યં નિશિ તૂત્સર્ગકર્મણે ।
કાર્યં ગૃહસમીપાદૌ તથા રોગિજ્જનેન તત્ ॥૨૭॥ મલોત્સર્ગવિધિ
કૃત્વા યામ્યાયાં દિશિ વા પુમાન્ । મૃદામ્બુના ચરેચ્છૌચં વિશુદ્ધેઽથ
જલાશયે ॥૨૮॥ ન તિષ્ઠન્નાપ્સુ નો વિપ્રગોવદ્વચકેન્દુસમ્મુપઃ । ન
ફાલકૃષ્ટભૂમાગે ન માર્ગે ન નદીતટે ॥૨૯॥ ગવાં મધ્યે ધાન્યમધ્યે
જીર્ણદેવાલયે ક્વચિત્ । વિષ્મૂત્રધીવનં નૈવ કુર્યાત્ સ્ત્રીસમ્મુપસ્તથા
॥૩૦॥ શતહસ્તં પરિત્યજ્ય મૂત્રં કુર્યાજ્જલાશયાત્ । શતદ્વયં પુરીપે
તુ તીર્થે ચૈતચ્ચતુર્ગુણમ્ ॥૩૧॥ ગૃહીયાન્ન મૃદં માર્ગાન્નોપરાદ્વિદ્રસ્ય-

મૂત્રને કરે. તથા છાયામાં કે અધકારમાં દિડ્મોહ થતા યથામુખ મુખ
રાખીને તેને કરે ॥૨૬॥ જે આ ઉત્સર્ગકર્મમાં 'આમથકી બહાર કરે' એમ
દેશનિયમ કહ્યો તેપણુ રોગાદિકનો નહિ પરાલવ સતેજ સમજવો. રોગાદિ-
પરાલવમાં અને ગાઢાંધકારવ્યાપ્ત રાત્રિમાં આમથકી બહાર મળમૂત્ર ત્યાગ-
માટે નજ નવું. સ્વગૃહસમીપાદિકમાં તે કરવું ॥૨૭॥ નૈર્ઋત દિશામાં
કે દક્ષિણ દિશામાં ઉક્ત પ્રમાણે મળોત્સર્ગ કરીને વિશુદ્ધ જળાશય થકી
લીધેલા જલવડે અને મૃત્તિકાવડે શૌચવિધિને 'પ્રકાલિક્ષે' આ આગળ કહેવા-
પ્રમાણે કરે ॥૨૮॥ ઉભો ઉભો મળમૂત્રનો ઉત્સર્ગ ન કરે. જળમાં ન કરે.
ગો બ્રાહ્મણ અગ્નિ સૂર્ય શશિને સન્મુખ ન કરે. હળથી ખેડેલા બૂલાગમાં
ન કરે. તથા માર્ગમાં નદીના તટમાં ગાયોના મધ્યમાં ધાન્યના મધ્યમાં
અને છર્ણુ દેવાલયમાં ન કરે. તથા સ્ત્રીયોને સન્મુખ નજ કરે તથા
આ ઉક્ત જળાદિકમાં ધીવન-નાસિકામળત્યાગને પણ ન કરે ॥૨૯-૩૦॥
જળાશયના અત્યંત સમીપ દેશમાં મળાદિકનો ઉત્સર્ગ ન કરે, કિંતુ જળા-
શયથકી શતહસ્તપરિમિત દૂર દેશમાં મૂત્રોત્સર્ગને કરે અને મળોત્સર્ગને
તો ખસો હસ્તપરિમિત દૂર દેશમાં કરે. તીર્થમાં તો આથકી ચાર
ઘણું વ્યવધાન ચહણું કરવું. એટલે તીર્થથકી ચારસો હાથ પરિમિત બૂલા-
ગને છોડીને મૂત્રોત્સર્ગ કરે અને આઠસો હાથ પરિમિત બૂલાગને ત્યાગ કરીને
મળોત્સર્ગને કરે ॥૩૧॥ માર્ગથકી, ખારવાળા બૂલાગથકી, વિષા મૂત્રાદિ

લાદપિ । શૌચોચ્છિષ્ટાં સજન્તું ચ તથા વલ્મીકસમ્ભવામ ॥૩૨॥
 एका लिङ्गे गुदे तिष्ठो दश वामकरे मृदः । देयाः सप्तोभयोर्दोष्णो-
 स्तिष्ठस्तिष्ठश्च पादयोः ॥३३॥ एतदर्थं तु नारीणां शूद्राणां चापि
 कीर्तितम् । कुर्याच्चिशीत्यं विप्रोऽपि पथि शूद्रवदाचरेत् ॥३४॥
 कुर्याद्वादश गण्डूपान् पुरीषोत्सर्जने द्विजः । मूत्रोत्सर्गे तु पट्
 कुर्याच्चतुरो वापि धर्मवित् ॥३५॥ पीतशेषं शौचशेषं नाचा-
 मेदुदकं द्विज । पात्रान्तरस्याभावे तत्किञ्चित्पक्त्वा तदाचरेत्
 ॥३६॥ एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं वनिनां
 प्रोक्तं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥३७॥ आर्तः कुर्याद्यथाशक्ति शक्त
 कुर्याद्यथोदितम् । शौचमेतत्प्रयत्नेन देशकालानुसारतः ॥३८॥

અશુચિના સસર્ગવાળા સ્થાનથડી અને રાફડાથડી મૃત્તિકાને શૌચાર્થે
 ન અહણુ કરે તથા જે કોઈએ શૌચ કરતા બાકી રહેલી અને સૂક્ષ્મ
 જતુવાળી મૃત્તિકાને શૌચાર્થે ન અહણુ કરે ॥૩૨॥ લિંગ એક વાર મૃત્તિકા
 જળ લઈને ધોવુ, ગુદા ત્રણ વાર મૃત્તિકા જળ લઈને ધોવી, (આ બે ગુદા-
 પ્રક્ષાલનસમયેજ બાણુવુ) ડાબો હસ્તતળ દગવાર મૃત્તિકા લઈને ધોવો,
 બન્ને હસ્તતળ ભેગા કરીને સાત વાર મૃત્તિકા જળવડે ધુવે અને બન્ને પાદ
 ત્રણ ત્રણ વાર મૃત્તિકાવડે ધુવે ॥૩૩॥ નારીઓને અને શૂદ્રોને તો ઉક્ત
 શૌચથડી અર્ધુ શૌચ કરવાનુ કહ્યુ છે રાત્રિએ તો સર્વેને ઉક્તથડી અર્ધ
 શૌચ કરવાનુ બાણુવુ અને માર્ગમા પણ એમજ બાણુવુ ॥૩૪॥ ધર્મસ્ત
 દ્વિજ મૂત્રોત્સર્ગમા પટ કે ચાર કોગળા કરે મળોત્સર્ગમા તો બાર કોગળાને
 કરે ॥૩૫॥ દ્વિજ પીતા અવશેષ રહેવા અને શૌચ કરતા અવશેષ રહેલા
 જળને પિવે નહિ, દ્વિતીય પાત્ર ન હોય તો તેજ પીતાવશેષ જળ કિંચિત
 ભૂમિઉપર ત્યાગ કરીને પિવે ॥૩૬॥ આ પૂર્વોક્ત શૌચ ગૃહસ્થોને મારે
 કહ્યુ છે બ્રહ્મચારીઓને તો ઉક્તથડી દ્વિગુણુ શૌચ કહ્યુ છે વાનપ્રસ્થોને
 ત્રિગુણુ અને સન્યાસિઓને ચાર ઘણુ શૌચ કહ્યુ છે ॥૩૭॥ તે આ
 શૌચને અનાતુર યથોક્તપ્રકારે દેશકાળને અનુસારે પ્રયત્નથી કરે આતુ
 રતો યથાશક્તિ કરે ॥૩૮॥ જળ જેને મળ્યુ નથી અને મળમૂત્રને રોકવા

કૃતે મૂત્રપુરીપેઽપિ યદિ નૈવોદકં ભવેત્ । તદા યદુદકાતિઃ
 સ્યાત્તદા સ્નાયાત્સચૈલકઃ ॥૩૯॥ અરણ્યેઽનુદકે રાત્રૌ ચૌરવ્યાઘ્રા-
 કુલે પથિ । કૃત્વા મૂત્રં પુરીપં ચ દ્રવ્યહસ્તો ન દુષ્યતિ ॥૪૦॥
 કર્તવ્યં યત્નતઃ શૌચં શૌચમૂલા દ્વિજાતયઃ । શૌચાચારવિદ્ધિ-
 નાનાં સર્વાઃ સ્યુર્નિષ્ફલાઃ ક્રિયાઃ ॥૪૧॥ તત્સદ્ગીર્દિવિધં પ્રોક્તં
 વાહ્યમાભ્યન્તરં તથા । મૃદમ્બુભ્યાં ભવેદ્વાહ્યં ભાવશુદ્ધિસ્તથાન્તરમ્
 ॥૪૨॥ ન શુષ્કેદ્વાહ્યશૌચેન શૌચમાભ્યન્તરં વિના । તસ્માદુભયથા
 શૌચં યઃ કરોતિ સ શુદ્ધયતિ ॥૪૩॥ સ્ત્રિયાં દ્રવ્યે ચ લુબ્ધસ્ય
 પ્રાણિદ્રોહરતસ્ય ચ । અવાચ્યવક્તુઃ કિં શૌચૈર્મૃત્કૂટૈશ્ચ નદીજલૈઃ
 ॥૪૪॥ મુરસ્ય શુદ્ધયે કુર્યાત્પ્રત્યહં દન્તધાવનમ્ । અજન્તુના તુ

અસમર્થ હોય તે બે તેનો ઉત્સર્ગ કરે તો બ્યારે જળાશય મળે ત્યારે
 તરત શૌચવિધિ કરીને વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરે ॥૩૯॥ જળવર્ણત વનમાં,
 રાત્રિમાં અને ચોર વ્યાઘ્રના હાથવાળા માર્ગમાં જળાશય નહિ મળતાં
 મળમૂત્રના ઉત્સર્ગને કરે તોપણ બે યત્નિકૃતિ પદાર્થ હાથમાં હોય તો
 શૌચ નહિ કરવાના દોષથી લેપાતો નથી જળાશય મળતાં પછી યથા-
 વિધિ શૌચ કરે ॥૪૦॥ તે આ શૌચ યત્નથી કરવું, કેમતો દ્વિજોને સર્વત્ર
 ક્રિયાઓમાં શૌચજ અધિકાર સંપાદનાર છે માટેજ શૌચના આશ્રયવાળા
 દ્વિજાતિઓ કહ્યા છે. શૌચાચારે રહિત દ્વિજોએ કરેલી સર્વ ક્રિયાઓ
 નિષ્ફળ થાય છે ॥૪૧॥ તે શૌચ મૃત્તિકાજળવડે થતું બાહ્ય કહ્યું છે. ખીન્નું
 તો બાવશુદ્ધિરૂપ માનસ કહ્યું છે. તો કેવળ બાહ્ય શૌચ કરવાથી દ્વિજ શુદ્ધ
 નજ થાય તે બંને પ્રકારના પણ શૌચને બે દ્વિજ કરેછે તેજ શુદ્ધ થાય
 છે ॥૪૨-૪૩॥ જેનું હૃદય કામ લોભરૂપ મળથી ભલિન અને પ્રાણિદ્રોહમાં
 પ્રીતિવાળું છે તથા જેની વાણી અવાચ્યવાદથી ભુખરી છે એવા જનને મૃત્તિ-
 કાના સમૂહોવડે અને સર્વપણુ નદીઓના નિર્મળ જળવડે શૌચ કરવાથી પણ
 શુદ્ધ છે ? કશું પણ નથી. માટે આભ્યંતર શૌચની મુખ્ય જરૂર છે
 ॥૪૪॥ હવે દત્તધાવનવિધિને કહેછે—કનિષ્ઠિકા આગળીના અગ્રભાગને તુલ્ય
 બડા, અદરબહાર સૂક્ષ્મજાતુએ વર્ણત લીલા કાષ્ઠવડે પ્રતિદિન મુખશુદ્ધિ

કાષ્ઠેન કનિષ્ઠાગ્રસમેન ચ ॥૪૫॥ દ્વાદશાઙ્ગુલમાનં તત્સાર્દ્રં વિપ્રસ્ય
કીર્તિતમ્ । एकैकाङ्गुलहासं च क्षत्रादीनां क्रमान्ततमम् ॥૪૬॥
પ્રતિપદર્શપદ્મીપુ વ્રતાહે શ્રાદ્ધવાસરે । સદ્ધાન્તાઘપિ કાષ્ઠેન ન
કુર્યાદન્તધાવનમ્ ॥૪૭॥ અભામે દન્તકાષ્ઠસ્ય નિપિદ્ધે ચ તથાઽ-
હનિ । अपां द्वादशगण्डूपैर्विदध्यादन्तधावनम् ॥૪૮॥ યસ્તુ ગણ્ડૂપ-
સમયે તર્જન્યા દન્તધાવનમ્ । કરોતિ સ તુ મૃદાત્મા યુજ્યતે પાપ-
કર્મણા ॥૪૯॥ નવાઽઽચર્યકર્માણિ દ્વિજાનાં પ્રતિવાસરમ્ । સ્નાનં
સન્ધ્યા જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયો દેવતાર્ચનમ્ ॥૫૦॥ વૈશ્વદેવં તથા-
તિથ્યં નવમં પિતૃતર્પણમ્ । હીનઃ કર્મભિરેતેસ્તુ જ્ઞેયશ્ચળ્ડાલ યવ
સઃ ॥૫૧॥ ઉત્સાહમેધાસૌભાગ્યરૂપસમ્પત્ત્યવર્તકમ્ । મનઃપ્રસન્ન-
તાહેતુઃ પ્રાતઃસ્નાનં પ્રશસ્યતે ॥૫૨॥ પ્રાતઃસ્નાનં હરત્યંહો દારિદ્ર્યં
ગ્લાનિમેવ ચ । અશુચિત્વં ચ દુઃસ્વપ્નં તુષ્ટિં પુષ્ટિં પ્રયચ્છતિ ॥૫૩॥

માટે દંતધાવન કરે ॥૪૫॥ તે દંતધાવનકાષ્ઠ ખાર આંગળ લાંબુ લીધું
કહ્યું છે, ક્ષત્રિયને અગીયાર આંગળ, વૈશ્યને દશ આંગળ અને શૂદ્રને નવ
આંગળ લાંબું કહ્યું છે ॥૪૬॥ એકાદશ્યાદિ વ્રતદિને, શ્રાદ્ધદિને, સંક્રાંતિ-
દિને, પ્રતિપદાએ, અમાવાસ્યાએ અને પક્ષીતિથિએ કાષ્ઠથી દંતધાવન નજ
કરે ॥૪૭॥ તે આ નિપિદ્ધ દિવસોમાં શુદ્ધ જળના આર કોગળાવડે દંતધા-
વન કરે તથા દંતકાષ્ઠના અલાભમાં પણ તેમજ કરે ॥૪૮॥ તર્જની આંગ-
ળીવડે દંતધાવન નજ કરે. દંતકાષ્ઠના અલાભમાં કોગળાવડેજ દંતધાવન
કરવાનું કહ્યું છે સારેપણુ તર્જની આંગળીવડે ન કરે. કેમતો જે દ્વિજ
તર્જની આંગળીવડે દાંત ઘસવાપૂર્વક કોગળા કરે તે મૂઢ પાપથી લેપાય
છે ॥૪૯॥ દ્વિભોને પ્રતિદિન આ નવ કર્મો અવશ્ય કર્તવ્યપણુ પ્રાપ્ત છે-
સ્નાન સંધ્યા જપ હોમ સ્વાધ્યાય દેવાર્ચન વૈશ્વદેવ આતિથ્ય અને પિતૃ-
તર્પણ, તે આ નવ કર્મોએ રહિત જે દ્વિજ છે તે તો ચક્રાળસમ સમઝવો
॥૫૦-૫૧॥ નિત્ય એવા પણ પ્રાતઃસ્નાનનું ઉત્સાહ બુદ્ધિ સૌભાગ્ય રૂપ
સંપત્તિ મન પ્રસન્નતા આદિક દૃષ્ટ રૂળમાં હેતુપણું હોવાથી પ્રાશસ્ત્ય ભણુવું
॥૫૨॥ પ્રાતઃસ્નાન પાપને હરેછે તથા દારિદ્ર્ય ગ્લાનિ અપવિત્રતા દુઃસ્વપ્ન

જલાશયે ચ કુત્રાપિ ભૂરિજન્તુસમાકુલે । આપદપિ ન કર્તવ્યાઃ
 સ્નાનશૌચાદિકાઃ ક્રિયાઃ ॥૫૪॥ જલાશયે નિર્મલેઽપિ નીચજાત્યુ-
 પસેવિતે । સ્નાનાદિકા ક્રિયા નૈવ કર્તવ્યાપદપિ કચિત્ ॥૫૫॥ ન
 નીચજાતિસમ્બન્ધી વૃક્ષો વાસાય ચ સ્થલમ્ । ઉપલિપ્તમપિ ક્વાપિ
 સ્વીકર્તવ્યં દ્વિજાતિના ॥૫૬॥ અન્નં વાસસ્થલં ચામ્બુ યસ્ય સ્યાત્તસ્ય
 તત્ત્વતઃ । જાત્યાદિકમપૃદ્ધૈવ સ્વીકાર્યં નૈવ કહિંચિત્ ॥૫૭॥ સન્ધ્યા-
 હીનોઽશુચિર્વિપ્રો હ્યનર્હઃ સર્વકર્મસુ । યદન્યત્કુરુતે પુણ્યં ન
 તસ્ય ફલભાગ્મવેત્ ॥૫૮॥ વિધિયજ્ઞાઃ પાક્યજ્ઞા યે ચાન્યે ચઘ્વો
 મયાઃ । સર્વે તે જપયજ્ઞસ્ય કલાં નાર્હન્તિ પોડશીમ્ ॥૫૯॥ ધનો-
 પાર્જનસક્તો યો નાદધાત્યનલં દ્વિજઃ । સાયં પ્રાતર્ન વા હોમં

ઇત્યાદિકને હરેજ છે અને તુષ્ટિ પુષ્ટિને આપે છે ॥૫૩॥ ભલે જળાશય
 મોટો હોય પણ જો સૂક્ષ્મ બહુ જંતુઓથી વ્યાપ્ત હોય તો તેમાં આપત્કા-
 જમાં પણ શૌચ સ્નાનાદિક ક્રિયાઓ ન કરવી ॥૫૪॥ તથા જળાશય ભલે
 નિર્મળ હોય પણ જો તે નીચલતિ પંચમાદિકોએ ઉપયોગમાં લેવાતું હોય
 તો તેમાં આપત્તિમાં પણ સ્નાનાદિક ક્રિયાઓ કદાપિ નજ કરવી ॥૫૫॥
 તથા નીચલતિએ અધિષ્ઠાન કરેલો વૃક્ષ ભલે બહુ છાયાવાળો હોય તો પણ
 વાસમાટે દિલ્લેએ આશ્રય કરવા યોગ્ય નથી. તથા નીચલતિના જને
 લોપેલું સ્વચ્છપણુ સ્થાન નિવાસમાટે દિલ્લેએ ક્યારેય નજ સ્વીકારવું
 ॥૫૬॥ પ્રસંગાત્ આ કહે છે—અન્ન જળ કે વાસસ્થળ જેનું હોય તે ધણીના
 ભત્રાદિકનો તત્ત્વથી વિચાર કર્યા વિના આપત્તિમાં પણ તે ક્યારેય નજ
 સ્વીકારવું ॥૫૭॥ જેતો વિપ્ર સંધ્યાકર્મ નહિ કરીને બીજા વિહિત પુણ્ય
 કર્મને કરે તે તે કર્મના ફળને નથીજ પામતો, કેમતો તે સર્વ કર્મમાં
 અશુચિ અયોગ્ય છે ॥૫૮॥ જે વિધિયજ્ઞ-ક્રિયાબહુળ યાગો છે, જે પાક-
 યજ્ઞ-આચયણુષ્ઠિ આદિક છે અને જે બીજા વિવિધ યાગો છે તે સર્વ
 જપયજ્ઞની (ગાયત્રીજપ૩૫) સોળમી કળાને પણ યોગ્ય થતા નથી. આ
 જપયજ્ઞની સ્તુતિ તેની અવશ્યકર્તવ્યતાને જણાવે છે ॥૫૯॥ જેતો દ્વિજ
 ધનાર્જનમાં વળગી રહેતાં અશ્યાધાનને કરતો નથી અને સાયં પ્રાતઃ હોમ

કુર્યાત્સ નરકં વ્રજેત્ ॥૬૦॥ યથાશક્તિ ન યો વેદં તદક્ષં વાઽપિ
ભારતમ્ । પુરાણં વા હરેઃ સ્તોત્રં પઠેત્સ વ્રહ્મહા દ્વિજઃ ॥૬૧॥ યો
ન પૂજયતે નિત્યં ભક્ત્યા દેવં જગત્પ્રભુમ્ । સ રાસભત્વં લભતે તતઃ
શૂકરતાં દ્વિજઃ ॥૬૨॥ માધ્યાહ્નિકં વૈશ્વદેવં ગૃહસ્થઃ સ્વયમાચરેત્ ।
પત્ની સાયં વલીન્ દદ્યાત્સિદ્ધાન્નૈર્મન્ત્રવર્જિતમ્ ॥૬૩॥ અકૃત્વા વૈશ્વ-
દેવં તુ મુજ્જતે યે દ્વિજાધમાઃ । રૂઢ લોકેઽન્રહીનાઃ સ્યુઃ કાકયોર્નિ
વ્રજન્ત્યથ ॥૬૪॥ નિષ્પાવાન્ કોદ્રવાન્માપાનાઢકીશ્ચળકાંસ્તથા ।
તૈલપકં લવણયુગ્વૈશ્વદેવે વિવર્જયેત્ ॥૬૫॥ હુતેન લીયતે પાપં
સ્વાધ્યાયાચ્છાન્તિમેતિ ચ । દેવાર્ચનેન લભતે દિવ્યં લોકમભી-
ષ્તિતમ્ ॥૬૬॥ અન્નાર્થિનિ સમાયાતે પાત્રાપાત્રં ન ચિન્તયેત્ । અપિ
શ્વપાકે શુનિ વા નૈવાન્નં નિષ્ફલં ભવેત્ ॥૬૭॥ યો ન તર્પયતે પિતૃ-

કરતો નથી તે દ્વિજ નરકને પામેછે ॥૬૦॥ જે દ્વિજ વેદ વેદાંગોને યથા-
શક્તિ લખતો નથી તથા ભારત કે પુરાણ કે હરિસ્તોત્રને યથાશક્તિ પઢતો
નથી તે બ્રહ્મહત્યાતુલ્ય પાપી થાય છે ॥૬૧॥ જે દ્વિજ જગત્પ્રભુ પુરૂષો-
ત્તમ નારાયણને લક્ષિથી નિત્ય પૂજતો નથી તે અર્ધાથી મરીને અન્ય
જન્મમાં ગર્દભ કે ભુંડ થાય છે ॥૬૨॥ માધ્યાહ્નિક વૈશ્વદેવને ગૃહસ્થ પોતેજ
કરે. સાયંસમયે તો પત્ની સિદ્ધાન્નવડે મંત્રવર્ણત બળીને આપે. (આ
પતિના અસન્નિધાન વિષયવાળું જાણવું) ॥૬૩॥ જે દ્વિજાધમોતો વૈશ્વદેવ
કર્તા વિના અન્ન જમે છે તે આ લોકમાં 'દરિદ્ર અન્નહીન' થાય છે અને
પરત્ર કાકયોનિને પામે છે ॥૬૪॥ કોદરા અડદ ચણા તુવેર વાલ આદિક વૈશ્વ-
દેવમાં વર્જ્ય છે તથા જે તૈલપકવ અન્ન હોય અને લવણમિશ્રિત અન્ન
હોય તેપણ વર્જ્ય છે ॥૬૫॥ હોમ કરવાથી પાપ પ્રણાશ પામે છે. જે
અનિષ્ટ આપવા ઉન્મુખ થયેલું કર્મ છે તે સ્વાધ્યાય કરવાથી શાંતિને પામે
છે-અનિષ્ટને આપે નહિ. દેવાર્ચન કરવાથી સ્વાભીષ્ટ દિવ્ય લોકને પામેછે.
મોટે તે તે કરવું ॥૬૬॥ વૈશ્વદેવસમયે જે કોઈ પણ અન્નાર્થી શુભુક્ષિત
આવે તેમાં પાત્ર અપાત્રનો વિચાર કરવો નહિ. (શુભુક્ષિત તો પાત્ર છે)
લહે ચંડાળ હોય કે શ્વાન હોય પણ તે શુભ્યાને આપેલું અન્ન નિષ્ફળતાને

નુદકાઙ્ગલિભિર્દ્વિજઃ । તદ્ગુરુધિરં તે ચ પિવન્તિ પ્રત્યહં નનુ ॥૬૮॥
 પ્રાગેવ ભુક્તેઃ શ્રુણુયાત્પુરાણં ચેત્સંહિતામાત્રમસૌ શ્રુણોતુ । સાર્યં
 તુ ભુક્ત્વા નિશિ વાઽપરાહ્ને દ્વિજાનુવચ્ચં શ્રુણુયાદ્ગૃહસ્થઃ ॥૬૯॥
 સમાગમં ચાચ્યુતમક્તિમાજાં યથાવકાશં પ્રતિવાસરં સઃ । કુર્યા-
 ત્સતાં ધર્મપરાયણાનાં સદ્બુદ્ધિલબ્ધિસ્તત એવ યત્સ્યાત્ ॥૭૦॥ इति
 શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રસ્ફરણે ધર્મોપદેશે સદાચારેષુ
 દ્વિજાનામાહિકવિધિનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

શ્રીનારાયણભુનિરૂવાચ—પ્રાતઃકૃત્યં વિધાયૈવ પ્રત્યહં ગુરુવન્દનમ્ ।
 ગૃહી કુર્યાચ્ચ ગુરુવસ્તસૈ વયુઃ શુભાશિષઃ ॥૧॥ આચાર્ય સ્વમુપાધ્યાયં
 નથીજ પામતું ॥૬૭॥ જે દ્વિજ જળાંજળિવડે પિતૃતર્પણને ન કરે તેનું
 રૂધિર તેના પિત્રિઓ પ્રતિદિન પિવે છે. (આ અર્થવાદવાચ્ય અનુષ્ઠાનની
 અનર્થપ્રદતાને જણાવે છે) ॥૬૮॥ જે ગૃહસ્થે ભોજન પહેલાંજ પુરાણ-
 શ્રવણનો નિયમ સમાધર્યો હોય તો પ્રતિદિન વંચાતા મૂળમાત્રને સાંભળે,
 પણ અર્થવિવેચન સહિત નહિ (કેમતો અવસર નથી) ભોજનથકી
 અનંતર નિયમ આદર્યો હોય તો અર્થસહિત તેને અપરાહ્નસમયે કે રાત્રિએ
 સાંભળે ॥૬૯॥ ગૃહસ્થ, ભગવદ્ભક્ત સ્વધર્મપરાયણ સંતોના સમાગમને
 યથાવકાશ પ્રતિદિન કરે. કેમતો સદ્બુદ્ધિની લબ્ધિ સત્સમાગમથકીજ થાય
 છે ॥૭૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદા-
 ચારેષુ દ્વિજનામાહિકવિધિનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

¹અધ્યાય ૧૮ મો.

શ્રીનારાયણભુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! ગૃહસ્થ પ્રાતઃકૃત્ય આનસંધ્યાદિ
 કરીને પ્રતિદિન ગુરુવંદન કરે. જેથી પ્રસન્ન થએલા તે ગુરુઓ તેને આ લોક
 પરલોકમાં અભ્યુદય સંપાદનારા શુભ આશીર્વાદો આપે ॥૧॥ વેદૈકદેશના
 અધ્યાપક ઉપાધ્યાય તથા ઉપવીત આપી વેદના અધ્યાપક આચાર્ય તથા

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સદાચારનિરૂપણપ્રસંગથી હેયોપાદેય કર્મનું
 નિરૂપણ સ્કુટપણે કર્યું છે.

માતરં પિતરં ગુરુમ્ । ધર્મવૃદ્ધં વયોવૃદ્ધમભિવદ્દેત સર્વથા ॥૨॥
 લોકિકં વૈદિકં યાપિ જ્ઞાનમાધ્યાત્મિકં તથા । આદદીત યતસ્તં તુ
 પૂર્વમેવાભિવાદયેત્ ॥૩॥ પાપણ્ડિનં ચ પતિતં નાસ્તિકં પાપદૂષિ
 તમ્ । સાધુદુહં કૃતઘ્નં ચ ન નમેદ્દુરમપ્યસૌ ॥૪॥ ધાવન્તં ચ પ્રમત્ત
 ચ સ્નાન્તમુત્સર્ગકર્મ ચ । કુર્વન્તં દન્તધાવ ચ વમન્તં નાભિવાદ
 યેત્ ॥૫॥ જપયજ્ઞવ્રતસ્યં ચ સમિત્પુષ્પકુશાનલાન્ । ઉદપાત્રં ચ
 મૈક્ષં ચ વહન્તં નાભિવાદયેત્ ॥૬॥ દેવતાપ્રતિમાં દૃષ્ટ્વા યતિં દૃષ્ટ્વા
 ચ વૈષ્ણવમ્ । સદ્યઃ કુર્યાન્નમસ્કારં પ્રાયશ્ચિત્યન્યથા ભવેત્ ॥૭॥
 एवं યોપાપિ શ્વશ્ચગ્રાઘા યોપાશ્ચ પ્રણમેદ્દુરમ્ । ઉદક્ષ્યાં સૂત્રિકાં

બ્રહ્મવિદ્યા પ્રદાતા ગુરુને નિલ અભિવદન કરે તથા માતાપિતાને અભિવદન
 કરે તથા વયોવૃદ્ધ અને ધર્મવૃદ્ધને અભિવદન કરે ॥૨॥ વયોવૃદ્ધ ધર્મવૃ
 દ્ધાદિકનો સમવાય સતેપણુ જેનાથકી લૌકિક કે વૈદિક કે આધ્યાત્મિક
 જ્ઞાન ગ્રંથણુ કર્યું હોય તે જ્ઞાનપ્રદાતા ગુરુને તો પ્રથમજ અભિવદન કરે
 તેઓમા પણુ ઉત્તરોત્તરને પ્રથમ અભિવદે ॥૩॥ લહે લૌકિક કે વૈદિક
 કેઈ જ્ઞાનભાગના અધ્યાપક ગુરુ હોય પણુ જે તે પોતાની મતિથી કે
 પ્રમાદથી પાપક પાતિલ નાસ્તિક્ય સાધુદ્રોહ કૃતઘ્નતાદિ દોષોએ થસ્ત હોય
 તો તેવા ગુરુનેપણુ નમસ્કાર નજ કરે તો ખીલ પાખડી પતિત આદિ-
 કને ન નમસ્કાર કરે એમા કાઈ કહેવાનુજ રહેતું નથી ॥૪॥ કાર્યવશાત
 જલદી જતા, જ્ઞાનક્રિયાને કરતા, મળોત્સર્ગને કે દત્તધાવનને કરતા,
 વાતિ કરતા અને પ્રમત્ત-રોગાદિકથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા એવા અભિવદની
 યનેપણુ અભિવદન ન કરે કેમતો અભિવદનીય ગુર્વાદિકનુ અભિવદન
 પણુ તેના સમયેજ સમુચિત છે ॥૫॥ તથા જપ કરતા, યજ્ઞમા દીક્ષા પામેવા,
 વ્રતવિશેષમા નિઠાવાળા, સમિધ પુષ્પ દર્ભ અગ્નિ આદિકને લઈ આવતા અને
 જળપાત્ર કે લિક્ષાપાત્રને લઈ આવતા ગુરુને અભિવદન ન કરે ॥૬॥ માર્ગમા
 આવતા દેવતાપ્રતિમા કે યતિ કે વૈષ્ણવને ભાળીને ધુળ કાઢવ આદિકને
 નહિ ગળીને તત્ક્ષણુજ નમસ્કાર કરે અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્તી થાય (પ્રાયશ્ચિ-
 ત્તથી ટાળવા યોગ્ય પાપવાળો થાય) ॥૭॥ આ રીતે સ્ત્રીપણુ સાસુઆદિક

નારી સા ન વન્દેત પાપિનીમ્ ॥૮॥ અભિવાદનશીલસ્ય નિત્યં વૃદ્ધો-
પસેવિનઃ । ચત્વારિ સમ્યગ્વર્ધન્તે આયુઃ પ્રજ્ઞા યશો વલમ્ ॥૯॥
કાયેન ત્રિવિધં કર્મ વાચા ચાપિ ચતુર્વિધમ્ । મનસા ત્રિવિધં ચેતિ
દશ કર્મપથાંસ્ત્યજેત્ ॥૧૦॥ પ્રાણિનાં હિંસનં સ્તૈન્યં પરદારાભિમર્શ-
નમ્ । एतानि त्रीणि कायेन सर्वथा परिवर्जयेत् ॥૧૧॥ અસત્પ્રલાપં
પારુષ્યં પૈશુન્યમનૃતં તથા । ચત્વારિ વાચાં કર્માણિ વર્જયેચ્ચ પ્રય-
ત્નતઃ ॥૧૨॥ અભિધ્યાનં પરસ્વસ્ય પરસ્યાનિષ્ઠચિન્તનમ્ । વેદવાદેષુ
નાસ્તિક્યં મનસા ત્રીણિ સન્ત્યજેત્ ॥૧૩॥ અરાવપ્યુચિતં કાર્યમા-
તિથ્યં ગૃહમાગતે । હેતુમપ્યાગતે છાયાં નોપસંહરતિ દ્રુમઃ ॥૧૪॥
ન નિષિદ્ધતિથાં માર્યામુપગચ્છેત્ત પુષ્પિણીમ્ । અપ્રાપ્તરજ્જમં નૈવ ન

શ્રિયોને અને ગુરૂપલીને પ્રણામ કરે. રજસ્વળા અને સૂતિકા અભિવંદન
યોગ્ય નારીને પણ અભિવંદન ન કરે. તથા પાપાચાર નારીને પણ અભિવં-
દન ન કરે ॥૮॥ જે જન પ્રતિદિન ગુરૂજનોને અભિવંદન કરવાના શીલ-
વાળો અને નિત્ય જ્ઞાનાદિવૃદ્ધોનું ઉપસેવન કરવાના શીલવાળો છે
તેનુ આયુષ પ્રજ્ઞા યશ બળ, આ ચાર સારીરીતે વૃદ્ધિ પામે છે । ૯॥ પ્રાણિ-
ઓની હિંસા કરવી, પરપદાર્થની ચોરી કરવી, પરાંગનાનો સંગ કરવો,
આ ત્રણ કાયિક પાપકર્મો કહ્યાં છે. આમ્યવાર્તાદિ મિથ્યા પ્રલપન કરવું,
ગાલિદાનાદિ કઠોર ભાષણ કરવું, અન્ય રહસ્યનું અન્યને કહેવારૂપ આડી-
યાપણું કરવું, પરપીડાકર અસત્ય બોલવું, આ ચાર વાચિક પાપકર્મો
કહ્યાં છે. પરધન હરવાના ઉપાયનું ચિંતન કરવું, પરનું અનિષ્ઠ ચિંતન કરવું,
વેદોક્ત અર્થોમાં નાસ્તિકપણું, આ ત્રણ માનસ પાપકર્મો કહ્યાં છે તે આ
દશ દુષ્ટકર્મોને દરથી પ્રયત્નપૂર્વક પરિવર્જ ॥૧૦-૧૩॥ જે ભુખ્યો અન્નાર્થી
ઘેર આવે તે ભલે શત્રુ હોય તોપણ યથોચિત અન્નદાનાદિરૂપ આતિથ્યવડે
માનનીય છે. આ અર્થને દૃષ્ટાંતથી દૃઢ કરે છે—વૃક્ષ પોતાને ખાસ છેદવા માટે
આવેલાપણુ જનને છાયાદાનવડે આતપના કલેશથડી નિવારે છે. સ્થાવર
યોનિનો જ્યારે આવો ગુણ છે તો માનુષે પોતાને ઘેર આવેલો અન્નાર્થી
સત્કાર કરવો એમા તો કહેવુંજ શું? ॥૧૪॥ ગૃહસ્થ અમાવાસ્યાદિ નિષિદ્ધ

વ્રતસ્થાં ન રોગિણીમ્ ॥૧૫॥ વ્રતસ્થાયાઃ સ્વભાર્યાયા યો ગૃહી
કામમોહિતઃ । વ્રતમહ્નં કારયતિ કુમ્ભીપાકે સ પચ્યતે ॥૧૬॥
લશુનં શ્વેતઘૃન્તાકં પલાણ્ડું ગૃક્ષનં તથા । ન મશ્કયેદ્વિજો ધીમાન્
કલિઙ્ગં ચ કદાચન ॥૧૭॥ ઉચન્તં ચ ન વીક્ષેત નાસ્ત યાન્તં ન
મધ્યગમ્ । ન રાહુણોપસંસૃષ્ટં ન ચામ્બુસ્થં દિવાકરમ્ ॥૧૮॥ દેવ-
તાયત્તનં વિપ્રં ધેનું મધુ મૃદં ઘૃતમ્ । જાતિવૃદ્ધં વયોવૃદ્ધં વિદ્યાવૃદ્ધં
તપસ્વિનમ્ ॥૧૯॥ અશ્વત્થં ચૈત્યવૃક્ષં ચ ગુરં જલમૃતં ઘટમ્ ।
સિદ્ધાન્નં દધિ સિદ્ધાર્થાન્ ગચ્છન્ કુર્યાત્પ્રદક્ષિણમ્ ॥૨૦॥ વૃદ્ધ-
ભારિનૃપભ્રાતરોરોગિવરચક્રિણામ્ । મત્તોન્મત્તત્યાગિનાં ચ પન્થા

તિથિએ પોતાની ભાર્યાને પામે નહિ, રજસ્વલાને પામે નહિ, ઋતુકાળને
નહિ પામેલીને પામે નહિ. તથા ચાદ્રાયણાદિ વ્રતમાં વર્તતીને ન પામે અને
રોગાતુરને પામે નહિ ‘જે ભાર્યાને પામે તો ઋતુમાંજ પામે’ આવા નિયમ
થડીજ અપ્રાપ્ત રજવાળી અને રજસ્વલાના ઉપગમનનો પ્રતિષેધ પ્રાપ્તજ
છે. ઋતુકાળમાં પણ નિષિદ્ધ તિથિએ ભાર્યાગમનનો પ્રતિષેધ તથા વ્રતનિષ્ઠ
ભાર્યાના ગમનનો પ્રતિષેધ અહીં વિશેષતઃ કરવા ઇચ્છ્યો છે. ‘રોગિણીને ન
પામે’ આતો દૃઢાર્થ પ્રતિષેધ છે ॥૧૫॥ જે ગૃહી કામમોહિત થઈ એકાદ-
શ્યાદિ વ્રતમા નિષ્ઠાવાળી પોતાની પત્નીનો સભોગ કરવાવડે વ્રતભંગ કરાવે
છે તે હુંભીપાક નરકમા પ્રવેશે છે ॥૧૬॥ લસણુ હુગળી ગૃજન (લસણના
જેવા આકારવાળો કદવિશેષ, ગાજર નહિ) કલિંગ (કાળગદુ) અને શ્વેત
વૃતાકને મતિમાન્ દ્વિજ ક્યારેય નજ લક્ષણુ કરે ॥૧૭॥ ઉદય પામતા,
અસ્ત પામતા અને ગગનમધ્યને પામેલા સૂર્યને નજ જુવે તથા રાહુચસ્ત અને
જળપ્રતિબિંબિત સૂર્યને જુવે નહિ ॥૧૮॥ માર્ગમાં જતા સન્નિધિમા આવતા
દેવાલય-વિપ્ર-ધેનુ-મધ-ઉદ્ધૃતમૃત્તિકા-ધૃતાદિક તથા જાતિવૃદ્ધ-વયોવૃદ્ધ-
વિદ્યાવૃદ્ધ-તપોવૃદ્ધ આદિક તથા ખીંપળો-ચૈત્યવૃક્ષ-(જેને ઉદેશતર કહેછે,
દેવાલયાદિકમાં પૂજવામાટે રોપેલો વૃક્ષ) ગુર-જળ ભરેલો ઘડો-પકવાન-
દધિ-સર્પપ, આટલાં વસ્તુઓને પ્રદક્ષિણ કરીને ભય ॥૧૯-૨૦॥ જે વૃદ્ધ
હોય, જે ભારાકાંત હોય, જે રાજા હોય, જે જ્ઞાતક હોય, જે સ્ત્રી હોય, જે

દેવો હિ ઘર્ત્મનિ ॥૨૧॥ અધ્વનીનં શ્રોત્રિયં ચ ત્યાગિનં ક્ષુધિતં
તથા । મોજયેત્પરયા પ્રીત્યા માનયેચ્ચ યથોચિતમ્ ॥૨૨॥ યસ્ય
કોષ્ટગતં ત્વચ્ચં વેદાભ્યાસેન જીર્યતે । સ તારયતિ દાતારં દશપૂર્વા-
ન્દશાવરાન્ ॥૨૩॥ સમ્મોજ્ય મક્તાનતિથીનાગ્રામાન્તાદનુવ્રજેત્ ।
સર્વત્ર વિનયઃ કાર્યઃ સદ્ભક્તેષુ વિશેષતઃ ॥૨૪॥ પરપાકરુચિર્ન
સ્યાદનિન્દ્યામન્ત્રણાદતે । વાન્પાણિપાદચાપલ્યં વર્જયેચ્ચાતિમોજનમ્
॥૨૫॥ ચતુરસ્રં ત્રિકોણં ચ વર્તુલં ચેત્યનુક્રમાત્ । વિપ્રાદ્યૈર્મણ્ડલં

રોગી હોય, જે વર હોય, જે તો ગાડાવાળો હોય, જે મત્ત-પાનાદિકથી વિક્ષિપ્ત
ચિત્તવાળો હોય, જે ઉન્મત્ત-વાતાદિરોગથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો હોય, જે
ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠ હોય, તે આ સર્વેને માર્ગમાં જતાં માર્ગ આપવો ॥૨૧॥
માર્ગમાં ચાલવાથી થાકી ગએલો, શ્રોત્રિય, ત્યાગી અને બીજા ક્ષુધાતુરને
પરા પ્રીતિથી જમાડે અને યથોચિત માન આપે. (પૂલદિકને જે યોગ્ય હોય
તેમને પૂલદિકવડે અને અભિર્નદનને જે યોગ્ય હોય તેમને અભિર્નદનાદિકવડે
યથોચિત માન આપે) ॥૨૨॥ જેના પેટમાં પડેલું અન્ન વેદનો અભ્યાસ
કરવાથી પચી જાય છે તે શ્રોત્રિય, પોતાને અન્ન આપનારાને તથા તેના દશ
પૂર્વ પુરૂષો પિત્રાદિકને અને દશ ઉત્તર પુરૂષો પુત્રાદિકને (એમ મળીને
એકવીસ પુરૂષોને) સંસારસાગરથકી તારે છે ॥૨૩॥ ભગવાનના ભક્ત અતિ-
થિઓ પોતાને ઘેર આવે તો તેમને પરા પ્રીતિથી જમાડીને, તે જાય ત્યારે
આમાંતપર્યંત પાછળ વિનયથી વળાવા જાય (ગામમાંજ તેમની સ્થિતિ
હોય તો તેમના નિવાસસ્થળમુખી જવું, એમ પણ જાણી લેવું) સર્વદા સર્વત્ર
ક્રિયાઓમાં તે સદ્બલક્તોવિષે વિશેષતઃ વિનય કરવો ॥૨૪॥ પરપાકમાંજ
એક આસ્વાદ સ્વભાવવાળા નજ થવું. જે ક્રોધ આનંદિત જન આમત્રણ
આપે તો તે આમત્રણને માન આપીને જમવા જવું પણ પાકાસ્વાદની
આસક્તિથી ન જવું. વૃથાભાષણાદિરૂપ વાણીયાપદ્યને તથા મધની પેઠે
આસ્ત્રોટનાદિરૂપ હસ્તયાપદ્યને અને કુદ્ધવું ઉદ્ધવું વિગેરેરૂપ ચરણ-
યાપદ્યને ત્યાગ કરે તથા અર્પિત ભોજનને ત્યાગ કરે ॥૨૫॥ ભોજનસમયે
ભોજનભાજનની નીચે ચાર ખુણાવાળું, ત્રણ ખુણાવાળું, ગોળાકાર અને

કાર્યં પાત્રાધસ્તાત્તુ ભોજને ॥૨૬॥ પ્રાણાગ્નિહોત્રવિધિના દયાદાદૌ
પઢાહુતીઃ । સ્વાહાન્તૈઃ પ્રણવાદૈશ્ચ સાત્મપ્રાણાદિનામભિઃ ॥૨૭॥
તર્જનીમધ્યમાહુષ્ઠૈઃ પ્રાણસ્યાહુતિરીરિતા । કનિષ્ઠાનામિકાહુષ્ઠૈર-
પાનસ્યાહુતિઃ સ્મૃતા ॥૨૮॥ મધ્યમાનામિકાહુષ્ઠૈર્વ્યાનસ્ય પરિકી-
ર્તિતા । મધ્યમાનામિકાન્યામિરુદાનસ્યાહુતિર્મતા ॥૨૯॥ સમાનસ્ય
તુ સર્વામિરાહુતિશ્ચાન્તરાત્મનઃ । एता दन्तैः स्पृशेन्नैव असेद्रस-
नया द्विजः ॥૩૦॥ યતિવૃદ્ધવ્રહ્મચારિગર્ભિણ્યાતુરવાલકાન્ । सम्भो-
ज्यातिघिभृत्यांश्च भुञ्जीयातां तु दम्पती ॥૩૧॥ કૃષ્ણરામોપેન્દ્ર-
જન્મદિનેષ્વેકાદશીપુ ચ । શિવરાત્ર્યાં ચ નાત્રીયાદૃહસ્થોઽન્તં

અર્ધચક્રાકાર મંડળ અનુક્રમે વિપ્રાદિ ચાર વર્ણોએ કરવું ॥૨૬॥ ભોજનના
આરંભમાં પ્રથમ ઑંકાર આદિ જેમા છે અને સ્વાહા શબ્દ અતે જેમા છે
એવાં પ્રાણાદિ પાંચ નામોવડે તથા પ્રણવાદિ સ્વાહાત એક આત્મશબ્દવડે
('ઑં પ્રાણાય સ્વાહા' આવા પ્રકારથી) છ આહુતીઓ અનુક્રમે પ્રાણાશિ
હોત્રવિધિથી હોમે તે આ પ્રાણાશિહોત્રવિધિ છાદોઅમા 'તદ્યજ્ઞક્રતુ પ્રથમ-
માગચ્છેત્ તદ્દોમીય સ ચાં પ્રથમાહુતિં જુહુયાત્ તા જુહુયાત્ પ્રાણાય સ્વાહા'
ઇત્યાદિ શ્રુતિથી કહ્યો છે ॥૨૭॥ આહુતિપ્રદાનનો પ્રકાર કહે છે-તેમા
પ્રાણને આપવાની આહુતિ તર્જની મધ્યમા અને અંગુષ્ઠવડે ચઢણુ કરવી
અપાનને આપવાની આહુતી કનિષ્ઠા અનામિકા અને અંગુષ્ઠવડે ચઢણુ કરવી
વ્યાનને દેવાની આહુતિ મધ્યમા અનામિકા અને અંગુષ્ઠવડે ચઢણુ કરવી
ઉદાનને આપવાની આહુતિ મધ્યમા અનામિકા કનિષ્ઠિકા આગળીયોવડે
ચઢણુ કરવી (આમા અંગુષ્ઠ કહ્યો નથી પણ બહુ લેવો) સમાનની અને
અતરાત્માની (પરમાત્મા) આહુતી સર્વ આગળીયોવડે (પાચેય) ચઢણુ
કરવી આ છ આહુતિઓને દ્વિજ દાતવડે નજ સ્પર્શ કરે, હિંતુ છદ્ધાથીજ
ગળે ॥૨૮-૩૦॥ યતિઓ, વૃદ્ધો, અક્ષયારીઓ, ગર્ભિણીઓ, આતુરો, બાળકો,
અતિથિઓ, ભૃત્યો, આ સર્વને જમાડીને પછી દંપતી પોતે જમે ॥૩૧॥
કૃષ્ણાષ્ટમી, રામનવમી, વામનદ્વાદશી, સર્વ એકાદશીઓ અને શિવરાત્રિએ
ગૃહસ્થ અર્ચને જમે નહિ રોગાદિ આપદામા જમનારને દોષ નથી ॥૩૨॥

વિનાઽપદમ્ ॥૩૨॥ વ્રતેષ્વેતેષુ ચ ક્વાપિ વૈષ્ણવૈર્વ્યાવહારિકમ્ ।
 કર્મ નૈવ પ્રકર્તવ્યં પારતંત્ર્યાપદાં વિના ॥૩૩॥ નાશ્ત્રીયાદ્ધાર્મ્યા
 સાર્ધં નૈનામીક્ષેત ચાશ્રતીમ્ । શ્રુવન્તીં જૃમ્ભમાણાં ચ ન ચાસીનાં
 યથાસુખમ્ ॥૩૪॥ નાહ્યન્તીં સ્વકે નેત્રે ન ચામ્યક્તામનાઘૃતામ્ ।
 ન પશ્યેત્પ્રસુવન્તીં ચ ન મેહન્તીં સ્ત્રિયં કચિત્ ॥૩૫॥ ન સન્ધ્ય-
 યોર્ન દિવસે ન નિશ્યાદ્યન્તયામયોઃ । શયીત નાશુચિઃ ક્વાપિ
 નાશ્ત્રીયાત્સન્ધ્યયોર્ઘ્વયોઃ ॥૩૬॥ રામં સ્કન્દં હનૂમન્તં વૈનતેયં
 વૃકોદરમ્ । શયને યઃ સ્મરેત્ નિત્યં સ દુઃસ્વપ્નં ન પશ્યતિ ॥૩૭॥
 નાચશ્રીત ધ્યન્તીં ગાં નૈન્દ્રં ચાપં ચ દર્શયેત્ । નૈકઃ સ્વપેત્ કચિ-
 ત્કુન્ધ્યે નૈકલશ્ચ પથિ વ્રજેત્ ॥૩૮॥ સ્ત્રીધર્મિણ્યા નાભિવદેન્ન રહશ્ચ

આ વ્રતદિવસોમાં વૈષ્ણવોએ વિષ્ણુસેવાવડે જ કાળ નિર્ગમવો, પણ ક્યારેય
 વ્યાવહારિક કર્મથી નહિ. જે રાજસેવાદિકને લીધે પારતંત્ર્ય આવે કે અન્ય
 આપત્તિ આવે તો અવશતાથી કરેલું વ્યાવહારિક કર્મ દોષભાટે નથી ॥૩૩॥
 પોતાની ખલી સાથે જમે નહિ. તથા ભોજન કરતી, છીક ખાતી, બગાસું
 ખાતી ભાર્યાને ભુવે નહિ તથા યથેષ્ટ બેઠેલી સ્વભાર્યાને ભુવે નહિ ॥૩૪॥
 તથા પોતાનાં નેત્રને કાળજથી આંજતી, તૈલાભ્યંગને કરતી, ઉઘાડા અંગ-
 વાળી, (નન્ન) પ્રસવ કરતી, મળમૂત્રોત્સર્ગને કરતી ભાર્યાને ક્યારેય પણ
 ભુવે નહિ ॥૩૫॥ જે સંધ્યામાં ક્યારેય પણ ભુવે નહિ તથા દિવસે ભુવે
 નહિ તથા રાત્રિના પ્રથમ અંતિમ પ્રહરમાં ભુવે નહિ તથા અપવિત્ર અંગવાળો
 હોઇને ભુવે નહિ. બન્ને સંધ્યામાં નજ જમે ॥૩૬॥ શયનમાં સ્વાપભાટે પ્રવ-
 ત્તેલો જન પરશુરામ કાર્તિકસ્વામી હનુમાનજી ગરૂડજી અને ભીમસેનનું
 નિત્ય સ્મરણ કરે આ રીતે આમનું સ્મરણ કરનારા પુરૂષને દુઃસ્વપ્ન નજ
 આવે ॥૩૭॥ પોતાનું દુધ પોતે પાન કરતી ગાયને બીજને કહે નહિ. 'ન
 દૂયાદ્ધાયન્તીં ગામ્' એવો પાઠ હોય તો વત્સને સ્તાનપાન કરાવતી ગાયને
 તેના ધણીને કહે નહિ. વર્ષાઋતુમાં થતું ધન્દ્રધનુષ બીજને બતાવે નહિ.
 એકાકી સ્વયં શૂન્ય જનવર્ણત ગૃહમાં કદાપિ ભુવે નહિ એકાકી કદાપિ
 માર્ગમાં ચાલે નહિ ॥૩૮॥ રજસ્વલા સાથે બોલે નહિ. પરસ્ત્રી સાથે એકાં-

પરસ્ત્રિયા । एकाकिनीं व्रजन्तीं च भाषयेन्न परस्त्रियम् ॥३९॥
 अपेयं न पिबेत् कापि नैवाभक्ष्यं च भक्षयेत् । अदेयं नैव दद्याच्च
 कुर्यान्नाकार्यकर्म च ॥४०॥ अभ्याष्यैव भाषेत न विक्रीणीत गर्हि-
 तान् । अत्याज्यानि त्यजेन्नैव पतिताद्यैर्न संविशेत् ॥४१॥ काणा-
 नन्धाश्च कुञ्जाश्च केकराक्षान् कुणीस्तथा । सज्जान्मूकाश्च वधि-
 राघ्नातश्चाधिक्षिपेत्कचित् ॥४२॥ दम्पत्योर्विप्रवह्नयोश्च शिवोक्ष्णो-
 र्विष्णुतार्क्ष्ययोः । अन्तरा नैव गच्छेच्च स्त्रियोश्च गुरुशिष्ययोः
 ॥४३॥ दान आचमने होमे भोजने देवतार्चने । स्वाध्याये गुरुदे-
 वाग्रे प्रौढपादो भवेन्नहि ॥४४॥ आसनारूढपादश्च जानुनोर्वापि
 जङ्घयोः । ऊर्ध्वोश्च कृतपादो यः प्रौढपादः स उच्यते ॥४५॥ आत्म-
 नाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च । आयुःकामो न गृहीयाज्ये-

તમા નજ યોગે. માર્ગમા એકાકિની જતી પરદારાને નજ યોગાવે ॥૩૯॥
 અપેય મદિરા ખરીદુગ્ધાદિકને નજ પિવે. અભક્ષ્ય માંસાદિકને નજ ખાય
 અદેય ન્યાસ સ્ત્રીધનાદિકને નજ આપે. અકાર્ય ચોરકર્માદિકને નજ કરે
 ॥૪૦॥ અભ્યાષ્ય નાસ્તિકાદિકની સાથે યોગે નહિ. ગર્હિત-ચર્મ નીલી લાખ
 આદિકને વેચે નહિ. અત્યાજ્ય સ્વધર્મ સ્ત્રીપુત્રાદિકને ત્યજેજ નહિ. પતિ-
 તાદિકની સાથે બેસે નહિ ॥૪૧॥ કાણીયા આંધળા કુખડા પુઘા બાડીયા
 કુણીયા (નાંકા હાથવાળા) યોગા મુગા બહેરા આર્ત-રોગાદિપીડિત, આ સર્વ
 શોચનીયોને તિરસ્કાર ક્યારેય નજ કરે ॥૪૨॥ દમ્પતીને મધ્યે થઇને નજ
 જાય તથા વિપ્રવહ્નિમધ્યે નજ જાય તથા શિવવૃષભની વચ્ચે થઇને નજ
 જાય તથા વિષ્ણુગર્હ વચ્ચે થઇને નજ જાય તથા ગુરુશિષ્યને મધ્યે થઇને
 નજ જાય તથા બે સ્ત્રિયોમધ્યે થઇ નજ જાય ॥૪૩॥ દાન આચમન હોમ
 ભોજન દેવાર્ચન સ્વાધ્યાય આદિક કરવાના સમયે તથા ગુરુ અને દેવતાના
 સન્નિધિમા પ્રૌઢપાદથી ન રહેવું. કયો પ્રૌઢપાદ ? તો સ્વય કહેછે-જે આ
 આસન ઉપર બેને પાદતળ મુકેલો અને જે જાનુઉપર કે જઘા ઉપર કે સાથળ
 ઉપર એક પાદ મુકેલો તે આ સર્વ પ્રૌઢપાદો કલા છે ॥૪૪-૪૫॥ પોતાનુ દેવ-
 દત્તાદિ નામ, ગુરુનું નામ, અતિકૃપણનું નામ, જ્યેષ્ઠ પુત્ર પુત્રીનું નામ, ભાર્યાનું

પ્રાપ્ત્યક્લત્રયોઃ ॥૪૬॥ ગુરું તપસ્વિનં વૃદ્ધં વિદ્યાવન્તં ચ સદ્-
 ણમ્ । નામાપયેદૈષ્ણવં ચ ત્વદ્ધારેણ નરાધિપમ્ ॥૪૭॥ પરક્ષેત્રે
 ચરન્તીં ગાં સૂચયેન્નૈવ પૂરુષઃ । અપાયિતોદકાન્ કાપિ વધ્રીયાન્ન
 પશૂન્નિશિ ॥૪૮॥ ન દેવગુરુવિપ્રેભ્યો દીયમાનં નિવારયેત્ । નાત્મ-
 શ્લાઘાં પ્રકુર્વાત પરનિન્દાં ચ વર્જયેત્ ॥૪૯॥ ન શસ્ત્રસર્પેઃ ક્રીડેચ
 ન કૃપોત્પ્લવનં ચરેત્ । ન પાદક્ષાલનં કુર્યાત્પાદેનૈવ પુમાન્કચિત્
 ॥૫૦॥ અગ્નૌ ન પ્રક્ષિપેદગ્નિં ન ગુરોર્દુષ્કૃતં વદેત્ । સુહૃન્મરણમાર્તિં
 વા ન સ્વયં શ્રાવયેત્પરાન્ ॥૫૧॥ પ્રત્યક્ષં લવણં નૈવ ગૃહ્ણીયાદ્ભોજને

નામ, આટલા જણનું નામ બોલે નહિ, અન્યથા આયુષનો ક્ષય થાય ॥૪૬॥
 વૃદ્ધ વિદ્વાન્ સદ્ગુણી તપસ્વી ગુરુ વૈષ્ણવ, આટલા જણને હુંકારાથી નજ
 બોલાવે તથા રાત્રને હુંકારાથી ન બોલાવે. રાત્રિવિષે તેવું ભાષણ દૃષ્ટ અનર્થને
 પણ આપનારૂં થાય. વિદ્વત્પ્રમુખમાં તે અદૃષ્ટ અનર્થ આપનારૂં થાય ॥૪૭॥
 પારકા ખેતરમાં ચરતી ગાયને ખેતરના ઘણીને નજ જણાવે તથા રાત્રિએ
 પશુઓને પાનીયપાન કરાવીનેજ બાધે, પાયા વિના ક્યારેય બાધે નહિ ॥૪૮॥
 દેવ ગુરુ અને વિપ્રને યત્કિંચિત્ વસ્તુ આપવા કોઈ તૈયાર થયો હોય
 તેને નિષેધ નજ કરે (તું નિર્ધન છું તો કાલે શી રીતે જીવિકા કરીશ, એમ
 કૃપાથીપણુ નજ નિવારણુ કરે) આત્માશ્લાઘા અને પરનિંદાને નજ કરે,
 કેમતો આ વાણીનો મહાન્ કલક છે ॥૪૯॥ પુરૂષ કદાપિ તરવાર
 આદિક આયુધો અને સર્પોસાયે ક્રીડા-રમત ન કરે. આ ક્રીડાનાં ઉપક-
 રણુ નથી બે ક્ષણુપણુ અનવધાન રહે તો મરણુજ નિપજે. તથા હુવાને
 હુદીને ઉલ્લેખે નહિ. તે પણ અસાવધતામાં મરણુ માટેજ કટપાય. એક
 પગને અન્ય પગથી પ્રક્ષાલન (મળ ધોવો) નજ કરે ॥૫૦॥ અગ્નિમાં અગ્નિ
 ન નાખે-અને અગ્નિને એક કરે નહિ. ગુરુનું પ્રામાદિક કે બીજું દુરાચરણુ
 કોઈની પણ આગળ પ્રકાશ કરે નહિ. (ગુરુને તો એકાતમાં વિનયપૂર્વક
 આપને આ અયુક્ત છે એમ કહે) બે કોઈનાપણુ સુદૃઢનું મરણુ કે ભાવિ-
 પીણ તેના સુદૃઢને સ્વયં કહી સંભળાવે નહિ ॥૫૧॥ સુહૃદ્ધિ જન ભોજનમાં
 સાક્ષાત્ લવણુને નજ ગ્રહણુ કરે. (શાકાદિકમાં સંમિશ્રિતજ સ્વીકારે)

સુધીઃ । સૂર્ય પદ્યન્સરેદ્વિષ્ણું દુરાચારસ્ય દર્શને ॥૫૨॥ શ્રુતિસ્મૃ
તિવિરુદ્ધં ચ પાપણં હૈતુકં તથા । અનીશ્વરં ચ ચચ્છાત્ત્વં તત્યજે
દૂરત પુમાન્ ॥૫૩॥ શ્વસ્પૃષ્ટં શકુનોચ્છિષ્ટં કેશકીટાણુપાહતમ્ ।
ભાર્યોચ્છિષ્ટ ગવાઘ્રાતમન્નં નૈવ ચ મક્ષયેત્ ॥૫૪॥ મધમાંસાદિસં-
સ્પૃષ્ટં તથા સ્પૃષ્ટમુદમ્યયા । અન્નં નાઘાચ શાકાદિ વિદ્ધાતં પરિ-
વર્જયેત્ ॥૫૫॥ ચૈત્યવૃક્ષં ચ ન છિન્ધ્યાન્માર્ગે છાયાતરુ તથા ।
શય્યાસને ન ચાક્રામેત્તસાદુત્કૃષ્ટનીચયોઃ ॥૫૬॥ ન ચામદ્ગલ્ય-
શીલઃ સ્યાન્નૈવામદ્ગલ્યવાગપિ । ન ચાધર્મોપદેશેન દ્રવ્યં કસ્યચિ
દાહરેત્ ॥૫૭॥ ન વશ્ચયેત્કર્મકરાન્સાધયિત્વાઽર્થમાત્મનઃ । ન

કોઈ દુરાચારીનું દર્શન થાય તો સૂર્યનું દર્શન કરે અને વિષ્ણુનું સ્મરણ કરે
તેથી દુરાચારદર્શનનું પાપ પ્રશાત થઈ જાય છે ॥૫૨॥ જે શાસ્ત્ર
ધર્મનો પ્રતિષેધ કરતું હોય અને જે પાપક હોય અને જે હૈતુક (કુતકક
મૂળ હોયને હેતુવાદમાર્ગ એક વિશ્રાત હોય) તથા જે શ્રુતિસ્મૃતિયથી
વિરુદ્ધ હોય તે સર્વ દૂરથી પરહરવું ॥૫૩॥ જે અન્ન જ્વાને સ્પર્શ કર્યું હોય,
કાગડા ચકલા વિગેરેએ ખાવાથી ઉચ્છિષ્ટ થયું હોય, કેશકીટાદિકે યુક્ત હોય,
તે ખાવું નહિ તથા ભાર્યાનું ઉચ્છિષ્ટ કે ગાએ સુધેયું તે અન્ન નજ નમવું
(ભાર્યાનું ઉચ્છિષ્ટ ભાર્યાએ જમવું પણ ભાર્યાનું ઉચ્છિષ્ટ ભાર્યાએ ન જમવું,
તેતો અધિક દોષને કરનાર છે, એવા અભિપ્રાયથી 'ભાર્યાનું ઉચ્છિષ્ટ ન
ખાવું' એમ વિશેષત પ્રતિષેધ કર્યો છે અથવા પાકપાત્રમા અવશેષ
રહેલું ન જમવું એવો અર્થ કરવો) ॥૫૪॥ મધમાંસાદિકના સંસ્પ
ર્શવાળું તથા રજસ્વલાએ સ્પર્શ કરેલું અન્ન જમવું નહિ તથા વિદ્યામય
સ્થળમા થએલું શાકાદિ જમવું નહિ ॥૫૫॥ માર્ગમા વર્તતા છાયાવૃક્ષનું
તથા ચૈત્યતરૂ (ઉદેશવૃક્ષ) નું છેદન કરવું નહિ પોતાયથી ઉત્કૃષ્ટની કે
નીચની શય્યા અને આસનનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ ॥૫૬॥ અમગળાચરણ
શીલવાળા ન થવું (સદા મગળનું આચરવું) અમગળવાણીવાળા ન થવું,
સદા મગળનું બોલવું અધર્મમાર્ગના ઉપદેશથી કોઈનું દ્રવ્ય હરવું નહિ
(ધર્મનો ઉપદેશ કરે, તેથીજ હિંચિત ધન એહણું કરે પરને અધર્મમા

લોભયેત્તિહયં કાશ્ચિન્માદર્કં નૈવ ભક્ષયેત્ ॥૫૮॥ ન ધર્મે ર્યાપયે-
દ્વિદ્વાન્ન પાપં ગોપયેત્તથા । કૃષ્ણભક્તસ્ય સાધોશ્ચ પુરતસ્તન્નિવે-
દયેત્ ॥૫૯॥ પ્રાયશ્ચિત્તં યથાશક્તિ કુર્યાદુષ્કર્મણો દ્રુતમ્ । કુર્વો-
તાત્મહિતં નિત્યં સર્વભૂતાનુકમ્પનમ્ ॥૬૦॥ વયસઃ કર્મણોઽર્થસ્ય
શ્રુતસ્યામિજનસ્ય ચ । દેહસ્ય વાચો વુદ્ધેશ્ચ યોગ્યં કર્મ સમાચ-
રેત્ ॥૬૧॥ વ્રહ્મસ્વમથ દેવસ્વં પ્રાણાન્તેઽપિ ન વાહરેત્ । અધિકં

પ્રેરીને તેનાથકી ધનને અપહરે નહિ) ॥૫૭॥ નોકર મજુર વિગેરે સેવક
જનોને તેમનાવડે પોતાનો અર્થ ભારવહનાદિ સાધી લઇને પછી છેતરે નહિ
(તેમને પ્રથમ નહી કરેલો પગાર મજુરી આપવી) પરદારાને તદભીષ્ટ
ધનાદિ પદાર્થના પ્રદાનથી લોભાવે નહિ. માદક માન/મ ભાંગ આદિક કાંઈ
પણ વસ્તુને નજ લક્ષણ કરે ॥૫૮॥ બુધજન અનુષ્ઠેલો દાનયજ્ઞાદિરૂપ
ધર્મે સભામાં ખ્યાપન ન કરે, (મેં આ યાગ કર્યો, મેં આને ધન આપ્યું
વિગેરે) કેમતો કીર્ત્યથેં કરેલો ધર્મે નિષ્ફળ થાય છે. પાપનેતો પ્રખ્યાપન
કરે, કેમતો સભામાં તેના પ્રખ્યાપનથીજ પ્રાયશ્ચિત્તવડે શુદ્ધ થાય છે.
માટે પાપને પ્રચ્છન્ન રાખે નહિ. કેવળ ધર્મશાસ્ત્રને લાલેલો સર્વકોઈ પાપ
ટાળવા સમર્થ થતો નથી, કિંતુ જે સાધુ કૃષ્ણભક્ત હોય તેજ સમર્થ થાય
છે, માટે તેવા ધર્મરહસ્યજ્ઞ કૃષ્ણભક્તની આગળ તે પાપ નિવેદન કરવું
॥૫૯॥ તેમણે કહેલા માર્ગને અનુસરીને દ્રુત પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત યથાશક્તિ
જલદી કરે. નિરંતર પોતાના હિતાચરણમાંજ ચલ કરે. સર્વભૂતો ઉપર
અનુકંપા વિશેષતઃ કરે. (આજ સર્વથકી મહાન્ ધર્મ માન્યો છે) ॥૬૦॥
અપ્રતિપિદ્ધ કે અભ્યનુજ્ઞાતને આચરતો પુરૂષ પોતાનું વય, પોતાના વર્ણને
અનુગુણ ક્રિયા, પોતાનું ધન, પોતે અભ્યાસ કરેલી વિદ્યા, પોતાનું કુળ,
પોતાનો દેહ, પોતાની વાણી, પોતાની શુદ્ધિ, આટલાંને અનુરૂપજ કર્મ કરે.
અનનુરૂપ નજ કરે. વૃદ્ધજન યુવાજનની પેઠે અવયવોને આશ્રૂપિત કરીને,
અદનથી શરીરને ચર્યાંને, મહામૂલ્ય વસ્ત્રોને ધારીને માર્ગમાં સવિલાસ
વિચરે તે નજ શોભે. એને એ અનુચિત છે. એજ રીતે તેમાં તેમાં જાણી લેવું
॥૬૧॥ શ્રાક્ષણધનને તથા દેવદ્રવ્યને પ્રાણાંતે પણ અહણ કરે નહિ કેમતો

કાલકૂટાદિ તદ્વિપં પરિચક્ષતે ॥૬૨॥ અદત્તં કસ્યચિદ્વસ્તુ શૃઙ્હી-
યાન્નૈવ કિञ્ચન । નહિ સ્તેયસમં પાપમન્યજીવાતિદુઃસદમ્ ॥૬૩॥
કાષ્ઠં ફલં તૃણં પુષ્પં પ્રકાશં વૈ હરેત્કચિત્ । કેવલં ધર્મકૃત્યાર્ય-
મન્યથા પતિતો ભવેત્ ॥૬૪॥ મિથ્યાપવાદં કસ્યાપિ ન બ્રૂયાત્ક-
ર્હિંચિત્પુમાન્ । ત્વવનપતતિ પૂયોદે યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ ॥૬૫॥ સત્ય-
મેવ સદા બ્રૂયાદન્યદ્રોહો ન તેન ચેત્ । નાસ્તિ સત્યસમં પુણ્યમિ-
ત્યુવાચ પ્રજાપતિઃ ॥૬૬॥ અશ્વમેધસહસ્રં ચ સત્યં ચ તુલયા ધૃત-
મ્ । પુરા વિરિજિના તત્ર સત્યમેવાત્યરિચયત ॥૬૭॥ સ્ત્રીપુ નર્મણિ
વૃત્યર્થે વિવાહે પ્રાણસદ્ગટે । ગોવિપ્રગુરુકાર્યોર્થે નાનૃતં ચાપિ
દુષ્યતિ ॥૬૮॥ ભદ્રમેવ સદા બ્રૂયાદ્ભદ્રમેવ વિચિન્તયેત્ । ભદ્રૈરેવેદ્

તે કાળકૂટ વિપથકી પણ અધિક ઉચ્ચ વિપજ છે, એમ વ્યાસાદિમુનિઓ
કહે છે ॥૬૨॥ નહિ આપેલું પારકું પદાર્થ રસ્તામાં પડેલું પણ અલપપણ
નજ અહણુ કરે, કેમ તો તે પણ ચોર્યજ છે. પારકા પદાર્થને પોતાનું
કરવું તે બધું ચોર્યજ કહેવાય. જીવને અતિ દુઃખ દેનાર ચોરીસમાન
ખીજું કોઈ પાપ નથી, માટે ચોર્ય ન કરવું ॥૬૩॥ કાષ્ઠ ફળ તૃણ કે પુષ્પ
પરની વારિકાથકી સ્વામિની સમક્ષ ધર્મકાર્યોર્થે અહણુ કરે. અન્યથા-
સ્વામિની અસમક્ષમાં સ્વાર્થે સ્વીકારતો નર ચોર્યપાપથી લેપાયછે ॥૬૪॥
આપત્તિમાં પણ કોઈની પણ ઉપર મિથ્યાપવાદ આરોપે નહિ. આરોપતો
પુરુષ મરીને યાવચ્ચન્દ્રદિવાકર પૂયોદનામના નરકમાં પડેછે ॥૬૫॥ સદા
સત્યજ બોલવું, તે સત્ય બે પરખીડાકર થતું હોય ત્યારે તો ન બોલવું,
કેમતો પ્રાણિને પીડા ન થાય એવું યથાદૃષ્ટ વચનજ સત્ય કહ્યું છે. આવા
સત્યને સમાન અન્ય સુકૃત આ લોકમાં કોઈ પણ નથી, એમ પ્રજાપતિ
કહેછે ॥૬૬॥ પૂર્વે પ્રજાપતિએ સત્યને સહસ્ર અશ્વમેધયજ્ઞ સાથે ત્રાજવામાં
આરોપીને તોળતાં સહસ્રઅશ્વમેધ કરતાં અધિક સત્યજ એક થયું ॥૬૭॥
પ્રતિષિદ્ધપણ અસત્યવચન પ્રાણસંકટાદિ કાર્યવિશેષમાં પ્રયોજેલું લેપમાટે
નથી. સ્ત્રિયો આગળ, પરિહાસકથામાં, આપત્તિવિષે જીવિકાવૃત્યર્થે,
વિવાહકૃત્યમાં, પ્રાણસંકટમાં, જો-વિપ્ર-ગુરુના કાર્યમાં પ્રયોજેલું અસત્ય

સંસર્ગે કુર્યાન્નામદ્રપૂરણેઃ ॥૬૯॥ નોદ્દત્તોન્મત્તમત્તૈશ્ચ નાવિનીતૈશ્ચ
 કહ્નિચિત્ । કુર્યાન્મૈત્રીં ન ચાદીલૈર્નૈવ ચૌર્યાદિદૂષિતૈઃ ॥૭૦॥ ન
 ચાતિવ્યયશીલૈશ્ચ ન લુબ્ધૈર્નાતિવૈરિભિઃ । નાસત્યવાદિભિઃ ક્રૂરૈર્ન
 છૈર્ણેલૌકનિન્દકૈઃ ॥૭૧॥ ન દ્યૂતસક્તૈર્ન ન્યૂનૈર્ન વેદ્યાગામિભિઃ
 કચિત્ । સદાસીત ન નિઃસ્વૈશ્ચ ન ચ દૈવપરૈર્નરૈઃ ॥૭૨॥ કુર્વોત
 સાધુભિર્મૈત્રીં સદાચારાવલમ્બિભિઃ । વિદ્યાવિનયસમ્પન્નૈર્નિત્યમુ-
 ઘોગશાલિભિઃ ॥૭૩॥ નાગાધામ્બવગાહેત ન પ્રદીપં ગૃહં વિશેત્ ।

દોષભાટે નથી એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૯॥ સદા મગળજ ઓલે. અન્યનું પણ
 મગળજ વિચિતવે. લોકમા મંગળજ મનુષ્યો સાથે સંસર્ગ રાખે અમંગળ
 પુરૂષો સાથે નહિ ॥૬૯॥ જેઓ ઉદ્વૃત્ત-ધનગરમધ વિગેરેથી અતિક્રાંત
 શાસ્ત્રમર્યાદાવાળા હોય, જેઓ ઉન્મત્ત-વાતાદિરોગથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા
 હોય, જેઓ મત્ત-મદ્યાદિ માદકના પાનથી વિકળ હોય, જેઓ વિનય-
 વર્ણત હોય, જેઓ અશીલ-અશ્લીલજ એક પ્રવૃત્તિવાળા હોય, જેઓ
 ચૌર્યાદિદોષદૂષિત હોય, તે આ એમની સાથે ક્યારેય મૈત્રીને નજ કરે
 ॥૭૦॥ જેઓ નિર્થક અતિ ધનવ્યય કરવાના સ્વભાવવાળા હોય, જેઓ
 લુબ્ધ-દાનપાત્ર દાનકાળની પ્રાપ્તિમાં પણ ધનવ્યયમાં ભીડ હોય, જેઓ
 દૃઢ વૈરવૃત્તિવાળા હોય, જેઓ સર્વદા અસત્યવદનશીલ હોય, જેઓ
 ક્રૂરપ્રકૃતિવાળા હોય, જેઓ સ્ત્રીવશ્ય હોય, જેઓ લોકનિંદકો હોય,
 તે આ એમની સાથે સંગમ કદાપિ નજ કરે ॥૭૧॥ જેઓ દ્યૂતમાં સમા-
 સક્ત હોય, જેઓ ભતિથી કે વૃત્તથી નીચ હોય, જેઓ વેશ્યામાં વ્યાસક્ત
 હોય, જેઓ નિર્ધન હોય, જેઓ દૈવપર-દૈવજ આપશે, પ્રયત્ન કરવાની
 શી જરૂર? એમ માનીને પ્રવૃત્તિમાત્રથી નિવૃત્તિ પામેલા આળસુઓ
 હોય, તે આ નરોની સાથે એકત્ર ક્ષણપણુ રહે નહિ. તેમના સંગનું
 પરલોકમાં કે આ લોકમાં અનર્થ આપવાપણું યથાસંભવ તર્ક કરી લેવું
 ॥૭૨॥ વિદ્યાવિનયસંપન્ન, નિત્ય સદુઘોગશાળી, સદાચારૈકપરાયણુ સાધુઓ
 સાથે મૈત્રી કરવી. તેથી જને લોકમાં શ્રેયઃસિદ્ધિ થાય છે ॥૭૩॥ નદીના
 કે સરોવરના અગાધ જળમાં તરવા કે ન્હાવા પ્રવેશ કરવો નહિ, કેમતો

નારોદ્દેહશ્ચશિષ્યરં દન્તાન્સહર્ષયેન્ન ચ ॥૭૪॥ ચતુષ્પથં ચૈત્યતરં
શ્મશાનોપવનાનિ ચ । દુષ્ટસ્ત્રીસન્નિકર્ષે ચ વર્જયેન્નિશિ સર્વદા
॥૭૫॥ અપ્યર્થહાનિઃ સોઢવ્યા વૈરેણાર્થાગમં ત્યજેત્ । નોચાસનં
ગુરોરગ્રે સેવેત ચ કદાચન ॥૭૬॥ શમં નયતિ યઃ ક્રુદ્ધાન્સર્વાન્વ-
ન્ધૂનમત્સરી । મીતાંશ્ચાશ્વાસયેદ્યસ્તુ સ્વર્ગસ્તસ્યાલ્પકં ફલમ્ ॥૭૭॥
જિહ્વા ભાર્યા મૃતો ભ્રાતા મિત્રદાસસમાશ્રિતાઃ । યસ્યૈતે વિનયાદ્યાઃ
સ્યુસ્તસ્ય સર્વત્ર ગૌરવમ્ ॥૭૮॥ નોર્ધ્વં ન તિર્યગ્દૂરં વા વીક્ષમા-

તેમાં દૃષ્ટ અનર્થપ્રસંગ છે. તથા અગ્નિવડે પ્રદીપ્ત એવા ઘરમાં તેમાં રહેલા
પ્રિય પદાર્થના પરિરક્ષણાદિ પ્રયોજને દયાએ કરીને પણ નજ પ્રવેશ કરે,
કેમતો એમાં આત્મનાશનો પ્રસંગ છે. આત્માતો સર્વતઃ સંરક્ષણીય છે.
તથા વૃક્ષની ટોચ ઉપર ફળ ફુલાદિ લેવાપણ ચઢે નહિ, કેમતો તેમાંપણ
કદાચિત્ નીચે પડતાં આપદાનો પ્રસંગ છે. દાતને વારે વારે ઘસે નહિ-કટ-
કટાવે નહિ, કેમતો તે બન્ને લોકમાં અશ્રયને કરનાર છે ॥૭૪॥ સર્વદા
રાત્રિએ ચતુષ્પથ-આર માર્ગનો સંગમ, ઉદ્દેશવૃક્ષ, શ્મશાન અને ઉપવન
(બગીચો)ને પરહરે તથા દુષ્ટ સ્ત્રીના સામીપ્યને ત્યાગ કરે ॥૭૫॥ જે
કોઈની સાથે વૈર નહિ કરવાથી અર્થહાનિપ્રસંગ હોય અને વૈર કરવાથી
અર્થલાભપ્રસંગ હોય તો વૈરથી અર્થની આવકને ત્યાગ કરે. અવૈરથી થતી
અર્થહાનિને સહન કરે, કેમતો વૈર સર્વ કરતાં મોટું અનર્થકર છે. ગુરૂની
આગળ ઉચ્ચ આસને ક્યારેય બેસે નહિ ॥૭૬॥ જે ગૃહસ્થ સર્વભૂત-
સૌહાર્દપર, માટેજ મત્સરરહિત થઈને કોપ પામેલા પણ સર્વ બંધુજનોને
સ્વસ્વભાવથી પ્રશાંત કોધવેગવાળા કરેછે અને જે ભયભીતોને આશ્વાસનો-
પાયવડે આશ્વાસન કરેછે, તેને સ્વર્ગતો અલ્પ ફળ છે. તેને સુકૃત
સર્વથી સમધિક થાય છે ॥૭૭॥ જેની ભાર્યા મૃત ભ્રાતા મિત્ર ગૃહદાસ
સમાશ્રિતવર્ગ અને જીહ્વા વિનયગુણસંપન્ન છે તે ધણીને સર્વત્ર-આ લોક
પરલોકમાં ગૌરવ-મહત્ત્વ મળેછે-તેમણે તેમણે માનનીય થાય છે (જીહ્વાનો
વિનય નહિ ઉદ્ધત ભાષણ પ્રિયહિત ભાષણ બાણુવું) ॥૭૮॥ માર્ગમાં ચાલતો
પુરૂષ ઉચું જોતો જોતો, વાંકું જોતો જોતો અને દૂર જોતો જોતો બ્રમણ કરે

ળશ્ચ પર્યટેત્ । યુગમાત્રં મહીપૃષ્ઠં નરો ગચ્છેદ્વિલોકયન્ ॥૭૧॥
 અન્વયે સતિ સર્વેશ્વં ભાર્યીં ચ શરણાગતમ્ । કુલવૃત્તિં ચ પુત્રાંશ્ચ
 દદાન્નાપદ્યપિ ક્વચિત્ ॥૮૦॥ ઋણશુદ્ધિં સર્વશં ચ વસ્તૂનાં પ્રય-
 વિક્રયો । કન્યાદાનં ગુણોત્કર્ષં ગોપયેન્નૈવ બુદ્ધિમાન્ ॥૮૧॥ સંસ્કાર-
 ધ્વનં ન મુક્તીત પ્રેતશ્રાદ્ધાન્નમેવ ચ । શ્રાદ્ધં કૃત્વા પરશ્રાદ્ધે મોક્તું
 નૈવ વ્રજેત્તથા ॥૮૨॥ તૌર્યગ્નિકપ્રિયો ન સ્યાન્નાદ્યાદાતૃષ્ઠિ રાત્રિપુ ।
 નારોદ્દેશ્ચ ગવાં પૃષ્ઠે વાહુભ્યાં ન નર્દીં તરેત્ ॥૮૩॥ નાધાર્મિકે વસે-
 દ્ધામે ન પાપળિજનાકુલે । પીઢિતે દુષ્ટરાજા ચ જીવિકારહિતે
 તથા ॥૮૪॥ યત્ર રાજા ધર્મનિષ્ઠઃ શ્રોત્રિયઃ સજલા નદી । ઋણપ્ર-
 દાતા વૈદ્યશ્ચ પુરે તત્ર વસેદ્દહી ॥૮૫॥ પૌરાઃ સુસંદ્ધતા યત્ર સતતં

નહિ, ચારહસ્ત પ્રમાણુ પૃથ્વીતળને જોતો થકો ચાલે. (અચપળ મનનેત્ર-
 વાળો થઈને ચાલે) ॥૭૯॥ યદપિ સર્વસ્વનું દાન ભલે વિહિત છે પરંતુ
 અન્વય-સંતાન સતે સર્વસ્વ દાન ન કરે. આપતિમાંપણ ભાર્યા, શરણા-
 ગત, કુળક્રમાગતવૃત્તિ અને પુત્રોને કદાપિ ન આપે. કેમતો તે ભાર્યાદિ
 અદેય વસ્તુ છે ॥૮૦॥ ઋણશુદ્ધિ, (કરેલું કરજ પાછું આપ્યું હોય તે)
 પોતાનો વંશ, કૃયવિકૃય-આદાન પ્રતિદાન, કન્યાદાન, ગુણોત્કર્ષ, આટલાંને
 બુદ્ધિમાન્ નર ગુપ્ત રાખે નહિ, પ્રકાશ કરેજ. અન્યથા ધર્મની અને ધનની
 હાનિનો પ્રસંગ આવે ॥૮૧॥ ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારોનું અન્ન જમે નહિ તથા
 પ્રેતશ્રાદ્ધનું અન્ન જમે નહિ તથા સ્વયં શ્રાદ્ધ કરીને પરશ્રાદ્ધમાં જમવા
 ભયજ નહિ. (આતો સમીપસંબન્ધિથકી સિદ્ધ ગૃહમાં ભણવું) ॥૮૨॥
 આમ્ય ગીત વાદ્ય નૃત્યમાં પ્રીતિ ન કરે. રાત્રિએ તૃપ્તિપર્યંત જમે નહિ.
 બળીવદોના પૃષ્ઠભાગ ઉપર બેસે નહિ. બાહુઓવડે નદીને તરે નહિ ॥૮૩॥
 જે આમ અધર્મિક જનબહુળ હોય, જે પાખંડિજનબહુળ હોય, જે દુષ્ટ
 રાજાએ પીડા પમાડેલું હોય અને જે જીવિકારહિત હોય તેમાં ક્ષણપણ વસે
 નહિ ॥૮૪॥ જે પુરમાં રાજા ધર્મનિષ્ઠ હોય, વિપ્ર શ્રોત્રિય હોય, નદી વહેતા
 જળવાળી હોય, ઋણપ્રદાતા વણિક કે ખીજે કોઈ હોય અને વૈદ્ય હુશળ
 દયાળુ હોય તે પુરમાં શુદ્ધી વસે ॥૮૫॥ જે નગરમાં સમસ્ત નગરવાસી

ન્યાયવર્તિનઃ । યત્રામત્સરિણો લોકા વાસસ્તત્ર સુખાવહઃ ॥૮૬॥
 નોત્પાટયેલ્લોમ નલં દશનૈશ્ચ કદાચન । કરજૈઃ કરજચ્છેદં તૃણ-
 ચ્છેદં ચ વર્જયેત્ ॥૮૭॥ શુભાય ન યદાયત્યાં તત્યજેત્કર્મ યત્તતઃ ।
 અદ્વારેણ ન ગચ્છેચ્ચ સ્વચેદમપરવેદમનોઃ ॥૮૮॥ ક્રીડેન્નાક્ષૈર્ન ધર્મઘ્નૈઃ
 સદાસીત ક્વચિત્પુમાન્ । ન શયીત તથા નમ્નો ન નમ્નો જલ-
 માવિશેત્ ॥૮૯॥ ન સ્પૃશેદનિમિત્તેન સ્નાનિ સ્નાનિ ત્વનાતુરઃ ।
 ગુહ્યજ્ઞાન્યપિ લોમાનિ યત્સ્પર્શોદશુર્ચિર્ભવેત્ ॥૯૦॥ પાદધૌતોદકં
 મૂત્રમુચ્છિષ્ટાન્નોદકાનિ ચ । નિષ્ઠીવનં ચ શ્લેષ્માણં ગૃહાદૂરે વિનિ-
 ક્ષિપેત્ ॥૯૧॥ કળ્પ્યનં ચ શિરસો વાહુભ્યાં ન સમાચરેત્ । આતા-
 હનં કરાભ્યાં ચ ક્રોશનં કેશલુચ્ચનમ્ ॥૯૨॥ પૂર્વદ્વિભિઃ પરિત્ય-
 ક્તમાત્માન નાવમાનયેત્ । સદોદ્યમવતાં યસ્માચ્છિયો વિદ્યા ન

નરો સુસહત-પરસ્પર અનુકૂળ એકમતવાળા, ન્યાયનેજ અનુસરીને વર્ત
 નારા અને પરસ્પર અમત્સરી હોય તેમાં વાસ સુખાકારી થાય છે ॥૮૬॥
 શરીરના રોમ અને નખને કદાપિ દાતવડે નજ ઉપાડે તથા નખવડે નખોનો
 ચ્છેદ અને તૃણનો ચ્છેદ ન કરે ॥૮૭॥ જે કર્મ પરિણામે શુભમાટે ન થાય,
 કિંતુ અશુભમાટેજ થાય, તે કર્મ યત્નથી ત્યાગ કરે પોતાના ઘરમા અને
 પારકા ઘરમા અદ્વારથી પ્રવેશ કરે નહિ ॥૮૮॥ પાસાવડે કદાપિ ક્રીડા કરે
 નહિ ધર્મવિરોધિઓની સાથે એકત્ર બેસે નહિ કદાપિ નમ્ર સુવે નહિ તથા
 નમ્ર થઈ જળમા પ્રવેશે નહિ ॥૮૯॥ રોગાદિ ખીડાએ રહિત હોઇને ખળેળવુ
 વિગેરે નિમિત્ત વિના પોતાના નાસિકા-મુખ-કર્ણાદિ ઇન્દ્રિયછિદ્રોને સ્પર્શે
 નહિ તથા ઉપસ્થાદિ ગુહ્ય અંગમા રહેલા રોમનેપણુ સ્પર્શે નહિ અન્યથા
 તેના સ્પર્શથી સ્વય અપવિત્ર થાય ॥૯૦॥ પાદપ્રક્ષાલન જળ, ઉચ્છિષ્ટ અન્ન
 જળ, નિષ્ઠીવન-થુકીને ત્યાગ કરેલો કફવિકાર, શ્લેષ્મા-નાસિકામળ, મૂત્ર,
 આટલાને ઘરથકી દૂર ફેંકી દે ॥૯૧॥ બે બાહુવડે પોતાના મસ્તકને ખળેળે
 નહિ ઉદર સાથળ આદિક પોતાના અવયવોમા હાથવડે મૃદગવત્ કે અન્યથા
 આસ્કાળન કરે નહિ નિમિત્ત વિના આક્રોશ કરે નહિ નખવડે દાઢી મુછ
 આદિકના કેશોને ઉપાડે નહિ ॥૯૨॥ પૂર્વપ્રાપ્ત સપદાએ લાગ્યવિપરીતતાને

દુર્લભા. ॥૧૩॥ સત્યં વ્રૂયાત્પ્રિયં વ્રૂયાન્ન વ્રૂયાત્સત્યમપ્રિયમ્ । પ્રિયં ચ
 નાનૃતં વ્રૂયાદેવં ધર્મોઽસ્તિ માનદ ! ॥૧૪॥ નાગાલિતં પિબેત્ ક્ષીરં
 ન ચામ્મો દીર્ઘધારયા । ન તિષ્ઠન્ વામદોષ્ણા ચ ભોજનાવસરં
 વિના ॥૧૫॥ પય એકશફં હેયં તથા ક્રામેલકાવિકમ્ । ગોપીયુ-
 પસ્તથા વર્જ્યો રાત્રૌ ચ દધિભોજનમ્ ॥૧૬॥ મધં નૈવ ચ પાતવ્યં
 નિત્યં ત્રૈવર્ણિકેન ચૈ । ન ભક્ષણીયં માંસં ચ હિંસા નરકદા યતઃ
 ॥૧૭॥ યો જન્તૂનાત્મપુષ્ટ્યર્થે હિનસ્તિ જ્ઞાનદુર્વલઃ । દુરાચારસ્ય
 તસ્યેહ નામુગ્રાપિ સુખં ભવેત્ ॥૧૮॥ હન્તાઽનુમન્તા સંસ્કર્તા ભોક્તા

લીધે પરિત્યાગ કરેલા સ્વાત્માને અવમાને નહિ-ઐશ્વર્યમાથી બ્રહ્મ થએલા
 મારે જીવવાથી શુ? એમ પોતાવિષે અનાદરણુ ન કરે કેમતો અનિવેદ્યપૂર્વક
 સદા ઉદ્યમ કરવાથી સપત્તિઓ કે વિદ્યાઓ દુર્લભ નથી ॥૧૩॥ હે માનદ !
 સત્યજ ઓલે સત્યપણુ અપ્રિય નજ ઓલે કિંતુ પ્રિય સત્ય ઓલે પ્રિયપણુ
 અસત્ય નજ ઓલે આજ પુરાતન મહર્ષિઓએ આદર કરેલો ધર્મ છે ॥૧૪॥
 વજ્રવડે ગાળ્યા વિના જળ દુધને ક્યારેય ન પિવે તથા જળને દીર્ઘ ધારા-
 વડે ન પિવે (દીર્ઘ શબ્દનુ ગ્રહણુ છે તો અત્પ ધારાથી સુખવડે જળપા-
 ત્રને ન સ્પર્શ કરતો થકો પિવે) ઉલો ઉલો જળને પિવે નહિ (કિંતુ બેસી
 નેજ પિવે) લોજન અવસર વિના ડાખા હાથવડે ઉપાડીને જળને ન પિવે
 (આપદામા દોષ નથી) ॥૧૫॥ ઐકશક-એક ખરીવાળી ઘોડી આદિકનુ
 દુધ, ક્રામેલક-ઉંટરીનુ દુધ, આવિક-ઘેટીનુ દુધ અને ગાયોનુ અભિનવ
 દુધ (દશ દિવસ ન થયા હોય એવી ગાયનુ દુધ) નજ પિવુ રાત્રિએ
 દધિલોજન વર્ણવુ ॥૧૬॥ મુરા મધને નજ પિવે માસને નજ ભક્ષણુ કરે
 ત્રૈવર્ણિકોને તો આ પાતિલસપાદક છે માસભક્ષણુને લીધે હિંસામા સ્વય
 કારણુ થાય છે, તેથી વળી વધદોષથી લેપાય છે, તે હેતુને લીધે નરકમા
 મહત્ દુઃખ થાય છે ॥૧૭॥ જે પુરૂષ પોતાના વપુની પુષ્ટિ માટે પ્રાણિઓને
 હણેછે તે જ્ઞાનહીન કોઈપણુ માનવાકૃતિ હિંસક મૃગજ કેવળ છે તે આ
 દુરાચારી આ લોક પરલોકમા સુખને પામેજ નહિ ॥૧૮॥ યદપિ માસ
 ભક્ષક સાક્ષાત્ હણતો નથી, તથાપિ હતા-ખડ્ગાદિવડે સાક્ષાત્ પશ્ચાદિકને

ક્રેતા ચ વિક્રયી । ઉપહર્તા ઘાતયિતા હિંસકો હાપ્તધા મતઃ
॥૧૯॥ આદ્રાં વહ્નસ્તથાઢક્યો મૃષ્ટાઃ સ્યુર્યધનિસ્તુપાઃ । પુમ્મિઃ
સ્ત્રીભિર્ન મદયાસ્તે સૂક્ષ્મજીવાન્તસમ્ભવાત્ ॥૧૦૦॥ ન સ્વર્ગકામ્યયા
કુર્યાત્તીર્થેષ્વપિ કદાચન । આત્મઘાતં ગૃહસ્થસ્તુ ન ચ ક્રોધાદ્દિ-
પાદિભિઃ ॥૧૦૧॥ બ્રાહ્મણં કુશલં પૃચ્છેદ્વાહુજાતમનામયમ્ । વૈશ્યં
સુપં સમાગમ્ય શૂદ્રં સન્તોષમેવ ચ ॥૧૦૨॥ પૈશુન્યં પરદારાંશ્ચ
ક્રોધં દ્રોહં તથાઽનૃતમ્ । સ્તેયં દ્વેષં ચ દમ્ભં ચ ત્યજેન્માયાં ચ
દૂરતઃ ॥૧૦૩॥ જન્મર્ક્ષં મૈથુનં મન્ત્રં ગૃહચ્છિદ્રં ચ વજ્રનમ્ । આયુ-

મારનારો, અનુમંતા-પ્રવૃત્તને પ્રવર્તાવનારો, સસ્કર્તા-વધાર નાંખવાપૂર્વક
રાંધનારો, ભોક્તા-ખાનારો, કેતા-મૂલ્ય દધને લેનારો, વિક્રયી-મૂલ્ય લધને
વેચનારો, ઉપહર્તા-કેતાએ લીધેલાને લઈ ઉપાડીને તેના અર્થાને આપનારો,
ઘાતયિતા-વેચવા માટે માંસિકપાસે અલ્પદિકને મરાવનારો, આ આઠ
હિંસાદોષથી લેપાય છે ॥૮૮॥ લીલી શીંગોમાં રહેલા વાલ તથા તેવી
તુવરો, જે શીંગોએ સહિતજ માટલા આદિકમાં ભરીને બાફ્યા હોય તો તે
વાલ આદિક (ઉંધીયું) સ્ત્રીપુરુષોએ લક્ષણ નજ કરવા. કેમતો તેની
અંદર રહેલા બહુ સૂક્ષ્મ જતુઓના વિનાશનો સંભવ છે ॥૧૦૦॥ જેતો
સ્વર્ગકામના સતે પ્રયાગાદિ તીર્થમાં આત્મઘાતની કવચિત્ અભ્યનુશા છે
તે તો તામસપ્રકૃતિવાળા, સ્વર્ગમાં તીવ્રરાગવાળાઓને માટે ક્રોધ અભ્યુ-
પાય છે. અથાપિ આત્મહત્યાપાપથી તેઓ નરકમાં રંધાયજ છે તો તેવું
તીર્થમાં આત્મઘાત કરવારૂપ કૂરકર્મ ક્યારેય ગૃહસ્થ નજ કરે. વળી જે
ક્રોધવેગને લીધે વિષલક્ષણ કંઠપાશાદિકવડે આત્મઘાત કરાય છે તેતો
અર્થલેશરહિત હોઈને પરલોકમાં દુરંત દુ.ખદાયી હોવાથી સર્વત્ર પ્રકારે
પરિત્યાજ્ય છે ॥૧૦૧॥ બ્રાહ્મણને પામીને 'કેમ કુશળ છે' એમ પ્રશ્ન કરે
ક્ષત્રિયને મળીને 'કેમ અનામય છે' એમ પ્રશ્ન કરે. વૈશ્યને સમાગમીને
'કેમ મુખ છે' એમ પુછે. શૂદ્રને સંગમીને 'કેમ સંતોષ છે' એમ પુછે
॥૧૦૨॥ આડીયાપણું, પરદારાલિલાપ, ક્રોધ, દ્રોહ, ઔર્ધ, દ્વેષ, દંભ, કપટ,
અસત્ય, આ દોષોને દૂરથી પરહરે ॥૧૦૩॥ પોતાનું જન્મનક્ષત્ર, મૈથુન,

ધનં ચાપમાનં સ્ત્રિયં ચેતિ સુગોપયેત્ ॥૧૦૪॥ શ્રુતિભૂદેવદેવાનાં
 નૃપસાધુતપસ્વિનામ્ । પતિવ્રતાનાં નારીણાં નિન્દાં કુર્યાન્ન કહિ-
 ચિત્ ॥૧૦૫॥ ન મનુષ્યસ્તુતિં કુર્યાન્નાત્માનમપમાનયેત્ । વાચો-
 વેગં મનોવેગં જિહ્વાવેગં ચ વર્જયેત્ ॥૧૦૬॥ સદ્ગટે મહતિ પ્રાપ્તે यस્ય
 કસ્યાપિ દેહિનઃ । યદ્દીયતે ધનં તત્સ્યાદિદ્દામુત્રાપ્યનન્તકમ્ ॥૧૦૭॥
 માતાપિતૃવિહીનં યો મૌઙ્ગીપાણિગ્રહાદિભિઃ । સંસ્કારયેન્નિજૈરય-
 સ્તસ્ય શ્રેયસ્ત્વનન્તકમ્ ॥૧૦૮॥ અગ્નિહોત્રૈનં તચ્છ્રેયો નાગ્નિષ્ઠોમા-
 દિભિર્મૈત્રૈઃ । યચ્છ્રેયઃ પ્રાપ્યતે મત્યૈરેકસિન્દિ દ્વિજે કૃતે ॥૧૦૯॥
 યો હ્યનાથસ્ય વિપ્રસ્ય વિવાહં કારયેત્ કૃતી । इह सौख्यमवाप्याथ
 સોઽક્ષયં સ્વર્ગમેતિ ચ ॥૧૧૦॥ સુરાજ્યે વસાતિં કુર્યાત્સુમિત્રે મૈત્ર્ય-

મત્ર, ગૃહછિદ્ર, પરકૃત ઠગઇ, પોતાનુ આયુષ, ધન, પરથી પ્રાપ્ત થએલું
 અપમાન, પત્ની, આટલાંને સારીરીતે ગુપ્ત રાખે-પ્રકાશ કરે નહિ ॥૧૦૪॥
 વેદો વિપ્રો દેવો રાજાઓ સાધુઓ તપસ્વિઓ પતિવ્રતાનારીઓ, આટલાંની
 નિંદા કદાપિ નજ કરે ॥૧૦૫॥ મનુષ્યસ્તુતિને નજ કરે. પોતાને અવમાને
 નહિ-‘મને ધિક્કાર છે’ એમ અસમયે પોતાને નજ નિંદે. ક્રોધાદિકથી ઉદ્ભ-
 વતા વાગ્વેગને, ક્રામાદિકથી સમુદ્ભવતા મનોવેગને અને રસાસ્વાદથી સમુદ્ભ-
 વતા જીહ્વાવેગને ત્યાગ કરે ॥૧૦૬॥ જે ક્રોધપણુ વિપ્રને કે શત્રુને મહાસંકટ
 પ્રાપ્ત થતા તેના નિવારણમાટે ધન જે આપે તો તે દાન આ લોક પર-
 લોકમા અનંત ફળને આપનાર થાય ॥૧૦૭॥ માતાપિતા વિનાના અનાથ
 દ્વિજને પોતાના વિત્તવ્યયવડે જે જન ઉપવીત વિવાહ આદિક સંસ્કારે
 સંયુક્ત કરે તે તો સમધિક શ્રેયને પામે છે ॥૧૦૮॥ એક બ્રાહ્મણબાળકને
 ઉપવીતસંસ્કાર સંપાદનથી દ્વિજત્વને પમાડતાં મનુષ્યો જે સુકૃતને પામેછે
 તેને અગ્નિહોત્ર કે અગ્નિષ્ઠોમ કે અન્ય અનેક યજ્ઞોના અનુષ્ઠાનથી પણ
 પામતા નથી (સમધિક સુકૃત થાય) ॥૧૦૯॥ જે તો સુકૃતી પુરુષ અનાથ
 વિપ્રનો વિવાહ સ્વવિત્તથી કરાવી આપે છે તે આ લોકમાં પરમ સુખને
 પામે છે અને પરલોકમાં અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે ॥૧૧૦॥ સુરાજ્ય-ધાર્મિક
 રાજાએ અધિષ્ઠિત અને ધર્મકપર પૌર જનોની અધિકતાવાળા દેશમાં નિવાસ

માચરેત્ । સુભાર્યાયાં વસેદ્દેહે સુશિષ્યં યોધયેદ્રહઃ ॥૧૧૧॥ કુરા-
જરાજ્યે હામયં કુતઃ સ્યાત્કુમિત્રમૈત્ર્યે સ્વહિતં કુતઃ સ્યાત્ । કુમા-
ર્યયા નિર્વૃત્તતા કુતઃ સ્યાત્કુશિષ્યયોધેન સુખં કુતઃ સ્યાત્ ॥૧૧૨॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्यमप्रकरणे धर्मोपदेशे सदा-
चारेषु हेयोपादेयनिरूपणनामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

શ્રીનારાયણમુનિરવાચ—દુઃસ્વપ્ને દુર્જનસ્પર્શો ઇમશ્ચુર્મણિ મૈથુને ।
સદ્યઃ સ્નાનં પ્રકુર્વાત શવાદિસ્પર્શને તથા ॥૧॥ વેદવાહ્યમતાન્ સ્પૃષ્ટ્વા
વૌદ્ધાદીઘ્તાસ્તિકાનપિ । કૃત્વા સ્નાનં વિલોક્યાર્કં નામાનિ પ્રજપે-
દ્ધરેઃ ॥૨॥ શિશોરમ્બુક્ષણં પ્રોક્તં ચાલસ્યાચમનં સ્મૃતમ્ । રજસ્વ-

કરે. સુમિત્ર-સદાચાર હિતપર સદ્ગુણસંપન્ન સન્મિત્ર સાથે મૈત્રી કરે.
સુભાર્યા-પાતિત્રત્યપરાયણ પત્નીમાં પ્રીતિવાળો થઈ ઘરમાં વસે. સુશિષ્ય-
શિષ્યવક્ષણુસંપન્ન સદ્ગુણી શિષ્યને રહસ્યાર્થનો ઓધ આપે ॥૧૧૧॥ વિપ-
ક્ષમાં દોષ દહેછે-કુરાબના રાજ્યમાં વસનારાને નિર્ભયપણું ક્યાંથી થાય ?
કુમિત્રની સાથે મૈત્રી કરનારાને પોતાનું હિત ક્યાંથી થાય ? કુભાર્યા સાથે
ગૃહમાં વસનારાને સુખ ક્યાંથી થાય ? કુશિષ્યને ઓધ કરનારાને સુખ ક્યાંથી
થાય ? આ લોક પરલોકમાં શું સુખ મળે ? દુઃખજ અંતે મળે ॥૧૧૨॥
ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદાચારેષુ હેયો-
પાદેયનિરૂપણનામાઽષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે શિવરામ વિત્ર ! દુષ્ટ સ્વપ્નમાં, દુર્જનસ્પ-
ર્શમાં, મુકનક્રિયામાં, મૈથુનમાં અને શબાદિસ્પર્શમાં તત્ક્ષણજ સ્નાન કરે
(આદિ ગૌડથી ચડાળ રજસ્વળા વિધવા વિગેરેનું ગ્રહણ કરવું) ॥૧॥
વેદબાહ્ય મત જૈન બૌદ્ધાદિકોના સ્પર્શમાં અને નાસ્તિક-ચાર્વાકોના પણ
સ્પર્શમાં સ્નાન કરે. સ્નાન કરીને સૂર્યનું દર્શન કરે અને હરિનામોને જપે ॥૨॥
રજસ્વળાદિકનો સંસ્પર્શ શિશુને થાય તો તેને જળપ્રોક્ષણમાત્ર કહ્યું છે,

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને શુદ્ધિવિધિનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યું છે.

લાદિસંસ્પર્શે જ્ઞાનમેવ કુમારકે ॥૩॥ પ્રાક્ ચૂડાકરણાદ્વાલઃ પ્રાગ-
ન્નપ્રાશનાચ્છિશુઃ । કુમારકસ્તુ વિજ્ઞેયો યાવન્મૌઙ્ગીનિવન્ધનમ્ ॥૪॥
ચલક્ષેત્રગતં ધાન્યં કૃપવાપ્યાદિપૂદકમ્ । સ્પર્શદુષ્ટમપિ ગ્રાહ્યં યચ્ચ
ગોષ્ટગતં પયઃ ॥૫॥ આપશ્ચ સક્તવો ધાના દધિ તક્રં ઘૃતં પયઃ ।
શૂદ્રહસ્તાદપિ ગ્રાહ્યં દ્વિજેનેત્યવ્વીન્મનુઃ ॥૬॥ શુદ્ધ્યેચ્ચ કારુહસ્તસ્યં
પણ્યં યત્સ્યાત્પ્રસારિતમ્ । મૈક્ષં ચ પ્રોક્ષણાચ્છુદ્ધ્યેત્સ્પૃષ્ટિઃ સાક્ષાન્ન
યસ્ય તત્ ॥૭॥ ધાન્યાનાં વાયુના શુદ્ધિર્ઘૃતાદીનાં ચ વહ્નિના । કાલેન
ગજદન્તાદેર્ભવેચ્છુદ્ધિશ્ચ ચર્મણામ્ ॥૮॥ શુદ્ધિશ્ચ યજ્ઞપાત્રાણાં ભવે-

બાળકને થાય તો જળપ્રોક્ષણ તથા આયમન કહ્યું છે અને હુમારને થાય
તો જ્ઞાનજ કહ્યું છે ॥૩॥ અન્નપ્રાશન સંસ્કાર પહેલાં શિશુ સમજવો,
ઔળકર્મ પહેલાં બાળ બાળવો અને ઉપવીતસંસ્કારપર્યંત હુમાર બાળવો
॥૪॥ ખળામાં રહેલું કે ખેતરમાં રહેલું ધાન્ય અસ્પૃશ્યે સ્પર્શ કરેલું પણ
શુદ્ધિનિરપેક્ષ ગ્રહણ કરવુંજ. તથા કૃવો વાવ્ય મહાતલાવ આદિકમાં રહેલું
જળ અને ગોસ્થાનમાં રહેલું દુધ અસ્પૃશ્યજને સ્પર્શ કરેલું પણ સ્વીકાર-
વું ॥૫॥ જળ સાથવો શેકેલું ધાન્ય દહી છાયા ઘૃત દુધ, આ સર્વ શૂદ્ર-
હસ્તયક્રીપણ દ્વિજે ગ્રહણ કરવું. તેમને શૂદ્રના સ્પર્શનો દોષ નથી. મનુને
આ અભિમત છે. (આ આપટકાળ વિષયવાળું બાળવું) ॥૬॥ કાઝ-ધોબીના
હાથમાં રહેલું ધૌત વસ્ત્ર, હાટમાં વેચવાવાસ્તે ટોપલા આદિકમાં ભરીને
સ્થાપેલું જે ધાન્યાદિ, લૈક્ષ-માધુકર વૃત્તિથી જે મળેલું પકવાણ તે સર્વ
પ્રોક્ષણમાત્રથી શુદ્ધ થાય છે. તેમાં ભિક્ષાજ જે સાક્ષાત્ અસ્પૃશ્ય ચંડાળા-
દિકના સ્પર્શે રહિત હોય તો પ્રોક્ષણમાત્રથી શુદ્ધ થાય, નહિતો નહિ.
(માર્ગમાં ભિક્ષાર્થે ભમતા યતિના હાથમાં રહેલું માર્ગસંચરણપ્રયુક્ત દોષથી
દુષિતપણુ પ્રોક્ષણમાત્રથી શુદ્ધ થાય છે) ॥૭॥ અંતઃજોના સ્પર્શવાળાં
ધાન્યોની વાયુથી વિશુદ્ધિ થાય. તેણે સ્પર્શેલાં ઘૃતાદિકની અગ્નિમાં તપા-
વાથી શુદ્ધિ થાય. હસ્તિદંતાદિકની અને મૃગચર્મની કાળથી-ગંધલેપ
જવામાં પર્યાપ્ત કાળદીર્ઘતાથી શુદ્ધિ સંભવે છે ॥૮॥ યજ્ઞપાત્રો સુદ્ધ સુવા-
દિકની ઉષ્ણ જળથી શુદ્ધિ થાય. કાષ્ઠોને, તંતુઓને (સુતર) અને સુતરાઉ

દુષ્ણોદકેન વૈ । કાષ્ઠાનામથ તન્તૂનાં વાસસામુદકેન ચ ॥૧॥ અલ્પે
જલાશયે શુદ્ધ્યેત્ ડ્યહેણેવ નવોદકમ્ । દશાહેનૈવ મહતિ ગત્યભાવે
દિનાન્તરે ॥૧૦॥ લેપોલ્લેપાચામ્બુસેકાદ્દૃઢં શુદ્ધ્યેચ લેપનાત્ । અમે-
ધ્યલિતં મૃત્તોયૈર્ગન્ધાપહરણેન વૈ ॥૧૧॥ ડર્ણા કોશેયકુતપપટ્કૌ
મદુકૂલકાઃ । एते शुद्धा भवन्त्येव शोषणप्रोक्षणादिभिः ॥૧૨॥
તૂલિકામુપધાનં ચ પુષ્પરક્તામ્બરાણિ ચ । શોષયિત્વાતપે કિશ્ચિ-
ન્મુદુર્હસ્તેન માર્જયેત્ ॥૧૩॥ પશ્ચાચ્ચ વારિણા પ્રોક્ષ્ય વિનિયુજ્ઞીત
કર્મણિ । અધિકે સતિ માલિન્યે શોધયેત્તાનિ વારિણા ॥૧૪॥
उदुम्बरस्य चाम्लेन क्षारेण त्रपुसीसयोः । भस्माम्बुभिश्च कांस्यस्य
रीतेः शुद्धिश्च मृज्जलैः ॥૧૫॥ શુદ્ધ્યેતુ ભસ્મના કાંસ્યં ન ચેન્મઘેન

વશ્ત્રોને અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ થતા જળવડે શુદ્ધિ થાય ॥૮॥ અપ જળા-
શય વિષે વર્ષાઋતુમા આવેલું નવું જળ ત્રણ દિવસવડે જ શુદ્ધ થાય, મહા-
જળાશયમા તો દશ દિવસવડે શુદ્ધ થાય વાઙ્ય કુવો આદિક અન્ય ગતિ જ
ન હોય ત્યારે તો જળાશયમા રહેલું તેજ નવું જળ દિનાતરથી (એક જ
દિવસવડે) શુદ્ધ થાય ॥૧૦॥ પ્રાકન લેપ ઉખાડી ખોટી નાખવાથી, જળ-
સેચન કરવાથી અને ફરી લીપવાથી ગૃહ શુદ્ધ થાય અપવિત્ર પદાર્થના લેપ-
વાળું તો મૃત્તિકાયુક્ત જળવડે ગંધ કાઢી નાખવાથી શુદ્ધ થાય ॥૧૧॥
કામળી, રેશમીવશ્ત્રો, દુતપ-પર્વતના બોકડાના રોમથી બનાવેલો કામળો,
(નેપાળ દેશનો કામળો એમ બીજા કહે છે) વ'કળ, દાંભ-અતમ્બી તત

લેપિતમ્ । સુરામૂત્રાદિસંસ્પૃષ્ટં શુદ્ધ્યેદુલ્લેખનેન ચ૆ ॥૧૬॥ તામ્રમ-
 મ્લેન શુદ્ધ્યેચ ન ચેદામિપલેપનમ્ । આમિપેણ તુ યલ્હિતં તત્તુ
 વાહેન શુદ્ધ્યતિ ॥૧૭॥ ગવાધ્રાતાનિ કાંસ્યાનિ શ્વપાકોપહતાનિ
 ચ । શુદ્ધ્યન્તિ દશભિઃ ક્ષારૈઃ શૂદ્રોચ્છિદ્રાણિ યાનિ ચ ॥૧૮॥ પ્રભૂતો
 હ્યન્નરાશિશ્ચેત્ શ્વાદિનોપહતસ્તદા । અગ્રમાત્રં સમુત્સૃજ્ય શેષઃ
 સ્યાત્પ્રોક્ષણાચ્છુચિઃ ॥૧૯॥ રજોઽગ્નિરશ્વો ગૌશ્છાયા રક્તમયો વિભુપો
 મહી । વાયુર્જલં મશ્કિકાદ્યા દુષ્ટસદ્ઘાદદોષિણઃ ॥૨૦॥ દર્ભાઃ કૃષ્ણા-
 જિનં મન્ત્રો ગાયોઽગ્નિર્ગ્રાહ્યણાસ્તિલાઃ । નૈતે નિર્માલ્યતાં યાન્તિ
 નિયોક્તવ્યાઃ પુનઃ પુનઃ ॥૨૧॥ દર્ભાઃ પિષ્ઠેષુ નિર્માલ્યં વ્રાહ્મણાઃ
 પ્રેતભોજને । મન્ત્રઃ શૂદ્રેષુ નિર્માલ્યં સહ્યાસિપુ હુતાશનઃ ॥૨૨॥
 અદ્ધિર્ગાત્રાણિ શુદ્ધ્યન્તિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધ્યતિ । વિદ્યાતપોભ્યાં

હોય તો કેવળ ભસ્મથી શુદ્ધ થાય નહિ, કિંતુ ઘસી છોલી નાંખવાથીજ શુદ્ધ
 થાય ॥૧૬॥ તામ્રપાત્ર જે માંસના લેપવાળું હોય તો કેવળ અભ્લથી શુદ્ધ ન
 થાય, કિંતુ દાઢથી શુદ્ધ થાય ॥૧૭॥ જે કાંસ્યપાત્રો ગાયોએ મુઘેલાં હોય,
 ચંડાળે સ્પર્શ કર્યાં હોય અને શૂદ્રોચ્છિદ્ર હોય તે દશવિધ ક્ષારોવડે શુદ્ધ થાય
 ॥૧૮॥ મહાન્ અન્નરાશિ જે શ્વાન આદિકે દૂપિત કર્યો હોય તો રાશિના અગ્નિ-
 ભાગને (જ્યાં સ્પર્શ હોય તે સ્થળના અગ્નિભાગને) ત્યાગ કરીને, અવશિષ્ટ
 અન્નરાશિ પ્રોક્ષણથી શુદ્ધ થાય ॥૧૯॥ રજ-ધુળ અગ્નિ અશ્વ ગૌ છાયા
 કિરણો હિમજળાગ્નિદુઓ પૃથ્વી વાયુ નદીનુંવહેતુંજળ, માખ્યો ગોવત્સ
 બાળાદિક, આ અસ્પૃશ્યના સ્પર્શથી દૂપિત થતા નથી ॥૨૦॥ દર્ભો, કૃષ્ણ-
 મૃગચર્મ, મન્ત્ર, ગાયો, અગ્નિ, બ્રાહ્મણ, તલ, આ એકવાર ઉપયોગમાં લીધા
 હોય તોપણ નિર્માલ્યદોષને પામતા નથી. માટે ઉપયોગમાં લીધા હોય
 તોપણ તેને કર્મમાં ફરી ફરી ઉપયોગમાં લેવા ॥૨૧॥ દર્ભો પિંડમાં વિનિયોગ
 કરતાં નિર્માલ્યદોષને પામે છે, તેથી તે ફરી ઉપયોગને યોગ્ય નથી. પ્રેત-
 ભોજનમાં વિનિયોગ પામતાં વિપ્રો તેમજ નિર્માલ્યતાને પામે છે. શૂદ્રોવિષે
 મન્ત્ર નિર્માલ્યદોષને પામે છે. સંન્યાસિઓમાં અગ્નિ નિર્માલ્યતાને પામે છે.
 એટલે ઉપયોગને અયોગ્ય છે. (તેમણે તેઓનો ઉપયોગ નજ કરવો)

મૂતાત્મા વુદ્ધિર્જ્ઞાનેન શુદ્ધ્યતિ ॥૨૩॥ દ્વિવિધસ્યાપ્યાશૌચસ્ય શુદ્ધિ
વક્ષ્યામિ તે ત્વથ । વર્ણાશ્રમોચિતાં વિપ્ર ! સદ્દેપાદપિસમ્મતામ્
॥૨૪॥ જાતે પુત્રે પિતુઃ જ્ઞાનં સચૈલં તુ વિધીયતે । દશાહં સૂતકં
તસ્ય કર્માનર્હત્વલક્ષણમ્ ॥૨૫॥ પુત્રસ્ય જનની શુદ્ધ્યેદેકવિંશતિ-
વાસરૈઃ । કન્યાયા જનની શુદ્ધ્યેન્માસેનૈકેન નિશ્ચિતમ્ ॥૨૬॥ સપિ-
ન્ડાનાં ચ સર્વેષાં દશાહં સૂતકં મતમ્ । ત્રિરાત્રં સોદકાનાં ચ મુ-
નિભિઃ પરિકીર્તિતમ્ ॥૨૭॥ સૂતકે સૂતિકાવર્જં સંસ્પર્શો ન નિપિ-

॥૨૨॥ શરીરના અવયવો જળવડે શુદ્ધ થાય છે. મનતો સત્તથી શુદ્ધ થાય
છે. અહકાર વિદ્યાતપથી શુદ્ધ થાય છે. બુદ્ધિ આત્મજ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે
મનની શુદ્ધિ અધર્મથકી વિમુખતારૂપ જાણવી અહકારની શુદ્ધિ અના-
ત્મામાં આત્માભિમાન અને તદનુબંધ કર્તૃત્વ ભોકૃત્વાદિ અભિમાને રહિ
તતારૂપ જાણવી બુદ્ધિની શુદ્ધિ આત્માથકી વ્યતિરિક્ત વસ્તુઓમાં અધ્ય-
વસાયે રહિતતારૂપ જાણવી ॥૨૩॥

હે વિપ્ર ! આ રીતે દ્રવ્યની શુદ્ધિ કહી, હવે જનનમાં અને મરણમાં જે
આશૌચ લાગે છે તે બંને પ્રકારનાપણુ આશૌચની વિશુદ્ધિ જે વર્ણાશ્રમને
અનુસારે મહર્ષિસમત છે તેનું સંક્ષેપથી નિરૂપણ કરું છું ॥૨૪॥ તેમાં પ્રથમ
જન્મશૌચની શુદ્ધિને કહે છે-પુત્રનો જન્મ થતાં પિતા વસ્ત્રસહિત સ્નાન
કરે, અનંતર તેને દશ અહોરાત્રપર્યંત જન્મસૂતક ગ્રાસ થાય, જે આશૌ-
ચથી તે પિતા સમત્રક સંધ્યાદિ કર્મમાં અનધિકારી થાય છે ॥૨૫॥ પુત્રનો
જન્મ આપનારી માતા એકવિંશ દિવસોવડે શુદ્ધ થાય (આ દશ દિવસ
પછી જાણવું) પુત્રીનો જન્મ આપનારી જનની એકમાસે શુદ્ધ થાય (આમાં
પણુ દશ દિવસ પછી જાણવું) ત્યાંસુધી આ સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી ॥૨૬॥
તેમાં સર્વ સપિન્ડોને દશ દિવસનું સૂતક માન્યુ છે. સોદકોને તો ત્રણ દિવ-
સનું સૂતક મુનિઓએ કહ્યું છે. સાતમી પેઢી સુધીનાને સાપિંડ સમજવા
આઠમી પેઢીને આરબીને ચૌદમી પેઢી સુધીનાને મોટક સમજવા ॥૨૭॥
જન્મશૌચમાં પ્રસવનારી નારીને ત્યાગ કરીને સસ્પર્શનો નિષેધ નથી
એટલે જન્મશૌચવાળા પિત્રાદિકોના સ્પર્શમાં બીજાઓને દોષ નથી. સૂતિકા

ધ્યતે । સંસ્પર્શં સૂતિકાયાસ્તુ જ્ઞાનમેવ વિધીયતે ॥૨૮॥ પ્રથમે દિવસે પષ્ટે દશમે દિવસે તથા । ત્રિષ્વેતેષુ પિતુર્નાસ્તિ સૂતકં પુત્રજન્મનિ ॥૨૯॥ અતો ન વિદ્યતે દોષઃ કર્તુર્જાતકકર્મણઃ । તસ્માદ્દો-
ભૂહિરણ્યાદિદાનં ચ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૩૦॥ દશાહં શાચમાશૌચં સપિ-
પ્તેષુ વિધીયતે । સોદકાનાં તુ સર્વેષાં ત્રિરાત્રં તદુદીરિતમ્ ॥૩૧॥
દશાહાભ્યન્તરે ચાલે પ્રમીતે તસ્ય વાન્ધવૈઃ । શાચાશૌચં ન કર્તવ્યં
સૂત્યાશૌચં વિધીયતે ॥૩૨॥ આદન્તજનનાત્જ્ઞાનમાદાહાદહ ઉચ્ય-

શ્રીના સંસ્પર્શમા તો જ્ઞાન કરવાનું કહ્યું છે ॥૨૮॥ તેમાં પુત્રજન્મ સતે પ્રથમ દિવસે છઠે દિવસે અને દશમે દિવસે પિતાને આશૌચ નથી માટેજ પિતા પુત્ર જનમતા બાતકર્માદિકને કરે અને ગો ભૂમિ સુવર્ણાદિકનું દાન કરે. તે સમયે તેનાથકી પ્રતિગ્રહ કરનારાનેપણ દોષ નથી. તેવું વચન છે-
'સૂતિકાવાસનિલયા જન્મદા નામ દેવતાઃ । તાસાં યાગનિમિત્તં તુ શુદ્ધિર્જન્મનિ કીર્તિતા । પ્રથમે દિવસે પષ્ટે દશમે ચૈવ સર્વદા ॥' 'કુમારજન્મ-
દિવસે વિમ્બેઃ કાર્યઃ પ્રતિગ્રહઃ' ઇતિ ॥૨૯-૩૦॥ હવે મૃતાશૌચની શુદ્ધિ કહે છે-મરણમાં સપિંડોને દશ દિવસનું સૂતક પાળવાનું કહ્યું છે. સર્વ સોદ-
કોને તો ત્રણ દિવસનું કહ્યું છે ॥૩૧॥ જન્મેલો બાળ જન્મદિવસથકી દશ દિવસની અદર બે મરણ પામે તો તેના આધવોએ શાચાશૌચ ન પાળવું. પ્રસવાશૌચમાત્રજ તેઓને ત્યારે પાળવાનું બાળવું. આ અર્થ 'માતુઃ પિતૃશ્ચૈવમેવ' આ વચનાંતરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. તેવું વચન છે-
'અન્તર્દશાહે જાતસ્ય શિશોર્નિષ્ક્રમણં યદા । સૂતકેનૈવ શુદ્ધિઃ સ્વાત્પિત્રોઃ શાતાતપોઽ-
વચીત્ ॥' ઇતિ ॥૩૨॥ નામકરણથકી અનંતર અને દંતોત્પત્તિ પહેલાં બાળ મરણ પામે તો સપિંડોને જ્ઞાનમાત્ર છે. 'આદન્તજન્મનઃ સદ્યઃ' એવી સ્મૃતિ છે. દંતોત્પત્તિથકી અનંતર આદાહાત-જે ત્રીજું વર્ષ દાહકાળપણે કહેવા ઇચ્છ્યું છે તેથકી પહેલાં બાળ મરણ પામે તો એક દિવસનું આશૌચ પાળવાનું બાળવું. ચૌથ સંસ્કારથકી અનંતર-ત્રિજ વર્ષને આરંભીને પાંચમા વર્ષપર્યંત મરણ પામે તો ત્રણ દિવસનું આશૌચ બાળવું. પાંચમા વર્ષ થકી પર મૌજબન્ધન-ઉપવીતસંસ્કાર સુધીમાં મરણ પામે તો તેમજ

તે । ચૌલોત્તરં ત્રિરાત્રં ચ પશ્ચમાદ્યાત્પરં તથા ॥૩૩॥ અહસ્ત્વદ-
ત્તકન્યાયા દત્તાયાશ્ચ દિનત્રયમ્ । આશૌચં ચ વ્રતાદેશાદ્વિજાનાં
સ્વસ્વજાતિજમ્ ॥૩૪॥ દિનાનિ દશ વિપ્રસ્ય દ્વાદશ ક્ષત્રિયસ્ય તુ ।
વિશઃ પશ્ચદશાશૌચં માસં શૂદ્રસ્ય કથ્યતે ॥૩૫॥ સામાન્યતો
દશાહં વા ચાતુર્વર્ણ્યસ્ય તત્સ્મૃતમ્ । આપત્કાલે તુ નિયમો દશા-
હસ્યાપિ નાસ્તિ વૈ ॥૩૬॥ ત્રિરાત્રમાહુરાશૌચમાચાર્યે સંસ્થિતે તથા ।
માતામદ્દે ચ દૌહિત્રે સ્વયાગ્ન્યે ભગિનીસુતે ॥૩૭॥ માતુલસ્ય ચ
માતુલ્યાઃ શ્વશ્રુશ્વશુરયોરપિ । જામાતુશ્ચ ભગિન્યાશ્ચ ત્રિરાત્રં સ્વગૃહે
મૃતૌ ॥૩૮॥ અન્યથા પક્ષિણી પ્રોક્તા તથા પિતૃષ્વસુર્મૃતૌ । માતૃ-

(ત્રણ દિવસજ) આશૌચ સમઝવું. (ઉપવીતથડી અનંતરતો દશાહ સૂતક સમઝવું) ॥૩૩॥ કોઇ વરને વાગ્દાનથી નહિ દીધેલી કન્યાના મરણમાં સર્પિ-
ળેને એક દિન આશૌચ પાળવાનું બાણવું. વાગ્દાનથી દીધેલી કન્યાના મરણમાં
તો ત્રણ દિન આશૌચ સમઝવું. વ્રતાદેશ-ઉપનયન પછી અને ઉપનયન-
સ્થાનીય વિવાહપછી પુરૂષના કે સ્ત્રીના મરણમાં પોતાના વર્ણને અનુસારે
દિવસને પાળવાનું આશૌચ બાણવું ॥૩૪॥ તેમાં વિપ્રને દશ દિવસો, ક્ષત્રિયને
બાર દિવસો, વૈશ્યને પનર દિવસો અને શૂદ્રને માસ આશૌચ પાળવાનું
બાણવું ॥૩૫॥ અથવા સામાન્યતઃ સર્વકોઇ વર્ણને દશાહજ આશૌચ
બાણવું. આપત્કાળમાં તો દશ દિવસનો નિયમપણુ નથી. 'સર્વેવામેવ વર્ણાનાં
સૂતકે મૃતકે તથા । દશાહચ્છુદ્ધિરેતેપામિતિ શાતાતપોઽપ્રયોત્ ॥' એવી
અંગિરાસ્મૃતિ છે. તથા 'આપચાપિ ચ કષ્ટાયાં સઘ્ન શૌચં વિધીયતે' એવી
સ્મૃતિ છે ॥૩૬॥ આચાર્ય મરણ પામતાં ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળવાનું
મહર્ષિઓ કહે છે તથા માતામદ્દ દૌહિત્ર ભગિનીપુત્ર અને સ્વયાગ્ન્ય (કુળ-
ક્રમથી જેને યજ્ઞ કરાવાતો હોય તે યજ્ઞમાન) મરણ પામતાં ત્રણ દિન સૂતક
સમઝવું ॥૩૭॥ મામો મામી સાસુ સસરો જમાઇ અને બહેન પોતાને ઘેર
મરણ પામે તો ત્રણ દિવસનું આશૌચ અને અન્યત્ર મરણમાં તો પક્ષિણી
(આવતા અને વર્તતા દિવસે યુક્ત રાત્રિ, દોઢ દિવસ) આશૌચ પાળવું.
તથા કોઇ માસી રચાલક સન્મિત્ર અને સચિછાધ્યના મરણમાં તથા-પક્ષિણી

પ્વસુઃ ક્યાલકસ્ય તથા સન્મિત્રશિષ્યયોઃ ॥૩૯॥ નિજદેશાધિપા-
 દીનામેકાદ્દાશૌચમુચ્યતે । સ્વલ્પેઽપિ સતિ સમ્યન્ધે જ્ઞાનં વાસો-
 યુતં મતમ્ ॥૪૦॥ ત્રિધા વિમજ્ય રજનીમાઘભાગદ્વયે મૃતૌ । જન્મા-
 દૌ ચ દિનં પૂર્વં ગ્રાહ્યમન્યે તથોત્તરમ્ ॥૪૧॥ ઇત્યં કેચિદ્ધુધાઃ પ્રાહુ-
 સ્તથા કેચિન્મહર્ષયઃ । નિશીથાત્પ્રાક્ પૂર્વદિનં પ્રાગ્વા સૂર્યોદયા-
 દ્વિદુઃ ॥૪૨॥ સાગ્રેર્દાહદિનાદેવ નિરગ્રેર્મૃતિવાસરાત્ । અશૌચદિ-
 નસહ્યાપિ વિશેયા ગૃહિભિર્નૃભિઃ ॥૪૩॥ સૂનેર્જાને દશાહોર્ધ્વં પુન-
 નાસ્ત્યેવ સૂતકમ્ । શાવાશૌચે તુ વિશેયા વ્યવસ્યેત્યં દ્વિજોત્તમ ! ।

આશૌચ કહ્યું છે ॥૩૮-૩૯॥ પોતાના દેશનો અધિપતિ કે પોતાના ગ્રામનો
 અધિપતિ મરણ પામતાં એક દિવસનું આશૌચ કહ્યું છે. (દિવસે મરણમાં
 નક્ષત્રદર્શનથી શુદ્ધ થાય, રાત્રિમરણમાં સૂર્યદર્શનથી શુદ્ધ થાય) ઉક્ત
 સંબન્ધથી વ્યતિરિક્ત અલ્પ સંબન્ધ હોય તો સવસ્ત્ર સ્નાનથી શુદ્ધ
 થાય છે ॥૪૦॥ આશૌચ ચઢણનો કાળ કહે છે-ત્રણ પ્રકારે રાત્રિનો વિભાગ
 કરી ગણતાં પૂર્વના બે ભાગમાં બે મરણ થયું હોય કે જન્મ થયો હોય કે
 રત્નેદર્શન થયું હોય તો પૂર્વદિનજ મરણદિનપણે ચઢણ કરવો. અંત્ય-
 રાત્રિના ત્રીજા ભાગમાં બે મરણાદિ થયું હોય તો પરદિનજ મરણાદિદિન-
 પણે ચઢણ કરવો એમ કેટલાક યુધ્ધજનો કહે છે. તથા કેટલાક મહર્ષિઓ
 અર્ધરાત્રિ પહેલાં બે મરણ થયું હોય તો પૂર્વ દિવસ મરણદિવસપણે લેવો
 અને અર્ધરાત્રિથી પર બે મરણ થાય તો પરદિન મરણદિવસપણે લેવો
 એમ કહે છે. બીજા કોઇતો સૂર્યોદય પહેલાં મરણ થાય તો પૂર્વદિન મરણ-
 દિનપણે અને સૂર્યોદયપછી મરણ થાય તો પરદિન મરણ દિનપણે લેવો એમ
 કહે છે. એરીતે જન્મમાં તથા રત્નેદર્શનમાં પણ જાણી લેવું ॥૪૧-૪૨॥
 તેમાં સાગ્રિ-આવસથ્ય આદિક અગ્નિના પરિચલવાળો મરણ પામે તો તેના
 દાહદિવસને આરંભીનેજ આશૌચ દિનની સંખ્યા સમજવી. નિરગ્રિ મરણ
 પામતાં તો તેના મરણદિનનેજ આરંભીને આશૌચદિનની સંખ્યા જાણવી.
 આવો વિશેષ માન્યો છે ॥૪૩॥ હે દ્વિજોત્તમ ! બે દશ દિવસ વ્યતિક્રમ થયા
 પછી પુત્રાદિપ્રસૂતિ જાણવામાં આવે તો પછીથી પ્રસવાશૌચ છેજ નહિ.

॥૪૪॥ આત્રિમાસાત્રિરાત્રં સ્યાત્પળમાસાવધિ પક્ષિણી । एकाहं नव-
 માસાન્તમૂર્ધ્વં જ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ ॥૪૫॥ દેશાન્તરમૃતે કેચિત્જ્ઞાન-
 માત્રં મહર્ષયઃ । इच्छन्ति च तथा प्रेतै यतौ वैखानसेऽपि च ॥૪૬॥
 મહાનયન્તરં યત્ર ગિરિર્વા વ્યવધાયકઃ । वाचो यत्र विभिद्यन्ते
 તદેશાન્તરમુચ્યતે ॥૪૭॥ સ્વદેશે પરદેશે વા હ્યૂર્ધ્વં સંવત્સરાદપિ ।
 मातुः पितुः स्त्रियाः पत्युः पूर्णमासौचमुच्यते ॥૪૮॥ યુદ્ધે મૃતસ્ય
 नासौचं गोद्विजार्थे मृतस्य च । प्राप्तश्च यो दुर्भरणमप्रमादेन तस्य
 च ॥૪૯॥ જનને જનનં ચેત્સ્યાન્મરણે મરણં તથા । पूर्वशेषेण शुद्धिः

શબાશૌચમાં તો આ વ્યવસ્થા છે તેનું નિરૂપણ કરું છું ॥૪૪॥ દશ દિવસ
 વ્યતીત થયા પછી જે મરણુ જાણવામાં આવે તો ત્રણ માસની સમાપ્તિ
 મુધી ત્રણ દિવસનું સૂતક પાળવું. ત્રણમાસથકી પર (ચોથા માસને આરં-
 ભીને) છ માસની સમાપ્તિપર્યંત પક્ષિણી (દોઢ દિવસ) આશૌચ પાળવું.
 છ માસથકી ઊર્ધ્વ (સાતમા માસને આરંભીને) નવમા માસની સમાપ્તિ
 મુધીમાં જાણવામાં આવે તો એક અહોરાત્ર સૂતક જાણવું. તેથકી ઊર્ધ્વતો
 (દશમા માસને આરંભીને) જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે. (આ એક દેશમાં
 મરણુ વિષયવાળું જાણવું) ॥૪૫॥ કેટલાક મહર્ષિઓતો દેશાંતરમાં મરણુ
 સાંભળતાં સઘઃ જ્ઞાન કરવાથી શુદ્ધિને કહે છે. સંન્યાસિ કે વાનપ્રસ્થ મરણુ
 પામતાં તેના ગોત્રિઓ જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે ॥૪૬॥ તેમાં દેશાંતરનું લક્ષણ
 આ જાણવું-જેમાં મહાનદીઓ વ્યવધાન કરનારી હોય કે જેમાં પર્વતો
 વ્યવધાન કરનારા હોય કે જેમાં દેશભાષા વિભેદ પામતી હોય તે દેશાંતર
 કહ્યું છે ॥૪૭॥ સ્વદેશ હોય કે પરદેશ હોય, સંવત્સર વ્યતિક્રમ થાવ કે
 ન થાવ, પરંતુ માતા પિતા પત્ની અને પતિનું મરણુ થતાં તેના પ્રતિસંબન્ધી
 પુત્રાદિકોને આશૌચ ટળી જતું નથી. પૂર્ણજ આશૌચ અનુવર્તેજ છે. (જે
 દિવસે મરણુ સાંભળે તે દિવસને આરંભીને દશ દિવસપર્યંત આશૌચ
 પાળે) ॥૪૮॥ જે સંગ્રામમાં મર્યો હોય, જે ગાય વિપ્રમાટે મર્યો હોય, જે
 સ્વેચ્છાથી દુર્ભરણુને (અગ્નિપ્રવેશ કૃપપતન વિવલક્ષણાદિકથી) પામ્યો
 હોય તેના નિમિત્તનું આશૌચ નથી ॥૪૯॥ આશૌચ.પડવામાં નિર્ણય કહે

સ્યાદુત્તરાશૌચવર્જનમ્ ॥૫૦॥ દશાહિકં પતેદન્યત્સૂતકં દશમેઽહિ
ચેત્ । રાત્રિશેષે દ્યહાચ્છુદ્ધિર્યામશેષે ભવેદ્યહાત્ ॥૫૧॥ શાવા-
શૌચે સમુત્પન્ને સૂતકં તુ યદા ભવેત્ । શાવેન શુદ્ધ્યેત્સૂતિસ્તુ ન
સૂતિ શાવશોધિની ॥૫૨॥ સ્વલ્પાશૌચસ્ય મધ્યે તુ દીર્ઘાશૌચં ભવે-
દ્યદિ । ન પૂર્વેણ વિશુદ્ધિઃ સ્યાત્સ્વકાલેનેવ શુદ્ધયતિ ॥૫૩॥ સૂત-
કાન્તરસમ્પ્રાપ્તાવપિ પુત્રાદિના દ્વિજ ! । નવશ્રાદ્ધાનિ દેયાનિ યથા-
કાલ યથાક્રમમ્ ॥૫૪॥ આદ્યં શ્રાદ્ધમશુદ્ધોઽપિ કુર્યાદેકાદશેઽ-

છે-જે જન્માશૌચમધ્યે બીજુ જન્માશૌચ આવે તથા મરણાશૌચમધ્યે
બીજુ મરણાશૌચ આવી પડે (આ દશ દિવસ પહેલાં બીજુ) તો પૂર્વ
શેષ-પૂર્વોત્પન્ન આશૌચના અવશિષ્ટ દિવસોવડેજ પછીથી પ્રાપ્ત થતુ પણ
નિવૃત્ત થાય છે એટલે પૂર્વાશૌચમા આવી પડેલા ઉત્તરાશૌચની પણ શુદ્ધિ
થઈ જાય છે માટે બાકી રહેલુ ઉત્તરાશૌચ પાળવુ નહિ ॥૫૦॥ જે ચાલતા
એક આશૌચને દશમે દિવસે બીજુ દશ દિવસનુ આશૌચ (સંભતીય)
આવી પડે તો દશમ દિનની રાત્રિમાત્ર જે અવશિષ્ટ રહી હોય તો તે
દશમદિનથી અધિક બીજા જે દિવસમાત્રથી તેપણુ આશૌચથી આ
શુદ્ધ થાય છે અધિક દિન આશૌચ ન આવે જે દશમદિનરાત્રિનો છેલો
પહોરમાત્ર અવશિષ્ટ હોય તો તે કેવળ અધિક ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળ-
વાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૫૧॥ મરણાશૌચમા જન્માશૌચ જે આવી પડે તો
તે મરણાશૌચથી જન્માશૌચ ટળી જાય જન્માશૌચમધ્યે પ્રાપ્ત થએલું
મરણાશૌચતો જન્માશૌચથી ટળી શકે નહિ એટલે ચાલતા દશ દિવસના
જન્માશૌચમા દશ દિવસનુ મરણાશૌચ આવી પડે તો જન્માશૌચના અવ-
શેષથી મરણાશૌચની શુદ્ધિ ન થાય ॥૫૨॥ એરીતે જે સ્વલ્પાશૌચ-
ત્રણ રાત્રિ આશૌચાદિ અલ્પ આશૌચના મધ્યે દીર્ઘાશૌચ-દશાહ આશૌચ
આવી પડે તો પૂર્વથી-સ્વલ્પાશૌચની સમાપ્તિથી આ દીર્ઘાશૌચની નિવૃત્તિ
ન થાય, કિંતુ સ્વકાળ-દશ દિવસરૂપ પોતાના કાળથીજ દીર્ઘાશૌચ નિવૃત્ત
થાય ॥૫૩॥ હે દ્વિજ ! સૂતકાતરની પ્રાપ્તિમાપણુ પુત્રાદિકે નવશ્રાદ્ધ કાળે
કાળે યથાક્રમ કરવુજ. સૂતકાતરથી એને તે કર્મમા અશુચિપણાને લીધે

હનિ । કર્તૃસ્તાત્કાલિકી શુદ્ધિરશુદ્ધઃ પુનરેવ સઃ ॥૫૫॥ ઋષિભિ-
ર્વહુધૈવાત્ર સૂતકાશૌચવિસ્તરઃ । કૃતોઽસ્તીતિ તતો જ્ઞેયો વિશે-
ષોઽન્યસ્તુ સન્મતે ! ॥૫૬॥ નૈષ્ઠિકાનાં વનસ્થાનાં યતીનાં વ્રહ્મચા-
રિણામ્ । નાશૌચં કીર્તિતં સદ્ધિઃ શાવં સૌલ્યં ચ સુવ્રત ! ॥૫૭॥
માતુઃ પિતૃર્ગુરોશ્ચૈતે નિશમ્ય મરણં તતઃ । કુર્યુઃ સવસનં જ્ઞાનં ન
ત્વન્યસ્ય કદાચન ॥૫૮॥ વ્રતયજ્ઞવિવાહેષુ શ્રાદ્ધે હોમેઽર્ચને જપે ।
આરબ્ધે સૂતકં ન સ્યાદનારબ્ધે તુ સૂતકમ્ ॥૫૯॥ પ્રારમ્ભો વરણં
યજ્ઞે સદ્કલ્પો વ્રતસત્રયોઃ । નાન્દીશ્રાદ્ધં વિવાહાદૌ શ્રાદ્ધે પારુપરિ-
આવતા અનધિકારની શકા ન કરવી ॥૫૪॥ માટેજ સૂતકાંતર આવી પડ-
વાથી અપવિત્રપણુ પુત્રાદિક પિત્રાદિકના અગ્નીયારમે દિવસે આદ્યશ્રાદ્ધ
કરેજ. આ કર્તાને શ્રાદ્ધકરણકાળમાં તાત્કાલિકી શુદ્ધિ છેજ. શ્રાદ્ધ કર્યા-
યકી અનંતરતો ફરી તે અશુદ્ધજ છે ॥૫૫॥ હે સન્મતે ! જન્માશૌચ મૃતા-
શૌચમાં મહર્ષિઓએ ત્યાં ત્યાં વિશેષ વિસ્તારથી નિરૂપણુ કર્યો છે તે તેથકીજ
બાણુનો ॥૫૬॥ હે સુવ્રત ! શબ્દનિમિત્તનું કે સૂતિનિમિત્તનું આશૌચ
નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓને સંન્યાસિઓને વાનપ્રસ્થોને અને ઉપકુર્વાણુક વર્ણિ-
ઓને મહર્ષિઓએ નથીજ માન્યું ॥૫૭॥ કિંતુ માતાનું કે પિતાનું કે ગુરૂનું
મરણુ સાંભળીને એમણે વસ્ત્રસહિત જ્ઞાનમાત્ર કરવું. પણ ખીજનું કશુંપણુ
ન કરવું ॥૫૮॥ આરંભેલા વ્રતાદિકમાં સમાપ્તિપર્યંત મધ્યે જનનમરણુ
કરીને આશૌચ વ્રતાદિનિષ્ઠને નજ લાગુ થાય. તેમજ મહર્ષિઓ સ્મૃતિમાં
કહે છે-વ્રત, યજ્ઞ, વિવાહ, શ્રાદ્ધ, પ્રાત સાયંકર્તાત્મ્ય હોમ, દીક્ષિતકર્તાત્મ્ય
દેવાર્ચન, જપવિશેષ, આમનો સમારંભ કર્યાપછી પ્રાપ્ત થવું સૂતક તે
વ્રતાદિકની સમાપ્તિપર્યંત નજ લાગુ થાય વ્રતાદિકના આરંભ પહેલાં જો
સૂતક આવી પડે તો તે પાળવુંજ લેઈએ. તો ત્યારે તે વ્રતાદિ નજ કરવું
॥૫૯॥ કેનો કયો આરંભ ? (માનસપ્રયત્નપણુ ક્રિયાથકી પૂર્વભાવી
હોવાથી તેપણુ આરંભ ગણાઈ જાય, તેના નિવારણુ માટે તેનું લક્ષણુ) તો
કહેછે-ઋત્વિજ્ઞેનું જે વરણુ તે યજ્ઞમાં આરંભ કહ્યો છે. વ્રતસત્રમાં સંકટપ-
તિથિ વાર નશ્વરાદિ નિર્દેશ પૂર્વક 'આને હું કરીશ' એવો સંકટપ કરવો તે

ક્રિયા ॥૬૦॥ સૂતકે વર્તમાને ચ શ્રાદ્ધપ્રાપ્તૌ મનીષિભિઃ । કર્તવ્યં
 સૂતકાન્તે તદમાયાં ચા યથાવિધિ ॥૬૧॥ આપદ્રતસ્ય સર્વસ્ય સૂત-
 કેઽપિ ન સૂતકમ્ । સ્વસ્થકાલે ત્વિદં સર્વં સૂતકં પરિકીર્તિતમ્
 ॥૬૨॥ સૂતકે કર્મણાં ત્યાગો નિત્યાનામપિ કથ્યતે । પ્રારબ્ધાનિ તુ
 કામ્યાનિ કર્તવ્યાનિ યથાવિધિ ॥૬૩॥ સન્ધ્યા તુ માનસી કાર્યા
 કુશચારિવિવર્જિતા । વિમ્નો દશાહમાસીત વૈશ્વદેવવિવર્જિતઃ ॥૬૪॥
 શ્રૌતે કર્મણિ તત્કાલં સ્નાતઃ શુદ્ધિમવાપ્નયાત્ । અશુદ્ધઃ પુનરેવ
 સ્યાત્સ્માર્તં ત્વન્યેન કારયેત્ ॥૬૫॥ લવણે ફલપુષ્પાદૌ ઘૃતતૈલ-
 પયઃસુ ચ । પણ્યેષુ ચૈવ સર્વેષુ ન દોષો મૃતસૂતકે ॥૬૬॥ આતુરે
 સ્નાન ઉત્પન્ને દશચારમનાતુરઃ । સ્નાત્વા સ્નાત્વા સ્પૃશેદેનમાતુરઃ

આરંભ કહ્યો છે. વિવાહમાં નાંદીશ્રાદ્ધ આરંભ કહ્યો છે. શ્રાદ્ધમાં પાક-
 ક્રિયા-રસોધ માટે ચુલા ઉપર રાધવાના પાત્રનું આરોપણ આદિકનો ઉદ્વોગ
 તે આરંભ કહ્યો છે ॥૬૦॥ સૂતક વર્તતું હોય અને શ્રાદ્ધતિથિ પ્રાપ્ત થાય તો
 તિથિને ઉલ્લઘ્નીને સૂતકને અંતે કે અમાવાસ્યાએ તે શ્રાદ્ધ યથાવિધિ કરવું
 ॥૬૧॥ આપદ્રાણ પામેલાને તો સૂતક છેજ નહિ આ સર્વ સૂતક સ્વસ્થ-
 નેજ પાળવાનું છે ॥૬૨॥ સૂતકમાં નિલકર્મો સમગ્રક સ્નાન સંધ્યાદિ ન
 કરવાં. નૈમિત્તિકતો પ્રારંભેલાં પુત્રજન્માનુબન્ધી જાતેષ્ટિ આદિક યથાવિધિ
 કરવાજ (અહીં 'કામ્યાનિ' આ પદ નૈમિત્તિકમાં લાક્ષણિક જણવું) ॥૬૩॥
 નિલકર્મો ન કરવાં એમ કહ્યું તેમાં સંધ્યાતો સર્વથા ત્યાગ ન કરવી, કિંતુ
 દર્ભજળવર્ણત માનસી કરવી (મત્રોચ્ચારણ વિના કરવી) વૈશ્વદેવાદિ-
 કતો નજ કરવું ॥૬૪॥ શ્રૌતકર્મ અગ્નિહોત્રમાતો તત્કાળ આ સૂતકી
 સ્નાનથી શુદ્ધ થાય છે. તો જવનાધિકારપ્રાપ્ત અગ્નિહોત્રને તો કરેજ.
 સ્માર્તકર્મ જાતકર્માદિકને તો સૂતકી બીજાપાસે કરાવે ॥૬૫॥ લવણ કૃણ
 કુલ ઘૃત તૈલ દુધ અને સર્વ પાણ્ય-દુધાનમાં વેચવાવાસ્તે પ્રસારેલાં
 ધાન્યાદિકમાં શબાશૌચદોષ નથીજ. (આશૌચવાળાનું પણ તે ચેહણ કરવું)
 ॥૬૬॥ જે રોગાગ્નિભૂત હોવાથી સ્નાન કરવા અસમર્થ હોય તેને જન્મા-
 શૌચનિમિત્તે કે શબાશૌચનિમિત્તે સ્નાનનો જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે તે

શુદ્ધિમામુયાત્ ॥૬૭॥ જ્વરાભિમૂતા યા નારી રજસા ચ પરિપ્લુતા ।
તાં ચાપીત્યં સ્પૃશેદન્યા નારી સ્નાયાત્પુનઃ પુનઃ ॥૬૮॥ રાજા ચ
રાજકીયાશ્ચ સત્રિણો વ્રતિનસ્તથા । સ્નાનાચ્છુદ્ધાઃ સ્વસ્વકાર્યે ભિપ-
ન્નિચ્છલ્પ્યાદયોઽપિ ચ ॥૬૯॥ દ્વિવિધાશૌચમિત્યુકં સદ્દેષેણ મયા
દ્વિજ ! । તથૈવ ચાત્ર વિદ્યેયં તૃતીયં રાહુસૂતકમ્ ॥૭૦॥ સર્વેષામેવ
વર્ણાનાં સૂતકં રાહુદર્શને । સ્નાત્વા કર્માણિ કુર્વાત શૂતમન્ત્રં વિવ-
ર્જયેત્ ॥૭૧॥ આરનાલં પયસ્ત્રકં દધિ સ્નેહાદ્યપાચિતમ્ । મણિક-
સ્યોદકં ચૈવ તિલદર્ભેન દુપ્યતિ ॥૭૨॥ સૂર્યગ્રહે તુ નાન્નીયાત્પૂર્વે

આતુરને આનાતુર બીજો કોઈ શુચિ પુરૂષ સ્નાન કરી કરીને દશવાર સ્પર્શ
બે કરે તો તે સ્પર્શથી તે આતુર શુદ્ધ થાય છે ॥૬૭॥ જ્વરપીડિત
હોવાથી સ્નાન કરવા અસમર્થ એવી રજસ્વલા નારીને ચોથે દિવસે શુદ્ધા
બીજી નારી બે આજ ક્રમથી સ્નાન કરીકરીને સ્પર્શ કરે તો તેપણુ શુદ્ધ
થાય છે ॥૬૮॥ સ્વયં રાજા, રાજકીય-રાજાએ કાર્યવિશેષમાં નિયોજેલા,
અન્નસત્રમાં પ્રવર્તેલા, પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વ્રતમાં પ્રવર્તેલા, વૈદ્યો, સુતાર આદિક
શિલ્પિઓ, ઇત્યાદિકપણુ સ્નાન કરીને તત્કણુ પોતપોતાનાં વ્યવહારદર્શ-
નાદિ કાર્ય કરવામાં શુદ્ધ થાય છે ॥૬૯॥

હે દ્વિજ ! આ પ્રમાણે અને પ્રકારનું પણ આશૌચ મેં સંક્ષેપમાં કહ્યું
અને તેની વિશુદ્ધિનો પ્રકારપણુ કહ્યો. (આનો વિગ્નાર મિતાક્ષરાચક્રી
જાણુવો) તેજપ્રકારે ઉપરાગ-અઢણુમાં પણ સૂતક ત્રીજું જાણુવું ॥૭૦॥
આ ઉપરાગનિમિત્તનુ આશૌચ બ્રાહ્મણાદિ સર્વ વર્ણોને સાધારણુ છે, તો સર્વ-
એ ઉપરાગના આરંભમાં શીત જળથી સ્નાન કરીને જપાદિ કર્મો કરવાં બે
પ્રથમ રાઘેલું અન્ન ઉપરાગસમયે રહ્યું હોય તો તે અશુચિ હોઈને ત્યાજ્ય
છે ॥૭૧॥ જે તો અથાણું, કુધ, દહી, છાસ, ઘૃત તૈલાદિકમાં પકવ કરેલું
અન્ન, મગ્નિક-માંણુ ગાગર્યમાં ભરેલું પૂર્ણ જળ છે તે સર્વમાં તલ અને
દર્ભ નાંખવાથી અઢણુકૃત અપવિત્રપણુ પ્રાપ્ત થતું નથી અહીં જળમાં બે
હોખાલાવ કલો તેતો આપત્કાળમાં કે ગગોદકમાં જાણુવો, કેમતો સ્મૃત્ય-
તરમાં તેનો નિષેધ કર્યો છે ॥૭૨॥ સૂર્યઅઢણુમાં અઢણુપ્રહર પહેલા ચાર

યામચતુષ્ટયમ્ । ચન્દ્રગ્રહે ચ યામાંસ્ત્રીન્વાલવૃદ્ધાતુરાન્વિના ॥૭૩॥
 ગ્રસ્તોદયે ચ સૂર્યસ્ય પૂર્વરાત્રૌ ન ભોજનમ્ । ગ્રસ્તોદયે વિધોઃ પૂર્વે
 નાહિ ભોજનમાચરેત્ ॥૭૪॥ ગ્રસ્તાસ્તે સતિ તિગ્માંશોરહોરાત્રમુ-
 પોપણમ્ । કુર્યાત્પરેઽહિ દૃષ્ટ્વાઽર્કં તતઃ કુર્વોત ભોજનમ્ ॥૭૫॥
 ગ્રસ્તે ચાસ્તં ગતે ત્વિન્દૌ જ્ઞાત્વા મુત્યવધારણમ્ । જ્ઞાનહોમાદિકં
 કુર્યાદ્ઘૃક્ષીતેન્દૂદયે પુનઃ ॥૭૬॥ ચાલવૃદ્ધાતુરાણાં ચ રવીન્દ્રોગ્રહ-
 ણાત્પુરા । યામ યકો વર્જનીયો ભોજનાદાવપિ ધ્રુવમ્ ॥૭૭॥ અજ્ઞા-

પ્રહરપર્યંત યાળ વૃદ્ધ અને આતુરથકી બીજાઓએ જમવું નહિ. ચંદ્રગ્રહ-
 ણુમાં તો ગ્રહણપહોર પહેલાં ત્રણ પહોરમાં જમવું નહિ. એટલે સૂર્યચંદ્ર-
 ગ્રહણમાં જે પ્રહરવિષે ગ્રહણ થવાનું હોય તે ગ્રહણકાળ અને તેથકી જે
 પ્રથમ વર્તતા ચાર ત્રણ પ્રહરાત્મક કાળ વેધકાળ કહ્યો છે. તે આ બંને
 કાળમાં ભોજન કરવું નહિ. આનો અભિપ્રાય એવો છે કે-દિવસના પ્રથમ
 પ્રહરમાં સૂર્યગ્રહણ હોય તો પૂર્વરાત્રિના ચાર પહોરમાં જમવું નહિ. દ્વિતીય
 પ્રહરમાં ગ્રહણ હોયતો રાત્રિના દ્વિતીય પ્રહરાદિકમાં જમવું નહિ. એરીતે
 રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં ચંદ્રગ્રહણ હોયતો દિવસના દ્વિતીય પ્રહરાદિકમાં
 જમવું નહિ. રાત્રિના દ્વિતીય પ્રહરાદિકમાં ગ્રહણ હોયતો દિવસના તૃતીય
 પ્રહરાદિકમાં જમવું નહિ ॥૭૩॥ સૂર્યનો ગ્રસ્તોદય હોય તો પૂર્વરાત્રિ-
 ગ્રસ્તોદય દિનની પ્રથમ રાત્રિએ ભોજન નજ કરવું. (કેમતો ઉપરાગ-
 યામ પહેલાં ચારયામમાં ભોજનનો પ્રતિષેધ પ્રથમ કર્યો છે) ચંદ્રનો ગ્રસ્તો-
 દય હોય તો પ્રથમ દિવસે ભોજન કરવું નહિ (કેમતો ઉપરાગયામ પહેલાં
 ત્રણયામમાં ભોજનનો પ્રતિષેધ પ્રથમ કર્યો છે) ॥૭૪॥ સૂર્યનો ગ્રસ્તાસ્ત-
 મય હોય તો પૂર્વના ચાર પ્રહરમાં ભોજનનો નિષેધ હોવાથી અહોરાત્ર
 ઉપવાસ કરવો. દ્વિતીય દિવસે ઉદય પામેલા સૂર્યનાં દર્શન કરીને જમવું
 ॥૭૫॥ ચંદ્રનો ગ્રસ્તાસ્ત હોય તો દિવસે જમવું નહિ, કિંતુ ચંદ્રનો ઉદય
 થતાં તેનાં દર્શન કરીને પછી જમવું. તેમાં ગ્રહણનિવૃત્તિનો કાળ દૃષ્ટિગમ્ય
 નહિ હોવાથી જ્યોતિષીના મુખ્યથકી તેનો નિશ્ચય કરીને જ્ઞાન હોમાદિ પુણ્ય
 કાર્ય કરવું ॥૭૬॥ સૂર્યસોમના ગ્રહણથકી પૂર્વવર્તી એક પ્રહર યાળ વૃદ્ધ

નાદ્રહકાલે યો મુદ્ધે સ તુ નરાધમઃ । પ્રાજાપત્યેન શુધ્યેદૈ વેધ-
કાલે ડ્યહેણ ચ ॥૭૮॥ રવિગ્રહઃ સૂર્યવારે સોમે સોમગ્રહસ્તથા ।
ચૂડામણિરિતિ ય્યાતઃ સ યોગઃ પુણ્યવૃદ્ધિઋત્ ॥૭૯॥ વારેષ્વન્યેષુ
યત્પુણ્યં ગ્રહણે ચન્દ્રસૂર્યયોઃ । તત્પુણ્યં કોટિગુણિતં યોગે ચૂડા-
મણૌ સ્મૃતમ્ ॥૮૦॥ ગ્રસ્યમાને સ્મૃતં જ્ઞાનં ગ્રસ્તે હોમઃ સુરાર્ચનમ્ ।
મુચ્યમાને તથા દાનં મુક્તે જ્ઞાનં વિધીયતે ॥૮૧॥ મુક્તૌ યસ્તુ ન
કુર્વાત જ્ઞાનં ગ્રહણસૂતકે । સ સૂતકી ભવેત્તાવધાવત્સ્યાદપરો ગ્રહઃ
॥૮૨॥ શીતામ્બૂષ્ણોદકાત્પુણ્યમપારક્યં પરોદકાત્ । ભૂમિસ્થમુ-
દ્ધૃતાત્પુણ્યં તત્ પ્રસ્તવણોદકમ્ ॥૮૩॥ તતોઽપિ સારસં પુણ્યં

આતુરેષુ લોજનાદિકમાં વર્જનીય છે-એમા લોજન ન કરવું ॥૭૭॥
જેતો અજ્ઞાનથી સૂર્યચંદ્રચંદ્રણગ્રહરમા જમે છે તે નરાધમ પ્રાજાપત્ય
વ્રતથી શુદ્ધ થાય છે જેતો વેધકાળમા-ઉપરાગ ગ્રહર પહેલા ત્રણ ગ્રહર
કે ચાર ગ્રહરમા જમે છે તેનો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવાથી શુદ્ધ થાય
॥૭૮॥ જે રવિવારે રવિચંદ્રણ હોય તથા સોમવારે સોમચંદ્રણ હોય તો તે
ચુડામણિનામથી પ્રસિદ્ધ યોગ કહેવાય તે આ યોગ દાન હોમાદિકને કર
નારાઓને મુકુતની અધિકતાને કરેછે ॥૭૯॥ તે આ ચુડામણિ નામનો
યોગ, જ્ઞાનદાનાદિ સત્કર્મ કરનારાઓને અન્ય વારોમા વર્તતા ચંદ્રણસમયે
કરાતા સત્કર્મની અપેક્ષાએ કોટિઘણુ અધિક ફળ આપેછે ॥૮૦॥ તેમા
ચંદ્રણનો આરભ થતા જ્ઞાન કરવું ચસ્ત થતા હોમ દેવાર્ચનાદિ કરવું
મુકાવા માડતા દાન કરવું મુક્ત થતા શુદ્ધિજ્ઞાન કરવું ॥૮૧॥ ચંદ્રણ
સૂતકમા ચંદ્રનો કે સૂર્યનો ચંદ્રણચક્રી વિમોક્ષ થતા જે જ્ઞાન ન કરે
તે પુરૂષ ફરી બીજું ચંદ્રણ આવે ત્યાંસુધી સૂતકી રહે માટે અવશ્ય ચંદ્ર
ણને અતે શુદ્ધિજ્ઞાન કરવું ॥૮૨॥ તે જ્ઞાનમા ઉષ્ણ જળની અપેક્ષાએ
શીત જળ શ્રેષ્ઠ છે બીજાએ આલેલા જળની અપેક્ષાએ પોતે આલેલું જળ
શ્રેષ્ઠ છે કૃપાદિકચક્રી કાઢેલા જળની અપેક્ષાએ ભૂમિસ્થ-તળાવમા રહેલું
જળ શ્રેષ્ઠ છે તે ભૂમિસ્થ જળની અપેક્ષાએ ગિરિનિર્ઝરણુ જળ શ્રેષ્ઠ છે
તેની અપેક્ષાએ મહાસરોવરમા રહેલું જળ શ્રેષ્ઠ છે તેની અપેક્ષાએ સાધા

તતઃ પુણ્યં નદીજલમ્ । તતો મહાનદીતોયં પુણ્યં પુણ્યસ્તતોઽ-
 મ્બુધિઃ ॥૮૪॥ યથાસમ્ભવતઃ સ્નાનં કર્તવ્યં સ્વસ્ય શુદ્ધયે । દાનં
 દેયં યથાશક્તિ ગોભૂદ્દેમતિલાદિ ચ ॥૮૫॥ ભૂપદો મણ્ડલાધીશઃ
 સર્વેષાં સુખિતોઽન્નદઃ । ભવેચ્ચ કીર્તિમાન્ભૂમૌ રૂપવાન્ રૂપ્યદો
 ભવેત્ ॥૮૬॥ દીપદો નિર્મલાક્ષશ્ચ ગોદાતા સ્વર્ગલોકભાક્ । સ્વર્ણ-
 દાતા ચ દીર્ઘાયુસ્તિલદઃ સ્યાચ્ચ સુપ્રજાઃ ॥૮૭॥ વેદ્મદોઽત્યુચસૌઘઃ
 સ્યાદ્વલ્લદશ્ચન્દ્રલોકભાક્ । હૃદયદો દિવ્યયાનશ્ચ લક્ષ્મીવાન્વૃષભ-
 પ્રદઃ ॥૮૮॥ સુમાર્યઃ શિવિકાદાતા સુપર્યદ્ક્રપ્રદોઽપિ ચ । ભવેત્તતઃ
 શ્રદ્ધયૈવ દાનં દદ્યાત્સ્વશક્તિતઃ ॥૮૯॥ શ્રદ્ધયા પ્રતિગૃહ્ણાતિ શ્રદ્ધયા
 યો દદાતિ ચ । તાવુમૌ સ્વર્ગિણૌ સ્યાતામન્યથા વિફલં હિ તત્ ॥૯૦॥

રણુ નદીનુ જળ શ્રેષ્ઠ છે. તેની અપેક્ષાએ મહાનદીમા રહેલુ જળ શ્રેષ્ઠ છે.
 તેથી પણુ સમુદ્ર શ્રેષ્ઠ છે ॥૮૩-૮૪॥ તેમા યથાસંભવ-ને સમયે ને સંભ-
 વિત હોય તે સમયે તે જળથી પોતાની ગ્રહણનિમિત્તના આશૌચની શુદ્ધિ
 માટે સ્નાન કરવું અને યથાશક્તિ ગાય પૃથ્વી સુવર્ણ તિલાદિકનુ દાન દેવું
 ॥૮૫॥ ઉક્ત દાનોનાં ફળોને કહેછે-ને નર ભૂમિનુ દાન આપે તે મડળા-
 ધીશ-ચક્રવર્તી થાય ને અન્નનુ દાન આપે તે સર્વેષાં સુખને પામે ને રજ-
 તનુ દાન કરેછે તે ભૂમિમાં રૂપવાન્ અને કીર્તિમાન્ થાય છે. ને જન દીપનુ
 દાન કરે તે નિર્મળ નેત્રવાળો થાય ને ગાયનુ દાન કરેછે તે સ્વર્ગને પામેછે.
 ને સુવર્ણનુ દાન કરેછે તે દીર્ઘ આયુષને પામેછે. ને તલનું દાન કરેછે તે
 સારી પ્રજાવાળો થાયછે. ઉપસ્કરે સહિત ગૃહનું દાન દેનારો નર સ્વર્ગમા
 સમુન્નત હવેલીને પામેછે. વસ્ત્રનું દાન દેનારો નર ચંદ્રલોકને પામેછે. અશ્વનું
 દાન કરનારો નર વિમાનાદિ દિવ્ય વાહનોવાળો થાય છે. વૃષભનું દાન કર-
 નારો લક્ષ્મીવાન્ થાય છે. ને શિબિકા (મેનો પાલખી) નું કે પર્યકનુ દાન
 દેછે તે સુભાર્ય-પતિવ્રતા ભાર્યાએ સંપન્ન થાય છે. માટે યથાશક્તિ શ્રદ્ધા-
 થીજ ઉક્ત દાન દેવું. (આ દાનસ્તુતિ કાળે દાનની પ્રશસ્તતાને જણાવેછે)
 ॥૮૬-૮૯॥ ને શ્રદ્ધાથી દાન કરેછે અને ને શ્રદ્ધાથી પ્રતિગ્રહ કરેછે તે
 બન્ને સ્વર્ગભાગી થાય, અન્યથા આપેલું અને અન્યથા પ્રતિગ્રહેલું તો નિષ્ફળ

ચન્દ્રસૂર્યગ્રહે યસ્તુ શ્રાદ્ધં વિધિચદાચરેત્ । તેનૈવ સકલા પૃથ્વી દત્તા
 ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૧॥ રાત્રૌ શ્રાદ્ધે ન દોષોઽસ્તિ ગ્રહણે શશિનઃ
 કિલ । આશૌત્તિનોઽપિ ગ્રહણે શ્રાદ્ધાદિર્વિહિતા ક્રિયા ॥૧૨॥ एवं
 સદાચારવિધિર્મયા તુભ્યં પ્રદર્શિતઃ । ગૃહાશ્રમસ્થિતાનાં હિ સર્વેપાં
 સુખદાયકઃ ॥૧૩॥ શ્રીવિष्णુમક્ત્યા સહિતં ય ઇતં નિત્યં સદાચાર-
 મિદ્ધાનુતિષ્ઠેત્ । સ પ્રાપ્નુયાત્કીર્તિમતીવ શુદ્ધામન્તે ચ ગોલોકપદં
 દ્વિજેન્દ્ર ! ॥૧૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पचम-
 प्रकरणे धर्मोपदेशे सदाचारेषु शुद्धिविधिनिरूपणनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥૧૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાવ—શ્રાદ્ધાનિ ચ યથાશક્તિ યથાકાલં યથા-
 ધનમ્ । યથાવિધિ પ્રકુર્વાત ગૃહસ્થો નિયમાન્વિતઃ ॥૧॥ પ્રેતં પિતૃશ્ચ
 યાય ॥૨૦॥ જેતો ચદ્રચંદ્રમાં કે સૂર્યચંદ્રમાં શ્રાદ્ધ યથાવિધિ કરે છે
 તે પુરૂષ સમગ્ર પૃથ્વીનુ દાન કરવાથી જે ફળ થાય તે ફળને નિશ્ચે પામેછે
 ॥૨૧॥ શંકા-રાત્રિએતો શ્રાદ્ધનો નિષેધ છે ? તો તે સત્ય છે. તે આ નિષેધ
 ચંદ્રચંદ્રમાં અન્યત્ર છે-ચદ્રચંદ્રમાં શ્રાદ્ધનો દોષ નથી. એરીતે
 આશૌચ સતેપણુ ચંદ્રમાં શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયાતો કરવીજ ॥૨૨॥ આ પ્રકારે
 સદાચારવિધિ કે જે સર્વ ગૃહસ્થોના ઐયને કરનારો છે તે તમને નિરૂપણુ
 કરી બતાવ્યો ॥૨૩॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! તે આ સદાચારવિધિને જે પુરૂષ શ્રદ્ધા-
 ભક્તિસહિત નિત્ય અનુષ્ઠાન કરે તે આ લોકમા શુદ્ધ બહુ કીર્તિને પામીને,
 પરલોકમાં જ્ઞાનભક્તિદ્વારા ગોલોકપદને પામે ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીમત્સંગિશ્ચ-
 વને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદાચારેષુ શુદ્ધિવિધિનિરૂપણના-
 મૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! ગૃહસ્થ યથાકાળ યથાધન
 યથાશરીરશક્તિ યથાવિધિ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ યુક્ત થઇને શ્રાદ્ધ કરે ॥૧॥
 શ્રાદ્ધપદની નિરૂક્તિ કહેછે—પ્રેત-મરેલા પોતાના પિત્રાદિકને કે અગ્નિવા-

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને શ્રાદ્ધવિધિનુ સવિસ્તર નિરૂપણુ કર્યું છે

નિર્દિશ્ય ભોજ્યં દાનં ચ તત્પ્રિયમ્ । શ્રદ્ધયા દીયતે પુંસા યત્તચ્છ્રાદ્ધં
પ્રકીર્ત્યતે ॥૨॥ નિત્યં નૈમિત્તિકં કામ્યં વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં સપિણ્ડનમ્ ।
ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધં પાર્વણં ચ શુદ્ધિશ્રાદ્ધં તથાઽષ્ટમમ્ ॥૩॥ કર્માદ્ધં નવમં
શ્રાદ્ધં દૈવિકં દશમં સ્મૃતમ્ । પૌષ્ટિકં યાત્રિકં ચેતિ શ્રાદ્ધાનિ દ્વાદ-
શૈવ તુ ॥૪॥ ઇકોદિષ્ટં પાર્વણં ચ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં સપિણ્ડનમ્ । શ્રાદ્ધ-

તાદિક પિત્રિઓએ ઉદેશીને તેમની પ્રસન્નતા માટે જે ભોજ્ય-અન્નાદિ કે
ખીજું સુવર્ણાદિ પુત્રાદિપુરૂષે શ્રદ્ધાથી અપાય છે તે શ્રાદ્ધ કહ્યું છે ॥૨॥
તે શ્રાદ્ધ નિત્ય-નિયતપણે પ્રતિદિન કરવાનું, નૈમિત્તિક-નિમિત્તનિર્દિષ્ટ
એકોદિષ્ટાદિ, કામ્ય-ફળકામનાને ઉદેશીને કરવાનું, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ-નાંદીશ્રાદ્ધ,
સપિંડીકરણ, ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધ-શ્રાદ્ધકર્તા જનોએ ભેગામળી કરવાનું, પાર્વણ-
અમાવાસ્યાદિપર્વમાં કરવાનું, શુદ્ધિશ્રાદ્ધ-બહુવિદ્વાનોએ પિતૃતૃપ્તિને ઉદે-
શીને સુખસંપત્તિમાટે આજ્ઞાણુભોજનવડે કરવાનું, કર્મોગ-ગર્ભાધાનાદિ
કર્મનિમિત્તથી કરવાનું, દૈવિક-દેવોદેશથી કરવાનું, પૌષ્ટિક-શરીરધનાદિ
પુષ્ટ્યર્થે કરવાનું, યાત્રિક-તીર્થ દેશાંતરાદિકમાં ગમનસમયે કરવાનું, આ બાર
પ્રકારનું શ્રાદ્ધ કહ્યું છે ॥૩-૪॥ ખીજ સુનિઓ-એકોદિષ્ટ, (એક પિતાનેજ
ઉદેશીને કરાય તે) પાર્વણ, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, સપિંડન, આ રીતે (સંક્ષેપથી)
બાર પ્રકારનું શ્રાદ્ધ કહે છે. તે નિર્ણયાસિંધુમાં કહ્યું છે-‘અત્ર પાર્વણૈકોદિ-
ષ્ટવૃદ્ધિસપિંડીકરણાત્મકં ચતુર્વિધમેવ મુખ્યં તત્સંવાયં પ્રપન્નઃ’ ઇતિ
અહીં આ લક્ષણુવિભાગનો સારાશ છે-અહીંથી પ્રેત-મરણુ પામેલાને ઉદે-
શીને શ્રદ્ધાથી જે દ્રવ્યત્યાગ તે શ્રાદ્ધ કહ્યું છે. પ્રેતશબ્દથી કે પિતૃશબ્દથી
મૃતનોજ નિર્દેશ કરીને દ્રવ્યત્યાગ કરાય છે માટે આ લક્ષણુમાં અવ્યાપ્તિ
શકાનો અવકાશ નથી જે એકમાં મૃતનો અન્વય હે તો ખીજમાં
અવ્યાપ્તિશકા આવે. બન્નેમાં અન્વય હે તો તે શકા ન આવે. તો પ્રેતત્વ
પિતૃત્વ બન્નેમાં અનુગત મૃતત્વ હેતું જેથી બન્નેમાં શ્રાદ્ધલક્ષણુની સંગતિ
થાય. તે શ્રાદ્ધ પાર્વણુ એકોદિષ્ટ એવા ભેદથી બે પ્રકારનુંજ છે. તેમાં
ત્રણ પુરૂષને (પિતા પિતામહ પ્રપિતામહ) ઉદેશીને જે કરાય તે પાર્વણુ
કહેવાય એક પુરૂષને ઉદેશીને જે કરાય તે એકોદિષ્ટ કહેવાય એરીતે

મેવં ચતુર્થેતિ વદન્તિ મુનયોઽપરે ॥૫॥ દક્ષિણાપ્રવળે દેશે તીર્થાદૌ

બન્ને પ્રકારનુપણુ શ્રાદ્ધ નિત્ય નૈમિત્તિક કામ્યસેદથી ત્રણ પ્રકારે લેદ પામે છે. બીજા શ્રાદ્ધલેહોનો આમાંજ સમાવેશ થતો હોવાથી પૃથક્પણુ વિભાગની અધિકતા યુક્ત નથી. તે કહેછે-જે નિત્ય શ્રાદ્ધ-પ્રતિદિન કરવાનું જીવનનિમિત્તવાળું કે નિયતકાળપ્રાપ્ત અભાવાસ્થાશ્રાદ્ધાદિ છે તે પૂર્વોક્ત પાર્વણ કે એકોદિષ્ઠ બેમાંથી ગમે તે એકમાં અંતર્ગતજ છે, માટે તેનું પાર્થક્ય નથી. જે તો નૈમિત્તિક-અનિયત નિમિત્તવાળુ એકોદિષ્ઠ કે અહણુશ્રાદ્ધાદિ છે તેપણુ ઉક્ત બેમાંથી એકમા અંતર્ગતજ છે. જે કામ્ય-કામનામૂળ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધાદિ છે તેપણુ તેથકી વ્યતિરિક્ત નથી-જુદુ નથી. તેપણુ પાર્વણ સદૃશજ છે. સર્પિડનપણુ તેમજ છે. એજરીતે ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધાદિકનો સમાવેશ સમઝી લેવો તેતે શ્રાદ્ધલક્ષણુવચનથીજ તેનો તેનો તેમાં તેમાં સમાવેશ જણાય છે. તે આ વચનો-‘અહન્યહનિ યચ્છ્રાદ્ધં તન્નિત્યમિતિ ફીર્લેતે । વૈશ્વદેવવિહોનં તુ અશક્તાબુદકેન તુ । ઇકોદિષ્ઠં તુ યચ્છ્રાદ્ધં તન્નૈમિત્તિકમુચ્યતે । તદપ્યયુગ્મં કર્તવ્યમયુસ્માનાશયેદ્વિજાનુ ॥’ ‘અભિપ્રેતાર્થસિદ્ધ્યર્થં કામ્યં પાર્વણવત્ સ્મૃતમ્ । પુત્રજન્મવિવાહાદૌ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમુદાહૃતમ્ । પિતૃપાત્રેષુ પિન્હેષુ સપિન્ડીકરણ તુ તત્ । પ્રતિપર્વે ભવેચ્છાત્ પ્રોચ્યતે પાર્વણં તુ તત્ । ગોષ્ઠ્યાં ચત્ ક્રિયતે શ્રાદ્ધં ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધં તદુચ્યતે । બહુનાં વિદુષાં પ્રાસૌ સુલ્કાર્થં પિતૃત્સયે ।’ ‘ક્રિયતે શુદ્ધયે યત્તુ બ્રાહ્મણાનાં તુ ભોજનમ્ । શુદ્ધ્યર્થમિતિ તલ્લોકં શ્રાદ્ધં પાર્વણવત્સ્મૃતમ્ ।’ ‘નિપેકકાલે સોમે ચ સીમન્તોચ્ચયને તથા । શ્રેયં પુંસવને શ્રાદ્ધં કર્માન્નં વૃદ્ધિવત્કૃતમ્ । દેવાનુદિશ્ય ક્રિયતે યત્તદૈવિકમુચ્યતે । તન્નિત્યશ્રાદ્ધવત્ કુર્યાત્ દ્વાદશ્યાદિષુ યજ્ઞવત્ । ગચ્છન્ દેશાંતર યદ્ધિ પ્રોક્તં કુર્યાત્તુ સર્પિષા । તદ્વાત્રાર્થમિતિ શ્રાદ્ધં પ્રવેશે ચ ન સંશયઃ ॥’ ઇતિ. આ લક્ષણુવચનોની પર્યાલોચના કરતાં એમનો નિત્ય નૈમિત્તિક કામ્યવર્ગ થકી બહિર્ભાવ જણાતો નથી. તેમજ નિરૂક્ત પાર્વણ એકોદિષ્ઠથકી બહિર્ભાવ જણાતો નથી તથાપિ વિશેષત કરેલુ પ્રપચન, નિમિત્તલેદ કામનાલેદના સ્થાપનથી રૂપદ બોધ આપવામાત્રમા પર્યવસાન પામેછે ॥૫॥ હવે શ્રાદ્ધયોગ્ય દેશ કહેછે-તીર્થાદિ-દેવાર્ષિસેવિત નદીસરોવરના તીરમાં, પુણ્ય

સ્વગૃહેऽપિ ચ । ભૂસંસ્કારાદિસંયુક્તે શ્રાદ્ધં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ ॥૬॥
 તુલસીકાનનચ્છાયા યત્ર સ્થાને ભવેદ્વિજ ! । તત્ર શ્રાદ્ધં પ્રદાતવ્યં
 પિતૃણાં તૃપ્તિહેતવે ॥૭॥ શમીપત્રપ્રમાણેન પિષ્ઠં દદ્યાદ્વયાશિરે ।
 ઉદ્ધરેત્સત્તગોત્રાણાં કુલાન્યેકોત્તરં શતમ્ ॥૮॥ મ્લેચ્છદેશે તથા
 રાત્રૌ સન્ધ્યાયાં વિપ્રવર્જિતઃ । ન શ્રાદ્ધમાચરેદ્વિદ્વાદ્વાન્તરિક્ષે કદા-
 ચન ॥૯॥ આહુઃ પળ્લવર્તિ શ્રાદ્ધાનૃપયઃ પિતૃતૃપ્તયે । દેશકાલા-

આશ્રમમાં, અથવા પોતાના ગૃહમાં, તેમાંપણ વાળવું લીપવું વિગેરે ભૂમિ-
 સંસ્કારે યુક્ત એવા સ્થાનમાં, તેમાંપણ દક્ષિણાપ્રવણુ-દક્ષિણદિગ્લાગમાં
 ડિંચિત નમ્ર પ્રદેશમાં શ્રાદ્ધ કરવું. યદ્યપિ પ્રદેશનું સ્વતઃ દક્ષિણાપ્રવણુપણું
 દુર્ઘટ છે. તથાપિ પ્રયત્નથી તે સંપાદન કરવું. તેમજ મનુ કહેછે-‘શુચિ
 દેશં વિવિક્તં તુ ગોમયેનોપલેપયેત્ । દક્ષિણાપ્રવળં ચૈવ પ્રયત્નેનોપપાદયેત્ ॥’
 ધતિ ॥૬॥ જે સ્થળમાં તુળસીવનની છાયા આવતી હોય તેમાં કરેલું શ્રાદ્ધ
 પિત્રિઓને વિશેષતઃ તૃપ્તિકર માન્યું છે ॥૭॥ ગયાશિર નામના ક્ષેત્રવિશે-
 ષમાં સમડીપત્રપ્રમાણ પિંડને જે આપે તે પિતાના ગોત્રમાં ચોવીશ પુરૂષો,
 માતાના ગોત્રમાં વીશ પુરૂષો, ભાર્યાના ગોત્રમાં સોળ પુરૂષો, લગિનીના
 ગોત્રમાં બાર પુરૂષો, દુહિતાના ગોત્રમાં અગીયાર પુરૂષો, પિતૃષ્વસા
 (કેદ) ના ગોત્રમાં દશ પુરૂષો, માતૃષ્વસા (માશી)ના ગોત્રમાં આઠ
 પુરૂષો, આવા અનુક્રમે સાત ગોત્રોના એકસો એક પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરેછે.
 (આમાં અર્ધા કુળ પૂર્વનાં અને અર્ધા પછીનાં લેવાં) આ વાયુપુરાણુને
 અનુસારે કહ્યુંછે-‘પિતા માતા ચ ભાર્યા ચ મગિની દુહિતા તથા । પિતૃ-
 માતૃષ્વસા ચૈવ સત્ત ગોત્રાણિ વૈ વિદુઃ ॥ તત્તર્થેનિ વિંશંતિતૃપ્તૌ દ્વૌદશૈર્કોદ-
 શાદશૈઃ । અર્ષ્ટાવિતિ ક્રમેણેવં કુલાન્યેકોત્તરં શતમ્ ॥’ ધતિ. ગયાશિરનું
 લક્ષણ આદિત્યપુરાણુમાં કહ્યુંછે-‘પદ્મકોશં ગયાક્ષેત્રે ક્રોશમેકં ગયાશિરઃ ।
 મહાનઘાઃ પશ્ચિમેન વાવદ્ગ્રેશ્વરો મિરિઃ ॥ ઉત્તરે મહામૂપસ્ય વાવદક્ષિ-
 નમાનસમ્ । પૃથ્વગયાશિરો નામ વિષ્ણુલોકેષુ વિશ્રુતમ્ ॥’ ધતિ ॥૮॥
 (હવે વર્ણ્ય દેશકાળને કહેછે) મ્લેચ્છમય દેશમાં તથા વિપ્રવર્જિત દેશમાં
 તથા અતરિક્ષ પ્રદેશમાં-મેડા ઉપર રચેલા સ્થળમાં રાત્રિએ અને સંધ્યા-

નુકૂલ્યે હિ સત્યાં ચ શ્રાદ્ધસંપદિ ॥૧૦॥ અમામનુયુગક્રાન્તિધૃતિ-
 પાતમહાલયાઃ । આદ્યન્તતિથિસંયુક્તા અષ્ટકાશ્ચેતિ તાનિ તુ ॥૧૧॥
 ભાદ્રકૃષ્ણત્રયોદશ્યાં મઘાસ્વિન્દૌ કરે રવૌ । ગજચ્છાયામિઘો
 યોગસ્તત્ર શ્રાદ્ધં મહાફલમ્ ॥૧૨॥ મહાનદીપુ સર્વાસુ તીર્થેષુ ચ
 ગયામૃતે । જીવત્પિતાપિ કુર્વાત શ્રાદ્ધં પાર્વેણધર્મવિત્ ॥૧૩॥ દર્શ-
 શ્રાદ્ધં ગયાશ્રાદ્ધં શ્રાદ્ધં ચાપરપક્ષિકમ્ । ન જીવત્પિતૃકઃ કુર્યાત્તિ-
 લૈસ્તર્પણમેવ ચ ॥૧૪॥ તીર્થયાત્રાપ્રસન્નેન ગયાપ્રાપ્તૌ તુ ધર્મવિત્ ।
 તીર્થશ્રાદ્ધં તત્ર કુર્યાચ્છ્રાદ્ધાર્થં ન તુ તાં વ્રજેત્ ॥૧૫॥ ઉદ્ગાહે પુત્ર-
 સમયે વિદ્વાને શ્રાદ્ધ ધ્યાયેય કરવું નહિ ॥૧૬॥ દેશકાળની અનુકૂળતા હોય
 અને શ્રાદ્ધયોગ્ય સંપદા હોય તો પ્રતિસંવત્સર પિત્રિઓની તૃપ્તિમાટે ૯૬
 છત્રુ શ્રાદ્ધો કરવાં, એમ મહર્ષિઓ કહેછે ॥૧૦॥ શ્રાદ્ધના તે ૯૬ ભેદો
 આ પ્રકારે છે-બાર અમાવાસ્યાઓ, ચૌદ મન્વાદિતિથિઓ, ચાર યુગાદિ-
 તિથિઓ, બાર સૂર્યના મેવાદિરાશિપ્રવેશ દિવસો, તેર વૈધૃતિનામના યોગો,
 તેર વ્યતીપાત નામના યોગો, મહાલય-લાદ્રપદમાસના અપરપક્ષની
 (શુકલપ્રતિપદાસહિત) સોળ તિથિઓ, આદ્યન્તતિથિસંયુક્ત-સપ્તમી
 નવમી નામની પૂર્વાપર ચાર તિથિઓએ સહિત અષ્ટકાઓ-દેવંતશિશિર-
 ઋતુના અપરપક્ષની ચાર અષ્ટમીઓ, (મળીને બાર દિવસો) આ પ્રકારે
 શ્રાદ્ધદિવસો પ્રતિસંવત્સર છત્રુ થાય છે ॥૧૧॥ લાદ્રપદમાસના કૃષ્ણપક્ષની
 ત્રયોદશી તિથિએ મઘાનક્ષત્રમાં ચંદ્રમા હોય અને હસ્ત નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય
 તો તે ગજચ્છાયા નામનો યોગ કહ્યો છે. આ યોગમાં કરેલું શ્રાદ્ધ મહાફ-
 લને આપેછે ॥૧૨॥ સમસ્ત ગંગાદિ મહાનદીઓમાં અને ગયાશિર વિનાનાં
 સમસ્ત પુષ્કરાદિ તીર્થોમાં જીવત્પિતા (જેનો પિતા જીવતો હોય એવો
 પુત્રાદિ) પણ શ્રાદ્ધ કરે. કેમતો ‘જીવત્પિતૃકે ગયા શ્રાદ્ધ ન કરવું’ એમ
 વિશેષતઃ પ્રતિબિદ્ધ છે. તેવું વચન છે-‘દર્શશ્રાદ્ધ ગયાશ્રાદ્ધ, મહાલયશ્રાદ્ધ
 અને તિલવડે તર્પણને જીવત્પિતૃક ન કરે’ એમ છે. આજ વિશેષવચનથી
 અન્યત્ર શ્રાદ્ધ અનુમત છે અને નદીતીર્થસન્નિધિમાં તે વિહિત છે ॥૧૩-૧૪॥
 તીર્થયાત્રાપ્રસંગથી જો ગયાંજી જાય તો ધર્મજ્ઞ જીવત્પિતૃક જન તીર્થશ્રાદ્ધ-

જનને પુત્રેષ્ટ્યાં સૌમિકે મચ્છે । તીર્થે બ્રાહ્મણ આયાતે પહેતે જીવત
પિતૃ ॥૧૬॥ મહાલયે ગયાયાં ચ વૃદ્ધૌ ચાન્વષ્ટકાસુ ચ । શ્રાદ્ધં
દ્વાદશદૈવત્યં શેષ પાટપૌરુષં વિદુ ॥૧૭॥ વિપુવાયનસદ્ધાન્તિમ-
ન્વાદિષુ યુગાદિષુ । વિહાય પિન્ડનિર્વાપં શ્રાદ્ધ કુર્વાત ધર્મવિત્
॥૧૮॥ અન્વષ્ટકાસુ વૃદ્ધૌ ચ ગયાયાં ચ ક્ષયેઽહનિ । કાર્યં માતૃ-
પૃથક્ શ્રાદ્ધમન્યત્ર પતિના સહ ॥૧૯॥ સ્વધર્મનિરતો વિપ્ર શ્રાદ્ધે
ભોજનમર્હતિ । વેદશાસ્ત્રાર્થવેત્તાઽપિ દુરાચારો ન કર્હિંચિત્ ॥૨૦॥

માત્રને કરે પણ શ્રાદ્ધ કરવા (પિંડપ્રદાનમાટે) ગયાછ નય નહિ ॥૧૫॥
વિવાહ, પુનઃનમ, પુત્રેષ્ટિ સોમયાગ, તીર્થ, સદ્ધર્મનિષ્ઠ ઓત્રિય શ્રાદ્ધ
ણુ આગમન, આવા છ નિમિત્તોમા જેનો જનક જીવતો હોય તે શ્રાદ્ધ
કરે ॥૧૬॥ મહાલય-ભાદ્રપદના અપરપક્ષમા આવતા સોળ શ્રાદ્ધોમા,
ગયાશ્રાદ્ધમા, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમા અને અન્વષ્ટકા-ચાર અષ્ટકાઓના દ્વિતીયદિને
વર્તતી ચાર નવમીઓમા દ્વાદશદેવતાક શ્રાદ્ધ કરવાનું કહ્યું છે અને તેથકી
બીજી શ્રાદ્ધ ષટ્પુરુષક કરવાનું કહ્યું છે પિતા પિતામહ પ્રપિતામહ, માતા
પિતામહી પ્રપિતામહી, માતામહ પ્રમાતામહ વૃદ્ધપ્રમાતામહ, માતામહી
પ્રમાતામહી વૃદ્ધપ્રમાતામહી, આ ચાર દેવતાઓ બાજુથી પિતા પિતામહ
પ્રપિતામહ, માતામહ પ્રમાતામહ વૃદ્ધપ્રમાતામહ, આ છ પુરુષો બાજુવા
॥૧૭॥ વિપુવ મેષતુલામા સૂર્યસક્રમણુનો કાળ, અયન-મકર કર્કમા સૂર્યસ
ક્રમણુનો જાળ, (ઉત્તરાયણ દક્ષિણાયન) સંક્રાન્તિ-અન્ય વૃષાદિરાશિમા
સૂર્યસંક્રમણુનો કાળ, ચૌદ મન્વાદિતિથિઓ અને યુગાદિ તિથિઓમા
પિંડપ્રદાન થકી બીજી શ્રાદ્ધકર્મ ધર્મજ્ઞ પુરુષ કરે પિંડપ્રદાનમાત્રને ન
કરે ॥૧૮॥ અન્વષ્ટકાઓ-હેમતશિશિરઋતુના અપરપક્ષની નવમીઓમા
વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમા ગયાશ્રાદ્ધમા અને મૃતતિથિશ્રાદ્ધમા માતાનું પૃથક્-સ્વતન્ત્ર
પણે શ્રાદ્ધ કરવું અન્યત્ર-ઈતરશ્રાદ્ધદિનોમા તો પત્નીની સાથેજ (પિતાની
સાથેજ) કરવું, પણ સ્વતન્ત્રપણે નહિ ॥૧૯॥

(હવે શ્રાદ્ધમા વરવા યોગ્ય વિપ્રોનું નિરૂપણ કરે છે) વેદશાસ્ત્રાર્થવેત્તા
હોય પણ જે તેમા કહેલા ધર્મોના અનુધાનપર ન હોય તે શ્રાદ્ધમા ક્યારેય

યત્ર વેદાસ્તપો યત્ર યત્ર વૃત્તં દ્વિજામ્રજે । પિતૃશ્રાદ્દેષુ તં યજ્ઞાદ્વિ-
દ્વાન્વિપ્રં સમર્ચયેત્ ॥૨૧॥ ગાયત્રીમાત્રસારોઽપિ ચરં વિપ્રઃ સુય-
ચ્ચિતઃ । નાયચ્ચિતશ્ચતુર્વેદી સર્વાંશી પાપકર્મકૃત્ ॥૨૨॥ તીર્થેષુ
બ્રાહ્મણં નૈવ પરીક્ષેત કદાચન । અન્નાર્થિનમનુપ્રાપ્તં મોજ્યં તં મનુ-
ર્યવીત્ ॥૨૩॥ વિદ્યાદિગુણસમ્પન્નો ન લભ્યેત યદિ દ્વિજઃ । માતા-
મહાદયોઽપ્યર્ચ્યાસ્તદા યદિ સુલક્ષણાઃ ॥૨૪॥ મરતામહોઽથ દૌહિ-
ત્રો ભાગિનેયશ્ચ માતુલઃ । માતૃશ્વસેયસ્તજ્જશ્ચ માતુલેયસ્તથૈવ ચ
॥૨૫॥ જામાતા શ્વશુરશ્ચૈવ માર્યાશ્રાતા ચ તત્સુતઃ । ઋત્વિગ્ગુરુ-
રુપાધ્યાય આચાર્યઃ શ્રોત્રિયસ્તથા ॥૨૬॥ સુવૃત્તાશ્ચ સદાચારા ણ્તે
શ્રાદ્દેષુ પાવનાઃ । દુરાચારા યદૈતે સ્યુસ્ત્યાજ્યાસ્તેઽપિ તદા કિલ

ભોજનને યોગ્ય નથી. પરંતુ સ્વધર્મનિષ્ઠ વિપ્રજ યોગ્ય છે ॥૨૦॥ જે
વેદાધ્યયનવાળો, તપમાં નિષ્ઠાવાળો અને સદાચારસંપન્ન હોય તે વિપ્રવરને
શ્રાદ્ધકર્મમાં પ્રયત્નથી પૂજે ॥૨૧॥ ભલે સમગ્ર વેદને નહિ ભણેલો હોય
અને ભલે શાસ્ત્રને ભણેલો ન હોય તોપણ જે ગાયત્રીમાત્રપરાયણ અને
સ્વપણાશ્રમોચિત ધર્મનિષ્ઠ હોય તો તે વિપ્ર શ્રાદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ છે. પણ ચાર
વેદોને ભલે ભણેલો પણ જે સર્વનું અન્ન લક્ષણ કરવાના સ્વભાવવાળો
પાપાચારી હોય તો તે શ્રાદ્ધમાં શાદ્ય નથી ॥૨૨॥ (આમાં આ અપવાદ
છે) તીર્થશ્રાદ્ધમાં વિપ્રની વિશેષતઃ પરીક્ષા ન કરે. ચતુર્થાથી આવેલો
અનાર્થી વિપ્ર તે શ્રાદ્ધમાં ભોજનલાયક છે એમ મનુ કહે છે ॥૨૩॥ જે
સ્વધર્મનિષ્ઠ ઉક્ત વિદ્યાદિ ગુણલક્ષણવાળો વિપ્ર ન મળે તો પોતાના દેહાનુ-
બન્ધી માતામહાદિક જે સદાચારસંપન્ન હોય તો તેઓ પણ શ્રાદ્ધમાં પૂજ્ય
છે ॥૨૪॥ માતામહ-માનો બાપ, દૌહિત્ર-દીકરીનો દીકરો, ભાગિનેય-બહે-
નનો પુત્ર, મામો, માસીનો પુત્ર, માસીના પુત્રનો પુત્ર, મામાનો પુત્ર, જમાઇ,
સાસરો, શ્યાળક, તેનો પુત્ર, ઋત્વિફ-ચરકર્તા વિપ્ર, ગુરુ-ક્રિયાઓ કરીને
વેદ ભણાવનાર, ઉપાધ્યાય-વેદના એક દેશનો અધ્યાપક, આચાર્ય-ઉપન-
યનમાત્ર કરીને વેદ ભણાવનારો, શ્રોત્રિય-વેદ ભણેલો, આ માતામહાદિક
જે સુશીલ સદાચારપર હોય તોજ શ્રાદ્ધમાં યોગ્ય છે. અન્યથાતો શ્રાદ્ધમાં

॥૨૭॥ યુગાનુરૂપતો યસ્તુ વિદ્યાચારાદિસંયુતઃ । ન નિન્દ્યકર્મકર્તા
 ચેચ્છાદ્દે પૂજ્યઃ સ વાઙ્મનઃ ॥૨૮॥ હરેર્મક્તો યતિર્યત્ર શ્રાદ્ધે મુદ્ધે
 તદા તુ તત્ । પરિપૂર્ણ ભવેચ્છાદ્ધં વિનાપિ શ્રાદ્ધસમ્પદમ્ ॥૨૯॥ યો
 વૈ યતીનનાદત્ય ભોજયેદિતરાન્દ્વિજાન્ । વિજાનન્વસતો ગ્રામે કલ્પ્ય
 તદ્યાતિ રાક્ષસાન્ ॥૩૦॥ દૈવે કર્મણ્યુદકસંસ્થાન્ પ્રાહ્ણુયાનુપવેશ-
 યેત્ । ઉદહ્નુયાન્ દ્વિજાન્ પિત્ર્યે પ્રાક્સંસ્થાનુપવેશયેત્ ॥૩૧॥ દ્વૌ
 દૈવે પિતૃકુલ્યે ત્રીનેકૈકમુભયત્ર વા । ભોજયેત્સુસમૃદ્ધોઽપિ ન પ્રસ-
 જેત વિસ્તરે ॥૩૨॥ સત્ક્રિયાં દેશકાલો ચ શોચં બ્રાહ્મણસમ્પદમ્ ।
 પૌત્રૈતાન્વિસ્તરો હન્તિ તસ્માત્કુર્યાન્ન વિસ્તરમ્ ॥૩૩॥ મિધુકો ગ્રહ-

લાન્ન્યજ છે ॥૨૫-૨૭॥ યદપિ કળિમા વિદ્યા અને સદાચારે સમુન્નત
 પુરૂષ હર્વલ છે, તથાપિ યુગાનુસારે સમુચિત વિદ્યા અને શીરે સંપત્તિ,
 પ્રધાનપણે દુરાચારે રહિત બે હોય તે વિપ્ર શ્રાદ્ધકર્મમા પૂજ્ય છે ॥૨૮॥
 હરિનો લક્ષ્મી ગૃહસ્થ કે યતિ બે શ્રાદ્ધમા જમે છે તે શ્રાદ્ધ દ્રવ્યથી કિંચિત્
 ન્યૂન હોય તોપણ જમનારાના ગુણોત્કર્ષને લીધે પરિપૂર્ણ થાય છે ॥૨૯॥
 બે ગામમા યતિઓ હોયતો તેમની અવજા કરીને બે જન શ્રાદ્ધમા બીજાને
 જમાડે તો તે કલ્પ-શ્રાદ્ધમા પિત્રિઓને આપેલું અન્ન રાક્ષસોને પામે છે,
 પિત્રિઓને નહિ ॥૩૦॥ તેમા દૈવ (વૈશ્વદેવમા) કર્મમા ઉત્તરભાગમા
 પૂર્વાભિમુખે રહેલા દ્વિજોને પિત્ર્યકર્મમા પૂર્વભાગમા ઉત્તરભિમુખે બેસારે
 ॥૩૧॥ દૈવકર્મમા બે બ્રાહ્મણો અને પિત્ર્યકર્મમા ત્રણ બ્રાહ્મણોને જમાડે
 અથવા બન્નેમાપણ એકએક બ્રાહ્મણને જમાડે લાલે સુસમૃદ્ધિસંપન્ન હોય
 તોપણ આથી અધિક વિસ્તાર (અધિક બ્રાહ્મણ નિમનણમા) કરવામા આ-
 સન્ન થાય નહિ ॥૩૨॥ કેમતો વિસ્તારમા બે પ્રવૃત્તિ છે તે સત્ક્રિયા દેશ
 કાળ શૌચ બ્રાહ્મણ આ પાત્રની સંપત્તિ-ગુણોત્કર્ષને નાશ કરે છે વિસ્તાર
 રમાં પ્રવર્તવાને આ પાત્રની ગુણસંપત્તિ નજ સિદ્ધ થાય માટે વિસ્તારમા
 દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરીને સત્ક્રિયા આદિકના સમુત્કર્ષમા જ આદર કરવો 'દેશ
 કાલદ્રવ્યપાત્રપૂજોપકરણાદિ ચ । વિસ્તરેણ યથાદ્વાલ ન સ્વાદેવેતિ નિશ્ચિ-
 ત્તમ્ ॥' એમ સ્કાંદમા કહ્યું છે ॥૩૩॥ વરેલા વિપ્રો શ્રાદ્ધભૂમિમા જમવા

ચારી વામોજનાર્થમુપસ્થિતઃ । ઉપવિષ્ટેષુ વિષ્ટેષુ કામં તમપિ ભોજ-
યેત્ ॥૩૪॥ દન્તધાવનતામ્બૂલં તૈલાભ્યક્તમભોજનમ્ । રત્યૌપધપ-
રાન્નં ચ શ્રાદ્ધકૃત્સપ્ત વર્જયેત્ ॥૩૫॥ પુનર્ભોજનમધ્યાનં ભારાધ્યય-
નમૈથુનમ્ । દાનં પ્રતિગ્રહં હોમં શ્રાદ્ધમુક્ષાદ વર્જયેત્ ॥૩૬॥ મોક્ષ્ય-
ન્કરિષ્યન્ શ્વઃ શ્રાદ્ધં પૂર્વરાત્રૌ પ્રયત્નતઃ । ભોજનં ચ વ્યવાયં ચ
ક્રતાવપિ વિવર્જયેત્ ॥૩૭॥ શ્રાદ્ધં દત્ત્વા ચ મુક્ત્વા ચ પુમાન્ યસ્તુ
સ્ત્રિયં વ્રજેત્ । પિતરસ્તસ્ય તન્માસે તસિન્નેતસિ શેરતે ॥૩૮॥ અન્ન-
ક્ષીરઘૃતક્ષૌદ્રૈરૈક્ષેવેણ ચ તર્પિતાઃ । પ્રામુચન્વ્યક્ષયાં તૃપ્તિં સર્વે પિતૃ-
ગણા અપિ ॥૩૯॥ પલપૈતૃકમુક્તં યત્કચિત્તત્તુ કલૌ યુગે । નિપિ-
દ્ધમસ્તિ નિગમે કર્તવ્યં તન્ન કર્હિચિત્ ॥૪૦॥ પરાશરો મુનિશ્રેષ્ઠઃ
પ્રાહાતઃ સકલાન્મુનીન્ । અનુવતાન્સુવતાદીન્મુત્યા યસ્ય સ્મૃતિઃ

એસતા તે સમયે જો બીજો ભિક્ષુક કે બ્રહ્મચારી જમવા માટે આવે તો તેને
થણુ ચથેદ તે શ્રાદ્ધમાં જમાડે ॥૩૪॥

શ્રાદ્ધકર્તા પુરૂષ કાષ્ઠવડે દાંત ઘસવાપૂર્વક દાંતણુ, તાંબૂળભક્ષણુ, તેલ
ચોળીને સ્નાન, સ્ત્રીસંગ, ઔષધસેવન, પરાન્નભોજન, ઉપવાસ, આ સાત
કર્મોને ત્યાગ કરે ॥૩૫॥ બીજીવાર ભોજન, આમાતર જવા નિમિત્તે માર્ગનું
ઉદ્ધવન, ભારવહન, વેદાધ્યયન, મૈથુન, દાન દેવું, દાન લેવું, હોમ, આ
આઠ કર્મોને શ્રાદ્ધલોકતા ત્યાગ કરે ॥૩૬॥ આવતે દિવસે કરવામા આવનારા
શ્રાદ્ધમા જમનારો અને શ્રાદ્ધને કરનારો પુરૂષ પૂર્વરાત્રિએ ભોજન અને
ઋતુકાળમાપણુ ભાર્યાંગમન પ્રયત્નથી પરિવર્જે ॥૩૭॥ જેતો પુરૂષ શ્રાદ્ધ
કરીને અને જમીને સ્ત્રીસંગને કરે તેના પિત્રિઓ તે માસમા તેના વીર્યમા
મુવેછે ॥૩૮॥ અન્ન દુધ ઘૃત મધ ગોળ આદિકવડે તૃપ્ત કરેલા તમામ
પિત્રિઓ સંપૂર્ણ તૃપ્તિને પામેછે ॥૩૯॥ જેતો માસવડે શ્રાદ્ધકર્મની કોષ્ઠએ
અભ્યનુસા કરીછે તેતો કળિયુગમા વેદનિષિદ્ધ છે, માટે તેનાથી શ્રાદ્ધ કદાપિ
નજ કરવું ॥૪૦॥ જેની સ્મૃતિ કળિમા મુખ્ય છે તે મુનિશ્રેષ્ઠ પરાશરે પોતાને
અનુસરેલા મુન્નતાદિ સમસ્ત મુનિશિષ્યોને એમ કહ્યું છે કે—તેતે કળિમાં
નિપજવું શાક, અન્ન દુધ ઘૃત ગોળ મધ, ઇલાદિકવડે વિપ્રોને તૃપ્ત કરવાથી

કલૌ ॥૪૧॥ અગ્નં ક્ષીરં ઘૃતં ક્ષૌદ્રમૈશ્વર્યં કાલશાકવત્ । પૃથૈસ્તુ
તર્પિતૈર્વિગ્રૈસ્તુપ્યન્તિ પિતરો નૃણામ્ ॥૪૨॥ યસ્તુ પ્રાણિવધં કૃત્વા
માંસેન તર્પયેત્પિતૃન્ । સોઽવિદ્વાંશ્ચન્દનં ત્યક્ત્વા કુર્યાદન્નારલેપ-
નમ્ ॥૪૩॥ ક્ષિત્ત્વા ક્રૂપે યથા કિઞ્ચિદ્વાલ આદાતુમિચ્છતિ । પત-
ત્યજ્ઞાનતઃ સોઽપિ માંસેન શ્રાદ્ધકૃત્તથા ॥૪૪॥ ઇતિ તદ્વચનાન્નિત્યં
શ્રાદ્ધે માંસં વિવર્જયેત્ । ધર્મશાસ્ત્રમુપાશ્રિત્ય વર્તમાનઃ સુધીઃ
પુમાન્ ॥૪૫॥ નિર્દોષં પાયસં તસ્માદ્વિધાન્યાનિ ચ દ્વિજઃ । અર્પ-
યેત્સર્વપિતૃભ્યસ્તેન તુપ્યન્તિ તે સહુ ॥૪૬॥ પયો દધિ ઘૃતં ચૈવ
ગવાં શ્રાદ્ધેષુ પાવનમ્ । મહિષીણાં ઘૃતં શ્રેષ્ઠં પ્રાહુર્ન તુ પયઃ ક્વચિ-
ત્ ॥૪૭॥ કાલઃ કુતુપસંશ્ચ તથા નેપાલકમ્બલઃ । રૌપ્યં દર્મા-
સ્તિલાઃ શ્રાદ્ધે દૌહિત્ર્યેતિ પાવનાઃ ॥૪૮॥ ગોત્રનાસ્ત્રી સમુચાર્ય

નરોના પિત્રિઓ તૃપ્ત થાય છે. જેતો પ્રાણિવધ કરીને માંસવડે પિત્રિઓને
તૃપ્ત કરવા યત્ન કરેછે તે અજ્ઞ ઘસેલા ચંદનનો લાગ કરી ઘસેલા અંગારથી
અનુલેપ કરવાનો યત્ન કરેછે. (એવો મૂર્ખ જાણુવો) જેમ કોઈ બાળક
કિંચિત્ વસ્તુ હુવામાં ફેંટી દઈને તેને ચઢણુ કરવા ઇચ્છતાં અજ્ઞાનથી અંદર
પડેછે તેમ માંસવડે શ્રાદ્ધ કરનારો પણ અનર્થમાં પડેછે. (આ ત્રણ શ્લોકો
પરાશરસ્મૃતિના છે) ॥૪૧-૪૪॥ હે દ્વિજ ! આવું પરાશરવચન છે તો
ધર્મશાસ્ત્રના તાત્પર્યને જાણનારો સુશુદ્ધિ પુરૂષ સર્વદૈવ શ્રાદ્ધમાં માંસને
વર્જે ॥૪૫॥ માટે દ્વિજ નિર્દોષ દુગ્ધ અને નમારાદિ મુનિધાન્ય સર્વ પિત્રિ-
ઓને અર્પે તેથી પિત્રિઓ વિશેષતઃ નિશ્ચે તૃપ્ત થાય છે ॥૪૬॥ તેમાં ગાયોનું
દુધ દહીં ઘૃત શ્રાદ્ધમાં પાવન છે પણ લેંસોનું નહિ. લેંસોનું ઘૃતમાત્ર શ્રેષ્ઠ છે.
પણ દુધ દહીં ક્યારેય નહિ ॥૪૭॥ કુતપ કાળ, (દિવસના પનર મુહૂર્તો
છે તેમાં આઠમો મુહૂર્ત) નેપાળ દેશનો કાંમળો, રૂપાનું પાત્ર, દર્ભ, તિલ,
દીકરીનો દિકરો, આટલા શ્રાદ્ધમાં પાવન છે ॥૪૮॥ ગોત્ર તથા નામને
ઉચ્ચારીને ક્ષણુદાનાદિકને કરે. તે શૌનકે કહ્યું છે—‘ગૃહીત્વાઽમુકસંજ્ઞસ્યા-
મુકગોત્રસ્ય ચામુકે । શ્રાદ્ધે તુ વૈશ્વદેવાર્થં કરણીયઃ ક્ષણસ્વયા ॥’ હૃત્વેવં
શ્રાદ્ધકૃદુપાદોં તથેતિ વદેત્તુ સઃ । શ્રાદ્ધસ્ય કર્તા સ મૃયાત્તં પ્રાપ્નોતુ ભવા-

ક્ષણદાનાદિકં ચરેત્ । સકારેણ ચ વક્તવ્યં ગોત્રં સર્વં ધીમતા ॥૪૯॥ ગોત્રસ્ય ત્વપરિજ્ઞાને કાશ્યપં ગોત્રમુચ્ચરેત્ । યસ્માદાહ શ્રુતિઃ સર્વાઃ પ્રજાઃ કશ્યપસમ્ભવાઃ ॥૫૦॥ પૃથિવીપત્પિતા પ્રોક્તસ્ત્પિતા ચાન્તરિક્ષસત્ । અભિધાનાપરિજ્ઞાને દિવિપત્પિતામહઃ ॥૫૧॥ વિભક્તિમિસ્તુ યત્કિંચિત્પિત્રાદિભ્યઃ પ્રદીયતે । તત્સર્વં સફલં જ્ઞેયં વિપરીતં નિરર્થકમ્ ॥૫૨॥ અક્ષવ્યાસનયોઃ પૃષ્ઠી દ્વિતીયાવાહને

નિતિ । સ વદેવ્યામવાનીતિ इतरस्त प्रति द्विजः ॥' ઇતિ અર્થ-“શ્રાદ્ધકર્તા યજ્ઞમાન શ્રાદ્ધમાં વરવાના વિપ્રના ગોઠણ પકડીને એમ કહે કે-અમુક નામના અને અમુક ગોત્રના મારા અમુકના અમુક શ્રાદ્ધમાં વૈશ્વદેવાર્થે તમારે ક્ષણ (અવકાશ કે નક્કી કરાવ) કરવો પછી તે શ્રાદ્ધણુ ઓ તથા (અહુ સાડ તમારું તે સ્વીકારું છું) એમ કહે. પછી શ્રાદ્ધકર્તા કહે કે-તમે તે ક્ષણને પ્રાપ્ત થાને. પછી વિપ્ર બોલે કે-પ્રાપ્ત થવાનું હું સ્વીકારું છું, એરીને પિતૃવ્યં ક્ષણ કરવાનો પણ જાણી લેવો” તેમા ઓત્રોચારમા આ વિશેષ છે-શુદ્ધિમાન શ્રાદ્ધકર્તાએ સર્વં સકાર અક્ષરે સહિત ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. જેમ કે-‘કાશ્યપસગોત્ર પરાશરસગોત્ર’ ઇત્યાદિ જાણી લેવું. તે મત્સ્યપુરાણમા કહ્યું છે-‘સકારેણ તુ વક્તવ્યં ગોત્રં સર્વં ધીમતા । સકાર. કુવપો જ્ઞેયસ્તસ્યાય સ્તેન તં વદેત્ ॥’ ઇતિ ॥૪૯॥ ગોત્રનું પરિજ્ઞાન ન હોય તો કાશ્યપગોત્ર ઉચ્ચારવું, કેમતો સર્વ પ્રજાઓ કશ્યપથક્રી થએલીછે એમ શ્રુતિ કહેછે ॥૫૦॥ પિત્રાદિકના નામનું પરિજ્ઞાન ન હોય તો ‘પૃથ્વીપત્’ આ નામથી પિતાનો નિર્દેશ કરે. ‘અન્તરિક્ષસત્’ આ નામથી પિતામહનો નિર્દેશ કરે. ‘દિવિપત્’ આ નામથી પ્રપિતામહનો નિર્દેશ કરે ॥૫૧॥ આસનાદિ દાનમાં જે વિભક્તિપ્રયોગનિયમો આગળ કહેવામાં આવશે તેને અનુસરીને પિત્રાદિકને જે કાંઈપણ આપવામાં આવેછે તે સર્વ સફળ સમજવું. વિભક્તિના વિપરીતપણામાંતો તે વ્યર્થ થાય છે ॥૫૨॥ તે નિયમ આ પ્રકારે છે-અક્ષય અને આસનમાં પૃષ્ઠી વિભક્તિ વાપરવી ‘પિતૃગામદ્માસનમ્’ એમ પૃથયતથી ઉચ્ચારણુ કરવું. તથા ‘પિતૃગામિદ્માસનમ્’ એમ પૃથયંતથી ઉચ્ચારણુ કરવું. તથા ‘પિતૃ-પિતામહ-પ્રપિતામહાન્ બાવાહયામિ’ એમ

તથા । અન્નદાને ચતુર્થો સ્યાચ્છેપાઃ સમ્બુદ્ધયઃ સ્મૃતાઃ ॥૫૩॥ વિસર્ગ-
શ્ચાલકઃ સ્વે વિકિરઃ પક્ષિવારણમ્ । કરશુદ્ધિરપોશાનં પિતૃપૂર્વાણિ
પદ્મસદા ॥૫૪॥ સ્વાગતે સ્વસ્તિવચને ગોત્રશેષે પ્રદક્ષિણે । અર્ધ્યં ચ
દક્ષિણાદાને પદ્મસુ સર્વ્યં વિધીયતે ॥૫૫॥ અગસ્ત્યં મૃદ્ધરાજં ચ
તુલસી શતપત્રિકા । ચમ્પકં તિલપુષ્પં ચ પિતૃણાં વલ્લભાનિ પદ્મ
॥૫૬॥ કેતકીં કરવીરં ચ વકુલં કુન્દકં તથા । પાટલાં ચેવ જાતીં
ચ શ્રાદ્ધે યજ્ઞેન વર્જયેત્ ॥૫૭॥ અનગ્નિરધનો વાપિ તથૈવ વ્યસના-
ન્વિતઃ । આમશ્રાદ્ધં દ્વિજઃ કુર્યાદ્દુપલસ્તુ સદૈવ હિ ॥૫૮॥ મૃતાહં
ચ સપિણ્ડં ચ ગયાશ્રાદ્ધં મહાલયમ્ । આપન્નોઽપિ ન કુર્વોત શ્રાદ્ધ-
મામેન વૈ દ્વિજઃ ॥૫૯॥ આવાહને સ્વધાકારે મન્ત્રાશ્ચોહ્યા વિસર્જને ।

આવાહનમા દ્વિતીયાત ઉચ્ચારણ કરવું. ‘વિશ્વદેવેભ્ય હૃદમન્નમ્, પિતૃમ્ય
હૃદમન્નમ્’ એમ અન્નદાનમા ચતુર્થત પ્રયોગ કરવો આશીની વિભક્તિઓ
સંબોધન વાપરવી ॥૫૩॥ વિસર્જન, પાત્રચાલન, વિકિર, પક્ષિવારણ,
હસ્તશુદ્ધિ, અપોશાન, આ છ કર્મો પિતા પ્રથમ જેમા છે એવા કરવા
(બીજા તો દેવ પ્રથમ જેમા છે એવું કરવું) ॥૫૪॥ સ્વાગત, સ્વસ્તિવ-
ચન, ગોત્રશેષ, પ્રદક્ષિણ, અર્ધ્ય, દક્ષિણાદાન, આ છ કર્મોમા સર્વ કરવું
અન્યત્ર તો અપસર્વ (જમણે ખસે જનોઈ) કરવું ॥૫૫॥ પુષ્પોમા
અગથીયાના પુષ્પો, ભાગરાના પત્રો, બે પત્રવાળી તુલસીમાળ્યો, આમ-
ળીના પત્રો, ચપાના પુષ્પો, તલના પુષ્પો, આ છ વસ્તુઓ પિત્રિઓને
વિશેષ વહાલી છે ॥૫૬॥ કેતકી, કણેર, બોળસરી, કુંદપુષ્પો (મોગરો)
પાટળ, જાતી, (જાંબના પુષ્પો) આ છ પુષ્પો શ્રાદ્ધમા પ્રયત્નથી વર્જવા
॥૫૭॥ જેતો અગ્નિવર્ણત કે ધનહીન હોય તથા વિપત્તિપીડિત હોય તે
દ્વિજ આમશ્રાદ્ધ-અપકવ અન્નવડે શ્રાદ્ધને કરે શૂદ્રતો સદૈવ આમ
શ્રાદ્ધ કરે ॥૫૮॥ મૃતાહ-સાવત્સરિક શ્રાદ્ધ, આપરપક્ષિક શ્રાદ્ધ, સપિંડ-
શ્રાદ્ધ તથા ગયાશ્રાદ્ધને આપત્તિને પામેલોપણુ દ્વિજ કાયા અન્નથી ન કરે
॥૫૯॥ આમશ્રાદ્ધવિધિવિષે કરવામા આવનારા આવાહનમા, સ્વધાકારમા
અને વિસર્જનમા મત્રો શુદ્ધજનોએ ઊઘા-ઊહથી પઠવા આવાહનમા-

અન્યકર્મણ્યનૂદ્યાઃ સ્યુરમશ્રાદ્ધવિધો વુધૈ ॥૬૦॥ આમાન્નસ્યા-
પ્યભાવે તુ શ્રાદ્ધં કુર્વાતિ વુદ્ધિમાન્ । ધાન્યાચ્ચતુર્ગુણેનેવ હિરણ્યેન
સુરોચિષા ॥૬૧॥ પુત્રજન્મનિ કુર્વાતિ શ્રાદ્ધં હેન્નેવ વુદ્ધિમાન્ । ન
પક્ષેન ન ચામેન કલ્યાણાન્યભિકામયન્ ॥૬૨॥ સમગ્રં યસ્તુ શક્નોતિ
કર્તુ નૈવેહ પાર્વણમ્ । સ તુ સદ્ગુણવિધિના શ્રાદ્ધકાલે તદાચરેત્
॥૬૩॥ આવાહનં સ્વધાશબ્દમર્ચ્યાગ્નૌરુરણે તથા । વિકિર પિન્ડદાનં
ચ સાદ્ગુણે પદ્ધિવર્જયેત્ ॥૬૪॥ પિન્ડમાત્રં પ્રદાતવ્યમભાવે દ્રવ્ય-
વિપ્રયોઃ । શ્રાદ્ધીયાહનિ સમ્પ્રાપ્તે ભવેન્નિરશનોઽથવા ॥૬૫॥ ઉદ-
કુમ્ભં પ્રદદ્યાદ્રા દ્રાહ્મણાય ફલાન્વિતમ્ । તૃણાનિ વા ગવે દદ્યાન્ન

‘હવિષે અન્નવે’ આના સ્થાનમા ‘હવિષે સ્વીકર્તવે’ આવા પદનો ઊઠ કરવો
સ્વધાકારમા-‘નમો વ વિતર હવે’ આમા ધૃષેપદસ્થાનમા ‘આમદ્રવ્યાય’
આ પદનો ઊઠ કરવો વિસર્જનમા-‘વાજેવાજે’ આ મન્તમા ‘તૃષ્ણા’ આ
પદના સ્થાનમા ‘તપ્સ્યત’ અથવા ‘તૃપ્યત’ એવો ઊઠ કરવો યદ્યપિ તસ્મા-
દ્વચ નોદેત’ એમ ત્રયામા ઊઠનો નિષેધ કર્યો છે તથાપિ આ વચનબળથી
આમા ઊઠ થાયજા અન્ય કર્મમા તો મન્તો ઊઠથી ન બોલવા આમા વિશે
પપણુ ‘ઋહમાહ વિષ્ણુ’ ઇત્યાદિકથી નિર્ણયસિંધુમા કહેલો જણવો ॥૬૦॥
આમાન્નથી શ્રાદ્ધ કરવાનીપણુ અનુકૂળતા ન હોય તો બુદ્ધિમાન્ માનવ
આમાન્નથક્રી મૂલ્યેકરીને ચારણણ શુદ્ધ સુવર્ણથી શ્રાદ્ધ કરે ॥૬૧॥
બુદ્ધિમાન્ નર પુત્રજન્મમાતો રાધેલા અન્નથી કે આમ-કાચા અન્નથી
શ્રાદ્ધ ન કરે, કિંતુ સુવર્ણથીજ કરે કેમતો તેથી કટ્યાણની અભિવૃદ્ધિ
થાય છે ॥૬૨॥ જોતો આ શ્રાદ્ધોમધ્યે સમગ્ર પાર્વણુ શ્રાદ્ધ કરવા અશક્ત
હોય તે પુરૂષ શ્રાદ્ધાવસરે સકટપવિધાનથી તે શ્રાદ્ધને કરે ‘પાત્રે મોગ્યસ્ય
વાન્નસ્ય દાન સદ્ગુણ ઉચ્યતે’ આવો સંકટપશુદાર્થ કહ્યોછે ॥૬૩॥ આ સંક-
ટપશ્રાદ્ધમા સમન્તક આવાહન, સ્વધાશબ્દ, અર્ધપાત્રપૂરણ, અગ્નૌકરણ,
વિકિર, પિન્ડદાન, આ છ કર્મોને ત્યાગ કરે ॥૬૪॥ દ્રવ્ય તથા વિપ્રના અભા-
વમા શ્રાદ્ધદિન પ્રાપ્ત થતા પિન્ડમાન્ આપવો અથવા નિરશન-અન્નાદિ આહા-
રમાત્રે વર્જિત થાય ॥૬૫॥ અથવા કૃષ્ણસહિત જળપૂર્ણ કળશનુ દાન શ્રાદ્ધ-

તુ શૂન્યં દિનં નયેત્ ॥૬૬॥ શ્રાદ્ધાત્પૂર્વં બ્રહ્મયજ્ઞં ન કુર્યાત્તર્પણં તથા ।
 પિત્રોઃ શ્રાદ્ધાનન્તરં તુ દ્વયં કુર્વાત વહ્નયઃ ॥૬૭॥ મહાલયાદિકં
 શ્રાદ્ધમાર્તવે સતિ યોપિતઃ । પશુમેઽહિ પ્રકર્તવ્યમમાવાસ્યાદિ-
 નેઽથવા ॥૬૮॥ પુષ્પવત્સપિ દારેષુ વાર્ષિકં માસિકાનિ ચ । મૃતાહ
 એવ કાર્યાણિ પાકેનૈવ યથાવિધિ ॥૬૯॥ વ્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધ-
 પ્રાપ્તૌ યથાવિધિ । શ્રાદ્ધં વિધાયોપવસેદાગ્રાય પિતૃસેવિતમ્ ॥૭૦॥
 વૈષ્ણવૈસ્તુ વિશેષેણ શ્રાદ્ધમેકાદશીમવમ્ । દ્વાદશ્યામેવ કર્તવ્યં
 પિતરો વૈષ્ણવા યતઃ ॥૭૧॥ સન્ધ્યાસિનોઽપ્યાવ્દિકાદિ પુત્રઃ કુર્યા-
 યથાવિધિ । મહાલયે તુ ચચ્છ્રાદ્ધં દ્વાદશ્યાં પાર્વણં હિ તત્ ॥૭૨॥
 આમશ્રાદ્ધં તુ પૂર્વાહ્ને ઇકોદિષ્ટં તુ મધ્યતઃ । પાર્વણં ત્વપરાહ્ને સ્યા-
 ત્પ્રાતર્વૃદ્ધિનિમિત્તકમ્ ॥૭૩॥ મૃતાહં મૃતમાસં વા પિત્રાદેર્યો ન

હુને કરે. અથવા ગાયોને ઘાસ નાખે. તે શ્રાદ્ધદિવસને શૂન્ય-કિંચિત્ સુકૃતે
 રહિતતો નજ નિર્ગમન કરે ॥૬૬॥ માતાપિતાના શ્રાદ્ધવિધિથી પહેલાં
 બ્રહ્મયજ્ઞ તથા તર્પણને ન કરે. કિંતુ શ્રાદ્ધની સમાપ્તિ કર્યા પછી તો તે
 બન્નેને કરે. આ નિયમ બહુવચન-અવેદીઓને અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે
 ॥૬૭॥ મહાલયાદિ શ્રાદ્ધતો ભાર્યા રજસ્વળા થતાં ન કરે. કિંતુ તેણી
 પાંચમે દિવસે જ્ઞાન કરી શુદ્ધ થતાં કરે અથવા અમાવાસ્યાએ કરે ॥૬૮॥
 વાર્ષિક અને માસિક શ્રાદ્ધ તો પત્ની રજસ્વળા થતાં પણ મૃતદિવસેજ
 પાકથીજ યથાવિધિ કરે ॥૬૯॥ વ્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થતાં તે શ્રાદ્ધ
 યથાવિધિ કરીને પિતૃનિવેદિત અન્નને મુંઘીને ઉપવાસ કરે ॥૭૦॥ વૈષ્ણવોએ
 તો એકાદશીદિને શ્રાદ્ધ નજ કરવું. કિંતુ દ્વાદશીએ (પારણાદિનેજ) કરવું.
 કેમતો એના પિત્રિઓપણુ વૈષ્ણવો છે ॥૭૧॥ સંન્યાસિનાપણુ વાર્ષિકાદિ
 શ્રાદ્ધને પુત્ર યથાવિધિ કરે. તેમનું જે મહાલયશ્રાદ્ધ છે તેતો દ્વાદશીએ કરે
 અન્ય તિથિએ નહિ. તેમ કરવાથી તે શ્રાદ્ધ પાર્વણુ થાય છે ॥૭૨॥ વળી
 શ્રાદ્ધભેદથી કાળભેદનિયમ જાણવો. તે એવીરીતે કે આમશ્રાદ્ધ તો પૂર્વાહ્ને
 કરવું. એકોદિષ્ટ તો મધ્યાહ્ને કરવું. પાર્વણુતો અપરાહ્ને કરવું. વૃદ્ધિનિ-
 મિત્તકતો પ્રાતઃકાળે કરવું ॥૭૩॥ જે પિત્રાદિકના મૃતમાસને કે મૃતતિ-

વેત્તિ સ' । માર્ગે માથેઽથવાઽમાયાં શ્રાદ્ધમાબ્દિકમાચરેત્ ॥૭૪॥
 યજ્ઞોદ્ગ્રાહપ્રતિષ્ઠાસુ મેઘલાવન્ધમોક્ષયોઃ । નિપેકાદૌ ચ દીક્ષાયાં
 વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં સમાચરેત્ ॥૭૫॥ વૃદ્ધૌ તીર્થે ચ સન્ન્યસ્તે તાતે ચ પતિતે
 સતિ । ચેભ્ય ઇવ પિતા દયાત્તેભ્યો દયાત્સ્વયં સુત. ॥૭૬॥ અર્ધ્ય-
 માવાહનં ચેવ દ્વિજાહુષ્ઠનિવેશનમ્ । તૃત્તિપ્રશ્નં ચ વિકિર તીર્થશ્રાદ્ધે
 વિવર્જયેત્ ॥૭૭॥ શ્રાદ્ધેષ્વેતેષુ સર્વેષુ પ્રાપ્તા અતિથયો દ્વિજ । ।
 મોજનીયાઃ પ્રયત્નેન યત્સ્યાચ્છ્રાદ્ધસ્ય પૂર્ણતા ॥૭૮॥ વ્રહ્મચારી સ્વપિ
 ઓસ્તુ કુર્યાદેવૌર્ધ્વદેહિકમ્ । માસિકાન્યાબ્દિકાચં ચ શ્રાદ્ધં સર્વં
 યથાવિધિ ॥૭૯॥ સન્ન્યાસી તુ ન કુર્વોત માતાપિત્રોરપિ ક્વચિત્ ।
 મૃતાશૌચં ચાશ્રુપાતં શ્રાદ્ધપિષ્ઠોદકક્રિયામ્ ॥૮૦॥ સ્વાધિકારા-

થિને ન જાણતો હોય તે વાર્ષિક શ્રાદ્ધ માર્ગશીર્ષ કે માથ માસમા કે જે કોઈ
 અમાવાસ્યાએ કરે (માસના અપરિજ્ઞાનમા માર્ગ કે માથ માસમા કરવું
 અને તિથિના અપરિજ્ઞાનમા અમાવાસ્યાએ કરવું આવી બેવસ્થા સમ
 ઝવી) ॥૭૪॥ (વૃદ્ધિશ્રાદ્ધનો કાળ કહેછે) યજ્ઞ વિવાહ, દેવપ્રતિષ્ઠા, ઉપ
 નયન, સમાવર્તન, ગર્ભાધાનાદિ સસ્કારો, દીક્ષા, આટલાંને વિષે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ
 કરવું ॥૭૫॥ પિતા સન્ન્યાસી થયો હોય કે પતિત થયો હોય તો પૂર્વે
 પિતાએ જે પિત્રિઓને આપ્યું હોય તેમનેજ પુનઃ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમા અને તીર્થ
 શ્રાદ્ધમા આપે (પણ પોતાના પિતાને ન આપે) ॥૭૬॥ તીર્થશ્રાદ્ધમા
 'યા દિવ્યા આપ' ઇત્યાદિ મન્ત્રોવડે અર્ધ્યપ્રદાન, 'વિશે દેવાસ આગતા'
 ઇત્યાદિ ઋચાઓવડે આવાહન, 'હૃદ વિષ્ણુર્વિચક્રમે' આ ઋચાવડે અન્નમા
 દ્વિજનો અગુષ્ઠ મુકાવવો, 'વૃક્ષા સ્થ' એમ વિપ્રોપ્રતિ તૃત્તિપ્રશ્ન, 'ચેઽન્નિ
 દગ્ધા' આ ઋચાવડે ભૂમિઉપર વિકિર અન્નપ્રદાન, આટલાંને ત્યાગ કરે
 ॥૭૭॥ હે દ્વિજ ! આ સર્વ શ્રાદ્ધોમા જે અતિથિઓ આવે તો તેપણુ પ્રય
 તથી ભોજનીય છે, જેથી શ્રાદ્ધની પૂર્ણતા થાય ॥૭૮॥ બ્રહ્મચારી પોતાની
 માતાપિતાનુ તો ઔર્ધ્વદૈહિક-પ્રેતસસ્કરણાદિરૂપ, માસિક શ્રાદ્ધ, વાર્ષિક
 શ્રાદ્ધાદિ સર્વ શ્રાદ્ધ યથાવિધિ કરે ॥૭૯॥ સન્ન્યાસીતો માતાપિતાનુ પણ
 ઔર્ધ્વદૈહિક શ્રાદ્ધ, મૃતાશૌચ અને અશ્રુપાતને કદાપિ ન કરે ॥૮૦॥ જે

નુસારેણ યથાશક્તિ સદૈવતાન્ । નાર્ચયેદ્યઃ પિતૃન્કાલે સ પતેન્નરકે
 ધ્રુવમ્ ॥૮૧॥ અરોગઃ પ્રકૃતિસ્થશ્ચ ચિરાયુઃ પુત્રપૌત્રવાન્ । અર્થવા-
 નર્થભોગી ચ શ્રાદ્ધકર્તા ભવેન્નરઃ ॥૮૨॥ ક સન્તિ પિતરશ્ચેતિ
 કૃત્વા મનસિ યો નરઃ । શ્રાદ્ધં ન કુરુતે તસ્ય રક્તં ક્રુદ્ધાઃ પિવન્તિ
 તે ॥૮૩॥ યથા ગોપુ પ્રનયો વૈ વત્સો વિન્દતિ માતરમ્ । एवं શ્રા-
 દ્ધાન્નમુદ્દિષ્ટં મન્ત્રઃ પ્રાપ્યતે પિતૃન્ ॥૮૪॥ દેવો યદિ પિતા જાતઃ
 શુભકર્માનુયોગતઃ । તસ્યાન્નમમૃતં ભૂત્વા નૂનં તત્રોપતિષ્ઠતે ॥૮૫॥
 મર્ત્યત્વે ભોજ્યરૂપેણ પશુત્વે ચ તૃણં ભવેત્ । શ્રાદ્ધાન્નં વાયુરૂપેણ
 નાગત્વેऽપ્યનુગચ્છતિ ॥૮૬॥ તત્તદન્નતયૈવેત્યં શ્રાદ્ધાન્નં સર્વયોનિપુ ।

ગૃહસ્થ, પોતાના અધિકારને અનુસારે તે તે શ્રાદ્ધકાળે પિત્રિઓને અને
 દેવતાઓને પૂજે નહિ તે નિશ્ચે નરકમાં પડે છે ॥૮૧॥ જે નર નિયમિત કાળે
 શ્રાદ્ધને શ્રદ્ધાથી કરે છે તેતો રોગરહિત દૃઢગાત્રવાળો, પુત્રપૌત્રસંપન્ન,
 ધનધાન્યસંપન્ન, તેના ભોગમાં સમર્થ અને દીર્ઘાયુ થાય છે ॥૮૨॥ કયા
 પિત્રિઓ ? કયા છે ? (કોઈ કયાય નથીજ) માતા કે પિતા મરતાં યથા-
 કર્મ અન્ય યોનિને પામે છે, આનાથી તેમની તૃપ્તિ શી ? કશીપણ નથી,
 આવા અસદ્ગ્રાહીને કરતો નાસ્તિક જે નર શ્રાદ્ધને કરતો નથી તેનું રૂઢિર
 તેના પિત્રિઓ ક્રોધ પામીને પિવે છે ॥૮૩॥ જેમ માતાથકી વિયોગ પામેલો
 વત્સ સહસ્ર ગાયોમધ્યે પોતાની માતાનેજ ખોળીને પામે છે તેમજ પોતાના
 પિત્રિઓને ઉદ્દેશીને આપેલું શ્રાદ્ધાન્ન તેમને પામે છે. કેમ તો મંત્રજ
 પમાડે છે ॥૮૪॥ (એજ અર્થને કહે છે) પિતા મરણ પામતાં જે શુભ કર્મના
 યોગને લીધે દેવ થયો હોય તો તે આ શ્રાદ્ધમાં આપેલું અન્ન અમૃત
 થઈને ત્યાં તેને નિશ્ચે પ્રાપ્ત થાય છે. જે મનુષ્યભાવને પામ્યો હોય તો તેને
 ઉચિત ભોજ્યરૂપે થઈને તેને પ્રાપ્ત થાય છે. જે ગવાદિ પશુભાવને પામ્યો
 હોય તો તૃણરૂપે થઈને તેને પ્રાપ્ત થાય છે જે સર્પભાવને પામ્યો હોય તો
 વાયુરૂપે પણ તેની તૃપ્તિમાટે થાય છે. કિં અદુના-જે સ્વકર્માનુસારે જે જે
 યોનિમાં પ્રવેશ કરે છે તેતે યોનિને સમુચિત અન્નરૂપે પરિણામ પામીને તે આ
 શ્રાદ્ધાન્ન તેની પ્રીતિમાટે નિશ્ચે થાય છે, માટે અવશ્ય શ્રાદ્ધ પ્રયત્નથી કરવું

પ્રાપ્યતે પ્રાણિભિસ્તસ્માચ્છાદ્યં કાર્યં પ્રયત્નતઃ ॥૮૭॥ इत्येव ते विप्र !
મયા સમાસાચ્છાદ્યસ્ય સર્વોઽપિ વિધિર્યથાવત્ । પ્રકીર્તિતોઽથ-
ર્પિગણૈઃ સ્મૃતેષુ ધર્મેષુ વક્ષ્યે કલિવર્જ્યધર્માન્ ॥૮૮॥ इति श्रीमत्स-
ન્નિजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे आद्यविधिनिरूपण-
નામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—ધર્માઃ સ્ત્રીણાં ચ પુંસાં ચ ધર્મશાસ્ત્રેષુ
ભૂરિશઃ । વિસ્તરાદ્વર્ણિતાઃ સન્તિ વર્ણાશ્રમવતાં પૃથક્ ॥૧॥ युगा-
નુસારિણસ્ત્ર ચ ધર્મા ગ્રાહ્યા ન ચેતરે । મીષ્મોઽત્ર ભારતે પ્રાહ્યુધિ-
ષ્ટિરમિદં વચઃ ॥૨॥ अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे ।
अन्ये कलियुगे धर्मा यथाशक्ति कृता हि ते ॥३॥ त्याज्यान् धर्मान्

॥૮૫-૮૭॥ હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે મેં આ સર્વ શ્રાદ્ધવિધિ સંક્ષેપમાં યથાસ્થિત
નિરૂપણ કર્યો. હવે કળિવર્જ્ય ધર્મો જે મહર્ષિઓએ સ્મૃતિઓમાં નિરૂપણ
કર્યા છે તેનું નિરૂપણ કરું છું ॥૮૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિશ્ચવને...પંચમ-
પ્રકરણે ધર્મોપદેશે શ્રાદ્ધવિધિનિરૂપણનામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પુરૂષોના અને
સ્ત્રીઓના વર્ણાશ્રમાનુગુણ બહુ ધર્મો પૃથક્ પૃથક્ વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યા
છે. તે ધર્મો યુગભેદથી ભેદ પામેછે, તો યુગાનુસારીજ ધર્મો ગ્રહણ કરવા,
બીજા નજ ગ્રહણ કરવા. આ વિષયમાં ભીષ્મે યુધિષ્ઠિરપ્રતિ ભારતમાં આ
વચન કહ્યું છે કે—સત્યયુગમાં ધર્મો અન્ય છે, ત્રેતાયુગમાં ધર્મો અન્ય-
સત્યયુગના ધર્મોથપ્રી ભિન્ન છે, દ્વાપર યુગમાં ધર્મો અન્ય—ત્રેતાયુગધર્મો-
થપ્રી ભિન્ન છે અને કળિયુગમાં ધર્મો અન્ય—દ્વાપરધર્મોથપ્રી ભિન્ન છે.
તેતે યુગને અનુસારે ધર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવું. કેમતો યુગભેદથી જનોની
શક્તિ વિભેદ પામેછે. તો ધર્મપણ વિભેદ પામેજ ॥૧-૩॥ હે દ્વિજ ! તો

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને કળિવર્જ્ય ધર્મો તથા ધર્મવંશી દ્વિજોના વિશેષ
ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે.

કલિયુગે કતિચિત્તે વદામ્યહમ્ । યે નિપિદ્ધા પુરાણેષુ સ્મૃતિ-
 પ્યપિ ચ સર્વથા ॥૪॥ ગોમેધો નરમેધશ્ચ વાજિમેધસ્તથા મસ્રઃ ।
 મઘપાનં સુરાપાન ત્યાજ્યમાહુઃ કલૌ યુગે ॥૫॥ સૌત્રામણ્યામપિ મસ્રે
 વ્રાણેનાપિ સુરાગ્રહઃ । દેવાતિથિવરાર્થ ચ નૈવ કાર્ય પશોર્વેધઃ
 ॥૬॥ માંસદાન પિતૃભ્યશ્ચ શ્રાદ્ધે કાર્ય ન કર્હિચિત્ । અગ્નિહોત્ર ચ
 સન્ન્યાસો ન કર્તવ્યસ્તથા કલો ॥૭॥ ઝઢાના દ્વિજકન્યાનામક્ષ-
 તાનાં મૃતે પતૌ । પુનર્વિવાહકર્માપિ ન કર્તવ્ય કલો યુગે ॥૮॥ ન
 ધાર્યશ્ચામ્બુપાનાર્થ મૃત્તિકાયાઃ કમળહલુઃ । સુતાર્ય શ્રાતૃજાયાયાં
 ન નિયોજ્યશ્ચ દેવર ॥૯॥ ઘૃહધર્મ યથાશાસ્ત્રં યો ન પાલયિતું
 ક્ષમઃ । દીર્ઘકાલ વ્રહ્મચર્યં ન ધાર્ય તેન ચ કચિત્ ॥૧૦॥ દેહપાતો
 ભવેદ્યેન પ્રાયશ્ચિત્ત તુ તાદૃશમ્ । વાનપ્રસ્થાશ્રમશ્ચાપિ વર્જનીયઃ
 કલૌ યુગે ॥૧૧॥ આતતાયિદ્વિજવધો ધર્મયુદ્ધેઽપિ કર્હિચિત્ । ન

હવે હું તે કળિમા ત્યાજ્ય કેટલાક ધર્મો તમને કહ્યું જે ધર્મો પુરા
 ણોમા અને સ્મૃતિઓમા કળિવિષે સર્વથા વર્જ્યપણે કહ્યા છે ॥૪॥ જે
 અન્યયુગમા અભ્યનુસા આપેલા ધર્મો ગોમેધ અશ્વમેધ નરમેધ યજ્ઞો,
 સુરામઘપાન, સૌત્રામણીમા સુરાગ્રહણ કે આત્રાણરૂપ, દેવ અતિથિ વરા
 દિકમાટે પશુવધ, શ્રાદ્ધમા પિત્રિઓને માસદાન, ઇત્યાદિક છે તેને કળિ
 યુગમા ક્યારેય નજ કરે તથા અગ્નિહોત્ર અને સન્ન્યાસને કળિમા ન ધારણ
 કરે ॥૫-૭॥ તથા પરણાવેલી, નહિ રજસ્વળા થએલી દ્વિજકન્યાઓનો
 પતિ મરણ પામતા તેણીઓનું ફરી વિવાહકર્મ પણ કળિમા ન કરવું ॥૮॥
 તથા જળપાનાર્થે મૃત્તિકામય કમડળાનું સાતકાદિકે ધારણ અને પુત્રોત્પ
 ત્તિમાટે જ્યેષ્ઠભ્રાતાની પત્નીમા દીયરનો નિયોગ કળિમા ન કરવો ॥૯॥
 ઘૃહધર્મને યથાશાસ્ત્ર પાળવા અસમર્થ જને યાવજીવ બ્રહ્મચર્ય કળિમા
 જાગ્યે ન ધારવું ॥૧૦॥ જેનાથી દેહપાત થાય એવું પ્રાયશ્ચિત્ત તથા વાન
 પ્રસ્થાશ્રમ કળિયુગમા વર્જ્યો ॥૧૧॥ 'અગ્નિદો ગરદશ્ચૈવ શશ્વપાણિર્ધના
 પહ । ક્ષેત્રદારાપહારી ચ પટેતે જાતતાયિન ॥' આ સ્મૃતિએ કહેલા
 લક્ષણવાળા આતતાયિ બ્રાહ્મણનો વધ, ધર્મયુદ્ધમા પણ શસ્ત્રહસ્ત આત-

કર્તવ્યસ્તથા યજ્ઞો યજ્ઞ સ્યાત્પશુહિંસનમ્ ॥૧૨॥ સ્વર્ગાર્થમપિ
વાર્ધન્યે સ્ત્રિયા પુંસા ચ કર્હિચિત્ । ન કાર્યોઽગ્નિપ્રવેશશ્ચ મૃગ-
પાતસ્તથૈવ ચ ॥૧૩॥ મહાપ્રસ્થાનગમનં નૈવ કાર્યં હિમાલયે ।
ન ગંગાદિપ્રવાહે ચ હેયં ક્ષાપિ નિજં વપુઃ ॥૧૪॥ પ્રચ્છન્નં ચ મહા-
પાપે ક્વચિજ્ઞાતેઽપિ નિષ્કૃતિઃ । જપાદૈસ્તસ્ય કર્તવ્યા મૃત્યુપાયો
ન તુ ક્વચિત્ ॥૧૫॥ અપવાદે દુઃસહે ચ પ્રાપ્તે સમ્ભાવિતેન તુ ।
છન્નં સ્થેયં મનુષ્યેણ ન તુ નાશ્યં નિજં વપુઃ ॥૧૬॥ તથા સ્યાતુમ-
શક્તેન ગમ્યં દેશાન્તરં દ્રુતમ્ । ન તુ કાર્યો હ્યાત્મઘાતઃ પુરુષેણાપિ
યોપિતા ॥૧૭॥ દિનત્રયે વ્યતીતેઽપિ ધાન્યાદિપ્રાપ્તિમન્તરા । ચૌર્યં
તુ નૈવ કર્તવ્યં પુરુષેણ કલૌ યુગે ॥૧૮॥ પિતૃષ્વસુશ્ચ તનયા માતુ-
લસ્ય સુતા તથા । અસર્વણસ્ય કન્યા ચ નૈવોદ્વાહ્યા કદાચન ॥૧૯॥
ઘૃતપક્કં પયઃપક્કં કન્દુપક્કં ચ શૂદ્રતઃ । નૈવ બ્રાહ્મં બ્રાહ્મણેન સદા-

તાયિ વિપ્રનો વધ તથા પશુહિંસાપ્રધાન યજ્ઞ કળિમાં ક્યારેય નજ કરવો
॥૧૨॥ સ્વર્ગપ્રાપ્ત્યર્થે પણ વૃદ્ધવયમાં પણ પુરૂષે અને નારીએ અગ્નિપ્રવેશ
તથા ગિરિશિખરથકી પતન વિગેરેવડે પ્રાણત્યાગ ક્યારેય કળિમાં ન કરવો
॥૧૩॥ હિમાલયમાં મહાપ્રસ્થાનગમન નજ કરવું તથા ગંગાદિપ્રવાહમાં
નિર્જવપુનો ત્યાગ ક્યારેય ન કરવો ॥૧૪॥ કદાચિત્ મહાપાપ (ગુરૂશ્રીગ-
મનાદિ) ગુપ્તપણે થઇ જાય તોપણ શાસ્ત્રોક્તપણે જળાદિપ્રવેશ કે
વિપલક્ષણાદિ મરણોપાય કળિમાં નજ કરવો. જપાદિવડે તે મહાપાપનું
પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૧૫॥ તથા સંભાવિત મનુષ્યને દુઃસહ અપવાદ પ્રાપ્ત
થતાં કોઈ પણ સ્થળમાં છાનું રહેવું પણ વિપલક્ષણાદિવડે તનુત્યાગ ન
કરવો. જો રહસ્યમાં રહેવા અસમર્થ હોય તો તો તે સંભાવિત નર કે નારી
દેશાંતરમાં જલદી જાય, પણ આત્મઘાત તો નજ કરે ॥૧૬-૧૭॥ ત્રણ દિવ-
સપર્યંત અન્નાદિકના અલાભને લીધે પ્રાણસંશયને પામેલોપણ પુરૂષ પરસ્કેન-
થકી મૂળાદિકનું આહરણ અભ્યનુસાત પણ કળિમાં નજ કરે. ધણીની
અનુસા વિના આહરેલું તે ચૌર્યજ છે ॥૧૮॥ ક્ષેત્રની પુત્રી કે મામાની પુત્રી
અને અસમાનવર્ણની કન્યા કળિમાં ક્યારેય નજ પરણવી ॥૧૯॥ ઘૃતપકવ

ચારરતાદપિ ॥૨૦॥ શિષ્યેણ ગુરુપદ્યાં ચ નૈવ વૃત્યં ગુરાવિવ ।
 સદ્વ્યાસિમિર્ન કર્તવ્યં ચાતુર્વર્ણ્યં ચ મિક્ષણમ્ ॥૨૧॥ ગુરુવે દક્ષિણા
 દેયા શક્ત્યા ન તુ તદીપ્સિતા । અદ્વિર્ગોપીતશિષ્યાભિઃ કાર્યં નાચ-
 મનં તથા ॥૨૨॥ આશૌચસ્ય ન સદ્ગોચો વેદાદિગુણયોગતઃ ।
 કાર્યોઽસ્થિચયનાદૃધ્વમદ્રસ્પર્શશ્ચ ન ક્વચિત્ ॥૨૩॥ ઇત્યાદયઃ
 કલિયુગે ધર્મા ચર્જ્યતયોદિતાઃ । ઇષાં તુ વિધિવાક્યાનિ યુગાન્ત-
 રપરાણિ હિ ॥૨૪॥ તત્રાગ્નિહોત્રં સદ્વ્યાસો દ્વિજાનાં દ્વિજસત્તમ ! ।
 ધાર્મિકાણાં ધિરક્તાનાં શક્તાનાં વિહિતાવપિ ॥૨૫॥ યાવદ્ધર્મવિ-
 માગઃ સ્યાદાવદ્દેદશ્ચ ભૂતલે । ભવેત્તાવત્કલૌ શાસ્ત્રે દ્વયમેતદુદી-

પય પકવ અને કટાહમાં રાધેલુ સદાચારનિષ્ઠપણુ શુદ્ધથકી દ્વિજે કળિમાં
 નજ થહણુ કરવું ॥૨૦॥ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીએ (કે બ્રહ્મચારીએ) ગુરુ મરણુ
 પામતાં ગુરુને વિષેજ જેમ એમ ગુરુપત્નીમાં વર્તન નજ કરવું. તથા સંન્યા-
 સિએ સર્વ વર્ણમાં ભિક્ષાથહણુ અભ્યનુજ્ઞાતપણુ કળિમાં નજ કરવું
 ॥૨૧॥ ‘ગુરુની ઇચ્છાને અનુગુણુ દક્ષિણાદાન શિષ્યે દેવું’ આ જે છે તે
 કળિમાં વર્જવું. કિંતુ યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી. ગાયોએ પીતા અવશેષ રહેલા
 જળવડે આચમન ન કરવું ॥૨૨॥ ‘પ્રકાહાત્ બ્રાહ્મણઃ શુષ્કેષોઽમિવેદસ-
 મન્વિત્તઃ’ આ સ્મૃતિમાં વેદાદિગુણુયોગથી જે મરણુશૌચનો સંકોચ કહ્યો
 છે તે કળિમાં નજ કરવો. અસ્થિસંચયનથકી બિર્ધ (પછી) અભ્ય-
 નુજ્ઞા કરેલો પણ અંગસ્પર્શ કળિમાં વર્જ્ય છે ॥૨૩॥ આરીતે બીજાપણુ
 ધર્મો કળિમાં વર્જ્યપણુ સ્મૃતિઓમાં કહ્યા છે તે તેથકી જાણવા. આ
 ધર્મોના જે વિધિવચનો છે તે યુગાંતરપર જાણવાં-તેમનો કળિથકી અન્યત્ર
 અવકાશ જાણવો ॥૨૪॥ હે દ્વિજસત્તમ ! તેમા સામાન્યતઃ કળિમાં પ્રતિ-
 પિદ્ધ એવાપણુ અગ્નિહોત્ર અને સંન્યાસ, ધાર્મિક વિરજ સમર્થ દ્વિજને
 અધિકાર કરીને તો પ્રતિપિદ્ધ નથી. તેવાને તે બન્ને અનુમત છે ॥૨૫॥
 ભૂતળમાં જ્યાંસુધી વર્ણુવિભાગ પ્રવર્તે છે અને જ્યાંસુધી વેદનું અધ્યયન
 અવિહુતપણુ પ્રવર્તે છે ત્યાંસુધી કળિમાપણુ આ બન્ને શક્ત અને વિરજ
 દ્વિજવિશેષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે. તે દેવલ સ્મૃતિમા કહ્યું છે-

રિતમ્ ॥૨૬॥ ધર્મપાલનસામર્થ્યં વૈરાગ્યં यस્ય ચોત્તમમ્ । ન
સ્યાત્તસ્ય નિષિદ્ધં વૈ સર્વથૈતન્મહર્ષિભિઃ ॥૨૭॥ ગૃહસ્થધર્મો હત્યેતે
મયા સર્વે સમાસતઃ । કથિતાસ્તે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પાલનીયાઃ પ્રયત્નતઃ
॥૨૮॥ ગૃહસ્થેષ્વપિ યેઽત્ર સ્યુર્ગ્રાહ્યણા ધર્મવંશજાઃ । સ્થિતા ગુરુપદે
તેષાં ધર્માઃ સામાન્યતસ્તિવમે ॥૨૯॥ વિશેષધર્મો યસ્તેષાં તં ચ
તુભ્યં વદામ્યહમ્ । કૃષ્ણાનિવેદિતં યત્સ્યાત્પ્રાદ્યં તન્નૈવ કિચ્ચન
॥૩૦॥ સમ્યન્ધિમિત્તયોપાયાઃ સઘવા અપિ તાશ્ચ તૈઃ । ન સ્પૃશ્યા
નૈવ ભાપ્યાશ્ચ નોપદેશ્યાશ્ચ કર્હિંચિત્ ॥૩૧॥ વિધવાયાસ્તુ સંસર્ગ-

‘યાવદ્દર્શનવિભાગોઽસ્તિ યાવદ્વેદઃ પ્રવર્તેતે । સંન્યાસં ચામિહોત્ર ચ તાવત્કુ-
ર્વાત્કલૌ યુગે ॥’ ઇતિ. સંન્યાસમાંતો ત્રીજ વૈરાગ્ય પ્રયોગક છે, તે બે
હોય તો આ કેમ ગૃહને સેવે? અને નિરાશ્રમ કેમ રહે? (નજ રહે) તો
તેને સંન્યાસ ન્યાયજ છે, તો સર્વથા તેનો નિષેધ નથીજ થતો. અગ્નિ-
હોત્રમાં ધર્મપાળનસામર્થ્ય પ્રયોગક છે, તે બે હોય તો તેનો નિષેધ નથી.
જેને ધર્મપાળનસામર્થ્ય ન હોય અને જેને ઉત્તમ વૈરાગ્ય ન હોય તેને
મહર્ષિઓએ તે બંનેનો નિષેધ સર્વથા (વેદવર્ણુવિભાગ સતે પણ) કરે-
લોજ છે ॥૨૬-૨૭॥ હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! તે આ ગૃહસ્થધર્મો સર્વે મેં સંક્ષેપથી
કહ્યા, તે ધર્મો સમસ્ત ગૃહસ્થોએ પ્રયત્નથી પાળવા ॥૨૮॥

ગૃહસ્થોમધ્યેપણુ જે ધર્મવંશીય બ્રાહ્મણો ગુરુપદ-મેં આપેલા મદાશ્રિત
જનોના આચાર્યપદમાં રહેલા છે તેઓએ તો પૂર્વોક્ત ધર્મો અવશ્ય અનુ-
ષ્ઠાન કરવા. આચાર્યપદમાં અધિષ્ઠાન કરીને ધર્મનું નહિ આચરણ કર-
નારો આચાર્યપદને યોગ્ય નથી. કેમતો આચરણથી અને આચારણથી
આચાર્ય કહેવાય છે ॥૨૯॥ તેમનો જે વિશેષધર્મ છે તેપણુ હું સંક્ષેપમાં
કહું છું તે સાંભળો. ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું જે કૃષ્ણ કે અન્ન હોય તે
તેઓએ કાંઈપણુ ન ખાવું ॥૩૦॥ સમીપ દેહસંજન-ધે રહિત એવી શ્રિયો
સઘવાઓનોપણુ તેઓએ કદાપિ સ્પર્શ કરવો નહિ અને તેણીઓ સાથે
બોલવું નહિ તથા તેણીઓને ઉપદેશ કરવો નહિ ॥૩૧॥ હે દ્વિજોત્તમ ! વિધ-
વાના સ્પર્શસંભાવણુનો ત્યાગતો સામાન્યતા પ્રાપ્ત છે. સંક્ષેપથી નિરૂ-

ત્યાગઃ સામાન્યતોઽસ્તિ હિ । વિશેષધર્મં પતાવાન્ દ્વેયસ્તેષાં દ્વિજો-
ત્તમ ! ॥૩૨॥ રાજો ગૃહસ્થાશ્રમિણોઽથ ધર્માન્વિશેષતસ્તે કથયામિ
સર્વાન્ । યાનાશ્રિતો ભૂપતિરગ્ર લોકે પરગ્ર ચાપ્રોતિ યશઃ
સૌલ્યમ્ ॥૩૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
धर्मापदेशे कलिबर्ज्यधर्मनिरूपणनामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

શ્રીનારાયણમુનિદનાવ—નૃપાસનસ્યો રાજન્યો નિત્યં રક્ષયતિ
પ્રજાઃ । ધર્મેણ યઃ સ એવોક્તો રાજેત્યન્વર્થસંશયઃ ॥૧॥ દેવબ્રાહ્મણ-
ભક્તઃ સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ । વહુપદઃ પ્રસન્નાસ્યો ધર્મેનિષ્ઠો

પણપ્રસંગમા આટલોજ ધર્મવશીય વિપ્રોનો વિશેષધર્મ નિરૂપણ કર્યો
॥૩૨॥ હવે ગૃહસ્થાશ્રમી રાતના સર્વ ધર્મોનું વિશેષત નિરૂપણ કર્યું,
જે ધર્મોના અનુદાનથી રાત આ લોકમા યશ અને સૌખ્યને પામીને પર-
લોકમા પરમ સૌખ્યને પામેછે ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને .પંચમ-
પ્રકરણે ધર્મોપદેશે કલિબર્જ્યધર્મનિરૂપણનામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

અધ્યાય ૨૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! ક્ષત્રિયવશમા સમુદલવેયો જે
રાજ્યપદમા રહીને સ્વધર્મ—દુષ્ટનિગ્રહ શિષ્ટપરિપાલનરૂપથી પ્રત્યઓને રજન
કરેછે તેજ ‘રાત’ એવી સાર્થક સંજ્ઞાને પામેછે ‘રાત’ આ પદ યોગરૂઢ છે
તેમા યોગાર્થનો પરિત્યાગ કરતા તે અમુખ્યજ થાય ‘રક્ષયતીતિ રાજા’
રજન કરે તે રાજ કહેવાય, આવો રાજ્યપદનો યોગાર્થ છે પ્રત્યનું રજન
તો દુષ્ટનિગ્રહ—શિષ્ટપરિપાળનરૂપ ધર્મથીજ થાય ॥૧॥ આવા ધર્મમા નિષ્ઠા
વાળો જે નૃપ છે તે દેવોવિષે અને બ્રાહ્મણોવિષે ભક્તિસપન્ન થાય, મત્ય
વદનૈકશીય થાય, વિજિતેન્દ્રિય થાય, દાનશૂર થાય અને સદા પ્રસન્ન મુખ-
વાળો થાય અધર્મમા પ્રવર્તેલા બહુ મદાધ રાતઓ પોતાનેજ ઈશ્વર માનીને
દેવબ્રાહ્મણોને લેશપણ ગણતાજ નથી વિષયલપટ, અવિજિતેન્દ્રિય, કામભો

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને ભગવાને આઠ અધ્યાયોવડે રાજધર્મનું નિરૂપણ
કરતા આમા રા તએ ત્યાગ કરવાના અષ્ટાદશ વ્યસનાદિકનું નિરૂપણ કર્યું છે

ભવેન્નૃપઃ ॥૨॥ નાતિતીક્ષ્ણો નાતિમૃદુર્ભવેદ્રાજા વિચક્ષણઃ । વાસ-
ન્તાર્કે હવ શ્રીમાન્પ્રજાનાં હિતકારકઃ ॥૩॥ મૃદુર્હિં રાજા સતતં
લઘ્વયો ભવતિ માનવૈઃ । તીક્ષ્ણાચોદ્વિજતે લોકઃ સમવૃત્તિસ્તતો
ભવેત્ ॥૪॥ પરીક્ષેત નરાદ્રાજા સ્વાન્પરાંશ્ચાપિ લક્ષણૈઃ । પ્રત્યક્ષે-
ણાનુમાનેન તથૌપમ્યાગમૈઃ સદા ॥૫॥ મૃગયાઽક્ષા દિવાસ્વપ્નઃ

ગૈકપરાયણ, પરધનપરદારાહરણપરાયણ હોય છે, ધનકનકાદિકના ગ્રહણ-
પરાયણ હોય છે પણ દાનપરાયણ હોતા નથી. જે ધનનું અદ્ય દાન કરે તો
નટવેશ્યાવિગેરે નીચોનેજ કરે. દાન દેતાં પણ દુર્મુખવાળાજ હોય છે પણ
પ્રસન્નમુખ હોતા નથી. તો ધર્મનિષ્ઠ નૃપાળોનું આજ લક્ષણ દેવશાહ્ય-
લક્ષતા આદિક યુક્ત છે ॥૨॥ શ્રીમાન્ નીતિનિપુણ નરેશે અતિ તીક્ષ્ણ
સ્વભાવવાળા તેમજ અતિ મૃદુ સ્વભાવવાળા નજ થવું. કેમ તો અતિ
તીક્ષ્ણપ્રકૃતિ રાજા અસ્થાનમાં દંડ દેતાં પ્રજાઓને દુઃખદાયી થાય. જે
અતિક્રોમણ પ્રકૃતિવાળો હોય તે દંડજ જનોના દંડનમાં અસમર્થતાને લીધે
પ્રજાઓને દુઃખ દેનારોજ થાય. માટે વસંતઋતુનો સૂર્યજ જેમ એમ
અંતિતીક્ષ્ણ નહિ તેમ અતિ મૃદુ નહિજ એવો રાજા પ્રજાઓનું હિત
કરનારો થાયછે ॥૩॥ કેમતો અતિ ક્રોમણ શીલવાળા નૃપતિને પ્રજાઓ
ઉલ્લંઘન કરે છે (રાજાના પ્રશાસનને વશ વર્તે નહિ) તેમજ અતિ ઉગ્ર
પ્રકૃતિવાળા નૃપથડી લોકો સર્પથડીજ જેમ એમ અતિ ઉદ્વેગને પામેછે.
તો સમવૃત્તિવાળોજ (અતિ તીક્ષ્ણ નહિ તેમ અતિ મૃદુ નહિ, યથોચિત
તીક્ષ્ણત્વ મૃદુત્વયુક્તજ) રાજા લોકનું હિત કરનારો થાય ॥૪॥ રાજા સ્વક્રીય
પરક્રીય જનોની લક્ષણોવડે પરીક્ષા કરે. તેમાં કેટલાંક લક્ષણો ઉપકાર
અપકારાદિરૂપ પ્રત્યક્ષવડે ગમ્ય છે. કેટલાંક લક્ષણો નેત્રમુખવિકારાદિરૂપ
અનુમાનથી ગમ્ય છે. કેટલાંક લક્ષણો અન્યત્ર કાર્યદર્શનરૂપ ઉપમાનથી
ગમ્ય છે. કેટલાંક લક્ષણો આગમ સામુદ્રિકાદિકવડે ગમ્ય છે. તે આ
ચારેય પ્રમાણોવડે અનુદ્વેષ પ્રતિકૂળ લક્ષણ. જાણીને તેઓવિષે તેને અનુ-
સારે રાજા વર્તે ॥૫॥ મૃગયા આવશ્યક. સતે ધર્મ છે, અન્યત્ર તો વ્યસન
છે, પાસાવડે જે રમત તે વ્યસન છે, તથા દિવાનિદ્રા, પરિવાદ-પરનિદેક-

પરીવાદમદસ્ત્રિયઃ । તૌર્યત્રિકં સુરાપાનં પૈશુન્યં દ્રોહસાહસે ॥૬॥
 વાગ્દણ્ડયોશ્ચ પારુષ્યે ઈર્ષ્યાઽસૂયાઽર્થદૂષણમ્ । ત્યજેદ્દણ્ડશૈતાનિ
 વ્યસનાનિ નૃપોઽર્થવિત્ ॥૭॥ ગણઃ કામજ આઘાનિ દશાન્યાન્યપ્ત
 કોપજઃ । ઉભૌ ગણૌ નિરચ્ચદૌ જ્ઞાત્વા સજ્જેત નૈતયોઃ ॥૮॥ ગર્ભિણી
 સ્વપ્રિયં ત્યક્ત્વા કુર્યાદ્ર્ભ્રમહિતં યથા । રાજા તથા લોકહિતં કુર્યા-
 ત્યક્ત્વાત્મનઃ પ્રિયમ્ ॥૯॥ પરિહાસઃ પરિજનૈઃ કાર્યો રાજા ન
 વૈ ભૃશમ્ । અતિસંત્લેષતો યસ્યાન્મર્યાદામુત્ત્યજન્તિ તે ॥૧૦॥

તત્પરતા, મદ-‘હું રાજા છું’ એવા અભિમાનથી થએલો કે મદિરાના સેવ-
 નથી થએલો, સ્ત્રીલોલુપતા, તૌર્યત્રિક-ગીત નૃત્ય વાદનું સેવન, સુરાપાન,
 આઠીયાપણું, દ્રોહ-પ્રાણિપીડન, સાહસ-વિચાર્યા વિના કાર્યનું કરવાપણું,
 વાકપાઙ્મ્ય, દંડપાઙ્મ્ય, ઇર્ષ્યા-અક્ષાતિ, અસૂયા-ગુણોમાં દોષારોપ, અર્થ-
 દૂષણ-સ્વપર અર્થની લજ્જાનક્રિયા, આ અદાર વ્યસનોને સ્વાર્થસિદ્ધિને સમ-
 જનારો રાજા ત્યાગ કરે ॥૬-૭॥ તેમાં પ્રથમનાં મૃગયાદિ દશ વ્યસનો કામ-
 થકી ઉદ્ભવતો ગણુ છે. બીજાં પૈશુન્યાદિ આઠ વ્યસનો ક્રોધથકી ઉદ્ભ-
 વતો ગણુ છે. તો આ બન્નેય ગણો સેવન કરતાં નરકને પમાડનાર છે માટે
 તે બન્નેનેવિષે નૃપતિ આસક્ત નજ થાય ॥૮॥ જેમ ગર્ભિણી નારી પોતાનું
 પ્રિય પડતું મુકીને ગર્ભનું હિતજ કરેછે તેમ રાજા પોતાનું પ્રિય પરિત્યાગ
 કરીને સદાય લોકનું હિતજ કરે ॥૯॥ રાજાએ પરિજન-અનુયાયિજનો સાથે
 બહુ પરિહાસ નજ કરવો. કેમતો તેઓ ક્ષુદ્રપ્રકૃતિવાળા હોવાથી પરિહા-
 સનેલીધે અતિ પરિચય થતાં ભૂત્યમર્યાદા (ભૂત્યે સ્વામી સમક્ષ કેમ વર્તવું
 જોઇએ તે મર્યાદા)ને ઉલ્લંઘીને વર્તનારા થાય. પછી પોતાના ભૂત્યપદને ભુલી
 જઇને ભૂત્યને સમુચિત દ્વારપ્રદેશાદિકમાં રહે નહિ. (અને અસ્થાને અંદર
 પ્રવેશ કરે) વળી ભૂત્યકર્મમાં પ્રેરતાં રાજાનું વચનપણુ ઉલ્લંઘીને વિવિધ
 વિકલ્પો કરવા મડે. (ત્યાં જવાથી શું? હમણાં ત્યાં તે હોય કે ન હોય,
 ઇત્યાદિ વિવિધ વિકલ્પને પોતેજ કરતા થકા રાજાની આજ્ઞાને અનુસરે
 નહિ) વળી ‘મારા પ્રશાસનનો કેમ તે અનાદર કર્યો?’ એમ કારણ પુછતાં
 રાજાને ઉચ્ચ સ્વરે આક્રોશથી પ્રતિઉત્તર આપે. વળી પોતાના પ્રશાસનનો

ન તિષ્ઠન્તિ નિજસ્થાને કુલ્યન્ત્યુચ્ચેવદન્તિ ચ । વિકલ્પન્તે પ્રેપ્ય
માણાસ્તદ્વચો લઘ્યન્ત્યપિ ॥૧૧॥ સ્ત્રીરક્ષિમિ- પ્રસજ્જન્તે ચેષ્ટન્તે
નિલ્લપ પુર- । સમાનવેષા નૃપતેરભિરોદ્ધન્તિ વાહનમ્ ॥૧૨॥ વહુ
નાત્ર કિમુક્તેન સભાયામપિ ભૂપતિમ્ । તિરસ્કુર્વન્તિ સાવજં નિર્વ
લાન્પીડયન્તિ ચ ॥૧૩॥ તસ્માન્ન હર્પુલો રાજા ભવેદુચિતમાચરેત્ ।
નિલ્યોદયતો ભવેદ્ધીર- શત્રૂણાં ભયવર્ધન- ॥૧૪॥ સ્વામ્યમાલ્યસુહ
ત્કોશરાટ્ટુર્ગવલાનિ ચ । રાજ્યાક્ષાણિ પ્રકૃતયસ્તદ્દ્રોગધાર સુશિક્ષ

અનાદર કરવાથી પ્રકોપ પામેલા રાજાએ ભર્ત્સના કરતા સ્વય પ્રતિક્રોધ કરે
છે ॥૧૦-૧૧॥ વળી તેઓ અતિ સંશ્લેષદોષને લીધે અત પુરના પરિજનો
સાથે પ્રસંગ કરે વળી રાજાની આગળ નિર્વજ્જનપણે મર્યાદારહિત ચેષ્ટાને
કરે વળી રાજાની સાથે સમાન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરેને પહેરીને રાજાના
અસાધારણ અશ્વ રથ ગાદિ વાહનોમા ચઢી બેસેછે આમા બહુ શુ કહેવું ?
સલામા પણ કદાચિત્ ભૂપતિને અવમાનસહિત તિરસ્કાર કરે અને રાજકુ
ળમદને લીધે નિર્બળ પૌર જનોને પીડા કરે ॥૧૨-૧૩॥ પરિજનો સાથે
પરિહાસ કરવામા આવો અત્યધિક અનર્થ હોવાથી રાજા ભૂત્યોવિષે હર્ષપ્ર
કર્ષપ્રેરિત અભિનદન પરિહાસાદિકને પ્રદશવિ નહિ પ્રસાદસમયમા સમુ
ચિત પરિહાસ કરે રાજા ધીર થઇ નિત્યઉદ્યોગી થાય (ક્ષણમાત્ર ઉદ્યમની
વિકળતામા પણ સમયની રાહ ભ્રેષ્ટ રહેલા રિપુઓ પરાભવ પમાડી દે)
નિત્ય ઉદ્યમથી તો શત્રુઓ લય પામતા રહેછે ॥૧૪॥ સ્વામી-સ્વય રાજા,
અમાલ્ય-મત્રી પુરોહિત વિગેરે, સુહૃત્-ન્યાયાન્યાયવિભાગનો કર્તા પરિ-
વદ્દષ્ય અથવા સહજ કૃત્રિમ પ્રાકૃત આ ત્રણ પ્રકારના મિત્રો, કોશ-સુવ
ર્ણાદિ ધનનો રાશિ, (ખજનો) રાષ્ટ્ર-દેશ, દુર્ગ-ધન્વદુર્ગ, ભૂમિદુર્ગ,

૧ જેની ચારેતરફ ખાશપાટનુ કે રેતીનુ રણ હોય, જેમા પાણી બીલકુલ હોય
નહિ એવા પાંચ યોજન વિસ્તારવાળા પ્રદેશને ધન્વદુર્ગ કહેછે

૨ જેની ચોમેર પાપાણી કે ઇંટોથી બનાવેલો, બોજામા બોજા બાર હાય
હયો અને તેનુ અર્ધ પહોળો યુદ્ધમાટે સૈનિકો સુખેથી ફરી શકે એવો અને આવ
શણવાળા મોરચા બુરજ કાઠા મારા વિગેરેએ યુદ્ધ એવા કીર્તિવાળા પ્રદેશને
ભૂમિદુર્ગ કહેછે

યેત્ ॥૧૫॥ કર્યં પરધાન્યાદિનાશો વૃષ્ટ્યાદિના યથા । ન સ્યાત્ત-
થાચરેદ્રાજા દેયં કાલે ચ દાપયેત્ ॥૧૬॥ સત્યાન્નૈવ ચ્યવેત્કાપિ

^૧જળદુર્ગ, ^૨વૃક્ષદુર્ગ, ^૩મનુષ્યદુર્ગ, ^૪ગિરિદુર્ગ, આ છ પ્રકારના કિલ્લાઓથી ચોત-
રફ વીંટાએલું પુર. જળ-હસ્તિ અથ્વા રથ પદાતિરૂપ ચતુરંગ સૈન્ય, આ સાત
રાજ્યનાં અંગ કહ્યાં છે. આ સાત રાજ્યને પ્રકૃષ્ટ કરે છે તેથી 'પ્રકૃતિ' એવી
સંજ્ઞાથી પણ કહેવાય છે. આ રાજ્યના અગોનો દ્રોહ કરનારને અત્યંત
શિક્ષા કરે. અહીં સ્વામિપણામાં બે પક્ષ છે-તેમાં 'મહોત્સાહઃ સ્થૂલલલ્લયઃ'
ધ્યાદિકથી કહેલા લક્ષણવાળો જે રાજા તે સ્વામી છે એમ મિતાક્ષરામાં
વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે. તથા સ્વામિરૂપા પ્રકૃતિ સાત પ્રકારની છે-'દુર્ગાધ્યક્ષો
ચલાધ્યક્ષો ધર્માધ્યક્ષશ્ચ ભૂપતિઃ । પુરોધા વૈષ્ણદૈવજ્ઞૌ સપ્ત પ્રકૃતયઃ સ્મૃતાઃ'
એમ ભારતમાં ટીકાવિષે આતુર્ધર નીલકંઠ કહે છે. ભારતના શાંતિપર્વમાં
રાજધર્મવિષે પણ 'રાજા સસૈવ રક્ષાણિ તાનિ ચૈવ નિબોધ મે । આત્મા-
માત્યાશ્ચ કોશાશ્ચ દણ્ડો મિત્રાણિ ચૈવ હિ । તથા જનપદાશ્રૈવ પુરં ચ કુરુ-
નન્દન ! । પુત્રસસાત્મકં રાજ્યં પરિપાત્યં પ્રયત્નતઃ ॥' ઇતિ ॥૧૫॥ ખેતરમાં
જે ધાન્ય પાકે તે રાજા વૃષ્ટિ વિગેરેવડે જેમ નાશ ન થાય તેમ કાળમાં
સ્વામિનો લાગ ધાન્ય શુદ્ધપ્રતિ લઈ જવામાંટે ક્ષેત્રના સ્વામિને અનુસા
આપીદે અને પોતાનો કરલાગ પોતે ચઢણ કરે ॥૧૬॥ શાસ્ત્રને અનુસારે
તેતે કર્તવ્યાર્થનો નિશ્ચય કરી રહેલો જીતકોપ નૃપ ક્વાપિ-આપત્તિમાં પણ
સત્યરૂપ ધર્મથકી ચલાયમાન થાય નહિ. યદ્યપિ અસત્યવદન સર્વને પ્રતિ-

૩ જેની યોગરદમ અગાધ જળ હોય તે પ્રદેશને જળદુર્ગ કહે છે.

૪ જેની ચારે બાજુ એક યોજનમાત્રમાં વ્યાપીને રહેલી મોટાં મોટાં વૃક્ષો અને
કાંઠાવાળા ગુહમવતાઓની ઝાડી આવી રહી હોય તે પ્રદેશને વૃક્ષદુર્ગ કહે છે

૫ જેની ચારેય દિશામાં હસ્તિઅથ્વારથે યુક્ત પદાતિનું સૈન્ય રહ્યું હોય તે સ્થાનને
મનુષ્યદુર્ગ કહે છે.

૬ જેમાં ચઢવામાંટે કઠણ પડે અને જેમાં એકજ માર્ગ હોય તેપણુ અતિ
સાંકડો હોય અને અંદર નદીના નિઝરણા આદિકનું પુષ્કળ જળ હોય અને બહુ
ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય એવાં ખેતરો તથા વૃક્ષોવાળું હોય એવા પર્વતપૃષ્ઠને ગિરિ-
દુર્ગ કહે છે.

શાસ્ત્રાનુગતનિશ્ચયઃ । પુરુષાર્થાનસમ્વાધં સેવેત જિતરુદ્ધ નૃપઃ ॥૧૭॥ વર્ણાશ્રમાણાં ચે ધર્મા રક્ષિતવ્યાઃ પ્રયત્નતઃ । સર્વત્ર વિશ્વ-
સેનૈવ પરહર્દમવુદ્ધ્ય ચ ॥૧૮॥ દ્વન્દ્વીભૂતગજાશ્વાદિયુદ્ધભૂમીશ્ચ

પિદ્ધ છે તથાપિ ‘રાજનો સત્યવચનથી જે પાત તે અધિક પાપમાટે છે’ એમ
જણાવા વિશેષપણે તેના પ્રતિપેધનું વિધાન છે. ધર્મ અર્થ કામને પરસ્પર
બાધ જેમ ન આવે તેમ તે તે સમયે સેવે. તે દેશે કહ્યું છે-‘પૂર્વાદ્દે ત્વાચરેદ્દમં
મધ્યાદ્દેશ્યં મુપાર્જયેત્ । સાયાદ્દે ચાચરેત્કામં’ ઇતિ. જેમ સમયમાં વિરોધ
ન આવે તેમ ધર્માદિકનું સેવન કરે તેમજ તે ધર્માદિકને પરસ્પર વિરોધ ન
આવે તેમ તેનું સેવન કરે. એટલે ધર્મમાં વિરોધ ન આવે એમ અર્થકામનું
અને ધર્મઅર્થમાં વિરોધ ન આવે એમ કામનું સેવન કરે ॥૧૭॥ જે વર્ણ-
શ્રમાનુબન્ધી ધર્મો છે તેનું પ્રયત્નથી સંરક્ષણ કરવું-જેમ પ્રજાઓ પોત
પોતાના વર્ણાશ્રમધર્મોને ઉત્તંઘન કરે નહિ તેમ પ્રજાઓનું પ્રશાસન કરવું.
પરહાર્દ જાણ્યા વિના સર્વત્ર વિશ્વાસ નજ કરવો. ‘ન વિશ્વસેદવિશ્વસે વિશ્વસે
નાતિવિશ્વસેત્ । વિશ્વસ્તાદ્વયમુત્પન્નં મૂલાન્યપિ નિકૃન્તતિ ॥’ એમ ઉદ્યોગ-
પર્વમાં વિદુરે કહ્યું છે. ‘અનિત્યચિત્તઃ પુરુષસ્તાસ્મિન્કો જાતુ વિશ્વસેત્’ એમ
રાજધર્મોમાં કહ્યું છે ॥૧૮॥ ચતુર રાજ યુદ્ધમાં ગજ અશ્વ રથ પદાતિ, આ
ચતુરંગ બળને યુદ્ધ કરાવા લાયક પ્રદેશોને લક્ષણોવડે જાણે. તથા ચાર
યાત્રાકાળો-રિપુપરાજય માટે પ્રયાણસમયોને જાણે તથા આપતકાળના
ધર્મોને જાણે પ્રદેશભેદ અને કાળભેદ લારતમાં કહ્યો છે. તેમાં-‘અર્કદમા-
મનુદકામમર્યાદામલોદકામ્ । અશ્વભૂમિં પ્રશંસન્તિ ચે સુદ્ધકુશલા જનાઃ ।
અપહ્ના ગતંરહિતા રથભૂમિઃ પ્રશસ્યતે । નીચદ્રુમા મહાકક્ષા સોદકા
હસ્તિયોધિનામ્ । ચતુરુર્ગા મહાકક્ષા ચેણુવેત્રમમાકુલા । પદાતીનાં સમા
ભૂમિઃ પર્યંતોપવનાનિ ચ’ આથી પ્રદેશભેદ કહ્યો. ‘તથાશ્વયદુલા સેના
સુદિનેષુ પ્રશસ્યતે । પદાતિનાગચ્છુલા પ્રાવદ્કાલે પ્રશસ્યતે’ ‘માર્ગશીર્ષે
શુભે માસે ચાયાચાગ્રાં મહીપતિઃ । ફાલ્ગુનં વાઽય ચૈત્રં વા માસૌ પ્રતિ
યથાચલમ્ ॥’ ઇત્યાદિકથી યાત્રાનો કાળભેદ કહ્યો છે. અથવા પોતાના પશુમાં
ભિન્નવૃદ્ધિ અને કોશવૃદ્ધિ હોય, પરપશુમાં ભિન્નનાશ અને કોશહાનિ હોય,

લક્ષણેઃ । જાનીયાચતુરો યાત્રાકાલાન્ધર્મોસ્તથાપદિ ॥૧૯॥ સન્ધિ-
વિગ્રહયાનાનિ દ્વૈધીભાવઃ સમાશ્રયઃ । સ્થાનં ચેતિ ગુણાઃ પદ્ ચ
કુર્યાત્તન્નિશ્ચયં સ્વયમ્ ॥૨૦॥ શૃણુયાદ્ધર્મશાસ્ત્રાણિ પુરાણાનિ ચ
નિત્યશઃ । સ્વપક્ષે પરપક્ષે ચ ચારાંસ્તીર્થેષુ યોજયેત્ ॥૨૧॥ ચમૂ-
પતિર્દ્વારપાલઃ પ્રદેશાન્તઃપુરાધિપઃ । કારાગારાધિકારી ચ કૃત્યા-
કૃત્યાર્થયોજકઃ ॥૨૨॥ કોશાધ્યક્ષઃ પુરાધ્યક્ષઃ કાર્યનિર્માણક-
ત્તથા । ધર્માધ્યક્ષઃ સમાધ્યક્ષો દણ્ડપાલશ્ચ રાષ્ટ્રપઃ ॥૨૩॥ દુર્ગ-

આ ચાર યાત્રાકાળો બાળુવા. આપદ્ધર્મો તો ભારતીય આપદ્ધર્મોથકી
બાળુવા ॥૧૯॥ સન્ધિ-શત્રુઓને મુવણાદિ આપીને પ્રીતિ ઉપભવારૂપ
સાંધો કરવો અથવા ‘આપણે પરસ્પર સમયે ઉપકાર કરવો’ એવો મળીને
નિયમ બાંધવો તે. વિગ્રહ-પરમંડળમાં દાહ હુંટ આદિકવડે અપકાર
કરવો. યાન-શત્રુસામે યુદ્ધ કરવા જવું. દ્વૈધીભાવ-સ્વાર્થસિદ્ધિમાટે પર-
સેન્યના બે ભાગલા પાડી દેવા અથવા બળીયાસાથે સંધિ અને નિબળીયા
સાથે વિગ્રહ, એમ બે પ્રકારરૂપ. સમાશ્રય-રિપુએ પીડા પમાડતાં પ્રબળ
પાર્થિવાદિકનો આશ્રય કરવો. સ્થાન-આસન, શક્તિ પ્રતિબંધ થતાં કાળની
રાહ બોધને ઉદાસીનપણે ક્રીડાદિકથી સુરક્ષિત સ્થાનમાં રહેવું. આ છ
ગુણોનો રાજ સારીરીતે વિચાર કરે-‘આમાં કેનો આશ્રય કરવાથી પોતાનું
આનુકૂલ્ય થાય’ એમ વિચિંતન કરે ॥૨૦॥ ધર્મશાસ્ત્રો તથા પુરાણોને પ્રતિ-
દિન સાંભળે. સ્વપક્ષમાં અને પરપક્ષમાં તીર્થો-સેનાપતિપ્રમુખ પાસે
ચારોને નિયોજે. અહીં ચારો પ્રત્યેક તીર્થમાં ત્રણ ત્રણ, એક બીજાને પણ
બાળે નહિ, પાપંડાદિ વેપને ધરનારા બાળુવા ॥૨૧॥ તીર્થો-ચાર મોકલવાનાં
સ્થાનોને કહેછે-સેનાપતિ, દ્વારપાળ, સૈનિકમાર્ગનો ઉપદેશ, અંતઃપુરનો
અધિપતિ, બંધીખાનાનો અધિકારી, રાજ્યમાં કૃત્ય અકૃત્ય અર્થોનો પ્રયો-
જક, કોશાધ્યક્ષ-ખજાનાનો ઉપરી, પુરાધ્યક્ષ-સમસ્ત નગરોની રક્ષા કર-
વામાં ઉપરી, કાર્યનિર્માણને અંતે તેને કરનારાઓને પગાર ચુકવી દેનારો,
ધર્માધ્યક્ષ-ધર્માસનમાં અધિકારી, સલાહ્યક્ષ-દાવાઓનો નિર્ણય કરનાર
ન્યાયાધીશ, દુષ્ટોને દંડ દેવામાં અધિકારી, દેશનો પતિ, છ પ્રકારના ક્રીડાનો

પાલોઽટવીપાલસ્તીર્યાનિ દશ પશ્ચ ચ । રક્ષેત્સ્વપક્ષે શત્રુણાં ચારેભ્યો
 બુદ્ધિમાનૃપઃ ॥૨૪॥ પરપક્ષે તથા મન્નિયુવરાજપુરોહિતૈઃ । સહિ-
 તેષ્વેપુ તીર્થેષુ ચારાન્ગૃહાન્નિયોજયેત્ ॥૨૫॥ અમાલ્યરાટ્ટદુર્ગાણિ
 કોશો દણ્ડશ્ચ પશ્ચમઃ । ઇતિ સ્વપક્ષેઽન્યત્રાપિ જ્ઞેયં પ્રકૃતિપશ્ચકમ્
 ॥૨૬॥ ઇતસિન્દશકે વર્ગે સ્થાનં વૃદ્ધિ ક્ષયં તથા । નિશ્ચિત્યૈવોદ્યમં
 કુર્યાન્પ્રતિપક્ષજયાય ચ ॥૨૭॥ ઉપાસીત સદા વૃદ્ધાન્સતાં વૃત્તે
 સ્થિતો નૃપઃ । અલોલુપશ્ચારચક્ષુઃ સિતપૂર્વામિમાપિતા ॥૨૮॥
 મહેદ્ગર્તાં ચામૃતાનામન્વીક્ષેત મૃતાનપિ । સ્વયં પ્રહર્તા દાતા ચ

પાળક, વનનો પાળક, આ પંદર તીર્થ-ચાર મોકલવાનાં સ્થાનો કહેવાય છે.
 તે આત્મીય તીર્થોનું પરના ચારોથપ્રી બુદ્ધિમાન રાજા રક્ષણ કરે. તેમાં
 પોતાના ચારોને નિયોજીને અન્યના ચારોથપ્રી તે પોતાના ચારોની રક્ષા
 કરે. અન્યથા પરના ચારો પોતાના ચારોને ક્ષોડી નાંખેતો પોતાને મહા
 અનર્થ થાય ॥૨૨-૨૪॥ તથા પરપક્ષમાં મંત્રી યુવરાજ પુરોહિત, આ
 ત્રણે સહિત પૂર્વોક્ત સેનાપતિપ્રમુખ પંદર (મળીને અઠાર) સ્થાનોમાં
 ગૃહ ચારોને સ્વયં નિયોજે. (પોતાના ચારોવડે પરપક્ષને બાણે પરના
 ચારોથપ્રી પોતાના પક્ષને સંરક્ષે) ॥૨૫॥ અમાલ્ય, રાટ્ટ, દુર્ગ-ધન્વાદિ
 છ પ્રકારના કોટ, કોશ-ધનનો ભંડાર, દંડ-સેના, આ રાજ્યનું પ્રકૃતિ-
 પંચક સ્વપક્ષમાં અને પરપક્ષમાં પણ બાણું ॥૨૬॥ ચારીતે સ્વપક્ષ
 પરપક્ષ ભેદથી ભિન્ન એવા એ પ્રકૃતિપંચકરૂપ દશક વર્ગમાં સ્થાન-સમ-
 પાણું. (વૃદ્ધિ નહિ તેમ ક્ષય નહિ એવી સ્થિતિ) કે વૃદ્ધિ કે ક્ષયનો
 નિશ્ચય કરીનેજ પ્રતિપક્ષના જયમાટે ઉદ્યમ કરે, એટલે ઉક્ત અમા-
 ત્યાદિક પ્રકૃતિપંચકના સ્વપરભેદથી થએલા દશકગણમધ્યે જ્યારે પોતાના
 પંચકની વૃદ્ધિ હોય અને પરપંચકનો ક્ષય હોય ત્યારે તો શત્રુના જયમાટે
 જવું. વિપરીતપક્ષમાં તો ન જવું ॥૨૭॥ રાજા સદાચારપરાયણ થઈ,
 સદા વૃદ્ધ-ધર્મવૃદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ વયોવૃદ્ધોનું ઉપસેવન કરે. તથા વિપયયોલુપ-
 તાએ રહિત, ચારચક્ષુ અને મંદહાસપૂર્વક અભિલાષલુકતાં થાય ॥૨૮॥ તે
 તે આમાધિકારિપ્રમુખોએ (પોષણમાં પ્રયોજેલાઓએ) નહિ પોષણ કરાતા

વિશુદ્ધાચારવાન્મવેત્ ॥૨૧॥ સર્વાભિશક્તી ક્રોધી ચ યશ્ચ સર્વહરો
નૃપ. । સ ક્ષિપ્રમનુજુર્લુઘઃ સ્વજનેનૈવ વધ્યતે ॥૩૦॥ અરોગિણ.
કુલીનાંશ્ચ મક્તાન્ શૂરાન્વિવેકિનઃ । અપ્રતાર્યાન્પરૈઃ શિષ્ટાન્માનિનો
માનદાંસ્તથા ॥૩૧॥ વિદ્યાવિદો લોકવિદઃ પરલોકવિદોઽચલાન્ ।
સ્વધર્મનિષ્ઠાન્કુર્વોત સહાયાનૃપતિ. શુચીન્ ॥૩૨॥ તૈશ્ચ તુલ્યો

તે તે બલ્યાદિકને સ્વય રાજ તપાસ કરીને પોષણ કરે પોષણ કરાતાઓનું
પણ સ્વય નિરીક્ષણ કરે-ક્રિમ આ સારી રીતે પોષણ કરેછે કે નહિ' એવી
તપાસ રાખે દડયોમ્બ જનોવિષે પોતે રાજજ દડ દેનારો થાય, કેમતો
પોતાના પરોક્ષમા બીજાએ કરેલા દડમા બે ન્યુનાધિક ભાવ થાય તો પોતાને
દોષાપત્તિ આવે તથા જે કોઈ પારિતોષિક પદાર્થનો પ્રદાતા પોતેજ થાય
કેમતો પોતાનું અવિક કાર્ય કર્યું હોય તેને પારિતોષિક આપવા પોતે મોક-
લેયો જન બે તેની યોગ્યતાથડી ન્યૂન આપેતો ફરી તેના કાર્યમા તે નહિ
પ્રવર્તતા સ્વાર્થભ્રશની પ્રાપ્તિ થાય તો તેતે અધિકારિઓએ કરાતું હોય તો
પણ સ્વય રાજ તેને બહુને કરાવે આટલામાત્રથી એમ માનવાનું નથી
કે-કોઈને વિષેપણુ વિશ્વાસ ન કરવો આવશ્યક સ્થાનમા તો કહ્યું કે-
પોતેજ પ્રદર્તા અને પોતેજ પ્રદાતા થાય તથા રાજ વિશુદ્ધ આચારવાળો
થાય ॥૨૮॥ જે નૃપતો સર્વત્ર અભિશકી હોય, (અમાલ્ય પુરોહિતાદિકમા
પણ અતિશકાશીલ હોય) ક્રોધપ્રકૃતિ હોય અને સર્વહર-ભૂત્યોને યથો-
ચિત અર્થ નહિ આપવાપૂર્વક સમસ્ત પદાર્થને પોતેજ હરનારો હોય, તે
આ લુબ્ધ ક્રુટિલપ્રકૃતિ રાજને સ્વજનોજ જલદી હણી નાખેછે ॥૩૦॥ રોગ
રહિત, (દૃઢગાત્ર) કુલીન, પોતાવિષે રાજભક્તિએ સપન, બહુ શૂર, વિવે-
કસપન્ન, શત્રુઓથી ન ઠગાય એવા, (ઊલટા શત્રુજનોને ઠગે એવા) સ્વયં
માની-કુળશીલાદિકના અભિમાનવાળા, (અન્યથા કદાચિત ધનબળાદિકના
ગર્વનેથીધે વિકાર પામી જાય) અને બીજાઓને માન આપનારા, વિદ્યામા
અને લોકવ્યવહારમા નિપજ્ઞાત, આસ્તિક હોવાથી પરલોકપ્રાપ્તિ આદિ
કની સહાયતાને સમજનારા, સ્થિરઆશયવાળા, સ્વધર્મમા નિષ્ઠાવાળા,
ખાહેર અદર એકરૂપ હોવાથી સદાશુદ્ધ, શિષ્ટ એવા પુરૂષોને રાજ્યભાર

ભવેદ્ગૌદૃષ્ટાશાખ્યાં તતોઽધિકઃ । પ્રત્યક્ષં વા પરોક્ષં યસ્તુલ્લ-
સ્તેષુ ન લિખ્યતિ ॥૩૩॥ કેતનાનાં ચ જીર્ણાનામવેક્ષાં ચૈવ સીદ-
તામ્ । નિત્યોત્થાનં ચ કુર્વોત સેવાં બુદ્ધિમતામપિ ॥૩૪॥ ક્ષિપ્ર-
કારી સુપ્રસાદો ગમ્ભીરશ્ચ મહામનાઃ । નિદ્રહ્રા પાલયેદ્રાજા
પ્રજાઃ પુત્રાનિવૌરસાન્ ॥૩૫॥ અગૂઢવિભવા દૃષ્ટા નિર્ભયા ધાર્મિકાઃ
પ્રજાઃ । યસ્ય રાજ્યે ભવેયુશ્ચ સ રાજા રાજ્યમર્હતિ ॥૩૬॥ પ્રજાનાં
રક્ષણં રાજઃ પરમો ધર્મ ઉચ્યતે । સુહૃતસ્ય ચતુર્થોઽં તાસાં તેનૈવ
ચલાવામાં રાજા પોતાના સહાયપણે કરે ॥૩૭-૩૮॥ સહાયપણે વરેલા તે
શિષ્યો સાથે રાજા સ્વયં છત્ર અને શાસનથકી અન્યત્ર તુલ્ય ભોગવાળો
થાય (છત્ર આજ્ઞાથી તેઓનાથકી અધિક થાય) પરોક્ષ કે પ્રત્યક્ષ જે
રાજા સહાયજનો સાથે તુલ્ય ભોગવાળો છે તેજ સુખને પામેછે (સહા-
યપણે સ્વીકારેલાઓને સ્વસમાનભોગ રાજાએ આપવો) ‘નામમાત્રેણ
તુલ્યેત છત્રેણ ચ મહીપતિઃ । મૃત્યુર્મ્યો વિસૃજેદર્થાન્નૈકઃ સર્વહરો ભવેત્’
એમ વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે ॥૩૯॥ પુરાતન હોવાથી અર્જુન બાવને પામેલાં
ગૃહાદિકનું સમીક્ષણ કરવું. (અર્જુન બવનનો સમુદ્ધાર કરાવવો) અન્નવસ્ત્રા-
દિક નહિ મળવાથી દુઃખ પામતા જનોનું નિરીક્ષણ કરવું, તેનો તપાસ કરીને
તેઓને અન્નવસ્ત્રાદિ આપાવવું. શત્રુઓને લય ઉપજાવવા નિત્ય યૌત્રયાત્રાની
પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે. બુદ્ધિશાળી વૃદ્ધોની સેવાનેપણુ કરે, તેથી અનેક અસાત
અર્થો જાણવામાં આવે ॥૪૦॥ રાજા આવશ્યક કર્તવ્યાર્થને જલદી કરનારો
થાય. (કર્તવ્યાર્થમાં વિલંબ કરે નહિ) સદા પ્રસન્ન આશયવાળો ગંભીર પ્રકૃ-
તિવાળો ઉદાર મનવાળો થઈને પ્રજાઓનું ઔરસ પુત્રોની પેઠે પરમ સ્નેહથી
નિષ્કપટપણે સંરક્ષણ કરે ॥૪૧॥ જે રાજાના રાજ્યમાં પ્રજાઓ ચોરાદિકના
લયે રહિત, માટેજ નથી છાના વેલવો જેના, સતત સંહર્ષવાળી અને ધર્મ-
પરાયણ હોય તે રાજ્યપદને લાયક છે ॥૪૨॥ રાજાનો પ્રજાઓનું સંરક્ષણ
કરવું એજ પરમ ધર્મ કહ્યો છે. માટેજ પ્રજાઓએ કરેલા મુકૃતમાંથી ચોથા
ભાગને રાજા પામેજ છે. તે ભારતમાં રાજધર્મમાં કહ્યું છે-‘एवमेव प्रजाः
सर्वा राजानमभिसंश्रिताः । राष्ट्रे चरन्ति यं धर्मं राजा साध्वगिरक्षिताः । चतुर्थ

વિન્દતિ ॥૩૭॥ ધર્માણાં વિપ્લવે જાતે નિર્મિતો વિષ્ણુના ભુવિ ।
પુરા રાજા તતસ્તેન કર્તવ્યં ધર્મપાલનમ્ ॥૩૮॥ અધાર્મિકાન્દણ્ડ-
યિત્વા ધૃત્વા હૃત્વા ચ તસ્કરાન્ । ધર્મમાર્ગે સ્થાપનીયા મીપયિત્વા
પ્રજા નિજાઃ ॥૩૯॥ દણ્ડયાનદણ્ડયાંશ્ચ સ નીતિશાસ્ત્રાત્સમ્યગ્વિ-
દિત્વાઽથ યથાર્હેમેવ । દણ્ડયેષુ પુત્રે ચ રિપૌ નિદધ્યાદણ્ડં દ્વિજે-
ન્દેતરથા તુ નૈવ ॥૪૦॥

ઈતિ ધ્રીતસન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્યમ-
પ્રસ્તરણે ધમાપદેશે રાજધર્મેષ્વદ્યદશવ્યસનાદિનિરૂપણનામા દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ૨૨

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—નાસ્તિક્યમનૃતં ક્રોધં પ્રમાદં દીર્ઘસૂત્ર-

તસ્ય ધર્મસ્ય રાજા માર્ગં તુ વિન્દતિ' । ધૃતિ ॥૩૭॥ પૂર્વે ધર્મોનો વિનાશ
થયો ત્યારે ધર્મરક્ષણનોજ એક સંકલ્પ કરી રહેલા વિષ્ણુ ભગવાને (લોક-
પાળોની માત્રાવડે) રાજાનું નિર્માણ કર્યું છે. માટે રાજાએ ધર્મપાલન અવશ્ય
કરવું ॥૩૮॥ અધર્મિજનોનો દંડ કરીને અને ચોરાદિકને પકડી જેલખા-
નામાં નાંખીને અને વધદંડયોગ્યોને તો હાણીને, ચોતાની પ્રજાઓને ભય
ખતાવીને ધર્મમાર્ગમાં સ્થાપન કરવી ॥૩૯॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! નીતિશાસ્ત્રથી
દંડ્ય અદંડ્ય જનનો ભેદ સારીરીતે નિશ્ચય કરીને, પુત્ર મિત્ર શત્રુ ભેદબુદ્ધિ
રાખ્યા વિના દંડવાયોગ્ય જનમાં સમાનપણે યથાયોગ્ય દંડને જે નિયોજેછે
તે નૃપ ધર્મનિષ્ઠ નીતિનિષ્ઠ બાણુવો, અન્યથા તો નહિજ. તે યાગવલ્ક્યે કહ્યું
છે—‘અપિ જ્ઞાતા સુતોઽર્ધ્યો વા શ્વશુરો માતુલોઽપિ વા । નાદણ્ડ્યો નામ રાજો-
ઽસ્તિ ધર્માદ્વિચલિતઃ સ્વકાત્ ॥’ ધૃતિ ॥૪૦॥ ધૃતિ શ્રીસત્સંગિશ્ચપને...
પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મેષ્વદ્યદશવ્યસનાદિનિરૂપણનામા
દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

હવે રાજાએ ત્યાગ કરવાના ઔદ દોષોને કહેછે—નાસ્તિક્ય જે પરલોક અને
તેનો અવબોધ આપનારા શાસ્ત્રમાં અપ્રામાણ્યબુદ્ધિ, અસ્થાને અસત્યભા-

૧ આ અપ્રમાણ્યમાં નાસ્તિક્યવાદિ દોષોની ત્યાગવૃત્તાનું અને ગુણવિરાધોની
સ્વીકાર્યતાનું નિરૂપણ સારી રીતે વિસ્તારથી કર્યું છે.

તામ્ । અદર્શનં જ્ઞાનવતામાલસ્યં પશ્ચવૃત્તિતામ્ ॥૧॥ એકચિન્તન-
મર્થનામનર્થજૈશ્ચ ચિન્તનમ્ । નિશ્ચિતામનારમ્ભં મન્ત્રસ્યાપરિરક્ષ-
ણમ્ ॥૨॥ મહ્નલાદ્યપ્રયોગં ચ પ્રત્યુત્થાનં ચ સર્વેશઃ । એતાંસ્ત્યજે-
ત્પ્રયજ્ઞેન રાજા દોષાંશ્ચતુર્દશ ॥૩॥ વાલેન સ્થવિરેણાપિ ભીરુણા
દીર્ઘરોગિણા । જ્ઞાતિત્યક્તેન લુબ્ધેન તથા લુબ્ધજિતેન ચ ॥૪॥
વિરક્તેન ભયકૃતા વિપયાસક્તચેતસા । અનેકચિત્તમન્ત્રેણ દેવદ્રા-
હ્મણગર્હિણા ॥૫॥ દૈવોપહતકેનાપિ દૈવચિન્તાપરેણ ચ । દુર્ભિક્ષવ્ય-
સનાર્તેન ચલવ્યસનિના તથા ॥૬॥ સત્યધર્મેવિહીનાભ્યામદેશસ્થેન

પણ, ક્રોધ, પ્રમાદ-અસાવધાનતા, દીર્ઘસૂતતા-જલદી કરવાના કાર્યમાં
બહુ વિલંબ કરવો, નીતિના ધર્મજ્ઞોની સાથે કર્તવ્યાર્થનો વિચાર ન કરવો,
આલસ્ય, શબ્દાદિ વિષયપંથકની પરવશતા, કર્તવ્યઅર્થોનો પોતે એકલાએજ
વિચાર કરવો, (બીજા હિતકર મંત્રી આદિક સાથે નહિ) અનર્થસ-વિપરીત
બુદ્ધિવાળાઓ કે બુદ્ધિહીનો સાથે કર્તવ્યાર્થનો વિચાર કરવો, કરવાપણે
નિશ્ચય કરેલા અર્થોનું નહિ કરવું, મંત્રનું પરિરક્ષણ ન કરવું, (પ્રકાશ
કરવું) મંગળકારી દેવપૂજનાદિકનું નહિ કરવું, એકસાથે સર્વ શત્રુઓને
ઉદ્દેશીને યુદ્ધનો ઉદ્યોગ, આ યૌદ્દ દોષોને રાજા પ્રયત્નથી પરિત્યગ કરે
॥૧-૩॥ હવે સંધિ નહિ કરવા યોગ્ય વીશ પુરૂષોને કહેછે-જે બાળ હોય,
જે વયવટે વિશેષ વૃદ્ધ હોય, જે ભયશીલ હોય, જે દીર્ઘરોગી હોય, જે
પોતાની જ્ઞાતિએ દોષવશાત્ ત્યાગ કરેલો હોય, જે તો લુબ્ધ-ધનવ્યયશીલ
હોય, જે લુબ્ધજીત-લુબ્ધને પરવશ પડ્યો હોય, જે વિરક્ત હોય, જેના
થકી લોક ઉદ્દેગ પામતો હોય, (પ્રકૃતિથી ભયગ્નક) જે વિપયાસક
ચિત્તવાળો હોય, જે અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળો હોય કે અવ્યવસ્થિત મંત્ર-
વાળો હોય, જે દેવદ્રાહ્મણનો નિંદક હોય, જે દૈવોપહત-દુર્ભાગી હોય, જે
પુરૂષપ્રયત્નવિમુખ થઈ દૈવકવાદી હોય, જે દુષ્કાળનિમિત્તથી ઉપજેલા
દુઃખથી પીડિત હોય, જે સૈન્યસંબન્ધિ દુઃખવાળો હોય, જે સત્યથકી
પ્રત્યુત્તિ પામ્યો હોય, જે ધર્મથકી બ્રહ્મ થયો હોય, જે પરદેશથી આવેલો
હોય કે પરદેશપર્યટનકપર હોય, જે દાલિક હોય, તે આ વીશ પુરૂષોની

દમ્ભિના । વિંશત્યા પુરુષૈરેતૈર્નૃપઃ સન્ધિ ન ચાચરેત્ ॥૭॥ કુર્યા-
ન્મન્ત્રં ન પદ્મકર્ણ સ્વપેદ્યામદ્વયં નિશિ । વ્રાહ્મે મુહૂર્ત ઉત્થાય મન્ત્ર-
માલોચયેત્સ્વયમ્ ॥૮॥ કુમારાશ્ચેવ યોદ્ધારઃ શિક્ષણીયાઃ સુપણ્ડિતૈઃ ।
સહસ્રૈશ્ચાપિ મૂર્ચાણાં ક્રીણીયાદેકપણ્ડિતમ્ ॥૯॥ સદા વિનય-
સમ્પન્નઃ કુલપુત્રો વહુશ્રુતઃ । અનસ્યુરસદ્ગુણો રાજા કાર્યઃ પુરો-
હિતઃ ॥૧૦॥ તથૈવાદ્વૈષ્ટુ નિષ્ણાત જ્યોતિષઃ પ્રતિપાદકમ્ । ઉત્પાતેષુ
ચ સર્વેષુ કુર્યાદૈવજ્ઞમુત્તમમ્ ॥૧૧॥ રાજો વૈદ્યશ્ચ નિપુણો ભવેદ્દુ-

સાથે રાજ સાધિને નજ કરે એમની સાથે સધિ કરે તો પોતાને અપાર
આપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય ॥૪-૭॥ મન્ત્રને પદ્મર્ણુગામી નજ કરે (ત્રીજા
જનના કર્ણમાર્ગમા જેમ ન પડે તેમ મન્ત્રનુ સરક્ષણ કરે) ‘પદ્મર્ણો મિદ્યતે
મન્ત્ર’ એમ નીતિશાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ છે. રાત્રિએ પૂર્વપ્રહર અને પરપ્રહરનો
પરિહાર કરીને મધ્યના એ પ્રહરમા નિદ્રાને કરે બ્રાહ્મમુર્ત કે જે રાત્રિના
અતિમ પ્રહર૩૫ છે તેમા નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને સ્વય મન્ત્ર-મંત્રી આદિક
સાથે કરેલા વિચારને આલોચે-તેનુ સાધુ અસાધુપણાનુ પર્યાલોચન કરે
॥૮॥ જે પદર વર્ષની વયના ક્ષત્રિયકુમારો યુદ્ધમાટે સમર્થ હોય તેમને
શસ્ત્ર અસ્ત્રમા હુશણ સુપડિતો પાસે તેનુ સાડ શિક્ષણ અપાવેજ. મૂર્ખો
સહસ્ર યોદ્ધાઓ હોય તેની અપેક્ષાએ પડિત એક યોદ્ધા શ્રેષ્ઠ છે, તો સહસ્ર
મુર્ખને આપી દઇને એક પડિતને ચહણ કરે ॥૯॥ હવે રાજાએ રાખવાના
પુરોહિતનુ લક્ષણ કહેછે-સદા વિનયે સપન્ન, સત્કુળમા પ્રસૂત, સતોષપ્રી
શાસ્ત્રાર્થને જાણનારો બહુશ્રુત, અસૂયારહિત, સદસતના વિવેકવાળો, આવા
ગુણવાળાને રાજાએ પુરોહિતપદમા રાખવો ॥૧૦॥ હવે રાજાએ રાખવાના
જ્યોતિષીનુ લક્ષણ કહેછે-સામુદ્રિક શાસ્ત્રને અનુસારે અગવક્ષણપરિજ્ઞા-
નમા મહાસમર્થ, સમસ્ત ઉત્પાતો કે જે ભાવિ અશુભને સૂચવનારા-
આકાશમા થતા ધૂમકેતુ આદિક, ભૂમિમા થતા ભૂકપાદિ, શરીરમા થતા
વામનેત્રસ્કુરણાદિક છે તેના સૂચનપૂર્વક તેની શાંતિ કરવામા નિષ્ણાત,
જ્યોતિષ શાસ્ત્રવિદોમા ઉત્તમ, આવા ગુણવાળાને જ્યોતિષીપદમા રાજાએ
પ્રકટપવો ॥૧૧॥ હવે રાજાએ રાખવા યોગ્ય વૈદ્યનુ લક્ષણ કહેછે-આયુર્વેદ-

દ્વિયોધિકઃ । અષ્ટાઢ્યાં ચિકિત્સાયાં કુશલશ્વાનુરાગવાન્
 ॥૧૨॥ દૈવં ચ માનુષં બુધ્વા પશ્વપશ્વવિધં ભયમ્ । શત્રોઃ પરાજયે
 હેતું તતો યાત્રાં સમાચરેત્ ॥૧૩॥ પ્રયચ્છેદ્વલમુલ્કેભ્યઃ પરરાષ્ટ્રે
 તથા નૃપઃ । ઉપચ્છન્નાનિ રત્નાનિ મેદાયૈવ યથોચિતમ્ ॥૧૪॥ જિતે-
 ન્દ્રિય. સ્વમાત્માનમાદૌ જિત્વા તતો રિપૂન્ । જેતું સમિચ્છે-
 નૃપતિઃ પ્રમત્તાનજિતેન્દ્રિયાન્ ॥૧૫॥ પરરાષ્ટ્રે લવં મુષ્ટિં જ્ઞાત્વા
 જેતુમુપક્રમેત્ । સ્વમોજ્યવસ્ત્રગન્ધાદીન્વિશ્વસ્તૈ રક્ષયેન્નરેઃ ॥૧૬॥
 કોશં કોષ્ટં ચાહનં ચ દ્વારમાયં તથાયુધમ્ । રક્ષયેત્કૃતકલ્યાણે-

તત્ત્વમાં નિપુણ, નિદાનાદિ અષ્ટાંગ ચિકિત્સામાં કુશળ, પ્રકૃતિથી પોતાવિષે
 પ્રીતિવાળો, બુદ્ધિ અને અવસ્થાએ કરીને અધિક, આવા લક્ષણવાળાને
 રાજાએ વૈદ્યપદમાં પ્રયોજવો ॥૧૨॥ અગ્નિ જળ વ્યાધિ દુર્લેક્ષ અને મરણી
 આ પાંચ પ્રકારનો દૈવસંબંધિ ભય કહ્યોછે, ચોરો ઠગારાઓ શત્રુઓ
 રાજાના વાલેસરીઓ અને રાજાનો લોભ આ પાંચ મનુષ્યસંબંધિ ભય કહ્યોછે,
 મળીને આ દશ પ્રકારનો ભય શત્રુપરાજયમાં કારણ છે તેનો પ્રસાર શત્રુ-
 દેશમાં થએલો જાણીને પછી વિજયયાત્રાને કરે ॥૧૩॥ તથા રાજા પરરાષ્ટ્રમાં
 જેઓ સૈન્યમાં પ્રધાનો હોય તેઓને ગુપ્તપણે રત્નો-ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુઓ યથોચિત
 આપે, જેથી તેના સૈન્યમાં ભેદ-ફાટકુટ થાય ॥૧૪॥ રાજા સ્વયં જીતેન્દ્રિય
 અપ્રમત્ત થઇને પછી અજીતેન્દ્રિય પ્રમત્ત અરિઓને જીતવાની ઇચ્છા કરે
 ॥૧૫॥ પરરાષ્ટ્રમાં લવ-ધાન્ય કાપવાનો કાળ અને દુર્લેક્ષોપદવકાળને જાણીને
 પછી વિજયેચ્છુ રાજા શત્રુને જીતવાનો ઉપક્રમ કરે. સુલેક્ષ પરરાષ્ટ્રમાં
 ધાન્યલવન સમયે ધાન્ય ક્ષેત્રમાં હોવાથી પોતાને તેથી ધાન્યલાભ મુગમ
 થાય અને દુર્લેક્ષમાં ખતસંરક્ષણાર્થે ધનધાન્યનો વ્યય થઈ ગએલો હોવાથી
 શત્રુરાજા કલેશ પામતા મુખેથી જીતી શકાય છે. તથા રાજા પોતાને ભોગ્ય
 ધાર્ય વસ્ત્ર અને ચંદનાદિ સુરભિદ્રવ્યને વિશ્વાસપાત્રભૂત પુરોહિતોપાસે રખાવે
 અન્યથા તેણે કરેલા વિષદાનથી પોતાનું મરણ થાય ॥૧૬॥ રાજા ધનનો ભંડાર,
 ધાન્યના કોડાઓ, રથ ગજ અશ્વાદિ વાહનો, પુરના દરવાજાઓ, ધનરત્નાદિકની
 આવક, ધનુષાદિ આયુધોની શાળા, આ સર્વેનું જેઓ પોતાના કલ્યાણમાં

નિંજમક્તૈર્નરૈર્નૃપઃ ॥૧૭॥ આભ્યન્તરેભ્યો વાહ્યેભ્યો રક્ષેત્સ્વં ચ
સુધીઃ સદા । પુત્રામાત્યાદિતસ્તાંશ્ચ રક્ષેત્સ્વાન્મિથસ્તથા ॥૧૮॥
સુભિક્ષસામ્યદુર્ભિક્ષેષ્વપિ સમ્પૂર્યેદ્વયમ્ । આયૈકદ્વિત્રિપાદૈશ્ચ
કોશં નિઃશેષયેદ્ન તુ ॥૧૯॥ જ્ઞાતીન્વૃદ્ધાન્ ગુરુત્રાજા વણિજઃ

બહુવાર પ્રવર્તેલા લાકડા નરો હોય તેમની પાસેજ સંરક્ષણ કરાવે ॥૧૭॥
મુખ્યદ્વિ રાજા જે આભ્યંતર પરિજનો રસોયા આદિક હોય અને જે બાહ્ય
સેનાપતિપ્રમુખ હોય તેથી પોતાનું સદાય સંરક્ષણ કરે. (કેમતો તેઓ
કદાચિત્ પરરાજાદિકે ધનાદિ આપીને સાધતાં પોતાના વધમાટે ગુપ્તપણે
ચલ કરે, તો તેમનાથકી સાવધાન થઈ પોતાનું રક્ષણ કરે) તથા તે આ-
ભ્યંતર બાહ્યોને પણ પુત્ર અમાલ્ય આદિકથી સંરક્ષણ કરે. (કેમતો રાજપુત્ર
કે રાજમત્રી પોતાના અધિકારમદથી મત્ત થઈને તે બાહ્ય આભ્યંતરને પીડા
આપે, તો તેઓની તેમનાથકી રક્ષા કરે) તથા તેમની સર્વેની પરસ્પર
રક્ષા કરે-પુત્રથી અમાલ્યની અને અમાલ્યથી પુત્રની રક્ષા કરે. બાહ્યથી
આભ્યંતરની અને આભ્યંતરથી બાહ્યની રક્ષા કરે. (કેમતો વિવિધઅર્થ-
ભરપુર રાજ્યમાં પરસ્પર અનર્થચિંતનનો પ્રસંગ આવેજ છે, તો રાજાએ
ચોમેર દૃષ્ટિ ફેરવનારા થવું) ॥૧૮॥ તેમાં ધનભંડારથી જે ધનનો વ્યય
થયો હોય તો તેના પૂરણમાટે રાજા પ્રયત્ન કરે. તેમાં આ ક્રમ છે-સુભિક્ષ
વર્ષમાં આવકમાંથી ત્રણ ભાગવડે પૂરણ કરે, સમતામાં (સુભિક્ષ નહિ
તેમ દુભિક્ષ નહિ, સમસ્થિતિમાં) આવકમાંથી અર્ધા ભાગવડે ખજાનાને
પરિપૂર્ણ કરે, દુભિક્ષમાં તો આવકમાંથી એકપાદ ચતુર્થાંશથી ધનભંડારને
પૂરણ કરે. પણ સર્વનો વ્યય કરી નાંખીને ખજાનાને ખાલી કરી નાંખે નહિ.
અથવા તેતે સંવત્સરમાં થતો રાજ્યાર્થે ખર્ચ તેતે સાંવત્સરિક આવકથી
પૂર્ણ કરે, તેમાં આ ક્રમ છે-સુભિક્ષ વર્ષમાં આવકમાંથી ચોથા એક પાદથી
રાજ્યવ્યય પૂરણ કરે, સમતામાં આવકમાંથી અર્ધાંશથી વ્યયપૂર્તિ કરે,
દુભિક્ષમાં આવકમાંથી ત્રણ ભાગવડે વ્યયપૂરણ કરે, બાકી રહેલી બધી
આવકના ભાગો વિત્તભંડારમાં સ્થાપન કરે. પણ ધનભંડારને કદાપિ ખાલી
કરી નાંખે નહિ ॥૧૯॥ દેશકાળની વિષમતાને લીધે દુર્ગત-દીનદશાને પામેલા

શિલ્પિનઃ ત્રિતાન્ । અમીક્ષમનુગૃહ્ણોયાદ્વનધાન્યેન દુર્ગતાન્ ॥૨૦॥ હિતકામાન્પ્રિયાન્પ્રૌઢાન્જવાક્ષ્યાત્કચિન્ત્ય । ચ્યાવયેન્નાધિકારાચ્ચ વિના તદ્દોષદર્શનમ્ ॥૨૧॥ ધર્મકૃત્યેષુ ધર્મજ્ઞાનર્થ-
કૃત્યેષુ પષ્ટિતાન્ । સ્ત્રીષુ ક્લીવાન્નિયુક્તીત નીચાન્નીચેષુ કર્મસુ ॥૨૨॥ લુબ્ધાન્મૂર્ખાંશ્ચ પુરુષાન્કામેઽર્થે ચ ન યોજયેત્ । અલુબ્ધા-
ન્વુદ્ધિસમ્પન્નાન્સર્વકાર્યેષુ યોજયેત્ ॥૨૩॥ મૂર્ખો હ્યધિકૃતોઽર્થેષુ કાર્યાણામવિશારદઃ । પ્રજાઃ ક્ષિન્નાત્યયોગેન કામક્રોધસમન્વિતઃ ॥૨૪॥ સન્ધ્યામુપાસ્ય શૃણુયાન્નિશિ ચારોદિતં રહઃ । પરરાષ્ટ્રજનં

સાતિઓ, વૃદ્ધો, ગુરુઓ, વણિજે, સુધારાદિ શિલ્પિઓ અને જેઓ પોતાનાજ એક આશ્રયથી જીવન કરતા હોય તેઓ ઉપર ધનધાન્યાદિકના દાનથી વારે વારે અનુચ્છ કરે ॥૨૦॥ જેઓ પોતાના હિતેથી હોય, બહુ કાળથી પ્રીતિપાન હોય અને કાર્ય કરવામા પ્રૌઢ હોય તેઓને તેમના ક્ષોભી પામર જનોના વચનમાત્રશ્રવણથી અધિકારથકી ક્યારેય બ્રષ્ટ કરે નહિ, પરંતુ પુરી પરીક્ષા કરે તેઓમા નિશ્ચયથી દોષ દેખાય તો ત્યાગ કરે અન્ય વચનમાત્રમા વિશ્વાસથી ત્યાગ કરે નહિ ॥૨૧॥ રાત્રિ ધર્મસબંધિ કાર્યોમા ધર્મજ્ઞ જનોને યોજે, અર્થસબંધિ કાર્યોમા અર્થનીતિવિષે પ્રવીણ પુરુષોને પ્રયોજે, અત પુરુષમા નપુસક નરોને નિયોજે અને નીચ કર્મોમા નીચ જનોને વિનિયોજે (જેમ વધદડવિષયે વધ કરવામા ચડાળોજ નિયોજવા) ॥૨૨॥ લુબ્ધ અને મૂર્ખ પુરુષોને ધનોપાર્જનસબંધિ કૃત્યમા નિયોજે નહિ, કેમ તો નિયોજેલો લુબ્ધ ધનને હરી લે અને નિયોજેલો મૂર્ખ ધનને નાશ કરે તથા તેઓને કામાનુબંધિ કૃત્યમા નજ પ્રયોજે, કેમતો તેમાપણુ તેઓ તેમજ કરે સર્વથણુ કાર્યોમા કુશળ શુદ્ધિવાળા અલુબ્ધ જનોનેજ પ્રયોજે ॥૨૩॥ કેમતો કર્તવ્યાર્થમા મૂર્ખને અધિકારી કરતા કાર્યનિર્માણમા અપ્રવીણ હોવાથી કેવળ ક્રોધ કામે અભિભૂત થઈ દષ્ટિકાર્યોની અસિદ્ધિને લીધે કેવળ પ્રભુઓને પીડા કરનારોજ થાય માટે મૂર્ખને કર્તવ્યાર્થમા નિયોજે નહિ ॥૨૪॥ શુદ્ધ રાત્રિ સાયસંધ્યાનુ સમુપાસન કરીને રાત્રિએ રહસ્યમા પોતાના ચાર જને કહેલુ વચન સાલળે ચારમુખથી પરરાષ્ટ્રસબંધિ

ચાપિ કુર્વાત સ્વવશે વુધઃ ॥૨૫॥ અર્થેન લુબ્ધં માનેન સ્તબ્ધં મીરં
 મયેન ચ । યાથાતથ્યેન વિદ્વાંસં વશીકુર્યાદયોચિતમ્ ॥૨૬॥
 યસ્મિન્દેશે ય આચારો વ્યવહારઃ કુલસ્થિતિઃ । તથૈવ પરિપા-
 ત્યોઽસૌ પરરાષ્ટ્રે વશંગતે ॥૨૭॥ વૃહન્તિ ચ તડાગાનિ સર્વપેયો-
 દકાનિ ચ । સ્વરાષ્ટ્રે તત્રતત્રાથ ભાગશો વિનિવેશયેત્ ॥૨૮॥ પ્રતિ-
 ગ્રામં કૃતપ્રજ્ઞાન્પશ્ચ પશ્ય સ્વનુષ્ટિતાન્ । સંહત્ય કર્મ કુર્વાણાન્
 શૂરાન્સંસ્થાપયેત્તથા ॥૨૯॥ ગ્રોપાંશ્ચ ગ્રામવત્કુર્યાદ્રામાન્નગરવ-

રહસ્યને જાણીને પરરાષ્ટ્રની પ્રજાઓને પણ ઉચિત ઉપાયથી પોતાને વશ
 કરીવે ॥૨૫॥ તેમા લોભીજનને અર્થપ્રદાનવડે વશ કરે, સ્તબ્ધ (અભિ-
 માનને લીધે અનમ્ર) જનને માનદાનવડે વશ કરે, લયશીલજનને લય
 ઉપજાવવાવડે વશ કરે અને વિદ્વાનને તો યથાવસ્થિત જાણવાવડે વશ કરે
 એમ યથોચિત સર્વને વશ કરે 'લુબ્ધમર્થેન મૃદ્ધીયાત્સત્ત્વમજ્જલિકર્મણા ।
 મૂર્ખં હન્દાનુવૃત્તયા ચ યાથાતથ્યેન પવિઢતમ્ ॥' એમ નીતિમા કહ્યું છે
 ॥૨૬॥ પરરાષ્ટ્ર પોતાના વશમા આવતા તે રાષ્ટ્રના ચાલ્યા આવતા આચાર
 વ્યવહારને અનુસરીને જ રાષ્ટ્રનું પરિપાલન કરવું જે દેશમા જે આચાર
 વ્યવહાર કુળમર્યાદા પ્રથમની હોય તેને અતિવધન કરે નહિ ॥૨૭॥ વળી
 રાત્ર સર્વ જનુઓના પિવામા ઉપયોગિ જળવાળા મોટા સરોવરો પોતાના
 રાષ્ટ્રમા તે તે સ્થળે નિભાગથી કરાવે (અટપ જળાશયમા તો વર્તતું જળ
 નિર્મળ હોય પણ સકળજનોના પાનમા યોગ્ય ન થાય, કેમતો તેમા અસ્પૃ-
 શ્યદોષનો પ્રસંગ છે માટે મોટા જળાશયો કરાવે) ॥૨૮॥ તેજ પ્રકારે પ્રજ્ઞા-
 સપત્ત, શૂર, કાર્યાનુદાનમા કુશળ, રાજપ્રજ્ઞાસનને અનુસારે મળીને સપીને
 આમકૃત્યને કરનારા પાત્ર પાત્ર પુરુષને પ્રત્યેક આમમા પ્રતિષ્ઠાપન કરે તે
 પત્ર આ-પ્રજ્ઞાસ્તા સમાહર્તા સવિધાતા લેખક અને સાક્ષી તેમાં જે
 શિક્ષક તે પ્રજ્ઞાસ્તા કહેવાય પ્રજાઓથકી કરદ્રવ્ય લખને લેણુ કરી રાત્રને
 આપનારો તે સમાહર્તા કહેવાય પ્રજા અને સમાહર્તાને એકવાક્યતાની ઘટના
 કરી આપનારો સવિધાતા કહેવાય તેના દ્રવ્યને લખનારો તે લેખક કહેવાય
 સર્વેના સાક્ષિકર્મમા રહેનારો તે સાક્ષી કહેવાય આવા પત્રની પ્રત્યેક

ત્તયા । ક્રમેણ દ્રવ્યં ગૃહીયાદ્દોષાદીનાં નૃપ સ્વયમ્ ॥૩૦॥ સ્ત્રિય-
સુરક્ષિતાઃ કુર્યાત્સાન્તવયેત્તાશ્ચ તદ્વચ- । ન શ્રદ્ધયાશ્ચ ન દ્વયાદ્ર-
હસ્યં તત્પુરઃ ક્વચિત્ ॥૩૧॥ આત્મનશ્ચ પરેપાં ચ પરીદયાન્ ચલા

ગામમા સ્થાપના કરે ॥૨૯॥ સ્વય રાજ ઘોષ-આહીર જનોના સ્થાનોને
ગામ-જેવા અનેકજનોના અધિધાનવાળા કરે (તેમા શુદ્ધોને વસાવે) અને
આમોને નગર જેવા હાટ ચોક આદિક રચનાવાળા કરે ઘોષાદિકથકી કર-
દ્રવ્યને ક્રમથી ગ્રહણ કરે ક્રમ એવો કે-ઘોષાધિપ આમાધિપને આપે, આમા
ધિપતિ નગરાધિપતિને આપે, નગરાધિપતિ દેશાધિપતિને આપે, દેશાધિપ
તિતો સાક્ષાત્ રાજને સર્વ નિવેદન કરે ॥૩૦॥ અત પુરમા વર્તતી પોતાની
શ્રિયોનુ રૂડીરીતે રક્ષણ કરે અગ્રિયના આચરણથી પ્રકોપ પામેલી તે
માનિનીઓની સાત્વના કરે (જે કોઈ પ્રકારે પણ તેણીઓના મનને રજન
કરે) સ્વય પ્રભુ તેણીઓના વચનનો વિશ્વાસ ન કરે રાજ્યરહસ્ય તેણી
ઓના આગળ કદાપિ ન કહે ॥૩૧॥ પોતાનુ અને શત્રુઓનુ બળાબળ
પરીક્ષણ કરીને, ઇતર યુવરાજ અમાત્યાદિ પ્રકૃતિસમકની સાથે સધિ કરીને
રાજ આ લોકમા 'કૃપિર્વેણિકૃપય' ઇત્યાદિકથી કહેલા આઠ કર્મોને કરાવે
આઠ કર્મો-'કૃપિર્વેણિકૃપયો દુર્ગં સેતુ કુજ્જરબન્ધનમ્ । રન્યાકરકરાદાન
શૂન્યાના ચ નિવેશનમ્ । બઘૌ સન્ધાનકર્માણિ પ્રયુક્તાનિ મનીષિભિઃ' આરીતે
કલા છે તેમા કૃપિ-ખેડેલા નહિ ખેડેલા ખેતરોને સારીરીતે ખેડાવવા
વિગેરે વણિકૃપય-આપારિઓને કૃયવિકૃય આદિકમા પ્રોત્સાહન આપીને
પ્રવર્તાવવા દુર્ગ-પરીગએલા સ્થાનો ચણાવાપૂર્વક કીલાઓનુ રક્ષણ કરાવવુ
સેતુ-નદીઆદિકના તુટીગએલા પુલ પાળ આદિકને યરોબર સાધી દેવા
કુંજરબન્ધન-બહુ ખાનાર હોવાથી હાથીઓનુ વિલાગથી આમીણ જનોના
ધનથીજ ગામગામમા પોપણમાટે બાધવુ ખનિ રતાદિકની ઉત્પત્તિનુ સ્થાન
અને આકર-સુવર્ણાદિકની ઉત્પત્તિનુ સ્થાન, (આ મળીને એક સમગ્રવુ)
ધર્મભાગના અર્પણપૂર્વક ખોદવાવિગેરેવડે તેથકી રતાદિકના ઉત્પાદનથી
તે બનેનુ તેના લાભમા હેતુપણું કરાદાન-કોઈ યુક્તિથી પ્રજાઓને રજન
કરીને કરનુ ગ્રહણ કરવુ શૂન્ય-વિષમદેશકાળાદિકે કરીને ઉગડ થઈ

વલમ્ । અઘૌ સન્ધાય કર્માણિ સેવેત નૃપતિઃ પરૈઃ ॥૩૨॥ સાધ્યા-
 નલ્પવ્યયેનાર્થનારમેત મહોદયાન્ । કૃપ્યાદિવિઘ્નં વૈશ્યાદર્ન
 કુર્યાત્કોશહાનિકૃત્ ॥૩૩॥ કુર્યાત્સર્વાણિ દુર્ગાણિ ધનધાન્યાયુધો-
 દકૈઃ । યન્નૈશ્ચ પરિપૂર્ણાનિ તથા શિલ્પિધનુર્ધરૈઃ ॥૩૪॥ નિત્યં
 હૃદયશ્ચ શૂરશ્ચ મતિમાન્ધૃતિમાન્ધુચિઃ । કુલીનશ્ચાનુરક્તશ્ચ કાર્યઃ
 સેનાપતિસ્તથા ॥૩૫॥ કૃત્વા પુરુષકારેણ સ્વોક્તં કર્મ સમાગતમ્ ।
 માનયેદ્દાનમાનાભ્યાં દદ્યાદ્યાધિકવેતનમ્ ॥૩૬॥ તથા વિદ્યાવિની-
 તાંશ્ચ શાસ્ત્રશિલ્પવિશારદાન્ । યથાહં વિત્તવસ્ત્રાદૈર્માનયેચતુરો
 નૃપઃ ॥૩૭॥ પરરાષ્ટ્રે સ્થાપનીયા બુદ્ધિયુક્તિવિચક્ષણાઃ । તત્રત્રત્ય-

ગએલાં આમાદિકનું ફરીથી વસાવવું. સ્વામી અમાલ્ય આદિક પ્રકૃતિસમકના
 અનુગ્રહથી કૃપ્યાદિ આઠ કર્મની સિદ્ધિ થાય અને તેથી કોશવૃદ્ધિ થાય,
 એવું તાત્પર્ય છે ॥૩૨॥ સ્વદષ્ટ વિત્તવ્યયવડે સિદ્ધ થાય અને અધિક ફળ
 થાય એવાં કાર્યોને આરંભે. વૈશ્ય વિગેરેના કૃપ્યાદિ કર્મમાં ક્યારેય પણ
 વિઘ્ન કરેજ નહિ, નહિ વિઘ્ન કરવાથીજ લંડારની વૃદ્ધિ થાય. અન્યથા તેને
 તો હાનિ પહોંચે ॥૩૩॥ બધાય કોટ કીલાઓને ધન ધાન્ય આયુધ જળ
 યંત્ર મુથારાદિ શિલ્પઓ અને ધનુર્ધારીઓવડે સદાય પરિપૂર્ણ કરે ॥૩૪॥
 રાત્રએ કરવા યોગ્ય સેનાપતિનું લક્ષણ કહેછે-જે નિત્ય હૃદય-પણ
 કેવળ કાદાચિત્ક દેશકાળાદિયોગથી નહિ, પ્રકૃતિથી નિર્વેદે રહિત હોય,
 (કેમતો જે નિર્વેદ છે તે અશ્રીનું મૂળ છે) વળી પ્રકૃતિથી શૂર હોય,
 કાર્યાકાર્યમાં મતિમાન અને ધૃતિમાન હોય, સ્થિરચિત્તવાળો હોય, મન-
 વચનકાયથી શુદ્ધ હોય, સત્કુળમાં જન્મેલો હોય, પ્રકૃતિથી પાર્થિવમાં
 પ્રેમાળ હોય, આવા ગુણવાળાને રાત્રએ સેનાપતિ કરવો ॥૩૫॥ પોતે
 રાત્રએ કહેલું શત્રુસૈન્યપરાજયાદિ કાર્યને પોતાના બાદબળથી કરીને
 આવેલા સેનાપતિ આદિક જનનું દાન-પારિતોષિક આપવું અને માન-
 સલામાં સત્કાર કરવો વિગેરેવડે સન્માન કરે અને અધિક પગાર બાંધી
 આપે ॥૩૬॥ તથા નૃપતિ વિદ્યાનુગુણવિનયે સંપન્ન અને શિલ્પશાસ્ત્રોમાં
 હુશળ એવા પુરૂષોને યથોચિત વિત્તવસ્ત્રાદિદાનથી સત્કાર કરે ॥૩૭॥

વૃત્તજ્ઞાનાર્થ દદ્યાત્તદ્વેતનં રહઃ ॥૩૮॥ દૃષ્ટદુષ્ટક્રિય સ્તેન નિગૃહ્ય
સ્થાપયેન્નૃપ. । યથેષ્ટાચરણાયૈનં ન લોભાદ્વિસૃજેત્કચિત્ ॥૩૯॥
આદૌ દરિદ્ર પશ્યાચ્ચ દૈવાત્પ્રાપ્તધન જનમ્ । મિથ્યાપવાદૈર્નો દુષ્યે-
દ્રક્ષેન્મન્યાદિતશ્ચ તમ્ ॥૪૦॥ દૂરાદભ્યાગતેભ્યશ્ચ વણિગ્મ્યો લોભ-
કારણાત્ । કર યથોક્તમાદદ્યાદ્રક્ષેત્તાન્ શુલ્કજીવિત ॥૪૧॥

શુદ્ધિ અને યુક્તિએ સપત્ર, વિચક્ષણુ, વિશ્વાસપાત્ર એવા પુરૂષોને પર
રાષ્ટ્રમાં ત્યાંનું વિવિધ વૃત્તાત જાણવામાટે ગુપ્તપણે નિયોજે અને તેઓને
પ્રસન્ન રાખવા બીજાઓ ન જાણે એમ પગાર આપે ॥૩૮॥ જેની દુષ્ટ ક્રિયા
પરપ્રતારણાદિરૂપ સાક્ષાત્ કે સાક્ષિમુખથી જાણવામાં આવી હોય કે ચોરી
જાણવામાં આવી હોય તેવા જનને નિહિત દડથી વિનિગ્રહ કરીને બધીખા
નામાં સ્થાપન કરે પણ તેને ધનલોભાદિકને લીધે કદાપિ છોડી મુકે નહિ
તેમ જો કરેતો તે યથેચ્છ લોકપીડાકર દુરાચારને ફરી કરે તે પાપથી
પાર્થિવ પોતે લેપાયછે ॥૩૯॥ જો રાજ્યમાં કોઈ નિર્ધન પુરૂષ કાળની
અનુગૂણતાના યોગને લીધે કે ભાગ્યના યોગને લીધે ધનસપત્ર થાય તો
તેવા જનને મિથ્યા અપવાદથી દૂષિત ઝરે નહિ (આણે કોઈ પણ સ્થળે
ચોરી આદિક કરીનેજ કોઈનું દ્રવ્ય આણ્યું હશે અન્યથા અકસ્માત્ એને
ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય ? એવી કૃપના કરીને તે જનને તેવા મિથ્યાપવાદથી
દૂષિત કરે નહિ) તેમજ તેવા જનની પોતાના મંત્રી આદિકથથી રક્ષા કરે
(તેઓ અધિકારમદોદ્ધત હોવાથી તેના ધનાપહરણમાં કે તેને દુષણ દેવામાં
પ્રયત્ન ઝરે, માટે તેમ જેમ ન થાય તેમ તેનું સરક્ષણ કરે ॥૪૦॥ જે વ્યાપારિઓ
ધનલોભને લીધે પોતાના દેશનો પરિત્યાગ કરી દૂરથી આવીને વણજ
વ્યાપાર કરતા હોય તેઓથથી કર (ઘાટ આદિકમાં ચંદણ કરવાનો ભાગ
જગાત વિગેરે) યથોક્ત બાધેલી રીતિને અનુસારેજ ચંદણ કરે પણ તેથથી
અધિક કરને નજ લે (લેલે તે વ્યાપારીઓ લોભીયા હોય, સ્વયં તુ રાજાએ
લોભરહિતજ રહેવું) વળી તેઓની સ્વનગરનિવાસી શુલ્કજીવી (કમીશન
દલાવીથી જીવનારા) વ્યાપારીઓથથી રાજા રક્ષા કરે (જેરીને તેઓ તેમને
પાંડે નહિ તેરીતે રક્ષા કરે) ॥૪૧॥ ધર્માર્થવેદી વૃદ્ધોનું વચન નિત્ય શ્રવણ

નિત્યં ધર્માર્થવિદ્યાનાં વૃદ્ધાનાં શૃણુયાદ્વચઃ । પુરુષં કૃતકર્માણં
સત્સભાયાં સ્તુવીત ચ ॥૪૨॥ દ્રવ્યોપકરણં યચ્ચ સર્વદા સર્વેશિ-
લ્પિનામ્ । ચાતુર્માસ્યાવરં સમ્યક્ પ્રયચ્છેન્નિયતં નૃપઃ ॥૪૩॥ રક્ષો-
ન્નિવ્યાઘ્રરુક્ષર્પભયાદ્રાઘં ચ પાલયેત્ । પિતેવ ચાન્ધ્યાન્મૂકાંશ્ચ
વ્યઙ્ગાન્પદ્મશ્ચ પાલયેત્ ॥૪૪॥ ત્યાજ્યા અનર્થાઃ પદ્માશ્વા વિશેષેણ
સુવુદ્ધિના । નિદ્રાલસ્યં ભયં ક્રોધો માર્દવં દીર્ઘસૂત્રતા ॥૪૫॥
અધ્યેતવ્યં નીતિશાસ્ત્રમાદૌ રાજા પ્રયત્નતઃ । પઞ્ચિતાદ્રાક્ષણાત્તસ્ય
લક્ષણં ચ વદામિ તે ॥૪૬॥

કરવું તેવા વૃદ્ધોની પાસે પ્રતિદિન પરવરીને તેમનું વચન સાંભળવું.
પોતાની આસામુજબ પ્રયત્ન કર્મ કરી આવેલા પુરુષને સત્સભામાં વખાણ-
વાવડે પ્રોત્સાહન આપે ॥૪૨॥ રાજા જે શિષ્ટપદ્ધિયામાં રહેલા જનો છે
તેમને સર્વેને જે પગારરૂપ દ્રવ્ય અને જે શિષ્ટોપકરણ વસ્તુ (જેમ ચિત્ર
કરવામાં રંગવાનુ દ્રવ્ય બેઠાએ) તે ચારમાસપર્યંત પહોંચે તેટલુ સર્વદા
નિયમથીજ સમ્યક્ આપે તેથી અધિક આપે તો સાડ પણ તેથી ન્યૂન
તો ન આપે ॥૪૩॥ મરણી પ્લેગ આદિક ચેપી મહારોગોના લયથડી, આઘાતિ
હિંસક મૃગોના લયથડી અને અગ્નિપ્રકોપ સર્પ રાક્ષસાદિકના લયથડી
રાટ્ટનું રાજા પરિપાલન કરે. આઘળા મુગા પાગળા આદિક અગવિકળોને
પિતા પુત્રોનેજ જેમ એમ વિશેષતઃ પાલન કરે ॥૪૪॥ સુબુદ્ધિ ભૂપાળે
નિદ્રા આલસ્ય લય ક્રોધ મૃદુતા દીર્ઘસૂત્રતા, આ છ અનર્થ-અંતરશત્રુઓ
સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવા ॥૪૫॥ પ્રથમ પાર્થિવે પરિત (આગળ લક્ષણ કહે છે
એવા) વિપ્રથડી નીતિશાસ્ત્ર પ્રયત્નથી આદરશ્રદ્ધાપૂર્વક અવશ્ય ભણવું.
તે અધ્યાપકનું લક્ષણ તેમને કહું છું ॥૪૬॥ મહાભારતાદિ ઇતિહાસનો અભિજ્ઞ,
પાશ્વતિ પુરાણોનો જ્ઞાતા, મીમાંસાલક્ષણ ન્યાયને જાણનારો, મન્વાદિમહર્ષિ
અભિમત ધર્મતત્ત્વને સમજનારો, શિક્ષાદિ પદ્મવેદનો વેત્તા, પ્રવચનમાં
સમર્થ, ગભીરભાષણકારી, ઉઠાપોહને યોગ્ય બુદ્ધિકુશળતાએ સંપન્ન, કવિ-
સૂદ્ધભવિચારસમર્થ બુદ્ધિવંદે ભાવિપણ અર્થને જોવા જાણવામાંટે સમર્થ,
પરાવરતત્ત્વને જાણનારો, અર્થનીતિમાં નિપુણ, સ્મૃતિમાન-અવિસ્મરણ

વિત્ । પદ્મવેદવિદ્વક્તા પ્રગલ્ભો યુદ્ધિમાન્કવિઃ ॥૪૭॥ પરાવર-
વિભાગશો નીતિશ્ચઃ સ્મૃતિમાન્સ્તથા । પ્રમાણૈર્ધર્મકામાર્થમોક્ષાણાં
કૃતનિશ્ચયઃ ॥૪૮॥ ભૂગોલતત્ત્વવિત્સન્ધિવિપ્રદ્વાદિવિભાગવિત્ ।
ઉત્તરોત્તરવક્તા ચ વદતોઽપિ ગૃહસ્પતેઃ ॥૪૯॥ એક્યે સંયોગના-
નાત્વે સમવાયે વિશારદઃ । પશ્ચાવયવવાન્યસ્ય નિષ્ણાતો ગુણ-
દોષયોઃ ॥૫૦॥ સાહ્યે યોગે ચ ગાન્ધર્વશાસ્ત્રે યુદ્ધક્રિયાસ્યપિ ।
નિષ્ણાતો યો ધનુર્વેદે સ રાશોઽધ્યાપકો ભવેત્ ॥૫૧॥ પયંવિદ્યાતુ
વિદુષો રાજાઽધીયીત યત્નતઃ । ધનુર્વેદં નીતિશાસ્ત્રં શાસ્ત્રાપ્ય-
ન્યાન્યપિ સ્વયમ્ ॥૫૨॥ હસ્ત્યશ્વરથસૂત્રાણિ યન્ત્રસૂત્રં ચ સર્વેશઃ ।

શીશવાળો, (ભુક્ષી બંધ નહિ એવો) યથાપ્રમાણુ ચતુર્વિધ પુરૂષાર્થસ્વરૂપના
નિશ્ચયવાળો, ભૂગોળાદિ તત્ત્વને બાંધતો, સંધિવિગ્રહાદિ વડગુણસંબંધિ
વિભાગનો અભિજ્ઞ, બૃહસ્પતિસાથે પણ ઉત્તરોત્તર પ્રતિવદવા મહાસમર્થ,
(તેનાવચન ઉપર પોતાનું વચન રાખનારો) એક્યમાં વિશારદ-ભિન્ન
ભિન્ન સ્થળમાં છુટાં છુટાં રહેલાં પણ અવાંતરવાક્યોને મહાવાક્યપણે એક
કરીને તાત્પર્યનિર્ણયમાં સમર્થ અથવા સર્વશાખાપ્રત્યયન્યાયથી એકાર્થ-
પણાના અવબોધનમાં સમર્થ, સંયોગનાનાત્વે-એ અર્થના તાત્પર્યથી
પ્રયોજેલા એક વાક્યનો કહેવા ઇચ્છેલો જે અર્થસેદ તેના જ્ઞાપનમાં અતિનિ-
પુણ, સમવાયે-એક કાર્યમાં અનેક ધર્મોનો જે સન્નિપાત કે અનેક કળનો
જે સમવાય તેના નિરૂપણમાં સમર્થ, પ્રતિજ્ઞા-હેતુ-ઉદાહરણ-ઉપનયન-
નિગમન નામના પાંચ અવયવોએ સંપન્ન એવા ન્યાયપ્રયોગમાં સમર્થ, પરે
કે પોતે પ્રયોજેલા હેતુના જે ગુણદોષ તેના વિભાગને બાંધનારો, (અનુકૂળ-
તકાદિ ગુણો અને અનૈકાન્ત્યાદિ દોષો બાંધવા) સાંખ્યયોગમાં નિષ્ક્રાંત, ગાંધ-
ર્વશાસ્ત્રમાં અને ધનુર્વેદમાં (તથા યુદ્ધક્રિયાઓમાં) કુશળ, આવા ગુણવા-
ળોજ વિપ્ર રાજાનો અધ્યાપક-ભણવાનારો થાય ॥૪૭-૫૨॥ આવા પંડિત
પાસે સ્વયં રાજા ધનુર્વેદ નીતિશાસ્ત્ર અને બીજાં પણ બધાં શાસ્ત્રો પ્રયત્નથી
(આદરથી) ભણે ॥૫૨॥ હસ્તિ અશ્વ રથનાં સૂત્રો-લક્ષણ પરીજ્ઞા ચિકિત્સા
ઔપધ ઉદીપન માદક આદિક પ્રકારને પ્રતિપાદન કરનારા અંથોના

પ્રયોગં સોપસંહારમસ્ત્રાણાં ચ યથાવિધિ ॥૫૩॥ અધ્યાપકં વહુ-
વિધૈર્વસનૈશ્ચ રત્નૈર્યાનૈઃ સદાભરણરૌપ્યકમુદ્રિકામિઃ । નાનાધિ-
ધોપકરણૈ રુચિરૈશ્ચ હૈમૈઃ સમ્પ્રીણયેદ્વિજ ! નૃપઃ શુભવેદમના ચ
॥૫૪॥ इति श्रीसत्सङ्गीजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे
राजधर्मेषु चतुर्दशदोषादिनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—ધર્મો યદાસ્કરો રાક્ષાં ધર્મઃ સ્વર્ગપ્રદસ્તથા ।
ધર્મેણૈવ જયેચ્છત્રુંસ્તતો ધર્મરતો ભવેત્ ॥૧॥ ચિત્તં દેશ ઉપાયાશ્ચ

સિદ્ધાંતમાત્રના સંક્ષેપે યુક્ત હોવાથી સૂત્રસંજ્ઞાથી કહેલાં શાસ્ત્રો તથા ચંત્રો-
અગ્નિ ઔષધખળથી સીસાના કાંસાના પથ્થરના ગોળા ફેંકવાનાં લોહમય
નાળતોપાદિસંજ્ઞાથી જે પ્રસિદ્ધ છે તેને સૂચવનારૂં શાસ્ત્ર તથા સર્વ આગ્રેયાદિ
અસ્ત્રોના યથાવિધિ ઉપસંહારમંત્રોએ સહિત પ્રયોગને બાણે ॥૫૩॥ હે દ્વિજ !
તે આ અધ્યાપકને રાત્ર અધ્યયનને અંતે વિવિધ વસ્ત્રો રત્નો વાહનો સદા-
ભરણો રૂપ્યમુદ્રાઓ, મુવર્ણુમય મુંદર પૂતપાત્રાદિ બહુવિધ ઉપકરણો,
ઉત્તમ ગૃહ, ઇત્યાદિ દક્ષિણાદ્યોવડે સંતોષ પમાડે ॥૫૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગીજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મૈષુ ચતુર્દશદોષાદિનિ-
રૂપણનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૩॥

અધ્યાય ૨૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! અનુષ્ઠાન કરેલો ધર્મજ રાત્ર-
ઓને આ લોકમાં યશને અને પરલોકમાં સ્વર્ગને આપેછે. શત્રુઓને ધર્મ-
ખળથીજ વિજીતે પણ કેવળ આયુધખળથી નહિ. માટે રાત્રએ ધર્મમાં
તત્પર રહેવું ॥૧॥ જે પ્રજાઓનું ચિત્ત છે, જે દેશ છે, જે ઉપાયો-જીવનો.
પાયો કે ધનાર્જનોપાયો છે, જે મંત્રીઆદિક સહાયો છે, જે સત્યયુગાદિ-
કાળ છે, જે પ્રજાઓની ક્રિયા છે, તે આ પદ્વર્ગ રાત્રની નીતિનેજ અનુ-
સરેછે. તે આ નીતિ જે ધર્મને અતિલંઘન કરનારી હોય તો તે આ
ચિત્તાદિ પદ્વર્ગ અધર્મના આશ્રયવાળો થાય. એટલે-રાત્ર જે સ્વયં ધાર્મિક

૧ આ અધ્યાયમાં પદ્વર્ગાદિરૂપ ધર્મોપયોગી રાજનીતિનું નિરૂપણ કર્યુંછે.

સહાયાઃ કાલકર્મણી । પદ્મગોડયં રાજનીત્યા ભવેત્તદ્ધર્મમાચરેત્
॥૨॥ ધર્મકામાર્થમોક્ષાણાં વિદ્યા વિદ્યાચ પાર્થિવઃ । ત્રયીં વાર્તા
દણ્ડનીતિં તુર્યામાન્વીક્ષીકીં તથા ॥૩॥ ઉપાયાંશ્ચતુરઃ સામ મેદં
દાનં ચ નિગ્રહમ્ । યથોચિતં પ્રયુજીત પદ્મમં ચાપ્યુપેક્ષણમ્ ॥૪॥
હીનમધ્યોત્તમાન્સન્ધીન્મીસત્કારધનગ્રહૈઃ । વિદ્યાદર્થજયં ધર્મ્યં

હોધને ધર્મને પ્રવર્તાવે તો અધર્મનિષ્ઠ એવું પણ લોકોનું ચિત્ત ધર્મમાંજ
પ્રવર્તે, કુદેશપણ સુદેશ થઈ જાય, તથા ઉપાયો પણ ધર્માનુસારી થાય,
સહાયો પણ અધર્માચરણને ન કરે, કળિયુગાદિ કાળપણ નૃપતિએ પ્રવ-
ર્તાવેલા ધર્મથી સત્યયુગસદૃશ થાય, ક્રિયાપણ સર્વેની ધર્માનુસારિણીજ થાય
માટે રાજા ધર્મનેજ આચરે (ધર્મકપર થાય) ॥૨॥ ઋગ્યજુઃસામરૂપ
ત્રયીથી ધર્મમાર્ગ જાણવામાં આવેછે. કૃષિકર્મ વણજવ્યાપારરૂપ વાર્તાથી
કામમાર્ગ જાણવામાં આવેછે. દંડનીતિથી અર્થમાર્ગનું જ્ઞાન થાય છે અને
આત્માપર આન્વિક્ષિષ્ટીથી મોક્ષમાર્ગનું વિજ્ઞાન થાય છે. તો રાજાએ ક્રમથી
ધર્માદિકનો અવળોધ આપનારી તે આ ત્રયી આદિક ચાર વિદ્યાઓ શીખવી.
'ત્રૈવિદ્યેભ્યસ્ત્રયીં વિદ્યાદણ્ડનીતિં ચ તદ્વિદઃ । આન્વીક્ષીકીં ચારમવિજ્ઞો વાર્તા-
રમ્માંશ્ચ લોકતઃ ॥' એમ મનુએ કહ્યુંછે ॥૩॥ સામ-પ્રિયભાષણ, બેદ-
ખંડીયા રાજા આદિકને પરસ્પર વૈર ઉપજાવવાડે ફોડી નાંખવા, દાન-ગુવ-
ર્ણાદિકનું, નિગ્રહ-દંડ જે ધનાપહારાદિ વધપર્યંતનો અપકાર, આ ચાર
ઉપાયો (પરિપંથી વિગેરેને વશ કરવાનાં સાધનો)ને અને પાંચમા ઉપેક્ષ-
ણને પણ યથાસ્થાન પ્રયોજે. સામથીજ કાર્યસિદ્ધિ થતી હોય તો નિગ્રહ
શ્રેયમાટે નથી. નિગ્રહથીજ જે કાર્ય સાધ્ય હોય તેમાં સામતો વ્યર્થ અને
અનર્થ છે. એમ જીજ્ઞું પણ જાણી લેવું. જ્યારે કોઈ અર્થ સાધવાનો ન હોય
ત્યારે તો ઉપેક્ષા છે. કેમતો જે ઉપાયો કરાછે તે અર્થ સાધવા કદાચે.
અર્થ સાધવાનો હોય ત્યારે તો ઉપેક્ષા અનુચિત છે. (અનુપાય પણ ઉપે-
ક્ષણમાં જે 'પદ્મમં ચાપ્યુપેક્ષણમ્' એમ પંચત્વનિર્દેશ કર્યોછે તે સંખ્યાપૂરક-
પણામાત્રથી અને અસ્થાનમાં નહિ ઉપયોગ કરવારૂપ ધર્મની સમાનતાથી
કહ્યોછે ॥૪॥ તેમાં સન્ધિઉપાય, અધમ મધ્યમ ઉત્તમ એવા બેદથી પણ

જયં ચાસુરમિત્યપિ ॥૫॥ રથા નાગા હયાઃ પદ્મા વિષ્ટિર્નાવધ્વરા-
સ્તથા । દેશિકાશ્ચેતિ જાનીયાત્પ્રકાશં દળ્ડમપ્રધા ॥૬॥ ચલ્લે ચાન્ને
પરકૃતં વિપયોગં ચ લક્ષણૈઃ । જાનીયાદમિચારં ચ દળ્ડમપ્રકટં
ત્રિધા ॥૭॥ ગ્રહેનક્ષત્રાધ્વગુણાન્વિધાદ્મિગુણાનૃપઃ । મન્વયન્ના-
દિના ચાત્મરક્ષણં યુદ્ધકૌશલમ્ ॥૮॥ ગારુડં માકરં કૌશ્લં ચક્રં
સૂચીમુખં મહત્ । વજ્રં ચ સર્વતોભદ્રમર્ધચન્દ્રં ચ શાકટમ્ ॥૯॥

પ્રકારનો જાણવો. તે એવીરીતે કે-શત્રુચક્રી લયેકરીને કરાતો સંધિ અધમ-
સંધિ કહ્યોછે. શત્રુએ કરેલા સત્કારથી કરેલો સંધિ મધ્યમ માન્યોછે. શત્રુએ
આપેલા ધનના અહણથી કરાતો સંધિ ઉત્તમ કહ્યોછે. તથા અર્થજય ધર્મ્ય-
જય આસુરજય, એરીતે જય ત્રણ પ્રકારનો જાણવો. તેમાં શત્રુના સૈનિક
પ્રધાનોને ધન આપીને તેમને શ્રેડીને મેળવેલો જય અર્થજય કહ્યોછે. શત્રુ
ન જાણે એમ નિદ્રા મદમૂર્છાદિસમયે સંપાદન કરેલો જય આસુરજય કહ્યો
છે. ધર્મ્યયુદ્ધથી સંપાદેલો જય ધર્મ્યજય કહ્યોછે. આજ જય ત્રેષ છે ॥૫॥
રથો, ગજો, અશ્વો, પદ્મતિઓ, વિષ્ટિ-પગાર વિના કે અલ્પ પગારથી ગ્રામ-
ચક્રી ગ્રામાંતર પ્રતિ બાર ઉપાડી જનારા વેઠીયાઓ, નાવ-નૌકાઓ કે તેને
અલાવનારો, ચર-સંદેશો તથા કાગળાદિકને લઈ જનારા, (જાસુદ હમે-
લીયા) દેશિક-સેનામાર્ગનો ઉપદેશ આપનારા ગુરૂઓ, આ આઠ પ્રકારની
સેના જાણવી. તે આ પ્રકટ દંડશબ્દથી કહેવાયછે ॥૬॥ પહેરવાના વસ્ત્રમાં
અને જમવાના અન્નમાં પરિપંથીઓએ કરાવેલો વિપ્રયોગ અને વિપ્રદ્વારા
મંત્રાદિપ્રયોગથી કરાવેલો અભિચાર, આ ત્રણ પ્રકારનો અપ્રકટ દંડ-સેના
તેનાં તેનાં લક્ષણોવડે જાણવો ॥૭॥ સૂર્યાદિ ચહો અને અશ્વિની આદિક
નક્ષત્રોનો ગતિભેદ તથા માર્ગનો જે ગુણભેદ તથા ભૂમિનો જે ગુણભેદ, તે
સર્વને રાજ જાણે. મંત્રો અને યંત્રોવડે પોતાના રક્ષણને અને યુદ્ધપ્રકારને
જાણે ॥૮॥ તથા ગરૂડાકૃતિવ્યૂહ, મકરાકારવ્યૂહ, કૌચપદ્યાકૃતિવ્યૂહ,
અક્ષાકારવ્યૂહ, મુચી નામનું (મુખભાગમાં સોષ જેવું અતિતીક્ષ્ણ હોવાથી)
વ્યૂહ, મહત્ (મુખભાગમાં મોટું હોવાથી) નામનું વ્યૂહ, વજ્રાકારવ્યૂહ,
સર્વતોભદ્રમંડળાકૃતિવ્યૂહ, અર્ધચંદ્રાકારવ્યૂહ, શકટાકાર (ગાડા જેવું)

શૃંગાટકાદીનિ તથા વિદ્યાદ્યૂહાનિ સર્વશઃ । સંચારયેત્સસૈન્યાનિ
તથૈવ ચ નૃપોત્તમઃ ॥૧૦॥ નૃનાગવાજિનાં પુષ્ટિશોગાન્વિદ્યાચ્ચ
શાસ્ત્રતઃ । રથનિર્માણાદિ શિલ્પં વિદ્યાચ્ચાયુધલક્ષણમ્ ॥૧૧॥
ઉત્પાતાદિગુણાન્સૈન્યપ્રોત્સાહનપરીક્ષણે । શત્રું મિત્રમુદામીનં
વિદ્યાદૃતાંશ્ચ લક્ષણૈઃ ॥૧૨॥ સ્થલોન્મૂલનરીતિં ચ પ્રયોગં ચાશ્વશ-
સ્ત્રયોઃ । દેશગ્રામકુલાનાં ચ ધર્માન્વિદ્યાચ્ચ વૈદિકાન્ ॥૧૩॥ તથા
રાજાં દ્વાદશાનાં વિદ્યાન્મણ્ડલસંસ્થિતિમ્ । અપરાધોચિતં દણ્ડં
જાનીયાદ્ધર્મશાસ્ત્રતઃ ॥૧૪॥ ધનુર્વેદં નીતિશાસ્ત્રં ચાધીત્ય નૃપતિઃ

વ્યૂહ, શૃંગાટકાકાર (શીંગોડાના ફળની પેઠ ત્રિકોણ) વ્યૂહ, ઇત્યાદિ સર્વ
વ્યૂહો (સૈન્યની ગોઠવણી) ને રાત્રી બાજે અને તથૈવ-વિરથેલા વ્યૂહપ્રકાર-
રથીજ પોતાના સૈન્યોને સર્વત્ર સંચારે (જેરીતે વ્યૂહનો ભંગ ન થાય તેરીતે
ફેરવે) ॥૬-૧૦॥ જે પદાતિઓ હોય, જે ગજો હોય અને જે અશ્વો હોય
તેમની પુષ્ટિ કરવાના પ્રકારને તેના તેના શાસ્ત્રથકી રાત્રી બાજે તથા રથનિર્માણ
પ્રકાર અને આયુધનિર્માણપ્રકારને યથાલક્ષણ શાસ્ત્રથકી રાત્રી બાજે ॥૧૧॥
તથા ઉત્પાતાદિકનું લક્ષણ, તેના પ્રશમનનો ઉપાય, સૈન્યનો પ્રોત્સાહનવિધિ,
સૈન્યના પરીક્ષણનો વિધિ, શત્રુમિત્ર ઉદાસીનના લક્ષણનો ભેદ તથા દૂતોના
લક્ષણને શાસ્ત્રથકી બાજે ॥૧૨॥ ખળગનોને ઉન્મૂલન કરવાનો પ્રકાર, શસ્ત્ર-
અસ્ત્રનો પ્રયોગપ્રકાર, દેશાચારો, કુળાચારો, ગ્રામાચારો અને શ્રુતિસ્મૃતિમાં
કહેલા ધર્મોને નૃપતિ બાજે ॥૧૩॥ તથા બાર રાત્રીઓના મંડળની સ્થિતિ
(ગોઠવણી)ને ‘પુરતઃ પૃષ્ઠતઃ પાર્શ્વતઃ ત્રયસ્ત્રયઃ આત્મા એકઃ’ હિત્રિ ત્રયોદશકમિદં
રાજમણ્ડલં પદ્માકારં’ આ મિતાક્ષરમાં કહ્યાપ્રમાણે બાજે. એટલે અરિ મિત્ર
અને ઉદાસીન આ ત્રણ અને આ ત્રણના સહજ કૃત્રિમ પ્રાકૃત એવા અત્યે-
કના ત્રણ ભેદથી બાર ભેદ થાય. તેમાં આગળ ત્રણ, પાછળ ત્રણ અને બન્ને
પડખામાં ત્રણ ત્રણ, મળીને બાર અને એક પોતે રાત્રી, એમ આ તેર
સંખ્યાવાળું રાત્રીમંડળ ક્રમબદ્ધાકાર બાજુવું. તથા અપરાધને અનુસારે દંડ
ધર્મશાસ્ત્રથકી બાજુવો ॥૧૪॥ સુબુદ્ધિ રાત્રી નીતિશાસ્ત્રને કુશળ ગુરૂથકી
બાજુને, પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિભેદ અને ઉપાયભેદને બાજુને ધર્મ્યશુદ્ધથી રિપુઓને

સુધીઃ । एवमादि विदित्वाऽरीन् जित्वा धर्मं विवर्धयेत् ॥१५॥
 साम्ना दानेन भेदेन स्वबुद्ध्या वशयेद्विपून् । कालेनाप्यतिदीर्घेण
 सद्यो युद्धं तु नाचरेत् ॥१६॥ वशीभवेयुश्चेन्नैव त्रिभिः सामादि-
 मिर्द्धिपः । तदा युद्धं प्रकुर्वीत राजा धर्मेण निर्भयः ॥१७॥ यदि
 युद्धे मृताः स्युस्ते तद्राज्यं तर्हि धार्मिकः । वशीकृतेभ्यो नृपति-
 स्तत्पुत्रेभ्योऽपयेत्स्वयम् ॥१८॥ युक्त्या बुद्धिवलेनापि गृहीताः
 शत्रवो यदि । युद्धे तदा तानानीय स्थापयेद्वन्धनालये ॥१९॥
 दद्यात्तेभ्योऽन्नवस्त्राणि यावज्जीवं नृपोत्तमः । शत्रवोऽप्यतिरि-
 च्यन्ते गोभ्यो वन्दीकृता यतः ॥२०॥ निगृहीतान् घातयति क्रूर-
 कर्मा नृपस्तु यः । स ब्रह्महत्यादिमहापातकैर्युज्यते किल ॥२१॥

છતીને ધર્માભિવર્ધનપરાયણ થાય ॥૧૫॥ યદપિ ક્ષત્રિયને યુદ્ધ સ્વધર્મ-
 થીજ પ્રાપ્ત છે, તથાપિ સહસા (વિચાર્યા વિના એકદમ) યુદ્ધને કરે નહિ,
 કેમતો સંગ્રામમાં જય કે પરાજય સંદિગ્ધ છે. સામાદિ ત્રણ ઉપાયોવડે
 રિપુઓ વશ ન થાયતો ધર્મથી નિર્ભયપણે યુદ્ધ કરે. દીર્ઘકાળે કરીને પણ
 સામાદિ ઉપાયોવડે વૈરીઓ વશવર્તી થતા હોયતો તે ઉપાયોવડે તેમને
 બુદ્ધિથી વશ કરી લે. બુદ્ધિનું આજ લક્ષણ છે કે-કયા સમયે કયો ઉપાય
 પ્રયોજવો ॥૧૬-૧૭॥ જો તે પરિપત્ની પાર્થિવ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો હોય
 તો તેનું રાજ્ય ધાર્મિક પાર્થિવે હરિ લેવું નહિ, કિંતુ જે તેના પુત્રાદિક
 પોતાના વશમાં આવેલા હોય તેમને તે રાજ્ય અર્પણ કરવું ॥૧૮॥ જો
 યુદ્ધમાં પ્રત્યર્થ પાર્થિવ યુદ્ધિથી કે બુદ્ધિબળથી પણ પકડ્યો હોય તો તેને
 હણવો નહિ, કિંતુ લાવીને તેને બંધીખાનામાં સંસ્થાપીને તેનું અન્ન
 વસ્ત્રાદિકવડે સારીરીતે ચાવજીવં પરિપોષણ કરવું. કેમતો તે શત્રુઓ-
 પણ જે હેતુમાટે પકડીને જેલખાનામાં રાખ્યા છે તે હેતુમાટે ગાયો કરતાં
 પણ અધિકપણે દયા કરવા યોગ્ય છે (જેમ ગોશાળામાં બંધાઈ રોકાઈ
 રહેલી ગાયોવિષે પોષ્યપણે પ્રેમ થાયછે, તેમ રિપુપણ બંધીખાનામાં પ્રતિ-
 રૂદ્ધ થતાં પ્રીતિથી નૃપોત્તમે પોષણીય છે) ॥૧૯॥ જેતો પકડેલા રિપુ-
 રાજાઓનો ઘાત કરેછે તે ક્રૂરકર્મા નૃપ બ્રહ્મહત્યાદિસમાન મહાપાતકથી

યસ્તુ રાજા બુદ્ધિહીનઃ સામાર્થીભ્યોન્વિહાય ચ । નિત્યં યુદ્ધપરસ્તસ્ય
ક્ષીયન્તે સન્નપદયઃ ॥૨૨॥ કોશશ્ચ નાશમાયાતિ જાયતે દૈન્યભાકૃ
તતઃ । સ્તેયવૃત્તિસ્તતો નશ્યેત્તન્ન કુર્વીત સાહસમ્ ॥૨૩॥ સ્વચિ-
ત્તસ્ય તૃતીયાંશં જીવનાય પ્રકલ્પયેત્ । ભાગદ્વયં તુ ધર્માર્થમનિત્યં
જીવિતં ચતઃ ॥૨૪॥ ધર્મેણ પાલયેદ્રાજા પ્રજાઃ શીલેન રજ્ઞયન્ ।
અદૃષ્ટ્યાન્દૃષ્ટયેન્નૈવ દૃષ્ટાદ્દાન્દૃષ્ટયેજનાન્ ॥૨૫॥ અનયાઃ સમ્પ્ર-
વર્તેન્નભવેદ્વૈ વર્ણસદ્ગરઃ । દુર્ભિક્ષમાવિશેદ્રાષ્ટું યદિ રાજા ન પાલ-
યેત્ ॥૨૬॥ અસંરક્ષન્પ્રજા રાજા યો ગૃહ્ણતિ કરં નિજમ્ । પ્રજાનાં

નિશ્ચે લેપાયછે ॥૨૧॥ જેતો બુદ્ધિહીન રાજા કોઈકેળાનું ભૂમિ થઈને સામાર્થી
નાણુ ઉપાયોને ઉલ્લઘન કરીને નિત્ય યુદ્ધમાંજ પ્રયતેછે તે આ રાજાની ઉત્તમ
પ્રજાઓ વિગેરે પ્રશ્ન પામી જાયછે અને ખજાનાઓ ખાલીખટ થઈ જાય
છે. તે પછી એને દીનપણું આવી જાય છે. અંતે કોઈરીતે ચોરી વિગેરે
દુર્કર્મ કરતાં કોઈપણુ સ્થળે નાશ પામી જાયછે. માટે યુદ્ધનામનું કર્મ
સહસા નજ કરે ॥૨૩॥ રાજા પોતાના વિક્ષાના તૃતીયાંશને સ્વજીવનમાટે
પ્રકલ્પે, બે અંશતો ધર્માર્થે પ્રકલ્પે, કેમતો ધર્મજ જીવનનું ફળ માન્યુંછે
પણુ ભોગ નહિ. તે જીવિત અસ્થિર છે, માટે જીવતા જીને વિનાવિલંબે ધર્મ
કરવો, તેને માટે ઉક્ત પ્રકારે વિક્ષાનો વિકાગ કરે ॥૨૪॥ પ્રજાઓનું રંજન
કરવું એજ રાજાનો પરમ ધર્મ છે, તો અવશ્ય શીલ-સદ્વૃત્તવડે પ્રજાઓને
રંજન કરે. (રંજનમાં સાધન શીલસંપત્તિજ છે) અને ધર્મથી પ્રજાઓનું
પાલન કરે. (પ્રજાઓના પરિપાલનમાં પ્રધાન સાધન ધર્મસંપત્તિ છે) તેમાં
વળી પ્રધાન આ છે-અદંડ્ય જનોનું અદંડન અને દંડ્ય જનોનું દંડન.
આનો બે વ્યત્ય થાય તો પ્રજાઓ હણાઈ જાય ॥૨૫॥ દંડવા યોગ્ય જનોના
દંડનાદિકથી અને ધર્મપ્રવર્તનથી રાજા બે પ્રજાઓનું પાલન ન કરે તો
રાજ્યમાં અનેક અનીતિઓ પ્રવર્તે અને બ્રાહ્મણાદિવર્ણધર્મનો વિપર્યાસ
થાય અને વળી દુર્લ્લિક્ષ-દુકાળ પડે ॥૨૬॥ જે તો રાજા પ્રજાઓનું નહિ
સંરક્ષણ કરીને કરને કેવળ ચહણુ કરેછે તે પ્રજાઓના પાપને ભોગવેછે અને
પોતાના પુણ્યને પરિત્યજેછે (પોતાના પુણ્યનો પ્રશ્ન અને પ્રજાપાપનો

શમલં ભુક્તે સ્વપુણ્યં ચ જહાતિ સઃ ॥૨૭॥ આદદીત કર રાજા
પ્રજાભ્યો ધર્મદર્શન. । પઠં ભાગં સદા પ્રાશસ્તાસામેવાભિગુપ્તયે
॥૨૮॥ મનો જેયં પુરા રાજા તતો જેયાશ્ચ શનવ. । જિતેન્દ્રિયો
હિ નૃપતિર્વાધિતું શત્રુયાદરીન્ ॥૨૯॥ વેદવેદાઙ્ગવિત્સમ્યહ
નીતિશ્ચો વિપ્નુભક્તિમાન્ । દાનશીલો યશશીલસ્તપસ્વી ચ ભવે-
ન્નૃપ. ॥૩૦॥ વૃત્તકાર્યાન્પરિજનાન્ધનૈર્વસ્ત્રૈશ્ચ પૂજયેત્ । ગુપ્ત પ્રજા
પીડયતોઽમાત્યાર્દીશ્ચ નિયન્ત્રયેત્ ॥૩૧॥ પ્રવર્તયેન્નૃપો ધર્મં ય ત
લોકોઽનુવર્તયેત્ । ન કાલસ્ય વલં રાણિ રાજા કાલસ્ય કારણમ્
॥૩૨॥ કૃતં પ્રેતા દ્વાપર ચ કલિશ્ચેતિ યુગાનિ યત્ । રાજવચ્ચાનિ

પ્રવેશ થાયછે) ॥૨૭॥ ધર્મદર્શન પ્રાપ્ત રાજા કરને પોતાના ભોગભાટે ચઢણુ
કરે નહિ, કિંતુ પ્રજાઓના રક્ષણાર્થે ચઢણુ કરે તેમા પણ અધિક કરને
ચઢણુ કરે નહિ કિંતુ છદા ભાગનેજ સદા ચઢણુ કરે ॥૨૮॥ શત્રુને જીતવા
ધૃત્યુતા રાજાએ પ્રથમ મન જીતવું તેને ન જીતે તો ધન્દ્રિયો વશ રહે
નહિ, સ્વયં રાજા અજીતેન્દ્રિય હોય તો રિપુઓને જીતવામાટે ક્યાથી સમર્થ
થાય ? નજ થાય માટે નૃપતિ જીતેન્દ્રિય થઈ શત્રુઓને જીતવા ધૃષ્ટ
॥૨૯॥ એરીતે વેદવેદાંગને જાણનારો, નીતિશાસ્ત્રમા નિષ્ણાત, પ્રજાઓને
ધર્મથી પાલન કરતા રાજા દાનયજ્ઞતપ શીવ થાય અને વિષ્ણુભક્તિપરાયણ
થાય (આજ વિશેષ રાજાઓમાટે છે, રાજ્યનું ભોગ ભોગવવો એ કૃણ નથી
કિંતુ દાનશીલતાદિકજ કૃણ છે) ॥૩૦॥ જે પરિજનો પોતાના શાસનને
શિરથી વહન કરીને પોતે આજ્ઞા કરેલા કાર્યને અવિલગ્નથી સિદ્ધ કરી આવ્યા
હોય તે ભૂત્યજનોને (નોકરોને) વસ્ત્રધનાદિકવડે માન આપે તેમજ જેઓ
પ્રજાઓને ગુપ્તપણે પીડા કરતા અધિકારી અમાત્યાદિ હોય તેઓને ચારોવડે
જાણીને નિયમમા કરે ॥૩૧॥ કાળે કરીને ધર્મ વિપર્યયને પામેછે, તો કાળજ
ધર્મનું કારણ છે એમ કેટલાએક માનેછે, તે અસાર છે, જે ધર્મને નૃપ
પ્રવર્તવે તે ધર્મને પ્રજાઓ અનુવર્તેજ છે તો રાજાજ ધર્મપ્રવર્તનમા મૂળ છે
પ્રશસ્તા રાજામા કાળ પ્રભુ નથી કાળનો પણ તે રાજાજ પ્રભુ છે ॥૩૨॥
સત્ય પ્રેતા દ્વાપર અને કળિ, આ જે યુગભેદ છે તે રાજાનેજ અનુસરેછે,

યતેયૂ રાજૈવ યુગમુચ્યતે ॥૩૩॥ રાજમૂલા इह પ્રોક્તા યોગક્ષેમસુ-
વૃષ્ટયઃ । પ્રજાસુ વ્યાધયઞ્ચૈવ મરણં ચ ભયાનિ ચ ॥૩૪॥ યદહા
કુરુતે પાપમરક્ષન્મયતઃ પ્રજાઃ । રાજા વર્પસહસ્રં તત્ફલં મુક્તે
યમાલયે ॥૩૫॥ યદહા કુરુતે ધર્મે પ્રજા ધર્મેણ પાલયન્ । દશ-
વર્પસહસ્રાણિ તસ્ય મુક્તે ફલં દિવિ ॥૩૬॥ યં હિ ધર્મે ચરન્તીહ
પ્રજા રાજા સુરક્ષિતાઃ । ચતુર્થે તસ્ય ધર્મેસ્ય ભાગં રાજા સ વિન્દતે
॥૩૭॥ પ્રત્યાહર્તુમશક્યં યદ્દનં ચોરૈર્હતં નૃણામ્ । તત્સવકોશાત્પ્ર-

સહજ શૈલ્યાદિ ભેદવાળો નતુભેદજ જેમ એમ આ સત્યાદિયુગભેદ સાહ-
જક નિયત ભેદવિપયવાળો નથી કિંતુ ધર્મના પ્રચારમાં જે તરતમભાવ તે
નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા ભેદવાળો છે. તે આ તારતમ્ય રાજના પ્રશાસનપ્રકારને
અનુસરે છે. તો રાજજ યુગભેદમાં નિમિત્ત કહ્યો છે. તે ભારતવિષે રાજ-
ધર્મમાં કહ્યું છે-‘કાલો વા કારણં રાજો રાજા કાલસ્ય કારણમ્ । इति ते
સંજયો મામુદ્વાજા કાલસ્ય કારણમ્ ॥’ ઇત્યાદિ. ‘રાજ્ઞિ ધર્મિણિ ધર્મિણઃ પાપે
પાપાઃ સમે સમાઃ । પ્રજાસત્તમનુવર્તન્તે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ ॥’ એમ વૃજ્ઞ-
ચાણક્યે કહ્યું છે ॥૩૩॥ આ લોકમાં જે આ પ્રજાઓના યોગક્ષેમની (ઇષ્ટની
પ્રાપ્તિને યોગ કહે છે અને મળેલાના પરિરક્ષણને ક્ષેમ કહે છે) વિગુણતા કે
તેની અનુગુણતા, વૃદ્ધિ કે અનાવૃદ્ધિ, મરણી આદિક વ્યાધિઓ કે અકાળ-
મરણ કે ચોરાદિકનો ભય, આ સર્વપણ યદપિ પ્રજાસમુદાયના પુણ્યપાપ-
મૂળક છે, તથાપિ પ્રશાસિતાના પ્રશાસનને પ્રધાનપણે પ્રજાઓનું કર્મ અનુ-
સરે છે, માટે સર્વત્ર રાજજ કારણ છે. માટે ધર્મનિષ્ઠ રાજાએ ધર્મપ્રવર્તન-
પૂર્વકજ પ્રજાઓનું પરિરક્ષણ કરવું ॥૩૪॥ પ્રજાઓનું ભયથડી નહિ રક્ષણ
કરતા નૃપતિને જે પાપ એક દિવસે સમુદ્ભવે છે તેના ફળને સહસ્રસંવત્સર-
પર્યંત યમાલયમાં ભાગેવે છે ॥૩૫॥ ધર્મથી પ્રજાઓનું પરિપાલન કરતા નર-
પાળને જે પુણ્ય એકદિવસે સમુદ્ભવે છે તેના ફળને તે રાજા સ્વર્ગમાં દશ-
સહસ્રવર્ષપર્યંત ભોગવે છે ॥૩૬॥ રાજાએ રૂઢીરીતે રક્ષણ કરેલી પ્રજાઓ જે
ધર્મને પાળે છે તે ધર્મના ચતુર્થ ભાગને (પુણ્યના ચોથા ભાગને) તે રાજા
પામે છે ॥૩૭॥ જે ધન ચોરોએ ચોરેલું કોઇપણ ઉપાયથી રાજાએ ચોરોને

દાતવ્યં નૃપેણૈવોપજીવિનામ્ ॥૩૮॥ યો રાજકોપં નદ્યન્તમાચ-
ક્ષીત હિતેચ્છયા । શ્રોતવ્યં તસ્ય ચ રહો રક્ષ્યશ્ચામાત્યતોઽપિ સ.
॥૩૯॥ પ્રાજ્ઞાન્મેધાવિનો દાન્તાન્દક્ષાન્ શૂરાન્વદુશ્રુતાન્ । કુલી-
નાન્સત્યસમ્પન્નાન્માનયેત્સર્વકર્મસુ ॥૪૦॥ રૂપણાનાથવૃદ્ધાનાં
વિધવાનાં ચ યોપિતામ્ । યોગક્ષેમં ચ વૃત્તિં ચ રાજા નિત્યં પ્ર-
ત્પયેત્ ॥૪૧॥ આશ્રમેષુ વ્રહ્મવિદાં ચૈલભાજનભોજનમ્ । સ્વદૈવો-
પાહરેદ્રાજા સત્કૃત્યાભ્યર્ચ્ય નિશ્ચલઃ ॥૪૨॥ આત્માન્ સર્વકાર્યાણિ
રાષ્ટ્રં ચાપિ તપસ્વિને । નિવેદયેત્પ્રયત્નેન તિષ્ઠેત્પ્રદદ્ય સર્વદા ॥૪૩॥
તસ્મિન્ કુર્ચીત ત્રિશ્વાસં રાજા કસ્યાઞ્ચિદાપદિ । તાપસેષુ હિ

પકડીને પાછુ મેળવી શકાય એમ ન હોય તે ધન પોતાના ભડારથકી જેના
ધણી અમાલ્યાદિ અનુજીવિજનોને રાત્રીએ આપવું ॥૩૮॥ અમાલ્યાદિકે ક્ષય
પમાડાતા રાજભડારને રાત્રીના હિતની ઈચ્છાથી જે કોઈ જન કહે તો તેનું
વચન એકાંતમાં સાંભળવું. અને તે કહેનારને તે પોતાના અમાલ્યાદિકથકી
પણ ભય જેમ ન થાય તેમ તેનું રક્ષણ કરવું ॥૩૯॥ જેઓ બહુશ્રુત, પ્રાર્થ,
પ્રતિજ્ઞાશાલી, જીતેન્દ્રિય, કુલીન, સત્યસપત્ન, ક્રિયાકુશળ અને શૂર હોય
તે પુરૂષોને સર્વ કર્મોમાં (યુક્તાયુક્તપરિપ્રશ્નાદિકવડે) માન આપે-આવા
ગુણુગાળી નરોને પુછીનેજ સર્વ કર્મોને કરે ॥૪૦॥ જેઓ વૃત્તિદુર્બળ કૃપણ
હોય, જેઓ અનાથ હોય, જેઓ વયે કરીને વૃદ્ધ હોય અને જે વિધવાઓ
હોય તે આ સર્વેનું યોગક્ષેમ અને વૃત્તિ (જીવનોપાય)ને રાત્રી નિત્ય
વિચારીને કરી આપે ॥૪૧॥ રાત્રી બ્રહ્મવિદોના આશ્રમોમાં વિનીતવેપથી
પ્રવેશ કરી વસ્ત્રો પાત્રો અન્નાદિ જે તેઓને આવશ્યક હોય તે આદરમ
તકારપૂર્વક સદૈવ મોકલાવે અને તે તપસ્વિઓને સ્વયં રાત્રી સર્વદા વિનય
યુક્ત થઈને આત્મા આત્મીય રાષ્ટ્ર તથા સર્વ કાર્યોને પ્રયત્નથી નિવેદન કરે
(આ જન હું અને આ સર્વ રાષ્ટ્ર આપને અર્પીત છે એમ નિવેદન કરે)
॥૪૨-૪૩॥ રાત્રી કોઈ આપત્કાળ આવતા તપસ્વિઓવિષે વિશ્વાસ કરે
કેમતો તેઓ સર્વ ભૂતોના હિતમાં નિરત હોવાથી વિશ્વાસનું પ્રથમ પાત્ર
છે. ચોરો પણ તેઓમાં વિશ્વાસ રાખેછે તો બીજા રાખે એમાં કહેવુંજ

સુપ્રિયવાગિહ । અપ્રિયસ્ય હિ પથ્યસ્ય વક્તા શ્રોતા ચ દુર્લભઃ ॥૪૯॥
 યસ્તુ ધર્મપરો નિત્યં હિત્વા ભર્તુઃ પ્રિયાપ્રિયે । અપ્રિયાણ્યાહ પથ્યાનિ
 તેન રાજા સહાયવાન્ ॥૫૦॥ સ્વસ્યાહિતં યેન ભવેચ્ચ તાદૃક્ પ્રિયં
 વદેદ્યઃ પુરુષો વચશ્ચ । ક્ષાતેરપિ સ્વસ્ય ન તસ્ય તત્તુ નૃપઃ સુવુદ્ધિઃ
 શૃણુયાદ્વિજેન્દ્ર ! ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे प-
 ञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे राजधर्मेषु षड्वर्गादिनिरूपणनामा चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—રૂપવર્ણસ્વરોપેતસ્તિતિશ્ચુરનસૂચકઃ । કુ-

ગણુતોજ નથી, તો તેવા અપ્રિય હિતવચનને કહેનારો દુર્લભ છે. વક્તા કોઇ
 મહાપુરૂષ કદાચિત્ મળી આવે ખરો, પણ તેવા વચનનો શ્રોતા તો દુર્લભ
 જ છે ‘આતો અપ્રિય બોલેછે’ એમ માનીને તેવા વક્તાને નિરંકુશપણે
 પ્રશાસન ચલાવનાર રાજા દેશથકી કાઢીજ મુકે, માટે તેવા અપ્રિય હિતવચ
 નનો શ્રોતા તો લોકમાં દુર્લભજ છે. ‘સુલભાઃ પુરુષા રાજન્ ! સતતં પ્રિય-
 વાદિનઃ । અપ્રિયસ્ય ચ પથ્યસ્ય વક્તા શ્રોતા ચ દુર્લભઃ ॥’ એમ વિદુરે કહ્યું
 છે ॥૪૯॥ જે પુરૂષતો પરહિતૈકપરાયણ મહામનવાળો હોઇને ‘રાજાને
 આ પ્રિય છે આ અપ્રિય છે’ એવો ભેદ છોડી દઇને ‘રાજાનું આમાજ હિત
 છે’ એમ અવધારીને આરંભમા અપ્રિય જણાતા પણ પરિણામે હિતકારી
 થનારાં વચનનોને કહેછે, તેવા જનશીજ રાજા સહાયવાન્ થાયછે, બીજા
 કેવળ પ્રિયવાક્યના વક્તા પુરૂષથી સહાયવાન્ નથી ॥૫૦॥ હે દ્વિજેન્દ્ર !
 જેતો વસ્તુત અહિત હોય પણ ‘આને આ પ્રિય છે’ એમજ નિશ્ચય કરીને
 તેવા અહિત પ્રિયને કહે તે ભલે પોતાનો સંબન્ધી હોય તોપણ તેનું
 વચન મતિમાન્ રાજા નજ સાભળે ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने ..
 पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे राजधर्मेषु षड्वर्गादिनिरूपणनामा चतु-
 र्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

¹અધ્યાય ૨૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—(હવે રાજાએ કેવો મત્રી કરવો તેનું લક્ષણ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને મત્રી આદિનુ નિરૂપણ કર્યું છે

લીનઃ સ્મૃતિમાન્ ધીમાઘીતિશ્ચાનૃશંસ્યવાન્ ॥૧॥ માનિતોઽમા
નિતો વાપિ ન ચ દૂપ્યેત્કદાચન । શૂરો વિદ્વાન્ હિતૈષી યઃ કાર્યો
મન્ત્રી સ ભૂભુજા ॥૨॥ કુલીના. શીલસમ્પન્ના રૂઢિતજ્ઞા અનિષ્ટુરાં ।
દેશકાલવિધાનજ્ઞા શૂરા ધીરા હિતૈષિણઃ ॥૩॥ જ્ઞાનવિજ્ઞાનસમ્પન્ના.
પ્રકૃતિજ્ઞાઃ પરાત્મનામ્ । સત્યનિષ્ઠાશ્ચ સન્તુષ્ટા યે તે કાર્યા. સુહ-
જ્ઞના ॥૪॥ સહાય. સાધનોપાય વિભાગો દેશકાલયો. । વિનિ-
પાતપ્રતીકારઃ કાર્યસિદ્ધિશ્ચ પંચમી ॥૫॥ પંચાઙ્ગાનીતિ મન્ત્રસ્ય

કહેછે-) જે વર્ણુથી અને કુળથી ઉત્તમ હોય તથા રૂપથી પણ (જાતિ
કુળથીજ જેમ એમ આકૃતિથી પણ) ઉત્તમ હોય, સ્મિગ્ધ ગભીર સ્વર
વાળો હોય, સહનશીલ હોય, અસૂચાએ રહિત હોય, અવિસ્મરણુશીલ
હોય, પ્રતિભાએ સપન્ન હોય, નીતિનિપુણ હોય, પરનો અભિદ્રોહ નહિ કરવા
પરાયણ હોય, રાજ માન આપે કે અપમાન કરે પણ સદા પ્રસન્નચિત્ત હોય,
પ્રકૃતિથી શૂર હોય, સકળ શાસ્ત્રના વિજ્ઞાનને પામેલો હોય, નિરતર રાજનું
હિત કરવામાજ પ્રવર્તેલો હોય, આવા ગુણવાળો જે હોય તેજ રાજાએ
મન્ત્રિપદમા નિયોજવો ॥૧-૨॥ હવે રાજાએ કરવાના સુહજ્ઞનોનું લક્ષણ
કહેછે-જેઓ હૃદીન-સત્કુળમા પ્રસવેલા હોય, ઉત્તમ શીલે સપન્ન હોય,
મુખરાગાદિકના નિરીક્ષણમાત્રથી પરના ઇગિતને જાણી જાય એવા હોય, મન-
વાણીથી અનિષ્ટુર, (શુભચિત્તક અને મૃદુભાષી હોય) દેશકાળને ઉચિત
આચરણોમા અભિજ્ઞ હોય, ધીર (અદીનમનવાળા) હોય, શૂર (અભીરૂ
સ્વભાવવાળા) હોય, જ્ઞાન-વ્યાવહારિક અને વિજ્ઞાન-મોક્ષમાજ એક ઉપ
યોગી અથવા લૌકિક અનૌકિક જ્ઞાનથી સપન્ન હોય, સ્વક્રીય પરક્રીયોના
સ્વભાવને જાણનારા, સત્યમાજ એક નિષ્ઠાવાળા અને સદા સતુષ્ટ હોય તેના
જનોજ રાજાએ સુહૃત્પદમા કરવા ॥૩-૪॥ રાજાએ મનનું સંવરણ (ગુપ્ત
રાખવું) પ્રયત્નથી કરવું મનમાજ રાજ્ય પ્રતિષ્ઠિત છે રાજકાર્યમા મનના
પાત્ર અગો જાણવા સહાય-પુરૂષ દ્રવ્યની સપદાઓ, સાધનોપાય-ક્રિયા
સાધનના ઉપાયો, દેશકાળનો વિભાગ-દેશકાળનો અતિક્રમ ન કરવારૂપ,
વિનિપાતપ્રતિકાર-કાર્યસિદ્ધિના જે વિરોધિઓ તેના પ્રશમનનો પ્રકાર અને

વિદ્યાદ્વૈ રાજકર્મસુ । મન્ત્રસંવરણં રાક્ષા કર્તવ્યં ચ પ્રયત્નતઃ ॥૬॥
 અલ્પપ્રજ્ઞૈર્દોર્ધસૂત્રૈરલસૈરવલૈઃ સહ । મન્ત્રં ન કુર્યાન્નૃપતિર્નિદ્રાં તન્દ્રાં
 જયેત્તથા ॥૭॥ વિદ્યામદં ધનમદં હિત્વા ચામિજનં મદમ્ । મન્ત્રં
 સક્ષોપયેદ્રાજા યાવત્સ્યાચ્છ ફલોદયઃ ॥૮॥ પ્રાસાદે ગિરિપૃષ્ઠે ચા
 નિઃશલાકે વને રહઃ । મન્ત્રં કુર્યાન્મહીપાલઃ સમ્યગ્વીતિરહોવિદા
 ॥૯॥ ધન્વભૂમિગિરિવૃક્ષજલમર્ત્યમયાનિ પદ્મ । રાક્ષો દુર્ગાણિ તેત્ત્વેકં
 નરદુર્ગં સુદુસ્તરમ્ ॥૧૦॥ નિત્યમેવ દયા કાર્યા ચાતુવર્ણ્યે હિતૈપિણા ।

કાર્યસિદ્ધિ-ફળસિદ્ધિ, આ પાંચમી જાણુવી ॥૫-૬॥ જેઓ અલ્પ પ્રજ્ઞાવાળા
 હોય, જેઓ દોર્ધસૂત્ર-ઝટ કરવાના કાર્યમાં વિલંબ કરનારા હોય, જેઓ
 આજસુ પ્રકૃતિવાળા હોય અને જેઓ મનોબળે રહિત હોય તે એમની
 સાથે રાત્ર મત્ર કદાપિ નજ કરે. તથા રાત્ર અતિનિદ્રા અને આજસને ત્યાગ
 કરે ॥૭॥ રાત્ર વિદ્યામદ ધનમદ અને અભિજનમદને ત્યાગ કરે. (રાત્ર-
 ઓને આ ત્રણેય મદનો સંભવ છે) તે આ ત્રણ મદને ત્યાગ કરીને મંત્રને
 ફળોદયમુધી રૂરીતે ગુપ્ત રાખે. (મત્રજન મંત્રને ગુપ્ત રાખવા શુ સમર્થ
 થાય?) ॥૮॥ મંત્રાચરણનાં સ્થાનો-પ્રાસાદ, (હવેલી મહેલ) પર્યંતનો
 પૃષ્ઠભાગ, નિઃશલાક-ચક્ષુની ગતિને રોકનાર તૃણાદિકના આવરણે રહિત
 એવું વન, ઇત્યાદિ નિર્જનસ્થાનો જાણવાં. આવા સ્થાનમાં રાત્ર નીતિશાસ્ત્રના
 રહસ્યને જાણતા જનની સાથે મંત્રને રૂરીતે કરે ॥૯॥ ધન્વદુર્ગ મહી-
 દુર્ગ ગિરિદુર્ગ વૃક્ષદુર્ગ જળદુર્ગ મર્ત્યદુર્ગ, આ છ પ્રકારના દુર્ગો (કિલ્લાઓ)
 કહ્યા છે. આમાંથી હરકોઈ દુર્ગનો રાત્ર આશ્રય કરે. તેમાં જે એક નર-
 દુર્ગ છે તે શત્રુઓએ સુદુસ્તર છે. (માટે રાત્ર નરદુર્ગને સુદૃઢ કરે) ‘ધન્વ-
 દુર્ગ મહીદુર્ગમદ્દુર્ગ વાક્ષમેવ ચ । નૃદુર્ગ ગિરિદુર્ગ ચ સમાધિત્ય વસેત્પુ-
 રમ્ ॥’ ‘દુર્ગેષુ ચ મહારાજ! પદ્મસુ ચેન્દ્રાશ્ચ નિશ્ચિતાઃ । સર્વદુર્ગેષુ મન્યન્તે
 નરદુર્ગં સુદુસ્તરમ્ ॥’ એમ ભારતમાં રાજધર્મવિષે કહ્યું છે ॥૧૦॥ પોતાનું
 હિત ધ્યેયતા કિંવા રાજ્યનું હિત ધ્યેયતા રાત્રએ ચાતુર્વર્ણ્યપ્રમુખ પ્રલઓ
 ઉપર નિત્યજ દયા કરવી. યથાસંવિભાગ તેમની સંરક્ષા કરવી. દયાવડે

૧ આનો વિસ્તૃત અર્થ પ્રથમ પ્રદર્શાવ્યો છે.

સુરક્ષિતાઃ પ્રજા રાજો વર્ધયન્તિ યશો મહત્ ॥૧૧॥ મધશીલા
દ્યુતકરા ધૂર્તાઃ પાપણ્ડિનો વિટાઃ । કુશીલવાશ્ચારણાશ્ચ નિય-
ન્તવ્યા નૃપેણ હિ ॥૧૨॥ ધનિનો માનયેદ્રાજા યતસ્તે લોકધારકાઃ ।
વનસ્પતીન્મદ્યફલાન્દષ્ટેદયેન્નૈવ કર્હિંચિત્ ॥૧૩॥ વિપ્રાણાં વૃત્તિ-
હીનાનાં કલ્પયેજ્જીવિકાં નૃપઃ । આપદ્ય ઉદ્ધરંસ્તાંશ્ચ ન ક્વચિદુઃસ્વ-
માનુયાત્ ॥૧૪॥ રૂપણાનાથવૃદ્ધાનામશ્રૂણિ પરિમાર્જયેત્ । હર્ષે

પ્રજાઓનું સંરક્ષણ કરવાથીજ રાજાનું મહાયશ વૃદ્ધિને પામે છે ॥૧૧॥ જે
મધપાનશીલ હોય, જે દ્યુત રમવાપર હોય, જે ધૂર્ત-પરવચનપર હોય, જે
પાખંડી હોય, જે વિટ-પરાંગનાલંબટ હોય અને જે નટ ચારણાદિક હોય,
તે આ સર્વેને રાજાએ નિયમમાં કરીને પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, (એમની જે
અભિવૃદ્ધિ છે તે પ્રજાઓના અહિત માટેજ થાય છે) ॥૧૨॥ અહુધનવાળા
સ્વનગરસ્થ જનોને રાજા માન આપે પણ અવમાન ન કરે. કેમતો તે
ધનાદ્યોને લીધે લોકવ્યવહારની સ્થિતિ અનુવર્તે છે. જેનાં કૃણો ખાવામાં
ઉપયોગ લાગતાં હોય તેવા પ્ર૩૬ આઝાદિ વૃક્ષોને ક્યારેય પણ નજ છેદે.
'ધનિનઃ પૂજયેન્નિલયં પાનાચ્છાદનમોજનૈઃ । વક્ત્ર્યાશ્ચાનુગૃહ્ણીષ્વં પ્રજાઃ સહ
મયેતિ વૈ । અજ્ઞમેતન્મહદ્રાજો ધનિનો નામ ભારત ! । કકુદં સર્વભૂતાનાં
ધનસ્યો નાત્ર સંશયઃ । વનસ્પતીન્ મદ્યફલાન્ન ઇન્દ્રિયવિપયે તવ । બ્રાહ્મણાનાં
મૂલફલં ધર્મમાહુર્મનીવિણઃ ॥' એમ ભારતમાં રાજધર્મવિષે કહ્યું છે ॥૧૩॥
જે વિપ્રો શ્રુતાધ્યયને સંપન્ન સદાચારણુશીલ હોય, વૃત્તિવિહીન તેઓની
વૃત્તિદાનવડે રાજા રક્ષા કરે અને આપત્તિથટ્ટી તેઓનો ઉદ્ધાર કરે. તેઓને
કદાપિ દુઃખ ઉપજાવે નહિ. આપત્તિથટ્ટી ઉદ્ધારને કરતો રાજા કદાપિ દુઃખને
પામે નહિ. 'વિપ્રશ્ચેત્સ્યાગમાતિદેદામર્થે વૃત્તિકાર્શિતઃ । પરિકલ્પ્યાસ્ય વૃત્તિઃ
સ્વાત્સદારસ્ય નરાધિપ ॥' એમ ભારતમાં રાજધર્મવિષે કહ્યું છે. 'સમુદ્ધરન્તિ
યે વિપ્રં સીદન્તં મત્પરાયણમ્ । તાનુદ્ધરિષ્યે નચિરાદાપચ્ચો નૌરિવાર્ણવાત્ ॥'
એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૪॥ રાજા જેઓ કૃપણ-હીન હોય, જેઓ
અનાથ હોય અને વયવડે વૃદ્ધ હોય (અશુરાદિ કરણની શિથિલતાને લીધે
ક્રિયા કરવામાં અસમર્થ, માટેજ અશક્ય જીવનોપાયવાળા હોય) તેમનાં

સજ્જનયત્રાજા ન સીદત્યાપદિ ક્ષત્રિય ॥૧૫॥ આપત્કાલે તુ નૃપ-
તિર્દીર્ઘસૂત્રી ભવેન્નહિ । લભતેઽર્થે ક્ષિપ્રકારી દીર્ઘસૂત્રી વિનશ્યતિ
॥૧૬॥ ગોવિપ્રાણાં હિતં કુર્યાદ્યુધ્યેચ્છૃરૈશ્ચ તત્કૃતે । તત્સસ્યં નાપ-
હર્તવ્યં સીરવિઘ્નં ચ નાચરેત્ ॥૧૭॥ યદ્ય યસ્યોપકરણં યેન જીવન્તિ
કારુકાઃ । સર્વસ્વહરણેઽપ્યેતન્ન રાજા હતુંમર્હતિ ॥૧૮॥ આયુધાન્યા-
યુધીયાનાં વાહ્યાનિ વાહ્યજીવિનામ્ । વેદ્યાનાં ન હરેદ્ધૃપા વાદ્યા-
તોદ્યાદિ તદ્વિદામ્ ॥૧૯॥ જીવિકોપકરણાદતિર્નૃણાં શસ્ત્રઘાતત

આયુઓને તેમનું દુઃખ ટાળવાવડે હુએ. સદાય તેવાઓને આનંદજ ઉપ-
ભવે જે આવો રાજા છે તે આપત્તિમા કદાપિ કલેશને પામતો નથી ॥૧૫॥
જે દીર્ઘસૂત્રિતા છે તે સર્વ કાર્યને ઉપઘાત કરનાર છે, માટે તેનો સર્વદા ત્યાગ
કરવો તેમાં પણ રાજાએ આપત્કાળમાં તો સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવી. જે
કર્તવ્ય અર્થોને જલદી કરનારો છે તે કાર્યસિદ્ધિને પામેછે અને ખીલે દીર્ઘ-
સૂત્રીતો કાર્યકૃણે રહિત થઈ વિનાશ થઈ જાયછે. માટે રાજા દીર્ઘસૂત્રી ન
થાય ॥૧૬॥ રાજા ગાયો અને વિપ્રોનું હિતજ સદાય કરે. તેમના પ્રાણુપરિ-
રક્ષણુમાટે પરની સાથે યુદ્ધને પણ કરે. વિપ્રનું અન્ન કદાપિ અપહરે નહિ
તેના ક્ષેત્રમાં તેણે કરાતા કૃષિકર્મમાં હળાદિ ભાગી નાંખવાવડે વિઘ્નને નજ
કરે ॥૧૭॥ જે શિટિપઆદિકનું જે જે ઉપકરણ (જીવિકાસાધન) હોય, જે
ઉપકરણવડે જીવન ચલાવતા હોય (જેમ મુતારો વાંદલો કરવતીવિગેરેવડે,
ખેડુત હળાદિકવડે, વણકર તુરી વેમાદિકવડે, દરજી સોંધ આદિકવડે) તે
એમનો સર્વસ્વ અપહરણુના નિમિત્તભૂત અપરાધ સતેપણુ તેમનું તે તે ઉપ-
કરણુ વિના ખીલુંજ હરી લેવું પણ તેઓનું તે ઉપકરણુ રાજાએ હરવું નહિ
॥૧૮॥ આજ અર્થને ઉદાહરણુ બતાવાદ્વારા નિરૂપણુ કરેછે-આયુધ ધારીને
જીવનોપાય કરનારાઓનાં આયુધોને, ગાડાં આદિકવડે ઉપજીવનારાઓના
ગાડાં આદિકને, વેશ્યાઓના વસ્ત્રવિભૂષણુઆદિકને (વેશ્યાઓને તેજ આ-
જીવિકાનાં સાધનો શરીર શોભાડવાવડે છે) અને વાદ્યાદિકને વળડીને જીવ-
નારાઓનાં તે વાદ્યાદિકને સર્વસ્વહરણુનો પ્રસંગ હોય તોપણુ રાજા હરે નહિ
॥૧૯॥ હે વિપ્રસત્તમ ! લોકમાં જે નરોની જીવિકાનાં સાધનોનું આહરણુ

इहातिरिच्यते । धर्मविन्नरपतिस्तु तां ततो नाचरेत्कचन विप्रस-
त्तम ! ॥२०॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
धर्मोपदेशे राजधर्मेषु मन्त्र्यादिनिरूपणनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શ્રુતાધ્યયનસમ્પન્ના ધર્મજ્ઞાઃ સત્યવાદિનઃ ।
હીનિપેવાસ્તથા દાન્તા દયાર્જવસમન્વિતાઃ ॥૧॥ શક્તાઃ કથયિતું
સમ્યક્ ન્યાયાન્યાયૌ યથાતથમ્ । રાજા સભાસદઃ કાર્યા રિપૌ
મિત્રે ચ યે સમાઃ ॥૨॥ સપ્રાહ્નિવાકઃ સામાત્યઃ સમ્રાજ્યપુરોહિતઃ ।

છે તે શક્ષવડે કરતા મસ્તકચ્છેદને તુલ્ય છે, માટે ધર્મજ્ઞ રાજા જીવ-
નોપકરણના આહરણને કદાપિ નજ કરે ॥૨૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજી-
વને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મોષુ મંત્ર્યાદિનિરૂપણનામા
પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—રાજાએ વ્યવહારના વિનિર્ણયમાટે પ્રથમ
સભાસદો કરવા, તેમનાં લક્ષણો કહુંછું. શ્રુત-અહુ ધર્મતત્ત્વવેત્તાઓથકી
વારેવારે અનેક ધર્મોના શ્રવણે અને ગુરૂથકી વેદમીમાંસાદિ શાસ્ત્રોના અધ્ય-
યને સંપન્ન, (અધ્યયનની અપેક્ષાએ શ્રુત શ્રેષ્ઠ છે, જે અધીત છે તે
શ્રુતથી વૃદ્ધિ પામેછે, માટેજ શ્રુતનું આધિક્ય હોવાથી તેનો પ્રથમ નિર્દેશ
કર્યોછે) માટેજ ધર્મરહસ્યને જાણનારા, પ્રામાદિક એવાપણ અકાર્યાચર-
ણમાં લજ્જાવાળા, સત્ય જોલવાનાજ એક સ્વભાવવાળા, વિજીતેન્દ્રિય,
દુર્ચ અને આર્જવ-ત્રણેય કરણમાં એકરૂપ હોવાથી સરલતાએ સંપન્ન,
શત્રુ તથા મિત્રમાં સમ, (દ્વેષરાગે રહિત) માટેજ સભામાં ન્યાય અન્યા-
યને તત્ત્વથી સારીરીતે કહેવામાં સમર્થ, આવા લક્ષણવાળા જનોને રાજાએ
સભાસદો કરવા ॥૧-૨॥ ન્યાયાધીશ, અમાત્ય, વિદ્વાન્ વિપ્રો, પુરોહિત
અને સહયોની સાથેજ રાજા આગળ કહેવામાં આવનારા વ્યવહારોને યથા-
વિધિ જુવે-વિચારે. ‘વિ નાનાર્થેઽવ સન્દેહે હરણં હાર ઇચ્ચતે । નાનાસન્દે-

૧ આ અધ્યાયમાં અઢાર પ્રકારના વ્યવહારપદનું નિરૂપણ વિસ્તારથી કર્યું છે.

સત્સમ્યો નૃપતિઃ પદયેદ્યવહારાન્ યથાવિધિ ॥૩॥ લોકવેદદ્યવ-
ર્મણાઃ સસ પદ્મ ત્રયોઽપિ વા । યત્રોપવિષ્ટા વિપ્રાઃ સ્યુઃ સા યત્ત-
સદશી સમા ॥૪॥ ચતુષ્પાદ્યવહારોઽયં વિવાદેષૂપદર્શિતઃ । માપો-

દહરણાદ્યવહાર. પ્રકીર્તિતઃ ॥' અર્થ-વિશષ્ટ નાના અર્થમા છે, અપશષ્ટ
સન્દેહમાં છે, તેને હરણુ કરે તે હાર કહેવાય, અર્થાત્ નાનાવિધ સંદેહોને
હરનાર હોવાથી વ્યવહારપદથી કહેલા અષ્ટાદશ દાવાઓ જાણવા ॥૩॥
વેદાર્થને જાણનારા, મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રને જાણનારા અને લોકાચારને જાણ-
નારા સાત અથવા પાંચ (અતે) ત્રણપણ વિપ્રો જેમાં બેઠા હોય તે
સલા કહીછે, તેજ મલા યજ્ઞપરિપદ્મુલ્ય જાણવી (શ્રુતિથી અને
સ્મૃતિથી જે ધર્મતત્વનો નિશ્ચય કરેછે એજ ધર્મરહસ્યાભિજ્ઞ છે, કેવળ
શ્રુતિથી કે કેવળ સ્મૃતિથી કે કેવળ લોકથી નહિ) ॥૪॥ સર્વદોષ
વિવાદોમા વ્યવહાર (દાવા ફરીયાદ)ના ભાષા ઉત્તર ક્રિયા અને સાધ્ય
સિદ્ધિ, આવા અનુક્રમથી ચાર પાદો પ્રદર્શાવ્યાછે. તે ચાર પાદો એવી રીતે
કે- 'પ્રત્યર્થિનોઽગ્રતો હેરયં યથાવેદિતમર્થિના । સમામાસતદર્ધાહર્નામજાત્યા-
દિચિહ્નિતમ્' અર્થ- 'પ્રતિવાદીની સમક્ષજ વાદીએ જેરીતે જણાવ્યું હોય
તેમજ લખી લેવું. તેમા વર્ષ માસ પક્ષ દિવસ નામ જાતિ ઇત્યાદિક પણ
લખી લેવું.' આ પ્રકારે કરવું તે ભાષાપાદ પ્રથમનો જાણવો 'શ્રુતાર્યસ્યોત્તર
હેરયં પૂર્વાવેદકસન્નિધૌ' અર્થ- 'જેણે વાદીનો બધો ભાવાર્થ સાંભળ્યો છે
એવા પ્રતિવાદીનો ઉત્તર વાદીની સમક્ષજ લખી લેવો' વાદીના બોલી
રહ્યાપછી એ લખાયછે માટે એને ઉત્તરશષ્ટથી કહેછે આ ઉત્તરપાદ
બીજે જાણવો 'તત્તોઽર્થો લેખ્યેત્સચઃ પ્રતિજ્ઞાતાર્યસાધનમ્' અર્થ- 'પ્રતિવા-
દીનો ઉત્તર થયાપછી વાદીએ પોતે પ્રતિજ્ઞા કરેલા અર્થ (દાવાઅરજીમા
લખેલી ખાખત)મા જે સાધન પુરાવો હોય તે તત્કાળ લખાવી દેવો' આ
ક્રિયાપાદ ત્રીજે જાણવો 'તત્સિદ્ધૌ સિદ્ધિમામોતિ વિપરીતમત્તોઽન્યથા' અર્થ-
'જે લેખ સાક્ષીવિગેરે પુરવાની સત્ય સાખીતી થાયતો જયને પામે અને જો
ન થાયતો વિપરીત પરાજયને પામે' આ સાધ્યસિદ્ધિ પાદ ચોથો જાણવો.
આ પ્રકારે ચાતુષ્પદ્યસ્મૃતિની મિતાક્ષરામાં કહ્યુંછે. તેમજ બૃહસ્પ-

ત્તરક્રિયાસાધ્યસિદ્ધિમિઃ ક્રમવૃત્તિમિઃ ॥૫॥ વ્યવહારપદાન્યત્ર

તિએ પણ 'પૂર્વપક્ષઃ સ્મૃતઃ પાદો દ્વિતીયશ્ચોત્તરઃ સ્મૃતઃ । ક્રિયાપાદસ્તૃતી-
યસ્તુ ચતુર્થો નિર્ણયઃ સ્મૃતઃ ॥' એમ કહ્યું છે. આરીતે વિવાદોમાં વ્યવહારના
ચાર પાદો સમજવા ॥૫॥ ઋણાદાન, નિક્ષેપ, અસ્વાભિવિક્રય, સંભ્રૂય
સમુત્થાન, દત્તાનપકર્મ, સંવિદ્યવૃત્તિક્રમ, સીમાવિવાદ, સ્તેયસાહસ, કથવિ-
કયાનુશય, સ્વામિપાળવિવાદ, અભ્યુપેત્યાશુશ્રૂષા, વાફપાઙ્મ્ય, દંડપાઙ્મ્ય,
સ્ત્રીસંગ્રહ, વેતનાદાન, દૂતસમાહ્વય, દાયભાગ, સ્ત્રીપુંધર્મ, આરીતે અદા-
રજી વ્યવહારપદો રાજધર્મમાં જાણવાં. વ્યવહારનું પદ જે વિષય તે વ્યવ-
હારપદ કહેવાય, ખીજના વિરોધથી પોતાના સ્વાર્થનું જે કહેવું તેને વ્યવ-
હાર કહે છે. જેમ કોઈ 'આ ક્ષેત્રાદિ માફ છે' એમ કહે છે. ખીજે પણ તેના
વિરોધથી 'માફ છે' એમ કહે છે. અર્થાત્ વાદિપ્રતિવાદિનો જે વિવાદ તે
વ્યવહાર કહ્યો છે. 'વ્યવહારશબ્દ રૂઢિ અને યોગેકરીને નિર્ણય ફળ જેનું છે
એવો જે વાદીપ્રતિવાદીનો વિવાદ તેને કહે છે' એમ માધવાચાર્ય કહે છે.
'પ્રયત્નસાધ્યે વિચિત્રજ્ઞે ધર્મારયે ન્યાયવિસ્તરે । સાધ્યમૂલસ્તુ યો વાદો વ્યવહારઃ
સ ઽચ્યતે ॥' 'ત્રિ નાનાર્થેઽવ સન્દેહે હરણં દાર ઽચ્યતે । નાનાસન્દેહહરણાત
વ્યવહાર ઇતિ સ્મૃતઃ ॥' આ વચનવડે અનુક્રમે વ્યવહારશબ્દની રૂઢિ અને
યોગ બન્ને કાલ્યાયને નિદર્શાવ્યો છે. એના વિષયભૂત યદ્યપિ ક્રિયાભેદથી
બહુવિધ છે અથાપિ આ અદારમાંજ અંતર્ભાવ છે, માટે 'અષ્ટદશવિધ'
એમ કહેવાય છે. યાજ્ઞવલ્ક્યે પણ 'સ્મૃત્યાચારવ્યપેતેન માર્ગેનાધર્ષિત. પરઃ ।
આવેદયતિ ચેદ્વાઙ્મે વ્યવહારપદં હિ તત્ ॥' અર્થ- 'ધર્મશાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ તથા
સમયાચારથી વિરૂદ્ધ એવા માર્ગવડે ખીજ લોકોએ પીડા પમાડેલો જન
રાજને કે ન્યાયાધીશને અરજી કરીને વિજિતિ જે કરે તો તે અરજીમાં
જણાવેલું વૃત્તાંત વ્યવહાર (દાવો)નું પદ-વિષય થાય' આ પ્રકારે વ્યવહાર
પદનું લક્ષણ કહ્યું છે. તેમાં ૧ ઋણાદાન-દેણદાર અને લેણદારના વિષ-
યમાં ઋણ આપવા લેવાના ધર્મનું જે ઉલ્લંઘન તે ઋણાદાન નામનું વિવાદ-
પદ જાણવું. તેમાં આવું કરજી હોય તે આપવું, આવું હોય તે ન આપવું,
આવા અધિકારીએ આપવું, આવા સમયે આપવું, આ પ્રકારે આપવું,

ક્ષેયાન્યણાદશૈવ હિ । કળાદાનં ચ નિક્ષેપસ્તથૈવાસ્વામિવિક્રયઃ ॥૬॥
સમ્ભૂય ચ સમુત્થાનં દત્તસ્થાનપકર્મ ચ । સંવિદ્યતિક્રમઃ સીમા-

આરીતે કરજદારમાં પાંચ પ્રકારનું છે. શાહુકારમાં આપવાનો વિધિ અને લેવાનો વિધિ એમ બે પ્રકારનું છે, બન્ને મળીને સાત પ્રકારનું ઋણાદાન છે. આનું સ્વરૂપ સ્વરૂપ ‘કળં દેયમદેયં ચ યેન યત્ર યથા ચ યત્ । દાન-મ્રહણધર્માશ્ચ કળાદાનમિતિ સ્મૃતમ્ ॥’ એમ નારદશ્લોકે નિરૂપણ કર્યું છે. ૨ નિક્ષેપ-જેને ત્યાં ચોતાનું દ્રવ્ય વિશ્વાસથી થાપણતરીકે મુકે અને તે બે પાણું ન આપે તો તે નિક્ષેપ નામનું વિવાદપદ કહેવાય. આનું સ્વરૂપ ‘સ્વં દ્રવ્યં યત્ર વિશ્રમ્માત્ નિક્ષિપત્યવિશક્તિઃ । નિક્ષેપો નામ તત્પ્રોક્તં વ્યવહારપદં વૃષ્ટિઃ ॥’ એમ તે નારદેજ નિરૂપણ કર્યું છે. ૩ અસ્વાભિવિક્રય-થાપણ મુકેલું કે ખોવાએલું કે જડલું કે ચોરી લીધેલું પારકું દ્રવ્ય તેના ધણીની અસમક્ષ તેને પુછ્યા વિનાજ વેચી નાખવું તે અસ્વાભિવિક્રય નામનું વિવાદ-પદ કહ્યું છે. તે નારદે કહ્યું છે-‘નિક્ષિપ્તં વા પરદ્રવ્યં નદં લઙ્ઘ્વાપહત્ય ચ । વિક્રીયેતાસમક્ષં યત્ સ ક્ષેયોઽસ્વામિવિક્રયઃ ॥’ ઇતિ. ૪ સંભૂયસ-મુત્થાન-લાભમાટે પરસ્પર મળીને વ્યવહાર કરતા આપારીઓને લાભ રહેલા અર્થવિભાગ નિમિત્તે જે કલહ થાય તે સંભૂયસમુત્થાન નામનું વિવાદ-પદ બણવું. તે નારદે કહ્યું છે-‘વણિકપ્રમૃતયો યત્ર ક્રયં સંભૂય કુર્વંતે । તત્સં-ભૂયસમુત્થાનં વ્યવહારપદં હિ તત્ ॥’ ઇતિ. ૫ દત્તાનપાકર્મ-આનેજ દત્તા-પ્રદાનિક એવી ખીજ સંજ્ઞાથી પણ કહેછે. અયોગ્ય રીતે આપીને ફરીથી પાણું લેવું જે વિવાદપદમાં હોય તે દત્તાપ્રદાનિક નામનું વિવાદપદ બણવું. તે નારદે કહ્યું છે-‘દત્ત્વા દ્રવ્યમસમ્યગ્ યઃ પુનરાદાતુમિચ્છતિ । દત્તાપ્રદા-નિકં નામ વ્યવહારપદં હિ તત્ ॥’ ઇતિ. ૬ સંવિદ્યતિક્રમ-સંવિત્ જે પાપંડી વૈદિક આદિકને રાત્રીએ મર્યાદા કરી આપી હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવાથી જે વિવાદ ઉભો થાય તે સંવિદ્યતિક્રમ નામનો બણવો. તે નારદે કહ્યું છે-‘પાશ્વળ્ડનૈગમાદીનાં સ્થિતિઃ સમય ઉચ્યતે । સમયસ્થાનપાકર્મ તદ્વિવાદ-પદં સ્મૃતમ્ ॥’ ઇતિ. ૭ સીમાવિવાદ-જે ક્ષેત્ર કે બે ગૃહ કે બે ગામ કે બે દેશની પરસ્પર જે સીમા-મર્યાદા હદ નક્કી થઈ હોય તેના ન્યૂનત્વ

વિવાદ. સ્તેયસાહસમ્ ॥૭॥ પ્રયવિક્રયાનુશયો વિવાદ સ્વામિપા-

અધિકત્વ ભોગવટો નહિભોગવટો આદિક નિમિત્તવાળો જે વિવાદ તે સીમા વિવાદ નામથી કહ્યો છે. સીમાનો ભેદ નારદજીએ નિરૂપ્યો છે—‘ધ્વનિનો મત્સ્યની ચૈવ નૈધાની ભયવજિતા । રાજશાસનનીતા ચ સીમા પદ્મવિદ્યા સ્મૃતા ॥’ ઇતિ ૮ સ્તેયસાહસ-ધણીની અસમક્ષ ગાફત્ર તેને ઠગીને દ્રવ્યનું જે અપહરણ તે સ્તેય (ચોરી) કહેવાય, રાજાનો દડ, જનોનો આક્રોશ તેને નહિ ગણીને રાજપુરુષથપ્તી ઇતિ જનની સમક્ષ બળાત્ યત્કિચિત્ પર દ્રવ્યહરણ મારણ પરદારાપ્રધર્ષણાદિ કરાય છે તે સર્વ સાહસ કહેવાય, તે બન્ને મળીને સ્તેયસાહસ નામનું વિવાદપદ બાણુવું તેમા સ્મૃતિવચન છે— ‘ઉપાયૈવિવિધૈરેપા છલયિત્વાપકર્ષણમ્ । સુસપ્રમત્તમત્તેભ્ય સ્તેયમાહુર્મૈનિ-પિણ ॥’ ‘સહસા ક્રિયતે કર્મ યત્કિન્નિદ્વલ્લદર્ષિતૈ । તત્સાહસમિતિ પ્રોક્ત સહો ચલમિહોચ્યતે ॥’ ઇતિ ૯ કૃયવિક્રયાનુશય-મૂલ્ય આપીને કાંઈ વસ્તુ ખરીદીને પણ પછીથી ધનહાનિની ઉત્પ્રેક્ષા કરીને ખરીદનારને જે અનુતાપ થાય અને મૂલ્ય લઈને કાંઈ વસ્તુ વેચીને પણ પછીથી અર્થહાનિની શંકાથી વેચનારને જે પશ્ચાત્તાપ થાય તે બન્નેએ કરીને ઉભું થતું જે વ્યવહારપદ (દાવો) તે કૃયવિક્રયાનુશય કહેવાય તે મનુએ કહ્યું છે ‘ક્રીત્વા વિક્રીય વા કિન્નિચ્ચલેદાનુશયો ભવેત્ । સોઽન્તર્દેશાહાત્તદ્રવ્ય દવાચૈવા દદીત્ ચ ॥’ ઇતિ ૧૦ સ્વામિપાળવિવાદ-જે ગવાદિ પશુઓનો સ્વામી અને જે પગાર લઈ તેને પાળનારો ગોપાળ તે બન્નેનો વિવાદ તથા જેતો ક્ષેત્રનો સ્વામી અને જે પશુઓનો પાળક તે બન્નેનો વિવાદ (ગાય ભેંસ આદિકે ખેતરમા ધાન્યાદિ લક્ષણ કરી જવાથી થતો) તે સ્વામિપાળવિવાદ નામનું વ્યવહારપદ બાણુવું તે મનુએ કહ્યું છે—‘પશુપુ સ્વામિના ચૈવ પાલાનાં ચ વ્યતિક્રમે । વિવાદ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ યથાવદ્દર્મતત્તરત્ ॥’ ઇતિ તથા ‘પચિ ક્ષેત્રે પરિવૃત્તે પ્રામાન્તીયેઽયચા પુન । સ પાલ શત્તદ્વન્ડાહં’ એમ પણ કહ્યું છે ૧૧ અભ્યુપેત્યાશુશ્રૂષા-‘હું તમારી શુશ્રૂષા કરીશ’ એમ આગી કાર જરીને પછી શુશ્રૂષા ન કરવી તે અભ્યુપેત્યાશુશ્રૂષા નામનું વિવાદપદ બાણુવું તે મનુએ કહ્યું છે—‘અભ્યુપેત્વ હિ શુશ્રૂષા યસ્તા ન પ્રતિપચતે । અશુશ્રૂ

લયોઃ । અશુશ્રૂષામ્યુપેત્યાથ પારુષ્યે દણ્ડવાચિકે ॥૮॥ સ્ત્રીસન્નહો
 પાડમ્યુપેત્યતદ્વિગદપદમુચ્યતે ॥' ઇતિ ૧૨ વાકપાડમ્ય-દેશભતિ કુળાદિ-
 કના આક્રોશ (ઉચ્ચસ્વરેભાષણ) વાળું અને હૃત્સિતશબ્દવાળું જે બીજાને
 ઉદ્દેગ ઉપજાવવામાટે વચન બોલાય તે વાકપાડમ્ય નામનું વિવાદપદ બાબુનું.
 'ગૌડદેશીય લોકો નિશ્ચે કળહૈકપ્રિય હોય છે' આ દેશાક્રોશ બાબુનો
 શ્રાક્ષણો બહુજ લોભીયા હોય છે' આ બલ્યાક્રોશ બાબુનો 'વિશ્વામિત્ર
 કુળના કૂરકર્મવાળાજ હોય છે' આ કુલાક્રોશ બાબુનો આ બધો અર્થ
 નારદે કહ્યો છે- 'દેશજાતિકુલાદીનામાક્રોશન્યક્કસંયુતમ્ । યદ્વચઃ પ્રતિકૂલાથં
 વાકપારુષ્ય તદુચ્યતે ॥' ઇતિ ૧૩ દંડપાડમ્ય-પરના અગને હસ્ત પાદ
 આયુધ પાપાણુ ભસ્મ કાદવ આદિકવડે પીડા કરવી તે દંડપાડમ્ય નામનું
 વિવાદપદ બાબુનું તે નારદે કહ્યું છે- 'પરમાત્મેનમિદ્રોહો હસ્તપાદાયુષાદિભિઃ ।
 મસ્ત્રાદિભિશ્ચોપચાતો દણ્ડપારુષ્યમુચ્યતે ॥' ઇતિ ૧૪ સ્ત્રીસંગ્રહ-પરસ્ત્રીનો
 જે સ્પર્શાદિ કરવો તે સ્ત્રીસંગ્રહનામનું વિવાદપદ બાબુનું તે મનુએ કહ્યું છે-
 'હિય સ્પૃશેદદંદો ય સ્પૃષ્ટો વા મર્પયેત્તયા' ઇત્યાદિ બૃહસ્પતિપણુ કહે છે-
 'પાપમૂલ સન્નહણ ત્રિપ્રકાર નિવોધત' ઇત્યાદિ સ્ત્રીપુરૂષનો જે મિથુનીભાવ
 તે સંગ્રહણુ કહ્યું છે ૧૫ વેતનાદાન-ભૂત નોકર લોકોને સેવાનિમિત્તે
 પગાર આપવામા તથા નહિ આપવામાં કરવાનો વિચાર જેમાં રહ્યો છે તે
 વિવાદ વેતનાદાન નામથી કહ્યો છે તે નારદે કહ્યું છે- 'મૃત્વાનાં વેતનસ્યોક્તો
 દાનાદાનવિધિક્રમઃ । વેતનસ્યાનપાકર્મ તદ્વિવાદપદં સ્મૃતમ્ ॥' ઇતિ. ૧૬
 દૂતસમાહ્વય-અક્ષ-પાસા, બક્ષ-આમડાની પટ્ટી, શલાકા-હાથીદાંતથી
 બનાવેલી લાળી ચોરસ સળી ઇત્યાદિ અપ્રાણિઓ (અચેતન પદાર્થો) વડે
 છતી લેવા માટે જે કપટથી રમત પણુપૂર્વક કરાય છે તે દૂત કહેવાય
 અને કુકડા પારેવા આદિક પ્રાણિઓવડે (ચેતન) જે પણુપૂર્વક છતી
 લેવા માટે રમત કરાય છે તે સમાહ્વય કહેવાય બન્ને મળીને દૂતસમા-
 હ્વય નામનું એક વિવાદપદ બાબુનું (જુગટામાં આ ભેદ બાબુનો) આનું
 સ્વરૂપ નારદે નિરૂપ્યું છે- 'અક્ષવલ્લસલાકાયૈર્દેવનં જિહ્વાકારિતમ્ । પળક્રીડા
 વયોમિશ્ર પદં દૂતસમાહ્વયમ્ ॥' ઇતિ તથા મનુએ કહ્યું છે- 'અપ્રાણિમિર્ચ-

વેતનસ્યાદાનં દ્યુતસમાહૃય । દાયભાગશ્ચ સ્ત્રીપુંસોર્ધર્મશ્ચાઘાદશેતિ
હિ ॥૧૧॥ તેપાં વિનિર્ણય કુર્યાત્પ્રમાણૈર્દિવ્યમાનુષૈ । પ્રોક્તાનિ તત્ર
મુખ્યાનિ માનુષાણ્યર્થસિદ્ધયે ॥૧૦॥ માનુષાણિ તુ ત્રીણ્યાહુ સાક્ષિ
ણો લેખ્યમુક્તય । પ્રમાણાનીતિ મુનય સર્વશ્રેયસ્કરાણિ હિ ॥૧૧॥

દિક્રયતે તલ્લોકે દ્યુતમુચ્યતે । પ્રાણિભિ ક્રિયમાણસ્તુ સ વિજ્ઞેય સમાહૃય ॥
૧૭ દાયભાગ-દાય-ધણીના (પિત્રાદિ) સખન્ધનિમિત્તમાનથી
જે ધન ખીન પુત્રાદિકની સત્તાવાળુ (માલકીનુ) થાય છે તે દાયશબ્દથી
કહ્યું છે, તેનો બહુ પુત્રાદિકને ભાગ વહેંચી આપવો તે દાયભાગ નામનુ
વિવાદપદ બાણુ તે નારદે કહ્યું છે-‘વિભાગોઽર્થસ્ય વિન્યસ્ય તનયૈર્યત્ર
કલ્પ્યતે । દાયભાગ इति પ્રોક્ત વ્યવહારપદ મુષૈ ॥’ ઇતિ ૧૮ સ્ત્રીપુંધર્મ-
સ્ત્રીપુરૂષ (દપતી) નો જે ધર્મ (પરસ્પર વર્તવાની રીતિ) ધર્મશાસ્ત્રમા
કહ્યો છે તેને ઉલ્લઘન કરતા, યદ્યપિ સ્ત્રીપુરૂષને પરસ્પર વાદીપ્રતિવાદી થઈ
રાત્નને સમક્ષ વ્યવહાર (દાવો) કરવાનો નિષેધ કર્યો છે તથાપિ પ્રત્યક્ષ કે
કર્ણપરપરાએ તે બાણુવામા રાત્નને આવતા રાત્નએ દડાદિકે કરીને દપતીને
સ્વસ્વધર્મભાર્ગમા સ્થાપન કરવા, આરીતે થાય તે સ્ત્રીપુધર્મ નામનુ વિવાદપદ
બાણુ આરીતે વ્યવહાર (દાવો ફરીયાદ) થવાના અઢાર પદ (વિષયો
નિમિત્ત) બાણુવા આનો વિશેષ વિસ્તાર મિતાક્ષરાથકી બાણુવો ॥૬-૯॥

રાત્ન તે આ અઢાર વ્યવહારપદો (દાવાઓ)નો વિનિર્ણય (ફેસલો) માનુષ
પ્રમાણો (પુરાવો)વડે કે તેના અસંભવમા દિવ્ય પ્રમાણોવડે કરે તેમા જે
માનુષ પ્રમાણો છે તે કાર્યસિદ્ધિ (ફેસલો) માટે મુખ્ય માનેવાં છે આ
અર્થ કાત્યાયને કહ્યો છે-‘યદ્યેકો માનુર્પી ઋયાદન્યો ઋયાતુ દૈવિકીમ્ ।
માનુર્પી તત્ર મૃહ્નીયાત્તત્ત દૈર્ઘ્યં વિચા નૃપ ॥’ ઇતિ ॥૨૦॥ મુનિઓ સર્વેને
વ્યવહારમા શ્રેય કરનારા માનુષ પ્રમાણ તો સાક્ષિઓ, લેખ્ય (રાત્નના
શીકાવાળા) દસ્તાવેજ-ખતપત્ર અને શુક્તિ, (લોગવટો) આ રીતે ત્રણ
કહે છે તે કાત્યાયને કહ્યું છે-‘સાક્ષિણો લિખિત મુક્તિ પ્રમાણ ત્રિવિધ વિદુ’
ઇતિ યાજ્ઞવલ્ક્યપણુ કહે છે-‘પ્રમાણ લિખિત મુક્તિ સાક્ષિણશ્ચેતિ કીર્તિતમ્’
ઇતિ મૃદસ્પતિ પણુ તેમજ કહે છે-‘સાક્ષિલેખ્યાનુમાન ચ માનુષી ત્રિવિધા

તુલાદ્યમ્નુવિપં કોશો તણ્ડુલાસ્તપ્તમાપકઃ । દિવ્યાનીતિ પ્રમાણાનિ
ધર્માધર્માર્યમષ્ટમમ્ ॥૧૨॥ યત્ર સમ્યો જનઃ સર્વં હૃદં સાધ્વિતિ
મન્યતે । સ નિઃશલ્યો વિવાદઃ સ્યાત્સશલ્યસ્ત્વન્યથા કિલ ॥૧૩॥
ગૌરવં લાઘવં દ્વદ્વા વિવાદસ્યાધિકારિણઃ । દેશં કાલં તતઃ કુર્યા-

ક્રિયા' ધતિ (અનુમાનશબ્દથી ભુક્તિ લેવી) ॥૧૨॥ તુળા આદિક આઠ
પ્રકારના દિવ્ય પ્રમાણો મુનિઓએ માન્યા છે. તેમાં ૧ તુળા-મંત્રોવડે અભિ-
મત્રેલા તુળાયત્ર (તાજવા કાટો) મા બેસારવું, તેનો પ્રકાર 'તુલાધારણવિ-
દ્વદ્વિરભિયુક્તસ્તુલાધિત.' ઇત્યાદિ વચનથી યાજ્ઞવલ્ક્યે નિરૂપણ કર્યો છે અને
મિતાક્ષરામા વિસ્તારથી સપ્રમાણ પ્રદર્શાવ્યો છે. ૨ અગ્નિ-અભિમત્રેલો
તપાવેલો લોહાનો ગોળો આદિક અઢાવવો, તેનો પ્રકાર તેમણે 'કરૌ વિમ્-
દિતઘ્રીહેલંક્ષયિત્વા તત્તો ન્યસેત્' ઇત્યાદિકથી નિરૂપ્યો છે. ૩ અંબુ-
અભિમત્રેલા જળમાં ડુબકી મરાવવી, તેનો પ્રકાર પણ તેમણે 'સત્યેન
મામભિરક્ષ સ્વં' ઇત્યાદિવચનથી બતાવ્યો છે. ૪ વિપ-અભિમત્રેડું વિપ
ખવારવું, તેનો પ્રકાર તેમણે 'સ્વં વિપ! વ્રહ્મણ પુત્ર. સત્યધર્મેષ્વવશ્યિત.'
ઇત્યાદિથી નિરૂપ્યો છે. ૫ કોશ-ઉચ્ચ દુર્ગાદિ દેવતાઓને સ્નાન કરાવેલા
જળનું પાન કરાવવું, તેનો પ્રકાર તેમણે 'દેવાનુપ્રાન્ સમમ્યર્ચ્ય તત્ત્વા-
નોદકમાહરેત્' ઇત્યાદિકથી નિરૂપ્યો છે. ૬ તંડુલ-દેવતાને સ્નાન કરાવેલા
જળથી છાટેલા ચોખા ચવડાવવા, તેનો પ્રકાર મિતાક્ષરામાં પિતામહસ્મૃ-
તિના અનુવાદદ્વારા નિરૂપણ કર્યો છે. ૭ તપ્તમાપક-તપાવેલા તેલમાં
નાખેલો જે માપપરિમિત સુવર્ણનો કટકો તેને અગુદ અને તર્જની આંગ-
ળીવડે ઉચકાવવો, તેનો વિધિ તેમાં નિરૂપ્યો છે. ૮ ધર્માધર્મ-ભોજન-પ-
ત્રમાં ચિતરીને સરખાજ મૃત્તિકાના ગોળામાં ગુપ્ત થાલેલા ધર્મ અધર્મ
બેમાંથી એક ગોળો ઝટ ઉપાડાવવો, આનો બધો વિધિ તેમાં નિરૂપણ
કર્યો છે. આરીતે આઠ દિવ્ય પ્રમાણો છે ॥૧૨॥ જે વિવાદમાં સર્વ કોઈ
સલાસદ જન 'આ ન્યાય છે' એમ માને છે તેજ વિવાદવિનિર્ણય (ફેસલો)
નિર્દોષ થાય અન્યથા-તેથી વિપરીતપણામાં તો નિશ્ચે સદોષ થાય ॥૧૩॥
વિવાદના વિષયભૂત વસ્તુનું અને તે વિવાદમાં જે અધિકૃત (વાદી, પ્રતિવાદી)

તપ્રમાણૈર્નિર્ણયં નૃપઃ ॥૧૪॥ યદ્યેકો માનુષીં વ્રૂયાદન્યો વ્રૂયાદ દૈવ-
કીમ્ । માનુષીં તત્ર શૃણ્વીયાન્ન તુ દૈવીં ક્રિયાં નૃપઃ ॥૧૫॥ યદ્યેકદે-
શવ્યાસાપિ ક્રિયા વિદ્યેત માનુષીં । સા ગ્રાહ્યા ન તુ પૂર્ણાપિ દૈવિકી
વદતાં નૃણામ્ ॥૧૬॥ કુર્યાત્સ્વસ્ય ચ સમ્યાનાં ધીવલેન ચ શાસ્ત્રતઃ ।
પ્રમાણૈર્માનુષૈર્વાદનિર્ણયં સ નૃપોત્તમઃ ॥૧૭॥ યસ્ય વુદ્ધિવલં નાસ્તિ
સમ્યાનાં સ્વસ્ય વા સ તુ । પ્રમાણૈર્નિર્ણયં દિવ્યૈઃ કુર્યાદ્રાજા સ

પુરૂષ તેનું ગૌરવ લાઘવ વિચારીને તથા દેશકાળનો વિચાર કરીને વિવાદનો
નિર્ણય સાક્ષી આદિક પ્રમાણોવડે કરવો. નિર્ણયનો જે પ્રકાર છે તે વસ્તુ
બલિ આદિકના ગૌરવ લાઘવ ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. જેવું વસ્તુ અને
જેવી વિગ્રાહિ બલિ તેના ગૌરવ લાઘવને અનુસારે નિર્ણય સ્મૃતિઓમાં
કહ્યો છે ॥૧૪॥ માનુષપ્રમાણ તથા દેવપ્રમાણના સમુદાયમાં માનુષનું પ્રાબલ્ય
કહે છે-વિવાદમાં જ્યારે એકજણ સાક્ષી દસ્તાવેજ આદિક માનુષ ક્રિયાને
પ્રમાણપાણે બોલે અને બીજે તો તુલા અગ્નિ વિષ આદિક દૈવિક ક્રિયાને
પુરાવાતરીકે બોલે ત્યારે રાજ તે બેમાંથી માનુષી ક્રિયા સાક્ષી આદિકનેજ
પુરાવામાં ગ્રહણ કરે પણ દેવી ક્રિયા તુળાદિકને નજ ગ્રહણ કરે ॥૧૫॥
યદપિ વિવાદ કરતા નરો (વાદી પ્રતિવાદી)ની પુરાવામાં માનુષી ક્રિયા
લેખાદિ ભલે એકાંશવ્યાપ્ત (એકાદ વાત સાબીત કરી આપે) હોય તો
પણ તેજ પ્રમાણપણે સ્વીકારવી. દૈવિકી તુલાગ્નિ આદિક ક્રિયા સર્વ પ્રકારે
કરવા આરંભી હોય તોપણ તે પ્રમાણપણે નજ સ્વીકારવી ॥૧૬॥ જે રાજ
સભ્યો અને પોતાના શુદ્ધિબળથી યથાશાસ્ત્ર લેખ્યાદિ માનુષ પુરાવાવડે
વાદનો નિર્ણય (ફેસલો) કરે તેજ ઉત્તમ નૃપ બનવો ॥૧૭॥ જેતો રાજ
પોતાના શુદ્ધિબળ વિના અને સલાસદોના શુદ્ધિબળ વિના પૂર્વોક્ત તુળાદિ
દિવ્યજ પ્રમાણોવડે દાવાનો નિર્ણય કરવા યત્ન કરે છે તેતો અધમ બનવો.
દિવ્ય પ્રમાણમાં સ્વસ્થા નિદર્શાવી છે-‘રહઃકૃતં પ્રકાશં ચ દિવિધં પરિ-
ક્ષીત્યંતે । પ્રકાશં સાક્ષિભિર્માર્ગ્યં દૈવિકેન રહઃકૃતમ્ ॥’ ‘મહાપાપામિશાપેષુ
મિશેષે હરણે તથા । દિવ્યૈઃ કાર્યં પરીક્ષેત રાજા સત્સ્વપિ સાક્ષિપુ । પ્રદુષ્ટેષ્વનુ-
માનેષુ દિવ્યૈઃ કાર્યં વિશોધયેત્’ ‘સમર્થં સાક્ષિણાં યત્ર દિવ્યૈસાત્રાપિ શોધ-

ચાધમ. ॥૧૮॥ વુદ્ધે. પરીક્ષા સમ્યાનાં સ્વસ્ય ક્ષેયા ચ નિર્ણયે ।
 વિનાઽર્ધન કાર્યસિદ્ધિ પ્રાણિનાં સ્યાન્મતિર્હિ સા ॥૧૯॥ વક્તાઽ-
 ધ્યક્ષો નૃપ. શાસ્તા સમ્યા કાર્યપરીક્ષકા । ગણકો ગણયેદ્યથે
 લિખેન્ન્યાયં ચ લેખક. ॥૨૦॥ પૂર્વામુખસ્તૃપવિશેદ્રાજા સમ્યા ઉદ-
 ઙ્ગુલા । ગણક પશ્ચિમાસ્યસ્તુ લેખકો દક્ષિણામુખ. ॥૨૧॥ યે
 ચારણ્યચરાસ્તેપામરણ્યે કરણં ભવેત્ । સેનાયા સૈનિકાનાં તુ સાર્યેષુ
 વણિજાં તથા ॥૨૨॥ કેવલં શાસ્ત્રમાશ્રિત્ય ન કર્તવ્યો હિ નિર્ણય. ।

યેત્ । પ્રાણાન્તિકવિવાદેષુ વિચમાનેષુ સાક્ષિષુ । દિવ્યમાલમ્બતે વાદી ન
 પૃચ્છેત્ તત્ર સાક્ષિણ । ઉત્તમેષુ ચ સર્વેષુ સાહસેષુ વિચારયેત્ । સર્વં તુ દિવ્ય
 દ્યેને સત્સુ સાક્ષિષુ વૈ મૃગુ ॥' ઇતિ ॥૧૮॥ વાદના વિનિર્ણયથી પોતાની
 અને સભ્યોની બુદ્ધિવિશદતાની પરીક્ષા થઇ જાય છે બુદ્ધિનુ કાર્ય આજ છે,
 શુ? તો દિવ્ય પ્રમાણથી પરને કરાતી જે પીડા તે કર્યા વિના માનુષ પ્રમાણ
 લેખ્યાદિવડે વિવાદાર્થનો વિનિર્ણય કરવો ॥૧૯॥ અધ્યક્ષાદિકનો આ કાર્ય
 વિભાગ વર્તે છે-અધ્યક્ષ જે ન્યાયાધીશ તે પ્રશ્નને કરે, સ્વયં રાજા યથાનિ
 ર્ણય શિક્ષક થાય, સભ્ય જનો કાર્યની પરીક્ષા કરે, ગણક અર્થ જે ધન તેને
 ગણે અને લેખક ન્યાયને લખે ॥૨૦॥ રાજાદિકને સલાહા બેસવાનો પ્રકાર
 કહે છે-રાજા તો પૂર્વાભિમુખ બેસે સભ્યજનો ઉત્તરાભિમુખ બેસે ગણક
 પશ્ચિમાભિમુખ બેસે અને લેખક તો દક્ષિણાભિમુખ બેસે અહીં અધ્યક્ષને
 માટે કહ્યું નથી તો અધ્યક્ષને બેસવામા દિશાનિયમ નથી એમ જણાય છે
 ॥૨૧॥ સલાસ્થાન તો રાજલવનની સમીપે કરવું, તે બૃહસ્પતિએ કહ્યું છે
 'દુર્ગમચ્ચે ગૃહ કુર્યાન્નલવૃક્ષાન્વિત પૃથક્ । પ્રાક્કિશિ પ્રાજ્ઞમુર્ચી તસ્ય
 લક્ષણ્યા કારયેત્સભામ્ ॥' ઇતિ આતો મુખ્ય ધર્માધિકરણ (સલાસ્થાન)
 જાણવું જેતો અરણ્યચર ગોપાળાદિકો છે તેઓને વિવાદ પ્રાપ્ત થતા તેના
 વિનિર્ણયમાટે અરણ્યમાજ કરણ (સલા) થાય, સૈનિકોને વિવાદ પ્રાપ્ત
 થતા સેનાસ્થાનમાજ સલા થાય, વણિજે (વ્યાપારીઓ)ને વિવાદ પ્રાપ્ત
 થતા તેના નિર્ણયમાટે તેમની સલા તેમના સઘમાજ થાય તે આ અમુખ્ય
 ધર્માધિકરણો (સલાઓ) જાણવા ॥૨૨॥ રાજાએ કેવળ ધર્મશાસ્ત્રને

દેશજાતિકુલાચારાન્ પ્રાચીનાન્ પાલયેન્નૃપઃ ॥૨૩॥ વિવાદે પ્રતિ-
ભૂર્ગ્રાહ્યઃ સમર્થ ડમયોરપિ । દુષ્ટશ્ચ પુરુષો રાજા જ્ઞાતવ્યો લક્ષણેરિદ્ધ
॥૨૪॥ સ્વિન્નમાલઃ સુકિલિદ્ધૃચ સગદ્ગદસ્થલદ્વચાઃ । સ્થિરો નૈકત્ર
પાળ્લવાસ્યો દશજ્ઞોઘ્નૌ ચ ચક્રદક્ ॥૨૫॥ વાચાલશ્ચૈવ વિકૃતિર્દધ-
ત્સ્વાભાવિકીં તુ યઃ । દુષ્ટઃ સૈવ ઇતિ વિદ્યેયો રાજા સાક્ષાદિકર્મસુ
॥૨૬॥ તત્રાપિ કશ્ચિત્પુરુષઃ સ્વભાવમૃદુલોઽપિ ચ । સમાક્ષોમસ્થ-
આશરીને નિર્ણય નજ કરવો. કિંતુ પ્રાચીન દેશાચાર કુળાચાર અને બલ્યા-
ચારને અનુસરીનેજ કરવો ॥૨૩॥

વિવાદમાં વાદી પ્રતિવાદી બન્નેનો પણ જામીન સલાપતિએ લેવો. તે
જામીન નિર્ણયનું કાર્ય જે ન્યાયથી સાબીત થએલું ધન આપવું તથા દંડનું
ધન આપવું તેમાં સમર્થ હોય તેનેજ લેવો. આ અર્થ યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિમાં
કહ્યો છે-‘ડમયોઃ પ્રતિભૂર્ગ્રાહ્યઃ સમર્થઃ કાર્યનિર્ણયે ।’ ઇતિ. તેમાં જામીન
ત્રણ પ્રકારનો છે. ‘જતાવાની અપેક્ષામાં એને હું જતાવીશ’ ‘મારા
વિશ્વાસથી આને ધન આપો, આ તમને છેતરશે નહિ’ ‘જો આ નહિ
આપેતો હુંજ આપીશ’ આ ત્રણ પ્રકારો જાણવા. તેમજ વિવાદના કે
સાક્ષિના કામમાં જે દુષ્ટ હોય તે પુરૂષ રાજાએ લક્ષણોવડે જાણવો ॥૨૪॥
દુષ્ટ પુરૂષનું લક્ષણ આ છે-જેનું લજ્જાટ પરસેવાના બિન્દુથી વ્યાપ્ત થઇ
જાય, જે હોઠનાપર્ચતને વારેવારે જીહ્વાથી ચાટતો હોય, જેનો સ્વર ગદ્ગદ
થઇ જાય, જેનું વચન સ્ખલિત થઇ જાય, જે એક સ્થળે સ્થિર ઉભો રહે
નહિ, જેના મુખનો વર્ણ પાંડુ (જેતપીતમિશ્રિત) થઇ જાય, જે ઓછને
દાંતવડે વારેવારે ડસતો હોય, જે વક્ર જોતો હોય, જે વાચાળ-વિરૂદ્ધ બહુ
જોલતો હોય, ઇત્યાદિ મન વાણી કાય અને ક્રિયાના ઉક્ત વિકારને સ્વભા-
વીજ (ભયાદિ કારણથી નહિ) જે પામતો હોય તે રાજાએ સાક્ષી આદિક
ક્રિયામાં દુષ્ટ જાણવો (આ બધું દોષસંલવતાનું ચિહ્ન જાણવું) ॥૨૫-૨૬॥
પૂર્વોક્ત પુરૂષોમધ્યે ક્રોધ પુરૂષ મૃદુપ્રકૃતિવાળો હોય પણ સલાદર્શનથી જાય
પામતાં વાક્યસ્ખાલિત્ય પરશેવો ગદ્ગદતા વિગેરે ઉક્ત અંગવિકારોએ યુક્ત
થઇ જાય પણ તે દુષ્ટ નથી, તો રાજાએ બહુ સૂદૃઢતાથી તેની પરીક્ષા કરવી

લદ્વાન્ય. પરીક્ષ્યો મીસ્રવદ્વપુઃ ॥૨૭॥ કુલીના દાનશીલાશ્ચૃધા-
મિકા. સત્યવાદિન. । ઋજવ. પુત્રવન્તશ્ચ ધનિનોઽથ તપસ્વિન.
॥૨૮॥ શ્રૌતસ્માર્તક્રિયાનિષ્ઠાશ્ચ વરા. સાક્ષિણો મતા । યથાવર્ણે
યથાજાતિ સર્વે સર્વેષુ વા સ્મૃતા. ॥૨૯॥ નૈતે તુ સાક્ષિણો ગ્રાહ્યા
રાજા ધર્મવિદા કચિત્ । સ્ત્રીર્વાલશ્ચાતિવૃદ્ધોઽપિ મત્તોન્મત્તાક્ષદે-
ચિન ॥૩૦॥ અમિશસ્તશ્ચ પતિતો ધૂર્તશ્ચ વિકલેન્દ્રિયઃ । તસ્કરઃ

॥૨૭॥ હવે સાક્ષિઓનું લક્ષણ નિરૂપેછે-સત્કુળમાં જન્મેલા, દાન દેવાના
સ્વભાવવાળા, ધર્મકેપરાયણ, (અર્થ કામથકી વિમુખ) સત્ય જ ઓલ
વાના શીલવાળા, અકુટિલસ્વભાવવાળા, વિદ્યમાન પુત્ર પૌત્ર આદિક સત
તિએ સપત્ર, સમુચિત ધનસપત્તિએ સપત્ર, સમુચિત તપમાં નિષ્ઠાવાળા,
શ્રૌતસ્માર્તક્રિયામાં તત્પર, આવા લક્ષણવાળા સાક્ષિઓ માન્યાછે (સાક્ષાત્
દર્શનથી કે શ્રવણથી સાક્ષી કહેવાય) તેઓ ત્રણથી ઓછા નહિ બેઠે, (ઉપર તો યથેચ્છ હેના) વળી તેઓ યથાવર્ણ અને યથાન્તિ (જેમકે
ગ્રાહણોને ગ્રાહણો, ક્ષત્રિયોને ક્ષત્રિયો, વૈશ્યોને વૈશ્યો, શૂદ્રોને શૂદ્રો અને
મૂર્ધાવસિક્ત આદિકને મૂર્ધાવસિક્તો) બાળવા અથવા સભાતિ સર્વર્ણના
અસભવમાં સર્વે સર્વેમાં સાક્ષિઓ હોઈ શકે વર્ણથી કે જાતિથી સન્તતી
યપણાના નિયમની અપેક્ષા નથી ॥૨૮-૨૯॥ ધર્મતત્ત્વને બાળતા રાત્રીએ
સ્ત્રિયો, બાળકો, (જેને માથે વ્યવહાર ન હોય એવો સગીર) અતિ વૃદ્ધો,
(ઝંઝીથી અધિક અવસ્થાવાળા) મદિરાદિપાનથી મત્ત થએલા, ભૂતા
વેશાદિકથી ઉન્મત્ત વર્તતા, દુત રમનારા, બ્રહ્મહત્યાદિ પાતકના અપવા
દથી દૂષિત થએલા, બ્રહ્મહત્યાદિકવડે પતિતપણાને પામેલા, ધૂર્તો, શ્રોત્રાદિ
ઇન્દ્રિયોની વિકળતાવાળા, (અપગ) ચોરો, સાહસીઓ (પોતાના બળ
વલખથી પરદ્રવ્યાદિકને અપહરનારા) શત્રુઓ, પાખડિઓ, (જૈનબૌદ્ધાદિ
નાસ્તિકો) કપટથી ખોટા દસ્તાવેજ આદિકને કરનારા, મુદ્દહો, બંધુઓએ
ત્યાગ કરી દીધેલા, વિવાદાતરમાં મિથ્યાવચનાદિ દોષ જેનો બેવામાં આવ્યો
હોય એવા, એક કામ કરવાવાળા સહાયો, આરણ્યો, તે આ સર્વે સાક્ષિક-
ર્મમાં ક્યારેય હેવા નહિ કેમ ? તો તેઓ કાર્યનિર્ણયનો વિનાશ કરનારા

સાહસી શત્રુઃ પાપણ્ડી કૂટકૃત્સુહૃત્ ॥૩૧॥ વન્ધુત્યક્તો દૃષ્ટદોષઃ
સહાયશ્ચારણસ્તથા । સાધ્યાનર્હા ઇમે દ્વેયાઃ કાર્યધ્વંસવિધાયિનઃ
॥૩૨॥ જાનન્નપ્યન્નુવન્ પ્રશ્નોત્તરં કામાત્ ક્રુધા મિયા । ક્ષિપત્યા-
ત્મનિ પાશાન્સ સહસ્રં વારુણાદ્ધરઃ ॥૩૩॥ સાક્ષી વાપ્યન્નુવન્સાધ્યં
વિરુદ્ધં વા વદન્નપિ । પાશાન્ સહસ્રં ક્ષિપતિ વારુણાન્સોઽપિ ચા-
ત્મનિ ॥૩૪॥ તસ્ય સંવત્સરે પૂર્ણે પાશ એકઃ પ્રમુચ્યતે । તસ્માત્સત્યં
તુ વક્તવ્યં જ્ઞાનતા સત્યમક્ષસા ॥૩૫॥ વિદ્ધો ધર્મો હ્યધર્મેણ સર્માં
યત્રોપપદ્યતે । તં નિઃશલ્યં ન યે કુર્યુસ્તે વિદ્ધાઃ સ્યુઃ સમાસદઃ ॥૩૬॥

છે (વિપરીતપણુ કરવાવડે કાર્યની હાનિ કરનારા છે) આ રથેળે આટલું
જાણું—સ્ત્રીયોને સાક્ષિકર્મમાં જે પ્રતિષેધ કર્યો તે પુરૂષોના વિવાદમાં જાણવો.
તથા સાહસાદિક થકી અન્યત્ર જાણવો તેવી સ્મૃતિ છે—‘સ્ત્રીનાં સાધ્યં
દ્વિયઃ કુર્યુઃ’ ઇતિ ‘સ્ત્રિયાપ્યસમ્મત્ત્વે કાર્યં બાલેન સ્યવિરેણ વા’ ‘સાહસેષુ ચ
સર્વેષુ સ્તેયસદ્ગુહ્યેષુ ચ । વાગ્દન્ડયોશ્ચ પારુલ્યે ન પરીક્ષેત સાક્ષિન.’ ઇતિ
॥૩૦-૩૨॥ જે સાક્ષીના કામમાં લીધેલો નર પોતે અર્ધને જાણવા છતાં
પણ કામને લીધે કે ક્રોધને લીધે કે લયને લીધે પ્રશ્નનો ઉત્તર સાક્ષી પુરે
નહિ તે પોતાના ગળામાં પોતેજ સહસ્રપરિમિત વાણુ પાશોને પાડે છે
(સાક્ષી નહિ પુરવાથી ઉદ્ભવતા પ્રત્યવાયે કરીને વાણુ પાશોથી બંધાય
છે) જે સાક્ષી ક્રોધને પણ સાક્ષી પુરે નહિ અથવા સાક્ષી પુરવામાં વિરુદ્ધ
ખોટીજ સાક્ષી પુરે તેપણુ પોતાવિષે સહસ્ર વાણુ પાશોને સ્વયં બાંધે છે
તે વાણુપાશના બધનને પામેલો જન પરિપૂર્ણ એકવર્ષ પાપ ભોગવતા એક
પાશમાંથી મુક્ત થાય છે. (એમ સતે હજાર વર્ષ પાપ ભોગવતા હજાર
પાશમાંથી મુક્ત થાય છે) આવી પાપની ઉચ્ચતાને જાણતા સાક્ષિએ અવશ્ય
સત્યજ બોલવું ॥૩૩-૩૫॥ જે ધર્માધિકરણમાં (ન્યાય આપવાના સ્થાનમાં)
ધર્મ અધર્મવડે વિદ્ધ થાય, એટલે સત્ય બોલનારાને બીજે પોતાના વાણી
બળથી પરાભવ કરવા ‘આ મિથ્યા બોલે છે’ એમ બોલે ત્યારે ધર્મનો
અધર્મથી વેધ થાય છે, ત્યારે તે ધર્મને જે સમાસદો નિ શલ્ય—ઉક્ત વેધે
રહિત બે ન કરે તો (અધર્મને આરોપતા જનનો નિગ્રહ કરીને તેને નિ શલ્ય

અર્થ પ્રાપ્નોત્યધર્મસ્ય મુર્યઃ કિલ સભાપતિઃ । કર્તાર એકં પાદં
 ચ પાદં ચાન્યે સભાસદઃ ॥૩૭॥ વિતથં તુ વદેયુર્ધે ધર્મં સદસિ
 પૃચ્છતે । ઇષ્ટાપૂર્તે ચ તે મ્નન્તિ સપ્ત સપ્ત પરાવરાન્ ॥૩૮॥ ચે
 પાતકકૃતાં લોકા મહાપાતકિનાં તથા । અગ્નિદાનાં ચ ચે લોકા
 ચે ચ સ્ત્રીવાલઘાતિનામ્ ॥૩૯॥ તાન્ સર્વાન્સમવાપ્નોતિ યઃ સાક્ષ્યે
 હ્યનૃતં વદેત્ । નશ્યત્યશેષં સુકૃતં સદસ્યનૃતભાષણાત્ ॥૪૦॥ પ્રા-
 ણિનાં સ્યાદ્ધો યત્ર તત્ર સાક્ષ્યેઽનૃતં વદન્ । ન દુપ્યતિ પુમાન્નૂનં
 પ્રાપ્નોત્યેવાન્યથા ત્વઘમ્ ॥૪૧॥ સમ્યામાત્યાદિભિઃ પ્રોક્તે દષ્ઢેઽપિ

જે ન કરે તો) તેઓ પણ તે પાપથી વિદ્ધ થાય ॥૩૬॥ આરીતે ધર્મોધિ
 કરણુમા પ્રવર્તતા અધર્મના અર્ધા ભાગને મુખ્ય સભાપતિ પામેછે સ્વય
 અધર્મને કરનારાઓ એક પાદ (ચતુર્થાંશ) ને પામે છે બીજા સભાસદો
 અવશિષ્ટ એક પાદને પામે છે ॥૩૭॥ ન્યાયાધીશે રાજસભામા ધર્મપ્રતિ
 પુછેલા જે સાક્ષિઓ અસત્ય બોલે તે મિથ્યાસાક્ષિઓનુ ઇષ્ટાપૂર્તાદિ પુણ્ય
 બંધુય નાશ થઈ જાય છે અને તેઓના કુળમા સાત પૂર્વના અને સાત
 પછીના અને પોતે એમ મળીને પદર પુરૂષો નાશ પામી જાય છે ॥૩૮॥
 વળી જે સાક્ષિકર્મમા જુલુ બોલે તે જન પાતકીઓ મહાપાતકીઓ અગ્નિ
 દાતાઓ અને સ્ત્રીબાળઘાતિઓને પામવાના જે લોકો (નરકવિશેષો) છે
 તે સર્વ લોકોને પામે છે કેવળ આટલુંજ નહિ કિંતુ રાજસભામા અસત્ય
 બોલવાથી સમય સુકૃતપણુ નાશ થઈ જાય છે ॥૩૯-૪૦॥ જે દાવાના
 સાક્ષિકર્મમા સત્ય બાપણુ કરવાથી બ્રાહ્મણોનો કે ક્ષત્રિયનો કે વૈશ્યનો કે
 શૂદ્રનો કે બીજા ગવાદિ પ્રાણિઓનો વધપ્રસંગ આવતો હોય તેમા અસત્ય
 બોલતો સાક્ષીપુરૂષ ઉક્ત પાપદૂષિત થતો નથી કેમકે જે પ્રાણુરક્ષણુ છે તે
 પરમ ધર્મ માન્યો છે આ દોષાભાવકથન છે તે પ્રામાદિક અધર્મવિષયમા
 છે પણ બુદ્ધિપૂર્વક કરેલા મહાપાપમા નહિ. તેવું વચન છે-‘નાનૃતવચનં
 દોષો યજ્ઞીવન ચેત્તદધીનમ્, ન તુ પાપીયસો જીવનમ્’ ઇતિ ॥૪૧॥ ચોરી
 આદિક વિવાદિપદોમા સભ્ય અમાત્યાદિકે દડ કરવાનો કહ્યો હોય તોપણુ
 નૃપતિ સ્વય સારીરીતે વિચારીને શિક્ષાર્થે દડ આપે પણ સહસા-એકદમ

નૃપતિઃ સ્વયમ્ । દદ્યાદ્મં વિચાર્યેવ શિક્ષાર્થે સહસ્રા ન તુ ॥૪૨॥
લોભમોહિતમતિશ્ચ ભૂપતિર્યોડર્થશાસ્ત્રપરં પચ ક્વેવલમ્ । સ્યાત્સ
તુ દ્વિજ નિજાચ્યુતો વૃપાત્સ્યાદ્વિનષ્ટનિશ્ચિલાર્થ આશુ વૈ ॥૪૩॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे राजध-
र्मवृष्टादशव्यवहारनिर्णयनिरूपणनामा पञ्चिंशोऽध्यायः ॥२६॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ધર્મશાસ્ત્રાનુસારેણ ક્રોધલોભવિવર્જિતઃ ।
રિપૌ મિત્રે ચ પુત્રે ચ શિક્ષાયાં સ્યાત્સમો નૃપઃ ॥૧॥ સ્મૃત્યોર્વિરોધે
વિચાર્યા વિના દડ નળ આપે ॥૪૨॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે વ્યવહારોને
અવલોકતા ભૂપતિએ અર્થશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ ધર્મશાસ્ત્રમાંજ આદર કરવો,
પણુ ધર્મશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ અર્થશાસ્ત્રનું પ્રાબલ્ય આપવું નહિ. જેતો
રાજા લોભમોહિત મતિવાળો થતા કેવળ અર્થશાસ્ત્ર (અર્થાર્જનનીતિપર) ને
અનુસરીનેજ પ્રવર્તે છે તે સ્વકીય ધર્મથકી બ્રહ્મ થઈને તત્કાલુજ વિનષ્ટ
સમય પુરૂષાર્થ થઈ જાય તેવું વચન છે—‘યત્ર વિપ્રતિપત્તિઃ સ્યાદ્ધર્મશાસ્ત્ર-
શાસ્ત્રયોઃ । અર્થશાસ્ત્રોક્તમુત્સૃજ્ય ધર્મશાસ્ત્રોક્તમાચરેત્ ॥’ ઇતિ ॥૪૩॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મવૃષ્ટાદશવ્ય-
વહારનિર્ણયનિરૂપણનામા પચિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૬॥

અધ્યાય ૨૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે ગ્રહાન્ ! રાજાએ દુષ્ટોના નિયંત્રમાટે
પ્રવર્તતા ક્રોધ લોભનો પરિત્યાગ કરી તથા ‘આ શત્રુ છે આ મિત્ર છે આતો
પુત્ર છે’ ઇત્યાદિ ભેદબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી સર્વત્ર સમભાવથી ધર્મશાસ્ત્રને
અનુસારે દડવાયોગ્ય જનોવિષે દડને યોજે ॥૨॥ જ્યાં બે સ્મૃતિવચનના
અર્થનિર્ણયમાં પરસ્પર વિરોધ આવે ત્યાં તે વિરોધના પ્રશમનમાટે કરવાની
વિધિવ્યવસ્થા વિગેરેમા ઉત્સર્ગાપવાદાદિ લક્ષણવાળો ન્યાય બળવાન
જાણુવો તે ન્યાય કયાથી જાણુવો ? તો અન્વયવ્યતિરેકરૂપ વૃદ્ધવ્યવહારથકી
જાણુવો જેમકે—‘નિહુતે લિખિતં નૈકમેકદેશવિભાષિત । દાપ્યઃ સર્વ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને દંડવિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે

ન્યાયસ્તુ વલવાન્વ્યવહારતઃ । અર્થશાસ્ત્રાત્તુ વલવદ્દર્મશાસ્ત્રમિતિ
 નૃવેનાથં ન ગ્રાહ્યસ્ત્વનિવેદિતઃ ॥” અર્થ—“શુવર્ણુરજતાદિ અનેક વસ્તુઓનો
 દાવો વાદિએ કર્યો હોય, તે સમસ્ત વસ્તુઓને પ્રતિવાદી ન અંગીકાર કરતો
 હોય. ત્યારે વાદીએ તેમાંથી એક શુવર્ણુની સાક્ષીવિગેરે પ્રમાણથી સાબીતી
 કરી હોયતો રાજાએ રજતાદિ બીજી સમસ્ત વસ્તુઓ પ્રતિવાદિપાસેથી
 વાદીને અપાવવી. પ્રથમ દાવો કરતી વખતે જણાવેલી ન હોય અને
 પાછળથી ‘આ વસ્તુ લખાવાની હું ભુલી ગયો હતો’ એમ વાદી બોલે
 ત્યારે તે પ્રથમ નહિ જણાવેલી વસ્તુ અપાવવી નહિ” આ એક વચન (યાસ-
 પટક્યનું) છે. બીજું ‘બનેકાર્યોમિયોગેઽપિ યાવત્સંસાધયેદ્વની । સાક્ષિમિ-
 સ્તાવદેવાસૌ લમતે સાધિતં ધનમ્ ॥’ ધતિ. અર્થ—“અનેક પ્રકારના દ્રવ્યને
 માટે કરેલી ફરીયાદીમાં પણ વાદી જેટલું સાક્ષીઓવડે સાબીત કરી આપે
 તેટલુંજ દ્રવ્ય શાહુકારને મળે” આ વચન (કાત્યાયનનું) છે. ‘આ આટલું
 શુવર્ણુ રજત વસ્ત્રાદિ વસ્તુ મારી પાસેથી લઈ ગયો છે’ આવું જે અનેક
 પદાર્થ સંબન્ધી વિવાદપદ (દાવો) તેમાં આ બન્નેય વચન પ્રવર્તે છે. તેમાં
 એક વચન ‘જે એક અંશ સાક્ષિઓએ સિદ્ધ કર્યો હોય તો તેટલામાત્રથી
 સર્વાંશે અપાવવો’ એમ વિધાન કરે છે. બીજું વચન તો ‘બહુ પદાર્થોમધ્યે
 જે પદાર્થ સાક્ષી વિગેરેવડે સિદ્ધ કરી આપ્યો હોય તેજ અપાવવો, બીજો
 ન અપાવવો’ એમ વિધાન કરે છે. તો આ રીતે આ બન્ને વચનનો પરસ્પર
 વિરોધ આવતાં અવિરોધથી અર્થનિર્ણય કરવા માટે ન્યાયનો આશ્રય
 કરવો જોઈએ, પણ બેમાંથી એકનું અપ્રામાણ્ય કહી શકાય નહિ. જે અપ્રા-
 માણ્ય કહેવા જઈએ તો સરખીરીતે બંનેનું પણ અપ્રામાણ્ય આવી પડે.
 આમાં આ ન્યાય પ્રવર્તે છે—‘બનેકાર્યોમિયોગે’ આ વચન સામાન્યવિષય-
 વાળું છે. ‘નિહ્નતે લિખિતં’ આ વચન તો જે ઉત્તમર્ણુ અધમર્ણુ (દેણુદાર
 લેણુદાર) તેના વિષયવાળું છે, જેમાં સાક્ષાત્ સ્વયં લખીને લીધેલા સર્વા-
 શને બીલકુલ કબૂલજ કરતો નથી તેમાં નિહ્નવ (છુપાવી ખોટું બોલવાના)
 દોષનું પ્રાબલ્ય છે અને પોતે લખેલાને પણ અતિક્રમણ કરે છે માટે એકાં-
 શની સિદ્ધિમાત્રથી સર્વાંશે આપવાનું કહે છે. અન્યત્ર—પિતાવિગેરેએ લીધેલા

સ્થિતિઃ ॥૨॥ વિરોધો દૃશ્યતે યશ્ચ કર્તુરૈમ્યેઽપિ કુત્રચિત્ ।

બહુ દ્રવ્યમા પુત્ર 'હુ જાણતો નથી' એમ જવાબ આપેછે તો આમા નિહ વદોષનો અભાવ છે કે અપેક્ષિત તર્કનો અભાવ છે માટે સાક્ષીવિગેરેવડે જેટલો અર્થ સાબીત કર્યો હોય તેટલોજ અપાવવો, એમ કહેછે તો આ રીતે ન્યાયવિશેષનુ આલબન વ્યવહારથી થાય છે તો કાલ્યાનનસ્મૃતિ સામાન્ય જાણવી અને યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ વિશેષરૂપા જાણવી, એમ આમા સામાન્યવિશેષન્યાય બળવાન છે તથા જ્યા અર્થશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રનો વિરોધ આવે, જેમકે-‘હિરણ્યમૂર્મિલાભેમ્યો મિત્રલઘ્વિર્વરા યત । ભતો યતેત તદ્દ્યાસ્યૈ રક્ષેત્સત્ય સમાહિત ॥’ અર્થ-‘હિરણ્ય (ધન) લાભ ભૂમિ-લાભ અને મિત્રલાભ આ ત્રણમા મિત્રલાભ શ્રેષ્ઠ છે, તો તેની પ્રાપ્તિ માટે રાજાએ સામાદિ ઉપાયોવડે યત કરવો અને સાવધાન થઈ સત્યનુ સરક્ષણ કરવું’ આ અર્થશાસ્ત્ર છે અને ‘વ્યવહારાનુપ પદ્યેદ્વિદ્વદ્મિ ધ્રાઢ્ઢૈ સહ । ધર્મશાસ્ત્રાનુસારેણ ક્રોધલોભવિવર્જિત ॥’ અર્થ-‘રાજાએ વિદ્વાન વિપ્રોને સાથે રાખીને, ધર્મશાસ્ત્રને અનુસારે તેમજ ક્રોધ લોભે રહિત થઈને વ્યવહારો (દાવાઓ) જોવા’ આ ધર્મશાસ્ત્ર છે આ બંને વચનનો કોઈ વિષયમા વિરોધ થાય છે તે એવી રીતે કે-ક્રોધ તેવા ન્યાય કાર્યમા કોઈ એક પક્ષકારનો જય ઠરાવી આપવાથી રાજાને મિત્રલાભ થતા અર્થશાસ્ત્ર (મિત્રલાભ શ્રેષ્ઠ છે આ) સમન્વયને પામે છે પણ મિત્રલોભ પ્રસંગને લીધે ધર્મશાસ્ત્રનો (લોભે રહિત થઈને વ્યવહારો જોવા) તો વિરોધ આવેછે બીજા કોઈ પક્ષકારનો જય ઠરાવી આપવાથી મિત્રલોભપરિત્યાગને લીધે ધર્મશાસ્ત્ર (લોભે રહિત થઈ આ) સમન્વય પામે છે પણ અર્થ શાસ્ત્રનો વિરોધ આવેછે તો આ રીતે અર્થશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રબળ પ્રમાણ છે અર્થશાસ્ત્ર નહિ, એવી મર્યાદા છે સર્વેની અપેક્ષાએ ધર્મની મુખ્યતા સર્વેએ સ્વીકારીછે આનો વિસ્તાર મિતાક્ષરાથકી જાણવો ॥૨॥ બે સ્મૃતિઓના પરસ્પર વિરોધમા સામાન્યવિશેષરૂપ કે ઉત્સર્ગાપ વાદરૂપ કોઈ ન્યાયનો બંનેના સમન્વયમાટે આશ્રય કરવો એમ કહ્યું જેમા એકપણ તેવા ન્યાયનો અવસર ન હોય તેવા વિરોધમા તેના પરિ

અન્યોન્યં સ્મૃતિવાન્યાનાં તત્ર હેતું વદામિ તે ॥૩॥ હરીચ્છયૈવ
મુનિમિર્દદ્વા નૃનધિકારિણઃ । સાત્ત્વિકાદીંસ્તતસ્તેપાં હિતાય સ્મૃતયઃ

હારનો ઉપાય કયો ? એવી અપેક્ષામાં કહેછે—સામાન્યવિશેષાદિન્યાયોવડે
ન સમાધાન થઇ શકે એવો વિરોધ જેમાં સ્મૃતિવાદ્યોનો પરસ્પર દેખાતો
હોય કે સ્મૃતિકાર એક હોવા છતાંપણ કોઈ સ્થળે (કર્તા એક હોય કે
હિત હોય) સ્વવચનોનો પરસ્પર વિરોધ દેખાતો હોય તેમાં (વિરોધ-
પરિહારમાં) આ હેતુ જાણવો, તે તમને હવે કહું છું ॥૩॥ મહર્ષિઓએ
ભગવાન સર્વેશ્વરના સંકટપને અનુસારે પ્રજાઓનું હિત કરવા પ્રવર્તતા
સત્વાદિ ગુણોના ન્યૂનાધિક્ષેદને લીધે સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા ૨૭ પ્રકૃતિવાળા
અને તમ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યોને જોઈને પણ તે સર્વેના હિતમાટે સ્મૃતિઓ
રચીછે. તો આવી બાબતમાં અધિકારિભેદથી વ્યવસ્થા કરાવાપણે વિરો-
ધનો પરિહાર કરવો. જે સાત્ત્વિક હોય તેમને સાત્ત્વિક વિધિઓ રૂચેછે, જે
રાજસ હોય તેમને રાજસ વિધિઓ રૂચેછે. આ અભિપ્રાય છે—સમખળ-
વાળાં, સમાનકર્તાવાળાં કે અસમાનકર્તાવાળાં બે વચનોના વિરોધમાં વિકટપ
જાણવો તે આ વિકટપ પ્રશાસિતા (રાજ) અને પ્રશાસ્ય (પ્રજા)ના
સત્વાદિગુણને અનુસારે વ્યવસ્થિત જાણવો, જેમ સાહસ કર્મવિશેષમાં
વધાંત દડને કોઈ વચન કહેછે, કોઈ વચન તો તેજ સાહસવિશેષમાં યાવ-
જીવિત વિગ્ન વનમાં (બંધીખાનામાં) નિરોધ કરી રાખવાનું કહેછે.
તેમાં પ્રશાસિતા (રાજ)નું સમુદ્ભુત રજેગુણપણું અને સમુદ્ભુત સત્ત્વ-
ગુણપણું એવા ભેદથી અથવા પ્રશાસ્ય (શિક્ષા કરવા યોગ્ય)નું બહુ તમો-
ગુણીપણું અને અટપ તમોગુણીપણું એવા ભેદથી વિકટપની વ્યવસ્થા છે
(પ્રશાસિતા સત્ત્વગુણી હોય તો સાહસિકને પકડીને બંધીખાનામાં રાખે
અને જે રાજસી હોય તો વધાંત દડ કરે. તેમજ પ્રશાસ્ય ચોરાદિ બે
બહુ તમોગુણી હોયતો વધાંત દડ કરે અને અટપતમોગુણી હોયતો કારા-
ગૃહમાં પકડીને રાખે, એમ જાણી લેવું) એમ જાણવું. તેમાં જે પ્રાણવિયો
જને રહિત ધર્મપ્રધાન પક્ષ છે તે બીજાથી ઉત્તમ છે. આ સ્પષ્ટ લાવ
છે કે—જે એક મુનિકૃતસ્મૃતિમાં ‘ચોરને જીવવાતમુધી હણવો’ એમ કહ્યું

કૃતાઃ ॥૪॥ તાસુ યે યાદૃશાસ્ત્રેષાં રોચન્તે તાદૃશાનિ હિ । વચાંસિ
તન્નાપિ મતં ચલિષ્ઠં ધર્મશાસનમ્ ॥૫॥ તતો રાજા સસમ્યેન
વિચાર્ય સ્વસ્થચેતસા । દળ્હોઽપરાધિને દેયઃ શિક્ષાર્થં ધર્મવૃદ્ધયે
॥૬॥ રુદ્રસ્વરૂપો દળ્હોઽયમધર્મેણ પ્રવર્તિતઃ । યદિ તર્હિં વિનાશાય
રાજ ઇવ પ્રવર્તતે ॥૭॥ ધર્મેણ સુપ્રયુક્તશ્ચ શિક્ષાર્થં યદિ તર્હિં સઃ ।
નિ.સપત્નં વર્ધયતિ રાજ્યં ધાર્મિકભૂપતેઃ ॥૮॥ યદિ દળ્હં ન કુર્વોત

હોય, તેજ સ્મૃતિમા અન્યત્ર 'ચોરને પકડીને બંધીખાનામા રાખવો' એમ કહ્યું
હોય. તેમાં જે સાત્ત્વિક રાજા હોય તેને બંધીખાનામા સ્થાપન રૂચિકર
થાય રાજસ તામસ રાજાને તો ચોરનું હનનજ રૂચિકર થાય. તેમા પણ
હનનની અપેક્ષાએ છવતાજ તેનું કારાગૃહમાં જે સ્થાપન તે અહિંસાધર્મ
અથકતનિ અભિપ્રેત હોવાથી અલિષ્ઠ છે ॥૪-૫॥ માટે રાજાએ સાવધયિત્ત
થઈ તે અપરાધિને દડ દેવો, કારણકે તે દડ ધર્મવૃદ્ધિમાટે થાય છે. અસા-
વધતામા તો અધર્મજ થાય, તેમાં રાજાએ દડ સ્વમતિથી ન આપવો,
કિંતુ સલાસદસાથે સારીરીતે વિચારીને આપવો, 'દડ દેવાથી પરને પીડા
થાય છે' એવી દયાનેલીધે દડયોગ્ય જનને છોડી મુકે નહિ, કેમ? તો દડ
શિક્ષામાટે છે જે શિક્ષા છે તે તેનેવિષે અનુચલ છે, કેમતો વિરૂદ્ધમાર્ગથકી
પાછો વળેછે. બીજા પણ શિક્ષિત થાય-આપણે ચોરી આદિક ન કરવું,
અન્યથા રાજદડ આપણેવિષે આવી પડે' એમ શિક્ષિત થાય એથી દેશમા
ધર્મ વધતો જાયછે ॥૬॥ આ દડ સાક્ષાત્ રૂદ્રે ધર્મરક્ષણમાટે પૂર્વે સન્ધ્યો
છે, તે આ રૂદ્રસ્વરૂપ દડને રાજા જે અધર્મથી પ્રવર્તાવે તો તે રાજનાજ
કુળાદિ વિનાશ માટે થાય છે અને જે તે દડ ધર્મથી (પણ કામક્રોધાદિકથી
નહિ) પ્રજાશિક્ષાર્થે (આ ચોરાદિ શિક્ષિત થાય અને પ્રજાઓ શિક્ષિત થાય,
એવી દૃષ્ટિથી પણ 'આ નિચલ કરવા યોગ્યજ છે' એવી કેવળ નિચલ દૃષ્ટિથી
નહિ) શુભરીતે પ્રયોજ્યો હોય તો આ ધાર્મિક ભૂપતિનું રાજ્ય વૈરિવર્જીત
વિવૃદ્ધિ પામેછે. આ રીતે ધર્મથી શિક્ષાર્થે કરેલા દડમાં અર્થ અને અધર્મથી
કરેલા નિચલમાં અનર્થ વિચારીને રાજાએ ધર્મથી (ન્યાયથી) દડ કરવો
॥૭-૮॥ જે રાજા દરુચ જનોને દડે નહિ તો પ્રજાઓ શિક્ષણ નહિ મળવાને-

રાજા તર્હિ જનાઃ સ્વયમ્ । યયેષ્ટં કર્મ કુર્વીરન્ધર્મધ્વંસો ભવેત્કિલ
 ॥૯॥ દેવૈર્બ્રહ્માદિમિર્મતયા પ્રાર્થિતઃ શઙ્કરઃ પુરા । સતર્જ કૃપયા
 દણ્ડં પ્રજાનાં વીક્ષ્ય સઙ્કરમ્ ॥૧૦॥ સાક્ષાદુદ્રસ્વરૂપોઽસૌ નિયન્તું
 જગદીશ્વરઃ । આવિર્ભૂતઃ સ ચૈ સર્વાન્મર્યાદાયાં વ્યતિષ્ઠિપત્ ॥૧૧॥
 બ્રહ્માદિભિઃ પૂજિતોઽસૌ શ્રુપમન્વાદિભિસ્તતઃ । પૂજિતો બ્રહ્મણઃ
 પુત્રૈસ્તત ઇન્દ્રાદિભિઃ સુરૈઃ ॥૧૨॥ દિક્ષપાલૈઃ પૂજિતઃ સર્વૈસ્તન્મર્યા-
 દાસ્યિતૈસ્તતઃ । સમ્પ્રાપ્તો ભૂતલં તત્ર પૂજ્યતે સર્વેરાજભિઃ ॥૧૩॥
 નીલોત્પલદલદયામશ્વતુર્દૃષ્ણતુર્મુજઃ । અષ્ટપાન્નૈકનયનઃ શઙ્કુકર્ણો-
 ધ્વરોમવાન્ ॥૧૪॥ જડી દ્વિજિદ્ધસ્તાપ્રાસ્યો મૃગરાજતનુચ્છદઃ ।

લીધે યથેષ્ટ કર્મ કરવા લાગે. તેમ થતાં ધર્મમર્યાદાનો ધ્વસ જરૂર થાય
 ॥૧૫॥ (હવે દંડની ઉત્પત્તિને કહે છે-) પૂર્વે રાગદ્વેષાદિ દોષોને લીધે કુમા-
 ર્ગમાં અવતેલી પ્રજાઓની અવૃદ્ધિ પામેલી ધર્માધર્મસંકરતા બેધને શ્રદ્ધાદિ
 દેવતાઓએ પ્રાર્થના કરેલા શકરે કૃપાથી દંડ સર્જ્યો. તે ભારતના શાંતિ-
 પર્વમાં વર્તતા રાજધર્મોમાં કહ્યું છે-‘તતઃ સ મગવાન્ ધ્યાત્વા ચિરં શૂલવ-
 રાયુષઃ । આત્માનમાત્મના દણ્ડમસૃજદેવસત્તમઃ ॥’ ઇતિ ॥૧૦॥ તે આ
 દંડ રૂદ્રાંશથી સમુદ્ભવેલો હોવાથી રૂદ્રજ સાક્ષાત્ જગન્નિયમનભાટે આવી-
 ભંવ્યા છે. તે આ સમર્થ દંડે સમસ્ત પ્રજાઓ પોતપોતાની ધર્મમર્યાદામાં
 સ્થાપન કરી ॥૧૧॥ તે આ દંડાધિષ્ઠાતા દંડનામનો દેવ પૂર્વે શ્રદ્ધાદિદેવોએ
 જગન્નિયમનકર્મમાં અલિપેક અર્ચનપૂર્વક સ્થાપન કર્યો, તે પછી તે શ્રદ્ધાના
 પુત્રો શ્રુપ મનુ આદિકે પૂજ્યો, તે પછી ઇન્દ્રાદિ દેવોએ પૂજ્યો તદનંતર
 વૈવસ્વતાદિ દિક્ષપાળોએ પૂજેલો દંડ અનુક્રમે ભૂતળમાં આવતાં તે દંડની
 મર્યાદામાં વર્તતા સમસ્ત રાજાઓએ અઘાપિ પૂજ્યો છીએ ॥૧૨-૧૩॥
 (હવે નૃપતિએ પૂજ્ય દંડમૂર્તિને કહે છે-) નીલકમળદળસદૃશ શ્યામ,
 ચતુર્ભુજ, ચાર દાદોવાળો, આઠ પાદવાળો, અનેક નેત્રવાળો, શંકુ (ખીલો
 ખુરો) જેવા કર્ણવાળો, શંકુ જેવા ઉભા રોમવાળો, મસ્તકે જટાભૂટને
 ધારી રહેલો, બે જીહ્વાવાળો, રક્ત મુખવાળો, સિંહના અર્ધથી શરીરને ઢાંકી
 રહેલો, આવી આકૃતિવાળો તે આ સર્વેનો પ્રશાસક દંડ સદા પૂજ્ય છે

પવંરૂપઃ સદા પૂજ્યો દ્વણ્ડઃ સર્વેનિયામકઃ ॥૧૫॥ સ્વજ્ઞાયાયુધરૂપેણ
સર્વેષાં સર્વકર્મદક્ । દ્વણ્ડ એવ સ સર્વાત્મા લોકે ચરતિ મૂર્તિમાન્
॥૧૬॥ દેવા દૈત્યા નરા નાગાઃ સપ્રજાપતયઃ સદા । તદ્ગ્રીતાઃ સ્વસ્વ-
મર્યાદામાશ્રિતાઃ સુખિનોઽભવન્ ॥૧૭॥ ન સ્યાદ્દીદ્ધ દ્વણ્ડો વૈ
પ્રમદ્ગ્રીયુઃ પરસ્પરમ્ । મયાદ્દ્વણ્ડસ્ય નાન્યોન્યં પ્રન્તિ લોકા इति
ધ્રુવમ્ ॥૧૮॥ દ્વણ્ડેન રક્ષ્યમાણા હિ વર્ધયન્તિ મૃપં પ્રજાઃ । તસા-
દ્રાજ્ઞા માનનીયો દ્વણ્ડોઽસૌ ધર્મગુપ્તયે ॥૧૯॥ ધર્મશીલૈર્નૃપૈઃ પૂર્વ
યથા દ્વણ્ડઃ પ્રવર્તિતઃ । અનુસૃત્યૈવ તન્માર્ગં વર્તેત ન યથારુચિ ॥૨૦॥
શિક્ષાર્થં વિહિતો દ્વણ્ડો ન વધાયેતિ નિશ્ચયઃ । સન્માર્ગે સ્થાપયે-
દ્રાજ્ઞા શિક્ષયિત્વા તતઃ પ્રજાઃ ॥૨૧॥ વધાર્હાનપિ નો દન્યાદ્ધાર્મિકો

॥૧૪-૧૫॥ તે આ દડ સર્વ ગૃહ એવા પણ શુભાશુભ કર્મોનો સાક્ષી છે,
માટેજ સર્વકોઈના આશયનો અભિશ હોવાથી સર્વાત્મા હોઈને ખડ્ગાદિરૂપે
મૂર્તિમાન્ થઈને લોકમા વિચરે છે ॥૧૬॥ જે દેવતાઓ છે કે દૈત્યો છે, જે
નરો તથા નાગો છે તથા જે પ્રજાપતિઓ છે તે આ સર્વે સદાય તે દડથી
ભય પામતા સ્વસ્વમર્યાદાને આશરીને પૂર્વે સુખીયા થયા છે ॥૧૭॥
જે દડ ન હોય તો તે આ સર્વે જનો એક ખીલને પીડે. આ દડના ભયને
લીધેજ પરસ્પર હણુતા નથી, સર્વે સુરક્ષિત રહે છે. આ નિશ્ચિત વાત છે
॥૧૮॥ દડે રક્ષણ કરાતી પ્રજાઓ રાત્રને શુભાશસાદિવડે વૃદ્ધિ પમાડે છે.
માટે ધર્મરક્ષણપર રાત્રએ દડ માનનીય છે ॥૧૯॥ માટે ધર્મશીલ પૂર્વના
નૃપોએ જે રીતે દડ આદરપૂર્વક સાવધાનતાથી પ્રવર્તાવ્યો છે તેજ રીતે
તેઓના માર્ગને અનુસરીનેજ આધુનિકોએ પણ વર્તવું. પોતાની ઇચ્છા
પ્રમાણે વર્તવું નહિ ॥૨૦॥ કોઈ પણ અપરાધી વધદડથી દડનીય નથી
વધયોગ્ય અપરાધ હોય તોપણ વધના પ્રતિનિધિભૂત ખીલ દડથી તે દડ-
નીય છે, કેમતો વધથી અપરાધિને કાંઈ શિક્ષણ થતું નથી, જીવતો હોય
તો દડથી શિક્ષિત થાય કે-આ અયોગ્ય કર્મ હવે પછી ન કરવું. શિક્ષા-
કરીને પ્રજાઓને સન્માર્ગમા સ્થાપન કરવી એજ રાત્રનું કૃત્ય છે, આરીતે
દડ શિક્ષામાટે કહ્યો છે પણ વધમાટે નહિ, એવો નિશ્ચય છે ॥૨૧॥ ધાર્મિક

નૃપતિર્દિજાન્ । વિષ્ણ્વાદિદેવમત્તયદ્વાનનાથાંસ્ત્યાગિનસ્તથા ॥૨૨॥
મહાપાપાદિકે દોષે રાજદ્વેષાદિકે કૃતે । કિંચિદ્વિહં વિધાયૈતા-
ન્સ્વદેશાન્તે વિસર્જયેત્ ॥૨૩॥ આતતાયિનમાયાન્તમપિ વિપ્રાદિકં
રણે । નિગૃહ્ય સ્થાપયેદ્રાજા ધાર્મિકો ન તુ ઘાતયેત્ ॥૨૪॥ યુદ્ધેऽપિ
નૃપતિર્નૈવ હન્યાદપયશસ્કરાન્ । અસમૈર્નૈવ યુચ્યેત નાતિનીચૈઃ
સ્વયં નૃપઃ ॥૨૫॥ શ્રાન્તં મીતં રુદન્તં ચ ચાલં વૃદ્ધં ચ રોગિણમ્ ।

રાજ વધયોગ્ય અપરાધ કયોં હોય તો પણ વિપ્રોનો વધદંડ કરે નહિ તથા
જેઓ વિધુમાં અને વૈધુઓમાં ભક્તિનિષ્ઠાવાળા છે તથા જેઓ અનાથ
(દીન) જનો છે તથા જેઓ ગૃહનો ત્યાગ કરી વૈરાગ્યનિષ્ઠ ત્યાગિઓ હોય,
તે આ સર્વે વધદંડને યોગ્ય નથી. યદ્યપિ એમને તેવા અપરાધનો પ્રસંગ
નથી, અથાપિ પ્રામાદિક પ્રસંગમાં આ જાણુવો, ત્યારે તેઓનો દંડ શો કરવો?
તેઓ સર્વથા દંડનાજ અપાત્ર છે એમ તો નહિ, કેમકે તેઓ પણ અપ-
રાધી તો છે, તો તેઓ અત્પ અપરાધમાં દંડવા યોગ્ય નથી, જે તેઓ
મહા અપરાધ-મહાપાપાદિ કરે કે રાજદ્વેષાદિ કરે તો તે પાપને સૂચવ-
નારાં ચિહ્નોથી મુખાદિકમાં ચિહ્નિત કરીને તેમને પોતાના દેશથટ્ટી પાર કરે
॥૨૨-૨૩॥ યદ્યપિ ‘અગ્નિદો ગરદશ્ચૈવ’ ઇત્યાદિ આતતાયી લક્ષણુવાળો હોય
પણુ જે તે વિપ્ર કે આચાર્ય કે ગુરુ રણમાં શસ્ત્ર ઉગામીને અભિમુખ
આવે તોપણુ તેમને રાજાએ હણવા નહિ. પરં યજ્ઞાત્ તેમને પકડીને
બંધીખાનામાં રાખવા. જે એમને હણે તો રાજા ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે ॥૨૪॥
યુદ્ધમાં સન્મુખ આવી પડતાના પણ હનનમાં અપયશ કરનારા જે આગળ
કહેવામાં આવશે તે સ્ત્રી બાળ વૃદ્ધ આદિકને રાજા નજ હણે. તથા પોતાને
જે સમ ન હોય અને અતિનીચ હોય તેમની સાથે સ્વયં રાજા યુદ્ધને નજ
કરે ॥૨૫॥ જેમનું હનન કરવાથી રાજાને અપયશ મળે એવા આ છે-
જે યુદ્ધાદિ કરતાં થાકી ગયો હોય, (તેની સાથે યુદ્ધ કરતાં અપયશ
થાય) જે યુદ્ધથકી લય પામી ગયો હોય, જે યુદ્ધમાં પ્રિયજનના મર-
ણથી ઉપજેલા દુઃખવેગને લીધે રડતો હોય, જે બાળ હોય, જે વૃદ્ધ હોય,
જે રોગાતુર હોય, જે યુદ્ધમાટે તૈયાર થયો ન હોય, જે અસહાય હોય,

અનુયતં ચાસહાયમતિનીચં ચ ભિક્ષુકમ્ ॥૨૬॥ તવાહંવાદિનં ક્ષીયં
નિઃશસ્ત્રં પરસક્તમ્ । યુદ્ધપ્રેક્ષકમુન્મત્તં સૂતં દૂતં પરાઘ્નુપમ્ ॥૨૭॥
પ્રકીર્ણકેશં ચારુચ્છમુપવિષ્ટમસારથિમ્ । વ્યથ્યં કૃતાઙ્ગલિં વૃક્ષા-
રૂઢં વિકવચં તથા ॥૨૮॥ પિયન્તમમ્નુ ભુજાનં રાજાનં ચાહવે
કચિત્ । રાજા ન હન્યાદશ્યં ચ સારથિ ચ ગજં વૃપમ્ ॥૨૯॥
અદળ્ઘ્યા દ્રાહ્મણા રાક્ષા યતો રાજા તદુદ્ભવઃ । અન્યથા શામ્યતિ
ક્ષાત્રં તેજસ્તેષ્વપ્સુ વહિવત્ ॥૩૦॥ પિતરી ચ શુરં ક્ષાપિ તાડયેન્ન

ભતિથી કે કુળથી જે અતિ નીચ હોય, જે ભિક્ષુક હોય, ‘હું તમારો છું’
એમ જે વાણીને વદતો હોય, જે નપુંસક હોય, જે શસ્ત્ર વિનાનો હોય,
જે સૈન્યમાં એકની સાથે યુદ્ધ કરતો હોય, જે યુદ્ધ ભેવામાટે આવ્યો હોય,
જે ભૂતાવેશાદિકથી ઉન્મત્ત હોય, જે સૂત-પંદિતન હોય, જે દૂત હોય,
જે યુદ્ધથી પરાઘ્નુપ હોય, જે છુટી ગએલા કેશવાળો હોય, જેનો કચ્છ-
બધ છુટી ગયો હોય, જે ભયથી એસી ગયો હોય, જેતો સારથિએ રહિત
હોય, જેનો અશ્વ મરી ગયો હોય, જેતો ‘રક્ષા કરો’ એમ કહેવાપૂર્વક
હાથ ભેડી રહ્યો હોય, જે ભયને લીધે વૃક્ષ ઉપર ચડી ગયો હોય, જેનું
કવચ નષ્ટ થયું હોય, જે પાનપાનમાં પ્રવર્ત્યો હોય, આ સર્વે તથા અશ્વ
સારથિ ગજ અને વૃપલ, આટલાંને રાત્રએ સંચામમાં કદાપિ હણવા નહિ.
રાત્ર તો રાત્રએ નગ હણવો. (પરંતુ પકડી લેવો) ॥૨૬-૨૮॥ શ્રાક્ષણો
તો રાત્રએ નગ દંડવા, કેમતો રાત્ર શ્રાક્ષણથી સમુદ્ભવ્યો છે-શ્રાક્ષ
તેજને સમુપજીવિને ક્ષાત્ર તેજ પ્રવૃદ્ધિ પામે છે. તો અગ્નિનું જળન જેમ
એમ ક્ષત્રિયની પ્રકૃતિ (નિદાન) શ્રાક્ષણ છે. જે ઉત્સવન કરીને શ્રાક્ષણને
દંડે તો રાત્ર પોતેજ વીર્યરહિત થઈને પ્રભાશ પામી ભય છે. જળમાં પ્રવે-
ગતો અગ્નિ જેમ એમ શ્રાક્ષણમાં પ્રવેશતું ક્ષાત્ર તેજ પ્રશમી ભય છે. તે
વિદુરે કહ્યું છે-‘મન્યોઽગ્નિર્મંહાતઃ કષત્રમદમનો હોહમુશ્વિતમ્ । તેષાં સર્વેયગં
તેજઃ સ્વાસુ યોલિષુ શામ્યન્તિ ॥’ ઇતિ ॥૩૦॥ પુત્ર માતાપિતાને કદાપિ ન
તાડન કરે, તથા શિષ્ય ગુરૂને કદાપિ ન તાડન કરે, તપસ્વિને કદાપિ કોઈ
પાત્ર ન તાડન કરે. કોઈએ પાત્ર સર્વથા પ્રાપ્તિમાત્રમાં સ્ત્રીનર્તિ નજ હણવી

તપસ્વિનમ્ । સર્વથા સ્ત્રી ન હન્તવ્યા સર્વસત્ત્વેષુ કેનચિત્ ॥૩૧॥
 અવૃત્ત્યા યો ભવેત્સ્તેનો વેદવિત્સ્રાતકસ્તથા । સ તુ રાજૈવ ભર્તવ્યઃ
 સ્ત્રિયો રક્ષાશ્ચ સાધવઃ ॥૩૨॥ યદિ તે ન નિવર્તેન્નૃવૃત્તિં લબ્ધ્વા
 કુકર્મણઃ । તદા નિર્વાસનીયાઃ સ્યુસ્તસાદેશાત્સવાન્ધવાઃ ॥૩૩॥
 ન ચ હન્યાન્નૃપો જાતુ દૂતં શશ્વકવાદિનમ્ । કુલીનઃ શીલસમ્પન્નો
 વાગ્મી દક્ષઃ પ્રિયંવદઃ ॥૩૪॥ યથોક્તવાદી સ્મૃતિમાન્ દૂતઃ સ્યાત્સત્ત-
 મિર્ગુણૈઃ । તં હત્વા નિરયં યાયાદ્રાજા ધર્મચ્યુતો ભવેત્ ॥૩૫॥ દેવ-
 વિપ્રાર્તસાધૂનામનાથાનાં ચ વૃત્તિહત્ । સામાલ્યો નૃપતિર્યાતિ
 કુમ્ભીપાકં ન સંશયઃ ॥૩૬॥ સ્વદત્તાં પરદત્તાં વા બ્રહ્મવૃત્તિં હરેતુ

॥૩૭॥ જે વેદાર્થવિત્ હોય અને જે સ્નાતક-વિદ્યાસ્નાતક તત્ત્વસ્નાતક ઉભય-
 સ્નાતક ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો સ્નાતક હોય, તે આ બે કદાચિત્ અવિકાવૃત્તિ
 નહિ મળવાથી ચોરીમાં પ્રવર્તે તો તેને તેથી પાછા વાળીને વૃત્તિ આપ-
 વાવડે પોપણ કરવો તથા વૃત્તિરહિત સાધુઓ સ્ત્રિયો દીનો અનાથોનું
 પોપણ રાત્રએ જ કરવું ॥૩૮॥ બે તે વિપ્રવિગેરે જીવનપર્યાંત વૃત્તિને
 પામીને પણ પૂર્વાભ્યસ્ત ચોરીરૂપ કુકર્મથથી નિવૃત્ત થાય નહિ તો તેઓને
 બાધવસહિત તે દેશથી કાઢી મુકવા આજ દડ તેમનો બાણવો ॥૩૯॥
 શત્રુએ મોકલેલો દૂત શત્રુએ કહેલું વચન કેવળ અનુવાદ કરેછે, (પોતાના
 ઘરનું કાંઈ કહેતો નથી) તેનું વચન ભલે નિષ્ઠુર હોય તોપણ રાત્રએ
 સહન કરવું, પણ તેથી પ્રકોપ પામીને કદાપિ દૂતને હણવો નહિ. પ્રસંગાત
 દૂતનું હવે લક્ષણ કહેછે-સત્કુળમાં જન્મેલો અને સદ્વૃત્તે સંપન્ન, વચ-
 નમાં હુશળ, કાર્ય અકાર્યમાં ચતુર, પ્રિય પૂર્વક બોલવાના સ્વભાવવાળો,
 યથાસ્થિત બોલવાના સ્વભાવવાળો પૂર્વાપર કાર્યના સ્મરણવાળો, આ
 સાત સદ્ગુણોએ સંપન્ન હોય તે દૂત બાણવો રાત્રએ આવો દૂત કરવો
 આવા દૂતને હણનારો રાત્ર નરકને પામે અને ધર્મથી પ્રચ્યુત થાય
 ॥૩૮-૩૯॥ દેવાલયમાં સ્થાપેલા નારાયણાદિ દિવ્ય અર્ચામૂર્તિઓની પૂજા
 માટે આપેલી ખેતર બાગ આદિક વૃત્તિને તથા વિપ્રો આત્મો અનાથો અને
 સાધુઓના સંરક્ષણમાટે આપેલી વૃત્તિને જે રાત્ર અપહરે તે અમાત્યે

યઃ । પર્વિ વર્ષસહસ્રાણિ વિષ્ટાયાં જાયતે કૃમિઃ ॥૩૭॥ અનાપા
દુર્વલા યે સ્યુર્જનાસ્તેષુ નરાધિપઃ । કૃપામેવ પ્રકુર્વાત ક્લેશયેન્ન તુ
તાન્કચિત્ ॥૩૮॥ દુર્વલસ્ય હિ યચ્ચક્ષુસ્તદ્વિપાત્તિસમં મતમ્ । રાજઃ
કુલં દહત્યેન્ન ક્લેશદાતુર્ન સંશયઃ ॥૩૯॥ નહિ દુર્વલદગ્ધં વૈ પુનઃ
કિંચિત્પ્રરોહતિ । અમાનુષકૃતો વળ્લો હન્તિ તં ચ નરાધિપમ્ ॥૪૦॥
યત્રાવલસ્તાભ્યમાનસ્થાતારં નાધિગચ્છતિ । તત્ર રાજઃ સદસ્યાનાં
મૂલચ્છેદો ભવેદુવમ્ ॥૪૧॥ યઃ કોઽપિ દુર્વલં જીવં ચલવાન્
પીડયેજ્જનઃ । કુલં સમૂલં દહતિ સોઽન્યાયસ્તસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥૪૨॥
રૂપણાનાથવૃદ્ધાનાં ચંદશ્ચુપરિમાર્જનમ્ । પોષણં પાલનં યચ્ચ સ

સહિત કૃષ્ણીપાક નામના નરકમા પડે છે, એમાં સશય નથી ॥૩૬॥ પોતે
આપેલી કે પર નૃપાદિકે આપેલી વિપ્રવૃત્તિને જે રાજા બળાત અપહરે
તે સાક હજાર વર્ષપર્યંત વિદ્યામાં કૃમિ થાય છે (અત્યંત હેય જન્મને
પામે) ॥૩૭॥ જે જનો અનાથ અને દરિદ્ર હોય તેમનેવિષે રાજા વિશેષ-
પણે કૃપા કરે તેમને કદાપિ તિરસ્કારાદિવડે કલેશ નજ કરે ॥૩૮॥ ‘આ
અનાથ દુર્ભળ આપણને શુ કરી શકનાર છે’ એમ અનાદર ન કરવો, કેમ
તો તેમનુ ચક્ષુ વિષ અગ્નિને તુલ્ય માન્યુ છે તો આ જનને જે રાજા કલેશ
કરે તો સકુળ તેને તેજ ચક્ષુથીજ બાળીજ દે એમાં સશય નથી. ‘દુર્વલા-
સ્તાત વુષ્ટેયા નિલ્યમેવાભિમાનિતાન્ । મા ત્યાં દુર્વલચક્ષુષિ પ્રદહેયુઃ સવા-
ન્ધવમ્ ॥’ એમ ભારતમા રાજધર્મવિષે કહ્યુ છે ॥૩૯॥ રાજાએ દુષ્ટી
કરેલા આ દુર્ભળ જને દગ્ધ કરી દીધેલુ નૃપકુળ ફરી અકુરિત નજ થાય,
કેમતો આ દડ અમાનુષ છે, દૈવકૃત છે (અનાથમા અત્યાચાર કરનારા
રાજાઉપર દૈવ પ્રકોપ પામે છે) તો આ દડથી પૃથિવીપતિપણુ હણાઈજ
જાય ॥૪૦॥ જે રાજાના દેશમાં દુર્ભળ જન બળગર્વિષ્ઠ બીજાએ તાડન કરતાં
રક્ષકને પામતો નથી તે દેશમાં તે અપરાધથી રાજા અને સલાસદોનો સમૂળ
વશાવિનાશ નિશ્ચે થઈ જાય ॥૪૧॥ જે કોઈપણુ જન બળગર્વને લીધે દુર્ભ-
ળને પીડા કરે છે તે પાપ તે પીડક જનના કુળને સમૂળ બાળી દે છે નિશ્ચે
॥૪૨॥ દીનો અનાથો અને વૃદ્ધોનું આપત્કાળમાં જે દુષ્ટ ટાળવું, અન્ન

રાક્ષો ધર્મ ઉચ્ચતે ॥૪૩॥ કામાલ્લોભાદ્રયાદ્વેપાદ્ધર્મ જહ્યાન્ન કદિ-
ચિત્ । ધર્મેણૈવ નૃપાઃ સર્વે દિવ્યાલ્લોકાનવાપુવન્ ॥૪૪॥ યુધિષ્ઠિ-
રાદ્યાઃ ક્ષિતિપા મહાન્તો ધર્મે સ્વકીયં ન જહુર્યતોઽવ । તતસ્ત-
દીયા વિશદૈવ કીર્તિરદ્યાપિ લોકે વિતતાઽસ્તિ વિપ્ર ! ॥૪૫॥ इति
श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे राजधर्मेषु
दण्डनिरूपणनामा सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—બ્રાહ્મણાનાં બ્રહ્મવિદાં સેવાં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ ।

દાનાદિવડે પોપણ કરવું અને અનિષ્ઠથકી રક્ષણ કરવું એજ રાજાનો પરમ
ધર્મ કહ્યોછે ॥૪૩॥ રાજાઓને પરલોક ગમનમાં સાધન રથ અશ્વો નથી,
એક ધર્મજ સાધન છે, યદ્યપિ આ બાબત સર્વનેમાટે સાધારણ છે, તથાપિ
રાજાની બાબતમાં આ વિશેષ છે—જે પુણ્યશાળીઓને મળતા દિવ્ય લોકો
છે તે પ્રજાપાળનરૂપ સ્વધર્મથીજ સિદ્ધ થાય છે. તેવા ધર્મે રહિત યાગ દાન
હોમાદિ બહુ કરવાથી પણ તે લોકો સિદ્ધ થતા નથી. પૂર્વે બહુ રાજાઓ
પ્રજાપાલનરૂપ ધર્મે કરીને દિવ્ય લોકોને પામ્યા છે. માટે કામનેલીધે કે
લોભનેલીધે કે લયનેલીધે કે દ્વેષનેલીધે પ્રજાપાળન નામનો સ્વધર્મ રાજાએ
ચળવો નહિ ॥૪૪॥ હે વિપ્ર ! પૂર્વે યુધિષ્ઠિરપ્રમુખ મોટા મોટા મહાપા-
ળીએ પ્રજાપાલનરૂપ સ્વધર્મનો આપત્તિમાં પણ પરિત્યાગ નજ કર્યો, કાર-
ણકે તેમણે 'નિઃશ્રેયસનું સાધન પણ તે આ ધર્મજ છે' એમ માન્યું હતું.
માટેજ અદ્યાપિ તેઓની કીર્તિ ભૂમિમાં વિશદ વિસ્તૃત વર્તે છે ॥૪૫॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...पुंयमप्रकरणे धर्मोपदेशे राजधर्मेषु दंड-
निरूपणनामा सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

અધ્યાય ૨૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મણ ! શ્રેયની સ્પૃહા રાખતો રાજા
બ્રહ્મવિદ-વેદાથર્થવેદી કે બ્રહ્મદર્શી બ્રાહ્મણોની સેવા પ્રયત્નથી આદરપૂર્વક
કરે. જેમના પ્રસાદમાં રાજ્યની અભિવૃદ્ધિ અને અપ્રસાદમાં રાજ્યનો ક્ષય

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને પ્રસંગાત્ વિપ્રપ્રશંસાદિકનું નિરૂપણ કર્યું છે.

રાજ્યવૃદ્ધિક્ષયૌ તેષાં પ્રસાદાદ્યાપ્રસાદનાત્ ॥૧॥ સન્તુષ્ટાઃ સેવયા
 વિપ્રાઃ કિં કિં ન નૃપવાન્ઞિતમ્ । સાધયેયુઃ સ્વતપસા દેવાન્કુર્યુર્હિં
 સેવકાન્ ॥૨॥ બ્રાહ્મણાનાં પ્રસાદેન પાર્થિવા બહવઃ પુરા । કૃત્વા
 મહાન્તિ પુણ્યાનિ પ્રાપ્તાઃ સિદ્ધિં સુદુર્લભામ્ ॥૩॥ અવમાનાબ્રાહ્મ-
 ãાનાં પ્રણય નહુપાદયઃ । સ્વર્ગગા અપિ રાજાનો દેવા દૈત્યાઃ સહ-
 સ્રશઃ ॥૪॥ તસ્માન્નિત્યં બ્રાહ્મણાનાં કુર્વાંત પ્રીણનં નૃપઃ । શ્રેયોર્થો
 નિર્મદો ભૂત્વા શ્રદ્ધત્યેવાન્યથા શ્રિયઃ ॥૫॥ બ્રાહ્મણાનાં પરિભવો રાજા
 કાર્યો ન કર્હિન્ચિત્ । તે પૂજ્યાશ્ચ નમસ્કાર્યાઃ પાલનીયાશ્ચ પુત્ર-
 વત્ ॥૬॥ લોકાનિમાન્ધારયન્તિ બ્રાહ્મણા ધર્મસેતવઃ । પ્રણેતાશ્ચ
 શાસ્ત્રાણાં ધર્મજ્ઞા ધર્મપાલકાઃ ॥૭॥ તાનાશ્રિત્યેવ જીવન્તિ સદેવા

રહેલો છે ॥૧॥ તે બ્રહ્મદર્શી વિપ્રો સેવાથી સંતુષ્ટ થતાં રાજાઓનું શું શું
 વાંછિત ન સિદ્ધ કરી આપે ? સમગ્ર અભીષેકને સાધી આપે છે. પોતાના ચર-
 ãુના સેવક તે નૃપોને તે વિપ્રો પોતાના તપોબળથી દેવ કરે છે-દેવલોગને
 પમાડે છે. અને દેવોને પણ પોતાના તપઃ પ્રભાવથી વિપ્રોના ચરણના સેવકો
 કરી આપે છે ॥૨॥ પૂર્વે બહુ રાજાઓ વિપ્રોના પ્રસાદથી મહાપુણ્યો કરીને
 પરમ સુદુર્લભ સમૃદ્ધિને પામ્યા છે. સ્વર્ગને પામેલા પણ નહુપ આદિક
 બહુ રાજાઓ પૂર્વે બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરવાથી પ્રણુષ્ઠ થયા છે. (સ્વર્ગથી
 પડી ગયા છે) બીજા બહુ દેવો તથા દૈત્યોપણુ પ્રણુષ્ઠ થયા છે ॥૩-૪॥
 માટે શ્રેયને ઇચ્છતો રાજા મદનો ત્યાગ કરી, વિનયથી વિપ્રોને સેવતો થકો
 નિત્ય તેમના પ્રીણનપર થાય. અન્યથા રાજાવદ્ મીથ્યથી બ્રહ્મ થાય ॥૫॥
 તે વિપ્રોનો પરાલભ રાજાએ કદાપિ ન કરવો, કારણ કે તેઓ પિતાની પેઠે
 પૂજ્ય નમસ્કાર્ય અને પુત્રની પેઠે સદા પોષણીય છે ॥૬॥ આ સર્વે લોકોને
 બ્રાહ્મણોજ ધારી રહ્યા છે, એમ શાથી ? તો તેઓ ધર્મનું મૂળ છે. સ્વતઃ
 ધર્મને જાણે છે, ધર્મનો અવબોધ આપે છે અને ધર્મશાસ્ત્રને રચનારા છે.
 માટે તેઓ ધર્મના સેતુ-દૃઢ ધારક છે, ધર્મેજ લોકો ધારી રાખ્યા છે,
 ધારણુગુણુયોગને લીધે ધર્મ કહેવાય છે. (પ્રકૃતિનિયત સત્વાદિગુણુસેદ્ધી
 પ્રવર્તતા જે વિધિનિષેધો તે યથાધિકાર જનોને સન્માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે) ॥૭॥

માનવાદયઃ । યદ્યપ્રવર્તકા વિપ્રા હવ્યકવ્યાગ્રભોજિનઃ ॥૮॥ ક્રીડો-
દ્યાનાનિ વેદાનાં ફલદાઃ સર્વકર્મણામ્ । ગતિદાઃ સર્વભૂતાનાં
માનાર્હા એવ વાહવાઃ ॥૯॥ અદૈવં દૈવતં કુર્યુર્દૈવતં ચાપ્યદૈવતમ્ ।
સૃજેયુરન્યાંહ્યોકાંશ્ચ કુપિતા ગ્રાહણા દ્વિજ ! ॥૧૦॥ ચેપાં કોપા-

સમસ્ત માનવો બ્રાહ્મણોનો આશ્રય કરીનેજ જીવે છે (કેમતો તેમના થકીજ
સ્વસ્વવર્ણને અનુસારે સમગ્ર વિદ્યાની પ્રાપ્તિ અને તેથી અનુરૂપ જીવનનો
લાભ થાય છે) દેવતાઓ અને પિત્રિઓ પણ વિપ્રોનો આશ્રય કરીનેજ
જીવે છે, કેમ ? તો આ વિપ્રો યજ્ઞના પ્રવર્તકો છે (યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ ન હોત
તો હવ્યકવ્યના અભાવને લીધે તેઓ ભોજન વિનાનાજ રહોત) તે દેવ
પિત્રિઓ પણ બ્રાહ્મણજ મુખથી તૃપ્ત થાય છે આ વિપ્રો હવ્યકવ્યના અગ્ર
ભોજ છે-દેવોને ઉદ્દેશીને હવ્ય અને પિત્રિઓને ઉદ્દેશીને કવ્ય આ વિપ્રો-
નેજ પ્રથમ અપાય છે માટે તેઓ હવ્યકવ્ય (દિવાન્ પિત્ર્યન્)ના અગ્રભોજ
માન્યા છે ॥૮॥ વળી વિપ્રો વેદોને ક્રીડા કરવાના ઉદ્યાનરૂપ (બગીચારૂપ)
છે-વિપ્રને પામીને વેદો પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે ઉચિત ઉત્તમ ઉદ્યાનનો
તેમને લાભ થાય છે (અર્થાત્ જે અધ્યયન છે તે વિપ્રની પ્રકૃતિ છે) સમગ્ર
કર્મો શ્રીતસ્માર્તોના ફળસ્વરૂપને જાણનારા તથા સર્વ ભૂતોની ગતિ (સાધ
નમાર્ગ) ને જાણનારા (આને આ શ્રેયોમાર્ગ છે આને તો આ શ્રેયોમાર્ગ
છે એમ તેમના તેમના અધિકારને અનુસારે જુદી જુદી ગતિને જાણનારા)
માટેજ આ વિપ્રો સર્વેએ સદા માનનીય છે ॥૯॥ હે દ્વિજ ! પ્રકોપ પામેલા
વિપ્રો દેવભાવે વર્ણતને દેવભાવે યુક્ત કરી દે છે (હવિર્ભાગને જે અયોગ્ય
છે તેમને હવિર્ભાગયોગ્ય કરી દે છે) જેમ ત્રિશકુ રાજની બાબતમાં બન્યું
હતું વળી દેવભાવે યુક્તને પણ દેવભાવે વર્ણત કરી દે છે. (હવિર્ભાગને જે
યોગ્ય છે તેમને હવિર્ભાગ અયોગ્ય કરી દે છે) જેમ નદુપ રાજની બાબતમાં
બન્યું હતું વળી બીજા નવીન લોકોને પણ સર્જે છે. જેમ વિશ્વામિત્રે સન્ન્યા
હતા (જીવનને તેના ઇન્દ્રને કાઢી નાખીને બીજા ઇન્દ્રવાણુ કે ઇન્દ્રવિ
નાના બીજા જીવનને કરવામાટે સમર્થ છે) ॥૧૦॥ જેમનો ક્રોધાગ્નિ દડકા-
રૂપમાં પડેલો અઘાપિ ઉપશાંતિને પામતો નથી (આ કથા આર્ય રામા-

ગિન્ધાપિ દણ્ડકે નોપશામ્યતિ । અપેયઃ સાગરો યૈશ્ચ કૃતઃ સઘો
મહાત્મભિઃ ॥૧૧॥ યેષાં વૃદ્ધશ્ચ વાલશ્ચ સર્વેઃ સન્માનમર્હતિ ।
જાત્યૈવ લોકગુરવઃ સર્વપૂજ્યાસ્તતો હિ તે ॥૧૨॥ તપોવિદ્યાવિશે-
પાત્તે માનયન્તિ પરસ્પરમ્ । પ્રમાણસ્ય પ્રમાણં યે કસ્તાનભિભવેદુઘઃ
॥૧૩॥ અવિદ્વાન્બ્રાહ્મણો દેવઃ પાત્રં વૈ પરમં મહત્ । વિદ્વાન્ભૂયસ્તરો
દેવઃ પૂર્ણસાગરસન્નિભઃ ॥૧૪॥ અવિદ્વાંશ્ચૈવ વિદ્વાંશ્ચ બ્રાહ્મણો દૈવતં
મહત્ । પ્રણીતો વાઽપ્રણીતો વા યથાગ્નિર્દૈવતં મહત્ ॥૧૫॥ ઇમશા-

યણુથકી (જાણવી) આ મહાન્ સાગર જે કોય પામેલા મહાનુભાવ બ્રાહ્મ-
ણોએ (અગસ્ત્યાદિ) તત્કાલે અપેય કરી દીધો છે ॥૧૧॥ જે બ્રાહ્મ-
ણોની સંતતિમાં વૃદ્ધોને એમ એમ સર્વ બાળકો પણ સન્માનને યોગ્ય છે,
કેમકે તેઓ જાતિથીજ લોકગુરુઓ છે. ‘જન્મના બ્રાહ્મણો ગુરુ’ એમ ભાગ-
વતમાં કહ્યું છે. માટે તે વિપ્રો સર્વેએ પૂજ્ય માન્યા છે ॥૧૨॥ સર્વપૂજ્ય
તે બ્રાહ્મણો તપવિદ્યાવિશેષને અનુસારે પરસ્પર પણ પૂજાય છે. તે આ
બ્રાહ્મણો પ્રમાણોના પણ પ્રમાણભૂત છે-શ્રુતિસ્મૃતિ પ્રમાણોનું પ્રામાણ્ય જે
સર્વશાખાપ્રત્યયન્યાય ઉત્સર્ગાપવાદન્યાય વિરોધાધિકરણન્યાય આદિકના
પરિશીલનદ્વારા કે બીજાએ કરાતા અભિવાદોના નિવારણદ્વારા યથાવસ્થિત
અર્થનો અવબોધ આપવારૂપ છે તે એમને આપત્ત છે. તે આ વિપ્રોને
કયો બુધનન પરાભવ કરે ? કોઈપણ નજ કરે ॥૧૩॥ બ્રાહ્મણ જાતિથીજ
દેવની પેઠે પૂજ્ય છે અને દાનાદિકમાં અન્યની અપેક્ષાએ પરમ પાત્ર
છે વિદ્વાન્ વિપ્રતો વિશેષપણે પૂજ્ય છે, કેમ તો તે સદા પરિપૂર્ણ પા-
નીયવાળો સાગરજે એમ એમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મણ વિદ્વાન્ હોય કે
અવિદ્વાન્ હોય પણ તે મહત્ દૈવત છે. જે અટપ પણ અતિલવન
કરવામાં આવે તો બાળીજ દે. જેમ અગ્નિ મત્રથી સંસ્કૃત હોય કે
અસંસ્કૃત હોય પણ તે મોટુંજ ભૂત છે જેનો સ્પર્શ કરે તેને ભસ્મસાત
કરી દે છે ॥૧૪-૧૫॥ જેમ અગ્નિ શ્મશાનમાં પણ સ્વતઃ તેજસ્વીજ
રહે છે, તેમાં તે તેજથી પ્રત્યુત થતો નથી અને દુર્ગંધાદિકથી ભરપુર
શબશરીરમાં વર્તતા દૃઢ દોષથી દૂષિતપણે થતો નથી, કિંતુ અગ્નિના

માનવાદયઃ । યદ્વપ્રવર્તકા વિપ્રા હવ્યકવ્યાગ્રભોજિનઃ ॥૮॥ ક્રીડો-
દ્યાનાનિ વૈદાનાં ફલજ્ઞાઃ સર્વકર્મણામ્ । ગતિજ્ઞાઃ સર્વેભૂતાનાં
માનાર્હા એવ વાહવાઃ ॥૯॥ અદૈવં દૈવતં કુર્યુર્દૈવતં ચાપ્યદૈવતમ્ ।
સૃજેયુરન્યાંહ્લોકાંશ્ચ કુપિતા બ્રાહ્મણા દ્વિજ ! ॥૧૦॥ ચેપાં કોપા-

સમસ્ત માનવો બ્રાહ્મણોનો આશ્રય કરીનેજ જીવે છે (કેમતો તેમના થડીજ
સ્વસ્વવર્ણને અનુસારે સમગ્ર વિદ્યાની પ્રાપ્તિ અને તેથી અનુરૂપ જીવનનો
લાભ થાય છે) દેવતાઓ અને પિત્રિઓ પણ વિપ્રોનો આશ્રય કરીનેજ
જીવે છે, કેમ ? તો આ વિપ્રો યજ્ઞના પ્રવર્તકો છે. (યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ ન હોત
તો હવ્યકવ્યના અભાવને લીધે તેઓ લોજન વિનાનાજ રહોત) તે દેવ-
પિત્રિઓ પણ બ્રાહ્મણજ મુખથી તૃપ્ત થાય છે. આ વિપ્રો હવ્યકવ્યના અગ્ર-
ભોજ છે-દેવોને ઉદ્દેશીને હવ્ય અને પિત્રિઓને ઉદ્દેશીને કવ્ય આ વિપ્રો-
નેજ પ્રથમ અપાય છે માટે તેઓ હવ્યકવ્ય (દિવાન્ પિતૃયજ્ઞ)ના અગ્રભોજ
માન્યા છે ॥૮॥ વળી વિપ્રો વેદોને ક્રીડા કરવાના ઉદ્યાનરૂપ (અગીચારૂપ)
છે-વિપ્રને પામીને વેદો પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે ઉચિત ઉત્તમ ઉદ્યાનનો
તેમને લાભ થાય છે. (અર્થાત્ જે અધ્યયન છે તે વિપ્રની પ્રકૃતિ છે) સમગ્ર
કર્મો શ્રૌતસ્માર્તોના ફળસ્વરૂપને જાણનારા તથા સર્વ ભૂતોની ગતિ (સાધ-
નમાર્ગ) ને જાણનારા (આને આ શ્રેયોમાર્ગ છે આને તો આ શ્રેયોમાર્ગ
છે એમ તેમના તેમના અધિકારને અનુસારે જુદી જુદી ગતિને જાણનારા)
માટેજ આ વિપ્રો સર્વેએ સદા માનનીય છે ॥૯॥ હે દ્વિજ ! પ્રકોપ પામેલા
વિપ્રો દેવભાવે વર્ણતને દેવભાવે યુક્ત કરી દે છે (હવિર્ભાગને જે અયોગ્ય
છે તેમને હવિર્ભાગયોગ્ય કરી દે છે) જેમ ત્રિશંકુ રાજની આખતમાં બન્યું
હતું. વળી દેવભાવે યુક્તને પણ દેવભાવે વર્ણત કરી દે છે. (હવિર્ભાગને જે
યોગ્ય છે તેમને હવિર્ભાગ અયોગ્ય કરી દે છે) જેમ નદુપ રાજની આખતમાં
બન્યું હતું. વળી ખીજ નવીન લોકોને પણ સર્જે છે. જેમ વિશ્વામિત્રે સન્યા
હતા. (ભુવનને તેના ઇન્દ્રને કાઢી નાંખીને ખીજ ઇન્દ્રવાણું કે ઇન્દ્રવિ-
નાના ખીજ ભુવનને કરવામાટે સમર્થ છે) ॥૧૦॥ જેમનો ક્રોધાગ્નિ દંડકા-
રણ્યમાં પડેલો અઘાપિ ઉપશાંતિને પામતો નથી (આ કથા આર્ય રામા-

શિરઘાપિ દણ્ડકે નોપશામ્યતિ । અપેયઃ સાગરો યૈશ્ચ કૃતઃ સઘો
મહાત્મભિઃ ॥૧૧॥ યેષાં વૃદ્ધશ્ચ ચાલશ્ચ સર્વઃ સન્માનમર્હતિ ।
જાતૈવ લોકગુરવઃ સર્વે પૂજ્યાસ્તતો હિ તે ॥૧૨॥ તપોવિદ્યાવિશે-
પાસ્તે માનયન્તિ પરસ્પરમ્ । પ્રમાણસ્ય પ્રમાણં યે કસ્તાનભિમવેદ્ધુઃ
॥૧૩॥ અવિદ્વાન્બ્રાહ્મણો દેવઃ પાત્રં ચૈ પરમં મહત્ । વિદ્વાન્ભૂયસ્તરો
દેવઃ પૂર્ણસાગરસન્નિભઃ ॥૧૪॥ અવિદ્વાંશ્ચૈવ વિદ્વાંશ્ચ બ્રાહ્મણો દૈવતં
મહત્ । પ્રણીતો વાઽપ્રણીતો વા યથાશ્નિદૈવતં મહત્ ॥૧૫॥ શ્મશા-

યણ્થડી બાણવી) આ મહાન્ સાગર જે કોય પામેલા મહાનુભાવ બ્રાહ્મ-
ણોએ (અગસ્ત્યાદિ) તત્કાલે અપેય કરી દીધો છે ॥૧૧॥ જે બ્રાહ્મ-
ણોની સંતતિમાં વૃદ્ધો જોમ એમ સર્વ બાળકો પણ સન્માનને યોગ્ય છે,
કેમકે તેઓ બતિથીજ લોકગુરુઓ છે. ‘જન્મના બ્રાહ્મણો ગુરુઃ’ એમ ભાગ-
વતમાં કહ્યું છે. માટે તે વિપ્રો સર્વેએ પૂજ્ય માન્યા છે ॥૧૨॥ સર્વપૂજ્ય
તે બ્રાહ્મણો તપવિદ્યાવિશેષને અનુસારે પરસ્પર પણ પૂજાય છે. તે આ
બ્રાહ્મણો પ્રમાણોના પણ પ્રમાણભૂત છે—શ્રુતિસ્મૃતિ પ્રમાણોનું પ્રમાણ્ય જે
સર્વશાખાપ્રત્યયન્યાય ઉત્સર્ગાપવાદન્યાય વિરોધાધિકરણન્યાય આદિકના
પરિશીલનદ્વારા કે બીજાએ કરાતા અભિધાતોના નિવારણદ્વારા યથાવસ્થિત
અર્થનો અવબોધ આપવારૂપ છે તે એમને આપત્ત છે. તે આ વિપ્રોને
કયો ભુધનન પરાભવ કરે? કોઈપણ નજ કરે ॥૧૩॥ બ્રાહ્મણ બતિથીજ
દેવની યેક પૂજ્ય છે અને દાનાદિકમાં અન્યની અપેક્ષાએ પરમ પાત્ર
છે. વિદ્વાન્ વિપ્રતો વિશેષપણે પૂજ્ય છે, કેમ તો તે સદા પરિપૂર્ણ પા-
નીયવાળો સાગરજ જેમ એમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મણ વિદ્વાન્ હોય કે
અવિદ્વાન્ હોય પણ તે મહત્ દૈવત છે. જે અત્પ પણ અતિલવન
કરવામાં આવે તો બાળીજ દે. જેમ અગ્નિ મનથી સંસ્કૃત હોય કે
અસંસ્કૃત હોય પણ તે મોટુંજ ભૂત છે. જેનો સ્પર્શ કરે તેને ભસ્મસાત
કરી દે છે ॥૧૪-૧૫॥ જેમ અગ્નિ શ્મશાનમાં પણ સ્વતઃ તેજસ્વીજ
રહે છે, તેમાં તે તેજથી પ્રચ્યુત થતો નથી અને દુર્ગંધાદિકથી ભરપુર
શબશરીરમાં વર્તતા દૃષ્ટ દોષથી દૂષિતપણે થતો નથી, કિંતુ અગ્નિના

નેપ્યપિ તેજસ્વી પાવકો નૈવ દુપ્યતિ । નિતરં યજ્ઞશાલાયાં શોભતે
 ચ તથા દ્વિજઃ ॥૧૬॥ યાદૃશસ્તાદૃશો વાપિ પૂજ્યો વિપ્રઃ સદા
 મતઃ । કિરાતરૂપોઽપ્યદહ્યતઃ કણ્ઠં મહત્મતઃ ॥૧૭॥ પૂજ્યા વિપ્રાઃ
 સદા સર્વેનૃપેણ તુ વિશેષતઃ । તદ્વ્યતિક્રમતો યસાદ્રાજ્યં નશ્યે-
 ત્ક્ષણેન વૈ ॥૧૮॥ બ્રાહ્મણાંસ્તર્પયેન્નિત્યં પક્વાન્નૈર્વહુધા કૃતૈઃ । પ્રચુરા-
 જ્યસિતૈર્મોજ્યૈસ્તત્પ્રિયૈર્વ્યક્ષનાદિભિઃ ॥૧૯॥ યથા યથા પ્રસીદેયુર્બ્રા-
 હ્મણાઃ સ્વેષ્ટમોજનૈઃ । તથા તથા પ્રકુર્વાંત નૃપતિર્ધાર્મિકઃ સદા ॥૨૦॥
 હૃતૈર્હવિર્ભિર્વિપ્રાસ્યે પ્રચુરાજ્યાદિભિર્યથા । તૃપ્યતીશસ્તથા નૈવ

સંસર્ગથી તેજ શરીર દગ્ધ થઇને ભસ્માવશેષ રહે છે. યજ્ઞશાળામાં વર્તતો તો
 વહ્નિ મંત્રોથી સુસંસ્કૃત થઈ સમિધ ઘૂતાદિકવડે સુપ્રજ્વલિત થતાં વિશેષ-
 પણે વિરાજે છે. તેમ ભતિથી વિપ્ર વિદ્યાએ રહિત હોય તોપણ તેજથી
 વિહીન થતો નથી. દુષ્ટ જને પરાભવ કરતાં પ્રકૃતિથી તેનેજ નાશ કરી દે.
 જેતો વિદ્યાતપે સંપન્ન છે તે સભામાં વિશેષતઃ માનનીય થાય છે ॥૧૬॥
 વિદ્વાન કે અવિદ્વાન સુવૃત કે દુર્વૃત્ત બ્રાહ્મણભતીય સદા પૂજ્યજ માન્યો છે.
 કેમતો પૂર્વે કોઈ બ્રાહ્મણભતીય બીજાચારે પણ બીજાકુળને ગળતા ગરૂકળના
 ગળામાં આવી જતાં પણ એકદમ તેમના કંકને દાહ કર્યો હતો. (આ કથા
 ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૭॥ માટે સર્વ જનોએ વિપ્રો સદાય પૂજવા.
 રાજાએતો વિશેષપણે પૂજવા, કારણ કે તેમનું અપમાનાદિ કરવાથી ક્ષણમાં
 રાજ્ય નિશ્ચે નાશ થઇ જાય ॥૧૮॥ (તે આ બ્રાહ્મણો સુખેથી આરાધન કરી
 શકાય એવા છે, ધન કરતાં પણ ભોજ્યાન્નથી પ્રહર્ષ પામે છે, 'બ્રાહ્મણ મોજને
 હ્રષ્ટાઃ' એવી અભિયુક્તિ છે) માટે રાજા વિપ્રપ્રિય વિવિધ પકવાનો જલેથી
 મોતીયા વિગેરે અને ઘૂતસાકરે પરિપૂર્ણ શીરો કંસાર આદિક ભોજ્યવડે
 અને સુસંસ્કૃત શાકાદિકવડે વિપ્રોને નિત્ય તૃપ્ત કરે ॥૧૯॥ બ્રાહ્મણો અભીષ્ટ
 ભોજનોવડે જેમ જેમ બહુ પ્રસન્ન થાય તેમ તેમ ધાર્મિક રાજાએ સદાય
 કરવું ॥૨૦॥ બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરવાથી ભગવાન સર્વેશ્વર તૃપ્ત થાય છે, જેવા
 વિપ્રમુખમાં આરોપેલાં પુષ્કળ ઘૂત સાકરે સંપૂર્ણ ભોજ્યાનોવડે ભગવાન
 તૃપ્ત થાય છે તેવા યજ્ઞવિષે અગ્નિમુખમાં હોમેલાં ઘૂતાદિ હૃતદ્રવ્યોવડે તૃપ્ત

યજ્ઞેષ્વગ્નિમુખે હૃતૈઃ ॥૨૧॥ તદ્વૃક્ષ્યૈવ તતો વિપ્રાઃ ભોજનીયાઃ પ્રય-
જ્ઞતઃ । દદ્યાદ્વ દક્ષિણાસ્તેભ્યઃ સન્તોષ્યેતાન્વિસર્જયેત્ ॥૨૨॥ નિત્યં
દશશતં વાપિ સહસ્રમયુતં તથા । લક્ષં વા ભોજયેદ્વિપ્રાન્ યથા-
સમ્પન્નપોત્તમઃ ॥૨૩॥ ગોહેમતિલમુખ્યાનિ દદ્યાદાનાનિ નિત્યશઃ ।
નૈમિત્તિકાનિ ચ તથા વેદોક્તાનિ યથાવિધિ ॥૨૪॥ નક્ષત્રેષુ ચ
તિથિષુ સંક્રાન્તિષુ પૃથક્પૃથક્ । દાનાન્યુક્તાનિ કુર્વાત નાનાપર્વસુ
ચર્પિભિઃ ॥૨૫॥ વાપીઃ કૂપાંસ્તઢાગાંશ્ચ કારયેચ પ્રપા નૃપઃ । ગાવો
વિપ્રાઃ સાધવશ્ચ નરા યત્ર પિવન્ત્યપઃ ॥૨૬॥ નિદાઘકાલે પાનીયં
યસ્ય તિષ્ઠત્યવારિતમ્ । સ દુર્ગં વિપમં રુચ્છં ન કદાચિદવાપુયાત્
॥૨૭॥ પ્રતિમાસં પ્રત્યૂતુ વા તત્તત્કાલોચિતૈ રસૈઃ । ભોજ્યૈર્યસ્ત-

નથીજ થતા ॥૨૧॥ માટે વિપ્રો 'આ વિપ્રારાધનથી લગવાન્ સર્વાન્તરાત્મા
તૃપ્ત થાય છે' એવી બુદ્ધિથીજ આદરપૂર્વક જમાડવા અને ભોજનને અંતે
તેમને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ કરીને વિનયવંદનપૂર્વક વિસર્જન
કરવા ॥૨૨॥ નૃપોત્તમતો પોતાની સમૃદ્ધિને અનુસારે પ્રતિદિન દશ
વિપ્રોને અથવા શત વિપ્રોને અથવા હજાર વિપ્રોને અથવા દશ હજાર વિપ્રોને
અથવા લક્ષ વિપ્રોને જમાડે તથા નિત્ય ગાયો સુવર્ણ તલ આદિક દાનોને
યથાવિધિ આપે તથા નૈમિત્તિક-પુત્રજન્માદિ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થતાં દાનોને
યથાવિધિ આપે તથા વેદોક્ત-વેદમાં કહેલાં યજ્ઞાદિક્રિયાઓની અંદર પ્રાપ્ત
થતાં બીજાં દાનોને યથાવિધિ આપે ॥૨૩-૨૪॥ જે દ્વાદશ્યાદિ તિથિવિશેષોમાં
શ્રવણાદિ નક્ષત્રવિશેષોમાં સંક્રમણવિશેષોમાં અને અર્ધોદયાદિ પર્વ-
વિશેષોમાં મહર્ષિઓએ કરવાપણે જે દાનો કહ્યાં છે તેને પૃથક્ પૃથક્ કરે
॥૨૫॥ જ્ઞાનપાનાદિકમાં ઉપયોગ લાગે એવી વાવ્યો હુવાઓ તલાવો અને
પરબોને રાત્ર કરાવે. જેમાં ગાયો વિપ્રો સાધુઓ અને વટેમાર્ગુ નરો જળનું
પાન કરે ॥૨૬॥ જેણે કરાવેલા વાવ્ય તલાવાદિકમાં શીઘ્રસમયે પણ ન
સુકાઈ જાય એટલું જળ પરિપૂર્ણ રહેછે તે જન કદાપિ દુસ્તર વિષમ
કેશને નજ પામે ॥૨૭॥ જે રાત્ર પ્રતિમાસ અથવા પ્રતિઋતુ તે તે માસ-
ઋતુકાળમાં નીપજતાં આત્રાદિ ફળવિશેષોવડે અને શીખડ હુધપાકાદિ

પંચેદિપ્રાસ્તસ્ય પુણ્યમનન્તકમ્ ॥૨૮॥ તથા દ્વિર્મિર્યંકેષુ પાય-
સાજ્યસિતાદિભિઃ । દેવાન્સન્તર્પયેદ્રાજા દદ્યાત્પ્રચુરદક્ષિણાઃ ॥૨૯॥
દેવાલયાનિ નૃપતિઃ કારયેત્સુદ્ધાનિ ચ । વૃત્તિભિઃ સહ તન્નાથ
સ્થાપયેદેવતા સ્વયમ્ ॥૩૦॥ ધર્મશાલાશ્ચ વિવિધાઃ કારયેત્સહ
વૃત્તિભિઃ । સોપસ્કરાણિ વેદમાનિ બ્રાહ્મણેભ્યોઽર્પયેન્નૃપઃ ॥૩૧॥
ફલપુષ્પદ્રુમાદ્યાનિ નાનોદ્યાનાનિ કારયેત્ । દદ્યાચ્છ ફલિતાન્વૃક્ષા-
ન્દ્વિજેભ્યઃ સુવતો નૃપઃ ॥૩૨॥ સંરક્ષન્ પોપયત્રાજા જનસઙ્ગં નયેત
યઃ । તીર્થક્ષેત્રાણિ પુણ્ય સ લભેતાનન્તયજ્ઞજમ્ ॥૩૩॥ જિતેન્દ્રિયં
બ્રહ્મનિષ્ઠં યદ્યેકમપિ પૂજયેત્ । ભક્ત્યા નિષ્કપટો રાજા તત્પુણ્યં સર્વ-
તોઽધિકમ્ ॥૩૪॥ અન્નાર્થીજીવમાત્રેભ્યો રાજા ચાન્નં પ્રદાપયેત્ ।

ભોજ્યવડે વિપ્રોને તૃપ્ત કરેછે તેને મોટું અક્ષય પુણ્ય થાય છે ॥૨૮॥ તથા
રાજા નિષ્ક્રુયાગાદિ યજ્ઞોમા દુગ્ધધૃતશર્કરામય હનિષોવડે દેવતાઓને સતૃપ્ત
કરે અને તેમા ઘણી દક્ષિણાઓ આપે ॥૨૯॥ રાજા સ્વય અતિદૃઢ દેવા
લયો કરાવીને તેમા સ્વેષ્ટદેવતાનુ યથાવિધ સ્થાપન કરે અને તેમની નિયત
પૂજાની નિષ્પત્તિમાટે ખેતર બાગ વર્ષાસન આદિકરૂપ વૃત્તિઓને પ્રકટપે
॥૩૦॥ સ્વય રાજા તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તતા પથિક (વટેમાર્ગુ) જનોની અનુ
કુળતા માટે ત્યા ત્યા ધર્મશાળાઓ વિવિધ કરાવે અને તે ધર્મશાળાઓમા
આવતા તે પથિકોને અન્નાદિકની સુકરતા થવા માટે વૃત્તિઓ પ્રકટપે તથા
ગૃહોચિત ઉપકરણોએ સહિત ગૃહો પાત્ર વિપ્રોને આપે ॥૩૧॥ શુભ નિયમે
યુક્ત એવો રાજા ફળવૃક્ષો અને પુષ્પવૃક્ષોએ સપત્ર એવા બગીચાઓને
કરાવે-વિવિધ સ્વાદુફળ સપત્ર, સુગન્ધિ પુષ્પભરે પરિપૂર્ણ અને ઘાટી છાયા
વાળા વૃક્ષગણથી બામ એવા બગીચાઓને કરાવે તેમા ફળભરે સપત્ર
આત્રાદિ વૃક્ષો ઉપભોગમાટે બ્રાહ્મણોને સમર્પે ॥૩૨॥ જે રાજા બ્રાહ્મણાદિ
અનેક જનસઘને પોતાના દ્રવ્યથી પોષણ કરતો થકો અને ચોરાદિ ઉપ
દ્રવ્યોથકો સરક્ષણ કરતો થકો દારિકાદિ પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રોપ્રતિ પમાડે છે
તે રાજા બદુયસાચરણ ફળને પામે છે ॥૩૩॥ રાજા જે જિતેન્દ્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ
એકપણુ વિપ્રને નિષ્કપટપણે ભક્તિથી સેવે તો તેથી થતું સુકૃત સર્વ કરતા

નાન્નદાનાત્પરં દાનં શ્રેષ્ઠમિત્યેવ નિશ્ચયઃ ॥૩૫॥ અન્નં હિ પ્રાણિનાં
પ્રાણા ભવન્ત્યન્નાચ્ચ દેહિનઃ । નિરન્નો મૃત્યુમાપ્નોતિ તસ્માદન્નં પ્રદાપ-
યેત્ ॥૩૬॥ અન્નસન્નાણિ સર્વત્ર સ્વરાષ્ટ્રે કારયેન્નૃપઃ । પ્રત્યહં સ્વપુરે
દદ્યાદન્નાર્થિભ્યોઽન્નમુત્સુકઃ ॥૩૭॥ બ્રાહ્મણાનતિથીન્મિશૂનનાથા-
ન્પથિકાંસ્તથા । યોઽન્નેનાર્ચેદ્યથાયોગ્યં તેન દેવાઃ સુતર્પિતાઃ ॥૩૮॥
एकाहं क्षुधितस्तिष्ठेदन्नमप्राप्य यत्पुरे । यः कोऽपि स हरेत्पुण्यं

પણુ સમધિક છે ॥૩૪॥ જેઓ જીવનને નહિ પામતા બુખ્યા અન્નાર્થી હોય
તે તમામને ભતિકુળાદિભેદનો વિચાર કર્યા વિના રાત્રીએ અન્ન આપવું.
અન્નદાનની અપેક્ષાએ બીજું દાન શ્રેષ્ઠ નથી એમજ મહર્ષિઓએ સ્મૃતિ
ઓમાં નિશ્ચય કર્યો છે. યદ્યપિ જે કોઈ પણ અન્નાર્થી બુખ્યો આવે તેને
અન્ન આપવું આ અર્થતો સામાન્યતઃ પ્રવર્તે છે તથાપિ તે વૈશ્વદેવને અંતે
પ્રાપ્ત થતું હોવાથી પાંચ મહાયજ્ઞોમાં અતર્ગત થાય છે. આતો 'દેશમાં
વિચરતા આવા અહુ જનોની ક્ષુધા નિવારણ કરવી' આવા વિશેષથી રાત્રીને
અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે, માટે આ તેનાથી જુદુજ સમજવું ॥૩૫॥ પ્રાણિઓ
અન્નચઘ્રી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્નનો પરિણામ દેહ છે, અન્નથીજ પ્રાણિઓ
રહે છે, અન્નજ પ્રાણિઓના પ્રાણો છે, અન્ન નહિ મળતા પ્રાણુજનો અપક્ષય
થાય છે અને અતે મરી જાય છે, માટે 'અન્નજ પ્રાણુ છે' એમ જે કહેવું તે યુક્ત
છે. તો પ્રાણુધીન સત્તાવાળુ જીવન પણ અન્નમૂળકજ છે, માટે અન્ન બુખ્યા-
ઓને અપાવવું ॥૩૬॥ વળી રાત્રી પોતાના રાત્રીમાં સર્વત્ર અન્નસન્નોને કરાવે.
(પ્રથમ તો તીર્થાદિકમાં કરવાનું કહ્યું, અહીં તો પોતાના રાત્રીમાં કરવાનું કહ્યું
આવો, ભેદ છે) તથા સ્વનિવાસનગર (રાજધાની)માં પ્રતિદિન અન્નાર્થી-
ઓને અન્ન જહુ ઉત્સાહથી આપે ॥૩૭॥ રાત્રી અનાથ પથિક ભિક્ષુક
બ્રાહ્મણ અને અતિથિઓને પ્રતિદિન અન્નવડે યથાયોગ્ય સમયે. (ભિક્ષુ
વિગેરે સત્કારનું પદ છે, અનાથ પથિક તો ક્ષુધાનિવારણવડે આદરણીય
છે, આવો વિશેષ હોવાથી 'યથાયોગ્ય' એમ કહ્યું) આરીતે જે અનુદિન
કરે છે તેણે દેવતાઓ અત્યત તૃપ્ત કર્યા થાય છે ॥૩૮॥ જે રાત્રીના પુરમાં
અન્ન વિના એક દિન જે કોઇપણ જન બુખ્યો રહે છે તે રાત્રીના પુણ્યને તે

તસ્ય રાદ્ધો ન સંશયઃ ॥૩૯॥ તસ્માન્નિત્યં પ્રયત્નેન શોધયિત્વા પુરે
 સ્વયમ્ । દાપયેત્કુચિતેભ્યોઽન્નમપ્રમત્તઃ સુધીર્નૃપઃ ॥૪૦॥ અન્નદઃ
 પ્રાણદો લોકે પ્રોચ્યતે સર્વેતશ્ચ સઃ । અનન્તં ફલમાપ્નોતિ પરબ્રહ્મ
 ચ સદૃશઃ ॥૪૧॥ હૈમમર્કપ્રભં દિવ્યં કિઙ્કિણીજાલમણ્ડિતમ્ । અપ્સ-
 રોમણ્ડિતં નાનાદીર્ઘિકાશુપશોભિતમ્ ॥૪૨॥ વસ્ત્રભૂષાભોજ્યનગર-
 સનયુપમણ્ડિતમ્ । યાત્યારુહ્ય વિમાનં સ કામગં સ્વર્ગમન્નદઃ ॥૪૩॥
 સુખાનિ ભૂયાંસિ ચ તત્ર દિવ્યયાનાપ્સરોદિવ્યરસોપભોગાન્ ।
 પ્રાપ્નોતિ ગન્ધર્વેગણોપગીતકીર્તિઃ સ પેન્દ્રાન્ દ્વિજવર્ય ! ભૂપઃ ॥૪૪॥
 इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे राजधर्मेपु
 भाक्षणप्रशंसादिनिरूपणनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

હરી લેછે, એમાં સંશય નથી ॥૩૯॥ માટે સુશુદ્ધિ રાજ સ્વયં સાવધાન થઈ
 પુરમાં પ્રતિદિન પ્રયત્નથી ‘કોણ ભુખ્યો અન્ન વિનાનો રહ્યો’ તેને સારીરીતે
 બોળાવીને તેને અન્ન અપાવે ॥૪૦॥ લોકમાં જે અન્નદાતા છે તેજ પ્રાણુદાતા,
 માટેજ સર્વદાતા કહ્યોછે. જીવતો નર શ્રેયઃસાધનને અનુષ્ઠાન કરવા સમર્થ
 થાયછે. માટે અન્નદાતા પરલોકમાં શ્રેયને પામેછે અને આ લોકમાં શ્રેય
 તથા સત્કીર્તિને પણ પામેછે ॥૪૧॥ અન્નદાતા પુરૂષ, ભોગ્યભોગોપકરણ સંપન્ન
 દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને યથેચ્છ સંચરતોથકો સ્વર્ગને પામે છે. તે વિમાન
 અતિવિલક્ષણ સમગ્રસમૃદ્ધિસંપન્ન વર્તેછે, જેમાં વસ્ત્ર વિભૂષણ ભોગ્યવ-
 સ્તુઓનો રાશિ પર્વતજેવો સમધિક સમુન્નત વર્તેછે તથા વિવિધ રસો નદી-
 નીપેઠે પ્રવહેછે, વિવિધ વાગ્યો આદિક રમણીય બહુ વર્તે છે અને અપ્સ-
 રોગણ જેમાં સન્નિધિ આપી રહ્યો છે. વળી સ્વયં વિવિધ કિંકિણી (નાની
 ઘુઘરીયો કે ઘંટડીયો) ઓના સમૂહોવડે મુશોભિત મુવર્ણુમય સૂર્યપ્રભાસદૃશ
 દિવ્ય મનઃસંકલ્પાનુયાયિ છે ॥૪૨-૪૩॥ હે દ્વિજવર્ય ! રાજ તે સ્વર્ગમાં ઇન્દ્ર-
 સંબન્ધી દિવ્ય વિમાનાદિ વાહનભોગો, દિવ્ય અપ્સરોભોગો, દિવ્ય અમૃતરસો-
 પભોગો અને બીજાં બહુ સુખોને ગંધર્વગણોએ ગાન કરાતી છે કીર્તિ જેની એવો-
 થકો ભોગવેછે ॥૪૪॥ इति श्रीसत्संगिजिवने... पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे
 राजधर्मेपु भाक्षणप्रशंसादिनिरूपणनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ન માંસં ભક્ષયેદ્રાજા હિંસાશીલો ભવેન્ન ચ ।
માંસાશિનોઽન્યાનપિ ચ હિંસાયા સન્નિવર્તયેત્ ॥૧॥ અહિંસૈવ પરો
ધર્મઃ સર્વેપાં સમુદાહતઃ । મનસા વપુષા વાચા ત્યાજ્યા હિંસા ચ
સદ્ગતઃ ॥૨॥ યથા ચતુષ્પાદેકેન પદા હીનો ન ગચ્છતિ । ત્રિયતે
ગત્યભાવાદ્ધ કાલેનાલ્પેન નિશ્ચિતમ્ ॥૩॥ અહિંસાપિ તથૈવેયં વૃત્તિ-
ભિર્મનઆદિભિઃ । પાલનીયા પ્રયત્નેન નશ્યત્યેવાન્યથા તુ સા ॥૪॥
પૂર્વં તુ મનસા ત્યક્ત્વા તતો વાચા ચ કર્મણા । ન ભક્ષયતિ યો માંસં

અધ્યાય ૨૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શ્રદ્ધાળુ ! રાત્ર કદાપિ માંસને ખાય નહિ
અને હિંસાસ્વભાવવાળો ન થાય. માંસભક્ષક બીજા પણ જનોને તે હિંસા-
થકી નિવારણ કરે. આ માંસભક્ષણનો તથા હિંસાનો પ્રતિષેધ યદ્યપિ સર્વ-
સામાન્ય છે તથાપિ રાત્રઓવિષે તેના પ્રસંગની અધિકતા વિચારીને વિશેષ-
પણે વિધાન કર્યું છે. તો બીજાઓને તેનાથકી નિવૃત્ત કરવા તે રાત્રનો
અસાધારણ ધર્મ છે ॥૧॥ આ અહિંસાખ્ય ધર્મજ સર્વની અપેક્ષાએ પર
છે અને સર્વ જનોને સાધારણ છે, માટે હિંસા મન વચન ક્રિયાથી ત્યાગ
કરવી તથા હિંસક જનનો પ્રસંગ સર્વથા ત્યાગ કરવો ॥૨॥ જેમ ચતુ-
ષ્પાદ પશુ બળીવદ્દાદિ એક પાદે વિહીન હોતાં ચાલવા માટે અસમર્થ
હોધને અત્પ કાળમાં નિશ્ચે મરીજ જાય, તેમજ આ અહિંસાધર્મ પણ ઉક્ત
મન વચન કાય સગરૂપ ચારમાથી એક પાદે પણ જો વિકળ થાય તો
નાશજ થઈ જાય તો આ અહિંસા મન વચન કાય અને સંગથી પ્રયત્ન-
પૂર્વક સંરક્ષણ કરવી ॥૩-૪॥ માટે પ્રથમતો મનથી હિંસાનો ત્યાગ કરે,
(હિંસા મારે નજ કરવી એવો સંકલ્પ કરે) પછી વાણીથી ત્યાગ કરે, (હિંસા-
વિધાયક વચન ન બોલે) તે પછી કર્મથી ત્યાગ કરે, (હિંસાકારક કર્મ ન
કરવું) તે પછી તેવા જનોનો સગપણ ત્યાગ કરે. આરીતે જે પુરૂષ હિંસાનો
ત્યાગ કરી માંસભક્ષણથકી નિવૃત્ત થાય છે તે પાપથકી કે સંસ્રુતિથકી

પુરુષઃ સ વિમુચ્યતે ॥૫॥ રાજા પિતા હિ સર્વેપાં સર્વે જીવાસ્તુ
તત્સુતાઃ । પાલનીયાસ્તતઃ સર્વે હિંસકેભ્યો મયાત્સદા ॥૬॥ પુત્ર-
માંસોપમં જાનન્ યઃ યાદતિ વિમોહિતઃ । માંસં તુ રસલુ-
ન્ઘાત્મા સ તુ રાક્ષસ ંચ્યતે ॥૭॥ જીવિતં હિ પરિત્યજ્ય વહવઃ
સાઘવો નૃપાઃ । સ્વમાંસૈઃ પરમાંસાનિ પરિપાલ્ય દિવં ગતાઃ ॥૮॥
સત્તર્પયો વાલ્કિલ્યાસ્તથૈવોચુર્મરીચિપાઃ । અમાંસમક્ષણં સર્વે પ્રશં-
સન્તિ મહર્ષયઃ ॥૯॥ યજ્ઞેષુ પશ્વાલમ્મોઽપિ ન સાક્ષાદ્દેદસમ્મતઃ ।

વિમુક્ત થાય છે. જેતો માંસને ખાયછે તેને આ આરમાંથી હરકોઈ એક
પાદથી હિંસા અવર્જનીયજ છે. (કોઈ પાદથી હિંસા થાયજ) ॥૫॥ પાદ્ધિવે
પ્રાણિમાત્રનું પુત્રની પેઠે પોષણ કરવું. 'આ તો ક્ષુદ્ર પશુ છે' એમ માનીને
અનાદર (ગાફલતા) ન રાખવો. પશુનોપણ વધ થતો હોય તો તેથીકી
નિવારણ કરી તેનું સંરક્ષણજ કરવું, કેમ તો રાજ સર્વેનો પિતા છે અને
સર્વે જીવો રાજના પુત્રો છે. તો સર્વ જીવોની હિંસકોથકી અને અન્ય લય-
થીકી સદાં સંરક્ષા કરવી. (અન્યથા આ ક્ષત્રિય કેમ હોઈ શકે ?) ॥૬॥
જેતો રાજ માંસમાત્રને પુત્રમાંસતુલ્ય ત્યાજ્ય જાણવા છતાં પણ માંસર-
સમાં 'લોભવેગને લીધે વિમોહિત થઈ માંસને ખાયછે તેતો રાક્ષસજ
જાણવો ॥૭॥ અહિંસાનેજ સદાચારથી સુદૃઢ કરેછે-પૂર્વે ધર્મતત્ત્વને જાણ-
નારા સદાચારનિષ્ઠ બહુ શિબિપ્રમુખ નૃપો પોતાનું માંસ આપવાવડે પરના
માંસનું રક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી (પરપ્રાણનું પરિરક્ષણ કરવા) સ્વયં
પરાયે જીવિતનો ત્યાગ કરી પરની ઘાતકોથકી રક્ષા કરવાથી સ્વર્ગને પામી
ગયા છે ॥૮॥ સમર્થિઓ, (પ્રતિમન્વંતર પદ્ધતિમાં જે અંતર્ગત છે તે) વાલ-
ખિલ્યો, (અભિમુખ સૂર્યની આગળ રહેનારા સાઠ હજાર) મરીચિપો,
(ચંદ્રકિરણોનું પાર્ન કરનારા) મુનિઓ તથા બીજાપણ સંમત મહર્ષિ
ઓ માંસલક્ષણથીકી પ્રતિનિવૃત્તિનેજ પરમધર્મપણે કહીને બહુ વખાણે છે
॥૯॥ યજ્ઞોમાં જે પશુહનન વિહિત છે તેપણ સાક્ષાત્ વેદના હૃદયને અભિ-
મેત નથી, પરંતુ રાગાન્ધ અસાત્ત્વિકવૃત્તિવાળા રજતમપ્રધાન નિરંકુશ
જનોને મર્યાદા મુકીને હિંસાપ્રસંગ ન થાય એવા સંકોચના અભિ-

કિન્ત્વસાત્ત્વિકવૃત્તીનાં રાગાર્દિસાનિવૃત્તયે ॥૧૦॥ एवं धर्मरतो
 राजा कृत्वा राज्यं यथाविधि । तृतीय आयुषो भागे दद्याज्ज्येष्ठाय
 सुनवे ॥११॥ स्वयं वनमुपाश्रित्य कृत्वा सङ्गं सतां हरौ । भक्तिं
 कुर्याद्यदि दृढं प्राप्नुयात् परमं पदम् ॥१२॥ राज्यं कुर्वन् यदि मृतो
 युद्धे वा धार्मिको नृप । सोऽपि स्वर्गमवाप्नोति भुङ्क्ते भोगानने-
 कशः ॥१३॥ तत कालेन सम्प्राप्य पुण्यशेषेण मानवम् । देहं
 कृत्वा सतां सङ्गं विष्णुभक्त्या विमुच्यते ॥१४॥ यदि राज्यमदो
 न्मत्तो मर्यादां लङ्घयेदिमाम् । स्वैरवर्ता स तु नृप प्राप्नोत्यत्रायशो
 महत् ॥१५॥ मृत्वा प्रजानां शमलं गृहीत्वा पापकर्मणाम् । यमा
 लये फलं भुङ्क्ते यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥१६॥ ततो भ्राम्यति कालेन

પ્રાયશીજ છે (જો કોઈ કામાન્ધ કે ક્રોધાન્ધ પશુને હણે તો યજ્ઞોવિષેજ
 પણ અન્યત્ર નહિ, એમ નિયમમાજ વેદનુ તાત્પર્ય છે) ॥૧૦॥ આ પ્રકારે
 ધર્મમા તત્પર એવો રાજા યથાવિધિ રાજ્ય કરીને આયુષના ત્રીજા ભાગમા
 જ્યેષ્ઠ પુત્રને રાજ્ય સોંપી દે ॥૧૧॥ સ્વયં રાજા (જેમા પ્રજાત મુનિગણો
 રહેતા હોય એવા) વનમા પ્રવેશ કરીને, સતીનો સમાગમ પામતા તેમના
 થડી સદુપદેશ પામીને, પરમાત્મા હરિમા મનને દૃઢ બેઠી દધને તેમને
 નિષે પરાભક્તિને જો સેવે તો તે તે હરિના પરમ પદને (બ્રહ્મદર્શિઓનું પરમ
 પ્રાપ્ય જે પદનિષેષ તેને) પામે ॥૧૨॥ જે રાજા ધર્મથી રાજ્યભારને ચલ-
 વતો થકોજ કે ધર્મ્ય યુદ્ધમા બીજાએ હણતા મરણ પામે તો તે તેજ સુદૃઢ
 તથા સ્વર્ગને પામીને ત્યા દેવભોગોને ભોગવીને, અવશેષ રહેલા પુણ્યથી
 સત શ્રીમતોના ઘરમા જન્મ પામી, સતીનો સમાગમ પામતા આત્મા પર
 માત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન પામીને, વિષ્ણુમા પરા ભક્તિને પામીને અનુક્રમે
 વિમુક્ત થાય છે ॥૧૩-૧૪॥ જો ‘હું રાજા પ્રભુ છું’ એવા મદથી અધ થઇ,
 આ મેં કહેલી ધર્મમર્યાદાને અતિલઘીને યથેચ્છ વર્તે તો તે આ લોકમાં
 મહત્ અપયશને પામે છે અને મરીને પ્રજાઓના પાપોથી પણ લેપાઇને તેના
 ક્ષણભૂત ચમચાતનાઓને યમાલયમા યાવચ્ચન્દ્રદિવાકર ભોગવેછે ॥૧૫-૧૬॥
 કેવળ નરકસંભન્ધ હુ ખને ભોગવેછે એટલુજ નહિ કિંતુ ફરીપણ આ

કીટપદ્યાદિયોનિષ્ઠા । તસ્માદ્રાજા ધર્મનિષ્ઠા પાલયેન્નિયતઃ પ્રજાઃ
 ॥૧૭॥ નીતિશાસ્ત્રં પુરા બ્રહ્મા લક્ષાધ્યાયં ચકાર હ । ધર્મજ્ઞાનાય
 ચૈ રાજાં પ્રજાનાં ચ સુખાસયે ॥૧૮॥ અલ્પાયુષો જનાન્ દૃષ્ટ્વા તત્સ-
 હ્લિપ્ય શિવસ્તતઃ । વૈશાલાશ્વામિધં ચક્રેડ્યુતાધ્યાયં મનોહરમ્
 ॥૧૯॥ તત્સહ્લિપ્ય પુન પશ્ચસહસ્રાધ્યાયમુત્તમમ્ । વાહુદન્ત
 કસંદં ચ તતશ્ચક્રે પુરન્દરઃ ॥૨૦॥ તત્સહ્લિપ્ય પુન કાલે વાર્હસ્પ-
 ત્યામિધં દ્વિજ ! । ત્રિસહસ્રાધ્યાયયુતં ચકાર ચ વૃહસ્પતિ ॥૨૧॥
 કાવ્યઃ સહ્લિપ્ય તચ્ચક્રે સહસ્રાધ્યાયવિશ્રુતમ્ । તચ્છાસ્ત્રમમિતો
 ભૂમૌ મુનિભિ સમ્પ્રવર્તિતમ્ ॥૨૨॥ પુનશ્ચાલ્પમતીન્ દૃષ્ટ્વા જનાન
 લ્પાયુપસ્તથા । ભરદ્વાજાદિમુનિભિઃ સહ્લેપેણ પ્રવર્તિતમ્ ॥૨૩॥
 તત્સારમાત્રં તુ મયા પ્રોક્તમન્યત્ર વિસ્તરઃ । ધર્મેણૈવ પ્રજા રાજા

લોકમા કીટ પક્ષી આદિક મહાપાપ યોનિઓમા જન્મને પામીને અહીં
 હુ ખયોનિમા બહુકાળ લટક્યા કરેછે માટે રાજા ધર્મનિષ્ઠ નિયમિતેન્દ્રિય
 થઇને પ્રજાઓનું પરિપાલન કરે ॥૧૭॥ પૂર્વે રાજાઓને ધર્મનું જ્ઞાન થવા માટે
 અને પ્રજાઓને તેદ્વારા સુખસપત્તિ કરાવામાટે બ્રહ્માએ લાખ અધ્યાયપરિ-
 મિત રાજધર્મપર ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યું હતું તે પછી અતિવિસ્તૃત તેનો અલ્પ
 આયુષવાળા સમયમા અનુપયોગ વિચારીને શિવજીએ તેનો અર્થ સચ્છમા
 સ્વીકારીને દશહજાર અધ્યાયપરિમિત વૈશાલાક્ષ નામનું મનોહર ધર્મશાસ્ત્ર
 કર્યું તેપછી તેપણુ વિસ્તૃત દુર્જય વિચારીને ધન્ત્રે સચ્છથી પાચહજાર
 અધ્યાયપરિમિત બાહુદન્તક નામનું ઉત્તમ ધર્મશાસ્ત્ર કર્યું હે દ્વિજ ! તે
 પછી વળી તેપણુ મદમતિ જનોને દુરધિગમ પર્યાયોચીને કેટલેક કાળે
 વૃહસ્પતિએ સક્ષેપમા ત્રણ હજાર અધ્યાયપરિમિત વાર્હસ્પત્ય નામનું
 ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યું તેનોપણુ અર્થ સક્ષેપમા લઇને શુક્રાચાર્યે સહસ્ર અધ્યાય
 પરિમિત ધર્મશાસ્ત્ર કર્યું તે શાસ્ત્ર પૃથ્વી ઉપર મુનિઓએ સર્વત્ર સારીરીતે
 પ્રવર્તાવ્યું પર અલ્પ આયુષવાળા અને અલ્પ મતિવાળા જનોને તેપણુ
 દુર્બોધ અનુપયોગિ માનીને ભરદ્વાજાદિ મુનિઓએ તે નીતિશાસ્ત્ર સક્ષેપથી
 પ્રવર્તાવ્યું ॥૧૮-૨૩॥ તે સર્વનો સારમાત્ર મેં હમણા અહીં તમને કહ્યો

રક્ષ્યાસ્ત્રેતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૪॥ રાજધર્મા ઇતિ મયા પ્રોક્તાસ્તે દ્વિજ-
સત્તમ ! । યાનાશ્રિતો નરપતિરિન્દ્રેણ સહ મોદતે ॥૨૫॥ ગૃહસ્થ-
ધર્માનેતાન્ યો વિષ્ણોર્મત્તયા સહાચરેત્ । સ હિ તદ્દામ પરમં
લભતે પુરુષઃ કિલ ॥૨૬॥ તદ્ભક્તિરહિતોઽપ્યન્ન ધર્માનેતાન્ ય
આચરેત્ । શ્રદ્ધયા પરયોપેત સ્વર્ગ સોઽપિ લભેત વૈ ॥૨૭॥ સ્વકી-
યપુણ્યાર્જિતભૂરિભોગાન્દિવ્યાન્સ ભુક્ત્વા પુનરન્ન ભૂમૌ । પ્રાપ્યો-
દ્ધય પુણ્યવતો નિકેતે કરોતિ પૂર્વાધિક્રમેચ પુણ્યમ્ ॥૨૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંહિગીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મેષુ
અહિંસાદિસનાતનધર્મનિરૂપણનામૈકોનાત્રિંશોઽધ્યાય ॥૨૯॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—સ્ત્રીणां धर्मान्प्रवक्ष्यामि सधवानामथ

વિસ્તારતો અન્ય ત્રયોથટી બાણુવો તો આમા સારથી સમજવાનુ એટલુજ
કે—રાજાએ પ્રજાઓનુ ધર્મથીજ સરક્ષણ કરવું ॥૨૪॥ હે દ્વિજસત્તમ !
રાજધર્મો આટલા નિબંધથી મેં તમને કહ્યા, જેનો આશ્રય કરીને પ્રજા-
ઓનુ પરિપાલન કરતો નરપતિ સ્વર્ગને પામીને મહેન્દ્રની સાથે સ્વર્ગસુખને
અનુભવવાનો આનંદ પામેછે ॥૨૫॥ જે પુરૂષ પૂર્વોક્ત સમગ્ર ગૃહસ્થધ-
ર્મોને વિષ્ણુભક્તિની સાથે શ્રદ્ધાથી આચરે તે તેમના સુક્તપ્રાપ્ત્ય પરમ ધામને
નિશ્ચે પામેછે ॥૨૬॥ લોકમાં જેતો કેવળ સ્વધર્મમાત્રને પરા શ્રદ્ધાએ યુક્ત
થઇને આચરે (પણ વિષ્ણુભક્તિના અગપણે નહિ) તેપણુ સ્વર્ગને નિશ્ચે
પામેછે ॥૨૭॥ આરીતે ધર્મમા પ્રવર્તતો સર્વ કોઇપણુ પુરૂષ ધર્મમહિમાને
લીધે સ્વર્ગમા સ્વપુણ્યાર્જીત દિવ્ય અહુ લોગોને લોગવીને, ફરી આ લોકમા
ધર્મપરાયણ સુકૃતિઓના ઘરમા જન્મ પામીને પૂર્વના કરતા પણ અધિક
સુકૃતને કરેછે ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિણ્યને પંચમપ્રકરણે રાજ-
ધર્મેષુ અહિંસાદિસનાતનધર્મનિરૂપણનામૈકોનાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૯॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! હવે સધવા તથા વિધવા સ્ત્રી

૧ આઠ અધ્યાયોથી સ્ત્રીધર્મોનું નિરૂપણ કરતા બગવાને આ અધ્યાયમા
સધવા સ્ત્રીઓના બેલુ નિરૂપણ કર્યું છે

દ્વિજ ! । વિધવાનાં ચ નારીણામિદમુત્ર સુલપ્રદાન્ ॥૧॥ સત્યા
 ગીતાઃ પુરા સર્વે ધર્માઃ સકલયોપિતામ્ । ગદ્ગાઘાઃ સ્ત્રીઃ પ્રતિ
 શુભાઃ કૈલાસે શમ્ભુસન્નિધૌ ॥૨॥ તાનેવ તુભ્યં કથયે સવિશેષા-
 નહં દ્વિજ ! । હિતાય યોપિતાં ભૂમાવિચ્છન્તીનાં સુરં મદદત્ ॥૩॥
 કુલરૂપગુણૈર્યોગ્યાન્વરાન્ દૃષ્ટ્વા યથાવિધિ । તેભ્યઃ પિત્રાદિના
 દત્તાઃ સઘવાસ્તાસ્તુ યોપિતઃ ॥૪॥ કાલગત્યા ચ યા નાર્યો ભવે-
 યુર્મૃતમર્ત્વકાઃ । વિધવાસ્તાસ્તુ વિજ્ઞેયાયાઃ પ્રોક્તા ન્યાસિભિઃ સમાઃ
 ॥૫॥ તપ્રાઘા દ્વિવિધાઃ પ્રોક્તાઃ કુલટાશ્ચ પતિવ્રતાઃ । મર્ત્વમિત્રેષુ
 યાઃ પુંસુ રતાસ્તાઃ કુલટા મતાઃ ॥૬॥ દુષ્ટસ્વભાવા કુલટા ભવે-

યોના ધર્મો ને આ લોક પરલોકમાં તેણીઓને મુખ આપનારા છે તેનું નિરૂ-
 પણ કંઈક ॥૧॥ પૂર્વે કૈલાસમાં સતીનામના શિવપત્નીએ ગંગાઆદિક સર્વ
 સ્ત્રીઓને સમુદેશીને શંભુની સન્નિધિમાં સ્ત્રીઓના સર્વ ધર્મો શુભકારી (સતી-
 ગીતા નામથી) કદ્દા હતા ॥૨॥ હે દ્વિજ ! હું તેજ ધર્મોને સવિશેષ નિરૂ-
 પણ કંઈક, આ લોક પરલોકમાં મહામુખને ધૃત્વતી સ્ત્રીઓનું નેના જ્ઞાનથી
 હિત થાય ॥૩॥ તેમાં પ્રથમ સઘવાસ્ત્રીઓનું લક્ષણ કહે છે-નેણીનો ધવ
 (ધણી સ્વામી) જીવતો હોય તે સઘવા સમજવી, ધવ કયા ? તો ને કુળ રૂપ
 ગુણોએ કરીને અનુરૂપ વરોને વિચારીને કન્યાઓ પિતાપ્રમુખ અભિજને
 યથાવિધિ આપવામાં આવી હોય તેઓ તેણીઓના ધવો જાણવા. (નેમણે
 નેણી યથાવિધિ પાણિગ્રહને પામી હોય તે સઘવા જાણવી) આથી-ને
 કોઈ પુરૂષના યોગમાત્રથી સઘવા હોઈ શકે નહિ એટલું તાત્પર્ય કહ્યું ॥૪॥
 હવે વિધવાઓનું લક્ષણ કહે છે-કાળગતિને લીધે ને નારીઓના ભર્તાઓ
 મરી ગયા હોય તેતો વિધવાઓ જાણવી તેણીઓ તો સંન્યાસિઓની પેઠે
 વિનિવૃત્ત વિષયવાળી જાણવી ॥૫॥ તેમાં ને સઘવા પતિપરાયણ હોય તે
 પતિવ્રતા કહી છે. સ્વામી જીવતો હોય તોપણ પરપુરૂષમાં ને આસક્ત
 હોય તે કુલટા કહી છે. ભલે સદ્વશમાં જન્મેલી હોય તોપણ સ્વભાવથી અભિ-
 ચારપરાયણ, માટેજ કુલટા-અન્ય અન્ય પુરૂષને પ્રતિદિન અપેક્ષતી, નિત્ય
 અધર્માચરણશીલવાળી, કઠોર ભાષણ કરનારી, કલહપરાયણ હોય છે

ત્સદ્વંશજાપિ ચ । અધર્મશીલા નિત્યં સ્યાદુર્મુખા કલહાન્વિતા ॥૭॥
 સ્વપતિં ભર્ત્સયન્નિત્યં જારં ચ રમયેત્સદા । વિપતુલ્યં પતિં પશ્યે-
 દ્ધર્મિષ્ઠમપિ દુર્મતિઃ ॥૮॥ કામદેવસમં ચાપિ જારં પશ્યેચ્ચ કામતઃ ।
 શુભદૃષ્ટ્યા કટાક્ષેણ શશ્વત્પાપીયસી મુદા ॥૯॥ સુવેશં પુરુષં દૃષ્ટ્વા
 યુવાનં રતિશૂરકમ્ । કામાતુરા ભવેત્સા તુ કુલટા કામિની સદા
 ॥૧૦॥ ગુરુણા ભર્ત્સિતા સાપિ રક્ષિતા ચ સુતાદિભિઃ । તથાપિ
 જારં કુર્ચીત નૈવ સાધ્યા નૃપૈરપિ ॥૧૧॥ નાસ્તિ તસ્યાઃ પ્રિયં કિંચિ-
 ત્સર્વં કાર્યવશાદ્પ્રિયમ્ । ગાવસ્તુળમિવારણ્યં પ્રાર્થયેત્સા નવં નવમ્
 ॥૧૨॥ વ્રતે તપસિ ધર્મે ચ ન મનો ગૃહકર્મસુ । ન ગુરૌ ચ ભવે-

॥૬-૭॥ તે આ હુલટા પોતાના પતિને પ્રતિદિન તિરસ્કારે અને જાર પુર-
 પને રમાડે. તે આ દુર્ભેતિ કલટા સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા પણ પોતાના પતિને
 જેર જેવો જીવે અને હુરૂપપણુ જારને કામદેવસમાન જીવે ભત્તારને દ્વેષને લીધે
 કૂર દૃષ્ટિથી જીવે અને જારને તો રાગને લીધે શુભ દૃષ્ટિથી જીવે. વળી ભત્તારને
 વિષ યોપડેલી સોધના મુખ જેવા કટાક્ષથી જીવે અને જારને તો અમૃત-
 ધારાથી સિંચેલા હોય ને શું ? એવા આનંદપરિપૂર્ણ કટાક્ષથી જીવે. આવી
 નારી તો નિશ્ચે સદા પાપપ્રકૃતિજ જાણવી ॥૮-૯॥ અલિનવ યૌવને સંપન્ન,
 દૃઢ અંગવાળો, વારેવારે આમ્ય ઉપલોગ આપવામાં હુશણ, વસ્ત્ર અલકારા-
 દિકના ધારણથી સારા વેપવાળા પુરૂષમાત્રને ભાળીનેજ કામવિહ્વળ સકળ
 કરણવાળી થાય, હુલટાની સદા આજ પ્રકૃતિ હોય છે ॥૧૦॥ તે આ હુલટા
 સાસુ સસરો આદિકે તિરસ્કાર કરી થકીપણુ અને પુત્રાદિકે રોકી રાખી
 થકીપણુ (પતિને તૃણનીપેઠે અનાદર કરીને) જે કોઈપણુ ઉપપતિને પામવા
 એકાંતમાં જાયજ. રાજાઓએ પણ એણીનો નિરોધ થઈ શકતોજ નથી
 ॥૧૧॥ હુલટા નારીને સ્વતઃ એક પ્રિય નથી, જારપણુ કાર્યવશાત્ પ્રિય થાય
 છે. (એકનીસાથે રસ ભોગવી લેતાં બીજે જાર અને તેની સાથે રસ
 ભોગવી લેતાં વળી બીજે જાર એમ સ્વાર્થવશાત્ પ્રિય થાયછે) જેમ ગાયો
 નવીન નવીન તૃણને ઇચ્છતી થકી વનથકી વનમાં વિચરેછે તેમ નવા નવા
 ભોગને ઇચ્છતીથકી પુરૂષથકી પુરૂષને પામેછે ॥૧૨॥ હુલટાઓનું મન

ત્તસ્યા જારે સ્નિગ્ધં ચ ચન્દ્રલમ્ ॥૧૩॥ સૈરિણ્યોઽથ ચ કામિન્યઃ
 પુંશ્ચલ્ય ઇતિ મેદતઃ । પ્રોક્તાઃ સન્તિ પુરાણેષુ ત્રિવિધાઃ કુલટાઃ
 સ્ત્રિયઃ ॥૧૪॥ સર્વણેષુ રતાઃ પુંસુ સૈરિણ્યસ્તત્ર કીર્તિતાઃ । અસ-
 વર્ણેષ્વપિ રતાઃ સર્વણેષુ તથાઽપરાઃ ॥૧૫॥ સર્વણેષ્વસર્વણેષુ સ્વસ-
 મ્વન્ધિપુ પુંસુ ચ । યોપિતો યા રતાઃ સ્યુસ્તાઃ પુંશ્ચલ્ય ઇતિ
 કીર્તિતાઃ ॥૧૬॥ કુલટાસ્ત્રિવિધા હ્યેતા દેહાન્તે યમયાતનાઃ । આકુલપં
 પ્રામુવન્ત્યેવ નૈવાસામસ્તિ સદ્ગતિઃ ॥૧૭॥ પતિરેવ વ્રતં યસ્યાઃ સા
 તુ પ્રોક્તા પતિવ્રતા । પ્રાણેભ્યોઽપિ પ્રિયતરઃ પતિસ્તસ્યા ભવેદ્ધુવમ્
 ॥૧૮॥ દેવદૈત્યનરાદિભ્યો યસ્યાઃ સ્યાદધિકઃ પતિઃ । સેવેત તં

બરોમા સ્નિગ્ધ રહેછે, કેવળ સ્નિગ્ધ એટલુંજ નહિ હિંતુ તેઓમાં પણ નવા
 નવાની વાંછાથી ચયળ રહેછે, માટેજ તેણીઓનું મન એકાદશ્યાદિ વ્રતાચ-
 રણમાં, કૃષ્ણાદિ તપશ્ચર્યામાં, દાનાદિ ધર્માચરણમાં, પિતાશ્વશુરાદિ ગુરુ-
 નોનાં શિક્ષાવચનાદિકમાં અને ખાંડવું દળવું બળ લરવું વિગેરે શૃદ્ધકાર્યમાં
 પ્રીતિવાળું નથીજ રહેતું ॥૧૩॥ તે કુલટા સ્ત્રિઓ સ્વૈરિણી કામિની પુશ્ચલી
 એવા બેદથી પુરાણોમાં ત્રણ પ્રકારની કહી છે ॥૧૪॥ (તેણીઓનાં લક્ષણો
 કહેછે-) તેમાં સમાનવર્ણના પુરુષોવિષેજ કામલાવધી આસક્ત હોય તે
 સ્વૈરિણી કહીછે. અસર્વર્ણ તથા સર્વર્ણમાં પણ આસક્ત હોય તે કામિની
 કહીછે. સર્વર્ણમાં અસર્વર્ણમાં અને સંબન્ધિપુરુષોમાં પણ આસક્ત હોય તે
 પુંશ્ચલી કહીછે ॥૧૫-૧૬॥ આ સર્વ કુલટા નારીઓ દેહને અતે નરકમાં
 પડીને કલ્પપર્યંત યમયાતનાઓને પામેછે. તેણીઓની સદ્ગતિનો અલ્પ
 પણ અવસર નથી ॥૧૭॥ (તેણીઓના શુભ ચરિત્રના શ્રવણમાત્રથી સુકૃત
 થાય તે પતિવ્રતાઓનું આ લક્ષણ છે) જે સ્ત્રીને પતિસેવાજ વ્રત હોય તે
 તો પતિવ્રતા કહીછે, જે પતિવ્રતાને પ્રાણોથકીપણ પતિ પ્રિયતર નિશ્ચે હોય
 છે. (પતિના જીવનમાટે પ્રાણનો પણ પરિત્યાગ કરે) ॥૧૮॥ મનુષ્યોમાં
 કે દેવોમાં કે દૈત્યોમાં કોઈપણ તેણીઓને પતિથકી અધિક નજ હોય. તે
 પતિવ્રતા પતિને સર્વેશ્વરશુદ્ધિથી નિષ્કપટપણે પ્રીતિથી સદાય સેવે (ધન-
 રને પણ ક્ષણમાટે સેવનારા બહુ લોકો છે. આતો પતિનેજ ધનરદૃષ્ટિથી
 'સેવાજ ક્ષણ છે' એવી શુદ્ધિથી સેવે છે. તે આ ત્રૈવર્ગિક ક્ષણાર્થીઓની પણ

સદા પ્રીત્યા નિશ્છલેશ્વરવદ્ધિ સા ॥૧૯॥ વ્રતં દાનં તપઃ પૂજાં જપ-
હોમાદિકં તુ યત્ । આજ્ઞયૈવ સ્વભર્તુર્યાં કુર્યાત્સા તુ પતિવ્રતા ॥૨૦॥
પુત્રે યથૈકપુત્રાણાં વૈષ્ણવાનાં યથા હરૌ । નેત્રે યથૈકનેત્રાણાં
તૃપિતાનાં યથા જલે ॥૨૧॥ ક્ષુધિતાનાં યથાઽન્ને ચ કામુકાનાં
યથા સ્ત્રિયામ્ । યથા પરસ્વે ચૌરાણાં યથા જારે કુયોપિતામ્ ॥૨૨॥
વિદુષાં ચ યથાશાસ્ત્રે વાણિજ્યે વણિજાં યથા । તથા શશ્વન્મનઃ
સાધ્યાઃ સ્ત્રીયે ભવતિ ભર્તરિ ॥૨૩॥ પતિવ્રતાનાં દ્વિજઘર્ચં । ધર્માન્
સ્ત્રીણાં વદામ્યાદિત એવ તુભ્યમ્ । યાનાશ્રિતા યાન્તિ હિ સપ્રિ-
યાસ્તાઃ સત્યાસ્તુ લોકં સુરદર્શનીયમ્ ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીમત્સાક્ષીજીવને
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સધવાસ્ત્રીમેદલક્ષણનિરૂપણ-
નામા ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

અપેક્ષાએ ઉત્તમા છે) ॥૧૯॥ જે નારી વ્રત દાન તપ પૂજા જપ હોમ આદિક
સર્વનેપણ પતિની આજ્ઞાથીજ કરે પણ સ્વેચ્છાથી નહિ, તે આ તો પતિ-
વ્રતા કહેવાય ॥૨૦॥ જેમ એકજ પુત્રવાળા જનોનું પુત્રવિષેજ સર્વદા
ગાઠ સ્નેહથી મન વિલીન રહેછે, જેમ વૈષ્ણવોનું વિષ્ણુવિષેજ અનન્ય
ભક્તિથી મન વિલીન રહેછે, જેમ એકજ નેત્રવાળાઓનું મન એક નેત્રમા
સકળાર્થપ્રકાશકપણે પરમાદરથી પ્રવિષ્ટ રહેછે, જેમ ક્ષુધાતુર તૃપાતુર
જનોનું અન્નજળમાં પ્રાણુધારકપણાની ભાવનાથી મન દોડે છે, જેમ કામુક-
જનોનું કામિનીમાજ મન પ્રેમાનુબદ્ધ રહેછે, જેમ ચોરોનું પરદ્રવ્યમાજ
અવલ્યલાભદૃષ્ટિથી મન આસક્ત પામી રહેછે, જેમ વિપયવ્યાકુળ ચિત્ત-
વાળી કામાન્ધ સ્ત્રીઓનું પરપુરુષમાજ મન નિરતર પ્રેમરસવ્યાકુળ રહેછે,
જેમ પડિતોનું શાસ્ત્રમાજ મન રહ્યા કરેછે, જેમ વ્યાપારિઓનું વ્યાપાર-
માજ ચિત્ત વળગ્યું રહેછે, તેમ જે નારીનું સર્વભાવથી પોતાના ભર્તામાજ
મન નિરંતર બધાઈ રહે તે પતિવ્રતા બાણી ॥૨૧-૨૩॥ હે દ્વિજવર્ય ! હવે
પતિવ્રતા નારીઓના ધર્મો તમને પ્રથમથીજ કહી સંભળાવું છું જે ધર્મોને
અનુસરેલી અગળાઓ ભર્તાની સાથે સકળસુરજનસેવનીય સતીલોકને
પામેછે ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
સ્ત્રીધર્મેષુ સધવાસ્ત્રીમેદલક્ષણનિરૂપણનામા ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—નાર્યાઃ પતિવ્રતાયાસ્તુ પતિરેવેશ્વરો મતઃ ।
 અતસ્તમેવ સેવેત ભક્ત્યેશ્વરમિવાદરાત્ ॥૧॥ પ્રતિબુધ્યોપસિ
 જ્ઞાત્વા સુસમ્મૃષ્ટપરિચ્છદા । ધૌતવાસાઃ શુચિર્નિલયં મર્ત્તસેવાપરા
 ભવેત્ ॥૨॥ જ્ઞાપયિત્વા સુપૂતેન વારિણા નિર્મલેન ચ । તસ્મૈ દત્ત્વા
 ધૌતચક્રં તત્પાદૌ ક્ષાલયેન્મુદા ॥૩॥ આસને ચાસયિત્વા તં તસ્ય
 માલે ચ ચન્દનમ્ । દોષ્ણોઞ્ચ હૃદયે શૃત્વા દધ્યાન્માલ્યં ગલેઽપિ ચ
 ॥૪॥ નમઃ કાન્તાય મન્ત્રેણ ભોગદ્રવ્યૈઃ સુધોપમૈઃ । સમ્પૂજ્ય ભક્તિઃ
 કાન્તં સ્તુત્વા ચ પ્રણમેન્મુદા ॥૫॥ પ્રકાશેઽર્ચ્યં વિશોધ્યાથ શુચિ-

અધ્યાય ૩૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! જે હેતુમાટે પતિવ્રતા નારીઓને
 તો પતિ જ ઇશ્વર માનેલો છે (ઇશ્વરની પેઠે સેવા કરનાં સમસ્ત
 શ્રેયને આપનારો છે) તે હેતુમાટે તેણીઓએ પતિજ ઇશ્વરશુદ્ધિથી
 આદરપૂર્વક સેવવો ॥૧॥ હવે પતિપરિચર્યાનો પ્રકાર કહેછે—પતિવ્રતા
 પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં જાગીને, પવિત્ર જળથી સ્નાન કરી, ધોએલા શુદ્ધ
 વસ્ત્રને ધારીને, અશુચિ સ્પર્શનો પરિહાર કરી, શ્લોપકરણ પાકોપકરણ
 પૂજેપકરણ સર્વનું સંમાર્જન કરીને પછી પતિસેવામાં તત્પર થાય ॥૨॥ જાગેલા
 પતિને શુદ્ધ નિર્મેળ જળવડે સ્નાન કરાવી તેમને ધોએલુ વસ્ત્ર પહેરવા
 આપીને તેમના પાદને ફરી આનંદથી પ્રક્ષાલન કરે ॥૩॥ પછી તેમને આસ-
 નમાં બેસારીને તેમના લાલમાં હૃદયમાં અને બે હાથમાં ચંદનને સમર્પે
 અને ગળામાં પુષ્પહારોને સમર્પે. એરીતે ચંદનાદિવડે સમર્પ્યાને ‘નમઃ
 કાન્તાય’ આ મંત્રથી અમૃત જેવાં લોભ્ય ભોગપદાર્થ દુગ્ધાદિવડે તે પતિ-
 ને ભક્તિથી આરાધે. પૂજને અંતે સ્તુતિ કરીને આનંદથી પ્રણામ કરે. આ
 પતિની પૂજનો ક્રમ તે તે સમયમા પ્રાપ્ત થતાં નિત્ય કર્મોના અવિરોધથી
 જાણવો ॥૪-૫॥ અનંતર પતિવ્રતા પાકમાં ઉપયોગી અન્ન દાળ ચોખા આદિ-
 કને બહુ પ્રકાશવાળા પ્રદેશમાં રહીને કેશકીટાદિક વીણી કાઢી નાંખવાથી

भूत्वा शुचिस्थले । सुसंस्कृतं पत्युरिष्टं पाकं कृत्वा तमाशयेत् ॥६॥ भुक्ते पत्यौ तु भुञ्जीत तिष्ठेत्तस्मिन् तिष्ठति । निद्रिते सति निद्रायाद्बुद्ध्येताऽऽदी पतिव्रता ॥७॥ अनलङ्कृतमात्मानं न पतिं दर्शयेत्कचित् । कार्यार्थं प्रोपिते पत्यौ भवेन्मण्डनवर्जिता ॥८॥ पत्युर्नाम न गृहीयात्तस्यायुष्यविवृद्धये । पुरुषान्तरनामापि न गृहीयात्कदाचन ॥९॥ आकुप्यापि च नाक्रोशेत्प्रसीदेत्ताडितापि च । चिरं द्वारि न तिष्ठेच्च नोद्यैर्भापेत् कर्हिचित् ॥१०॥ आहूता गृहकार्याणि त्यक्त्वाऽऽगच्छेच्च सत्वरम् । एषाऽस्म्याज्ञाप्यतां स्वामिन्निति ब्रूयाच्छनैर्वचः ॥११॥ हरिपूजोपकरणं पत्याऽनुक्तापि सारीरीते शुद्ध करीने स्वयं शुद्ध यधने, छांशु आदिक्वडे लीपेष्वा शुद्ध स्थण (रसोडागो) मां पतिने प्रिय सुसंस्कृत रसोद्य अनावीने तेभने प्रीतिथी नभाडे ॥६॥ पतिव्रता पति नभ्यापछी नभे. पति उवा रहेतां उवा रहेः (भेसे नहि) पति सुध नतां सुध नय. पतिना नगवा पदेक्षां नग ॥७॥ दुश्य वस्त्र विभूषणविगेरेवडे नहि अलंकृत करेखो पोतानो देह पतिने कदापि प्रदर्शने नहि. (विदुत वेपथी पतिनी आगण रहे नहि) 'कार्य-वशात् पति परदेशमां प्रयाणु करतां अलंकारेने धारे नहि ॥८॥ पतिनुं नाम कदापि उच्यारे नहि. अन्य नरनुं तेन नाम होय तो ते नामथी पणु पतिनो व्यवहार न करे. पतिना नामना निर्देशथी पतिनी आयुषनो क्षय थाय छे, भाटे तेमना नामने. नन उच्यारे ॥९॥ पतिने कदाचित् तिरस्कार करतां पणु पतिने तिरस्कारे नहि, किंतु मधुर लापिणी थाय. पतिने प्रहार करतां पणु कोप करे नहि, किंतु मनमां प्रसन्न रहे. पोताना गृहद्वारमध्ये बहुवेणा रहे नहि. उच्य स्वरथी कदापि भोले नहि ॥१०॥ लतां भोलावतां भले गृहकार्यमां वृणगेदी होय तोपणु ते कार्यनो. परित्याग करी सत्वर आवीने 'हे स्वाभिन्! आ' हुं आपनी आगण आवी उभीधुं, तो यथाज्ञि आना करो' ऐम सविनय मृदु वचन भोले ॥११॥ लगवत्पूलमां उपयोगी पुष्पादि पदार्थो 'पूलवसरे स्वयं न कदा उतां पणु तैयार करी आपे. पूलमां ने ने उपयोगी गंध

સાધયેત્ । ઉપયુક્તં યદા યત્સ્યાત્તત્તદાનીમુપાહરેત્ ॥૧૨॥ સેવેત
 મર્તુરુચ્છિદ્રમિદ્રમન્નં ફલાદિ ચ । મહાપ્રસાદ ઇત્યુક્ત્વા પ્રતીચ્છે-
 ત્પતિનાઽર્પિતમ્ ॥૧૩॥ દેવપિત્રતિથિમ્બદ્ધ ગોમ્બો મિશ્રુમ્બ ઇવ
 ચ । પરિચારકવર્ગેભ્યો નાદત્વાઽદ્યાત્પતિવ્રતા ॥૧૪॥ બ્રાહ્મણાન્
 દુર્બલનાથાન્ દીનાન્ધરુપણાન્સ્તથા । યઃ કોઽપિ હુધિતસ્તં ચ
 સાધ્વી સાઽન્નેન પોષયેત્ ॥૧૫॥ સંયતોપસ્કરા હૃષ્ટા દક્ષા વ્યય-
 પરાદ્દુઃખી । કુર્યાત્પતિમનાપૃચ્છય નોપવાસવ્રતાદિકમ્ ॥૧૬॥
 સ્વાચારા વર્જયેત્સા ચ સમાજોત્સવદર્શનમ્ । ન ગચ્છેત્તીર્થમેકૈવ

ધૂપદીપાદિ હોય તેને તેને તેને સમયે લાવીને પતિની પાસે સ્થાપન
 કરે ॥૧૨॥ ભતિને જે ઇષ્ટ હોય તેજ અન્ન કે ફળાદિકને જમે. (પતિને
 જે પ્રિય હોય તેજ સ્વપ્રિય માને, બીજું સ્વતઃ નહિ) તેપણુ પ્રથમ નહિ,
 કિંતુ પતિને જમતાં અવશેષ રહેલાનેજ, તે ઉચ્છિદ્રને ‘મહાપ્રસાદ’ એવી
 બુદ્ધિથી સેવે. વળી તે પતિએ પ્રીતિથી આપેલું જે ફળાદિ તે પણુ ‘અહો
 આ મહાપ્રસાદ મને મળ્યો’ એવી બુદ્ધિથી અભિમુખ થઈને મહણુ કરે
 ॥૧૩॥ દેવો, પિત્રિઓ, અતિથિઓ, ગાયો અને લિશ્તુઓને આખ્યા વિના
 તથા પરિચારકવર્ગોને આખ્યા વિના અન્નને પતિવ્રતા ન જમે ॥૧૪॥ બ્રાહ્મણો,
 દુર્બલો, અનાથો અકિંચન દીનો, અશુભાદિ કરણવિકળો અને કૃપણોને
 તથા હુધાપીડિત જે કોઈપણુ જનને સાધ્વી સ્ત્રી અન્નથી ચોષણુ કરે.
 યદપિ આ ગૃહસ્થસામાન્યધર્મ છે તથાપિ અન્નનું પીરસવું ગૃહિણીને
 આધીન હોવાથી સાધ્વીધર્મમાં જે પરિગણના કરી તે યુક્ત છે ॥૧૫॥ પતિ-
 વ્રતા નારી ગૃહનાં ઉપકરણોને વિભાગને અનુસારે સંસ્થાપનારી, (ખાંડ-
 ણીઓ મુસળ મુપડું આદિકને ખાંડવાના સ્થાનમાં, એમ) સતત સંહૃદ
 સ્વભાવવાળી, ગૃહોચિત સમસ્ત કાર્યમાં હુશળ અને નિરર્થક અધિક વ્યય
 નહિ કરનારી થાય. પતિને પુછ્યા વિના (પતિની આજ્ઞા નહિ પામીને) ઉપ-
 વાસ વ્રતાદિને દૃષ્ટફળની અપેક્ષાથી કે અદૃષ્ટફળની અપેક્ષાથી ન કરે ॥૧૬॥
 સાધ્વીસ્ત્રી સદા સદાચારપરાયણુ થાય. સમાજસંપાદ જે વૈવાહિક ઉત્સવ
 તેનું નિરીક્ષણુ ન કરે. (સંબન્ધિગૃહોમાં) વિવાહવીક્ષણુ માટે સ્વયં એકાકી ન

વિવાહપ્રેક્ષણાય ચ ॥૧૭॥ રહસ્યેષ્વપિ કાર્યેષુ પતિં નોત્થાપયેત્ક-
ચિત્ । સુખસુમં સુલાસીનં રમમાણં યદચ્છયા ॥૧૮॥ સ્ત્રીધર્મિણી
ત્રિરાત્રં તુ મુખં નૈવ પ્રદર્શયેત્ । સ્વાક્યં શ્રાવયેન્નૈવ યાવન્ જ્ઞાન-
માચરેત્ ॥૧૯॥ સુસ્નાતા ભર્તૃવદનમીક્ષેતાન્યસ્ય ન કચિત્ । અથવા
મનસિ ધ્યાત્વા પતિં ભાનું વિલોકયેત્ ॥૨૦॥ હરિદ્રાં કુકુમં ચૈવ
સિન્દૂરં કજ્જલં તથા । કૂર્પાસકં ચ તામ્બૂલં મઙ્ગલ્યાભરણં શુભમ્
॥૨૧॥ કેશસંસ્કારકવરીકરકર્ણાદિભૂષણમ્ । ભર્તુરાયુષ્યમિચ્છન્તી
દૂરયેન્ન પતિવ્રતા ॥૨૨॥ ન રજકયા ન હૈતુકયા તથા શ્રમણયા ન
ચ । નચ દુર્ભગયા નાર્યા સખીત્વં કચનાચરેત્ ॥૨૩॥ ન ચ વિશ્વાસ્ય

જાય કિંતુ ગુરૂજનની સાથે જાય. તથા પુણ્યક્ષેત્રાદિ પ્રતિ પણ સ્વયં એકાકી
ન જાય ॥૧૭॥ આવશ્યક રહસ્યકાર્ય હોય તોપણ સુખેથી સુધ્ધ રહેલા,
સુખેથી બેઠેલા, યદૃચ્છાથી ક્રીડા કરતા કાંતને કદાપિ એકદમ ઉઠાડે નહિ,
કિંતુ અવસરની રાહ જોનારી યધને એકાંતમાં નિવેદન કરે ॥૧૮॥ રજસ્વળા-
યણું પામતાં ત્રણ દિવસયર્યેત દૂર રહે, પોતાનું મુખ પતિને નજ પ્રદર્શાવે.
તેમજ વાણી પણ નજ સંભળાવે. (પતિના દૃષ્ટિમાર્ગમાં પોતાનું વદન જે રીતે
ન પડે તેરીતે રહેવું અને પોતાનું વચન જેરીતે પતિના કર્ણમાર્ગમાં ન પડે
તેમ બચવાર કરવો) ॥૧૯॥ અનંતર ચોથે દિવસે સારીરીતે જ્ઞાન કરતાં
પતિના મુખનેજ જુલે, બીજા કોઇને કદાપિ નહિ. તેનો અવકાશ ન હોતાં
મનથી ભર્તાનું સ્મરણ કરીને સૂર્યને જુલે ॥૨૦॥ હળદળ, કુંકુમ સિંદૂર,
(જે મુખની શોભા લાવનાર છે) કાજળ, (જે આંખનું અલંકરણ છે)
તાંબૂળ, કાંચળી ચોળી, માંગલ્યાભરણ, (જેને કંઠમાં ધારવાની કળી કંઠી
કહે છે) હાથ કાન નાક પગ વિગેરે અંગમાં ધારવાનાં આભરણો, (બહોળું
કડાં લોળીયું વાળી આંઝર સાંકળાં વિગેરે) મુગન્ધિ તૈલથી કેશસંસ્કરણ,
પુષ્પાદિ ઘાલવાપૂર્વક કેશખંધન, આ સર્વને ભર્તાની આયુષની અભિવૃદ્ધિ
ખાટે પતિવ્રતા ધારણ કરે, તેને ક્યારેય પણ દૂર કરે નહિ ॥૨૧-૨૨॥
પતિવ્રતા નારી ધોળણ, હેતુવાદથી ધર્મકર્મમાં અશ્રદ્ધા ઉપજાવનારી, સંન્યા-
સણીના જેવાં ચિહ્નોને ધરનારી, દૌર્ભાગ્યવડે દગ્ધ વર્તતી, વિશ્વાસુ જનને

ઘાતિન્યા ન પ્રેક્ષણિકયા તથા । ન તૃતીયપ્રકૃત્યા ચ નાર્યા સત્યં
 સમાચરેત્ ॥૨૪॥ ન ચ પુંવેષધારિણ્યા નાતિવાર્તાપ્રસક્તયા । વહુ-
 નેહ્રમ્રમણ્યા સ્ત્રિયા સત્યં ન ચાચરેત્ ॥૨૫॥ ન ઘૂતાદિવ્યસનયા
 માદકાશનયા ન ચ । ન ચ પૈશૂન્યપરયા સત્યં કુર્યાન્ન વેદ્યયા
 ॥૨૬॥ ન ચળ્ડાયા ન શૌળ્ડાયાશ્ચૌરાયા દુષ્ટચેતસઃ । ચપલાયા
 વહુભુજઃ સ્ત્રિયાઃ સત્યં ન ચાચરેત્ ॥૨૭॥ મર્દુવિદ્વેષિણીં નારીં ન
 સમ્ભાપેત કહિંચિત્ । નૈકાકિની કચિદ્ભૂયાન્નગ્ના સ્નાયાન્ન ચ
 કચિત્ ॥૨૮॥ નોલૂપલે ન મુસલે ન વર્ધન્યાં દૃપદ્યપિ । ન યન્નકે
 ન દેહલ્યાં સતી ચોપવિશેત્કચિત્ ॥૨૯॥ વિના વ્યવાયસમયં પ્રા-
 ગલ્ભ્યં નાચરેત્કચિત્ । યત્રયત્ર રુચિર્મર્તુસ્તત્ર પ્રેમવતી ભવેત્ ॥૩૦॥

ઠગનારી, ખજાર આદિકમાં અહીંતહીં દૃષ્ટિ દેનારી અને વનિતાવેષને ધર-
 નારા નપુંસક નર (હીજડો)ની સાથે સખીપણું કદાપિ નજ કરે ॥૨૩-૨૪॥
 સ્વયં સ્ત્રી છતાં પુરૂષવેષને ધરનારી, બહુ વાર્તા કરવાના સ્વભાવવાળી,
 લોકોનાં બહુ ગૃહે વારેવારે ભટકનારી, ઘૂતાદિવ્યસનસ્વભાવવાળી, પરનું
 ચાડીયાપણું કરનારી અને ભાંગ ગાંભે આદિક માદક વસ્તુને ભક્ષણ
 કરનારી અને વેશ્યાની સાથે સખીપણું નજ કરે. જે અત્યંત ક્રોધ કર-
 નારી હોય, જે અબળાસ્વભાવને ઉદ્ભવન કરીને અતિભાષણ તિરસ્કાર-
 દિકવડે પરપરાભવમાં પ્રગલ્ભ હોય, જે ઔરકર્મ કરનારી હોય, જે પરદ્રો-
 હાદિકના ચિંતનપર હોય, જે વિષયમાં ચપળ હોય, જે બહુ ખાવાના સ્વ-
 ભાવવાળી હોય, આવી સ્ત્રિઓસાથે સખ્ય ક્યારેય પણ નજ કરે ॥૨૫-૨૭॥
 પોતાના ભર્તાની સાથે વિશેષ દ્વેષ કરનારી નારીની સાથે કદાપિ બોલે
 નહિ. એકાકિની ક્યારેય પણ ક્યાંય રહે નહિ અને નમ્ર થઇને ક્યારેય
 સ્નાન કરે નહિ ॥૨૮॥ પતિવ્રતા નારી ખાંડણીયો મુસળુ સાવરણી પાષાણુ-
 ખડ, ઉમરો અને યત્રાદિક (ચગડોળ વિગેરે) ઉપર કદાપિ બેસે નહિ ॥૨૯॥
 સંભોગસમય સીવાય ભર્તાની આગળ સદાય લગ્નશીલ રહે. કદાપિ નિર્લ-
 બળપણું ન કરે. જે જે કાર્યમાં પતિને પ્રીતિ હોય તેમાંજ પ્રીતિવાળી થાય,
 (પતિવ્રતાએ સર્વત્ર ભર્તાની પ્રીતિની પાછળ પ્રીતિ કરવી પણ સ્વતઃ નહિ)

ઉચ્ચાસનં ન સેવેત ન વ્રજેત્પરવેશ્મ ચ । ન વ્રપાકરવાક્યાનિ નાપશ-
 વ્દાન્ કચિદ્દેત્ ॥૩૧॥ ગુરુણાં સન્નિધૌ વાપિ નોદ્યૈર્બ્રૂયાન્ વા
 હસેત્ । નાન્યેન પુંસા ભાપેત ન સ્પૃશેત્પુરુષાન્તરમ્ ॥૩૨॥ પ્રવાજકેન
 વણિજા મિપજા સ્યવિરેણ ચ । યાવત્પ્રયોજનં કુર્યાદ્ધાપનં વ્યાવહા-
 રિકમ્ ॥૩૩॥ બુદ્ધિપૂર્વં ન વીક્ષેત પુરુષં પશુમપ્યસૌ । ન કુર્યાત્કલહં
 કાપિ નાપવાદં ચ કસ્યચિત્ ॥૩૪॥ નાર્યાઃ સ્વપતિરેવૈકં દૈવતં પરમં
 સ્મૃતમ્ । પૂજયેત્તમતો નિત્યં નાતિક્રામ્યેચ્ચ તદ્વચઃ ॥૩૫॥ ક્લીવં
 વા દુરવસ્થં વા વ્યાધિતં વૃદ્ધમેવ વા । દુઃશીલં દુર્ભગં વાપિ પતિં
 સેવેત સર્વથા ॥૩૬॥ હૃષ્ટા હૃષ્ટે વિપણ્ણા ચ વિપણ્ણે સ્યાત્પ્રિયે સદા ।
 એકરૂપા ભવેત્પત્યુઃ સમ્પત્યુઃ ચ વિપત્યુઃ ચ ॥૩૭॥ સર્પિર્લવણતૈલા-

॥૮૦॥ ઉચ્ચ આસનમાં કદાપિ બેસે નહિ. પરવેર નિષ્કારણુ ભય નહિ.
 સાંભળનારાને લગ્ન ઉપલે એવાં તુચ્છ વચનોને બોલે નહિ. પરનું શુદ્ધ
 જણાવનારા અપશબ્દોને કદાપિ ઉચ્ચારે નહિ ॥૩૧॥ સાસુ સસરો આદિક
 ગુરૂનોની આગળ ઉચ્ચ સ્વરે બોલે નહિ તેમ ખડખડાટ હસે નહિ. પર-
 પુરૂષ સાથે બોલે નહિ અને તેનો સ્પર્શ કરે નહિ. તેમાં સંન્યાસી વણિક
 (આપારી) વૈષ્ણ અને વૃદ્ધની સાથે યાવત્પ્રયોજન બોલે. પ્રયોજન વિના
 ભાષણુ તો તેમનેવિષે પણ ન કરે. તેમની સાથે ભાષણુ અત્યાવશ્યક અવ-
 હારમાં ઉપયોગી થાય છે ॥૩૨-૩૩॥ આ પતિવ્રતા અશ્વાદિ પશુભતીય
 પણ પુરૂષને શુદ્ધિપૂર્વક ખેળે નહિ. કલહ કદાપિ કરે નહિ. ક્રોધ પણ જનને
 અપવાદ આપે નહિ ॥૩૪॥ નારીને પતિજ એક પરમ દૈવત અદ્વિતીય
 માન્યું છે, માટે તેને પ્રતિદિન પૂજે. તેમનું વચન ઉલ્લંઘે નહિ ॥૩૫॥ ભલે
 પતિ નપુસક હોય કે દારિદ્ર્યદુઃખી હોય કે રોગચેસ્ત હોય કે વૃદ્ધવયને
 લીધે શિથિલગાત્રવાળો હોય કે કલહકરણાદિ દુઃસ્વભાવવાળો હોય કે ભાગ્ય-
 હીન હોય તોપણુ તેને સકળસદ્ગુણસંપન્ન જોમ એમ માનીને સર્વ
 પ્રકારે સેવે ॥૩૬॥ પતિ પ્રહર્ષ પામતાં પોને પતિવ્રતા પ્રહર્ષ પામે. તે ખેદ-
 દિયુક્ત થતાં સ્વયં ખેદ પામે. એરીતે સંપત્તિમાં અને વિપત્તિમાં એકરૂપ
 હોયને સ્વામીને સેવે ॥૩૭॥ પતિવ્રતા ઘૃત લવણુ તૈલાદિ લાવવાનું વસ્તુ

દિક્ષયેऽપિ ચ પતિવ્રતા । પતિ નાસ્તીતિ ન વ્રૂયાદાયાસેષુ ન યોજ-
યેત્ ॥૩૮॥ વાહ્યાદાયાન્તમાલોક્ય શીઘ્રોત્થાનજલાસનૈઃ । તામ્બૂલ-
વ્યજનામ્યાં ચ પાદસંવાહનેન ચ ॥૩૯॥ મધુરૈશ્વાટુવચનૈઃ સેદ-
સંનોદનૈઃ શુભૈઃ । પ્રીણયેત્સપતિં ભક્તયા પ્રાઙ્ગલિર્વિનયાનતા ॥૪૦॥
મર્તા દેવો ગુરુર્મર્તા ધર્મતીર્થવ્રતાનિ ચ । સ एव सर्वथा तस्मा-
न्नापमान्यः कचित्स्त्रिया ॥૪૧॥ દેવો મનુષ્યો ગન્ધર્વો યુવા चापि
स्वलङ्कृतः । द्रव्यवानमिरूपो वा क्षेयोऽन्यो विदूषमः पुमान् ॥૪૨॥
મર્તા સદાનુયાતવ્યો દેહવચ્છાયયા યતઃ । મર્તુઃ सहचरी भूया
इत्युद्वाहेऽवृणन् द्विजाः ॥૪૩॥ પત્યુરક્ષાં ગૃહીત્વૈવ નિત્યાન્નૈમિત્તિ-
ફાંસ્તથા । વ્રતોપવાસનિયમાન્ કુર્યાદેવ પતિવ્રતા ॥૪૪॥ સાધરી

પતિના સમયને અનુસરીને સૂચવે. અવસર વિના ‘આ નથી આ નથી આ નથી’ એમ ન બોલે. પ્રયાસસાધ્ય કાર્યોમાં પતિને નિયોજે નહિ ॥૩૮॥ બાહ્ય પ્રદેશથી ગૃહે આવતા પતિને પેખતાં એકદમ ઉઠી અભિમુખ જઈ, પાદપ્રક્ષાલન જળ લાવી તેથી તેમના પાદને પ્રક્ષાલીને, ઘરની અદર પ્રવેશતા તેમને મૃદુ આસનમાં બેસારીને તાંબૂળ ખીડી આપી, તેમના પરિશ્રમનું નિવારણ ચરણ આપવા પવન નાખવો વિગેરેવડે કરે. બે હાથ બેડીને પ્રણય વિનયવડે મૃદુળ, માટેજ મધુર, શ્રવણમાત્રથી સમસ્ત શ્રમને શમાવનારાં શુભ પ્રિય વચનોવડે પતિને પ્રસન્ન કરે ॥૩૯-૪૦॥ પતિવ્રતાને દેવ કહ્યે કે ગુરુ કહ્યે કે ધર્મ કહ્યે કે તીર્થો કહ્યે કે વ્રતો કહ્યે તે સર્વ ભર્તાજ છે (તેણે તેણે સાધ્ય જે સર્વ ફળ તે ભર્તાની સેવાથીજ સિદ્ધ થાય) માટે ક્યારેય તેનું અપમાન કરવું નહિ ॥૪૧॥ પરપુરૂષ ભલે દેવજાતીય કે ગંધર્વજાતીય હોય કે યુવા હોય કે સમલકૃત હોય કે ધનસંપન્ન હોય કે સુરૂપ હોય, તથાપિ તે પરપુરૂષ પતિવ્રતાઓને નરકની પેઠે નિરીક્ષણીય નથી. અતિગર્ભ છે ॥૪૨॥ છાયા દેહનેજ જેમ એમ પતિવ્રતા પતિને સદા અનુસરે (ધર્મ અર્થ કામમાં પતિનેજ એક અધીન રહે) માટેજ સહચરી કહેવાય છે. તેથીજ ‘ભર્તાની સહચરી થા’ એમ બ્રાહ્મણો વિવાહકાળે લાલે છે ॥૪૩॥ પતિની આજ્ઞા વિના નિત્યનૈમિત્તિક વ્રતોપવાસાદિકને પતિવ્રતા ન કરે. આજ્ઞા

ત્વેતેષુ ધર્મેષુ યદેકસ્યાપિ કર્હિંચિત્ । ય્યુતિર્ભવેત્તર્હિં કુર્યાત્ત-
પ્રાયશ્ચિત્તમાશુ ચ ॥૪૫॥ ઉપ:પ્રયોધમુલ્યેષુ સ્વવ્રતેષુ હ્યવુદ્ધિતઃ ।
ભક્ષેષ્વેકેકમેવાથ પૃથક્પૃથગુપોપણમ્ ॥૪૬॥ બ્રહ્મપદ્મમવક્તોત્યમપ-
શબ્દ-વદેદ્યદિ । વાગ્દોષાત્તર્હિં સા નારી પાદરુચ્છં વ્રતં ચરેત્
॥૪૭॥ इति सङ्क्षेपतो धर्मः सुवासिन्या मयोदितः । पतिव्रताधर्म-
वती नारी जगति दुर्लभा ॥४८॥ વ્રતોપવાસનિયમાન્ પતિમુલ્લક્ષ્ય
યાઽઽચરેત્ । આયુષ્યં હરતે ભર્તુઃ સા મૃતા નિરયં વ્રજેત્ ॥૪૯॥
દાનોપવાસપુણ્યાનિ સુકૃતાન્યપિ સર્વથા । નિષ્ફલાનિ ભવન્ત્યેવ
ચ્યુતાયાઃ પતિધર્મતઃ ॥૫૦॥ કર્મણા મનસા વાચા પતિં નાતિ-
ચરેત્સુ યા । તસ્યાઃ પુણ્યફલં પ્રોક્તં નાન્યસ્યા इति निश्चितम् ॥૫૧॥
અવાગ્દુષ્ટાઃ શૌચયુક્તા ધૃતિમત્યઃ શુભવ્રતાઃ । અયોનિદુષ્ટા નાર્યો

ચહણુ કરીનેજ કરે ॥૪૪॥ ઉક્ત ધર્મો મધ્યે એકાશથી પણ બે કદાચિત્
ધર્મથડી પ્રચ્યુતિ પ્રમાદથી થાય તો તેમાં તેમાં વિદિત પ્રાયશ્ચિત્તને સાધ્વી
શ્રી શીવ કરે ॥૪૫॥ પ્રાતઃ ઉઠવું વિગેરે બે સ્વવ્રતો પૂર્વે કદા તેનો અસા-
નથી ભગ થતાં પૃથક્ પૃથક્ એક એક ઉપવાસ કરવો, તેથી તેની શુદ્ધિ
થાય ॥૪૬॥ નારી વાગ્દોષનેક્ષીધે બ્રહ્માના પાંચમા મુખથડી પ્રાદુર્ભવેલા,
સર્વ લોકોને લગ્ન આવે એવા અપશબ્દને બે પ્રમાદથી બોલે તો પાદરુચ્છ
વ્રત કરે ॥૪૭॥ હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે મેં સંક્ષેપથી સુવાસિની સતી સ્ત્રીના
ધર્મો નિરૂપણુ કર્યાં. આવા ધર્મમાં નિષ્કાવાળી પતિવ્રતા વનિતા જગતમાં
દુર્લભ છે ॥૪૮॥ વ્રતઉપવાસાદિ નિયમોને બે નારી ભર્તાની આજ્ઞાને ઉલ્લ-
ાષીને કરેછે તે તે ધર્માચરણથી ભર્તાની આયુષને હરે છે અને મરીને નર-
કને પામે (અર્થલાભ નહિ, ઉલટી અનર્થપ્રાપ્તિ થાય) ॥૪૯॥ પૂર્વોક્ત
પતિવ્રતાધર્મથડી બ્રહ્મ થએલી નારી સારીરીતે કરેલાં પણ દાન ઉપવા-
સાદિ પુણ્યોવડે ફળને પામતી નથી. તે સર્વથા નિષ્ફળજ થાય છે ॥૫૦॥
જેતો નારી કર્મ મન વાણીથી પણ પતિને ઉલ્લઘતી નથી તે દાન ઉપવાસાદિ
સકળ સુકૃતના ફળને પામે છે. બીજી નહિ એવોજ નિશ્ચય છે ॥૫૧॥ જે
નારીઓ અયોનિદુષ્ટા (પરપતિના સંગરૂપ કાયિક દોષે રહિત) હોય અને

હિ ધારયન્ત્યશ્ચિલં જગત્ ॥૫૨॥ યોનિદુષ્ટસ્ત્રિયા નાસ્તિ પ્રાયશ્ચિત્તં
 હૈવ સા । વાગ્દુષ્ટે વિહિતં સદ્ધિઃ પ્રાયશ્ચિત્તં પુરાતનૈ ॥૫૩॥
 કલ્પાન્તરસહસ્રેષુ ન સ્ત્રી સા લભતે ગતિમ્ । તિર્યગ્યોનિસહસ્રેષુ
 પચ્યતે યોનિવિપ્લવાત્ ॥૫૪॥ યદિ સા નામ માનુષ્યં સ્ત્રી લમેતા
 સતી તદા । ચણ્ડાલયોનૌ દુર્મેધા જાયતે કુક્કરાશના ॥૫૫॥ ઉક્તા
 પ્રત્યુત્તરં દદ્યાન્નારી ક્રોધેન યા પતિમ્ । સા શુની જાયતે ગ્રામે
 શ્વગાલી નિર્જને વને ॥૫૬॥ યા ભર્તારં પરિત્યજ્ય રહશ્ચરતિ દુર્મતિ ।
 ઉલ્લૂકી સા ભવેત્ કૂરા વૃક્ષકોટરશાયિની ॥૫૭॥ તાઢિતા તાઢિતુ

અવાગદુષ્ટ (પરપતિની પ્રાપ્તિના બાપણરૂપ વાચિક દોષે રહિત) હોય અને
 મહાધૈર્યવાળી (પરપતિની પ્રાપ્તિના સકલરૂપ માનસ દોષે પણ રહિત)
 હોય, માટેજ ત્રણ કરણની (મન વચન કાય) શુદ્ધિવાળી, સતત શુભચિં
 તનપર હોવાથી શુભવ્રતવાળી હોય છે, આવી પતિવ્રતા નારીઓએ આ
 સમગ્ર જગત્ધારી રાખ્યું છે ॥૫૨॥ જે વનિતા વાગદુષ્ટા-પરપુરૂષની સાથે
 કામમૂળક બાપણરૂપ વાણીદોષને પામી હોય તેણીને તે દોષના પરિહારને
 કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત શાસ્ત્રોમા પુરાતન મુનિઓએ કહ્યું છે જે તો નારી
 યોનિથી દુષ્ટ થઈ હોય-સાક્ષાત્ પરપુરૂષસંભોગને પામી હોય તેણીને પ્રાય
 શ્ચિત્તજ નથી, કે જેના આચરણથી તે દોષમાથી મુક્ત થઈને ફરી પાતિવ્ર
 ત્યને પામે ॥૫૩॥ યોનિદુષ્ટા નારી યોનિદુષ્ટતારૂપ મહાદોષને લીધે સહસ્ર
 કલ્પાતરેપણુ પાપનું કૃણ અનુભવીને નષ્ટપાપવાળી થઈને સદ્ગતિને નહિજ
 પામશે (અહુકાળ અનુભવવાથી પણ એણીના પાપનો નાશ નજ થાય)
 કિતુ વારંવાર પશુપદ્યાદિક યોનિમાજ જન્મને પામીને દુઃખાગ્રિથી રધાય છે
 ॥૫૪॥ અસતી તે યોનિદુષ્ટા નારી જે કદાચિત્ નામમાત્ર માનુષી યોનિને
 પામે તો શ્વાનલક્ષક આઝાળ યોનિને પામે ॥૫૫॥ જે નારી પતિએ કાંઈ
 કાર્ય કહેતા ક્રોધથી પતિને પ્રત્યુત્તર આપે છે તે આમમા કુતરીના જન્મને
 પામે છે અથવા વિજન વનમા શિયાળના જન્મને પામે છે ॥૫૬॥ જે
 દુર્મતિ નારી પતિનો પરિત્યાગ કરીને એકાતમા સંકેતસ્થાને બાંધે તે કૂર
 સ્વભાવવાળી નારી શુવેડના જન્મને પામીને વૃક્ષના પોચકારમધ્યે રહેનારી

ચેષ્ઠેત્સા વ્યાઘ્રો વૃષદંશિકા । કટાક્ષયતિ યાઽન્યં ચ કેકરાક્ષી
તુ સા ભવેત્ ॥૫૮॥ યા ભર્તાર પરિત્યજ્ય મિષ્ટમશ્નાતિ કેવલમ્ ।
સા ગ્રામે શૂકરી સ્યાચ વાગુલી વા સ્વવિદ્ભુજા ॥૫૯॥ યા ત્વંકૃત્ય
પતિં બ્રૂયાન્મૂકા સા તુ ભવેત્કિલ । યા સપત્નીં સદેવ્યંચ દુર્ભંગા સા
પુનઃ પુનઃ ॥૬૦॥ દાદિં વિલુપ્ય ભર્તુર્યા કચ્ચિદીક્ષેત કૌતુકાત્ ।
કાળા ચ દુર્મુખી વાપિ કુરૂપા સા ભવેદ્ભુવિ ॥૬૧॥ શીલમક્તેન
દુર્વૃત્તાઃ પાતયન્તિ કુલત્રયમ્ । પિતુર્માતૃસ્તથા પત્યુરિદ્ધામુત્ર ચ
દુઃખિતાઃ ॥૬૨॥ શીલમક્તેન નારીણાં ભર્તા ધર્મપરોઽપિ હિ । પતે-
દ્દુઃખાર્જિતાત્સર્ગાચ્છીલં રક્ષ્યં તતઃ સ્ત્રિયા ॥૬૩॥ રક્ષણીયં મહા-
યજ્ઞાદિદં સુકૃતભાજનમ્ । વપુઃ પરસ્ય તુ સ્પર્શાત્સુખાભાસાત્મ-

થાય છે ॥૫૭॥ જે નારી પતિએ પ્રહાર કરતા પતિને પ્રહાર કરવા પ્રવર્તે
છે તે બીલાડી થાય અથવા વનમા વાઘણુ થાય જે સ્ત્રી પરપુરુષને કટા-
ક્ષથી જીવેછે તે તો બીજા જન્મમા વાકાનેત્રવાળી (બાડી) થાય ॥૫૮॥ જે
નારી પતિનો પરિભ્રામ કરી સ્વયં એકલી જ મિષ્ટ અન્નને જમે છે તે ગામમા
ભુકણુ થાય કિંવા પોતાની વિદ્યા ખાનારી વાગોલ થાય ॥૫૯॥ જે નારી
પતિને તિરસ્કાર કરતીથકી દુકારાથી બોલે તે અન્ય જન્મમા મુગી થાય
જેતો નારી સપત્નીસાથે ધર્મ્યા રાખે તે વારે વારે (અનેક જન્મોમા) દુર્ભા
ગણી થાય ॥૬૦॥ જે નારી પાસેજ વર્તતા ભર્તાની દૃષ્ટિને ઠગાધથી લોચીને
(અન્યાસક્ત કરીને) ફૂટાડળથી જીરવે જીવે છે તે ભૂમિમા કાણી ફરપા
અને દુર્મુખા થાય છે ॥૬૧॥ દુરાચારી નારીઓ શીવભગથી કેવળ પોતાને
નરકમા નાખે છે એટલુંજ નહિ, કિંતુ પતિના કુળને પિતાના કુળને અને
માતાના કુળને નરકમા નાખેછે અને આ લોક પરલોકમા બહુ દુઃખી થાય
છે (આજ પોતાનું પાતન બાણુવું) ॥૬૨॥ ધર્મપરાયણુપણુ ભર્તા ભાર્યાના
શીલભગને લીધે મહાપ્રયાસવડે મેળવેલા સ્વર્ગથકી પણ પડી બધ છે.
માટે સ્ત્રીએ પોતાનું અને પતિનું શીવવ્રતથી રક્ષણ કરનારી થવું ॥૬૩॥
આ વપુ સુકૃતભાજન-સુકૃતપરિપાકથી મળનાર અને સુકૃતસંપાદનનું એક
સાધન છે, તો અમૃતભાજનનનીપેઠે રહેલું આ સુકૃતભાજન શરીર પાપ

કાત્તિચયા ॥૬૪॥ ઇદ કીર્તિશ્ચ વિપુલા સ્વર્ગે વાસસ્તયાઽક્ષયઃ ।
 પાતિવ્રત્યાત્ સ્ત્રિયા લભ્યં સસ્વીત્વં ચ શ્રિયા સદ્ ॥૬૫॥ પતિશ્ચાસૌ
 યદિ ભવેદ્દિમુખો વાસુદેવતઃ । મહાપાતકદુષ્ટો વા તર્હિ ત્યાજ્યઃ
 સ્ત્રિયા કિલ ॥૬૬॥ ભગવન્તં મજેદેપ યર્હિ શુદ્ધેચ પાતકાત્ ।
 પ્રાયશ્ચિત્તૈસ્તદા ત્વેનં મજેત્પુનરિવેશ્વરમ્ ॥૬૭॥ યાવત્સ્વલોમ-
 સહ્યાઽસ્તિ તાવત્કોટ્યયુતાનિ ચ । મર્ત્યા સ્વર્ગસુખં મુક્તે રમમાણા
 પતિવ્રતા ॥૬૮॥ ધન્યા સા જનની લોકે ધન્યોઽસૌ જનકઃ પુનઃ ।
 ધન્યઃ સ ચ પતિઃ શ્રીમાન્ યસ્ય ગેહે પતિવ્રતા ॥૬૯॥ પુણ્યં યસ્ય

થકી મહાપ્રયત્નથી પરિરક્ષણ કરવું. જે પરપુરુષનો સ્પર્શ છે તે વિપદ્વિપતિ
 અદનસ્પર્શસદૃશ છે. સુખાભાસમાત્ર તેથકી સ્વવપુની સ્ત્રીએ સંરક્ષા
 કરવી ॥૬૪॥ આરીતે શીળવ્રતના લગમાં થતું દુષ્ણ અતિ ઉચ્ચ કહ્યું છે,
 શીળવ્રતના સંરક્ષણમાં તો તે સ્ત્રીને આ લોકમાં વિશાળ કીર્તિ અને પર-
 લોકમાં અક્ષય સ્વર્ગલોગ મળે છે. કેવળ સ્વર્ગમુખ મળે છે એટલું જ નહિ
 કિંતુ તેજ ધર્મબળથી લક્ષ્મીજીની સાથે સખીબંધુ મળે છે. એરીતે શીળલ-
 ગમાં મહાહોષ અને શીળસંરક્ષણમાં મહાગુણને વિચારીને સ્ત્રીએ શીળ
 રાખવું ॥૬૫॥ આ પતિ જે બ્રહ્મહત્યાદિ મહાપાપથી દૂષિત થયો હોય
 કિંવા વાસુદેવ લગવાનમાં વિમુખ-વિદ્વેષી હોય તો તેનો સ્ત્રીએ ત્યાગ કરવો
 (તેનો સંસર્ગ ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યપર થાય) ન્યારે તે પતિ પ્રાયશ્ચિત્ત
 કરવાવડે તે પાતકથકી પરિશુદ્ધ થાય અને લગવાનને અભિમુખ થાય
 ત્યારેતો તેને ફરીથી સર્વથા ઈશ્વરનીપેઠે સેવે ॥૬૬-૬૭॥ તે આ પાતિવ્ર-
 તધર્મપરા નારી જેટલી પોતાના વપુમાં રોમની સંખ્યા છે (સાડાત્રણ
 કરોડ) તેને દશ હજારે ગુણતાં જેટલાં વર્ષ થાય ત્યાપર્યંત સ્વર્ગલોકમાં
 ભર્તાની સાથે રમતીથકી મુખને લોગવે છે ॥૬૮॥ પતિવ્રતા નારીની જે
 જનની અને જે જનક છે તે બન્ને લોકમાં ધન્ય છે, જેના ઘરમાં પતિવ્રતા
 છે તે પતિ ધન્ય અને શ્રીમાન્ છે, આજ બીજી શ્રી છે. પોતપોતાના કુળનું
 શ્રેય પમાડનાર હોવાથી પતિવ્રતાના જનનીઆદિ ત્રણેયપણુ ધન્યભાગી
 થાય છે ॥૬૯॥ સ્વરૂપ સુકૃતથી પતિવ્રતાનો લાભ થતો નથી. જે પુરુષને

ભવેત્પુંસ. શતજન્મસમર્જિતમ્ । ગૃહે તસ્ય ભવેન્નારી ધર્મેનિષ્ઠા
પતિવ્રતા ॥૭૦॥ પિતૃવંદ્યા માતૃવંદ્યા. પતિવંદ્યાસ્ત્રયસ્ત્રયઃ ।
પતિવ્રતાયા પુણ્યેન સ્વર્ગસૌખ્યાનિ ભુજ્જતે ॥૭૧॥ અકાર્યકારિણ
વાપિ પતિતં વાપિ નિર્ગુણમ્ । સ્ત્રી પતિ તારયત્યેવ તથાત્માન પતિ-
વ્રતા ॥૭૨॥ વિભ્યત્પતિવ્રતાસ્પર્શં કુરુતે ભાનુમાનપિ । સોમો ગન્ધ
વહશ્ચાપિ સ્વપાવિત્ર્યાય નાન્યથા ॥૭૩॥ પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ
તાનિ સન્તિ સતીપદે । તેજશ્ચ સર્વદેવાનાં તનૌ તસ્યાસ્તપસ્વિનામ્
॥૭૪॥ સાધ્વીપાદરજોમિર્મૂ પૂતા સદ્યો હિ જાયતે । નમસ્કૃત્ય ચ
તાં પાપી પાપેભ્યો મુચ્યતે કિલ ॥૭૫॥ ત્રૈલોક્યં મસાસાત્કર્તું
ક્ષણેનૈવ પતિવ્રતા । સ્વતેજસા સમર્થા સ્યાન્મહાપુણ્યવતી સદા

શતજન્મનુ સુકૃત સામટુ ઉદય પામે તે પુરૂષના ઘરમાજ ધર્મેનિષ્ઠ પતિ
વ્રતા નારી હોય ॥૭૦॥ પિતાના વશમા ત્રણ પિતામહાદિક, માતાના
વશમા ત્રણ માતામહાદિક, પતિના વશમા ત્રણ શ્વશુરાદિક, આટલા જનો
પતિવ્રતાના પુણ્યને લીધે સ્વર્ગને પામીને સુખને અનુભવે છે ॥૭૧॥ પતિ
વ્રતા પોતાના પતિને વિદ્યાવિન્યાદિ ગુણવર્ણનને પણ પાપાચારને પણ
લોકનિહિત દુરાચારે સપન્નને પણ પોતાના ગુણથી સ્વાત્માનેજ જેમ એમ
તારેજ છે અને સ્વર્ગને પમાડેજ છે ॥૭૨॥ સૂર્ય સોમ અને પવન આ
દેવતાઓ સ્વય સ્પર્શમા નિર્લેપ હોઇને નિ શકપણે સર્વનો સ્પર્શ કરતાયકા
પણ પતિવ્રતાનો સ્પર્શ કરવામા લીતલીત થઇ ચોતે પવિત્ર થવાની ઇચ્છા
થીજ સ્પર્શ કરેછે પણ બીજા દુષ્ટભાવથી સ્પર્શ કરી શકતા નથી ॥૭૩॥
પૃથ્વીઉપર જે ગંગાઆદિક તીર્થો છે તે તે પતિવ્રતાના પાદતળમા રહ્યા
છે (પગ મુકવાવડેજ તેનુ ગૃહ સર્વ તીર્થોના આશ્રયપણાને પામે છે)
સમસ્ત દેવતાઓ તથા તપસ્વિઓનુ તેજ તેણીની તનુમા રહેલુ છે (તેમણે
ન પરાભવ કરી શકાય એવા તેને સપન્ન છે) ॥૭૪॥ વિનિધ પાપિજનોના
સચરણથી દૂષિત એવી પણ પૃથ્વી (નગરી) પતિવ્રતાના ચરણરજવડે
તત્ક્ષણ પવિત્ર થાય છે પતિવ્રતાને પ્રણામ કરીને તો પાપી પુરૂષપણ પાપ
માથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે ॥૭૫॥ સદા મહાપુણ્યશાલી પતિવ્રતા નારી

॥૭૬॥ પતિવ્રતા ત્વચ્ચત્યા સાવિત્ર્યા ચાનસૂચયા । શાણ્ડિલ્યાઽ-
દ્વલ્યયા સત્યા દ્રૌપદ્યા શતરૂપયા ॥૭૭॥ મેનયા ચ સુનીત્યા ચ
સંઘ્રયા સ્વાહયા તથા । તુલ્યા લોપામુદ્ર્યાઽસ્તિ વિરલા કાપિ
ભૂતલે ॥૭૮॥ ગૃહે ગૃહે સન્તિ હિ તત્ર તત્ર દ્વિજેન્દ્ર ! યોપાસ્તુ શુની-
સમાનાઃ । ધન્યૈવ સા કાપિ સતી સુરીમિઃ સાશ્વર્યવન્દ્યાદ્વિયુગાપિ
મર્ત્યા ॥૭૯॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
धर्मोपदेशे स्त्रीधर्मेषु पतिव्रताधर्मनिरूपणनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૧॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—નાર્યઃ પતિવ્રતાઃ પ્રોક્તા યાસ્તાસ્તુ ત્રિવિધા

પોતાના પાતિવ્રત્યપ્રતાપથી આખી ત્રિલોકીને પણ ક્ષણભાંગ લાભસાત્
કરવા સમર્થ થાય છે ॥૭૬॥ પતિવ્રતા નારીતો અરૂંધતી, (વસિષ્ઠમુનિની
પત્ની) સાવિત્રી, (બ્રહ્માની ભાર્યા) અનસૂયા, (અત્રિમુનિની ભાર્યા) શાંડિલી,
(તે નામની કોઈ નૈષ્ઠિકવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળી તપસ્વિની ઋષિકુમારિકા)
અહલ્યા, (ગૌતમમુનિની પત્ની) સતી, (દક્ષની પુત્રી શંભુપત્ની) દ્રૌપદી,
(પાંડવોની પત્ની) શતરૂપા, (સ્વાયંભુવ મનુની ભાર્યા) મેના, (હિમાલ-
યની પત્ની) સુનીતિ, (ઉત્તાનપાદ રાજની પત્ની) સંસા, (સૂર્યની પત્ની)
સ્વાહા, (અગ્નિની પત્ની) લોપામુદ્રા, (અગસ્ત્યમુનિની પત્ની) આ સર્વને
તુલ્ય છે. આવી પતિવ્રતા લોકમાં વિરલા છે. ક્યારેક કોઈક જ સ્થળે મળે છે
॥૭૭-૭૮॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! કુતરીતુલ્ય ત્રિયોતો સર્વ સ્થળે ગૃહે ગૃહે વર્તે
છે. આવી તો ધન્ય છે—જે મનુષ્યજાતિમાં જન્મેલી પણ પતિવ્રતા સમસ્ત
દેવાંગનાઓએ આશ્ચર્યથી વંદનીય ચરણયુગળવાળી કોઈ પણ છે ॥૭૯॥
ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ પતિ-
વ્રતાધર્મનિરૂપણનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

અધ્યાય ૩૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મા ! જે પતિવ્રતા નારીઓ પ્રથમ

૧ આ અધ્યાયમાં લગવાને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો એક અને તેણીના ધર્મફળનું
નિરૂપણ કર્યું છે.

મતાઃ । ઉત્તમા મધ્યમાશ્ચૈવ કનિષ્ઠા ઇતિ મેદતઃ ॥૧॥ કનિષ્ઠા તત્ર
પૂર્વોક્તાન્ધર્માન્સર્વાનુપાશ્રિતા । કામસૌહ્યં સમીહેત સેવમાના
પતિં તતઃ ॥૨॥ શૃંગારરસમિશ્રામિર્હાવમાવોકિયુક્તિભિઃ । કામ-
યેત યથાત્માનં પતિઃ કુર્યાત્તથા ચ સા ॥૩॥ પરપુંસો રૂપગુણાન્
દૃષ્ટ્વા તત્ર વ્રજન્મનઃ । નિયન્તું શક્તુયાત્રૈવ નિયચ્છેચ્ચ વચો વપુઃ
॥૪॥ મધ્યમા ત્વચ્છિલાન્ધર્માન્પ્રાગુક્તાન્પાલયેત્સદા । પતિસેવાપરા
પ્રીત્યા દેહપુષ્ટિમનિચ્છતી ॥૫॥ સ્વપત્યુરધિકં ચાન્યં ધનરૂપવયો-
ગુણૈઃ । દૃષ્ટ્વાપિ પુરુષં કાયવાદ્વનોમિશ્ચલેન્ન સા ॥૬॥ દેશકાલ-
ક્રિયાસક્લવૈપમ્યે દૈવયોગતઃ । કચિજ્ઞાતે તુ મનસા ચલેદ્વા પુરુષા-
ન્તરે ॥૭॥ અન્યથા તુ મનોઽપ્યસ્યાઃ સ્વમેઽપિ પુરુષાન્તરમ્ । કાપિ

કહી, તેતો ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા બેઢથી ત્રણ પ્રકારની માની છે
॥૧॥ તેમાં કનિષ્ઠા તો પૂર્વોક્ત પતિશુશ્રૂષાદિ સમસ્ત ધર્મોને આશરીને
પતિને સેવતી થકી તેથકી પોતે કામસુખને ઇચ્છે. ઉત્તમાનેતો પતિપ્ર-
સન્નતાજી પુરૂષાર્થ છે પણ કામોપભોગ નહિ, આનેતો પતિથકી કામોપભોગ
પુરૂષાર્થ છે, માટે ‘કનિષ્ઠા’ એમ કહેવાય છે ॥૨॥ કામભોગમાં પ્રીતિવાળી
આ કનિષ્ઠા પોતાને પતિ જે રીતે કામે તેરીતે શૃંગારરસમિશ્રિત હાવલાવપૂ-
ર્વક વચનવિન્યાસોવડે પતિને રંજન કરે. (હાવ લાવ હેલા ઇત્યાદિક શૃંગા-
રચેષ્ટાઓ અલંકારશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે) ॥૩॥ પરપુરૂષને રૂપલાવણ્યસંપન્ન
બેઢને તેના રૂપલાવણ્યથી આકર્ષાએલા મનને નિયમમાં કરવા તે સમર્થ
થતીજ નથી પરં વાણી તથા વપુને તેના સંગથી રોકી રાખેછે ॥૪॥ મધ્યમ
પતિમતા તો પૂર્વોક્ત પાતિમત્સ્ય ધર્મોને સદા આચરવાપૂર્વક પોતાના શરી-
રને ઘસીનાંખીને પણ પતિની પરિચર્યાને પ્રીતિથી કરતીથકી ધન રૂપ વય
ગુણેકરીને પતિથકી અધિક એવા પરપુરૂષને પેખીનેપણ કાય વાણી મનથી
તેમાં ચલાયમાન થાય નહિ. પરંતુ દેશ કાળ સંગાદિકની વિષમતામાં કદા-
ચિત્ દૈવયોગે મન સંકલ્પમાત્રથી પુરૂષાંતરમાં ધણુમાત્ર ચલાયમાન થાય.
(અનંતર પ્રતિબોધ પામતાં તેથકી પાછી વળી જાય) દેશાદિકની વિષમતા
વિના તો પરમ ધૈર્યને પામેલી મધ્યમાનું મનપણ સ્વપ્નમાંપણ ક્યારેય

સદ્ગુણયેન્નેવ પ્રાપ્તાયાઃ પરમાં ધૃતિમ્ ॥૮॥ સ્વતઃ કામસુખં નેચ્છે-
ત્કચિત્સા સ્વપત્તેરપિ । પતિના દીયમાનં તુ તદિચ્છેદ્દૃષ્ટ્યેનસા ॥૯॥
ઇત્યુક્તા મધ્યમા નારી પ્રોચ્યતેઽથોત્તમા શુભા । પ્રાગુક્તાન્સા તુ
સેત્રેત ધર્માન્સર્વાનશેષતઃ ॥૧૦॥ સ્વપ-યુરધિક ચાન્યં ધનરૂપવયો-
ગુણે । દૃષ્ટ્વાઽપિ પુરુષં કાયવાદ્ધનોભિશ્ચલેન્ન વૈ ॥૧૧॥ દેશકાલાદિ-
વૈપમ્યે જાતેઽપિ મનસાઽપિ સા । સદ્ગુણયેન્ન પુરુષ સ્વપત્યુરિતરં
કચિત્ ॥૧૨॥ સન્નિપાતાદિરોગે વા કચિદ્વા માદકાશને । અપ્યસ્યા
માનસં નૈવ ભ્રાન્તં સ્યાત્પુરુષાન્તરે ॥૧૩॥ સેવમાનાઽપ્યસૌ નારી
પતિં કામસુખં સ્વતઃ । નેચ્છેત્તેન કચિત્પ્રીત્યા દીયમાનમપિ ધ્રુવમ્
॥૧૪॥ પત્યાઽઽગ્રહેણ દત્ત ચેદરુચ્યા તત્સુખ ભજેત્ । ભૂરિજમ્બી-

પણુ પુરૂષાતરને સકલપે નહિ સ્વતઃ અથથળ મનવાળી તે આ મધ્યમા
પોતાના પતિથકી પણુ સ્વતઃ કામસુખને સ્પૃહે નહિ, કિંતુ બતાંએ આપેલા
તે કામસુખને તો પ્રદ્વષ્ટ ચિત્તથી ચાહે ॥૫-૯॥ આ પ્રકારે મધ્યમ પતિ
ત્રતાનુ નિરૂપણુ કર્યું હવે શુભ ઉત્તમ પતિત્રતાનુ નિરૂપણુ કરૂં છું ઉત્તમ
પતિત્રતા તો પૂર્વોક્ત સર્વ ધર્મોને સમગ્રપણે સેવે ધન રૂપ વય શુભેકરીને
પોતાના પતિથકી અધિક અન્ય પુરૂષને બળાત્ ચેખીને પણુ કાય વાણી
મનથી વિકારને નજ પામે દેશકાળાદિકની વિષમતામા પણુ મનથીપણુ પર
પુરૂષને કદાપિ સકલપે નહિ ॥૧૦-૧૨॥ કદાચિત્ સન્નિપાતાદિ રોગ થાય
કે કાઇકે અબાણુથી માદક વસ્તુનું લક્ષણુ થઈ બંધ તોપણુ આ ઉત્તમ પતિ
ત્રતાનુ મન બ્રાતિથી પણુ પરપુરૂષને પામેજ નહિ ॥૧૩॥ પતિને પરા
પ્રીતિથી સેવતીપણુ આ ઉત્તમ પતિત્રતા (જેમ) કદાચિત્ સ્વતઃ કામસુખને
ઇચ્છે નહિ (તેમ) પ્રીતિથી પતિએ કદાચિત્ આપવા માટેલા પણુ કામ
સુખને ઇચ્છે નહિ ॥૧૪॥ કામાતુર પતિએ આગ્રહથી આપેલા કામસુખને
ઘણા લીંબુ ચુસવાથી ખટાઈ ગએલા દાતવાળો પુરૂષ ચણાને જેમ આવે
એમ અરૂચિથી અનુભવે આ સ્થળે આટલું બાણુવું-પશુસાધારણુ મુખા
લાસમાં એણીને વિદ્રેષ વર્તેછે, માટેજ પતિસાથે કામવિલાસપણુ એણીને
અપ્રિય લાગેછે, પતિના ધર્મ્ય આચારમા તો એણીને અપ્રીતિ નથી, કેમતો

રામ્લદન્તો યથા ચળકચર્વણમ્ ॥૧૫॥ સ્વદેહમન્યદેહાંશ્ચ દૈહિકં
ચ સસં હસૌ । વિદ્યાદ્વૈરાગ્યતોઽસત્યં સત્યં ચ ભગવત્સુખમ્ ॥૧૬॥
પતિશ્ચેત્કામસૌખ્યાર્યમુદ્રદેહોપિદન્તરમ્ । હૃષ્ટા સ્યાત્તર્હિ તદાસ્ય-
મપિ પત્યોદિતાઽઽચરેત્ ॥૧૭॥ એવંવિધોત્તમા સાધ્વી દુર્લભા કિલ
ભૂતલે । દેવા અપિ ન યાં દ્રષ્ટું ક્ષમન્તે દુષ્ટચક્ષુષા ॥૧૮॥ કનિષ્ઠા
યોદિતા સાધ્વી સત્તર્ભિર્જન્મભિસ્તુ સા । સ્વધર્મનિષ્ઠા સત્યેષ મધ્ય-
માત્વં પ્રપદ્યતે ॥૧૯॥ સત્તર્ભિર્જન્મભિઃ સા ચ ભવત્યેવોત્તમા સતી ।
અધૈતાસાં મૃતે પત્યૌ યા ગતિઃ સા નિગદ્યતે ॥૨૦॥ તત્રોત્તમા તુ
પ્રાગેવ સ્વપત્યુર્મરણાત્સ્યમ્ । વિદ્યાદ્વૈરાગ્યિન્દિને ચાસ્મિન્સુહૃતેઽસૌ
મરિપ્યતિ ॥૨૧॥ પ્રાક્તનાનિ સ્વજન્માનિ પત્યુર્જન્માનિ ચાપ્યસૌ ।

ધર્મમાટેજ દારસંયદ કહોછે પણ ભોગમાટે નહિ ॥૧૫॥ આ ઉત્તમ પતિ-
ત્રતા સ્વદેહ પરદેહ અને દૈહિકમુખને તેમાં રહેલા દોષોના અનુદર્શનથી તેમાં
ઉપજેલા વૈરાગ્યથી અસત્ય જાણે-પરિણામે દુઃખૈકમૂળ હોવાથી તેમની
મુખરૂપતા અસત્યજ છે એમ જાણે. ભગવાનનાજ મુખને એક સત્ય સમજે
આનંદમય પરમાત્માના અનુભવમા મુખરૂપતા અકૃત્રિમ અને નિત્ય છે એમ
જાણે ॥૧૬॥ જે પતિ કામાતુર થતા કામોપભોગમાટે બીજી સ્ત્રીને પરણે
તો સ્વય પ્રહર્ષ પામે અને પતિ જે તે સખત્રીના દારયમાં પ્રેરે તો તો
તેણીનું દારયપણ પ્રીતિથી કરે ॥૧૭॥ આવી ઉત્તમ પતિત્રતા વનિતા
ભૂતળમાં નિશ્ચે દુર્લભ છે. ઇન્દ્રાદિ દેવોપણ જેણીને કામદૂષિત દૃષ્ટિથી
દેખવાપણ સમર્થ થતા નથી ॥૧૮॥ જે કનિષ્ઠ પતિત્રતા કહી તે સાત જન્મે
કરીને પતિપરિચર્યાપરાયણ સ્વધર્મનિષ્ઠ થઇનેજ મધ્યમ પતિત્રતાભાવને
પામેછે. તે મધ્યમ પતિત્રતા સાત જન્મે કરીને સ્વધર્મનિષ્ઠ થઈ ઉત્તમ
પતિત્રતાભાવને પામેછે. હવે પતિત્રતા મરણ પામતાં આ ત્રિવિધ પતિ-
ત્રતાઓની જે ગતિ છે તે કહુંછું ॥૧૯-૨૦॥ તેમાં ઉત્તમ પતિત્રતાતો
પતિના મરણ પહેલાંજ 'આ મારો પતિ આ દિવસે આ મુર્તમાં મરશે'
એમ પતિના મરણસમયને સ્વય જાણે. પૂર્વના સાત કે તેથી અધિક
પોતાના જન્મ અને પતિતાં પણ પૂર્વનાં સાત કે તેથી અધિક જન્મોને પણ

યથાપૂર્વં વિજાનાતિ સત્ત વાપ્યધિકાનિ વા ॥૨૨॥ વિવર્ધમાનસત્યાક્તી
મરણાહિ તદાત્મતામ્ । પત્યા પ્રાપ્ય વપુર્માનરહિતા જાયતે ધ્રુવમ્
॥૨૩॥ ચિતાપ્રવેશે તદ્દેહાક્તીવ. પ્રાગેવ ગચ્છતિ । દેવલોકં તત
શ્ચાગ્નિર્દહત્યસ્યા. કલેવરમ્ ॥૨૪॥ અતો દાહવ્યથા તસ્યા જાયતે
નૈવ કિञ્ચન । નાત્મઘાતસ્ય દોષોઽપિ તસ્યા ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૫॥
મધ્યમા મરણાહ્વયેવ સાધ્વી પ્રાગ્જન્મ ચાત્મન । પત્યુશ્ચૈક હિ

યથાપૂર્વં જાણે છે ॥૨૧-૨૨॥ પ્રવૃદ્ધિ પામ્યુ છે સત્ય પાતિત્રત્યધર્મરૂપ જેમા
એવા અગોએ યુક્ત (પ્રતિક્ષણ પ્રવૃદ્ધિ પામતા સમુદ્બૂત પાતિત્રત્યયુક્તથી
પરિપૂર્ણ અગવાળી) એવી આ ઉત્તમ પતિત્રતા પતિના મરણદિવસે પતિની
સાથે તદાત્મતા-તદેકાત્મભાવનાને (‘આ મારો પતિ છે અને આ હું એની પત્ની
હું’ એવા ભેદને ટાળીને ‘તેજ હું હું’ એવા અભેદ અધ્યવસાયને અતિ દૃઢ
પામેલી) પામતા પોતાના શરીરના ભાને રહિત થઈ જાય છે ॥૨૩॥ ચિતા
પ્રવેશસમયેજ તેજ તાદાત્મ્યભાવનાના ઉત્કર્ષથી દાહ પહેલાજ પ્રાણુ તેણીના
દેહથડી પોતેજ પૃથ્વ થએલુ ફળ ડીંટાથડીજ જેમ એમ અનાયાસથી
નીકળી જાય છે અનંતર તે જીવ સતીના લોકને પામે છે તે પછી આ
ઉત્તમ પતિત્રતાના કલેવરને અગ્નિ બાળે છે ॥૨૪॥ આ હેતુથી તેણીને દાહ
કૃત વ્યથાનો પ્રસંગજ કિંચિત્ પણ નથી માટેજ આત્મઘાતદોષશકાનો
પ્રસંગપણુ તેણીના વિષયમા આવતો નથી (યદ્યપિ જે અનુગમન છે
(સતી થવું) તે આત્મઘાત નથી, કેમ તો તેથી ત્રત્યવાય લાગતો નથી
તેનો ધર્મપણે આદેશ કર્યો છે, માટેજ મિતાક્ષરામા શ્યેનથડી વિષમપણુ
અનુગમનમા ઉપપાદન કર્યું છે અથાપિ ધર્મસ્વરૂપને નહિ જાણનારાઓ
તો આશંકા કરે કે-અનુગમનને ધર્મ કેમ કહી શકાય? આતો આત્મ
ઘાતજ કહેવાય, તો એવીએ સુકૃતમિપથી પાપજ કર્યું ગણાય, આવી
શકાનો પણ આમા અવસર નથી અથવા વિધિના સરુપર્શવાળા શ્યેનથડી
વિષમ એવાપણુ આ અનુગમનમા સ્વર્ગસપાદક એવાપણુ જ્યોતિષોમાદિ
ક્રમાજ જેમ એમ સ્વરૂપ ત્રત્યવાય પ્રાણુસાગકૃત લાગેજ, તે દોષનો આમા
અવસર નથી, એમ કાપિવનયથી અર્થ સમજવો) ॥૨૫॥ મધ્યમા સાધ્વી

જાનાતિ પત્યા તાદાત્મ્યમેતિ સા ॥૨૬॥ દાહવ્યથાં ચિતાયાં સા
પ્રાપ્તશૌર્યા સ્વધૈર્યતઃ । અધિક્કૃવૈવ સહતે રણે શૂર ઇવાચલા ॥૨૭॥
કનિષ્ઠા તુ ન જાનાતિ પ્રાગ્જન્મ સ્વધવાત્મનોઃ । ચિતાપ્રવેશં કુરુતે
કેવલં લોકલજ્જયા ॥૨૮॥ કામેન વ્યાકુલત્વાતુ પૈત્રશ્વાશુર્ય-
વંશયોઃ । લાઙ્છનં વ્યભિચારેણ ભવેદિતિ ભયેન વા ॥૨૯॥ વૈધવ્ય-
ધર્માચરણદુષ્કરત્વેન વા તથા । સત્પુત્રાદેરભાવેન સ્વત્રાતુર્યાતિ સા
ચિતામ્ ॥૩૦॥ ચિતાયાં દહ્યતે સા ચ વ્યાકુલા ધર્મચારિણી । एताः
श्रीरुद्रयुक्तायाः सत्या लोकं व्रजन्ति हि ॥૩૧॥ તત્રોત્તમોત્તમં

તો પતિના મરણદિનેજ પતિના અને પોતાના પૂર્વ જન્મ એકનેજ જાણે
અધિક પૂર્વ જન્મને જાણતી નથી. અનંતર પતિના મરણસમયે તેની સાથે
તાદાત્મ્યને પામેછે-જેમ અહીં પતિ ઉભો રહેતાં ઉભી રહ્યું, તે બેસતાં
બેસ્યું, તે પ્રહર્ષ પામતાં પ્રહર્ષ પામું છું, તે ખિન્ન થતાં ખિન્ન થઈયું, તેમ
પરલોકમાં જતા તેની પાછળ જઈશ, સ્વર્ગમાં પણ એમજ તદેકસ્વભા-
વવાળી થઈશ, એમ તદેકસ્વભાવતાઅધ્યવસાયને મુદ્દઠ પામે છે. તેજ
દૃઢાધ્યવસાયથી શૌર્યાવેશ પામતાં ચિતામાં દાહવ્યથાને રણમાં શૂરજન
શસ્ત્રાદિકના પ્રહારનેજ જેમ એમ નથીજ ગણતી. પરં ધૈર્યગુણથી દેહ-
દાહજન્ય વિકળતાએ વર્છત, માટેજ ચિતામાં નિશ્ચળપણે રહીનેજ તે
દાહવ્યથાને સહન કરે છે ॥૨૬-૨૭॥ કનિષ્ઠા પતિમતા તો પોતાના કે
પતિના પૂર્વજન્મને નથીજ જાણતી. ‘સતી ન થવામાં લોકો પરિહાસ કરે,
તે આપણા કુળને સમુચિત નથી’ એવી કેવળ લોકલાજને લીધે અથવા
કામનું પરાક્રમ હુલ્લંઘ્ય હોવાથી પ્રમાદથી ચારિત્ર્યનો લોપ થતાં પિતાનું
તથા પતિનું કુળ કદાચિત્ કલંકિત મારેલીધે યાય એવા ભયને લીધે
અથવા વૈધવ્યધર્મનું આચરણ દુષ્કર છે એવા હેતુને લીધે તથા આપત્તિમાં
રક્ષક સત્પુત્રાદિકના અભાવને લીધે પતિની ચિતામાં પ્રવેશ કરેછે. ધર્મ-
ચારિણી પણ આ કનિષ્ઠ પતિમતા ચિતાગ્નિથી જળતાં વ્યાકુળ થાયછેજ.
આ ત્રિવિધ પતિમતાઓ પાતિમત્યધર્મથી અને અનુગમનમુકૂતથી શ્રીકૃદ્રે
યુક્ત એવી પાર્વતીના લોકને પામેછે ॥૨૮-૩૧॥ તેમાં ઉત્તમ પતિમતા ઉત્તમ

સૌલ્યં મધ્યમં મધ્યમા તથા । કનિષ્ઠં તુ કનિષ્ઠા ચૈ મુક્તે સૌલ્યં
 સમર્થકા ॥૩૨॥ પતિવ્રતાસુ પ્રોક્તાસુ હેતાસુ ત્રિવિધાસ્વપિ ।
 યાસામગ્નિપ્રવેશસ્ય નિપેદ્યોઽસ્તિ વદામિ તાઃ ॥૩૩॥ ભગવદ્ભક્તિ-
 યુક્તા ચ જ્ઞાનયુક્ત વિરાગયુક્ત । શક્તા ચ બ્રહ્મચર્યાદિવિધવાધર્મ-
 પાલને ॥૩૪॥ મુમુક્ષુર્વાંરસૃષ્ટ્યં વ ચાલાપત્યા ચ ગર્ભિણી । અગ્નિપ્રવેશો
 નૈતામિઃ કાર્યઃ સેવ્યો હરિઃ સદા ॥૩૫॥ પતિવ્રતાયા ધર્મોઽપિ
 દ્વિવિધઃ પરિકીર્ત્યતે । કેવલો નવધામત્તયા વાસુદેવસ્ય ચાન્વિતઃ
 ॥૩૬॥ તત્રાદ્યસ્ય ફલં પ્રોક્તં સતીલોકાસિલક્ષણમ્ । દ્વિતીયસ્ય ફલં
 જ્ઞેયં ગોલોકપ્રાપ્તિરુત્તમમ્ ॥૩૭॥ લક્ષ્મીતુલ્યં સુખં તત્ર પ્રાપ્નોલ્યનુ-

સુખને ભર્તાસાથે ત્યા લોગવે છે. મધ્યમા મધ્યમ સુખને અને કનિષ્ઠા કનિષ્ઠ
 સુખને ભર્તાસાથે ત્યા લોગવે છે ॥૩૨॥ ઉક્ત આ ત્રિવિધ પતિવ્રતાઓમાં
 જેણીઓને અગ્નિપ્રવેશ (સતી થવાનો)નો પ્રતિષેધ છે તેને કહ્યું ॥૩૩॥
 નિ.શ્રેયસભાટે પ્રધાન સાધન પર્વભૂત ચાર છે—તત્ત્વજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ
 અને ભક્તિ તે આ ચાર ઉત્તરોત્તર નિ શ્રેયસને માટે અંતરંગ સાધન છે,
 આત્મા પરમાત્માનુ વિજ્ઞાન, વિષયોમાં વૈરાગ્ય, અણવિધ બ્રહ્મચર્યાદિરૂપ
 વિધવાધર્મના આચરણનું સામર્થ્ય અને ભગવાનમાં ભક્તિ આ ચાર કે
 આમાથી એક જેણીવિષે વર્તવું હોય, જેણીને તો ઉક્ત સાધનની સિદ્ધિ ન
 હોય તથાપિ મુમુક્ષામાત્ર હોય, જે વીરને પ્રસવનારી હોય, જે આળખા-
 વાળી હોય અને જે ગર્ભિણી હોય તે આ ત્રિયોએ અગ્નિપ્રવેશ નજ કરવો.
 પરં વૈધવ્યધર્મનું રૂડીરીતે સંરક્ષણ કરવાપૂર્વક પરમાત્માની સર્વ પ્રકારે
 સેવા કરવી ॥૩૪-૩૫॥ પતિવ્રતાનો ધર્મપણુ કેવળ (ભગવાનની નવધા
 ભક્તિએ વર્ણિત) અને નવધા ભગવદ્ભક્તિએ સહિત, એમ બે પ્રકારનો
 કહ્યો છે ॥૩૬॥ તેમાં કેવળ પતિવ્રતાધર્મનું સતીલોકમાત્રની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ
 કહ્યું છે. બીજા ભક્તિસહિત પતિવ્રતાધર્મનું ગોલોકપ્રાપ્તિરૂપ ઉત્તમ ફળ
 કહ્યું છે ॥૩૭॥ તે ગોલોકમાં લક્ષ્મીજીને જે સુખ છે તેને સમાન અનુ-
 પમ સુખને સતી પામે છે. તેણીનો ભર્તામાં ત્યા પ્રભુના પાર્યદપ્રવરકોટિમાં
 થઈને તેના દાસ્યસુખને ઉત્તમને અનુભવે છે. (અને પણ ભગવત્સુખને)

પમં સતી । તદ્ધર્તાપિ ભવેત્તત્ર પાર્ષદપ્રવરઃ પ્રભોઃ ॥૩૮॥ પતિવ્ર-
તાસુ યા ધર્મવંદ્યવિપ્રશ્રિયો દ્વિજ ! । સ્ત્રીગુર્યઃ સ્યુશ્ચ તાસાં તુ
ધર્મા સામાન્યતસ્ત્વમે ॥૩૯॥ વિશેષધર્મસ્તાસાં ચ કૃષ્ણાયાન-
ર્પિત તુ યત્ । તત્કિશ્ચિદપિ નૈવાડ્ડ્યં પ્રસવાદ્યાપદં વિના ॥૪૦॥
સ્વસમ્યન્ધીતરનરસ્પર્શમાપેક્ષણાદિ ચ । ન કાર્યમિતિ તાસાં ચ
વિશેષો ધર્મં ઈયતામ્ ॥૪૧॥ इति ते कथिता मया वृषाः सधवाना-
सिह योपितां द्विज ! । सहिताः स्वफलैरथ ब्रुवे विधवानामपि तान-
शेषतः ॥४२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पचमप्रकरणे
धर्मोपदेशे स्ત્રીધમપુ પતિવ્રતાભેદતદર્મફલનિર્ણયનામા દ્વાત્રિશોઽધ્યાય ॥૩૨॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—વિધવાકવરીચન્ધો ભર્તૃવન્ધાય જાયતે ।

પામે છે, તેમને પરસ્પર દાપલ્યભાવ નિવૃત્ત થાય છે) ॥૩૮॥ હે દ્વિજ !
પતિવ્રતાઓ મધ્યે જે સ્ત્રિયોના ગુરૂપદમા રહેલી ધર્મવશીય વિપ્રશ્રિયો
હોય તેમણે પણ પૂર્વોક્ત પતિવ્રતાધર્મ સાધારણપણે પાળનીય છે વિશેષ-
ધર્મ તો આ જ-જે વસ્તુ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું હોય તે કિંચિત્
પણ પ્રસવાદિ વિપદા વિના તેણીઓએ નજ નમવું (યત્કિંચિત્ ભગવાનને
અપણું કરેલું પતિએ નમતા અવશેષ રહેલું નમવું) પોતાના સમીપ
સંબન્ધી થકી ઇતર નરોનો સ્પર્શ સભાપણુ દર્શનાદિ કદાપિ તેણીઓએ
નજ કરવું આ રીતે તેમનો વિશેષધર્મ બાલુવો ॥૩૯-૪૧॥ હે દ્વિજ ! આ
રીતે મેં સધવા સ્ત્રિયોના ધર્મો તેના કૃણે સહિત વિસ્તારથી તમને કહ્યા હવે
વિધવાવનિતાઓના પણ ધર્મોને સમગ્રપણે કહું ॥૪૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
જીવને . પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મપુ પતિવ્રતાભેદ-તદ્ધર્મ-
ફલનિર્ણયનામા દ્વાત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

અધ્યાય ૩૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! વિધવાએ મસ્તકે ધારેલો કબ-
રીનો બધ (કેશપાશ) તેણીના ભર્તાના સમૃતિમા બંધનમાટે કે અસદ્ગ

શિરસો વપન તસ્માત્કાર્યં વિવચયા દ્વિજ ! ॥૧॥ રક્ષેત્કેશાન્યદિ
તદા જટાતુલ્યાનસંસ્કૃતાન્ । રક્ષેત્તન્મુણ્ડન કાર્યં તીર્થં વા શુભ
પર્વણિ ॥૨॥ ઇકાદશર સદા કુર્યાદ્દિનાન્તે સા ત્વનાપદિ । સદ્ધ ન
ધર્મહીનાનાં સા કુર્યાદ્યોપિતામપિ ॥૩॥ પર્યંક્ષે ન સ્વપેન્નારી રોગાદ્યા
પદમન્તરા । નમ્ના સ્નાન ન કુર્યાદ્ધ ત્વજેત્પ્રોધ તુ દૂરત ॥૪॥ તૈલા
ભ્યક્ત ન કુર્વીત વિધવાઽનાપદિ ક્વચિત્ । ગન્ધદ્રવ્યસ્ય સમ્મોગો
નૈવ કાર્યસ્તયા તયા ॥૫॥ નાધિરોદ્દેદનદ્વાદ્ધ પ્રાણે કઠ્ઠગતેરપિ ।
માદક મક્ષયેન્નૈવ ન તામ્બૂલ ચ કર્હિન્ચિત્ ॥૬॥ ન ચાતિમોજનં
કુર્યાન્છરીરે ઘાતુવર્ધકમ્ । નૈત્યશ્રીયાત્પય સર્પિર્વિનાઽપદમસૌ

તિમા ણંધન માટે થાય છે માટે તેણીએ મસ્તકકેશનુ મુડન કરાવવું ॥૧॥
જો મસ્તકે કેશોને રાખે તો તેને તૈલાદિસસ્કારે રહિત, માટેજ જટાતુલ્ય
એવાને રાખે (કેશ હોયતો તેનો સસ્કાર અવશ્ય કરવો પડે, તેનો તો
નિષેધ કરેલો હોવાથી વપનજ શ્રેષ્ઠ છે) જો ધારે તો અસંસ્કૃતનેજ ધારે
તીર્થમા કે શુભપર્વમા તે કેશોનુ મુડન કરાવવું ॥૨॥ વિધવા પ્રતિદિન દિવ
સને અતે એકાદશજ કરે રોગાદિ આપદામા તો યથાનુકૂળ કરે ધર્મહીન
શ્રિયોના પણ સગને નજ કરે-યદ્યપિ શ્રિયો છે, તેમનો સગ પુરૂષોના
સગની પેઠે પરિહાર્ય નથી, તથાપિ તે શ્રિયો જો ધર્મશરદિત હોય તો તેણી
ઓના સગને નજ કરે ॥૩॥ વિધવા શ્રી ખાટલામા નજ સુવે, રોગાદિ
આપદામાતો પર્યંકમા શયન દોષમાટે નથી નજ થઇને સ્નાન ન કરે
(સામાન્યત પ્રાપ્ત થતા પણ આ પ્રતિષેધનુ ફરી જે અહીં વિધાન છે તે
વિધવાને અધિક પાપ જણાવા માટે છે) કદાપિ ક્રોધને તો દૂરથીજ ત્યાગ
કરે ॥૪॥ વિધવા રોગાદિ વિપદા વિના તૈલાદ્યગને નજ કરે (રોગાદિ આપ
તિમા રોગનિવારકપણે તો તે દોષ માટે નથી) તથા વિધવાએ ગંધદ્રવ્ય
જે અદનતૈલ એવાયથીતૈલાદિક તેનો તો ઉપયોગ સુધવું વિગેરેરૂપ નજ
કરવો ॥૫॥ કદે પ્રાણુ આવી જાય એવી આપત્તિમા પણ વૃષભ ઉપર ચડી
એસે નહિ માદક ભાગ આદિકને નજ લક્ષણુ કરે (આ અહીં અધિક પાપ

કચિત્ ॥૭॥ મિષ્ટાન્નં નાતિમુજીત નાદ્યાદુત્તેજનં તથા । ન દધ્યા-
દિવ્યવસનં ન ચ કૌસુમ્ભમંશુકમ્ ॥૮॥ પુષ્પસ્રજં ચન્દનં ચ શહાન
સિન્દૂરમંજનમ્ । ન દધ્યાદ્ધાત્વલક્ષ્ણાન્ ધાતુયુક્તં ચ નામ્વ-
રમ્ ॥૯॥ હરેઃ પ્રાસાદિકમપિ સૌભાગ્યદ્રવ્યચન્દનમ્ । અદ્ભુત્યૈવ
ગલે દધ્યાન્ન ત્વદ્દેવલિકાદિપુ ॥૧૦॥ તથા પ્રાસાદિકમપિ હરેઃ
પુષ્પસ્રગાદિ સા । કણ્ઠાદૌ ધારયેન્નૈવ ભક્ત્યાઽઽધ્યાય વિસર્જયેત્

જણાના કહ્યું છે) તાબુને કદાપિ ન ભક્ષણ કરે ॥૬॥ વિધવા અતિભો
જનપણ ન કરે-શરીરધારણુમાનપર્યાપ્ત અન્નને જમે ધાતુવર્ધક દુग्ધ
ધૃતને નજ જમે રોગાદિ આપદામા તો રોગપ્રશમનપર્યાપ્ત દુग्ધ ધૃતને
જે જમે તો એમા દોષ નથી 'નાત્યમ્જીયાત્' એવો પાઠ હોય તો શરીર-
ધારણુમાન માટે અનુજ્ઞા કરેલા અન્નમા દુગ્ધને કે ધૃતને અતિઅત્ય જમે,
તેનુ અધિક સેવન કરવાથી ધાતુની વૃદ્ધિ થાય છે, રોગાદિ આપદામા તો
પર્યાપ્ત જમે ॥૭॥ 'ન ચાતિમોજન કુર્યાત્' આ વચનથીજ 'મિષ્ટાન્ન નાતિ
મુજીત' આ અર્થ પ્રાપ્ત થાયછેજ 'રસના છતવી' આ અર્થવિશેષને
જણાવામાટે 'મિષ્ટાન્ન નાતિમુજીત' એમ ફરીથી વિશેષપણે પ્રતિષેધ કરેછે
ઘી ગોળ આદિથી મિશ્રિત લઙુકાદિ મિષ્ટાન્ન જે રસનાપ્રલોભક છે તેને
અતિશય જમે નહિ જે હઠાત્ તેનુ આવી પડે અને બીજુ અન્ન ન મળે
તો તેનેપણ અત્ય જમે પણ રસાસ્વાદપરવશતાથી અતિશય જમે નહિ
તથા લર્વાંગ એલાયચી ભયફળ આદિક ઉત્તેજકને જમે નહિ દિવ્ય-નેત્રને
આકર્ષનારા મુદર વસ્ત્રને ધારે નહિ તથા કસુબારગથી રંગેલા વસ્ત્રને ધારે
નહિ ॥૮॥ પુષ્પહાર, ચંદન, સિન્દૂર, અન્ન અને શખાદિવલય (ચુડો કડા)ને
ધારે નહિ તથા મુવણાદિ ધાતુઓના અલકારોને અને મુવણાદિ ધાતુ
સૂત્રોથી ગુથેલા મહાવસ્ત્રને ધારે નહિ ॥૯॥ જે ભગવત્પ્રસાદભૂત પણ કેસર
કુકુમાદિ સૌભાગ્યદ્રવ્યમિશ્રિત ચંદન મળે તેને પણ 'ભગવત્પ્રસાદનો તિર-
સ્કાર ન થાય' એવી બુદ્ધિથી આગળીના અથથીજ ચઢણુ કરીને ગળામા
ધારે પણ લવાટાદિ અગોમા ધારે નહિ ॥૧૦॥ તથા વિધવા ભગવત્પ્રસાદ
ભૂત એવાપણ પુષ્પહારાદિકને ભક્તિથી સ્વીકારી સુંધીને વિસર્જન કરે પણ

॥૧૧॥ ન ચ સૂક્ષ્માણિ વસ્ત્રાણિ ચિત્રાણિ ચ ન ધારયેત્ । કઞ્ચુકં
પરિદધ્યાન્નો વાસો વા વિકૃતં ક્વચિત્ ॥૧૨॥ ન રક્ષયેત્પાણિપાદં
દન્તાંશ્ચ નલ્લરાનપિ । ન ધારયેત્કુક્કુમં ચ ન કુર્યાદ્દાલપત્રિકામ્
॥૧૩॥ ન વૈ સુવાસિનીવેપં ન પુંવેપં ચ કદ્દિચિત્ । સન્યાસિન્યા ન
વેપં ચ ન નર્તકયાશ્ચ ધારયેત્ ॥૧૪॥ નોત્પાટયેદ્દાલકેશાન્ન ચ
વ્યર્થં પરિભ્રમેત્ । નોપવેદ્યં ચાન્યગૃહં ગચ્છેદેકાકિની ક્વચિત્ ॥૧૫॥
વૃદ્ધસ્યાપિ ન પિત્રાદેરુત્સન્ને કાપ્યુપાવિશેત્ । શ્વાશુર્યવત્પૈત્રપક્ષે

ગળાદિકમાં ધારે નહિ ॥૧૧॥ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો કે જેના ધારણથી પણ અગ-
દર્શન થાય તેવાને ન ધારણ કરે તથા વિચિત્ર રંગથી રંગેલાં વસ્ત્રોને ધારે
નહિ તથા કચુક (સ્ત્રીને ઉચિત ડાગલી) ને ધારે નહિ. તથા વિકૃત-દેશ-
કુળાચારવિરૂદ્ધ વસ્ત્રને કદાપિ ધારે નહિ ॥૧૨॥ હાથપગને અળતો આદિ-
કવડે રંગે નહિ તથા નખ અને દાંતને રંગે નહિ. કુક્કુમને ધારણ કરે નહિ
તેમ ભાલમાં કુંકુમાદિકવડે પત્રાકારે ચિતરાતી શોભાજનક રેખામયી ભાલ-
પત્રિકાને ધારે નહિ ॥૧૩॥ વિધવા સુવાસિનીનો વેષ જે તાટક કકણ
નાસાભૂષાદિકના ધારણરૂપ છે તેને ક્યારેય નજ ધારણ કરે. પુરૂષના વેષને
ન ધારે. (આ પ્રતિષેધ સ્ત્રીસાધારણ છે પણ વિધવાને અધિક પાપ જણાવા
માટે વિશેષપણે અહીં ઉપદેશ કર્યો છે) તથા સન્યાસિનીનો વેષ જે કાપાય
વસ્ત્ર દડ કમંડળ આદિકના ધારણરૂપ છે તેને અને નાચનારી નારીના વેષને
ધારે નહિ ॥૧૪॥ ભાલવિશાળતાથી થતી શોભાના સંપાદનની ઇચ્છાથી
ભાલકેશોનું જે ઉપાડવું અનાચારપ્રાપ્ત છે તેને નજ કરે. (યદ્યપિ મુડન પ્રાપ્ત
છે તો આ પ્રતિષેધનો પ્રસંગ નથી, તથાપિ કેશધારણની અભ્યનુસાનો જે
પક્ષ તેમાં આ પ્રતિષેધનો પ્રસંગ જણવો) વ્યર્થ અહીં તહીં લભે નહિ. પર-
ઘેર એકાકિની બેસવા ક્યારેય જાય નહિ ॥૧૫॥ વૃદ્ધ એવા પણ પિતા
આદિકના ખોળામાં કદાપિ બેસે નહિ. (આ પ્રતિષેધ સામાન્યતઃ સિદ્ધ છે
પણ વિધવાને અધિક પ્રત્યવાય જણાવાના અભિપ્રાયથી વિશેષપણે પ્રવર્ત્યો છે.
આગળ પણ ત્યાં ત્યાં એમજ જણવું) શ્વશુરપક્ષીય જનોની સન્નિધિમાં
જેમ એમ પિતૃપક્ષીય જનોની સન્નિધિમાં પણ ઉપહાસવચનને બોલે નહિ

નોપહાસવચો વદેત્ ॥૧૬॥ ન ગ્રામ્યધર્મવાર્તા ચ માતુરગ્રે વદેચ્છ
સા । ન ચાન્યયોપિતોઽપ્યગ્રે વાર્તાઃ શૃંગારિકાશ્ચરેત્ ॥૧૭॥ ન હોલો-
ત્ક્રીડનં કુર્યાન્નાપશબ્દાન્વદેત્કચિત્ । મિથ્યાપવાદં ન વદેદ્દયા-
દ્રાલિં ચ નૈવ સા ॥૧૮॥ ન ચ શ્વશુરપક્ષીયૈર્નિર્લજ્ઞા ઘાદમાચરેત્ ।
ન પાપદુષ્ટયા નાર્યા મૈત્રીં કુર્યાત્કદાચન ॥૧૯॥ તથા પરિવ્રાજકયા
દૂત્યા સ્ત્રીપુંસયોરપિ । શૂદ્રાદવરજાત્યા ચ મૈત્રીં નૈવાચરેત્ સા
॥૨૦॥ ન યવન્યા ન કામુક્યા પાપણ્ડિન્યા ચ યોપિતા । અવતારેષ્વ-
વિશ્વસ્તા યા હરેશ્ચ તયા સહ ॥૨૧॥ નિર્લજ્ઞયૌપધિવિદા મન્થન-

॥૨૨॥ ગ્રામ્યધર્મવાર્તાની માતાની આગળ પણ વદે નહિ (દીકરીને માતાની
સાથે સલાપણુમા લગ્નલકર કાઢ પણુ નથી, તો આ સબન્ધથી તેવો પ્રસંગ
આવે, માટે તેનો પ્રતિબંધ કર્યોછે) શૃંગારસસબન્ધી સ્ત્રીપુરુષોની વાતની
નજ કરે પુરુષોની આગળજ જેમ એમ અબળાઓની આગળ પણુ ન
કરે ॥૧૭॥ વિધવા હોળીની રમતને ક્યારેય નજ કરે અપશબ્દોને નજ
ઉચ્ચારે કોઈની ઉપર મિથ્યાપવાદને આરોપે નહિ કોઈનેપણુ ઉદ્દેશીને
ગાળિ-નિંદાગર્ભિત કઠોરવચનને વદે નહિ ॥૧૮॥ શ્વશુરપક્ષીય જનો સાથે
નિર્લજ્જ થઈને વાદને નજ કરે (વાદને નજ કરે, તેમા પણુ નિર્લજ્જ
થઈ વાદને નજ કરે, શ્વશુરપક્ષીય જનો સાથે તો ખીલકુલ નિર્લજ્જ થઈ
વાદને નજ કરે, તેમા પણુ વિધવા તો ખીલકુલ વાદને નજ કરે) પરપુરુષના
પ્રસંગવાળી નારીની સાથે મૈત્રીને કદાપિ ન કરે ॥૧૯॥ તથા વિધવા સન્યા-
સિની સાથે મૈત્રીને ન કરે. (યદ્યપિ ત્યાગધર્મમા પ્રવર્તેલી આ છે, અથાપિ
એણીને પરગૃહે ભ્રમણાદિકનો પ્રસંગ મહાન છે) તથા સ્ત્રીપુરુષનુ એકા
તમા સંઘટનને કરાવનારી દૂતીની સાથે મૈત્રીને ન કરે તથા શુદ્ધથકી નીચ
ભતિ જે સકરભતિ તેમા જન્મેલી નારીની સાથે મૈત્રીને નજ કરે ॥૨૦॥
જે યવનભતિમા જન્મેલી હોય, જે કામાકુળ હોય, જે પાપકર્માર્ગમા રહેલી
હોય, જે લગવાનના અવતારોમા વિશ્વાસે વર્ણત હોય, જે નિર્મયદા લગ્ન-
રહિત હોય, જે વશીકરણુ ગર્ભપાતનાદિ ઓપધિને ભણુનારી હોય, જે
કામતત્ત્વપ્રસિદ્ધ મત્ર યત્રાદિકને ભણુનારી હોય, જે ગર્ભપાતનશીલ હોય,

હયા તથા । મૈત્રીં ન ગર્ભપાતિન્યા કુર્યાત્સા ધૂર્તયા ન ચ ॥૨૨॥
 અમિશસ્તસ્ય પુંસશ્ચેદ્વહે નારી પતિવ્રતા । ભવેત્તર્હાપિ તદ્દેહં ન
 ગચ્છેત્તાં સમીક્ષિતુમ્ ॥૨૩॥ સ્વતોઽતિનીચજાતેશ્ચ ધર્મવત્યા અપિ
 સ્ત્રિયાઃ । ઉપવેદું ગૃહે નૈવ ગચ્છેન્નારી વિભર્તૃકા ॥૨૪॥ જીવિકા-
 માત્રપર્યાપ્તં ધનં સ્યાદાત્મનસ્તુ યત્ । ન કુર્યાદ્ધર્મકાર્યેઽપિ વ્યયં
 તસ્ય કદાચન ॥૨૫॥ વ્યયે કૃતે તુ સા નારી જીવિકાર્થં પરાશ્રયાત્ ।
 ભ્રષ્ટા ભવેત્સ્વીયધર્માત્સંશયો નાત્ર વિચિતે ॥૨૬॥ વિવાહં પાન્થસાર્થં
 ચ નૃત્યં ગીતં જનોત્સવમ્ । દ્રુપું ન ગચ્છેદ્વિધવા સુવેપં પુરુષં તથા
 ॥૨૭॥ પશ્યેન્મુખં ચ નાઽઽદર્શં વ્રજેન્નૈકાકિની કચિત્ । સ્વચ્છન્દં

જે ધૂર્ત-હનારી હોય, તે આ નારીઓ સાથે મૈત્રીને નજ કરે ॥૨૨-૨૨॥
 જે પુરૂષ લોકપવાદવાળો હોય અને સ્ત્રીતો પતિવ્રતા હોય, તે પતિવ્રતાના
 દર્શન કરવા તે લોકપવાદને પામેલાને ઘેર નજ નય તે લોકપવાદવાળા
 પુરૂષના ગૃહમાં પ્રવેશમાત્ર પણ નિહિત છે ॥૨૩॥ યદપિ પાતિવ્રતધર્મમાં
 નિષ્ઠાવાળી હોય, પણ જે તે પોતાથકી અત્યંત નીચભૂતિની હોય તો તેણીના
 ગૃહપ્રતિ વિભર્તૃકાએ એસવામાટે નજ નવું ॥૨૪॥ જે ધન પોતાની જીવિકા
 માત્રમાં પર્યાપ્ત હોય (સ્વજીવનમાટે અલ હોય) તે ધન વિધવાએ ધર્માર્થે
 પણ કદાપિ વ્યય કરી દેવું નહિ યદપિ ધર્માર્થે કરેલા તેના વ્યયમાં અધર્મ
 નથી, તથાપિ તેનો વ્યય કરી દેતા વિધવાને જીવિકાર્થે પરનોજ આશ્રય
 કરવો પડે, તેમ થાય તો પરપુરૂષના સસર્ગથી (જુદ્ધિથી કે પ્રમાથી)
 બ્રહ્મચર્યરૂપ સ્વધર્મનો બ્રશપ્રસંગ આવે, આમાં સશય નથી તો પાપા
 આરથકી સરક્ષણ થવામાટે 'જીવિકામાત્રપર્યાપ્ત ધનનો વ્યય વિધવાએ ન
 કરવો' એમ ભગવાને આદેશ કર્યો છે ॥૨૫-૨૬॥ વિવાહોત્સવ, પાન્થ-
 સાર્થ-દેશાંતરથી આવેલો વટેમાર્ગુ પુરૂષસંઘ અને રાજસૈન્ય, નૃત્ય, ગીત-
 સ્થાન, લેગા થઇને બગીચાદિકમાં ભોજનાદિ ઉત્સવમાં પ્રવર્તેલા જનોનો
 ઉત્સવ અને માર્ગમાં વિચરતા સુવેપ-વસ્ત્ર ભૂપણાદિકથી સમલકૃત રાજ
 કુમારાદિ પુરૂષને જોવામાટે વિધવા નજ નય ॥૨૭॥ દર્પણમાં પોતાના
 મુખને જુવે નહિ (દર્પણમાં સ્વમુખશોભાનુ દર્શન તો સધવાઓને સમુ

પુરુષાન્નૈવ વીક્ષેત ક્રીડતઃ ક્વચિત્ ॥૨૮॥ કામાન્નેક્ષેત પુરુષં ન
સમ્ભાષેત ન સ્પૃશેત્ । ન તદ્વાર્તાં ચ શૃણુયાત્સચ્છાસ્ત્રીયકથાં વિના
॥૨૯॥ વ્યાઘ્રાહ્યમ્બુભીત્યાદાવાપદિ સ્પર્શભાષણે । પુંસો જાતે તુ
નૈવ સ્યાદ્દોષોઽથ સ્તનપસ્ય ચ ॥૩૦॥ ધૌતશુષ્કં ચ ધૌતાદ્ઞં નવીનં
ચાંશુકં વિના । પુંસો ધાર્યં સ્પૃશેન્નૈવ તદક્લસ્યં ચ નાંશુકમ્ ॥૩૧॥
ન પુંસશ્ચિન્તનં કુર્યાદ્દુદયે કામભાવતઃ । ન લિલેન્ન સ્પૃશેચ્ચિયં
પુત્તલં ગ્રામ્યધર્મિ ચ ॥૩૨॥ બુદ્ધિર્પૂર્વં ન વીક્ષેત પશુપક્ષ્યાદિમૈથુ-

ચિત છે) કોઈપણ સ્થળે એકાકિની જાણ નહિ. સ્વચ્છંદપણે ક્રીડા કરતા
પુરુષોને ક્યારેયપણ નજ જુવે ॥૨૮॥ કામભાવથી (બુદ્ધિર્પૂર્વક) પરપુ-
ષને નજ જુવે. (માર્ગમાં જતાં દૃષ્ટિમાર્ગમાં પુરુષ પડેજ, પરંતુ ‘આ દૃષ્ટવ્ય
છે’ એવી બુદ્ધિથી ન જુવે) તથા વિધવા (સમીપના બન્ધુથકી બીજા)
પુરુષની સાથે જોડે નહિ તથા તેનો સ્પર્શપણ કરે નહિ. પુરુષસંબન્ધી
૩૫ શુભ્રતા વર્ણનવાળી સચ્ચાચક્રથાથકી બીજા વાતાને સાંભળે નહિ
॥૨૯॥ વ્યાઘ્ર સર્પ અગ્નિ જળ આદિક ભયાપત્તિમાં પુરુષનો સ્પર્શ અને
તેની સાથે ભાષણ વિધવાને દોષમાટે નથી. અનાપત્તિમાં પણ સ્તનપાન-
યોગ્ય વયમાં વર્તતા નાના બાળકનો સ્પર્શ દોષમાટે નથીજ થતો ॥૩૦॥
જે ધોયુંથકું સુકાએલું હોય, જે ધોયુંથકું ભીનું હોય અને જે દુકાનથકી
આલેલું નહિ ધારેલું નવીન હોય, આ વસ્ત્રોથકી બીજા પુરુષના વસ્ત્રને
વિધવા નજ સ્પર્શ કરે. પુરુષના અંગમાં રહેલા વસ્ત્રને નજ સ્પર્શ કરે
એમાં તો કાંઈ કહેવાનુંજ નથી, (તેના અંગમાં રહેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શતો
તેના સ્પર્શતુલ્ય હોવાથી સર્વથા પરિત્યાજ્ય છે) ॥૩૧॥ વિધવા મનમાં
કામભાવથી પુરુષનું ચિંતન ન કરે. તથા પુરુષના ચિત્રને કામથી ચિતરે
નહિ. (આ બંને સધવાઓ કરતાં પણ વિધવાઓને અધિક પાપસંપાદક
છે) તથા ગ્રામ્યધર્મમાં આસક્ત આકૃતિવાળા કાષ્ટદંતાદિમય પુતળાનો
સ્પર્શ કરે નહિ. (આથી કેવળ પુરુષચિત્રના સ્પર્શમાં બહુધા દોષ નથી
એમ સૂચવ્યું) ॥૩૨॥ ગ્રામ્યધર્મમાં પ્રવર્તેલા પશુ પક્ષી આદિકને બુદ્ધિ-
પૂર્વક જુવે નહિ. અત્યાવશ્યક વ્યાવહારિક કે આભ્યુદયિક. (ત્રિવર્ગ-

નમ્ । સિદ્ધત્વપિ સ્વકાર્યે ચ પુંસા મૈત્રં તુ નાચરેત્ ॥૩૩॥ પુંસો મૂઝમલોત્સર્ગસ્યલે કુર્યાન્ન તત્ક્રિયામ્ । પુંસો દૃષ્ટ્યા નિજાં દૃષ્ટિં નિવધ્યેક્ષેત ન ક્વચિત્ ॥૩૪॥ અવદન્તી નરં નૈવ વોધયેત્કરહઃપ્રમૈઃ । પદ્યેત્પુંસો ન ગુહ્યાન્નં વિધવા ધર્મસંસ્થિતા ॥૩૫॥ ધનુર્માનાન્તરે-
 નૈવ પુંસો દૂરં વ્રજેત્સદા । દેવાલયાલ્પાધ્વમહે રક્ષ્યં પુંસ્પર્શતો
 વપુઃ ॥૩૬॥ યત્રોર્ધ્વભૂમિકાયાં તુ સુત્તઃ સ્યાત્પુરુષો ગૃહે । નિશિ
 તત્ર સ્વપેન્નૈકા તદૂર્ધ્વં તદધોઽપિ વા ॥૩૭॥ પુંસભાદૃશ્યદ્દત્તુન્દ-
 સસ્થિર્નોપવિશેત્કચિત્ । ચાપલ્યં કરપાદસ્ય ન કુર્યાદ્દગ્ધર્ષણમ્

સંબન્ધી) પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું હોય તોપણ પુરૂષની સાથે મૈત્રીને તો વિધવા ન કરે ॥૩૩॥ જે સ્થળમાં પુરૂષો મળી મૂઝમલોત્સર્ગને કરતા હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયા વિધવાઓએ ન કરવી પુરૂષની દૃષ્ટિસાથે પોતાની દૃષ્ટિને આંધીને કદાપિ પુરૂષને જુવે નહિ (માર્ગમાં કદાચિત્ પુરૂષ દૃષ્ટિ-
 માર્ગમાં પડેજ, પરંતુ પરસ્પર દૃષ્ટિનો સંયોગ તો લાગ કરવો) ॥૩૪॥ ધર્મિષ્ઠ વિધવા જે કોઈ પુરૂષ અન્યકાર્યમાં વ્યાસક્ત હોતાં તેને કોઈ બાબત જણાવવી હોય તો તેના નામના ગ્રહણપૂર્વક વાણીથીજ તે બાબત જણાવે, પણ હસ્તચેષ્ટાથી કે ચક્ષુચેષ્ટાથી નહિ કેમ તો તે ચેષ્ટા શીળમતના દૂષણરૂપ છે. તથા પુરૂષના ગુણ અંગને જુવેજ નહિ. (બળાત્ દૃષ્ટિમાર્ગમાં પડી જતાં તેને નિહિત સમઝીને નેત્રને તત્ક્ષણ મીંચી દબને અન્યત્ર ખસી જવું) ॥૩૫॥ ચાલતા કે ઉભા રહેલા પુરૂષથકી ચાર હાથ છેટેજ સદાય ચાલે. સાંકડા માર્ગમાં દેવાલયમાં અને લગવાનના ઉત્સવપ્રસંગોમાં ચાર હાથ વ્યવધાનનો અવકાશ નહિ હોવાથી ફક્ત પુરૂષના સ્પર્શનો લાગ કરવો જેરીતે પુરૂષના અગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું. ત્યાં ચાર હાથ છેટે ચાલવાના નિયમનો લગ થાય તેમાં દોષ નથી ॥૩૬॥ જે ઘરમાં મેડાઉપર પુરૂષ એકલોજ સુતો હોય તે ઘરમાં તેથી ઉપલા (ત્રીજા) માળમાં પણ કે તેથી નીચેના (પહેલા) માળમાં પણ રાત્રિએ વિધવા એકાકિની સુવે નહિ ॥૩૭॥ વક્ષ-સ્થળ ઉદર અને સાથળ પુરૂષની દૃષ્ટિએ જેરીતે ન પડે તે રીતે તેતે અવયવોને વસ્ત્રથી આચ્છાદન કરીને સદાય રહેવું.

નમ્ । સિદ્ધત્વપિ સ્વકાર્યે ચ પુંસા મૈત્રં તુ નાચરેત્ ॥૩૩॥ પુંસો મૂત્રમલોત્સર્ગસ્થલે કુર્યાન્ન તત્ક્રિયામ્ । પુંસો દૃષ્ટ્વા નિજાં દૃષ્ટિં નિવધ્યેક્ષેત ન ક્વચિત્ ॥૩૪॥ અવદન્તી નરં નૈવ વોધયેત્કરદ્વયમૈઃ । પદયેત્પુંસો ન ગુહ્યાન્નં વિધવા ધર્મસંસ્થિતા ॥૩૫॥ ધનુર્માનાન્તરે-
 ણૈવ પુંસો દૂરં ઘ્રજેત્સદા । દેવાલયાલ્પાધ્વમહે રક્ષ્યં પુંસ્પર્શતો વપુઃ ॥૩૬॥ યત્રોર્ધ્વભૂમિકાયાં તુ સુતઃ સ્યાત્પુરુષો ગૃહે । નિશિ તત્ર સ્વપેન્નૈકા તદૂર્ધ્વં તદ્ધોડપિ વા ॥૩૭॥ પુંસભાદૃશ્યહત્તુન્દ-
 સક્થિર્નોપવિશેત્કચિત્ । ચાપલ્યં કરપાદસ્ય ન કુર્યાદન્નધર્ષણમ્

સંબન્ધી) પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું હોય તોપણ પુરૂષની સાથે મૈત્રીને તો વિધવા ન કરે ॥૩૩॥ જે સ્થળમાં પુરૂષો મળખૂતોત્સર્ગને કરતા હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયા વિધવાઓએ ન કરવી. પુરૂષની દૃષ્ટિસાથે પોતાની દૃષ્ટિને બાંધીને કદાપિ પુરૂષને જીવે નહિ (માર્ગમાં કદાચિત્ પુરૂષ દૃષ્ટિ-
 માર્ગમાં પડેજ, પરંતુ પરસ્પર દૃષ્ટિનો સંયોગ તો લાગ કરવો) ॥૩૪॥ ધર્મિષ્ઠ વિધવા જે કોઈ પુરૂષ અન્યકાર્યમાં વ્યાસક્ત હોતાં તેને કોઈ બાબત જણાવવી હોય તો તેના નામના ચઢણપૂર્વક વાણીથીજ તે બાબત જણાવે, પણ હસ્તચેષ્ટાથી કે અક્ષુચેષ્ટાથી નહિ. કેમ તો તે ચેષ્ટા શીળત્રતા દૂષણરૂપ છે. તથા પુરૂષના ગુહ્ય અંગને જીવેજ નહિ. (બળાત્ દૃષ્ટિમાર્ગમાં પડી જતાં તેને નિહિત સમઝીને નેત્રને તત્ક્ષણ મીંચી દધને અન્યત્ર ખસી જવું) ॥૩૫॥ ચાલતા કે ઉભા રહેલા પુરૂષથકી ચાર હાથ છેટેજ સદાય ચાલે. સાંકડા માર્ગમાં દેવાલયમાં અને લગવાનના ઉત્સવપ્રસંગોમાં ચાર હાથ વ્યવધાનનો અવકાશ નહિ હોવાથી ફક્ત પુરૂષના સ્પર્શનો લાગ કરવો. જેરીતે પુરૂષના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું. ત્યાં ચાર હાથ છેટે ચાલવાના નિયમનો ભંગ થાય તેમાં દોષ નથી ॥૩૬॥ જે ઘરમાં મેડાઉપર પુરૂષ એકલોજ સુતો હોય તે ઘરમાં તેથી ઉપલા (ત્રીજા) માળમાં પણ કે તેથી નીચેના (પહેલા) માળમાં પણ રાત્રિએ વિધવા એકાકિની સુવે નહિ ॥૩૭॥ વક્ષઃસ્થળ ઉદર અને સાથળ પુરૂષની દૃષ્ટિએ જેરીતે ન પડે તે રીતે તેતે અવયવોને વસ્ત્રથી આચ્છાદન કરીને સદાય રહેવું.

॥૩૮॥ પૈત્રશ્વાગુર્યપક્ષાભ્યાં છન્નં પુંસા ન કેનચિત્ । સ્ત્રિયા વ્યવ-
હરેત્તસૈ ન દદ્યાન્નાદદીત તત્ ॥૩૯॥ સ્વબન્ધુનાપિ ચૈકેન યૂના સહ
પથિ ક્વચિત્ । તારુણ્યે વિધવા નૈવ ગચ્છેન્નોપવિશેદ્રહઃ ॥૪૦॥
ભાષણસ્પર્શવીક્ષાદિ પુંસો યત્તુ નિપેધિતમ્ । તદ્વાસન્નસ-
મ્બન્ધિપુમ્મ્યોઽન્યત્રાવગમ્યતામ્ ॥૪૧॥ પિતા ભ્રાતા પિતૃવ્યશ્ચ
તત્પુત્રાસ્તત્સુતાદયઃ । માતામહો માતુલશ્ચ તત્પુત્રાસ્તત્સુતાદયઃ
॥૪૨॥ માતૃપ્ત્વસુઃ પતિઃ પુત્રાસ્તથા પિતૃપ્ત્વસુઃ પતિઃ । તત્પુત્રા
ગુરુતત્પુત્રાવન્નદાતા ચ તત્સુતઃ ॥૪૩॥ સમ્ભાતૃકશ્ચ શ્વશુરસ્તથા
જ્યેષ્ઠાશ્ચ દેવરાઃ । તેષાં પુત્રાશ્ચ દૌહિત્રા દુહિતૃપતયસ્તથા ॥૪૪॥

તથા પુરુષોની પાસે હસ્તપાદાદિકની ચેષ્ટા ન કરે અને તેને અવયવોને
ઘસે નહિ ॥૩૮॥ તથા વિધવાએ પિતાના સંબન્ધિઓ કે શ્વશુરના સંબ-
ન્ધિઓ જેમ ન જાણે તેમ ગુપ્તપણે કોઈ પણ પુરુષની સાથે સ્ત્રીદ્વારા પણ
વ્યવહાર કરવો નહિ. તેમજ પુરુષને સ્ત્રીદ્વારા કાંઈ પણ આપવું નહિ
તેમ તેમજ સ્ત્રીદ્વારા કાંઈ પણ લેવું નહિ ॥૩૯॥ યુવાવયમાં વર્તતી વિધવા
યુવાવયમાં વર્તતા પોતાના ભ્રાતાદિ બન્ધુજનની સાથેપણ માર્ગમાં એકા-
કિની કદાપિ જાય નહિ અને એકાંતમાં તેની સાથે બેસે નહિ ॥૪૦॥ જે
આ પુરુષના સંભાષણ સ્પર્શ દર્શનાદિકનો પ્રતિષેધ વિધવાધર્મમાં નિષ્-
પણ ક્યો તે તો સમીપસંબન્ધિ પુરુષોયજી જીજ પુરુષોવિષે જાણવો.
સમીપસંબન્ધી પુરુષોના સ્પર્શાદિકમાં વિધવાને દોષ નથી ॥૪૧॥ સમીપ-
સંબન્ધિઓને કહેછે-પિતા, ભ્રાતા, કાકો, ભાઈના પુત્રો, કાકાના પુત્રો,
ભાઈના પુત્રોના પુત્રો તથા કાકાના પુત્રોના પુત્રો અને તેઓની દીકરીઓના
પુત્રો વિગેરે. તથા માતામહ, મામો, મામાના પુત્રો, મામાના પુત્રોના
પુત્રો અને તેમની દીકરીઓના પુત્રો વિગેરે. તથા માશીનો પતિ અને
તેના પુત્રો તથા કોઈનો પતિ અને તેના પુત્રો તથા આચાર્ય અને તેનો
પુત્ર તથા અન્નદાતા અને તેનો પુત્ર તથા ભ્રાતાએ સહિત સાસરો તથા જેહો
દીયરો અને તે બંનેના પુત્રો તથા પોતાની પુત્રીઓના પુત્રો અને દીકરી-
ઓના પતિઓ (જામાતાઓ) તથા પોતે વિધવાના પુત્રો, પુત્રોના પુત્રો

પુત્રપૌત્રાદયઃ સ્વસ્યા પતે સમ્યન્વિનૌ મતાઃ । તત્સ્પર્શભાષણેક્ષાસુ
 ન દોષો યદિ ધાર્મિકાઃ ॥૪૫॥ ન કપાટાવૃતે ગેહે વિજને વા
 સ્યલે ક્વચિત્ । સ્વપિત્રાપિ સદ્દાસીત વિધવૈશકિની ધ્રુવમ્ ॥૪૬॥
 સ્વસમ્યન્વિજના પતે પાપિનો વિમુક્તાઃ પ્રભોઃ । યદિ સ્યુસ્તાર્હિ
 તાન્નૈવ ભાષયેચ ન સા સ્પૃશેત્ ॥૪૭॥ હિત્વા તાન્પાપિનઃ સાધ્વી
 નિષ્કામઘતરક્ષકમ્ । પોષકં ત્વાશ્રયેદન્યં પિતૃભ્રાતૃસુતૈઃ સમમ્
 ॥૪૮॥ પિતૃવત્પોષયેદ્યઃ સ્વં ધર્મં ચ પરિપાલયેત્ । સ ઇવ હિ પિતા
 પ્રોક્તો ન સ્વધર્મસ્ય ઘાતકઃ ॥૪૯॥ ભ્રાતૃવત્પોષયેદ્યઃ સ્વં ધર્મં ચ

અને તેમની દીકરીઓના પુત્રો વિગેરે આ પિતા આદિક સમીપના સખ
 ન્ધિઓ સમજવા તે આ સખન્ધિઓ જે સ્વધર્મનિષ્ઠ હોઈને બીજાના ધર્મની
 રક્ષા કરનારા હોય તો તેમના સ્પર્શભાષણદર્શનાદિકમા વિધવાને દોષ નથી
 તેમના અગસ્પર્શમા પણ જ્યારે દોષ નથી તો તેમના વસ્ત્રસ્પર્શમા તો દોષ
 ન હોય એમાં કહેવું જ શુ ? ॥૪૨-૪૫॥ સંભાષણાદિકની અનુભૂતિ આપી
 એટલામાત્રથી યુવતિ વિધવા યુવા પિતાસાથે પણ કમાડાદિકથી આવરણ-
 વાળા (બંધીના) ગૃહમા કે જનવર્ણત સ્થળમા એકાકિની ક્યારેય રહે
 નહિ ॥૪૬॥ જે તે પિતા આદિક સખન્ધિઓનો ધર્મનિષ્ઠ ન હોય કિંતુ પાપી
 હોય અને લગવદ્વિમુખ હોય તો તેમની સાથે વિધવાએ બોલવું નહિ,
 તેમનો સ્પર્શ કરવો નહિ અને તેમને જોવા પણ નહિ ॥૪૭॥ પતિવ્રતા
 વિધવાનારી તે પાપી સખન્ધિઓનો પરિત્યાગ કરીને નિષ્કામવ્રતમા નિષ્ઠા
 વાળા, અન્નાદિદાનથી પોષણ કરનારા, માટેજ પિતાબ્રાતાસુતને તુલ્ય
 બીજા હોઈ ગૃહિપુરુષનો આશ્રય કરે. (વિધવાને સ્વાત્મ્ય તો સર્વથા
 નિષિદ્ધ છે) ॥૪૮॥ જે (પોતાના વર્ણુથષ્ટી બીજે સંબન્ધરહિત પણ)
 પુરુષ પોતાનું પિતાની પેઠે પોષણ કરે અને નિષ્કામવ્રતરૂપ ધર્મનું પરિપા-
 લન કરે તેજ પિતા કહ્યો છે. 'પાતીતિ પિતા' પાળે તે પિતા કહેવાય, એમ
 સાર્થક નામ છે, 'સ પિતા યસ્તુ પોષકઃ' એવી સ્મૃતિ છે, 'આ તો જનક
 છે' એટલામાત્રથી પાપાચાર પણ પિતૃપદને યોગ્ય નથી જે સ્વધર્મનો
 ઘાતક હોય તે પિતા કહ્યોજ નથી ॥૪૯॥ જે પોતાનું બ્રાતાની પેઠે પરિપોષણ

પરિપાલયેત્ । આતા સ એવ હિ પ્રોક્તો ન સ્વધર્મસ્ય ઘાતકઃ ॥૫૦॥
 પુત્રવત્પોપયેચઃ સ્વં ધર્મં ચ પરિપાલયેત્ । પુત્રઃ સ એવ હિ પ્રોક્તો
 ન સ્વધર્મસ્ય ઘાતકઃ ॥૫૧॥ શારીરસમ્બન્ધહીના અપિ તે ધર્મરક્ષ-
 કાઃ । પિત્રાદિતુલ્યા વિજ્ઞેયા મિત્રવર્ણા અપિ ધ્રુવમ્ ॥૫૨॥ તત્સ્પ
 ર્શમાપણેક્ષાસુ સ્પર્શે તદ્વાસસામપિ । વિધવાયા ધર્મવત્યા દોષો-
 નાસ્ત્યેવ નિશ્ચિતમ્ ॥૫૩॥ પિતૃધ્રાત્રાદયો યસ્યા ન સ્યુઃ સમ્બ-
 ન્ધનો જનાઃ । સા ધર્મરક્ષામિચ્છુશ્ચેદાશ્રયેદ્ધર્મરક્ષકમ્ ॥૫૪॥
 સ્વતત્ત્વા ન ભવેત્કાપિ નારી ધર્મપરાયણા । જ્ઞાતેરભાવિ રાજાનમા-
 શ્રયેદ્ધર્મરક્ષકમ્ ॥૫૫॥ જાતિઅંશકરં કર્મ કિંચિદપ્યાચરેન્ન સા ।
 જાતિશુદ્ધિર્યતો હેતુર્બુદ્ધિશુદ્ધેરુદીર્યતે ॥૫૬॥ અથ યસ્યા જીવિકા

કરે અને નિઃકામધર્મનું પરિપાલન કરે તે બ્રાતા કહ્યો છે, ‘વિમર્તીતિ બ્રાતા’
 આવી વ્યુત્પત્તિથી ધારણુ પોપણુ કરવાવડે અન્વર્થ નામ છે, સ્વધર્મનો
 ઘાતક બ્રાતા કહ્યો નથી. જે પોતાનું પુત્રની પેઠે પોપણુ કરે અને સ્વધર્મનું
 પરિપાલન કરે તેજ પુત્ર કહ્યો છે, ‘પુનાતીતિ પુત્રઃ’ આવી વ્યુત્પત્તિથી ધર્મ-
 પરિપાલનથી પવિત્ર કરનાર છે અને પોપણુ કરનાર છે માટે પુત્રશબ્દની
 સાર્થકતા છે, સ્વધર્મનો ઘાતક પુત્ર કહ્યો નથી. (આવાના વશમાં વર્તતી
 વિધવા પિતાદિકનાજ વશમાં વર્તે છે) ॥૫૦-૫૧॥ તે આ સ્વધર્મરક્ષક
 સ્વપોપક પુરૂષો ભલે શરીરસંબન્ધે રહિત હોય અને ભિન્ન વર્ણના હોય તો
 પણ નિશ્ચે પિતા આદિકને તુલ્યજ લાણુવા ॥૫૨॥ આવા આ પિત્રાદિ-
 તુલ્ય પુરૂષોના દર્શન લાપણુ સ્પર્શમાં તથા તેમના વસ્ત્રસ્પર્શમાં પણ ધર્મ-
 વાળી વિધવાને હોષ છેજ નહિ ॥૫૩॥ જે વિધવાને પિતાબ્રાતાઆદિક
 સમીપસંબન્ધી જનો ન હોય તે વિધવા જે સ્વધર્મસંરક્ષણને ઈચ્છતી હોય
 તો ધર્મરક્ષક પિત્રાદિતુલ્ય પુરૂષનો આશ્રય કરે, પણ કદાપિ સ્વતત્રપણે
 વર્તે નહિ. ધર્મપરાયણુ વિધવાએ એમજ વર્તવું. જે જ્ઞાતિજન પણ ન હોય
 તો ધર્મરક્ષક રાજાનો આશ્રય કરે ॥૫૪-૫૫॥ જાતિમાંથી બ્રહ્મ કરનાર
 અલક્ષ્યલક્ષણાદિ કાંઈ પણ કર્મ વિધવાએ કરવું નહિ, કારણ કે શુદ્ધિની
 શુદ્ધિમાં જાતિની શુદ્ધિ હેતુ છે. અન્યથા તો મનની મલિનતાને લીધે ધર્મ-

તુ ક્રયવિક્રયકર્મણા । કૃપિસેવાદિના યા સ્યાત્તમ્યા નિર્ણય ઉચ્યતે ॥૫૭॥
 ભાષણં સ્પર્શનં પુંસો વ્યવહારેઽપ્ર ચેદ્ભવેત્ । તાવત્કાલં તુ
 તત્કુર્યાદ્યતઃ સા જીવિકા મતા ॥૫૮॥ કુલોચિતં ન ચેત્કુર્યાદ્યવ-
 હારં સ્વજીવને । પરાશ્રયાત્તદા શ્રદ્ધા સા નિષ્કામત્તાદ્ભવેત્ ॥૫૯॥
 શ્રીચિષ્ણોઃ પૂજનં કાર્યં યથાલબ્ધોપચારકૈઃ । મનસિ પ્રતિમાયાં ચ
 શ્લેષો ભર્તા સ એવ ચ ॥૬૦॥ તન્નામમન્ત્રસ્ય જપં કુર્યાદ્ધિત્યં સ્વશ-
 ક્તિઃ । દિવા રાત્રૌ ચ કાર્યેષુ સર્તવ્યો હરિરેવ હિ ॥૬૧॥ ક્ષતૌ
 ચ સૂતકે રોગે માનસં ત્વર્ચનં હરેઃ । સ્વયં કુર્યાદ્વાહ્યપૂજાં કારયેદ
 ન્યયોપિતા ॥૬૨॥ આવશ્યકં ગૌહકાર્યં કૃત્વા સા સકલં દિનમ્ ।
 ભક્તિમેવ હરેઃ કુર્યાદ્ધ્યર્થં કાલં તુ ન ક્ષિપેત્ ॥૬૩॥ ન ભક્ષયેત્સા

થકી પ્રચ્યુતિ થાય ॥૫૬॥ હવે જે વિધવાને તૃણ કાષ્ઠાદિકના ક્રયવિક્રયરૂપ
 (વેચાતું લેવાદેવારૂપ) કે કૃષિકર્મરૂપ કે સેવાકર્મરૂપ કૃણપ્રાપ્ત જીવિકા હોય
 તેણીને તો પુરૂષસાથે ભાષણાદિ અવશ્ય કરવું પડે, તો તેમા ધર્મનિર્ણય કરું
 છુ ॥૫૭॥ જેટલા કાળપર્યંત તૃણકાષ્ઠાદિ વેચાતું લેવા દેવારૂપ કે કૃષ્યાદિ
 જીવિકાવ્યવહાર કરવાનો હોય તેટલા કાળપર્યંત પુરૂષોસાથે ભાષણસ્પર્શ
 દિકમા વિધવાને હોય નથીજ, કેમકે તે જીવિકા માનીછે અન્યત્ર સમયમા
 તો સ્પર્શભાષણાદિકને નજ કરે ॥૫૮॥ જે વિધવા જીવનનિમિત્તે કૃણો
 ચિત વ્યવહારને ન કરેતો વૃત્તિદુર્બળતાને લીધે જે કોઈ પરનો આશ્રય
 કરવો પડે, તેમ કરતા વિધવાના ધર્મભૂત નિષ્કામત્તથકી તે બ્રહ્મ થાય
 ॥૫૯॥ સર્વકોષ વિધવાઓએ શ્રીકૃષ્ણનું માનસપૂજન કરવું તથા બાહ્ય
 પૂજન જેવા મળી આવે એવા પુષ્પચન્દનાદિ ઉપચાર પદાર્થોવડે કરવું
 સમસ્ત જગતના પતિ શ્રીકૃષ્ણજી મારા પતિ છે એવી ભાવના કરવી
 ॥૬૦॥ પૂત્રને અતે તે ભગવાનના નામમન્ત્રનો જપ નિત્ય યથાશક્તિ કરવો.
 દિવસે અને રાત્રિએ તે તે ગૃહકાર્યોમા ગુથાયા છતાં પણ શ્રીહરિનુંજ એક
 સ્મરણ કરવાના સ્વભાવવાળી થવું ॥૬૧॥ રમેદર્શન સૂતક અને રોગમા ભગ
 વાનનુ માનસ પૂજનમાત્ર સ્વય કરવું. બાહ્ય પૂજન તો બીજી સ્ત્રીપાસે
 કરાવવું ॥૬૨॥ આવશ્યક ગૃહકાર્ય કરી પરવારતા, અવશેષ આખોજ દિવસ

યતીનાં ચ વર્ણિનામનાશ્રમસ્થસ્ય જનસ્ય ચ દ્વિજ ! । અન્નં ક્ષ્ણ-
પદ્યપિ ધર્મસંસ્થિતા યદ્વક્ષણાન્નશ્યતિ ચૈ મતિઃ શુભા ॥૬૪॥ इति
શ્રીસત્સંજિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ
વિધવાનાં કવરીવન્ધવર્જનાદિધર્મનિરૂપણનામા ત્રયસ્તિશોડશ્યાયઃ ॥૩૩॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—एकादशीस्तथा जन्माष्टम्यादीनि व्रतानि
च । नित्यानि कुर्यात्तत्रार्चो वासुदेवस्य सादरम् ॥१॥ धर्मनिष्ठा
व्रतान्येव सा तु कुर्यान्निरन्तरम् । त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा पक्षव-

લગવદ્લગ્નનથીજ નિર્ગમન કરવો. વૃથા કાળ નજ કાઢવો ॥૬૩॥ હે દ્વિજ !
ધર્મનિષ્ઠ વિધવાએ સંન્યાસિનું અન્ન, બ્રહ્મચારીનું અન્ન અને જે કોઈ અના-
શ્રમીનું અન્ન કોઈ આપત્તિમાં પણ નજ જમવું. (ચકારાત્ અચ્યુતગોત્ર
સાધુઓનું અન્ન જમવું નહિ) તેમના અન્નના લક્ષણથી શુભ મતિનો નાશ
થાયછે. ચિત્તશુદ્ધિ ટળી જાય છે (યતિ આદિક અન્નદાનમાં અધિકારી
નથી, તે તો લિક્ષાથી જીવન કરનારા છે, એમનું અન્નમાં સ્વામિપણું નથી,
અનાશ્રમી તો આશ્રમધર્મે રહિત હોવાથીજ તેની ન્યૂનતા છે) ॥૬૪॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંજિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ વિધવાનાં
કવરીવન્ધવર્જનાદિધર્મનિરૂપણનામા ત્રયસ્તિશોડશ્યાયઃ ॥૩૩॥

૧અધ્યાય ૩૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—हे ब्रह्मन् ! જે એકાદશી જન્માષ્ટમી વિગેરે
મતો નિત્ય (જેના નહિ કરણમાં પ્રત્યવાય થાય) છે તેને અવશ્ય વિધવા
કરે અને તે મતોના અંગપણે આદરથી વિશેષપણે વાસુદેવનું પૂજન મત-
દિતોમાં કરે ॥૧॥ ધર્મપરાયણ વિધવાએ યથાશક્તિ (આગળ કહીશ એવાં)
મતો અવશ્ય કરવાં. તે મતો ત્રિરાત્ર પંચરાત્ર પક્ષમત માસોપવાસમત
વિગેરે કહ્યાં છે. ત્રણ રાત્રિવડે સાધ્ય જે ઉપવાસમત તે ત્રિરાત્ર કહ્યું છે.
પાંચરાત્રિવડે સાધ્ય જે ઉપવાસમત તે પંચરાત્ર કહ્યું છે. એક પક્ષ-
વડે સાધ્ય ઉપવાસમત તે પક્ષમત કહ્યું છે. એક માસે સાધ્ય જે ઉપવાસ-

તમથાપિ વા ॥૨॥ માસોપવાસં વા કુર્યાદ્ધાન્દ્રાયણમથાપિ વા ।
 રુચ્છં પરાકં વા કુર્યાત્તત્તરુચ્છમથાપિ વા ॥૩॥ યવાન્નૈર્વા ફલા-
 હારે શાકાહારેઃ પયોવ્રતૈઃ । પ્રાણયાત્રાં પ્રકુર્વાત યાવત્પ્રાણઃ સ્વયં
 વ્રજેત્ ॥૪॥ વૈશાસે કાર્તિકે માઘે વિશેષનિયમાન્શ્ચરેત્ । સ્નાનં દાનં
 તીર્થયાત્રાં વિષ્ણોર્નામગ્રહં મુદુઃ ॥૫॥ વૈશાસે જલકુમ્ભાન્ચ કાર્તિકે
 ઘૃતદીપકાન્ । માઘે ધાન્યતિલાન્ દદ્યાદ્વિધવા સતિ વૈભવે ॥૬॥
 પ્રપા કાર્યા ચ વૈશાસે દેવે દેયા ગલન્તિકા । ઉપાનદ્વયજનં છત્રં
 સૂક્ષ્મવાસાંસિ ચન્દનમ્ ॥૭॥ સકર્પૂરં ચ તામ્બૂલં પુષ્પદામ તથૈવ
 ચ । જલપાત્રાણ્યનેકાનિ તથા પુષ્પગૃહાણિ ચ ॥૮॥ પાનાનિ ચ
 વિચિત્રાણિ દ્રાક્ષારમ્ભાફલાનિ ચ । તયા દેયાનિ વિપ્રેભ્યઃ
 પતિર્મે પ્રીયતામિતિ ॥૯॥ ઝર્જે યવાન્નમશ્વીયાદેકાન્નમથવા પુનઃ ।

તત તે માસોપવાસતત કલ્પુ છે. તથા વિધવા આંદ્રાયણ, પરાકૃચ્છ તત્-
 કૃચ્છ તતને કરે. આમનુ સ્વરૂપ ધર્મશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ જાણવું. આ ત્રતોમાંથી
 એક યથાશક્તિ કરવું. (તરૂણ વયમાં કરનારીની શક્તિની અપેક્ષા કરીને
 વિકલ્પો જાણવા) ॥૨-૩॥ યવાન્નવડે કે કૃણાહારવડે કે દેવળ શાકાહાર-
 વડે પ્રાણુયાત્રાને સિદ્ધ કરે. અથવા પયોવ્રતવડે પ્રાણુધારણને કરે. ઇન્દ્રિ-
 યદમન માટે આ ત્રતવિશેષો યથાબળ કરવા. જ્યાંસુધી પ્રાણુ શરીરથકી
 સ્વય અનાયાસથી નીકળે નહિ ત્યાંસુધી પ્રાણુરક્ષણના શેષપણે અત્ર જમવું
 પણ બળ લાવવામાટે નહિ. અન્યથા ઇન્દ્રિયક્ષોભની પ્રાપ્તિ થાય ॥૪॥
 વૈશાખ કાર્તિક અને માઘમાસમાં સ્નાન દાન તીર્થયાત્રા ભગવન્નામજપ વિગેરે
 વિશેષ નિયમોને આચરે ॥૫॥ વિધવા વૈભવ હોય તો વૈશાખ માસમાં જળ
 પરિપૂર્ણું હુંભો, કાર્તિકમાં ઘૃતદીપો અને માઘમાસમાં ધાન્યસહિત તિલોન
 દાન આપે ॥૬॥ વૈશાખમાં વિધવાએ પ્રપા-પરણ બંધાવવી શિવજી ઉપર
 ગળતી ચઢાવવી. પગરખાં વીંઝણો છત્રી સૂક્ષ્મવસ્ત્રો, ચદન, કપૂરસહિત
 તાંબૂળ, પુષ્પહાર, વિવિધ જળપાત્રો, પુષ્પમય ગૃહો, વિવિધ પાનો, (સાકર-
 મિશ્રિત શેકલાં અપકવ આમ્રફળોનો રસ, સાકરનું પાણી, સાકરલીંબુનો
 રસ વિગેરે પેયપદાર્થો) અને દ્રાક્ષ દેળાં વિગેરે ફળો વિપ્રોને 'મારો પતિ

વૃન્તાકં સૂરણં ચૈવ શૂકશિર્મ્યીં ચ વર્જયેત્ ॥૧૦॥ કાર્તિકે વર્જયે-
ત્તલં કાર્તિકે વર્જયેન્મધુ । કાર્તિકે વર્જયેત્કાંસ્યં કાર્તિકે શુક્તસ-
ન્ધિતમ્ ॥૧૧॥ કાર્તિકે મૌનનિયમે ઘણ્ટાં ચારું પ્રદાપયેત્ । પત્ર-
મુક્તાંસ્યપાત્રં તુ ઘૃતપૂર્ણં દ્વિજાય ચ ॥૧૨॥ ભૂમિશય્યાવ્રતે દેયા
શય્યા શ્લક્ષ્ણા સતૂલિકા । ફલત્યાગે ફલં દેયં રસત્યાગે ચ
તદ્રસઃ ॥૧૩॥ ધાન્યત્યાગે ચ તદ્ધાન્યમથવા શાલયઃ સ્મૃતાઃ ।
ધેનૂર્દધાત્પ્રયત્નેન સાલઢ્કારાઃ સકાઞ્ચનાઃ ॥૧૪॥ એકતઃ સર્વેદાનાનિ
દીપદાનં તથૈકતઃ । કાર્તિકે માસિ તત્તસ્માત્કર્તવ્યં સર્વથા મતમ્
॥૧૫॥ કિઞ્ચિદ્ભ્યુદિતે સૂર્યે માવહ્ન્યાં સમાચરેત્ । યથાશક્ત્યા

પ્રસન્ન થાય' એવો સંકલ્પ કરીને આપવાં ॥૭-૮॥ વિધવા કાર્તિક માસમાં
યવાઅને જામે. અથવા જે કાંઈ પણ એકબીજીને અન્નને જામે પણ
વિવિધ અન્નને નહિ. તથા ઘંટાક સૂરણ શુકધાન્ય (હુંખળાંવાળું ધાન્ય
જવ ઘઉં વિગેરે) શિખીધાન્ય (શિગમાંથી થએલું મગ અડદ વિગેરે અન્ન)
ને ત્યાગ કરે ॥૧૦॥ કાર્તિકમાં તૈલનો ત્યાગ કરે. કાર્તિકમાં મધનો ત્યાગ કરે.
કાર્તિકમાં કાંસાના પાત્રમાં લોજનને વળે. કાર્તિકમાં પર્યુષિત (વાશી) અને
લવણશાકને વળે ॥૧૧॥ કાર્તિકમાં મૌન વ્રત ધારે તો સારી નાદવાળી ઘંટા
દ્વિજને આપે. પત્રાવળીમાં જ લોજનવ્રત ધારે તો ઘૃતપરિપૂર્ણ કાંસ્યપાત્ર
વિપ્રને આપે ॥૧૨॥ પાથર્યાં વિનાની ભૂમિ ઉપર મુઠ્ઠા રહેવાનું વ્રત ધારે
તો વિપ્રને તળઈ સાથે સુંદર સુંવાળી શય્યા આપે. ફળત્યાગ વ્રતને ધારે
તો જે ફળનો ત્યાગ કર્યો હોય તે ફળનું દાન કરે. ઘૃતાદિ રસત્યાગવ્રતને
ધારે તો પોતે ત્યાગ કરેલા ઘૃતાદિ રસને આપે ॥૧૩॥ ધાન્યત્યાગ વ્રતને ધારે
તો જે ધાન્યનો ત્યાગ કર્યો હોય તેનું દાન વિપ્રને કરે અથવા ડાંગરનું દાન
કરે. કાર્તિકમાં અલંકારે સહિત, દક્ષિણાએ સહિત ગાયોનું દાન વિપ્રોને યથા-
શક્તિ પ્રયત્નથી કરે ॥૧૪॥ એકપક્ષમાં સર્વ દાનો અને એક પક્ષમાં દીપ-
દાન છે, (કાર્તિકમાં દીપદાન સકળદાનફળને આપે છે) માટે કાર્તિક
માસમાં દીપદાન અવશ્ય કરવું ॥૧૫॥ માઘમાસમાં સૂર્ય કિંચિત્ ઉદય
પામતાં જ્ઞાનને કરે, તે આ માઘજ્ઞાન કહ્યું છે. (તે સમયે શીત અધિક

ચ નિયમાન્માઘસ્નાત્રી સમાચરેત્ ॥૧૬॥ પક્વાન્નૈર્મોજયેદ્વિપ્રાન્ યતિ-
નોઽપિ તપસ્વિનઃ । લઙ્કૈઃ ફેણિકાભિશ્ચ વટકૈર્ધુર્ધુરાદિભિઃ ॥૧૭॥
ઘૃતપક્કૈઃ સમરિચૈઃ શુચિકર્પૂરવાસિતૈઃ । ગર્ભે શર્કરયા પૂર્ણેન્નત્રાનન્દૈઃ
સુગન્ધિભિઃ ॥૧૮॥ શુષ્કેન્ધનાનાં ભારાંશ્ચ દયાચ્છીતાપનુત્તયે ।
કશ્ચુકં તૂલગર્ભં ચ તૂલિકાં સોપધાનિકામ્ ॥૧૯॥ મહિષ્ઠારક્તવા-
સાંસિ તથા તૂલવર્તીં પટીમ્ । જાતીફલલવઙ્ગૈલાતામ્બૂલાનિ વહ-
ન્યપિ ॥૨૦॥ કમ્બલાંશ્ચિત્રવર્ણાંશ્ચ નિર્વાતાનિ ગૃહાણિ ચ । મૃદુલા-
પાદરક્ષાશ્ચ સુગન્ધ્યુદ્વર્તનાનિ ચ ॥૨૧॥ દાનાનિ દદતી સા ચ
દાનેનાનેન મે સદા । ભર્તૃસ્વરૂપો ભગવાન્પ્રીયતામિતિ ચોચરેત્
॥૨૨॥ પવંવિધૈશ્ચ વિધવા ચિવિધૈર્નિયમૈર્વૈતૈઃ । વૈશાખાન્કાર્ત્તિ-

હોય છે) આ સ્નાન નિત્યસ્નાનથષ્ટી બીજું પ્રતાતર્ગત બાણુવું. આવા
માઘસ્નાનપ્રતમાં નિષાવાળી વિધવાએ પૂર્વોક્ત નિયમવિશેષ પણ યથાશક્તિ
ધારવો ॥૧૬॥ યતિઓ તપસ્વિઓ અને અન્ય વિપ્રોને યથાશક્તિ લાડવા
મુતરફેણી વડાં ઘુઘરા જલેથી શીરો આદિક પકવાનોવડે જમાડે (પકવા-
નોને યથાયથ વિશેષણો આપેછે) નવીન શુદ્ધ ઘૃતમાં પકાવેલાં, મરીએ
સહિત, શુદ્ધ કર્પૂરથી વાસિત, સાકરથી પરિપૂર્ણ, સારા ગંધવાળાં, નેત્રને
આનંદ આપે એવા આકારવિશેષવાળાં, આવા પકવાનોવડે તૃપ્ત કરે
॥૧૭-૧૮॥ મુઠાં ધધણાંના ભારાઓને શીત ટાળવામાટે આપે. તથા શીત
મટાડવામાટે પિંજેહું ૩ ભરેલી ડગળીઓ અને ઉંશીકાએ સહિત બહુ ૩
ભરેલી પાથરવાની તળધઓ શીતનિવારણુમાટે આપે ॥૧૯॥ તથા મહાકના
રંગથી રંગેલા વસ્ત્રો, ઓઢાય એવી સમુચિત ૩ ભરેલી ગોદડીઓને આપે
તથા બયફળલર્વીગ એલાયચીએ સંમિશ્રિત તાંબૂળોને આપે ॥૨૦॥ વિચિત્ર
વર્ણના કામળાઓ, વાયુસંચારે રહિત એવાં શુદ્ધો, સુંવાળાં પગરખાં અને
શરીરમાં ચોળવાનાં સુગન્ધિ ચૂણોં વિપ્રોને આપે ॥૨૧॥ આરીતે વિવિધ
દાનોને આપતી વિધવા 'આ દાનથી ભર્તાસ્વરૂપ ભગવાન્ મારી ઉપર સદાય
પ્રસન્ન થાવ' એવી શુદ્ધિ રાખીને આપે ॥૨૨॥ વિધવા યથાશક્તિ આવાં
વિવિધદાનાચરણો, નિયમાચરણો અને પ્રતાચરણોવડે વૈશાખ કાર્તિક અને

કાન્માધાન્ યથાશત્તયતિવાહયેત્ ॥૨૩॥ વ્રતોપવાસહીના તુ નારી
 ધ્રુવા ભવેદુવમ્ । કામાકુલા સ્યાચ્ચ યથા હુર્જે માસિ શુની કપી
 ॥૨૪॥ શૃણુયાત્સચ્છાસ્ત્રકથાં વક્તુર્ધર્મપરાયણાત્ । ઉપવિશ્ય સ્ત્રી-
 સમે સા પાલયન્તી નિજં વ્રતમ્ ॥૨૫॥ કર્મણા મનસા વાચા
 યત્નાદ્ધર્મં સમાચરેત્ । અસ્વર્ગ્યં લોકવિદ્વિષ્ટં ધર્મમપ્યાચરેન્ન તુ
 ॥૨૬॥ ઇત્યાન્ધર્માસ્તુ યા નારી ચિન્તયન્તી મૃતં પતિમ્ । પાલયેત્સા
 સતીલોકં પ્રાપ્નુયાદ્વૈ સમર્ત્વકા ॥૨૭॥ કૃષ્ણમેવ પતિમાત્મનસ્તુ યા
 ચિન્તયન્ત્યવિરતં ભજેચ્ચ તમ્ । સંસ્થિતા ચ નિજધર્મવર્ત્મનિ તત્પદં
 દ્વિજ ! લમેત સા પરમ્ ॥૨૮॥

માઘ માસોને યાવજ્જીવં નિર્ગમન કરે ॥૨૩॥ વ્રતોપવાસવિહીન વિધવા
 તરૂણી પ્રકૃતિથી અને અન્નરસના વધારાથી સમુત્તેજીત થએલા કામને લીધે
 આકુળ થતાં કાર્તિકમાસમાં ફુતરીજ જેમ તથા વાનરીજ જેમ એમ કામ-
 શોભના વશને પામતાં ધર્મથકી નિશ્ચે બ્રહ્મ થાય. માટે વ્રતોપવાસને કર્યા કરે
 ॥૨૪॥ ધર્મપરાયણ પ્રકૃષ્ઠ વક્તાથકી સચ્છાસ્ત્રપ્રતિપાદ, ધર્મજ્ઞાનભક્તિના
 અવલંબનવાળી કથાને સ્ત્રીયોના સમૂહમાં બેસીને તે આ વિધવા નિજવ્ર-
 તોના પાલનપરાયણ થઈને સાંભળે ॥૨૫॥ મન વાણી કાચ અને કર્મવડે
 સર્વપ્રકારે પ્રયત્નપૂર્વક ધર્મનેજ આચરે. (મનથી પણ અધર્મનો સંકલ્પ
 કરે નહિ) ભલે ધર્મશાસ્ત્રાભિમત હોય પણ જો તે લોકનિંદિત હોય તો તે
 ધર્મને નજ આચરે, કેમકે તે અસ્વર્ગ્ય-લોકગર્હિત હોવાથી સ્વર્ગ્યવિરુદ્ધ
 છે-આ લોક પરલોકમાં દુઃખદાયિ છે. સ્મૃતિજ જેમ એમ સદાચારરૂપ
 લોકાચારપણુ ધર્મનું મૂળ છે ॥૨૬॥ જે વિધવા મૃત પતિનુંજ સતત ચિંતન
 કરતીથકી પૂર્વોક્ત વિધવાધર્મોને પાળે તે મરતાં સ્વધર્મબળથી પતિને
 ઇતરલોકમાં રહેલાને પણ સતીલોકમાં સાથે લઈ જઈને ત્યાં ભર્તાસાથે પરમ
 મુખને પામે છે ॥૨૭॥ હે દ્વિજ ! જે વિધવા તો સકળલોકસ્વામી શ્રીકૃ-
 ણુનેજ પોતાના અસાધારણ પતિપણે લાવના કરવાપૂર્વક નિજધર્મમાર્ગમાં
 અસ્ખલિત વર્તતીથકી તેજ સર્વેશ્વરને સર્વ શ્રાવથી સદા ભજે તે તેજ શ્રીકૃ-
 ણુના પરમપદ મુક્તપ્રાપ્ત્યને પામે ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવન...

શાસ્ત્રે પશ્ચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ વિધવાના વ્રતવિશેષવિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાય ॥૩૪॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—વિધવાયાઃ કચિદ્ધર્મચ્યુતૌ વચ્ચયથ નિષ્કૃતિમ્ । યાં કૃત્વા સાઽઽમુયાત્પૂર્ણ સ્વધર્મફલમુત્તમમ્ ॥૧॥ કવરી-વન્ધને નારી પર્યટ્કશયને તથા । ધર્મહીનસ્ત્રિયાઃ સદ્ધે કુર્યાદેકમુ પોષણમ્ ॥૨॥ દ્વિર્મોજને તથા ક્રોધે નગ્નસ્નાનેઽતિભોજને । તૈલાભ્યક્તે કૃતે ચ સ્ત્રી કુર્યાં ॥૩॥ ગન્ધદ્રવ્યોપભોગે ચ વૃષભારોહ-ણે તથા । અતિસર્પિ.પય.પાને કુર્યાં ॥૪॥ ઉત્તેજકેઽતિમિષ્ટાન્ને તામ્બૂલે માદકે તથા । ભક્ષિતે સા તુ વિધવા કુર્યાં ॥૫॥ દિવ્યે સૂક્ષ્મે તથા ચિત્રે કૌસુમ્મે ચાંશુકે ધૃતે । કશ્ચુકે ચ ધૃતે નારી

પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ વિધવાનાં વ્રતવિશેષવિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

અધ્યાય ૩૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન । વિધવાના જે ધર્મો કહ્યા તેનો એકવાર ભગ થતા જે પ્રાયશ્ચિત્ત છે તેનું હવે નિરૂપણ કરું છું જેના અનુધાનથી વિધવા સંપૂર્ણ ઉત્તમ સ્વધર્મફળને પામે ॥૧॥ વિધવા નારી જે કબરીબન્ધનને કરે (મસ્તકે ડેગ રાખે) તો એકદિન ઉપોષણ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે તથા પર્યટકમા શયન કરે, ધર્મબ્રષ્ટ સ્ત્રીનો સંગ કરે, બીજીવાર ભોજન કરે, ક્રોધ કરે, નગ્ન થઈ સ્નાન કરે, અતિભોજન કરે, તૈલાભ્યગ કરે, ચદનાદિ ગંધ દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરે, વૃષભ ઉપર ભેસે, ઘૃત દુગ્ધનું પુષ્કળ પાન કરે, એલાયચી લવીંગાદિ ઉત્તેજક પદાર્થને જામે, મોદકાદિ મિષ્ટાન્નને અતિ શય જામે, તાબૂળને ચાવે અને માદક વસ્તુને ભક્ષણ કરે તો પૃથક્ પૃથક્ એક એક ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૨-૫॥ તથા વિધવા જે દિવ્ય વસ્ત્રને ધારે, સૂક્ષ્મ વસ્ત્રને ધારે, વિચિત્ર વર્ણના વસ્ત્રને ધારે, કમુખા રંગથી રંગેલા વસ્ત્રને ધારે, રંગીની ધારે, વિકૃત-દેશકુળાચારવિરૂદ્ધ પ્રકારે વસ્ત્રને ધારે,

કુર્યાં ॥૬॥ વિકૃતં ચ ધૃતે વલ્લે પાણિપદ્મન્ટરજ્ઞને । સિન્દૂરકુદ્દમ-
ધૃતૌ કુર્યાં ॥૭॥ પુષ્પસ્રજશ્ચન્દનસ્ય શઙ્ખાનામજ્ઞનસ્ય ચ । ધારણે
માલપત્ર્યાશ્ચ કુર્યાં ॥૮॥ વિષ્ણુપ્રસાદિગન્ધાદેલ્લાટાદૌ ધૃતા-
વપિ । તાદૃક્પુષ્પસ્રજશ્ચાદ્ધે કુર્યાં ॥૯॥ ધાતુયુક્તામ્બરધૃતૌ ધાન્વ-
લક્ષ્મીધારણે । સુવાસિનીવેષધૃતૌ કુર્યાં ॥૧૦॥ સન્ધ્યાસિનીવેષ-
ધૃતૌ નર્તકીવેષધારણે । પુંવેષસ્ય ધૃતૌ ચ સ્ત્રી કુર્યાં ॥૧૧॥ માલ-
કેશોત્પાટને ચ વિના કાર્યં પરિભ્રમે । પરગૌહોપવેશે ચ કુર્યાં ॥૧૨॥
પૈત્રપક્ષોપહાસોક્તૌ પિતૃત્સદ્ગોપવેશે ને । અમ્બાગ્રે ગ્રામ્યધર્મોક્તૌ
કુર્યાં ॥૧૩॥ શ્રવણે કીર્તને ચ સ્ત્રી શૃંગારવચસાં કૃતે । ગાલિ-
દાને ચ વિધવા કુર્યાં ॥૧૪॥ અપશબ્દોચારણે ચ હોલિકોત્ક્રીડને
તથા । મિથ્યાપવાદે ચ કૃતે કુર્યાં ॥૧૫॥ નિર્લજ્જવાદે શ્વાશુર્યઃ
કૃતેઽથો પાપદુષ્ટ્યા । જિયા મૈત્ર્યાં કૃતાયાં સા કુર્યાં ॥૧૬॥
પરિવ્રાજિક્યા દૂત્યા નીચજાત્યા ચ યોપિતા । મૈત્ર્યાં કૃતાયાં

હાથ પગ દાતને અળતાદિકથી રંગે, સિન્દૂર કુદુમને ધારણ કરે, પુષ્પહારને
ધારે, ચંદનનો લેપ કરે, હાથે શખપલ્લવને ધારે, નેત્રમાં અજ્ઞન કરે અને
લાલપત્રીને ધારણ કરે તો પૃથક્ પૃથક્ એક દિન ઉપોષણ પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે
॥૬-૮॥ તથા ભગવત્પ્રસાદભૂત ચંદનને લલાટાદિકમાં ધારણ કરે, તેવા
પુષ્પહારને કઠમાં ધારણ કરે, સુવર્ણાદિ ધાતુસૂત્રવાળાં વસ્ત્રોને ધારે, સુવ-
ર્ણાદિ ધાતુના અલકારોને ધારે, સુવાસિનીનો વેષ જે નાસાભૂષાદિધારણરૂપ
તેને ધારે, નર્તકી નારીનો વેષ ધારે, પુરૂષવેષને ધારે, લાલના કેશોને ઉપાડે,
કાર્ય વિના માર્ગમાં ભ્રમ્યા કરે અને પરગૃહે એકાકિની બેસવા ભય તો
વિધવા એક એક ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૯-૧૨॥ તથા પિતૃપક્ષીય
જનોની સમીપે ઉપહાસવચનને બોલે, પિતાના બોળામાં બેસે, માતા આ-
ગળ મૈથુનવાર્તાને ઉચ્ચારે, શૃંગારવાર્તાનું શ્રવણ કીર્તન કરે, ગાળિદાન કરે,
અપશબ્દોને ઉચ્ચારે, હોળીની રમતને કરે, મિથ્યાપવાદ આરોપે, શ્વશુર-
પક્ષીય જનો સાથે નિર્લજ્જપણે વાદ કરે, પાપદૂષિત નારી સાથે મૈત્રી કરે,
સંન્યાસિની દૂતી નીચજાતિસ્ત્રી અને કામુકી નારી સાથે મૈત્રી કરે તથા

કામુચ્યા કુર્યાં ॥૧૭॥ પાપણ્ડિન્યા યવન્યા ચ મન્ત્રયન્ત્રવિદા
 સ્ત્રિયા । મૈત્ર્યાં કૃતાયાં નાસ્તિપ્યા કુર્યાં ॥૧૮॥ નિર્લજ્જયૌપધિ-
 વિદા ગર્ભદ્યા ધૂર્તયા ચ સા । મૈત્ર્યાં કૃતાયાં વિધવા કુર્યાં
 ॥૧૯॥ પતિવતેક્ષયા પુંસોઽભિશત્તસ્ય ગૃહે ગતૌ । કૃતાયાં નીચ-
 જાતેશ્ચ કુર્યાં ॥૨૦॥ નૃત્યગીતોદ્વાહસાર્યસુવેષપુરપોત્સવાન્ ।
 દ્રષ્ટું કૃતે તુ ગમને કુર્યાં ॥૨૧॥ ક્રીડતાં વીક્ષણે સૈરં પુંસાં ચૈકા-
 કિનીગતૌ । કામાચ્ચ પુરુષેક્ષાયાં કુર્યાં ॥૨૨॥ પુંરૂપગુણવાર્તાનાં
 શ્રવણે કીર્તને તથા । પુંસોઽક્લસ્પર્શને ચ સ્ત્રી કુર્યાં ॥૨૩॥ ધૌતા-
 દિભિન્નપુવસ્ત્રસ્પર્શે પુંસાં ચ માપણે । પૌંક્તે ચ દુષ્ટસંકલ્પે કુર્યાં
 ॥૨૪॥ પુંસશ્ચિત્રે ચ લિખિતે સ્પૃષ્ટે મૈથુનિપુત્તલે । સ્વકાર્યસિદ્ધૈ
 પુમૈત્ર્યાં કુર્યાં ॥૨૫॥ પશુપદ્યાદિયમને પુંગુહ્યે ચ સમીક્ષિતે ।
 કરદગ્ધ્રમપુંવોઘે કુર્યાં ॥૨૬॥ પુંદૃષ્ટ્યા સહ દગ્ધન્યે પુંસશ્ચોત્સ-

પાખંડિની યવની મંત્રયંત્રને બાણુનારી અને નાસ્તિષ્ટી નારી સાથે મૈત્રી કરે
 તો વિધવા એક એક ઉપવાસને કરે ॥૧૭-૧૮॥ તથા નિર્લજ્જ, વશીકર-
 ãદિ ઓપધિને બાણુનારી, ગર્ભપાત કરનારી અને ધૂર્તા નારી સાથે બે
 મૈત્રી કરે તો વિધવા એક દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૧૯॥ મિથ્યાપવાદ પામેલા
 પુરૂષના ઘરમાં રહેલી પતિવ્રતાનાં દર્શન કરવાની આકાંક્ષાથી તેને ઘેર બંધ,
 નીચબલિતમાં વર્તતી ધર્મવાળીપણુ સ્ત્રીના દર્શનાથે નીચ બલિતીયને ઘેર બેસવા
 બંધ અને નૃત્ય ગીત વિવાહ જનસંઘ સુવેષપુરૂષ જનસમાભેત્સવને બેવા
 માટે ઘરથકી બહાર નીકળે, યથેચ્છ ક્રીડા કરતા પુરૂષોને જુવે, જે કોઇ પણ
 સ્થળે એકાકિનીબંધ, કામભાવથી પુરૂષને જુવે, પુરૂષના રૂપ ગુણની વાર્તાનું
 શ્રવણ કીર્તન કરે, પુરૂષના અંગનો સ્પર્શ કરે, ધૌતાદિકથકી લિલ્લ પુરૂષ-
 વસ્ત્રનો સ્પર્શ કરે, પુરૂષસાથે બોલે, કામભાવથી પુરૂષસંબન્ધી દુષ્ટ સંકલ્પ
 કરે, પુરૂષના ચિત્રને ચિતરે, આમ્યધર્માસક્ત આકૃતિવાળા પુતળાનો સ્પર્શ
 કરે, સ્વકાર્યસિદ્ધિમાટે પુરૂષસાથે મૈત્રી કરે, પશુપદ્યાદિકનું મૈથુન જુજી-
 પૂર્વક જુવે, પુરૂષના ગુણ અંગને જુવે, બોલ્યા વિના હસ્તચેષ્ટાથી કે નેત્ર-
 ચેષ્ટાથી પુરૂષને કોઇ બાબત જણાવે, પુરૂષની દૃષ્ટિસાથે પોતાની દૃષ્ટિને બાંધીને

ર્જનસ્થલે । તત્ક્રિયાકરણે નારી કુર્યાં ॥૨૭॥ ધનુર્માનામ્યન્તરેણ
ગતૌ પુંસોઽન્તિકે તથા । અનાપદિ કૃતાયાં સા કુર્યાં ॥૨૮॥
ઊર્ધ્વે વાઘઃ પુમાન્ યત્ર સુતઃ સ્યાન્નિશિ તદ્દહે । એકાકિની સ્વપેદ્યા
સા કુર્યાં ॥૨૯॥ પુંસભાદ્રદ્યહ્તુન્દસક્થિયૌપવિશેત્તથા । સ્વા-
ક્ષ્ણપાલ્યકર્ત્રી ચ કુર્યાં ॥૩૦॥ પૈત્રશ્વાશુર્યસદ્ધૃતવ્યવહારવિધા-
પને । આદર્શો ચ મુલેક્ષાયાં કુર્યાં ॥૩૧॥ સહ યાને કૃતે યૂના
ચન્ધુનાઽપિ ચ ઘર્ત્મનિ । રહઃસ્થાનોપવેશે ચ કુર્યાં ॥૩૨॥
માનસસ્યાથ વાહ્યસ્ય પૂજનસ્યાકૃતૌ હરેઃ । અકૃતૌ નિત્યજાપ્યસ્ય
કુર્યાં ॥૩૩॥ આવશ્યકં ગૌહકાર્યં વિના ભક્તિં ચ સત્પતેઃ । વ્યર્થે
કાલાતિક્રમે ચ કુર્યાં ॥૩૪॥ ગૌહદ્વારાન્તરે કશ્ચિત્પ્રવિશ્યાશુ
પુમાન્વહિઃ । નિર્ગચ્છેત્તત્ર ચૈકા ચેત્કુર્યાં ॥૩૫॥ યત્રૈકા સ્યાત્સ્વયં

જુવે અને પુરૂષને મળભૂતોત્સર્ગ કરવાના સ્થાનમાં તે ક્રિયાને કરે તો
તેજ એક દિન ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૨૦-૨૭॥ તથા આપત્તિ વિના
ધનુર્માપિ (ચાર હાથ) વ્યવધાન વિના પુરૂષને સમીપે ચાલે, જે ઘરમાં મેડા-
ઉપર કે નીચલે માળે એકલો પુરૂષ મુતો હોય તેવા ઘરમાં રાત્રિએ એકા-
કિની સુવે, વક્ષસ્થળ ઉદર અને સાથળને પુરૂષ બેઠ શકે એરીતે વસ્ત્રથી
નહિ આચ્છાદન કરીને સ્થિતિ કરે, પુરૂષસમીપે કરચરણાદિ અંગની અપ-
ળતા કરે, તો વિધવા તેજ એક દિન ઉપોષણુ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૨૮-૩૦॥
પિતૃપક્ષીય કે શ્વશુરપક્ષીય જનો જેમ ન બાલે તેમ સ્ત્રીદ્વારા પુરૂષસાથે
કોઈ વ્યવહાર કરે, દર્પણમાં પોતાનું મુખ જુવે, તરૂણુ બ્રાતાદિ અન્ધુજન
સાથેપણુ માર્ગમાં તરૂણી એકાકિની પ્રયાણુ કરે, પિત્રાદિકની સાથે એકાં-
તમાં બેસે, ભગવાનનું માનસ તથા બાહ્ય પૂજનને ન કરે, પ્રતિદિન જપ-
નીય ભગવન્નામજપને ન કરે, આવશ્યક ગૃહકાર્ય વિના અને ભગવદ્ભક્તિ-
વિના વ્યર્થ કાળહરણુ કરે, તો તેજ દિન એક ઉપોષણુ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે
॥૩૧-૩૪॥ પોતે વિધવા એકાકિની જે ગૃહમાં રહેતી હોય ત્યાં જો એકાકી
પુરૂષ ગૃહદ્વારની અંદર પ્રવેશ કરીને તત્ક્ષણુ બહાર નિકળી બાય તો તે આ
વિધવા એક દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૫॥ ઘરની અંદર પ્રવિષ્ટ થએલા પુરૂ-

તત્ર તિષ્ઠેદત્ય પુમાંસ્તુ યઃ । આક્રોશ્ય દૂરયેત્તં ચેત્ કુર્યાં ॥૩૬॥
 નિષ્કાસયેન્ન ચેત્તં તુ સ્વયં તત્ર સ્થિતાભવેત્ । તર્હિ સા તુ પ્રકુર્વોત
 ચતુર્દિનમુપોપણમ્ ॥૩૭॥ સ્વપ્ને પુરુષસદ્ગે ચ કુર્યાદેકમુપોપણમ્ ।
 તત્ર સ્વચ્છુસદ્ગે તુ પાદકૃચ્છ્રં વ્રતં ચરેત્ ॥૩૮॥ સ્વધનસ્ય વ્યયં
 કૃત્વા જીવિકાર્થે તતશ્ચરેત્ । યાઽન્યસેવાં ચ મૈદ્ધ્યં વા સા ચાન્દ્રા-
 યણમાચરેત્ ॥૩૯॥ જીવિકાર્થે ક્રયાદૌ ચ પુંસ્પર્શો જ્ઞાનતઃ શુચિઃ ।
 ભાષણે તુ જપેદ્દિષ્ણોર્નાન્નાં પચ્ચશતં ચ સા ॥૪૦॥ કરીપતૃણમૃત્કાષ્ઠ-
 ગોમયાઘાહૃતૌ ચ સા । આવશ્યકે તુ પુંસ્પર્શો જાતે જ્ઞાનાદ્દિશુદ્ધયતિ
 ॥૪૧॥ સ્વસમ્યન્ધિનરાણાં ચ કામાત્કાપિ સમીક્ષણે । જાતે વા

પને જે 'દૂર જ દૂર જ' એમ આક્રોશ કરીને દૂર કરે તોપણ ત્યાં એકલી
 રહેલી વિધવા એક દિન ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૩૬॥ ઘરની અદર
 આવેલા એકાકી પુરૂષને આ એકાકિની વિધવા આક્રોશ કરીને દૂર કરે
 નહિ (અને તે પુરૂષ મુહૂર્ત રહીને બહાર નીકળી જાય) અને ત્યાં સ્થિતિ
 કરે તો તે વિધવા ચાર દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૭॥ સ્વપ્નમાં જે પુરૂષસં-
 ગને અનુભવે તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તપણે એક દિન ઉપોપણ કરે. જે બન્ધુજ-
 નના સંગને સ્વપ્નમાં અનુભવે તો તો પાદકૃચ્છ્ર વ્રતને કરે ॥૩૮॥ જે વિધવા
 પોતાના જીવનમાં પર્યાપ્ત સર્વ ધનનો ધર્મનિમિત્તે વ્યય કરીને પછી જીવિકા
 માટે અન્યની સેવાને કે ભિક્ષાચર્યાની આચરે તે ચાંદ્રાયણ વ્રતને કરે
 ॥૩૯॥ જીવિકાર્થે કૃયવિક્રયાદિ વૃત્તિનો આશ્રય કરતાં તે કૃયવિક્રય કૃષિસે-
 વાદિ વ્યાપારમાં પુરૂષના અગ્રનો સ્પર્શ જે થાય તો વિધવા જ્ઞાન કરવાથી
 શુદ્ધ થાય તેવા પ્રસંગે પુરૂષ સાથે જોલે તો ભગવાનના નામનો જપ પાંચ-
 સોવાર કરે. (પાંચ માળા ફેરવે) ॥૪૦॥ આવશ્યક છાણું તૃણ મૃત્તિકા
 કાષ્ઠ છાણુ આદિકના અરણ્યથકી ઘેર આહરણસમયે (ભારો બંધાવવો
 ચઢાવવો વિગેરે આવશ્યક કાર્યવિષયમાં) પુરૂષનો સ્પર્શ થાય તો વિધવા
 જ્ઞાન કરવાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૪૧॥ કદાચિત્ કામભાવથી પોતાના સંબન્ધિ
 પુરૂષોને જુલે કે તેમની સાથે ભાષણાદિકને કરે તો જમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું-
 સામાન્યતઃ પરપુરૂષના પ્રેક્ષણમાં જે એક ઉપવાસ કર્યો છે આમા તો

ભાવણાદૌ ચ નિષ્કૃતિર્દ્વિગુણોદિતા ॥૪૨॥ એકપત્નીવ્રતસ્ત્યાગી
મૃતસ્ત્રિઃ શરણાગતઃ । અનિચ્છુરથ વિશ્વાસી પુમાંસઃ પડિમે તુ ચે
॥૪૩॥ તત્રૈકસ્ય સઠ્ઠજ્ઞાતે સઠ્ઠ વર્ષે દિનાન્તરે । પિવેન્નિર્લવણા-
ન્સકુંસ્તતઃ શુધ્યેતુ સાઽવલા ॥૪૪॥ ધારણાપારણાચ્ચેઽસિન્ધવત્તે
મોજનવાસરે । એકમન્નં તુ વાઽશ્રીયાદશકા સૈન્ધવાન્વિતમ્ ॥૪૫॥
અન્નદ્વયં સલવણં તત્રાશક્તા તુ મક્ષયેત્ । ઉપવાસદિને ત્વમ્બુ સા
પિવેત્તક્રમેવ વા ॥૪૬॥ ક્રિયમાણે વ્રતે યર્હિ રોગાદ્યાપદિહાપતેત્ ।
તર્હિ તસ્યા વ્યપગમે વ્રતશેષં સમાપયેત્ ॥૪૭॥ વર્ષવ્રતે ત્વશક્તા સ્ત્રી
પાદોનં વ્રતમાચરેત્ । અત્પશક્તા તદર્ધં વા તદર્ધં વા તતઃ શુચિઃ
॥૪૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તમિદં પ્રોક્તં સ્વપાપે વિદિતે જનૈઃ । રહસ્યે ત્વવ્ર વ-

તેથકી દ્વિગુણ (બે) ઉપવાસને કરે ॥૪૨॥ જે એકપત્નીવ્રતવાળો હોય, જે
ત્યાગી હોય, જે તો મૃતદાર હોય, જે શરણાગત હોય, જે અનિચ્છુ-કામ-
ભોગવિમુખ હોય, જે વિશ્વાસશીલ હોય, આ છ પ્રકારના પુરુષોમધ્યે એક-
નો સાક્ષાત્ સગ એકવાર થઈ બેસે તો અથવા અબળા દિનાંતરે-એક દિન
ઉપવાસ કરીને બીજે દિવસે લવણવર્ણત સાથવાને પિવે, એરીતે વર્ષપર્યંત
વ્રત કરવાથી તે શુદ્ધ થાય ॥૪૩-૪૪॥ આ ધારણાપારણા નામનું વ્રત
બાણુવું આ વ્રતમાં ભોજનદિવસે લવણવર્ણત સાથવા ખાવામાં જે અસ-
મર્થ હોય તે એકલતીયજ અન્નને (રાધેલું જે કોઇપણ એક અન્ન) સૈન્ધ-
વસહિત જમે ॥૪૫॥ એકલતીય અન્ન જમીને વ્રત કરવામાં પણ અશક્ત
અબળાતો લવણયુક્ત બે અન્નને જમે, પણ નાનાવિધ અન્ય અન્ય
અન્નને જમે નહિ. ઉપવાસદિને તો જળમાત્રને પિવે. અશક્તા તો છાસ-
માત્રને પિવે ॥૪૬॥ પ્રાયશ્ચિત્તભૂત વ્રત કરતાં વ્રતપૂર્તિ પહેલાં જે રોગાદિ
આપત્તિ આવી પડે તો તે આપત્તિ ટળી જતાં અવશેષ વ્રતને સમાપ્ત કરે
॥૪૭॥ જે વાર્ષિક વ્રતમાં અશક્ત હોય તેતો એકપાદ ઓછું (નવમાસા-
ત્મક) વ્રત કરે. અતિ અશક્તતો તેનું અર્ધ (છ માસાત્મક) વ્રત કરે.
તેમાં પણ અશક્ત નારી અર્ધથકી પણ અર્ધાંશને (ત્રિમાસાત્મક) કરે.
આરીને વ્રત કરવાથીજ તે શુદ્ધ થાય છે ॥૪૮॥ જનોના બાણુવામાં

ક્ષ્યામિ નિષ્કૃતિં શાસ્ત્રસમ્મતામ્ ॥૪૯॥ વિષ્ણોર્મૂર્તિં પુરોઘાય નિર્નિ-
મેષવિલોચના । દદાસના જપેન્મત્રં મૌનયુક્ત ચતુરક્ષરમ્ ॥૫૦॥
સહસ્રાણ્યન્વહં પશ્ચ સા પળ્પમાસાન્ જપેન્મત્રમ્ । જપાન્તે ભોજનં
કુર્યાદેકવારં જિતેન્દ્રિયા ॥૫૧॥ એકપત્નીવ્રતાદૌ તુ શ્રદ્ધાયાઃ પુંસિ
યોપિતઃ । વ્રતં યત્કથિતં તચ્ચ તદન્યત્રાર્ધમીરિતમ્ ॥૫૨॥ અજ્ઞા
નાન્મદ્યપાને ચ તથા માંસાશને કૃતે । સ્તેન્યે સુવર્ણસ્ય ચ સા વ્રતં
ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥૫૩॥ પ્રાયશ્ચિત્તં ત્વિહ પ્રોકં ધર્મશાસ્ત્રેઽસ્તિ વૈ
મહત્ । કલૌ કર્તુમશક્યં તદત્ત ઇત્યાવદીરિતમ્ ॥૫૪॥ એકાદિકે
રન્ધિતેઽન્ને શાકમૂલફલે દલે । હતે ચ દધિદુગ્ધાદાનેકં દિનમ
ભોજનમ્ ॥૫૫॥ દિનદ્વયં તૂપવસેન્મિષ્ટાન્ને ચ ઘૃતે હતે । એવમન્યત્ર

આવેલા આ પુરુષસંગાત્મક સ્વપાપમા પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું બાલુબુ
રહસ્ય-લોકમા નહિ પ્રકાશ પામેલા સ્વપાપમા તો શાસ્ત્રસમત પ્રાયશ્ચિત્ત
પ્રકારને કહ્યું ॥૪૯॥ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પોતાઆગળ સંસ્થાપીને, દૃઢઆસન
બાધીને તે પ્રતિમામા નિમેષવર્ણિત નેત્રવૃત્તિ રાખીને મૌનવ્રતપરાયણ થઈ
'નારાયણ' આ ચતુરક્ષર મંત્રને પ્રતિદિન પાચહજારવાર છ માસપર્યંત જપે
જપને અતે જિતેન્દ્રિય થઈ પ્રતિદિન એકવારજ ભોજન કરે ॥૫૦-૫૧॥
એકપત્નીવ્રતવાળો આદિક જે છ પુરુષો પૂર્વે કહ્યા તેમાથી હરકોઈ
એકમા બ્રહ્મ થએલી સ્ત્રીને જે વ્રત પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું તેથી અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત
તેથી ઈતર પુરુષના સંગમા ઉરવાનું બાલુબુ ॥૫૨॥ અબાલુબુ મદ્યપાન
કરે તથા માસલક્ષણ કરે તથા સોળમાપરિમિત મુવર્ણની ચોરી કરે તો
વિધવા આદ્રાયણવ્રત કરે ॥૫૩॥ યદ્યપિત્યા પુરુષસંગ મદ્યપાનાદિકમા પ્રાય-
શ્ચિત્ત મોટુંજ કાંઈ ધર્મશાસ્ત્રમા કહ્યું છે અથાપિ કલ્પિયુગમા તે ન કરી
શકાય એમ હોવાથી આટલુંજ લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત અનુત્તમ જનોના પ્રતિ કહ્યું
॥૫૪॥ એક દિન ભોજનપર્યાપ્ત રાંધેલા અભની ચોરી કરે, શાક મૂળ ફળ
ફલદળાદિકની ચોરી કરે, ફાળી દુધ આદિકની ચોરી કરે તો પ્રત્યેકમા એક
એક ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે, ॥૫૫॥ ઘૃતસાકરપરિપૂર્ણ મોદકાદિ મિષ્ટા
ન્નની ચોરી કરે કે ઘૃતની ચોરી કરે તો બે દિવસ ઉપવાસ કરે. આ રીતે

વિદ્યેયં પ્રાયશ્ચિત્તં યથોચિતમ્ ॥૫૬॥ લિશ્યાયુકામત્કુળાદિસૂક્ષ્મ-
જન્તુવધે તુ સા । અજ્ઞાનતઃ કૃતે નારી કુર્યાદેકમુપોષણમ્ ॥૫૭॥
મૂપકાદિવધે જાતે કાપ્યજ્ઞાનાતુ સાઽઽચરેત્ । ઉપવાસદ્વયં નારી
કીર્તયન્ત્યમિધા હરેઃ ॥૫૮॥ ઉત્તરોત્તરજીવાનાં જ્ઞાત્યેત્યં મહદલ્પ-
તામ્ । પ્રાયશ્ચિત્તં તથા કુર્યાદ્દેશકાલાદિ વીક્ષ્ય ચ ॥૫૯॥ આત્મ-
ઘાતે કૃતે નારી ભુક્તૈવ યમયાતનાઃ । જાયતે તામસીષ્વેવ પ્રેતસ-
ર્પાદિયોનિષુ ॥૬૦॥ એકાદશીનાં ચ હરેર્જન્માહાનામનાપદિ । ઉપ-
વાસાનાચરણે કુર્યાચાન્દ્રાયણવ્રતમ્ ॥૬૧॥ યતિનો વર્ણિનશ્ચાન્ને
ભુક્તેઽનાશ્રમિણસ્તથા । અજ્ઞાનાદપિ કુર્વીત વ્રતં ચાન્દ્રાયણં શુભમ્
॥૬૨॥ જાતિઘ્નશકરે કર્મણ્યજ્ઞાનાશ્ચ કૃતે સતિ । ચાન્દ્રાયણં
પ્રકુર્વીત સ્મરન્તી હરિમેવ સા ॥૬૩॥ અજ્ઞાનતઃ સઠ્ઠજ્ઞાતે વ્રતમજ્ઞે

અન્ય વસ્ત્રપાત્રાદિકની ચોરીમા યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બાંધવું ॥૫૬॥ લીખ
બૂ માંકણુ આદિક સૂક્ષ્મ જતુઓનો વધ અજ્ઞાનથી કરે તો વિધવા એક
ઉપવાસ કરે ॥૫૭॥ કદાચિત્ અજ્ઞાનથી ઉદર આદિક સ્થૂળ જંતુનો
ઘાત કરે તો વિધવા નારી ભગવન્નામોને ઉચ્ચારતીથકી બે દિવસ ઉપ-
વાસ કરે ॥૫૮॥ આ પ્રકારે ઉત્તરોત્તર તેતે પ્રાણિઓનું મોટાપણુ નાના-
પણુ વિચારીને તેમજ દેશકાળનો વિચાર કરીને યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તને
આચરે અટપ જીવના વધમાં અટપ અને મહાજીવના વધમા મહત્ પ્રાય-
શ્ચિત્તને કરે ॥૫૯॥ જો આત્મઘાત કરે તો તે વિધવા નારી દુ સહ યમ-
યાતનાઓને ભોગવીને તામસી પ્રેતસર્પાદિ યોનિમાંજ જન્મેછે, માટે આત્મ-
ઘાત નજ કરવો (યદ્યપિ આત્મઘાતમા દોષ સર્વેને સમાન છે અથાપિ વિધ-
વાને અધિક પાપ જણાવાના અભિપ્રાયથી આ વિશેષપણુ ઉપદેશ છે) ॥૬૦॥
વિપત્તિ વિના એકાદશી જન્માષ્ટમી આદિકનો ઉપવાસ ન કરે તો વિધવા
ચાંદ્રાયણવ્રત કરે ॥૬૧॥ સંન્યાસી વર્ણી અને અનાશ્રમીનુ અન્ન અજ્ઞાનથી
પણુ જમે તો શુભ ચાંદ્રાયણવ્રત કરે ॥૬૨॥ એમજ ભતિમાથી ભ્રષ્ટ કરે-
નારે કર્મ અજ્ઞાનથી કરે તો વિધવા હરિસ્મરણુપૂર્વક ચાંદ્રાયણવ્રત કરે
॥૬૩॥ આ સર્વ મેં કહેલુ પ્રાયશ્ચિત્ત અબાંધુથી એકવાર કરેલા સર્વપણુ

મયોદિતમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તમિદં શેયં સર્વત્રાપિ ન ચાન્યથા ॥૬૪॥ પ્રાય-
શ્ચિત્તોપવાસેષુ ભગવન્નામકીર્તનમ્ । દિવા રાત્રૌ ચ કર્તવ્યં તેન
પૂર્ણં ફલં ભવેત્ ॥૬૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસેષુ ત્વેકાદશ્યાદ્યુપોપણમ્ ।
ગણયેન્નૈવ નારી ચ પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્વેતી ॥૬૬॥ શુદ્ધ્યર્થં ઉપવાસ-
શ્ચેદેકાદશ્યાદ્યુપોપણે । પ્રાતઃ સ્યાત્તર્હિ તં કુર્યાત્તૃતીયે વાસરે પૃથક્
॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસે ચ ક્રિયમાણે પુનર્યદિ । આપતેદુપવાસો-
ઽન્યઃ કુર્યાત્તન્ત્રેણ તં તદા ॥૬૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસાદે નીરતક્રે-

તતલંગમાં જાણવું. અન્યથા નહિ-શુદ્ધિપૂર્વક અને વળી બહુવાર કરેલા
તતલંગમાં નજ જાણવું. જાણીએછને કરેલા તતલંગાદિકમાં દિગુણ પ્રાય-
શ્ચિત્ત ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, ‘વિહિતં યદકામાનાં કામાત્તદ્વિગુણં ચરેત્’
એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૪॥ પ્રાયશ્ચિત્તપણે કરવા કહેલા ઉપવાસોમાં દિવસે
અને રાત્રિએ ભગવન્નામકીર્તન અવશ્ય કરવું. તેથીજ તે પ્રાયશ્ચિત્ત સંપૂર્ણ
ફળસંપાદક થાય. અન્યથા તો દેશકાળાદિકૃત બહુ વિગુણતા આવતી
હોવાથી સંપૂર્ણ ફળપ્રાપ્તિ ન થાય. તે લાગવતમાં કહ્યું છે-‘મદ્વતસ્રવત્કિદ્રં
દેશકાલાર્હવસ્તુતઃ । સર્વં કરોતિ નિશ્ચિદ્રં નામસદ્કીર્તનં તત્ત્વ ॥’ ઇતિ ॥૬૫॥
પ્રાયશ્ચિત્તને કરતી વિધવા નારી પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તના ઉપવાસોમાં જો એકા-
દશ્યાદિકનો ઉપવાસ પ્રાપ્ત થાય તો તેને તેમાં નજ ગણે. (તેથી પ્રાયશ્ચિ-
ત્તોપવાસસંખ્યાની પૂર્તિ ન કરે) ॥૬૬॥ શુદ્ધિમાટે કહેલો નૈમિત્તિક ઉપ-
વાસ જો નિત્ય એકાદશ્યાદિક ઉપવાસ દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો શુદ્ધિનિમિત્તનો
ઉપવાસ ત્રીજે દિવસે (દ્વાદશીથકી પર દિને) પૃથક્ કરે ॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તનો
ઉપવાસ કરવા આરંભી દીધો હોય અને જો ફરી બીજો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિ-
ત્તનો ઉપવાસ આવી પડે તો તે બીજા ઉપવાસને તંત્રથી કરે-આરંભેલા
ઉપવાસની સાથેજ કરે. અર્થાત્ આરંભેલા ઉપવાસને મધ્યે આવેલો બીજો
ઉપવાસપણુ આરંભેલા પ્રથમ ઉપવાસની સાથેજ થઇ ગયો એમ માને પણ
તેને બીજો દિવસે પૃથક્ ન કરે ॥૬૮॥ તતને આચરતી વિધવા નારી ઉપ-
વાસદિવસે જળ છાસથકી બીજું ફળમૂળાદિક કાંઇપણુ કદાપિ ખાય નહિ.
(અશક્ત નારીઓએજ છાસનું પાન કરીને પણ ત્તોપવાસ કરવો, એવો

તરત્તુ સા । ન કિશ્ચિદ્વાઙ્મિથવા ફલમૂલાદપિ ક્વચિત્ ॥૬૯॥
 વ્રતમજ્ઞે તુ યા નારી પ્રાયશ્ચિત્તં કરિષ્યતિ । ગોલોકે પ્રાપ્સ્યતિ
 સુખં સા રમાયાઃ સમં મહત્ ॥૭૦॥ ન કરિષ્યતિ યા ત્વેતત્કુર્વન્તી
 વા નિપેત્સ્યતિ । તે ઉમે નિરયં ક્ષેપ્તા હર્યાન્નાનુસૃતો યમઃ ॥૭૧॥
 યમયાતનયા દોષે ક્ષીણે ત્વનુચરા હરેઃ । તે નયિષ્યન્તિ ગોલોકં
 વિમાનેનાર્કરોચિયા ॥૭૨॥ વિષ્ણુભક્તિઃ કૃતાસ્ત્યેવ તામ્યાં પ્રાગિતિ
 તે ઉમે । દાસીત્વં પ્રાપ્સ્યતો લક્ષ્મ્યાસ્ત્ર ધાન્યમરીપ્સિતમ્ ॥૭૩॥
 પાલયન્તી નિજાન્ધર્માન્વિષ્ણુભક્તિવિવર્જિતા । પ્રાયશ્ચિત્તં ચરેદ્યા
 સ્ત્રી સા સતીલોકમામુયાત્ ॥૭૪॥ પ્રાયશ્ચિત્તં નાચરેદ્યા સા તીવ્રા

અભિપ્રાય છે) ॥૬૯॥ પ્રામાદિક વ્રતભગમાં જે વિધવા અત્યત અનુતાપ
 પામીને વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તને કરશે તે અપ્રસ્થાપિતપણે પ્રવર્તેલા તે ધર્મના
 બળથી ગોલોકમાં રમાને સમાન મહાસુખને પામશે ॥૭૦॥ જે નારી વ્રત-
 ભગમાં વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તને કરશે નહિ અથવા જે વ્રતભગપ્રાયશ્ચિત્તને કર-
 નારી નારીને નિષેધ કરશે તે બંનેને સર્વેશ્વરની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા યમ-
 રાજ નરકમાં નાખશે ॥૭૧॥ યમયાતનાએ કરીને દોષ વિનાશ પામતાં તો
 ભગવાનના અનુચર પાર્શ્વે સૂર્યસદૃશ પ્રકાશમાન વિમાનમાં બેસારીને
 ભગવદ્ભક્તિ તે બંને વિધવાઓને ગોલોક ધામપ્રતિ લઈ જશે (ભગવદ્-
 ભક્તિનિષ્ઠ વિધવાઓ પ્રામાદિક પાપના સ્પર્શવાળી છે તોપણ અને પ્રાય-
 શ્ચિત્તને ન કરનારી છે તોપણ યમયાતનાએ કરીને તે દોષને ટાળીને ભક્તિ-
 પ્રીત ભગવાન પાર્શ્વે પોતાના લોકમાં પહોંચાડે છે. આતો ભગવાનની
 પરમ કૃપા નિરૂપણ કરી છે ॥૭૨॥ (આજ અર્થને સ્પષ્ટ કરી કરે છે) જે
 હેતુમાટે તે બંને સ્ત્રીઓએ વિષ્ણુમાં પરા ભક્તિ પૂર્વે કરેલી જ વર્તે છે તે
 હેતુમાટે તે ગોલોક ધામમાં દેવાંગનાઓએ પામવા ઇચ્છેલુ લક્ષ્મીજનું
 દાસીપણું પામશે એમાં સંશય નથી ॥૭૩॥ જેતો ભગવદ્ભક્તિએ રહિત
 વિધવા નારી નિજધર્મોને પાળતી થકી પ્રામાદિક ધર્મભગમાં પ્રાયશ્ચિત્તને
 કરે તે મરીને સતીલોકને પામે ॥૭૪॥ જે ભગવદ્ભક્તિવર્ણત વિધવા
 સ્વધર્મનિષ્ઠા પ્રામાદિક સ્વધર્મભગમાં પ્રાયશ્ચિત્તને કરે નહિ તે નરકમાં

મયોદિતમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તમિદં શ્રેયં સર્વત્રાપિ ન ચાન્યથા ॥૬૪॥ પ્રાય-
શ્ચિત્તોપવાસેષુ ભગવન્નામકીર્તનમ્ । દિવા રાત્રી ચ કર્તવ્યં તેન
પૂર્ણં ફલં ભવેત્ ॥૬૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસેષુ ત્વેકાદદ્યાદ્યુપોપણમ્ ।
ગણયેન્નૈવ નારી ચ પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્યેતી ॥૬૬॥ શુદ્ધયર્થં ઉપવાસ-
શ્ચેદેકાદદ્યાદ્યુપોપણે । પ્રાતઃ સ્યાત્તર્હિ તં કુર્યાત્તૃતીયે વાસરે પૃથક્
॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસે ચ ક્રિયમાણે પુનર્યદિ । આપતેદુપવાસો-
ઽન્યઃ કુર્યાત્તન્મેણ તં તદા ॥૬૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસાદે નીરતક્રે-

મતભગમાં લાણુવું. અન્યથા નહિ-શુદ્ધિપૂર્વક અને વળી બહુવાર કરેલા
મતભંગમાં નજ લાણુવું. લાણીબેધને કરેલા મતભંગાદિકમાં દ્વિગુણ પ્રાય-
શ્ચિત્ત ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, 'વિહિત યદકામાનાં કામાત્તદ્વિગુણં ષરેત'
એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૪॥ પ્રાયશ્ચિત્તપણે કરવા કહેલા ઉપવાસોમાં દિવસે
અને રાત્રિએ ભગવન્નામકીર્તન અવશ્ય કરવું. તેથીજ તે પ્રાયશ્ચિત્ત સંપૂર્ણ
ફળસંપાદક થાય. અન્યથા તો દેશકાળાદિકૃત બહુ વિગુણતા આવતી
હોવાથી સંપૂર્ણ ફળપ્રાપ્તિ ન થાય. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે-‘મષ્ટતસ્ત્રવત્ચિદ્રં
વેશકાલાર્હવસ્તુતઃ । સર્વં કરોતિ નિશ્ચિદ્રં નામસદ્કીર્તનં યત્ ॥’ ઇતિ ॥૬૫॥
પ્રાયશ્ચિત્તને કરતી વિધવા નારી પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તના ઉપવાસોમાં બે એકા-
દશ્યાદિકનો ઉપવાસ પ્રાપ્ત થાય તો તેને તેમાં નજ ગણે. (તેથી પ્રાયશ્ચિ-
ત્તોપવાસસંખ્યાની પૂર્તિ ન કરે) ॥૬૬॥ શુદ્ધિમાટે કહેલો નૈમિત્તિક ઉપ-
વાસ બે નિત્ય એકાદશ્યાદિ ઉપવાસ દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો શુદ્ધિનિમિત્તનો
ઉપવાસ ત્રીજે દિવસે (દ્વાદશીયત્રી પર દિને) પૃથક્ કરે ॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તનો
ઉપવાસ કરવા આરંભી દીધો હોય અને બે ફરી બીજો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિ-
ત્તનો ઉપવાસ આવી પડે તો તે બીજા ઉપવાસને તંત્રથી કરે-આરંભેલા
ઉપવાસની સાથેજ કરે. અર્થાત્ આરંભેલા ઉપવાસને મધ્યે આવેલો બીજો
ઉપવાસપણ આરંભેલા પ્રથમ ઉપવાસની સાથેજ થઇ ગયો એમ માને પણ
તેને બીજે દિવસે પૃથક્ ન કરે ॥૬૮॥ મતને આચરતી વિધવા નારી ઉપ-
વાસદિવસે જળ છાસથપી બીજું ફળમૂળાદિ કાંઇપણ કદાપિ ખાય નહિ
(અશક્ત નારીઓએજ છાસનું પાન કરીને પણ મતોપવાસ કરવો, એવો

ચાક્ષતાન્ પુષ્પં ધૂપં દીપં નિવેદનમ્ । મુલવાસં દક્ષિણાં ચ નીરા-
 જનમુપાહરેત્ ॥૪॥ શાલગ્રામો નાર્ચનીયઃ સ્ત્રીભિઃ સર્વાભિરપ્યતઃ ।
 પ્રતિમાપૂજનં તામિઃ કર્તવ્યં કમલાપતેઃ ॥૫॥ નયસ્પૃષ્ટેનોદકેન
 ન કુર્યાન્પૂજનં હરેઃ । ન ચાચમનશિષ્ટેન પાદાક્રાન્તેન ચામ્યુતા ॥૬॥
 ઘૃતેન દીપં કુર્વીત તિલતૈલેન ચાઽર્ચને । પૂજોપહારાલામે તુ મન્ન-
 માશ્રમુદીરયેત્ ॥૭॥ પૂજાયાં ક્રિયમાણાયાં સ્ત્રી ન ભાપેત ચાન્યયા ।
 દ્વતસ્તતો ન પદયેચ્ચ ક્રોધં કુર્વીત ન ક્વચિત્ ॥૮॥ ઉપવિદ્ય શુચિ-
 સ્થાને પુનરાચમ્ય સા હરિમ્ । ઉત્થાપયેત્તાલિકામિઘ્નટાનાદેન
 ચા શનૈઃ ॥૯॥ ઉત્તિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ગોવિન્દ ! ઉત્તિષ્ઠ ગરુડધ્વજ ! ।
 ઉત્તિષ્ઠ કમલાકાન્ત ! ત્રૈલોક્યે મદ્ગલં કુરુ ॥૧૦॥ ઉત્થાપ્ય પ્રતિ-

પાત્ર તથા ચદન અક્ષત પુષ્પ ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય મુખવાસ દક્ષિણ આરતી,
 ઇત્યાદિકને લાવીને પોતાના જમણા ભાગમાં સ્થાપન કરે ॥૩-૪॥ સર્વ
 કોઈ સ્ત્રીઓએ શાળગ્રામની પૂજા નજ કરવી. માટે તેણીઓએ શ્રીકૃષ્ણની
 પ્રતિમાનું જ પૂજન કરવું ॥૫॥ નખના સ્પર્શવાળા જળથી હરિનું પૂજન
 નજ કરવું. તથા આચમન કરતાં અવશેષ રહેલા જળથી ન કરવું તથા
 પાદાક્રાન્ત-પોતે કે બીજાએ ઉલ્લંઘન કરેલા કે પાદપ્રક્ષાલન કરતાં અવશેષ
 રહેલા જળથી પૂજન નજ કરવું ॥૬॥ પૂજનમાં ઘૃતથી અથવા તિલ-
 તૈલથી યથાશક્તિ દીપ કરે. પુષ્પાદિ પૂજપદાર્થો ન, મળે તો તેના તેના
 મનોવડેજ પૂજને કરે ॥૭॥ ભગવાનની પૂજા કરવાને સમયે પૂજા કર-
 નારી નારી અન્ય નારી સાથે બોલે નહિ. (પુરૂષ સાથે ન બોલે એમાં
 તો કહેવું જ શું?) અને અહીં તહીં ભુલે નહિ. ક્રોધને કદાચિત્ પણ કરે
 નહિ (મન વાણી નેત્રને નિશ્ચય કરનારી થાય) ॥૮॥ વાળવા લીંપવાવડે
 શુદ્ધ કરેલા સ્થાનમાં બેસીને ફરી આચમન કરી (પ્રથમ સ્નાનના અગભૂત
 આચમન કહ્યું. હમણાં પૂજના અગભૂત આચમન કહ્યું) પ્રથમ ધીમેધીમે
 તાળિકાધ્વનિથી અને ઘટાનાદથી ભગવાનને મુખેથી જગાડે જગાડવામાં
 આ સમાર્ત મંત્ર 'ઉત્તિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ગોવિન્દ' ઇત્યાદિ-છે. મંત્રનો અર્થ-હે ગોવિન્દ!
 તમે ઉઠો ઉઠો (આદરભાવમાં પુનરુક્તિ છે). હે ગરુડધ્વજ! તમે ઉઠો

યમયાતના । મુખ્યા શુદ્ધા તતો યાતિ સતીલોકં ન સંશયઃ ॥૭૫॥
 શ્તીરિતા વિપ્ર ! વિમત્કાણાં ધર્મા મયા તદ્યુતિનિષ્ઠત ચ ।
 પ્રોક્તં ત્રુણેઽથાશિલ્યોપિતાં તે સાધારણ કૃષ્ણસમર્ચનં ચ ॥૭૬॥
 હિતિ શ્રીમત્સાહિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્યમપ્રકરણે ધર્માપદેશે સ્ત્રીપત્નિ
 વિધવાધર્મમંગ્ગપ્રાયશ્ચિત્તનિષ્પન્નનામા પદ્યત્રિશોઽધ્યાય ॥૩૫॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—નિત્ય શ્રીવાસુદેવસ્ય યોપામિ પૂજન
 મુદા । કર્તવ્યં તસ્ય ચ વિધિ કથયામિ સમાસત ॥૧॥ પ્રાત
 શુચ્યમ્બુના સ્નાત્વા ધૌતં ધવલમશુકમ્ । વસિત્વાઽઽચમનં કૃત્વા
 પૂજાદ્રવ્યાણિ સાધયેત્ ॥૨॥ ઉઝ્જલ જલપાત્રં ચ ગાલિત નિર્મલ
 જલમ્ । તથાઽઽચમનપાત્ર ચ દેવભૂષણભાજનમ્ ॥૩॥ ચન્દન

ત્રીપત્ર યમયાતનાઓને લોગવીને શુદ્ધ થતા પછી તેજ સ્વધર્મબળથી સતી-
 લોકને પામે છે એમા સશય નથી (કેમતો તેણીએ પૂર્વે ધર્માચરણ કર્યું
 છે) ॥૭૫॥ હે વિપ્રવર્ય ! આ પ્રકારે વિધવાઓના ધર્મો અને ધર્મભગમા
 વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું હવે સામાન્યતઃ સમસ્ત સ્ત્રિયોને સાધારણ બે
 કૃષ્ણપૂજનપ્રકાર છે તે તમને કહ્યું ॥૭૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
 પદ્યમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મेषુ વિધવાધર્મભગપ્રાયશ્ચિત્તનિર-
 પણનામા પદ્યત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

અધ્યાય ૩૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન ! સમગ્ર નારીઓએ નિત્ય શ્રીવા-
 સુદેવનું પૂજન મુદા-ફળમાજ્ય લેમ હર્વથી (પણ સાધનપણની શુદ્ધિથી
 નહીં) કરવું તે પૂજનનો પ્રકાર સંક્ષેપમા નિરૂપણ કર્યું ॥૨॥ પ્રાત-કાળે
 નિર્મળ જળવડે સ્નાન કરી, ધોએણુ ધોળું (દૃઢ અદૃઢ બન્ને પ્રકારની વિથું
 ક્ષિવાળું) વસ્ત્ર પહેરી આચમન કરીને પૂજાપદાર્થોને એકત્ર મેળવી રાખે
 ॥૨॥ અદર બહાર સારીરીતે માટેણુ હોવાથી હિન્નબળ એવું જળપાત્ર
 તથા નાળેણું નિર્મળ જળ તથા આચમનપાત્ર તથા દેવને આન કરાવાવું

૧ આ અચાપમા સર્વસ્ત્રિયોને સાધારણ શ્રીકૃષ્ણપૂજનપ્રકારનું સંક્ષેપ કહ્યું છે

ઉપાશ્રિતં ચ ધર્મેણ વામે શુભ્રરુચાઽઽદરાત્ । ઉપાસ્યમાનં મન્યા
ચ ગાઢસ્નેહેન દક્ષિણે ॥૧૬॥ અનેકદિવ્યોપહારૈ પૂજિતં દેવતાગણેઃ ।
સેવ્યમાનં પાર્વદેશ્ચ છત્રવ્યજનચામરૈઃ ॥૧૭॥ एवंविधं वासुदेवं
ध्वात्वा स्वहृदयाम्बुजे । स्वेष्टरनेकोपचारैर्मनसैस्तं समर्चयेत् ॥૧૮॥
આવાહ્ય પ્રતિમાયાં તં યથાલબ્ધોપચારકૈઃ । શ્રીકૃષ્ણાય નમ इति
पङ्कणमनुनाऽर्चयेत् ॥૧૯॥ આવાહનાસને પાદમધ્યમાચમનીય
કમ્ । જ્ઞાનં વાસશ્ચન્દનં ચ પુષ્પં ધૂપં ચ દીપકમ્ ॥૨૦॥ नैवेद्यं
मुखवासं च दक्षिणां च क्रमेण सा । नीराजनं मन्त्रपुष्पं समर्प्य
प्रार्थयेद्धरिम् ॥૨૧॥ શ્રીકૃષ્ણ ! નારાયણ ! દેવદેવ ! શ્રીરાધિકા
કાન્ત ! સદર્ચનીય ! । ભક્તપ્રિયાઽઽનન્દિતભક્તિધર્મ ! પ્રભો ! હરે !

કરાતા, ગાઢ સ્નેહપરિપૂર્ણ લક્ષ્મિદેવીએ દક્ષિણભાગમા ઉપાસન કરાતા,
અનેક દિવ્ય ઉપહારો જેમના હાથમા છે એવા દેવગણોએ સર્વત પૂજેલા,
છત્ર આમર વીઝણાને ધરનારા શ્રીદામાદિ પાર્વદેએ સેવન કરાતા, આવા
ભગવાન વાસુદેવનુ સ્વહૃદયારવિંદમા ધ્યાન કરે આરીતે ધ્યાન કરીને
સ્વાભીષ્ટ મન સંકટિપત અનેક ઉપચારોવડે ભગવાનનુ સમર્ચન કરે
॥૧૪-૧૮॥ એરીતે માનસીપૂજાને પરિપૂર્ણ કરીને હૃદયકમળધરી ભગવા
નનુ પ્રતિમામા આવાહન કરી યથાલબ્ધ ઉપચારોવડે ‘શ્રીકૃષ્ણાય નમ’
આ પડશ્વર મંત્રથી અર્ચન કરે ॥૧૯॥ આવાહન આસન પાદ અર્ધ આચ-
મનીય જ્ઞાન વસ્ત્ર ચંદન પુષ્પ ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય મુખવાસ દક્ષિણા આરતી
મંત્રપુષ્પાંજલિ, આ સોળ ઉપચારોને અનુક્રમે સમર્પાને પછી ભગવાનની
પ્રાર્થના કરે ॥૨૦-૨૧॥ પ્રાર્થનાનો પ્રકાર આ છે-હે શ્રીકૃષ્ણ !-નિરવધિક
આનંદમય, હે નારાયણ-સમસ્ત જગતના અતરાતમન ! માટેજ હે દેવોના
પણ દેવ ! હે શ્રીરાધિકાકાત ! હે સદર્ચનીય ! (આત્મયાથાત્મ્યવેદી સમય
સતોએ અભ્યર્ચનીય) હે ભક્તપ્રિય ! (પોતાના ચરણના એકાત ભક્તો
પ્રિય જેમને છે અથવા ભક્તોને પ્રિય) હે આનંદિતભક્તિધર્મ ! (નના-
ત્મના અવતરીને ભક્તિધર્મ જે તમે આનંદિત કર્યા છે એવા) હે પ્રભો !
(પૃથ્વીઉપર ભક્તિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થયા છતા પણ તમે પ્રભુ-સ્વતત્ર

મામેયં હરેયંસ્ત્રેણ માર્જયેત્ । સિંહાસને તાં મૃદુલે સ્થાપયેદ્વા કર-
 ણ્ડકે ॥૧૧॥ શૈલી દાઢમયી લૌહી લેખ્યા લેખ્યા ચ સૈકતી । મનો-
 મયી મણિમયી પ્રતિમાઽષ્ટવિધા સ્મૃતા ॥૧૨॥ પ્રાહ્લુલોદહ્લુલા
 વાપિ પ્રતિમાસમ્મુચ્ચાઽથવા । સ્વસ્તિકાસનમાસીના ધ્યાયેત્સ્વહૃદયે
 હરિમ્ ॥૧૩॥ કોટિકોટ્યર્કચરચિરે દિવ્યસિંહાસને સ્થિતમ્ । દ્વિભુજં
 ચ ઘનશ્યામં કોટિકન્દર્પસુંદરમ્ ॥૧૪॥ અનેકદિવ્યામરણં પીત-
 કૌશેયવાસસમ્ । મુરલીં વાદયન્તં ચ સ્થિતં રાધારમાયુતમ્ ॥૧૫॥

હે કમળાકાત' તમે ઉઠો ઉઠીને ત્રિકોટીનુ મગળ કરો ॥૬-૧૦॥ આ પ્રકારે
 દેવને ઉઠાડીને મુવાળા મુગન્ધ ધોળા વસ્ત્રખડથી તે પ્રતિમાનું માર્જન કરે
 (ભગવાનના ચરણારવિંદુ માર્જન કરે) અનંતર તે પ્રતિમાને કોમળ (મુખ-
 સ્પર્શ) સિંહાસનમાં સ્થાપન કરે સિંહાસન ન હોય તો તેની ભાવના
 કરેલા નાના કડીયામાં સ્થાપન કરે ॥૧૧॥ શૈલી-પાપાલુથી બનાવેલી,
 દાઢમયી-અનિપિદ્ધ કાષ્ઠથી બનાવેલી, લૌહી-અનિપિદ્ધ સુવર્ણાદિ ધાતુથી
 બનાવેલી, લેખ્યા-અદનાદિમયી, લેખ્યા-ચિત્રમયી, સૈકતી-વેળુથી
 બનાવેલી, મનોમયી-મનથી સંકલ્પેલી, મણિમયી-સ્ફટિકાદિ મણિથી
 બનાવેલી, આ આઠ પ્રકારની પ્રતિમાઓ પૂજ્ય છે (તેમાં મનોમયી તો
 માનસપૂજનમાં જ ઉપયોગી છે સુસંસ્કૃત મનવાળાઓને જ તેમાં અધિકાર
 છે) ॥૧૨॥ પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરાભિમુખે થઈને પૂજન કરે. (જે પોતે
 પૂર્વમુખે થાય તો પ્રતિમા દક્ષિણમુખે સ્થાપવી, જે પોતે ઉત્તરમુખે થાય
 તો પ્રતિમા પશ્ચિમાભિમુખે સ્થાપવી પૂજક જને દેવના દક્ષિણ ભાગમાં
 રહેવું પણ વામ ભાગમાં નહિ) અથવા પ્રતિમાસંમુખ થઈને પૂજન કરે
 તેમાં પણ સ્વસ્તિકાસને બેસીને કરે. તેમાં પૂજારક્ષે ભગવાનનું મનમાં ધ્યાન
 કરે ॥૧૩॥ તેમાં ધ્યાનનો પ્રકાર આ છે-અનેક કોટિ સૂર્યજેવા પ્રકાશ
 માન દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન, કોટિકદર્પ સરખા સુંદર, ઘનશ્યામ,
 દ્વિભુજ, અનેક દિવ્ય આભરણોવડે સમલકૃત, પીત પીતામ્બરને ધારી રહેલા,
 મનોહર મોરલી બલવામાં રસિક, રાધારમાં સમલકૃત બે પડખાવાળા,
 વામભાગમાં કર્પૂર જેવી ગૌર કાતિવાળા ધર્મદેવે આદરથી ઉપસેવન

ચ પ્રતિમાં સ્થાપયેદ્યોપિદન્વહમ્ ॥૨૬॥ પૂજાવિધિરિતિ પ્રોક્તઃ સદ્દે-
પેળમયા હરેઃ । યસિન્ કૃતે તુ નારીણાં પ્રેમવૃદ્ધિર્ભવેત્પ્રભૌ ॥૨૭॥
કૃષ્ણપૂજનવિધેષ્ચ સમાસૌ કૃષ્ણમન્ત્રમચલા ગુરુલઘ્વમ્ । સ્ત્રી જપે-
દનય ! પञ्ચશતં સા કૃષ્ણપાદકમલાહિતચિત્તા ॥૨૮॥ इति श्रीसत्स-
ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मापदेशे स्त्रीधर्मेषु श्रीकृष्ण-
पूजाविधिनिरूपणनामा पटत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૬॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાવ—સઘવા વિધવા વાપિ નારી યા સ્યાદ્રજ-
સ્વલા । ત્રિરાત્રં ન સ્પૃશેત્સા તુ સ્ત્રિયં વા પુરુષં ક્વચિત્ ॥૧॥ इन्द्रेण
ब्रह्महत्यायाः स्त्रीभ्यो भागस्तुरीयकः । दत्तोऽस्ति स रजोरूपो
આપના નિરંતર સંસ્થેપથથી અન્ય નથી ॥૨૫॥ હે દ્વિજ ! પૂજક/સ્ત્રી
આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરી પ્રણામ કરી તેમને પ્રતિભાથથી ફરી પોતાના હૃદ-
યમાં ધારણ કરે અને તે પ્રતિમાને કંડીયામાં સ્થાપન કરે ॥૨૬॥ આ રીતે
મેં ભગવાનની પૂજનો વિધિ સંક્ષેપમાં કહ્યો, જે વિધિના અનુદિન અનુષ્ઠા-
નથી સ્ત્રીયોને ભગવાનવિષે પ્રીતિ પ્રવૃદ્ધિ પામે ॥૨૭॥ હે નિર્દોષ વિપ્ર ! કૃષ્ણ-
ની પૂજનો વિધિ કરી રહ્યા પછી નારી પ્રતિદિન ગુરૂપલીએ આપેલા કૃષ્ણમ-
ન્ત્રને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમાં ચિત્ત સમર્પીને સ્થિર આસને બેસીને પાંચસો
વાર જપે ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
સ્ત્રીધર્મેષુ શ્રીકૃષ્ણપૂજાવિધિનિરૂપણનામાં પટ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

૧ અધ્યાય ૩૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! સઘવા કે અધવા જે કોઈ
નારી રજસ્વળા થાય તે અસ્પૃશ્યા છે. તો ત્રણ દિનપર્યંત સ્ત્રીને કે
પુરૂષને કોઈને પણ કદાપિ અડે નહિ ॥૧॥ કયા દરણુથી આ અસ્પૃશ્યા
થાય છે ? તો કહે છે—પૂર્વે ઇન્દ્રે વૃત્રાસુરનો વધ કરતાં જે બ્રહ્મહત્યાદોષ
પોતાને પ્રાપ્ત થયો હતો તેનો ચોથો ભાગ તેણે સ્ત્રીઓને આપ્યો છે. તેજ
રજોરૂપે માસે માસે દેખાય છે. માટે તે આ સ્ત્રી તે સમયે ન સ્પર્શ કરવા

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સ્ત્રીયોના સામાન્ય ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે. .

નાથ ! મયિ પ્રસીદ ॥૨૨॥ ત્વમ્યેવ લોકે પતિશબ્દ ईशो हान्यर्थं
 एवास्ति समन्ततो मे । भीतेरिहामुत्र च रक्षके चै ततः पतिस्त्वं
 हि मया कृतोऽसि ॥२३॥ अन्यं पतिं या तु वृणोति नारी भवन्त-
 माराध्य तपोर्चनाद्यैः । सा मोहिता ते ननु माययैव भयादिहामुत्र
 न मुच्यते यत् ॥२४॥ अतो मया धर्मेतपोव्रताद्यैस्त्वत्प्रीतिरेवेप्यत
 ईश ! नान्यत् । अतः प्रसन्नो हि भवात्मबन्धो ! मनोरथं पूरय मे
 हृदिस्वम् ॥२५॥ इति सम्प्रार्थ्य नत्वा तं धारयेद्धृदये पुनः । करण्डके

છો કર્મપરવશ નથી) હે હરે ! (સમસ્ત દુ.ખ દુરિતને હરનારા) હે નાથ !
 (સર્વેના પણ તમે નાથ છો) આવા તમે તે તમેજ એક શરણુ લેને છો
 એવી હું તે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૨૨॥ હે ભગવન ! લોકમાં સકળ
 લોકોના ઇશ્વર તમારેવિષેજ પતિશબ્દ અન્વર્થ છે, અન્યત્ર નહિ, કેમતો
 સમસ્ત આત્માઓ આપ પરમાત્માના સ્વતઃ દાસભૂત છે, ‘પતિં વિષ્ણુ
 આત્મેશ્વર’ ‘પતિં પતીનાં’ એવી શ્રુતિ છે. આપત્તિમાં રક્ષણુ કરવાનું સામર્થ્ય
 ખીજાઓનું નથી. દ્રૌપદીના કેશઝહણુને પાંચમાંથી એકપણુ પતિ પ્રતિરોધ
 કરવા સમર્થ થયો નહિ. જેતો આ લોકમાંજ રક્ષણુ કરવા અસમર્થ છે
 તે પરલોકમાં શું રક્ષણુ કરે ? માટે આ લોક પરલોકમાં સકળશ્રીતિ
 થકી સર્વતઃ સંરક્ષક તમારે વિષેજ પતિશબ્દ મને અન્વર્થ જણાય છે
 ‘પતીતિ પતિ.’ આવી વ્યુત્પત્તિથી અનુગત અર્થ આ નીકળે છે. તો
 સર્વાત્મના સંરક્ષક તમોજ પતિ કયાં છો. સત્ય પતિ તમારા શરણુને પામી
 છું ॥૨૩॥ જે મદ સાગ્યવાળી નારી તપ અર્ચનાદિકવડે આપને આરા-
 ધીને પ્રસન્ન થએલા તમારાથકી અન્ય જે કોઈ પણ માનુષજાતીય
 કે દેવજાતીય પતિને વરેછે તે નારી તમારીજ દેવી ! માયાએ નિથે મોહ
 પમાડેલી છે. આજ અસમર્થ સમાશ્રયને લીધે આ લોક પરલોકમાં ભયને
 પામેછે, તે થકી મુક્ત થતી નથી ॥૨૪॥ હે ઇશ ! માટે હું તો સર્વના નિઃ-
 પાધિક પતિ તમને પતિપણે આશરીને ધર્મ તપ વ્રતાદિકના અનુષ્ઠાનથી
 આપની પ્રીતિનેજ ઇચ્છું, તેથકી અન્ય કળને ઇચ્છતી નથી. માટે પ્રસન્ન
 થઇને મારા હૃદયગત મનોરથને પરિપૂર્ણ કરો. આ મનોરથ આત્મબન્ધુ

ચ પ્રતિમાં સ્વાપયેદ્યોપિદન્વદમ્ ॥૨૬ પૂજાવિધિરિતિ પ્રોક્તઃ સહ્સ-
 રેણ મયા હરેઃ । યસ્મિન્ કૃતે તુ નારીણાં પ્રેમવૃદ્ધિર્મવેત્પ્રભૌ ॥૨૭॥
 કૃષ્ણપૂજનવિધેશ્ચ સમાપ્તૌ કૃષ્ણમન્ત્રમચલા ગુરુલબ્ધમ્ । સ્ત્રી જપે-
 દનઘ ! પશ્ચદાતં સઃ કૃષ્ણપાદકમલાહિતચિત્તા ॥૨૮॥ इति श्रीसत्स-
 ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्यमप्रकरणे धर्मोपदेश स्त्रीधर्मेषु श्रीकृष्ण-
 पूजाविधिनिर्लपणनामा पद्यत्रिशोऽध्याय ॥३६॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સઘવા વિઘવા વાપિ નારી યા સ્યાદ્રજ-
 સલા । ત્રિરાત્રં ન સ્પૃશેત્સા તુ સ્ત્રિય વા પુરુષં ક્વચિત્ ॥૧॥ इन्द्रेण
 ब्रह्महत्यायां स्त्रीभ्यो भागस्तुरीयक । दत्तोऽस्ति स रजोरूपो

આપના નિરતર સંશ્લેષથડી અન્ય નથી ॥૨૫॥ હે દિગ્ ! પૂજક'સ્ત્રી
 આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરી પ્રણામ કરી તેમને પ્રતિમાથડી ફરી પોતાના હૃદ-
 યમાં ધારણ કરે અને તે પ્રતિમાને કડીયામાં સ્થાપન કરે ॥૨૬॥ આ રીતે
 મેં ભગવાનની પૂજનો વિધિ સંક્ષેપમાં કહ્યો, જે વિધિના અનુદિન અનુષ્ઠા-
 નથી સ્ત્રીયોને ભગવાનવિષે પ્રીતિ પ્રવૃદ્ધિ પામે ॥૨૭॥ હે નિર્દોષ વિપ્ર ! કૃષ્ણ
 ની પૂજનો વિધિ કરી રહ્યા પછી નારી પ્રતિદિન ગુરૂપલીએ આપેલા કૃષ્ણમ
 ત્રને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમાં ચિત્ત સમર્પણે સ્થિર આસને બેસીને પાચમો
 વાર જપે ॥૨૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...पद्यमप्रकरणे धर्मोपदेशे
 स्त्रीधर्मेषु श्रीकृष्णपूजाविधिनिर्लपणनामा पद्यत्रिशोऽध्यायः ॥३६॥

૧અધ્યાય ૩૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્માન્ ! સઘવા કે અધવા જે કોઈ
 નારી રજસ્વળા થાય તે અસ્પૃશ્ય છે તો ત્રણ દિનપર્યંત સ્ત્રીને કે
 પુરૂષને કોઈને પણ કદાપિ અડે નહિ ॥૨॥ क्या कारलुभी आ अस्पृश्या
 थाय छे ? तो कहे छे—पूर्वे छन्दे वृत्रासुरनो वध करता ने ब्रह्महत्यादोष
 सोताने प्राप्त थयो હતો તેનો ચોથો ભાગ તેણે સ્ત્રીઓને આપ્યો છે. તે
 રજોરૂપે માસે માસે દેખાય છે માટે તે આ સ્ત્રી તે સમયે ન સ્પર્શ કરવા

માસિ માસિ પ્રદશ્યતે ॥૨॥ પ્રથમેઽહનિ ચણ્ડાલી દ્વિતીયે બ્રહ્મવા-
તિની । તૃતીયે રજકી પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહનિ શૂદ્રવત્ ॥૩॥ દૈવે કર્મણિ
પંચ્યે ચ પશ્ચમેઽહનિ શુદ્ધયતિ । ઉપવાસેનાઽઽપદિ તુ તૃતીયેઽહ્નયેવ
શુદ્ધયતિ ॥૪॥ નૈતત્સદ્ગોપયેન્નારી મહાપાપં કદાચન । ગોપિતે બ્રહ્મ-
હત્યાયા મુચ્યતે નૈવ સા યતઃ ॥૫॥ રજસલા સ્પૃશેદન્યામુદક્યાં
યા પરાં સ્ત્રિયમ્ । અન્યાં ચૈનાં સ્પૃશેદ્બુદ્ધ્યા યદિ તર્હિ ભવેદઘમ્ ॥૬॥
ધર્મશાસ્ત્રેષ્વિદ પ્રોક્તા કૃચ્છ્રેણંવ હિ નિષ્કૃતિઃ । કલૌ સા સર્વેના-
રીભિઃ કર્તું શક્યા ન દદ્યતે ॥૭॥ અતોઽહં નિષ્કૃતિં વચ્મિ સર્વાસાં
સુકરામિદ । યા સ્ત્રી જ્ઞાત્વા સ્પૃશેત્સા તુ કુર્યાદેકમુપોપનમ્ ॥૮॥

યોગ્ય થાય છે ॥૨॥ તેમાં પ્રથમ દિવસે રજસ્વળા સ્ત્રી ચંડાળી જેવી
(અતિ દૂર ઇચ્છાથી પણ અસ્પૃશ્ય છે) કહી છે, બીજે દિવસે બ્રહ્મવાતિની
જેવી કહી છે, ત્રીજે દિને તો ધોબણુ જેવી કહી છે, ચોથે દિવસે સ્નાન કરતાં
શૂદ્ર સમાન કહી છે, પાંચમે દિવસે સ્નાન કરી શુદ્ધ થતાં દેસસંબંધિ અને
પિત્રિસંબંધિ કર્મમાં યોગ્ય થાય છે, આપત્તિમાં તો ઉપવાસ કરવાથી ત્રીજે
દિવસે જ શુદ્ધ થાય છે, આપત્કાળમાં તો ઉપવાસથી તેની શુદ્ધિને પરા-
શર કહે છે-‘વિવાહોત્સવયજ્ઞેષુ દુર્ભિક્ષે દેશવિપ્લવે । પલાયને તયારણ્યે
સોપવાસેન શુષ્યતિ ॥’ ઇતિ ॥૩-૪॥ મહાપાપના પરિણામરૂપ આ રહેદર્શ-
નને નારી ગુપ્ત નજ રાખે. જો ગુપ્ત રાખે તો તે નારી તે બ્રહ્મહત્યા પાપથી
મુક્ત નજ થાય. ઇન્દ્રે પોતાનું બ્રહ્મહત્યાપાપ જે વિભાગ કરીને આપું
છે તે રહેરૂપે નિકળે છે ॥૫॥ રજસ્વળા અન્ય રજસ્વળા કે અરજસ્વળા
નારીનો જો બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરે કિંવા સ્વયં અરજસ્વળા આ રજસ્વળાનો
જાણી જોઈને સ્પર્શ કરે તો તેણીઓને પાપ થાય. તે પાપના પરિહાર
માટે કૃચ્છ્રવ્રતાચરણનું પ્રાયશ્ચિત્તપણે પારાશરાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાં વિધાન કર્યું
છે, તેતો કળિમાં સર્વ નારીઓએ કરી શકાય એવું નથી ॥૬-૭॥ માટે
કળિયુગમાં સર્વ સ્ત્રીઓએ સુખેથી થઈ શકે એવું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્તું હું તે
સાંભળો. જે નારી જાણી જોઈને રજસ્વળાનો સ્પર્શ કરે તેતો એક ઉપવાસ
કરે. જેતો અજાણથી કદાચિત્ રજસ્વળાનો સ્પર્શ કરે તે નારી વચ્ચસ-

અજ્ઞાનતઃ ક્વચિત્સ્પર્શો યદિ સ્યાત્તદિં સત્ત્વરમ્ । જ્ઞાત્વા સચેલં
કુર્વાત નારી નામસ્મૃતિં દ્વરેઃ ॥૧॥ સ્પર્શં ત્યાપદિ બુદ્ધ્યાપિ જાતે
જ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ । સ્પર્શં પુંસોઽપ્યુદકયાયા પવમેવ હિ નિર્ણયઃ ॥૧૦॥
ન ગોપનીયં દિ રજ્જ્વલિતિ પ્રાહુર્મહર્ષયઃ । સદાચારસ્થ સાધ્વીનામે-
વમેવ પ્રવર્તતે ॥૧૧॥ અગોપને બ્રહ્મહત્યાદોષઃ સ્ત્રીણાં વિનશ્યતિ ।
પરપુંસો ગર્ભશઙ્કા સ્વજનાનાં ચ નશ્યતિ ॥૧૨॥ તસાત્સ્ત્રીભિઃ પાલ-
નીયા મર્યાદૈવા પુરાતની । ચાતુર્વર્ણ્યસ્થિતાભિર્વે ધર્મસિદ્ધિમમી-
પ્સુભિઃ ॥૧૩॥ બ્રહ્મચર્યવ્રતં નારી પાલયેદ્વાપિ યઃ પુમાન્ । તયોસ્ત-
ચ્છલવાન્યૈર્યા મનક્તિ સ્ત્રી વ્રતં ભુવિ ॥૧૪॥ ક્રોધારુણેક્ષણા યામ્યા
દૂતાસ્તામગ્નિવર્ણકૈઃ । લોહદણ્ડૈર્દાહયન્તિ ક્રોશન્તીમુચ્ચકૈર્મૃશમ્
॥૧૫॥ કુમ્ભીપાકે તત્તત્તેલે રન્ધયન્તિ તતશ્ચ તામ્ । રક્તવિદૂપ્ય-

હિત સત્ત્વર સ્નાન કરીને ભગવન્નામસ્મરણને કરે ॥૮-૯॥ આપત્તિમાંતો
શુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ થાય તોપણ સ્નાનમાત્રથી શુદ્ધ થાય છે. પુરૂષને પણ
રજસ્વળાના સ્પર્શમાં આજ શુદ્ધિનિર્ણય સમજવો-એ પુરૂષ જાણીને રજ-
સ્વળાનો સ્પર્શ કરે તો એક દિવસ ઉપવાસ કરે. અજાણથી તેણીના સ્પર્શમાં
તો વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરે ॥૧૦॥ રજસ્વળાપણું કદાપિ નારીઓએ છાનું
નજ રાખવું એમ પૂર્વેના મહર્ષિઓ કહે છે. સાધ્વી સ્ત્રિઓનો સદાચાર
પણ એવો જ પ્રવર્તે છે ॥૧૧॥ રજસ્વળાપણું નહિ છાનું રાખવાથી સ્ત્રી-
ઓનો જે બ્રહ્મહત્યાદોષ તે નાશ થઈ જાય છે (આ અદૃષ્ટ અનર્થનો પરિહાર
છે) ગુપ્ત રાખે તો કદાચિત્ પરપુરૂષથથી ગર્ભધારણની શકા સ્વજનોને
આવે; નહિ છાનું રાખે તો તે શંકા નિવૃત્ત થાય. (આ દૃષ્ટ અનર્થનો
પરિહાર છે) ॥૧૨॥ આ મર્યાદા પૂર્વેના મહર્ષિઓએ કરેલી અને પતિમતા-
ઓના આચારપ્રાપ્ત પુરાતની વર્તે છે. તો ધર્મસિદ્ધિને પામવા ઇચ્છતી આર્ય
વર્ણની સ્ત્રિઓએ આ મર્યાદા અવશ્ય પાળવી જ ॥૧૩॥ જે નારી પુરૂષની
કે નારીની બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં વર્તતી નિષ્ઠાનો છળ વચનોવડે ભગ કરે તે નારી
મરણ પામતાં તેણીને દોષાવેશથી લાલચોળ લોચનવાળા યમદૂતો અગ્નિથી
તપાવેલા તીક્ષ્ણ લોહદણ્ડોવડે દાહ કરે છે. સારે ઉચ્ચ સ્વરે આક્રોશ કરતી

કુણ્ડે તાં નિશ્ચિપન્તિ તતશ્ચ તે ॥૧૬॥ સ્વરોમસદ્વવર્પણિ ભુક્ત્વા
 સા યમયાતનાઃ । અરણ્યે નિર્જલે દેશે પિશાચી જાયતે તતઃ ॥૧૭॥
 નિષ્કામવ્રતમદ્દં યઃ કામુકઃ પુરુષઃ સ્ત્રિયાઃ । પુરુષસ્યાપિ વા
 કુર્યાત્સ મૃત્વા નરકાન્વજેત્ ॥૧૮॥ કુમ્ભીપાકે પચ્યતેઽસૌ મુહુઃ
 સર્પશ્ચ દશ્યતે । ઉચ્ચૈઃ કરોત્યાર્તનાદાન્સ યામ્યેઃ પરિતાડિતઃ ॥૧૯॥
 નિષ્કામવ્રતિનાં પુંસાં નારીણાં ચ વ્રતાચનમ્ । યે કરિષ્યન્તિ તે
 તેષા ગતિં પ્રાપ્સ્યન્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૦॥ ઇતિ તે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! સ્ત્રીણાં
 ધર્મા મયોદિતાઃ । સતીગીતામિદાસ્તાસાં સર્વાસાં હિતકારકા
 ॥૨૧॥ સતીગીતામિદાં નારી યા શ્રોષ્યતિ પઠિષ્યતિ । ડમે તે
 પ્રાપ્સ્યતો નૂનં સ્વવાન્હિતફલં કિલ ॥૨૨॥ નિત્યં યા નિયમેનેતાં
 યોપિદત્ર પઠિષ્યતિ । લપ્સ્યતે સાઽત્ર મહર્તાં કીર્તિં ચાન્તે હરે.

પણુ તેણીને વારે વારે અત્યત બાળે છે ॥૧૪-૧૫॥ તે પછી તે સ્ત્રીને
 યમભયે તપાવેલું તૈલ જેમા છે એવા કુલીપાક નામના નરકમા રાધેછે અને
 રૂધિર વિષા પાચમય હુડમા નાળેછે ॥૧૬॥ આ સ્ત્રી આવી યમયાતનાઓને
 સ્વરોમસખ્યા વર્ષો (સામાન્યતઃ સાડાત્રણ કરોડ વર્ષપર્યંત) ભોગવીને
 પછીથી મહા અરણ્યમા નિર્જળ દેશમા પિશાચણુ થાય છે ॥૧૭॥ એ ન
 રીતે જે કામી પુરુષ પુરુષના કે સ્ત્રીના અઘ્નચર્યવ્રતનો ભગ કરાવે છે તે પણ
 મરીને નરકને પામીને કુલીપાકમા રધાય છે અને તેને વારે વારે સર્પો કરડે
 છે અને યમકિકરોએ વારવાર તાડન કરતા ઉચ્ચ સ્વરે આર્તનાદને કરેછે
 ॥૧૮-૧૯॥ જે પુરુષોત્તો નિષ્કામવ્રતનિષ્ઠ નરનારીઓના તે વ્રતને સદુપ
 દેશાદિકપડે મુદ્દ લકરશે તેઓ તે અઘ્નચર્યવ્રતનિષ્ઠોને પામવાના જે લોકો
 તેને નિશ્ચે પામશે ॥૨૦॥ હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! આ પ્રકારે સતી સ્ત્રીઓના હિત
 માટે મેં કહેલા, પૂર્વે સતીએ કહેલા હોવાથી સતીગીતા નામના સ્ત્રીઓના
 આ ધર્મો યથાવિકાર અનુષ્ઠાન કરતા સર્વ સ્ત્રિઓના હિતને કરનારા થાયછે
 ॥૨૧॥ જે નારી આ સતીગીતાને સાલળશે કે પાઠ કરશે તે અને સ્ત્રિયો
 સ્વવાન્હિત રૂળને નિશ્ચે પામશે ॥૨૨॥ જે નારી આ સતીગીતાનો નિત્ય
 નિયમથી પ્રીતિપૂર્વક પાઠ કરશે તે આ લોકમાં મહાકીર્તિને પામશે અને

પદમ્ ॥૨૩॥ इति द्वितीयाश्रमिणां वृषास्ते पुंसां तथैषामपि योपितां
च । उदीरितास्ते द्विज ! तैश्च तामिः श्रव्याश्च पाठ्याः सतत च
पाल्याः ॥२४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्र पद्मप्रकरणे
धर्मोपदेशे स्त्रीसाधारणधर्मनिरूपणनामा सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—દુષ્કરત્વાત્કલૌ વિપ્ર ! વર્જિતસ્ય દ્વિજૈરથ ।
વાનપ્રસ્થાશ્રમસ્યાપિ ધર્માન્વોધાય વચ્ચિમ તે ॥૧॥ હિત્વા ગૃહાશ્રમં
વિપ્રો દ્વિતીયાદાશ્રમાત્ પરમ્ । તૃતીય આયુષો ભાગે તૃતીયાશ્રમમા-
શ્રયેત્ ॥૨॥ અપત્યાપત્યમાલોન્ય ગ્રામ્યાહારાન્વિસૃજ્ય ચ । પત્યા,

અતે પરલોકમાં હરિના પરમ પદને પામશે ॥૨૩॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે
ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓના ધર્મો તમને મેં કહ્યા તે આ ધર્મો
પુરૂષો અને સ્ત્રીઓએ સતત સાલળવા અને લાળવા અને યથાધિકાર
પાળવા ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
સ્ત્રીસાધારણધર્મનિરૂપણનામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૭॥

અધ્યાય ૩૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે શિવરામ વિપ્ર ! જે સ્મૃતિકાર મુનિ
ઓએ દુષ્કર હોવાથી કળિમા વર્જ્યપણે કહેલો વાનપ્રસ્થાશ્રમ તેના પણ
ધર્મો ધર્મતત્ત્વના ઓધ માટે તમને કહું છું ‘વાનપ્રસ્થશ્રમ સન્યાસ હત્યુમા-
વાશ્રમૌ મુને’ । દુષ્કરત્વાત્કલિયુગે ન પ્રાહ્યાવિતિ નિશ્ચય ॥’ એમ સ્કાદમા
કહ્યું છે ॥૧॥ વિપ્ર આયુષના ત્રીજા ભાગમાં (એકાવનમે વર્ષે) ગૃહાશ્રમને
ત્યાગ કરી દ્વિતીય ગૃહાશ્રમથકી ત્રીજા વાનપ્રસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરે ॥૨॥
આયુષનો ત્રીજો ભાગ જે કાળ કહ્યો તે કાળ લલે એક વર્ષે ન્યુન હોય કે
અધિક હોય તે ભેવાનું નથી પુનને પુત્ર જે થાય તો વનમાં પ્રવેશ કરે
આ તો ઉક્ત કાળનું ઉપલક્ષ્યક્રમાત્ર છે પણ પુત્રનો પુત્ર થાય ત્યારે જ
વનમાં જવું એવો નિયમ કરાતો નથી વનમાં પ્રવેશ કરનારો ગાર્હસ્થ્ય
મુખલોગોને ત્યાગ કરી પત્નીના પોષણમાં પુત્રને પ્રયોજીને પોતે એકાકી

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને વાનપ્રસ્થ ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે

પોષણ આદિશ્ય પુત્રં વનમુપાવ્રજેત્ ॥૩॥ અનુકૂલા તપઃ સોદું ક્ષમા
 ચ યદિ સા ભવેત્ । સહૈવ તાં નયેદ્દિદ્વાન્નાન્યથા દુઃસદત્વતઃ ॥૪॥
 ગ્રામ્યધર્માનભીષુશ્ચ ધૈર્યવાન્નહ્યચાર્યપિ । મૃતદારો ગૃહસ્થો વા
 વાનપ્રસ્થાશ્રમં થયેત્ ॥૫॥ આપૃચ્છ્ય સ્વગૃહં ચાદૌ રાજાનં ધાર્મિકં
 તતઃ । સમ્વન્ધિનશ્ચાથ ગૃહી ગૃહીયાદાશ્રમાન્તરમ્ ॥૬॥ શુક્લપશ્વસ્ય
 પૂર્વાહ્ને પ્રશસ્તે ચોત્તરાયણે । ગત્વાડરણ્યં નિયમવાંસ્તપઃ કુર્યાત્સ-
 માહિતઃ ॥૭॥ અત્રાશ્રમે તપો મુખ્યં દ્વિજદેહોચિતં તુ યત્ । ઉત્સા-
 હવાંસ્તતો ધીરસ્તપ એવ સમાશ્રયેત્ ॥૮॥ અગ્નિહોત્રં ચ દર્શાદિ

વનમા ભય ॥૩॥ જે પત્ની અનુદૂળ-તપ પરાયણુ સ્વમનોવૃત્તિને અનુદૂળ
 હોય અને તપશ્ચર્યાકલેશને સ્વય સહન કરવા સમર્થ જે હોય તો શુધ
 ગૃહસ્થ તેણીને સાથેજ વનમા લઈ ભય જે તેવી ન હોયતો ન લઈ ભય
 પુત્રની સન્નિધિમા જ સ્થાપે સાથે લઈ ભયતો પોતાની તપશ્ચર્યાના
 ઉપરોધનો સહવ હોવાથી દુખને જ દેનારી થાય ॥૪॥ જે સમાવર્તન
 સરકાર કર્યા પછી દારસચહે રહિત, કમથી ગ્રામ્યભોગથડી વિમુખ, તપ
 શ્ચર્યામા ધૈર્યવાન, સ્ત્રીસગસાહિત્યરૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રતપર હોય અને મૃતદાર
 હોય (તે આ બંને વિધુરો) અને જે ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ હોય આ સર્વે વાન
 પ્રસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરે ॥૫॥ વાનપ્રસ્થ આશ્રમાતરને પામવા ઇચ્છતો
 ગૃહી પ્રથમ પોતાના ગુરૂને પુછીને તે પછી ધર્મપ્રવર્તક રાજાને પુછીને અને
 માતુલાદિ સબન્ધિજનોને પુછીને પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમને ચહણુ કરે ॥૬॥
 પ્રશસ્ત ઉત્તરાયણમા, તેમા પણ શુક્લપશ્વમા વર્તતા જે કોઇ પણ દિવસના
 પૂર્વભાગમા ગૃહથડી નીકળીને વનમા જઇને નિયમયુક્ત થઇ સાવધપણે
 તપને કરે ॥૭॥ દુર્લભ આ મળેલા દ્વિજદેહનુ ક્ષુદ્ર કામ કૂળ નથી, કેમતો
 તે અન્ય દેહમા પણ સુલભ છે, કિંતુ જેણે કરીને અનંત સુખ થાય તેણે
 તપજ પ્રયોજન છે, માટે આ દ્વિજદેહને સમુચિત તપજ આ વાનપ્રસ્થા
 શ્રમનો પ્રધાન ધર્મ છે, તો 'દેહને તપનો અવસર મળ્યો' એમ ઉત્સાહથી
 ધૈર્ય ધારીને તપને કરે 'ગ્રાક્ષણસ્ય હિ દેહોઽયં ક્ષુદ્રકામાય નેવ્યત્તે । કૃષ્ણાય
 તપસે ચેહ પ્રેત્યાનન્તસુલાય ચ ॥' એમ ભાગવતમા કહ્યું છે ॥૮॥ તેમા

કર્મ પ્રાગ્વદ્યથાવિધિ । સાગ્નિકસ્ય મુનેઃ પ્રોક્તં પશ્ચાલમ્બનમન્તરા
 ॥૯॥ મુન્યન્ત્રૈઃ સ્વયમાનીતૈઃ પુરોહાશાંશ્ચ નિર્વપેત્ । કુર્યાદશ્વર્યમુ-
 ટ્તજં સ્વયં તુ નિવસેદ્વહિઃ ॥૧૦॥ શિલાયાં શર્કરાદૌ વા શયીત
 સુસમાહિતઃ । જિતઘ્નોઘશ્ચ તત્ત્વજ્ઞો ન દ્વિર્મુક્તીત કદિંચિત્ ॥૧૧॥
 વર્જયેન્મધુ માંસં ચ વ્રહ્મચારી ભવેત્સદા । ન દ્રુષ્ટેત્સર્વભૂતેભ્યો ન
 પત્ન્યા સહ સંવિશેત્ ॥૧૨॥ અન્નૈઃ શાકૈઃ ફલૈર્વાપિ પશ્ચયજ્ઞાન્સમા-
 ચરેત્ । અમ્મૂલફલમિક્ષાભિરર્ચયેદ્દિધુકાતિથીન્ ॥૧૩॥ વસીત
 વલ્કલં ઘાસસ્તૃણપર્ણાજિનાનિ વા । કમળ્ડલું ચ દ્વણ્ડં ચ ધારયે-
 ત્સંયતેન્દ્રિયઃ ॥૧૪॥ કેશાન્ રોમાણિ શ્મશ્રૂણિ છેદયેન્ન નવાનપિ ।
 અક્કલગ્નં મલં ચૈવ ક્ષાલયેન્ન ચ માર્જયેત્ ॥૧૫॥ અઙ્ગાન્યમાર્જયન્સ્રા-

ત્રેતાગ્નિસહિત વનમાં ગયેલો મુનિ અગ્નિહોત્ર દર્શાદિ કર્મ સાક્ષાત્ પશુહનન-
 થકી બીજનેજ પૂર્વની પેઠે યથાવિધિ કરે. (યદપિ પશુહનન યજ્ઞમાં
 પ્રથમ પ્રતિપેધ કર્યું છે, અથાપિ અધિકારિભેદથી સ્મૃતિકારોએ અભ્યનુસાર
 આપેલું પણ આમણે ન કરવું, એમ વિશેષતઃ અહીં પ્રતિપેધ કરાય છે)
 ॥૯॥ પોતે જ લાવેલાં મુન્યન્ત્ર જે શામો નમારાદિક તેણે કરીને પુરોહાશને
 તૈયાર કરે. ત્રેતાગ્નિ રાખવા માટે પર્ણશાળા કરે. પોતે તો પર્ણશાળાથકી
 બહારના લાગમાં જ નિવસે ॥૧૦॥ વની આસ્તરણુવર્ણત કાંકરાપ્રાય
 ભૂતળ ઉપર અથવા શિલાઉપર સુધ રહે. સદા સાવધ ચિત્તવાળો છત-
 ક્રોધ અને તત્ત્વચિંતનપર થાય. કદાપિ બીજવાર ભોજન કરે નહિ ॥૧૧॥
 મદ્યમાંસને વળે. સદા બ્રહ્મચર્યવ્રતપર થાય. કોઈ પણ ભૂતનો દ્રોહ કરે
 નહિ. પત્નીની સાથે કદાપિ સુવે નહિ ॥૧૨॥ નમારાદિ મુનિઅન્ન, શાક અને
 ફળવડે પાંચ યજ્ઞોને કરે. લિક્ષુકો અને અતિથિઓનો જળ મૂળ ફળાદિક
 આપવાવડે સત્કાર કરે ॥૧૩॥ વાનપ્રસ્થ વલ્કળ વસ્ત્રને કે તૃણમયને કે પાંદડા-
 મયને કે અજીનને પહેરે. કમંડળુ અને દંડને ધારે. સદા નિયમિતેન્દ્રિય
 થાય ॥૧૪॥ વની મસ્તકકેશ શરીરરોમ મુખકેશ અને નખોને છેદે નહિ.
 અંગમાં લગ્ન થએલા મળને પ્રક્ષાળે નહિ અને વસ્ત્રાદિકવડે માર્જન કરે નહિ
 ॥૧૫॥ અગોને ન મર્દન કરતોથકો ત્રિકાળ સ્નાન કરે. ભૂતળ ઉપર શયન

યાત્રિકાલં સ્યણ્ડિલેશયઃ । ન દન્તાન્ શોધયેન્નિત્યં નાસનં ચાલ-
યેન્મુદુઃ ॥૧૬॥ વનાશ્રમી ન કુર્વતિ પરસ્ત્રીસન્નમપ્રધા । યથોપયોગં
ભાષેત સ્વકીયાં યજ્ઞકર્મણિ ॥૧૭॥ મુઙ્ગીત સઠ્ઠદેવાગ્રં નીવારાદિ
વનોદ્ભવમ્ । કપિત્થવદરાશ્વત્થફલાદીન્યપિ વા મુનિઃ ॥૧૮॥ શાન્તો
દાન્તો મૃદુર્ધારો મૂલકન્દફલાશનઃ । મુન્યન્નવર્તનો વાપિ સ્યાદે-
ત્ત્વેહં ફલોદ્ભવમ્ ॥૧૯॥ આહરેત્સ્યયમેવાન્નમાત્મનો વૃત્તિહેતવે ।
દન્તોલૂલલિકો વા સ્યાદદમકુદ્દાશનોઽપિ વા ॥૨૦॥ ન કૃષ્ટપચ્ચમ
શ્રીયાદકૃષ્ટં ચાપ્યકાલજમ્ । અગ્નિપક્વમયામં વા કાલપક્વમુતાહરેત્
॥૨૧॥ સઘઃપ્રક્ષાલકો વા સ્યાદથવા માસસન્નયી । પળ્માસસન્નયી

કરનારો થાય દત્તોને સશોધે નહિ (ઘસે નહિ) આસનને વારેવારે ફેરવે
નહિ (સ્થિરાસન થાય) ॥૧૬॥ આ વનાશ્રમી શ્રવણાદિ અષ્ટપ્રકારે પરસ્ત્રી
પ્રસંગને સર્વથા ત્યાગ કરે પોતાની પત્ની સાથે પણ યજ્ઞાદિ આશ્રમકર્મમાં
યથોપયોગજ ઓલે પણ અધિક નહિ ॥૧૭॥ વાનપ્રસ્થ વનમાં નીપજેલા
નમારાદિ અન્નને અથવા કોઠા ઓરા પીપરટેટી આદિક ફળોને એકજ વાર
જમે, બીજી વાર નહિ ॥૧૮॥ વાનપ્રસ્થ આદ્ય આલ્યતર ઇન્દ્રિયને વિશીતીને
વર્તે, ભૂતમાત્રમાં મૃદુ પ્રકૃતિવાળો થાય પણ તીક્ષ્ણવૃત્તિવાળો ન થાય, ધીર-
આશ્રમધર્મોમાં અચળ સ્વભાવવાળો થાય, ૩૬ મૂળ ફળાદિકવડે કે મુનિ
અન્ન નમારાદિકવડે દેહયાત્રાને કરે, ફળમાથી નીકળતા (ગેળીયુ વિગેરે)
તૈયનેજ ખાય પણ ઘૃતાદિકને નહિ ॥૧૯॥ પ્રતિદિન પોતાની વૃત્તિ માટે
પોતે જ નમારાદિ અન્નને લાવે તે અન્નને દાતવડેજ ખાડીને (ચાવીને)
ખાય પણ ખાડવુ વિગેરે ક્રિયાતરને કરે નહિ દાતની દૃઢતા ન હોય તો
પાપાણખડથી કુટીને ખાય આવા અભિપ્રાયથીજ 'દન્તોલૂલલિકો વા સ્યાદ
દમકુદ્દાશનોઽપિ વા' એમ કહ્યું ॥૨૦॥ ખેડથી નીપજેલા ડાગર આદિક
અન્નને ખાય નહિ ભલે ખેડથી ન નિપજેલું હોય પણ જે પાકકાળ પહેલાજ
નિપજેલું હોય તો તેને પણ ખાય નહિ અગ્નિએ શેકેલું કિંવા અપકવજ
કાળપરિપકવને (ફળાદિક) જમે ॥૨૧॥ વાનપ્રસ્થ સઘ પ્રક્ષાલક થાય-
અવશેષ ન રહે એમ અન્નને જમી જમીને ભોજનપાત્રને પ્રક્ષાલન કરનારો

વાન્દપર્યાસાન્નાદિસદ્ગ્રહી ॥૨૨॥ સન્યજેદાશ્વિને માસિ યત્કિञ્ચિ-
ત્પૂર્વસञ્ચિતમ્ । પુનઃ સञ્ચિનુયાત્સર્વં મુન્યન્નાદિકમાત્મના ॥૨૩॥
શનૈઃ શનૈઃ ક્રમેણૈવ વર્ધયેત્તપ આત્મન. । સર્વત્યાગે તુ સહસા
નશ્યેદ્રત્તં વપુર્યત ॥૨૪॥ તપસા શોપયેદેહં ધ્યાયન્ હૃદયન્વહં હરિમ્ ।
મુન્યન્નં મક્ષયેદાદૌ ફલમૂલાશનસ્તત. ॥૨૫॥ નક્ષાદ્યેકાન્તરાશી
ચ ચતુર્થાહ્નિભુજિસ્તત. । પञ્ચમેઽહ્નિ પથે વા ફલમૂલાશનો ભવેત્
॥૨૬॥ ચાન્દ્રાયણત્રતી વા સ્યાત્પક્ષમુગ્ધ્વાઽથ માસમુક્ । ક્ષીરપ
કેનપો વા સ્યાદમ્બુપો ધૂમપસ્તથા ॥૨૭॥ જ્યોત્સ્નાપિવશ્ચોષ્મપશ્ચ

થાય (એકવાર ભોજનથકી અધિક અન્નને સઘરે નહિ) અથવા માસ
પર્યાસ અન્નસચયને કરે અથવા છમાસપર્યત પહોંચે એટલા અન્નનો
સચહ કરે અથવા વર્ષપર્યત પહોંચે એટલા અન્નને સંઘરે એમા પૂર્વ પૂર્વ
શ્રેષ્ઠ છે ॥૨૨॥ પૂર્વ વર્ષમા સચહ કરેલુ યત્કિञ્ચિત્ અન્નાદિક હોય તેને
આસો માસમા ત્યાગ કરે ફરી સર્વ મુન્યન્ન નમારાદિકને પોતેજ તે માસ
માજ સઘરે ॥૨૩॥ તે આ વની પોતાના તપને ધીમે ધીમે ક્રમથીજ વધારે,
પણુ સર્વ પ્રકારે અન્નત્યાગાદિકવડે નહિ તેમ જો સહસા કરે તો રતવત
દુર્લભ ધર્મસાધન શરીરનો નાશ થઈ જાય શરીરને નહિ ઉપધાત કરનારજ
તપ શ્રેય સાધન છે ॥૨૪॥ પ્રતિદિન ભક્તિથી હૃદયમા સર્વેશ્વર શ્રીહરિનુ
ચિતવન કરતોથકો તપથી હળવે હળવે શરીરનુ શોપણુ કરે પ્રથમ મુનિ
અન્ન શ્યામો નમારાદિક ખડધાન્યને ખાય તે પછી કાળક્રમે ફળ મૂળને
જમનારો થાય ॥૨૫॥ તે પછી કાળક્રમે નમ્નસમયે ફળ મૂળને ખાનારો
થાય તે પછી એકદિન અતરને ત્યાગ કરીને દિનાતરે ફળાદિકને જમે
અનતર કાળક્રમે ચતુર્થ દિવસે ફળાદિકને જમે તે પછી કાળક્રમે પાચમે
દિવસે અથવા છઠે દિવસે ફળમૂળમાત્રને ખાનારો થાય ॥૨૬॥ અથવા
આદાયણુત કરનારો થાય અથવા એક પક્ષમા એક એક વાર જમનારો
થાય અથવા માસે માસે એકવાર જમનારો થાય અનતર કાળક્રમે કેવળ
દુગ્ધમાત્ર પાન કરનારો થાય અથવા દુધના ફીણુમાત્રને પાન કરનારો થાય
અથવા કેવળ જળનુ પાન કરનારો થાય અથવા ધૂમપાન કરનારો થાય

વાયુમુખં ભવેત્ક્રમાત્ । इत्यं तपस्यभिरतो न प्रमत्तो भवेत्कचित् ॥२८॥ न विश्वसेदिन्द्रियाणि प्रयतात्मा सदा भवेत् । क्षुद्रकामा-
 स्ये मौढ्यादुत्तुजेन निजं तपः ॥२९॥ स्त्रीकथाश्च वणादौ च कुर्या-
 देकमुपोषणम् । ब्रह्मचर्याङ्गभङ्गे च सावधानો भवेत्सदा ॥३०॥
 यस्तु पत्न्या वनं गत्वा मैथુनं कामतश्चरेत् । व्रतभ્રष्टः स कुर्यात्
 देहान्तां तस्य निष्कृतिम् ॥३१॥ तस्य यो जायते पुत्रो न संस्पृश्यो
 द्वિजैः स तु । वेदाधिकारहीनः स्याज्जयेत्કામં તતો વની ॥૩૨॥
 પ્રીત્તે સેવેત પજ્ઞાગ્રીનાસારં પ્રાવૃપિ ધ્રુવમ્ । વાનપ્રસ્થશ્ચ શિશિરે
 તિષ્ઠેદાકળમપ્સુ ચ ॥૩૩॥ યથાશક્તિ તપઃ કુર્યાદેહપાતો યથા

આ રીતે કાળક્રમે આહારનો સંકોચ કરવાવડે તપને વધારે ॥૨૭॥ અનતર
 કેવળ ચદ્રબ્યોત્સાપાનવડે દેહયાત્રાને કરનારો થાય અથવા કેવળ બળની
 વશળના પાનમાત્રથી દેહયાત્રાને કરનારો થાય તથા કાળક્રમે કેવળ વાયુલક્ષણ
 કરનારો થાય. આ રીતે અનુક્રમે તપમાં પ્રીતિવાળો થાય ક્યારેય પણ તપમાં
 પ્રમાદ રાખે નહિ ॥૨૮॥ ઇન્દ્રિયોનો કદાપિ વિશ્વાસ કરે નહિ (મેં જીતેલાં
 ઇન્દ્રિયો મારા વશમાંજ વર્તે છે એમ તેમાં વિશ્વાસ નજ કરવો. ઇન્દ્રિયો
 બળવાન હોવાથી મનને પોતાતરફ બળાત ખેંચી લાય છે) તો સદા નિયમિત-
 મનવાળો થાય. શબ્દાદિ વિષયલોગ અતિશુદ્ધ છે (પશુપક્ષ્યાદિસાધારણ
 છે) તેની પ્રાપ્તિમાટે મૂઢભાવથી વર્ણપ્રાપ્ત તથા આશ્રમપ્રાપ્ત સહજ
 તપનો ત્યાગ કરે નહિ ॥૨૯॥ સ્ત્રીકથાનું શ્રવણાદિ કરે તો એક દિન ઉપવાસ
 પ્રાયશ્ચિત્તને કરે. બ્રહ્મચર્યવ્રતના અંગભૂત તપશ્ચર્યામાં સદા સાવધાન થાય
 ॥૩૦॥ જે તો પત્નીસાથે વનમાં વસેલો વાનપ્રસ્થ કામલોભને લીધે સ્ત્રીની
 સાથે મૈથુનને કરે તે વ્રતથષ્ટી ભ્રષ્ટ થયેલો હોવાથી દેહાંત પ્રાયશ્ચિત્તને
 યોગ્ય થાય છે, તેનું અપર પ્રાયશ્ચિત્ત નથી ॥૩૧॥ વ્રતભ્રષ્ટ વનીનો જે પુત્ર
 થાય તેતો દ્વિભતિઓએ સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી. વેદાધિકાર વિહીન થાય.
 માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રવિષ્ઠ થયેલો દ્વિજ કામને સર્વથા જીતે ॥૩૨॥
 વાનપ્રસ્થ શ્રીષ્ઠકાળમાં પચાશિને સેવે (પંચાશ્મિમધ્યે રહીને તપ કરે)
 વર્ષાકાળમાં વર્ષધારાપાતને સહન કરે. શીતકાળમાં કંઠપર્યંત બળમાં રહીને

ન વૈ । ભવેત્સ્ય તથા ધીરો વનસ્યો દમ્ભવર્જિતઃ ॥૩૪॥ ચરેદ્વને
 દ્વાદશાન્દાનઘૌ વા ચતુરો મુનિઃ । દ્વાવેકં વા યથાશક્તિ ન વિપ-
 ઘેત કુચ્છતઃ ॥૩૫॥ યઃ કણ્ઠકાઘૈ રુજતિ ચન્દનાઘૈશ્ચ યોઽર્ચતિ ।
 અકુદ્ધોઽપરિતુષ્ટશ્ચ સમઃ સ્યાદુભયોરપિ ॥૩૬॥ અશક્તસ્ત્વાત્મન્યા-
 ઘાય વિચરેદગ્નિમત્ર તુ । મિક્ષયેત્ પ્રાણવૃત્ત્યર્થમનિકેતશ્ચ તાપસાન્
 ॥૩૭॥ ગ્રામાદાનીય વા મિક્ષાં શુચિગ્રાહણમેહતઃ । ગ્રાસાનઘૌ ચ
 મુક્ષીત હ્યશક્તઃ પોઢશાપિ વા ॥૩૮॥ નિત્યં સ્વાધ્યાયશીલઃ સ્યાત્સા-
 વિત્રીજપતત્પરઃ । જિત્વા નિદ્રાં તથાલસ્યં રાત્રૌ ધ્યાનપરો ભવેત્
 ॥૩૯॥ ય ઇતાં નિયતાં ચર્યાં બ્રહ્મર્પિવિહિતાં ચરેત્ । સ દહેદગ્નિવ-
 હોપાન્ જયેદ્લોકાંશ્ચ દુર્જયાન્ ॥૪૦॥ અભિભૂતો જરારોગૈરશક્તઃ

તપ કરે. આમાં આજ અર્થ વિશેષપણે બહુવો-પોતાના દેહનો પાત જેમ
 ન થાય તેમ નિર્દેશપણે ધૈર્ય ધારીને યથાશક્તિ તપને કરે ॥૩૩-૩૪॥ વાન-
 પ્રસ્થ બાર કે આઠ કે ચાર કે બે કે એક વર્ષપર્યંત યથાશક્તિ વનમાં પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે તપશ્ચર્યાને કરે. તપશ્ચર્યાકલ્પેશને લીધે તેથી વિરામ પામે નહિ
 ॥૩૫॥ જે કોઇ કાંટાવિગેરેવડે પોતાને પીડા કરે અને જે કોઇ અદનાદિક-
 વડે પોતાની પૂજા કરે, તે બંને વિષે પણ ક્રોધ હર્ષને ન કરે. તે પીડક પૂજક
 બંનેવિષે સમમતિવાળોજ થાય ॥૩૬॥ તપ કરવા અસમર્થ જે હોય તે
 વાનપ્રસ્થતો અગ્નિને પોતાવિષે આધાન કરીને (અગ્નિનું વિસર્જન પોતાવિષે
 કરીને) આ લોકમાં નિયત સ્થાને વર્ણત થઇ પ્રાણુધારણુ માટે વાનપ્રસ્થોને
 ત્યાં ભિક્ષા માગે અથવા આમથકીજ પવિત્ર વિગ્રના ઘરથકી ભિક્ષા માગી
 વાવીને આઠ આસને જમે. આઠ આસથી જેના દેહધારણુની પર્યાપ્તિ ન
 થાય તે સોળ આસોને પણ જમે ॥૩૭-૩૮॥ નિત્ય ગાયત્રીજપપર અને
 સ્વાધ્યાયશીલ થાય. આજસ્ય તથા નિદ્રાને જીતીને રાત્રિએ ભગવદ્ધ્યાન-
 પરાયણ થાય ॥૩૯॥ જે વની આ સ્વાશ્રમસમુચિત તપશ્ચર્યાને પૂર્વે
 વસિષ્ઠાદિ બ્રહ્મર્પિઓએ અનુદાન કરેલીને શ્રદ્ધાથી આચરે તે અગ્નિ કાષ્ઠો-
 નેજ જેમ એમ સર્વ દોષોને બાળી દે છે અને દુર્જય લોકોને જીતે છે-પામે-
 છે ॥૪૦॥ જે વાનપ્રસ્થતો જરા રોગાદિકથી પરાભવ પામતાં સ્વાશ્રમધર્મ-

સ્વક્રિયાસુ યઃ । સ હરિં હૃદયે ધ્યાયન્કુર્યાન્નશનાદિકમ્ ॥૪૧॥
 इत्यं तपः प्रकुर्वाणो मनो जित्वा वनाश्रमी । महर्लोन्मवाप्नोति
 देहान्ते तापसेप्सितम् ॥४२॥ यो विष्णुभक्तिसहितं वानप्रस्थाश्रમે
 वसन् । तपः करोति स मुने ! धाम प्राप्नोति वेण्णवम् ॥४३॥ वृत्ति-
 भेदेन कथिता वानप्रस्थाश्चतुर्विधाः । वैश्वानरा वालसिल्यौदुम्बरा
 फेनपा इति ॥४४॥ आद्यास्तत्राकृष्टपच्यैर्वर्तमानास्तपस्विनः । लघ्वे
 नवेऽग्ने पूर्वाह्नत्यागिनस्त्वपरे मताः ॥४५॥ प्रातरुत्थाय यां पूर्वं
 दिशं पश्यन्ति ये ततः । आहतैः फलमूलाद्यैर्जीवेयुस्ते तृतीयका
 ॥४६॥ स्वयं हुमेभ्यः पतिते, फलैः पुष्पैर्दलेरपि । जीवेयुयै ते
 कथिताश्चतुर्था, फेनपा इति ॥४७॥ तपः प्रकुर्वेत्तथास्य सर्वत्र
 स्याद्दृढं यदि । वैराग्यं तर्हि सन्न्यासो विहितस्तुर्य आश्रमः ॥४८॥
 धर्मास्तृतीयाશ્રમિણો મયૈતે સમાસતો વિપ્રવરોદિતાસ્તે । અથો

ભૂત તપ ક્રિયામા અશક્ત થાય તે હરિનુ હૃદયમા ધ્યાન કરતોથકો અન
 શનાદિ લઘુ વ્રતમાત્રને કરે ॥૪૧॥ જે વનાશ્રમી ઉક્ત પ્રકારે (વ્રત નિયમાદિકે
 સપન્ન થઈ) મનને જીતીને તપશ્ચર્યાને કરે છે તે દેહને અંતે વાનપ્રસ્થોએ
 પામવા ઇચ્છેલા મહર્લોકને પામે છે ॥૪૨॥ હે શિવરામ વિપ્ર ! જે તો વાન
 પ્રસ્થાશ્રમમા રહીને વિ પુલકિતપૂર્વક તપને કરેછે તે વૈષ્ણવ ધામને પામે
 છે ॥૪૩॥ તેમા વાનપ્રસ્થો વૃત્તિભેદને લીધે વૈશ્વાનસ વાવખિન્ય ઔદુમ્બર
 ફેનપ એમ ચાર પ્રકારના બાણુવા ॥૪૪॥ તેમા એક વિના નિધ્યન્ન થએલા
 નમારાદિક વડે દેહયાત્રાને કરનારા વાનપ્રસ્થો પ્રથમના વૈશ્વાનસ નામના
 માન્યા છે નવુ અન્ન મળતાં પૂર્વ અન્નને જેઓ લાગ કરે છે તે બીજા વાવ
 ખિન્ય નામના માન્યા છે જેઓ પ્રાત કાળે ઉક્તા પ્રથમ જે દિશાને જુવે
 છે તે દિશાથીકીજ પોતેજ અન્ન ફળ મૂળાદિકને લાવીને દેહપોષણને કરનારા
 છે તે ત્રીજા ઔદુમ્બર નામથી કદા છે જેઓ તો વૃક્ષોથકી સ્વય પડેલા
 ફળદળાદિકવડે જીવન કરનારા છે તે ચોથા ફેનપ નામના માન્યા છે
 ॥૪૫-૪૭॥ આ પ્રકારે તપને કરતા જે વાનપ્રસ્થને સર્વત્ર વૈરાગ્ય દૃઢ
 થાય તે ચતુર્થ સન્યાસાશ્રમમા અધિકારને પામેછે ॥૪૮॥ હે વિપ્રવર ! મં

તુરીયાશ્રમિણોઽપિ ધર્માન્સ્મૃતિપ્રસિદ્ધાન્ કથયામિ સર્વાન્ ॥૪૧॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्यमप्रकरणे धर्मोपदेशे वान-
 प्रस्थाश्रमधर्मनिरूपणनामाऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

શ્રીનારાયણમુનિઠ્ઠવાચ—ચતુર્થું પુરુષાર્થંપુ યથા શ્રેષ્ઠસ્તુરીયકઃ ।
 तथाऽऽश्रमेष्वपि ब्रह्मंस्तुरीयाश्रम ईरितः ॥१॥ ब्रह्मचर्याद्ब्रह्माद्यापि
 वनाद्वाप्यव्रती व्रती । साङ्गिकोऽनङ्गिको वापि यो विरक्तः स
 सन्न्यसेत् ॥२॥ चतुर्विधोऽथ सन्न्यासी कथ्यते मुनिमिर्दिज ! ।

વાનપ્રસ્થાશ્રમના આ ધર્મો સંક્ષેપમાં તમને જણાવુંને કહી સંભળાવ્યા. હવે
 સંન્યાસાશ્રમના જે સ્મૃતિપ્રસિદ્ધ સર્વ ધર્મો છે તેનું નિરૂપણ કરું છું તે
 સાંભળો ॥૪૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પદ્યમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
 વાનપ્રસ્થાશ્રમધર્મનિરૂપણનામાઽષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

અધ્યાય ૩૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્માન! જેમ ચાર ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ
 પુરૂષાર્થોમાં ચોથો મોક્ષ શ્રેષ્ઠ છે તેમ ચાર આશ્રમોમાં પણ ચોથો સંન્યા-
 સાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે. કૃળમાં ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ છે, તેના સાધનભૂત આશ્રમોમાં જ્ઞાને-
 કાતિક આ ચોથો આશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે ॥૧॥ જે વિરક્ત હોય તે સંન્યાસી થાય.
 સંન્યાસમાં અધિકાર ત્રીજા વૈરાગ્યવાળાને છે. એમાં આશ્રમના પર્વક્રમનો
 નિયમ નથી. ત્રીજા વૈરાગ્ય હોય તો અવ્રતી-ઉપનયન નામના પ્રતાદેશ
 સરકારને ન પામેલો કે વ્રતી-પ્રતાદેશને પામેલો કે સાંગિક-ત્રેતાગ્રિસહિત
 કે અગ્નિવર્ણત પણ દ્વિવ્રતિ બ્રહ્મચર્ય કે ગાર્હસ્થ્ય કે વાનપ્રસ્થ આશ્રમચક્રી
 સંન્યાસાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે તેમાં લખાલોપનિષદ શ્રુતિ છે—‘બ્રહ્મચર્યાદેવ
 પ્રવ્રજેદ્બ્રહ્મ વનાદ્યા અથ પુનરવ્રતી વા વ્રતી જ્ઞાતકો વાઽજ્ઞાતકો વોત્સન્ના-
 મિરનમ્નિકો વા યદહરેવ વિરજેત્તદહરેવ પ્રવ્રજેત્ ॥’ ઇતિ ॥૨॥ હે દ્વિજ !
 આ સંન્યાસઆશ્રમ કુટીચક બ્રહ્મક હસ પરમહંસ એવા ભેદથી મુનિઓએ

૧ ત્રણ અધ્યાયોવડે સંન્યાસીના ધર્મો કહેતાં આ અધ્યાયમાં તેના અધિ-
 કારકનું નિરૂપણ કર્યું છે.

કુટીચકો વહદશ્ચ હંસઃ પરમહંસકઃ ॥૩॥ તત્ર પુત્રાદિકૃતાયાં કુત્ર્વાં
 વાઽપિ ગૃહે વસન્ । શિષોપવીત ત્રીન્દણ્ડાન્કાપાયવસનો દધત્
 ॥૪॥ સ્વબંધૂનાં ગૃહે કુર્યાન્નોજન સ્વસ્ય વા ગૃહે । આત્મશોઽશક્ત
 દેહો ય સ તુ પ્રોક્તઃ કુટીચકઃ ॥૫॥ પૂર્વોક્તવેપ ઇવાથ સ્વબંધૂના
 ગૃહાન્યતિ । હિત્વાઽન્યથ ચરેન્નિક્ષાં યઃ સ પ્રોક્તો વહદક ॥૬॥
 પૂર્વોક્તવેપાચારોઽપિ દણ્ડમેક દધાતિ યઃ । વૈળવં સ ત્વિહ પ્રોક્ત
 સ્તૃતીયો હંસસંશ્લકઃ ॥૭॥ તુર્યઃ પરમહંસાત્મ્યો જ્ઞાનવૈરાગ્યમ
 ણિઙ્ગત । એકદણ્ડં ચ વાસશ્ચ દધ્યાત્કશ્ચિન્ન વા યતિઃ ॥૮॥ સત્ત્વા
 સદ્દેતુર્વરાગ્ય યદહર્ષિરજેત્તદા । પ્રવ્રજેદિતિ વેદોક્તેસ્તદ્દેદાન્કથ
 યામિ તે ॥૯॥ વૈરાગ્યં ચ ત્રિધા મન્દં તીવ્રં તીવ્રતરં તિવતિ । મન્દે
 ન્યાસો ન તીવ્રે તુ દ્વૌ દ્વૌ સ્યાતાં ચ તત્પરે ॥૧૦॥ પુત્રદારઘનાદીનાં

ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે ॥૩॥ તેમાં જે દેહે અશક્ત હોવાથી પુત્રાદિકે બનાવી
 આપેલી ૭ પર્યુશાળામાં કિંવા ગૃહના એકાત પ્રદેશમાં રહીને, શિષ્યા
 ઉપવીત ત્રણ દડ અને કાપાય વસ્ત્રને ધારીને બંધુઓને ઘેર કે પોતાને ઘેર
 લિક્ષાને ગ્રહણ કરે તે આ આત્મવિચારનિષ્ઠ સન્યાસી પ્રથમનો કુટીચક
 કહ્યો છે ॥૪-૫॥ જે યતિ પૂર્વોક્ત શિષ્યા ઉપવીત દડ કાપાયાદિવેષવાળો
 હોધને ૭ સ્વબંધુગૃહોથકી અન્ય ૪ લિક્ષા કરે તે બીજો બહદક નામનો
 કહ્યો છે ॥૬॥ જે યતિ એક વેલુસખધી દડને ધારે, બીજે વેપતો પૂર્વનો ૭
 ધારે તેતો લોકમાં ત્રીજો હસસંશ્લિત કહ્યો છે ॥૭॥ જે યતિ જ્ઞાનવૈરાગ્ય
 મઙ્ગિત હોધને એક દડને અને વસ્ત્રને ધારણ કરે અથવા કોઇ ધારણ ન
 કરે (તેના ધારણનિયમનો અનાદર કરી કેવળ કૌપીન ધારનારો) તે આ
 ચોથો પરમહસ નામનો કહ્યો છે ॥૮॥ ‘યદહરેવ વિરજેત્તદહરેવ પ્રવ્રજેત’
 જે દિને સસારથકી વૈરાગ્યને પામે તે દિને ૭ સન્યાસી થાય, એમ સન્યા
 સમાં નિમિત્તપણે શ્રુતિએ કહેલા વૈરાગ્યના ભેદોનું હવે નિરૂપણ કરે છું
 ॥૯॥ વૈરાગ્ય મંદ તીવ્ર તીવ્રતર એવા સેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે, તેમાં મંદ
 વૈરાગ્યવાળાને સન્યાસમાં અધિકાર નથી તીવ્ર વૈરાગ્યવાળાને તો અધિકાર
 છે તે તીવ્ર વૈરાગ્યમાં તો દ્વિવિધ સન્યાસ (વિવિધિયા વિદ્વત્સન્યાસ)

નાશે તાત્કાલિકી મતિઃ । ધિક્સંસારમિતીદ્વસ્યાત્ સા વૈરાગ્યસ્ય
મન્દતા ॥૧૧॥ અસિદ્ધાન્મનિ માભૂવન્ પુત્રદારાદયો મમ । इति या
સુસ્થિરા બુદ્ધિઃ સા વૈરાગ્યસ્ય તીવ્રતા ॥૧૨॥ પુનરાવૃત્તિસહિતો
લોકો મે માસ્તુ કશ્ચન । દૃઢબુદ્ધિરિતિ પ્રોક્તં શ્રેષ્ઠં તીવ્રતરં હિ તત્
॥૧૩॥ પ્રોક્તો વિવિદિપાન્યાસો દ્યપકજ્ઞાનિનઃ खलु । દૃઢજ્ઞાનવતો
ન્યાસો વિદ્વત્સહ્યાસ ઉચ્યતે ॥૧૪॥ વૈરાગ્યં સ્યાદ્દૃઢં યદિં તદા
પરિમ્લેજેદ્વિજઃ । પરિગ્રાહવિરક્તસ્તુ શ્રદ્ધો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૫॥
વૈરાગ્યમન્તરા નૈવ ભવેદિન્દ્રિયનિગ્રહઃ । તં વિના ન ભવેત્યાગસ્તિષ્ઠે-

થાય અને તીવ્રતર વૈરાગ્યમાં તે બે સંન્યાસો થાય ॥૧૦॥ ત્રિવિધ વૈરાગ્યનું
સ્વરૂપ કહે છે-પુત્ર દારા ધનાદિકનો નાશ થતાં સંસારને ધિહાર છે એમ
બે તાત્કાલિક વૈરાગ્ય થાય તે આ મંદ વૈરાગ્ય બહુવો ॥૧૧॥ પુત્રોથી કે
દારાઓથી મારે શો અર્થ છે ? તે મારે આ જન્મમાં આ પુત્રદારાદિક નજ
હો, એમ પુત્રેષણા વિત્તેષણા અને દારૈષણાથકી (આ ત્રણ એષણાઓથકી)
બે નિવૃત્તિ તે આ વૈરાગ્યની તીવ્રતા બહુવી. ‘શ્રદ્ધાના ભુવનપર્યંત સમથ
લોકો પુનરાવૃત્તિ અને દુઃખમિશ્રિત છે’ એમ અવધારીને જન્મમરણધર્મ
વાળા લોકમાત્રથકી ‘કોઇ લોક મારે નજ હો’ એમ બે દૃઢ વૈરાગ્ય થાય
તે આ શ્રેષ્ઠ તીવ્રતર વૈરાગ્ય કહ્યો છે ॥૧૨-૧૩॥ તે આ સંન્યાસ ‘વિવિ-
દિપાસંન્યાસ વિદ્વત્સંન્યાસ’ એવા લેદથી બે પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં બેને
તત્ત્વચાત્મ્યવિજ્ઞાન સમ્યક્ પરિપકવ થયું હોય-તત્ત્વદર્શી આચાર્યથકી
સદુપદેશશ્રવણથી દૃઢતર આત્માનું ઉન્નુષ્ઠપણું થયું હોય તેનો બે સંન્યાસ
તે વિદ્વત્સંન્યાસ કહ્યો છે. બેને તો તેવું તત્ત્વવિજ્ઞાન ન હોય, ‘નાસ્ત્યકૃતઃ
કૃતેન’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે વિચાર કરવાથી નિવેદને પામતાં વિવિદિપાથી
શ્રોત્રિય શ્રદ્ધદર્શીના શરણને પામે તેનો બે સંન્યાસ તે વિવિદિપાસંન્યાસ
કહ્યો છે ॥૧૪॥ બે દૃઢ તીવ્ર વૈરાગ્ય હોય તો સંન્યાસને સ્વીકારે. તીવ્ર વૈરાગ્ય
તો ન હોય, દેશકાળાદિકની વિષમતાને લીધે ઉત્પન્ન થએલો તાત્કાલિક વૈરાગ્ય
કે બે જળમાં પરપોટાની પેઠે ક્ષણવિનાશી છે તેમાં બે સંન્યાસને સ્વીકારે
તે સંન્યાસધર્મથકી નિશ્ચે બ્રહ્મ થાય, એમાં સંશય નથી ॥૧૫॥ તીવ્ર વૈરાગ્ય

ન્યાસ. ક તં વિના ॥૧૬॥ અવિરક્તસ્ય સદ્યાસમૃણાપાકરણશ્રુતિઃ ।
 સ્મૃતયશ્ચ નિપેદ્યન્તિ સદ્યસેન્નાવિચાર્ય તત્ ॥૧૭॥ સદ્યસ્ય સહસા
 પશ્ચાત્સેવેત વિપયાન્ યદિ । વૈરાગ્યાભાવતો મૂઢઃ સ ભવેત્પતિતો
 દ્વિજઃ ॥૧૮॥ સદ્યસ્ય યો રસે લુબ્ધઃ સ્ત્રિયાં વા સ તુ યાતના ।
 મહારોરવનામ્નીર્દિં યાતીત્યાદિ યમો વચ્ચ ॥૧૯॥ દૃઢ્યન્તે વહ્વો
 અઘ્ઠા ન્યાસિનોડનાવિરાગિણઃ । તસ્માત્સજ્ઞાતવૈરાગ્યઃ પ્રસન્નઃ
 સદ્યસેદ્વિજઃ ॥૨૦॥ ચિકીર્ષુર્યન્તુ સદ્યાસં ગુરુસ્વજનમૂમુજઃ ।

વિના ઇન્દ્રિયોનો નિશ્ચય ન થાય, કેમતો ઇન્દ્રિયોની વિષયોને અભિમુખ
 ધોડવાની પ્રકૃતિજ છે, ઇન્દ્રિયનિશ્ચય વિના લાગસિદ્ધિ ક્યાથી થાય? લાગની
 નિષ્પત્તિ વિના સન્યાસઆશ્રમ કેમ ઘટે? નજ ઘટે ॥૧૬॥ માટેજ 'જાયમાનો
 વે વ્રાહ્મણસ્ત્રિભિર્ઋણવાન્ જાયતે વ્રહ્મચર્યેણ ઋપિભ્યો યજ્ઞેન દેવેભ્ય પ્રજયા
 પિતૃભ્ય ॥' આ ઋણાપાકરણ શ્રુતિ અને 'ઋણેષ્ટિભિર્દ્વિજો જાતો દેવર્ષિ
 પિતૃણા પ્રમો । યજ્ઞાધ્યયનપુત્રસ્તાન્યનિસ્તીર્યં સ્વજન્પતેત્ ॥' ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ
 વૈરાગ્યવર્ણતને સન્યાસનો પ્રતિપેદ કરે છે આ શ્રુતિ સ્મૃતિનુ આજ હાર્દ
 છે કે-જે અવિરક્ત હોય તેને સન્યાસમા અનધિકાર જણાવવો પણ તીવ્ર
 વૈરાગ્યવાળાને પણ પ્રજ્ઞેત્પત્તિ આદિકનુ વિધાન શ્રુતિસ્મૃતિ કરતી નથી,
 કેમતો તે ઉપપન્ન થતુંજ નથી, માટેજ 'યદહરેવ વિરજેત્' આ શ્રુતિસાથે વિરોધ
 આવતો નથી, તો પોતાનો અધિકાર વિચાર્યા વિના સહસા સન્યાસને સ્વીકારે
 નહિ ॥૧૭॥ જે તો મદવૈરાગ્યવાળો હોઇને સહસા સન્યાસ સ્વીકારીને પછી
 ફરી જે વિષયતૃષ્ણા ઉદ્ભવતા વિષયોને સેવે તો તે મૂઢ દ્વિજ પતિત થાય
 (પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ આ શુદ્ધ થાય નહિ) ॥૧૮॥ જે સહસા સન્યાસ
 સ્વીકારીને પછી રસથી કે વનિતાથી આકર્ષિતથિત્ત થતા તે રસાદિકને સેવે
 તેતો મરીને મહારોરવ નામની યાતનાઓને અનુભવશે એમ યમરાજએ
 વચન કહ્યું છે ॥૧૯॥ મદવૈરાગ્યવાળા બહુ જનો સન્યાસને પામીને વિષય
 તૃષ્ણા ન નિવૃત્ત થતા ભ્રષ્ટ થએલા માર્ગે માર્ગે રખડતા લોકમા દેખાય છે, તો
 પોતાના વૈરાગ્યની સુદૃઢતા વિચારીને પ્રસન્નચિત્તવાળો થઇ સન્યાસી થાય
 ॥૨૦॥ સન્યાસાશ્રમને સ્વીકારવા ઇચ્છતો દ્વિજ પ્રથમ ગુરુ સ્વજન અને

સ આપૃચ્છય સિતે પક્ષે ગૃહીયાત્સુદિને ચ તમ્ ॥૨૧॥ દૈવમાર્પ ચ
દિવ્યં ચ પિત્ર્યં માતૃકમાનુપે । ભૌતિકં ચાત્મકં ચેતિ શ્રાદ્ધાન્યષ્ઠૌ
સ નિર્વપેત્ ॥૨૨॥ પ્રાજાપત્યાં નિરૂપ્યેષ્ટિમગ્નીનાધાય ચાત્મનિ ।
કૃષ્ણાત્મા ગુર્વેનુજ્ઞાતો યથાવત્પ્રેપમુચરેત્ ॥૨૩॥ આતુરસ્ય તુ
સન્ન્યાસે ન વિધિર્નૈવ ચ ક્રિયા । પ્રેપમાત્રં સમુચાર્ય સન્ન્યાસં તત્ર
પૂરયેત્ ॥૨૪॥ યથાવિધ્યથ સન્ન્યસ્ય વ્રહ્મજ્ઞાનાત્તયે મુનિઃ । સેવેત
સદ્ગુરં ધર્માનાશ્રિતઃ પ્રયતઃ સદા ॥૨૫॥ અપરોક્ષાત્માનુભવો દૃઢવૈ-
રાગ્યવાન્ યતિઃ । તીર્થાનિ વિચરેદ્ધર્માનાશ્રિતો હરિભક્તિમાન્ ॥૨૬॥
પૂજિતસ્તાદિતો વાપિ સુહૃદૈશ્ચ તેષ્વપિ । હર્પશોકવિહીનશ્ચ સુપ્ર-
સન્નઃ સમશ્ચરેત્ ॥૨૭॥ કૌપીનયુગલં દણ્ડં વાસ આચ્છાદનં તથા ।

રાત્રને પુછીને (તેમની અનુજ્ઞા મેળવીને) શુકલ પક્ષમાં શુભ દિને તે આશ્ર-
મને સ્વીકારે ॥૨૧॥ તેમાં પ્રથમ દૈવ આર્પ દિવ્ય પિત્ર્ય માતૃક માનુષ ભૌતિક
આત્મક આ આઠ શ્રાદ્ધોને કરીને, પછી પ્રાજાપત્યાદિ કરીને, અગ્નિને આ-
ત્મામાં આરોપીને કૃષ્ણકૃમનવાળો થઇ ગુરૂની આજ્ઞાને પામીને ‘સંન્યસોઽહ’
એમ યથાવત્ પ્રેપમત્રને ઉચ્ચારે ॥૨૨-૨૩॥ આતુરને સંન્યાસ સ્વીકાર-
વામાં પૂર્વોક્ત શ્રાદ્ધાદિ વિધિવિશેષ છેજ નહિ તેમ પ્રાજાપત્યાદિ ક્રિયાવિશેષ
પણ નથી, પ્રેપમત્રમાત્રને ઉચ્ચારીને સંન્યાસને સ્વીકારે. આતુરનું લક્ષણ
તો શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘પ્રાણસ્યોત્ક્રમણાસન્નકાલસ્વાતુરસંજ્ઞકઃ । નેતરસ્વાતુરઃ
કાલો મુક્તિમાર્ગપ્રવર્તકઃ ॥’ ઇતિ ॥૨૪॥ યથાવિધિ સંન્યાસને પામતાં સ્વ-
ધર્મને અનુષ્ઠાન કરતોથકો મુનિ સદા સાવધ ચિત્તવાળો થઇ પરબ્રહ્મના
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરૂને સેવે ॥૨૫॥ તે સદ્ગુરૂથકી વિજ્ઞાન
પામતાં આત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારને પામેલો ભગવદ્ભક્તિસંપન્ન યતિ દૃઢ
વૈરાગ્યે યુક્ત થઇને સ્વાશ્રમધર્મોને અનુવર્તતો થકો તીર્થોમાં વિચરે ॥૨૬॥
તે આ યતિ મુજબ જનોએ પૂજા કરતાં કે અસ જનોએ તાડન કરતા પણ હર્ષ
શોકે રહિત થઇ સદા પ્રસન્ન મનવાળો થઇ સર્વત્ર સમ-અનુચલ નિચલે
વર્તત થઇને વિચરે ॥૨૭॥ એ કૌપીનો, દડ, અધોવસ્ત્ર, આચ્છાદન વસ્ત્ર,
મૃત્તિકામય કમડળ, ભિક્ષાપાત્ર, પાદુકા, શીત તાપને નિવારણ કરવા

મૃદઃ કમળહલું મિદ્ધાપાત્રં વા પાદુકે અપિ ॥૨૮॥ જીર્ણચીરકૃતાં
 કન્યાં શીતાતપનિવારણીમ્ । ઇતાનિ ધારયેદન્યન્ન સદ્ગૃહીત મિ-
 શ્રુકઃ ॥૨૯॥ કન્યાં વાસસ્થ કૌપીનં ધારયેદ્ધાતુરશ્ચિત્તમ્ । અતિવાદં
 ચ પૈશુન્યં હિંસાં વાચમપિ ત્યજેત્ ॥૩૦॥ વાસો દધ્યાન્ન વા દધ્યા-
 ન્નિયમો નાત્ર વિદ્યતે । મુર્યં દળ્લં જ્ઞાનરૂપં વિદ્યાદ્ગૌણં તુ વૈણવમ્
 ॥૩૧॥ ત્રિદણ્ડિત્વેऽપિ ચ દળ્લ ધૌણાસ્તે વૈણવા મતાઃ । વાકર્મ-
 નસાં દળ્લ મુર્યા શેયા વિચક્ષણૈઃ ॥૩૨॥ વાગ્દળ્લે મૌનમાતિષ્ઠે-
 ત્કર્મદળ્લે ત્વનીહતામ્ । પ્રાણાયામં મનોદળ્લે યતિઃ સમ્યગુપાશ્રયેત્
 ॥૩૩॥ અધ્યાત્મપુસ્તકં વિર્મિર્દત્તં ગૃહીત મિશ્રુકઃ । ન તેભ્યો
 દ્રવ્યમાદાય લેખયેદ્દોષદર્શનાત્ ॥૩૪॥ અસંવૃતાનિ ગૃહીયાત્પત્રં

છર્લુવશ્ચોથી બનાવેલી કંથા, આટલાંને યતિ ધારણ કરે, આથી અધિકનો
 સંચલ ન કરે. તેમાં પણ કંથા વસ્ત્ર અને કૌપીનને શુક્લ ન ધારણ કરે કિંતુ
 ગૈરિક ધાતુથી રંગેલાનેજ ધારણ કરે. વસ્ત્રને ધારે કે ન ધારે એમાં નિયમ
 નથી. (કિંતુ કૌપીનમાત્રને ધારે) અતિશય વાદ, આડીયાપણું અને પરહિસા-
 કારક વાણીનો પણ ત્યાગ કરે. જે દંડ ધારવાનો કહ્યો છે તે વેણુમય દંડ
 મુખ્ય નથી, ગૌણ છે. જે જ્ઞાનરૂપ દંડ છે તેજ મુખ્ય માન્યો છે ॥૨૮-૩૧॥
 ત્રિદંડિપણમાં જે વેણુકૃત ત્રણ દંડો ધારવાના કહ્યા છે તે ગૌણજ બહુવા-
 વાણી મન કર્મના જે દંડો મૌનાદિરૂપ કહ્યા છે તેજ વિચક્ષણુ યતિઓએ
 મુખ્ય માનવા ॥૩૨॥ તેમાં વાણીનો દંડ કરવામાં મૌનને આશરે, મૌનથીજ
 વાણી શિક્ષિત થાય છે, અન્યથા અસત્ય આલાપમાં અને વૃથા આલાપમાં
 પ્રસરે. કર્મનો દંડ કરવામાં નિશ્ચેષ્ટપણાને આશરે, અન્યથા પાણિપાદાદિકની
 વૃથાચેષ્ટાદિકમાં પ્રકૃતિથી પ્રસરે. મનનો દંડ કરવામાં પ્રાણાયામને રૂડીરીતે
 કરે, તેથી મન નિરૂદ્ધગતિવાળું થઈને લક્ષ્યનેજ અભિમુખ બેઠાઈ રહે
 ॥૩૩॥ અધ્યાત્મભાગને ઓધ આપનારા ઉપનિષદાદિ શાસ્ત્રપુસ્તકને ગૃહ-
 સ્થોએ આપેલાંને યતિ ગ્રહણ કરે. (આમાં આ દ્રવ્યસંચલહોષ નથી)
 અધ્યાત્મપુસ્તકને લખવા માટે ધનસંચલને ન કરે, કેમતો ધનસંચલ
 યતિધર્મમાં દૂષણરૂપ છે, તો ધન અન્યજનથથી સંપાદન કરી અધ્યાત્મ-

પુષ્પમપો મૃદમ્ । મૂલં ફલં ચાથ ભૂમૌ સ્વપેદકોધનઃ શુચિઃ ॥૩૫॥
શાન્તામેવ વદેદ્વાચમપિ યાજૈર્હતો યતિઃ । દદ્યાન્નારાયણેત્યેવં પ્રતિ-
વાચં ચ નિઃસ્પૃહઃ ॥૩૬॥ વાદ્ધાન.કાયચેષ્ટાસુ ન પ્રમત્તો ભવેત્ક-
ચિત્ । જ્ઞાનં ધ્યાનં તપો દાનં યોગં કુર્યાજ્જિતેન્દ્રિયઃ ॥૩૭॥ જ્ઞાનં
મનોમલત્યાગો ધ્યાનં તત્ત્વાર્થનિશ્ચયઃ । ઇન્દ્રિયાણાં ચ મનસ પેકાગ્ર્યં
પરમં તપઃ ॥૩૮॥ દાનં ત્વભયમેવોક્તં યોગો બ્રહ્માત્મનોર્યુજિઃ ।
તદ્દાહ્યં સ્યાદ્ધરેર્મત્તયા યસ્ય મુક્તો ભવેત્સ વૈ ॥૩૯॥ ન હિંસ્યાત્પ્રા-

પુસ્તકને લેખકો પાસે યતિ લખાવે નહિ ॥૩૪॥ પન પુષ્પ ફળ મૂળ જળ
મૃત્તિકા, આ વસ્તુઓને યતિ ગ્રહણ કરે, પર આ વસ્તુઓ અગુપ્તપણે
ગ્રહણ કરે પણ વસ્ત્રાદિવડે આચ્છાદન કરેલાં ન ગ્રહણ કરે ગુપ્તપણે
ગ્રહણ કરતુ તે સંન્યાસઆશ્રમવિરૂદ્ધ છે સદા ક્રોધે રહિત અને અદર
બહાર શુદ્ધ થઇ રહે ભૂમિ ઉપર સુવે પણ આસ્તરણુમા નહિ ॥૩૫॥
યતિ વાગાદિ બાણોવડે હણતા પણ હણનારા પ્રતિ પણ શાતળ વાણીને વદે
(પણ ક્રોધાન્ધ થઇ શાપ આપે નહિ) ક્રોધની સાથે બોલતા સ્વયં નિઃસ્પૃહ
થઇ પ્રતિપદ કે પ્રતિવાક્ય મધ્યે મધ્યે 'નારાયણ' એવા નામને ઉચ્ચારે
॥૩૬॥ યતિ વાણી મન કાયની એષ્ટાઓમા સદા સાવધાન થાય કદાપિ
અનવધાન ન થાય (ક્ષણ અનવધાનમા પણ વાગાદિક અતિક્રમ કરી
જાય (આગળ જેના લક્ષણો કહે છે) એવા જ્ઞાન ધ્યાન તપ દાન યોગને
જીતેન્દ્રિય થઇ કરે ॥૩૭॥ તેમા મનોમળ રાગાદિકનો જે ત્યાગ તે જ્ઞાન
કહ્યું છે તત્ત્વાર્થનિશ્ચય તે ધ્યાન કહ્યું છે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો અને આત્મામા
પ્રવર્તેલા મનનું જે એકાગ્રપણુ-પરસ્પર પ્રતિકૂળતાએ રહિતપણુ તે પરમ
તપ કહ્યું છે ભૂતમાનને અભય આપવું તે દાન કહ્યું છે (પ્રાણિમાત્રને
ઉદ્દેગ ન કરવો) પરમાત્મા પરબ્રહ્મા સ્વાત્માને જોડી દેવો તે યોગ કહ્યો
છે તે આ જ્ઞાનાદિ પાંચ ગુણોની દૃઢતા હરિભક્તિથી જે યતિને થાય તે
મુક્ત થાય છે ॥૩૮-૩૯॥ યતિ પ્રાણિમાત્રને (સ્થાવરને પણ) હણે નહિ
મુનિશ્ચિત સત્ય બોલે-પોતે સાક્ષાત્ જાણેલું અસદ્વિધ સત્ય વચનને બોલે
ગોવિપ્રાદિનો જેણે કરીને ઉપધાત થાય તેનું દૃષ્ટાર્થ પણ (જેવું દેખ્યું

ગિમાત્રં ચ વદેત્સત્યં મુનિશ્ચિતમ્ । ગોત્રાહ્ણનાદિહિંસાદાવનૃતં ચ
 ન દુષ્યતિ ॥૪૦॥ સ્તેયં વૈરં મદં લોભં કાંટિલ્યં સ્ત્રીકથાં શુચમ્ ।
 મત્સરં ચ ભયં તૃષ્ણાં જનસ્રેહં ચ વર્જयेત્ ॥૪૧॥ દ્વાનં તપોચનં
 દાનં દહત્યેવ વપુશ્ચ યઃ । તં પ્રાણહારિણં શત્રુઃ ક્રોધં દૂરાચ્ય સન્ત્ય-
 જેત્ ॥૪૨॥ મશ્ચક્રઃ શુક્લવશ્રં ચ મુરપાનં દિવાસ્વપિઃ । ત્યક્ત્ત્રી-
 પુનમિત્રાદેઃ સદ્ગોઽધઃ પાતયેદ્યતિમ્ ॥૪૩॥ ચલદ્વિર્જન્તુકં દેશં
 દદ્વા પાદં ન્યસેત્સદા । ન ધાવેચ્ચ પિવેત્તોયં વરપૂતં વિવેકવાન ॥૪૪॥
 શાન્તો દાન્તશ્ચોપરતસ્તિતિશુઃ શ્રદ્ધયાન્વિતઃ । દયાલુર્ધૈર્યવા-

હોય તેવું) વચન ન બોલે. કિંતુ ત્યા દૃષ્ટાર્થનિરૂદ્ધ પણ વચન બોલે તેથી
 અસત્ય બોલવાથી આવતો દોષ લાગુ ન થાય વાચિક કે કાયિક આપારની
 ભૂતોપકારત્વ અને ભૂતોપઘાતકત્વ એવા ભેદથી ધર્મત્વ અધર્મત્વ વ્યવસ્થા
 છે (જે આપાર ભૂતોપકારક હોય તે ધર્મ અને જે ભૂતોપઘાતક હોય તે
 અધર્મ બાણવો) દૃષ્ટાર્થને જણાવનાર હોવાથી તેની ધર્મતા નથી તેમ તેથી
 વિપરીત જણાવનાર હોવાથી અધર્મતા નથી. આમા વિસ્તાર અન્યથાથી
 બાણવો ॥૪૦॥ ચોરીને આપત્તિમા પણ વળે તથા મદ લોભ કાંટિલ્ય
 સ્ત્રીવાર્તા શોક માત્સર્ય લય તૃષ્ણા સ્રેહને વળે ॥૪૧॥ આતર શત્રુઓમા
 ક્રોધ સર્વથી પ્રબળ છે, જે જ્ઞાન તપ દેવાર્યન દાનને (સર્વ પણ મુકૃતને)
 બાળીજ દે છે. અતે પોતાના શરીરને બાળે છે, પ્રાણોને પણ અપહરે છે.
 આવા ક્રોધને દૂરથીજ ત્યાગ કરે ॥૪૨॥ મયમાં શયન, શ્વેત વસ્ત્રનું ધારણ,
 મુરપાન પાન, દિવસે શયન, પ્રથમ પરિત્યાગ કરેલા કલત્ર પુત્ર મિત્ર ક્ષેત્રા-
 દિકનો પુન પ્રસંગ, આ દોષો યતિને અધોગતિ આપે છે માટે તેનો ત્યાગ
 કરે ॥૪૩॥ માર્ગમા ચાલતો વિવેકી યતિ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ પિપીલિકાદિ જગ-
 ઓએ વર્ણત દેશને બેઠને સદાય ભૂમિ ઉપર પગને મુકે. ‘દષ્ટિપૂત
 ન્યસેત્વાદ’ એવી સ્મૃતિ છે અન્યથા ધીડીઓ આદિક અટપ પ્રાણિઓની
 હિંસાનો પ્રસંગ આવે. તથા વસ્ત્રવડે ગાળેવાન જળને પિવે તથા વેગથી
 દોડે પણ નહિ ॥૪૪॥ તે આ યતિ સદા શાન્ત અને દાંત થાય-શતેન્દ્રિય
 અને શતમન થાય બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાત્રથી ઉપરત થાય. તિતિશુ થાય-

ન્કર્મફલત્યાગી ભવેન્મુનિઃ ॥૪૫॥ વ્રતોપવાસનિયમાન્ વિષ્ણુપૂજાં
ચ ન ત્યજેત્ । સદા જપેચ પ્રણવં તદર્થે ચ વિચારયેત્ ॥૪૬॥
કુર્યાત્તથોપનિપદાં થવળં મનનં પુનઃ । નિદિધ્યાસં ચ તેન સ્યાન્ના-
નવિજ્ઞાનવાન્ યતિઃ ॥૪૭॥ દેહાત્મનોઃ પૃથગ્રૂપં પદયેત્સાહેવન
ચાત્મવાન્ । જયેજ્ઞિહોપસ્થવેગમપૃષ્ઠા પ્રહ્લચર્યવાન્ ॥૪૮॥ અન્વી-

શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વને સહન કરવાના સ્વભાવવાળો થાય આત્મ પરમાત્મ
સ્વરૂપનો બોધ આપનારા શાસ્ત્રોમા અને તેની પ્રાપ્તિને સપાદનારા ઉપાયોમા
શ્રદ્ધાયુક્ત થાય સર્વ ભૂતોમા દયાવાળો થાય આત્મપ્રાપ્તિના સાધનોના
અનુષ્ઠાનમા ધૈર્યવાળો થાય સ્વાશ્રમવિદિત કર્મને કૃણાલિસન્ધિરહિત કરે
(સન્યાસીને પણ સર્વથા કર્મનો પરિત્યાગ શાસ્ત્રીય નથી) વળી આત્મમનન
શીવ થાય ॥૪૫॥ જે વ્રતોપવાસનિયમો પાળવાના કહ્યા છે તેનો ત્યાગ ન કરે
તથા વિષ્ણુપૂજને ત્યાગ ન કરે (પ્રતિદિન કરે) પ્રણવનો સદા જપ કરે. તેનો
અર્થ વારેવારે વિચિંતન કરે ॥૪૬॥ તથા ઉપનિષદોનુ શ્રવણ કરે શ્રવણ
કહેલા, તેનાથી જાણવા યોગ્ય આત્માનુ મનન અને નિદિધ્યાસનને કરે
અનુક્રમે શ્રવણ મનન ધ્યાન કરવાથી યતિ જ્ઞાન વિજ્ઞાનસંપન્ન થાય છે (જે
પરોક્ષભૂત તે જ્ઞાન જાણુ અને જે અપરોક્ષભૂત તે વિજ્ઞાન જાણુ) ॥૪૭॥
દેહાત્મભ્રમને લીધે જ બધોય અનર્થ થાય છે જન્મ્યો ત્યાથીજ સર્વ કોઈ
પણ ‘હું હું’ એમ જ્યવહાર કરતો થકો સ્થૂળ કે કૃશ દેહને જ જુવે છે
પણ તેથી નિવક્ષણુ વિજ્ઞાનેઽધન આત્માને જોતો નથી વળી આ આત્મા
ચક્ષુષથી ગ્રહણ કરી શકાતો નથી કિંતુ મુસંસ્કૃત મનથી જ ગ્રહણ થાય છે,
તો દેહ આત્માના પૃથક્ભાવને સાખ્યથી જુવે સમ્યક્ જ્યાતિ જે આત્મા
અનાત્માના વિવેચનમા સમર્થ બુદ્ધિ તે સખ્યાશબ્દથી કહી છે, તેનાથી
જાણવા યોગ્ય જે આત્મસ્વરૂપ તે સાખ્ય કહ્યું છે, તે વિષયવાળુ મન કે
તેનો અવબોધ આપનાર શાસ્ત્ર તે સાખ્ય કહ્યું છે, તેનાથી દેહ આત્માને
પૃથક્ જુવે અષ્ટધા બ્રહ્મચર્યવ્રતને પાળતો થકો ઉપસ્થવેગને છોડે તથા
રસનાવેગને વિશેષપણે છોડે ॥૪૮॥ દેહથડી નિવક્ષણુ એવા પણ આત્માને
દેહયોગને લીધે ઔપાધિક બંધને અને આત્યતિક દેહનિવૃત્તિ થતા

ક્ષેતાત્મનો વન્ધં મોક્ષં ચ જ્ઞાનનિષ્ઠયા । વન્ધ ઇન્દ્રિયવિક્ષેપો મોક્ષ
 ણ્ણાં ચ સંયમઃ ॥૪૯॥ આજ્ઞામવાપ્ય સ્વગુરોર્વિચરેત્પૃથિવીમિમામ્ ।
 સારભૂતમુપાસીત જ્ઞાનં યન્મોક્ષસાધનમ્ ॥૫૦॥ પુરગ્રામવ્રજાન્સા
 ર્થાન્ મિક્ષાર્થે પ્રવિશંશ્ચરેત્ । પુણ્યદેશસરિચ્છેલવનાશ્રમવર્તીં મ
 હીમ્ ॥૫૧॥ નાપૃષ્ઠઃ કેનચિદ્વ્યાજ્ઞ ચાન્યાયેન વાદિનમ્ । વિદ્વાનપિ હિ
 મેધાવી વિચરેજ્જડવદ્યતિઃ ॥૫૨॥ એકસિન્નેવ ન ગ્રામે ન ચૈકસિ
 ન્તરિત્તટે । શૂન્યાગારે ન ચૈકસિન્વસેદ્વદ્દુદિનાનિ ચ ॥૫૩॥ પજ્ઞા
 હાનિ પુરે ગ્રામે દિનમેકં વસેદ્યતિઃ । સદ્ગાદશેષા દોષા સ્યુર્મુક્ત

મોક્ષને જ્ઞાનનિષ્ઠા જે તત્ત્વજ્ઞાનૈકાત શુદ્ધિ તેણે કરીને જીવે બંધમાં પ્રધાન
 હેતુ ઇન્દ્રિયોનો નિક્ષેપ છે અને તેનો જે સંયમ તેજ મોક્ષમાં પ્રધાન
 હેતુ છે સાધનમાં સાધ્યનો ઉપચાર માનીને ‘વન્ધ ઇન્દ્રિયવિક્ષેપો મોક્ષ
 ણ્ણાં ચ સંયમ’ એમ કહે છે અથવા જેણે કરીને બંધાય તે બન્ધ કહેવાય
 અને જેણે કરીને મુકાય તે મોક્ષ કહેવાય, એમ કરણમાં વ્યુત્પત્તિ કરવી
 તે આ બંધ મોક્ષને નિપુણ શુદ્ધિથી નિરીક્ષણ કરે ॥૪૯॥ પોતાના ગુરૂની
 આજ્ઞાને પામીને આ પૃથ્વીમાં વિચરે (એકત્ર વસે નહિ) જે મુક્તિસાધન
 છે તેજ જ્ઞાનોમાં સારભૂત છે, તો તેજ જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે ॥૫૦॥
 ‘પૃથ્વીમાં વિચરે’ એમ કહ્યું તેમાં એમ સમજવું, સમગ્ર પૃથ્વીમાં વિચરે નહિ
 કિંતુ પુણ્યક્ષેત્રવાળી, પુણ્યનદીઓવાળી, પવિત્ર પર્વતવાળી, પુણ્યવન
 વાળી, પુણ્યઆશ્રમવાળી પૃથ્વીમાં સંચરે પવિત્રજ પુર ગ્રામ વ્રજ અને
 જનસંઘોપ્રતિ ભિક્ષાર્થે પ્રવેશ કરે ॥૫૧॥ યતિ કોઈએ પણ નહિ પુછતા
 પોતે કાંઈ પણ બોલે નહિ અન્યાયથી બોલનારા પ્રતિ કાંઈ પણ બોલે નહિ
 (મૌનનોજ આશ્રય કરે) પોતે વિદ્વાન્-સર્વ અર્થને સમજતો હોય અને
 મેધાવી-પડિત હોય તોપણ જડની પેઠે વિચરે ॥૫૨॥ એકજ ગામમાં કે
 એકજ નદીતટમાં કે એકજ જનવર્તત લવનમાં બહુ દિવસો વસે નહિ
 ॥૫૩॥ યતિ પુરમાં પાંચ દિવસ વસે, તેથીથી અધિક એક પણ દિન ન વસે
 ગ્રામમાં તો એક દિન વસે બહુ દિન નિવાસ કરવાથી જનસંગ સમધિક શ્વાય
 અને તેથી સર્વે દોષો મુખપ્રાયને પણ પ્રાપ્ત થાયછે, માટે જનસંગને લાગ કરે

સ્યાપીતિ તં ત્યજેત્ ॥૫૪॥ સતાં સદ્ગતુ કર્તવ્યો બ્રહ્મવિદ્યાસયે
દ્વિજ ! । ગુરુવદ્રતવૃદ્ધાંશ્ચ માનયન્પ્રણમેયતીન્ ॥૫૫॥ ત્યક્તસદ્ગો
જિતક્રોધો લઘ્વાહારો જિતેન્દ્રિયઃ । પિધાય યુદ્ધ્યા દ્વારાણિ ધ્યાન-
મેવ સદાભ્યસેત્ ॥૫૬॥ શૂન્યેષ્વેવાવકાશેષુ ગુહાસુ ચ વને તથા ।
નદીનાં પુલિને ચાપિ નિત્યયુક્તો વસેઘતિઃ ॥૫૭॥ પ્રાગ્રાત્રેઽપરરાત્રે
ચ મધ્યરાત્રે તથૈવ ચ । સન્ધ્યાયાં ચ વિશેષેણ ધ્યાયેદ્ધરિમતન્દ્રિતઃ
॥૫૮॥ ન સંવદેત્તિહયં કાશ્ચિત્પૂર્વદૃષ્ટાં ન ચ સ્મરેત્ । લૌકિકાર્થા-
નુપનિપદન્યગ્રન્થાંસ્તુ નાભ્યસેત્ ॥૫૯॥ વૃક્ષાણાં જઙ્ગમાનાં ચ ન
સક્તઃ પાલને ભવેત્ । વિપં વીજં તૈજસં ચ ન રક્ષેન્મલમૂત્રવત્ ॥૬૦॥

તે વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે-‘નિઃસદ્ગતા મુક્તિપદં યતીનાં સદ્ગાદશેષાઃ પ્રભવન્તિ
દોષાઃ । આસ્થયોગોઽપિ નિપાત્યતેઽધઃ સદ્ગેન યોગી કિમુતાલ્પસિદ્ધિઃ ॥’
ઘતિ ॥૫૪॥ હે દ્વિજ ! સંતનો સગતો અવશ્ય કરવો, જેથી બ્રહ્મવિદ્યાની
પ્રાપ્તિ થાય. જે યતિઓ મતવડે વૃદ્ધ હોય તેમને ગુરૂની પેઠે માનતોથકો
પ્રણામ કરે ॥૫૫॥ યતિ જનસગનો ત્યાગ કરી, ક્રોધને વિજીતીને, મિતાહારી
થઈ, મનને બહાર નિકળવાનાં દ્વાર ચક્રુરાદિ ઇન્દ્રિયોને વિવિધદોષવિમર્શ-
રૂપ બુદ્ધિથી રોકીને, માટેજ જીતેન્દ્રિય થઈ આત્મધ્યાનનો સદા અભ્યાસ
કરે ॥૫૬॥ યતિ જનસંચારે શૂન્ય એવા અવકાશોમાં વસે. ગુહામાં કિંવા
વનમાં કિંવા નદીઓના પુલિનમાં (બેઠાં) નિત્ય આત્મામાં યુક્ત મનવાળો
થઈને વસે ॥૫૭॥ રાત્રિના પૂર્વભાગમાં, રાત્રિના પશ્ચિમભાગમાં, મધ્ય-
રાત્રિએ અને બે સંધ્યાસમયે આજસનો ત્યાગ કરી વિશેષપણે પરમાત્માનું
ધ્યાન કરે ॥૫૮॥ ક્રોધપણુ નારી સાથે વાર્તાને નજ કરે. સંન્યાસગ્રહણ
પહેલાં દેખેલી ક્રોધપણુ સ્ત્રીને સંભારે નહિ. ‘ન સમ્ભાવેત્ સ્ત્રિયં કાશ્ચિત્પૂર્વ-
દૃષ્ટાં ન ચ સ્મરેત્ । કથાં ચ વર્જયેત્તાસાં ન પશ્યેદ્દિલ્લિતામપિ ॥’ એવી સ્મૃતિ
છે. ઉપનિષદોથકી બીજા આત્મપરમાત્માવ્યતિરિક્ત પુત્ર પશ્ચાદિ લૌકિક
અર્થોને ઓધ કરનારા ગ્રંથોનો અભ્યાસ ન કરે ॥૫૯॥ ચર મૃગાદિક અને
અચર વૃક્ષાદિકના પાલનમાં આસક્ત નજ થાય. વિષ પારો અને તામ્રાદિ-
ધાતુપાત્રને યતિ મળમૂત્રની પેઠે અત્યંત હેયબુદ્ધિથી દૂરથીજ ત્યાગ કરે

યત્રેકોઽપિ સ્વસમ્બન્ધી ન તત્ર દિવસં વસેત્ । ન તત્સુખદુઃખાભ્યાં
વિક્રિયાં પ્રાપ્નુયાત્ કચિત્ ॥૬૧॥ તદ્વાશાદિશુચા ક્વાપિ યદિ રોદિતિ
ભિક્ષુકઃ । યોજનાનાં શતં ગત્વા તદા પાપાત્પ્રમુચ્યતે ॥૬૨॥ વૃદ્ધોઽપિ
વિશ્વસેન્નૈવ વૃદ્ધાયામપિ યોપિતિ । યુત્યતે જીર્ણકન્યાયાં જીર્ણ
મપ્યમ્બર યતઃ ॥૬૩॥ વાહ્યમાભ્યન્તર ચેતિ દ્વિવિધ શૌચમાચરેત્ ।
મૃજલાભ્યાં તુ વાહ્યં સ્યાન્મન શુદ્ધિસ્તથાન્તરમ્ ॥૬૪॥ ન લોકિવા
ર્થાસક્તઃ સ્યાત્કુર્યાદ્વાદ ચ નાત્મવિત્ । ધનગ્રહં ન કુર્વોત ન ચૈવા
ન્યેન કારયેત્ ॥૬૫॥ અજિહ્વઃ પણ્ડકઃ પહ્નુરન્ધો વધિર એવ ચ ।
મુગ્ધશ્ચ યો ભવેદ્યોગી સ મુક્તઃ સ્યાન્ન ચેતરઃ ॥૬૬॥ ઇષ્ટ વાનિષ્ઠ

॥૬૦॥ જે ગામમા કે નગરમા પોતાનો દેહસબન્ધી જન એક પણ રહેતો
હોય ત્યા એક પણ દિવસ વસે નહિ તથા દેહસબન્ધી જનને આવેલું મુખ
દુઃખ સાંભળીને હર્ષશોકરૂપ વિકારને કદાપિ પામે નહિ ॥૬૧॥ ભિક્ષુક જે
સબન્ધિજનના મરણાદિશ્રવણથી શોકાતુર થઈ રૂદન કરે તો તત્કાલે અનુ
તાપ પામીને ત્યાથી શતયોજનપરિમિત દૂર પ્રદેશમા (પગથી ચાલીને)
જવાથી તે પાપથટ્ટી મુક્ત થાય છે ॥૬૨॥ વૃદ્ધપણુ યતિ વૃદ્ધાપણુ વનિતામા
વિશ્વાસ નજ કરે (આ સ્ત્રી વૃદ્ધા છે, અમે પણ વૃદ્ધ છીએ, અમને
એણીના સહવાસમા શો દોષ થવાનો છે ? એમ વિશ્વાસને ન કરે) કારણ કે
જર્ણુ પણ વસ્ત્ર જર્ણુ પણ કથામા યોગ પામી જાય છે, (ચોટી જાય છે)
'મુજીર્ણોઽપિ મુજીર્ણસુ વિદ્વાન્ સ્ત્રીષુ ન વિશ્વસેત્ । મુજીર્ણસ્ત્વપિ વન્યામુ
સજ્યતે જીર્ણમમ્બર ॥' એમ મેધાતિથિએ કહ્યું છે ॥૬૩॥ બાહ્ય આભયતર
એમ બે પ્રકારના શૌચને યતિ અગ્રમત્ત થઈ કરે તેમા બાહ્ય શૌચ મૃતિકા
જળવડે થાયછે અને આતર શૌચ તો મન શુદ્ધિવડે થાયછે ॥૬૪॥
યતિ લૌકિક અર્થો જે બ્રહ્માપર્યંતના રૂપાદિ વિષયો તેમા કદાપિ આસક્ત
ન થાય કોઈ પણ સાથે તત્વાર્થે પણ વાદ કરે નહિ આત્મવિત્ થાય-
આત્મદર્શનપર થાય ધનસમ્પ્રદાને ન કરે તેમ સ્વાર્થે બીજા પાસે પણ
કરાવે નહિ ॥૬૫॥ જે યતિ અજાણ થાય, પડક-નપુસક થાય, પગુ થાય,
અન્ધ થાય, બધિર થાય અને મુગ્ધ થાય તે મુક્ત થાય તેથટ્ટી બિજા મુખ

મન્નાતિ યથાલબ્ધં તુ યો યતિઃ । વ્રૂતે હિતં મિતં સત્યં સોઽજિહ્વો
મૃદુલં વચઃ ॥૬૭॥ જાતમાત્રાં વા તરુણીં સ્ત્રિયં વા શતવાર્ષિકીમ્ ।
નિર્વિકારઃ સમં પश्येत्સ યતિઃ પण्डકો મતઃ ॥૬૮॥ તીર્થસ્નાનાય
ભિક્ષાર્થે વિષ્મૂત્રોત્સર્જનાય વા । યોજનાન્નાધિક્કા યસ્ય ગતિઃ પદ્મઃ
સ ઁચ્યતે ॥૬૯॥ તિષ્ઠતો વ્રજતો વાપિ યસ્ય ચક્ષુર્ન દૂરગમ્ ।
ચતુર્યુગાં ભુવં ત્યક્ત્વા પરિવ્રાટ્ સોઽન્ધ ઁચ્યતે ॥૭૦॥ શૃણ્વન્નાપિ

નજ થાય ॥૬૬॥ જહ્વાદિ હોવા છતાં અજહ્વાતાદિ કેમ કહેવાય ? તો કહે
છે-જે યતિ ઇષ્ટ-પોતાને પ્રિય પાયસાદિ ભોજનને કે અનિષ્ટ-કાગ કોદરાના
શેટલાદિક ભોજનને લબ્ધમાત્રને (જે મળે તેને) જમે છે અને હિત-
અન્યનું હિત કરનાર મિત-યાવત્રપ્રયોજન અક્ષરવાળું સત્ય-સ્વપરદ્રોહ-
વર્જિત યથાદૃષ્ટ યથાશ્રુત વિષયવાળું કોમળ વચન બોલે છે તે આ અજહ્વ
કહ્યો છે. જહ્વાનો ગુણ રસાસ્વાદ તથા વાચાળપણ છે, તે બન્નેએ વર્જિત
હોવાથી જહ્વાસહિત છે પણ અજહ્વ બજીવો 'ન નિન્દાં વા પ્રશંસાં વા સ્વાદુ
મત્વા તુ મક્ષયેત્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૭॥ બાળસ્ત્રી કે તરુણીસ્ત્રી કે શતવા-
ર્ષિકી (વૃદ્ધ) સ્ત્રીને જે યતિ નિર્વિકાર હોઈને સમપણે બુવે છે-બાળસ્ત્રી
અને વૃદ્ધસ્ત્રીના દર્શનમાં જેમ ચિત્તવિકારને પામે નહિ તેમજ તરુણીના
દર્શનમાં પણ જેનું ચિત્ત વિકાર પામે નહિ તે આ પંડક માન્યો છે-સ્વય
પડકતાએ રહિત છે પણ ઊક્ત રીતે પડકતુલ્ય હોવાથી પંડક માન્યો છે ॥૬૮॥
તીર્થસ્નાનનિમિત્તે કે ભિક્ષાનિમિત્તે કે મળમૂત્રોત્સર્ગનિમિત્તે જે યતિનું ગમન
યોજન (ચાર ગાજી) થકી અધિક ન હોય તે પંગુ (પાગળો) કહ્યો છે. પોતે
પગુ નથી પણ પગુની પેઠે બળક્ષીણ હોવાથી ચાલવા માટે સમર્થ નથી,
માટે તેવો કહ્યો છે ॥૬૯॥ ઉભા રહેલા કે માર્ગમાં ચાલતા જે યતિનું ચક્ષુ
ચાર યુગપરિમિત પ્રદેશથકી અધિક દૂર પ્રસરતું નથી તે યતિ અન્ધ કહ્યો
છે. (ચાર હાથ માપને એક યુગ કહે છે) સ્વય સચક્ષુ છે પણ જવાના
માર્ગમાં રહેલા જતુઆદિકને જોવા માટે સોળ હાથની અદર એની દૃષ્ટિનો
પ્રસાર છે અને હવેલી આદિકની શોભાના નિરીક્ષણ માટે પ્રસાર નથી માટે
આ અચક્ષુ કહ્યો છે ॥૭૦॥ લોકોએ કહેલું સ્તુતિવચન કે નિંદાવચન કે

સ્તુતિં નિન્દાં હિતં વાપ્યહિતં વચઃ । અરુન્તુદં વા લોકોક્તં વધિ-
 રોઽવિક્રિયસ્તુ યઃ ॥૭૧॥ વિકારહેતુસાન્નિધ્યેઽપ્યવિકારી જિતે-
 ન્દ્રિયઃ । અણ્વદ્વતંતે યસ્તુ સ મુગ્ધઃ પ્રોચ્યતે યતિઃ ॥૭૨॥ નામ
 ગોત્રં કુલં દેશં શ્રુતં વૃત્તં વલં વયઃ । આત્મનઃ સ્વાપયેન્નૈવ શીલં
 ચ કચિદાત્મવિત્ ॥૭૩॥ દારવીમપિ નારીં ન સ્પૃશેત્પદ્યેન્ન ચિત્રિ-
 તામ્ । નારી ધનં રસશ્ચેતિ ત્રયં પાતયતિ ધુવમ્ ॥૭૪॥ અનિકેતો
 ભવેત્પાગી વહિર્ગ્રામાદ્વસેદ્યતિઃ । દેવાલયે કચિદ્દક્ષમૂલે વા વિજ-
 નસ્યલે ॥૭૫॥ પ્રાણાન્તિકમયં વાપિ વિષ્મૂત્તોત્સર્ગમન્તરા । ન રાત્રો
 ન ચ મધ્યાહ્ને સન્ધ્યયોર્ન કચિદ્વ્રજેત્ ॥૭૬॥ યથાઽતિપીડા ન
 ભવેચ્છરીરે યથા ન મૃત્યુઃ સહસાઽપતેદ્વા । તથા પરિત્રાઙ્ દ્વિજ-

હિત કે અહિત કે મૃદુ કે મર્મભેદક વચનને સાંભળીને પણ જે યતિ તેના
 શ્રવણથી ઉપજતા હર્ષશોકાદિવિકારે વર્તત હોય તે અધિર કહ્યો છે ॥૭૧॥
 વિકારના હેતુભૂત વિલક્ષણ સ્પર્શગંધાદિકના સાન્નિધ્યમાં પણ જે યતિ
 વિકારવર્તત, હૃતેન્દ્રિય હોઈને અણવત્ હન્દ્રિયવિષયોને નહિ જાણતા
 બાળની પેઠે વર્તે છે તે આ મુગ્ધ કહ્યો છે. 'અજિહ્વઃ પण्डकः XXX સાન્નિધ્યે
 विषयाणां यः समर्थोऽविकलेन्द्रियः । सुप्तवद्वतंते नित्यं स भिक्षुर्मुग्ध
 उच्यते ॥' એમ નારદપરિત્રાજકોપનિષદમાં કહ્યું છે. આ અજિહ્વાદિક એનાં
 લક્ષણો જાણસ્મૃતિને અનુસારે કહ્યાં છે ॥૭૨॥ તે આ આત્મનિષ્ઠ યતિ
 પોતાનું નામ ગોત્ર કુળ દેશ શ્રુત વૃત્ત બળ વય શીલને કોઈની પણ આગળ
 ક્યારેય પણ કવચિત્પણ પ્રખ્યાપન નજ કરે (અહીં નામાદિક પૂર્વાશ્રમ-
 સંબધિ જાણવું) ॥૭૩॥ યતિ કાષ્ઠમયી પણ નારીપ્રતિમાનો સ્પર્શ કરે નહિ.
 ચિત્રમયી પણ નારીપ્રતિમાને જીવે નહિ. સ્ત્રી વિત્ત અને રસ આ ત્રણ
 યતિને નિશ્ચે પતિત કરે છે ॥૭૪॥ યતિ ત્યાગીકનિષ્ઠ નિયતનિવાસવર્તત
 થાય. (તે કહે છે) દેવાલયમાં કે ગ્રામથકી બહાર વૃક્ષમૂળમાં કે વિજન
 સ્થળમાં વસે ॥૭૫॥ પ્રાણાન્તિક લય વિના કે મળમૂત્તોત્સર્ગ વિના રાત્રિએ
 મધ્યાહ્ને અને સંધ્યાસમયે ક્યાંય ન જાય ॥૭૬॥ હે દ્વિજવર્ધ ! જે રીતે
 શરીરને અધિક પીડા ન થાય અને જે રીતે મૃત્યુ અકસ્માત પ્રાપ્ત ન થાય

વર્ય ! ધર્મ સમાચરેચ્છાસ્તદશૈવ પશ્યન્ ॥૭૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સત્યાસધર્મેષુ પ્રવ્રજ્યાધિકારાદિનિરૂપણનામૈકોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—વાનપ્રસ્થાન્સદા મિક્ષેત્પરિવ્રાજ સુદૃઢવ-
તાન્ । જ્ઞાનસિદ્ધિમવાપ્નોતિ તદન્નેનાશુ શુદ્ધધીઃ ॥૧॥ અભાવે વનિનાં
ગ્રામ્યાન્ શ્રોત્રિયાન્બ્રાહ્મણોત્તમાન્ । યાચેદન્નં યતિસ્તેપામભાવેઽન્યા-
નપિ દ્વિજાન્ ॥૨॥ મિક્ષાર્થં નગરગ્રામાનસક્નોઽલક્ષિતો વિશેત્ ।
ઇતસ્તતો ન વીક્ષેત ગૃહશોભાશ્ચ સમ્પદઃ ॥૩॥ ન ગ્રામ્યવાર્તાઃ શૃણુ-
યાત્પ્રીત્યા નેક્ષેત યોપિતઃ । માતૃસ્વસુસમા વિદ્યાત્તાસ્તુ મિક્ષાં

તે રીતે સંન્યાસી શાસ્ત્રદૃષ્ટ પ્રકારેજ ધર્મને શ્રદ્ધાથી આચરે ॥૭૭॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને... પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સંન્યાસધર્મેષુ પ્રવ્ર-
જ્યાધિકારાદિનિરૂપણનામૈકોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

અધ્યાય ૪૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! સંન્યાસી દૃઢ મતવાળા
વાનપ્રસ્થોને ત્યાં સદા ભિક્ષા માગે, કેમતો તે વાનપ્રસ્થોનું અન્ન સર્વ
કરતાં વિશુદ્ધ હોવાથી તેમના અન્નથી શીઘ્ર શુદ્ધબુદ્ધિવાળો થઇને જ્ઞાન-
સિદ્ધિને પામે છે ॥૧॥ વાનપ્રસ્થોના અભાવમાં ગામવિષે રહેલા, શ્રોત્રિય
શીલવૃત્તવડે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ત્યાં ભિક્ષા માગે. શ્રુતવૃત્તશીલસંપન્ન તેઓના
અભાવમાં જેવા મળે એવા બીજાં પણ બ્રાહ્મણોને ત્યાં ભિક્ષા માગે ॥૨॥
ભિક્ષાનિમિત્તે નગરમાં કે ગામમાં પ્રવેશ કરતાં અસંગ અને અલક્ષિત (આ
આ સમયે આવશે એમ જેના આગમનમાં કોઇએ પણ તર્ક કર્યો નથી
એવો થકો) થઇને પ્રવેશ કરે. અહીં તહીં ગૃહશોભાદિ સંપદાઓને જુવે
નહિ ॥૩॥ યતિ અહીં તહીં પ્રવર્તતી ગ્રામ્યવાર્તાને સાંભળે નહિ. સ્ત્રીઓને
પ્રીતિથી જુવે નહિ. દૃષ્ટિમાર્ગગોચરતામાત્રનો પ્રતિષેધ થઈ શકતો નથી,
કેમતો તે દુર્ધટ છે. દૃષ્ટિમાર્ગમાં સ્ત્રી પડ્યા વિના રહેજ નહિ, માટે કામથી

૧ આ અધ્યાયમાં યતિનો જે ભિક્ષામહલ્લવિધિ તેનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ચરન્ યતિઃ ॥૪॥ મૃદાર્થલાવુજં વાપિ વૈણવં તાન્તવૌપલમ્ । પાળં
 તાર્ણં તથા શૌમં મિક્ષાપાત્રમુદીરિતમ્ ॥૫॥ સલિલૈઃ શુદ્ધિરેતેપાં
 ગોવાલૈશ્ચાવધર્પણમ્ । ધાતુપાત્રં તુ ન ક્વાપિ સ્વધર્મસ્યો યતિઃ
 સ્પૃશેત્ ॥૬॥ બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં ગૃહાન્ યાચેત મિશ્રુકઃ । પૂર્વાભાવે
 પરં યાચેદ્વર્જયેન્નિન્ધકર્મણઃ ॥૭॥ આહારશુદ્ધિઃ સર્વેપાં બુદ્ધિશુદ્ધેર્દિ
 કારણમ્ । વેદવેદાદ્ભવેત્તાપિ ત્યાજ્યો દુષ્કૃતકૃદ્વિજઃ ॥૮॥ દ્વિજા-
 ભાવે તુ સમ્પ્રાપ્ત ઉપવાસદ્વયે ગતે । મૈશ્નં શૂદ્ધાદપિ બ્રાહ્મમિતિ
 મેધાતિથિર્જગૌ ॥૯॥ કલૌ તુ બ્રાહ્મણાનેવ વૃત્તિમેદાચ્ચતુર્વિધાન્ ।
 પૂર્વાભાવે પરાન્ યાચેદ્વિઙ્ઙાલાઘાંસ્તુ ન કચિત્ ॥૧૦॥ જાતકર્માદિ

શ્રીનિરીક્ષણનો પ્રતિષેધ કર્યો છે લિક્ષાર્થે ભમતા યતિ તે શ્રીયોને મા
 જ્ઞેન સમ્માન સમજે ॥૪॥ મૃત્તિકામય કે કાષ્ઠમય કે તુલિકામય કે વેલુમય
 કે લતાતતુમય કે પાપાણુમય કે પત્રમય કે તૃણમય કે અતસીસૂત્રમય એક
 લિક્ષાપાત્ર યતિઓને ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે ॥૫॥ આ લિક્ષાપાત્રોની
 ગાઓના વાળ ઘસવાથી અને જળવડે પ્રક્ષાલન કરવાથી શુદ્ધિ થાય
 સ્વધર્મનિષ્ઠ યતિ ધાતુપાત્રને તો કદાપિ સ્પર્શે નહિ ॥૬॥ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય
 થકી પણ લિક્ષુક લિક્ષાને ગ્રહણ કરે. તેમા આ નિયમ છે-પૂર્વના અભાવમાં
 પરથકી ગ્રહણ કરે (બ્રાહ્મણ મળે તો ક્ષત્રિયથકી લિક્ષા લેવી નહિ, ક્ષત્રિય
 મળે તો વૈશ્યથકી લિક્ષા લેવી નહિ) તેમા પણ નિહિત કર્મવાળાઓને ત્યાગ
 કરે ॥૭॥ વેદ વેદાંગને ભણેલો પણ દ્વિજ બે દુષ્કૃતકૃત-પાપાચાર હોય તો
 તેનાથકી લિક્ષા લેવી નહિ, કેમકે તેનું અન્ન અશુદ્ધ છે આહારશુદ્ધિ
 સર્વજનોની શુદ્ધિશુદ્ધિમાં હેતુ છે. ‘આહારશુદ્ધો સત્ત્વશુદ્ધિ’ એવી શ્રુતિ
 છે ॥૮॥ બે ગામમાં એકપણ દ્વિજ ન મળે ત્યારે ઉપવાસ કરે બે બીજે
 દિવસે બીજા ગામમાંપણ દ્વિજ ન મળે ત્યારે પણ ઉપવાસ કરે. બે ત્રીજે
 દિવસે ત્રીજા ગામમાંપણ દ્વિજ ન મળે ત્યારેતો પ્રાણધારણમાટે શૂદ્ર
 જનથકી પણ યતિ લિક્ષાને ગ્રહણ કરે એમ મેધાતિથિએ કહ્યું છે ॥૯॥
 આ ધર્મ સત્યયુગાદિકમાં હતો કળિયુગમાં તો વૃત્તિભેદને લીધે આર પ્રક્ર
 રના બ્રાહ્મણોને ત્યાગ યાચે તેમા પણ પૂર્વના અભાવમાં પરના પ્રતિ યાચે

મિર્યસ્તુ સંસ્કારૈઃ સંસ્કૃતઃ શુચિઃ । વેદાધ્યયનસમ્પન્નઃ પદ્મસુ
કર્મસ્વચસ્થિતઃ ॥૧૧॥ સત્યં શમો દમોઽદ્રોહ આનૃશંસ્ય કૃપા ઘૃણા ।
તપો ભક્તિશ્ચ યત્ન સ્યાત્સ બ્રાહ્મણ इति स्मृतः ॥૧૨॥ વેદાધ્યાયી
શસ્ત્રધારી દાની રાજ્યરુચિર્ઘૃણી । અશ્વયુદ્ધપ્રિય. શૂરો ધૈર્યવાન્
ક્ષત્રિયો દ્વિજ. ॥૧૩॥ કૃપિવાણિજ્યગોરક્ષાકુત્સીદાદ્યુપજીવનઃ ।
વેદાધ્યાયી ચ દાની ચ બ્રાહ્મણો વૈશ્ય ઉચ્યતે ॥૧૪॥ સર્વભક્ષ્ય-
ત્તિર્નિત્યં રસલાક્ષાદિવિક્રયી । અનાચારો વેદહીનો ગ્રાહ્મણઃ શૂદ્ર
ઉચ્યતે ॥૧૫॥ સ્તેયપ્રિય. સદા લુચ્ઘો દામ્ભિકો લોકરક્તક. ।

બિડાળાદિક ચાર પ્રકારના પ્રતિ તો ભિક્ષા કદાપિ નજ યાયે ॥૧૦॥ કયા તે
વૃત્તિભેદને લીધે ચાર પ્રકારના બ્રાહ્મણો ? અને કયા તે બિડાળાદિક ચાર
પ્રકારના બ્રાહ્મણો ? તેના લક્ષણોને કહે છે-જેતો વિપ્ર ભત્તકર્માદિ સંસ્કારોવડે
સંસ્કૃત થએલો, બાહ્ય આલ્યતર શૌચવાળો, વેદાધ્યયને સપન્ન, અધ્યયન-
અધ્યાપન-યત્ન-યાત્રન-દાન-પ્રતિગ્રહરૂપ પદ્કર્મે સપન્ન અથવા જ્ઞાન
સધ્યાદિ પદ્કર્મમા તત્પર, સત્ય શમ દમ અદ્રોહ અકૂરતા કૃપા ઘૃણા આદિક
ગુણોએ પરિપૂર્ણ, તપોનિષ્ઠ અને ભક્તિસપન્ન હોય તે આ (મુખ્ય) બ્રાહ્મણ
કહ્યો છે (કુકર્મમા મનનો જે વિપાદ તે ઘૃણા કહી છે) ॥૧૧-૧૨॥ જેતો
વિપ્ર વેદાધ્યાયી, શસ્ત્રધારી, દાનશીલ, રાજ્યમા રૂચિવાળો, દુષ્કૃતમા ઘૃણા
વાળો (આ અકાર્ય મારાથી કેમ કરાય ? એમ મનના વિપાદવાળો) અશ્વા
રોહણમા અને યુદ્ધાચરણમા પ્રીતિમાન, રણમા ઉત્સાહવાન અને ધૈર્યવાન
હોય તે આ વિપ્ર ક્ષાત્રગુણયોગને લીધે ક્ષત્રિય કહ્યો છે ॥૧૩॥ જેતો
વેદાધ્યાયી વિપ્ર દાનશીલ, કૃષિકર્મ વણજવ્યાપાર ગોરક્ષા વ્યાજવડો વિગેરે
વૃત્તિઓવડે ઉપજીવનારો હોય તે વૈશ્યગુણયોગને લીધે વૈશ્ય કહ્યો છે ॥૧૪॥
જેતો વેદાધ્યયને વર્ણત ભતિવિપ્ર સર્વ ક્રોધના ભક્ષ્યમા રૂચિવાળો, (બ્રાહ્મ
ણના કે બીજા કોઈ શૂદ્રના સર્વના અન્નને જમનારો) નિત્ય ઘૃતતૈલાદિરસ
લાખ લવણાદિ નિષિદ્ધ વસ્તુઓને વેચનારો, સદાચારપરિશ્રદ્ધ હોય તે આ
વિપ્ર શૂદ્ર કહ્યો છે ॥૧૫॥ જેતો વિપ્ર વેદાધ્યયને વર્ણત હોધને સદૈવ ચૌર્ય
કર્મમા પ્રીતિવાળો, ધનાદિકમા લોભીયો, દલમા ચતુર, લોકરજનમાત્રમા

હિંસ્રકર્મચર્ચિર્ધૂતો વિહાલઃ સ તુ કથ્યતે ॥૧૬॥ વાપીકૂપસર-
ક્ષેત્રપલ્લારામનાશકઃ । જ્ઞાનસન્ધ્યાદિહીનસ્તુ મ્લેચ્છ એવ મતો
દ્વિજઃ ॥૧૭॥ અમદ્યમક્ષકો મૂઢઃ પરસ્ત્રીલમ્પટોઽશુચિઃ । કાર્ય
કાર્યે ન જાનાતિ યઃ સ વિપ્રઃ પશુર્મતઃ ॥૧૮॥ દયાહીનઃ પ્રમાદી
ચ શ્રુતિસ્મૃતિપથાતિગઃ । સુરાપાનરતો વિપ્રશ્ચાળકો માંસમ-
ક્ષકઃ ॥૧૯॥ વિહાલાદીન્વર્જયિત્વાઽભિશસ્તપતિતાંસ્તથા । યાચે-
દન્નં શુચીન્વિપ્રાંસ્ત્રીન્વા પશ્ચાપિ સત્ત વા ॥૨૦॥ ચિકિત્સકં સ્ત્રીજિતં
ચ મૃગયું શલ્યહારિણમ્ । કુલટાં પાશિનં પળં યતિર્મિશ્વેન્ન કદિ-
ચિત્ ॥૨૧॥ મિશ્વ માધુકરી નામ્ની યતીનામુચિતા દ્વિજ ! । યાચ

તત્પર, હિસાકર્મમા રૂચિવાળો અને ધૂર્ત-લોકવચક હોય તે આ વિપ્રતો
ખિડાલ કહ્યો છે ॥૧૬॥ જેતો વિપ્ર વેદાધ્યયને વર્ણત હોધને લોકોપકારક
વાળ્યો હુવાઓ સરોવરો ક્ષેત્રો અટપસરોવરો અગીઆઓ આદિકને નાશ
કરનારો અને જ્ઞાનસન્ધ્યાદિક કર્મોએ રહિત હોય તે આ વિપ્ર મ્લે-૪૪
માન્યો છે ॥૧૭॥ જે વિપ્ર અભક્ષ્ય ડુગળી લસણ આદિકને ભક્ષણ કર-
નારો, મૂઢ, કાર્ય અકાર્યના વિવેકે વિહીન, પરસ્ત્રીલપટ અને સતત અશુચિ
છે તે આ વિપ્ર પશુ માન્યો છે ॥૧૮॥ જેતો નતિમાત્રથી વિપ્ર હોધને દયા
હીન, સર્વના પ્રમાદી, શ્રુતિસ્મૃતિના માર્ગને અતિક્રમ કરનારો, (શ્રીતરમાર્ત
કર્મને અતિલઘન કરનારો) સુરાપાનમા પ્રીતિવાળો અને માસને ભક્ષણ
કરનારો હોય તે આ વિપ્ર ચંડાળ કહ્યો છે ॥૧૯॥ તે આ ખિડાવાદિ ચતુ
વિધ વિપ્રોને વર્ણને તથા અભિશસ્ત (જેને માથે લોકોપવાદ આપ્યો હોય)
પતિતોને વર્ણને સ્વધર્મનિષ્ઠ વિપ્રોને ત્યા અન્નને યાચે તેમા સાત કે પાંચ
કે ત્રણ વિપ્રોને ત્યા અન્નને યાચે અધિકને ત્યા નહિ ॥૨૦॥ જે ચિકિત્સક
(વૈદ્ય) હોય, જે સ્ત્રીપરતન હોય, જેતો મૃગયાપર (પારાધિ) હોય, જેતો
શલ્યધારી હોય (પશ્ચાદિકને પીડા કરવા શલ્યને ધારેછે) જે મૃગાદિકને
પકડવામા ઉપયોગી પાશહસ્તવાળો હોય, જે સ્ત્રી હુલટા હોય, જે નપુમ્ક
હોય, તે આ સર્વના પ્રતિ ભિક્ષાને યતિ કદાપિ ન માગે ॥૨૧॥ હે દ્વિજ !
ભિક્ષા યતિઓને માધુકરી નામની સમુચિત છે (પુષ્પને નહિ પીડા કરી

તોદરપૂર્તિઃ સ્યાત્તાવદ્દૈક્ષં સમાચરેત્ ॥૨૨॥ પદ્મકૃત્વોઽપિ વા સત્ત-
 કૃત્વો લભ્યેત નો યતઃ । મૈક્ષં તદ્વર્જયેદ્દેહં ચઙ્ગાલગૃહવત્સદા ॥૨૩॥
 યાચિતું ન ગૃહં લોભાત્પુનર્ગચ્છેત્તદેવ ચ । અભાવે ત્વન્યગેહાનાં
 તદ્ગચ્છેદ્દિવસાન્તરે ॥૨૪॥ વિધૂમે સન્નમુસલે વ્યજ્જારે ભુક્તવજ્જને ।
 કાલેઽપરાહ્નભૂયિષ્ઠે નિત્યં મિક્ષાં યતિશ્ચરેત્ ॥૨૫॥ કલાવયં તુ
 નિયમઃ પ્રાયિકસ્તદકલ્પિતાન્ । સત્તમાવધિ યાચેત ગૃહાન્મધ્યાહ્નતઃ
 પરમ્ ॥૨૬॥ યદ્દન્નં પચ્યતે યત્ર મન્યન્તે યત્ર માનવાઃ । અનુદ્વિષ્ણાઃ
 પ્રયચ્છન્તિ તં દેશં યત્તતો વ્રજેત્ ॥૨૭॥ જાતાશૌચં મૃતાશૌચં યેપાં
 તાન્વર્જયેદ્વિજાન્ । શ્રાદ્ધમાત્રં ભવેદ્યત્ર તત્ર મિક્ષેન્ન કર્હિચિત્ ॥૨૮॥

નેજ તે તે પુષ્પથડી લેશતઃ મધુને ચઢણ કરતા મધુકર (શ્રમર) નીજ
 જેમ એમ ત્યાથી ત્યાથી જે લિક્ષાવૃત્તિ તે આ માધુકરી કહી છે) જેટલા
 લિક્ષાનથી ઉદરની પૂર્તિ થાય તેટલાજ લંકુને કરે, અધિક નહિ ॥૨૨॥ જેને
 ઘેર પાંચવાર કે સાતવાર લિક્ષાયે જતાં પણ માધુકરી લિક્ષા મળે નહિ તેના
 ઘરને ચડાળના ઘરની પેઠે સદા વર્ષ મુકે ॥૨૩॥ જેને ઘેર માધુકરી લિક્ષા
 પ્રથમ દિને મળી હોય, બીજે દિને તેજ ઘેર લોભને લીધે લિક્ષાયે જાય
 નહિ તેથડી અન્યત્ર જાય અન્ય ગૃહોના અભાવમાં તો દિવસાતરે—એક દિન
 અતિક્રમ કરીને તેજ ઘેર લિક્ષાયે જાય ॥૨૪॥ ચુલાનો અગ્નિ શાંત થવાથી
 જેમા ધૂમાડો હોય નહિ, મૂસળની ક્રિયા જે ખાડવું તે જેમાં નિવૃત્ત થઇ
 છે, જેમાં અગારાઓ પ્રસાત થઇ ગયા હોય, સમસ્ત ગૃહજનો જેમાં જમતા
 હોય એવા ઘરમાં અતીતપ્રાય અપરાહ્નકાળમા નિત્ય યતિ લિક્ષાને કરે ॥૨૫॥
 આ નિયમતો કળિમા પ્રાયઃ ઘટે નહિ, તો મધ્યાહ્ન પછી ત્રણ કે પાંચ કે
 સાત ગૃહોપ્રતિ ‘પ્રથમજ આને ઘેર લિક્ષાયે જવું’ એવો સકલ્પ નહિ કરીને
 યતિ જાય ॥૨૬॥ જે દેશમા વર્તતા ગૃહિજનો સ્વભોજનપર્યાપ્ત અન્નથડી
 અધિક અન્નને રાંધતા હોય, જે દેશમા વર્તતા મનુષ્યો અતિથિઆદિકને
 આદરપૂર્વક માને છે અને ઉદ્વેગરહિત થઇને લિક્ષુકોને લિક્ષા આપે છે તે
 દેશમાં યજ્ઞથી જાય ॥૨૭॥ જે દ્વિજોને જન્માશૌચ કે મૃતાશૌચ વર્તવું હોય
 તેમના ગૃહોને લિક્ષામાં વર્જે. જેમના ગૃહમા શ્રાદ્ધપ્રસંગ હોય તેમના પણ

ન પદ્યેદ્વારરન્ધ્રેણ મિક્ષાલિપ્તુઃ કચિદ્યતિઃ । ન કુર્યાદ્દે કચિદ્દોષં
 ન દ્વારં તાડયેત્કચિત્ ॥૨૯॥ દળંડં ચ દક્ષિણે કક્ષે યતિઃ સન્ધાર્ય
 વાહુના । ધૃત્વા ચામરુરે પાત્રં પિદધ્યાદ્દક્ષપાણિના ॥૩૦॥ મિક્ષાટનં
 પ્રકુર્વાણો યદ્યમેધ્યં સ્પૃશેદ્યતિઃ । સપાત્રો વિધિવત્સ્નાત્વા પ્રાણા-
 યામાન્પટાચરેત્ ॥૩૧॥ ઉદક્ષ્યાશ્વચળ્ડાલઘૌરનગ્નકપાલિભિઃ ।
 સ્પૃષ્ટ્વાં મિક્ષાં ત્યજેદ્દ્વિશ્તુઃ સવાસા જલમાવિશેત્ ॥૩૨॥ કુઢ્યે કાષ્ઠે
 રથે મન્ત્રે નૌકાયાં ગજવૃક્ષયોઃ । તૃણૌઘજલસહ્વાતે ન દોષઃ સ્પર્શ-
 સમ્ભવઃ ॥૩૩॥ મિક્ષાં ગૃહીત્વાપાવૃત્તઃ સમૈક્ષં પાત્રમપ્નુત્ તત્ ।
 નિષ્પ્રાન્ય શુચિદેશે ચ નિઘાયાથ સ્વયં શુચિઃ ॥૩૪॥ પ્રક્ષાલ્ય
 પાણિપાદં ચ મૌની ભોક્તુમુપાવિશેત્ । ધાતુઃ પ્રકુપ્યતે યેન

શુદ્ધને લિક્ષામા વળે ॥૨૮॥ લિક્ષાટન માટે નિકળેલો યતિ કમાડ વામેલા
 શુદ્ધમાં દ્વારગત છિદ્રથી લિક્ષાલિપ્સાથી કદાપિ જુલે નહિ ધરની અદર રહેલા
 જનોને જણાવા માટે ઉદ્ધોષને કરે નહિ તથા વાસેલા દ્વારને દંડાદિકવડે
 તાડન કરે નહિ ॥૨૯॥ લિક્ષાસમયે દડને દક્ષિણ કાખમાં બાહુવડે ધારીને,
 વામ કરમાં લિક્ષાપાત્રને ધારીને લિક્ષામહણુ પછી લિક્ષાપૂર્ણ તે લિક્ષા-
 પાત્રને જમણા હાથથી આરંભાદન કરે ॥૩૦॥ લિક્ષાટન કરતો યતિ માર્ગમા
 બે અપવિત્ર વસ્તુને અડી જાય તો સપાત્ર યથાવિધિ સ્નાન કરી છ પ્રાણ
 યામોને કરે (પછી તે લિક્ષાને જમે પણ ત્યાગ કરે નહિ આ જાળાજમતથી
 કલ્પ) ॥૩૧॥ રજસ્વળા શબ્દ ચડાળ ચોર નશ્ન-નાસ્તિક, કાપાણિક
 (રમશાનમાં રહી સાંજે કપાળ લઈ બીક્ષા માગનારા શંભુવ્રતવાળા)
 આટલાએ સ્પર્શ કરેલી (સ્પર્શદોષને પામેલી) લિક્ષાને લિક્ષુ ત્યાગ કરે
 ત્યાગ કરીને વચ્ચસહિત જળમાં પ્રવેશ કરે ॥૩૨॥ લિત્તિઆદિકમાં તો સ્પર્શ
 દોષ નથી. આ અર્થ છે-જે ભીંત રથ કાષ્ઠ ખટ્વા નૌકા ગજ વૃક્ષ તૃણસમૂહ
 જળાશય અને જળપ્રવાહમાં રજસ્વળાદિકનો સ્પર્શ હોય ત્યાં બે લિક્ષાટ
 યતિને પણ સ્પર્શ થાય તો સ્પર્શદોષ નથી ॥૩૩॥ લિક્ષા લઈને પાછો
 વળેલો યતિ સબૈક્ષ તે પાત્રને નદીજળમાં કે તળાવજળમાં ઓળીને પવિત્ર
 પ્રદેશમા મુકીને પછી સ્વયં હસ્તપાદને ધોઈને પવિત્ર મૌની થઈને જમવા

તદન્નં વર્જयेद्यतिः ॥૩૫॥ વિષ્ણોર્નૈવેદ્યમંશ્ચોયાદન્યદેવસ્ય વર્જयेत् ।
 અપોશાનાદિવિધિના ભુજીતામૃતવન્મુનિઃ ॥૩૬॥ પ્રાણાહુતીઃ સ્પૃશે-
 નૈવ દન્તોષ્ટ્રેન કદાચન । પ્રાશ્નોયાદવશિષ્ઠં તુ સ્વયમૌપધવદ્યતિઃ
 ॥૩૭॥ પાત્રં સવ્યકરે ધૃત્વા પ્રાશ્નોયાદૃક્ષપાણિના । અર્ધાહારં પ્રકુ-
 ર્ચોત દેહો ચતૈત યાવતા ॥૩૮॥ કામદર્પાદયો દોષા ન વાધન્તે
 મિતાશિનમ્ । એકકાલં સદાશ્રીયાન્ન સજ્જહીત મિક્ષિતમ્ ॥૩૯॥
 અભ્યાસં બ્રહ્મવિદ્યાયાઃ સર્વકાલં સમાચરેત્ । એતદર્થં હિ સન્યાસો
 વિહિતોઽન્ન દ્વિજન્મનામ્ ॥૪૦॥ ન ચાદદીત પાથેયં યતિઃ કિન્ચિ-
 દનાપદિ । પક્ષમાપત્સુ ગૃહીયાદ્યાચદ્મજીત તદ્દિને ॥૪૧॥ એકસ્યાન્નં
 બેસે. જે અન્ન ખાવાથી વીર્યધાતુનો પ્રકોપ થાય તે અન્નને યતિ ત્યાગ કરે
 ॥૩૪-૩૫॥ યતિ વૈષ્ણવગૃહથકી પ્રાપ્ત થએલું જે વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય તેનેજ જમે
 પણ અન્યદેવનું નૈવેદ્ય ન જમે. તે વળી અપોશાનવિધિપૂર્વક જમે. તે વળી
 સ્વાદુ કે અસ્વાદુ ભિક્ષાપ્રાપ્તને અમૃતવત્ માનીને જમે ॥૩૬॥ યતિ પ્રાણ-
 હુતીને દંતઓષ્ઠથી કદાપિ સ્પર્શ કરેજ નહિ. (સર્વેને માટે આ સાધારણ
 વિધિ છે) પ્રાણહુતિ આપતાં અવશેષ રહેલા અન્નને ઔપધદૃષ્ટિથી સ્વયં
 જમે પણ લોચ્ચતાશુદ્ધિથી નહિ. 'નાસ્વાદયેદ્રસં તત્ર જિહ્વા ધર્મેચિકચિત્ ।
 શેષમૌપધવત્રાશ્યં સ્થિત્યર્થં શ્રુતિશાસનાત્ ॥' એવી વિષ્ણુસ્મૃતિ છે ॥૩૭॥
 ભિક્ષાપાત્રને ડાબા હાથમાં લઈ જમણા હાથવડે આસને ગ્રહણ કરીને જમે.
 દેહધારણપર્યાપ્ત અર્ધાહારને કરે પણ પૂર્ણ નહિ ॥૩૮॥ કેમતો પૂર્ણાહારથી
 ધાતુપ્રકોપ થતાં કામાદિક આધ કરે. મિતાહારીને તો કામદર્પાદિ દોષો નજ
 ખાધ કરી શકે. સદાય એક કાળજ જમે પણ ગૃહસ્થની પેઠે દ્વિકાળ નહિ.
 જમતાં અવશેષ રહેલા ભિક્ષાજનો સંગ્રહ કરે નહિ, કિંતુ ત્યાગ કરી દે ॥૩૯॥
 સર્વકાળમાં બ્રહ્મવિદ્યાનો અભ્યાસ કરે, કેમકે લોકમાં દ્વિજને જે સંન્યાસ-
 સ્વીકાર છે તે બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસ અર્થેજ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે ॥૪૦॥ યતિ
 આપત્તિ આવ્યા વિના કિન્ચિતપણુ પાથેય (ભાતુ) ને નજ ગ્રહણ કરે.
 આપત્તિમાં પણ એકવાર લોજનની પર્યાપ્તિ થાય તેટલુંજ પાથેય અન્ન
 ગ્રહણ કરે પણ તેથી અધિક નહિ ॥૪૧॥ હે દ્વિજ ! આપત્તિ વિના યતિ જે

અયં હં ચાદ્યાન્નિરન્તરમનાપદિ । યદિ તર્હિં યતિઃ કુર્યોત્પ્રાણાયમાન્
 શતં દ્વિજ ! ॥૪૨॥ અનાપદિ પુનર્મુક્તે યતિર્યસ્તુ પ્રમાદતઃ । તત્-
 કૃચ્છ્રં વ્રતં તસ્ય પ્રોક્તં તદ્વોપશાન્તયે ॥૪૩॥ અશક્તઃ પ્રાણરક્ષાયે
 પુનર્મૂલફલાદિકમ્ । ન દુપ્યેન્દ્રક્ષયગ્ચાસી મેપજં દન્તધાવનમ્
 ॥૪૪॥ દેશકાલાદિવૈપમ્યાદૃત્તિં માધુકરીં યદિ । કર્તુ ન શક્નુયા-
 ત્તર્હિં ભુજીત શૃદ્ધિવેદ્મનિ ॥૪૫॥ ઇકીકૃત્યાન્નશાકાદિ સમ્પ્રોક્ષ્યા-
 દ્વિસ્તુ તદ્યતિઃ । ભુજીતૌપવનમૌની વૃદ્ધાર્તૌ વા પૃથક્પૃથક્ ॥૪૬॥
 મૃત્તોપમિક્ષાદિપદાર્થયાચને ભાપેત ચેદ્બ્રાહ્મણયોપયા યતિઃ ।
 અસન્નિધાનેઽપિ નરસ્ય તર્હાસૌ દુપ્યેન્દ્ર વિગ્રેન્દ્ર ! રહો ન ચેત્તદા
 ॥૪૭॥ इति श्रीसतसङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे
 सन्यासधर्मेषु भैक्षविधिनिर्णयनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

એકનુંજ અન્ન ત્રણ દિવસપર્યંત જમે તો એકશતપરિમિત પ્રાણાયામોને
 કરે ॥૪૨॥ જે યતિ તો આપત્તિ વિના પ્રમાદથી જે બીજાવાર જમે તો
 તમકૃચ્છ્રવ્રત કરવાવડે તે યતિ તે દોષમાંથી મુક્ત થાય છે ॥૪૩॥ અશક્ત
 સંન્યાસી પ્રાણરક્ષણાથે બીજાવાર ફળભૂળાદિકને ખાય તો દૂષિત થતો નથી
 તથા ઔપધને ફરી સેવવાથી દૂષિત થતો નથી તથા દંતધાવનને ફરી કરતાં
 દૂષિત થતો નથી ॥૪૪॥ દેશકાળાદિકની વિપમતાને લીધે માધુકરી વૃત્તિને
 કરવા અસમર્થ એવો યતિ કોઈ સદાચારપર વિગ્રને થેર જમે તેથી તેને
 દોષ નથી ॥૪૫॥ યતિ ભિક્ષાપ્રાપ્ત અન્ન શાકાદિક સર્વને લોજનપાત્રમાં
 ભિશ્મિત કરીને વિષ્ણુના ચરણામૃત જળવડે સંપ્રોક્ષણ કરીને તેને મૌની
 થઈ ઔપધની પેઠે જમે. વૃદ્ધ રોગિને તો આ નિયમ નથી. તે તો પૃથક્
 પૃથક્ જમે ॥૪૬॥ હે વિગ્રેન્દ્ર ! મૃત્તિકા જળ ભિક્ષા આદિક પદાર્થની યાચના
 કરવા નિમિત્તે વિપ્રપત્ની સાથે બોલવામાં યતિને દોષ નથી. પરં તેને માટે
 પણ એકાંત વિજન (ત્યાં કોઈ પુરૂષ ન હોય) માં જે બોલે તો યતિ દૂષિત
 થાયજ ॥૪૭॥ इति श्रीसतसङ्गिजीवने...पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे
 सन्यासधर्मेषु भैक्षविधिनिर्णयनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—વાર્ષિકાંશ્ચતુરો માસાન્ગ્રામે વા નગરે વસેત્ ।
 માસદ્વયં ચાપદિ તુ સ્થિત્વૈકત્ર તતો વ્રજેત્ ॥૧॥ વર્ષાસુ યાવતો
 ગ્રામાન્ લઘ્વયેત્તાવતો યતિઃ । કૃચ્છ્રોપવાસાન્કુર્વોત તતઃ શુદ્ધો
 ભવેત્કિલ ॥૨॥ અનાચારે વસેદૈવ ગ્રામે વા નગરેऽપિ વા । સ્વાચાર-
 એऽપિ સ્વસમ્બન્ધી યત્ર સ્થાત્તત્ર નો વસેત્ ॥૩॥ તસ્કરોપદ્રુતે ગ્રામે
 વ્રહ્મહત્યાદિદૂષિતે । દુર્મિષ્ઠે રાષ્ટ્રભક્તે વા વર્ષાસખ્યાશુ તં ત્યજેત્ ॥૪॥
 માસદ્વયે પૌર્ણમાસ્યાં યતીનાં કેશવાપનમ્ । વર્ષાસુ તત્ર કર્તવ્યં
 નદીનાં તરણં તથા ॥૫॥ આસનં પાત્રલોપશ્ચ સન્નયઃ શિષ્યસન્નિહઃ ।
 દિવાસ્વાપો વૃથાલાપો યતેર્વન્ધકરાણિ પદ્ ॥૬॥ એકાદ્યાત્પરતો

અધ્યાય ૪૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન ! યતિ વાર્ષિક—આષાઢાદિ ચાર
 માસો એકત્રિંશ આમ કે નગરમાં વસે, પણ સચરે નહિ આપત્તિમાં તો બે
 માસ એકત્ર વસે. પછી ત્યાંથી જાય ॥૧॥ વર્ષાકાળમાં યતિ જેટલા ગ્રામોમાં
 સચરે તેટલા કૃચ્છ્રોપવાસોને કરે. તે કૃચ્છ્રોપવાસ કરવાથી દોષથી શુદ્ધ
 થાય ॥૨॥ સદાચારરહિત ગામમાં કે નગરમાં યતિ નજ વસે સદાચાર-
 સંપન્ન હોય પણ તેમાં જે સ્વબન્ધુજનનો નિવાસ હોય તો તેવા ગામ
 નગરમાં નજ વસે ॥૩॥ યદ્યપિ વર્ષાઋતુમાં એકત્રિંશ વાસ યતિને કહ્યો છે
 તથાપિ તે સ્વનિવાસ આમ નગર જે ચોરાદિકના ઉપદ્રવવાળુ કે બ્રહ્મહત્યાદિ
 દોષવાળુ કે દુષ્કાળના દુષ્કાળવાળુ કે રાષ્ટ્રભગાદિકની પીડાવાળુ થાય તો
 વર્ષાકાળમાં પણ તેમાં યતિ ન વસે ॥૪॥ સંન્યાસીએ કેશમુડન પૂર્ણિ-
 માએજ કરાવવું પણ અન્ય તિથિએ નહિ. વળી તે મુડન બે માસ વ્યતીત
 થયા પછીજ પણ તેથી પહેલુ ન કરાવવું. વર્ષાકાળમાં (આષાઢાદિ માસમાં)
 તે મુડન નજ કરાવવું. તથા નદીઓનું તરણુ ત્યારે નજ કરવું ॥૫॥
 આસન પાત્રલોપ સંનય શિષ્યસંનિહ દિવાસ્વાપ વૃથાલાપ, આ છ સંન્યા-

૧ આ અધ્યાયમાં સંન્યાસિઓએ ત્યાગ કરવાનાં કર્મો અને પ્રાયશ્ચિત્તોનું
 નિર્ણય કર્યું છે

ગ્રામે પશ્ચાદાત્પરતઃ પુરે । વર્ષામ્યોઽન્યત્ર યત્સ્થાનમાસનં તદુદા-
 હતમ્ ॥૭॥ ઉક્કાલાબ્વાદિપાત્રાણામેકસ્યાપિ ન સદ્ગ્રહઃ । મિશ્નો-
 મૈક્ષમુજશ્ચાપિ પાત્રલોપઃ સ ઓચ્યતે ॥૮॥ ગૃહીતતસ્તુ દળ્પદાદેર્દ્વિ-
 તીયસ્ય પરિગ્રહઃ । કાલાન્તરોપભોગાર્થે સચ્ચયઃ સ પ્રકીર્તિતઃ ॥૯॥
 શુશ્રૂપાલામપૂજાર્થે યશોર્થે વા પરિગ્રહઃ । શિષ્યાણાં તુ ન કાર-
 ણ્યાત્સ હ્વેયઃ શિષ્યસદ્ગ્રહઃ ॥૧૦॥ વિદ્યાદીનાં પ્રકાશત્વાદવિદ્યા
 રાત્રિરુચ્યતે । વિદ્યાભ્યાસે પ્રમાદો યઃ સ દિવાસ્વાપ ઓચ્યતે ॥૧૧॥
 આધ્યાત્મિકીં કથાં મુક્ત્વા મૈક્ષાદેસ્તુ પ્રશંસનમ્ । નૃપયુદ્ધાદિવા-

સિઓને બધનકારી છે ॥૬॥ (આસનાદિકનાં લક્ષણોને સ્વય કહો છે)
 તેમાં વર્ષાસમય વિના એકદિવસથડી અધિક ગામમાં જે નિવાસ તથા પાત્ર
 દિવસથડી અધિક નગરમાં જે નિવાસ તે આસન કહ્યું છે. તે આ આસ-
 નનો યતિને પ્રતિષેધ છે ॥૭॥ જે બિદ્યાત્રલોપણુ લિક્ષુને તુંખીપાત્રાદિ
 બિદ્યાપાત્રવિશેષનો નિયમ પ્રથમ કહ્યો છે તેનો જે અનાદર કરવો તે પાત્ર-
 લોપ કહ્યો છે ॥૮॥ અપેક્ષિતથડી અધિક કાપાયદડાદિક આશ્રમોપકરણનો
 કાળાતરમાં ઉપલોગાર્થે જે સંગ્રહ તે સચ્ચય કહ્યો છે. તેનો યતિને પ્રતિષેધ
 છે. (ધનાદિસંચયનો તો પ્રસંગજ કયાં છે ?) ॥૯॥ શુશ્રૂષા લાભ પૂજા યજ્ઞ
 આદિક સ્વાર્થની લાભસાથી કરાતો જે શિષ્યોનો પરિગ્રહ તે શિષ્યસંગ્રહ
 કહ્યો છે. તે યતિએ ન કરવો. સસારદાવાનળમાં બહુ બળતા જનોનું દાહ-
 દુઃખ દેખીને દયાવશાત્ તેમના ઉજ્જવન માટેનો જે પ્રયત્ન તેથી કરાતો
 જે શિષ્યજનસમવાય તેનો દૂષક શિષ્યજનસંગ્રહમાં અંતર્ભાવ નથી ॥૧૦॥
 વિદ્યા પ્રકાશકરૂપ (અજ્ઞાનઅધિકારને ટાળવાપૂર્વક હૃદયમાં પ્રકાશ કરનાર
 છે) હોવાથી દિવાશબ્દથી કહી છે, (વિદ્યા દિવસ કહ્યો છે) અવિદ્યા અપ્ર-
 કાશકરૂપ (જીવને જ્ઞાનનિવૃત્તિપૂર્વક અપ્રકાશ કરનાર છે) હોવાથી રાત્રિ-
 શબ્દથી કહી છે. વિદ્યાભ્યાસમાં જે પ્રમાદ (અનવધાન અનભ્યાસ) તે આ
 દિવાસ્વાપ કહ્યો છે, વિદ્યાશબ્દવાચ્ય જે ભગવત્સ્વરૂપનું સમાહાત્મ્યજ્ઞાનભ-
 જનાદિક તેનો ત્યાગ કરીને પ્રમાદપરતત્રપણે અનુવર્તવું તે દિવાસ્વાપ માન્યો
 છે. આનો યતિને વિશેષતઃ પ્રતિષેધ છે ॥૧૧॥ આધ્યાત્મિકી (આત્મપર

તાંશ્ચ વૃથાલાપઃ સ ઉચ્યતે ॥૧૨॥ ચરાટકેઽપિ યતિના સજ્ઞહીતે દિને
દિને । મોસહસ્રવધં પાપં શ્રુતિરેપા સનાતની ॥૧૩॥ હૃદિ સ જ્ઞેહ-
ભાવેન ચેત્પશ્યેત્તિહ્યમેકદા । કલ્પકોટિદ્વયં યાતિ કુમ્ભીપાકં ન
સંશયઃ ॥૧૪॥ ન જ્ઞાનમાચરેદ્ધિહુઃ પુત્રાદિનિધને શ્રુતે । પિતૃમાતૃ-
ક્ષયં શ્રુત્વા જ્ઞાત્વા શુદ્ધયતિ સામ્બરઃ ॥૧૫॥ પારિવાજ્યં ગૃહીત્વા તુ
સ્વધર્મે યો ન વર્તતે । શ્વપદેનાઢ્ઢિયિત્વા તં રાજા શીઘ્રં પ્રવાસયેત્
॥૧૬॥ છેદને મેદને પાકે વીર્યોત્સર્ગે પ્રવર્તતે । યસ્તં દૃષ્ટ્વા યતિ કાર્ય
સચૈલં જ્ઞાનમેવ હિ ॥૧૭॥ તિલધાન્યહિરણ્યકમાગોદાસીગૃહસ-
જ્ઞહી । યતિઃ સદ્ધિર્વહિષ્કાર્યઃ જ્ઞાતવ્યં તસ્ય દર્શનાત્ ॥૧૮॥ સંન્યા-
સધર્મમારૂઢો યઃ પ્રત્યાવર્તતે પુનઃ । સ નિન્દ્યઃ સર્વભૂતાનાં પિતૃમ-

માત્મસંજનિધની) કથાનો લાગ કરી લેક્ષાદિકની પ્રશંસા કરવી અને નૃપ-
યુક્ષાદિકની વાર્તા કરવી તે આ સર્વ જે વ્યાવહારિક તે વૃથાલાપ કહ્યો છે,
યતિને આ નિષિદ્ધ છે ॥૧૨॥ યતિ જે કોડીમાનનો પણ સંગ્રહ કરેતો
દિને દિને હજાર ગાયોનો ઘાત કરતાં જે પાપ થાય તે તેને થાય, સનાતની
શ્રુતિ એમજ અનુશાસન કરે છે ॥૧૩॥ યતિ જે હૃદયમાં સ્નેહલાવણી
એકવાર પણ સ્ત્રીને જુલે તો એ કલ્પકોટિપર્યંત કુંભીપાક નરકમાં વસે.
એમાં સંશય નથી ॥૧૪॥ પુત્રાદિકનું મરણ સાંભળતાં યતિ જ્ઞાન કરે નહિ.
સાક્ષાત્ માતા કે પિતાનું મરણ સાંભળીને વચ્ચેસહિત તત્ક્ષણ જ્ઞાન કર-
વાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૧૫॥ સંન્યાસને સ્વીકારીને જે તો સ્વધર્મમાં વર્તે
નહિ (ફરી પત્ની પુત્રાદિકનો પ્રસંગ કરે) તે યતિને રાજા શ્વપદથી (જ્ઞાન-
પાદ જેવા આકારવાળા તપાવેલા લોહદંડથી) ચિહ્નિત કરીને તત્કાળ સ્વ-
દેશથકી કાઢી મુકે ॥૧૬॥ જે સંન્યાસી સ્વયં તૃણધાન્યાદિકના છેદનમાં,
વૃક્ષાદિકના વિદારણમાં પાક-અન્ન રાંધવાના કર્મમાં અને વીર્યપાતનમાં
પ્રવર્તે છે તેવા યતિને જોઈને સચૈલ જ્ઞાન કરે ॥૧૭॥ જે યતિ તિલ ધાન્ય
અને મુવર્ણનો સંગ્રહ કરે છે તથા ભૂમિ પથુ દાસ દાસી અને ગૃહાદિકનો
સંગ્રહ કરે છે તેનો સ્વધર્મનિષ્ઠ યતિઓએ સ્વમંડળથકી બહિષ્કાર કરવો.
તેના દર્શનમાં સવચ્ચ જ્ઞાન કરવું ॥૧૮॥ જે યતિ સંન્યાસધર્મને આશરીને

શ્વેવ જાયતે ॥૧૯॥ ચણ્ડાલાઃ પ્રત્યવસિતાઃ પરિયાજકતાપસાઃ । તેપાં
 જાતાન્યપત્યાનિ ચણ્ડાલૈર્વાસયેન્નૃપઃ ॥૨૦॥ અન્નદાનપરો મિશુશ્ચ-
 તુરો દન્તિ ધર્મદ્વા । સ્વસ્યાન્નદં ગૃહીતારમદ્રં સ્વં ચ તુરીયકમ્ ॥૨૧॥
 નિશાપ્તં શુક્લવસ્ત્રં ચ તામ્બૂલં મધમામિષમ્ । વાહનં તૂલિકા મઞ્જો
 ધનં નારી રસા ઇતિ ॥૨૨॥ ઇત્યાનિ યસ્ય સજ્જ્યાસી ભુક્તે તસ્ય કુલં
 તથા । યતેઃ કુલં ચ નરકે રૌરવે પતતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૩॥ ગ્રામદ્વયે
 યદા મિશુશ્ચરેદ્દેશં પ્રમાદતઃ । કઞ્ચુકં ધારયેદ્વા યઃ સ તુ ચાન્દ્રા-
 યણં ચરેત્ ॥૨૪॥ ધાન્યં વૃક્ષં લતાં મૂલં ફલપુષ્પદલાનિ વા ।
 ઉત્પાટયેદ્યતિર્યસ્તુ સોઽવીર્ચિ નરકં વ્રજેત્ ॥૨૫॥ દનને સૂક્ષ્મજ-
 ફરી તેથથી પાછો પડે છે (પલીચહણુપૂર્વક ગૃહસ્થતાને સ્વીકારે છે) તે
 યતિ સર્વભૂતોએ નિંદા થાય છે અને પિતૃઘાતકને જે પાપ થાય તેને પણ પામે
 છે ॥૨૬॥ જે પ્રત્યવસિત-ઉર્ધ્વરેતાઓનો આશ્રમ સંન્યાસ કે વાનપ્રસ્થનો
 સ્વીકાર કરીને પછી તેથથી પતિત થયેલા સંન્યાસીઓ અને વાનપ્રસ્થો તે
 ચંડાળો બહુવા. તેઓઓમાં ફરી દારાઓથથી જન્મેલાં સંતાનોને ચંડાળો
 સાથે રાખીને વસાવવાં ॥૨૦॥ જે યતિ થઇને પોતે અહીંથી તહીંથી મેળ-
 વીને અન્નદાનપર થાયછે તે ધર્મદ્વા છે. (પણ ધાર્મિક નથી, કેમ તો
 જે અન્નદાન છે તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે) તે પોતાના પાપથી પોતાને અન્ન
 આપનારો, પોતાથથી અન્નનો પ્રતિગ્રહ કરનારો, પોતે આપવા માંડેલુ અન્ન
 અને પોતાનો આત્મા આ આરને હણેછે ॥૨૧॥ યતિએ નિશાપ્ત-રાત્રિએ
 ફરી ભોજન માટે લેવાતું અન્ન, શુક્લવસ્ત્ર તાંબુળ મધ માસ અશ્વાદિ-
 વાહન ગોદડી પર્યંક ધન નારી વિવિધરસ, આ વસ્તુઓ યતિએ સેવન
 કર્યાં થકાં સેવનાર તે યતિના હુળને તથા સેવન કરતાં નિશાન્નાદિક જે
 ધણીનાં છે તેના હુળને પણ રૌરવ નરકમાં નિશ્ચે નાખેછે ॥૨૨-૨૩॥
 જે ભિક્ષુ જે ગામમા લૈક્ષ્ને એકજ દિવસે પ્રમાદથી કરે અથવા જે યતિ
 કંચુક (ડગલી) ને ધારે તે યતિ તો ચાંદ્રાયણુ વ્રત કરે ॥૨૪॥ જે યતિ
 ધાન્ય વૃક્ષ લતા મૂળ ફળ ફલ દળ આદિકને મૂળમાંથી ઉપાડે તે તો અવી
 ચિનામના નરકને પામે ॥૨૫॥ સૂક્ષ્મજતુઓ માંકણુ મચ્છરાદિકને હણેતો

નૂનાં પ્રાણાયમાન્દશાચરેત્ । સ્વપ્ને સ્ત્રીસદ્ગમે સ્નાત્વા ત્રિસદ્ગત્
મનું જપેત્ ॥૨૬॥ સ્કન્દેદિન્દ્રિયદૌર્બલ્યાત્લિયં દૃષ્ટ્વા યતિર્યદિ ।
ત્રિરાત્રમુપવાસં ચ પ્રાણાયામશતં ચરેત્ ॥૨૭॥ સ્વપ્ને તુ ક્ષરણે
સ્નાત્વા પ્રાણાયમાન્દશાચરેત્ । ઉપવાસસ્તુ સર્વત્ર વીર્યપાતે યતે-
મંતઃ ॥૨૮॥ મિશ્રાક્રિયાદેરન્યત્ર સ્ત્રિયા સદ્ વદેદ્યદિ । અકામા-
ત્તર્હ્યુપવસેત્સ્નાત્વા નામ હરેર્જપન્ ॥૨૯॥ ઇવમેવ પ્રકર્તવ્યં સ્ત્રીક-
થાથચણાદિપુ । સત્ત્વકામતો નૂનં યતિના ધર્મચારિણા ॥૩૦॥
કામાદ્યદિ સકૃત્કુર્યાત્સત્ત્વસ્યતમં યતિઃ । તત્કૃત્ત્વં વ્રતં કુર્યા-
ત્તદા નામ જપન્ હરેઃ ॥૩૧॥ અપ્તમે મૈથુને સાક્ષાજ્ઞાતે ત્વસ્ય તુ
નિષ્કૃતિમ્ । લિઙ્ગસ્યોત્કર્તનં કુર્યાત્સયમેવ યતિર્વને ॥૩૨॥ સ્વકર્મ-
વ્યાપર્યહોકે તીર્થાનિ વિચરેત્સદા । ફલમૂલાશનો દાન્તઃ સતાં

યતિ દશ પ્રાણાયામોને કરે સ્વપ્નમાં સ્ત્રીસંગમ થાયતો તત્ક્ષણુ સ્નાન કરી
ત્રણુ હજારવાર 'ૐ નમો નારાયણાય' આ અષ્ટાક્ષર મનનો જપ કરે ॥૨૬॥
જો યતિ સ્ત્રીને જોધને ઇન્દ્રિયની અતિ દુર્બળતાને લીધે વીર્યસ્રાવને કરે
તો ત્રણુ દિવસ ઉપવાસ કરીને શત પ્રાણાયામોને કરે ॥૨૭॥ સ્વપ્નમાં સ્ત્રી-
સંયોગ વિનાજ વીર્યસ્રાવ થાય તો સ્નાન કરી દશ પ્રાણાયામોને કરે. યતિને
જે કોઈ પ્રકારે થએલા અધ્યાય વીર્યપાતોના પ્રાયશ્ચિત્તમા ઉપવાસ પણ
કરવાનો બજાવો ॥૨૮॥ શિક્ષાક્રિયાદિક વિના અજ્ઞાનથી જો સ્ત્રીની સાથે
જોડે તો સ્નાન કરીને ઉપવાસ કરે અને હરિના નામને જપે ॥૨૯॥ ધર્મ-
નિષ્ઠ યતિએ અકામથી થએલા સ્ત્રીકથાશ્રવણાદિ સાત કે જે બ્રહ્મચર્યના
પ્રતિદ્વન્દ્વી છે તેમા એમજ (સ્નાન, એકદિન ઉપવાસ અને હરિનામજપ)
પૃથક્ પૃથક્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૩૦॥ કામથી એકવાર આ સ્ત્રીકથાશ્રવણાદિ
સાતમાથી એકને પણ યતિ જો કરે તો તત્કૃત્ત્વ મતને હરિના નામજપ-
પૂર્વક કરે ॥૩૧॥ આઠમો સ્ત્રીસંગ (ક્રિયાનિષ્પત્તિ૩૫) સાક્ષાત્ જો થાય તો
યતિ વનમાં જધને લિંગનું ઉચ્છેદન પોતેજ કરે. આજ તે દોષનુ પ્રાયશ્ચિત્ત
છે. અનંતર અનુતાપપૂર્વક સ્વકર્મે સ્ત્રીસંગાચરણરૂપને લોકમા પોતાને મુખેજ
પ્રખ્યાપન કરતો થકો કળમૂળભક્ષક જીતેન્દ્રિય થધને સદા તીર્થોમા વિચરે.

શુદ્ધેત્ પ્રસાદનાત્ ॥૩૩॥ યસ્તુ પ્રવ્રજિતો મૃત્વા પુનઃ સેવેત મૈથુ-
નમ્ । પર્ણિ વર્ષસદ્ગ્રાણિ વિષ્ટાયાં જાયતે ક્ષિમિઃ ॥૩૪॥ કણ્ઠ્ય-
નેન ચેદ્ધીર્યં પાતયેત્કામમોહિતઃ । જપેત્ત્રિલક્ષં પ્રણવં કૃત્વા સાન્ત-
પનદ્વયમ્ ॥૩૫॥ અસદ્વાદે ચ કર્તવ્યો યતિના ધર્મમીરણા । અહોરા-
ત્રોપવાસશ્ચ પ્રાણાયામશતં તથા ॥૩૬॥ એકાન્તં મધુ માંસં ચ તથૈવ
શ્રાદ્ધભોજનમ્ । અમોજ્યાનિ યતીનાં વૈ પ્રત્યક્ષલવણ તથા ॥૩૭॥ અ-
જ્ઞાનાત્સેવને જાતે ય્યામેકતમસ્ય ચ । પ્રાજાપત્યં ચરેત્કચ્છં વિષ્ણુના
માનિ સજ્જપન્ ॥૩૮॥ વ્યતિક્રમાશ્ચ યે કેચિદ્વાદ્ધાન-કાયસમ્ભવાઃ
સદ્ધ્યસ્તાંસ્તુ નિવેદ્યૈવ યદ્વ્યુક્તે તદાચરેત્ ॥૩૯॥ एवं स्मृत्युक्त-
मैभ्यो न चलेद्यो यतिः कश्चित् । सप्रा भुयाद्ब्रह्मलोकं यतीनामभि-
वाञ्छितम् ॥૪૦॥ ભક્ત્યા ભગવતઃ સાકં સમાચરતિ યો યતિઃ ।
સન્યાસધર્માનેતાન્ચૈ પ્રાપ્નોતિ સ પદં હરેઃ ॥૪૧॥ કેચિચ્છ જ્ઞાનસ-

આવો તે યતિ સતોના પ્રસાદથી શુદ્ધ થાય ॥૩૨-૩૩॥ જેતો સંન્યાસ સ્વી-
કારીને શુદ્ધિપૂર્વક ફરી સ્ત્રીનું સેવન કરે તે સાક હજાર વર્ષપર્યંત વિષામા-
ક્રિમિ થાય છે ॥૩૪॥ જે યતિ કામમોહિત થતાં ખભેળવાવડે વીર્યપાતન
કરે તો એ સાંતપન કૃચ્છ્રપત કરીને ત્રણ લાખ પ્રણવને જપે ॥૩૫॥ અસત
આલાપ કરે તો ધર્મભીડ યતિએ (અનુતાપ પામીને) અહોરાત્ર ઉપવાસ
કરવો તથા શત પ્રાણાયામો કરવા ॥૩૬॥ પ્રતિદિન એક ધણીનું અન્ન, મધ,
માસ, શ્રાદ્ધભોજન, પ્રત્યક્ષલવણ, આટલા યતિઓને નિષિદ્ધ હોવાથી ખાવા
યોગ્ય નથી ॥૩૭॥ આમાથી એકનું અજ્ઞાનથી લક્ષણ થાય તો યતિ વિષ્ણુ
નામસ્મરણપૂર્વક પ્રાણપત્ય કૃચ્છ્રને કરે ॥૩૮॥ જે કોઇ સ્વધર્મવ્યતિક્રમો
પ્રમાદને લીધે કાય વાળી મનથી થાય તે સંતોને નિવેદન કરતાં તેમણે જે
પ્રાયશ્ચિત્ત કલ્પ હોય તે કરવું ॥૩૯॥ જે યતિ આ પ્રકારે સ્મૃતિમાં કહેલા
ધર્મોંથથી કદાપિ ચલિત થાય નહિ (પ્રામાદિક પ્રસ્ખલનમાં પ્રાયશ્ચિત્તને
આચરે) તે યતિ યતિઓને જે બ્રહ્મલોક ઇચ્છિત ફળપણે કલ્પો છે તે લોકને
પામે ॥૪૦॥ જેતો યતિ પરમાત્માના લક્ષિતની સાથે ઉક્ત સંન્યાસધર્મને
આચરે (લક્ષિતના અંગપણે સ્વધર્મને આચરે) તેતો હરિના પરમ પદને

જ્યાસો વેદસંન્યાસ एव च । कर्मसंन्यास इत्येवं न्यासे त्रैविध्य-
मूचिरे ॥४२॥ सर्वसङ्गविनिर्मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चैव निर्भयः । प्रोच्यते
ज्ञानसंन्यासी स्वात्मन्येव व्यवस्थितः ॥४३॥ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं
निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः । प्रोच्यते वेदसंन્યાसी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः
॥४४॥ यस्त्वग्दीनात्मसात् कृत्वा ब्रह्मार्पणपरो द्विजः । स ज्ञेयः
कर्मसंन્યાसी महायज्ञपरायणः ॥४५॥ त्रयाणामपि चैतेपामाद्यस्त्व-
भ्यधिको मतः । न तस्य विद्यते कार्यं न लिङ्गं वा विपश्चितः ॥४६॥
यदि वैराग्यदाढ्येन स्याद्भक्तिक્ષानयोर्हरेः । प्रपक्वता यतेस्तर्हि लिङ्गं

પામે છે ॥૪૧॥ જ્ઞાનસંન્યાસ વેદસંન્યાસ અને કર્મસંન્યાસ, એમ સંન્યાસ
ત્રણ પ્રકારનો છે, એમ કેટલાએક મુનિઓ કહે છે ॥૪૨॥ તેને કહેછે-તેમા
ને સર્વ સંગોથકી વિનિર્મુક્ત થઇ (દેહ દેહાનુબન્ધિમાંથી સ્નેહને ટાળીને)
શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વસેદે રહિત થઇ સર્વાત્મક બ્રહ્મભાવનાથી શત્રુભિન્નાદિસેદ-
બુદ્ધિને ટાળતાં નિર્ભય થયેલો, સ્વાત્મામાંજ રહેલો છે તે આ જ્ઞાનસંન્યાસી
કહ્યો છે ॥૪૩॥ જેતો દેહદેહાનુબન્ધિમાં દોષને દેખતાં ગૃહ આરામાદિ
સમથ પરિચ્છેદનો પરિત્યાગ કરી, સંન્યાસાશ્રમને પામી છતેન્દ્રિય થઇ
નિદ્વન્દ્વ થઇ-શીતોષ્ણાદિકની વિષમતાથી ઉદ્ભવતી વ્યથાએ રહિત થઇ
મુમુક્ષાથી મન પરિપાકને ઇચ્છતોથકો નિત્ય વેદાભ્યાસેકપર થાય તે આ
વેદસંન્યાસી કહ્યો છે ॥૪૪॥ જેતો આચાર્યકુળથકી વેદ ભણી યથાવિધાન
ગુરૂની સેવા કરી, સમાવર્તન થતાં હુકુંબમાં રહી પવિત્ર દેશમાં સ્વાધ્યાયને
પકતોથકો અગ્નિહોત્રાદિ કર્મોને કરતાં, અતે આશ્રમના અનુક્રમે અગ્નિને
આત્મામાં ધારણ કરી સંન્યાસાશ્રમને પામીને, સ્વાશ્રમોચિત કર્મને બ્રહ્મા-
ર્પણબુદ્ધિથી કરતોથકો જપયજ્ઞ નામનો જે મહાયજ્ઞ (પ્રણવજપ૨૫)
તત્પરાયણ જે થાય છે તે કર્મસંન્યાસી બણવો. 'બ્રહ્મચર્યં સમાપ્ય ગૃહી
ભૂત્વા વાનપ્રસ્થાશ્રમમેત્ય વૈરાગ્યાભાવેડપ્યાશ્રમક્રમાનુસારેણ યઃ સજ્યસ્યતિ
સ કર્મસંન્યાસી' એવી નારદપરિત્રાજકોપનિષદ્શ્લુતિ છે ॥૪૫॥ આ ત્રણને
મધ્યે પ્રથમનો શ્રેષ્ઠ માન્યો છે. તે જ્ઞાનસંન્યાસિને આશ્રમના અગભૂત
કર્તવ્ય કિંચિત્ પણ નથી, તેમ દડપાત્રાદિવિહ અપેક્ષિત નથી ॥૪૬॥ જેને

દળ્પાદિકં ત્યજેત્ ॥૪૭॥ સુપદુઃખાદિકં દેહપ્રારબ્ધાનુગતં વિદન્ ।
સલિङ્ગમાશ્રમં ત્યક્ત્વા ચરેદવિધિગોચરઃ ॥૪૮॥ ગૂઢધર્માશ્રિતો
વિદ્વાનજ્ઞાતચરિતં ચરેત્ । સન્દિગ્ધઃ સર્વભૂતાનાં વર્ણાશ્રમવિવર્જિતઃ
॥૪૯॥ ઉન્મત્તવાલજડવન્મૂકવચ્ચ મહીં ચરેત્ । મોક્ષધર્મેષુ નિરતો
લઘ્વાહારો જિતેન્દ્રિયઃ ॥૫૦॥ બ્રહ્માનન્દે સદા મગ્નં નિરાશં નિષ્પરિ-

પરિપૂર્ણ વૈરાગ્યની દૃઢતા ન હોય અને જ્ઞાનલક્ષિતનો પરિપાક ન થયો હોય
તેવા યતિને તો કાર્યનિયમ અને ચિહ્નનિયમ વર્તે છે. જે યતિને તો પરિપૂર્ણ
વૈરાગ્ય અતિ દૃઢતમ હોય અને જ્ઞાન પરિપકવ થયું હોય અને લક્ષિ પરમા
પ્રકટ થઇ હોય તે આ આત્મરતિ આત્મનૃપ આત્મૈકસંતુષ્ટ યતિને કાંઇ
કાર્ય નથી તેમ લિંગ નથી. તેવો યતિ તેના નિયમનો ત્યાગ કરે ॥૪૭॥ આવા
પણ જ્ઞાનસંન્યાસીને જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધકર્મ હોય ત્યાંસુધી દેહયોગ થાયજ.
તથાપિ 'તે દેહ પ્રારબ્ધનું કાર્ય છે અને તેને વિષયસ્પર્શાદિકવડે થતું સુખ
દુઃખ પ્રારબ્ધના ફળભૂત છે' એમ અવધારીને પોતે પદ્મપત્ર ઉપર રહેલા
જળની પેઠે નિર્લેપપણે રહીને લિંગવિશેષના નિયમવાળા આશ્રમને અતિક્રમ
કરીને તેના સંબન્ધથી લાગુ થતા વિધિનિષેધને પણ અગોચર થઇ વર્તે
(શાસ્ત્રોક્તા વિધિનિષેધને અનુસારે લોકસ્થિત્યર્થે તેને અનુષ્ઠાન કરતાં પણ
તેની મમતાએ રહિત થઇ વર્તે) ॥૪૮॥ તે આ જ્ઞાનસંન્યાસી ધર્મથક્રી પ્રસ્થ
લિત થાય નહિ તેમ ધર્માચરણને પ્રકાશપણ કરે નહિ કિંતુ ગૂઢપણે ધર્મનું
અનુષ્ઠાન કરે. માટેજ બીજાઓ વર્ણાશ્રમચરિતને ન લાણી શકે એવો થાય
માટેજ સર્વભૂતોને સંદિગ્ધ રહે-આ કઇ જાતીનો કે કયા આશ્રમનો છે એમ
નિર્ણય કરી શકાય નહિ એવા આચરણવાળો થાય. અન્યથા બહુ લોકો પાસે
ભેગા થાય, તેમ થતાં તેઓનો સંગ થાય. સ્વયં વર્ણાશ્રમના અભિમાને વિવ-
ર્ણિત થાય. આત્માને ઉન્મત્તની પેઠે બાળકની પેઠે જડની પેઠે અને મુગાની
પેઠે લોકોને ખતાવતોથકો આ પૃથ્વીમાં વિચરે. તેવી શ્રુતિ છે-'ગૂઢધર્મા
શ્રિતો XX ચરેત્ । સન્દિગ્ધઃ XX વિવર્જિતઃ । બન્ધવત્ જડવદ્વાપિ મૂકવચ્ચ
મહીં ચરેત્ ॥' ઇતિ. યદૃચ્છાથી મળેલા મિષ્ટઅમિષ્ટનો આહાર કરનારો અને
જીતેન્દ્રિય થઇને સદા મોક્ષોપયોગીજ ધર્મોમાં પ્રીતિવાળો થાય ॥૪૯-૫૦॥

બ્રહ્મ । અભ્યેતિ સર્વતઃ સૌખ્યં જલानीવ મહોદધિમ્ ॥૫૧॥ ત્યાગી
ય ईदृશો વિપ્ર ! નિર્વિકલ્પસમાધિમાન્ । સ મહામુક્ત इत्युक्तઃ
પ્રાપ્તઃ સિદ્ધદશા શુભામ્ ॥૫૨॥ સવિકલ્પસમાધિસ્થા જ્ઞાનિમુક્તાસ્તુ
યે દ્વિજ ! । આશ્વિતા સાધનદશામિત્યુક્તા ન્યાસિનસ્તુ તે ॥૫૩॥
યે વૈરાગ્યબલેનાથ પરિત્યક્તગૃહાશ્રમા । ત્રેવર્ણિકાસ્તે સમ્પ્રોક્તા
વેણવા સાધુવૃત્તયઃ ॥૫૪॥ લોભ કામં રસાસ્વાદ ક્ષેહં માનં વિજિત્ય
તૈ । ત્યાગિભિઃ સર્વભાવેન સેવનીયો હરિઃ સદા ॥૫૫॥ ચતુર્વર્તેષુ
વર્ણેષુ ચતુર્વર્ણ્યાશ્રમેષુ ચ । ગૃહીયુર્વિષ્ણુદીક્ષા યે સામાન્યા મહતી
ચ વા ॥૫૬॥ તેષાં સામાન્યતો ધર્માસ્તેવ યવાશ્વિલા અપિ । વિશે

ને સમસ્ત વૃણ્ણાએ રહિત થઈ, સકળ પરિચ્છેદનો પરિત્યાગ કરી સદા
બ્રહ્માનંદમા નિમગ્ન થયો છે તે યતિને નદીજળો સર્વતઃ સમુદ્રનેજ એમ
સર્વતઃ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે ॥૫૧॥ હે વિપ્ર ! જે આવો ત્યાગી-સંન્યાસી
નિર્વિકલ્પ સમાધિ કે જે બ્રહ્મચરિ વ્યતિરિક્ત વસ્તવતરની સ્ફૂર્તિએ રહિત
બ્રહ્મકસાક્ષાત્કારરૂપ છે તેમા વર્તે છે તે શુભ સિદ્ધદશાને પામેલો મહામુ
ક્તજ કલ્હો છે ॥૫૨॥ હે દ્વિજ ! જેઓતો સમસ્તવિભૂતિવિશિષ્ટ પરમા
ત્માના ઉપાસનમા પ્રવર્તેલા, માટેજ સાધનદશાને આશરેલા, સવિકલ્પ
સમાધિ કે જે ઉપાસક સ્વાત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારપૂર્વક ઉપાસ્ય પરમાત્મ
સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારરૂપ છે તેમા વર્તનારા છે તે સંન્યાસીઓતો જ્ઞાનિમુખો
કહ્યા છે ॥૫૩॥ જે ત્રૈવર્ણિકો વૈરાગ્યમળથી ગૃહક્ષેત્રાદિ સમગ્ર પરિચ્છેદનો
પરિત્યાગ કરી કૃપાદિસકળસાધુગુણસપન્ન છે તેતો વૈષ્ણવો (સાધુઓ)
કહ્યા છે ॥૫૪॥ તે આ ત્યાગિસંજિત સાધુવૃત્તિ વૈષ્ણવોએ લોભ કામ રસા
સ્વાદ ક્ષેહ અને માનનો ત્યાગ કરી સર્વભાવથી-‘લોગ્ય લોગોપકરણુ લોગ
સ્થાન સર્વ મારે ભગવાન્ વાસુદેવજ છે’ એવા સર્વભાવથી ભગવાનજ
સદા સેવનીય છે ॥૫૫॥ આ બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણો અને બ્રહ્મચર્યાદિ ચારેય
આશ્રમો મધ્યે જેઓ સામાન્ય અથવા મહતી વિષ્ણુદીક્ષાને ગ્રહણ કરે
તેઓને સામાન્ય ધર્મો પૂર્વે યતિઓ માટે જે કહ્યા તેજ પાળવાના પ્રાય
જાણવા. જે વિશેષધર્મો છે તે તો દીક્ષાવિધિમા કહેવા તેથી તમારે જાણવા

પદ્મર્મા યે તે તુ હોયા 'દીક્ષાવિધેસ્ત્વયા ॥૫૭॥ વર્ણાશ્રમાનામિતિ
તેઽલિલાનાં ધર્મા મયોક્તા દ્વિજવર્ય ! સર્વે ! પઠિષ્યતિ શ્રોષ્યતિ
વા ય પતાન્ ધર્મે મર્તિ પ્રાપ્સ્યતિ સ સ્થિરાં વૈ ॥૫૮॥' इति श्रीसत्स-
द्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे सद्यसाधर्म्ये त्यागि-
ह्येयकर्मतत्प्रायश्चित्तनिरूपणनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૧॥

બ્રાહ્મણ ઉવાચ—ચાતુર્વર્ણ્યેતરે યે સ્યુર્યે ચાન્યે દસ્યુવૃત્તયઃ ।
કિરાતપ્રમુખાસ્તેષાં ધર્માન્ બ્રૂહિ જગદુરો ॥૧॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—
ચાતુર્વર્ણ્યેતરે યે તુ સૂતવૈદેહકાદયઃ । કિરાતશકકઢ્ઢાયા યે ચ
સ્યુર્દસ્યુવૃત્તયઃ ॥૨॥ માતાપિત્રોર્હિં શુશ્રૂષા ગુરોશ્ચાશ્રમવાસિનામ્ ।
ભૂમિપાનાં ચ કર્તવ્યા તૈર્વિપ્ર ! સ્વહિતાર્થિભિઃ ॥૩॥ વૃત્તિઃ સફર-

॥૫૬-૫૭॥ હે દ્વિજવર્ય ! સર્વ વર્ણો અને સર્વ આશ્રમોના ધર્મો મેં
વિસ્તારથી આ પ્રકારે કહ્યા. જે જન આ ધર્મોનો પાઠ કરશે અથવા
સાંભળશે તે ધર્મમાં દૃઢ મતિને નિશ્ચે પામશે ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિશ-
વને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સંન્યાસધર્મ્યે ત્યાગિહ્યેયકર્મતત્પ્રા-
યશ્ચિત્તવિધિનિરૂપણનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

અધ્યાય ૪૨ મો.

શિવરામ બ્રાહ્મણ પુછેછે—હે જગદુરો ! જેઓ ચાર વર્ણુથકી લિલ
હોય અને જેઓ તેથકી ઇતર કિરાતપ્રમુખ ઔર્યવૃત્તિવાળા હોય તે ખતેના
ધર્મો તમે કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મણ !
જેઓ ચાર વર્ણુથકી ઇતર અનુલોભન કે પ્રતિલોભન સૂત વૈદેહક વિગેરે
હોય અને તેથકી પણ ઇતર જેઓ ભીલ શક કંકાદિ ઔર્યવૃત્તિવાળા હોય, તે
આ પોતાનું હિત ઇચ્છતા સર્વેએ માતાપિતાની શુશ્રૂષા તથા ગુરૂની શુશ્રૂષા
તથા આશ્રમવાસી બ્રહ્મચારીપ્રમુખની શુશ્રૂષા તથા ભૂપતિઓની શુશ્રૂષા
કરવી ॥૨-૩॥ તે સંકરજાતીય જનોની વૃત્તિઓતો તેમની તેમની ફળપર-
પરાધી ચાલી આવતી જાણવી. પરંતુ ઔર્ય કે હિસા ફળપરંપરાપ્રાપ્ત વૃત્તિ છે

૧ આ અધ્યાયમાં જગવાને સંકરજાતીય જનોના ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે

જાતીનાં તત્ત્વકુલકૃતા મતા । કુલાચારગતા હિંસા વર્જ્યા ચૌર્ય
 ચ સર્વથા ॥૪॥ અહિંસા સત્યમક્રોધઃ શૌચમદ્રોહ એવ ચ । ધર્મા
 યતે હિ સામાન્યાઃ સર્વેષાં સમુદીરિતાઃ ॥૫॥ તૈઃ સર્વૈઃ પિતૃયજ્ઞાશ્ચ
 કાર્યાઃ કૃપાઃ પ્રપાસ્તથા । દાનં દેયં યથાશક્તિઃ બ્રાહ્મણેભ્યશ્ચ ભક્તિતઃ
 ॥૬॥ દક્ષિણા સર્વેયજ્ઞાનાં દાતવ્યા ધનિભિશ્ચ તૈઃ । અન્નવસ્ત્રાદિભિઃ
 કાર્યં પુત્રદારાદિપોષણમ્ ॥૭॥ સર્વથા સ્ત્રી ન હન્તવ્યા સર્વેસત્ત્વેષુ
 કેનચિત્ । યુધ્ધમાનો હિ હન્તવ્યો ન ચ ગ્રાહ્યા વલાત્કિલ્બયઃ ॥૮॥
 ગવાં સતાં ચ વિપ્રાણાં યોદ્ધવ્યં રક્ષણાય વૈ । તપસ્વી ચ શિશુર્મો
 ર્ન હન્તવ્યઃ કદાચન ॥૯॥ સર્વસ્થેનાપિ કર્તવ્યા શુશ્રૂષા ચ
 તપસ્વિનામ્ । અન્નૈઃ ફલૈરમ્બુના વા કાર્યં ચાતિથિતર્પણમ્ ॥૧૦॥
 દેવાશ્ચ પિતરો વિપ્રા માન્યાઃ પૂજ્યાશ્ચ ભક્તિતઃ । યે તાંશ્ચ પીડયે-

એમ માનીને તે ગ્રહણ કરવી નહિ. તે અન્નેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ॥૪॥ કારણ
 કે હિંસા અસત્ય ચોરી આદિક તો અધર્મ છે, અહિંસા સત્ય અક્રોધ શૌચ
 અદ્રોહ આ સર્વેના સાધારણ ધર્મો કહ્યા છે ॥૫॥ તે આ સર્વેએ પિતૃપ્રસ-
 ન્નતાથે પિતૃયજ્ઞો (શ્રાદ્ધ) કરવા. તથા કુવાઓ પરબો વિગેરે કરાવવું તથા
 યથાશક્તિ ભક્તિથી બ્રાહ્મણોને દાન દેવું ॥૬॥ તેને યજ્ઞોમાં અધિકાર ન હોવા
 છતાં પણ તેમાં તેમા જે દક્ષિણાઓ દેવાની કહી હોય તે પોતાની ધનસંપત્તિ
 હોય તો આપવી અને પુત્ર પત્નીપ્રમુખ પોષ્યવર્ગનું અન્નવસ્ત્રાદિકના અર્પણથી
 પોષણ કરવું ॥૭॥ કોઈએ પણ ક્યારેય પણ સર્વ પ્રાણિયોમધ્યે સ્ત્રીજાતિ સર્વથા
 ન જ હણવી. (પ્રાણિમાત્ર ન હણવા, સ્ત્રીજાતિ તો વિશેષપણે ન હણવી)
 જે પોતાસાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો હોય તેતો હણવો, કેમતો આતતા-
 યિના વધમાં દોષ નથી, બળાત્કારથી પરસ્ત્રિયો ગ્રહણ કરવી નહિ (બળા-
 ત્કારથી સ્ત્રીહરણ ન કરવું) ॥૮॥ ગાયો સાધુઓ અને વિપ્રોના રક્ષણ માટે
 યુદ્ધ કરવું. તપસ્વી બાળક અને બીરૂ કદાપિ (યુદ્ધપ્રસંગમાં પણ) હણવો
 નહિ ॥૯॥ તે આ જનોએ તપસ્વિઓની શુશ્રૂષા પોતાનું સર્વસ્વ ખર્ચી
 નાખીને પણ કરવી. અતિથિઓનું આપકવ અન્ન ફળ અને શુદ્ધ જળવડે
 તર્પણ કરવું ॥૧૦॥ દેવતાઓ પિત્રિઓ અને વિપ્રોનો ભક્તિથી સત્કાર કરવો

યુક્તે શિક્ષણીયા યથોચિતમ્ ॥૧૧॥ ન સસ્યમપહર્તવ્યં પરક્ષેત્રાચ
 દસ્યુમિઃ । જીવિકાસાધનં યત્તન્નાશનીયં ન કસ્યચિત્ ॥૧૨॥
 નાતિક્રમ. સતાં કાપિ કર્તવ્યો મનસાઽપિ તૈઃ । કૃતે તુ સુકૃતં
 સર્વં સમૂલં નશ્યતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૩॥ इति सङ्करजातीनां दस्यूनां च
 હિતાવહાઃ । ધર્માઃ પ્રોક્તા યથાશાસ્ત્ર મયા શ્રેયસ્કરા દ્વિજ ! ॥૧૪॥
 મુવત ઉવાચ—इति प्रोक्तान् भगवता श्रुत्वा धर्मान् स वाढव ।
 પ્રસન્નો ધરણીપાલ ! પુનઃ પપ્રચ્છ તં પ્રભુમ્ ॥૧૫॥ ब्राह्मण उवाच—
 ધર્મા. પ્રોક્તાસ્ત્વયા સ્વામિન્ ! પૃથક્પૃથગનુક્રમાત્ । વર્ણાનામાથ
 માણાં ચ તદ્વાહ્યાનાં ચ સર્વેશ. ॥૧૬॥ अधुना श्रोतुमिच्छामि
 પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ વિમો ! । પાપસ્ય સમ્ભવે કાપિ વર્ણાનાં વિહિ-
 તોઽત્ર યઃ ॥૧૭॥ महतामपि पापानामल्पानां च जगद्गुरो ! ।
 નિષ્ઠૃતિં વ્રુતિ મે સર્વા કર્તવ્યાં સર્વથા નૃમિઃ ॥૧૮॥ व्रतानां तत्र

અને પૂલ કરવી જેઓ દેવાદિકને પીડા કરતા હોય તેઓને યથાશક્તિ
 શિક્ષા કરવી ॥૧૧॥ ચોરી કરવી તે સર્વથા અધર્મજ છે, પારકા ક્ષેત્રથકી
 ધાન્યનુ અપહરણુ તો મહાન્ અધર્મ છે, તો તે ચૌર્યવૃત્તિવાળાઓએ પણ
 પરક્ષેત્રથકી ધાન્યનુ અપહરણુ ન કરવું જેનું જે જીવિકાસાધન હોય તેનું
 તે નાશ કરવું નહિ ॥૧૨॥ તેઓએ સતોની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન મનથીપણુ નજ
 કરવું મનથી પણ અતિક્રમ કરેતો સર્વ સુકૃત સમૂળ નિશ્ચે નાશ થાયછે
 ॥૧૩॥ હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે મેં સકરભતીય જનો અને દશ્યુવૃત્તિ જનોના
 ધર્મો તેમનાજ શ્રેયને કરનારા યથાશાસ્ત્ર કહ્યા ॥૧૪॥

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહરાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા
 ધર્મોને તે શિવરામ વિપ્ર સાલળીને પ્રહર્ષ પામીને ફરી પ્રભુ શ્રીહરિને
 એમ પુછવા લાગ્યા ॥૧૫॥ ब्राह्मण पुछेछे—हे भगवन् ! आपे कृपा करी
 વર્ણોના તથા આશ્રમોના તથા તેથકી બહાર વર્તતા સકરભત્યાદિકના સમસ્ત
 ધર્મો પૃથક્ પૃથક્ અનુક્રમે કહ્યા હે વિભો ! હવે વર્ણોને લોકમા તે તે
 પાપમા જે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ કહ્યો છે તેને સાલળવા ઇચ્છુ છું તથા હે જગ
 દુરો ! મહાપાપો અને અલ્પ પાપોના પણ પ્રાયશ્ચિત્તભેદો જે સર્વથા નરોએ

કાર્યાણાં કૃચ્છ્રાદીનાં ચ સર્વેશઃ । લક્ષણાન્યપિ મે સ્વામિન્કૃપયા
વક્તુમર્હસિ ॥૧૯॥ સુમત ઉવાચ—ઈતિ તેન સ પૃષ્ઠ ઉવાચ હરિર્નનુ
ધર્મરહસ્યમશેષમપિ । અવગન્તુમુદારધિયા નૃપ ! તં મુદિતશ્ચ
યથાગમમેવ વચઃ ॥૨૦॥ ઇતિ શ્રીમત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
પચ્ચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદ્ગુરુજાતિધર્મનિરૂપણનામા દ્વિત્વતારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—પ્રાયશ્ચિત્તવિધિં વિપ્ર ! કથયે તે સમા-
સતઃ । વિસ્તરોઽન્યત્ર તસ્યાસ્તિ સારમાત્રમિહોચ્યતે ॥૧॥ ગુરુણાં
ચ લઘૂનાં ચ ક્ષયકૃત્પાપકર્મણામ્ । સાધનં યત્તદેવાત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત-
મિતીર્યતે ॥૨॥ પદ્ધિધાનિ ચ પાપાનિ પ્રોક્તાન્યેવ મહર્ષિભિઃ । પાતકં

કરવાના છે તે સર્વ મને કહે તથા હે સ્વામિન્ ! તે તે પ્રાયશ્ચિત્તમાં કરવાનાં
જે સમગ્ર કૃચ્છ્રાદિનતો તેનાં લક્ષણો પણ કૃપા કરી મને કહેવાને યોગ્ય છે
॥૧૬-૧૯॥ સુમતનુપિ કહેછે—હે નૃપ ! આ પ્રકારે તે વિપ્રે ધર્મને
જાણવા માટે પુછેલા લગવાન શ્રીહરિએ પ્રસન્ન થઈને ઉદાર શુદ્ધિથી અધુય
ધર્મરહસ્ય યથાશાસ્ત્રજ કહેવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સંકરજાતિધર્મનિરૂપણનામા
દ્વિત્વતારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

અધ્યાય ૪૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર ! જે તમે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ પુછ્યો તેનું
હવે સારથી સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કરૂં છું તેનો વિસ્તારતો અન્યત્ર છે તેથી
જાણવો ॥૧॥ ગુરુ કે લઘુ કરેલાં પાપોનો જે સાધન કરીને વિનાશ થાય તેજ
અહીં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. અર્થાત્ પાપપ્રણાશ માટે કરાતો જે કર્મવિશેષ
તે પ્રાયશ્ચિત્ત માન્યુ છે. ‘પ્રાયશ્ચિત્તશબ્દશ્ચાપ્યં પાપક્ષયાર્થો નૈમિત્તિકે કર્મ-
વિશેષે રુદ્ધઃ’ એવી મિતાક્ષરા છે. ‘પ્રાયઃ પાપં વિજાનીયાચિત્તં તસ્ય વિશો-
ધનમ્’ એવી સ્મૃતિ છે. અંગિરાતો ‘પ્રાયો નામ તપઃ પ્રોક્તં ચિત્તં નિશ્ચય
ઉચ્યતે । તપો નિશ્ચયસંયુક્તં પ્રાયશ્ચિત્તમિતિ સ્મૃતમ્ ॥’ એમ કહે છે ॥૨॥

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને ૬ છ અધ્યાયોવડે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિને નિરૂપણ
કરતાં લગવાને આ અધ્યાયમાં પરિપત્તવરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ચ મહાપાપમુપપાપં પ્રકીર્ણકમ્ ॥૩॥ અતિપાપં પञ્ચમ ચ પષ્ટમત્ય
ધિપાતકમ્ । સ્યુદ્ધંધેતાનિ પ્રત્યેક કામાકામદૃતત્વતઃ ॥૪॥ મહા
પાપૈસ્તુ તુલ્યાનિ કલ્યન્તે પાતકાર્થયા । બ્રહ્મહત્યા સુરાપાન
સ્વર્ણસ્તેયં તૃતીયકમ્ ॥૫॥ ગુરુશ્રીગમનં ચેતત્પાપદૃત્સદ્ધ પચ ચ ।
મહાપાપામિધાનીતિ પञ્ચ પ્રોક્તાનિ સત્તમ । ॥૬॥ પાતકાચદ્ધવે
દ્યૂન તદુક્તમુપપાતકમ્ । મહાપાપાદધિકમતિપાપં તદુચ્યતે
॥૭॥ તસ્માદપ્યધિક યત્તત્પ્રોક્તમત્યધિપાતકમ્ । ઉપપાપાનુ ય-
દ્યૂન તત્પ્રકીર્ણસિદ્ધોચ્યતે ॥૮॥ પ્રાયશ્ચિત્ત તુ યદસ્ય પ્રોક્તમત્ર ચ
તદ્બુધે । અકામત્વ દૃતે પાપે તદ્દિ દ્વિગુણમન્યથા ॥૯॥ જ્ઞાત્વા
ઽભ્યાસકૃતે પાપે પ્રાયશ્ચિત્ત ન વિદ્યતે । નરકાચ કુયોનિભ્યસ્તા-

પાતક મહાપાપ ઉપપાપ પ્રકીર્ણ અતિપાપ અત્યધિપાપ, આ રીતે પાપો છ
પ્રકારનાજ મહર્ષિઓએ કહ્યા છે તે પાપો કામકૃત અને અકામકૃત (શુદ્ધિ
પૂર્વક અને અશુદ્ધિપૂર્વક) એવા બેદથી પ્રત્યેક બે પ્રકારના કહ્યા છે ॥૩-૪॥
હે સત્તમ ! જે મહાપાપોને સમાન હોય તે પાતકનામથી કહ્યા છે બ્રહ્મ
હત્યા, સુરાપાન, બ્રાહ્મણસુવર્ણનું અપહરણ, ગુરુશ્રીગમન અને મહાપાત
કિઓનો પ્રસંગ આ પાપ મહાપાપ નામના પાપો કહ્યા છે આને સમાન
પાપો યાજ્ઞવલ્ક્યાદિકે કહ્યા છે ॥૫-૬॥ મહાપાતકતુલ્ય જે વેદનિદા મુહૂર્ત
ધાદિક તેથી જે ન્યૂન પાપ તે ઉપપાતક કહ્યું છે મહાપાપ બ્રહ્મહત્યાદિક
થી પણ અધિક જે હોય તે અતિપાપ કહ્યું છે તે અતિપાપથી પણ
અધિક જે હોય તે અત્યધિપાપ કહ્યું છે જે પાપ ઉપપાપની અપેક્ષાએ
ન્યૂન હોય તે પ્રકીર્ણ નામથી કહ્યું છે ॥૭-૮॥ તે તે પાપમા જે પ્રાયશ્ચિત્ત
મુનિઓએ કહ્યું છે તે અકામથી (અભાણથી) કરેલા પાપમા કહેલું બહુ
કામથી કરેલા પાપમા તો તે પ્રાયશ્ચિત્ત અમણ બહુ 'અકામત્વ કૃતેપાપે
પ્રાયશ્ચિત્ત વિદુર્બુધા' એમ મનુ કહે છે 'વિહિત યદકામાનાં કામાત્તદ્વિગુણ
મયેત્' એમ વ્યાસ કહે છે ॥૯॥ કામથી પણ એકવારજ કરેલા પાપમા પ્રાય
શ્ચિત્ત છે કામથી (ભણી ભેદને) બે વારેવારે પાપ કરે તો તેમા પ્રાયશ્ચિત્ત
છે જ નહિ તેવો પાપી મરીને નરકમા પડીને ફરી ભવાતરમા કુયોનિનેજ

દુષ્કર્મપાપી ન મુચ્યતે ॥૧૦॥ કર્તા કારયિતા તદ્વદનુમન્તા સહાય-
કૃત્ । અનુગ્રાહક इत्येते कर्मणां फलभागिनः ॥૧૧॥ ऊनैकादश-
वर्षस्य पञ्चवर्षात्परस्य च । प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वाऽन्यः
सुहृज्जनः ॥૧૨॥ बालस्य नैव पञ्चाब्दात्पूर्वं पातकमस्ति हि । न
राजदण्डस्तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥૧૩॥ एकादशाब्दतो
बालः षोडशाब्दावधि स्वयम् । प्रायश्चित्तार्थं कुर्वीत वृद्धरो-
गित्त्रियस्तथा ॥૧૪॥ बुद्धिपूर्वं न कर्तव्यं पातकं कापि केनचित् ।
अकामतः स्रुज्जाते तस्य कुर्वीत निष्कृतिम् ॥૧૫॥ स्नात्वैव
पर्पदे दत्त्वा गां सुवर्णं च पूरुषः । यद्वाञ्जलिः स दुष्कर्मा पापं
स्वीयं निवेदयेत् ॥૧૬॥ पर्पद्दशाचरैर्विप्रैर्ब्राह्मणानामुदीरिता ।

પામે છે, તેથકી એની મુક્તિ થતીજ નથી ॥૧૦॥ જે સાક્ષાત્ પાપકર્મોનો
કર્તા છે, જે કરાવનારો છે, જે અનુમોદન આપનારો છે, જે સહાય કરનારો
છે, જે અનુગ્રહ કરનારો (પલાયમાન થતા પાપિજનને અનુસરીને બીજાઓ-
થકી તેની રક્ષા કરતોથકો તેની દ્રઢતા ઉપભવનારો) છે, તે આ પાંચેય
જણાઓ પણ તે કર્મોના ફળભાગી થાય છે ॥૧૧॥ પાંચમા વર્ષથી ઉપરની
તે દશમા વર્ષની અંતસુધીની અવસ્થામાં વર્તતા બાળકને તો પાપપ્રસંગ
પ્રાપ્ત થતાં તેના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત તે બાળકનો પિતા કે ભ્રાતા કે બીજો કોઈ
સુહૃદ્જન કરે ॥૧૨॥ છઠા વર્ષથી પૂર્વ વયમાં વર્તતા (પાંચ વર્ષો નહિ વીતિ
ગએલા) બાળકને પાપનોજ પ્રસંગ નથી. માટે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કે રાજદંડ
નથીજ ॥૧૩॥ અગીયારમા વર્ષને આરંભીને પંદરમા વર્ષના અંતસુધીનો બાળક
પાપને કરે તો તેણેજ પ્રાયશ્ચિત્ત વિહિતથકી અરધું કરવું. વૃદ્ધ (અંશીધી
અધિક વર્ષનો) રોગી અને સ્ત્રિયો પણ વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તના અર્ધાંશને
આચરે. 'અતીતિર્યસ્ય વર્ષાણિ બાલો ઘાપ્યૂનષોઢશઃ । પ્રાયશ્ચિત્તાર્થમદંભિ
સ્ત્રિયો રોગિણ ઇવ ચ ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૪॥ પોતાનું હિત ધૃષ્ટતા કોઈએ
પણ ક્યારેય પણ બુદ્ધિપૂર્વક (જાણીને) પાપ કરવું નહિ. અબુદ્ધિપૂર્વક
એકવાર કરેલા પાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૧૫॥ દુષ્કર્મ પ્રાયશ્ચિત્ત આચ-
રતાં પ્રથમ જ્ઞાન કરી પરિવર્તિતોને ગાય સુવર્ણ આપીને, બે હાથ બેડી

વેદશાસ્ત્રાર્થસમ્પન્નૈર્ધર્મનિષ્ઠૈર્જિતેન્દ્રિયૈઃ ॥૧૭॥ વેદશાસ્ત્રવિદો વિપ્રા
યદ્યુયુઃ પદ્મ સત્ત વા । ત્રયો વાપિ સ ધર્મઃ સ્યાદેકો વાઽધ્યાત્મ-
વિત્તમઃ ॥૧૮॥ પર્યંચા બ્રાહ્મણાનાં તુ સા રાજાં દ્વિગુણા મતા ।
વૈશ્યાનાં ત્રિગુણા પ્રોક્તા પર્યદ્વચ્ચ વ્રતં સ્મૃતમ્ ॥૧૯॥ નૈવ લક્ષણ
મૂર્ચાણાં ન ચૈવાધર્મવાદિનામ્ । પર્યદ્વચ્ચ લુબ્ધાનાં ન વાપિ
પક્ષપાતિનામ્ ॥૨૦॥ ન સા વૃદ્ધૈર્ન તરુણૈર્ન સુરૂપૈર્ધનાન્વિતૈઃ ।

ઉભો રહીને પોતાનું પાપ પોતેજ નિવેદન કરે ॥૧૬॥ વેદવેદાંગને જાણનારા
ધર્મપરાયણુ જીતેન્દ્રિય દશાવર (દશને આરંભીને અધિક પણ તેથી ન્યૂન
નહિ) વિપ્રોએ સંપન્ન એવી જે સલા તે વિપ્રોની પરિપદ્ કહી છે ॥૧૭॥
શંકા-જે ગામમાં ઉજાણણુસંપન્ન દશ ન હોય ત્યાં ઉજાણુઓએ રહિત એવા
પણુ જાતિમાત્રથી બ્રાહ્મણો દશથકી અધિક કરીને પરિપદ્ નિધપત્ત થાય ?
તો તેમ નહિ. વેદશાસ્ત્રવેદી ધર્મનિષ્ઠ સાત કે પાંચ કે ત્રણ પણ (આ-
હિતાગ્નિ સમર્થ શાસ્ત્રવેદી) વિપ્રો જે પ્રાયશ્ચિત્તને કહે તે ધર્મજ કહે છે
(તે પ્રાયશ્ચિત્ત પાપવિશોધક થાય) પણ અધિક સંખ્યાથી પ્રયોજન નથી
જે તેવા ત્રણની દુર્લભતા હોય તો અધ્યાત્મવિત્તમ (આત્મ અનાત્મના
વિવેકમાં અતિ કુશળ ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞ) એક પણ જે કહે તે ધર્મ કહેવાય. તે
પરાશરે કહ્યું છે-‘તત્વારો વા ત્રયો વાપિ વેદવન્તોઽગ્નિહોત્રિણઃ । બ્રાહ્મણાનાં
સમર્થા એ પરિપત્ સામિધીયતે । અનાહિતાગ્નયો એ ચ વેદવેદાન્નપ્રારાગાઃ ।
પદ્મ ત્રયો વા ધર્મજ્ઞાઃ પરિપત્ સા પ્રકીર્તિતા । મુનીનામાત્મવિદ્યાનાં દ્વિજાનાં
યજ્ઞયાજિનામ્ । વેદવ્રતેષુ જ્ઞાતાનામેકોઽપિ પરિપદ્ મથેત્ ॥’ ઇતિ ॥૧૮॥
બ્રાહ્મણોની સલા જેટલી સંખ્યાએ કરીને કહી છે તેથકી દ્વિગુણુ સંખ્યાએ
કરીને ક્ષત્રિયોની સલા સમજવી. તેથકી ત્રિગુણુસંખ્યાએ કરીને વૈશ્યોની
સલા જાણવી. બ્રાહ્મણોને જે પાપમાં જે વ્રત કરવાનું કહ્યું છે તેથકી જમણું
ક્ષત્રિયોને અને ત્રણ ઘણું વૈશ્યોને જાણવું ॥૧૯॥ જનસંખ્યાની અધિકતા-
માત્રથી પરિપદ્ ન થાય. જેઓ મૂખો હોય, જેઓ અધર્મવાદીઓ હોય,
જેઓ દોષીયા હોય, જેઓ પક્ષપાતિઓ હોય, તેવા લાખ જણુ હોગા થાય
તેણુ કરીને પણ પરિપદ્ નજ સિદ્ધ થાય ॥૨૦॥ વયથી વૃદ્ધપણું કે તરુણ-

ત્રિમિરેકેન પર્વત્યાદિદ્વિદ્વિવિદુપાપિ વા ॥૨૧॥ શ્રુતાધ્યયનસમ્પન્નઃ
સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ । સદા ધર્મરતઃ શાન્તો યઃ સ પર્વત્ત્વમર્હતિ
॥૨૨॥ વયસા તનવોઽપિ સ્યુર્યદિ ધર્મવિદો દ્વિજાઃ । ત ઇવ વૃદ્ધા
વિજેયા ન મૂર્ખાઃ પલિતા વૃથા ॥૨૩॥ યત્ર સત્યં તત્ર ધર્મો હ્યધ-
ર્મસ્તિતરત્ર ચ । ધર્મો જયતિ નાધર્મઃ સત્યં જયતિ નાનૃતમ્
॥૨૪॥ નિષ્કૃતૌ વ્યવહારે ચ વ્રતસ્યાદેશને તથા । ધર્મં વા યદિ
વાઽધર્મં પર્યચત્પ્રાહ તદ્ભવેત્ ॥૨૫॥ જ્યોતિષં વ્યવહારં ચ પ્રાયશ્ચિત્તં

પણુ કે રૂપસંપત્તિ કે ધનસંપત્તિ પરિવદની યોગ્યતાસંપાદક નથી માટે
વૃદ્ધો કે તરૂણો કે સુરૂપ કે ધનાઢ્યો શતાધિક ટોળે મળવાથી પરિવદની
સિદ્ધિ થતી નથી. વિદ્વાન-વેદાર્થવિત્ ધર્મપરાયણુ ત્રણુ કે એક વિદુષ્-
અધ્યાત્મવેદીએ કરીને પરિવદ હોઇ શકે ॥૨૧॥ શ્રુતાધ્યયનસંપત્તિ, સત્ય-
વદન, જિતેન્દ્રિયપણુ, સદા ધર્મમાં રતિ અને શાંતિ, આ બાબતજ પરિવદ-
યોગ્યતાને સંપાદનારી છે. તો જે શ્રુતાધ્યયનસંપન્ન, સત્યવદનશીલ, જિતે-
ન્દ્રિય ધર્મક્રનિષ્ઠ શાંત હોય તેજ સત્ય થવાને લાયક છે ॥૨૨॥ વયે કરીને
અટપ એવા પણુ દ્વિજો જે ધર્મજ્ઞ હોય તો તેજ વૃદ્ધો (સલાસદ થવાને લાયક)
અહીં માન્યા છે, પણુ વયે કરીને અધિક વૃથા માથે પળીયાં આવી ગએલા
મૂખો અહીં વૃદ્ધ માન્યા નથી ॥૨૩॥ પરિવદનું આજ પ્રધાન લક્ષણુ માન્યું
છે. શુ ? તો જે સત્ય છે. માટેજ જે પક્ષમાં સત્ય હોય ત્યાં ધર્મ છે, જ્યાં તો
અસત્ય હોય ત્યાં અધર્મ છે. સત્યજ જય પામે છે અસત્ય નહિ. (સત્યથીજ
જય મળે છે અસત્યથી નહિજ. ધર્મથીજ જય છે અધર્મથી નહી) ॥૨૪॥
પ્રાયશ્ચિત્તમાં, તે નિમિત્તના વ્રતવિશેષમાં અથવા જન્માષ્ટમ્યાદિ વ્રતવિશે-
ષમાં અને ઋણાદાનાદિ વ્યવહારવિષયમાં (દાવામાં) જે ધર્મને પરિવદ
કહે તેજ ધર્મ છે અને જે અધર્મને કહે તેજ અધર્મ છે. એમાં નિર્ણયા-
તરની અપેક્ષા નથી ॥૨૫॥ મુદ્ગર્તાદિ જ્યોતિષને, ઋણાદાનાદિ વ્યવહારને,
પાપપ્રાયશ્ચિત્તને અને રોગપ્રશમનના ઉપાયશૂત ચિકિત્સિતને જ્યોતિષધર્મ-
શાસ્ત્રાદિકને અનુસારે તત્ત્વથી નહિ જાણીને અન્યથા-વિપરીતપણુ જે નિર્ણય
કહે તે મહાપાતકી થાય છે. માટે પરિવદે તે તે શાસ્ત્રને અનુસારે નિર્ણય

ચિકિત્સિતમ્ । અજ્ઞાનન્યોઽન્યથા નૃયાત્સ મહાપાતકી ભવેત્
 ॥૨૬॥ પર્યદુક્તક્રિયાચારાત્પાતકી તુ ભવેચ્ચુચિઃ । તત્રોક્તો યદ્ય
 ધર્મઃ સ્યાત્ પર્યત્તેન તુ લિપ્યતે ॥૨૭॥ તસ્માત્સત્યં સમાશ્રિય
 ધાર્મિકૈઃ પાપમીરુમિઃ । ધર્મં એવ હિ વક્તવ્યઃ પર્યદ્વિપ્રેર્નં ચેતર
 ॥૨૮॥ સ્ત્રીણાં ચ વાલવૃદ્ધાના ક્ષીણાનાં કુશરીરિણામ્ । ઉપવા
 સાદ્યશક્તાનાં કર્તવ્યોઽનુગ્રહશ્ચ તૈઃ ॥૨૯॥ ધાત્વા દેશં ચ કાલ ચ
 વયઃ સામર્થ્યમેવ ચ । કર્તવ્યોઽનુગ્રહઃ સદ્ધિર્જાલ્પળૈર્ધર્મભેદેદિમિ
 ॥૩૦॥ લોભાન્મોહાદ્ધ્યાન્મૈત્રાદિ કુર્યુરનુગ્રહમ્ । નરકાન્ યાન્તિ
 તે મૂઢા રૌરવાત્રાત્ર સંશયઃ ॥૩૧॥ ધાર્મિકૈરેવ મન્વાદ્યેર્ધર્મવિદ્ધિઃ ।

કરીનેજ કહેવુ ॥૨૬॥ જે સભા અન્યથાજ પ્રાયશ્ચિત્તનો આદેશ કરે તથાપિ
 તેના કહાપ્રમાણે અનુધાન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપીતો શુદ્ધ થઈ જાય છે,
 પાપથીતો પરિપક્વ લેપાય છે આટલો અહીં વિશેષ બાજુવો ॥૨૭॥ તો
 ધાર્મિક પાપમીરૂ પરિપદ્વિપ્રેરેએ સત્યનો સમાશ્રય કરીને ધર્મજ કહેવો પણ
 અધર્મ તો નજ કહેવો ॥૨૮॥ સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો, વ્યાધિ વિગેરેવડે
 ક્ષીણબળવાળા અને ગળતો કોઠ વિગેરેથી હુત્સિત શરીરવાળાઓ અને
 ઉપવાસાદિકમા અશક્ત જનોને સભાસદોએ તેઓની શક્તિનો વિચાર કરી
 અનુગ્રહસહિત ગૌણ પક્ષને આશરીને પ્રાયશ્ચિત્તનો આદેશ કરવો ॥૨૯॥
 ધર્મતત્ત્વવેદી બ્રાહ્મણોનુ આજ કર્તવ્ય છે, શુ ? તો હિમાલયનિકટવર્તી
 વિગેરે દેશ, શીયાળો આદિક કાળ, દશવર્ષાદિથષ્ઠી ન્યૂન અને અંશી વર્ષથષ્ઠી
 અવિકળાદિક વય અને ધનદાન તપશ્ચર્યાદિકમા શક્તિ વિગેરેનો વિચાર
 કરીને તેને અનુસારેજ અનુગ્રહથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપદેશ કરવો, પણ શક્તમા
 ગૌણપક્ષથી નહિ અને અશક્તમા મુખ્યપક્ષથી નહિ ॥૩૦॥ જે દેશકાળ
 દિકનો વિચાર કર્યો વિના કેવળ ધનાદિલોભથી કે શાસ્ત્રાર્થમોહથી કે બળિ
 ધના ભયથી કે મિત્રભાવથી અનુગ્રહ (ગૌણપક્ષને અનુસારે પ્રાયશ્ચિત્તોપદેશ)
 કરે તો તે મૂઢ સભાસદો રૌરવ નરકને પામે એમા સંશય નથી ॥૩૧॥
 પૂર્વેપણ ધર્મને તત્ત્વથી સાક્ષાત્ કરી રહેલા ધાર્મિક મન્વાદિ મુનિઓએજ
 લોકહિતાર્થે ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો છે પણ બીજા અધાર્મિકોએ કર્યો નથી તો

પુરાતનૈઃ । ધર્મઃ પ્રોક્તોઽસ્તિ નત્વન્યૈસ્તતો વાચ્યો વિચાર્ય સઃ
 ॥૩૨॥ દેશાચારં કુલાચારં ગ્રામાચારં વિબુધ્ય ચ । શાસ્ત્રાચારઃ
 પ્રવક્તવ્યઃ સહસ્રા ન તુ કર્હિચિત્ ॥૩૩॥ પર્યદુક્તપ્રકારેણ પાતકી
 વ્રતમાચરેત્ । તેનૈવ હિ ભવેચ્છુદ્ધસ્ત્વન્યથા નરકં વ્રજેત્ ॥૩૪॥
 રહસ્યપાપકર્મા તુ શાસ્ત્રં દૃષ્ટ્વા સ્વયં બુધઃ । યથોક્તનિષ્કૃતિં કુર્વા-
 દન્યસ્ત્વાપૃચ્છ્ય સદ્બુધમ્ ॥૩૫॥ તન્નાઽઽદિતસ્તે મહતામઘાનાં
 તેષાં સમાનાં ચ યથાર્પશાસ્ત્રમ્ । વદામ્યહં નિષ્કૃતિમત્ર શક્ત્યા
 નૃભિર્વિધેયાં દ્વિજવર્ય ! સુઘૈઃ ॥૩૬॥

હમણા પણુ ધર્મરહસ્યને તત્ત્વથી જાણનારાઓએજ અહુ વિચાર કરીને ધર્મ
 કહેવા યોગ્ય છે પણ ઇતર નામમાત્ર પડિતોએ સહસ્રા કહેવા યોગ્ય નથી
 ॥૩૨॥ તેમાં પણુ દેશાચાર કુળાચાર અને ગ્રામાચારનો વિચાર કરવાપૂર્વકજ
 શાસ્ત્રાચાર કહેવો પણ સહસ્રા-દેશાદિકના આચારનો વિચાર કર્યા વિના
 એકદમજ શાસ્ત્રથી ધર્મનિર્ણય આપેયપણુ ન કરવો ॥૩૩॥ પાતકીતો પરિ-
 પદના કહેવા પ્રમાણેજ વ્રતને કરે. તેમ કરવાથીજ તે શુદ્ધ-પાપમુક્ત થાય,
 પણ સ્વેચ્છાથી કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તથી નહિ અન્યથા આચરે તો તે પાતકી
 થાય અને વળી પરિપદની આરાના ઉલ્લઘનથી થએલા પાપથી પણ લેપાય
 તેણે કરીને નરકને પામે ॥૩૪॥ જો કરેલુ પાપ રહસ્ય હોય (વિખ્યાત થયુ
 ન હોય) અને પોતે પાપકર્તા બુધ-ધર્મરહસ્યને જાણતો હોય તો શાસ્ત્રથી
 પ્રાયશ્ચિત્તને જાણીને યથોક્તિ કરે. જો સ્વયં શાસ્ત્રવિમર્શમાં અસમર્થ હોય
 તો શાસ્ત્રતાત્પર્યને જાણનારા આસ કોઈ સત્પુરુષને પુછીને તેમના કલા
 પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે ॥૩૫॥ હે દ્વિજવર્ય ! તે છ પ્રકારનાં પાપો મધ્યે
 પ્રથમ લોકમાં અવશ્ય પાપિઓએ પાપપરિહાર માટે કરવાનું મહાપાપોનું
 તથા તેને સમાન પાતક નામનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત તમને યથાશાસ્ત્ર કહુંછું
 ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાય-
 શ્ચિત્તવિધૌ પર્યન્નિરૂપણનામા ત્રિચત્વાર્શોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

શ્રીનારાયણમુનિનાચ—ગ્રાહણો ગ્રાહણં હન્યાદ્યકામાત્તદા
 સ્યમ્ । દ્વાદશાન્દ્યાન્પ્રકુર્વાત વ્રતં પાપાપજુત્તયે ॥૧॥ ધૃત્વા કપાલ
 શિરસઃ સ્વહૃતસ્ય દ્વિજન્મન । અન્યસ્ય વા તદગ્રાપ્તો ચિદ્ધાર્થે સ્વકરે
 પુનઃ ॥૨॥ દ્વિતીયેઽન્યત્કપાલં ચ દણ્ડાગ્રારોપિતં કરે । શરાપ
 મૃન્મયં સ્વણં મિશ્કાર્ય લોહિતં દધત્ ॥૩॥ વસેદ્વને કુર્ટીં કૃત્વા
 ગ્રામાદ્વા વહિરેકલઃ । વૃક્ષમૂલેઽથવા ચાલવાસાઃ સર્વહિતે રત
 ॥૪॥ વન્યૈઃ ફલાદિભિર્જીવેદ્ગ્રામાદ્વા ભેક્ષમાહરેત્ । અકલ્પિતાન્સત
 ગૃહાન્ યાચેત્ સ્વં કર્મ વેદયન્ ॥૫॥ ભુજીત સ્થાનમાગત્ય સઘ્રદેવ
 જિતેન્દ્રિયઃ । પાલયેદ્ગ્રહચર્યં ચ સ્વધર્મસ્થો જટાધરઃ ॥૬॥ નિત્યં

અધ્યાય ૪૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! જે અભણથી ગ્રાહણે ગ્રાહણ
 હણ્યો હોય તો તે હણનાર ગ્રાહણે અભણથી કરેલા ગ્રાહણવધમા પાપપરિ
 હારમાટે બાર વર્ષપર્યંત વ્રત કરવું. તે વ્રતનું નિરૂપણ કરું છું ॥૧॥ પોતે
 હણેલા ગ્રાહણનું કપાળ (માથાની ખોપરી) અથવા તે ન મળે તો બીજા જે
 કોઈ મરેલા ગ્રાહણનું કપાળ પોતાના કરમા પોતાનો દોષ સૂચવવામાટે ધારણ
 કરે. વળી દડના અચલાગમા બાધેલું બીજું કપાળ (કોઈ મરેલા ગ્રાહ
 ણનું) ધારીને (દડ તથા કપાળને એક હાથે ધારીને) બીજા હાથમા એક
 દેશમા ક્વચિત્ ખડિત રક્ષા મૃત્તિકામય શરાવને લિક્ષાર્થ ધારીને પર્યટન
 કરે વનમા અથવા આમથડી બહાર પર્યુશાળા કરીને પોતે એકલોજ વસે
 અથવા વૃક્ષના મૂળમાં કેવળ કબળવચ્ચને ધારીને સર્વભૂતોના હિતમા
 તત્પર થઈને વસે ॥૨-૪॥ વનમા ચતા ફળમૂળાદિકવડે જીવન કરે અથવા
 આમથડી લિક્ષા માગી લાવે લિક્ષાયાચનામા તો આ નિયમ છે—‘પહેલુંજ
 આ ગૃહથડી માગવું’ એવો સંકલ્પ કર્યા વિના જે કોઈ સાત ગૃહોપ્રતિ
 જઈને પોતાનું કર્મ બ્રહ્મહત્યારૂપને નિવેદન કરતો થકો યાચે ॥૫॥ સ્વસ્થા
 નમા આવીને તે લિક્ષાપ્રાપ્ત એકજવાર જમે, બે વાર જમે નહિ જટાધારી

શીતોદકે સ્નાયાદ્ગ્લેત્તીર્થાનિ શુદ્ધયે । સર્વત્રાવેદયેત્કર્મ પૂર્ણ
કાલે વિશુદ્ધયતિ ॥૭॥ ચોરવ્યાઘ્રાદિતો રક્ષન્ વિપ્રં ગા વા મ્રિયેત
ચેત્ । જીવેદ્વા સોઽપ્યપૂર્ણસ્વદ્વાદશાબ્દોઽપિ શુદ્ધયતિ ॥૮॥ કસ્યાપિ
વાજિમેધાન્તે નૃપભૂદેવસદ્ગમે । ઇનો નિવેદ્યાવમૃથે સ્નાત્વાપ્યાશુ
વિશુદ્ધયતિ ॥૯॥ તીવ્રરોગં દ્વિજં ગાં વા પ્રારબ્ધદ્વાદશાબ્દિકઃ ।
નીરોગમૌષધૈઃ કુર્યાદ્ઘુક્તાબ્દૈઃ સોઽપિ શુદ્ધયતિ ॥૧૦॥ પ્રાયશ્ચિત્તે
સમારબ્ધે કર્તા યદિ વિપદ્યતે । પૂતસ્તદહરેવાસાવિહ લોકે પરત્ર
ચ ॥૧૧॥ પાપ્યનુગ્રાહકઃ કુર્યાત્પાદન્યૂનં તુ તદ્વ્રતમ્ । પ્રયોજકોઽર્ધં
થઈ સ્વધર્મનિષ્ઠ શતેન્દ્રિય થઈ બ્રહ્મચર્યવ્રતને પાળે ॥૬॥ નિત્ય શીત જળ-
માંજ સ્નાન કરે, ઉષ્ણ જળમાં નહિ. પોતાના પાપપરિહાર માટે તીર્થોમાં
વિચરે. ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર પોતાનું પાપકર્મ પ્રખ્યાપન કરે. આ રીતે વ્રત કરતાં
જ્યારે બાર વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યારે તે પાપથકી શુદ્ધ થાય છે ॥૭॥ તે બ્રહ્મહત્યા-
પાપી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આચરતાં મધ્યે ગાય કે વિપ્રને ચોરવ્યાઘ્રાદિક થકી પીડા
પામતાં બેઈ તેથકી તેમની રક્ષા કરતાં તેમણે હણવાથી તે મરણ પામી જાય
કે જીવતો રહે તો તે દ્વાદશવર્ષપ્રાયશ્ચિત્ત પરિપૂર્ણ ન થયું હોય તોપણ તે
પાપમાંથી વિશુદ્ધ થઈ જાય છે (ગાયો અહીં બાર સંખ્યાપરિમિત
સ્મૃત્યંતરથકી જાણવી) ॥૮॥ તથા—અશ્વમેધને આચરતા જે કોઈ પુરુ-
ષ નૃપતિની સન્નિધિમાં જઈને અશ્વમેધના અંતસમયે નૃપવિગ્રેના સમવાયમાં
પોતાનું પાપ નિવેદન કરી તેના અવબૃથમાં જો સ્નાન કરે તો તત્કાલ

કુર્વીતાનુમન્તા સાર્ધપાદકમ્ ॥૧૨॥ પ્રોત્સાહકાદિભિ કાર્યમેક
પાદ વ્રતં ત્વિદમ્ । વચસા ચેચરેત્પાપં પાદાર્ધં વ્રતમાચરેત્ ॥૧૩॥
મનસા ચેદ્વ્રહ્મહત્યા યઃ કુર્યાત્સોઽપ્યુપાવસેત્ । દિનાનિ દ્વાદશ
તતઃ પञ્ચગવ્યેન શુદ્ધયતિ ॥૧૪॥ તિરસ્કૃતો યદા વિપ્રો ગૃહક્ષેત્રા
દિકારણાત્ । ક્રોધાદાત્માનમાહત્ય નિર્ગુણોઽપિ મિચ્યેત તત્ ॥૧૫॥

આરોને પાપાચરણુમા અનુગ્રાહક-શસ્ત્રપ્રદાનાદિકવડે ઉપકારકારક થાય છે
તે એક પાદન્યૂન (નવવર્ષાત્મક) પ્રાયશ્ચિત્ત કરે જેતો પાપમાં પ્રયોગ છે
તેતો અર્ધાંશ (છ વર્ષાત્મક) પ્રાયશ્ચિત્તને કરે જેતો અનુમતા છે તે
સાડા ચાર વર્ષપર્યંત પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે જેઓ પ્રોત્સાહક શસ્ત્રતા
માર્ગદર્શક આશ્રયદાતા વિગેરે છે તેમણે આ પ્રાયશ્ચિત્ત એક પાદ (ત્રિવર્ષા
ત્મક) કરવું બ્રહ્મહત્યામા પાપનો સર્ગંધ અનુગ્રાહકાદિકને પણ છે એમ
સ્મૃતિ કહે છે-‘હન્તા મન્તોપદેષ્ટા ચ તથા સમ્પ્રતિપાદક । પ્રોમાહક
સહાયશ્ચ તથા માર્ગાનુદેશક । આશ્રય શસ્ત્રદાતા ચ ભક્તદાતા વિકર્મિ
ણામ્ । ઉપેક્ષક શક્તિમાશ્વેદોપવક્તાઽનુમોદક । અવાર્યકારિણસર્વા
પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકલ્પયેત્ । યથાશક્ત્યનુરૂપ ચ દણ્ડ તેષા પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૬તિ જે
વાચિક પાપને આચરે (આ બ્રાહ્મણને હું હણુ એમ ક્રોધાકુળ થઇને
બોલે) તો પાદાર્ધ (દોઢ વર્ષ પરિમિત) પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વ્રતને આચરે
॥૧૨-૧૩॥ ‘હું આને હણીશ એમ સંકટપર્યં માનસવધને જે દ્વિગ
કરે તે પણ ચાર દિવસ ઉપવાસવ્રતને કરે, ઉપવાસ કરીને પચ ગવ્ય
પાન કરે તે તેનાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૧૪॥ જે પોતે સાક્ષાત્ હણતો નથી
કિંતુ નિધુર વચનના ઉચ્ચારણથી મરણુમા કારણ થાય છે-જે કોઈ વિપ્ર
ગૃહક્ષેત્રાદિ કારણથી ક્રોધપણુ વિપ્રને પૃષ્ઠ વચનાદિવડે તિરસ્કારે છે
તે તિરસ્કારેલો વિપ્ર તિરસ્કાર નહિ સહન થવાથી ક્રોધાન્ધ થઇ સ્વય
આત્માને શસ્ત્રશીલાદિકવડે હણીને મરણુ પામે છે, તે ભલે વિદ્યાતપ
આદિક બ્રાહ્મણગુણે રહિત હોય તોપણુ ત્યારે તેના મરણુમા કારણભૂત વિપ્ર
નણુવર્ષપર્યંત કૃત્યવ્રતને કરે ‘ભત્યન્ત નિર્ગુણો વિપ્રો હ્યત્યન્ત નિર્ગુણોપરિ ।
ક્રોધાન્નિચેત્ ચૈકુર્યાત્કચ્છૃ વર્ષત્રય નર ॥’ એમ સુમતુ મુનિએ કહ્યું છે

કુચ્છં વર્ષત્રયં કુર્યાત્પતિલોમાં સરસ્વતીમ્ । ગચ્છેદ્વાત્મવિશુ-
દ્ધ્યર્થં નિમિત્તી સ્યાત્તતઃ શુચિઃ ॥૧૬॥ દ્વાદશાન્દ્રમિદં તુભ્યં યત્પ્રા-
યશ્ચિત્તમીરિતમ્ । વિપ્રે તન્નિર્ગુણે જ્ઞેયં સગુણે દ્વિગુણં ચરેત્ ॥૧૭॥
અશક્તો દ્વિગુણં કર્તું કૃત્વાઽઽઘં દ્વાદશાન્દ્રિકમ્ । અન્યાર્થે ગોસ-
હજ્ઞં તુ પાત્રેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ ॥૧૮॥ બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયો હન્યાદ્દૈશ્યો
વા યદ્યકામતઃ । આચસ્તુ દ્વિગુણં વિપ્રાન્નિગુણં ત્વપરશ્ચરેત્ ॥૧૯॥
પ્રાયશ્ચિત્તં ગૃહસ્થેભ્યો દ્વિગુણં વ્રહ્મચારિણામ્ । ત્રિગુણં તુ વનસ્થાનાં
યતીનાં તત્તતુર્ગુણમ્ ॥૨૦॥ ગુરુણામધ્યધિક્ષેપો નાસ્તિક્યાદ્દેદનિ-

અથવા આત્મવિશુદ્ધિ માટે પ્રતિલોભ સરસ્વતી પ્રતિ જન્ય-સરસ્વતીના
સાગરપ્રવેશસ્થાનને આરંભીને ઉત્પત્તિસ્થાનપર્યંત તીર્થયાત્રાપરાયણ થાય
તેમ કરવાથી નિમિત્તી-જેને ઉદ્દેશીને બ્રાહ્મણ મર્ચો હોય તે બ્રાહ્મણ શુદ્ધ
થાય છે. મરેલો વિપ્ર જે વિદ્યાદિગુણહીન હોય અને કારણભૂત વિપ્રતો
વિદ્યાદિગુણસંપન્ન હોય તો તો એક વર્ષજ પ્રત કરે. તેવી સ્મૃતિ છે-
વ્રહ્મચર્યં ચરન્વિપ્રો વર્ષેનૈકેન શુદ્ધયતિ ધૃતિ ॥૧૫-૧૬॥ હે દ્વિજ ! તમને
જે આ દ્વાદશવાર્ષિક પ્રાયશ્ચિત્ત બ્રાહ્મણવધમાં કહ્યું તે નિર્ગુણ બ્રાહ્મણવધમા
જાણવું. સગુણ બ્રાહ્મણવધમા તો બમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે આચાર્ય શ્રોત્રિય
આદિકના વધમાં તો ત્રિગુણ ચતુર્ગુણ યાવજીવ પ્રતો સ્મૃત્યંતર થકી
જાણવા ॥૧૭॥ જેતો દ્વિગુણ પ્રત કરવા અસમર્થ હોય તે પ્રથમજુ દ્વાદશ
વાર્ષિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને ફરી ખીલ દ્વાદશ વાર્ષિક કરવાના પ્રાયશ્ચિત્તને
સ્થાને તેના પ્રતિનિધિપણે સહસ્ર ગાયો પાત્રવિપ્રોને આપે ॥૧૮॥ જે ક્ષત્રિય
અજાણથી બ્રાહ્મણને હણે તો વિપ્ર કરતા દ્વિગુણ (ચોવીશ વર્ષ પરિમિત)
પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રતને કરે. વૈશ્ય જે બ્રાહ્મણને હણેતો ત્રિગુણ પ્રાયશ્ચિત્તને
કરે ॥૧૯॥ તેતે પાપમા જે પ્રાયશ્ચિત્ત ગૃહસ્થોએ કરવાનું તેથકી દ્વિગુણ
પ્રાયશ્ચિત્ત બ્રહ્મચારીઓએ કરવું, ત્રિગુણ વાનપ્રસ્થોએ કરવું, ચાર ઘણું
સંન્યાસિઓએ કરવું ॥૨૦॥

હવે બ્રહ્મહત્યાસમ પાતક નામનાં પાપોને કહેછે-પિતા આચાર્ય
આદિક ગુરુઓનો અધિક અધિક્ષેપ (તિરસ્કાર કે નિંદા) કરવો, નાસ્તિક

ન્દનમ્ । અસચ્છાસ્ત્રવિનોદાયૈરધીતનિગમત્યજિઃ ॥૨૧॥ રાજો
મૂર્ધાભિપિક્તસ્ય દીક્ષિતસ્ય ચ યો વધઃ । ગર્ભિण्याઃ સવનસ્યાયા-
શ્ચાત્રેચ્યા ઘાતનં તથા ॥૨૨॥ ગર્ભઘાતશ્ચૌપધાદૈઃ શરણાગતઘાત-
નમ્ । પાતકાનીતિ વિદ્ધિ ત્વં બ્રહ્મહત્યાસમાનિ હિ ॥૨૩॥ મહાપા-
પેષુ યત્પ્રોક્તં તદર્થં તુ સમે ભવેત્ । સુરાપાનસ્ય કથયે પ્રાયશ્ચિત્ત-
મતઃ પરમ્ ॥૨૪॥ બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વૈશ્યઃ સુરાં પિવતિ ચેત્સરુત્ ।
અકામતઃ સ તુ પુમાનાર્દ્રવાસા દ્વિજાન્તિકે ॥૨૫॥ લૌહે પાત્રે
વદ્ધિવર્ણાં સુરાં કૃત્વા પિવેત્સયમ્ । તેનૈવ પાત્રેણ તતો મૃતઃ શુદ્ધિ-
મવામુયાત્ ॥૨૬॥ અથવા દ્વાદશૈવાન્દાન્ પૂર્વવદ્વ્રતમાચરેત્ । સુરા-
ચિહ્નં ધ્વજં હસ્તે પાનપાત્રં ચ ધારયેત્ ॥૨૭॥ અન્યત્તુ પૂર્વવત્સર્વ

ભાવના અભિનિવેશથી વેદની નિંદા કરવી, અસચ્છાસ્ત્રના અભ્યાસાદિકને
લીધે ભણેલા વેદનું વિસ્મરણ, મૂર્ધાભિપિક્ત રાજનો વધ કરવો, યજ્ઞમાં
દીક્ષિત થએલાનો વધ કરવો, સગર્ભા સ્ત્રીનો ઘાત કરવો, અશ્લિષ્ટેત્રીની
ભાર્યાનો વધ કરવો, અત્રિગોત્રોત્પન્ન સ્ત્રી જાતિ અથવા રજસ્વળાનો ઘાત
કરવો, ઔપધાદિકવડે ગર્ભનો ઘાત કરવો, શરણાગતનો ઘાત કરવો, તે આ
પાતકો તમે બ્રહ્મહત્યાસમ સમજો. તે આ પાતકસંજિત પાપમાં મહા-
પાપમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું તેથી અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. અતઃપર
સુરાપાનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છું ॥૨૧-૨૪॥

બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય અભણથી એકવાર જે સુરા (દારૂ) ને
પિવે તો તે પરિવદ્ધિપ્રોત્તી પાસે જળથી લીના વસ્ત્રવાળો થઇ લોહમય
પાત્રમાં પ્રતપાવેલી અગ્નિ જેવી પ્રજ્જ્વળતી (લાલચોળ) સુરાને તેના
તેજ પાત્રથી સ્વયં પીવે. તેવા સુરાપાનથી મરણ પામતાં વિશુદ્ધિને પામે.
(મરણાંત પ્રાયશ્ચિત્ત છે) ॥૨૫-૨૬॥ અથવા જે પૂર્વે દ્વાદશ વાર્ષિક વ્રત
બ્રાહ્મણવધમાં કહ્યું તેનેજ કરે. આમાં આ વિશેષ જાણવો-સુરાનિર્માણ
યંત્રના ચિહ્નવાળા ધ્વજને અને પાનપાત્રને હાથમાં ધારણ કરે. બીજું સર્વ
(વનવાસ રક્તશરાવધારણુ ભિક્ષાપ્રાપ્તઅસહક્ષુ તીર્થાટન આદિક) બ્રહ્મ-
હત્યાપ્રાયશ્ચિત્તમાં કહેલા વ્રતની પેઠે કરે. દ્વાદશવર્ષાત્મક કાળ પરિપૂર્ણ

કુર્યાત્તીર્થાન્યનેકશઃ । પૂર્ણે કાલે તતઃ શુદ્ધેત્પુનઃ સંસ્કારકર્મણા
 ॥૨૮॥ ભ્રમાદુદકબુદ્ધ્યા ચેત્સુરાપાનં કૃતં તદા । છર્દિત્વા તાં વ્રતં
 કુર્યાત્રૈવાર્પિકમધાપહમ્ ॥૨૯॥ યદ્યક્ષાનાત્પિત્રેદ્દિપ્તો દ્વિજાતિર્થા
 સુરાં પુનઃ । સંસ્કારકરણાચ્છુદ્ધિરિતિ પ્રાહ પરાશરઃ ॥૩૦॥ પ્રત્યહં
 ભક્ષયેદ્રાત્રૌ પિણ્યાકં વા કળાન્સકૃત્ । પશ્ચગવ્યં પિત્રેત્પ્રાતસ્તતઃ
 શુદ્ધિમવામુયાત્ ॥૩૧॥ ઔપધે કેનચિદ્દત્તા પીત્વા ઘાતા સુરા
 યદિ । સોઽપિ ચાન્દ્રાયણં કુર્યાદ્ધાનં દદ્યાચ્ચ શક્તિઃ ॥૩૨॥ સુરા-
 પાત્રસ્થિતં તોયં દ્વિજઃ કશ્ચિત્પિત્રેદ્યદિ । દ્વાદશાહં ક્ષીરચૃતાં પિત્રે-
 દ્રાહ્લીં સુવર્ચલામ્ ॥૩૩॥ સાક્ષાત્સુરાયાશ્ચેદ્રન્ધમિચ્છયા જિઘ્રતિ
 દ્વિજઃ । ચરેત્સાન્તપનં કૃચ્છ્રં પ્રાજાપત્યમનિચ્છયા ॥૩૪॥ નિષિ-

થતાં પુનઃસંસ્કાર ને ફરી ઉપવીત આપવી તેણે કરીને શુદ્ધ થાય
 ॥૨૭-૨૮॥ જે જળભ્રાંતિથી સુરાનું પાન કર્યું હોય તો તત્ક્ષણે તે પીધેલી
 સુરાને વમન કરીને ત્રૈવાર્પિક વ્રતને કરે. તેથી તે પાપનો ક્ષય થાય.
 અશક્તને તો એકવર્ષજ વ્રતાચરણ મનુષ્યે કહ્યું છે ॥૨૯॥ જે વિપ્ર કે
 ક્ષત્રિયાદિ અન્નણુથી સુરાને પીવે તો ઉક્ત ત્રૈવાર્પિક વ્રતાચરણને અતે
 પુનઃસંસ્કાર કરવાથી વિશુદ્ધિ થાય. એમ જળભ્રમથી કરેલા સુરાપાનમાં
 પ્રાયશ્ચિત્તને પરાશરમુનિ કહે છે ॥૩૦॥ ત્રૈવાર્પિક વ્રતાચરણમાં કરવાનું
 કહે છે-રાત્રિએ પ્રતિદિન પિણ્યાક (તલનો ખોળ) અથવા ઓખાના છણા
 કણ (કણકી)ને એકવાર ખાય. પ્રાતઃકાળે પચગવ્યના પાનથી શુદ્ધિને પામે
 ॥૩૧॥ ઔપધમાં દોઢ અન્નપુથા વૈધે મેળવીને આપેલી સુરાનું પાન કરીને,
 કાળાંતરે જે 'સુરામિશ્રિત ઔપધ મેં ખાધું' એમ જાણવામાં આવે તો તે
 પણ ચાંદ્રાયણવ્રતને આચરે અને યથાશક્તિ દાનોને કરે ॥૩૨॥ જે પાત્રમાં
 સુરા પૂર્વે સ્થાપી હોય તેજ (સુરાની લીનાશે રહિત) પાત્રમાં સ્થાપેલા
 જળને જે દોઢ દ્વિજ પીવે તો દુધમાં પકવ કરેલી બ્રાહ્મી સુવર્ચળાને બાર
 દિવસપર્યંત પીવે ॥૩૩॥ જે જાણી જોઇને દ્વિજ સાક્ષાત્ સુરાના ગધને મુઘે
 તો સાંતપન કૃચ્છ્રને કરે. જે અન્નણુથી મુઘે તો પ્રાજાપત્ય વ્રતને કરે ॥૩૪॥
 હવે સુરાપાનસમાન પાત્રકોને કહેછે-નિષિદ્ધ લસણ ડુંગળી આદિકનું

દ્વલગુનાદીનાં વુદ્ધિપૂર્વે તુ ભક્ષણમ્ । સત્સુ કૌટિલ્યમુત્કર્ષે સ્વસ્ય
 ચાનૃતભાષણમ્ ॥૩૫॥ સુહૃદ્વધઃ કૂટસાદયં પુષ્પિણીમુલ્લચુમ્બનમ્ ।
 સુરાપાનસમાનીતિ પાતકાન્યુદિતાનિ તે ॥૩૬॥ મહાપાતકતુલ્યે
 તુ વ્રતમર્થમુદીરિતમ્ । વૃદ્ધાદીનાં ચ નારીણાં જ્ઞાતવ્યઃ પૂર્વેવદ્ધિધિ
 ॥૩૭॥ બ્રાહ્મણસ્વામિકં સ્વર્ણ માપૈઃ પોઢશભિર્મિતમ્ । ત્રૈવર્ણિકો
 યદિ હરેત્તત્પ્રાયશ્ચિત્તમુચ્યતે ॥૩૮॥ આર્દ્રાઘાસા મુક્તકેશઃ સ્તેનો
 મુસલમાયસમ્ । આદાય ગત્વા સદસિ રાજે કર્મ નિવેદયેત્ ॥૩૯॥
 અનેન મુસલેનૈવ માં જહીતિ વદેત્તતઃ । તતો રાજાપિ ધર્મજ્ઞો

શુદ્ધિપૂર્વક ભક્ષણ કરવું, ગુરુઆદિકની આગળ કૌટિલ્ય કરવું, પોતાના
 ઉત્કર્ષનિમિત્તે રાજસભા આદિકમાં અસત્ય ભાષણ (પોતે ચતુર્વેદી ન હોય
 છતા હું ચતુર્વેદી છુ એમ) કરવું, વિપ્રવ્યતિરિક્ત જે કોઇપણ સુદ્ધનો
 વધ કરવો, ખોટી સાક્ષી પુરવી, રજસ્વળા સ્ત્રીના મુખનું ચુબન કરવું,
 તે આ સુરાપાનસમાન પાતકો તમને કહ્યાં આ મહાપાતકતુલ્ય પાપમાં
 મહાપાતકપ્રાયશ્ચિત્તથષ્ઠી અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. આમા વૃદ્ધાદિક તથા
 નારીયોના પ્રાયશ્ચિત્તાચરણનો પ્રકાર ‘પ્રાયશ્ચિત્તાર્ધં કુર્વાત વૃદ્ધરોગિશ્ચિપ-
 સ્તયા’ આ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જાણવો ॥૩૫-૩૭॥

હવે સુવર્ણસ્તેય મહાપાપમા પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-તેમાં સોળમાથ પરિ-
 મિત બ્રાહ્મણનુ સુવર્ણ જે ત્રૈવર્ણિક પ્રત્યક્ષ બળાત કે પરોક્ષ ચૌર્યથી હરે
 તો તે લોહમય મુસળ લઇને છુટા કેશવાળો ભીનાવશ્રવાળો ઘર્ષ સભામા
 જઈ રાજને પોતાનુ પાપ નિવેદન કરતો થકો ‘આજ મુસળથી મને મારો’
 એમ બોલે ત્યારે ધર્મજ્ઞ રાજાએ તાડન કરવાથી મરણ પામતાં તે પાપ
 થષ્ઠી મુક્ત થાયછે. ધર્મને જાણનારા રાજાએ તે હણવોજ, પણ તેના
 વધમાં પાપની આશંકા કરવી નહિ. ‘અમ્રજ્ઞેનસ્વી રાજા’ એવી સ્મૃતિ છે
 તેમા પણ આ વિશેષ સમજવો, રાજા એકવાર તાડન કરે. જે તાડનથી ન
 મરે (જીવતો રહે) તો રાજાએ મુક્ત કરતાં શુદ્ધિને પામેજ છે. તેવું વચન
 છે-‘તતો મુસલમાદાય સહૃદ્વદ્યાત્તુ તં સ્વયમ્ । યદિ જીવતિ સ સ્તેયસત્ત
 સ્તેનાદિમુચ્યતે’ ઇતિ. અથવા પૂર્વવત્ દ્વાદશવાર્ષિકે વ્રત કરવાથી તે પાપ

હન્યાત્તેન સ્વયં સકૃત્ ॥૪૦॥ મૃતઃ શુદ્ધિમવાપ્નોતિ જીવેદા સ શુચિ-
ર્ભવેત્ । અથવા દ્વાદશાબ્દં તુ વ્રતં પૂર્વવદાચરેત્ ॥૪૧॥ પ્રત્યક્ષં ચેદ્વૃતં
સ્વર્ણં વલાત્તર્હિ કરે દધત્ । કાષ્ઠાસિં ચ પરોક્ષે ચેદ્વિદ્વાથં યનનં
ધ્વજે ॥૪૨॥ સ્વર્ણં ચેદધિકં માનાદૂનં વા તર્હિ નિષ્કૃતૌ । તારતમ્યં
વિઘાતવ્યમૂનમૂનેઽધિકેઽધિકમ્ ॥૪૩॥ યદ્યાપદા હરેત્સ્વર્ણં પદ્મવં
તદ્વ્રતં ચરેત્ । તીર્થાનિ વા ધ્રમેદ્વિદ્વાંસ્તતઃ સ્તેયાદ્વિમુચ્યતે ॥૪૪॥
મનસા યોઽપ્યપહરેત્સુવર્ણં બ્રાહ્મણસ્ય સઃ । દ્વાદશાહાનિ વાતાશી મ-
વેન્નિયમવાન્વતી ॥૪૫॥ બ્રાહ્મણસ્ત્રીમનુષ્યાશ્વગોભૂરજાપત્ન્યશ્ચનમ્ ।

થકી વિશુદ્ધ થાય છે. આ સ્થળે સ્વર્ણશબ્દ પરિભાષાવિશિષ્ટ હેમદ્રવ્યને
કહેનારો છે પણ ભતિમાત્રને કહેનારો નહિ. ‘અતીતિગુણપરિમિતં સુવર્ણં
પોદગ્નમાપરિમિતં ભવેત્’ એમ પ્રાયશ્ચિત્તે-દુશેખરમાં કહ્યું છે ॥૩૮-૪૧॥
તે દ્વાદશવાર્ષિકવ્રતાચરણપદ્ધતિમાં જે સુવર્ણ પ્રત્યક્ષ બળાત્ અપહર્યું હોય
તો તેના ચિહ્ન માટે કાષ્ઠની તરવાર કરમાં ધારીને (પોતાનો દોષ પ્રખ્યા-
પન કરતો થકો) વ્રતને કરે. જે સુવર્ણ પરોક્ષમાં ચોર્યું હોય તો ચિહ્નમાટે
ખનન (અંકુશને આકારે ભિત્તિ ખોદવાનું સાધન લોહયંત્ર)ને ધ્વજપટમાં
ધારીને વ્રતને કરે ॥૪૨॥ ઉક્ત સોળમાષાપરિમિત માપથકી અધિક સુવ-
ર્ણની ચોરી કરી હોય તો દ્વાદશવાર્ષિકવ્રતાચરણમાં વર્ષનું આધિક્ય બાણવું,
ન્યૂનમાપમાં ન્યૂનતા બાણવી, એમ તારતમ્ય પ્રાયશ્ચિત્તમાં બાણવું. અર્થાત્
ન્યૂનમાં ન્યૂન અને અધિકમાં અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત બાણવું ॥૪૩॥ જે વિદ્વાન
વિપ્ર આપત્તિ-દેહનિર્વાહને નહિ પામતાં વૃત્તિદુર્બળતાને લીધે બ્રાહ્મણ-
સુવર્ણને અપહરે તો ષટ્વર્ષપર્યંત પૂર્વોક્ત તે વ્રતને કરે. અથવા છ વર્ષ-
પર્યંત તીર્થોમાં ભ્રમણ કરે. તદનંતર તે સ્તેયપાપથકી વિમુક્ત થાય છે.
વિદ્વાનને સુવર્ણચોરીનો અસંભવ નથી, આપત્તિમાં ચિત્તક્ષોભને લીધે
તેનો સંભવ છે જ ॥૪૪॥ જે બ્રાહ્મણના સુવર્ણને મનથી પણ અપહરે
(અપહરણના સંકલ્પમાત્રને કરે) તે વ્રત નિયમો અહિંસા શૌચાદિકે
સંપન્ન થઈ બાર દિવસપર્યંત કેવળ વાયુલક્ષક થાય ॥૪૫॥

હવે સુવર્ણસ્તેયને સમાન એવા પાપને કહે છે-બ્રાહ્મણની જે દાસી

કસ્યાપિ નિ.ક્ષેપહતિઃ સ્વર્ણસ્તેયસમે ડમે ॥૪૬॥ ગુરુસ્ત્રીગમન તુર્ય
મહાપાતકમુચ્યતે । મુર્યો ગુરુ પિતા તત્ત્ત્રી સપત્નજનની મતા
॥૪૭॥ ચાતુર્વર્ણ્યોઽપિ પુરુષ. સકૃત્તાં યદિ ગચ્છતિ । તન્મહાપા
તક તસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તમિદં ચરેત્ ॥૪૮॥ મુણ્ડયિત્વા લોમકેશાન
ઘૃતાભ્યક્તો દિગમ્બર. । તપ્તાયાં લોહશય્યાયાં સૂર્મીમાલિન્ન ચાય-
સીમ્ ॥૪૯॥ અગ્નિતપ્તામશ્નિવર્ણામભિમાપ્ય સ્વકર્મે ચ । સ્વપેન્મૃતો
વિશુદ્ધેદ્ધિ તત. કુત્સિતકર્મકૃત્ ॥૫૦॥ અથવા વૃષ્ણૌ છિત્વા
સલિન્નૌ સ્વેન પાણિના । ધૃત્વા વ્રજેન્નૈર્ઋતાશાં પૃષ્ઠતોઽનવલોકયન્
॥૫૧॥ કુઙ્ક્યાદિમિર્નાન્તરિત વર્ત્મ યાવદજિહ્વાગ । તિષ્ઠેત્તતશ્ચ તત્રૈવ

દાસ અથ ગાય ભૂમિ કે રત્ન હોય તેમાથી એવું અપહરણ કરવું અને
જે કોઈની પણ થાપણ (સુવર્ણ થકી બીજી) ઓળવવી, તે આ સુવર્ણ
સ્તેયસમ પાપ કહ્યું છે મહાપાપસમ પાતકમા મહાપાપપ્રાયશ્ચિત્ત
અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્તાચરણ પ્રથમ કહી ગયા છે ॥૪૬॥

ગુરુસ્ત્રીગમન નામનુ ચોથું મહાપાપ કહ્યું છે આ પ્રકરણમા ગુરુ
શબ્દથી મુખ્ય પિતા કહેવા ઇચ્છ્યો છે તેની સ્ત્રી જે સપત્નજનની
(અપરમાતા સાવકી) તે ગુરુસ્ત્રી માની છે ॥૪૭॥ ચારેય વર્ણમા જે
કોઈ પુરુષ ઉક્ત ગુરુભાયાને એકવાર જો પામે છે (તેના અગસગને કરે
છે) તે મહાપાતક કહેવાય, તેનું આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ॥૪૮॥ આવા કુત્સિત
કર્મને કરનારો પુરુષ લોમકેશોને (સર્વ અગને) મુંડાવીને, સર્વ શરીરમા
ઘૃત ચોપડીને દિગમ્બર-નગ્ન થઈ પોતાનો દોષ સર્વ પ્રખ્યાપન કરવાપૂર્વક
અગ્નિથી બહુ તપાવેલી લોહમયી શય્યામા અગ્નિથી પ્રતાવેલી લાલચોળ
લોહમયી પ્રતિમાને આલિંગીને મુઘ જતા મરણ પામે તે દેહાતપ્રાયશ્ચિત્તથી
નિશુદ્ધ થાય છે ॥૪૯-૫૦॥ અથવા પોતેજ લિંગસદિત પોતાના વૃષ્ણને
છરાથી છેદીને, છેદેલા તેને હાથમા લધને નૈર્ઋત દિશામા પૃષ્ઠ પ્રદેશને
ન જોતો થકોજ જાય અહુટિલ ગતિવાળો (સીધો ચાલનારો) યજ્ઞ
જ્યામુધી લિપ્તિ વાડ આદિકવડે નહિ અતરાએલો માર્ગ આવે તેટલા
દેશમા જઈને લિપ્તિ વાડ આદિકવડે જવાનો માર્ગ અતરાતા તેજ લિપ્તિ

મરણાન્તં તતઃ શુચિઃ ॥૫૨॥ દ્વાદશાબ્દં વ્રતં કુર્યાદથવા પૂર્વચત્તરે ।
 લિઙ્ગચિહ્નં ધ્વજં કૃત્વા પૂર્ણે કાલે વિશુદ્ધયતિ ॥૫૩॥ અત્રાશક્તસ્ય
 પુંસસ્તુ પ્રાયશ્ચિત્તં પરાશરઃ । મુનીન્દ્રઃ સ્વલ્પમપ્યાહ દેશકાલાનુ-
 સારતઃ ॥૫૪॥ સંવત્સરં ચરેત્કુદ્ધં પ્રાજાપત્યમથાપિ વા । ચાન્દ્રા-
 યણં ચરેદ્વાપિ ત્રીન્માસાન્નિયતેન્દ્રિયઃ ॥૫૫॥ માતૃપ્વસા પિતૃપ્વસા
 પિતૃવ્યસ્ત્રી ચ માતુલી । આચાર્યસ્ત્રી મિત્રપત્ની સગોત્રા વ્રતચા-
 રિણી ॥૫૬॥ ધ્વશ્રૂઃ પ્રવ્રજિતા રાત્રી શિષ્યહૃયાચાર્યપુજ્યપિ । સ્વસુઃ
 સસ્ત્રી પુષ્પિણી ચ નિક્ષિપ્તા શરણાગતા ॥૫૭॥ વ્રાહ્મણસ્ત્રી કુમારી
 ચ ધાત્રી ચાન્નપ્રદાયિની । આસામન્યતમાં ગચ્છન્ ગુરુતલ્પગ
 ઉચ્યતે ॥૫૮॥ લિઙ્ગસ્યોત્કર્તનં કાર્યં વ્રતં તુ નવચાર્પિકમ્ । પુંસા-
 વિગેરેથી અતરાએલા દેશમાં મરણુપર્યંત રહે. ત્યાં મરણુ પામવાથી તે
 પાપથકી શુદ્ધ થાય છે ॥૫૨-૫૨॥ અથવા હાથમાં લિંગના ચિહ્નવાળા
 ધ્વજને ધારીને બ્રહ્મહત્યાપ્રાયશ્ચિત્તની પેઠે દ્વાદશવાર્ષિક વ્રત કરે. દ્વાદશ
 વર્ષ પરિપૂર્ણ થતાં વિશુદ્ધ થાય ॥૫૩॥ પરાશરમહર્ષિએ દેશકાળની
 પર્યાલોચના કરી તેમજ જનોની અશક્તિનો વિચાર કરીને આ ગુરૂસ્ત્રી-
 ગમન પાપમાં લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. (તે કહે છે) કૃત્ઋ નામનું વ્રત
 અથવા પ્રાજાપત્ય વ્રતને સંવત્સરપર્યંત કરે. અથવા જીતેન્દ્રિય થઈ ચાંદ્રા-
 યણુ વ્રતને ત્રણ માસપર્યંત કરે ॥૫૪-૫૫॥

હવે ગુરૂસ્ત્રીગમનસમાન પાતકને કહેછે—માશી, દ્રોધ, કાકી, મામી,
 આચાર્યપત્ની, મિત્રપત્ની, સગોત્રા સ્ત્રી, ચાંદ્રાયણાદિ વ્રતને કરનારી, સાસુ,
 સન્યાસિની, રાણી, શિષ્યભાર્યા, આચાર્યપુત્રી, બહેનની સખી, રજસ્વળા,
 પરદેશગમનાદિ સમયે આવતા મુઘી ક્રોધએ પોતાને ઘેર સ્થાપણુ તરીકે
 મુકેલી, પોતાને શરણુ આવેલી, બ્રાહ્મણભાર્યા, કુમારી-ઉત્તમ જાતિની કન્યા,
 ધાત્રી, (માતાથકી વ્યતિરિક્ત સ્તનપાનાદિકવડે પોષણુ કરનારી ઉપમાતા)
 પોતાનું અન્નપ્રદાનથી પોષણુ કરનારી, આ સ્ત્રીઓને મધ્યે જો એકને વિષે
 ગમન કરે (અંગસંગને કરે) તો તે ગુરૂસ્ત્રીગમનસમાન પાતક કહ્યું છે
 ॥૫૬-૫૮॥ આ પાપ જો શુદ્ધિપૂર્વક કર્યું હોય તો લિંગમાત્રનું ઉચ્ચેદન

ડનેનાઘાનતથ્ચેદ્રતં પદ્માર્પિકં તદા ॥૫૯॥ જનનીં ભગિનીં પુત્રીં સુપાં
ગચ્છતિ ચેત્તરઃ । અતિપાપમિદં તસ્ય નિષ્કૃતિર્વેદિવેશનમ્ ॥૬૦॥
મહાપાતકિસંસર્ગો જાયતે યસ્ય વત્સરમ્ । ભોજનાસનશય્યાદયઃ સ
મહાપાતકી ભવેત્ ॥૬૧॥ યત્પાપિનોડસ્ય સંસર્ગસ્તસ્ય યદ્રતમીરિ-
તમ્ । તદ્વાદશાષ્ઠં કુર્વીત તતઃ કાલેન શુદ્ધ્યતિ ॥૬૨॥ સંસર્ગદોષઃ
સર્વત્ર પાતકેષ્વવગમ્યતામ્ । પાપકર્તુદિતં કુર્યાદપિ તત્સદ્ભાગ્ન-
તમ્ ॥૬૩॥ પાપિસંસર્ગિસંસર્ગો પાદોનં તદ્રતં ચરેત્ । ઇતત્ક્રમેણ
વોદ્ધવ્યં તારતમ્યં ચ સદ્ગિપુ ॥૬૪॥ યતં જપાદિસાધ્યં વૈ નૈમિ-

પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અથવા નવવાર્ષિક કૃષ્ણતાચરણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું અથ-
હિપૂર્વક આ પાપ કર્યું હોય તો ૫૮ વાર્ષિક તે ત્રત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૫૯॥
પોતાની માતા બહેન પુત્રી અને પુત્રવધૂને બે નર પામે છે તો તે આ
અતિપાપ કહ્યું છે. આ અતિપાપનું અગ્નિપ્રવેશકાદી બીજું પ્રાયશ્ચિત્ત
નથી, આજ એક પ્રાયશ્ચિત્ત છે ॥૬૦॥

હવે પાપમા મહાપાપને કહે છે- જે જન મહાપાતકીની સાથે એક
વર્ષપર્યંત જમવું સુવું બેસવું અડવું બોલવું આદિકવડે સંસર્ગને કરે છે તે
આ પાંચમો મહાપાતકી થાય. જે મહાપાતકીનો સંસર્ગ થાય તેને જે ત્રત
કરવાનું કહ્યું છે તે ત્રત બાર વર્ષપર્યંત તેનો સંસર્ગીપણ કરે. (બ્રહ્મવ્રતો
જે સંગ થાય તો બ્રહ્મહત્યાપ્રાયશ્ચિત્ત અને સુરાપનો જે સંસર્ગ થાય તો
સુરાપાનપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એવો સર્વત્ર ક્રમ લાણવો) ઉક્ત કાળ પરિપૂર્ણ
થતાં શુદ્ધ થાય છે ॥૬૧-૬૨॥ સર્વત્ર પાતકોમાં સંસર્ગદોષ સમગ્રો
પાપકર્તાને જે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે તેનેજ તેનો સંગીપણ કરે ॥૬૩॥ જે
સાક્ષાત્ પાપિસંસર્ગી ન હોય કિંતુ તેના સંસર્ગિનો સંસર્ગી હોય તે વિદિત
પ્રાયશ્ચિત્તત્રતને એક પાદ ન્યૂન કરે. આ ક્રમથી પરંપરા સંસર્ગીમા તાર-
તમ્યપણું (પાપનું તથા ત્રતનું ન્યૂનાધિક્યપણું) લાણવું ॥૬૪॥ અહીં
દ્વાદશવાર્ષિક આદિક જે નૈમિત્તિક ત્રત કહ્યું તે યથાશક્તિ ગાયત્રીઆદિક
મનોના જપે સહિત બે કરવામાં આવે તોજ સિદ્ધિ આપનારું કહ્યું છે
તેતો અધિકારી હોવાથી વેદવિદ્યાને લાણેલા નૈવર્ણિકોએજ કરી શકાય એમ

ત્તિકમિહોચ્યતે । દ્વાદશાન્દાદિકં તત્તુ વિદ્યાવદ્વિદ્વિજાતિભિઃ
 ॥૬૫॥ કર્તુ શન્યં તતઃ સ્ત્રીભિરવિદ્યૈઃ પુરુષૈરપિ । વિષ્ણુનામ ચતુ-
 ર્થ્યન્તં નમોન્તં મન્ત્ર ઉચ્યતામ્ ॥૬૬॥ શૂદ્રોઽધિકારહીનોઽપિ કા-
 લેનાનેન શુદ્ધયતિ । દાનોપવાસગોવિપ્રશુશ્રૂપાભિરપિ ધ્રુવમ્ ॥૬૭॥
 સક્લેપ ઉક્તોઽયમુદારબુદ્ધે ! મયા મહાપાતકનિષ્ક્રતાદેઃ । મિતા-
 ક્ષરાદેર્ભવતાઽવગમ્યઃ સવિસ્તરોઽન્યોઽસ્ય વિધિસ્તુ સર્વઃ ॥૬૮॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्ममंત્રकरणे धर्मोपदेशे प्रायश्चित्त-
 त्विधौ महापातकपातकप्रायश्चित्तनिरूपणनामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૪॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—માસં ચાન્દ્રયણેનેવ પયઃપાનેન વા દ્વિજ ! ।
 ઉપપાતકશુદ્ધિઃ સ્યાદિતિ સામાન્યનિર્ણયઃ ॥૧॥ ઉપપાપાનિ ગોહત્યા

છે. માટે સ્ત્રીઓએ અને વિદ્યાવિહીન ત્રૈવર્ણિકજનોએ પણ ‘શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ
 શ્રીનારાયણાય નમઃ’ ઇત્યાદિ નામમંત્રનો જપ કરવો ॥૬૫-૬૬॥ વૈદિક
 મંત્રમાં અધિકારે રહિત એવો પણ શૂદ્ર લગવન્નામમંત્રજપપૂર્વક દ્વાદશવાર્ષિક
 આદિક કાળથી સંપાદેલા મતવટે તથા દાન ઉપવાસ ગોવિપ્રશુશ્રૂપાવટે પણ
 નિશ્ચે શુદ્ધ થાય છે ॥૬૭॥ હે વિપ્રવર ! મહાપાતકાદિકના પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર
 સંક્ષેપમાં મેં નિરૂપણ કર્યો. આનો વિસ્તારતો મિતાક્ષરા વ્યાખ્યાએ સહિત
 યાજ્ઞવલ્ક્ય આદિક સ્મૃતિઓથકી તમારે જાણવો ॥૬૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને...પંચમમંત્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ મહાપાતકાતિ-
 પાતકપ્રાયશ્ચિત્તનિરૂપણનામા ચતુશ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૪॥

²અધ્યાય ૪૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! માસપર્યંત યાંદ્રાયણના અનુ-
 ધાનથી અથવા માસપર્યંત બે પળ પરિમિત પયોમાત્રપાનથી ઉપપાતકની
 શુદ્ધિ થાય, આપોજ સામાન્ય નિર્ણય છે (પાંચ ગુંલ (અણ્ણી-રતિ)નો
 એક માપ, તેવા સોળ માપનો એક કર્ષ, તેવા ચાર કર્ષનો એક પળ કહ્યો
 છે. લગભગ ચાર તોલા પરિમિત થાય) ॥૧॥ ઉપપાતકો આ છે—ગોહત્યા,

પ્રાત્યતા સ્તેનકર્મ ચ । અપણ્યવિક્રયઃ પારિવિત્ત્યં ચ પરિવેદનમ્
 ॥૨॥ ભૂતકાધ્યાપિતત્વં ચ ભૂતકાધ્યાપનં તથા । પારદાર્યં કૃયાદિ-
 વધો નાસ્તિક્યમવકીર્ણિતા ॥૩ તડાગાદેર્વિક્રયશ્ચ હીનયોનિનિપે-
 વણમ્ । ઋણાનપાક્રિયાદીનિ સન્તિ તન્નિષ્કૃતિં બુવે ॥૪॥ અઘ્નાના
 દુર્વલાં વૃદ્ધાં ગાં હન્યાદ્યદિ વાહવઃ । લકુટેનાદમના વાપિ સા મ્રિયેત
 ચ તર્હિ સઃ ॥૫॥ માસમેકં નિરાહારઃ પશ્ચગવ્યાશનો યમી । બ્રહ્મચ-
 ર્યંવ્રતી નિત્યં ગોસેવાતત્પરો ભવેત્ ॥૬॥ આયાત્રિપવણં ધીરોઽનુ-
 વ્રજેદ્વનગાં ચ ગામ્ । નિરુપાનદ્યત્ર યત્ર સા ગચ્છેત્તામવારયન્ ॥૭॥
 તિષ્ઠેત્સ્થિતાયાં તસ્યાં ચ ચલિતાયાં ચલેદથ । નિપણ્ણાયાં નિપીદેત્સ
 સદ્દેતોષ્ણહિમાનિલાન્ ॥૮॥ સાયં ગોષ્ઠે તત્સમીપે શયીતાનાસ્વતે
 વ્રતી । एवं પ્રતિદિનં કુર્યાન્માસં સ નિયતેન્દ્રિયઃ ॥૯॥ ચૌરવ્યાઘ્રા-

પ્રાત્યતા, ઔર્ય, અપણ્ય કૃણ પુષ્પાદિકનો વિક્રય, પારિવિત્ત, પરિવેદન, ભૂત-
 કાધ્યાપિતત્વ, ભૂતકાધ્યાપન, પારદાર્ય, સ્ત્રિયાદિકનો વધ, નાસ્તિક્ય, અવ-
 કીર્ણિતા, તડાગાદિકનો વિક્રય, હીનયોનિનિપેવણ, ઋણાનપાકરણ, કલ્યાદિ
 કલાં છે. તેમનાં સવિશેષ કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્તો હવે કહું છું તેને સાવધતાથી
 સાલજો ॥૨-૪॥ તેમાં પ્રથમ ગોહલ્યાનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહુંછું—અનણથી
 દુર્ભણ વૃદ્ધ ગાયને જે વિપ્ર લાકડીથી કે પથ્થરથી પ્રહાર કરતા જે તે
 મરી જાય તો તે વિપ્ર એક માસ નિરાહાર થઈ, પંચગવ્યનું પાન કરનારો
 વ્રતનિયમયુક્ત બ્રહ્મચર્યવ્રતનિષ્ઠ થઈ નિત્ય ગોસેવામાં તત્પર થાય ॥૫-૬॥
 સેવાનો પ્રકાર આ છે—ગોઘાતુક વિપ્ર ધૈર્યયુક્ત થઈ ત્રણ વખત આન
 કરતોથકો વનમા ચરવા વિચરતી ગાયની પાછળ સ્વયં પગરખાં પહેયાં
 વિનાજ જાય. ગાય જે જે કટકાદિ દુર્ગમ પ્રદેશાદિકમાં જાય તેને ન નિવા
 રણ કરતો થકો પાછળ જાય. ગાય ઉભી રહેતાં ઉભો રહે, ગાય ચાલતા
 ચાલે, ગાય બેસતાં સ્વયં બેસે. હિમ વાયુ આતપને સહન કરે. મતી
 સાયકાળે ગોશાળામાં તેણીની પાસેજ આસ્તરણ વર્જીત પૃથ્વી ઉપર સુઈ
 રહે. આ રીતે એક માસ પ્રતિદિન જીતેન્દ્રિય થઈ ગાયની પરિચર્યા કરે
 ॥૭-૮॥ ચોર વ્યાઘ્ર આદિક આપત્તિ થકી ગાયને પોતાના પ્રાણાર્થકથી

દિમીતાં ગામાતુરાં ચ ગદૈરપિ । પતિતાં પદ્મલગ્નાં વા પ્રાણૈરપિ
વિમોક્ષયેત્ ॥૧૦॥ આત્મનો યદિ વાન્યેપાં ગૃહે ક્ષેત્રે પલેઽથવા ।
મક્ષ્યન્તીં ન કથયેત્પિવન્તમપિ વત્સકમ્ ॥૧૧॥ માસાન્તે પાત્ર-
વિપ્રાય ઘેનું દદ્યાદથાવિધિ । હેમશ્ટર્કીં રૂપ્યચુરાં સવત્સાં કાંસ્ય-
દોહનામ્ ॥૧૨ તામ્રપૃષ્ઠાં સુશીલાં ચ સવત્સાં રત્નલોચનામ્ ।
મૂલ્યક્રીતાં તથા ગૃષ્ઠિં સુરૂપાં ચ પયસ્વિનીમ્ ॥૧૩॥ તતશ્ચ દક્ષિણાં
દદ્યાદ્વિત્તશાઠ્યવિવર્જિતઃ । તર્પયિત્વા તતો વિપ્રાન્ શુચિઃ સ્યાત્-
વનુષ્ઠયા ॥૧૪॥ શ્રોત્રિયસ્ય ગુણવર્તીં યદિ ગાં હન્તિ હેતિના ।
તદા વર્ષત્રયં કુર્યાદ્વતમેતસુ મૈક્ષમુક્ ॥૧૫॥ આર્દ્રં હતાયા ગોશ્વર્મ
પ્રાવૃત્ય રયાપયન્સ્વકમ્ । દુષ્કર્મં ચ તતઃ શુદ્ધ્યેત્કાલે પૂર્ણે સ
ગોવધાત્ ॥૧૬॥ અસ્થિમજ્જં ગવાં કૃત્વા લાઙ્ગુલચ્છેદનં ચ વા ।

પણ મુકાવે તથા કાદવમાં ખુતી ગએલી કે ખાડા આદિકમાં પડી ગએલી
ગાયને તે થકી મુકાવે. રોગાતુર ગાયને ઔષધાદિકના દાનથી તેથકી મુકાવે
॥૧૦॥ પોતાના અથવા પરના ઘરમાં કે ખેતરમાં કે ખળામાં ખાતી
ગાયને નિવારણ કરે નહિ. વત્સ ધાવી જતો હોય તે પણ તેના ધણીને
નિવેદન કરે નહિ ॥૧૧॥ આ રીતે એકમાસ વ્રત કરીને માસને અતે
પાત્ર વિપ્રને મુવર્ણથી સમલંકૃત શીંગડાંવાળી, રૂપાથી અલંકૃત ખરીયો-
વાળી, રત્નથી અલંકૃત નેત્રપ્રાંતવાળી, તામ્રથી સ્વલકૃત પૃષ્ઠભાગવાળી,
સ્ત્રીને ઉચિત વસ્ત્રે સહિત, એકવાર પ્રસવવાળી, બહુ દુધવાળી, સારા
રૂપવાળી, સારા સ્વભાવવાળી, મૂલ્ય આપીને લીધેલી, કાંસાના દોહનપાત્રે
સહિત, આવી ગાયનું યથાવિધિ દાન કરે ॥૧૨-૧૩॥ ગોદાન કર્યા પછી
દક્ષિણા સંપૂર્ણ આપે, વિત્ત હોય તો સંકોચન કરે. પછી મિષ્ટાન્નવડે
બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવીને તૃપ્ત થએલા તેમની આજ્ઞાથી તે પાપથકી શુદ્ધ
થાય ॥૧૪॥ શ્રોત્રિય વિપ્રની ગુણુવાળી ગાયને શસ્ત્રથી બે હણે છે તો
લિશ્વા માગી ખાતો થકો પોતે હણેલી ગાયનું ભોનું ચર્મ ઓઢીને પોતાનો
દોષ પોતાને મુખે સર્વની આગળ પ્રખ્યાપન કરતો થકો તે આ ગોવ્રતને
ત્રણ વર્ષપર્યંત કરે. ત્રણ વર્ષને અંતે વ્રત પરિપૂર્ણ થતાં ગોવધથકી વિમુક્ત

પાટનં દન્તશ્ચક્ષાણાં માસાર્થં તુ વ્રતં ચરેત્ ॥૧૭॥ વિદ્યુત્પાતાગ્નિ
દાહાભ્યાં કુલ્બપાતાદિભિસ્તથા । ગોમિર્વિપાત્તિં પ્રાપ્તામિનં દોષો
વિદ્યતે નૃણામ્ ॥૧૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તમિદં ક્ષેપં પૂર્ણમેવ દ્વિજસ્ય તુ ।
પાદોનં ક્ષત્રિયસ્યાર્થં તદર્થં ચાન્યયો ક્રમાત્ ॥૧૯॥ સંસ્કારરહિતો
વિપ્રો વ્રાત્ય ઇત્યુચ્યતે સ ચેત્ । ગૌણે કાલેऽપિ નો કુર્યાત્ સંસ્કાર
તર્હિ શુદ્ધયે ॥૨૦॥ વર્તેત યાવકેન દ્વો માસૌ માસં પયોવ્રતી ।
આમિક્ષાશી ભવેત્પક્ષમષ્ટારાત્રં ઘૃતાશન. ॥૨૧॥ અયાચિત્તેન પદ્માન્ન
વર્તેતાન્નિર્દિનનયમ્ । અહોરાત્રં ચોપવસેત્સંસ્કારેણ તત. શુચિ

વિશુદ્ધ થાય છે ॥૧૫-૧૬॥ ગાયના પુછતુ છેદન કરે કે હાડકાને ભાગી
નાખે કે દાતને કે શીંગડાને ઉપાડી ભાગી નાખે તો અર્ધો માસ વ્રત કરે
આ વિષયમા વ્રતભેદ અન્ય સ્મૃતિમા કહ્યો છે-‘અસ્થિમદ્ગ્ન ગવાં કૃત્વા
લાઙ્ગુલચ્છેદન તથા । પાતન ચૈવ શૂક્લસ્ય માસાર્થં યાવક પિવેત્ ॥’ ઇતિ
॥૧૭॥ બિજળીપાત ભિત્તિપાત અગ્નિદાહ આદિક દેવપ્રકોપથી બે ગાયો
મરણ પામે તો એમા મનુષ્યોને દોષપ્રસંગ નથી ॥૧૮॥ આ ઝોવધમા
વિપ્રતો આ પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્ણ કરે, ક્ષત્રિય એકપાદ ન્યૂન કરે, વૈશ્ય અર્ધ
કરે અને શૂદ્ર એક પાદ કરે ॥૧૯॥

હવે પ્રાલયતા નામના ઉપપાપનુ તેનુ લક્ષણ કહેવાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કહે
છે-જે વિપ્ર વિહિત મુખ્ય કે ગૌણ કાળમા ઉપનયન સંસ્કારે રહિત હોય
તે પ્રાલય કહ્યો છે, તે વિપ્ર પ્રાલયતાદોષના નિવારણ માટે પ્રાયશ્ચિત્તને
આચરે ॥૨૦॥ પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર આ છે-જે માસ જવના સાથવામા
ત્રનુજ લક્ષણ કરનારો થાય, તે પછી એક માસ દુગ્ધમાત્રને પાન કરનારો
થાય, તે પછી એક પક્ષ આમિક્ષાનુ લક્ષણ કરનારો થાય, (ઉકાળેલા
ઉના દુધમા દહી મેળવેલુ તે આમિક્ષા કહી છે) તે પછી આઠ દિવસ
ઘૃતમાત્રને ખાનારો થાય, તે પછી છ દિવસ ચાચના વિના મળેવાથીજ નિર્વાહ
કરનારો થાય, તે પછી ત્રણ દિવસ જળમાત્રને પાન કરનારો થાય, તે પછી
અહોરાત્ર ઉપવાસ કરે, તે પછી યથાવિધિ ઉપનયનસંસ્કાર કરવાથી તે
વિશુદ્ધ થાય છે, આ વસિષ્ઠે કહેલુ ઉદાલકવ્રત બાણુ ॥૨૧-૨૨॥

કુર્વાંત યથાશક્તિ પુનઃ પુનઃ । કૃચ્છ્રવ્રતાનિ યાચત્સ્યાતપ્રાયશ્ચિત્ત-
 દિનાવધિઃ ॥૩૦॥ યો યસ્યાપહરેદ્દમિ હેમ ગામશ્વમેવ વા । સ તં
 યજ્ઞાત્પ્રસાદ્યાપિ તદુક્તઃ શુદ્ધિમાપ્નુયાત્ ॥૩૧॥ આરયાય ભૂપતિ
 વાપિ તેન સંશોધિતઃ શુચિઃ । દ્રવ્યદણ્ડાદ્વિમુક્તો વા તપસા વા
 શુચિર્મવેત્ ॥૩૨॥ વિક્રીણીત યદા વિપ્રોઽપયં પક્ષાન્નમેવ ચ ।
 ગુઢં તિલં પુષ્પફલં સૌમ્યકૃચ્છ્રં તદાચરેત્ ॥૩૩॥ લાક્ષાલવળતૈ-
 લાનિ પયોદધિઘૃતાનિ ચ । વિક્રીત્વા ચર્મં વાસશ્ચ દ્વિજશ્ચાન્દ્રાપણં
 ચરેત્ ॥૩૪॥ અથો મનઃશિલાશુક્તિગુન્ગુલ્વજ્જનગૈરિકાન્ । હિરૂર્ણ-
 ધેનુશ્ચક્ષ્માશ્મશસ્ત્રાસ્થિનલ્હરાન્ ગૃહમ્ ॥૩૫॥ મણિમુક્તાપ્રવાલોશ્ચ
 વૈણ્વૈણવમૃન્મયાન્ । વિક્રીત્વા ચ ભુવં વિપ્રસ્તત્કૃચ્છ્રં વ્રતં ચરેત્

ચોરેલુ દ્રવ્ય કે તેને સમ દ્રવ્ય તેના સ્વામિને સમર્પાને પછી વ્રત કરે ॥૨૯॥
 જેટલા દિવસ કૃચ્છ્રવ્રતો ચોરીના પ્રાયશ્ચિત્તપણે કર્યા હોય તેટલા દિવસો
 અવિચ્છેદથી તે વ્રતો યથાશક્તિ કરવા પણ દિવસના વ્યવધાનથી નહિ ॥૩૦॥
 ભૂમિ સુવર્ણ ગાય કે અશ્વને પ્રમાદથી અપહરીને, તત્ક્ષણે અનુતાપ પામી
 તેના ધણીને તે પાછુ આપી દઈને તેને પ્રયત્નથી પ્રસન્ન કરી તે ધણીએ 'તું
 શુદ્ધ છું' એમ જો અનુચલ કર્યો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તના અનુષ્ઠાન વિના
 તેટલામાનથીજ તે હરનારો તે પાપથકી વિશુદ્ધ થાય છે ॥૩૧॥ અથવા
 ભૂપતિને તત્કાળ 'મેં આનુ આટલુ અસાનથી ચોરું છે' એમ નિવેદન કરતા
 તે રાત્રીએ દ્રવ્યદંડ પ્રમાડતા વિશુદ્ધ થાય છે. અથવા રાત્રીએ દ્રવ્યદંડ કર્યા
 વિનાજ દયાથી છોડી મુકતા સ્વયં કરેલા તપથી વિશુદ્ધ થાય છે ॥૩૨॥

હવે અપય્યવિક્રય નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-જો વિપ્ર ન
 વેચવા યોગ્ય પક્ષ અન્ન (પક્ષાન્નનો વિક્રય પ્રતિપિદ્ધ છે) ને વેચે
 અથવા ગોળ તેલ પુષ્પ ફળ ભૂળને વેચે તો તે સૌમ્યકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્તને
 કરે ॥૩૩॥ લાખ લવણ તૈલ દુધ દહી ઘૃત ચર્મ અને વસ્ત્રને જો વિપ્ર
 વેચે તો આદાયણવ્રતને આચરે (ચક્રારથી મધ છાસ ચંદનાદિ લેવું)
 ॥૩૪॥ તથા મનસલ, છીંપ, ગુગ્ગુળ, અજન, ગૈરિક નામનો ધાતુવિશેષ,
 હીંગ, કામળી, ઘેનુ, શીંગડા, પાષાણ, શસ્ત્ર, ગજાદિકના અસ્થિ, નખ, ઘર,

॥૩૬॥સોદરે તિષ્ઠતિ જ્યેષ્ઠેડનુજસ્ય રુચ્ચિસદ્વહઃ। પરિવેદનમિત્યુક્તં
પરિવેત્તા ચ સોડનુજઃ ॥૩૭॥ કનીયસિ તથાભૂતે જ્યેષ્ઠસ્ય રુચ્ચિ-
સદ્વહઃ। પારિવિત્યં સ તુ જ્યેષ્ઠઃ પરિવિત્તિરિહોદિતઃ ॥૩૮॥ તાવુભૌ
વત્સરં વિપ્રગેહેષુ કૃતમૈક્ષકૌ। પ્રાજાપત્યેન કૃચ્છ્રેણ તતઃ શુદ્ધિ-
મવાપ્નુતઃ ॥૩૯॥ પળં કૃત્વા પાઠયતિ યો યઃ પઠતિ તાવુભૌ। બ્રાહ્મીં
સુવર્ચલાં પીત્વા સાર્ધમાસં ચ શુદ્ધયતઃ ॥૪૦॥ પારદાર્યં તુ વિપ્રાસુ
વિશેયં ગુરુતલ્પવત્। કામતો બ્રાહ્મણો વિપ્રાં યદીપદ્યમિચારિ-

મણિ, ગુફાફળ, પ્રવાળ, વેણુ, વૈણવ-વેણુથી બનાવેલા પાત્રો, મૃત્તિકામય
ઘટ કોઠી વિગેરે અને ભૂમિને વિપ્ર બેવેચે તો તમકૃચ્છ્રવ્રતને કરે ॥૩૫-૩૬॥

હવે પરિવેદનપારિવિત્ય નામના ઉપપાપનું તેનું લક્ષણ કહેવાપૂર્વક પ્રાય-
શ્ચિત્ત કહે છે-મોટો સહોદર દારસંઘઠ અગ્નિસંઘઠે સહિત હોતાં નાના સહો-
દરે કરેલું બે દારાગ્નિસંઘઠણુ તે પરિવેદન કહેવાય છે અને તેનાનો ભાઈ
પરિવેત્તા કહેવાય છે તેમજ કનિષ્ઠબ્રાતા દારાગ્નિસંઘઠે સહિત હોતાં પછીથી
મોટા ભાઈએ કરેલું બે દારાગ્નિસંઘઠણુ તે પારિવિત્ય કહેવાય છે અને
તે મોટો ભાઈ પરિવિત્તિ કહેવાય છે. તે આ પરિવેત્તા પરિવિત્તિ બન્ને
પોતપોતાના દોષના નિવારણમાટે એક વર્ષપર્યંત વિપ્રગૃહોમાં ભિક્ષાને
કરતા થકા પ્રાણપત્ય કૃચ્છ્રવ્રતને આચરે, તેથી તે બન્ને તે દોષથી
શુદ્ધ થાય છે ॥૩૭-૩૮॥

હવે ભૂતકાધ્યયન ભૂતકાધ્યાપન નામના ઉપપાપનું તેનું લક્ષણ કહે-
વાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-‘આ વિદ્યાને આટલા મૂલ્યથી ભણાવીશ’
એમ પણનિયમ કરીને બે ગુરુ ભણાવે છે અને ‘આ વિદ્યા ભણાવો તો
આટલું એનું મૂલ્ય આપીશ’ એમ પણપ્રતિજ્ઞા પ્રથમ કરીને બે શિષ્ય
ભણે છે તે બન્ને જણાઓ દોઢ માસપર્યંત બ્રાહ્મી સુવર્ચલાના દુધ સાથેના
પાનથી તે પાપથી શુદ્ધ થાય છે ॥૪૦॥

હવે પારદાર્ય નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય બે
વિપ્રપત્નીને પામે તો તે આ પારદાર્યમાં તેણે ગુરુશ્રીગમનમાજ જેમ એમ
પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બે બ્રાહ્મણ કિંચિત્ વ્યભિચારિણી (કદાચિત્ પરપુરુષ

ળીમ્ ॥૪૧॥ ગચ્છેત્રૈવાર્ષિકં કુર્યાદ્વ્રતં તુ બ્રહ્મચર્યયુક્ત । વિપ્રશ્ચ
ક્ષત્રિયાં ગત્વા વ્રતં દ્વૈવાર્ષિકં ચરેત્ ॥૪૨॥ તપશ્ચર્યા વ્રતે મુત્યા
ક્ષેયા સર્વં ત્ર સત્તમ ! । તપોનિશ્ચયસંયુક્તં પ્રાયશ્ચિત્તં યતો મતમ્
॥૪૩॥ સઠ્ઠમેઽપિ ચેદ્દર્મો જાયતે તર્હિ તુ વ્રતમ્ । કર્તવ્યં દ્વિગુણં
સર્વેઃ સર્વં ત્રાઘપ્રશાન્તયે ॥૪૪॥ વૈશ્યાં ગત્વા બ્રાહ્મણસ્તુ વ્રતમદ્
સમાચરેત્ । સગોત્રાદિષુ સર્વેપાં પાપં તુ ગુરુતલ્પવત્ ॥૪૫॥ શૂદ્રીં
ગચ્છન્સઠ્ઠદ્વિપ્રો વ્રતં પાળમાસિકં ચરેત્ । તસ્યાં ગર્ભોદ્ભવે કુર્યાદ્વ્રતં
ત્રૈવાર્ષિકં તુ સઃ ॥૪૬॥ ક્ષત્રિયઃ ક્ષત્રિયાં વૈશ્યાં શૂદ્રીં ગચ્છન્

સાથે સંસર્ગને પામેલી) વિપ્રવનિતાને બુદ્ધિપૂર્વક પામે તો શ્રદ્ધચર્યવ્રત-
પાલનપર થઇને ત્રિવર્ષસાધ્ય વ્રતને પૂર્વોક્ત રીતિએ કરે. વિપ્ર ક્ષત્રિયાણીને
પામે તો બે વર્ષસાધ્ય વ્રતને કરે. યદપિ આ પાપમાં લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત
'બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણીં ગચ્છેદકામાં યદિ કામતઃ । કુચ્છં ચાન્દ્રાવળં કુર્યાદર્ધ-
મેવ પ્રમાદત ' આ સ્મૃતિએ કહ્યું છે તે આ અનભ્યાસવિષયવાળું કિંવા
ભ્રાંતિકર્ષ્ય વિષયવાળું બાણું ॥૪૧-૪૨॥ હે સત્તમ ! સર્વં ત્ર પ્રાયશ્ચિ-
ત્તવ્રતમાં તપશ્ચર્યા મુખ્ય માની છે, કેમતો પ્રાયશ્ચિત્તને સ્મૃતિઓ દ્વારા
નિરૂપતા મહર્ષિઓનું તપમાંજ પરમ તાત્પર્ય છે ॥૪૩॥ જે એકવાર સંગ
કરવાથી પણ ગર્ભ રહે ત્યારેતો બ્રાહ્મણાદિ સર્વેએ તે પાપની પ્રશાંતિમાટે
તેમાં તેમાં કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તથડી દ્વિગુણુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૪૪॥ વિપ્ર
વૈશ્યપત્રીને પામે તો એક વર્ષપર્યંત વ્રત કરે. જે સગોત્રાપ્રમુખ ત્રિયો
'માતૃશ્વમા ચ શ્વશ્રુશ્ચ માતુલાની પિતૃશ્વસા । પિતૃવ્યસલ્લિશિષ્યસ્ત્રી મગિની
તત્સહી સ્ત્રુપા । દુહિતાઽઽચાર્યમાર્યા ચ સગોત્રા શરણાગતા । રાત્રી પ્રવ-
જિતા ધાત્રી સાધ્વી વર્ણોત્તમા ચ યા ॥' ઇત્યાદિકથી સ્મૃતિમાં કહી
છે તેમાં બ્રાહ્મણાદિ સર્વેનું જે પારદાર્ય તે ગુરુશ્રીગમનસમ સમગ્રતુ
(ગુરુશ્રીગમનમાંજ જેમ એમ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું) ॥૪૫॥ વિપ્ર થદ્ર
શ્રીને એકવાર પામે તો ૭ માસપર્યંત વ્રત કરે તેણીવિષે ગર્ભને ઉત્પન્ન
કરે તો ત્રિવાર્ષિક વ્રત કરે ॥૪૬॥ ક્ષત્રિય ક્ષત્રિયાને (પરશ્રીને) પામે
તો દ્વિવાર્ષિક વ્રત કરે. વૈશ્યાને પામે તો વાર્ષિક વ્રત કરે. શૂદ્રાને

ક્રમાદ્રુતમ્ । દ્વિવાર્ષિકં વાર્ષિકં ચ પાળ્માસિકમયાચરેત્ ॥૪૭॥
 વૈદ્યો વૈદ્યાં તથા શૂદ્રીં ગત્વા પૂર્વવદાચરેત્ । પાળ્માસિકં તથા
 શૂદ્રઃ શૂદ્રીં ગત્વા વ્રતં ચરેત્ ॥૪૮॥ પ્રાતિલોમ્યવ્યવાયે તુ યાવ-
 જ્ઞીવં તપો મતમ્ । બ્રાહ્મણીગમને ત્વેતે પ્રવિશેયુર્હુતાશનમ્ ॥૪૯॥
 વિપ્રો મોહાચ્ચદા ગચ્છેદન્ત્યજાં વ્યભિચારિણીમ્ । સરુદેવ તદા
 ત્વેપ કુર્યાન્નાન્દ્રાયણદ્વયમ્ ॥૫૦॥ સ્ત્રીણાં સવર્ણાનુલોમવ્યવાયેऽપિ
 વ્રતં મતમ્ । ત્રૈવાર્ષિકાદિકં સર્વં પુરુષસ્યેવ ગમ્યતામ્ ॥૫૧॥ અશ-

પામેતો છ માસસુધી વ્રત કરે. વૈશ્ય વૈશ્યાને પામે તો વાર્ષિકવ્રત કરે. શૂદ્રાને
 પામેતો છ માસપર્યંત વ્રત કરે. શૂદ્ર શૂદ્રાને (પરસ્ત્રીને) પામે તો છ માસ
 વ્રત કરે ॥૪૭-૪૮॥ શૂદ્ર વૈશ્યનું પોતાની ભતિની અપેક્ષાએ ઉત્તમ ભતિમાં
 જન્મેલી વૈશ્યા ક્ષત્રિયા સાથે જે સંગમન તેડપ પ્રાતિલોમ્ય મૈથુનમાં તો
 યાવજીવં તપશ્ચર્યાપ્રાયશ્ચિત્ત સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને માટે માન્યું છે. શૂદ્રાદિ
 નીચભતિના ત્રણેય જણાઓ જે બ્રાહ્મણીનો સંગ કરે તો અગ્નિપ્રવેશથીજ
 તેઓ શુદ્ધ થાય ॥૪૯॥ વિપ્ર જે વ્યભિચારિણી અત્યંત (ધોખણ આદિક)ને
 એકવારજ ભ્રમથી પામે તો આ વિપ્ર જે આંદ્રાયણવ્રત કરે. અહીં કહ્યું નથી
 તથાપિ ક્ષત્રિયાદિકને તો એક એક પાદ ન્યૂન પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકટપત્તું. અત્યંતે
 આપસ્તંબે કહ્યા છે-‘રજકશ્વર્મકારશ્ચ નટો ચુરદ્દ પૃથ્વ ચ । કેવતંમેદમિહાશ્ચ
 સમૃતે ઇન્ત્યજાઃ સ્મૃતાઃ’ ઇતિ. તેઓની પત્નીના સંગમનમાં પ્રાયશ્ચિત્તપણ
 તેમણેજ કહ્યું છે-‘મ્લેચ્છી નદી ચર્મકારી રજકી ચુરદ્દી તથા । પ્તામુ ગમનં
 કૃત્વા ચરેન્નાન્દ્રાયણદ્વયં’ ઇતિ ॥૫૦॥ જે પુરૂષોને સવર્ણા સ્ત્રીના ગમનમાં
 અને અસવર્ણા અનુલોમ સ્ત્રીયોના ગમનમાં ત્રૈવાર્ષિકાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રથમ કહ્યું
 તે સ્ત્રીયોનેપણ સવર્ણ પરપુરૂષના સંગમાં અને અનુલોમ અસવર્ણ પુરૂષના
 સંગમાં પ્રાયશ્ચિત્ત લાણું. એટલે બ્રાહ્મણી બ્રાહ્મણનું ગમન કરે તો ત્રૈવાર્ષિક
 વ્રત કરે, ક્ષત્રિયા ક્ષત્રિયનું ગમન કરેતો દ્વિવાર્ષિક વ્રત કરે, વૈશ્યા વૈશ્યનો
 સંગ કરે તો વાર્ષિક વ્રત કરે અને શૂદ્રી શૂદ્રનો સંગ કરે તો છ માસ વ્રત
 કરે. એવી રીતે અનુલોમ મૈથુનમાં પણ લાણી લેવું આ અર્થ મનુષ્યે કહ્યો
 છે-‘યયુંસઃ પરદરેણ તથાનાં ચારયેદ્રુતમ્’ ઇતિ. સર્વત્ર ગુપ્તવાપિશેષમાં

ક્તાનાં તુ નારીણાં વ્રતં ચાન્દ્રાયણં મતમ્ । કૃચ્છ્રાણિ ચ યથાશક્તિ
 વ્યવાયસ્ય વિશોધનમ્ ॥૫૨॥ અશક્તાનાં તથા પુંસાં પારદાર્યવિ-
 શોધનમ્ । ચાન્દ્રાયણવ્રતેનેતિ પરાશરઋષિર્જગૌ ॥૫૩॥ ચણ્ડાલય-
 વનમ્લેચ્છૈર્મુક્તા નાર્યપિ યા સકૃત્ । તદ્વદ્ભુગ્વા પ્રવિશેત્સા પ્રદીતે
 હુતાશને ॥૫૪॥ અથાકામાદ્વન્તિ વિપ્રાં યદીપદ્યભિચારિણીમ્ । તદા
 તુ બ્રાહ્મણઃ કુર્યાત્કૃચ્છ્રમવ્દં સમાહિતઃ ॥૫૫॥ હત્વા ચ ક્ષત્રિયાં વૈદ્યાં
 શૂદ્રાં ચ વ્યભિચારિણીમ્ । પાળમાસિકં તદર્થં ચ તદર્થં ચ વ્રતં
 ચરેત્ ॥૫૬॥ ગુણવત્યશ્ચ તા યદિં હતાસ્તદિં ક્રમાદ્વતમ્ । દ્વાદશાવ્દં
 પડવ્દં ચ ત્ર્યવ્દમવ્દાર્ધમાચરેત્ ॥૫૭॥ તથા નિર્ગુણક્ષત્રાદિવધે

પ્રાયશ્ચિત્તવિશેષ સમજવો ॥૫૧॥ અશક્ત નારીઓની તો આદાયણુવ્રતથી
 અને યથાશક્તિ કૃચ્છ્રાયરણુથી તે મૈથુનદોષ થકી શુદ્ધિ થાય છે તથા
 અશક્ત પુરુષોનીપણુ આદાયણુદિવ્રતાચરણુથી પારદાર્ય દોષથકી વિશુદ્ધિ
 થાય છે એમ પરાશરઋષિ કહે છે ॥૫૨-૫૩॥ જે નારી ચડાળે કે યવને
 કે મ્લેચ્છે એકવારપણુ ભોગવી હોય અથવા તે ચડાળાદિકનુ અત્ર જેણીએ
 એકવાર ખાધુ હોય તે નારી પ્રદીપ્ત અગ્નિમા પ્રવેશ કરવાથી વિશુદ્ધ થાય
 છે ‘અન્યજેન તુ સમ્પર્કે મોજને મૈથુને કૃતે । પ્રવિશેત્સમ્પ્રદીપ્તેઽગ્નૌ મૃત્યુના
 સા વિશુષ્યતિ ॥’ એમ ઉશનસ મુનિએ કહ્યું છે ॥૫૪॥

હવે રુચાદિવધ નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-ક્રિયિત વ્યભિ-
 ચારિણી વિપ્રાને જે અન્નણુથી વિપ્ર હણે તો તો એક વર્ષપર્યંત કૃષ્ણવ્રતને
 સાવધાન થઇ કરે. વ્યભિચારિણી ક્ષત્રિયાને અકામથી વિપ્ર જે હણે તો
 છમાસપર્યંત કૃષ્ણવ્રતને કરે. વ્યભિચારિણી વૈશ્યાને જે અકામથી વિપ્ર હણે
 તો તેનુ અર્ધ વ્રત કરે ॥૫૫-૫૬॥ જે પાતિમત્યાદિ ગુણુવાળી તે બ્રાહ્મણી
 આદિક ચાર સ્ત્રિયો અન્નણુથી હણી હોયતો બ્રાહ્મણુદિ વ્રતિક્રમને અનુ-
 સારે દ્વાદશ વર્ષ છ વર્ષ ત્રણ વર્ષ અને દોઢ વર્ષ વ્રતને કરે ॥૫૭॥ તથા
 વિપ્ર નિર્ગુણ ક્ષત્રિયનો અકામથી વધ કરે તો બ્રહ્મહત્યામા જે વ્રત કરવાનુકલ્યું
 છે તે ત્રણવર્ષપર્યંત કરે. નિર્ગુણ વૈશ્યનો અકામથી વધ કરેતો તેજ વ્રત
 એકવર્ષપર્યંત કરે નિર્ગુણ શૂદ્રનો અકામથી વધ કરેતો તેજ વ્રત છમાસ

જાતે ત્વકામતઃ । બ્રહ્મહત્યાવતં કુર્યાત્ ટ્ર્યવ્દમવ્દં તદર્ધકમ્ ॥૫૮॥
 ક્ષત્રાદિકે ગુણવતિ ત્વષ્ટ પદ્મ ત્રીણિ ચ દ્વિજ ! । વર્ષાણ્યેતદ્વતં કુર્યા-
 ત્તતઃ શુદ્ધતિ પાતકાત્ ॥૫૯॥ ગજે વૃષાઃ પશ્ચ નીલાઃ શુક્રે વત્સો
 દ્વિહાયનઃ । ચરાજમેપેષુ વૃષો દેયઃ કૌશ્ઠે ત્રિહાયનઃ ॥૬૦॥ હંસદયે-
 નકપિક્રવ્યાજ્જલસ્થલશિશ્નુષ્ઠિનઃ । ભાસં હત્વા ચ દદ્યાદ્ભામક્રવ્યા-
 દસ્તુ વત્સિકામ્ ॥૬૧॥ સર્પે હતે લોહદણ્ડો દાતવ્યો બ્રાહ્મણાય ચ ।
 પણ્ડકે મૃગપક્ષ્યાદૌ હતે તુ ત્રપુસીસકમ્ ॥૬૨॥ કોલે ઘૃતઘટો દેય
 ઉદ્દેશુ ગુહા હયંડશુકમ્ । તિત્તિરૌ તુ તિલદ્રોણો ગજાદીનામશ્વકુવન
 પર્યંત કરે ॥૬૩॥ હે દ્વિજ ! ગુણશાળી ક્ષત્રિયને કામથી હલેતો તેજ મત આપ
 વર્ષ કરે. ગુણવાન્ વૈશ્યનો કામથી વધ કરે તો છ વર્ષ મત કરે. ગુણવાન્
 શૂદ્રનો કામથી વધ કરે તો ત્રણ વર્ષ મત કરે. તે પછી તે પાપથપ્તી શુદ્ધ
 થાય. (ચક્રારથી ક્ષત્રિયાદિકે કરેલા ક્ષત્રિયાદિકના વધમાં એક એક પાદ
 ન્યૂન પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. 'ચિત્રે તુ સકલં દેયં પાદોનં ક્ષત્રિયે સ્મૃતમ્ । વૈશ્યે-
 ડર્ધં પાદ એકસ્તુ શૂદ્રજાતિષુ શસ્યતે' એવી બૃહદ્વિષ્ણુસ્મૃતિ છે ॥૫૮॥
 હાથીની હલામાં નીલવર્ણના પાંચ વૃષભોનું દાન કરવું. પોપટને હલે તો
 બે વર્ષના વત્સનું દાન કરવું. ખર બકરો ઘેટાને હલે તો પ્રત્યેકમાં વૃષભનું
 દાન કરે. કૌંચ પક્ષીને હલે તો ત્રણ વર્ષના વત્સનું દાન કરે ॥૬૦॥ હંસ
 શીયાણો વાનર વ્યાઘ્ર શીયાળ આદિક માંસલક્ષક મૃગો, જળચર કે સ્થળ-
 ચર બકબલાકાદિ પક્ષીઓ, મોર અને લાસ નામના પક્ષીને હલે તો
 પ્રત્યેકમાં ગાયનું દાન કરે. માંસને નહિ લક્ષણ કરનારા હરિણાદિ મૃગો અને
 ખંજનપક્ષી આદિકને હલેતો વાછડીનું દાન કરે ॥૬૧॥ સર્પને હલે તો
 બ્રાહ્મણને લોહદંડનું દાન કરે. નપુંસક મૃગપક્ષી આદિકને હલે તો માપ-
 પરિમિત કલઘ સીસાનું દાન કરે ॥૬૨॥ ભુંડને હલે તો ઘૃતપરિપૂર્ણ ઘટનું
 દાન દેવું. ઉટને હલે તો ગુંબપરિમિત સુવર્ણનું દાન કરે. ઘોડાને હલે તો
 વસ્ત્રનું દાન આપે. તિત્તિર પક્ષીને હલે તો દ્રોણપરિમિત તલનું દાન કરે.
 (આઠ મુડીને કિંચિત કહે છે, તેવા આઠ કિંચિતને પુષ્કળ કહે છે, તેવા
 ચાર પુષ્કળને આઠક કહે છે, તેવા ચાર આઠકને દ્રોણ કહે છે) ને

॥૬૩॥ દાનં દાતું ચરેત્કૃત્ત્વમેકૈકસ્ય વિશુદ્ધયે । તત્રાદ્યે પન્નગવ્યાશી
 દિને ચોપવસેત્પરે ॥૬૪॥ માર્જારગોધાનકુલમળ્લકાંશ્ચ પતત્રિણ ।
 હત્વા ત્ર્યહં પિત્રેત્ક્ષીરં પાદકૃત્ત્વં તુ વાચરેત્ ॥૬૫॥ ફલપુષ્પાત્ર-
 સજાનસ્થિજન્તુનિપાતને । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકર્તવ્યં પ્રાણાયામો ઘૃતા
 શનમ્ ॥૬૬॥ ફલદાનાં તુ વૃક્ષાણાં છેદને જપ્યમૃકશતમ્ ।
 ગુલ્મગુચ્છલતાનાં ચ પુષ્પિતાનાં ચ વીરુધામ્ ॥૬૭॥ ચેત્યદમ
 શાનસીમાસુ પુણ્યસ્થાને સુરાલયે । જાતદ્રુમાણાં દ્વિગુણં તપશ્ચ
 સ્વાતશાશ્વિનઃ ॥૬૮॥ રેતસઃ પાતનં કૃત્વા કૃત્વા ચાનૃતમાપણમ્ ।

જનતો જનદિવધમા પ્રાયશ્ચિત્તપણે કહેલુ દાન દેવા અશક્ત હોય તેતો
 એકેક વધની વિશુદ્ધિમાટે એક એક કૃત્ત્વને કરે તે કૃત્ત્વવિધાનમા પ્રથમ
 દિવસે પચગચ્ચુ પાન કરનારો થાય દ્વિતીય દિવસે તો ઉપવાસ કરે
 ॥૬૩-૬૪॥ માર્જર ઘો નોળીયો દેડકો તથા અપેયો ઘુવેડ આદિક પક્ષી
 યોને હણે તો ત્રણ દિવસપર્યંત દુઘ્ધમાત્રને પિવે (અન્ન જમે નહિ)
 અથવા પાદકૃત્ત્વપાતને કરે ॥૬૫॥ ફળ પુષ્પ અન્ન અને રસોથકી ઉત્પન્ન
 થતા જે અસ્થિવર્ણત જનુઓ તેમની હત્યામા પ્રાણાયામ અને ઘૃતભક્ષણને
 કરે (આ સ્થળે પળપરિમિત ઘૃત ભોજન સ્થાને પિવાનુ જાણુ) ॥૬૬॥
 ફળને આપનારા જે આળા આદિક વૃક્ષો છે તથા જે પુષ્પવાળા ગુમ ગુચ્છ
 લતા અને વીરુધ છે એમના છેદનમા ગાયત્રી આદિક શત ઋચાઓનો જપ
 કરવો (તેમા માલતી આદિક ગુદમ જાણુવા, કાટાશેરીયા આદિક ગુચ્છ
 જાણુવા, ચઢવાની અપેક્ષા રાખનારા જે દ્રાક્ષાદિ તે લતા કહેવાય અને તેની
 અપેક્ષા નહિ રાખનારી ગળો વિગે તે વીરુધ કહેવાય) અહીં 'કષ્ટાદિકનો
 પચયજ્ઞાદિક માટે ઉચ્છેદ કરવામા દોષ નથી' એમ મિતાક્ષરા કહે છે
 'ફલપુષ્પોપગાન્ પાદપાત્રં હિંસ્યાત્કર્પણકરણાયં ચોપહન્યાત્' એવી વસિષ્ઠ
 સ્મૃતિ છે 'કૃપ્યાણુપકરણાદિદષ્ટાયં યજ્ઞાદદષ્ટાયં ચ છેદે તુ ન દોષ' એમ
 પ્રાયશ્ચિત્તેન્દુશેખરમા કહ્યું છે ॥૬૭॥ ચેત્ય (યજ્ઞસ્થાન) શમશાન, સીમા
 પુણ્યસ્થાન અને દેવાવયમા ઉત્પન્ન થએલા ફળપુષ્પવૃક્ષાદિક અને શ્રદ્ધ
 તિથીજ પ્રખ્યાત પીપળો આદિક વૃક્ષોના છેદનમા તેજ વ્રત દ્વિગુણ કરવું

સહસ્રં તુ જપેદ્વેવ્યાશ્વાપત્ય પાણિવાક્પદામ્ ॥૬૧॥ સઠ્ઠાસ્તિક્ય
ભાવેન કૃત્તે વેદસ્ય નિન્દને । પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકુર્વાત પ્રાજાપત્ય સ્વશુદ્ધયે
॥૭૦॥ બ્રહ્મચારી સ્ત્રિય ગચ્છેદવકીર્ણી સ ચેત્સદૃત્ । તદા કાળ
ચરેનાઘ્રૌ લૌકિકે નિર્મતિ યજેત્ ॥૭૧॥ રાત્રૌ ચતુષ્પથે ડરણ્યે વ્રત
કુર્યાત્તત પરમ્ । ઋર્ધ્વવાલં તદાજિન પરિધાય વને વસેત્ ॥૭૨॥
ગ્રામે સપ્તગૃહાન્મિશેત્ ધૃતલોહિતપાનક । સ તદ્ધૃજીતૈકવાર
સ્નાયાત્રિપવણ યમી ॥૭૩॥ સા સ્ત્રી ચેદ્બ્રાહ્મણી તર્હિ વ્રીણિ વર્ષાણિ
(અસો ન્યાઓનો જપ કરવો) ॥૬૮॥ અયોનિમા વીર્યપાતન કરે કે અસ
ત્યભાષણુ કરે તો ગાયત્રીને સહસ્રવાર જપે તથા હાથ વાણી અને ચરણની
અપળતા બે મર્યાદા મુકીને પરાપવાદાદિરૂપ એણા તેને કરે તો ગાયત્રીને
હજારવાર જપે આ બે વીર્યપાતપ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું તે ગૃહસ્થને માટેજ
બાણુ 'ગૃહસ્થ કામત કુર્યાદ્રેતસ સ્કન્દન મુવિ । સહસ્ર તુ જપેદ્વેવ્યા
પ્રાણાવામૈશ્ચિમિ સહ ॥' એવું યમવચન છે ॥૬૯॥

હવે નાસ્તિક્ય નામના ઉપપાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેછે—નાસ્તિકભાવને લીધે
વેદની એકવાર નિંદા કરેતો (આથી પુરાણ ઇતિહાસ આગમ આદિક સદ્ગ્ર
થોનુ ઉપલક્ષણુ કરવું) શુદ્ધિમાટે પ્રાણપત્યમતરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૭૦॥
હવે અવક્રીણિતા નામના ઉપપાપનુ તેનુ લક્ષણુ કહેવાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્તને
કહે છે—બ્રહ્મચારી ઉપકુર્વાણુ કે નૈષ્ઠિક એકવાર સ્ત્રીને પામે તો તે આ અવ
ક્રીણિ કહ્યો છે (ચરમ ધાતુ વીર્યનો વિસર્ગ તે અવક્રીણુ કહેવાય તે એને
છે તેથી તે અવક્રીણુ કહેવાય) આ અવક્રીણુ થયેલો વર્ણી રાત્રિએ વનમા
ચાર માર્ગમા (ન્યા ચાર માર્ગ ભેગા થતા હોય ત્યાં) કાણુ ખરથી નિર્મતિ
નામની દેવતાનુ લૌકિક અગ્નિમા (ચૂન આદિકનો) યજન કરે તત પર મત
કરે તેનો પ્રકાર આ છે—પોતે હાલેલા ખરના ઊર્ધ્વવાળવાળા ચર્મને પહે
રીને વનમા વસે ભિક્ષાસમયે ગ્રામમા પ્રવેશ કરી રક્ત પાનને ધારીને
સાતજ ગૃહે ભિક્ષા માગે તે અન્નને એકજવાર જમે નિયમયુક્ત થઇ નણ
વખત સ્નાન કરે અહીં બે વર્ણુને સ્ત્રીગમન કહ્યું તે શુદ્ધસ્ત્રી અને તત્સમ
થકી વ્યતિરિન્ત વિપયવાળુ બાણુ તેમા તો બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થ યતિઓને

તચરેત્ । ક્ષત્રિયા યદિ વૈશ્યા ચા દ્વે ચૈકં વર્ષમાચરેત્ ॥૭૪॥
 શૂદ્રો ગત્વા તુ પતિતોઽગ્નિપ્રવેશેન શુદ્ધયતિ । પાતિતં ચેત્સ્યં રેતો
 યાગમાત્રં તદાચરેત્ ॥૭૫॥ સ્વપ્ને રેતઃસ્કન્દને તુ ક્ષાત્વામ્યર્ચ્ય
 દિવાકરમ્ । ગાયત્ર્યષ્ટશતં જત્વા હ્યુપવાસેન શુદ્ધયતિ ॥૭૬॥ અયં
 યાગો બ્રહ્મચર્યે દ્વેયશ્ચાન્દ્રાયણાદિષુ । વ્રતેષુ નારીગમને ગૃહિણામપિ
 શુદ્ધયે ॥૭૭॥ વાનપ્રસ્થૈશ્ચ યતિમિબ્રહ્મચર્યસ્ય વિષ્ટવે । વ્રતમેતત્પ-
 કર્તવ્યં પારાક્રમ્યસંયુતમ્ ॥૭૮॥ एतत्કર્तुमશક્તાस्तુ બ્રહ્મચર્યાદ
 યોઽલિલાઃ । યાવજ્જીવં તપઃ કુર્યુઃ સ્મરન્તો દૃદ્યે હરિમ્ ॥૭૯॥
 ઉદપાનારામપુણ્યસુતદારાત્મવિક્રમે । સંવત્સરં વ્રતં કુર્યાદ્ધિક્ષારી

ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ થકી દ્વિગુણ ત્રિગુણ ચતુર્ગુણ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે ॥૭૧-૭૩॥
 વર્ણો જેમા બ્રહ્મ થયો હોય તે નારી જે બ્રાહ્મણી હોયતો તે આ વ્રત ત્રણ
 વર્ષ કરે. જે તે ક્ષત્રિયા હોય તો બે વર્ષ વ્રત કરે જે તે વૈશ્યા હોય તો
 એકવર્ષ વ્રત કરે ॥૭૪॥ જે શૂદ્રીને પામે તો તે પતિતજ થાય, તેની અગ્નિ
 પ્રવેશથીજ શુદ્ધિ થાય. યોનિથકી અન્યત્ર સ્વયં વીર્યપાતન કરવામા
 પૂર્વોક્ત યાગમાત્રનેજ (નિર્ઋતિ દેવતાનું કાણુ ગર્દભથી યજ્ઞનમાત્રનેજ) કરે,
 વ્રતને તો ન કરે. અહીં ગર્દભથી યજ્ઞન જે કહ્યું તે સર્વત્ર યુગાતર વિષય
 વાળું બાણુવું, કેમકે કળિમા તેવા યાગનો નિષેધ કર્યો છે. ‘ચરુ વા નિર્વંશવ’
 એવી વસિષ્ઠસ્મૃતિ છે તો કલિયુગમા નૈર્ઋતદેવતાક ચરૂન તૈયાર કરવો,
 એવો સિદ્ધાંત છે ॥૭૫॥ સ્વપ્નમા જે ઊર્ધ્વરેતા તે વર્ણોને વીર્યક્ષાવ થાય
 તો તે સ્નાન કરી સૂર્યનુ સમર્ચન કરી ગાયત્રીનો આકસોવાર જપ કરીને
 ઉપવાસ કરવાથી શુદ્ધ થાય ॥૭૬॥ આદ્રાયણાદિવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળો ગૃહસ્થ
 તેના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યને અવધારીને જે મધ્યે પોતાની પત્નીને પામેતો
 તેણેપણ તેની પરિશુદ્ધિમાટે પૂર્વોક્ત યાગ પ્રાયશ્ચિત્તપણે કરવો ॥૭૭॥
 વાનપ્રસ્થે અને સન્યાસિઓએપણ બ્રહ્મચર્યનો ભગ (શ્રીસગમન) થતા
 આજ અવકીર્ણપ્રાયશ્ચિત્ત ત્રણ પારાક્રમતે સહિત કરવું ॥૭૮॥ આ
 વ્રતને કરવામાટે અશક્ત સમગ્ર બ્રહ્મચારી આદિકતો હૃદયમા હરિનુ સતત
 સ્મરણ કરતાથકા જીવિતપર્યંત તપ કરે ॥૭૯॥

તીર્થસેવકઃ ॥૮૦॥ પશુવેશ્યાભિગમને પ્રાજાપત્યં વિધીયતે । તેનૈવ
મુચ્યતે પાપાદ્ધીનયોનિનિષેવણાત્ ॥૮૧॥ લૌકિકં વૈદિકં ચર્ણં યત્ત-
યોરનપાક્રિયા । સ્વશત્તયાઽથ વિનાઽઽપત્તિમશ્નિત્યાગઃ પ્રમાદતઃ
॥૮૨॥ નિપિદ્ધવૃદ્ધિજીવિત્વં લવણોત્પાદનં તથા । નિન્દિતાર્થોપજી-
વિત્વમયાજ્યાનાં ચ યાજનમ્ ॥૮૩॥ પિતૃમાતૃસુતત્યાગઃ કન્યાસ-
ન્દ્રુપણં તથા । અન્યશાસ્ત્રાદિષુ પ્રીત્યા સ્વાધ્યાયસ્ય વિસર્જનમ્

હવે તડાગાદિ ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-તલાવ વાવ્ય હુવો આદિક
જળાશયો, આગબગીચાઓ, પોતે કરેલુ પુણ્ય, પુત્ર, પત્ની અને પોતાના
દેહને જે વેચે તો તીર્થયાત્રાપર થઇ ભિક્ષાપ્રાપ્ત અન્નને જમતો થકો એક
વર્ષપર્યંત વ્રત કરે ॥૮૦॥

હવે હીનયોનિનિષેવણુ નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-ગર્દભી
આદિક પશુઓના સંગમનમાં તથા વેશ્યાના સંગમનમાં પ્રાન્તપલ્ય કૃત્ત્વને
કરે આવા પાપયોનિસેવન પાપમાં આજ પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે. તેથીજ તે
પાપથકી મુક્ત થાય આ સંવર્ત મુનિના મતથી કહ્યું. યમમુનિતો 'વેશ્યા-
ગમનજં પાપં વ્યપોહન્તિ દ્વિજાતયઃ । પીત્વા સદ્ગૃહકૃત્ત્વં સત્તરાત્રં કુરોદ-
કમ્ ॥' એમ કહે છે ॥૮૧॥

હવે ઋણાનપાક્રિયા આદિક કેટલાક પાપો ગણીને એકસાથે તેનું પ્રાય-
શ્ચિત્ત અધ્યાયસમાપ્તિ સુધીમા કહે છે-વૈદિક ઋણ જે દેવઋષિપિતૃ
સંબન્ધી અને લૌકિક ઋણ જે દેણદારથકી ચંદણ કરેલું, તે બન્ને પ્રકારનું
કરજ શક્તિ હોવા છતાં પણ પાછું ન આપવું, આપત્કાળ વિના અશિહોત્ર
માટે ચંદણ કરેલા અગ્નિનો પ્રમાદને લીધે પરિત્યાગ, નિપિદ્ધ વૃદ્ધિથી
(બ્યાજવંટાથી) જીવન, લવણનું ઉત્પાદન, નિંદિત (અસત્પુરૂષ થકી કે
અસત્માર્ગથી મેળવેલા) દ્રવ્યથી ઉપજીવન, જેઓ ન યાગ કરાવા યોગ્ય
પ્રાણ હીનજાતિ શૂદ્રાદિક છે તેમને યજન કરાવવું, માતાપિતા મૃતનો ત્યાગ,
કન્યાને દ્રુપણ, (આંગળી આદિકવડે તેણીની યોનિનું વિદારણ) અન્યશાસ્ત્રા-
દિકમા પ્રીતિ થવાને લીધે પોતે ભણેલા વેદનો ત્યાગ, (અનધ્યયન) ગુરૂ
થકી અન્યત્ર હુટિલતા (ત્રણ કરણની એક રૂપતાનો અભાવ ઠગઇ આદિક)

॥૮૪॥ કૌટિલ્યં વ્રતલોપશ્ચ સ્વાર્થપાકપરિક્રિયા । મધપત્રીસેવનં ચ
 રુયોપધિભ્યાં ચ જીવનમ્ ॥૮૫॥ હિંસ્રયન્નવિધાનં ચાણદશ
 વ્યસનાનિ ચ । શૂદ્રપ્રેયં હીનસખ્યમસચ્છાસ્ત્રવિનોદનમ્ ॥૮૬॥
 આકરેષ્વધિકારિત્વં નિત્યકર્મવિવર્જનમ્ । અનાશ્રમસ્થિતિઃ પુંસિ
 મૈથુન્યં દુષ્પ્રતિગ્રહઃ ॥૮૭॥ एतेषामुपपापानां प्रत्येकं शान्तये द्विजः ।
 व्रतं त्रैमासिकं कुर्याद्यमैश्च नियमैर्भुतः ॥૮૮॥ ब्रह्मचर्यं दया क्षान्ति-
 र्दानं सत्यमकल्कता । अहिंसाऽस्तेयमाधुर्यं दमश्चेति यमाः स्मृताः
 ॥૮૯॥ स्नानमौનોपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहः । नियमा गुण-
 शुश्रूषा शौचाक्रोधाग्रमादताः ॥૯૦॥ यावકં મક્ષયેન્માસં દ્વૌ માસૌ

કરવી, આદરેલા વ્રતનો પ્રમાદને લીધે લોપ કરવો, સ્વોદરપૂરણભાટે પાક
 કરવો, (દેવપિતૃયથે કરવાની શુદ્ધિ વિના કેવળ સ્વાર્થે રસોઇ બનાવવી)
 મધપાન કરનારી પોતાની સ્ત્રીનું સેવન, સ્ત્રીવડે જીવન કરવું, (અકાર્યા-
 ચરણમાં સ્ત્રીને પ્રવર્તાવીને તેનાથી મળેલા ધનથી કે પિતાના વરથકી અને
 મળેલા ધનથી જીવન કરવું) વશીકરણાદિ ઔપધિવડે જીવન ચલાવવું,
 જળ બાણુઆદિક હિંસાકારક યંત્રો કરવાં, મૃગયા આદિક અઢાર વ્યસનો,
 પગાર આદિક ગ્રહણ કરવાપૂર્વક શૂદ્રની સેવા (નોકરી) કરવી, વર્ણુથી
 અને ગુણુથી નીચની સાથે સખાપણું, બૌદ્ધ ચાર્વાક કૌળ આદિક અસ-
 ચ્છાસ્ત્રોના વારે વારે દર્શન પઠન પાઠનાદિકવડે વિનોદ કરવો, સુવર્ણાદિકની
 ખાણોમાં રાજની આસાથી અધિકાર કરવો, સ્નાન સંધ્યાદિ નિત્યકર્મોને
 ત્યાગ, અનાશ્રમી-ક્રોધપણુ આશ્રમમાં ન રહેવું, પુરૂષમાં મૈથુનાચરણ,
 અસત્પ્રતિયહ કરવો, આ ઋણાનપાક્રિયા આદિક ઉપપાપોની પ્રત્યેકની
 પ્રશાંતિભાટે યમનિયમોએ સંપન્ન થઈ ત્રણ માસપર્યંત વ્રત કરે ॥૮૨-૮૮॥
 હવે સમય પ્રાયશ્ચિત્તોમાં સાધારણ યમનિયમોને કહે છે-બ્રહ્મચર્ય દયા
 શાંતિ દાન સત્ય અહુટિલતા અહિંસા, અસ્તેય માધુર્ય અને ઇન્દ્રિયદમન,
 આ યમો કહ્યા છે. સ્નાન-આશ્વશૌચ મૌન ઉપવાસ લગવતપૂર્ણ સ્વાધ્યાય
 ઉપસ્થનિયહ ગુરુશુશ્રૂષા શૌચ-આલ્પંતર શુદ્ધિ, અક્રોધ અને અપ્રમાદતા,
 આ નિયમો કહ્યા છે ॥૮૯-૯૦॥ ત્રૈમાસિક વ્રતનું સ્વરૂપ કહે છે-ત્રી

ચ જિતેન્દ્રિયઃ । શાકં હવિષ્યં વાઽશ્રીયાન્મિતં તદ્વિક્ષિતં સઘ્ન
 ॥૧૧॥ અશક્તેન તુ કર્તવ્યં માસં ચાન્દ્રાયણવ્રતમ્ । કૃષ્ણમન્ત્રજ-
 પોપેતં સર્વપાતકનાશનમ્ । ॥૧૨॥ તપો વિના નૈવ ભવેન્નરાણાં
 પાપસ્ય નાશઃ સ્વલુ વિપ્રવર્ય ! । અઘસ્ય યસ્યાત્ર ન નિષ્કૃતં નરઃ
 કરોતિ તદ્વુષ્ટિમમુત્ર ભુક્તે ॥૧૩॥ इति श्रीमत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
 धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे प्रायश्चित्तविधौ उपपातकप्रायश्चित्तनिरूपण-
 नामा पद्मचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—एतन्न्यूनानि पापानि प्रकीर्णख्यानानि सन्ति
 च । प्रायश्चित्तं विनाऽमुत्र पीडयन्ति हि तान्यपि ॥१॥ द्विजो यो
 प्रथम ऐकभास लतेन्द्रिय यद्येकवार मित यावकमात्र (કેવળ જવનો
 સાથવો) ને જમે. તે પછી બે માસ શાકમાત્રને જમે. તેમાંપણ અશક્ત હવિ
 ષ્યાત્રને જમે. તેમાંપણ અશક્ત ભિક્ષાપ્રાપ્ત અત્રને મિત એકવાર જમે ॥૬૧॥
 ત્રૈભાસિક વ્રતાચરણમાં અશક્ત જનેતો એક માસ શ્રીકૃષ્ણમન્ત્રજપપૂર્વક
 સર્વપાતકનાશક ચાન્દ્રાયણવ્રત કરવું ॥૬૨॥ હે વિપ્રવર્ય ! તે તે પાપોમાં
 કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપશ્ચર્યા વિના નરોના પાપોનો પ્રક્ષય નજ થાય. જેણે
 જે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આ લોકમાં કર્યું નથી તેને તે પાપનું ચમચાતનારૂપ
 રૂપ પરલોકમાં અવશ્ય લોગવવું પડે છે ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
 ...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ ઉપપાતકપ્રાયશ્ચિત્ત-
 નિરૂપણનામા પંચચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૫॥

૧અધ્યાય ૪૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર આ ઉક્ત પાપોયકી ન્યૂન પ્રકીર્ણ
 નામનાં ખીલ પાપો છે, તે પણ પ્રાયશ્ચિત્તના આચરણ વિના કર્તાને પર-
 લોકમાં પીડેજ છે ॥૧॥ જે દ્વિજ યજ્ઞશેષ એવાપણ માસને અજ્ઞાનથી
 ભક્ષણ કરે તે તો ચાન્દ્રાયણવ્રત કરે. અન્યથા તેની શુદ્ધિ ન થાય. યદ્યપિ

૧ આ અધ્યાયમા પ્રકીર્ણ પાપ અને અત્યધિક પાપોના પ્રાયશ્ચિત્તનું નિરૂપણ
 કર્યું છે

મક્ષયેન્માસં યજ્ઞશેષમપિ ક્વચિત્ । સ તુ ચાન્દ્રાયણેનૈવ શુદ્ધિમાપ્નોતિ
નાન્યથા ॥૨॥ ઉદકયા બ્રાહ્મણી સ્પૃષ્ઠા પ્લુવેન પતિતેન વા । ચાન્દ્રા
યણેન શુદ્ધયેત્સા દ્વિજાનાં ભોજનેન ચ ॥૩॥ યોઽઘાદુચ્છિદ્રમ
ઘ્રાઘ પીતશેષં જલ પિબેત્ । આત્યં પિબેચ્ચ ઘોચ્છિદ્રં વિપ્રશ્ચાન્દ્રા
યણં ચરેત્ ॥૪॥ વાસાસિ ઘાઘતો યત્ર પતન્તિ જલવિન્દવ । રજ
કસ્ય શિલાઙ્કં તજ્જલં પીત્વૈન્દવં ચરેત્ ॥૫॥ સાન્નિ. સન્પશ્ચયજ્ઞાન્યો
ન કુર્વોત દ્વિજાઘમ । દ્વિજો યોઽસ્યાન્નમશ્રીયાત્સ કુર્યાદેન્દવ

સ્મૃતિયોમા યજ્ઞશિષ્ઠ માસ લક્ષણુની અનુભતિ આપી છે, તથાપિ યજ્ઞમા
નાદિકથકી બીજા જેઓ યાગમા સળધ'ધરાવતા ન હોય તેમના પ્રતિ આ
પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે અથવા શ્રીતયાગથકી બીજા જે યાગ તેના શેષલક્ષ
ણુમા આ શાસ્ત્ર પ્રવર્તે છે વસ્તુતાએતો જે હિંસાગર્ભિત યાગ તે મનાધિકારી
સમધિક રજેગુણીઓના પ્રતિ પ્રવર્તે છે, તો તેનુ અવશિષ્ટ જે માસ તેનુ
લક્ષણુપણુ તેમના પ્રતિજ અભ્યનુસાર આપેલું છે, માટે સમધિક સત્ત્વગુણી
ઉત્તમાધિકારીઓના પ્રતિ આ મૂળ વચન પ્રવર્તે છે માટેજ 'ક્વચિત્ આ
પદનુ પણ સ્વારસ્ય આવે છે, ઉત્તમાધિકારિઓને યજ્ઞશેષ માસલક્ષણુનો
પ્રસંગ નથી, 'ક્વચિત્' અજ્ઞાનથી કે પ્રમાદથી કે સગદોષથી તેનો પ્રસંગપ્રાપ્ત
થતા આદ્રાયણુ કરે, એવો ભાવ છે ॥૨॥ રજસ્વળા બ્રાહ્મણીને જે ચક્રાળનો
કે પતિતનો સ્પર્શ થયો હોય તો તેણી આદ્રાયણુવ્રત કરે અને બ્રાહ્મ
ણોને જમાડે તેથી તે શુદ્ધ થાય ॥૩॥ જે વિપ્ર ઉચ્છિદ્ર અન્નાદિમ્ને જમે
કે પીતા અવશેષ રહેલા જળને પીવે કે ઉચ્છિદ્ર ઘૃતને પીવે તે આદ્રાયણુ
વ્રત કરે ગુરુઆદિકના ઉચ્છિદ્રલક્ષણુમા દોષ નથી, 'વિતુર્જ્યેષ્ઠસ્ય ચ મ્નાતુ
રુચ્છિદ્ર મોઝ્ય' આવી આપસ્તમ્ય સ્મૃતિ છે તો આ વચન પિતાઆદિક
થકી લિન્નવિષયવાળુ બાણુવુ એમ મિતાક્ષરમા કહ્યું છે ॥૪॥ વજ્રોને ધોતા
ધોબીએ ધોવાતા વજ્રના જળબિંદુઓ જે જળમા પડે છે તે વજ્રધોવાની
શિયાની સમીપમા ચોમેર વર્તતા જળને પીવે તો આદ્રાયણુવ્રત કરે ॥૫॥
જે અગ્નિસહિત હોધને પણ પાચ મહાયજ્ઞોને કરે નહિ તે દ્વિભાધમના
અન્નને જે દ્વિજ ખાય તે આદ્રાયણુવ્રત કરે ॥૬॥ વેશ્યાઓનુ અન્ન, ગણુ

વ્રતમ્ ॥૬॥ ગણિકાગણયોરન્નં યદન્નં ચદુયાજિનામ્ । મહાપાતકિ-
નામન્નં ભુક્ત્વા ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥૭॥ દુગ્ધં સલવણં ભુક્ત્વા દધિ-
સત્તુંસ્તથા નિશિ । ઉપપાતકિનામન્નં ભુક્ત્વાપીન્દુવ્રતં ચરેત્ ॥૮॥
સંસ્કારાન્નં ચ પ્રેતાન્નમતિનીચાન્નમેવ ચ । ભુક્ત્વા કુર્યાત્તપ્તરુચ્છં
સૂતકાન્નં તથા દ્વિજઃ ॥૯॥ ભુક્ત્વાન્નં સૈરિણીનાં ચ તથા શય્યા-
સનાદિષુ । ભુક્ત્વા દ્વિજઃ પ્રકુર્વાત પ્રાજાપત્યં સ્વશુદ્ધયે ॥૧૦॥
ચળ્હાલકૂપિકાદમ્બુ પીત્વાઽહ્વાનાદ્વિજાતયઃ । ગોમૂત્રયાવકાહારાઃ
શુદ્ધેયુર્દિવસૈત્થિભિઃ ॥૧૧॥ અકામતો જાતિદુષ્ટપલાળુલશુના-
દિકે । અમદ્યે ભક્ષિતે કુર્યાત્તપ્તરુચ્છં વ્રતં દ્વિજઃ ॥૧૨॥ ત્વઙ્કારં તુ
ગુરોઃ કૃત્વા હુઙ્કારં ચ ગરીયસઃ । પ્રસાદૈતાવનશ્ચન્ સ્યાત્સ્નાત્વા
શુદ્ધેદ્વિજોત્તમઃ ॥૧૩॥ તાડયિત્વા તૃષ્ણેનાપિ રક્ત્વા વાયધ્ય કઙ્કન ।

અન્ન (ગણુશબ્દથી નટવર્ગ લેવો) અથવા ગણુ જે અનેકજનસમુદાય તેણે
આપેયુ અન્ન, બહુયાજીઓનું (આમયાજીઓ) અન્ન અને મહાપાતકિઓના
અન્નને જે જમે તો ચાદ્રાયણુવ્રત કરે ॥૭॥ સમુદ્રના લવણે સહિત દુધને
પીવે તથા રાત્રિએ દહીમિશ્રિત સાથવો જમે તથા ઉપપાતકિઓના અન્નને
જમે તો ચાદ્રાયણુવ્રત કરે ॥૮॥ ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર નિમિત્તનું અન્ન, પ્રેત
શ્રાદ્ધનું અન્ન, ધોળી મોચી આદિક અતિનીચોનું અન્ન તથા સૂતકિઓના
અન્નને જમે તો દ્વિજ તપ્તકૃત્ત્રવ્રતને કરે ॥૯॥ સ્વૈરિણી સ્ત્રીઓનું અન્ન
જમે તથા શય્યા આસન આદિકમા બેસીનેજ જમે તો તેની શુદ્ધિમાટે
દ્વિજ પ્રાન્તપત્નવ્રત કરે ॥૧૦॥ ચડાળના હુવાથકી અને ચડાળના વાસણુ-
થકી જળનું પાન કરે તો દ્વિજ ત્રણ દિવસપર્યંત ગોમૂત્રમિશ્રિત જવના
સાથવાને જમનારો થાય તેથી તેની શુદ્ધિ થાય ॥૧૧॥ દ્વિજ જાતિદુષ્ટ
દુગળી લસણુ આદિક અલક્ષ્યનું લક્ષણુ અન્નણુથી કરે તો તપ્તકૃત્ત્રવ્રતને
કરે જાણીને લક્ષણુ કરવામા તો સુરાપાનસમખણુ પ્રથમ કહી ગયા છે
॥૧૨॥ ગુરુ કે ગરીયાન્-પોતાથકી ઉત્કૃષ્ટ વિપ્રાદિજનનું હુંકારા હુંકારાવડે
અપમાન કરે તો દ્વિજોત્તમ તત્ક્ષણુ પરિતાપ પામી તેમને પ્રણિપાતાદિવડે
પ્રસન્ન કરી સ્નાન કરીને એકદિન ઉપવાસ કરે તેથી તે શુદ્ધ થાય ॥૧૩॥

વિવાદેનાપિ નિર્જિત્ય તં પ્રસાદ્ય વિશુદ્ધયતિ ॥૧૪॥ યજ્ઞોપવીતેન
 વિના યે કુર્યુર્ભોજનં દ્વિજાઃ । ત્રિદ્વ્યેકાહાનિ તે કુર્યુરુપવાસાનનુ
 ક્રમાત્ ॥૧૫॥ અહ્નુલ્યા દન્તધાવં ચ પ્રત્યક્ષલવણાદનમ્ । મૃત્તિ
 કામક્ષણ વૃત્વા પાદકૃચ્છં વતં ચરેત્ ॥૧૬॥ અપેયપાનાસ્પૃષ્ય
 સ્પર્શાદીનિ ચ ભૂરિશઃ । પ્રકીર્ણપાપાનિ વિપ્ર ! સન્ત્યજેકવિધાનિ
 હિ ॥૧૭॥ ગૌરવ લાઘવં તેપાં દૃષ્ટ્વા પૃષ્ટ્વા દ્વિજોત્તમાન્ । પ્રાયશ્ચિત્ત
 પ્રકુર્વોત સ્વસ્વપાપાનુસારતઃ ॥૧૮॥ વિપ્રાદેકૈકપાદોનં ક્ષત્રિયાદે
 વિંશોદનમ્ । ગૃહસ્થાચ્ચ તથા ક્ષેયં વર્ણ્યાદેર્દ્વિગુણાદિ તત્ ॥૧૯॥
 સાધવસ્ત્યાગિનો યે સ્યુર્વેણવાસ્તૈસ્તુ વાઙ્મવ ! । પ્રાયશ્ચિત્ત મહા
 ઘાદે. કર્તવ્યં વ્રહ્મચારિવત્ ॥૨૦॥ સૂક્ષ્મપાપેષુ સર્વેન પ્રાયશ્ચિત્ત

ગુરુ અને ગરીયાન્ થકી બીજા જે કોઇપણ જનને ઘાસની શગીમાનથીપણ
 તાડન કરે કે દોરડીથી બાધે કે વાગ્વિવાદથી વિણતે તો તે દૂષિત જન તે
 દોષના નિવારણ માટે તેમને પ્રસન્ન કરે તેથી આ તે દોષથકી નિશુદ્ધ થાય
 છે ॥૧૪॥ યજ્ઞોપવીત વિના વિપ્ર ભોજન કરે તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે
 ક્ષત્રિય જે કરે તો બે દિવસ ઉપવાસ કરે વૈશ્ય કરે તો એકદિન ઉપવાસ
 કરે ॥૧૫॥ તર્જની આગળીવડે દાતને ઘસે કે પ્રત્યક્ષ લવણુ જમે કે
 મૃત્તિકાલક્ષણુ કરે તો પાદકૃચ્છ્રમતને કરે (અહીં પ્રત્યક્ષ પદ લીધું છે તો
 હળદર ૭૩ મરચા આદિકે મિશ્રિત લવણુના લક્ષણુમા દોષ નથી) ॥૧૬॥
 હે વિપ્ર ! અપેય-નિષિદ્ધ ખર ઉઘ્ઠ બતિના દુધનુ પાન, અસ્પૃશ્ય-
 નાસ્તિક મ્લેચ્છ આદિકનો સ્પર્શ, ખર ઉઘ્ઠ ઉપર બેસવું, નગ્નસ્નાન, દલાદિ
 અનેક પ્રકારના પ્રકીર્ણક પાપો છે ॥૧૭॥ તે પાપોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત ગૌરવ
 લાઘવ વિચારપૂર્વક ધર્મતત્ત્વજ્ઞ દ્વિજોત્તમોને પુછીને તેમની અનુમતિપ્રાપ્તે
 પોતપોતાના પાપને અનુસારે કરવું ॥૧૮॥ જે પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું તેમા
 વિપ્રની અપેક્ષાએ એકપાદ ન્યૂન પ્રાયશ્ચિત્ત ક્ષત્રિયે કરવું તે થકીપણ એકપદ
 ન્યૂન વૈશ્યે કરવું તથા બ્રહ્મચારિપ્રમુખોએતો ગૃહસ્થ વિપ્રની અપેક્ષાએ
 દ્વિગુણાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૧૯॥ હે વિપ્ર ! જે ત્યાગધર્મનિષ્ઠ (દીક્ષ
 વિશેષને પામેલા) વૈષ્ણવ સાધુઓ હોય તેમણે તો મહાપાપાદિકનુ પ્રાય

મુપોપણમ્ । દિનમેકં પ્રકુર્વાંત બ્રહ્મચર્યાદિભિર્યુતઃ ॥૨૧॥ દેશં
કાલં વયઃ શક્તિં પાપં ચાવેક્ષ્ય યત્નતઃ । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકલ્પ્યં સ્યાદ્યત્ર
ચોક્તા ન નિષ્ફુતિઃ ॥૨૨॥ વિષ્ણુનામોક્તિસહિતં પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રક-
લ્પયેત્ । ભવેત્તેનેવ ફલદં વૈગુણ્યરહિતં ચ તત્ ॥૨૩॥ આત્યન્તિકી
વિશુદ્ધિસ્તુ તદ્વામરહિતેન ન । પ્રાયશ્ચિત્તેન તત્કુર્યાન્નામોચારણ-
સંયુતમ્ ॥૨૪॥ નારાયણ ! હરે ! કૃષ્ણ ! રામ ! ગોવિન્દ ! માધવ ! ।
इत्यादि प्रवदेदादौ मध्ये चान्ते क्रियाकृतौ ॥२५॥ अथात्यधिक-
पापानि कथयामि समासतः । पुंसां स्त्रीणां वैष्णवानां द्रोहो

શ્ચિત્ત બ્રહ્મચારિઓની પેઠેજ કરવું ॥૨૦॥ સર્વત્ર સૂક્ષ્મ પાપોમાં તો
બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ યુક્ત થઈ એકદિન ઉપોપણરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૨૧॥
જે જે પાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું હોય તેમાં સર્વત્ર દેશ-હિમાલયની
નજીકમાં વર્તતો દેશાદિક, કાળ-અતિશીતઆશ શિશિરાદિક, વય-પોતાની
ખાટય વાર્ધક્યાદિ અવસ્થા, શક્તિ-પોતાનું દેહસામર્થ્ય અને પાપનો
વિમર્શ કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત તર્ક કરી લેવું ॥૨૨॥ સર્વ ક્રોધ પ્રાયશ્ચિત્ત વિષ્ણુ-
નામોચારણપૂર્વકજ કરવું, કારણ કે સર્વ ક્રોધ કર્મોનું સાદ્ગુણ્ય તેનાથીજ
થાય છે અન્યથાતો તેમનું વૈગુણ્યજ થાય (વૈગુણ્યતો પ્રબળ કાળદેશ-
કર્માતરના રોકવાથી કાર્ય કરવામાં અસમર્થતારૂપ લાગુવું) ॥૨૩॥ આત્ય-
તિષ્ઠી વિશુદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણનામોચારણે રહિત પ્રાયશ્ચિત્તથી થતીજ નથી. તો
અવશ્ય ભગવન્નામોચારણે સહિતજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૨૪॥ તે ભગવાનનાં
નારાયણ હરિ કૃષ્ણ રામ ગોવિન્દ માધવ ઇત્યાદિ અવલુભધુર પાવનપાવન
નામો છે, તે નામોને સંજોધનરૂપે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ ક્રિયાના આદિભાગમાં મધ્ય-
ભાગમાં અને અંતભાગમાં ઉચ્ચારણ કરે ॥૨૫॥

હવે અત્યધિક પાપો અને તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તોનું સંક્ષેપથી નિરૂપણ કરું છું
તે સાંભળો. વૈષ્ણવ (વિષ્ણુમાં અનન્ય નિધાને પામેલા) નરનારીઓનો
દ્રોહ, (તેમના પ્રાણ ધન માન હરવું તે) નિંદા, (તેમના ગુણોને પણ
દોષરૂપે વર્ણવવા) ભર્ત્સન, (નિમિત્ત વિનાપણુ તેમને તિરસ્કાર કરવો)
હરિની કે હરની નિંદા, (તેમના તેમના એકાંતિકલકપણાના અભિમાનને

નિન્દા ચ ભર્ત્સનમ્ ॥૨૬॥ હરેર્હરસ્ય વા ગર્હાં પ્રતિમાપણ્ડનં તયોઃ ।
 શાલગ્રામજ્યોતિર્લિંગાવદ્વા વેદસ્ય સ્પણ્ડનમ્ ॥૨૭॥ બુદ્ધિપૂર્વં દેવ-
 વિપ્રગોતીર્થક્ષેત્રનિન્દનમ્ । અનાથપ્રાણિનાં દ્રોહઃ સતીદ્રોહાદિ-
 કાનિ ચ ॥૨૮॥ પતત્પાતકકર્તૃણાં દર્શને બુદ્ધિપૂર્વકમ્ । સ્પર્શનાદાં
 ચ વિશેયં પાદચ્છદ્રં વ્રતં નૃણામ્ ॥૨૯॥ પતેપાં પાતકાનાં તુ પ્રાય-
 થિચ્છેન કર્મણા । સદ્ગિર્મહર્પિભિર્નોક્તા નિષ્કૃતિઃ ક્વાપિ સત્તમ !
 ॥૩૦॥ આગઃ કુર્યાદસૌ ચેપાં તેપામેવ પ્રસાદનાત્ । શુદ્ધિરસ્ય તુ
 વિશેયા નાન્યોપાયેન કેનચિત્ ॥૩૧॥ પ્રાયથિત્તમિદં પ્રોક્તં સ્વપાપે
 વિદિતે પરેઃ । રહસ્યે તુ પ્રકુર્વોત જપં દાનં સ્વશક્તિતઃ ॥૩૨॥
 મહાપાપે વર્ષમેકમુપપાપે તદર્ધકમ્ । પૌરુષં પ્રજપેત્સૂક્તં મધ્યાહ્ન-
 વધિ સોઽન્વહમ્ ॥૩૩॥ મહાપુરુષવિદ્યાં વા ગાયત્રીં વા દ્વિજા-

લીધે પોતાએ અનુપાસ્ય દેવતાની ગર્હાં) તેવા અભિમાનથી કરાતા વિદ્રેષને
 લીધે પોતે અનુપાસ્ય શિવાદિ પ્રતિમાનું ખડન, તેજ હેતુથી શાલગ્રામ કે
 જ્યોતિર્લિંગની અવગુણના તથા વેદનું ખડન, બુદ્ધિપૂર્વક દેવ ભૂદેવ ગાય
 તીર્થ ક્ષેત્રની નિંદા, અનાથ પ્રાણિઓનો દ્રોહ, પતિવ્રતાનો દ્રોહ, પુરાણ-
 દિકનું ખડન, ભગવાનને નિરાકાર કહેવા, ઇત્યાદિક અત્યધિક પાપો છે
 ॥૨૬-૨૮॥ આ અત્યધિક પાપોને કરનારાઓનું શુદ્ધિપૂર્વક દર્શન કે સ્પર્શ-
 નાદિક જો કરે તો તે નરોને પાદચ્છદ્રત પ્રાયથિત્ત કરવાનું કહ્યું છે ॥૨૯॥
 હે સત્તમ ! આ અત્યધિક પાપોનું પ્રાયથિત્ત મહર્પિઓએ કોઈપણ ગ્રંથમાં
 કહ્યું નથી. માટે આ પાપોનું પ્રાયથિત્ત જે વૈષ્ણવાદિકનો અપરાધ ક્યો
 હોય તેમનેજ પ્રસન્ન કરવાથી બીજું નથી. તેમને રાજી કરે તો અપ-
 રાધિની શુદ્ધિ થાય છે ॥૩૦-૩૧॥

જે પ્રાયથિત્ત તેતે પાપમાં પ્રથમ કહ્યું તે સર્વ પોતાનું પાપ બીજ
 જનોના ભણવામાં આવતાંજ ભણવું. જો પોતાનું પાપ રહસ્ય હોય (બીજ
 જનો ન ભણી ગયા હોય) ત્યારે તો યથાશક્તિ જપ કરવો અને દાન
 કરવું ॥૩૨॥ જપનો પ્રકાર કહે છે-તેમાં બ્રહ્મહત્યાદિ મહાપાપમાં એક વર્ષ
 પ્રતિદિન મધ્યાહ્નપર્યંત 'સહસ્રશીર્ષા' ઇત્યાદિ સોળ મત્રાત્મક પુરૂષસૂત્રને

તયઃ । જપેયુરન્વહં સ્નાત્વા યમૈર્યુક્તા મિતાશનાઃ ॥૩૪॥ નામમન્ત્રં
 ભગવતો વિષ્ણોર્વા પ્રયતોઽન્વહમ્ । અયુતાર્થે જપેન્મૂર્તિં તસ્ય
 પદ્યન્સિચરેક્ષણઃ ॥૩૫॥ ગૌરવં લાઘવં દૃષ્ટ્વા સ્વપાપસ્ય સુધીઃ
 પુમાન્ । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્વોત યથાકાલં સમાહિતઃ ॥૩૬॥ ઇતિ
 સંક્ષેપતઃ પ્રોક્તા પાતકાનાં તુ નિષ્કૃતિઃ । વિશેષો મુનિભિશ્ચાસ્યા
 બહુધાઽન્યત્ર દર્શિતઃ ॥૩૭॥ યસ્ય પાપસ્ય કુર્વોત નિષ્કૃતિં હ્યન
 માનવઃ । તત્કલં નૈવ બુઝીત પરલોકે યમાલયે ॥૩૮॥ પાપં કૃત્વા
 ગૃહસ્યથ્થ યદિ કુર્યાન્ન નિષ્કૃતિમ્ । ધર્મિષ્ઠઃ કારયેદ્રાજા તેનૈવ સ
 પતિર્યતઃ ॥૩૯॥ બ્રહ્મચારિવનિયતિહરિભક્તેષુ ભૂપતેઃ । નાશા પ્રવ-
 ર્તતેઽતસ્તૈઃ કાર્યં યમમયાત્સ્વયમ્ ॥૪૦॥ યત્ર ત્વદ્વિપ્રવેશો વા કર્મા-

જપે. ઉપપાપમાં તો તે થકી અર્ધ (૭ માસ સુધી) જપે ॥૩૩॥ અથવા
 તો પ્રતિદિન સ્નાન કરી યમનિયમસંપન્ન થઇ, મિતાહારી થઇ 'જિતં સે
 પુણ્ડરીકાક્ષ' આ સ્તોત્ર૩૫ મહાપુરૂષવિદ્યાને અથવા ગાયત્રીમંત્રને દ્વિત્વ-
 તિઓ જપે ॥૩૪॥ અથવા પ્રતિદિન યમનિયમતત્પર થઇ પ્રતિમારૂપ ભગ-
 વાન્ હરિની આગળ બેસીને તેમાં સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને તેમના 'ધ્વીકૃષ્ણાય
 નમઃ નારાયણાય નમઃ' આવા નામમંત્રને પાંચ હજાર વાર જપે ॥૩૫॥
 સુશુદ્ધિ પુરૂષ સર્વત્ર રહસ્ય પાપમાં ગૌરવ લાઘવ પોતેજ વિચારીને યથા-
 સમય સાવધાન થઈ પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે ॥૩૬॥ હે બ્રહ્મન્ ! આ પ્રકારે
 સંક્ષેપમાં પાપોના પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રકારો કહ્યા. આમાં વિશેષતઃ તેતે મુનિઓએ
 બહુધા બેદો પ્રદર્શાવ્યા છે તે તેથકી જણાવ્યા ॥૩૭॥ જે પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને
 આ લોકમાં જે માનવ કરે તે પરલોકમાં નરકદુઃખને નજ પામે. અન્યથાતો
 તે પાપકૃળ નરકમાં તેણે ભોગવવુંજ પડે ॥૩૮॥ જે ગૃહસ્થ પાપ કરીને
 પ્રાયશ્ચિત્તને કરે નહિ તો ધર્મનિષ્ઠ રાજા તેની પાસેજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવે.
 પોતાના શાસનબળથી તેને બળાત્ નિયોજીને પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવે, કારણ કે
 રાજા પ્રજાઓનો પતિ છે ॥૩૯॥ જે બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થ સંન્યાસીઓ છે
 અને જે ભગવદેકબ્રહ્મ વૈષ્ણવો છે તેમણે તો દંડધર યમના પ્રશાસનબળને
 વિચારીને પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પોતેજ કરવું. કેમતો એમને વિશે

ન્યન્મૃત્યુદાયકમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તં મયા પ્રોક્તં તત્તુ પ્રાચાં મતેન વૈ ॥૪૧॥ તસાત્તાદૃક્સ્થલે દ્વેયં યાવજ્જીવં તપો દ્વિજ ! । આત્મઘાતસ્ય દોષત્વાદિદમેવ કલૌ હિતમ્ ॥૪૨॥ આવશ્યકે સદ્ક્રુટે તુ પ્રાપ્તે લોક-
પ્રપાદિકે । વસેદ્દેશાન્તરં ગત્વા ન તુ જહ્યાત્કલેવરમ્ ॥૪૩॥ ગ્રામ્યં
સુયં વૈપયિકં તુ હિત્વા ક્ષેત્રસ્થિતોડ્યાચિતધાન્યવૃત્તિઃ । દિવા ચ
રાત્રૌ હરિમેવ શક્ત્યા ભજેત્સ નદ્યાશ્ચિલપાતકઃ સ્યાત્ ॥૪૪॥ इति
श्रीसत्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे प्रायश्चित्तविधौ
प्रकीर्णपातकात्यधिकपातकप्रायश्चित्तनिरूपणनामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—અથ ચાન્દ્રાયણાદીનાં વ્રતાનાં લક્ષણાન્ય-

રાજ સમર્થ થતો નથી ॥૪૦॥ જે પાપમાં અશ્વિપ્રવેશરૂપ કે બીજું પ્રાણ-
વિપત્તિરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત મેં પ્રદર્શાવ્યું છે તેતો પુરાતન મુનિઓના મતને
અનુસરીને જાણવું, કે દ્વિજ ! માટે વસ્તુતાએ તેવા સ્થળમાં યાવજીવ
તપન પ્રાયશ્ચિત્ત મને અભિમત છે, દેહત્યાગથી કશું શ્રેય નથી,
દેહવિનાશ ન થાય એવા પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપનું શોધનજ કદયાણુમાટે છે.
આત્મઘાત નામનો દોષ અતિગ્રમણ છે માટે કળિમાં આજ હિતકારી
માન્યું છે ॥૪૧-૪૨॥ જે પાપની અધિકતાથી જીવિતધારણમાં લોકલાજ
આવે કે દેશમાં યત્કિચિત્ બીજું સંકટ આવે ત્યારેપણ તે દેશનો
પરિત્યાગ કરી અપરિચિતજનવાળા સ્થાનમાં ગુપ્તપણે રહે. પણ દેહપાતને
નજ કરે ॥૪૩॥ દેશાંતરમાંપણ પુણ્યક્ષેત્રવિષે રહીને, ગ્રામ્ય વૈપયિક
સુખનો ત્યાગ કરી, યાચના વિના યદૃચ્છાથી મળેલા ધાન્યથી જીવન
ચલાવતો થકો અહર્નિશ હરિનેજ લજવાથી સમસ્તપાપે રહિત થઇ જાય
॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિ-
ત્તવિધૌ પ્રકીર્ણપાતકાત્યધિકપાતકપ્રાયશ્ચિત્તનિરૂપણનામા ષટ્-
ચત્ત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

અધ્યાય ૪૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે વિપ્રવર ! સાંભળો, હવે પાપશોધકપણે

• ૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને પ્રાયશ્ચિત્તપ્રકરણમાં કહેલા ચાન્દ્રાયણાદિ મનોનાં
લક્ષણનું નિરૂપણ કર્યું છે.

હમ્ । પાપશોધનહેતૂનાં પ્રોક્તાનિ મુનિર્મિર્વે ॥૧॥ તિથિવૃદ્ધ્યા
શુદ્ધપક્ષે ગ્રાસાનામલકોપમાન્ । પક્ષકવૃદ્ધ્યા ભુજીત હાસયેચ
સિતેતરે ॥૨॥ ચરમૈશ્વં સક્લકળા યાવક. શાકમેવ ચ । પયો દધિ
ઘૃતં મૂલં ફલં પાનીયમેવ વા ॥૩॥ ઉત્તરોત્તરશસ્તાનિ હર્વીપ્યે-
તાનિ તત્ર તુ । યથાસ્વશક્ત્યન્યતમં વ્રતી ભદયે પ્રકલ્પયેત્ ॥૪॥
અમાયાં નેવ ભુજીત તિથિવૃદ્ધો તુ પોઢશ । ગ્રાસાસ્તિથિક્ષયે ચ
સ્યુશ્વતુર્દશ યથાતિથિ ॥૫॥ યવમધ્યામિયં પ્રોક્તં વ્રતં ચાન્દ્રાયણં

કહેલા યાદ્રાયણાદિ વ્રતોના લક્ષણો મહર્ષિઓએ કહેલાનું હું નિરૂપણ કરું છું
॥૧॥ તેમા યાદ્રાયણનું અહુધા અહુ પાપોમા સાધારણ્ય હોવાથી પ્રાધાન્ય છે
માટે તેનું પ્રથમ નિરૂપણ કરું છું-શુદ્ધપક્ષની પ્રતિપદાને પ્રારભીને પૂર્ણિમા
પર્યંત તિથિવૃદ્ધિક્રમથી (ચદ્રકળાવૃદ્ધિપ્રયુક્ત જે તિથિક્રમ તેને અનુસારે)
ગ્રાસોને વધારે (શુદ્ધ પ્રતિપદાએ એક ગ્રાસ જમે, દ્વિતીયાએ બે ગ્રાસ,
તૃતીયાએ ત્રણ ગ્રાસ, ચાવા અનુક્રમથી વધારે) પછી કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિ
પદાને પ્રારભીને ગ્રાસોને એક એક અનુક્રમે અમાવાસ્યાપર્યંત ઓછા કરે,
તે આ યાદ્રાયણ કહ્યું છે આ ગ્રાસો મોટા લીવા આમળા જેવડા બણવા
॥૨॥ યાદ્રાયણમા જમવાના ગ્રાસમા દ્રવ્યનિયમ કહે છે-ચર-ઓસાત્યા
વિનાનો ભાત, લૈક્ષ-લિક્ષાપ્રાપ્ત અન્ન, સક્તુ-શેકેલા ઘઉં આદિકનું ચૂર્ણ,
(સાથવો) કણુ-શેકેલા કે નહિ શેકેલા ઘઉં, ચણા, મગ આદિકના કણો,
યાવક-જવનો સાથવો, શાક-દશ પ્રકારમાથી હરકોઈ શાક, પય-ગાયસેસ
માથી હરકોઈનું દુધ, દહી, ઘૃત, મૂળ કળ અને જળ, આમાથી યત્કિંચિત્
એકને યથાશક્તિ વ્રતી લક્ષ્ય ગ્રાસમા પ્રકટ્યે આ ચર આદિક હવિષ્યોમા
ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ સમજવા ॥૩-૪॥ એક એક ગ્રાસના દ્વાસમા અમા-
વાસ્યાએ નજ જમે-ઉપવાસ કરે જે તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તો સોળ
કોળીયા અને તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે ચૌદ કોળીયા થાય તેતો તિથિની
વૃદ્ધિદ્વાસને અનુસારે સમજી લેવું ॥૫॥ જવ જેમ મધ્યે સ્થૂળ હોય છે
અને આદિ અતમા કૃશ હોય છે એમ આ વ્રત ગ્રાસના વૃદ્ધિદ્વાસવડે
આદિ અતમા કૃશ અને કમશ મધ્યે સ્થૂળ છે માટે વદમધ્ય નામનું

ત્વિદમ્ । સર્વેપાપપ્રશમનં ધર્મવૃદ્ધિકરં તથા ॥૬॥ માસસ્ય કૃષ્ણ-
પક્ષાદૌ ગ્રાસાનઘાત્તુર્દશ । ગ્રાસાપચયમોજી સન્પક્ષશેષં સમા-
પયેત્ ॥૭॥ તથૈવ શુક્લપક્ષાદૌ ગ્રાસમેકં તુ ભક્ષયેત્ । ગ્રાસોપચય-
મોજી સન્ પક્ષં તં ચ સમાપયેત્ ॥૮॥ પિપીલિકામધ્યમિદં વ્રતં
ચાન્દ્રાયણં મતમ્ । યથારુચિ પ્રકુર્ચીત દ્વયોરન્યતમં પુમાન્ ॥૯॥
યથાકથશ્ચિત્પિણ્ડાનાં ચત્વારિંશચ્છતદ્વયમ્ । માસેનૈવોપમુજીત

ચાંદ્રાયણ કહ્યું છે. તે આ ચાંદ્રાયણ સમય પાપના પ્રશમનમાં સમર્થ તથા
ધર્મવૃદ્ધિ કર છે. (સપાપે અનુષ્ઠાન કરતાં પાપને નાશ કરે છે, નિધાપે
અનુષ્ઠાન કરતાં ધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે) ॥૬॥ પ્રકારાંતરે આજ વ્રતને નિરૂપે-
છે-માસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાએ પ્રારંભીને પૂર્ણિમાએ વ્રતને પરિપૂર્ણ
કરે. તેમાં કૃષ્ણપક્ષની પડવા તિથિએ ચૌદ કોળીયાને જમે, દ્વિતીયાએ
તેર જમે, તૃતીયાએ બાર જમે, આવા અનુક્રમે ગ્રાસોને એક એક ઓછા
કરતો જાય. મધ્યે આવેલી અમાવાસ્યાએ ઉપવાસ કરે. તેમજ શુક્લ
પક્ષને પડવે એક કોળીયાને જમે, દ્વિતીયાએ બે જમે, તૃતીયાએ ત્રણ
જમે, આવા અનુક્રમે ગ્રાસને એક એક વધારતો જાય, એમ બન્ને પક્ષને
પરિપૂર્ણ કરે. આ ચાંદ્રાયણ ક્રમશઃ ગ્રાસોના વૃદ્ધિહાસવડે મધ્યે ક્રમથી
કૃશતા અને બન્ને બાજુમાં ક્રમથી સ્થૂળતાને પામે છે માટે પિપીલિકામધ્ય
નામનું કહ્યું છે. આ યવમધ્ય અને પિપીલિકામધ્યમાંથી એકને યથારુચિ
વ્રતકર્તા કરે. આ ચાંદ્રાયણ ચતુર્થ પ્રકરણના ૧૯ અધ્યાયમાં વિષ્ણુપુરાણ
મતથી કહ્યું છે, તેમાં ૨૪૦ બસો ચાળીસ કોળીયાની આવશ્યકતા કહી છે.
અહીંતો બન્નેમાંપણ ૨૨૫ બસો પચીસ કોળીયાનો નિયમ તથા એકમાં
અંતે અને બીજામાં મધ્યે અમાવાસ્યાએ ઉપવાસનિયમ આવે છે. તો
કદાચિત્ દૈવાત્ એકપક્ષમાં વૃદ્ધિ અને બીજામાં હાસનો અભાવ હોય ત્યારે
તો ઉક્ત કોળીયાનો નિયમ અને અમાવાસ્યાઉપવાસ અવશ્ય સંપાદન
કરવોજ. એમજ કદાચિત્ તિથિવૃદ્ધિહાસનું અન્યથાપણું હોય તોપણ તે
કહેલું સંપાદન કરવુંજ એવો નિષ્કર્ષ છે ॥૭-૮॥ ૨૪૦ બસો ચાળીસ કોળી-
યાને એકમાસેજ યથાકથંચિત્-અમાવાસ્યાપર્યંત કે પૂર્ણિમાપર્યંત માસ-

તદપીન્દુવતં મતમ્ ॥૧૦॥ અપ્રાવદ્યૌ સમશ્રીયાત્પિષ્ઠાન્મધ્યાહ્નતઃ
પરમ્ । નિયતાત્મા હવિષ્યસ્ય યતિચાન્દ્રાયણં મતમ્ ॥૧૧॥ ચતુરઃ
પ્રાતરશ્રીયાત્પિષ્ઠાન્વિપ્રઃ સમાહિતઃ । ચતુરોઽસ્તમિતે સૂર્યે શિશુ-
ચાન્દ્રાયણં ચ તત્ ॥૧૨॥ ત્રીંશ્ચોન્પિષ્ઠાન્સમશ્રીયાન્નિયતાત્મા દૃઢ-

નિયમની અપેક્ષા નહિ રાખીને યથાકથયિત્ ત્રિશ દિનરૂપ માસથી જમે તે
પણ આંદ્રાયણુવત માન્યુ છે. તેમાં આ ક્રમ બાણુવો-પ્રથમ દિને ચાર
આસોને જમે, દ્વિતીય દિને ચાર આસોને જમે, તૃતીય દિવસે ઉપવાસ કરે,
ચતુર્થ દિવસે સોળ આસોને જમે, ફરી વળી તેથકી પર દિને ચાર આસોને
જમે, તેથકી પર દિવસે ચાર આસોને જમે, આવા અનુક્રમે સાત વાર
આવૃત્તિ થઇ રહેતાં આઠમી આવૃત્તિમા પ્રથમ દિને ચાર અને દ્વિતીય દિને
ચાર આસોને જમીને તેથકી પરદિને ઉપવાસ કરીને વ્રતને સમાપ્ત કરે.
પ્રાયશ્ચિત્તેન્દુચેખરમા તો જે કોઇપણ પ્રકારે ૨૨૫ બસો પચીશ કોળી-
યાઓ એક માસમા જમવાથીપણ તે આદ્રાયણુ કહ્યું છે તે એવી રીતે
કે-પ્રથમ દિને ચાર, દ્વિતીય દિને અગીયાર, તૃતીય દિને ઉપવાસ, ચતુર્થ
દિવસે પદર આસોને જમે, આ રીતે સાતવાર આવૃત્તિ થઇ રહેતા આઠમી
આવૃત્તિમાં પ્રથમ દિને ચાર અને દ્વિતીય દિને અગીયાર કોળીયા જમીને
તેથકી પરદિને ઉપવાસ કરીને વ્રતને સમાપ્ત કરે ॥૧૦॥ આ બીજે આદ્રા-
યણુપ્રકાર છે-નિયમિત મનવાળો વ્રતકર્તા મધ્યાહ્નપછી પ્રતિદિન આઠ
હવિષ્યાન્નના આસોને એકમાસપર્યંત જમે, તે આ યતિચાંદ્રાયણુ માન્યું છે
॥૧૧॥ નિયમાચરણમાં સ્થિરચિત્તવાળો વ્રતકર્તા ચાર આસોને પ્રાતઃ
(સ્નાનાદિ મધ્યાહ્નાંત સુધીનુ નિત્યકર્મ કરી પરવાયાં પછી) જમે, ચાર
આસોને સૂર્યાસ્ત પછી (સાયસંધ્યાથકી અનંતર) જમે, એમ માસપર્યંત
વ્રત કરે તે આ શિશુઆદ્રાયણુ કહ્યું છે ॥૧૨॥ નિયમિતમનવાળો સુદૃઢ-
વ્રતસંકલ્પવાળો જન પ્રતિદિન હવિષ્યાન્નના ત્રણ ત્રણ આસોને એકમાસ
સુધી જમે તે આ ઋષિચાંદ્રાયણુ કહ્યું છે. આમાં આસનું પ્રમાણ 'કુકુદાણ્ડ-
પ્રમાણં તુ ગ્રાસં વૈ પરિકલ્પયેત્' ઇત્યાદિ વચનથકી બાણુવું. પ્રથમનાં બે
આદ્રાયણોથકી બીજાનો દિનાંતરમાંપણ આરંભ થાય. પ્રતિપદાએ આરંભ

વ્રતઃ । હવિષ્યાન્નસ્ય વૈ માસમૃપિચાન્દ્રાયણ સ્મૃતમ્ ॥૧૩॥ ગોક્ષીર
સપ્તરાત્રં ચ પિતૈત્સ્તનચતુષ્ટયાત્ । સ્તનનયાત્સપ્તરાત્રં સપ્તરાત્ર
સ્તનદ્વયાત્ ॥૧૪॥ પદ્મરાત્ર ચ તથૈકસાત્રિરાત્ર વાયુમુગ્ધવેત્ । પ્ત
ત્સોમાયન નામ વ્રતં કલ્મષનાશનમ્ ॥૧૫॥ એકમકૈશ્વ નક્ષત્ર
તથૈવાયાચિતૈરપિ । ઉપવાસેશ્ચતુર્ભિશ્ચ કૃચ્છ્ર. પોઢશમિર્દિનૈ
॥૧૬॥ ક્ષીર ઘૃતં ચામ્બુ તત્ત મિશ્રમેકદિનં પિવેત્ । ઉપાવસેદેક
દિન તત્તકૃચ્છ્રોડયમુચ્યતે ॥૧૭॥ તત્તક્ષીરઘૃતામ્બૂનામેકૈકં પ્રત્યહ
પિવેત્ । પદ્મરાત્ર ચોપવાસેત્તત્તકૃચ્છ્રો મહાન્મતઃ. ॥૧૮॥ તત્તકૃચ્છ્ર
ચરન્વિપ્રો જલક્ષીરઘૃતાનિલાન્ । પ્રતિત્ર્યહ પિવેદુષ્ણાન્સકૃત્લાયી

કરવો એવો નિયમ નથી સર્વ દોષ આદાયણોમા એકાદશ્યાદિ વ્રતનો લોપ
થાય તેમા દોષ નથી એમ બળુવુ ॥૧૩॥ હવે સોમાયન નામનુ વ્રત કહે
છે-સાત દિવસસુધી ગાયના આર આયળથડી દુધને પીવે, તેથડી પર
સાતદિવસસુધી ત્રણ આયળથડી દુધ પીવે, તેથડી પર સાતદિવસ એ
આયળથડી દુધ પીવે, તેથડી પર છ દિવસપર્યંત એક આયળથડી દુધને
પીવે, તે થડીપર ત્રણ દિવસ વાયુલક્ષી થાય, (ઉપવાસ કરે) તે આ
સોમાયન નામનુ વ્રત સર્વ પાપને નાશ કરનાર કહ્યું છે ॥૧૪-૧૫॥ હવે
કૃચ્છ્રાખ્યવ્રતને કહે છે-પ્રથમ આર દિવસ મધ્યાહ્ને એકવાર જમે, પછીના
આર દિવસ અપરાહ્નકાળને આતે જમે તે પછીના આર દિવસ ગાયના વિના
મળેલા અન્નને એકવાર જમે, તેપછી આર દિવસ ઉપવાસ કરે, એમ
મળીને સોળ દિવસોવડે કૃચ્છ્રાખ્ય વ્રત નિષ્પન્ન થાય છે ॥૧૬॥ હવે તત્ત
કૃચ્છ્ર વ્રતના ભેદોને નિરૂપે છે-તપાવેલા દુધ ઘૃત અને જળને મિશ્રિત
કરીને એક દિવસ પીવે, પરદિને ઉપવાસ કરે, તે આ બે દિવસવડે સાધ્ય
તત્તકૃચ્છ્ર નામનુ વ્રત કહ્યું છે ॥૧૭॥ તપાવેલુ દુધ, તપાવેલુ ઘૃત અને તપા
વેલુ જળ અનુક્રમે એક એક દિવસ પીવે, ચોથે દિવસે ઉપવાસ કરે, તે
આ આર દિવસવડે સાધ્ય મહાતત્તકૃચ્છ્રવ્રત કહ્યું છે ॥૧૮॥ તત્તકૃચ્છ્રવ્રતને
કરતો વિપ્ર એકવાર સ્નાન કરી સાવધાન થઇ ત્રણ દિવસ તપાવેલા જળને
પીવે, તે પછી ત્રણ દિવસ તપાવેલા દુધને પીવે તે પછી ત્રણ દિવસ તપાવેલા

સમાહિતઃ ॥૧૯॥ જલં પિવેત્તુ ત્રિપલં દ્વિપલં તુ પયઃ પિવેત્ । પલ-
મેકં પિવેત્સર્પિશ્ચિરાત્રં ચોષ્ણમાસતમ્ ॥૨૦॥ પીયતે શીતમન્વાદિ
વ્રતેઽસ્મિન્યદિ તર્હિ તત્ । શીતકૃચ્છ્ર ઇતિ પ્રોક્તં યમેનાવહરં વ્રતમ્
॥૨૧॥ પિવેદેકદિનં મિથ્રં પશ્ચગવ્યં કુશોદકમ્ । ઉપાવસેદેકદિનં
વ્રતં સાન્તપનં હિ તત્ ॥૨૨॥ પૃથક્સાન્તપનદ્રવ્યૈઃ પટ્ટદિનાનિ
ક્ષિપેત્પુમાન્ । ઉપાવસેદેકદિનં મહાસાન્તપનં ત્વિદમ્ ॥૨૩॥
પ્રત્યેકં પ્રત્યહં ગવ્યં શઠન્મૂત્રં પયો દધિ । ઘૃતં કુશોદકં પીત્વા

ઘૃતને પીવે, તેપછી ત્રણ દિવસ વાયુલક્ષી થાય, આ મનુ બૃહત્પરાશરમતથી
બાર દિવસવડે સાધ્ય મહાતપકૃચ્છ્રવ્રતનો પ્રકાર છે ॥૧૯॥ એમાં પેય
પાનીય આદિકનું પ્રમાણ કહે છે-ત્રણ પળ બળ પીવે, બે પળ પય પીવે,
એક પળ ઘૃત પીવે અને ત્રણ દિવસ ઉણોદકની વરાળને પીવે ॥૨૦॥ બે
આ બાર દિવસસાધ્ય વ્રતમાં ઉધ્ણુ બળાદિકને ઠેકાણે શીત બળાદિક ચારને
પીવે તો તે પાપનાશક શીતકૃચ્છ્રવ્રત કહ્યું છે. તે આ વ્રતને યમમુનિ કહે
છે-‘વ્યહં શીતં પિવેત્તોયં વ્યહં શીતં પયઃ પિવેત્ । વ્યહં શીતં ઘૃતં પીત્વા
વાયુમક્ષઃ પરં વ્યહમ્ ॥’ ઇતિ ॥૨૧॥

હવે સાંતપનવ્રતના લેદોને કહેછે-દર્ભોદકથી મિશ્રિત પંચગવ્યને પરસ્પર
મિશ્ર કરીને એક દિવસ પીવે અને પરદિને ઉપવાસ કરે, તે આ બે દિવસ-
સાધ્ય સાંતપનવ્રત કહ્યું છે. તેમાં ગોમૂત્રં ગોમયં ક્ષીરં દધિ સર્પિઃ કુશો-
દકમ્ । જમ્બવા પરેઽહધુપવસેત્કૃચ્છ્રં સાન્તપનં ચરન્ ॥’ એવી યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ
છે ॥૨૨॥ સાંતપનવ્રતમાં કહેલાં પાંચ ગવ્યદ્રવ્યો બે ગોમય મૂત્ર દુધ
દહી ઘૃત તેમાંથી એક એકને એક એક દિવસે પીવે, છઠે દિને કુશોદકને પીવે
અને સાતમે દિવસે ઉપવાસ કરે, તે આ મહાસાંતપનવ્રત કહ્યું છે ॥૨૩॥
બૃહત્પરાશર અને જળાળમતથી તેના લેદને કહેછે-પ્રતિદિન એક એક ગાય-
સળન્ધી છાણુ મૂત્ર દુધ દહી ઘૃત અને કુશોદકને પાન કરી સાતમે દિવસે
ઉપવાસ કરે. આ પ્રકારે સાત દિવસોવડે સાધ્ય સાંતપન નામનું વ્રત કહ્યું
છે. પ્રથમ તો બે દિવસવડે સાધ્ય સાંતપનવ્રત કહ્યું, આ તો સાતદિવસ-
વડે સાધ્ય કહ્યું, એમ નામની સમતા છતાં પણ ભેદ છે. આ સાત દિવસવડે

સત્તમેઽહિ હુપાવસેત્ ॥૨૪॥ દિનૈઃ સત્તભિરિત્યુક્તં વ્રતં સાન્તપના-
મિધમ્ । एतदेव त्रिरभ्यस्तं महासान्तपनं मतम् ॥૨૫॥ ડ્યહં
પિવેત્તુ ગોમૂત્રં ડ્યહં ચૈ ગોમયં પિવેત્ । ડ્યહં દધિ ડ્યહં ક્ષીરં
ડ્યહમાજ્યં પિવેત્પુમાન્ ॥૨૬॥ મહાસાન્તપનં હ્યેતદ્વ્રતં પાપપ્રણાશ-
નમ્ । यतिसान्तपनं प्रोक्तं पञ्चगव्याशनाद्यहम् ॥૨૭॥ પર્ણોદુશ્વ-
રરાજીવવિલ્વપત્રકુશોદકૈઃ । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णरुच्छ्र उदी-
रितः ॥૨૮॥ एतान्येव समस्तानि त्रिरात्रोपोषितः शुचिः । काथ-

સાધ્ય સાંતપનવ્રતનેજ ત્રણ આવૃત્તિથી કરે તો તે મહાસાંતપન વ્રત માનેલું
છે. પ્રથમ તો સપ્તદિનસાધ્ય મહાસાંતપન કહ્યું, આ તો તેના તેજ વસ્તુના
ત્રણ ત્રણ દિવસ સેવનથી એકવીશ દિવસોવડે સાધ્ય કહ્યું. એમ નામની
એકતા છતાં પણ ભેદ છે. તે જાણાળે કહ્યું છે-‘વર્ણામેકૈકમેત્રેષાં ત્રિરાત્ર-
મુપયોજયેત્ । ડ્યહં ષોપવસેદન્યે મહાસાન્તપનં વિદુઃ ॥’ ઇતિ ॥૨૪-૨૫॥
યમમતથી પણ એનો ભેદ કહેછે-પુરૂષ ત્રણ દિવસ ગોમૂત્રને પીવે, ત્રણ
દિવસ ગોછાણને પીવે, ત્રણ દિવસ ગોદધિને પીવે, ત્રણ દિવસ ગોદુગ્ધને
પીવે અને ત્રણ દિવસ ગોઘૃતને પીવે તો આ સર્વ પાપને નાશ કરનાર પંદર
દિવસવડે સાધ્ય મહાસાંતપન વ્રત કહ્યું છે. હવે શંખમતથી ત્રણ દિવસ-
વડે સાધ્ય યતિસાંતપનવ્રતને કહેછે-ત્રણ દિવસપર્યંત પંચગવ્યના પાનથી
યતિસાંતપનવ્રત કહ્યું છે. જ્યારે સાંતપનવ્રતમાં કહેલાં છ વસ્તુઓમધ્યે
એક એકનો બે બે દિવસ ઉપયોગ કરે તો તે બાર દિવસવડે સાધ્ય યમમ-
તથી પણ સાંતપન નામનું પણ વ્રત થાય છે, આ ગુરૂ લઘુ કુચ્છોની ગુરૂ
લઘુ પાપની અપેક્ષાએ અને શકત્યાદિકની અપેક્ષાએ વ્યવસ્થા સમજવી
॥૨૬-૨૭॥ હવે પર્ણકુચ્છવ્રતને કહેછે-પ્રથમ દિને આખરાનાં પાનડાંથી
ઉકાળેલું જળ પીવે, (ખીજું ન જમે) તે થકી પરદિને ઉમરડાનાં પાન-
ડાંથી ઉકાળેલું જળ પીવે, તેથકી પરદિને કમળપત્રથી ઉકાળેલું જળ પીવે,
તેથકી પર દિવસે બિલીપત્રથી ઉકાળેલું જળ પીવે, તેથકી પરદિવસે દહા-
દકને પીવે, તે આ પાંચ દિવસવડે સાધ્ય પર્ણકુચ્છનામનું વ્રત યાસવલ્ક્યના
મતથી કહ્યું છે ॥૨૮॥ હવે પર્ણકુચ્છવ્રતને કહે છે-જ્યારે શુદ્ધ થઈ ત્રણ

યિત્વા પિત્રેદદ્ધિઃ પર્ણકૂર્ચસ્તદા મતઃ ॥૨૧॥ ફલૈર્માસેન કથિતઃ
 ફલકૃચ્છ્રસ્તુ મક્ષિતૈઃ । શ્રીકૃચ્છ્રઃ શ્રીફલૈઃ પ્રોક્તઃ પદ્માલ્યૈઃ પદ્મ-
 સંશ્લિતઃ ॥૩૦॥ માસેનામલકૈરેવં શ્રીકૃચ્છ્રો હ્યપરો મતઃ । પત્રમેતઃ
 પત્રકૃચ્છ્રઃ પુષ્પૈઃ પુષ્પાલ્ય ઉચ્યતે ॥૩૧॥ મૂલકૃચ્છ્રઃ સ્મૃતો મૂલૈ-
 સ્તોયકૃચ્છ્રો જલેન તુ । ક્ષીરાદાવપિ વિદ્યેયમેવમેવ વિવક્ષણૈઃ ॥૩૨॥
 એકમકેન નકેન તથૈવાયાચિત્તેન ચ । ઉપવાસેન ચૈકાદં પાદકૃચ્છ્રઃ
 પ્રકીર્તિતઃ ॥૩૩॥ ટ્ર્યહં પ્રાતરુચ્યહં સાયં ટ્ર્યહં કુર્યાદયાચિત્તમ્ ।

દિવસ પ્રથમ ઉપોષણ કરીને તેથકી પરદિને તે આ બધાંય પાંદડાંને ઉકાળીને
 તે જળને પીવે તો આ ચાર દિવસસાધ્ય પર્ણકૂર્ચમત યમમતથી કહ્યું છે
 ॥૨૮॥ હવે ફળાદિ નાનાવિધ કૃચ્છ્રોને એકસાથે કહેછે—એક માસ કેવળ
 ફળોના લક્ષણથી સાધ્ય મત તે ફળકૃચ્છ્રમત કહ્યું છે. એકમાસ કેવળ શ્રીફ-
 લોના (બીલીફળ) લક્ષણથી શ્રીકૃચ્છ્રમત કહ્યું છે. કમળકોશમાં ઉદ્ભવતાં
 ફળોને કેવળ એક માસ લક્ષણ કરે તો તે પદ્મકૃચ્છ્રમત કહ્યું છે. કેવળ
 આમળાં એકમાસ ખાવાથી બીજું શ્રીકૃચ્છ્રનામનું મત કહ્યું છે. એરીતે એક-
 માસ કેવળ પત્રોને લક્ષણ કરે તો તે પત્રકૃચ્છ્રમત કહ્યું છે. એકમાસ લક્ષણ
 કરેલાં કેવળ પુષ્પોવડે સાધ્ય મત તે પુષ્પકૃચ્છ્રમત માન્યું છે. એમજ એક
 માસ ખાધેલા કેવળ મૂળવડે સાધ્ય તે મૂળકૃચ્છ્રમત કહ્યું છે. એકમાસ પાન
 કરેલા કેવળ જળવડે સાધ્ય મત તે તોયકૃચ્છ્રમત કહ્યું છે. એમ એકમાસ
 ક્ષીરમાત્રના પાનથી સાધ્ય મત તે ક્ષીરકૃચ્છ્રમત માન્યું છે. એજરીતે તેમાં
 તેમાં વિચક્ષણોએ જાણી લેવું ॥૩૦-૩૨॥ હવે સોળ દિવસવડે સાધ્ય કૃચ્છ્ર-
 મતના એકપાદ૩૫ પાદકૃચ્છ્રમતને કહેછે—એક દિવસ એકવાર મધ્યાહ્નોત્તર
 ભોજન કરે, એક દિવસ અપરાહ્નકાળને અંતે એકવાર ભોજન કરે, એક
 દિવસ યાચના વિના પ્રાત્ર થએલા અન્નને એકવાર જમે અને એક દિવસ
 ઉપવાસ કરે, આ ચાર દિવસવડે સાધ્ય જે મતવિશેષ તે પાદકૃચ્છ્રનામથી
 કહ્યો છે ॥૩૩॥ ત્રણ દિવસ પ્રાતઃ એકવાર જમે, તેથકી પર ત્રણ દિવસ સાયં-
 સમયે એકવાર જમે, તેથકી પર ત્રણ દિવસ યાચના વિના મળેલાંને એકવાર
 જમે, તે થકી પર ત્રણ દિવસ ન જમે, તે આ ચાર દિવસવડે સાધ્ય પ્રાત્ન-

અયમ્ પરં ચ નાશ્ચીયાત્પ્રાજાપત્યોઽયમુચ્યતે ॥૩૪॥ અયમેવાતિ-
 કૃચ્છ્રઃ સ્યાત્પાણિપૂરાન્નમોજનઃ । ઉપવાસાદ્વર્જં વૈ દિનૈર્દ્વાદશ-
 મિર્દ્વિજ ! ॥૩૫॥ પ્રાજાપત્યં ચતુર્ધૈવ વિભજ્ય ગ્રાહ ચ વ્રતમ્ ।
 આપસ્તમ્બો મુનિઃ પાદકૃચ્છ્રં વર્ણાનુરૂપતઃ ॥૩૬॥ અયમ્ નિરશનં
 પાદઃ પાદશ્ચાયાચિતં અયમ્ । સાયં અયમ્ તથા પાદઃ પાદઃ પ્રાત-
 સ્તથા અયમ્ ॥૩૭॥ પ્રાતઃ પાદં ચરેચ્છ્રદ્રઃ સાયં વૈશ્યઃ સમાચરેત્ ।
 અયાચિતં તુ રાજન્યશ્ચિરાત્રં બ્રાહ્મણઃ પરમ્ ॥૩૮॥ સાયં તુ દ્વાદશ
 ગ્રાસાઃ પ્રાતઃ પચ્ચદશ સ્મૃતાઃ । ચતુર્વિંશતિરાયાચ્યાઃ પરં નિરશનં
 સ્મૃતમ્ ॥૩૯॥ સાયં પ્રાતસ્તથૈકૈકં દિનદ્વયમયાચિતમ્ । દિનદ્વયં

પલ કૃચ્છ્રમત કહ્યું છે ॥૩૪॥ હવે અતિકૃચ્છ્રમતને કહે છે-હે દ્વિજ ! આ
 આર દિવસસાધ્ય પ્રાતપલ્યમત-ત્રણ ઉપવાસ દિવસોથીથી અન્યત્ર ત્રણ
 ત્રણ દિવસોમાં કહેલા પ્રાતઃભોજનાદિક ત્રણને બોબામાત્ર પરિમિત અન્ન-
 થીજ બે સિદ્ધ કરે તો તે અતિકૃચ્છ્ર દ્વાદશદિવસસાધ્ય મત કહ્યું છે. અર્થાત્
 પ્રાતરાદિક ત્રણ ત્રિકોમાં બોબાપરિમિત રાંધેલા અન્નને જમીને અંતિમ ત્રિકમા
 ઉપવાસ કરવાથી અતિકૃચ્છ્રમત થાય ॥૩૫॥ હવે દ્વાદશદિનસાધ્ય પ્રાત-
 પલ્યમતના પાદકૃચ્છ્રને પ્રકારાંતરે કહે છે-આપસ્તંબમુનિ દ્વાદશદિનસાધ્ય
 ઉક્ત પ્રાતપલ્યમતનેજ ત્રિકત્રિકભેદથી ચારપાદોવડે વિભાગ કરીને પાદકૃ-
 ચ્છ્રભેદો ચાર વર્ણોને અધિકાર કરીને કહે છે. તેમાં ત્રણ દિવસ અનશનરૂપ
 (ઉપવાસરૂપ) પ્રથમ પાદકૃચ્છ્ર છે, ત્રણ દિવસ અયાચિતાન્નલક્ષણરૂપ બીજે
 પાદકૃચ્છ્ર છે, ત્રણ દિવસ સાયંભોજનરૂપ ત્રીજે પાદકૃચ્છ્ર છે અને પ્રાતભોજ-
 નરૂપ ચોથો પાદકૃચ્છ્ર છે, તેમાં પ્રાયશ્ચિત્તપણે કહેલા પાદકૃચ્છ્રમા પ્રાત.પાદને
 (પ્રાતઃ ભોજન કરવારૂપ) શુદ્ધ કરે, સાયંપાદને (સાયંભોજન કરવારૂપ)
 વૈશ્ય કરે. અયાચિતપાદને (યાચના વિના મળેલા અન્નના ભોજનરૂપ)
 ક્ષત્રિય કરે અને અનશન પાદને (ઉપવાસરૂપ) બ્રાહ્મણ કરે. તેમાં સાયં
 કાલીન ભોજનમાં બારણ આસો ગ્રહણ કરવા, પ્રાતઃકાલીન ભોજનમાં તો
 પંદર આસો લેવા, અયાચિતાન્નભોજનમાં તો ચોવીશ આસો લેવા. તત પર તો
 ત્રણદિવસ નિરશન કહ્યું છે ॥૩૬-૩૮॥ હવે કૃચ્છ્રાર્ધમતનું લક્ષણ કહે છે-

ચ નાશીયાત્કુચ્છાર્થે તત્પ્રકીર્તિતમ્ ॥૪૦॥ નયેત્પીત્વા પયોમાત્રં
દિવસાનેકવિંશતિમ્ । કુચ્છાતિકુચ્છઃ કથિતો દ્વાદશાહં જલં ચ
વા ॥૪૧॥ દ્વાદશાહોપવાસૈશ્ચ પારાકઃ પરિકીર્તિતઃ । શોધનઃ સર્વ-
પાપાનાં મુનિમિર્દિંજસત્તમ ! ॥૪૨॥ પિણ્યાકસક્રુતનાણામેકૈકં
પ્રત્યહં પુમાન્ । અઘાત્સૌમ્યાઘ્યકુચ્છોડ્યં તુર્યે ચોપવસેદિને ॥૪૩॥
સમ્પ્રાદય તિલપિણ્યાકં તત્કં તોર્યં કુશોદકમ્ । ઉપાવસેત્પચ્ચ-

એક દિન સાય જમે, એક દિન પ્રાત જમે, બે દિન અયાચિત અન્નને જમે
અને બે દિવસ ઉપવાસ કરે, આ છ દિવસોવડે સાધ્ય કૃચ્છાર્થ નામનુ મત
કહ્યું છે ॥૪૦॥ હવે કૃચ્છાતિકૃચ્છમતને કહેછે-એકવીશ દિવસોને કેવળ
દુધનું પાન કરવાથી નિર્ગમન કરે તે આ કૃચ્છાતિકૃચ્છ યાસવઽક્યના મતથી
કહ્યોછે. અથવા કેવળ જળપાન કરીને બાર દિવસોને નિર્ગમન કરે તેપણુ
કૃચ્છાતિકૃચ્છ ગૌતમમતથી કહ્યોછે. જળમાત્રસાધ્ય કૃચ્છાતિકૃચ્છમા આ
વિશેષ અન્ય સ્મૃતિમા કહ્યોછે ‘અન્નમક્ષસ્તૂર્તાયઃ કુચ્છાતિકુચ્છ.’ ઇતિ આ
લાવ છે-ત્રણ દિવસ પ્રાત, ત્રણ દિવસ સાય, ત્રણ દિવસ અયાચિત, એમ
બે ભોજનકાળ કહ્યો તે દિવસોમા તે તે કાળે કેવળ જળનેજ પીવે, તે પછી
ત્રણ દિવસ અનશન (ઉપવાસ) કરે આ કૃચ્છાતિકૃચ્છ શકતોના પ્રતિ કહ્યોછે,
એમ માધવાચાર્ય કહેછે ॥૪૧॥ હવે પારાકકૃચ્છને કહે છે-હે દિવસત્તમ !
બાર દિવસ લાગટ ઉપવાસો કરવા તે આ સમસ્તપાપોને શુદ્ધ કરનાર પારાક-
કૃચ્છ મુનિઓએ કહ્યોછે. કૃચ્છાતિકૃચ્છમા જળ નિયતપણે આશા કર્યુંછે,
આમાં તો પ્રાણુગ્લાનિની નિવૃત્તિમાટે પીતું, એવો ભેદ સમજવો પણ કોઈપણ
મતમા જળ ન પીતું એમ તો ન લાણુવું, કેમકે ‘અઘૌ તાન્યમતન્નામિ આપો
મૂલ ફલં પય’ એમ તેની સર્વત્ર અતુસા આપીછે ॥૪૨॥ હવે સૌમ્યકૃ-
ચ્છાખ્યમતના ભેદોને કહેછે-પ્રથમ દિને પિણ્યાક (તલનો ઓળ)ને જમે,
દ્વિતીય દિને સાથવાને જમે, તૃતીય દિને છાસમાત્રને પીવે, ચતુર્થ દિવસે તો
ઉપવાસ કરે, એમ ચાર દિવસવડે સાધ્ય આ સૌમ્યકૃચ્છમત લખાળમતથી
કહ્યુંછે ॥૪૩॥ પ્રથમ દિવસે તિલપિણ્યાક, દ્વિતીય દિવસે છાસ, તૃતીય
દિવસે કેવળ જળ અને ચતુર્થ દિવસે દહાંદકને પાન કરીને પચ્ચમ દિવસે

મેઽહિ સોઽપિ કૃચ્છ્રઃ સ ઈર્યતે ॥૪૪॥ પિણ્યાકાચામતક્રામ્બુસ-
ક્રુમિઃ પઞ્ચ વાસરાન્ । એકરાત્રોપવાસશ્ચ સૌમ્યકૃચ્છ્રઃ પ્રકીર્તિતઃ
॥૪૫॥ ણ્યાં ત્રિરાત્રમભ્યાસાદેકૈકસ્ય યથાવિધિ । તુલાપુરુષકૃ-
ચ્છ્રોઽયં જ્ઞેયઃ પઞ્ચદશાહિકઃ ॥૪૬॥ આચામમથ પિણ્યાકં તક્રં
ચોદકસક્રુકાન્ । ત્ર્યહં ત્ર્યહં પ્રયુજ્ઞાનો વાયુમક્ષરુચ્યદ્વયમ્ ॥૪૭॥
એકવિંશતિરાત્રોઽયં તુલાપુરુષ ઈરિતઃ । વ્રતમેદેષુ સર્વેત્ર ગ્રાહ્યઃ
પક્ષઃ સ્વશક્તિતઃ ॥૪૯॥ બ્રહ્મકૃર્ચં પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ।
કૃતેન યેન મુચ્યન્તે મનુષ્યાઃ સર્વકલ્ત્રિપૈઃ ॥૪૯॥ ઉપવાસં પૂર્વ-
દિને કૃત્વા પ્રયતમાનસઃ । પઞ્ચગવ્યં દ્વિતીયેઽહિ પિવેત્સહ કુશા-
મ્મસા ॥૫૦॥ ગોમૂત્રં ગોમયં ક્ષીરં દધિ સર્પિઃ કુશોદકમ્ । નિર્દિષ્ટં

ઉપવાસ કરે. તે આ પંચદિનસાધ્ય પણ સૌમ્યકૃચ્છ્રવ્રત પરાશરમતથી
કહ્યું છે ॥૪૪॥ પિણ્યાક ઓસામણ છાસ જળ અને સાથવાવડે પાંચ દિવ-
સને અતિક્રમ કરે અને છઠે દિવસે ઉપવાસ કરે, એમ છ દિવસવડે સાધ્ય
આ પણ સૌમ્યકૃચ્છ્રવ્રત યાજ્ઞવલ્ક્યમતથી કહ્યું છે. આમાં દ્રવ્યનું માપતો
પ્રાણ્યાત્રામાત્રમાં ઉપયોગી નાણું ॥૪૫॥ આ-તલનો ખોળ ઓસામણ છાસ
સાથવો અને જળ આ એક એક દિન સેવ્યપણે કહેલાં દ્રવ્યોનો ત્રિરાત્ર
યથાવિધિ અભ્યાસ કરતાં (ત્રણ દિવસ પિણ્યાક, ત્રણ દિવસ તક, એવા
અનુક્રમથી) મળીને પંદર દિવસોવડે સાધ્ય આ તુલાપુરુષકૃચ્છ્રનામનું વ્રત
યાજ્ઞવલ્ક્યમતથી કહ્યું છે ॥૪૬॥ કેવળ ઓસામણ તલનો ખોળ છાસ જળ
અને સાથવાને ત્રણ ત્રણ દિવસ ક્રમથી જમીને પછી છ દિવસપર્યંત વાયુ-
ભક્ષ થાય (ઉપવાસ કરે) તે આ એકવીશ દિવસોવડે સાધ્ય તુલાપુરુષકૃ-
ચ્છ્રવ્રત યમમુનિના મતથી કહ્યું છે. એમ તે તે વ્રતવિકલ્પ પ્રાપ્ત થતાં સર્વત્ર
પોતાની શક્તિને અનુસારે એક પક્ષ લેવો ॥૪૭-૪૮॥

હવે વ્રતોમધ્યે ઉત્તમ વ્રત બ્રહ્મકૃર્ચ નામનું કહ્યું, જેના કરવાથી પુરુષો
સર્વપાપો થકી વિમુક્ત થાય છે ॥૪૯॥ પૂર્વ દિને નિયમિતમનવાળો થઈ
ઉપવાસ કરી બીજે દિવસે દહોદકે સહિત પંચગવ્યને પીવે ॥૫૦॥ તેમાં
આ પંચગવ્ય કહ્યું છે-ગોમૂત્ર ગોમય દુધ દહી ઘૃત અને હુશોદક. તે આ

પદ્મગવ્યં તુ પવિત્રં કાયશોધનમ્ ॥૫૧॥ ગોમૂત્રં તામ્રવર્ણાયાઃ શ્વેતા-
યાશ્ચાપિ ગોમયમ્ । પયઃ કાઙ્ગનવર્ણાયા નીલાયાશ્ચ તથા દધિ
॥૫૨॥ ઘૃતં ચ કૃષ્ણવર્ણાયાઃ સર્વં કાપિલમેવ વા । અલામે સર્વ-
વર્ણાનાં પદ્મગવ્યેષ્વયં વિધિઃ ॥૫૩॥ ગોમૂત્રે માપકાસ્ત્વઘૈ ગોમ-
યસ્ય તુ પોઢશ । ક્ષીરસ્ય દ્વાદશ પ્રોક્તા દધસ્તુ દશ કીર્તિતાઃ
॥૫૪॥ ગોમૂત્રવત્ ઘૃતસ્યેષ્ટાસ્તદર્થે તુ કુશામ્ભસઃ । ગાયત્ર્યાદાય
ગોમૂત્રં ગન્ધદ્વારેતિ ગોમયમ્ ॥૫૫॥ આપ્યાયસ્વેતિ ચ ક્ષીરં દધિ-
પ્રાળ્ભેતિ વૈ દધિ । તેજોઽસિ શુક્રમિત્યાજ્યં દેવસ્ય ત્વા કુશો-
દકમ્ ॥૫૬॥ પદ્મગવ્યમૃત્વા પૂતં દોમયેદગ્નિસન્નિધૌ । સત્તપત્રાસ્તુ

પવિત્ર કાયશોધન-પાપપ્રક્ષયકર છે ॥૫૧॥ ગોમૂત્રાદિકના અહણુમાં ગાયત્રી
નિયમ કહેછે-તેમાં ગોમૂત્ર રક્તવર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું, ગોમય શ્વેતવર્ણ-
વાળી ગાયત્રી અહણુ કરવું, દુધ સુવર્ણવર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું, દહી નીલ-
વર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું અને ઘૃત કૃષ્ણવર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું. સર્વ વર્ણની
ગાયત્રીના અક્ષાભમાં તો ગોમૂત્રાદિ સર્વ કપિલા ગાયત્રીનું અહણુ કરવું. પંચ-
ગવ્યમાં આ વિધિ જલણુવો. કપિલા ધેનુનું લક્ષણુ વરાહપુરાણમાં કહ્યું છે-
'સવર્ણાં કપિલા પૂર્વં દ્વિતીયા ગૌરપિદ્મલા । તૃતીયા ચૈવ રક્તાક્ષી ચતુર્થી ગુહ-
પિદ્મલા । પદ્મમી बहुवर्णा स्यात् पष्टी स्यात् श्वेतपिद्वला । सप्तमी श्वेतपिद्वलाक्षी
अष्टमी कृष्णपिद्वला । नवमी पाटला ज्ञेया दशमी पुरच्छपिद्वला । एता ददा
समाख्याताः कपिलास्ते वरानने !' ઇતિ ॥૫૨-૫૩॥ ગોમૂત્રાદિકનું માપ
કહે છે-ગોમૂત્ર અષ્ટમાપપરિમિત લેવું, ગોમય સોળમાપપરિમિત લેવું, દુધ
આરમાપપરિમિત લેવું, દહી દશમાપપરિમિત લેવું, ઘૃત અષ્ટમાપપરિમિત
લેવું અને કુશોદક આરમાપપરિમિત અહણુ કરવું. તે તે લેવાના મંત્રોને
કહેછે-તેમાં ગાયત્રીમંત્રથી ગોમૂત્રને અભિમંતરે, 'ગન્ધદ્વારો હુરાધર્ષા' આ
મંત્રથી ગોમયને અભિમંતરે, 'આપ્યાયસ્વ સમેતુ તે' આ મંત્રથી દુધને અભિ-
મંતરે, 'દધિપ્રાળ્ભો અકારિષમ્ આ મંત્રથી દહીને અભિમંતરણુ કરે, 'તેજો-
ઽસિ શુક્રમસિ' આ મંત્રથી ઘૃતને અભિમંતરે, 'દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ' આ
મંત્રથી કુશોદકને અભિમંતરે. આરીને ઉક્ત મંત્રોવડે અભિમંતરેલા પવિત્ર

યે દર્મા અચ્છિન્નાગ્રાઃ શુકત્વિપઃ ॥૫૭॥ એતરુદૃત્ય હોતવ્યં પન્ન-
ગવ્યં યથાવિધિ । દ્વાવતી શ્વં વિષ્ણુર્માનસ્તોકે ચ શંવતીઃ ॥૫૮॥
એતામિશ્વૈવ હોતવ્યં હુતશેષં પિત્રેદ્વિજઃ । પ્રણવેન સમાલોચ્ય
પ્રણવેનામિમન્થ ચ ॥૫૯॥ પ્રણવેન સમુદૃત્ય પિત્રેત્તત્પ્રણવેન તુ ।
મધ્યમેન પલાશસ્ય પદ્મપત્રેણ વા પિત્રેત્ ॥૬૦॥ સ્વર્ણપાત્રેણ રૌપ્યેણ
બ્રહ્મતીર્થેન વાપિ તત્ । કથિતો બ્રહ્મકૃર્ચોડયં શારીરાઘપ્રદાહકઃ
॥૬૧॥ એતદેવ ત્ર્યહાભ્યસ્તં યતિસાન્તપને સ્મૃતમ્ । દ્વાદશાહં તિલ-
વૃત્ત્યા કૃચ્છ્ર આગ્રેય ઉચ્યતે ॥૬૨॥ ગોનિર્હારવિનિર્મુક્તયવસકુમિ-
રેવ યત્ । વર્તનં માસમેકં તદ્યામ્યકૃચ્છ્ર ઇતીર્યતે ॥૬૩॥ ગવાં
નિર્હારનિર્મુક્તૈર્યવૈરેવ ચ વર્તનમ્ । માસમેકં તુ તત્પ્રોક્તં યાવકં
વ્રતમુત્તમમ્ ॥૬૪॥ માસં ચૈકં પ્રકુર્વોત તિલપિણ્યાકમક્ષણમ્ ।

પંચગવ્યને સાતપત્રવાળા અવિચ્છિન્ન અથવાળા લીલીકાંતિવાળા દહાવડે
લઈ લઇને 'દ્વાવતી ધેનુમતી' 'શ્વં વિષ્ણુર્વિચક્રમે' 'માનસ્તોકે તનયે' 'શંવતીઃ
પારવન્તિ' 'શન્નો દેવીરમીષ્ટયે' ઇત્યાદિ ઋચાઓવડે અગ્નિમાં યથાવિધિ હોમ
કરીને હોમતાં અવશેષ રહેલા પંચગવ્યને વ્રતકર્તા દ્વિજ પીવે. પાનમાં આ
પ્રકાર-હુતશેષને પ્રણવોચ્ચારણથી સારીરીતે હલાવી એક કરીને પ્રણવથી
તેને અભિમંત્રીને પ્રણવથી તેને લઇને પ્રણવથી તેને પીવે. તેના પાનનું પાત્ર
કહેછે-આખરાના મધ્યમ પત્રથી અથવા સુવર્ણપાત્રથી અથવા રજતપાત્રથી
અથવા દક્ષિણહસ્તગત બ્રહ્મતીર્થથી પણ તે ડુશોદકસહિત પંચગવ્યને પીવે.
તે આ બે દિવસવડે સાધ્ય બ્રહ્મકૃત્ય નામનું વ્રત શરીરનાં સર્વ પાપોને નાશ
કરનારૂં છે ॥૫૪-૬૧॥ આજ અભિમંત્રેલા દહાવડકસહિત પંચગવ્યને ત્રણ
દિવસ સેવન કરે તો શંખમુનિના મતથી યતિસાંતપન વ્રત કહ્યું છે. આર દિ-
વસ તિલમાત્રના લક્ષણથી બે વર્તે તો તે આ આગ્રેયકૃચ્છ્ર નામનું વ્રત કહ્યું
છે ॥૬૨॥ હવે યામ્યકૃચ્છ્રવ્રતને કહેછે-પ્રથમ ગાયોને ખવરાવેલા, પછી
છાંણુસાથે તેવાજ બહાર નીકળી આવેલા બે યવો તેના સાથવાવડેજ બે
એકમાસ વર્તવું તે યામ્યકૃચ્છ્રવ્રત કહ્યું છે ॥૬૩॥ તેવા કેવળ જવોને
સાથવો બનાવ્યા વિનાજ એકમાસ જમીને બે વર્તવું તે ઉત્તમ યાવકવ્રત

સ્વપ્રસૂતિપ્રમાણેન કૃચ્છ્રઃ કૌત્સેર ઉચ્યતે ॥૬૫॥ ગોમૂત્રેણાચરેત્સ્નાનં
ગોમયં ચાપિ ભક્ષયેત્ । ગવાં મધ્યે સદા તિષ્ઠેદ્ગોપુરીપે ચ સંવિ-
શેત્ ॥૬૬॥ ગોપ્લવીતાસુ ન પિત્રેદુદકં દ્વિજસત્તમ ! । અમુક્તાસુ
ન ચાશ્ત્રીયાદુત્થિતાસૂત્થિતો ભવેત્ ॥૬૭॥ તથા તાસૂપવિષ્ટાસુ
સર્વાસૂપવિશેષરઃ । માસેનેદ્ગ્ધ્રતં પુંસો ગોઘ્રતં કથ્યતે હિ તત્
॥૬૮॥ આમિક્ષયા ચ દ્વૌ માસૌ પક્ષં તુ પયસા તતઃ । દધ્મા વર્તેત
ચાષ્ટાહં ત્રિરાત્રમપિ સર્પિણા ॥૬૯॥ નિરાહારહિરાત્રં ચ વ્રતમુદ્દા-
લકં ત્વિદમ્ । વીરાસનેન સહિતઃ કૃચ્છ્રો વહુગુણો મતઃ ॥૭૦॥
ઉત્થિતસ્તુ દિવા તિષ્ઠેદુપવિષ્ટસ્તથા નિશિ । ઇતદ્વીરાસનં પ્રોક્તં
મહાપાતકનાશનમ્ ॥૭૧॥ ઇવમેતાનિ કૃચ્છ્રાણિ વ્રતાનિ કથિતાનિ

કહ્યું છે ॥૬૪॥ એકમાસ પોતાના બોભામાં માય એટલા તલના બોળમાત્રને
ખાય તે આ કૌત્સેરકૃચ્છ્રં નામનું વ્રત માન્યું છે ॥૬૫॥ હવે ગોઘ્રત કહેછે-
વ્રતકર્તા નર એકમાસ ગોમૂત્રથીજ સ્નાન કરે, ગોમયનેજ ખાય, ગાયોના
મધ્યમાંજ વસે, ગોમયમાંજ સુઈ રહે, ગાયો જળ નહિ પીતાં સ્વયં જળને
પીવે નહિ, ગાયો આહાર નહિ કરતાં સ્વયં આહાર ન કરે, ગાયો ઉભી
રહેતાં સ્વયં ઉભો રહે, સમસ્ત તે ગાયો બેસી જતાં સ્વયં બેસી રહે, આ
પ્રકારે એકમાસ ક્રમથી સાધ્ય જે વ્રત તે ગોઘ્રત કહ્યું છે ॥૬૬-૬૮॥ હવે
ઉદાલકવ્રત કહેછે-એમાસ આમિક્ષા (ઉપયુ દુધમાં દહી મેળવેલું)માત્રને
જમીને નિર્ગમન કરે, એક પક્ષ દુઘ્ધમાત્રને પાન કરીને નિર્ગમન કરે, તેપછી
આઠ દિવસો દહીમાત્રના પાનથી વર્તે, તે પછી ત્રણ દિવસો ઘૃતમાત્રને
જમીને નિર્ગમન કરે, તે પછી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે, તે આ એકદિન ન્યૂન
ત્રણ માસવડે (૮૯ દિવસ) સાધ્ય ઉદાલકકૃચ્છ્રવ્રત કહ્યું છે. તે આ કૃચ્છ્ર
વ્રત વીરાસને સહિત કરે તો અધિક ગુણને આપેછે. (અથવા સર્વ પણ
કૃચ્છ્રવ્રતો વીરાસનસહિત કરે તો અધિક ગુણને સંપાદે છે) ॥૬૯-૭૦॥
વીરાસનનું લક્ષણ કહેછે-દિવસે ઉભોજ રહે તથા રાત્રિએ બેસીજ રહે, તે
આ વીરાસન કહ્યું છે. આ આસન મહાપાતકનેપણ નાશ કરનારું છે ॥૭૧॥
હે સુવ્રત વિપ્ર ! આ પ્રકારે લોકમાં તેતે સર્વ પાપોને પ્રશમાવનારાં કૃચ્છ્ર-

તે ! શમનાનીદ્ર પાપાનાં સર્વેપામપિ સુવત ! ॥૭૨॥ સંવત્સરસ્ય-
કમપિ ચરેત્કચ્છં દ્વિજોત્તમઃ । અદ્વાતમુક્તશુદ્ધય્ય દ્વાતસ્ય તુ
વિશેષતઃ ॥૭૩॥ અદ્વાતં યદિ વા દ્વાતં પાપં કચ્છો વિશેષયેત્ ।
કચ્છસંશુદ્ધપાપાનાં નરકો ન વિધીયતે ॥૭૪॥ શ્રીકામઃ પુષ્ટિ-
કામઃ સ્વર્ગકામસ્તથા પુમાન્ । દેવપ્રીણનકામઃ કચ્છં કુર્વાત
સર્વથા ॥૭૫॥ ગુરુ વા લઘું વાપિ પાતકં પુરુષો યોઽન્ન વિધાય
તસ્ય ચેત્ । વિદધીત ન નિષ્કર્તિં તદા પરલોકે નરકેષુ પચ્યતે
વૈ ॥૭૬॥ સંતતો યમરાજશાસનાદ્વહુકાલેન નિરુપયોનિપુ । મુજિ-
શિષ્ટનિજાધમન્વિતં લભતે જન્મ મુદુશ્ચ દુઃખદમ્ ॥૭૭॥

સાધ્ય આ તતો તમને કહી સંભળાવ્યાં ॥૭૨॥ દ્વિજોત્તમ અભણુથી થએલા
અભક્ષ્યલોગ/નગ/ન્યદોષની નિવૃત્તિમાટે સંવત્સરમાં એકવાર પણ એક
કૃત્ત્યમતને અવશ્ય કરે. ભણુને થએલ અભક્ષ્યલોગ/નગ/ન્યદોષની નિવૃત્તિ
માટે કરે એમાંતો કહેવું જ શું ? વિશેષપણે કરે. (તેમાં તેમાં વિદિત પ્રાય-
શ્ચિત્તને અવશ્ય કરે) ॥૭૩॥ કૃત્ત્યમત અદ્વાત કે દ્વાત પાપને વિશેષે છે,
માટે યથાવિધિ કૃત્ત્યાચરણથી જેઓ વિશુદ્ધ થાય છે તેઓને નરકદુઃખના
અનુભવનો પ્રસંગ છે જ નહિ ॥૭૪॥ કેવળ પાપ હોય તો જ કૃત્ત્યાચરણ
કરવું એવો નિયમ નથી, અભ્યુદયની કામનાવાળો પણ કરે, શ્રીકામ કે
પુષ્ટિકામ કે સ્વર્ગકામ કે કેવળ દેવપ્રીણનકામપણુ નર સર્વથા કૃત્ત્યને કરે
॥૭૫॥ જે પુરૂષ આ લોકમાં ગુરુ કે લઘુ પાપને કરીને જે તેમાં તેમાં
વિદિત પ્રાયશ્ચિત્તને ન કરે તો તે પરલોક નરકમાં નિપડીને ત્યાં યમયાતના-
ઓથી પીડાય છે ॥૭૬॥ કેવળ નરકમાં પીડાય છે એટલું જ નહિ, કિંતુ
તતઃપર તે પુરૂષ બહુકાળે યમરાજના શાસનથી લોગવતાં અવશેષ રહેલા
સ્વપાપને લોગવવા અહીં શ્વાન સૂકરાદિ કનિષ્ઠ યોનિઓમાં દુઃખેકદાપિ
જન્મને વારેવારે પામ્યા કરે છે ॥૭૭॥ ઇતિ શ્રીસતસંગિશ્ચવને...પંચમ-
પ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ આંદ્રાયણાદિપ્રતલક્ષણનિર-
પણનામા સમચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

બ્રાહ્મણ ઉવાચ—શુક્તપાપાવશેષેણ કીદૃશેન સ કીદૃશમ્ । લભતે
જન્મ તન્મહ્યં કૃપયાહ્યાતુમર્હસિ ॥૧॥ ધ્રીનારાયણમુનિર્વાચ—બ્રહ્મ-
ન્કર્મવિપાકોઽયં ધર્મશાસ્ત્રે સવિસ્તરમ્ । મુનિર્મિર્વર્ણિતોઽસ્તીતિ
તત્ એવ સ વુદ્યતામ્ ॥૨॥ મહાપાપાદિપાપાનાં મેદાઃ સન્તિ
સહસ્રશઃ । તત્તત્પાપાનુરૂપં ચ તત્તત્કર્ત્તોઽપ્રયાત્ ફલમ્ ॥૩॥
તત્ર સામાન્યતસ્તેષાં સમાસેન ફલં દ્વિજ ! । તુભ્યં વદામિ
તેનાન્યે વિશેષા અવગમ્યતામ્ ॥૪॥ આદૌ તુ પાપકર્માણો દેહાન્તે
યમકિંકરૈઃ । કર્માનુરૂપં પાત્યન્તે નિરયેષ્વતિર્નિર્દયૈઃ ॥૫॥ તતો
નરકભોગાન્તે કર્મશેષાનુસારતઃ । શ્વશૂકરાહિકાકાદિયોનો તે
યાન્તિ સમ્ભવમ્ ॥૬॥ શ્વશૂકરચરોટ્ટાણાં ગોજાવિમૃગપક્ષિણામ્ ।

અધ્યાય ૪૮ મો.

આવું ભગવાનનું વચન સાંભળીને, ભોગવતાં ખાકી રહેતા પાપથી થતા
નીચયોનિજન્મરૂપ કર્મવિપાકને વિશેષપણે જાણવાની ઇચ્છાથી શિવરામ
બ્રાહ્મણ પુછે છે—હે ભગવન ! ભોગવતાં અવશેષ રહેલા કેવા પાપકર્મથી
કેવા નીચ જન્મને પામે છે તે મને કૃપા કરીને કહેવા યોગ્ય છે ॥૧॥ એ
રીતે પુછેલા શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન ! આ કર્મોનો વિપાક
મહર્ષિઓએ વિસ્તારથી ધર્મશાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કર્યો છે, માટે તેથીજ તેનો
વિસ્તાર જાણવો ॥૨॥ મહાપાપાદિ પાપોના ભેદો હજારો હજાર છે. તે તે
પાપોને કરનારો પુરૂષ તે તે પાપોને અનુસારે તે તે ફળને નિશ્ચે પામે છે. તે
સર્વનું વિવેચન કરી વિસ્તારથી ઉપપાદન કરવાનો અવકાશ અહીં નથી.
માટે હે દ્વિજ ! સામાન્યતઃ તે પાપોનું ફળ સંક્ષેપમાં તમને કહું છું, તેના-
થીજ જીજ્ઞા બધા કર્મફળવિશેષો જાણ કરી લેવા ॥૩-૪॥ પ્રથમ તો પાપ-
કર્મ કરનારા પુરૂષોને દેહને અંતે અતિનિદ્રા યમકિંકરો નરકમાં કર્માનુસારે
નાંખે છે. તેમાં તેઓ વિવિધ નરકયાતનાઓને અનુભવીને તેજ અવશેષ
પાપકર્મવિશેષને અનુસારે શ્વાન સૂકર સર્પ કાક આદિક નીચયોનિઓમાં

૧ આ અધ્યાયમાં કર્મવિપાક અને વિપ્રકૃત સ્તુતિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ચણ્ડાલપુલ્કસાનાં ચ બ્રહ્મહા યોનિમૃચ્છતિ ॥૭॥ કૃમિકીટપત-
જ્ઞાનાં વિદ્ભુજામથ પક્ષિણામ્ । હિંસ્રાણાં ચાપિ સત્ત્વાનાં સુરાપો
યોનિમામ્બુયાત્ ॥૮॥ લૂતાહિસરટાનાં ચ તિરશ્ચામમ્બુચારિણામ્ ।
હિંસ્રાણાં ચ પિશાચાનાં યોનિમામ્બોતિ હેમહત્ ॥૯॥ તૃણગુલ્મલ-
તાનાં ચ ઋગ્વ્યાદાં દંદ્રિણામપિ । મુહુર્ચોનિમવામ્બોતિ પુરુષો ગુરુત-
લ્પગઃ ॥૧૦॥ તિર્યક્ત્વં પ્રાપ્ય માનુષ્યં લભન્તે તે યદા તદા । બ્રહ્મહા
ક્ષયરોગી સ્યાત્ સુરાપઃ ક્ષયાવદન્તકઃ ॥૧૧॥ હેમહારી તુ કુનક્ષી
દુશ્ચર્મા ગુરુતલ્પગઃ । યો યેન સંવસત્યેપાં સ તલ્લિહ્નોઽમિજાયતે
॥૧૨॥ ર્ષ્યાલુર્મશકશ્ચ સ્યાદ્વીષી સ્યાદ્વેદવિક્રયી । વરાહત્વં ચ

જન્મને પામે છે ॥૫-૬॥ તેમાં પ્રથમ મહાપાપને કરનારાઓ જે જન્મોને
પામે છે તે કહું છું-બ્રાહ્મણની હત્યા કરનારો શ્વાન બુંડ ખર ઉંટ તથા ગાય
બકરો ઘેટો મૃગ તથા પક્ષિઓ (કાક કંકાદિ) અને ચંડાળ તથા પુલ્કસના
જન્મને પામે છે ॥૭॥ સુરાપાન કરનારો કૃમી, (માંસ વિષા ગોમયાદિકમાં
ઉત્પન્ન થતા) કીટ, (કીડીયો આદિક) પતંગ, (પતંગીયો તીડ વિગેરે)
વિષા ખાનારા પક્ષિઓ અને હિંસક વ્યાઘ્રાદિ જંતુઓના જન્મને પામે છે
॥૮॥ બ્રાહ્મણનું સુવર્ણ હરનારો કરોળીયો સર્પ કાંચીડો તથા જળચર
જળકુકડા આદિક પક્ષિઓ અથવા જળચર મત્સ્યાદિક તથા હિંસક પિશાચ
બ્રહ્મરાક્ષસાદિકની યોનિને પામે છે ॥૯॥ ગુરૂશ્ચીનો સંગ કરનાર પુરૂષ માંસ-
ભક્ષણુશીલ દંડપ્રધાન દુષ્ટ જંતુઓ તથા કાશ કુશાદિ તૃણો તથા માલતી
આદિક ગુલ્મો અને દ્રાક્ષાદિલતાઓની યોનિને વારેવારે પામે છે ॥૧૦॥ જ્યારે
તે મહાપાપિઓ વિવિધ પશુ પક્ષ્યાદિ યોનિઓવડે પોતાના પાપફળને અનુ-
ભવીને કદાચિત્ કાળે કરીને માનુષયોનિને પામે છે ત્યારેપણ દુશ્ચિહ્નિસિત
તીવ્રરોગાક્રાંતજ જન્મને પામે છે. તેમાં બ્રહ્મહત્યારો ક્ષયરોગી થાય, સુરા-
પાન કરનારો સ્વભાવથી કાળા હાંતવાળો થાય, બ્રાહ્મણસુવર્ણને ચોરનારો
કુત્સિત નખવાળો થાય, ગુરૂશ્ચીનો-સંગ કરનારો દુશ્ચર્મા-ગળતો કોઠ આદિક
રોગવાળો થાય, જે પાંચમો મહાપાતકી છે તે જેના સંગથી મહાપાતક-
ભાગી થાય છે તેને જે જન્મ ક્ષયરોગી આદિકરૂપ મળે છે તેનેજ પામે છે

ભ્રમતે તથેવાયાજ્યયાજકઃ ॥૧૩॥ ગોમ્નો ભવેદ્ધ જન્માન્ધઃ સર્વાશી
 વૃષદંશક । મૃષ્ટૈકભોજી ચ કપિર્મત્સરી ભ્રમરસ્તથા ॥૧૪॥ અપ-
 પ્યવિકૃયી ગૃધ્ર પશુગામ્યલ્પજિહ્વકઃ । ઇવમન્યે પાપિનોઽપિ
 દુર્યોનિ યાન્તિ કર્મભિઃ ॥૧૫॥ તતો મનુષ્યેષ્વપિ તે દરિદ્રા નિત્ય-
 દુઃખિનઃ । પરતન્ત્રાશ્ચ જાયન્તે રોગિણોઽન્ધાશ્ચ કેચન ॥૧૬॥ ક્ષ્ત્યા-
 દિલક્ષણેર્જ્ઞયો વિપાકઃ કર્મણાં દ્વિજ ! । પુમાનકૃતનિર્વેશો યમિ
 હામોતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તમતોઽઘસ્ય ગુરુણો લઘુનોઽપિ
 વા । શીઘ્રમત્રૈવ કર્તવ્ય સુધિયા શાસ્ત્રસમ્મતમ્ ॥૧૮॥ અન્યથા તુ
 મહદુઃખ પ્રાપ્યમસ્યેવ તત્ફલમ્ । ઇતિ સર્વત્ર શાસ્ત્રેષુ નિશ્ચિત્યે-
 વાસ્તિ ચર્ણિતમ્ ॥૧૯॥ એવં ધર્મા દ્વિજ ! પ્રોક્તા ચર્ણાશ્રમવતાં

॥૧૧-૧૨॥ જે ધર્મ્યાણુ હોય તે મચ્છર થાય, જે વેદવિકૃતી (મૂલ્યથી વેદને
 ભણાવનારો) હોય તે વાઘ થાય, જે અયાજ્યને યજન કરાવનારો તે વરાહ-
 જન્મને પામે છે, જે ગોઘાતી હોય તે જન્માન્ધ થાય, જે સર્વાન્નલક્ષક
 હોય તે મિઠાળ થાય, જે એકાકી મિષ્ટાન્નભોજી હોય તે વાનર થાય, જે
 મત્સરવાળો હોય તે ભમરો થાય ॥૧૩-૧૪॥ નિપિહ્ન વસ્તુને વેચનારો ગીધ
 થાય, ગર્દભીપ્રમુખ પશુને પામનારો દેડકો થાય, એ રીતે બીજા પણ પાપિઓ
 પાપાતુસારે દુર્યોનિને પામે છે ॥૧૫॥ તે સર્વે તેતે યોનિઓમા પાપકળને
 અનુભવીને અવશેષ પાપથી મનુષ્યોમા પણ દરિદ્ર નિત્યદુઃખી અને પરતન
 થાય છે કેટલાક જન્મથીજ અપરિહાર્ય રોગવાળા થાય છે અને અધ થાય
 છે ॥૧૬॥ હે દ્વિજ ! પ્રાયશ્ચિત્તને નહિ આચરનારા નરોએ નિશ્ચે આ લોકમા
 પામવાના કર્મવિપાકો બીજાપણુ ઇલાદિ તેતે પ્રકારોવડે સમજવા ॥૧૭॥
 માટે આ રીતે નારકીય દુઃખથકી અને કર્મપરિપાકરૂપ નીચયોનિપ્રવેશ
 થકી ભય પામીને સુધી પુરૂષે અર્હાજ ગુરુ કે લઘુ પાપનુ શાસ્ત્રસમત
 પ્રાયશ્ચિત્ત તત્કાળજ કરવું 'તસ્માત્પુરૈવાશ્વિદ પાપતિષ્ઠતૌ યતેત' ઇલાદિ
 શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે અન્યથા-પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે તો કરેલા પાપનુ ફળ
 મહાદુઃખ અવશ્ય ભોગવતુજ પડે એમ સર્વત્ર શાસ્ત્રોમા નિશ્ચય કરીનેજ
 વર્ણન કર્યું છે ॥૧૮-૧૯॥ હે વિપ્રવર ! આ પ્રકારે વર્ણુધર્મો આશ્રમધર્મો

નૃણામ્ । વર્ણાશ્રમેતરેષાં ચ સદ્દેષેણ સનિષ્ઠતાઃ ॥૨૦॥ एतान्
 धर्मान् मदुक्तान् ये कीर्तयिष्यन्ति भक्तितः । श्रोष्यन्ति वा तेऽपि
 जना भविष्यन्ति निरेनसः ॥२१॥ धर्मतत्त्वमिति प्रोक्तं मया नृणां
 हिताय वै । प्रायशोऽत्रार्पवाक्यानि तदर्थश्चास्ति वर्णितः ॥२२॥
 सुप्रત ઉવાચ—इति श्रुत्वा वचस्तस्य साक्षाद्भगवतो द्विजः । स भूप !
 परमप्रीतो नत्वा तुष्टाव तं प्रभुम् ॥२३॥ ब्राह्मण उवाच—धर्मकर्ता
 धर्मवक्ता धर्मात्मा धर्मसंस्थितिः । धर्मरक्षावतारो मे प्रीयतां
 धर्मनन्दन. ॥२४॥ धર્મમક્તીષ્ટસુખદો ધર્મયુગ્મભક્તિવોધક. । ધર્મ-

તથા ધર્તરનરોના ધર્મો અને પ્રાયશ્ચિત્તધર્મો સક્ષેપમા મેં નિરૂપણ કર્યાં તે
 આ મેં કહેલા ધર્માને જે જનો પ્રીતિથી કીર્તન કરશે કે સાલળશે તે સર્વ
 પણ પાપથકી વિનિર્મુક્ત થઈને સુખીયા થશે ॥૨૦-૨૧॥ તમને છતાંસુને
 નિમિત્ત કરીને લોકહિતાર્થે મેં આ ધર્મતત્ત્વ આ પ્રકારે કહ્યું આમા મદ
 મતિઓને વિરૂદ્ધ શકા ન થવા દેવાના વિચારથી બહુધા આર્પવાક્યોનોજ
 અનુવાદ કર્યો છે અને તદલિખત અર્થનુ નિરૂપણ કર્યું છે ॥૨૨॥

સુપ્રતન્મુપિ કહેછે-હે પ્રતાપસિંહ રાજન ! આવું સાક્ષાત્ ભગવાનજ
 વચન આર્પવચનથકીપણ ઉત્કૃષ્ટ સાલળીને તે શિવરામવિપ્ર પરમ પ્રમત્ત
 થઈ પ્રણામ કરીને, તે સર્વના પ્રભુ શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥
 ધર્મઽર્તા-સાક્ષાત્ સ્વય સર્ગના આદિલાગમા સર્વ ધર્મને કરનારા હોવાથી
 ધર્મકર્તા ધર્મવક્તા-ધર્મભૂળ વેદનો દિરણ્યગર્ભ પ્રતિ પ્રથમ ઉપદેશ આપ
 નાર હોવાથી ધર્મવક્તા ધર્માત્મા-સ્વય ધર્મસ્વરૂપ હોવાથી ધર્માત્મા
 પોતેજ શ્રુતિપ્રોક્ત ધર્મની ધર્મતાને સંપાદે છે, સર્વાન્તરાત્મા સર્વ કર્મકૃણ
 પ્રદ આજ છે અને સાક્ષાત્ મોક્ષોપાયપણુ આજ છે, તો એમનાથકી ખીને
 સુખ્ય ધર્મ કોણ છે, કોઈપણ નહિ, માટે ભગવાનજ ધર્માત્મા કહ્યા છે
 ધર્મની સંસ્થિતિ-પ્રતિષ્ઠાકારણુ પોતે છે, આજ ભગવાન ત્યારે ત્યારે ત્યા ત્યા
 અવતરીને ધર્મને પ્રતિષ્ઠાપે છે માટે ધર્મસંસ્થિતિ કહ્યા છે હમણાપણુ કળિમા
 ધર્મરક્ષાથેજ ધર્મનંદનરૂપે અવતરેલા ધર્મરક્ષાવતાર આપ અમને સર્વને
 ધર્મોપદેશથી રક્ષો છો એવા તમે ભગવાન મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૨૪॥ ધર્મ

નિષ્ઠજનપ્રેષ્ઠઃ પ્રી૦ ॥૨૫॥ ધર્મસ્થાપન ડ્યુકો ધર્મશાસ્ત્રપ્રવર્તકઃ ।
ધર્મયુક્તજ્ઞાનવક્તા પ્રી૦ ॥૨૬॥ ધર્મહીનોન્મૂલનકૃદ્ધર્મરૂપપ્રકા-
શકઃ । ધર્મકાર્યરતો નિત્યં પ્રી૦ ॥૨૭॥ ધર્માશ્રયો ધર્મરચિર્વર્મા
ધર્મધુરન્ધરઃ । ધર્મનિષ્ઠજનૈઃ સેવ્યઃ પ્રી૦ ॥૨૮॥ ધર્મવિજ્ઞો ધર્મ-
વપુર્ધર્મરૂપાખિલક્રિયઃ । ધર્મકીર્તિર્ધર્મમતિઃ પ્રી૦ ॥૨૯॥ ધર્મ-

દેવ અને ભક્તિદેવીને જે ઇષ્ટ સુખ તેને આપનારા અથવા ધર્મ ભક્તિએ સાધ્ય
જે સુખ અને જે તેમને તેમને ઇષ્ટ ઐશ્વર્ય કેવલ કે પરબ્રહ્માનુભવરૂપ સુખ
તેને આપનારા, 'ધર્મસહિત ભક્તિજ નિ શ્રેયસ કરનારી છે' એમ સ્વાશ્રિતોને
બોધ કરનારા, ધર્મનિષ્ઠ જનો જેમને પ્રિય છે અને ધર્મનિષ્ઠ જનોને જે પ્રિય
છે એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૨૫॥ ધર્મસ્થાપ
નમા સતત ઉદ્યોગી, 'ધર્મસંસ્થાપનાર્થય સમ્મવામિ યુગે યુગે' એવોજ
સ્વસકટપ છે કળિમા જેઓ ધર્મદ્રોહાર્થેજ પ્રવર્ત્યા છે તેમના નાશથી
ધર્માવબોધક શાસ્ત્રોના પ્રવર્તક-સરક્ષક, વર્ણાશ્રમાદિ ધર્મ તથા આત્મા
પરમાત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયાદિકનુ જે જ્ઞાન તેને
યથાસ્થિત આપનારા એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ
॥૨૬॥ ધર્મવિસુખ આશુરોનો મૂળથી નાશ કરનારા, ધર્મનુ યથાવસ્થિત
સ્વરૂપ તેનો પ્રકાશ કરનારા, સ્વયં સર્વેશ્વર સંપૂર્ણ સમસ્તકામ હોવાથી
પોતાને કર્તવ્યનો અભાવ છે તથાપિ ધર્મપ્રવર્તન માટે સ્વયં સતત ધર્માનુ
જ્ઞાનમા નિત્ય તત્પર, માટેજ ધર્મના એક આશ્રય અને ધર્મમાજ એક રૂચિ
વાળા, ધર્મના સ્વામી, ધર્મધુરન્ધર, ધર્મનિષ્ઠ જનોએ સતત સેવનીય એવા
ધર્મનંદન આપ મારે વિષે પ્રીતિને પામો ॥૨૭-૨૮॥ ધર્મોને વિશેષપણે
જાણનારા, ધર્મૈકવપુ, (મૂર્તિમાન ધર્મજ પ્રાદુર્ભવ્યા હોય ને શુ?) જેમની
અવતરણ વનવિહરણ તપશ્ચરણ તીર્થયાત્રાદિ સમગ્ર ક્રિયાઓ ધર્મરૂપ
છે, જેમની કીર્તિ શ્રવણ કરતા ધર્મનેજ પોષે છે માટે ધર્મકીર્તિ, ધર્મમા
મતિ જેમની છે, એવા ધર્મનંદન આપ મારે વિષે પ્રીતિને પામો ॥૨૯॥ ધર્મ
સર્ગ જ્ઞાનાદિકના મુખ્ય પોષક, ધર્મવશીયવિષે આરોપણ કરી છે ધર્મ
પ્રવર્તનરૂપ પોતાની ધુર જેમણે, ધર્મદેવના ઇષ્ટ દેવ-તેમણેપણ ઉપાસ્ય,

સર્ગેકસમ્પોષા ધર્મવંદ્યાહિતસ્વધૂઃ । ધર્મેષ્ટદેવો ધર્માત્મ્યઃ પ્રીઃ ॥૩૦॥ ધર્મરક્ષણવિખ્યાતો ધર્મપત્નીસ્તનન્ધવઃ । ધર્મોદ્ધવપથા-
ચાર્યઃ પ્રીયતાં ધર્મનન્દનઃ ॥૩૧॥ મુપ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુત્વા હરિ
રાજન્ ! શિવરામઃ સ વાહવઃ । પ્રણનામાય વિપ્રાંસ્તાન્ ધર્માન્સર્વા-
નવ્યુચત્ ॥૩૨॥ ધર્મેશાસ્ત્રમિદં નિત્યં યે પઠેયુર્જના ભુવિ । વિદ્યુસ્તે
સ્વસ્વધર્માન્વૈ સાદ્કાર્યં ચાપિ નામુયુઃ ॥૩૩॥ ધર્મેનિષ્ઠાશ્ચ તે નૂનમિદ્
લોકે પરત્ર ચ । કીર્તિં સુખં ચ વિપુલં પ્રાપ્સ્યુર્નાત્ર સંશયઃ ॥૩૪॥
કૃપા શ્રીવાસુદેવસ્ય તેષ્વેવ ભવતિ ધ્રુવમ્ । તતસ્તે સંસ્મૃતેર્નૂનં
મુચ્યન્તે પુરુષા નૃપ ! ॥૩૫॥ તસ્માદિદં સદા શ્રવ્યં પઠનીયં ચ
મક્તિતઃ । પુમ્નિઃ સ્ત્રીભિર્હરેર્મત્તૈઃ સ્વસ્વધર્મબુભુત્સુમિઃ ॥૩૬॥

જેનાં દિવ્ય નામો શ્રવણ કરતાં સર્વ પાપને પ્રણાશ કરનારાં અને સર્વ કૃળને
આપનારાં છે, માટેજ એમની આખ્યા—નામ ધર્મમયી હોવાથી ધર્માખ્ય
કહ્યા છે, એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૩૦॥ ધર્મ-
રક્ષકપણે સર્વજનોમાં સુપ્રસિદ્ધ થએલા, ધર્મદેવની જે દિવ્યરૂપ શ્રદ્ધાદિ
પત્નીઓ તેમના સ્તનને તેમની પ્રસન્નતામાટે દ્વાદશ રૂપ ધારીને (ખાહ્યાનુ-
કરણથી) પાન કરનારા, ધર્મરૂપ ઉદ્ધવસંપ્રદાયના ઓમેર પ્રવર્તક મુખ્યા-
ચાર્ય એવા ધર્મનંદન લગવાન તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૩૧॥

મુપ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! એમ સ્તુતિ કરીને તે શિવરામ વિપ્ર
લગવાનને પ્રણામ કરીને, પછી તે સમય ધર્મોનો જીજ્ઞા બધા આદ્યસાદિકને
બોધ કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ આ લગવાને કહેલા ધર્મેશાસ્ત્રનો ભૂમિમાં જે
જનો નિત્ય પાઠ કરે તેઓ ધર્મતત્ત્વને યથાવસ્થિત જાણીને યથાવર્ણુ યથા-
શ્રમ તેના અનુયાયી ધર્મસાંકર્યદોષને ન પામે ॥૩૩॥ તે ધર્મનિષ્ઠ પુરૂષો
આ લોક પરલોકમાં અતિશય સુખ અને અહીં અતિશય ધીર્તિને નિશ્ચે પામે
એમાં સંશય નથી ॥૩૪॥ હે નૃપ ! ધર્મનિષ્ઠ તે જનોવિષેજ આ લગવાન
વાસુદેવની કૃપા નિશ્ચે થાય છે. તે કૃપાએ કરીનેજ અનાયાસથી સંસ્મૃતિ-
ભયથણી તેઓ નિશ્ચે મુક્ત થાય છે ॥૩૫॥ માટે પોતપોતાના ધર્મને જાણી
ધર્યતા હરિભક્ત પુરૂષો અને સ્ત્રીઓએ ધર્મેશાસ્ત્ર પ્રીતિથી સદા સાંભળવું

શ્રેયસ્કરાન્માનવદેહમાજાં જગાદ સામાન્યવિશેષધર્માન્ । સ્વસં-
શ્રિતબ્રાહ્મણમીશ્વરો યો નારાયણં તં મુનિમાનતોઽસ્મિ ॥૩૭॥ ઇતિ
શ્રીસત્સજ્જિવિને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્ત
વિધૌ કર્મવિપાકનિરૂપણનામાઽષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાય ॥૪૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્યં ધર્માન્પ્રવદત્. કુર્વતોઽસંશયાન્ સ્વકાન્ ।
સદ્વાર્તાશ્ચ પ્રતિદિનં સાર્ધં વર્ષમગાદ્ધરેઃ ॥૧॥ વાસન્તમુત્સવ કૃત્વા
દુર્ગપત્તન એવ સઃ । યયૌ શ્રીનગરં રાજન્ । સહિતો નિજસેવકૈઃ
॥૨॥ સમ્મારેણૈવ મહતા પુષ્પદોલોત્સવ હરિઃ । કૃત્વા મહાન્તં
તત્રાથ વૃત્તાલયમુપાગમત્ ॥૩॥ તત્ર રામનવમ્યાં ચ સ તુ કૃત્વા
મહોત્સવમ્ । પુનર્દુર્ગપુરં પ્રાયાચ્છૈન્યામેવ સદ્ધાનુગૈઃ ॥૪॥ દ્વિતીયાયાં

અને ભણવુ ॥૩૬॥ પોતાના ચરણાશ્રિત વિપ્રને મિષ કરીને સમસ્ત માનવોનું
સકળ શ્રેય સંપાદન કરવા સામાન્ય ધર્મો અને વિશેષધર્મા બેમણે કહ્યા,
તે સર્વેશ્વર શ્રીનારાયણમુનિને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને . પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ કર્મવિપાક-
નિરૂપણનામાઽષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

૧અધ્યાય ૪૯ મો.

સુવ્રતત્કપિ કહેછે—હે રાજન્ । સદ્ધર્મનો અવબોધ આપવાવડે અને
પ્રતિદિન સદ્વાર્તાઓ કહેવાવડે આશ્રિતોના ધર્મવિષયમા અને પુરૂષાર્થ
વિષયમા વર્તતા સશયને ટાળતા તે ભગવાન્ શ્રીહરિને દુર્ગપત્તનમા દોઢ વર્ષ
વીતિ ગયુ ॥૧॥ હે રાજન્ । શ્રીહરિ તેજ દુર્ગપત્તનમા સવન ૧૮૮૪ ના
માઘ શુકલ પચમીએ ભગવાનનો વસંતોત્સવ કરીને વિદેશમા વસતા
આશ્રિતોનું શ્રેય કરવા પોતાના સેવકોથી વીંટાઈને અનુક્રમે અમદાવાદ
પધાર્યા ॥૨॥ શ્રીહરિ ત્યા મોટી સામગ્રી સંપાદન કરાવીને મોટો પુષ્પનેવો-
ત્સવ કરીને પછી ત્યાથી વૃત્તાલયપુરપ્રતિ પધાર્યા ॥૩॥ તે વૃત્તાલયમા
રામનવમી તિથિએ મહોત્સવ મોટા સભ્રમથી કરીને ચૈત્રપૂર્ણિમાએજ

૧ આ અન્યાયમા ભગવાને જીનાગડમા થયાવિધિ કરેલી દ્વારમાધીય આદિ
દેવોની પ્રતિજાનુ નિરૂપણ કર્યું છે

સુર્યાસીનં કૃષ્ણાયમથ ત ત્વયઃ । ઉત્તમઃ પ્રાજ્ઞલિન્ત્વા પ્રોવાચ
 વિનયાન્વિતઃ ॥૫॥ સર્વે મનોરથાઃ સ્વામિન્નસાકં કૃપયા ત્વયા ।
 પ્રપૂરિતાઃ સેવકાનાં પ્રભુણા દીનવન્ધુના ॥૬॥ ઇચ્છા ત્વેકાસ્તિ હૃદયે
 મમ સ્વસ્ત્રોશ્ચ સત્પતે ! । પૌરાણાં ચાપિ સર્વેષાં તા પૂરયિતુમર્હસિ
 ॥૭॥ કૃષ્ણમન્દિરમત્રાપિ કારણીયં ત્વયેતિ ન. । પ્રાર્થિતં ભવતિ
 સ્વામિન્નવશ્યં કાર્યમેવ તત્ ॥૮॥ સુવ્રત ડવાચ—ઇતિ સમપ્રાર્થિતો
 રાજા પ્રસન્નો હરિરાહ તમ્ । યાદશીચ્છાસ્તિ વો રાજન્કરિપ્યામિ
 તથા ત્વહમ્ ॥૯॥ ઇત્યુક્ત્વા તં સ ચ મુનિં વિરક્તાનન્દમૂચિવાન ।
 મુને ત્વયાઽત્ર કૃષ્ણસ્ય કારણીય સુમન્દિરમ્ ॥૧૦॥ અપેક્ષિતાનિ
 દ્રવ્યાણિ તત્રાયં ભૂષ ઉત્તમ. । ત્વદાજ્ઞાયાં વર્તમાનઃ સર્વાણ્યાહર-
 વિષ્યતિ ॥૧૧॥ અહં ચ પ્રાયશોઽન્નૈવ સ્થિતોઽસીતિ કદાચન ।

પરિજનો સાથે પાછા દુર્ગપુર પધાર્યા ॥૪॥ અનંતર ચૈત્ર કૃષ્ણદ્વિતીયાએ
 મુખેથી વિરાજમાન શ્રીહરિને પરમભક્ત ઉત્તમ રાજા પ્રણામ કરીને બે હાથ
 બેડી નિનયનત્ર યઈ એમ બોલ્યા કે—॥૫॥ હે સ્વામિન્ ! આપના ચરણ
 કમળના સેવક અમારા સમસ્ત મનોરથો દીનબંધુ આપ પ્રભુએ પરમકૃપાથી
 પરિપૂરણ કર્યા ॥૬॥ હે સત્પતે ! અથાપિ મારે, મારી જવાલવિતા બહેનોને
 અને પુરવાસી સર્વેને પણ હૃદયમા આ એક ઇચ્છા વર્તે છે તેને આપ
 પરિપૂર્ણ કરવાને યોગ્ય છો ॥૭॥ હે સ્વામિન્ ! આપે કૃતનિવાસ આ દિવ્ય
 દુર્ગનગરમાપણ શ્રીકૃષ્ણનુ ગિખરબધમદિર આપે કરાવવું આ અમારી
 પ્રાર્થના આપે અવશ્યજ પૂરણ કરવી ॥૮॥ મુનતત્કુપિ કહેછે—હે રાજન્ !
 એમ ઉત્તમનૃપે પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન્ પ્રસન્ન થઈને એમ બોલ્યા કે—હે
 રાજન્ ! બે તમારી તેવી ઇચ્છા હોય તો ભક્તપરાધીન મારે તે અવશ્ય
 કરવુંજ બેઠએ તો તમારી ઇચ્છાને અનુસારે હું કરીશ ॥૯॥ હે રાજન્ !
 શ્રીહરિ એમ ઉત્તમનૃપને કહીને, સન્નિધિમા વર્તતા વિરક્તાન્દ નામના
 મુનિપ્રતિ એમ બોલ્યા કે—હે મુને ! તમારે આ નગરમા રમણીય કૃષ્ણમદિર
 કારીગરોપાસે કરાવવું તેમા અપેક્ષિત મમસ્ત વસ્તુઓ આ ઉત્તમ રાજા
 તમારી ઇચ્છાને અનુસારે લાવી આપશે હું પણ અહુધાપણે અહીંજ રહો

પ્રવૃત્યં યદિ કિંચિત્સ્યાત્તદા પૃચ્છેશ્ચ મામપિ ॥૧૨॥ इत्युक्तः स
 તથેત્યાહ મુનિર્વચનકૃદ્ધરેઃ । આનન્દં પ્રાપ નૃપતિસ્તત્સ્વસારૌ ચ
 નાગરાઃ ॥૧૩॥ આહૃય શિલ્પિનઃ સુજ્ઞાન્સ મુનિર્મન્દિરં તતઃ । આ-
 રમ્ભનૃપસ્તત્ર દ્રવ્યાળ્યાહારયચ્ચ સઃ ॥૧૪॥ हरिश्च प्रायशो नित्यं
 તત્રૈત્યોપાવિશાનૃપ ! । પ્રશંસન્ શિલ્પિનાં દાક્ષ્યં ભક્તાંશ્ચાનન્દયન્નિ-
 જાન્ ॥૧૫॥ आरम्भिते भगवता मन्दिरे तत्र शोभने । अनूपासिंह
 આગચ્છત્તં નૈતુ જીર્ણદુર્ગતઃ ॥૧૬॥ भगवन्तं समेत्यासौ प्रणम्य
 પ્રાજ્ઞલિઃ સ્થિતઃ । ડવાચ ભગવન્ ! જાતં જીર્ણદુર્ગં હિ મન્દિરમ્
 ॥૧૭॥ साकं मुनिगणैस्तत्र त्वमागत्य सपार्षदः । कुरु प्रतिष्ठा
 કૃષ્ણસ્ય યથાકાલં યથાવિધિ ॥૧૮॥ इति तस्य हरिर्वान्यं श्रुत्वा

ધું, તો કદાચિત્ કિંચિત્ જો પુછવાની જરૂર પડે તો તે સમયે મનેપણુ
 સુખેથી પુછવું ॥૧૦-૧૨॥ હે રાજા! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે
 તેમની આજ્ઞા પાળવામાં તત્પર તે વિરજાનંદમુનિ 'જેમ આપ કહો છો
 તેમ હું કરીશ' એમ હર્ષથી બોલ્યા. તે સમયે ઉત્તમ રાજા અને તેમની
 જયાલક્ષિતા બહેનો અને નગરનિવાસી લક્ષ્મણનો બહુ હર્ષ પામ્યા ॥૧૩॥
 અનંતર તે મુનિએ શિલ્પશાસ્ત્રમાં પરિનિષ્ઠિત શિલ્પિઓને બોલાવીને તેમની
 પાસે મંદિર કરાવાનો આરંભ કર્યો. રાજાપણુ તેમાં ઉપયોગી સર્વ વસ્તુઓ
 મંગાવી આપવા લાગ્યા ॥૧૪॥ હે નૃપ ! ભગવાનપણુ તે સમયે મદિર-
 નિર્માણસ્થાને બહુધા આવીને બેસીને શિલ્પિઓની મંદિરવિરચનમાં કુશ-
 ળતાને બહુ વખાણુતાથકા નિજલક્ષ્મણને નિરતિશય આનંદ આપતા હતા
 ॥૧૫॥ ભગવાને દુર્ગપુરમાં મંદિરનો આ રીતે આરંભ કરતાં, હેમંતસિંહ
 રાજાના નાનાભાઈ અનૂપસિંહ પોતાને શુર્ણદુર્ગનગરે ભગવાનને તેડી જવાની
 ઇચ્છાથી ત્યાંથી દુર્ગપુર આવી ભગવાનને પામી પ્રણામ કરીને, બે હાથ બેડી
 ઉભા થઈ વિનયથી એમ બોલ્યા-હે ભગવન્ ! શુર્ણદુર્ગનગરમાં ભગવન્-મંદિર
 કુશળ શિલ્પિઓ પાસે કરાવેલું તૈયાર થતું છે ॥૧૬-૧૭॥ તો તમો મુનિ-
 ગણો પાર્ષદગણોની સાથે ત્યાં પધારીને યથાકાળ યથાવિધિ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા
 કરવાને યોગ્ય છો ॥૧૮॥ હે રાજા! આવું અનૂપસિંહનું વચન સાંભળીને

હૃદો દ્વિજોત્તમાન્ । પપ્રચ્છાડઽહ્ય કૃષ્ણસ્ય પ્રતિષ્ઠાયાઃ ક્ષણં
 શુભમ્ ॥૧૯॥ રાઘવકૃષ્ણદ્વિતીયાયાં ગુરુવારે શુભો હિ સઃ । ઇતિ
 મૌહર્તિકાઃ પ્રોચુસ્તેભ્યોઽદાહક્ષિણાં હરિઃ ॥૨૦॥ તતઃ સમેતો
 નિજપાર્પદામ્બૈઃ સ્વઘાત્પુત્રૈર્મુનિવર્ણિમિશ્ચ । યયૌ હરી રાઘસિતે
 દશમ્યાં પ્રાપ્ત્વજ્યાયામથ જીર્ણદુર્ગમ્ ॥૨૧॥ આયાન્તમાશ્રુત્ય ચ તં
 પ્રહૃષ્ટા હેમન્તસિંહાદય આશુ પૌરાઃ । નિર્યાન્તિ પ્રત્યુદ્ગમનાય પુર્યા
 યાવદ્દરિસ્તાવદવાપ તાં સઃ ॥૨૨॥ પ્રણમ્ય તં તેન ચ માનિતાસ્તે
 નિવેશનં તસ્ય સહાનુગસ્ય । યથોચિતં વેદમસુ કારયિત્વા ચકુર્મુ-
 દાતિથ્યમતિપ્રસન્નાઃ ॥૨૩॥ તતો હરિર્મન્દિરમેત્ય તચ્ચ સમન્તતો
 વીક્ષ્ય વભૂવ હૃદયઃ । મુહુઃ સ સર્વાન્પ્રશશંસ શિલ્પિવર્યાશ્ચ ભૂપં ચ
 મુર્નિ સ્વકીયમ્ ॥૨૪॥ હેમન્તસિંહસ્ય નિકેતનેઽથ સ્વાવાસમાગલ્ય

પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીહરિએ રામચંદ્રાદિ જ્યોતિર્વિદોને બોલાવીને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠો-
 ત્સવનું સમુચિત મુહર્ત પુછ્યું ॥૨૯॥ ભગવાને પુછેલા જ્યોતિર્વિદો સારી
 રીતે વિચારીને બોલ્યા કે-હે હરે ! વૈશાખ માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વિતીયા-
 તિથિએ ગુરુવારે શુભ મુહર્ત છે. શુભ મુહર્ત પામીને તે ગ્રાહણોને ભગવાને
 દક્ષિણા આપી ॥૨૦॥ તદનંતર શ્રીહરિ ગ્રાતાઓ અને તેમના પુત્રોને સાથે
 લઈ, મુનિમંડળ વર્ણિમંડળ તથા પાર્પદવર્ગથી વીંટાળને વૈશાખ શુકલ દશ-
 મીએ દુર્ગપુરથકી નીકળી વૈશાખ શુકલ ત્રયોદશીએ છર્લુદુર્ગ પહોંચ્યા
 ॥૨૧॥ નગરથકી બહાર દૂર પધારેલા ભગવાનને સાંભળીને પ્રહર્ષ પામેલા
 હેમંતસિંહાદિ પુરવાસી ભક્તજનો સન્મુખ જવામાટે જેટલાકમાં પુરથકી
 જલદી નીકળે છે તેટલાકમાં તે પુરીને ભગવાન્ પામ્યા ॥૨૨॥ તે પધારેલા
 ભગવાનને હેમંતસિંહાદિભક્તો પ્રણામ કરી, તેમણે સાલિનંદન વચનોવડે
 સન્માન કરતાં બહુ પ્રસન્ન થઈને, ભગવાન અને તેમના અનુયાયિજનો
 માટે યથાયોગ્ય આવાસસ્થાન પ્રકલ્પીને તેમાં તે ભગવાનને અનુયા-
 યિજનો સાથે ઉતારો કરાવીને તેમની પરિચર્યા પરા ભક્તિથી કરવા લાગ્યા
 ॥૨૩॥ તેપછી શ્રીહરિ કુશળ કારીગરો પાસે કરાવેલા મુંદર મંદિરમાં પધારી
 તેને યોગરદમ નિહાળી પ્રસન્ન થઈને સર્વ શિલ્પિઓ, હેમંતસિંહભૂપતિ

સ રાજકીયૈઃ । આહારયામાસ મહોપહારાન્ દેવપ્રતિષ્ઠાવિહિતાન્
યથાર્હમ્ ॥૨૫॥ પૌરૈર્દ્વિજેન્દ્રૈર્નિગમાગમઙ્ઘૈઃ પ્રોક્તેન ચાસૌ વિધિના
ચકાર । દિનદ્વયેન પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાં કૃષ્ણસ્ય કૃષ્ણઃ સ્વયમેવ રાજન્ !
॥૨૬॥ વેદાણ્વસ્વેકમિતાન્દરાધકૃષ્ણદ્વિતીયાદિવસાદિમાર્ઘે । સં
મન્દિરે સ્થાપયતિ સ્મ સાક્ષાચ્છ્રીદ્વારિકેશં નૃપ ! મધ્યમેઽસૌ ॥૨૭॥
શ્રીદ્વારિકાધીશ્વરદક્ષભાગે તતશ્ચ રાધારમણસ્ય મૂર્તિમ્ । સ સ્થાપ-
યામાસ સુમન્દિરેઽસૌ યદર્શનાત્તીર્થફલં ત્વિહ સ્યાત્ ॥૨૮॥
કૃષ્ણસ્ય વામેઽથ ચ મન્દિરેઽસૌ સિદ્ધેશ્વરં શઙ્કરમમ્બિકાં ચ । વિના-
યકં ચાપિ સુદર્શનીયં યથાવિધિ સ્થાપયતિ સ્મ દૈવિઃ ॥૨૯॥ વૃત્તા-
લયેઽસૌ ચ યથૈય લક્ષ્મીનારાયણસ્થાપન ઉત્સવં પ્રાક્ । ચક્રે તથે-

અને સ્વકીય શ્રદ્ધાનંદમુનિની બહુ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ અનંતર
હે મંત્રસિંહરાજની હવેલીમાં પ્રકલ્પેલા આવાસમાં આવીને શ્રીહરિએ રાજ-
કીય પુરૂષોપાસે દેવપ્રતિષ્ઠામાં અપેક્ષિત સમય ઉપહારો યથાયોગ્ય મંગાવી
તૈયાર કરાવ્યા ॥૨૫॥ હે રાજન્ ! વૈદિક તેમજ તાંત્રિકપણુ વિધિઓમાં
કુશળ, તે પુરમાં વર્તતા વિપ્રવરોએ કહેલા વિધિથી તેઓને આગળ રાખીને
શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણેજ બે દિવસવડે કરી, (પોતાની
અર્ચામૂર્તિ સર્વસેવ્ય પોતેજ લોકોપકૃતિ માટે અવતરેલાએ લોકોપકારમાટે
પ્રતિષ્ઠાપન કરી) ॥૨૬॥ હે નૃપ ! સંવત્ ૧૮૮૪ ના વૈશાખ કૃષ્ણદ્વિતીયાએ
દિવસના પૂર્વાર્ધમાં શ્રીદ્વારિકેશની મધ્યમ મંદિરમાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ
શ્રીહરિએ સ્થાપના કરી ॥૨૭॥ તેપછી શ્રીહરિએ તે દ્વારકાધીશના દક્ષિણ
ભાગમાં રહેલા સુમંદિરમાં રાધારમણની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી, જે તે બેભનાં
દર્શન કરવાથી અહીંજ (શર્લુદુર્ગમાંજ) દ્વારિકા વૃંદાવનાદિ તીર્થયાત્રામાત્રનું
ફળ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થાય ॥૨૮॥ અનંતર શ્રીદ્વારિકેશના વામ ભાગમાં રહેલા
મંદિરમાં સિદ્ધેશ્વર નામના સુદર્શનીય પ્રતિમારૂપ શંકર, પાર્વતી અને
વિનાયકની (ચક્રારાત્ર નંદિકેશ્વરની પણ) યથાવિધિ સ્થાપના ધર્મપુત્ર
શ્રીહરિએ કરી ॥૨૯॥ વૃત્તાલયમાં પૂર્વે લક્ષ્મીનારાયણની પ્રતિષ્ઠાસમયે જેવો
મોટો ઉત્સવ કર્યો હતો તેવોજ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ અહીં પણ ભગ-

હાપિ મહાન્તમેવ રુષ્ણપ્રતિષ્ઠોત્સવમાચચાર ॥૩૦॥ યથાવિધીત્ય
ત્રિપુ મન્દિરેષુ દેવપ્રતિષ્ઠાં સ વિધાય રાજન્ ! । ગોભૂહિરણ્યાનિ
તિલાન્ દ્વિજેભ્યો નૂતાનિ વાસાંસિ વહ્નિ ચાદાત્ ॥૩૧॥ વિપ્રા
ન્સમગ્રાન્ પુરવાસિનોઽથ ગ્રામાન્તરેભ્યોઽપિ સમાગતાન્સ' । સન્ત
ર્પયામાસ તદિષ્ઠમોઽયૈર્યથોચિત રોપ્યકદક્ષિણાભિઃ ॥૩૨॥ સૌરાષ્ટ્ર
દેશાધિપતિશ્ચ તસ્ય વહ્નાદરો વીક્ષ્ય મહાપ્રતાપમ્ । સાશ્ચર્યમાગત્ય
તદીયપાર્શ્વે પ્રણમ્ય તસ્થૌ નૃપ ! દાસવચ્ચ ॥૩૩॥ તં માનયામાસ
હરિસ્તતોઽસૈ તન્મન્દિરદ્ધમાતલધર્મપત્રમ્ । કૃત્વા દ્વદો સ્વે વિપયે
ચ તસ્ય ધાન્યાનયાદેરપશુલ્કતાં સઃ ॥૩૪॥ મદર્હકાર્યં ભવતા ભવે
ચત્તત્સર્વથા મે કથનીયમેવ । હત્યર્થયિત્વા સ મહીપતિસ્ત તદા
જ્ઞયા સ્વં નિલયં જગામ ॥૩૫॥ સોઽથાર્ચિતો ભક્તજનૈઃ સુગન્ધ

વાને કર્યો ॥૩૦॥ હે રાજન્ । એ રીતે ત્રણેય મંદિરોમા દેવની પ્રતિષ્ઠાને
યથાવિધિ કરીને, બ્રાહ્મણોને ગો ભૂમિ સુવર્ણ સુવસ્ત્ર તિલ આદિકના બહુ દાનો
આપ્યા ॥૩૧॥ અનંતર પુરવાસી સમગ્ર વિપ્રો તથા ગ્રામાતરથી આવેલા
પણુ સમગ્ર વિપ્રોને ઇષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ લોભ્યવડે સતૃપ્ત કર્યા અને રૂપામય
ભોજનાત દક્ષિણાઓવડે સતૃપ્ત કર્યા ॥૩૨॥ હે નૃપ ! તે સમયે બહા ર
નામના સૌરાષ્ટ્રદેશાધિપતિ તે ભગવાનનો મહાપ્રભાવ જાણતા આશ્ચર્ય પામીને
સમવિક્ર આદરથી ભગવાનની સમીપે આવી તેમને પ્રણામ કરી તેમની
આગળ હિલા રહ્યા ॥૩૩॥ ભગવાને પોતાપાસે આવેલા રાજાનુ રાજસમુ
ચિત અભિનંદનવડે સન્માન કર્યું પછી રાજાએ પ્રસન્ન થઈ પરા ભક્તિથી
તે મંદિરનુ જે ભૂતળ તેમા પોતાનો માવઝી હક ઉઠાવી લેવાપૂર્વક ભગ
વાનનો માવઝી હક જણાવનારો સ્વહસ્તાક્ષરવાળો ધર્મચેખ (ધર્માત્તા દસ્તા
વેળ) કરાવીને ભગવાનને સમર્પ્યો અને વળી પોતાના દેશમા મંદિરમાટે
ધાન્ય ઘૂત ગોળ આદિક લાવવામા શુટક (રાજલાગ દાણુ જગાત) નહિ
લેવાનો નિયમ પણુ કરી આપ્યો ॥૩૪॥ જે આપને મારા લાયક કાઈ કામ
કાજ હોય તો તે મને અવશ્ય સર્વ પ્રકારે જણાવવુ, ુ આપની સેવા કરવા
તૈયાર છુ, એમ શ્રીહરિને પ્રાર્થનાપૂર્વક કહીને તે રાજા ભગવાનની આરાધી

પુષ્પાંશુકસ્વર્ણવિભૂષણાદ્યૈઃ । તદેવસેવોત્સવસુવ્યવસ્થાં ચકાર ભૂમા
 દશમીનિશાયામ્ ॥૩૬॥ પકાદશ્યામુત્સવં તત્ર કૃત્વા પ્રાતઃ કૃત્વા
 પારણાં ચાપરેદ્યુઃ । ભક્તૈઃ સાકં નિર્યયૌ સ્વાનુયાતૈઃ પુર્યાસ્તસ્યાઃ
 સ્તૂયમાનો જનૌઘૈઃ ॥૩૭॥ સન્નિવર્ત્ય પુરવાસિનો હરિઃ સ્વાનનુવ-
 જત આસ્રવદૃશઃ । સાનુગઃ પથિ નિજાંશ્ચ રક્ષયન્ દર્શ આપ નૃપ !
 દુર્ગપત્તનમ્ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्र-
 कर्णे जीर्णदुर्गे श्रौद्धारिकेशादिप्रतिष्ठानिरूपणनामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

મુખત ઉવાચ—મન્દિરં કારયંસ્તત્ર ધર્મવાર્તામિરન્વહમ્ । પ્રીન-

પોતાને લવને ગયા ॥૩૫॥ અનંતર ભૂમા-સર્વથકી નિરતિશય બૃહત્વગુણ-
 વિશિષ્ટ તે ભગવાન્ શ્રીહરિએ સર્વ લક્ષ્મીએ ચઢન પુષ્પ વસ્ત્ર સુવર્ણભૂષણ
 આદિકવડે પ્રેમથી પૂજ કર્યાથકા તે પ્રતિષ્ઠાપેલા દેવની નિત્યોત્સવાદિ સેવાની
 સિદ્ધિમાટે સમુચિત વ્યવસ્થા વૈશાખ કૃષ્ણદશમીની રાત્રિએ કરી ॥૩૬॥ પછી
 એકાદશીએ ત્યા ઉત્સવ કરીને દ્વાદશીએ પ્રાત પારણાં કરીને, પોતાસાથે
 આવેલા લક્ષ્મીની સાથે પુરવાસી ભક્તસમાજે સર્વત સ્તુતિ કર્યાથકા તે
 નગર થકી ત્યાંની નીકળ્યા ॥૩૭॥ હે નૃપ ! પાછળ વળાવા આવેલા, સ્વચર-
 ણપરાયણ, પોતાનો વિયોગ નહિ સહન થવાથી અશ્રુપરિપૂર્ણ નેત્રવાળા તે
 પુરવાસી લક્ષ્મીને જેમ તેમ કરી પાછા વાળી, સાનુયાયી શ્રીહરિ માર્ગમાં
 સર્વ આત્મીય લક્ષ્મીને રજન કરતાથકા દુર્ગપુરને વૈશાખ અમાવા-
 સ્યાએ પામ્યા ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने पद्मप्रकर्णेश्रौद्धारिकेशादिप्रतिष्ठानिरूपणनामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

અધ્યાય ૫૦ મો.

મુખતમુનિ કહેછે—હે નૃપ ! અનંતર ભગવાન્ ત્યા દુર્ગપુરમાં કૃષ્ણનું
 મંદિર ઉત્તમ નૃપનો મનોરથ પરિપૂરવા કરાવતાં ધર્મવાર્તાઓવડે આત્મીય

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને પાંચ અધ્યાયોવડે નેણિક વર્ણના ધર્મો કહેતા, આ
 અધ્યાયમા બ્રહ્મચારીઓને રાખવાનો પરિમલ તથા શ્રીપ્રસંગની અત્યંત પરિત્યા
 ન્યતાનુ નિરૂપણ કર્યું છે

યન્નિજમક્તાંશ્ચ સમુવાસ દરિનૃપ ! ॥૧॥ તમેકદા વર્ણિરાજો મુકુ-
ન્દાનન્દ આદરાત્ । વદ્ધાજ્જલિર્નમસ્કૃત્ય પપ્રચ્છ વિનયાન્નિત
॥૨॥ મુકુન્દાનન્દ ઉવાચ—ત્વદાશ્રિતાનામસ્માકં નૈષ્ઠિકવ્રહ્મચારિ
ણામ્ । શ્રોતુમિચ્છામ્યહં ત્વત્તો ધર્માન્ પાત્યાનશેષતઃ ॥૩॥ સુત
ઉવાચ—ઇતિ નૈષ્ઠિકવર્યેણ પૃષ્ઠસ્તેન નરાધિપ ! । પ્રસન્નો ભગવાનૂચે
ભક્તિધર્મપ્રપોષકઃ ॥૪॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—સમીચીનં ત્વયા પૃષ્ઠ
વર્ણિરાજ ! વદામ્યહમ્ । નૈષ્ઠિકાનાં યથાશાસ્ત્રં ધર્મોસ્તે વ્રહ્મચારિ
ણામ્ ॥૫॥ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયો વેદ્યસ્ત્રયો વર્ણો દ્વિજાતયઃ । વ્રહ્મચર્યા
શ્રમસ્યૈતે કથિતા અધિકારિણઃ ॥૬॥ ગર્ભાધાનાદિસંસ્કારે સંસ્કૃ
તશ્ચોપનાયનમ્ । પ્રાપ્તો યથાકાલમસૌ વ્રહ્મચર્યં દ્વિજોઽર્હતિ ॥૭॥
નિરાત્રં બુદ્ધિહીનસ્ય સાવિત્રાભ્યં તદીરિતમ્ । પ્રાજાપત્યાત્યમુદિત

ભક્તોને પ્રતિદિન પ્રસન્ન કરતાથકા મુખેથી રહ્યા ॥૧॥ અનતર એક સમયે
શ્રીહરિને તેમના ચરણકમળના પરિચરણથીજ નિત્યતૃપ્ત મુકુન્દાનન્દ નામના
વર્ણિરાજ આદરથી પ્રણામ કરીને બે હાથ બેડીને વિનયથી એમ પુછવા
લાગ્યા ॥૨॥ મુકુન્દાનન્દવર્ણી પુછેછે—હે ભગવન્ ! આપના આશ્રિત નૈષ્ઠિક
બ્રહ્મચર્યવ્રતને આશ્રય કરી રહેવા અમારે અવશ્ય પાળવાના ધર્મો સમગ્રપણે
આપનાથકી સાબળવા હું ઇચ્છુ છું ॥૩॥ સુત્રતત્કપિ કહેછે—હે નરાધિપ !
આ પ્રકારે તે વર્ણિવરે પુછેલા તે ભગવાન્ શ્રીહરિ ભક્તિધર્મના પોષણ
કપર હોવાથી પ્રસન્ન થઈને જોડ્યા ॥૪॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે
વર્ણિરાજ ! તમે જહુજ સાડ પુછ્યું, સ્વધર્મતો અવશ્ય જાણવો જોઈએ, ધર્મ
વિના જ્ઞાનની કે ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી, ધર્મથી પાપ ટળે છે, તો તમે
જાણવા વાટેલો વર્ણી નૈષ્ઠિકોનો ધર્મ યથાશાસ્ત્ર હું નિરૂપતું કરું છું ॥૫॥
તેમ પ્રથમ બ્રહ્મચર્યવ્રતના અધિકારીઓ અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતના ભેદો કહું છું—
તે આ નૈષ્ઠિકવ્રતના બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ ત્રણેય દ્વિજો અધિકારી
કહ્યા છે ॥૬॥ (ઉક્ત અર્થને સ્પષ્ટ કરી કહેછે) ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારોનો
સંસ્કૃત થએલો દ્વિજ યથાકાળ ઉપનયનસંસ્કાર પામતા બ્રહ્મચર્યને લાયક
થાય છે ॥૭॥ આ બ્રહ્મચર્ય સાવિત્ર પ્રાજાપત્ય બ્રાહ્મ અને જૈન એમ ચાર

તદ્વદં દુર્વલસ્ય ચ ॥૮॥ અપિ બુદ્ધિમતઃ પુંસો ગૃહાશ્રમરુચેસ્તુ
તત્ । વ્રહ્માણ્યં દ્વાદશાબ્દં ચ પ્રોક્તં વૈરાગ્યમાન્યતઃ ॥૯॥ યાવજ્જીવં
નૈષ્ઠિકાસ્યમનિચ્છોસ્તુ ગૃહાશ્રમમ્ । પ્રોક્તં તદ્બુદ્ધિવૈરાગ્યવલિનો
વિરલસ્ય હિ ॥૧૦॥ તન્નાન્યઃ શ્રેયસે સ્વસ્ય સદ્ગુરું શીઘ્રમાશ્રયેત્ ।
વિષ્ણુમાહાત્મ્યબુદ્ધયૈવ સ પઠેન્નિગમં ગુરોઃ ॥૧૧॥ સાઙ્ગં સાર્યં ચ સ
ગુરોરધીત્ય સ્વસ્ય શક્તિતઃ । વેદં દદ્યાત્તતસ્તસૈ શક્ત્યા સ્વર્ણાદિ-
દક્ષિણામ્ ॥૧૨॥ તીવ્રવૈરાગ્યયુક્તત્વાદીક્ષામુદ્ભવત્મનિ । સમ્પ્રાપ્તો
નૈષ્ઠિકીં સ સ્યાત્તદ્દર્માન્કીર્તયામ્યહમ્ ॥૧૩॥ નૈષ્ઠિકેન વ્રતેનૈવ યાવ-

પ્રકારનું કહ્યું છે ઉપનયન પછી અક્ષારલવણભોજી થઇને સાવિત્રીને લાભે તે
સાવિત્રસંસિત કહ્યું છે. તે ત્રિરાત્રમાત્રસાધ્ય હોઇને અત્યંત મદ અધ્યય-
નમાં અસમર્થ બુદ્ધિહીનને માટે કહ્યું છે. બીજું-તેથડી સમર્થ પરંતુ દુર્બળને
એક વર્ષમાત્ર પાળવાનું પ્રાણપત્ય કહ્યું છે. તેથડી પણ બુદ્ધિમાન પુરૂષને
વેદાધ્યયનમાં ઉપકારકપણે બાર વર્ષમાત્રસાધ્ય બ્રહ્મચર્ય ગૃહસ્થાશ્રમમાં
પ્રવેશની રૂચિવાળાને જે છે તે બ્રાહ્મ કહ્યું છે. આ ત્રણેય બ્રહ્મચર્ય જેને
તીવ્ર વૈરાગ્ય ન નિષ્પન્ન થયો હોય તેને માટેજ કહ્યું છે ॥૮-૯॥ જેતો તીવ્રવૈ-
રાગ્યને લીધે ગૃહસ્થાશ્રમને નહિ ઈચ્છતાએ યાવજ્જીવં બ્રહ્મચર્ય ધાર્યું છે તે
આ નૈષ્ઠિક નામનું બૃહદ્વ્રત એવા નામાંતરથી પણ કહેવાય છે, આનો
અધિકારીતો વિવેકમૂળક તીવ્ર વૈરાગ્યવાળો કોઈ વિરલો જન છે ॥૧૦॥
તેમાં જે અતિમ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યરૂપ છે તેજ શ્રેય માટે છે, બ્રહ્માના ભુવન
સુધીના બધાંય ભોગો પરિમિત હોઇને દુ બધી મિશ્રિત અને વળી પુન-
પાતના દુ બધી મિશ્રિત હોવાથી હેયજ છે તો તેતત્ત્વથી શ્રેય પદમાં ગણનાને
યોગ્ય નથી, વસ્તુતઃ મોક્ષજ શ્રેય છે, તેમાં વૈરાગ્યપ્રધાન નૈષ્ઠિકવ્રતજ ઉપ-
કારક છે, માટે શ્રેયની કામનાવાળો જન નૈષ્ઠિકવ્રતને આશરીને સદ્ગુરનો
શીઘ્ર આશ્રય કરે. તે ગુરૂથડી સદ્વિદ્યાને ભગવન્માહાત્મ્યવિજ્ઞાનથીજ
(તે પૂર્વકજ) લાભે ॥૧૧॥ તે નૈષ્ઠિક સાગ વેદને તદર્થનિર્ણયપૂર્વક યથાશક્તિ
તે ગુરૂથડી લાભે તે પછી ગુરૂને યથાશક્તિ સુવર્ણાદિ દક્ષિણા આપે ॥૧૨॥ જે
તે નૈષ્ઠિક તીવ્ર વૈરાગ્યના ઉત્કર્ષેને લીધે ઉદ્ભવસપ્રદાયસિદ્ધ નૈષ્ઠિક દીક્ષાને

જીવં સ્વસહુરોઃ । સેવને કૃતસદ્કલ્પઃ સ ભવેદ્ભક્તિમાન્ હરૌ ॥૧૪॥
 નિત્યં યદ્ગોપવીતં ચ સ વિપ્રો ધારયેચ્છિદ્રણામ્ । તુલસીમાલિકા-
 યુગ્મં સ્વકળ્ઠપરિવર્તિં ચ ॥૧૫॥ મૌર્ઝીં ચ મેષલં દળંડં પાલાદં વૈલ્વ-
 મૈવ વા । સ ધારયેદ્ધર્મપાણિશ્ચાસનાર્થે મૃગાજિનમ્ ॥૧૬॥ સોપપાત્રં
 ચામ્બુભૃતં નિત્યં ધાતુકમળલુપ્તમ્ । સામ્બુગાલનવલ્લં તં ધારયેદુ-
 જ્વલં શુચિઃ ॥૧૭॥ ધારયેત્ પશ્ચકેશાંશ્ચ જટાયાં જન્તુસમ્ભવાત્ ।
 તન્નાગ્નિહોત્રજં ભસ્મ મિશ્રણીયં નહીતરત્ ॥૧૮॥ અતિજન્તુદયે
 પિત્રોર્મૃત્યૌ વાઽપદિ મુળ્હનમ્ । કક્ષોપસ્યશિલાવર્જં કારયેત્તીર્થ
 પ્થ સઃ ॥૧૯॥ દ્વે કૌપીને સિતે ધોત્રે ક્ષૌમં વૈકાં ચ કમ્બલીમ્ ।
 ધારયેદ્ભક્તિસમયે પરિધાનાર્થમેવ સઃ ॥૨૦॥ કન્યાં ચ પ્રચ્છદપટીં

પામ્યા હોય તેના ધર્મો હવે હું કરું છું ॥૧૩॥ તે નૈષ્ઠિક યાવન્શુવ નૈષ્ઠિકજ
 પ્રતે સંપન્ન થઈ પોતાના સદ્ગુણની સેવાનોજ એક સંકલ્પ રાખીને ભગવા-
 નમાં પરા ભક્તિએ યુક્ત થાય ॥૧૪॥ આ વિપ્રવર્ણી નિત્ય યદ્ગોપવીત
 શિખા અને ગળામાં બેવડી તુલસીમાળાને ધારણ કરે. ઉપવીત શિખાનેજ
 જેમ એમ નિત્ય ગળામાં તુલસીમાળા યુગળને ધારણ કરે ॥૧૫॥ ચુમ્બુ-
 મયી મેખળા અને ખાખરાનો કે બીલીનો દંડ ધારણ કરે અને ઉચિત સ્થા-
 નોમાં કર વિષે દર્શને ધરનારો થાય અને આસન માટે મૃગચર્મને ધારે ॥૧૬॥
 આ નૈષ્ઠિક વર્ણી નિત્ય બહાર અંદર શુદ્ધ થઈને જળપરિપૂર્ણ ધાતુમય
 ઉજ્જવળ કમડાં ઉપપાત્રે સહિત ધારે અને જળ ગાળવાનું વસ્ત્ર (ગરણું)
 રાખે ॥૧૭॥ પંચકેશ-બગલ ઉપસ્થ મસ્તક દાઢી મુંછના કેશોને રાખે-મુંઝાવે
 નહિ. જટામાં જૂઆદિક જંતુઓ જેમ ન થાય તેમ મસ્તકકેશોને અશિહોત્ર-
 ભસ્મથીજ સંસ્કારયુક્ત કરે પણ અન્ય તૈલાદિકથી નહિ ॥૧૮॥ ભસ્મથી
 પણ અવર્જનીય જંતુઓની ઉત્પત્તિમાં તથા માતાપિતાના મરણમાં
 અને મહારોગાદિ આપત્તિમાં તથા પુણ્યક્ષેત્રમાં બગલ ઉપસ્થ શિખાએ
 વર્ણતજ મુંઝન કરાવે ॥૧૯॥ વર્ણી બે શ્વેત કૌપીનો, તેની ઉપર આમણ-
 દન કરવાનાં બે ધોતીયાં અને લોજનસમયે પહેરવામાટે શણું કે

કમ્બલં દ્વે ચ પશ્ચિકે । શિર.પટકમેતાનિ કાપાયાણ્યેવ ધારયેત્ ॥૨૧॥ પૂજોપકરણૈઃ સાર્કં શાલગ્રામં ચ ધારયેત્ । ચિત્રાર્ચીં ચાવ-
શ્યકાનિ ધાતુપાત્રાણિ પક્તયે ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રપુસ્તકં ચાસો ધર્મ-
જ્ઞાનાદિપુષ્ટયે । સ્વોપયોગિ ભવેદ્યાવત્તાવત્તદપિ ધારયેત્ ॥૨૩॥
પીઠાર્થે કમ્બલીલખણ્ડો જપમાલા સગોમુખી । ધાર્યાં ગોપીચન્દનં ચ
પાદુકે इति સદ્ગ્રહઃ ॥૨૪॥ इतोऽन्यत्પરિગૃહીયાદ્યાવતો વાસરાન્સ
તુ । ઉપવાસાન્ પ્રકુર્વાત તાવતઃ સ્વસ્ય શુદ્ધયે ॥૨૫॥ સ્ત્રિયઃ
કામાન્ન વીક્ષ્યાશ્ચ ક્રીડન્ત્યસ્તેન વા સ્થિતાઃ । શ્રવ્યાઃ કીર્ત્યા ન
તદ્વાર્તાશ્ચાસચ્છાસ્ત્રસ્યતત્કથાઃ ॥૨૬॥ ક્રીડાં વિનોદં મુહોર્કિં

કામળીનુ એક વસ્ત્ર ધારણ કરે ॥૨૦॥ કન્થા, આદર, કામળી, (ઓઢ
વાની) એ પચીયા, માથે બાધવાનો ચોખ્ખો રૂમાલ, આ કથાદિક વસ્ત્રો
કાપાયજ-રક્તમૃતિકાથી રંગેલાજ ધારણ કરે ચકારથી રક્ત ઉર્ણાની
ટોપી ધારવાની બેણવી ॥૨૧॥ નિત્યપૂજ્યે શાળ્યામ, તેમની પુલના
કળશ સપુટ આચમની અભિષેકપાત્ર નૈવેદ્યપાત્ર આદિક ઉપકરણો,
ધ્યાનમાં ઉપકાર કરનારી ગુરુપરપરાપ્રાપ્ત ચિત્રપ્રતિમા અને લગવાનના
યાગ માટે પાકોપકરણભૂત આવશ્યક ધાતુપાત્રોને ધારણ કરે ॥૨૨॥
આ વર્ણી ધર્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિમાં ઉપયોગી સચ્છાસ્ત્ર પુસ્તકો જેટલા
અત્યંત અપેક્ષિત હોય તેટલાંજ રાખે ॥૨૩॥ આસનમાટે કામળીનો
કટકો, ગોમુખીએ સહિત જપમાળા, તિલકમાટે ગોપીચન્દન અને પાદુકાને
રાખે આટલોજ બ્રહ્મચારિએ પરિચલ કરવો વર્ણી આથી અધિક અન્ય
વસ્તુઓનો જેટલા દિવસ પરિચલ કરે તેટલા દિવસ ઉપવાસ કરે અન્યથા
અધિકસંચલદ્વેષથડી વિશુદ્ધ ન થાય ॥૨૪-૨૫॥ વર્ણીએ ક્રીડા કરતી કે
સ્વેચ્છાથી રહેલી સ્ત્રિયો કામલાવથી બેવી નહિ અસચ્છાસ્ત્રો કે જે
કામરસનાજ એક નિરૂપણ માટે પ્રવર્તેલા રતિરહસ્ય અનંગરસ રસમજરી
આદિક છે તેમા વર્તતી તેણીઓની કથાઓ તથા વાર્તાઓ સાંભળવી નહિ
તેમ ગાવી વાચવી નહિ (લગવચ્ચરિત્રના સબન્ધવાળા પુરાણધર્મિહાસોમા
આવતી પુણ્યચરિત સ્ત્રીઓની કથાના શ્રવણકીર્તનમા તો દોષ નથી)

સ્ત્રીભિઃ સાકં ન ચાચરેત્ । ન કારયેચ પુંસાઽપિ કામયેત હૃદા
 ન તાઃ ॥૨૭॥ સ્પૃશેત્કુચં તુ ન ક્ષાપિ ન ચ સ્ત્રીધાર્યમંશુકમ્ । ધૌત-
 શુષ્કં ચ ધૌતાદ્રં તચ્ચેત્તર્હિ ન દોષભાક્ ॥૨૮॥ વિદ્યાય દેવતામૂર્તિં
 ન સ્ત્રિયાઃ પ્રતિમામપિ । કાષ્ઠધાતુવલ્લમૃજાં ચિત્રસ્થામપિ ન
 સ્પૃશેત્ ॥૨૯॥ ન સ્ત્રીજાતેશ્ચ ગુહ્યાદ્ગં પદ્યેદુઘ્ચા ચ દૂરતઃ । તથા
 નગ્નાં તુ નેક્ષેત કન્યકામપિ નૈષ્ઠિકઃ ॥૩૦॥ ન સ્ત્રીભિઃ સહભાપેત ન
 તચ્ચિત્રં તથા લિખેત્ । ન સ્પૃશેત્ત ચ વીક્ષેત ચિત્રાદ્યપિ ચ મૈથુનિ
 ॥૩૧॥ દૃશ્યમૈથુનિચિનાદૌ ન ચ ગેહે વસેત્કચિત્ । સ્ત્રીવ્રતસન્મુ-
 સમુપં કચિન્નોપવિશેષ સઃ ॥૩૨॥ પ્રચ્છન્નં પ્રેયયન્નૈવ વસ્તુ કિંચિ-

॥૨૬॥ ક્રીડા વિનોદને સ્ત્રીઓ સાથે નજ કરે, સ્ત્રીઓને ગુહ્ય વચન
 કહે નહિ તેમ પુરૂષાતરદ્વારા કહેવરાવે નહિ. યદ્યપિ 'કામલાવથી સ્ત્રીઓ ન
 જોવી' એમ કહેવાથીજ ક્રીડાદિકનો પ્રતિષેધ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તથાપિ
 અહીં જે ફરી પ્રતિષેધ કર્યો તે અધિક પાપ જણાવા માટે છે. કિં બહુના
 હૃદયથી પણ કામિનીને કામે નહિ-કામલાવથી તેણીનો સંકટપ પણ કરે
 નહિ ॥૨૭॥ સ્ત્રીઓના કરચરણાદિ અંગનો તો કદાપિ જનસમૂહમાં પણ
 સ્પર્શ કરે નહિ, (અગસ્પર્શ જેમ ન થાય તેમ જનસંઘમાં પણ વર્તવું)
 તથા તેણીઓના વસ્ત્રનો પણ સ્પર્શ કરે રહિ જે તેણીનું વસ્ત્ર ધોયુંથકુ
 બીનુ હોય કે ધોયુંથકુ સુકાએલુ હોય કે નવીન હોય તેના પ્રમાદથી
 થએલા સ્પર્શમાં હોય નથી ॥૨૮॥ દેવતાની પ્રતિમા વિના સ્ત્રીની પ્રતિમા
 ધાતુમથી કાષ્ઠમથી વસ્ત્રમથી મૃત્તિકામથી અને ચિત્રમથીનો પણ સ્પર્શ
 કરે નહિ ॥૨૯॥ નૈષ્ઠિક વર્ણી સ્ત્રીજાતિ-પશુજાતીઓના પણ ગુહ્યાંગને
 દૂરથી પણ બુદ્ધિપૂર્વક જુવે નહિ તથા નમ્ર કન્યાને પણ જુવે નહિ ॥૩૦॥
 સ્ત્રીઓસાથે સલાપણુ નજ કરે. સ્ત્રીપ્રતિમાને સ્ત્રીતરે પણ નહિ તથા મૈથુ-
 નાસક્ત ચિત્રાદિકને અડે નહિ તેમ બુદ્ધિપૂર્વક જુવે નહિ તથા દૃશ્ય મૈથુન-
 ધર્મી ચિત્રાદિવાળા ઘરમાં કદાપિ વસેપણુ નહિ. સ્ત્રીમુખને સમુખ મુખ
 રાખીને વર્ણી કદાપિ નજ બેસે ॥૩૧-૩૨॥ સ્ત્રીને ત્યાં કાંઈપણુ વસ્તુ ગુપ્ત
 એકાતમાં મોકલે જ નહિ તેમ તેણીએ એકાતમાં મોકલેલી કાંઈપણુ વસ્તુને

દપિ સ્ત્રિયૈ । પ્રેપિતં ચ તયા કિશ્કિન્દ્રહીયાન્ન રહસ્તથા ॥૩૩॥ સ્ત્રિય-
મુદ્દિશ્ય પુરતઃ પુરુષસ્ય હરેરપિ । કથાં વાર્તાં ન કુર્વોત શૃણુયાન્ન
ચ તાં તતઃ ॥૩૪॥ સ્વપેતાં દમ્પતી રાત્રૌ યતઃ કુલ્યાન્તરે ગૃહે । તત્ર
ગેહે સ્વપેન્નૈવ દોષો નાસ્ત્યન્યથા ત્વિહ ॥૩૫॥ ન સ્વપેત્ સ્ત્રીયુતે
ગેહે સત્સુ પુંસુ વહુષ્વપિ । ન સ્ત્રીસન્ધરણસ્થાને કુર્યાદુત્સર્ગકર્મ ચ
॥૩૬॥ જ્ઞાનોત્સર્ગાદિકા યત્ર યત્ર સ્યુર્યોપિતાં ક્રિયાઃ । તત્ર તત્ર
ક્રિયાં તાં તાં વર્ણાં નૈવાચરેત્કચિત્ ॥૩૭॥ ધનુર્માનાન્તરે નૈવ સ્ત્રિયા
ગચ્છેદનાપદિ । માર્ગાલ્પ્યોત્સવમૌહ્યાદૌ રક્ષ્યં તત્સ્પર્શતો વપુઃ
॥૩૮॥ સ્ત્રિયા સહ રહઃસ્થાને વર્ણાં તિષ્ઠેન્ન કર્હિંચિત્ । ન ચાધ્વનિ

અહણુ કરે નહિ ॥૩૩॥ પુરુષની સમીપમાં પણ સ્ત્રીને હિદેશી હરિની પણ
કથા વાર્તાને કરે નહિ તથા સ્વયં સ્ત્રીના મુખથડી હરિની પણ કથા વાર્તાને
સંભળે નહિ ॥૩૪॥ જે ઘરમાં દંપતી (સ્ત્રી પુરુષ બન્ને) રાત્રિએ સુતાં
હોય તેથડી એક ભીંતમાત્ર અંતરાયવાળા ઘરમાં વર્ણીં મુવે નહિ. જે
દંપતી ન સુતાં હોય ત્યારે તો દોષ નથી. (ગૃહાંતરમાં કેવળ સ્ત્રીમાત્ર હોય
કે પિતા પુત્રી આદિક હોય તો દોષ નથી) ॥૩૫॥ જે ઘરમાં સ્ત્રી રહેતી હોય
તેમાં તેના પિતા બ્રાતા આદિક પુરુષવર્ગ હોય તોપણ તે સખન્ધન ગૃહમાં
મુવે નહિ, સ્ત્રીયોના સંચરણસ્થાનમાં મળમૂઠાદિકના લાગની ક્રિયાને
નજ કરે ॥૩૬॥ જે જે સ્થળમાં સ્ત્રિયો જ્ઞાનાદિક ક્રિયાને કરતી હોય તે
સ્થાનમાં તે તે ક્રિયાને વર્ણીં કદાપિ નજ કરે ॥૩૭॥ માર્ગમાં જતી સ્ત્રી
થડી ધનુર્માપિ (ચાર હાથ) વ્યવધાન વિના તેની અતિ સમીપે નજ ચાલે.
સ્ત્રીથડી ચાર હાથ છેટે ચાલે. રથાભિઘાત આદિક આપત્તિમાં તો આટલા
વ્યવધાનનો નિયમ આદરણીય નથી તથા સાંકડો માર્ગ હોય કે ભગવાનનો
જન્માષ્ટમી આદિક મહોત્સવ હોય કે સ્ત્રીનું જાળત્વ ઉન્નતતાવરૂપ મૂર્ખ-
પણું હોય કે ભિક્ષાયાચનાદિ પ્રસંગ હોય ત્યારે તો સ્ત્રીના અગનો સ્પર્શ
પોતાને જેમ ન થાય તેમ વર્તવું; (આમાં ઉક્ત ધનુર્માપિ વ્યવધાનનો નિયમ
નથી) ॥૩૮॥ આવરિત કે અનાવરિત ગૃહમાં કે અન્યત્ર સ્ત્રીની સાથે
નૈષ્ઠિકવર્ણીં એકાંતમાં ક્યારેય નજ રહે તથા વૃદ્ધપણુ તે વર્ણીં સ્ત્રીની

તયા સાકં સ્થવિરોઽપિ કચિદ્ભજેત્ ॥૩૯॥ નારોદેદ્વાહનં વર્ણો
 કાપ્યારોદેદ્વાપદિ । તદાપિ ન સ્ત્રિયા સાકં શકટાદાબુપાવિશેત્
 ॥૪૦॥ પરિવેષ્ટ્રી પાકકર્ત્ત્રી સ્યાદ્યત્ર સ્ત્રી ન પૂરુષઃ । તત્ર ભોક્તું નૈવ
 ગચ્છેન્ન સ્પૃશેચ્ચ મૃકુંસકમ્ ॥૪૧॥ ગુણાંશ્ચાપ્યગુણાન્સ્ત્રીણાં કવિ-
 દ્વર્ણી ન વર્ણયેત્ । લેપનાદ્યર્થમપિ તાઃ સ્વમઠે ન પ્રવેશયેત્ ॥૪૨॥
 પતેષુ નિયમેષુ સ્યાદ્યસ્ય ભદ્રઃ પ્રમાદતઃ । તત્રૈક ઉપવાસોઽસ્ય પ્રાય-
 થિત્તમુદીરિતમ્ ॥૪૩॥ સ્ત્રીસમ્બન્ધિનિવેધોઽયં સાક્ષાત્સ્પર્શ રહઃ-
 સ્થિતિમ્ । વિના સ્વાસન્નસમ્બન્ધસ્ત્રીભ્યોઽન્યત્રાવગમ્યતામ્ ॥૪૪॥
 રહઃસ્થાને તુ માત્રાપિ સહ તિષ્ઠેન્ન કર્હિંચિત્ । વૃહદ્રતઘરો ઘર્ણો
 સાક્ષાત્તામપિ ન સ્પૃશેત્ ॥૪૫॥ કાર્યમાવદ્યકં સ્યાચ્છેત્સમ્બન્ધિ-

સાથે માર્ગમાં કદાપિ ચાલે નહિ ॥૩૯॥ વર્ણી કવાપિ-વિષમ કે સમ દેશમાં
 કે વર્ષામાં કે શીઘ્રમાં ગાડું આદિક વાહનમાં નજ બેસે. જે આપત્કાળમાં
 બેસે ત્યારે પણ સ્ત્રીની સાથેતો નજ બેસે ॥૪૦॥ જે વિપ્રગૃહે રસોઈ કરનારી
 નારીજ પીરસનારી હોય, પુરૂષ પીરસનારો ન હોય ત્યાં જમવા માટે વર્ણી
 નજ જાય. સ્ત્રીવેષને ધરનારા પુરૂષનો (ભવેયો આદિક) સ્પર્શ નજ કરે
 ॥૪૧॥ સ્ત્રીઓના ગુણોને કે દોષોને કોઈપણ સ્થળે કદાચિત્ પણ વર્ણી
 વર્ણવે નહિ. પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લીંપવું વાળવું આદિક કાર્યો પણ
 સ્ત્રીનો પ્રવેશ કરાવે નહિ ॥૪૨॥ આ ઉક્ત નિયમો મધ્યે જે કોઈપણ નિય-
 મનો ભગ જે પ્રમાદથી થઈ જાય ત્યારે તો એક ઉપવાસ તેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત
 કરવાનું જાણવું ॥૪૩॥ જે આ સ્ત્રીસંબન્ધિ નિવેધ-સંભાષણ સહસ્થિતિ
 આદિક પ્રતિવેધ તે સર્વેપણ માતા આદિક સમીપસંબન્ધી સ્ત્રીયોથથી
 અન્યનારીઓ વિષે જાણવો, તેમાં પણ સાક્ષાત્ સ્પર્શ અને એકાંત સ્થિતિ
 આ બે તો માતા આદિક સમીપ સંબન્ધવાળી સ્ત્રીયોવિષેપણ વર્જ્ય છે
 ॥૪૪॥ બૃહદ્રતધારી વર્ણી માતાસાથે પણ એકાંતમાં તો કદાપિ નજ રહે
 માતાનો પણ સાક્ષાત્ સ્પર્શ કરે નહિ ॥૪૫॥ આવશ્યક કાર્ય હોય તો
 માતાદિક થકી લિજ એવી પણ સમીપ સંબન્ધિની સ્ત્રીસાથે સંભાષણાદિ
 કેમાં દોષ નથી. સ્પર્શતો પરિત્યાજ્યજ છે. આવશ્યક કાર્ય ન હોય તો

ન્યાપિ યોપયા । અસ્પૃશન્ભાપણાદીનિ તર્હિ કુર્વાત નાન્યદા ॥૪૬॥
 કચિદાપદિ કષ્ટાયાં ભાપણસ્પર્શને સ્ત્રિયાઃ । વિહિતે ભવતસ્તે ચ
 કથયામિ સમાસતઃ ॥૪૭॥ અન્નામ્યુકાષ્ટપાત્રાદેર્યાચને પ્રચ્છનેઽથ
 ચ । સ્વાવાસસ્ય વદેન્નારીમુદ્દિશ્ય પુરુષં પ્રતિ ॥૪૮॥ ર્દશાવશ્યકે
 કાર્યે રીતિરિત્યં હિ ભાપણે । સાક્ષાદ્ભાપણકાલં ચ સૂચયામિ સ્ત્રિયં
 પ્રતિ ॥૪૯॥ સવન્ધનાશ્રમે સ્વસ્ય યોપા યદ્યાપતેત્કચિત્ । સ્પૃષ્ટું વા
 સ્વં તદા ત્વસ્ય ન દોષો ભાપણે તથા ॥૫૦॥ જલાગ્નિઋક્ષિદંપૂયા-
 દેર્મયે શસ્ત્રાદ્વિપાત્તથા । ગૃહદ્વુમાદિપાતે વા રોગે સ્વસ્ય સ્ત્રિયા
 અપિ ॥૫૧॥ પ્રાણાન્તિકાપદીદૃશ્યાં સાક્ષાત્સ્પર્શે ચ ભાપણે । સ્ત્રિયા
 જાતેઽપિ નાસ્ત્યેવ દોષસ્તસ્યાન્યથાઽસ્તિ હિ ॥૫૨॥ સર્વથૈવ નિપિ-

સભાષણાદિકને પણ ન કરે ॥૪૬॥ કદાચિત્ કષ્ટ આપત્તિમાં સમીપ સંબન્ધે
 રહિત એવીપણ સ્ત્રીની સાથે ભાષણ અને સ્પર્શ વિહિત છે. તે સંક્ષેપમાં
 કહું છું. જેમ-અન જળ કાષ્ટ પાત્રાદિકની યાચનામાં અને અવિદિત પોતાના
 ઉતારાને યોગ્ય સ્થાન માર્ગ આદિકનો પ્રશ્ન કરવામાં સ્ત્રીની સાથે સંભાષણ
 દોષમાટે નથી. પણ તે ભાષણ સાક્ષાત્ ન કરવું કિંતુ સન્નિધિમાં રહેલા
 કોઈ પુરૂષને દ્વારભૂત કરીને કરવું. આવું આવશ્યક કાર્ય હોય તો સ્ત્રીની
 સાથે ભાષણમાં આવી રીતિ (પુરૂષદ્વારા ભાષણપ્રકાર) છે. હવે સ્ત્રીની
 સાથે સાક્ષાત્ ભાષણનો કાળ સૂચવું છું. જે કોઈ નારી પોતાના ખંધીવાળા
 આશ્રમમાં પ્રવેશ કરી જાય કિંવા પોતાનો સ્પર્શ કરવા પ્રયત્ન કરે, ત્યારે
 તો તેણીના પ્રતિષેધ માટે કરેલું સાક્ષાત્ જ ભાષણ વર્ણને દોષમાટે
 નથીજ ॥૪૭-૫૦॥ જળ, અગ્નિ, મારકણ્ણીયું શીંગડાંવાળું પશુ, દાઢયોવાળો
 સર્પાદિ, શસ્ત્રપાત, વિષ, ગૃહપાત, વૃક્ષપાત, મહારોગ, ઇત્યાદિક થકી આવી
 પડેલી પ્રાણાંતિક લયાપત્તિથકી પોતાને અને સ્ત્રીનેપણ મુકાવા માટે
 સાક્ષાત્ સ્ત્રીયો સાથે સંભાષણ અને તેણીનો સ્પર્શ વર્ણને દોષ માટે નથીજ.
 અન્યથા-આવી પ્રાણાપત્તિ થકી વ્યતિરિક્ત કાળમાં તો સ્ત્રીસંભાષણ
 સ્પર્શમાં દોષ છેજ ॥૫૧-૫૨॥ ઉક્ત પ્રસંગ થકી અન્યત્ર સર્વ પ્રકારે
 વર્ણને સ્ત્રીપ્રસંગ નિપિદ્ધજ છે તથા સ્ત્રીલેપટ જનનો પ્રસંગ પણ પ્રતિ-

હોઽસ્તિ સ્ત્રીપ્રસન્નોઽન ચર્ણિનઃ । સ્ત્રૈણપ્રસન્નોઽપિ તથા હેયઃ
 પ્રોક્તોઽસ્તિ વન્ધકૃત્ ॥૫૩॥ ન વીર્યપાતનં કુર્યાદ્બુદ્ધિપૂર્વં કદાચન ।
 સ્ત્રાવે જાતે સ્વતઃ કુર્યાદ્દિનમેકમુપોષણમ્ ॥૫૪॥ પ્રમાદાત્પાતિતે
 વીર્યં કાર્યં ચાન્દ્રાયણવ્રતમ્ । સાક્ષાત્સદ્ગે સ્ત્રિયા જાતે પતિતોઽસૌ
 વૃહદ્વ્રતાત્ ॥૫૫॥ નૈષ્ઠિકત્વં ન તસ્ય સ્યાત્પ્રાયશ્ચિત્તશતૈરપિ । અત
 સ્તન્મળ્ડલાદ્ગૃહઃ સ ત્વૌદ્ધવસમાશ્રિતાત્ ॥૫૬॥ પ્રાયશ્ચિત્તં વિધા-
 યાસૌ તતઃ કુર્યાદ્વદાશ્રમમ્ । તત્ર સાધૂન્સેવમાનો લક્ષ્મીનારાયણં
 ભજેત્ ॥૫૭॥ યદિ ન સ્યાત્સ્ત્રિયાઃ પ્રાપ્તિઃ કુલદ્રવ્યાધભાવતઃ ।
 તુરીયાશ્રમમાશ્રિત્ય તપસ્યેત્તર્હિ મુકયે ॥૫૮॥ તત્રાપિ ભક્તિ કમ

પિદ્ધ છે. કેમ તો સ્ત્રૈણુજનસંગ બન્ધનકારી કટ્યાણુવિરોધિ કહ્યો છે
 ॥૫૩॥ વર્ણી વીર્યપાતન બુદ્ધિપૂર્વક કદાપિ ન કરે સ્વતઃ સ્વપ્રભાં કે
 બચતમાં વીર્યસ્રાવ થાય તો એકદિન ઉપોષણ કરે ॥૫૪॥ પ્રમાદથી પોતેજ
 વીર્યપાતન કરે તો વર્ણી ચાન્દ્રાયણવ્રત કરે. સાક્ષાત્ સ્ત્રીસંગ થાય તો એને
 પ્રાયશ્ચિત્ત છેજ નહિ. નૈષ્ઠિકવ્રતથી પતિતજ બાણુવો આ બ્રહ્મ વર્ણી
 શત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પણ નૈષ્ઠિકપણને પામે નહિ. (પરપુરૂષના સગથી
 પાતિત્રલ્યથી પતિત થયેલી પતિત્રતા વનિતાની પેઠ) માટે તે આ પતિત
 વર્ણી તો ઔદ્ધવ સંપ્રદાયના સમાશ્રિત નૈષ્ઠિક વર્ણી મરૂળ થઈ બહિર્ભૂત જ
 બાણુવો ॥૫૫-૫૬॥ જ્યારે એમ છે તો આ પતિતને તરવાનો સર્વથા
 ઉપાય જ નથી? તો એમ નથી. તરવાનો ઉપાય છે. 'યઃ પ્રલવસિતો
 વિપ્રઃ પ્રવ્રજ્યાતો વિનિર્ગતઃ । અનાશકલિવૃત્તશ્ચ ગાર્હસ્થ્યં ચેષ્ટિકીર્ણંતિ ।
 ચરેત્ પાળમાસિકં કૃત્ત્વ નિયતાત્મા સમાહિતઃ । સ ચરેદ્ધીમિ કૃષ્ણામિ
 ત્રીણિ ચાન્દ્રાયણાનિ ચ । જાતકર્માદિમિઃ સર્વેઃ સંસ્કૃતઃ શુદ્ધિમામુયાત્ ॥'
 આ વૃદ્ધ પરાશરોક્ત પ્રકારે વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પછી ગૃહસ્થાશ્રમને
 પામીને ભગવાનના એકાતિક ભક્તોને સાધુઓને સેવતો થકો લક્ષ્મીનારા-
 યણુને ભજતાં કળે કરીને શ્રેયને પામે ॥૫૭॥ હે વર્ણુરાજ! જો કુળ
 દ્રવ્યાદિકના અભાવરૂપ જે કોઈ નિમિત્તને લીધે કન્યાપ્રાપ્તિ ન થાય તો તે
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તી થઈ સંન્યાસ આશ્રમને સમુચિત ધર્મનો

લાઘવસ્ય કુર્વાત નિત્યં સ ચ વર્ણિરાજ ! । પાપક્રિયાયા વિમુક્ત-
સ્તયાઽસૌ મૃત્વામુયાદ્ધામ તદીયમેવ ॥૫૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारा-
यणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे नैष्ठिकधर्मेषु ब्रह्मचारिपरिग्रहस्त्रीप्रसङ्गवर्जननि-
रूपणनामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ન ક્રોધો વર્ણિના કાર્યો જાયેતાકસ્મિકઃ
સ ચેત્ । તર્હિ યસ્યૈ સ જાતસ્તં પ્રણમ્યાશુ પ્રસાદયેત્ ॥૧॥ પાપ-
મૂલં ચ લોભોઽસ્તિ તતસ્ત્યાજ્યઃ સ સર્વથા । સદ્ગ્રહો નૈવ કર્તવ્યો
વિહિતેતરવસ્તુનઃ ॥૨॥ ત્યાગીવ બ્રહ્મચાર્યેષ ધનં રક્ષેન્ન રક્ષયેત્ ।

આશ્રય કરીને મુક્તિમાટે તપશ્ચર્યા કરતો થકો લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણની
સેવાને પ્રતિદિન લક્ષિથી કરે. તેથી તે પાપકર્મથકી મુક્ત થઈ મરીને
તેમનાજ પરમ ધામને પામે ॥૫૯-૫૯ા॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને .
પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મચારિપરિગ્રહસ્ત્રીપ્રસંગવર્જનનિરૂ-
પણનામા પંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૦॥

અધ્યાય ૫૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વર્ણિવર્ય ! વર્ણિએ ક્રોધ કદાપિ નજ કરવો
જો કદાચિત્ પ્રમાદથી અકસ્માત્ ક્રોધ ઉપજે તો તત્ક્ષણ પરિતાપ પામવા
પૂર્વક જેની ઉપર ક્રોધ થયો હોય તે પુરૂષને પ્રણામાદિકવડે પ્રસન્ન કરે
॥૧॥ જે લોભ પાપમૂળ અને ક્રોધથકી મોટો છે માટે તે સર્વ પ્રકારે ત્યાગ્ય
છે. જે હેતુમાટે વસ્તુનો સંગ્રહ લોભનું કાર્ય હોઈને ત્યાગનિષ્ઠને સર્વ પાપ-
મૂળ છે તે હેતુમાટે લોભ અને તેનું કાર્ય જે વિહિત વસ્તુથકી ઇતર
વસ્તુનો પરિગ્રહ તેને વર્ણી ત્યાગ જ કરે ॥૨॥ આ વર્ણી ત્યાગી-ઓદ્ધવ
સપ્રદાયસિદ્ધ ત્યાગધર્મમા નિષ્ઠાવાળો સાધુજ જેમ એમ ધનને નજ રાખે,
તેમ સ્વાર્થે ખીજત પાસે પણ રખાવે નહિ તે વર્ણીને મહાદીક્ષાવિધિમા
ધનના સ્પર્શનિવેધથી સર્વથા તેના ત્યાગનું વિધાન છે તથા સર્વ ભોગો

૧ આ અધ્યાયમા વર્ણિઓને નિષિદ્ધ કર્મો અને તેના આચરણમા પ્રાયશ્ચિત્તોનું
નિરૂપણ સંક્ષેપમા કર્યું છે

વર્જયેત્સકલાન્મોગાન્ ઘૃતાદિવ્યસનાનિ ચ ॥૩॥ સ્વસમ્પન્ધિજ-
નાનાં ચ દ્વદ્વાઽસાવાપદં કચિત્ । ધનાર્થમુદ્યમં નૈવ કુર્યાત્તસ્યા
નિવૃત્તયે ॥૪॥ મોહં મદં મત્સરં ચ માનં તન્દ્રીં ચ વર્જયેત્ । દમ્ભં
દર્પં ચ કાર્પણ્યં કલિં નિન્દાં ચ યત્નતઃ ॥૫॥ અવાચ્યાં ન વદેદ્વા-
ચમભક્ષ્યં નૈવ ભક્ષયેત્ । અસ્પૃશ્યં ન સ્પૃશેદ્દર્શીં નાપેયં ચ પિત્રે
ત્કચિત્ ॥૬॥ ન મર્મસિદ્ધ્યૌ વ્રૂયાદુચ્ચકિં વિતથં કદુ । નાનૃતં ચ
વદેત્કાપિ સત્યં ચ પરદુઃસકૃત્ ॥૭॥ રસલુબ્ધો ભવેન્નૈવ નૈકં
મિક્ષેત ચાન્વહમ્ । ધાતુપુષ્ટિકરં ચાન્નં પ્રાયો ઘર્ણી ન ભક્ષયેત્ ॥૮॥
સ્વર્્યા ઉપ્ર્યાસ્તુરજ્ઞવાશ્ચ હસ્તિન્યા અપિ યત્પયઃ । આપદપિ કચિ

અને ઘૃત વિગેરે વ્યસનોને વર્જે ॥૩॥ આ બ્રહ્મચારી પોતાના જે દેહસંગ
ન્ધિઓ તેમની અન્નવસ્ત્રાભાવરૂપ આપત્તિને બોધને અનુતાપથી પણ તે
આપત્તિ નિવારવા ધનાર્થનાથે કદાપિ યત્ન નજ કરે ॥૪॥ મોહ મદ મત્સર
માન આદિકને ત્યાગ કરે. તેમાં મોહ-હેયમા થઈણુ કરવાપણુનો અધ્ય
વસાય, મદ-માદક વસ્તુના સેવનથી થતો ચિત્તવિકાર, મત્સર-દ્વેષવિશેષ,
માન-મોટાઓની સન્નિધિમાં પણ નમ્રતા ન રાખવી, આળસ, દભ-ધર્મિ
કપણુની ખ્યાતિ કરવાનો ડોળ, દર્પ-મોટાઓના અપમાનમા હેતુભૂત ગર્વ,
કાર્પણ્ય-કાંઈપણુ છુટી નહિ શકવાનો સ્વભાવ, કળિ-કલહ કરવાનો
સ્વભાવ, અન્યની નિંદા, આ દોષોને વર્જે. યદ્યપિ આ દોષોનુ વર્જન સર્વ
ક્રોધને અપેક્ષિત છે અથાપિ વર્ણને વિશેષત હાનિકર હોવાથી તે આ
દોષોને વર્ણી યત્નથી વર્જે ॥૫॥ વર્ણી અવાચ્ય લોકનિંદિત વાણીને કદાપિ
વદે નહિ અલક્ષ્ય માસ દુગળી લસણુ આદિકને કદાપિ લક્ષણુ કરે નહિ,
અસ્પૃશ્ય સ્ત્રી પતિત આડાળાદિકનો સ્પર્શ કરે નહિ, અપેય મુરા મઘ ભાંગ
ગાળે આદિકને કદાપિ પીવે નહિ ॥૬॥ ક્રોધના પણ મર્મને ભેદનાર વચન
બોલે નહિ, દુરુક્તિ-નિંદાગર્ભિત વાણીને વદે નહિ, વ્યર્થ વચન વદે નહિ,
ક્રોધને પણ અપ્રિય વચન ઉચ્ચારે નહિ, અસત્ય ક્યાયપણુ બોલે નહિ,
દુષ્ટાર્થ પણ પરને અપ્રિય કરનાર ‘આ સત્ય વચન છે’ એવી બુદ્ધિથી બોલે
નહિ ॥૭॥ વર્ણી રસોમા નજ લોભાય, પ્રતિદિન એકજ ગૃહસ્થને ત્યા

ઐવ સ્ત્રીકુર્યાન્નૌપધેડપિ તત્ ॥૧॥ ચણ્ડિકામૈરવાદીનાં મધમાંસા-
શિનાં ક્વચિત્ । નાસ્ત્રીયાદ્રહ્મચાર્યેષ આપદ્યપિ નિવેદિતમ્ ॥૧૦॥
નાદ્યાચ માદકં કિચ્ચિન્ન સ્પૃશેત્પલલં તથા । નાદ્યાત્પલાહ્નું લઘુનં
નાન્નં દત્તમથ્રદ્વયા ॥૧૧॥ મધમાંસાદ્યમધ્યેણ મિશ્રમોપધમપ્યસૌ ।
નાદ્યાચ તન્ન ગૃહ્ણીયાદશાતગુણવૈદ્યતઃ ॥૧૨॥ અનિવેદિતમધ્નં વા
ફલપત્રાદિ વિપ્ણવે । બ્રહ્મચારી ન ભુજીત કાપિ કિચ્ચન નૈષ્ઠિકઃ
॥૧૩॥ નાત્યાદ્વારં ચ કુર્વૌત પુનર્ભુક્તિમનાપદિ । પૌર્વાહ્નિકં કર્મ
નિત્યમસમાપ્ય ચ કહિંચિત્ ॥૧૪॥ ન યાચેદાગ્રહેણાસૌ મિશ્રાં

ભિક્ષા માગે નહિ, પ્રાય ધાતુવર્ધક અન્નને નજ લક્ષણ કરે ॥૮॥ ગદ્યાડી
ઉંટડી ઘોડી હાથણી આદિકનુ જે દુધ તે આપત્તિમા પણ નજ પીવે,
આધિ પ્રશમન માટે ઔપધમા ઉપયોગિપણે પણ તેને કદાપિ ન પીવે
'સર્વાંસા દ્વિસ્તનીના દુગ્ધમપેયમજાવર્જ' ઇત્યાદિ વચનોવડે ખરી આદિકના
દુધના પાનનો ત્યાગ સર્વસાધારણ છે તથાપિ અહીં જે તેની ઉક્તિ છે
તેતો તેના પાનમા વર્ણુઓને અધિક પ્રાયશ્ચિત્ જણાવા માટે જણાવી ॥૯॥
આ બ્રહ્મચારી મધમાંસાદિવડે આરાધાતી ચડિકા ભૈરવ આદિ દેવતાઓને
નિવેદન કરેલુ અન્ન આપત્તિમા પણ કદાપિ નજ લક્ષણ કરે ॥૧૦॥ માસનો
હાથથી પણ સ્પર્શ કરે નહિ, અરીણુ ભાગ તમાહુ આદિક માદક કાષ્ઠપણુ
ખાય નહિ તથા ડુગળી લસણુ આદિકને ખાય નહિ, (અત્યત્ અનર્થ
કર હોવાથી વિશેષપણે વર્ણુઓના પ્રતિ આ પ્રતિષેધ પ્રવર્તે છે) અથ્ર-
હ્મથી આપેલા અન્નાદિકને જમેજ નહિ ॥૧૧॥ આ વર્ણુ મધથી કે માસથી
મિશ્રિત ઔપધને પણ નજ ખાય, જેનો ગુણુશીવ ન જણતા હોઇએ એવા
વૈદ્યથી ઔપધ નજ ચહણુ કરે, ચહણુ કરે તો તેવા ઔપધનો અજ્ઞાનથી
લક્ષણપ્રસંગ આવે ॥૧૨॥ આ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું
અન્ન કે ક્ષુણ પત્રાદિ કાષ્ઠપણુ ક્યારેય પણ નજ જમે ॥૧૩॥ તથા વર્ણુ
અત્યાહાર નજ કરે આપત્તિ વિના દિવસે ફરી જમે નહિ નિચ પૌર્વાહ્નિક
કર્મ કર્યા વિના કદાપિ ભોજન કરે નહિ ॥૧૪॥ આ વર્ણુ આચહથી કોઈ
જનથથી ભિક્ષા કદાપિ ચહણુ કરે નહિ (જેને ઘેર ભિક્ષા જલદી ન મળે

કમપિ કર્હિંચિત્ । ન દ્વારઘન્ધનં કુર્યાન્નાક્રોશં ચાન્નયાચને ॥૧૫॥
 નાભિશસ્ત્રં ન પતિતં પાપકર્મરતં ન ચ । દ્વિજમાશૌચિનં કાપિ ન
 યાચેદન્નમાહ્નિકમ્ ॥૧૬॥ અગાલિતેન તોયેન નામ્બુકાર્યં સમાચ-
 રેત્ । ન સ્પૃશેન્મઘપાત્રાદિ યદન્યચાપ્યમઙ્ગલમ્ ॥૧૭॥ ચરમુષ્ટમ-
 નદ્વાહં મહિષં વર્કરં ચ સઃ । બ્રહ્મચારી નાધિરોહેદાપદ્યપિ કદા-
 ચન ॥૧૮॥ દિવા નિન્દ્રાં ન કુર્વોત નિશઞ્ચાચન્તયામયોઃ । સન્ધ્ય-
 યોશ્ચ સ્વપેન્નૈવ બ્રહ્મચારી વિનાપદમ્ ॥૧૯॥ ગ્રાસાદિકેનાપિ હરે-
 શ્ચન્દનેનાન્નચર્ચનમ્ । તથા સુગન્ધિતૈલેન કુર્યાન્નામ્યઙ્ગમપ્યસૌ
 ॥૨૦॥ ગન્ધદ્રવ્યં ચ કસ્તૂરીકુકુમાદિ ન ધારયેત્ । ન દન્તાન્ રક્ષ-
 યેત્કાપિ કુર્યાન્નાન્નોજ્જ્વલનપિ ॥૨૧॥ છત્રં ન ધારયેદ્ધર્મી ન મૃત્ય-

તેના ઘરની દ્વારભૂમિમાળ બહુ વખત રહીને આગ્રહથી તેથી લિષ્ઠા ન
 લેવી) ગૃહદ્વાર વાસી દેતા વાસેલા આરણ્યને લિષ્ઠાથે ધધણુવે નહિ તથા
 લિષ્ઠાન્યાયનામાં ઉચ્ચ આક્રોશને કરે નહિ ॥૧૫॥ ભલે ભુખ્યો હોય
 તોપણ એકાહારપર્યાપ્ત પણ અન્નને અભિશસ્ત, (જેને માથે ગોહત્યા
 બ્રહ્મહત્યાદિકનો અપવાદ આવ્યો હોય તે) પતિત, (મહાપાપાચરણાદિ-
 કથી પતિતભાવને પામેલો) હિંસાદિ પાપકર્માચરણમાં આસક્ત અને
 આશૌચવાળા દ્વિજથી કદાપિ યાચે નહિ ॥૧૬॥ ગાળ્યા વિનાના બળથી
 સ્નાન આચમનાદિકને નજ કરે, મઘપાત્રાદિ અને બીજું જે અપવિત્ર
 શ્વાનગર્ભાદિક તેનો સ્પર્શ નજ કરે ॥૧૭॥ બ્રહ્મચારી આપત્તિમાં પણ
 ખર ઉષ્ઠ બળીવર્દ મહિષ બકરો આદિક વાહનમાં કદાપિ બેસે નહિ ॥૧૮॥
 બ્રહ્મચારી આપદા વિના દિવસે નિદ્રાને નજ કરે. તથા રાત્રિના આદિ અત
 પ્રહરમાં અને બે સંધ્યા સમયમાં નિદ્રાને નજ કરે ॥૧૯॥ વર્ણી ભગવા-
 નના પ્રસાદભૂત પણ અદનથી અગમાં લેપન ન કરે તથા સુગન્ધિ તૈલથી
 અભ્યગને (તેજ ચોળી સ્નાન) તો દૂરથી ત્યાગ કરે ॥૨૦॥ કસ્તૂરી કુકુમ
 કેસરાદિ ગંધદ્રવ્યને ધારે નહિ, દાંતને રંગદ્રવ્યથી રંગે નહિ, તેમ જ કોષપણ
 વસ્તુથી અતિ ઉજ્જવળ કરે નહિ ॥૨૧॥ વર્ણી છત્રીને ધારે નહિ મૃત્યને
 બુવે નહિ, રંગદ્રવ્યથી અધિક રંગેલાં અતિશય રાતાં કાપાય વસ્ત્રોને ધારે

પ્રેક્ષકો ભવેત્ । નાતિરક્તાનિ વાસાંસિ કાપાયાણ્યપિ ધારયેત્ ॥૨૨॥
 ન ચાદ્ધમર્દનં કુર્યાત્સ્નાનકાલે તથા પદે । ઘર્ષયિત્વા ન ધાવેચ્છ
 મુખં નેક્ષેત દર્પણે ॥૨૩॥ નાત્યુઙ્ગવલાનિ વાસાંસિ ધ્રુત્વા કુર્યોત
 કર્હિંચિત્ । નાજ્ઞયેચ્છ સ્વકે નેત્રે ન તામ્બૂલાદિ ભક્ષયેત્ ॥૨૪॥
 ન ગાયેદ્ધ્રામ્યગીતાનિ ગ્રામ્યવાર્તા ન કીર્તયેત્ । ન દૌત્યં ન
 ચ પૈશુન્યં ઘર્ષાં કુર્યાન્ન ચારતામ્ ॥૨૫॥ દેવતાપ્રતિમાનાં ચ
 તીર્થાના ધર્મિણાં ગવામ્ । વેદાનાં ચ સતીનાં ચ ગર્હાં કુર્યાન્ન
 સદ્ગુરોઃ ॥૨૬॥ ન હિંસેત્પ્રાણિમાત્રં ચ મનસા વપુષા ગિરા । ન દન્ત
 ધાવનાયાપિ છિન્ધ્યાદાર્દ્રદ્રુમાઙ્ગકમ્ ॥૨૭॥ તુલસીપત્રપુષ્પાદિ
 વિષ્ણુપૂજનહેતવે । હોમાર્થે સમિધો દર્ભાન્ ગૃહ્યન્નેપ ન દુષ્યતિ
 ॥૨૮॥ ન સૂર્યાસ્તમયાદૂર્ધ્વ ચલેદધ્વન્યનાપદિ । જન્તુનાલોક્ય
 શનકૈર્દિવસેઽપિ ચલેત્પથિ ॥૨૯॥ ન જન્તુયદ્ગુલે સ્નાતં કાર્યં ક્ષાપિ
 નહિ ॥૨૨॥ સ્નાનસમયે અગમર્દન કરે નહિ તથા ચરણને ઘસીને ધ્રુવે
 નહિ પોતાના મુખને દર્પણમા ળુવે નહિ ॥૨૩॥ વસ્ત્રોને ધોવાની વસ્તુથી
 (સાથુ આદિકથી) સારીરીતે ધોઈ અતિ ઉગળા (નેત્રાદ્યાદિક) કરીને
 કદાપિ ધારે નહિ, પોતાના નેત્રોને કાગળથી આગે નહિ તાબૂળાદિકને
 ભક્ષણુ કરે નહિ (આદિશબ્દથી સોપારી એલાયચી લવોંગ આદિક લેતુ)
 ॥૨૪॥ વર્ણી ગ્રામ્ય ગીતને ગાય નહિ, ગ્રામ્ય વાર્તાને કરે નહિ, દૂતકર્મને
 કરે નહિ, આરકર્મ અને ચાડીયાપણુ કરે નહિ ॥૨૫॥ દેવતામૂર્તિઓ, ગંગા-
 યમુનાદિ તીર્થો, ધર્મનિષ્ઠ જનો, ગાયો, વેદો, પતિવ્રતાસ્ત્રીયો અને સદ્ગુરૂની
 ગહનિ ન કરે ॥૨૬॥ મન વચન કાયથી પ્રાણિમાત્રને પીડે નહિ લીલા
 વૃક્ષની શાખાદિકને દાતણુમાટે નગ્ન છેદે ॥૨૭॥ તેમા દેવાથ તુલસીપત્ર
 પુષ્પાદિ અને હોમાર્થે સમિધ તથા દલોંને આહરણુ કરતો વર્ણી દૂષિત થતો
 નથી ॥૨૮॥ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી વિપત્તિ વિના માર્ગમા ચાલે નહિ દિવસે
 પણુ માર્ગમા વિચરતા જતુઓને જોઈને ધીમેથી તેને વિષે પાદ નહિ મુકીને
 માર્ગમા ચાલે ॥૨૯॥ જતુપ્રાય જળાશયમા સ્નાન કદાપિ નગ્ન કરે અન્ય
 જળાશય ન હોય તો તેમાથીજ ગાળીને જળપાત્રમા લઈને તેથકી બહાર

જલાશયે । તત્રૈવ ગાલયિત્વામ્બુ પાત્રે સ્નાયાત્તતો યદિઃ ॥૩૦॥ મુ-
દ્ધયર્થોદકપાત્રેણ વિનાડપાકચ્છમાત્મનઃ । અનિષ્કાસ્ય ચ કુર્વોત
ન મૂત્રોત્સર્ગમપ્યસૌ ॥૩૧॥ નાત્મઘાતં કાપિ કુર્યાજ્ઞાતિશ્રંશ-
ક્રિયાં ન ચ । પાણિપાદાક્ષિચાપલ્યં ન કુર્યાત્કૂર્દનં તથા ॥૩૨॥ રાક્ષા
ચ રાજપુરુષૈઃ સ્ત્રીમિશ્ર ગુરુમિઃ સહ । વિવાદં નૈવ કુર્વોત યેન
સ્વસ્ય જયો ભવેત્ ॥૩૩॥ પરાત્તોદ્વેજયેદ્વાચા નાવિશ્વાસ્યઃ પરમંવેત્ ।
નોદ્વિજેદ્વૈર્યવાન્વર્ણી દુર્જનાનાં દુરુક્તિમિઃ ॥૩૪॥ તેન તૂલપટી
ચાપિ ન પ્રાચાર્યાં હ્યનાપદિ । આપદ્યપિ કચિન્નૈવ સા તુ ચેત્પ્રાવૃતા
સ્ત્રિયા ॥૩૫॥ અનાપદિ ન ચટ્વાયાં વર્ણી નગ્રશ્ચ ન સ્વપેત્ । ન કેશો-
ત્પાટનં કુર્યાન્ન મળ્યાદિપ્રતિગ્રહમ્ ॥૩૬॥ મૃત્તિકાતૃણકાષ્ઠાદિ ય-
ત્સ્યાત્સસ્વામિકં યદિ । તદા તદપિ ચૌર્યેણ ગૃહ્ણીયાન્ન કદાચન ॥૩૭॥
ન સન્ધ્યાહોમયોઃ કાલમતિકામ્યેદ્વિનાપદમ્ । વિષ્ણુપૂજાં ગુરોઃ

તેનાથી સ્નાન કરે ॥૩૦॥ શુદ્ધયર્થ જળપાત્ર વિના અને પાછળનો કચ્છ
કાઢ્યા વિના મૂત્રોત્સર્ગને પણ કરે નહિ ॥૩૧॥ આત્મઘાતને (તીર્થમાં પણ)
કદાપિ કરે નહિ, જાતિમાથી બ્રહ્મ કરનાર કર્મને નજ કરે હસ્ત ચરણ ચક્ષુ
આદિક અગ્ની ચપળતાને ન કરે તથા કુદે નહિ ॥૩૨॥ રાક્ષ, સતુરુષો,
સ્ત્રીઓ અને ગુરુઓ સાથે વિજયની વાંછાથી વિવાદ નજ કરે ॥૩૩॥
વર્ણી વાણીથીપણ બીજાઓને ઉદ્વેગ કરે નહિ, બીજાઓને અવિશ્વાસપાત્ર
ન થાય, (સર્વને વિશ્વાસ કરવા લાયક થાય) દુર્જનોનાં દુર્વચનોવડે સ્વય
ઉદ્વેગને પામે નહિ. સ્વધર્માચરણમા ધૈર્યધારી થાય ॥૩૪॥ વર્ણિએ વિપત્તિ
વિના ગોદડી ઓઢવી નહિ સ્ત્રીએ ઓઢલી ગોદડી તો આપત્તિમાં પણ
કદાપિ નજ ઓઢવી ॥૩૫॥ વર્ણી આપદા વિના ખાટલામાં ન સુવે, નજ
નજ સુવે, લલાટથકી કેશોને નજ ઉપાડે તથા મણિ આદિકના પ્રતિબંધને
ન કરે ॥૩૬॥ પારકુ મૃત્તિકા તૃણ કાષ્ઠાદિ અટપપણ વસ્તુ તેના ધણીની
અનુમતિ લીધા વિના કદાપિ નજ મહણ કરે. નાનું હોય કે મોટું હોય
પારકા પદાર્થનું અનુમતિ વિના જે ચહણ તે ચોરીજ કહેવાય ॥૩૭॥
સંધ્યા તથા હોમનો જે વિહિત કાળ તેને કદાપિ વિપત્તિ વિના ઉત્તરે નહિ

સેવામકોંપાસિં તથૈવ ચ ॥૩૮॥ ક્ષેત્રવાદીદ્રુમાવાપં સ્વવૃત્ત્યર્થં ન
ચાચરેત્ । નૈવાન્નસદ્ગ્રહં કુર્યાન્ન રસાદેરપિ ક્વચિત્ ॥૩૯॥ નાપવાદં
ગુરોઃ ક્વાપિ વ્રૂયાન્નાતિક્રમેત્સતઃ । પરિદધ્યાન્ન વિકૃતં વાસશ્ચોપા-
નહૌ ન ચ ॥૪૦॥ અમાર્ગેણ ન ગચ્છેચ્ચ શૃદ્ધિગૌહં કદાચન । ચાલકં
લાલયેન્નૈવ વર્ણો કસ્યચિદપ્યસૌ ॥૪૧॥ તૈલેન કેશસંસ્કારં બ્રહ્મ-
ચારી ન ચાચરેત્ । મનુષ્યં વાપિ પશ્વાદિં તૃણેનાપિ ન તાડયેત્
॥૪૨॥ વિપ્રમિશ્રુકસૂતાદેરણીવ્યવૃત્તિનાશનમ્ । યથા સ્યાન્ન તથા
કુર્યાદ્વાર્તા હર્યાથિતા અપિ ॥૪૩॥ પિતરૌ સ્વમુપાધ્યાયં સતીર્થ્યં
ચ ગુરું વિના । સનામેરપિ નો કુર્યાદૌર્ણ્યદૈહિકકર્મં ચ ॥૪૪॥ યો
યં નિષેધેષ્વેતેષુ વ્યતિક્રામેદનાપદિ । સ તદ્દોષાપનોદાર્થં કુર્યાત્પૃ-

તેમજ સૂર્યોપાસન વિષ્ણુપૂજન અને ગુરૂપરિચર્યાને ઉલ્લંઘે નહિ. (તે તે
કાળે તેને તેને કરે) ॥૩૮॥ ક્ષેત્ર વાડી અને વૃક્ષારોપણને પોતાની વૃત્તિમાટે
કરે કરાવે નહિ તથા અન્નસંચયને કદાપિ નજ કરે. દુધ દહી વૃત્ત આદિક
રસનોપણુ સંચય નજ કરે ॥૩૯॥ સલામાં કે એકાંતમાં કદાપિ ગુરૂને
અપવાદે નહિ. સંતોનો અતિક્રમ કદાપિ કરે નહિ. વિકૃત-લોકશાસ્ત્રનિર્દિત
વસ્ત્રને ધારે નહિ. પગરખાને પહેરે નહિ ॥૪૦॥ વર્ણી અમાર્ગથી કોઇના
પણુ શૃદ્ધપ્રતિ કદાપિ પ્રવેશ નજ કરે. તથા કોઇના પણુ બાળકને રમાડે
નહિ ॥૪૧॥ બ્રહ્મચારી તૈલાદિકવડે કેશસંસ્કારને કદાપિ ન કરે. મનુષ્ય કે
પશ્વાદિ કોઇને પણુ તૃણથી પણુ તાડન કરે નહિ ॥૪૨॥ વિપ્રની કે ભિક્ષુકની
કે બીજા સૂત ગાયકાદિક જે કોઇની પણુ આજીવિકાભૂત વૃત્તિનો વિચ્છેદ
જેલું કરીને થાય તેવી લગવાન સંબન્ધીપણુ વાતની કરે નહિ ॥૪૩॥ આ
નૈષ્ઠિક વર્ણી જેલું જન્મ આખ્યો હોય એવાં માતા પિતા, જેલું પરંગ વેદ
લણાવ્યો હોય એવો ઉપાધ્યાય, જેલું બ્રહ્મવિદ્યા આપી હોય એવા ગુરૂ
અને જે સતીર્થ્ય-ગુરૂભાષ હોય, આટલા થકી અન્ય સહોદરનું પણુ ઔર્ધ્વ-
દૈહિક કર્મ નજ કરે. પિતાપ્રમુખના ઔર્ધ્વદૈહિકમાં સ્મૃતિવચન હોવાથી દોષ
નથી ॥૪૪॥ જે વર્ણી તે આ કોધવર્જનાદિ નિષેધને મધ્યે જે નિષેધને આપત્તિ
વિના પ્રમાદથી ઉલ્લંઘન કરે (કોધવર્જનાદિ નિષિદ્ધને આચરે) તે વર્ણી

થગુપોષણમ્ ॥૪૫॥ ન નિષ્કર્તિ દુષ્કૃતકર્મણો યઃ કરોતિ મૃદઃ સ
તુ ઘર્ણિવર્ય ! ॥ દુષ્કૃતિર્તિમાપ્નોતિ હિ ભૂમિલોકે ક્ષેયશ્ચ્યુતશ્ચોદ્ધવસ
મ્ પ્રદાયાત્ ॥૪૬॥ इति धीमत्सद्गितजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
नैष्ठिकधर्मेण ब्रह्मचारिणा निषिद्धक्रियानिरूपणनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—કર્મ દૈવં ચ પિતૃયં ચ યથાકાલં યથાવિધિ ।
બ્રહ્મચારી વિષ્ણુમક્તઃ કુર્યાન્નિત્યમતન્દ્રિતઃ ॥૧॥ નરનારાયણઃ
સાક્ષાદાચાર્યો બ્રહ્મચારિણામ્ । તપઃ પરોપકારાર્થં કુર્વેન્નમરદુષ્ક
રમ્ ॥૨॥ દૈવં પિતૃયં કરોત્યેવ ભગવાનપિ નિત્યદા । તર્હિ દેયં કયં
તત્ સ્યાદધુનાતનવર્ણિભિઃ ॥૩॥ સન્ધ્યાત્રયમુપાસીત કાલે કાલે

તે દોષ ટાળવામાટે પૃથક્ ઉપોષણ કરે (એક એક નિપેધના અતિક્રમમાં
એક એક ઉપવાસ કરે) ॥૪૫॥ હે વર્ણિવર્ય ! જે વર્ણી દુષ્કૃત કર્મણુ પ્રાપ્ત
શ્વિત્ત કરતો નથી તે મૂઠતો આ ભૂમિ લોકમાં અપકીર્તિ અને પરલોકમાં
દુઃખને પામે છે અને ઉદ્ધવસંપ્રદાયથી બ્રહ્મ આપ છે ॥૪૬॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મચારિણાં નિષિ-
દ્ધક્રિયાનિરૂપણનામૈકપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

૧ અધ્યાય પર મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે વર્ણિવર્ય ! બ્રહ્મચારી આજસે રહિત
થઈ પ્રતિદિન દેવસબન્ધિકર્મ અને પિતૃસબન્ધિકર્મને યથાકાળ યથાવિધિ
વિષ્ણુસક્તિપૂર્વક કરે ॥૧॥ સદાચારપ્રદર્શનથી આ કર્મની અવશ્ય કર્તવ્ય
તાને કહે છે—સાક્ષાત્ નરનારાયણમુનિ બ્રહ્મચારિઓના આચાર્ય છે (બ્રહ્મ
ચારિઓના પ્રથમ આચાર્ય) તે પોતે પરમેશ્વર હોવા છતાં પણ પરોપકાર
ાર્થે બ્રહ્માદિદેવગણુદુષ્કર તપને કરતા થકા દૈવ પિતૃય કર્મને નિત્ય કરે
છે એમ છે તો આધુનિક વર્ણિઓએ તે દૈવ પિતૃય કર્મ ન ઉદ્ધવન કરવું
એમાં કહેવું જ શુ ? નજ ત્યાગ કરવું ॥૨-૩॥ બ્રહ્મચારી સમયે સમયે

૧ આ અધ્યાયમાં વર્ણિઓએ કરવાનું કર્મ અને તેના ઉદ્ધવનમાં પ્રાપ્તિનું
નિરૂપણ કર્યું છે

યથાવિધિ ! ઉપસ્થાનં રવેઃ કુર્યાજ્જપેદ્વેદમસૂં ચ સઃ ॥૫॥ સાયં પ્રાતઃ પ્રદીપ્તેઽગ્નौ होममन्त्रहमाचरेत् । जलाञ्जलीनशक्तस्तु तस्मिन्काले जले क्षिपेत् ॥५॥ અનાપદિ દ્વિજાગ્નિત્વં યાચિત્વાઽન્નમુપાહરેત્ । અપકં પાચયિત્વા તન્નિવેદ્યાદ્યાચ વિષ્ણવે ॥૬॥ સ્નાનં ત્રિપવણં કુર્યાદ્વિષ્ણુપૂજાં તથાઽન્વહમ્ । પશ્ચયજ્ઞાન્ યથાશક્તિઃ બ્રહ્મચારી સમાચરેત્ ॥૭॥ સદોપવીતી ચ ભવેત્સદા વદ્ધશિખશ્ચ સઃ । પિત્રોઃ શ્રાદ્ધં ચ કુર્વાંત યથાકાલં યથોચિતમ્ ॥૮॥ મેષલામજિનં દણ્ડ-મુપવીતં ચ તુમ્બિકામ્ । અપ્સુ પ્રાસ્યેદ્વિનષ્ટાનિ ધૃત્વૈવાન્યાનિ મન્ત્રતઃ ॥૯॥ સૂનિસૂતકિપાપણ્ડિયવનાન્ત્યજપાપિનામ્ । સ્પર્શો ઇમશાના-ક્રમણે સર્વલં સ્નાનમાચરેત્ ॥૧૦॥ અમેધ્યસ્પર્શને વાન્તાવસદ્વૈક્ષ-

ત્રણુ સંધ્યાને આળસે રહિત થઈ યથાવિધિ ઉપાસે, સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરે અને વેદમાતા ગાયત્રીને જપે ॥૪॥ સાયપ્રાતઃ પ્રતિદિન પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં યથાવિધિ હોમ કરે, વ્યાધિ વિગેરેના પરાભવને લીધે અશક્તો હોમસમયે જળાંજળિને જળમાં નાંખે ॥૫॥ આપત્તિ વિના પ્રતિદિન તેતે દિવસમાત્ર પર્યાપ્ત અપકવ અન્ન દ્વિજથડીજ માગી લાવીને તેની રસોધ બનાવી વિષ્ણુનૈવેદ્ય કરીને જપે (પોતાની આરાધ્ય દેવતાના નૈવેદ્યમાટે અપકવ અન્ન માગવાનું અહીં કહ્યું) ॥૬॥ બ્રહ્મચારી ત્રણુ વખત સ્નાન કરે તથા પ્રતિદિન વિષ્ણુપૂજને કરે અને તેના શેષપણે પાંચ યજ્ઞોને યથાશક્તિ કરે ॥૭॥ વર્ણી સદાય ઉપવીતને ધારે અને સદા શિખાને બાધેલી ધારે. (ઉપવીત શિખાને ત્યજે નહિ) ‘સદોપવીતિના માત્ર્યં સદા વદ્ધશિખેન ચ’ એવી સ્મૃતિ છે. યથાકાળ યથોચિત માતાપિતાનું શ્રાદ્ધ કરે ॥૮॥ મેષળા મૃગ-ચર્મ દડ ઉપવીત તુંબિકા આદિક બીજાં નવાં તેતે મન્ત્રપૂર્વક ધારીને જુનાં થએલાં તેને જળમાંજ ફેંકી દે ॥૯॥ સૂની-પ્રાણિહિંસક, સૂતકી, પાખડી-નાસ્તિક, યવન, અંત્યજ-ધોષી મોચી આદિક, મહાપાપી, આટલાના સ્પર્શમાં અને રમશાનના ઉલ્લંઘનમાં વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરે ॥૧૦॥ અપ-વિત્ર પ્રાણી શ્વાન ગર્દભાદિકના અને માસાદિ વસ્તુના સ્પર્શમાં તથા અસ-જનનથડી સિદ્ધામાં મળેલા અવના દે સ્વભાવદુષ્ટ અવના લોભનમાં

મુજાવપિ । જ્ઞાનં કુર્યાન્મલોત્સર્ગે દુઃસ્વપ્ને ચ વૃહદ્રતઃ ॥૧૧॥
 જ્ઞાત્વોપવાસં કુર્વોત રુપદ્વસ્પર્શે તુ સર્વથા । રુપદ્વસ્થવસ્ત્રસ્પર્શે
 ચ કચિજ્ઞાતેઽપ્યવોદતઃ ॥૧૨॥ એકાદશીષુ સર્વાસુ વિષ્ણોર્જન્મો-
 ત્તવેષુ ચ । ઉપવાસાન્સ કુર્વોત સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ ॥૧૩॥ પ્રાસા-
 દિકં હરેરન્નં મિતં ચ નિયતં શુચિઃ । મુજીત પ્રત્યહં વર્ણો વૈશ્વદે-
 વાવશેષિતમ્ ॥૧૪॥ ભવેદ્રતેષુ નિરતઃ કૃચ્છ્રચાન્દ્રાયણાદિષુ ।
 ત્વગસ્થિશેષગાત્રસ્તૈઃ શુષ્કમાંસાસ્રગાત્મવાન્ ॥૧૫॥ જ્ઞાનવિજ્ઞાનવૈ-
 રાગ્યસમ્પન્નો વિજિતેન્દ્રિયઃ । એકાન્તિકીં હરૌ ભક્તિં કુર્યાદચલ-
 નિશ્ચયઃ ॥૧૬॥ ગુરોઃ સમીપે વર્તેત દાસવત્તન્નિદેશકૃત્ । યાને

તથા વમનમાં અને મળોત્સર્ગમાં તથા દુષ્ટ સ્વપ્નમાં નૈષ્ઠિકવ્રતનિષ્ઠ જ્ઞાન
 કરે ॥૧૧॥ સ્ત્રીયોનો અંગસ્પર્શ તથા તેણીઓના અંગના સ્પર્શવાળા વસ્ત્રનો
 સ્પર્શ પ્રમાદથી કવચિત્ થાય તો જ્ઞાન કરીને ચોખ્ખો ઉપવાસ કરે ॥૧૨॥
 વર્ણી સર્વ એકાદશીઓ અને વિષ્ણુના જન્મોત્સવો જન્માષ્ટમી આદિકા
 સંપ્રદાયવિહિત તેના તેના નિર્ણયને અનુસારે ઉપવાસને કરે ॥૧૩॥ વર્ણો
 શુદ્ધ થઈ ભગવાનને પ્રથમ નિવેદન કરેલું પ્રાસાદિક અન્ન વૈશ્વદેવવિધિ
 કરતાં અવશેષ રહેલું નિયમિત (વિહિત) મિતજ જમે (મિતજ અન્નને
 જમે, તેપણુ અનિયત નહિ કિંતુ નિયતજ જમે, તેપણુ અસંસ્કૃત નહિ
 કિંતુ વિષ્ણુને નિવેદન કરેલું અને વિશ્વદેવોને આપતાં અવશેષ રહેલું જ
 જમે) ॥૧૪॥ આત્મવિચારનિષ્ઠ વર્ણી માંસ રૂધિરથી પરિપૂર્ણ આ શરીરને
 અન્નરસથી પરિપોષે નહિ, કેમકે તેથી દુર્વાસનાઓજ વૃદ્ધિ પામતી નથી છે.
 તો કૃષ્ણ આંદ્રાયણાદિ વ્રતપરાયણુ થઈ શરીરને કૃશ કરે. આથીજ પાપનો
 પ્રક્ષય અને કફાદિ ધાતુઓના અતિશયનો ઉપશમ થતાં રજોગુણનો ઉપશમ
 અને સત્ત્વગુણનો ઉદય થાય ॥૧૫॥ તેથીજ જ્ઞાન વિજ્ઞાન વૈરાગ્યે સપત્ત થઈ
 વિજિતેન્દ્રિય થઈ નિશ્ચળ નિશ્ચયથી ભગવાનમાં ભક્તિ એકાંતિથી કરે. જે
 વ્રતતત્પર નથી, જેનો ધાતુપ્રકર્ષ પ્રશાંત થયો નથી, જે રાગદ્વેષથી પરાભૂત
 છે, જેને જ્ઞાન વૈરાગ્ય ઉપજ્યો નથી, જેનાં ઇન્દ્રિયો જીતાએલાં નથી, જેને
 દૃઢ નિશ્ચય નથી એવાને ભગવાનમાં એકાંતિથી ભક્તિ ક્યાંથી થાય? નજ

સ્થાને ચ શયને નાતિદૂરસ્તતો ભવેત્ ॥૧૭॥ શાન્તો દાન્તઃ ધૃતિ-
માન્ સમલોષ્ટાશ્મકાશ્ચનઃ । મિત્રોદાસીનરિપુષુ સમદૃષ્ટિર્ભવે-
ત્સુધીઃ ॥૧૮॥ વિમિયાદિવ સર્પેભ્યઃ સ્વબન્ધુભ્યોઽથ યોષિતઃ ।
શયાદિવ ચ મિષ્ટાન્નતૃષ્ટેસ્તુ નિર્યાદિવ ॥૧૯॥ વિપ્રાણાં કુશલં
વાચ્છન્ પ્રશંસેત્તાંશ્ચ સંસદિ । પૂજયેન્માનયેત્પ્રીત્યા વિષ્ણુમકાન-
મત્સરઃ ॥૨૦॥ જીવેદ્ધર્માર્થમેવાસૌ ફલં ધર્મસ્ય તુ પ્રભોઃ । શ્રીવિષ્ણોઃ
પ્રીણનં વિદ્યાન્ન તુ ક્ષુદ્રસુખં સ ચ ॥૨૧॥ અભયં સર્વભૂતેભ્યો

થાય ॥૧૬॥ તે આ બૃહદ્વ્રતનિષ્ઠ સદા ગુરૂની સમીપેજ તેમની આજ્ઞાનો
અનુચર થઈ દાસની પેઠે વર્તે. ગમનમાં કે સ્થિતિમાં કે શયનમાં તે ગુરૂ-
થકી અત્યંત દૂર રહે નહિ ॥૧૭॥ સુધી વર્ણી શાંત દાંત અને ધૃતિમાન થાય.
(જે શમ દમ છે તે ઈન્દ્રિય મનને અન્યથકી પાછાં વાળવાખણે ઉપકાર
કરે છે, જે ધૃતિ છે તે મનને આત્મામાં સ્થાપન કરવાખણે ઉપકાર કરે છે)
વળી સમ લોષ્ટ અશ્મ કાંચનવાળો અને મિત્ર ઉદાસીન રિપુમાં સમ દૃષ્ટિ-
વાળો થાય (કાચનને લોષ્ટનેજ જેમ એમ લુપે અને શત્રુને મિત્રનેજ
જેમ એમ લુપે) ॥૧૮॥ વર્ણી પોતાના અન્ધુજનોથકી સર્પોથકીજ જેમ
એમ લય પામે. સ્ત્રીયોથકી શ્વોથકીજ જેમ એમ લય પામે મિષ્ટાન્ન
થકી નરકથકીજ જેમ એમ લય પામે ॥૧૯॥ વિપ્રોનું કુશળ જ વાંછે,
સલામાં તેમનું પ્રશંસનજ કરે. (દોષ હોય તોપણ તેનું ઉદ્ઘાટન ન કરે)
વિષ્ણુભક્ત વિપ્રો કે અવિપ્રોને પ્રીતિથી માને પૂજે. (ભતિભેદને વિચારે
નહિ) સર્વત્ર માત્સર્યે રહિત થાય ॥૨૦॥ વર્ણી ધર્મર્થેજ જીવે, (ધર્મચરણ
માટેજ આ દેહ છે એમ માનીને યાવજીવ ધર્મનેજ આચરે) આચરેલા
ધર્મનું ફળ પ્રભુ શ્રીવિષ્ણુની પ્રસન્નતાજ માને પણ ક્ષુદ્ર સ્વર્ગાદિ ફળને
ચિંતવે નહિ ॥૨૧॥ અભયદાનજ સર્વથકી સમધિક છે, તે અભય સંસ્કૃતિ-
ભયનિવૃત્તિરૂપજ મુખ્ય માન્યું છે, બીજું બધું સંસ્કૃતિપદમાં સહાયજ છે,
તે આ અભય લગવત્સ્વરૂપ સ્વભાવ આદિકની જ્ઞાનવાર્તાથી સંપાદન કરી
આપવું એજ મુખ્ય અભયદાન છે, તો નૈષ્ઠિક વર્ણી મહાદાનો થકી પણ

મહાદાનાદિતોઽધિકમ્ । ભગવદ્દાર્તયા દદ્યાત્સર્વકાલં ચ નૈષ્ઠિકઃ
 ॥૨૨॥ જ્ઞાને હોમે જપે ચૈવ ભોજને સન્ધ્યયોર્દ્વયોઃ । મોની ભવે-
 ત્તથોત્સર્ગે સ ચ શૌચક્રિયાવધિ ॥૨૩॥ વિધિષ્વેતેષુ યદેકમતિ-
 ક્રામેત્પ્રમાદતઃ । તર્હિ તદ્દોષશુદ્ધયર્થં કુર્યાદેકમુપોપનમ્ ॥૨૪॥
 જ્ઞાનં સત્યં તિતિક્ષા હીરમાત્સર્યં ધૃતિસ્તપઃ । શમો દમોઽનસૂયા
 ચ દાનં યજ્ઞો ગુણા અમી ॥૨૫॥ કામઃ ક્રોધઃ શોકમોહો તૃષ્ણેર્ષ્યા
 ચાકૃષ્ણા સ્પૃહા । લોભોઽસૂયા જુગુપ્સા ચ માનો દોષા इમે મતાઃ
 ॥૨૬॥ દોષૈઃ સ ચ દ્વાદશમિર્વિહીનો યુક્તો ગુણૈર્દ્વાદશમિશ્ચ નિત્યમ્ ।
 શ્રીકૃષ્ણમકૌ નિરતશ્ચ કુર્વન્ સેવાં ગુરોરત્ર વિશિષ્યતે ચૈ ॥૨૭॥
 इति श्रीसत्संजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे नैष्ठिकधर्मेषु ब्रह्म-
 चारिणां विहितक्रियानिरूपणनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

અધિક આ દાન સર્વ પ્રાણિઓને સર્વ કાળ આપે તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં
 કહ્યું છે—‘સર્વે વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ તપોદાનાનિ ચાનય ! । જીવામયપ્રદાનસ
 ન કુર્વીરન્કલામપિ ॥’ ધૃતિ ॥૨૨॥ વર્ણી જ્ઞાન હોમ જપ ભોજન અને
 બે સંધ્યામાં મૌનયુક્ત થાય તથા મળભૂતોત્સર્ગમાં શૌચક્રિયાપર્યંત
 મૌનયુક્ત થાય ॥૨૩॥ ઉક્ત વિધિઓમાં બે એકપણુ વિધિને પ્રમાદથી
 ઉદ્ધવે તો તે દોષની શુદ્ધિમાટે એક ઉપોપણુ કરે ॥૨૪॥ જ્ઞાન, સત્ય,
 તિતિક્ષા, અકાર્યલજ્જનરૂપ, હ્રી, ધૃતિ, તપ, શમ, દમ, અનસૂયા, દાન,
 યજ્ઞ, આ બાર ગુણો કહ્યા છે. કામ, ક્રોધ, શોક, મોહ, તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા,
 અકૃપા, સ્પૃહા, લોભ, અસૂયા, જુગુપ્સા—નિંદા, માન, આ બાર દોષો
 કહ્યા છે. તે આ કામાદિ બાર દોષોએ રહિત અને આ બાર જ્ઞાનાદિ
 ગુણોએ સંપન્ન અને નિત્ય શ્રીકૃષ્ણસેવામાં તત્પર અને સતત ગુરુસેવાને
 આચરતો બે વર્ણી વર્તે તે આ લોકમાં સર્વથી વિશિષ્ટ થાય છે અને પર
 લોકમાં પરબ્રહ્મના પરમાનંદાનુભવને પામે છે ॥૨૫-૨૭॥ ધૃતિ શ્રીસત્સં-
 ગિજીવને...પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મોષુ બ્રહ્મચારિણાં વિહિતક્રિયા-
 નિરૂપણનામા દ્વિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૨॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—વેદાભ્યાસઃ પ્રકર્તવ્યઃ પ્રત્યહં બ્રહ્મચારિણા ।
નારાયણાત્મકો વેદો યતઃ પ્રોક્તઃ સનાતનઃ ॥૧॥ માહાત્મ્યાતિશ-
યજ્ઞાનં હરેર્વેદાર્થવોધનમ્ । વિના નૈવ ભવેત્તસાચ્ચિન્ત્યોઽર્થસ્તસ્ય
ચાદરાત્ ॥૨॥ પ્રમાણાનાં હિ સર્વેપાં વેદ એવ પુરાતનૈઃ । પ્રમાણં
પરમં પ્રોક્તઃ સદ્વિસ્તત્ત્વાર્થવેદિભિઃ ॥૩॥ નારાયણાત્સમુદ્ભૂતો વેદઃ

૧ અધ્યાય ૫૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વર્ણિન! વર્ણિઓએ પ્રતિદિન વેદાભ્યાસ
કરવો, કેમતો વેદ સનાતન સાક્ષાત્ નારાયણાત્મક—નારાયણુચક્રી ઉત્પન્ન
થએલો હોવાથી નારાયણના અપર રૂપ જેવો છે, ‘વેદો નારાયણઃ સાક્ષાત્સ્વ-
યમ્ભૂરિતિ શુશ્રુમ.’ એમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧॥ વેદોનો અર્થ પણ
આદરથી અનુદિન વિચારવો, કેમતો વેદાર્થના અવબોધ વિના ભગવાનના
મહિમાતિશયનો અવબોધ ન થાય ॥૨॥ ઈતર સમસ્ત પ્રમાણોની અપે-
ક્ષાએ વેદજ પરમ પ્રમાણ છે એમ તત્વદર્શી પુરાતન મહર્ષિઓ કહેછે.
અલૌકિક અર્થ જે ધર્મ તે વેદથીજ જાણવામાં આવે છે, લૌકિક અર્થને
જાણવાનાર જે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ તેતો દોષાભિભૂત હોતાં અન્યથા પણ
જાણાવે છે તથા તે મૂળ જેમાં છે એવાં બીજાં પણ પ્રમાણો તેમજ
જાણાવે છે, આતો વેદ અપૌરૂષ નિત્યનિર્દોષ હોઈને અબાધિતજ અર્થને
અવબોધે છે, માટે વેદજ પરમ પ્રમાણ છે ॥૩॥ નારાયણુચક્રીજ વેદો
સમુદ્ભૂત છે—સર્ગના આદિભાગમાં યજ્ઞિને પામ્યા છે. ભારતાદિકની
પેઠે અપૂર્વ આનુપૂર્વીવિશેષવિશિષ્ટ વિરચ્યા નથી, પરંતુ પૂર્વપૂર્વથી પકન
થતી એકજ આનુપૂર્વીવાળાજ વેદનામના શબ્દવિશેષરાશિઓ સર્ગના
આદિભાગમાં નારાયણુચક્રી પ્રાદુર્ભવે છે. (આ અર્થને આગળ નિરૂપણ
કરીશું) તે આ વેદ પ્રણવ-ઓંકાર મૂળ જેમાં છે એવો છે. વેદનું આજ
પ્રણવમૂળપણું અને નારાયણુચક્રી સમુદ્ભૂતપણું સંક્ષેપમાં પ્રસગાત્

૧ આ અધ્યાયમાં વર્ણિઓએ અવસ્થ કરવાના વેદાધ્યયનના પ્રસંગથી વેદોના
આવિર્ભાવનો ક્રમ સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કર્યો છે.

પ્રણવમૂલકઃ । યથા તથેહ સદ્દેષાત્કથયામિ પ્રસન્નતઃ ॥૪॥ પુરુ-
ષોત્તમ एवादौ પ્રકૃતેઃ પુરુષાત્પરઃ । નારાયણોઽક્ષરે ધામ્નિ વાસુ-
દેવો વ્યરાજત ॥૫॥ સ સિદ્ધધુરથાણ્ડાનિ સ્વતન્ત્રઃ સ્વેક્ષયા પ્રમુઃ ।
પ્રાવોધયદ્બ્રહ્મધામ્નિ સુષો પ્રકૃતિપૂરુષૌ ॥૬॥ વીર્યં પુરુષરૂપેણ
માયાયાં વીક્ષયા પ્રમુઃ । નિદધે સાઽગ્રહીત્તચ સ્ત્રી ગર્ભમિવ પૂરુ-
ષાત્ ॥૭॥ તતઃ પ્રધાનપુરુષા આર્વિર્ભૂતા અનેકશઃ । પ્રધાને વીર્ય-
માઘત્ત તત્પુરુષેણ ચ પ્રમુઃ ॥૮॥ ચિદ્રૂપં ભગવદ્વીર્યં માયાસૈ રજ-

હાલમાં નિરૂપણ કરું છું ॥૪॥ સૃષ્ટિથડી પૂર્વે અહીં કાંઈપણ ન હતું.
નારાયણ એકજ હતા. પ્રકૃતિ પુરુષથડી પર પુરુષોત્તમ પર વાસુદેવ નારા-
યણ પોતાના અક્ષરધામમાં પોતાના રૂપથી વિરાજતા હતા ॥૫॥ અનંતર
સ્વતંત્ર પ્રભુ તે શ્રીવાસુદેવે નિહારાર્થે અનંત અંદોને સર્જવાની ઇચ્છાથી
પ્રધાન પુરુષ (મહામાયા મહાપુરુષ) દે ને પોતાના આદેશને અનુસારે
જગદ્ધાપારને કરનારાં, પ્રલય પછી પોતાનો વ્યાપાર અસ્ત થએલો
હોવાથી શ્રદ્ધાખ્ય ધામમાં પ્રમુખ-મુખ રહેલાં (નિર્વ્યાપાર હોવાથી મુખ
રહ્યાં હોય ને શું? એમ રહેલાં) હતાં તેમને પોતાના સંકલ્પરૂપ ધક્ષણ-
માત્રથી પ્રાણોધયત-જયત કર્યાં. આ સ્થળે પ્રબોધનતો જગતના આરંભ-
રૂપ ને પોતાનો વ્યાપાર તેને સન્મુખ કરવારૂપ બાણુવું ॥૬॥ ઉગ્ર રીતે
મહાપુરુષ મહામાયાને જગાડીને પછી તે વાસુદેવ ભગવાને મહાપુરુષરૂપે
(તેના આત્માપણે રહીને તે દ્વારા) વીર્ય-જગન્નિર્માણુશક્તિવિશેષરૂપને
મહામાયામાં ધક્ષણમાત્રથી ધારણ કર્યું. તે મહામાયાએ પુરુષથડી ગર્ભ-
નેજ જેમ એમ તે વીર્ય અહણ કર્યું ॥૭॥ તે મહામાયાધકી અનેક
પ્રધાન પુરુષો પ્રાદુર્ભાવ્યા. તેપછી ભગવાન્ વાસુદેવે તે પ્રધાનાધિષ્ઠિત પુરુષ
રૂપે (તેના આત્માપણે રહીને) પ્રધાનમાં વીર્ય (ચિત્સમષ્ટિરૂપ) ધારણ
કર્યું ॥૮॥ તે ચિદ્રૂપ ભગવાનનું વીર્ય (ભગવાનની સત્તાને આધીન સત્તા છે
માટે 'ભગવાનનું વીર્ય' એમ કહેછે) પ્રધાનમાં રહેલા અચિદ્રૂપ રજ
આદિક ગુણો સાથે મિશ્રિત થતાં સત્વાદિગુણત્રયાત્મક મહત્તત્ત્વરૂપ થયું
(ચિત્સમષ્ટિ ગર્ભિત હોવાથી 'ચિદ્રૂપ વીર્ય મહત્તત્ત્વ થયું' આવો નિર્દેશ ગુણ-

આદિભિઃ । મિથું ગુણૈરચિદ્રૂપૈર્મહાનાત્મીકાત્મકઃ ॥૯॥ તં માયા-
 ડસૂત સોડસાક્ષીદણ્ડકોશં હિરણ્મયમ્ । અહધ્ધારાકાશમુર્યૈઃ
 પદ્મિરાવરણૈર્વૃતમ્ ॥૧૦॥ મહાપુરુષપદ્મેડસાવનેકાણ્ડસમાશ્રયે ।
 વિરાટસંશ્લેષે જલેડયાત્મીત્કારણાણેવસંશ્લેષકે ॥૧૧॥ આવિર્વિમુચ-
 કાલેન તસિન્વૈરાજપૂરુષઃ । સોડવ્યક્તકરણઃ શિશ્યે તદણ્ડે ગર્ભ-
 વારિણિ ॥૧૨॥ બ્રહ્માદીનીશ્વરાન્સર્વાશ્ચીવાંસ્તત્સ્થાનકાનિ ચ । સ્પર્શ-
 સ નાશકદ્વોગાન્મોગોપકરણાનિ ચ ॥૧૩॥ કાલશક્ત્યા પ્રમોક્તસ્ય
 મુખવાહુપદાદયઃ । આસન્નવયવા વ્યક્તા વહિશ્ચાન્તર્હદાદયઃ ॥૧૪॥
 તેષ્વિન્દ્રિયૈઃ સદ્વાતાત્સુગૌલકેષ્વધિદેવતાઃ । વરુણાઘાશ્ચ ચન્દ્રાઘા-
 વાહૈરાભ્યન્તરૈસ્તથા ॥૧૫॥ વિરાટસૂત્રાવ્યાકૃતાત્પર્યં તદા તસ્ય

મયપણે આ પ્રધાનમાં પણ ઘટેછે) ॥૯॥ તે આ મહત્તત્વને પ્રધાનાત્મિકા
 માયા પ્રસવે છે, તે મહત્તત્વ પોતાના સત્તાનભૂત અહકાર તન્માત્રાદિદ્વારા
 હિરણ્મયમય-પ્રકાશબહુળ અંડકોશને સર્જે છે તે આ અંડકોશ અહકાર
 આકાશ આદિક છ આવરણોથી આવરિત વર્તે છે ॥૧૦॥ વિરાટસંશ્લેષિત તે
 આ હિરણ્મય અંડકોશ મહાપુરુષે સર્જેલા, અનેક અંડના આશ્રયભૂત
 કારણાર્ણવ નામના જળમાં બહુ કાળ રહ્યો ॥૧૧॥ તે અંડકોશમાં કાળે
 કરીને વૈરાજસંશ્લેષિત પુરુષ પ્રાદુર્ભવ્યો. તે પુરુષ તે અંડકોશની અદર રહેલા
 ગર્ભોદકમાંજ અવ્યક્ત શ્રોત્રાદિ કરણવાળો હોધનેજ બહુકાળ સુષ્પ રહ્યો.
 અવ્યક્તકરણ છે માટેજ તે વૈરાજપુરુષ કહેવાય છે ॥૧૨॥ તે આ વૈરાજ
 પુરુષ બ્રહ્માદિ ધર્શરો, દેવ મનુષ્યાદિ છવો, તેમના તેમના સ્થાનભૂત લોકો,
 તેમણે તેમણે ભોજ્ય વસ્તુઓ અને ભોગોપકરણોને સર્જવા માટે સમર્થ
 થયો નહિ ॥૧૩॥ અનંતર ભગવાન વામુદેવની જે કાળનામની શક્તિ
 તેના યજ્ઞથી તે વૈરાજપુરુષના મુખ બાહુ પાદ આદિક બાહ્ય અવયવો અને
 હૃદયાદિ આભ્યંતર અવયવો વ્યક્ત થયા-રૂપ થયા ॥૧૪॥ તે પછી બાહ્ય
 ધન્દ્રિયોએ પોતપોતાના મુખાદિરૂપ ગોલકોમાં વરુણાદિ પોતપોતાની
 અધિદેવતાઓ સાથે નિવાસ કર્યો અને આભ્યંતર ધન્દ્રિયોએ પોતપોતાના
 હૃદયાદિ સ્થાનોમાં ચંદ્રાદિ અધિદેવતાઓની સાથે નિવાસ કર્યો ॥૧૫॥

વપુશ્ચયમ્ । અપિ સુવ્યક્તમભવત્સ્થૂલાદીવાત્મનામિહ ॥૧૬॥ યથા
 પાકદશાયાં સ્યાન્નાલિકેરીફલં ત્રિધા । વ્યક્તં જ્ઞેયં તથૈવાસ્ય
 વપુરેકમપિ ત્રિધા ॥૧૭॥ તદ્યોગાત્કથિતશ્ચાસૌ વિષ્ણુવ્રહ્મશિવા-
 મિધઃ । ગોલકેન્દ્રિયદેવાંસ્તાન્વ્યાપન્તાદાત્મ્યતોઽથ સઃ ॥૧૮॥
 તથાભૂતોઽપિ નોત્થાતું સ શશાક યદા તદા । મહાપુરુષરૂપેણ
 તસ્મિન્નારાયણોઽવિશત્ ॥૧૯॥ તજીવરૂપતાં પ્રાપ્ય તદધ્યાત્મા-
 દિતાં ચ સઃ । સહસ્રશીર્ષપુરુષસંજ્ઞોઽભૂતપુરુષોત્તમઃ ॥૨૦॥ આદૌ
 વૈરાજશિરસિ સ સહસ્રદલામ્બુજે । આવિર્ભૂયાક્ષરવ્રહ્માત્મકં નાદં
 ચકાર ચ ॥૨૧॥ સુપુમ્ણાવર્ત્મના સદ્યો નામિકન્દં ચ તસ્ય સઃ ।
 વ્યાપ્યોર્ધ્વં વવૃષે તસ્માન્મહાપ્રાણેન સંયુતઃ ॥૨૨॥ અધોમુલં નામિ-

ત્યારે તે વૈરાજપુરૂષનાં વિરાટ સૂત્રાત્મા અવ્યાકૃત નામનાં ત્રણેય શરીરો
 લોકમાં દેવમનુષ્યાદિકનાં સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણ નામનાં ત્રણ શરીરોનું જેમ
 જેમ સુરુપણ થયાં. જેમ એક પણ નાળીયેર પરિપક્વ અવસ્થામાં ત્વચા
 ખર્પર અંતર્ખર્પર રૂપે ત્રણ પ્રકારે વ્યક્ત થાય છે તેમજ વૈરાજપુરૂષનું
 એકપણ શરીર ત્રણ પ્રકારે વ્યક્ત થાય છે ॥૨૬-૧૭॥ આ વૈરાજપુરૂષ તે
 આ વિરાટાદિ ત્રણ શરીરના સંબન્ધથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ શિવાદિ સંજ્ઞાને પામે
 છે. અનંતર તે વૈરાજ પોતાના શરીરમાં રહેલાં નયનાદિ ગોલકો, ચક્ષુરાદિ
 ઇન્દ્રિયો અને તેમના તેમના અધિદેવોને તદાત્મક ભાવથી વ્યાપે છે (અધિ-
 ધાન કરેછે) તેવોપણ વૈરાજપુરૂષ જ્યારે જિથાનાદિ ક્રિયા કરવા સમર્થ
 થયો નહિ ત્યારે તે ભગવાન નારાયણ પર વાસુદેવે પોતે મહાપુરૂષધારા તે
 વૈરાજપુરૂષમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૧૮-૧૯॥ તે વાસુદેવ પુરૂષોત્તમ પ્રવેશ કરીને
 તે વૈરાજપુરૂષના ક્ષેત્રજલાવને અંતર્યામિપણે પામીને અને તેનાં ઇન્દ્રિયો
 આદિકનું અધિષ્ઠાતાપણું. અંતર્યામિશક્તિથી પામીને સહસ્રશીર્ષપુરૂષ
 સંજ્ઞાને પામ્યાં ॥૨૦॥ તે ભગવાન વાસુદેવે પ્રથમ વૈરાજપુરૂષના સહસ્રદળ-
 કંભળયુક્ત બ્રહ્મરંધ્રમાં પ્રાદુર્ભવીને અંતર્યામિશક્તિથી વિશેષતઃ સત્તિપિ
 આપીને અક્ષરબ્રહ્માત્મક કોઈપણ નાદ ઉપજાવ્યો ॥૨૧॥ તે નાદ એકદમ
 સુપુમ્ણ નામની નાદીનાં માર્ગથી વૈરાજપુરૂષના નાલિકંદમાં વ્યાપીને મહા-

પદ્મં કદલીકોશવત્સ્થિતમ્ । તેનૈવામૃદુર્ધ્વમુખં હૃદયાવધિ તસ્ય ચ ॥૨૩॥ તસ્ય યો નાભિકન્દે તુ નાદોઽમૃત્સા પરેતિ વાક્ । વેદો-
ત્પત્યૈ ભગવતા વીજત્વેન પ્રકાશિતા ॥૨૪॥ તેજઃપ્રવાહરૂપાઽથ
સાર્ધમાત્રાત્મિકા તતઃ । પ્રાપ્ય તદ્દૃદયાકાશં પશ્યન્ત્યાહ્યામવાપ
ચ ॥૨૫॥ મધ્યમાઽધ્યાં કણ્ઠદેશં પ્રાપ્ય સાલભતાથ ચ । વદનં પ્રાપ્ય
યાતિ સ્વ વૈશ્વરીત્યભિધાં કિલ ॥૨૬॥ ઊર્ધ્વં ગચ્છત્યધો ગત્વા
જલયન્ત્રે જલં યથા । નાભિમેત્ય મુખં યાતિ નાદોઽપિ શિરસસ્તથા
॥૨૭॥ વૈશ્વર્યાદિસ્થાનકેષુ તદ્વક્ત્રગલહૃત્સ્વથ । વર્ણાઃ ક્રમેણાવિરા-
સંસ્ત્રયસ્ત્રૈલોક્યધારકાઃ ॥૨૮॥ અકારઃ પ્રથમઃ પ્રોક્તસ્તત્રોકારો

પ્રાણે સહિત થઈ તે નાભિકંદ થકી ઊર્ધ્વ પ્રદેશમાં વૃદ્ધિ પામ્યો ॥૨૨॥
ત્યારે તેજ નાદથી કેળના ડોડાની પેઠે રહેલું અધોમુખ તે નાભિપદ્મ ઊર્ધ્વ-
મુખ થઈને વૈરાજપુરૂષના હૃદયમુધી વ્યાસ થયું ॥૨૩॥ ત્યારે તે નાભિકં-
દમાં જે નાદ થયો તે પરાવાણી એવા નામથી વિખ્યાત થયો. તે આ પરા
વાણી વેદપ્રાદુર્ભાવના બીજપણે લગવાને પ્રકાશ કરી છે ॥૨૪॥ તેજ પરા
વાણી અર્ધમાત્રાત્મિકા, તેજઃપ્રવાહાત્ દેદીધ્યમાન હોઈને નાભિથકી
વૈરાજપુરૂષના હૃદયાકાશને પામતાં પર્યંતી આખ્યાથી વિખ્યાત થઈ
॥૨૫॥ તે પછી વળી તે પરાવાણી તે હૃદયથકી કંઠદેશને પામતાં મધ્યમા
સંજ્ઞાને પામી. પછી મુખને પામતાં વૈષ્ણવી સંજ્ઞાને પામી ॥૨૬॥ નાદનું
પ્રથમ ઊર્ધ્વ પ્રદેશ થકી નીચે જઈને ઊર્ધ્વ ગમનમાં દૃષ્ટાંત કહે છે—જેમ
જળયંત્રમાં જળ ઊર્ધ્વ પ્રદેશ થકી અધઃપ્રદેશને એક માર્ગથી પામી તે
થકી અન્ય માર્ગથી ઊર્ધ્વદેશને પામે છે એમજ તે આ નાદપણુ મસ્તક
થકી નાભિને પામીને ફરી ત્યાંથી મુખને પામે છે ॥૨૭॥

આ રીતે સામાન્યતઃ પરાવાણીનું વૈરાજદેહાવકાશમાં વ્યાપકપણું
કહીને, હવે વિશેષતઃ તેનાથકીજ વેદોત્પત્તિનો પ્રકાર કહે છે—અનંતર
વૈષ્ણવી આદિકની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત વૈરાજપુરૂષના વદન કંઠ હૃદયમાં
ત્રૈલોક્યધારક ત્રણ વર્ણો અનુક્રમે આવિર્ભવ્યા. (આથી—‘વર્ણોનું નિત્યપણું છે,
નાદથી ફક્ત અભિવ્યક્તિ શાય છે’ આવો જે વર્ણનિત્યત્વપક્ષ છે તે વ્યંજીત

દ્વિતીયકઃ । અન્યો મકારઃ કથિતાસ્ત્રયોઽમી ત્રિગુણાત્મકા ॥૨૧॥
 સ્થાનેષ્વેપુ વ્યતિષ્ઠંસ્તે વિષ્ણુબ્રહ્મમહેશ્વરાઃ । અધીશ્વરા. ક્રમેણૈવા
 વર્ણાનાં ચ ગુણૌકસામ્ ॥૩૦॥ સ્વસ્થસ્થાનસ્થિતા એવ વર્ણાસ્તે
 ત્વિચ્છયા હરેઃ । એક્યં પ્રાપુર્હદાકાશે તતોઽભૂતપ્રણવધ્વનિઃ ॥૩૧॥
 મહાપ્રાણમયો ઘોષ. સ મનોમયતાં હૃદિ । પ્રાપ્યેન્દ્રિયમયત્વ ચ
 કળ્થે વ્યાઙ્ગીચ તન્મુખે ॥૩૨॥ અન્ત. સ્યોપ્મસ્વસ્પર્શપ્રમુખા
 સકલાસ્તત. । વર્ણા આસંસ્તતો વેદાઃ સર્ગારમ્ભે હિ જહિરે

થાય છે) આ ત્રણ વર્ણો અકારાદિક અનુક્રમે સત્ત્વ રજ તમોગુણાત્મક છે
 (અહીં તદાત્મકપણું તેના અધિષ્ઠાનપણે જાણવું) ॥૨૮-૨૯॥ ગુણૌકસામ્-
 અધિષ્ઠેયપણે સત્ત્વ રજ તમ આ ત્રણ ગુણો અનુક્રમે જેમનુ ઓક-સ્થાન છે
 તે આ ગુણૌકસ કહેવાય, અર્થાત્ ગુણોના અધિષ્ઠાનભૂત, એવા જે અકા-
 રાદિ અક્ષરો તેના અનુક્રમે અધીશ્વરો અથવા સત્ત્વાદિ ગુણો તથા મુખ કંઠ
 હૃદય નાભના સ્થાનો અને અકારાદિ ત્રણ અક્ષરોના અધીશ્વર તે (જે
 વિરાટાદિ ત્રણ દેહના યોગથી વિષ્ણુ આદિક સંજિત પૂર્વે કહ્યા છે) વિષ્ણુ
 બ્રહ્મા મહેશ્વર (કારણ કોટિ પ્રવિષ્ટ) તે મુખાદિસ્થાનોમાં વિશેષપણે રહ્યા
 ॥૩૦॥ અનંતર તે અકાર ઉકાર મકાર ત્રણ વર્ણો પોતપોતાના સ્થાનમાં
 રહ્યા થકાજ લગવાનું વાસુદેવના સકટપથી એક થઇને વૈરાજના હૃદયાકા-
 શમાં પ્રણવરૂપે પ્રાદુર્ભવ્યા (લગવાનના સકટપથી પૂર્વ સર્ગમાજ જેમ
 એમ એક થઇને પ્રણવની આનુપૂર્વીથી પ્રાદુર્ભાવ તે વર્ણોનો થયો) ॥૩૧॥
 તે મહાપ્રાણમય પ્રણવ નાભનો ઘોષ વૈરાજના હૃદયમાં સ્થિતિથી મનો
 મયતા-પશ્યતીસંજ્ઞાને પામીને, પછી કંઠમાં આવેશ થતાં દન્દ્રિયમયતા-
 મધ્યમાં સંજ્ઞાને પામીને, પછી તેના મુખમાં સન્નિધાન થતા વૈષ્ણરીસંજ્ઞાથી
 ઉપલક્ષિત થઈ વિવિધ વર્ણાત્મના વ્યક્ત થયો (અવ્યક્ત વર્ણોની નાદવિષ-
 ક્ષણતાથી વ્યક્તિ થઈ) ॥૩૨॥ તે પ્રણવધ્વનિયત્રી અત સ્થસંજિત જે
 યરલવ છે, જે ઉષ્મસંજિત શપસહ છે, જે અકારાદિ સ્વરો છે, જે સ્પર્શ
 સંજિત કને આરભીને મસુધીના છે અને બીજા જે વિસર્ગ વિગેરે વર્ણો
 છે તે આર્વિર્ભવ્યા, (અહીં ક્રમ કહેવા ઇચ્છ્યો નથી) તે વર્ણોંયત્રી વેદો

॥૩૩॥ સ્થાનમેદાદયથા નાદ ઇકોડપ્યાસીચતુર્વિંધઃ નારાયણોઽપિ
ભગવાંસ્તથૈવામૃચતુર્વિંધઃ ॥૩૪॥ નાભિપદ્મે પરાદેવો વાસુદેવાલ્ય
ઈરિતઃ । સદ્ધર્પણાલ્યશ્ચ તથા પદ્યન્તીદેવતા હૃદિ ॥૩૫॥ અનિરુ-
દ્ધાભિધઃ કળ્થે મધ્યમાયાશ્ચ દેવતા । મુખે પ્રહુમ્નામાઽસૌ વૈલર્યા
દેવતા મતઃ ॥૩૬॥ વિષ્ણવાદ્યસ્ત્રયો દેવાઃ સ્વસ્થાનસ્થા ઉપાસત ।
પ્રહુમ્નાદીન્ ક્રમેણૈવ તત્તદ્વાણ્યધિદેવતાઃ ॥૩૭॥ સદ્ધર્પણાદ્યસ્તત્ર
સગુણા મૂર્તયઃ પ્રભોઃ । સ્વયં તુ વાસુદેવોઽસ્તિ નાભિપદ્મે હિ નિર્ગુણઃ
॥૩૮॥ इत्थं नारायणादेव साक्षाच्छ्रीपुरुषोत्तमात् । आविर्बभूव
सृष्ट्वादौ वेदः सर्वार्थबोधकः ॥३९॥ सर्वस्मिन् वाङ्मये मुख्यः

પૂર્વપૂર્વાનુપૂર્વાવિશેષવિશિષ્ટ શબ્દરાશિઓ સર્ગના આરંભમાંજ આર્વિર્ભવ્યા
॥૩૩॥ જેમનાદ એકજ નાભિ આદિક સ્થાનભેદને લીધે પરાદિભેદથી આર
પ્રકારનો થયો તેમજ તે ભગવાન નારાયણ પર વાસુદેવપણુ વૈરાજના
નાભિપદ્મમાં સન્નિધિને પામતાં પરાનામની વાણીના અધિષ્ઠાતા વાસુદેવનામે
થયા, હૃદયમાં સન્નિધિ પામતાં પશ્યંતી નામની વાણીના અધિષ્ઠાતા સંક-
ર્ષણનામે થયા, કંઠમાં સન્નિધિ પામતાં મધ્યમા નામના વાણીના અધિષ્ઠાતા
અનિરૂદ્ધનામે થયા, મુખમાં સન્નિધિ પામતાં વૈખરીસંશિત વાણીના અધિ-
ષ્ઠાતા પ્રહુમ્નામે થયા. (તે આ આર વ્યૂહો જ્ઞાણવા) ॥૩૪-૩૬॥ જે
વિષ્ણુ બ્રહ્મા શિવ ત્રણ દેવો વૈરાજના વદન કંઠ હૃદયમાં રહેલા કહ્યા છે તેઓ
અનુક્રમેજ વૈખરીઆદિક તેતે વાણીના અધીશ્વર પ્રહુમ્ના આદિકને ઉપાસે છે-
તેમને તેમને અધીન સત્તાવાળા હોવાથી તેમને તેમને તેઓ અનુવર્તે છે
॥૩૭॥ તેમાં તે આ સંકર્ષણાદિક ત્રણ દેવો ગુણુપ્રવર્તક ભગવન્મૂર્તિયો છે.
સ્વયં વાસુદેવતો નિર્ગુણુ-ગુણુપ્રવર્તનકાર્યે રહિત કેવળ સત્તામાત્રલક્ષણુ
જ્ઞાનાનંદૈકરૂપથી નાભિપદ્મમાં સન્નિધિ પામી રહ્યા છે ॥૩૮॥ આ પ્રકારે
સર્ગના આદિભાગમાંજ સાક્ષાત્ શ્રીપુરૂષોત્તમ નારાયણુયકીજ સર્વ
અર્થને બોધ કરનારો વેદ પ્રાદુર્ભવ્યો. માટે વેદ પુરૂષપ્રણીત નથી ॥૩૯॥
સાક્ષાત્ નારાયણુના મુખથી આર્વિર્ભવેલો હોવાથી (અપૌરૂષેય હોવાથી)
વેદજ સર્વ વાઙ્મયમાં મુખ્ય (સ્વતઃ પ્રમાણુ) માન્યો છે, તો તે વેદ

સાક્ષાન્નારાયણાસ્યતઃ । ઉત્પન્નત્વાદ્વેદ એવ તત્તો ધ્યેયઃ સ વર્ણના
 ॥૪૦॥ અચ્છેદ્યોઽપ્પન્દ્યેતન્યઃ સ્વાત્મા હ્યેયઃ પૃથક્તનોઃ । તસ્યેત્ત્યં
 વ્રહ્મણા લુપ્ત્વા તદ્વૃષ્ણ. સન્મજ્જેદ્ધરિમ્ ॥૪૧॥ મોગાનામુપમોગેન ન
 કામઃ શામ્યતિ ક્વચિત્ । હવિષા કૃષ્ણવર્ત્તમેવ ભૂયસ્તેન તુ વર્ધતે
 ॥૪૨॥ યત્પૃથિવ્યાં વ્રીહિયવં હિરણ્યં પદ્મવઃ સ્ત્રિયઃ । નાલ્મેકસ્ય
 તત્સર્વમિતિ પદ્યન્ન મુહ્યતિ ॥૪૩॥ જીર્યન્તે જીર્યમાણસ્ય પુંસ

વર્ણિએ અવશ્ય જાણવો ॥૪૦॥ આ સમસ્ત વેદનુ પરમ તાત્પર્ય જાગવાનું
 સમારાધન કરવું એજ એક માન્યુ છે, તે સમારાધનનો સ્વાત્મ પર
 માત્મ સ્વરૂપના જ્ઞાનપૂર્વક કરાવું કર્મ ઉપાસન બંધેરૂપ છે તો અવશ્ય
 મુમુક્ષુ વર્ણિએ અચ્છેદ્યત્વાદિ લક્ષણવાળો અખડ ચૈતન્યમય સ્વાત્મા નહીં
 દેહધરી સ્વરૂપ સ્વભાવવડે વિલક્ષણ સમજવો તે દેહવિલક્ષણ સ્વાત્માનો
 બ્રહ્મની સાથે એકભાવ જાણીને (બ્રહ્મની સાથે એક ભાવતો અપહત
 પામ્પત્વાદિ ગુણોએ કરીને જાણવો) તદ્વૃષ્ણ-બ્રહ્મભૂત થઇને સર્વાતર્યામી
 પરમાત્મને જાને-કર્મ ઉપાસનવડે આરાધે અને પરમ પ્રીતિપૂર્વક તેમનું
 અનુસ્મરણ કરે ॥૪૧॥ 'શાસ્ત્રીય ભોગો ભોગવીને તે ભોગથી તે પછી
 વિષયોમા વિરાગ સપાદન કરીને કાળક્રમે પરમેશ્વરનું ઉપાસન કરવું' એમ
 પણ ન માનવું કેમતો વિષયભોગોના ઉપભોગથી કામ (વિષયભોગેચ્છા
 રૂપ) ક્યારેય પ્રશાંતિ પામતો નથી પરંતુ ઘૃતાદિ હૃતદ્રવ્ય નાખવાથી
 અગ્નિજ જેમ એમ તે ભોગથીતો અધિક અધિક વધતોજ જાય છે ॥૪૨॥
 પૃથ્વી ઉપર જે વ્રીહિ યવ આદિક ભોજ્ય પદાર્થમાત્ર છે, જે સુવર્ણ મણિ
 રતાદિ દ્રવ્યમાત્ર છે, જે હસ્તિ અશ્વ ઘેનુ આદિક પશુમાત્ર છે, તે આ સર્વ
 ભોગો મળીને પણ ભોગમા પ્રવર્તેલા એકપણ જનની વૃત્તિમાટે અલ નથી
 આ સર્વનો પણ ઉપભોગ કરવાથી કોઇને પણ વૃષ્ટ્યાપૂર્તિ થતીજ નથી
 એમ વિષયસ્વભાવ અને ભોગસ્વભાવને વિચારીને મોહવશવર્તી ન થાય
 ॥૪૩॥ કાળક્રમે જીર્ણભાવને પામતા પુરૂષના કેશદતાદિ જીર્ણભાવને
 પામી જાય છે, પણ જીવિતાશા અને ધનાશા તો જીર્ણ થતીજ નથી કિંતુ
 હુમારીની પેઠે વિવૃદ્ધિ પામતી જાય છે પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધ્યોવનવાળી થતા

કેશરદાદયઃ જીવિતાશા ધનાશા ચ કુમારીચ વિવર્ધતે ॥૪૪॥
 નશ્વરત્વાદ્દિ દેહસ્ય તદીયેષ્વલિલેષ્વપિ । તતસ્તૃષ્ણાં પરિત્યજ્ય
 ધર્મનિષ્ઠો હરિં ભજેત્ ॥૪૫॥ દેશં કાલં ક્રિયાં દેવં શાસ્ત્રં મન્ત્રં ચ
 પૂરુષાન્ । નાસતઃ ક્વાપિ સેવેત સેવેતૈતાન્સતઃ સદા ॥૪૬॥ દેશા-
 દીનસત્ત્વ ઇહાઽઽશ્રયન્તિ યે તે સંયાન્તિ પ્રસન્નમસત્ત્વમેવ સન્તઃ ।
 તસ્માત્તે નિજહિતમિચ્છતાઽતિદૂરં હાતવ્યા મુનિવર ! સન્ત ઇવ
 સેવ્યાઃ ॥૪૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે
 નૈષ્ઠિકધર્મેષુ વ્રહ્મચારિણાં વેદાધ્યયનપ્રસન્નેન વેદોત્પત્તિનિરૂપણનામા ત્રિપચાશત્ત-
 મોઽધ્યાયઃ ॥૫૩॥

શ્રીનારાયણમુનિવાચ—અથાહ્નિકં પ્રવક્ષ્યામિ કર્માસ્ય વ્રહ્મચારિણઃ ।
 અનુક્રમેણ સંક્ષેપાત્કાર્યમાવશ્યકં હિ યત્ ॥૧॥ બ્રાહ્મે મુહૂર્તં ઉત્થાય
 વૃદ્ધ આ જનને પીડે છે ॥૪૪॥ આ દેહ નશ્વર છે અને તેના અનુબન્ધી
 પત્ની પુત્રાદિક નશ્વર છે. તો તે સર્વમાં પણ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરીને
 ધર્મનિષ્ઠ થઈને લગવાનને લગે ॥૪૫॥ અસત્ દેશ કાળ ક્રિયા ધ્યાન
 શાસ્ત્ર મંત્ર દીક્ષા પુરૂષોને સર્વથા ત્યાગ કરીને સત્ દેશકાળાદિકનેજ સદા
 સેવે ॥૪૬॥ હે વર્ણિવર ! લોકમાં જે પુરૂષો અશુભ દેશ કાળ ક્રિયા મંત્ર
 શાસ્ત્રાદિકને સેવે છે તેઓ સારા હોય તોપણ આ લોક પરલોકમાં અનર્થને
 પામીને, પુનર્જન્મમાં પણ નીચ ચોનિને પામીને અસત્પણાનેજ હઠાત
 પામે છે. જેતો તે શુભ દેશાદિકને સેવે છે તેઓ આ લોક પરલોકમાં શ્રેય
 પામીને પરમ શ્રેયને પામે છે. માટે પોતાનું હિત ધ્યેયતા જને અસતનો
 અતિ દૂરથી ત્યાગ કરવાપૂર્વક સતનુંજ સેવન કરવું ॥૪૭॥ ઇતિ શ્રીસ-
 ત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ વ્રહ્મચારિણાં વેદાધ્યયન-
 પ્રસંગેન વેદોત્પત્તિનિરૂપણનામા ત્રિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૩॥

૧ અધ્યાય ૫૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વર્ણિન ! હવે આ વ્રહ્મચારીઓને જે

૧ આ અધ્યાયમાં વ્રહ્મચારિઓનું આવશ્યક આહ્નિક સંક્ષેપથી નિરૂપણ કર્યું છે.

નરનારાયણં હૃદિ । ધ્યાત્વા તં તસ્ય મક્તાંશ્ચ કીર્તયન્ પ્રણમેચ
 તાન્ ॥૨॥ ગૃહીતોદકપાત્રોઽથ કર્તુ શૌચવિધિં વહિઃ । ગ્રામાદ્ગ્ચ્છે-
 નૈર્ઋતીં વા દક્ષિણાં દિશમેકલઃ ॥૩॥ અન્તર્ધાય વૃળેર્મૂર્મિ શિરઃ
 પ્રાવૃત્ય વાસસા । કુર્યાન્મૂત્રપુરીષે તુ શુચૌ દેશે ચ નિર્જને ॥૪॥
 દિવાસન્ધ્યાસુ કર્ણસ્થવ્રહ્મસૂત્ર ડદદ્વુચઃ । કુર્યાન્મૂત્રપુરીષે તુ રાત્રૌ
 ચેદક્ષિણામુચઃ ॥૫॥ છાયાયામન્ધકારે વા રાત્રાવહનિ વા દ્વિજઃ ।
 યથાસુપ્તમુચઃ કુર્યાત્પ્રાણવાધામયેષુ ચ ॥૬॥ વહિર્ગ્રામાન્ન ગન્તવ્યં
 નિશિ તૂત્સર્ગકર્મણે । કાર્યં મઠસમીપાદૌ તથૈવાપદિ તેન તત્ ॥૭॥
 ન તિષ્ઠન્નાપ્સુ નો વિપ્રગોવહ્લયકેન્દુસન્મુચઃ । ન ફાલકુષ્ઠમૂમાર્ગે ન
 માર્ગે ન નદીતટે ॥૮॥ ગવાં મધ્યે ધાન્યમધ્યે જીર્ણદેવાલયે કચિત્ ।

આવશ્યક આહ્નિક કર્મ છે તે અનુક્રમે સંક્ષેપમાં કહ્યું છે તે સાંભળો ॥૨॥
 આદ્ય મુહૂર્તમાં ઉઠીને હૃદયકમળમાં નારાયણનું ધ્યાન કરીને, તેમનાં તથા
 તેમના લક્ષ્મીનાં નામોને ઉચ્ચારવાપૂર્વક સંભારીને તેમને પ્રણામ કરે ॥૩॥
 અનંતર વર્ણી જળપૂર્ણ પાત્ર લઈને શૌચવિધિ કરવામાટે આમથડી બહાર
 નૈર્ઋતી દિશા કે દક્ષિણ દિશા તરફપણ એકાકી જાય ॥૪॥ વસ્ત્રવડે મસ્તા-
 કને ઢાંકીને, ઉપવીતને જમણા કર્ણવિષે કરીને, ભૂમિને તૃણથી ઢાંકીને
 નિર્જન શુદ્ધ દેશમાં મળમૂત્રોત્સર્ગને કરે. દિવસે અને સંધ્યાસમયે ઉત્તર-
 મુખેજ મળમૂત્રને કરે. રાત્રિએતો દક્ષિણમુખેજ કરે ॥૪-૫॥ જે આ
 મળમૂત્રોત્સર્ગમાં દિશાનિયમ કહ્યો તે પ્રાણાદિ લય ન હોય ત્યારેજ જલુવો
 પ્રાણાદિલયકારણ હોય ત્યારેતો રાત્રિએ કે દિવસે યથાનુક્રમ મુખ રાખીને
 મળમૂત્રોત્સર્ગને કરે તથા છાયામાં કે રાત્રિએ દિ-મોહ થતાં યથાનુક્રમ
 મુખ રાખીને કરે ॥૬॥ રાત્રિએ તથા વિપત્તિમાં મળોત્સર્ગમાટે આમથડી
 બહાર વર્ણિએ નજ જવું. સ્વાશ્રમસમીપેજ ક્વચિત્ તે ક્રિયા કરવી ॥૭॥
 ઉભો ઉભો મળમૂત્રોત્સર્ગ ક્રિયાને ન કરે તથા જળમાં ન કરે તથા વિપ્ર
 ગાયો વહ્નિ સૂર્ય અને ચંદ્રને સંમુખ થઈને ન કરે તથા હળથી એડવા
 ક્ષેત્રપ્રદેશમાં ન કરે તથા માર્ગમાં નદીતટમાં ગાયોમધ્યે ધાન્યમધ્યે જર્ણ
 દેવાલયમાં કદાપિ મળમૂત્રોત્સર્ગને અને ધીવન (નાસામળત્યાગ) ને ન કરે

વિષ્મૂનઘ્રીવનં નૈવ કુર્યાત્લીસન્મુખસ્તથા ॥૧॥ શતહસ્તં પરિત્યજ્ય
મૂત્રં કુર્યાજ્જલાશયાત્ । શતદ્વયં પુરીપે તુ તીર્થે ચૈતચતુર્ગુણમ્
॥૧૦॥ શૌચં કૃત્વા મૃદમ્બુમ્યાં ગચ્છેચ્છુદ્ધં જલાશયમ્ । પ્રક્ષાલ-
યેત્કરૈ પાદૌ તત્ર મૃત્તિકયામ્બુમિઃ ॥૧૧॥ સજન્તુર્મૃત્તિકા નૈવ
ગ્રાહ્યા શૌચવિધૌ ક્વચિત્ । અશુચિસ્થાનગા ચૈવ શૌચશિષ્ટા ચ
નાકુજા ॥૧૨॥ એકા લિઙ્ગે શુદ્ધે તિસ્ત્રો દશ ચામકરે મૃદઃ । દોષ્ણો-
દ્વયોઃ સપ્ત દેયાસ્તિસ્ત્રિસ્તિસ્ત્રચ પાદયોઃ ॥૧૩॥ એકા લિઙ્ગે તુ મૃદેયા
તિસ્ત્રો ચામકરે તથા । ઉભયોઃ કરયોર્દ્વે ચ મૂત્રશૌચં પ્રકીર્તિતમ્
॥૧૪॥ કુર્યાદ્દાદશ ગણ્ઢપાન્ પુરીપોત્સર્જને દ્વિજઃ । મૂત્રોત્સર્ગે તુ
પદ્ કુર્યાચ્ચતુરો વાપિ ધર્મવિત્ ॥૧૫॥ પીતશેષં શૌચશેષં નાચામે-
દુદકં દ્વિજઃ । પાનાન્તરસ્યામાત્રે તત્તિક્ષિત્યક્ત્વા તદાચરેત્ ॥૧૬॥

તથા શ્રીસમુખ યદને તે ક્રિયાને નજ કરે ॥૮-૯॥ જળાશયથડી શતહસ્ત
પરિમિત પ્રદેશને પરિત્યજને તેથી દૂર દેશમા મૂત્રોત્સર્ગને કરે. મળોત્સર્ગને
તો બસો હાથ પરિમિત દૂર દેશમા કરે. તીર્થમાં તો તે થડી ચાર વાણ
વ્યવધાન બાણું ॥૧૦॥ મૃત્તિકાજળવડે 'એકા લિઙ્ગે' એમા કહેલી રીતિને
અનુસારે શૌચ કરીને, શુદ્ધ જળાશયપ્રતિ જાધને તેથડી જળ લાધને
મૃત્તિકાજળવડે હાથપગને ધુવે ॥૧૧॥ ડીડીઓ આદિક જતુઓથી વ્યાપ્ત તથા
અપવિત્ર સ્થાનમા રહેલી, શૌચ કરતા શેષ રહેલી, રાકડામા રહેલી મૃત્તિકા
શૌચવિધિમાં ક્યારેય ન લેવી ॥૧૨॥ તે શૌચવિધિમા મૃત્તિકાની સંખ્યાનો
નિયમ કહેછે-લિંગને મૃત્તિકાસહિત જળવડે એકવાર ધુવે, શુદ્ધને ત્રણવાર
ધુવે, ડાખા હાથને દશવાર ધુવે, ડાખાજમણા બને હાથને ભેગા કરીને
સાતવાર ધુવે અને બન્ને ડાખાજમણા પગને ત્રણવાર ધુવે મૂત્રોત્સર્ગમા તો
લિંગને મૃત્તિકાજળવડે એકવાર ધુવે, ડાખા હાથને ત્રણવાર ધુવે અને બન્ને
હાથને ભેગા કરીને બેવાર ધુવે, આ મૂત્રોત્સર્ગની શુદ્ધિ કહી છે ॥૧૩-
૧૪॥ મળોત્સર્ગમા ધર્મજ દ્વિજ બાર કોગળાને કરે. મૂત્રોત્સર્ગમાં તો છ
અથવા ચાર કોગળાને કરે ॥૧૫॥ દ્વિજ પીતા બાકી રહેલું અને શૌચ કરતા
બાકી રહેલું જળ પીવે નહિ પાનાતર ન હોય તો તેજ જળ કિચિત્

एतच्छौचं गृहस्थस्य प्रोक्तमस्ति द्विजन्मनः । चर्ष्येतद्विगुणं कुर्या-
न्नृशि त्वर्घं तथाध्वनि ॥१७॥ आर्तः कुर्याद्यथाशक्ति शक्तः कुर्या-
द्यथोदितम् । शौचमेतत्प्रयत्नेन देशकालानुसारतः ॥१८॥ कृते
मूत्रपुरीषेऽपि यदि नैवोदकं भवेत् । तदा यहुंदकाप्तिः स्यात्तदा
स्नायात्सचैलकः ॥१९॥ अरण्येऽनुदके रात्रौ चौरव्याघ्राकुले पथि ।
कृत्वा मूत्रपुरीषं च द्रव्यहस्तो न दुष्यति ॥२०॥ अन्तर्बहिर्मज्जनेन
शौचपात्रं च शोधयेत् । तुम्बी त्रिःक्षालनाच्छुद्ध्येद्भातुपात्रं मृद-
म्बुभिः ॥२१॥ इत्थं शौचविधिं कृत्वा कुर्वीत मुखशोधनम् । न तस्य
काष्ठेन मतं दन्तानामतिघर्षणम् ॥२२॥ आर्द्रद्रुमच्छेददोषात्तन्नि-

ભૂમિ ઉપર ત્યાગ કરીને તેને પીવે ॥૧૬॥ આ શૌચક્રમ ગૃહસ્થ દ્વિજને
માટે બાળુવો વર્ણિનેતો આથકી દ્વિગુણ શૌચક્રમ સમજવો માર્ગમાં તથા
રાત્રિએ ગૃહસ્થને અને વર્ણિને ઉક્તથકી અર્ધાંશ શૌચક્રમ બાળુવો ॥૧૭॥
આર્ત-રોગાદિકથી અશક્ત હોય તે યથાશક્તિ શૌચને કરે. શક્તો જેમ
કહ્યું છે તેમજ કરે. એરીતે દેશકાળને અનુસરીને પ્રયત્નથી શૌચ કરે
પણ આળસને લીધે ત્યાગ કરે નહિ ॥૧૮॥ જળ મળે નહિ અને મળ-
તૂનો વેગ નહિ સહન થતા જો તેના ઉત્સર્ગને કરે તો બ્યારે જળ મળે
ત્યારે તત્કાળ શૌચવિધિ કરીને સચેલ સ્નાન કરે ॥૧૯॥ અરણ્યમાં કે
રાત્રિએ કે ચોરવ્યાઘ્રવ્યાકુળમાર્ગમાં જળાશય નહિ મળતાં મળમૂત્રોત્સર્ગને
કરીનેપણ જો યત્નિચિત્ દ્રવ્ય હસ્તમાં હોય તો શૌચ નહિ કરવાના દોષથી
લેપાતો નથી. જળાશય મળતાં પછી યથાવિધિ શૌચ કરે ॥૨૦॥ શૌચાર્થ
ઉપયોગમાં લીધેલું પાત્ર બહારઅદર માનવા ધોવાથી શુદ્ધ કરે તેમાં જો
તુળીપાત્ર હોય તો કેવળ જળવડે ત્રણવાર ધોવાથી શુદ્ધ થાય, ધાતુપાત્ર
હોયતો મૃત્તિકાથી માંજીને જળવડે ધોવાથી શુદ્ધ થાય ॥૨૧॥ આરીતે
શૌચવિધિને કરીને પછી દાતાણથી મુખશુદ્ધિને કરે. વર્ણી દાતાણુવડે દાંતને
અતિ ઘસે નહિ (મળનિવારણમાત્રને કરે) ॥૨૨॥ વર્ણિએ લીલાવૃક્ષની
સ્વરૂપપણુ શાખાનો ઉચ્છેદ નજ કરવો. તેમાં દોષ હોવાથી દાતાણુથી
દત્તોના અતિઘર્ષણુનો વર્ણિને પ્રતિષેધ કર્યો છે. અન્યથા લીલા વૃક્ષશાખાના

પેઘોઽસ્ય ચત્તતઃ । યથાલબ્ધેન કાષ્ટેન જિહ્વાશુદ્ધિં સમાચરેત્
 ॥૨૩॥ ન તિષ્ઠન્ન ચલન્માર્ગે ન ચ પ્રત્યહુલ્લસત્થા । ભાપમાણો ન
 ચાન્યેન સ કુર્યાદ્દન્તઘાવનમ્ ॥૨૪॥ વ્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધ-
 સન્ક્રાન્તિપર્વેષુ । અપાં દ્વાદશગણ્ઢૂપૈસ્તત્કાર્યં ન તુ દારુણા ॥૨૫॥
 નદ્યાં તટાગે કૂપે વા તતઃ સ્નાનં સમાચરેત્ । ઉષ્ણોદકેનાઽઽપદિ
 તુ માનસં વા તદાચરેત્ ॥૨૬॥ ઘ્યાત્વા હર્ષિ સ્વહૃદયે તન્નામોચાર-
 પૂર્વકમ્ । મનસા કલ્પિતૈસ્તોયૈર્યત્સ્નાનં તત્તુ માનસમ્ ॥૨૭॥
 સ્નાનકાલે સ્પરેદ્ગ્ધ્રાં વિષ્ણુપાદોદકીં શિવામ્ । ભગીરથતપઃસિદ્ધિં
 મહાપાતકનાશનીમ્ ॥૨૮॥ ઉદહુલ્લઃ પ્રાહુલ્લો વા સ્નાત્વા સ્નાના-
 દ્વતર્પણમ્ । કૃત્વાઽઽગચ્છેત્સામ્બુપાત્ર આર્દ્રવાસા નિજાધમમ્
 ॥૨૯॥ યદ્યાનુકૂલ્યં તત્ર સ્પાત્તર્હિ સન્ધ્યાં જલાશયે । આર્દ્રવાસાઃ સ

ઉચ્છેદનમાં પ્રવર્તે. માટે વર્ણિએ જેવું કાષ્ઠ મળી આવે તેથી દંતસહિત
 જીહ્વાની શુદ્ધિને કરે ॥૨૩॥ વર્ણી ઉભોઉભો કે માર્ગમાં ચાલતોચાલતો
 કે બીજા સાથે જોલતોજોલતો દંતઘાવન ન કરે. તથા પશ્ચિમમુખે દંત-
 ઘાવન ન કરે ॥૨૪॥ વ્રતોપવાસાદિ દિવસોમાં તથા શ્રાદ્ધ દિવસોમાં તથા
 સંક્રમણદિવસોમાં અને અમાવાસ્યાદિ પર્વદિવસોમાં કાષ્ઠવડે દંતઘાવન
 કરે નહિ કિંતુ જળના ખાર ઢોગજાવડે તેને કરે ॥૨૫॥ અનંતર સ્નાન
 યથાસંભવ નદીમાં કે તટાવમાં કે કુવામાં કરે. આપત્તિમાંજ ઉષ્ણ જળથી
 સ્નાન કરે, તેમાંપણ શેગના ઉપરોધમાં માનસ સ્નાન કરે ॥૨૬॥ ભગવાનને
 મનમાં ધ્યાન કરતો થકો તેમના નામોને ઉચ્ચારતો થકો મનથીજ કલ્પેલા
 જળવડે મનથીજ જે સ્નાન કરાય છે તે માનસ માન્યું છે ॥૨૭॥ આજ
 સ્નાનના સમયે સમસ્ત નદીઓ મધ્યે શ્રેષ્ઠ, વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલાં,
 ભગીરથ રાત્રિએ કરેલા તપના ફળભૂત, મહાપાતકને નાશ કરનારાં અને
 સમસ્ત શ્રેયને આપનારાં એવાં ગંગાજીનું સ્મરણ કરવાપૂર્વક સ્નાન કરે
 ॥૨૮॥ વર્ણી ઉત્તરમુખે કિંવા પૂર્વમુખે રહીને સ્નાન કરી, સ્નાનના અંગ-
 ભૂત તર્પણ કરીને, જળપૂર્ણ પાત્ર હાથમાં લઈને બીને વચ્ચે પોતાના આશ્ર-
 મમાં આવે ॥૨૯॥ વર્ણી જો તે જળાશયમાંજ અનુકૂળતા હોય તો ત્યાંજ

કુર્વોત કૃત્વા તિલકમમ્બુના ॥૩૦॥ આર્દ્રવાસા જલે કુર્યાદ્બ્રાહ્મણ-
સ્તર્પણાદિ ચ । ગાયત્રીં વહ્નિચક્રાં તુ વહિરેચ જલાજપેત્ ॥૩૧॥
અવમૃજ્યાન્ન ચ સ્નાતો ગાત્રાણ્યમ્બરપાણિભિઃ । ન ચ નિર્ધૂનયેત્કે-
શાન્વાસશ્ચૈવ ન નર્તયેત્ ॥૩૨॥ તિસ્ત્રઃ કોટ્યોઽર્ધકોટિશ્ચ સન્તિ
રોમાણિ માનુષે । તાવન્તિ સન્તિ તીર્થાણિ તસ્માન્ન પરિમાર્જયેત્
॥૩૩॥ દેવાઃ પિવન્તિ શિરસો મુપતઃ પિતરસ્તથા । વક્ષસોઽપિ
ચ ગન્ધર્વા અઘસ્તાત્સર્વજન્તવઃ ॥૩૪॥ નિજાશ્રમમુપેત્યાથ પ્રક્ષાલ્ય
ચરણૌ કૃતૌ । વસીત ધૌતે વસને સ્પર્શદુષ્ટે ન ચેત્તદા ॥૩૫॥
સકૃદ્ધૌતં સ્ત્રિયા ધૌતં શૂદ્રધૌતં તથૈવ ચ । અધૌતં તદ્વિજાનીયા-
ચ્છુર્પ્કં દક્ષિણપહ્લવૈઃ ॥૩૬॥ ન દ્વિર્જસ્પર્શદોષોઽસ્તિ ધૌતકૌશેય-

સધ્યાને કરે. તેમા આ સધ્યાનો અનુધાન પ્રકાર છે- લીને વસ્ત્રે જળમા
રહીનેજ જળથીજ તિલક કરીને પ્રાત સધ્યાને કરે અને તર્પણાદિકપણ
જળમાજ કરે. અગ્નિમુખા ગાયત્રીનેતો જળથપી બહાર આવીનેજ જપે
॥૩૦-૩૧॥ વર્ણી જ્ઞાન કરતાં પોતાના શરીરના અવયવોને વસ્ત્રવડે કે
હાથવડે માર્જન (હુછતું) કરે નહિ તથા કેશોને કપાવે નહિ તથા અધોદશ્ત્રને
ધુણાવે નહિ (ખખેરે નહિ) ॥૩૨॥ અવયવોનુ માર્જન નહિ કરવામા કારણ
કહેછે-જ્ઞાનને કરતા આ વર્ણીના દેહમા જેટલાં રોગ સાઠાવણુ કરોક છે
તેટલાં તીર્થો તેમા રહેલાં છે માટે માર્જન ન કરે એમ કહે છે ॥૩૩॥
જેટલાં ભસ્તકમાં તીર્થોદકો છે તેમને દેવતાઓ પિવે છે, જેટલાં મુખમા
છે તેમને પિત્રિઓ પીવે છે, જેટલા વક્ષ સ્થળમા છે તેમને ગન્ધર્વો પીવે
છે, જેટલા નીચેના લાગમા છે તેમને સર્વ જનુઓ પીવે છે માટે અંગેનુ
પરિમાર્જન વર્ણી ન કરે ॥૩૪॥ તે પછી નિમ્નશ્રમમાં આવીને પગ હાથને
ધોધને ધોએલા વસ્ત્રોને સ્પર્શદોષરહિતને ધારણ કરે ॥૩૫॥ ધોએણુ જે
વસ્ત્ર એકવારજ ધોએણુ હોય, જે સ્ત્રીએ ધોએણુ હોય, જે શૂદ્રે ધોએણુ
હોય અને જે દક્ષિણ તરફ પાલવ રહે એમ મુકવેણુ હોય તે નહિ
ધોએણુજ અપવિત્રજ જણવું ॥૩૬॥ હે દ્વિજ ! ધોએણુ જે રેશમી વસ્ત્ર,

વાસસઃ । શાણસૌર્ણસ્ય તાર્ણસ્ય ત્વક્પત્રાદેશ્ચ વાસસઃ ॥૩૭॥ એક-
વાસા ભવેન્નૈવ સન્ધ્યાહોમજપાદિષુ । ક્રિયાસુ બ્રાહ્મણઃ ક્વાપિ
કર્મણ્યપિ ચ પૈતૃકે ॥૩૯॥ ઉત્તરીયં ન ચેત્તર્હિ પરિધાનાર્થકેન
તમ્ । કુર્યાદ્વા વસ્ત્રલ્પણ્ડેન બ્રહ્મસૂત્રાન્તરેણ વા ॥૩૯॥ નમ્નઃ સ્યાન્મ-
લવદ્વાસા નમ્નઃ કૌપીનકેવલઃ । અકચ્છોઽનુત્તરીયશ્ચ મુક્તક-
ચ્છશ્ચ નમ્નકઃ ॥૪૦॥ ગૃહ આર્દ્રપટો નમ્ન એકકચ્છસ્તથાવિધઃ ।
કટિકચ્છવિહીનશ્ચ દ્વિકચ્છો નમ્ન ઉચ્યતે ॥૪૧॥ પરિધાનાદ્વહ્નિઃ
કચ્છા નિવદ્ધા હ્યાસુરી મતા । ધર્મકર્મણિ વિદ્વદ્નિર્વર્જનીયા પ્રય-
ત્નતઃ ॥૪૨॥ દૈવં પિતૃયં ચ વા કર્મ સન્ધ્યોપાસ્ત્યાદિ નૈત્યકમ્ ।
શૂદ્રાદ્દત્તેન તોયેન વિપ્રો નૈવ સમાચરેત્ ॥૪૩॥ સમિત્પુષ્પકુશા-

શણુનું વસ્ત્ર, ઘેટાના રોમનું વસ્ત્ર, તૃણતંતુનિર્મિત વસ્ત્ર અને ભૂર્જપત્ર કદલી-
દળાદિકમય વસ્ત્રના સ્પર્શમાં દ્વિગ્જને દોષ નથી ॥૩૭॥ સંધ્યાકર્મમાં, જપ-
કર્મમાં, હોમમાં, અન્ય દૈવકર્મમાં અને પિતૃકર્મમાં વર્ણી ક્યારેય એક-
વસ્ત્રથી નજ રહે ॥૩૮॥ જે ઉત્તરીય-ઓઢવાનું વસ્ત્ર ન હોય તો તે પહે-
રેલાજ વસ્ત્રના અર્ધથી અથવા વસ્ત્રખંડથી અથવા ખીજા ઉપવીતથી તેને
સંપાદન કરે. (ઉત્તરીયસ્થાને પહેરવાના અર્ધવસ્ત્રાદિકને ધારે) ॥૩૯॥
જે મલિન વસ્ત્રવાળો છે, જે કેવળ કૌપીનમાત્રને ધરનારો છે, જે કચ્છ-
ખંધને વર્ણીત છે, જે સુક્તકચ્છ (પ્રથમ ધાર્યો હોયપણુ પછી જેને નિકળી
ગયો હોય તેવો) હોય અને જે ઉત્તરીય વસ્ત્રે વર્ણીત હોય તે આ સર્વે
નમ્નક-નમ્નકદોષના ભાગી છે ॥૪૦॥ જે ઘરમાં ભીના વસ્ત્રવાળો હોય તેપણુ
નમ્નસમાન માન્યો છે. (જળાશયમાં તો ભીને વસ્ત્રે રહેવાનું કહ્યું છે) જે
એક કચ્છ-પશ્ચિમકચ્છધારણે રહિત હોય, જે કટિકચ્છવિહીન હોય અને
જે કેવળ દ્વિકચ્છ હોય તેપણુ નમ્ન ગણ્યો છે ॥૪૧॥ પહેરવાના વસ્ત્રથકી
બહાર બાંધેલી કાછડી વિદ્વાનોએ આસુરી માની છે. તે ધર્મકર્મ સંધ્યા
વિગેરેમાં પ્રયત્નથી વર્ણનીય છે ॥૪૨॥ વર્ણીએ શુદ્ધે આલેખ જળવડે નિત્ય-
કર્મ સંધ્યાદિક, દૈવકર્મ ભગવત્પૂનદિક, પિતૃકર્મ તર્પણાદિ નજ કરવું ॥૪૩॥
સમિધ્ કુશ કુસુમ આદિકને શ્રાદ્ધણુ પોતેજ લાવે, શુદ્ધે આલેખા કે વેચાતાં

દીનિ બ્રાહ્મણઃ સ્વયમાહરેત્ । શૂદ્રાનીતૈઃ ક્રયક્રીતૈઃ પૂજયેન્ન રમા-
પતિમ્ ॥૪૪॥ પૂજાદ્રવ્યાણિ સમ્મૃત્ય યથાલબ્ધ્યાનિ સત્ત્વરમ્ ।
કમ્વલાઘાસને શુદ્ધે શુચૌ દેશ ઉપાવિશેત્ ॥૪૫॥ ઉદ્બુધઃ
પ્રાહ્મુચો વા સ્વસ્તિકાસનમાસ્થિતઃ । આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય વર્ણો
પુણ્દ્રં સમાચરેત્ ॥૪૬॥ સ્નાત્વા પુણ્દ્રં મૃદા કુર્યાદ્ભુત્વા વહ્નો તુ
ભક્ષના । દેવાનમ્બર્ચ્ય ગન્ધેન જલમધ્યે જલેન ચ ॥૪૭॥ પશ્ચકં
તુર્ધ્વપુણ્દ્રાણાં સ ગોપીચન્દનાત્મયા । મૃદા વિશુદ્ધયા કુર્યાદ્રાયત્રી
વૈષ્ણવીં પઠન્ ॥૪૮॥ લલાટકણ્ઠહૃદ્વાહૌ તાન્યહુત્યા સમાચરેત્ ।
અલામે તુ મૃદઃ કુર્યાદગ્નિહોત્રસ્ય ભક્ષના ॥૪૯॥ પ્રાતઃસન્ધ્યામુ-
પાસીનો ગાયત્રીં શક્તિતો જપેત્ । અષ્ટોત્તરં સહસ્રં વા શતં વાપિ
દશાઽઽપદિ ॥૫૦॥ નિત્યહોમં તતઃ કૃત્વા ભૂતશુદ્ધિં વિધાય ચ ।

લાવેલા તેનાથી દેવ અગ્નિઆદિકની પૂજને નજ કરે ॥૪૪॥ સ્નાન કરી
શુદ્ધ વસ્ત્રને ધારીને, સત્ત્વર પૂજપદાર્થો યુષ્પચંદનાદિક યથાલબ્ધ લાવી
તૈયાર કરી, વાળવાલીંપવાવિગેરેવડે વિશુદ્ધ કરેલા પવિત્ર સમ દેશમાં
ક્રમણી આદિક આસનમાં પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરાભિમુખે સ્વસ્તિકાસને
બેસીને, આચમન કરી પ્રાણાયામ કરીને પછી ઊર્ધ્વપુંડ્રતિલકને વર્ણી ધારે
॥૪૫-૪૬॥ સ્નાનાનંતર નિત્યપ્રાપ્ત તે ઊર્ધ્વપુંડ્રને ગોપીચંદન નામની
મૃત્તિકાવડેજ કરે, હોમ કરીને ભસ્મવડે કરે, દેવને પૂજને તો ચંદનવડે
કરે અને જળમધ્યે રહીને તો જળવડે કરે. એમ ભસ્માદિકવડે પુંડ્ર
વિધાનનો સમયભેદ સમજવો ॥૪૭॥ વર્ણી લલાટ કંઠ હૃદય બે બાહુ આ
પાંચ સ્થાનોમાં ગોપીચંદન નામની વિશુદ્ધ મૃત્તિકાવડે તર્જની આંગળીવતે
વિષ્ણુગાયત્રીને ઉચ્ચારીને પાંચ ઊર્ધ્વપુંડ્રને ધારે. ગોપીચંદન ન મળે ત્યારે
તો અગ્નિહોત્રીય ભસ્મવડે કરે. તેમાં ભસ્મવડેતો ત્રિપુંડ્રજ કરે, 'કર્ણપુણ્દ્ર
મૃદા કુર્યાન્નક્ષના તુ ત્રિપુંડ્રકમ્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૮-૪૯॥ તે પછી વર્ણી
પ્રાતઃસંધ્યાને ઉપાસે, અષ્ટોત્તરસહસ્ર અથવા અષ્ટોત્તરશત યથાશક્તિ ગાય
ત્રીને જપે. આપત્તિમાં દશવાર પણ જપે ॥૫૦॥ તદનંદર નિત્યપ્રાપ્ત હોમને
કરે. પછી ભગવત્પૂજનો આરંભ કરતાં પ્રથમ ભૂતશુદ્ધિ સ્વશરીરમાં યથા

પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં કુર્વોત માતૃકાન્યાસપૂર્વકમ્ ॥૫૧॥ બ્રહ્મભૂતઃ પરં બ્રહ્મ
શ્રીવિષ્ણું હૃદયામ્બુજે । ધ્યાત્વાદૌ મનસાભ્યર્ચ્ય વાહ્યપૂજનમાચરેત્
॥૫૨॥ શાલગ્રામશિલાયાં તુ કાર્યં નાવાહનં હરેઃ । તથા સ્થિરપ્રતિ-
કૃતાવન્યત્ર તુ તદાચરેત્ ॥૫૩॥ પૂજાપદ્મત્યુક્તરીત્યા મૂલમન્ત્રેણ
ચાર્ચનમ્ । કુર્વાત્પુરુષપસૂકેન યથાલબ્ધોપચારકૈઃ ॥૫૪॥ પઞ્ચા-
સ્યાઽઽવૃત્તયઃ સન્તિ સૂક્તસ્યાન્તેતિ સદુરોઃ । શ્રાત્વાર્ચનવિધિં સર્વં
તેનૈવ સ સમાચરેત્ ॥૫૫॥ પુષ્પધૂપાદ્યલામે તદ્દયાન્મન્ત્રેણ માન-
સમ્ । પ્રીત્યા પરમયા નિત્યં તન્મનાઃ પ્રયત્નોઽર્ચયેત્ ॥૫૬॥ સદ્બલ્લય

વિધિ કરીને અગન્યાસ કરનાસપૂર્વક (તેતે તત્વાભિમાની દેવતાઓના
વિન્યાસપૂર્વક) સંશોધેલા પ્રાણુની પણ પ્રતિષ્ઠાને કરે. આ રીતે ભૂતશુદ્ધિ
આદિકને નહિ કરનારો ભગવત્પૂજામાં લાયક થતો નથી. તેવું વચન છે-
'દૃશ્યસંજોનિલાકાશં શરીરં પાદ્યમૌતિકમ્ । મલિનં પાશ્વતંઘ્રં ચ રેતોરક્ષો-
દ્ધવં ક્ષયિ । યાવદ્દ શોધિતં સમ્યક્ પારણામિર્નિરન્તરમ્ । તાવદેતદયોગ્યં
સ્યાત્ મદ્રન્યાસાદિવસ્તુષુ ॥' ઇતિ ॥૫૧॥ એરીતે ભૂતશુદ્ધિ પ્રાણુપ્રતિષ્ઠા
કરી ન્યાસવિધિ કરીને, આત્માને અક્ષરસરૂપે વિલાવના કરી, પરબ્રહ્મભૂત
પુરૂષોત્તમ શ્રીવિષ્ણુનું હૃદયકમળમાં ધ્યાન ધરી પ્રથમ માનસ પૂજા કરી,
પછી બાહ્યપૂજાને કરે ॥૫૨॥ બાહ્યપૂજા કરતાં શાળગ્રામશિલામાં તથા મહા-
મદિરાદિકમાં સ્થાપેલી હરિની સ્થિર પ્રતિમામાં આવાહન વિસર્જન વિનાના
બીજ બધા ઉપચારોને કરે. ચળામૂર્તિમાં તો આવાહન વિસર્જન કરે ॥૫૩॥
પૂજાપદ્મતિમાં જે પૂજારીતિ કહી છે તે રીતિને અનુસરીને તેતે ઉપચારોમાં
મૂળમન્ત્રસહિત વિનિયોગ કરેલા પુરૂષસૂક્તમંત્રથી પૂજાને યથાલબ્ધ પુષ્પાદિ
ઉપચારોવડે કરે ॥૫૪॥ આ વિષ્ણુપૂજામાં દેહન્યાસ-દેવન્યાસ ઉપચારાર્પણ-
અભિષેક-સ્તુતિમાં પાંચ આવૃત્તિઓ પુરૂષસૂક્તની છે, તે આ સર્વ સદ્ગુરુ-
થકી બ્રહ્માને તેજ ક્રમથી અર્ચનવિધિને આચરે ॥૫૫॥ પુષ્પ ધૂપ આદિકના
અલાભમાં તો તેતે પુષ્પાદિ સર્વ માનસ તેતે મંત્રોવડે સમર્પે. નિત્ય પરમા
પ્રીતિથી પૂજ્યપ્રતિમામાં એકાગ્રમનવાળો થઈ નિયમતત્પર થઈ પૂજે ॥૫૬॥
પૂજારક્ષમાં પ્રથમ દેશકાળસંકીર્તનપૂર્વક સંકટપ કરીને, દેહન્યાસ દેવન્યાસ-

દેહે દેવે ચ કૃત્વા ન્યાસવિધિં તતઃ । કલશાર્ચાં શઙ્ખઘન્ટાપૂજા
તન્મનુનાચરેત્ ॥૫૭॥ પૂજાદ્રવ્યાણિ સમ્પ્રોક્ષ્ય ધ્યાનમાવાહનાસને ।
પાદમપ્પ્યં ચાચમનં સ્નાનં પશ્ચામૃતેન ચ ॥૫૮॥ લઘુપૂજાં ચામિ
પેકં કૃત્વા વાસઃ સમર્પયેત્ । ઉપવીતં ચન્દનં ચ પુષ્પાણિ વિવિ
ધાનિ ચ ॥૫૯॥ તુલસીપત્રસૌભાગ્યદ્રવ્યધૂપાંસ્તતોઽર્પયેત્ । દીપ
ફલાદિનૈવેદ્યં જલં ચ કરશોધનમ્ ॥૬૦॥ મુખપ્રક્ષાલનં દયાચામ્બૂ
લફલદક્ષિણાઃ । નીરાજયિત્વાઽથ હરિં દયાત્પુષ્પાક્ષલિં ચ સ
॥૬૧॥ પ્રદક્ષિણાં સ્તુતિં કૃત્વા નમસ્કૃત્ય ક્ષમાપયેત્ । કૃષ્ણમન્ત્ર ચ
ગાયત્રીં વૈષ્ણવીં શક્તિતો જપેત્ ॥૬૨॥ તુલસીકાષ્ઠજા શ્રેષ્ઠા પદ્મ
વીજોદ્ભવાઽથવા । ધાત્રીકાષ્ઠોદ્ભવા વાપિ જપમાલા શુભાવહા
॥૬૩॥ ઋજુરેકાગ્રદષ્ટિશ્ચ સ્વસ્તિકાસનમાસ્થિતઃ । વસ્ત્રાચ્છાદિત
માલશ્ચ જપેન્મૌનઘતઃ સ્થિરઃ ॥૬૪॥ વેદં પુરાણં શત્તયાઽથ ભારત

વિધિ કરીને પછી તે આ વર્ણા કળશપૂજા અને શખઘટાપૂજાને યથાવિધિ
તેતે વરૂણાદિમત્રોવડે કરે ॥૫૭॥ પછી પૂજાપદાર્થો પુષ્પાદિકને પ્રોક્ષણ કરે
તેપછી ધ્યાન આવાહન આસનને અનુક્રમે અર્પે, તેપછી પાદ અર્ધ્ય આપ્ય
મનને અનુક્રમે સમર્પે, પછી પચામૃતથી સ્નાન સમર્પે, આ રીતે લઘુ પ્રકારે
પૂજા અને અભિષેકને કરીને પછી વસ્ત્રને સમર્પે તેપછી ઉપવીત અદન
પુષ્પ ધૂપ તુલસીદળ અખીર શુભાલાદિ સૌભાગ્યદ્રવ્યને સમર્પે, તેપછી દીપને
સમર્પે, તેપછી ક્ષણાદિ નૈવેદ્ય નિવેદન કરે, ત્યારપછી મધ્યેષાનીય હસ્ત-
શોધન મુખપ્રક્ષાલન સમર્પે, તે પછી તાબૂળ ક્ષણ દક્ષિણા અર્પે, તેપછી
આરતી કરીને પુષ્પાજ્ઞાણિ સમર્પે, તેપછી પ્રદક્ષિણા સ્તુતિ નમસ્કાર કરીને
ક્ષમા માગે આ રીતે પૂજાને પરિસમાપ્ત કરીને અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમન્ત્રને તથા
વિઘ્નુગાયત્રીને યથાશક્તિ જપે ॥૫૮-૬૨॥ તે જપમા માળા તુલસી
કાષ્ઠથી બનાવેલી અથવા કમળના બીજથી બનાવેલી અથવા આમળીના
કાષ્ઠથી બનાવેલી ગ્રહણ કરવી તેમા પૂર્વપૂર્વની પ્રશસ્ત માની છે ॥૬૩॥
સ્વસ્તિકાસને બેસીને, સરલ શરીરવાળો થઇને વસ્ત્રથી માળાને ઢાકીને
મૌનમતનિષ્ઠ થઈ સ્થિરચિત્તે થઈ જપ કરે ॥૬૪॥ અનંતર વેદ પુરાણ

વા હરેઃ સ્તવમ્ । જપિત્વાઽઽનમ્ય તં કુર્યાદ્ધૂળામભિવન્દનમ્ ॥૬૫॥ યાચિત્વાઽથ દ્વિજાન્દુદાનપકાન્નં કૃતાહુવઃ । પાકં કુર્યાન્ન મધ્યાહ્નસન્ધ્યાં ચ પિતૃતર્પણમ્ ॥૬૬॥ અર્પયિત્વા ભગવતે મહાનૈવે-
દ્યમાદરાત્ । આવાહિતાં હરેર્મૂર્તિં હૃદયે ધારયેત્પુનઃ ॥૬૭॥ નાગા-
લિતં ઘૃતં ક્ષીરં નિવેદ્યં ચામ્બુ વિષ્ણવે । કેશાદિદુષ્ટમન્નં ચ દગ્ધં
દુર્ગન્ધિ ચાશુચિ ॥૬૮॥ વૈશ્વદેવં તતઃ કુર્યાદથ ચૈત્કોઽપિ યાચકઃ ।
યાચેત્સ્વં તર્હિ વિભજેત્તસ્મા અન્નં મુદાન્વિતઃ ॥૬૯॥ હુતદત્તાવશિ-
ષ્ટાન્નપાત્રં ઘર્ણી સ મણ્ડલે । ચતુરભ્ને ભુવિ કૃતે નિધાય પ્રોક્ષયે-
ત્તતઃ ॥૭૦॥ અપોશનવિધિં કૃત્વા સ પ્રાણાહુતિપૂર્વકમ્ । અઘા-
ત્પ્રાગાનનઃ કૃષ્ણપ્રસાદાન્નં ચ મૌનવાન્ ॥૭૧॥ વિપ્રઃ કશ્ચિત્પવિત્રઃ
સ્વં મિશાયૈ ચૈન્નિમન્નયેત્ । ન યાચિતું તર્હિ ગચ્છેદ્રચ્છેદ્રોક્તં

ભારત સ્તોત્રાદિકનો યથાશક્તિ પાઠ કરી ભગવાનને પ્રણામ કરી પછી
ગુરૂજનોને અભિવદન કરે ॥૬૫॥ તેપછી વિશુદ્ધ દ્વિભેદથી અપકવ અન્ન
લિક્ષાથી માગી લાવીને જ્ઞાન કરેલો વર્ણી રસોઈ બનાવીને, માધ્યાહ્નિક
જ્ઞાન સંધ્યા પિતૃતર્પણાદિ કર્મ કરીને, પછી તૈયાર મહાનૈવેદ્ય આદરપૂર્વક
ભગવાનને નિવેદન કરી તે આવાહનાદિ ઉપચારોવડે આરાધેલી ભગવન્મૂર્તિને
પુનઃ હૃદયકમળમા ધારે ॥૬૬-૬૭॥ ગાળ્યા વિનાનુ ઘૃત દુગ્ધ જળ અને
કેશ જતુ આદિકથી દૂષિત બળી ગએલું દુર્ગંધિ અપવિત્ર ઉચ્છિષ્ટ અન્ન
દેવને નિવેદન નજ કરવું ॥૬૮॥ તેપછી વૈશ્વદેવ કરે. જે કોઈ પણ અન્નાર્થી
આવીને યાચે તો તેને અન્ન યથાયોગ્ય હર્ષથી વહેચી આપે ॥૬૯॥ વર્ણી
હોમતાં અને આપતાં અવશેષ રહેલા અન્નનું જે પાત્ર તેને ભૂમિઉપર
કરેલા ચોખડા મડળમાં મુકીને પછી પ્રોક્ષણ કરે ॥૭૦॥ વર્ણી પૂર્વાભિમુખે
બેસીને અપોશન કરી પ્રાણાહુતિ આપીને, પછી તે ભગવત્પ્રસાદિક પરમ-
પાવન અન્નને મૌનયુક્ત થઈ જમે ॥૭૧॥ જે કોઈ પવિત્ર વિપ્ર પોતાને
શ્રદ્ધાથી સોજનાથે નિમત્તરે તો લિક્ષા માગવા નજ લય, તે નિમત્તક વિપ્રને
ઘેર જઈ ત્યાજ પોતાને આરાધવાની ભગવત્પ્રતિમાને નૈવેદ્ય કરીને પૂર્વોક્ત
અપોશન પ્રાણાહુતિ આદિક વિધિ કરવાપૂર્વક જમે. શ્રાદ્ધમાં આમત્રણ

તદાલયે ॥૭૨॥ સ્વવિષ્ણોસ્તત્ર નૈવેદ્યં કૃત્વા ભુજીત પૂર્વવત્ । ન
 સ્યાત્સવતમદ્વશ્ચેચ્છાદે ભુજીત તર્હિ સઃ ॥૭૩॥ આચમ્ય ચુલુકં
 કૃત્વા પાત્રશુદ્ધિં વિધાય સઃ । વેદસચ્છાસ્ત્રપાઠાદૈર્દિવાશેષં સમા-
 પયેત્ ॥૭૪॥ સાયં શ્રાત્વોપાસ્ય સન્ધ્યાં હોમકર્મ સમાચરેત્ ।
 કૃષ્ણમન્ત્રં યથાશક્તિ જપેત્ કુર્યાદ્ધરેઃ કથામ્ ॥૭૫॥ વ્યતીતે પ્રથમે
 યામે નિશો ધ્યાયન્ હરિં હૃદિ । શયનં ભુવિ કુર્વીત મण्डले ब्रह्म
 ચારિણામ્ ॥૭૬॥ इति सङ्क्षेपतः प्रोक्तो वर्णिनो नैत्यको विधि ।
 श्रातव्यो विस्तरस्त्वस्य निखिलो धर्मशास्त्रतः ॥७७॥ सन्ध्यापू-
 जावैश्वदेवहोमादीनां च यो विधिः । तत्तत्पद्धतितो ज्ञेयः स तु
 नैष्ठिकवर्णिना ॥७८॥ एतान्धर्मान्निषेवेत यो वर्णी नैष्ठिको भुवि ।
 प्रमुयात्स्वेप्सितामेव मुक्तिमेकान्तिकीं हि सः ॥७९॥ य एताञ्छु-

હોય તો પોતે આદરેલા ઋતનો ભગ બે ન થાય એમ હોય તો જમવું
 ('શ્રાદ્ધાન્નાદિ ભારે જમવું નહિ' એવું ઋત રાખ્યું હોય અથવા ધીનું કાઈ
 ઋત રાખ્યું હોય તો ન જમવું) ॥૭૨-૭૩॥ વર્ણી જમી રહ્યા પછી આય
 મન કરી ચણુ કરીને, પાત્રને શુદ્ધ કરીને, પછી એકાત સ્થાનમાં સ્થિતિ
 કરીને વેદશાસ્ત્રાદિકના પઠન પાઠન વિચારણુ વ્યાખ્યાનાદિવડે શેષ દિવસને
 નિર્ગમન કરે ॥૭૪॥ અનંતર સાય જ્ઞાન કરી સંધ્યાને ઉપાસીને સાયજીમ
 કરીને કૃષ્ણમન્ત્રને યથાશક્તિ જપે પછી હરિના ગુણાનુવાદ૩૫ કથાને કરે
 ॥૭૫॥ રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીલ્યાપછી ભગવાનને મનમાં સ્મરણુ કરેતો
 થકો વર્ણિઓના મહાનમાં ભૂમિઉપર શયન કરે ॥૭૬॥ હે વર્ણિવર! આ
 પ્રકારે વર્ણિનું નિત્ય આદિક કર્મ સંક્ષેપમાં મેં કહ્યું. આનો સમસ્ત વિસ્તાર
 રતો ધર્મશાસ્ત્રથકી ભણવો ॥૭૭॥ વિહિત સંધ્યા પૂજા વૈશ્વદેવ હોમ
 આદિકનો જે અનુષ્ઠાનપ્રકાર તેતો નૈષ્ઠિકવર્ણિએ તેને તેને પ્રતિપાદન
 કરનારા જે પ્રયોગનિબંધો તેથકી ભણવો ॥૭૮॥ ભૂમિમાં જે નૈષ્ઠિકવર્ણી
 આ મેં કહેલા ધર્મોને પાળતો થકો ભગવાનને સેવે તે આ લોકમાં કીર્તિ
 અને પરલોકમાં સમલિલ્લપિત એકાતિકજનપ્રાપ્ય મુક્તિને પામેજ ॥૭૯॥
 જે જન આ ધર્મોને પ્રીતિથી સાલણે દે જે કીર્તન કરે તે બંને પાપપુન

પુણ્યાદર્માન્ યશ્ચ પ્રીત્યાનુકીર્તયેત્ । પ્રાપ્નુયાતાં દેવલોકં તૌ વિમુ-
ચ્યાઘસહ્વતઃ ॥૮૦॥ भूमौ ये नैष्ठिकाः स्युर्निजहितनिरता वर्णिन-
स्स्यक्तगेहा वैराग्यं तीव्रमाप्ता हरिमुखतपसाऽऽराधितुं चोत्क-
ચિત્તાઃ । તૈરેતે શાલનીયાઃ સતતમિદ્ વૃષાઃ શ્રેયસે સ્વસ્ય તેન
પ્રીતસ્તેભ્યો દદાતિ પ્રમુરલિલમપિ પ્રાર્થિતં વર્ણિરાજ ! ॥૮૧॥
સુવ્રત ઉવાચ—इति निशम्य जगद्गुरुणा वृषान्निगदितान् हरिणा
સ્વહિતાય સઃ । પરમતુષ્ટિમવાપ્ય મુદા ચ તં નરપતે ! પ્રણુનાવ
સતાં પતિમ્ ॥૮૨॥ सुकुन्दानन्द उवाच—कल्याणहेतुगुणरत्नविभूषि-
ताङ्गे ! कारुण्यपूर्णनयनाम्बुज ! दीनबन्धो ! । नानाविधाघनिचय-

થકી વિમુક્ત થઇને દેવલોકને પામે ॥૮૦॥ હે વર્ણિરાજ ! ભૂમિમાં નિગદિત
કરવામાંજ તત્પર થઇ, તીવ્ર વૈરાગ્યને પામતાં ગૃહક્ષેત્રાદિકનો ત્યાગ કરી,
નૈષ્ઠિકવ્રતને આશરીને તપવડે ભગવાનનું આરાધન કરવા મનમાં સમુત્સાહ-
વાળા હોય તે આ નૈષ્ઠિકવર્ણિઓએ તે આ ધર્મો ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં રહીને
પોતાના શ્રેયમાટે નિયમથી અનુષ્ઠાન કરવા, તેથી પ્રસન્ન થએલા પ્રભુ
શ્રીકૃષ્ણ તેઓને સમગ્ર વાંછિત જ્ઞાન વૈરાગ્ય લક્ષિ આદિકને અને તેમાં
ઉપયોગી એકિકને આપે છે ॥૮૧॥

સુવ્રતનકપિ કહેછે—હે નરપતે ! આ પ્રકારે જગદ્ગુરુ શ્રીહરિએ
પોતાના નૈષ્ઠિક વર્ણિઓનું હિત કરવામાટે ઉપદેશેલા ધર્મોને સાંભળીને
પરમ હર્ષ પામેલા મુકુંદાનંદ વર્ણી સતાંપતિ સકળલોકનિયામક ભગવાનની
લક્ષિથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૮૨॥ મુકુંદાનંદવર્ણી સ્તુતિ કરેછે—હે ભગ-
વન ! આપ કલ્યાણહેતુગુણરત્નવિભૂષિતાંગિ છો—તમારું ચરણયુગળ
રત્નોથી સમલકૃત છે, તે રત્નો પાર્થિવ નથી, બે પૃથ્વીવિકાર હોય તો
વિકૃતિનિયત દોષો લાગુ થાય, પરંતુ પ્રાકૃતથકી વિલક્ષણ ગુણોજ મૂર્તિભૂત
રત્નો છે, તે આ ગુણરત્નો કેવળ સ્વાશ્રય ચરણમાત્રની શોભાને સંપાદનારા
છે એટલુંજ નહિ કિંતુ સમાશ્રિત સંબન્ધિઓના સંબન્ધિઓનું પણ કલ્યાણ
કરનારાં છે. તમે કારુણ્યપૂર્ણનયનાંમ્બુજ છો—તમારી જે નિરૂપધિ નિરવધિ
કરૂણા સંસારદાવાનળથી બહુ બળતા મારા જેવા પ્રાણિઓ ઉપર વર્તે છે

પ્રશમામિધાન ! નિત્યં નમોઽસ્તુ હરયે ગુરુરાજ ! તુમ્યમ્ ॥૮૩॥
અદ્ધાનસન્તમસનાશકભાસ્કરસ્ત્વં સ્વાહ્નિચિતાસિલજનેપ્સિતક-
લ્પવૃક્ષઃ । સદ્ધર્મવર્ત્તમપરિપાલનશીલશાલિન્નિત્યં ॥૮૪॥ ત્વં બ્રહ્મ-
રન્ધ્ર ઇદ્ધ યોગકલાપ્રવીણૈર્ધ્યેયઃ સદ્ધસદ્લપદ્મજ્જ ઈશ્વરોઽસિ । ત્વં

તે આ પ્રાદુર્ભાવમાં પ્રયોજનભૂત કર્ણા આપના નયનકમળની અમૃત-
ધારાજ જેમ એમ પ્રકાશ પામે છે. તમે નાનાવિદ્યાધનિચયપ્રશમા-
ભિધાન છો-જે કોઈ આપના કૃપાપૂર્ણ લોચનતળને ગોચર થયા નથી;
દેશથી કે કાળથી દૂર રહેલા છે તેઓનાપણુ આપનું સ્વામિનારાયણુદિ
દિવ્ય નામજ કર્ણતળમાં પ્રવિષ્ટ થતાં નાનાવિદ્ય સમસ્ત પાપને નાશ કરે છે.
તો આપના થકી અન્ય ગુરુ નથી, કેમતો માનુષ લોકમાં અવતરીને દિવ્ય
ચરણકમળનો સમાશ્રય આપીને સર્વને લવસાગરથકી તારો છો. તો
આપજ અમો સર્વેના ગુરુરાજ છો. તેવા દીનબંધુ આપ શ્રીહરિને નિત્ય નમ-
સ્કાર છે ॥૮૩॥ હે લગવન! તમે અત્યંત વિસભાતીય ભાસ્કર-સૂર્ય છો, જે
તમે સહસ્ર ભાસ્કરથી પણ ન ટાળી શકાય એવું. આભ્યંતર (અજ્ઞાનરૂપ)
ગાઢ તમ ટાળી નાંખો છો. ત્રણી તમે અત્યંત વિલક્ષણ કોઈપણ કલ્પવૃક્ષ
છો. કેમતો જે દેવવૃક્ષ કેવળ નામથી કલ્પક છે તેણે ન આપી શકાય એવા
પરમપુરુષાર્થપર્યંત સમયપણુ ઇપ્સિતને આપવા સમર્થ છો. ચોતાના ચરણ-
કમળના સમાશ્રયવાળાઓનેજ જેમ એમ તેમના સંબન્ધમાં આવનારાપણુ
સર્વના વાંછિતને પરિપૂર્ણ કરો છો, તો આ કલ્પતરૂનો બીજો વિશેષ તમારે
વિષે વર્તે છે. સદ્ધર્મમાર્ગનું ઉપાયશતેપણુ સંરક્ષણ કરવાનોજ આપનો
સહજ સ્વભાવ છે. નિત્યપરિપૂર્ણ એવાપણુ આપને પરાયે સદ્ધર્મમાર્ગનું
સંરક્ષણજ સ્વતઃ પ્રયોજન જેવુંજ મનાય છે. લવારણ્યમાં સર્વતઃ લમતા
જનોને તો સન્માર્ગની અપેક્ષા છે, જે તેનાથી પર તીરે વર્તે છે તેને માર્ગની
શી જરૂર? તે તમે ગુરુરાજ શ્રીહરિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૪॥ પરમ
કૃપાથી અમારા સર્વેના નયનમાર્ગમાં હાલ પ્રકાશો છો. વસ્તુતઃ ચોતાના
રૂપથી રહેલા આપને સાક્ષાત્ કરવામાટે બહુ યોગકળાનિષ્ણાતો બ્રહ્મરંધ્રમાં
રહેલા સહસ્રદળકમળમાં ધ્યાન કરે છે. તમે સર્વેશ્વર હોઈને સકળ

વેદકલ્પતરુસમ્ભવહેતુરેકો નિત્યં ॥૮૫॥ ત્વં વૈ સુરાપલ્લભૈયુન-
સકપુંસામેકોડસિ દણ્ડધર ईश ! હિતાય તેપામ્ । ધર્મે સનાતન-
મહિંસમર્થં ચ પાસિ નિત્યં ॥૮૬॥ ત્વં કામલોભરસમાનમુષ્ણાંશ્ચ
દૈત્યાનણ્ડસ્યસર્વજનતાજયજાતદર્પાન્ । નિમ્નમ્નિદેશ ! ભવસિ પ્રક-
ટપ્રતાપો નિત્યં ॥૮૭॥ ત્વય્યેવ સદ્ગુરુપદં જગતીહ સાર્થં વર્તેતિ
ધર્મપથિ વર્તયતિ સ્વશિષ્યાન્ । ધર્મે સ્વયં દૃઢમનુષ્ઠિતવલ્યશેપં
નિત્યં ॥૮૮॥ ત્વત્કીર્તિરેવ ગુરુનામતયા પ્રસિદ્ધાભારીરસદ્રવિળ-
લોલુપમન્દબુદ્ધીન્ । સદ્ગોચયત્યનુદિનં ભુવિ ધૂર્તપુંસો નિત્યં ॥૮૯॥

ધર્મના મૂળભૂત વેદરૂપ કટપવૃક્ષના અદ્વિતીય હેતુ છો હે ગુરુરાજ તેવા
તમને શ્રીહરિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૫॥ હે ઇશ ! તમે એક જ મદમાંસ
મૈથુનાદિમય અધર્મમાં પ્રવર્તેલા પુરુષોની દડથી અસત્પ્રવૃત્તિને ટાળીને
તેમના હિતભાટેજ અહિંસામય યાગને પ્રવર્તાવતાથકા સનાતન ધર્મમાર્ગનું
રક્ષણુ કરો છો. અર્થાત્ કળિબળને લીધે પ્રવૃદ્ધિ પામેલા અસુર ગુરુનૃપોએ
ઉન્મૂળન કરેલા સનાતન ધર્મને અને અહિંસ યજ્ઞને પરિરક્ષણુ કરતા
થકા અધર્મિષ્ઠ તેઓને બહુ દડ આપવાપૂર્વક મૂળમાથી નાશ કરોછો હે
ગુરુરાજ ! તેવા શ્રીહરિ તમને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૬॥ હે ઇશ ! બ્રહ્માંડમા
વર્તતા બ્રહ્માદિ સર્વ ક્રોધને છૂતવાથી બહુ બળિષ્ઠ બનેલા કામ લોભ
રસ માનાદિ દૈત્યોને હણીને લોકમા પોતાના પ્રતાપને પ્રકટ કરતા ગુરુરાજ
તમને શ્રીહરિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૭॥ લોકમા સદ્ગુરુપદ એક આપ-
વિષેજ સાર્થ વર્તે છે, કેમ તો તમે સ્વય સર્વ ધર્મને દૃઢપણે આચરતાથકા
અમને સર્વ શિષ્યોને સદ્ધર્મમાર્ગમા વર્તાવો છો, એવા ગુરુરાજ તમને શ્રીહ-
રિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૮॥ જેઓ નામમાત્રથી ગુરુપદને પામીને તેજ
પદને કેવળ રસ દ્રવ્ય નારીના લોગમાંજ એક ઉપયોગિ કરે છે તે મદમતિ-
વાળા ધૂર્ત પુરુષોને કાળક્રમે પ્રવૃદ્ધિ પામેલી આપની કીર્તિજ પ્રતિદિવસ
હાસ કરેછે. તમારી કીર્તિથીજ તેઓ પ્રક્ષીણ થાય છે. તો તેમના વિના
શનમાં આપને પ્રયત્નની અપેક્ષા નથી તેવા ગુરુરાજ તમને શ્રીહરિને નિત્ય
નમસ્કાર છે ॥૮૯॥ સુક્તિમાર્ગરૂપ કમળને વિકાસ કરનારા માર્તંડ બૃમિમાં

एकस्त्वमेव भुवि मुक्तिपथाब्जभास्वानास्से मुमुक्षुभिरतो मुनिभिः
 धितोऽसि । भक्तिर्ममाप्रतिदत्ताऽस्तु तवाह्विपथे नित्यं नमोऽस्तु
 हरये गुरुराज ! तुभ्यम् ॥९०॥ मुम्रत उवाच—इत्थं स संस्तूय हरिं
 महात्मा ननाम वर्णोन्द्र उदारबुद्धिः । तद्धर्मसंस्थोऽनुदिनं सिपेवे
 तमेव भक्त्या परया नरेन्द्र ! ॥९१॥ इति श्रीसत्साक्षिजीवने नारायणचरित्रे
 धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे नैष्ठिकधर्मेषु ब्रह्मचारिणामाह्निकविधिनिरूपणनामा चतु-
 पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

मुम્રત उવાચ—આરમ્ભિતે મન્દિરેઽથ કૃષ્ણાર્ચાસ્યાપનોચિતે ।

તમે એકજ છો, માટેજ મુમુક્ષુ મુનિઓ સર્વેએ સદા સેવાઓ છો હું આ
 થકી અધિક કંઈપણ માગતો નથી, શું? તો સતત સંવૃદ્ધિ પામતી
 આપના ચરણારવિંદમા લજ્જિ મારે નિર્વિગ્ન વર્તો હે ભગવન્ ગુરુરાજ !
 તમને શ્રીહરિને મારા નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૯૦॥ મુમ્રતઃપિ કહેછે-હે
 નરેન્દ્ર ! વર્ણિવર મુકુદાનંદજીએ શ્રીહરિની આ રીતે સ્તુતિ કરીને સાધ્ય
 નમસ્કાર કર્યો. તે આ વર્ણી મહામન અને ઉદારબુદ્ધિ છે, કેમતો આ
 પોતાને ભગવચ્ચરણારવિંદના સમાશ્રયણલાભથી અને તેમના મુખારવિંદ-
 થકી નીકળતા સદુપદેશરૂપ મુધારસના આસ્વાદથી કૃતકૃત્ય માને છે અને
 વળી તેમના ચરણકમળની લક્ષ્મિથકી અપર પ્રાપ્યને માનતા નથી એરીતે
 ભગવાનથકી ધર્મેજોધને પામેલા મુકુદાનંદ વર્ણી તેમણે આદેશ કરેલા ધર્મનું
 અનુધાન કરતાથકા પ્રતિદિન તેમનીજ પરા લક્ષ્મિથી સેવામાં તત્પર થઈ
 રહ્યા ॥૯૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને.. પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મ-
 ચારિણામાહ્નિકવિધિનિરૂપણનામા ચતુઃપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

અધ્યાય ૫૫ મો.

મુમ્રતમુનિ કહેછે-હે ભૂપતે ! અનંતર ભગવાન્ શ્રીહરિની આરાધી
 કરવા આરંભેલું મદિર કૃષ્ણપ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય તૈયાર થતાં ઉત્તમ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને દુર્ગપુરમા યથાવિધિ કરેલી શ્રીગોપીનાથ નામના
 સ્વયં કૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠાનું નિરૂપણ કર્યું છે

જાતે રાજોત્તમો નત્વા હરિં પ્રોવાચ ભૂપતે ! ॥૧॥ ભગવન્મન્દિરં
 હૈતચ્છ્રીકૃષ્ણસ્થાપનોચિતમ્ । જાતં તતઃ પ્રતિષ્ઠાં ત્વં કુરુ કૃષ્ણસ્ય
 સુક્ષ્ણે ॥૨॥ શ્રુત્વેતિ નૃપતેર્વાન્યં દૃષ્ટો જ્યોતિર્વિદં હરિઃ । પપ્રચ્છ
 રામચન્દ્રાભ્યં કૃષ્ણસ્થાપનસુક્ષ્ણમ્ ॥૩॥ સ ગ્રાહાશ્વિનમાસેઽસ્મિન્
 શુક્લદ્વાદશિકાદિને । સુમુહૂર્તો ભવત્યેવ કૃષ્ણં સ્થાપય તત્ર તુ ॥૪॥
 હરિઃ પ્રાહ નૃપં શીઘ્રમુપહારાન્સમાનય । મુહૂર્તોઽયં દિનાદસ્તિ
 પશ્ચમેઽહ્નિ સુરોમનઃ ॥૫॥ ઇત્યુક્તો હરિણા દૃષ્ટો રાજા સત્ત્વરકા-
 રિભિઃ । વિપ્રાનાપૃચ્છયોપદ્ધારાનાનયામાસ સર્વશઃ ॥૬॥ હરિશ્ચ
 મળ્ડપં તત્ર રમ્માસ્તસ્માદિશોમનમ્ । વન્ધયામાસ વિતતં કારયા-
 માસ વેદિકામ્ ॥૭॥ દશમ્યાં વિજયાઘ્યાયાં સ્વેક્ષણાર્થમુપાગતાન્ ।

રાત્રએ સંતુષ્ઠ થઇ ભગવાનને પ્રણામ કરીને એમ કહ્યું કે-હે ભગવન્ ! આ
 મંદિર શિદિપઓ પાસે કરાવેલું શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાસમુચિત સુસંપન્ન હાલમાં
 વર્તેછે, તો આપ શુભ મુહૂર્તમાં કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને કરાવો ॥૧-૨॥ હે પ્રતાપસિંહ
 રાજન્ ! આલું ઉત્તમ નૃપનું વચન સાંભળીને પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીહરિએ
 રામચંદ્ર નામના જ્યોતિષીને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠામાં સમુચિત મુહૂર્ત પુછ્યું ॥૩॥
 એરીતે ભગવાને પુછેલો તે જ્યોતિષી ઓટ્યો કે-હે ભગવન્ ! આજ આસો-
 માસમાં શુકલ પક્ષની દ્વાદશી તિથિએ ભગવત્પ્રતિષ્ઠામાં સમુચિત શુભ મુહૂર્ત
 વર્તે છે. તો તે શુભ મુહૂર્તમાં આપ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને યથાવિધિ કરાવો ॥૪॥
 જ્યોતિર્વિદનું આલું વચન સાંભળીને ભગવાને ઉત્તમ શ્રૂપને કહ્યું કે-હે
 રાજન્ ! આ દિવસથકી પાંચમો દિવસ પ્રતિષ્ઠાયોગ્ય સુનિશ્ચિત થયો છે,
 તો પ્રતિષ્ઠામાં ઉપયોગી સમગ્ર સામગ્રીઓ વિના વિલંબે તૈયાર કરાવો
 ॥૫॥ આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા તે ઉત્તમ રાત્ર પ્રહર્ષ પામીને, પ્રતિષ્ઠા-
 વિધિમાં વ્યવસ્થા વિપ્રોને ‘કંઈ કંઈ સામગ્રીની અપેક્ષા છે’ એમ પુછીને
 તેમણે જણાવેલી તે તે સમગ્ર સામગ્રીઓ કાર્યમાત્રને અવિલંબથી કરનારા
 પોતાના પરિજનો પાસે મંગાવી તૈયાર કરવા તત્પર થયા ॥૬॥ ભગવાને
 પણ મંદિરસમીપે કેળના ચાંલલા આદિકવડે સુશોભિત વિશાળ રમણીય
 મંડપ કરાવીને તેમાં વેદિકા કરાવી ॥૭॥ વિજયાદશમીએ પોતાનાં દર્શન

મક્તાનાવાસયામાસ તત્ર તન્મહદ્દષ્ટયે ॥૮॥ આહ્ય વૈદિકાન્ સુદ્ધાન્
 બ્રાહ્મણપ્રવરાંસ્તતઃ । ઇકાદશ્યાં સમારેમે પ્રતિષ્ઠાવિધિમાદરાત્
 ॥૯॥ પીતામ્બરં સત્પરિધાય રાજધારક્તકૌશેયકૃતોત્તરીયઃ ।
 આવાહ્ય પીઠેષુ પુપૂજ દેવાન્ વિધિજ્ઞવિપ્રોદિતવેદમન્ત્રેઃ ॥૧૦॥ સ
 સદ્ભવે દ્વાદશિકાદિનેઽથો તન્મન્દિરે રાધિકયા સમેતમ્ । કૃષ્ણં
 પ્રતિષ્ઠાપયતિ સ્વ ગોપીનાથામિદં પ્રૌઢતનું યથાવત્ ॥૧૧॥ ચા
 દિત્રનાદઃ સુમહાંસ્તદાસીદ્વેદધ્વનિવૈદિકમૂસુરાણામ્ ચમૂવ કૃષ્ણં
 સમહોપહારૈઃ સમ્પૂજ્ય દૃષ્ટ્વા સ્થિરયાઽઽલુલોકે ॥૧૨॥ મુહૂર્તમિત્ય
 પ્રસમીક્ષમાણે હરૌ સ કૃષ્ણોઽતિતરાં વમાસે । દૃષ્ટ્વા તમાપુર્ભુશ

કરવા આમાતરથક્રી આવેલા ભક્તજનોને લાવી શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠોત્સવના
 દર્શન કરવા તેજ દુર્ગપુરમા રાખ્યા (પરમ દિવસે મહાન્ પ્રતિષ્ઠોત્સવ થશે
 ત્યાપર્યેત તમે અહીંજ રહો, એમ આજ્ઞા કરીને તેમને ત્યાં નિવાસ
 કરાવ્યો) ॥૮॥ તેપછી શ્રીહરિએ સુર વૈદિક શશુરામ શુક્લ આદિક વિપ્ર
 વરોને બોલાવીને એકાદશીએ પ્રાત્ર પ્રતિષ્ઠાવિધિ યથાવિધિ આદરથી આરંભ્યો
 ॥૯॥ હે રાજન્ ! ભગવાને ઉત્તમ પીતામ્બર પહેરી, રક્ત પીતામ્બર ઓઢીને
 વિધિજ્ઞ વિપ્રોએ ઉચ્ચારેલા તેતે વેદમન્ત્રોવડે તેતે દેવોને પીઠોમા આવાહીને
 યથાવિધિ પૂજા કરી ॥૧૦॥ અનંતર ભગવાને સવત્ ૧૮૮૫ ના આશ્વિન
 શુક્લ દ્વાદશી તિથિએ સગવ કાળે (સગવસમયમા અતર્ગત દ્વિમુહૂર્તમક
 અનુરાધા મુહૂર્તમા) તે મહિરમા સર્વાંગસુદર પ્રૌઢાવયવ રાધિકાસહિત
 ગોપીનાથ નામના પ્રતિમારૂપ ભગવાનની યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠા કરી ॥૧૧॥
 તે સમયે ઉત્સવને સૂચવનારો વિવિધવાદિત્રનાદ સુમહાન્ થયો તથા શ્રેષ્ઠ
 મળીને વેદને પઠતા ભૂદેવોનો વેદધ્વનિ શ્રોતાજનોના મનને અતિ આત્મ
 આપનારો સુમહાન્ થયો, તે સમયે ભગવાન્ તે સુપ્રતિષ્ઠિત શ્રીગોપીનાથ
 શ્રીની વિવિધ મહાઉપચારોવડે પૂજા કરીને, તદેકાંચ દૃષ્ટિથી સ્વાત્માને
 તેમા લીન કરી દેતા હોય એમ નિહાળી રહ્યા ॥૧૨॥ એરીતે તે ભગવાને
 મુહૂર્તપર્યંત એકાંચ દૃષ્ટિથી નિહાળેલા તે શ્રીગોપીનાથજી સમધિક અપૂર્વ
 દિવ્ય શોભાથી દેદીપ્યમાન જાણાયા. અત્યાશ્ચર્ય અપૂર્વ દિવ્ય શોભાશાળી

વિસ્મયં વૈ ભક્તા અભક્ત નિશ્ચિલાશ્ચ લોકાઃ ॥૧૩॥ હુત્વા સ પૂર્ણ-
હુતિમાદિતેયાન્વિસર્જયિત્વા વૃતભૂમિદેવાન્ । કલ્પેન મુખ્યેન હિ
દક્ષિણામિઃ સન્તોષયામાસ તથેતરાંશ્ચ ॥૧૪॥ વદૌ ચ દાનાનિ
વહ્નિ તત્ર દ્વિજોત્તમેભ્યઃ સ ઉદારવુદ્ધિઃ । ગાઃ સ્વર્ણમુદ્રાશ્ચ હયાં-
સ્તિલાંશ્ચ પ્રાદાચ્ચ ઘાસાંસિ મનોહરાણિ ॥૧૫॥ દેશાન્તરેભ્યશ્ચ
પુરાન્તરેભ્યઃ સમાગતાન્ વિપ્રગણાન્તેકાન્ । પૌરાંશ્ચ વિપ્રાન્ સ
મુર્નીશ્ચ સર્વાન્સન્તર્પયામાસ વિચિત્રભોજ્યૈઃ ॥૧૬॥ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠો-
ત્સવમેષ્ઠિત્વં વિધાય ભક્તૈઃ પરિપૂજ્યમાનઃ । ગ્રામાન્તરેભ્યો વ્યસ-
જત્સ્વભક્તાંસ્તત્રાગતાન્ધર્મતનૂજ્ઞ ઈશઃ ॥૧૭॥ રાજોત્તમઃ પ્રાપ
સવાન્ધવોઽપિ ચિરન્તનસ્ય સ્વમનોરથસ્ય । ઇતત્ફલં તત્કૃપયા
તદાર્ણી ભક્ત્યા સિપેવેઽથ તમેવ નિત્યમ્ ॥૧૮॥ જયા ચ લલિતા

તે શ્રીગોપીનાથજીનાં લક્ષ્મી અલક્ષ્મી સર્વકોષ જનો દર્શન કરીને મહા વિસ્મ-
યને પામી ગયા ॥૧૩॥ અનંતર પૂર્ણાહુતિ કરીને તે પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં આવા-
હેલા તેતે દેવોનું વરેલા વિપ્રોદારા વિસર્જન કરાવીને, તે વરેલા વિપ્રોને
મુખ્ય પક્ષમાં કહેલા પ્રકારે દક્ષિણાવડે સંતોષ પમાડ્યા. કેવળ વરેલા વિપ્રો-
નેજ નહિ કિંતુ બીજા આવેલા વિપ્રોનેપણ દક્ષિણાવડે સંતોષ પમાડ્યા ॥૧૪॥
પ્રતિષ્ઠાને અંતે ઉદારવુદ્ધિ શ્રીહરિએ દ્વિજોત્તમોને ગો ભૂમિ સુવર્ણ અથ તિલ
વસ્ત્ર વિગેરે વિવિધ દાનો દીધાં ॥૧૫॥ અનંતર શ્રીહરિએ દેશાંતરથકી અને
પુરાંતરથકી આવેલા અનેક વિપ્રગણોને તથા પુરવાસી વિપ્રસંઘને અને
મુનિસંઘને વિચિત્ર સુસ્વાદુ ભોજન્યવડે સંતૃપ્ત કર્યાં ॥૧૬॥ આ પ્રકારે કૃષ્ણ-
પ્રતિષ્ઠોત્સવ પરિસમાપ્ત કરીને સ્વસ્થપણે રહેલા, લક્ષ્મીએ પરિપૂજેલા ધર્મ-
તનુ ભગવાન્ શ્રીહરિએ પ્રતિષ્ઠોત્સવનાં દર્શન કરવા આમાંતરથકી ત્યાં
આવેલા લક્ષ્મીજીનો પોતપોતાને ગામે જવાની અનુરૂપ આપી ॥૧૭॥ સર્વા-
ધવ ઉત્તમરાજપણે બહુકાલીન સ્વમનોરથનું શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાપનરૂપ રૂળ
ભગવત્કૃપાથી તે સમયે પામતાં પરમ હર્ષ પામીને લક્ષ્મી તેમનીજ પૂર્વવત્
પ્રતિદિન સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ તે સમયે તેમનાં ભગિની જયા લલિતા
કે જે શ્રીહરિના ચરણકમળનોજ એક સમાશ્રય કરી રહેલાં હતાં તેપણ

તસ્ય મગિન્યૌ હરિસંશ્રિતે । લેખાતે પરમાનન્દં સર્વે ભક્તાશ્ચ નાગરાઃ
 ॥૧૯॥ હરિશ્ચ તત આરમ્ય તીવ્રવૈરાગ્યમાશ્રિતઃ । નિઃસ્પૃહોઽવર્તત
 જડભરતેન સમં નૃપ ! ॥૨૦॥ ક્વચિદશ્નન્ ક્વચિન્નાશ્નન્ ક્વચિદ્દન
 ક્વચિત્ફલમ્ । ક્વચિત્પત્રં ચ બુભુજે વાયુમેવ ક્વચિત્સ ચ ॥૨૧॥
 સ્વસ્વધર્મે વર્તયિતું સાધૂન્ પદ્માંશ્ચ વર્ણિનઃ । સ ગોપાલાનન્દમુર્નિ સ
 માહુયાત્રવીદ્વચઃ ॥૨૨॥ સ્વસ્વધર્મે વર્તનીયાસ્ત્વયૈતે સકલા અપિ ।
 આચાર્યાનુમતેનૈવેત્યુક્ત્વા તં સોઽગ્રવીચ તાન્ ॥૨૩॥ અસ્યાદ્વાયાં
 વર્તિતવ્યં ભવદ્દિર્મામકર્મુનેઃ । વર્તિપ્યતેઽન્યથા યોઽસૌ ન મદીય
 ઇતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૪॥ પ્વમુક્તા ભગવતા તં નમસ્કૃત્ય તેઽસિલાઃ ।
 પ્વમેવાઽઽચરિષ્યામો નાન્યથેત્યનુવન્ વચઃ ॥૨૫॥ તદા પ્રસન્નો

પરમાનંદને પામ્યા તથા તે દુર્ગનગરમા વર્તતા બીજા બધા ભક્તો પરમાનંદને
 પામ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! તે દિવસને આરંભીને ભગવાન્ શ્રીહરિ દેહયાત્રા
 માત્રમાપણુ તીવ્ર વૈરાગ્યને આશરીને જડભરતરી પેઠે નિ સ્પૃહપણે વર્તવા
 લાગ્યા ॥૨૦॥ તેજ વર્તનને નિરૂપેછે—શ્રીહરિ કોઈ દિને કિંચિત્ જમતા તો
 કોઈ દિને કાંઈપણુ નહિ જમતા તો કોઈ દિવસે ફળમાત્ર અદપને જમતા તો
 કોઈ દિવસે અન્નમાત્ર અદપને જમતા તો કદાચિત્ પત્રમાત્રને તો કદાચિત્
 જળમાત્રને તો કદાચિત્ વાયુમાત્રને જમતાથકા વર્તવા લાગ્યા ॥૨૧॥ શ્રીહરિ
 સ્વસ્વધર્મમા મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ, મુકુદાનંદાદિ નૈષ્ઠિકવર્ણિઓ અને રત્ન
 આદિક પદાતીઓને વર્તાવવામાટે ગોપાળાનંદ નામના મુનિવરને બોલાવીને
 તે પ્રતિ વચન બોલ્યા કે—હે મુનિવર ! તમારે આ સાધુ આદિક સર્વને પણ
 આચાર્યની અનુમતિને નહિ ઉલ્લંઘીને સ્વસ્વધર્મમા જેમ વર્તે તેમ વર્તાવવા
 એમ મુનિને કહીને પછી વર્ણિપ્રમુખના પ્રતિ એમ બોલ્યા કે—હે ભક્તા ! મારા
 આશ્રિત તમારે સર્વેએ આ ગોપાળાનંદ મુનિની આજ્ઞામા વર્તવું તમારે
 મધ્યે જે કોઈપણુ એમની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘીને વર્તશે તે મારો ભક્ત નથીજ,
 આવું માફ વચન નિશ્ચિતજ છે ॥૨૨-૨૪॥ હે રાજન્ ! ભગવાને આ પ્રકારે
 કહેલા તે સાધુપ્રમુખ સર્વે ભક્તજનો ભગવાનને નમસ્કાર કરીને બે હાથ
 જોડીને વચન બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! અમે સર્વે આપના કહેવા પ્રમાણેજ

મગવાંસ્તાનુવાચ નિજાશ્રિતાન્ । શ્રેયો ભવિષ્યત્યેવં ચેયુષ્માક-
મિતિ ભૂપતે ! ॥૨૬॥ સન્યક્તદૈહ્યસકલવ્યવહારકાર્યો દેહં નિજં
ચ વહુધાડનનુસન્દધાનઃ । જ્ઞાનં ચ ભક્તિમશિલં સવિરાગયોગં ધર્મં
ચ બોધયતિ સ સ્વ યથાવદેવ ॥૨૭॥ ધર્મસ્ત્યાજ્યો ન કેશ્ચિત્ત્વનિ-
ગમવિહિતો વાસુદેવે ચ ભક્તિર્દિવ્યાકારે વિધેયા સિતધનમહસિ
વ્રહ્મણા સ્વસ્ય ચૈક્યમ્ । નિશ્ચિત્યૈવાન્યવસ્તુન્યણુમપિ ચ રતિં સમ્પ-
રિત્યજ્ય સન્તસ્તન્માહાત્મ્યાય સેવ્યા इति વદતિ નિજાન્ ધાર્મિકો
નીલકण્ઠઃ ॥૨૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्ममंत्र-
रणे दुर्गपत्तने श्रीगोपीनाथप्रतिष्ठातिरूपणनामा पद्मपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫૫॥

કરીશું, અન્યથા નહિજ કરીએ ॥૨૫॥ હે ભૂપતે ! તે સમયે તેઓનું અગ્નિ-
કારવચન સાંભળીને પ્રહર્ષ પામેલા ભગવાન્ તે નિજાશ્રિતો પ્રતિ બોલ્યા
કે-હે ભક્તા ! જો મારા કહાણપ્રમાણે વર્તશો તો તમારું પરમ શ્રેય થશેજ
॥૨૬॥ અનંતર ભગવાન્ પોતાના દેહનું પણ બહુધા અનુસંધાન નહિ
રાખતા, ખાનપાનાદિ સમગ્ર દેહયાત્રાવ્યવહારનેપણુ પરિત્યાગ કરીને સ્વાત્મ-
સ્વરૂપના અનુસંધાનમાં નિષ્ઠાવાળા થઈ, પોતાના અનન્ય ચરણાશ્રિતોને જ્ઞાન
ભક્તિ વૈરાગ્ય યોગ ધર્મ આદિકું સ્વરૂપ યથાસ્થિત બોધ કરતાથકા એમ
બોલ્યા કે-કોઈપણુ મદાશ્રિત જનોએ સ્વવર્ણાશ્રમધર્મ શ્રુતિસ્મૃતિવિહિત
નજ ત્યાગ કરવો. અને પરમાત્મ થકી વ્યતિરિક્ત બાહ્ય વસ્તુઓમાં લેશથી-
પણુ રાગ છોડી દઈને (સમસ્તવાસનાએ રહિત થઈ) અક્ષરબ્રહ્મની સાથે
પોતાની એકરૂપતા વિભાવના કરીને, પ્રકાશમાન દિવ્ય ભાસ્કર શુકલ તેજઃ-
પુજ્યભૂત અક્ષરબ્રહ્મ ધામમાં વિરાજમાન પરમાર્નદમય દિવ્યાકાર વાસુદેવ
ભગવાનમાં પરા ભક્તિ કરવી. અર્થાત્ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યપૂર્વક ભગવાનમાં
ભક્તિ કરવી અને તે અક્ષરાવાસ ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાન માટે તેમના
એકાતિક ભક્ત સાધુઓની કાય વાણી મનથી સેવા કરવી આ રીતે ધર્મપુત્ર
નીલકંઠ ભગવાને પોતાના ભક્તો પ્રતિ ઉપદેશ કર્યો ॥૨૭-૨૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમપ્રકરણે દુર્ગપત્તને શ્રીગોપીનાથપ્રતિષ્ઠા-
નિરૂપણનામા પંચપચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૫॥

મુવત્ત ઉવાચ—કૃષ્ણેતરપદાર્થેષુ રુચિદીનસ્ય સર્વથા । ધર્માદિ-
પ્રચ્છકેઽથાઽઽસીત્ પુંસિ પ્રીતિર્હરેનૃપ ! ॥૧॥ શતાનન્દો મુનિસ્તસ્ય
સેવાયાં નિરતઃ સદા । પાદસંવાહનં કુર્વન્નેકદાઽઽસીત્તદન્તિકે
॥૨॥ તમુવાચ સ્વયં સ્વામી મુને ! કિઞ્ચન તે યદિ । પ્રૃથ્વ્યં સ્યાત્
દેતર્હિ પૃચ્છ વક્ષ્યે તદુત્તરમ્ ॥૩॥ એવમુક્તઃ સ તુ પ્રીતો ભૃશં
મુનિરુદારધીઃ । પ્રાઙ્ગલિસ્તં નમસ્કૃત્ય પપ્રચ્છેત્યં નરાધિપ ! ॥૪॥
શતાનન્દ ઉવાચ—સાઢ્ઢં યોગમહં સ્વામિન્ ! યોદ્ધુમિચ્છામિ તત્ત્વત ।
ત્વત્ત્વ એવ હિ સર્વજ્ઞાત્સેવનીયાચ્ચ યોગિભિઃ ॥૫॥ મયા તુ ત્વત્પ્ર-
સાદેન યોગિનામપિ દુર્લભા । સમાધિસિદ્ધિઃ પ્રાપ્તાઽસ્તિ વિના
સાધનસમ્પદમ્ ॥૬॥ તથાપિ લક્ષણાદીનિ યોગશાસ્ત્રાનુસારતઃ ।

૧ અધ્યાય ૫૬ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે-હે નૃપ ! અનંતર કૃષ્ણપુત્રકી ઈતર પદાર્થમા સર્વથા
રુચિરહિત આ લગવાનને તે અમયે ધર્માદિજ્ઞાસાશીય પુરૂષમા તો પરા
પ્રીતિ વૃદ્ધિ પામતી ગઇ ॥૧॥ તે શ્રીહરિની સેવામા સદા તત્પર શતાન
મુનિ એક સમયે તેમના ચરણ આપતાથકા તેમની સમીપે રહા હતા ॥૨॥
ત્યારે પ્રસન્ન થએલા લગવાન પોતેજ તે મુનિપ્રતિ બોલ્યા કે-હે મુને ! જો
તમારે કાંઈ પુછવું હોય (કાંઈ જ્ઞાસા હોય) તો હમણા જ મને પુછો
તેનો ઉત્તર કહીશ ॥૩॥ હે નરાધિપ ! આ પ્રકારે લગવાને કહેલા મહામતિ
માન શતાનન્દમુનિ અત્યત્ પ્રસન્ન થઈને બે હાથ બેડીને નમસ્કાર કરીને
એમ પુછવા લાગ્યા ॥૪॥ શતાનન્દમુનિ પુછેછે-હે સ્વામિન્ ! યમાદિ
અગે સહિત યોગને આપનાથકીજ ૯ તત્ત્વત જાણવા ઇચ્છુ છું તમે સર્વતઃ
અને યોગિઓએ સેવનીય છો ॥૫॥ યદ્યપિ મનેતો આપના પ્રસાદથી
યોગાભ્યાસનિષ્ઠોનેપણુ દુર્લભ એવી સમાધિસિદ્ધિ સાધનસમ્પત્તિ વિના
પણુ પાસ થઈ છે તથાપિ અગિયોગ જે સમાધિ અને તેના અગભૂત યમદિ

૧ આ અધ્યાયને આરભીને દશ અધ્યાયોપડે સાગ યોગનો ઉપદેશ આપતા
લગવાને આ અધ્યાયમા યોગસાધનને અનુકૂળ દેશ આહારાદિકનું વિવેચન થયું છે

વિવિત્સામ્યદ્વિયોગસ્ય તદ્જ્ઞાનાં ચ સર્વેશઃ ॥૭॥ મુવત ઉવાચ—
 इति पृष्टः स मुनिना तेन योगिद्वितैषिणा । प्रसन्नो भगवान् राजं-
 स्तमुवाच महामतिम् ॥८॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—समीचीनास्ति ते
 बुद्धिर्योगं पृच्छसि यन्मुने ! । नास्ति योगसमं किञ्चित्साधनं खे-
 प्सितार्थदम् ॥९॥ योगं विना तु मनसो निग्रहो दुष्करः सताम् ।
 भक्तिर्ज्ञानं च योगेन सिद्धिमाप्नोति निश्चितम् ॥१०॥ आदौ हिर-
 ण्यगर्भेण योगशास्त्रं प्रवर्तितम् । पतञ्जलिस्वरूपेण तत्फणीन्द्रेण
 विस्तृतम् ॥११॥ तत्सारमहमादाय साङ्गं योगं वदामि ते । कृष्णे
 समाधिं मनसो विद्धि त्वं योगलक्षणम् ॥१२॥ यथेन्द्रवह्निना सर्वं
 नाश्यन्ते धातुसङ्घताः । दोषा समाधियोगेन नाश्यन्ते मानसा-
 स्तथा ॥१३॥ अतस्तद्दोषनाशार्थं भक्तेन कमलापतेः । समाधि-

सर्व साधनोના લક્ષણોને (સ્વરૂપને) યોગશાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણોને અનુ-
 સારે વિવેચનથી જાણવા ઇચ્છુ છું ॥૬-૭॥ મુવતતઃકપિ કહેછે—હે રાજન!
 યોગમાં પ્રવર્તતા જનોનું હિત ઇચ્છતા તે શતાનંદમુનિએ આ પ્રકારે પુછેલા
 તે ભગવાન પ્રસન્ન થઇને મહામતિ મુનિ પ્રતિ જોડ્યા ॥૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને! તમારી મતિ સમીચીન-અતિ
 ઉત્તમ છે, કેમકે તમને યોગસ્વરૂપની અજ્ઞાતા સમુદાયી યોગસમાન
 કાઇપણ સાધન ધરિસત અર્થને આપનાર લોકમાં નથીજ વર્તતું કિંતુ
 યોગજ એક નિ શ્રેયસ માટે વર્તે છે ॥૯॥ સાધુઓએ પણ દુર્નિયત્ત એવા
 મનનો નિયત્ત યોગ વિના નથીજ કરી શકાતો, મનોનિયત્તે રહિત પુરૂષને જ્ઞાન
 લક્ષિતની સિદ્ધિ થતીજ નથી, યોગ સાધતા તો જ્ઞાન લક્ષિતની સિદ્ધિ નિશ્ચે
 થાય છે, તો અવશ્ય યોગસ્વરૂપ સમજવું ॥૧૦॥ પ્રથમ યોગશાસ્ત્ર હિર-
 ણ્યગર્ભ મુનિએ પ્રવર્તાવ્યું તેજ શાસ્ત્ર કૃષ્ણેન્દ્ર જે શેષ તેમણે પતંજલિરૂપે
 અવતરીને વિસ્તૃત કર્યું (સૂતરરૂપે પ્રકાશ કર્યું) તેનોજ સાર સ્વીકારીને
 સાગ યોગ તમને હું કહુ છું તેમાં સમાધિ અગી કહેવાય છે અને યમાદિ
 અંગો કહેવાય છે મનનો કૃષ્ણમાં જે વિલય તે સમાધિ કહી છે, આજ
 અગિજૂત યોગનું લક્ષણ તમે જાણો ॥૧૧-૧૨॥ મુવર્ણાદિ ધાતુઓમાં રહેલા

યોગાભ્યસનં કાર્યમુત્સાદિના દ્રુતમ્ ॥૧૪॥ સાદ્ગં સમાધિયોગં તુ
સંસાધયિતુમિચ્છતા । ધ્યયનીયો ગુરુર્મત્તયા સર્વયોગકલાનિધિ.
॥૧૫॥ મનોનુકૂલયા તસ્ય નિત્યં શુશ્રૂષયા સ તમ્ । પ્રીણયેદથ
તત્પ્રોક્તરીત્યા યોગં સમભ્યસેત્ ॥૧૬॥ દેશે શુચો સમે ચાલુશર્કરા
દિવિવર્જિતે । મનોનુકૂલે નિર્વાધે નિવસેદ્યોગસાધક ॥૧૭॥ અગ્ના
દિમિ. સ્વશુશ્રૂપા કર્તુર્યજ્ઞાનુકૂલતા । ભવેત્સ્થાને શીતવાતદંશવાધા
ન યત્ર ચ ॥૧૮॥ જલાશયાનુકૂલ્યં ચ યત્ર સ્વસ્યોચિતં ભવેત્ । આશ્રમે
તત્ર નિશ્ચિન્તો મક્તો યોગ સમભ્યસેત્ ॥૧૯॥ નદીકૂપોપકળે ચ

સર્વ દોષોને જેમ પ્રદીપ્ત અગ્નિ નાશ કરે છે તેમ મનમા રહેલા સર્વ દોષોને
સમાધિયોગ નાશ કરેછે ॥૧૩॥ તો મનના સમગ્ર વાસનાનામના દોષની
નિવૃત્તિ માટે શ્રીકૃષ્ણના લક્ષ્મણે સમાધિયોગનો અભ્યાસ ઉત્સાહથી
સત્વર કરવો ॥૧૪॥ સાગ સમાધિયોગને સંસાધવા ઇચ્છતા પુરૂષે તો
પ્રથમ સર્વ યોગકલાનિધિ ગુરુનો આશ્રય નિષ્કપટ લાવથી અવશ્ય કરવો,
(ગુરુપ્રસાદ વિના યોગ સ્વયં પુસ્તકાવલોકનથી કે પાડિત્યથી સિદ્ધ થતો
નથી) ॥૧૫॥ યોગસસિદ્ધિને ઇચ્છતો પુરૂષ ગુરુને પામીને તેમના મનને
અનુકૂળ શુશ્રૂષાથી તેમને પ્રસન્ન કરે, શુશ્રૂષાજ ગુરુની પ્રસન્નતામા મુખ્ય
ઉપાય છે, અવસર મળતા ગુરુએ ઉપદેશોવા માર્ગને અનુસરીને યોગનો
અભ્યાસ પ્રતિદિન કરવો ॥૧૬॥ યોગમાટે પ્રવર્તેલો પુરૂષ પવિત્ર, સમ
(ઉચ્ચો નીચો નહિ) વેળુ કાકરા વિગેરેએ વિવર્ણત, મનને પણ અનુકૂળ
અને ચોરાદિ અનેકવિધ જનોના ઉપદ્રવે રહિત એવા દેશમા નિવાસ કરે
॥૧૭॥ પોતાની શુશ્રૂષાને જે અબાદિકવડે કરતો હોય તેની જે સ્થાનમા
અનુકૂળતા હોય અને જેમા શીત વાત ડાસ મચ્છર આદિકની પીડા ન
હોય અને જ્યા પોતાને ઉચિત જળાશયાદિકની અનુકૂળતા હોય તેવા
આશ્રમમા ચિંતાવર્જત લક્ષ યોગાભ્યાસને આચરે ॥૧૮-૧૯॥ એરીતે ત્રણ
શ્લોકવડે યોગાભ્યાસમા ઉચિત દેશો કહીને તેમા વર્જ્ય દેશોને કહેછે-
નદી કુવાના સમીપમા, ચોર વ્યાધાદિકના લયવાળા સ્થાનમા, સ્ત્રમશાનમા,
જનાદિકના અધિક શબ્દવાળા સ્થાનમા, જળ અગ્નિના સમીપવર્તી સ્થાનમા,

સમયે પિતૃકાનને । સશબ્દે ડમ્નિજલાભ્યાશે જીર્ણગોષ્ઠે ચતુષ્પથે
 ॥૨૦॥ અશુચૌ પૂતિગન્ધે ચ શુષ્કપર્ણચયે તથા । દેશે જનાકુલે
 ચાપિ ન યોગાભ્યાસમાચરેત્ ॥૨૧॥ જનસઙ્ગં ચાતિજલ્પમત્યાહારમ-
 તિથ્રમમ્ । રસલૌલ્યમતિક્રોધં ન કુર્યાદ્યોગમાચરન્ ॥૨૨॥ તુન્દસ્ય
 પૂર્યેદ્ભાગૌ દ્વાવક્ષેનૈકમમ્બુના । શેષયેદેકમેવં હિ મિતમુગ્યોગકૃ-
 ઝ્ઞવેત્ ॥૨૩॥ યવતળ્ડલગોધૂમાન્ ગોદુગ્ધાજ્યે ચ શુણ્ઠિકામ્ ।
 ભક્ષયેદમ્યસન્ યોગં સિદ્ધે ત્વસ્મિન્ન તદ્યમઃ ॥૨૪॥ પરિત્યજેત્સર્વ-
 થૈવ સંસર્ગં મધમાંસયોઃ । મજ્ઞાતમાલાહિફેનમાદકાદીનિ પૂતિ ચ
 ॥૨૫॥ સાધકો ભક્ષયેન્નૈવ દધિતક્રામ્લિકાસ્તથા । માપાન્ કુલ-
 ત્યાન્જ્ઞાનં ચ ફટું ચ લવણં ત્યજેત્ ॥૨૬॥ તૈલં તિકં રામઠં ચ
 સોડ્યુષ્ણમતિશીતલમ્ । ન ભક્ષયેદવિજ્ઞાતં પદાર્થં કશ્ચનાપિ ચ

શુભ્રુ ઝોશાળામાં, ચાર માર્ગવાળા પ્રદેશમાં, અપવિત્ર પદાર્થના કે અપવિત્ર
 પુરૂષના અધિષ્ઠાનવાળા પ્રદેશમાં, સ્વતઃ અપવિત્ર દુર્ગંધવાળા નીરસપત્ર-
 પુષ્પવાળા અને જનાકુળ એવા દેશમાં યોગાભ્યાસને આચરે નહિ
 ॥૨૦-૨૧॥ યોગને સાધતો પુરૂષ યોગમાં અંતરાય કરનારા જનોના સંગને,
 બહુ ભાષણને, અતિશય આહારને, અતિશય આયાસને, અન્નાદિરસાસ્વાદ-
 તૃષ્ણાને અને અતિ ક્રોધને ત્યાગ કરે ॥૨૨॥ યોગાભ્યાસમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ
 ઉદરને અજઘી સર્વતઃ પુરી દે નહિ, કિતુ ઉદરના બે ભાગને અજઘી પુરે,
 એક ભાગને જળથી પુરે, એક ભાગને તો વાયુસંચારાર્થે અવશેષ રાખે,
 આ રીતે મિતભોજી થાય ॥૨૩॥ હવે અન્નમાં નિયમ કહેછે—યોગસાધક
 પુરૂષ જવ ઓખા ઘઉંને ગોદુગ્ધથી કે ગોદૂતથી સંમિશ્રિતને જમે. તથા
 મુંકું સેવન કરે. આ યોગ સિદ્ધ થતાં તો યવાદિભક્ષણનો નિયમ નથી
 ॥૨૪॥ યોગાભ્યાસમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ મધમાંસના પ્રસંગને સર્વથાજ પર-
 હરે તથા ભાંગ તંમાકું અરીણ માદક આદિકને અને દુર્ગંધિ વસ્તુને સર્વ-
 થાજ પરહરે ॥૨૫॥ તથા યોગસાધક દહી છાસ આમલી અડદ કળથી
 વૃતાકાદિ શાક કટુપદાર્થ લવણ તિક્ત (મરિચાદિ) હાંગ, ઈત્યાદિકને વળે
 તથા અતિઉષ્ણ અને અતિ શીતળને ત્યાગ કરે તથા પૂર્વે અપરિચિત ક્રોધ-

॥૨૭॥ ઉત્સાહવાન્મવેદિત્યં શૈથિલ્યં તુ પરિત્યજેત્ । સ્ત્રીપ્રસન્નં તુ
યત્નેન સર્વથા સ પરિત્યજેત્ ॥૨૮॥ સ્ત્રૈનપાપમતિધૂર્તસક્કમં સર્વથા
પરિહરેચ સ ધ્રુવમ્ । અન્યથા તુ પરિપક્વયોગવાન્બ્રંશમેતિ કિમુ તર્હિ
સાધકઃ ॥૨૯॥ इति सत्सद्विजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
योगोपदेशे योगसाधनोचितदेशाहारनिरूपणनामा पदपद्याशततमोऽध्यायः ॥५६॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—સમાધિયોગસ્યાજ્ઞાનિ પ્રોક્તાન્યષ્ટૌ મની-
ષિભિઃ । તાનિ તે ડનુક્રમેણાહં કથયામિ દૃઢવ્રત ! ॥૧॥ આદ્યં યમા-
સ્તતઃ પ્રોક્તા નિયમાશ્વાસનાન્યથ । પ્રાણાયામશ્ચતુર્થં તુ પ્રત્યાહા-
રશ્ચ પશ્ચમમ્ ॥૨॥ ધારણા ચ તત્તો ધ્યાનં સમાધિશ્ચાષ્ટમં મતમ્ ।
અક્ષી સમાધિરેતૈર્હિ સિદ્ધ્યલ્પકૈઃ કિલાષ્ટભિઃ ॥૩॥ તત્રાદ્યાનિ તુ

પણ પદાર્થને લક્ષણ કરે નહિ ॥૨૬-૨૭॥ યોગસાધક નિત્ય ઉત્સાહશીલ
થાય, આળસ્યને અને શૈથિલ્યને ત્યાગ કરે, સ્ત્રીપ્રસંગને તો સર્વ પ્રકારે
પ્રયત્નથી પરહરે ॥૨૮॥ હે મુને ! યોગસાધનમાં સંપ્રવર્તેલો પુરૂષ જેઓ
સ્ત્રીલંપટ હોય, જેઓ પાપાચરણે કપરાયણ હોય, જેઓ ધૂર્ત-જનોને ઠગ-
નારા હોય તેઓના સંગને સર્વથા પરહરે. અન્યથાતો પરિપક્વયોગવાનો
પણ યોગી યોગથષ્ટી નિશ્ચે બ્રહ્મ થાય છે. તો યોગસાધનમાં રહેલો જન બ્રહ્મ
થાય એમાં તો કહેવું જ શું ? થાયજ ॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
યંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે યોગસાધનોચિત્તદેશાહારનિરૂપણનામા
પદપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૬॥

અધ્યાય ૫૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દૃઢવ્રત મુને ! સમાધિયોગનાં આઠ અંગો
મહર્ષિઓએ કહ્યાં છે, તે તમને હવે અનુક્રમે હું કહું છું ॥૧॥ યમ નિયમ
આસન પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર ધારણા ધ્યાન સમાધિ, આ આઠ અનુક્રમે
જાણવાં. તે આ યમાદિ આઠ અંગોએ કરીને અંગી સમાધિ સંપ્રજ્ઞાતનામની
સિદ્ધ થાય છે, આ અર્થે યોગશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે ॥૨-૩॥ હે મુને ! તેમાં

પન્નાપિ વહિરદ્વાણિ તસ્ય હિ । અન્તરદ્વાણિ ચ ત્રીણિ ધારણાદીનિ
 વિદ્ધિ મોઃ ! ॥૪॥ અર્થેતેપાં લક્ષણાનિ સદ્વેપેણ પૃથક્પૃથક્ । યોગ-
 શાસ્ત્રોદિતાન્યેવ કથયામિ ફલૈઃ સહ ॥૫॥ હિંસાદિભ્યોઽઘક-
 મંભ્યઃ સાધકં યોગ ઇવ યે । સ્વાધિતં યમયન્ત્યત્ર તે તુ પ્રોક્તા યમા
 વુધૈઃ ॥૬॥ અહિંસા સત્યમસ્તેયં બ્રહ્મચર્યં ચ સુવ્રત ! । અપરિગ્રહ
 ઇત્યેવં યમાઃ પન્ન પ્રકીર્તિતાઃ ॥૭॥ શરીરવાહાનોભિર્યદ્દેશજનનં
 સદા । પ્રાણિમાત્રસ્ય સા સદ્ગિરહિંસેત્યભિગીયતે ॥૮॥ ધર્માધર્મો
 સમીક્ષ્યૈવ યથાર્થકથનં તુ યત્ । સર્વેપાં હિતકૃદ્યચ વાક્યં તત્સ-
 ત્યમુચ્યતે ॥૯॥ અદત્તસ્ય પરસ્વસ્ય પારોક્ષ્યેણ વલેન વા । યન્નૈવ

પ્રથમનાં યમાદિ પાંચ અંગો સંપ્રજ્ઞાતનામના અંગિયોગનાં બાહ્ય અંગો
 બાહ્યવાં અને ધારણાદિ ત્રણ્ણતો આભ્યંતર અંગો બાહ્યવાં. તેમ યોગસૂત્ર-
 વૃત્તિકાર કહેછે-‘યમાદિપન્નકં વહિરદ્વામભિધાય અધુના ધારણાદિત્રયમ-
 ન્તરદ્વં...આચક્ષાણઃ પ્રથમં ધારણાં લક્ષયતિ’ ઇતિ ॥૪॥ હવે એમનાં લક્ષણો
 અને ક્રો યોગશાસ્ત્રોક્ત પ્રકારેજ સંક્ષેપમાં પૃથક્ પૃથક્ કહુંછું ॥૫॥
 હિંસાદિ પ્રતિપિદ્ધ પાપકર્મોથક્રી અનુષ્ઠાન કરેલા જેઓ સાધક પુરૂષને
 પાછો વાળીને યોગમાં યમયતિ-રિથર કરેછે તે આ પ્રકરણમાં અધ્યુજનોએ
 યમો કહ્યા છે. હે સુવ્રત ! તે યમો અહિંસા સત્ય અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અપરિ-
 ગ્રહ, એમ પાંચ કહ્યા છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યો-
 પરિગ્રહા યમાઃ’ ઇતિ ॥૬-૭॥ શરીર વાહી મનથીપણુ કદાપિ કોઇપણુ પ્રાણિને
 પીડા ન કરવી તે સંતોએ અહિંસા કહી છે. આ અહિંસા બાતિથી
 કાળથી દેશથી અને સમયથી અનવચ્છિન્ન બાહ્યવી. અહિંસાવ્રતનો બાતિ-
 વિશેષ બ્રાહ્મણાદિકમાં, દેશવિશેષ તીર્થાદિકમાં, કાળવિશેષ ચતુર્દશ્યાદિકમાં
 અને દેવબ્રાહ્મણાદિપ્રયોજનથક્રી બાતિરિક્ત સમયવિશેષમાં જે નિયમ-
 સંકોચ કરવો તેતો મહાવ્રત ન કહેવાય, અહીંતો ‘ક્યારેયપણુ કોઇપણુ
 દેશમાં કોઇપણુ સમયમાં કોઇપણુ પ્રાણિમાત્રને નહિ હણું’ આવું જે વ્રત
 તેજ અહિંસાશબ્દથી કહેવા ઇચ્છ્યું છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘જાતિદેશ-
 કાલસમયગાનવચ્છિન્નાઃ સાર્વભૌમા મહાવ્રતમ્’ ઇતિ ॥૮॥ ધર્માધર્મના જ્ઞાન-

બ્રહ્મણં કાપિ તદસ્તેયમુદીર્યતે ॥૧૦॥ સ્ત્રીસદ્ગત્યાદૃષ્ટ્યા ત્યાગઃ સમ્ય-
ગ્વસ્તુવિચારતઃ । બ્રહ્મચર્યં તદેવાહુર્બ્રહ્મપ્રાપ્તિકરં તુ યત્ ॥૧૧॥ સ્વયં
વિચાર્ય ત્યક્તાનાં પદાર્થાનાં ન સદ્ગ્રહઃ । સોઽપરિગ્રહઃ સ્ત્યાહુર્મુનય-
સ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥૧૨॥ અહિંસાયાઃ ફલં તત્ર નિર્વેરત્ત્વં હિ સર્વથા ।
અસ્ત્યાવિત્ત્વં ચ સત્યસ્ય ફલં ચૈ પુણ્યકર્મણામ્ ॥૧૩॥ અસ્તેયસ્ય
ફલં નાનાદિવ્યરત્નોપલમ્બનમ્ । ધીર્યલાભો યોગસિદ્ધિર્બ્રહ્મચર્યસ્ય

પૂર્વકજ્ઞ સર્વેના હિતને કરનાર જે યથાર્થ વચન તે સત્ય કહ્યું છે ॥૧૦॥
ધણીએ પોતાને નહિ આપેલા પારકા ધનાદિ પદાર્થનું કગધથી પરોક્ષમાં
કે બળાત્ અપરોક્ષમાં જે હરણુ તે સ્તેય કહ્યું છે, તેનો જે વિપર્યય તે
અસ્તેય કહ્યું છે ॥૧૦॥ પોતાના અને સ્ત્રીના શરીરમાં રહેલા મળ મૂત્ર
અસ્થિ રૂધિર શ્લેષ્મ આદિક વસ્તુઓનો યથાર્થ હેયવિચાર કરીને સ્ત્રી-
સંગનો શ્રવણાદિ અપ્રકારે જે ત્યાગ તેજ બ્રહ્મચર્ય કહ્યું છે. શ્રુતિમાંપણ
બ્રહ્મચર્યની સ્તુતિ કરી છે-‘યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ’ ધતિ. માટેજ
જે આ બ્રહ્મચર્ય બ્રહ્મપ્રાપ્તિના ઉપાયમાં મુખ્ય ઉપકરણ માન્યું છે ॥૧૧॥
ગુણમય ક્ષેત્ર આરામ ગૃહાદિ લોગાલાસ પદાર્થોનો દોષવિમર્શપૂર્વક જે
પરિત્યાગ (દેહયાત્રામાત્રમાં ઉપયુક્ત પદાર્થથી અન્યનો અસંયદ) તે
અપરિગ્રહ કહેવાય, એમ તત્ત્વદર્શી મુનિઓ કહેછે ॥૧૨॥ હવે તેનાં
ફળોને કહેછે-તેમાં અહિંસામહાત્મનું ફળ સર્વથા નિર્વેરપણું છે, સર્વ
શૂત્રો આનેવિષે વૈરને છોડી દેછે અને વળી પરસ્પર પણ વૈરને આની
સમીપે છોડી દે છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘અહિંસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્સન્નિધૌ
વૈરત્યાગઃ’ ધતિ. સ્મૃતિપણુ છે-‘માતરીવ પરં યાન્તિ મૃદૂનિ વિપમાણિ ચ ।
વિશ્વાસમિદ્ ભૂતાનિ સર્વાણિ શમશાલિનિ ॥’ ધતિ. સત્યનું ફળ પુણ્ય કર્મોનો
અક્ષય માન્યું છે, કેમતો અસત્યથી છિદ્રવાળા ઘટથી જળજ જેમ એમ
કરેલું પુણ્ય પ્રસવી જાય છે. વાકસિદ્ધિપણુ ફળ છે, કેમતો સત્યમહા-
ત્મમાં નિષ્ઠાવાળો જન વાણીથીજ ધર્મફળ સ્વર્ગાદિકને આપવા સમર્થ થાય
છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘સત્યપ્રતિષ્ઠાયાં ક્રિયાફલાધયત્વમ્’ ધતિ ॥૧૩॥
અસ્તેય મહાત્મનું ફળ નાનાવિધ દિવ્ય રત્નોનો લાભ માન્યું છે. તેવું પાતં-

ચ દ્રુતમ્ ॥૧૪॥ મનોવિક્ષેપનાશસ્વાપરિગ્રહફલં મતમ્ । इति
પ્રોક્તા યમાઃ પઞ્ચ નિયમાન્કથયામ્યથ ॥૧૫॥ નિવર્ત્ય કામ્યધ-
ર્મેભ્યો મોક્ષધર્મેષુ યોગિનમ્ । ये वै नियमयन्त्यत्र नियमास्ते प्रकी-
ર્તिताः ॥૧૬॥ શૌચં તપશ્ચ સન્તોષઃ સ્વાધ્યાયશ્ચેશ્વરાર્ચનમ્ । इति
પઞ્ચૈવ કથિતાસ્ते च योगविशारदैः ॥૧૭॥ તત્ર શૌચં દ્વિધા પ્રોક્તં
વાહ્યાભ્યન્તરમેદતઃ । मृजलाभ्यां भवेद्वाह्यं भावशुद्ध्या तथान्त-
रम् ॥૧૮॥ શરીરશોષણં યત્તુ કુચ્છ્રુચાન્દ્રાયણાદિભિઃ । ऐकाग्र्य-
मिन्द्रियाणां च तप इत्युच्यते तथा ॥૧૯॥ અન્યેચ્છારહિતા તુષ્ટિઃ

જળસૂત્ર છે-‘અસ્તેયપ્રતિષ્ઠાયાં રત્નોપસ્થાપનમ્’ ઇતિ બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રત
સિદ્ધિનું ફળ વીર્યલાભ અને ઝટ યોગસિદ્ધિ માન્યુ છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર
છે-‘વ્રહ્મચર્યપ્રતિષ્ઠાયાં વીર્યલાભઃ’ ઇતિ. યોગોપકારકોમાં બ્રહ્મચર્યનું પ્રાધાન્ય
હોવાથી ‘તેનું ફળ યોગસિદ્ધિ છે’ એમ તેની પ્રશંસા કરી છે ॥૧૪॥ અપરિ-
ગ્રહમહાવ્રતનું ફળ મનનો અવિક્ષેપ અને પૂર્વજન્મવિશાન ફળ પતંગિણે
કહ્યું છે. તેવું સૂત્ર છે-‘અપરિગ્રહસ્થાયે જન્મકથંતાસમ્બોધઃ’ ઇતિ. એમ પાંચ
યમોનું લક્ષણ અને ફળ કહ્યું. હવે નિયમોને કહ્યું ॥૧૫॥

જેઓ સ્વાશ્રયવાળા યોગિજનને ત્રેવર્ગિકકામનાવિષય ધર્મોંથકી પાછો
વાળીને મોક્ષોપયોગી ધર્મોંમાં નિયમધન્ટિ-અવસ્થાપેછે તે આ યોગ-
પ્રકરણમાં નિયમો કહ્યા છે ॥૧૬॥ શૌચ તપ સંતોષ સ્વાધ્યાય ઇશ્વરાર્ચન,
આ તે નિયમો યોગનિષ્ઠાતોએ પાંચજ માન્યા છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર
છે-‘શૌચસન્તોષતપ.સ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનાનિ નિયમાઃ’ ઇતિ ॥૧૭॥ તેમાં
શૌચ બાહ્ય આસ્તંતર બેદથી બે પ્રકારનું કહ્યું છે. તેમાં મૃત્તિકાજળજવડે
જે થાય તે બાહ્ય શૌચ માન્યું છે અને અસૂયાદિમનોમળની રહિતતારૂપ
જે શૌચ તે આંતર માન્યું છે ॥૧૮॥ કુચ્છ્ર ચાન્દ્રાયણાદિ વ્રતોવડે શરીરનું
જે શોષણ તે તપ માન્યું છે. તેવુ વચન છે-‘વિધિનોક્તેન માર્ગેન કુચ્છ્ર-
ચાન્દ્રાયણાદિભિઃ । શરીરશોષણ માદુસ્તાપસાસ્તપ ઉત્તમમ્ ॥’ ઇતિ. તથા
ઇન્દ્રિયોમનનું જે એકાગ્ર-આત્માભિમુખ મનના અવિરોધથી ઇન્દ્રિયોની
સ્થિતિ તે તપ માન્યુ છે, એમ કેટલાક મહર્ષિઓ કહે છે. ‘મનસચ્ચેન્દ્રિયાણાં

સમ્પ્રાપ્તેનેશ્વરેચ્છયા । અઘ્નાદિના સ સન્તોષ. કથ્યતે સુમતે !
 વુધઃ ॥૨૦॥ મત્તયોપનિપદાં પાઠો યથાશક્તિ નિરન્તરમ્ । મત્તિ-
 શાસ્ત્રસ્ય ધ્યાન્યસ્ય સ્વાધ્યાય. સ ચ કથ્યતે ॥૨૧॥ મનસા ચિન્તન
 નિત્યં હરેશ્ચ વચસા સ્તુતિ. । કાયેન પૂજા પુષ્પાદૈરિત્યુક્તં ચેશ્વ
 રાર્ચનમ્ ॥૨૨॥ સત્ત્વશુદ્ધિ સોમનસ્યમિન્દ્રિયાણાં ચ નિગ્રહ ।
 આત્મદર્શનયોગ્યત્વં ફલ શૌચસ્ય તેષ્વથ ॥૨૩॥ તપસસ્તિવન્દ્રિય-
 ધિયાં શુદ્ધિશ્ચાઘક્ષય. ફલમ્ । સર્વોત્તમસુખપ્રાપ્તિ. સન્તોષસ્ય
 ફલં તથા ॥૨૪॥ પ્રસન્નતેષ્ટદેવસ્ય સ્વાધ્યાયસ્ય ફલં મતમ્ । ફલ

ચ પેઢાકામ્ય પરમ તપ ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૮॥ હે સુમતે ! ઇશ્વરેશ્વરી
 મળેલા અઘ્નાદિકથી જે તુષ્ટિ (અન્યત્ર નિસ્પૃહતા સાથે) તે બુધ જનોએ
 સંતોષ કહ્યો છે ॥૨૦॥ લગવાનમા લક્ષ્મીપૂર્વક ઉપનિપદોનું કે બીજા લક્ષ્મી
 શાસ્ત્રનું નિરંતર યથાશક્તિ જે અધ્યયન તે આધ્યાય કહ્યો છે ॥૨૧॥ પ્રીતિ
 યુક્ત મનથી હરિનું નિત્ય ચિંતન તથા વચનવડે તેમના ગુણનું ગાયન અને
 કાયવડે પુષ્પાદિકથી અર્ચન તે આ સર્વ ઇશ્વરાર્ચન કહ્યું છે સર્વ ક્રિયાઓનું
 પરમેશ્વરમા ફળાનુસંધાનવર્ણત જે સમર્પણ તે ઇશ્વરાર્ચન છે એમ કેટલાક
 કહે છે ॥૨૨॥ હવે તેમના ફળોને કહે છે-તેમા આત્મ્યતર શૌચ જે અસૂ-
 યાદિરાહિલરૂપ છે તેનું ફળ સત્ત્વ-શુદ્ધિની શુદ્ધિ તથા સૌમનસ્ય-સત્ત્વનો
 ઉત્કર્ષ તથા ઇન્દ્રિયજન્ય તથા આત્મમાક્ષાત્કારની યોગ્યતા માની છે આજ
 શૌચનું તો ફળ સ્વાગમા જુગુપ્સા માની છે તેવું પાતળજસૂત્ર છે-‘સત્ત્વ
 શુદ્ધિસૌમનસ્યેકાદ્યેન્દ્રિયજવાત્મદર્શનયોગ્યતાવાનિ ચ’ ‘શૌચાસ્વાદ્વજુગુપ્સા
 પૈરસસર્ગશ્ચ’ ઇતિ ॥૨૩॥ તપનું ફળ આજ આતર કરણની શુદ્ધિ અને
 તેથી પાપક્ષય માન્ય છે તેવું સૂત્ર છે-‘કાયેન્દ્રિયસિદ્ધિરશુદ્ધિક્ષવાત્તપસ’
 ઇતિ મતોપનુ ફળ સર્વોત્તમ સુખપ્રાપ્તિ માન્ય છે તેવું સૂત્ર છે-‘સન્તોષ
 દુનુત્તમસુખલાભ’ ઇતિ ॥૨૪॥ સ્વાધ્યાયનું ઇષ્ટદેવતા પ્રસાદરૂપ ફળ માન્ય
 છે, તેવું પાતળજસૂત્ર છે-‘સ્વાધ્યાયાદિષ્ટદેવતાસમ્પ્રયોગ’ ઇતિ ઇશ્વર-
 ચર્ચનનું ફળ શીઘ્ર સમાધિસિદ્ધિ માન્ય છે, તેવું સૂત્ર છે-‘સમાધિસિદ્ધિરીશ્વા
 પ્રણિધાનાત્’ ઇતિ ॥૨૫॥

મીશ્વરપૂજાયાઃ સમાધેઃ સિદ્ધિરાશુ ચ ॥૨૫॥ આસ્યતે યોગિના
યત્ર યેન યા યોગસિદ્ધયે । તદાસનમિતિ પ્રોક્તં યોગસ્યાદ્દં તૃતી-
યકમ્ ॥૨૬॥ આસનાનિ તુ યોગજ્ઞાઃ પ્રાહુર્બહુવિધાનિ હિ । ચતુર-
શીતિસદ્ગુણિ તેષુ મુર્યાનિ યોગિનામ્ ॥૨૭॥ તત્રાપિ ત્રિશન્મુ-
ર્યાનિ યોગિનઃ કથયન્તિ હિ । ચતુર્દશ ચ તત્રાપિ મુર્યાનિ
કથયામિ તે ॥૨૮॥ સ્વસ્તિકં ગોમુખં વીરં યોગં પદ્મં ચ કૌઠુટમ્ ।
કૌર્મં ચાપં ચ માયૂરં તથા પશ્ચિમતાનકમ્ ॥૨૯॥ શાવં સિદ્ધં તથા
સેહં મદ્રં ચેતિ ચતુર્દશ । લક્ષણાનિ ક્રમેણૈવાં કથયામ્યથ તત્ત્વતઃ
॥૩૦॥ જાનૂર્વૉરન્તરે પાદતલે દ્વે અપિ યોગકૃત્ । કૃત્વાસીત કજુ-
ર્યત્તત્સ્વસ્તિકં પરિકીર્તિતમ્ ॥૩૧॥ દક્ષપાર્શ્વે સવ્યગુલ્ફં સવ્યે
દક્ષિણમર્પયેત્ । ગોમુખાકૃતિ તત્પ્રોક્તમાસનં ગોમુખાભિધમ્ ॥૩૨॥
ન્યસેદુરૌ પાદમેકમુરુમન્યપદે તથા । વીરાસનમિતિ પ્રોક્તં સુકરં

યોગમાં પ્રવર્તેલા જને સ્થિરતામાટે જે ચૈલાજનકુશોત્તરમા (વચ્ર
મૃગયર્મ દર્ભ આસનમાં) બેસીએ છીએ અથવા જે સ્વસ્તિકાદિકથી બેસીએ
છીએ તે યોગનું ત્રીજું અંગ આસન કહ્યું છે ॥૨૬॥ યોગપ્રક્રિયાના અભિર-
જનો તે આસનો બહુ પ્રકારનાં કહે છે. તેમાં ચોરાશી ૮૪ આસનો યોગિઓ-
માટે મુખ્ય માન્યાં છે. તેમાંપણ ત્રીશ આસનોને યોગિજનો મુખ્ય કહે છે.
તેમાંપણ ચૌદ આસનોને પ્રાધાન્યતઃ મુખ્ય કહે છે. તે તમને હવે કહું છું-
॥૨૭-૨૮॥ તે આસનોનો નામથી નિર્દેશ કરતાથકા તેનાં લક્ષણોને કહે
છે-સ્વસ્તિક ગોમુખ વીર યોગ પદ્મ કૌઠુટ કૌર્મ ચાપ માયૂર પશ્ચિમતાનક
શાખ સિદ્ધ સેહ ભદ્ર, આ ચૌદ આસનભેદો છે. હવે તેના લક્ષણો અનુક્રમે
તત્ત્વથી નિરૂપિયું ॥૨૯-૩૦॥ યોગસાધક બને પણ ચરણતળને ઢીંચણ
સાથળ મધ્યે મુક્રીને સરલ દેહવાળો થઇને જે બેસે તે આ આસન
સ્વસ્તિકાસન કહ્યું છે ॥૩૧॥ દક્ષિણ પાર્શ્વભાગમાં વામપાદની ઘુટીને મુક્રે
અને વામપાર્શ્વભાગમાં દક્ષિણ પાદની ઘુટીને મુક્રીને જે બેસવું તે ગોમુખા-
કૃતિયોગને લીધે ગોમુખાસન કહ્યું છે ॥૩૨॥ એક પાદને સાથળ ઉપર મુક્રે
અને બીજા પાદઉપર સાથળને મુક્રે, આ વીરાસન કહ્યું છે. સાધકોએ

સાઘકૈરિદમ્ ॥૩૩॥ વ્યુત્ક્રમેણ ગુદં કૃત્વા ગુલ્ફાભ્યાં સ્પાતસમા-
 હિતઃ । એતદ્યોગાસનં પ્રોક્તં યોગવિદ્યમિસમ્મતમ્ ॥૩૪॥ વામોરૌ
 દક્ષિણં પાદં દક્ષોરૌ ન્યસ્ય ચેતરમ્ । અપાક્રાભ્યામહુષ્ઠૌ દધ્યા-
 ત્પદ્માસનં ત્વિદમ્ ॥૩૫॥ વધ્વા પદ્માસનં હસ્તૌ જાનૂવૉરન્તરેણ
 ચ । ભુવિ સંસ્થાપ્ય વ્યોમસ્યો ભવેત્તત્કુકુટાસનમ્ ॥૩૬॥ કુકુટા-
 સનવન્ધસ્યો દોર્ભ્યો સંહૃત્ય કન્ધરામ્ । ભવેત્કૂર્મવદુત્તાન એતદુ-
 ત્તાનકૂર્મકમ્ ॥૩૭॥ સવ્યોરુમૂલે દક્ષાર્દ્ધિ કૃત્વા જાન્વૉર્થહિર્ધરેત્ ।
 વૈષ્ટિતેન કરેણાન્યં દક્ષેણ ઘનુરાસનમ્ ॥૩૮॥ એતજ્ઞાઠરરોગમ્
 કુણ્ડલીવોધકારકમ્ । અદ્વાનાં સ્થૈર્યકૃદ્ચોક્તમાસનં મુનિસમ્મતમ્
 ॥૩૯॥ દોર્ભ્યો ભૂમિમવપ્તમ્ નામિપાર્શ્વે કપ્થોનિને । કૃત્વા ભવે-

આ આસન મુખેથી થઇ શકે તેવું છે ॥૩૩॥ ડાબીજમણી ઘુટીવડે વિપરીત
 ક્રમથી ગુદાને રોટીને નિશ્ચળ થાય તે આ યોગિસંમત યોગાસન કહ્યું છે
 ॥૩૪॥ ડાબીસાથળ ઉપર જમણા ચરણને અને જમણી સાથળ ઉપર ડાબા
 ચરણને મુકીને લોમવિલોમ ક્રમથી પાછળ પ્રસારેલા કરવડે પગના બે અંગુ-
 ઠાને પકડે, તે આ આસન પદ્માસન કહ્યું છે ॥૩૫॥ પાછળ પ્રસારેલા કરથી
 પકડેલા પાદાંગુલે વર્તેલ કેવળ પૂર્વોક્ત પદ્માસન બાંધીને ઠીચણુસાથળના
 મધ્યભાગથી બે હાથને ભૂમિઉપર સંસ્થાપીને વ્યોમસ્થ-ભૂમિયટ્ટી નિતં-
 બાદિકને ઊર્ધ્વ અધર રાખનારો થાય તે આ હુકુટાસન કહ્યું છે ॥૩૬॥
 ભૂમિઉપર સ્થાપેલા હસ્તતળે વર્તેલ હુકુટાસનની પેઠ પાદબધ કરીને
 પરસ્પર સંલગ્ન આંગળીવાળા બે હાથવડે ઓવાને પકડીને કૂર્મ (કાચળો)ની
 પેઠ ઉત્તાનપણે (જીવું રહેવું) જે સ્થિતિ તે ઉત્તાનકૂર્માસન કહ્યું છે, આજ
 કૂર્મ પૂર્વોક્ત નામમાત્ર જણવું ॥૩૭॥ વામસાથળમૂળમાં દક્ષિણપાદને મુકીને
 ઠીચણુથકી બહાર વીંટિલા દક્ષિણ કરવડે દક્ષિણ જાનુઉપર મુકેલા વામ-
 પાદના અંગુઠાને પકડે અને વામહસ્તના અગ્રથી વામશ્રવણમાં લગડતા
 અધોભાગને પકડે તે આ ઘનુરાસન કહ્યું છે. આનેજ ચાપાસન કહે છે
 ॥૩૮॥ આ આસન ઔદરિક રોગને નાશ કરનાર, હુંડળીનો બોધ કરનાર,
 અવયવોની સ્થિરતા કરનાર અને મુનિસંમત કહ્યું છે ॥૩૯॥ બે હસ્તતળ

ત્વસ્યવપુર્માયૂરં તદ્વિ દળ્ઙવત્ ॥૪૦॥ રોગાનાદરિકાન્હન્તિ પ્રદીપ-
યતિ જાઠરમ્ । મુકું વિપં કદશનં જરયત્યેતદાસનમ્ ॥૪૧॥
પ્રસાર્ય દળ્ઙવત્પાદૌ ગૃહીત્વાગ્રદ્વયં તયોઃ । ન્યસેજ્ઞાનૂપરિ શિર-
શ્ચિત્તિ પશ્ચિમતાનકમ્ ॥૪૨॥ પવનં પશ્ચિમગતિં જઠરાગ્નિપ્રદીપનમ્ ।
કૃશત્વમુદરસ્યાપિ કુર્યાદેતત્કિલાસનમ્ ॥૪૩॥ શ્વાસનં ચ શ્વ-
વદુત્તાનં શયનં ભુવિ । સર્વાસનશ્રાન્તિહરં ચિત્તવિશ્રાન્તિસાધનમ્
॥૪૪॥ નિપીઙ્ય સીવર્ની વામપાર્ણિના વામગુલ્ફકે । વિન્યસેદ્વક્ષિણં
ગુલ્ફમેતત્સિદ્ધાસનં સ્મૃતમ્ ॥૪૫॥ આસનાગ્ર્યં ચ રોગાગ્રમેતદ-
જ્ઞાસનં વિદુઃ । કેચિન્મુક્તાસનં પ્રાહુરેકે ગુપ્તાસનં જગુઃ ॥૪૬॥ અથો

વડે ભૂમિને અવલંબીને, નાહિના દક્ષિણ વામ લાગને હુણીઉપર સ્થિતિ-
વાળા કરીને, તે હુણી ઉપર શરીર રાખીને દંડની પેઠે નિશ્ચળ લાખા ગાત્ર-
વાળો થાય તે આ માયૂરાસન માન્યું છે ॥૪૦॥ આ આસન ઉદરના રોગોને
નાશ કરે છે, જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે અને અસાનાદિકથી આધેલા વિષને
તથા ન પચીશકે એવા આધેલા અન્નને પચવી નાખે છે ॥૪૧॥ બન્ને પાદને
દંડની પેઠે લાંબા કરીને તે પાદના બન્ને અગ્ર લાગને બન્ને હાથવડે પકડીને
સંયોજેલા કે વિયોજેલા દીયણુ ઉપર મસ્તકને મુકે, તે આ પશ્ચિમતાનક
આસન કહ્યું છે ॥૪૨॥ આ આસન પવનને પશ્ચિમદ્વારગતિવાળો કરે છે,
જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે અને ઉદરની સ્થૂળતાને ટાળીને કૃશતાને પણ
કરે છે ॥૪૩॥ ભૂમિઉપર શબની પેઠે છતાં સુધ રહેવું તે શ્વાસન કહ્યું
છે, આ આસન સમગ્ર આસનો કરવાથી ઉપજેલા થાકને નિવારે છે અને
ચિત્તની વિશ્રાંતિનેપણુ સાધે છે ॥૪૪॥ સીવની જે લિંગની નીચે વર્તતું
સૂત્ર તેને ડાબી પેનીવડે દબાવીને ડાબી ઘુટીઉપર જમણી ઘુટીને મુકે તે
આ સિદ્ધાસન કહ્યું છે. આ આસન આસનાંતરની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોઈને
સર્વ રોગોને નાશ કરનારું છે. આ આસનનેજ કેટલાક વજ્રાસન કહે છે
તો કેટલાક મુક્તાસન કહે છે તો બીજા કેટલાક ગુપ્તાસનપણુ કહે છે ॥૪૫-
૪૬॥ વૃષણની નીચે સીવનીનાં બે પડખામાં ઘુટીને મુકે, ટાંખા લાગમાં
જમણી ઘુટીને મુકે અને જમણા લાગમાં ડાબી ઘુટીને મુકે, પછી પૂર્વ

વૃષ્ણયોર્ગુલ્ફૌ સીવનીપાર્શ્વયોઃ ક્ષિપેત્ । સવ્યે દક્ષં દક્ષિણેऽન્યં
 પ્રચુતાહુલિકૌ કરૌ ॥૪૭॥ જાન્વોર્ધૃત્વા વ્યાત્તવક્ત્રો નાસિકાપ્રં
 વિલોકયેત્ । ઇતર્તિસહાસનં પ્રોકં યોગિનામભિવાઙ્ઙિતમ્ ॥૪૮॥
 સીવનીપાર્શ્વયોર્ગુલ્ફૌ વૃષ્ણાયઃ ક્રમાદ્યસેત્ । દધ્યાત્પાદાય
 પાગ્દોર્ધ્યામિતિ ભદ્રાસનં પરમ્ ॥૪૯॥ ઇત્યાદીન્યાસનાન્યાદ્યયોગ-
 શાસ્ત્રવિશારદાઃ । સ્થિરં સુખં ધ્યાનકાલે તેપામેકતમં થયેત્
 ॥૫૦॥ આસનશ્રમજાતેન સ્વેદેનાદ્ગં વિમર્દયેત્ । દૃઢતા લઘુતા ચૈવ
 તેન ગાત્રસ્ય જાયતે ॥૫૧॥ આસનાનાં ફલં પ્રોકં સર્વદ્વન્દ્વસદિ-
 પ્ણુતા । શારીરરોગનાશઞ્ચ પ્રાણાયામાધિકારિતા ॥૫૨॥ ઉદિતા-
 ન્યાસનાન્યસ્ય સિદ્ધાનિ સ્યુર્યદા તદા । ગુરુપદિષ્ટમાર્ગેણ નાડી-

ભાગમા વિસ્તૃત આગળીયોવાળા બે હાથને જનુઉપર મુકીને, મુખ પક્ષેજી
 ફાડીને નાસિકાથને જોતો થકો રહે, તે આ સિંહાસન કહ્યું છે. આનાથી
 યોગિઓને અભિવાદિતસિદ્ધિ થાય છે, તે હકપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે-‘ગુલ્ફૌ
 ચ વૃષ્ણસ્થાપઃ સીવન્યાઃ પાર્શ્વયોઃ ક્ષિપેત્ । દક્ષિણે સધ્યગુલ્ફં તુ દક્ષગુલ્ફ
 તુ સવ્યકે । હસ્તૌ ચ જાન્વોઃ સંસ્થાપ્ય સ્વાહુલી. સમ્પ્રસાર્ય ચૈ । વ્યાત્તવક્ત્રો
 નિરીક્ષેત નાસાગ્ર સુસમાહિત. । સિંહાસનં ભવેદેતત્પૂજિતં યોગિભિ સદા ॥’
 ધતિ ॥૪૭-૪૮॥ વૃષ્ણની નીચે રહેલા સીવનીના બે પડખામા ઉકપ્રકારે
 અમુકમે ઘુંટીને મુકીને, પાછળ કરેલા બે હાથવડે બે પાદને પકડે તે આ
 ઉત્તમ ભદ્રાસન કહ્યું છે ॥૪૯॥ આવા અહુવિધ આસનોને યોગશાસ્ત્ર
 નિષ્ણાતો કહે છે. તેમા જે આસન સ્થિરમુખવાળું પોતાને થાય તે એકને
 યોગાભ્યાસસમયે આશરે તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘સ્થિરમુખમાસનં’ ધતિ
 ॥૫૦॥ પૂર્વોક્ત તેતે આસનો કરવાના શ્રમથી ઉપજેલા પરમેવાના પાણીથી
 અગોને વિમર્દ કરે પણ તે જળબિંદુઓને વાયુથી કે વસ્ત્રથી નિવૃત્ત કરે
 નહિ, અનમાજ મર્દન કરીને પ્રવેશ કરાવી દેવાથી અગોની દૃઢતા અને
 લઘુતા થાય છે ॥૫૧॥ આ સર્વ કોઈ આસનોનુ મુખ્ય ફળ આ છે-શીતો
 ધ્વાદિ સમગ્ર દ્વન્દ્વની સહનશીલતા, શારીરરોગનાશ અને પ્રાણાયામમા
 અધિકાર તેવુ સૂત્ર છે ‘તત્તો દ્વન્દ્વાનભિઘાત.’ ધતિ ॥૫૨॥

શોધનમભ્યસેત્ ॥૫૩॥ વિના નાડીશોધનં તુ પ્રાણાયામો ન
સિદ્ધતિ । મલાકુલાસુ નાડીપુ નાન્તશ્ચરતિ મારુતઃ ॥૫૪॥ ધૌતિ-
ર્વસ્તિસ્તથા નેતિચ્ચાટકં નૌલિકા તથા । કપાલભાતિશ્ચેત્યાધાઃ
ક્રિયાઃ સન્ત્યજ કીર્તિતાઃ ॥૫૫॥ શનૈર્ગ્રસેત્સિતં વહ્નં ચતુરજ્જુલવિ-
સ્તૃતમ્ । પ્રત્યાહરેત્પુનરિતિ ધૌતિઃ કાસાદિરોગહા ॥૫૬॥ નાભિ-
માત્રે જલે સ્થિત્યા પાયુનાકૃપ્ય વારિ ચ । ત્યજેદ્ધૌતિં ક્ષાલયિત્વા સ
વસ્તિઃ સર્વરોગહત્ ॥૫૭॥ શિશ્રેનાકૃપ્ય સલિલં પુનસ્તેનૈવ રેચ-
યેત્ । ગુદેન વા રેચયેત્તદ્ધસ્તિરેપ દ્વિતીયકઃ ॥૫૮॥ પીત્વા મુદેન
પાનીયં રેચયેત્તદ્ગુદેન ચ । શઙ્ખપ્રક્ષાલનાચ્યૈષા વસ્તિરુક્તા મની-
પિભિઃ ॥૫૯॥ પીત્વા જલં મુષેનાદૌ પુનસ્તેનૈવ તદ્દમેત્ । પ્રોક્તા

ઉક્ત આસનો જ્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારે ગુરૂએ ઉપદેશેલા માર્ગને અનુ
સારે નાડીઓના શોધનપ્રકારનો અભ્યાસ કરે ॥૫૩॥ નાડીશોધન વિના
આસનસિદ્ધિમાત્રથી પ્રાણાયામ સિદ્ધ થતો નથી જે હેતુમાટે નાડીઓ
મળથી વ્યાકુળ વર્તે છે તે હેતુમાટે તેની અદર વાયુ યોગીની ધ્યાનપ્રમાણે
સમ્યક્ સચરે નહિ, તો અવશ્ય નાડીઓનું વિશોધન કરવું ॥૫૪॥ આ
નાડીશોધનમાં ધૌતિ અસ્તિ નેતિ ત્રાટક નૌલિકા કપાળભાતિ ઇત્યાદિ અનેક
ક્રિયાસેતો કહ્યા છે (તેમાથી કેટલાક સેતોનું લક્ષણ અને કળ નિરૂપુ છું) ॥૫૫॥
ચાર આગળ પહોળા શ્વેત વસ્ત્રને ધીમે ધીમે ગળે, ફરી તે વસ્ત્રને ઉદ્ગારથી
ધીમે ધીમે બહાર કાઢે, તે આ કાસ શ્વાસ કફાદિરોગને નાશ કરનારી ધૌતી
કહી છે ગળવાના વસ્ત્રની લખાઈ અહીં કહી નથી તથાપિ તે પનર હાથ
લખાઈ બાણી લેવી તે વસ્ત્ર સુવાળું અને શુદ્ધ લેવું ॥૫૬॥ નાભિમાત્ર
જળમા રહીને ગુદાદ્વારા જળને ખેંચીને અસ્તિ જે નાભિનો નીચલો પ્રદેશ
તેને પ્રક્ષાળીને તેજ માર્ગથી તે જળને બહાર કાઢી નાખે, તે આ અસ્તિક્રિયા
સમસ્ત રોગને હરે છે ॥૫૭॥ લિંગથી જળને ખેંચીને ફરી તેજ માર્ગથી
કિંવા ગુદાથી તે જળને બહાર કાઢી નાખે, બીજે આ અસ્તિપ્રકાર છે ॥૫૮॥
મુખથી જળપાન કરીને તેને ગુદાથી રેચન કરે, તે આ શખપ્રક્ષાલન નામની
અસ્તિ દ્વિયા યોગિઓએ કહી છે ॥૫૯॥ પ્રથમ મુખથી જળપાન કરીને

ગજકરણ્યેષા ક્રિયા વૈ નાડીશોધની ॥૬૦॥ નાસાનાલે સ્તિગ્ધસૂનં
 પ્રવેશ્યાકર્પયેન્મુષાત્ । ણ્યા નેતિનેત્રમૂર્ધરોગઘ્નો દિવ્યદૃષ્ટિદા ॥૬૧॥
 ત્રાટકં ચ સૂક્ષ્મલક્ષ્યં યાવત્સ્યાદશ્રુપાતનમ્ । તાવત્સ્થિરદૃશેત
 નેત્રરુક્તન્દ્રિહન્નિદમ્ ॥૬૨॥ અમન્દાવર્તવેગેન તુન્દં સવ્યાપસવ્યતઃ ।
 નતાંસો ભ્રામયેદેષા નૌલિદૌંપૈકશોષણી ॥૬૩॥ રેચકં પૂરકં કુર્યા-
 ન્દસ્ત્રાવચ્ચ સત્સમ્ભ્રમમ્ । કપાલભાતિઃ સા પ્રોક્તા દોષઘ્નો યોગિસ-
 મ્મતા ॥૬૪॥ શુદ્ધ્યન્તિ નાડ્ય ણતામિઃ ક્રિયાભિયોગચારિણઃ ।
 શુદ્ધાસુ તસ્ય નાડીપુ પ્રાપ્નોતિ કૃશતાં તનુઃ ॥૬૫॥ દેહે ભવતિ
 કાન્તિશ્ચ જઠરાગ્નિપ્રદીપનમ્ । નાદાભિવ્યક્તિરારોગ્યં યથેષ્ટં વાયુ-
 ધારણમ્ ॥૬૬॥ इत्थं नाडीः शोधयित्वा प्राणायामं समभ्यसेत् ।

ફરી તેને મુખથીજ તેનું જે રેચન તે ગજકરણી નામની અસ્તિક્રિયા કહી
 છે. આ ક્રિયા નાડીશોધનને કરે છે ॥૬૦॥ નાસિકાછિદ્રમાં સુંવાળા સ્વચ્છ
 વેંતપરિમિત કાર્પાસસૂત્રને ઘાલીને તેનું મુખથીજ જે આકર્ષણ તે આ નેતિ-
 ક્રિયા કહી છે. આ નેતિ નેત્રમસ્તકના રોગને નિવારનારી થઇને દિવ્ય દૃષ્ટિને
 આપે છે ॥૬૧॥ જ્યાંસુધી અશ્રુપાત થાય ત્યાંસુધી સૂક્ષ્મ એક લક્ષ્યને
 અભિમુખ સ્થિર દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવું, તે આ ત્રાટકનામની ક્રિયા કહી છે.
 આ ત્રાટક નેત્રરોગ અને આળસ્યને નાશ કરે છે ॥૬૨॥ યોગસાધક ખલાને
 નમતા રાખીને ઉદરને સમધિક લમાવાના વેગથી સવ્યાપસવ્યક્રમે લભાવે,
 તે આ નૌલિક્રિયા કહી છે. તે આ નૌલી વાતપિત્તકફાદિદોષમાત્રને નાશ
 કરે છે ॥૬૩॥ ધમણની પેઠે વેગથી રેચક (નાસાવાયુનું બહાર કાઢવું)
 અને પૂરક (નાસિકાની અંદર તેનો પ્રવેશ કરાવવો) ને કરે આ કપાળ
 ભાતિનામની ક્રિયા કહી છે. તે આ ક્રિયા કફાદિ સમસ્ત દોષોને નાશ કર-
 નારી યોગિસંમત છે ॥૬૪॥ આ ક્રિયાઓ કરવાથી યોગસાધકની સમસ્ત
 નાડીઓ શુદ્ધ થઈ જાય છે. નાડીઓ શુદ્ધ થતાં તેનું શરીર કૃશતાને પામે
 છે. વળી તેના દેહમાં વિલક્ષણ કાતિ ઉદ્ભવે છે, જઠરાગ્નિનું પ્રદીપન થાય
 છે, પ્રણવધ્વનિનું શ્રવણ થાય છે, આરોગ્ય થાય છે અને યથેષ્ટ વાયુધાર-
 ãનું સામર્થ્ય સિદ્ધ થાય છે ॥૬૫-૬૬॥ આ પ્રકારે નાડીસંશોધન કરીને

ચલે વાતે ચલં ચિત્તં નિશ્ચલે નિશ્ચલં યતઃ ॥૬૭॥ આસનં દૃઢમા-
શ્રિત્ય કુર્વીત પ્રાણસંયમમ્ । ગુરુપ્રોક્તક્રમેણૈવ સ્વસ્થચિત્તઃ શનૈઃ
શનૈઃ ॥૬૮॥ પ્રાણશબ્દેન તુ મુને ! શારીરો વાયુરુચ્યતે । આયામો
નિગ્રહસ્તસ્ય પ્રાણાયામસ્તતઃ સ્મૃતઃ ॥૬૯॥ પ્રાણાયામો દ્વિધા
પ્રોક્તઃ સર્ગર્ભોઽગર્ભ એવ ચ । જપધ્યાનં વિનાઽગર્ભઃ સર્ગર્ભસ્તત્સમ-
ન્વિતઃ ॥૭૦॥ અગર્ભાત્કેવલાત્સદ્ધિઃ સર્ગર્ભઃ શ્રેષ્ઠ ડચ્યતે । સર્ગ-
ર્ભાભ્યાસતઃ શીઘ્રં સિદ્ધિં યોગસ્ય વિન્દતિ ॥૭૧॥ દ્વયોઽપ્યસૌ
ચતુર્ધોક્તઃ પૂરકો રેચકસ્તથા । કુમ્ભકઃ શૂન્યકશ્ચેતિ શ્રુણુ તલ્લ-
ક્ષણાન્યપિ ॥૭૨॥ યથા કમલનાલેન જલં વક્રધૃતેન તુ । આકર્ષ-
યેત્તથા વાયું પૂરકઃ સ નિગદ્યતે ॥૭૩॥ સમુત્કિષ્પ્ય વહિર્વાયું

પછી પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરે. ન્યાસુધી પ્રાણાયામસિદ્ધિ ન થાય
ત્યાસુધી ચિત્ત સ્થિર ન થાય, વાયુ ચળે તો ચિત્તપણુ ચળેજ કેમતો વાયુ-
ગતિને અનુસારે ગતિ કરનાર ચિત્ત છે વાયુ નિશ્ચળ થતા મન નિશ્ચળ
થાય છે, માટે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરે ॥૬૭॥ સ્વસ્થ ચિત્તવાળો યોગ-
સાધક દૃઢ આસનને આશરીને ગુરૂએ ઉપદેશેલા કેમથીજ પ્રાણસંયમને
ધીમે ધીમે કરે ॥૬૮॥ અહીં આ પ્રાણાયામશબ્દાર્થ છે-હે મુને ! શરીરની
અદર સંચરતો જે વાયુ તે પ્રાણ કહ્યો છે, તેનો જે નિગ્રહ તે આયામ કહ્યો
છે, મળીને આ પ્રાણાયામ કહ્યો છે. તેવું સૂત્ર છે-‘તસ્મિન્સતિ શ્વાસપ્રશ્વા-
સયોગંતિવિચ્છેદ પ્રાણાયામ’ ધૃતિ ॥૬૯॥ પ્રાણાયામ સર્ગર્ભ અર્ગર્ભ એમ બે
પ્રકારનો કહ્યો છે તેમાં પ્રણવાદિમત્રજપ અને ભગવદ્ધ્યાનેસહિત તે સર્ગર્ભ
સમજવો. તે બન્નેએ રહિત તે અર્ગર્ભ બાણવો. યોગિઓએ એકલા અર્ગર્ભ
પ્રાણાયામની અપેક્ષાએ સર્ગર્ભ શ્રેષ્ઠ માન્યો છે કેમતો સર્ગર્ભ પ્રાણાયામના
અભ્યાસથી યોગની સિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે ॥૭૦-૭૧॥ બન્ને પ્રકારનો પણ
આ પ્રાણાયામ પૂરક-રેચક-કુમ્ભક-શૂન્યક-લેદથી ચાર પ્રકારનો છે, તેના
લક્ષણોપણુ કહ્યું છે સાલળો ॥૭૨॥ જેમ મુખમાં ધારેલા કમળનાળથી
જળ આકર્ષાય છે તેમ આજ્ઞ વાયુનું નાસિકાથી જે આકર્ષણ તે પૂરક કહ્યો
છે. આભ્યતર વાયુને બહાર કાઢી નાખીને હૃદયાકાશને શૂન્ય-ખાલી કરી

શૂન્યં કુર્યાદ્દુદમ્બરમ્ । સ રેચક इति પ્રોક્તો યોગશાસ્ત્રવિશારદૈઃ
 ॥૭૪॥ ઉચ્છ્વાસમથ નિઃશ્વાસં દન્વ્યાધોગી સ્થિરસ્થિતિઃ । સ
 કુમ્મક इति પ્રોક્તઃ પૂર્ણકુમ્મક इव સ્થિતઃ ॥૭૫॥ કુમ્મકો દ્વિવિધો
 વ્રહ્મન્નેપ સદ્ગ્રથ્યતે વુધૈઃ । એક આભ્યન્તરસ્તત્ર દ્વિતીયો યાદ્ય
 ઉચ્યતે ॥૭૬॥ અપાને પ્રાણસંરોધો જ્ઞેય આભ્યન્તરો મુને ! । પ્રાણે-
 પાનસ્ય સંરોધો દ્વિતીયઃ કુમ્મકઃ સ્મૃતઃ ॥૭૭॥ પૂરકઃ પ્રણવૈસ્તત્ર
 કાર્યઃ પોઢશમિઃ શનૈઃ । દ્વાવિંશતા રેચકસ્તુ ચતુઃપટ્ટવા ચ
 કુમ્મકઃ ॥૭૮॥ અથવા વિષ્ણુગાયત્રી યોગી સ્વમનસા પઠન્ ।
 યથાશત્તયેવ કુર્વાંત પ્રાણાયામમતન્દ્રિતઃ ॥૭૯॥ પિંગલા દક્ષિણે
 વામે નાડીઢા સંસ્થિતૌ તયોઃ । સૂર્યચન્દ્રૌ સુપુમ્ણા તુ તન્મધ્યે તત્ર

દેવો તે યોગશાસ્ત્રનિષ્ણાતોએ રેચક કહ્યો છે. બન્નેપણે ઉચ્છ્વાસનિ શ્વાસ-
 ગતિને રોકીને જળપૂર્ણ હુલના જેવી જે નિશ્વળ સ્થિતિ તે હુંલક કહ્યો છે.
 (હુંલમાં જળનુંજ જેમ એમ નિશ્વળપણે પ્રાણવાયુનું અંદર અવસ્થાન તે
 હુંલક માન્યો છે) તેવું સૂત્ર છે-‘વાહ્યાન્તરસ્તમ્ભવૃત્તિ.’ ઇતિ. રેચક બાહ્ય-
 વૃત્તિ છે, પૂરક આભ્યંતરવૃત્તિ છે, હુંલક સ્તંભવૃત્તિ છે ॥૭૩-૭૫॥ હે
 બ્રહ્મન્ ! બુધજનોએ આ હુંલક આભ્યંતર બાહ્ય એવા લેદથી બે પ્રકારનો
 કહ્યો છે ॥૭૬॥ હે મુને ! તેમાં અપાન-પાયુમાં વર્તતા મૂળાધારચક્રમાં
 પ્રાણનો સંરોધ તે આભ્યંતર હુંલક સમજવો. પ્રાણ-નાભિમાં વર્તતા અના-
 હતચક્રમાં અપાનનો સંરોધ તે બાહ્ય હુંલક સમજવો ॥૭૭॥ તેમાં પૂરક
 ધીમેધીમે સોળ પ્રણવોવડે કરવો, રેચક બત્રીશ પ્રણવોવડે કરવો, હુંલક
 ચોસઠ પ્રણવોવડે કરવો. (આ સ્થળે પ્રણવો કાળમાત્રના લક્ષક છે. એટલે
 સોળ પ્રણવો ઉચ્ચારે એટલા કાળથી પૂરક કરવો, એમ બીજામાં પણ બહુ
 લેવું) અથવા યોગી આળસે રહિત થઈ યથાશક્તિ તે આ રેચકપૂરકહુંલક-
 લક્ષણ પ્રાણાયામને મનથી વિષ્ણુગાયત્રીના અનુસ્મરણપૂર્વક કરે. (આથી
 લગવન્નામમત્રાદિકનું સ્મરણ પણ બહુ લેવું) ॥૭૮-૭૯॥ તેમાં દક્ષિણ
 નાસાપુટમાં પિંગળા નાડી રહી છે અને વામ નાસાપુટમાં ઇડા નાડી રહી
 છે. તેમાં પિંગળામાં સૂર્ય અને ઇડામાં ચન્દ્ર રહ્યો છે. તે પિંગળા ઇડાનાડી-

પાવકઃ ॥૮૦॥ હૃદયા પૂરકં કૃત્વા તતઃ કુર્યોત કુમ્ભકમ્ । તતઃ
પિન્ગલયા કુર્યાદ્રેચકં તુ શનૈઃ શનૈઃ ॥૮૧॥ યદ્વા પિન્ગલયા કુર્યા-
ત્પૂરકં કુમ્ભકં તતઃ । કૃત્વા ચ રેચકં કુર્યાદિહૃદયા યોગસાધકઃ
॥૮૨॥ શનૈઃ કૃતેન યુક્તેન પ્રાણાયામેન યોગિનઃ । રોગનાશઞ્ચ
સિદ્ધિઃ સ્યાદન્યથા તુ વિપર્યયઃ ॥૮૩॥ પ્રાતર્મધ્યન્દિને સાયમર્ધ-
રાત્રે ચ કુમ્ભકાન્ । શનૈરશોતિપર્યન્તં ચતુર્વારં સમભ્યસેત્ ॥૮૪॥
કનીયસિ પ્રાણરોધે સ્વેદઃ કમ્પસ્તુ મધ્યમે । ઉત્તમે ચાસનોત્થાનં
સાધકસ્ય મુહુર્મવેત્ ॥૮૫॥ વહિઃસ્થિતસ્યાગ્રહણમત્યાગોઽન્તઃસ્થિ-
તસ્ય ચ । વાયોઃ સ શૂન્યકો જ્ઞેયઃ શૂન્યવેધાદ્યભૂમિકા ॥૮૬॥
પ્રાણાયામફલં પ્રોક્તં મુનિભિર્યોગવિત્તમૈઃ । યોગ્યતા ધારણાસુ

મધ્યે સુપુમ્ણા નાડી રહી છે. તેમાં અગ્નિ રહ્યો છે ॥૮૦॥ વામનાસામાં
રહેલી ઇડા નાડીથી પુરક કરીને પછી હુલક કરીને દક્ષિણનાસામાં રહેલી
પિંગળા નાડીથી ધીમે ધીમે રેચક કરે. અથવા યોગસાધક પિંગળાથી પુરક
કરીને પછી હુલક કરીને ઇડાથી રેચક કરે ॥૮૧-૮૨॥ હળવે હળવે
અભ્યાસ કરેલા પ્રાણાયામથી યોગિના રોગનો નાશ થાય અને યોગસિદ્ધિ
થાય. અન્યથા તો (ત્વરાથી યથાકથયિત પ્રાણાયામ કરે તો) વિપર્યય-
રોગ મહાન્ થાય અને યોગની અસિદ્ધિ થાય ॥૮૩॥ પ્રતિદિન પ્રાત. મધ્યાહ્ને
સાયાહ્ને અને અર્ધરાત્રે વીશ વીશ હુંલકોને ધીમે ધીમે કરે. આર સમયમાં
મળીને ૮૦ અંશી હુલકો થાય. (આ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિક્રમથી ૮૦ અંશી-
પર્યંત હુલકો કરવાનું બાણુવું પણ એકદમ નહિ) ॥૮૪॥ પ્રાણાયામસિદ્ધિમાં
બે કનિષ્ઠ સ્થિતિ હોયતો સાધકને પરસેવો થાય. મધ્યમ સ્થિતિમાં કંપારો
થાય અને ઉત્તમ સ્થિતિમાં વારેવારે આસનથકી ઉત્થાન (ઉચ્ચ ઉપડવું)
થાય ॥૮૫॥ બાહ્ય વાયુનું પૂરણ અને આંતર વાયુનું રેચન તે બે વિનાની બે
સ્થિતિ (કેવળ હુંલક) તે આ શૂન્યક નામનો પ્રાણાયામ બાણુવો. આ શૂન્યક
યોગિજનપ્રસિદ્ધ બે શૂન્યવેધ તેની પ્રથમ ભૂમિકા૩૫ માન્યો છે ॥૮૬॥
હે સુમત ! ધારણામાં મનની યોગ્યતા થાય, આ યોગવિત્તમ મુનિઓએ
પ્રાણાયામનું કળ કહ્યું છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘ધારણાસુ ચ યોગ્યતા

સ્યાન્મનસસ્તિવતિ સુવ્રત ! ॥૮૭॥ અસ્ય શૂન્યકસંશસ્ય પ્રાણરો-
ધસ્ય સર્વતઃ । વિશેષો વર્તતે તં ચ સર્વં તે કથયામ્યહમ્ ॥૮૮॥
ન શૂન્યકપ્રાણનિરોધસામ્યં યોગાક્ષમાપ્નોત્યપરં હિ કિંચિદ્ ।
નાદાભિધ્વજાણિ યત્ર લઘ્વે ભવેત્પરબ્રહ્મસુખાનુભૂતિઃ ॥૮૯॥ इति
શ્રીસત્સદ્ગીર્જીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મનપ્રકરણે યોગોપદેશે યમનિયમા-
સનપ્રાણાયામલક્ષણનિરૂપણનામા નમ્પદ્મારાત્તમોડધ્યાયઃ ॥૫૭॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—પ્રાણાયામઃ શૂન્યકાર્યો મતઃ શ્રેષ્ઠતયા
યુષ્યૈઃ । સ નિર્વાસનચિત્તસ્ય પુંસો હૃદયેવ જાયતે ॥૧॥ હૃદિ તસિ-
જ્ઞાયમાને પ્રાણાદ્યા દશ વાયવઃ । સ્વસ્વસ્થાનાવકાશેષુ શામ્યન્તિ
હૃદયાદિષુ ॥૨॥ યોગિનો જાયતેડયસ્યા તદા જાગ્રત્સુપ્તિવદ્ ।

મનસઃ' ધૃતિ ॥૮૭॥ આ શૂન્યક પ્રાણાયામતો સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, યોગનાં
અંગોમાં શૂન્યક પ્રાણાયામને સમાન બીજું કંઈપણ અંગ નથી, કેમતો બે
શૂન્યકપ્રાણાયામની સિદ્ધિ થતાં નાદાખ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ થાય છે, તેમાં
આ યોગી પરબ્રહ્મસુખને અનુભવે છે. તો આ શૂન્યકસંજિત પ્રાણાયામનો
સર્વ કરતાં બે વિશેષ વર્તે છે તે સર્વ તમને હવે હું કહું છું તે સાવધાન
મનથી સાંભળો ॥૮૮-૮૯॥ ધૃતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે
યોગોપદેશે યમનિયમાસનપ્રાણાયામલક્ષણનિરૂપણનામા સત્તમ-
પદ્મારાત્તમોડધ્યાયઃ ॥૫૭॥

¹અધ્યાય ૫૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે મુને ! શૂન્યકસંજિત પ્રાણાયામ ધાર
પ્રાણાયામોની અપેક્ષાએ યોગીન્દ્રોએ શ્રેષ્ઠપણે માનેલો સર્વને સુગમ નથી,
કિંતુ વિપયમાત્રની વાસનાએ રહિત ચિત્તવાળા પુરૂષના હૃદયમાં જ ઉપજે
છે ॥૧॥ તે પ્રાણાયામ હૃદયમાં સિદ્ધ થતાં પ્રાણાદિ દશ વાયુઓ પોતપો-
તાનાં સ્થાન હૃદયાદિ અવકાશોમાં રાખી જાય છે-નિશ્ચળતાને પામી જાય છે
॥૨॥ તે સમયે યોગિની જાગ્રત અવસ્થા સુપ્તિસદૃશ કોઈ વિવક્ષણ

દેહે ચ સ્તબ્ધતા ચાન્તર્નાદસ્ય શ્રવણં તથા ॥૩॥ આદૌ તન્મીરવ-
મિવ શ્રુત્વા સૂક્ષ્મધ્વનિં તતઃ । અન્તઃ પ્રવુચ્યતે ચાથ વેણુનાદં
શૃણોતિ સઃ ॥૪॥ તતો મૃદઙ્ગવન્નાદં શઙ્ખદુન્દુભિવચ્ચતઃ । મેર્યા-
ચનેકવાદિત્રતુલ્યનાદં શૃણોત્યથ ॥૫॥ મેઘગર્જનતુલ્યાંશ્ચ નાદા-
ન્નૈકવિધાનિતિ । શ્રુત્વાઽતીવ પ્રવુદ્ધઃ સન્પ્રકાશં હૃદિ પશ્યતિ
॥૬॥ તતઃ સ્થૂલવિરાડાખ્યદેહેષુ પ્રણવં સ ચ । શ્વાસોચ્છ્વાસસ્વરૂ-
પેણ સ્થિતં સ્વહૃદિ પશ્યતિ ॥૭॥ અભ્યસન્તિ યોગિનોઽત્ર પ્રાપ્તયે
યસ્ય નિત્યદા । પ્રતિશ્વાસં મહામન્ત્રમપ્રાક્ષરમતન્દ્રિતાઃ ॥૮॥ આદૌ
તુ તેજસાં રાશિમાકાશવદનન્તકમ્ । નાદબ્રહ્મેતિ યં પ્રાહુસ્તં
પશ્યતિ મહોઙ્ગવલમ્ ॥૯॥ યસ્માન્નાગ્નેર્ધિસ્ફુલિન્ના ઇવ નિર્યાન્તિ

અવસ્થા થઈ જાય છે. તથા દેહમાં નિશ્ચળતા અને અંતરમાં નાનાવિધ
નાદનું શ્રવણ થાય છે ॥૩॥ (તેનો પ્રકાર નિરૂપે છે) યોગી પ્રથમ વીણા-
ધ્વનિ જેવા સૂક્ષ્મ ધ્વનિવિશેષને સાંભળે છે, સાંભળીને અંતરમાં જ આ
યોગી જાયત દશામાં જ જેમ એમ પ્રબોધયુક્ત થાય છે, (પ્રત્યક્ષને સમાન
આકારવાળો કોઈપણ માનસ પ્રકાશ પ્રકટે છે) અનંતર વેણુનાદને સાંભળે
છે, પછી મૃદંગના જેવા નાદને સાંભળે છે, તે પછી શંખ દુન્દુલિના ધ્વનિ
જેવા નાદને સાંભળે છે, તદનંતર ભેરી આદિક વિવિધ વાદિત્રધ્વનિસદૃશ
વિવિધનાદોને સાંભળે છે અને મેઘગર્જનાને તુલ્ય અનેક પ્રકારના નાદોને
સાંભળે છે. જેમ જેમ વિલક્ષણ નાદનું શ્રવણ થતું જાય તેમ તેમ આ
યોગિનો આત્મ્યંતર પ્રબોધ વિશદતર કોઈપણ સમુદ્ભવે છે, ત્યારે હૃદ-
યમાં સમુદ્ભવતા કોઈપણ પ્રકાશવિશેષને સાક્ષાત્ કરે છે ॥૪-૬॥ તેપછી
યોગી જીવોના સ્થૂળાદિ ત્રણ દેહમાં અને વૈરાજના વિરાડાદિ ત્રણ દેહમાં
શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ રૂપે રહેલા મૂર્તીભૂત પ્રણુવને પોતાના હૃદયમાં જ સાક્ષાત્
કરે છે ॥૭॥ આજ પ્રણુવનો સાક્ષાત્કાર મેળવવા યોગિઓ આજસે રહિત
અર્ધ શ્વાસે શ્વાસે સદાય ‘ૐ નમો નારાયણાય’ આ અપ્રાક્ષર મહામંત્રની
આવૃત્તિ કર્યા કરે છે ॥૮॥ આ પ્રણુવના સાક્ષાત્કાર પહેલાં તો આકાશ-
વત્ અનંત-સર્વતોવ્યાપ્ત, જેને નાદબ્રહ્મ કહે છે, અત્યંત ઉજ્જવળ એક

સર્વેતઃ । તેજસો મણ્ડલાન્યર્કવિમ્વતુલ્યાન્યનન્તશઃ ॥૧૦॥ તસ્માન્નુ
તેજસાં રાશેઽદ્યન્તં પ્રણવં તતઃ । સ વીક્ષતે નાદરૂપં યોગી તેજો-
મયં સિતમ્ ॥૧૧॥ પ્રણવધ્વનયસ્તત્ર તેજોઞ્મિસમપ્રભાઃ । ઉત્પ-
દ્યન્તોઽપિયન્તશ્ચ દ્વદ્યન્તે તેન ભૂરિશઃ ॥૧૨॥ યથા સમુદ્રે કહ્લોલ
વિશુતો યા વલાદ્દકે । ઉત્પદ્યન્તે ચ લીયન્તે તેજઃપુષ્પે તથા રવાઃ
॥૧૩॥ નાદાત્મકસ્ય તસ્યાથ પ્રણવસ્ય મહાધ્વનો । પ્રાન્નશ્રુતા રતરે
નાદાસ્તિરોધીયન્ત ઇવ તે ॥૧૪॥ પ્રણવસ્યાસ્ય માહાત્મ્યં વેદેષુ
ચહુધોદિતમ્ । તસ્ય સારં સમાકૃપ્ય સહ્જેપેન વદામ્યહમ્ ॥૧૫॥
યત્કિન્નિદ્વાદ્વાયં લોકે પ્રણવો દોષ તસ્ય નુ । શ્વેયઃ કારણમસ્તીતિ
વીજરૂપઃ સનાતનઃ ॥૧૬॥ તસ્યાકાર ઉકારશ્ચ મકારશ્ચાર્ધમા-

તે તેજોરાશિને સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૧૦॥ જે આ અત્યંત વિલક્ષણ અપરિમિત
તેજોરાશિયક્રી અશિયક્રી તણખાઓજ જેમ જેમ સર્વતઃ સૂર્યભિન્નાદિ-
તુલ્ય અનંત તેજોમડળો નીકળે છે, તેને પણ યોગી જુવે છે ॥૧૦॥ સાર-
પછી તે યોગી તેવા તેજોરાશિયક્રી નીકળતા નાદરૂપ તેજોમય ઉત્પન્નવક્રાંતિ
તે પ્રણવને સાક્ષાત્ કરે છે ॥૧૧॥ આજ અર્થને સદૃષ્ટાંત સ્પષ્ટ કહે છે-તે
તેજોરાશિમા તેજની ઞ્મિ (ભમરી-ચક્રાવો) જેવી પ્રભાવાળા બહુ પ્રણ-
વધ્વનિઓ ઉત્પન્ન થતા અને લય થતાને યોગી સાક્ષાત્ કરે છે. જેમ સમુ-
દ્રમા મહાતરંગો અસંખ્યાત ઉદ્ભવે છે અને લય પામે છે, જેમ મેઘમાં
વિજળીયો અસંખ્યાત ઉદ્ભવે છે અને વિલય પામે છે, તેમજ આ તેજ-
પુજમા અસંખ્યાત પ્રણવનાહો ઉત્પન્ન થાય છે અને લય થાય છે, તેને
યોગી સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૧૨-૧૩॥ નાદાત્મક તે પ્રણવના મહાધ્વનિમાં
પ્રથમ સાલળેલા તે સર્વે વિવિધ નાહો લય પામીજ નાય છે ॥૧૪॥
આ પ્રણવનો મહિમા આરેય વેદોમાં બહુધા વર્ણુવ્યો છે, તે મહિમાનો સાર
સમુદ્ધરીને સંક્ષેપમા હું કહું છું ॥૧૫॥ લોકમાં યત્કિન્નિ વાડ મય (શબ્દ-
માત્ર) વર્તે છે તેનું કારણ આ પ્રણવજ નાણુવો. (સર્વ વાડ-મય પ્રણવનીજ
વિભૂતિ છે) આ પ્રણવજ તે વાડ મયના સનાતન બીજભૂત છે આ ચક્રીજ
બીજ વર્ણુ અને શબ્દો પ્રાદુર્ભવે છે ॥૧૬॥ તે આ પ્રણવની અકાર ઉકાર

ત્રિકા । માત્રાશ્વત્ત્વમ્ इत्याहुः सर्वाधारतया मताः ॥૧૭॥ વિરા-
દ્વિષ્ણુઃ સ્થિતિશ્ચેતિ ત્રયં ચાકારમાશ્રિતમ્ । સૂત્રં હિરણ્યગર્ભશ્ચ
સૃષ્ટિશ્ચોકારમાશ્રિતાઃ ॥૧૮॥ અવ્યાકૃતેશ્વરત્વયા મકારમિતિ
સંશ્રિતાઃ । ચિદાકાશાક્ષરબ્રહ્મતુર્યમિત્યર્ધમાત્રિકામ્ ॥૧૯॥ માતૃ-
કાશ્ચ દ્વિપદ્માશ્ચેદા વ્યાહતિભિઃ સહ । વેદાદ્યાન્યથ યત્કિંચિત્ત-
ન્મૂલં વાદ્ધાયં હિ તત્ ॥૨૦॥ તતોઽવકાશોઽપ્યખિલઃ પ્રણવસ્યાસ્ય
તેજસા । વ્યાત્તમ્ इत्यवलोक्यासौ प्राप्नोत्यानन्दमुत्तमम् ॥૨૧॥
તસ્યૈવાલમ્બનાચ્છૂન્યમહાશૂન્યાદિભૂમિકાઃ । વિધ્વા નાદાત્મકં
યોગી યાતિ નારાયણં પ્રભુમ્ ॥૨૨॥ કાર્યકારણરૂપોઽસૌ નાદઃ

મકાર અને અર્ધમાત્રા એમ ચાર પ્રકારની માત્રાઓ છે, આ માત્રાઓ
સર્વના આધારપણે માનેલી પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૭॥ એનેજ સ્પષ્ટ કહે છે—જે
વિરાટ દેહ, જે તેનો અભિમાની વૈશ્વાનરાખ્ય વિષ્ણુ અને જે સ્થિતિકાળ
આ ત્રણ અકારનો આશ્રય કરીને વર્તે છે. જે હિરણ્યગર્ભનું સૂત્રાત્મસંજિત
શરીર, જે તેનો અભિમાની હિરણ્યગર્ભ (બ્રહ્મા) અને જે સૃષ્ટિકાળ તે
આ ત્રણ ઉકારનો આશ્રય કરીને વર્તે છે. જે ધશ્વરનું અવ્યાકૃતસંજિત શરીર,
જે તેનો અભિમાની ધશ્વર (શિવ) અને જે લયકાળ તે આ ત્રણ મકારનો
આશ્રય કરીને વર્તે છે. ચિદાકાશ અક્ષરબ્રહ્મ અને તુર્ય—શ્રીવાસુદેવ આ
ત્રણ અર્ધમાત્રાનો આશ્રય કરીને વર્તે છે ॥૧૮-૧૯॥ આવન વર્ણુમાતૃ-
કાઓ, (અકારાદિક શિક્ષામાં પ્રસિદ્ધ છે) ભૂરાદિ સાત વ્યાહતિઓએ સહિત
વેદો, વેદનાં શિક્ષાદિ છ અંગો અને જે બીજાં તન્મૂળ વાડ મય છે, તે આ
સર્વ પ્રણવમૂળક છે (સર્વનું મૂળ પ્રણવ છે) ॥૨૦॥ આ પ્રકારે પ્રસંગપ્રાપ્ત
પ્રણવમાહાત્મ્ય કહીને હવે પ્રકૃતને કહે છે—પ્રણવનાં દર્શન થયા પછી તેવા
પ્રણવના તેજથી પુરાર્ધ ગએલા અખિલ અવકાશને અવલોકીને અતુળ
આનંદને આ યોગી પામે છે ॥૨૧॥ એજ પ્રણવના આલબનને લીધે યોગી
શૂન્ય મહાશૂન્યાદિ ભૂમિકાઓને અતિક્રમ કરીને નાદાત્મક (નાદાવિર્ભાવના
કારણુભૂત) પ્રભુ નારાયણુ શ્રીવાસુદેવને પામે છે ॥૨૨॥ કાર્યકારણુભૂત
આ સર્વ નાદ (પ્રણવ૩૫) જે પર વાસુદેવ નારાયણના અંગથડી આવી-

સર્વો યદક્ષતઃ । પ્રાદુર્મચતિ ત દેવં સાક્ષાત્સહદિ વીક્ષતે ॥૨૩॥
 તતઃ સ કૃતકૃત્યોઽગ્ર ભવત્યેવ ન સંશયઃ । તત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ
 તદ્દામ પરમં વૃદ્ધત્ ॥૨૪॥ શૂન્યકપ્રાણસંરોધાદ્યેયં સ્થિતિઋદીરિતા ।
 સહજઃ સ સમાધિર્હિં કથ્યતે તત્ત્વદર્શિમિ. ॥૨૫॥ તદ્વાન્યોમી
 વપુ સ્થોઽપિ વર્તતે સાક્ષિવત્સદા । પ્રાપ્ય ચાત્યન્તિકલયસ્થિતિ-
 મુન્નિદ્ર ણ્ય સઃ ॥૨૬॥ ન સર્વલોકસાધ્યોઽયં શૂન્યક. પ્રાણસંયમ. ।
 ન ચૈકજન્મજન્યેન સુકૃતેનાપિ લભ્યતે ॥૨૭॥ અનેકજન્મજન્યાના

હવે છે તેમને તે યોગી પોતાના હૃદયકમળમાળ સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૨૩॥
 તદનંતર તે યોગી અહીં રહ્યો થકોળ કૃતકૃત્ય થાય છે એમા સશય નથી
 (કેમતો પરસ્વરૂપને સાક્ષાત્ કરી રહ્યો છે) એને કર્તવ્ય અવશેષ રહેલું
 નથી, પ્રારબ્ધને અતે એજ સાક્ષાત્કૃત વાસુદેવના પ્રસાદથી અશ્વરનામના
 પરમ બૃહત્ સ્થાનને પામે છે ॥૨૪॥ શૂન્યક પ્રાણાયામની સસિદ્ધિ થતા
 જે આ સ્થિતિ થાય છે (નાદ અને તેના મૂળભૂત વાસુદેવના સાક્ષાત્કાર
 સુધીની) તેનેજ તત્ત્વદર્શિઓ સહજ સમાધિ કહે છે ॥૨૫॥ સહજસમાધિ
 નિષ્ઠ યોગી પ્રારબ્ધશેયે કરેલા વપુએ યુક્ત છે તોપણ સદા સાક્ષિની પેઠેજ
 વર્તે છે, દૈહિક કર્મોથી લેપાતો નથી, કેમતો આત્યતિક લયસ્થિતિને
 પામેલો છે, (જે પ્રતિદિન સુપુસિમા પરબ્રહ્મવિષે લયને પામે છે તે પૂર્વની
 પેઠે વાસનાઓ સાથે ફરી બહાર આવે છે, આ યોગીતો પરબ્રહ્મમા લીન
 થતા, પ્રારબ્ધકાર્ય ગુણમય વપુ સ્વગુણાનુગુણ વર્તે છે તોપણ તે પરબ્રહ્મ
 થકી 'આ હું અમુક છું' એવા અભિમાનથી ફરી બહાર આવતો નથી
 કિંતુ બ્રહ્મમા લીન થયો તે લીન થયો~) માટે તે આ યોગી નિત્ય ઉન્નિદ્રજ
 છે-નિદ્રારહિતજ છે, નિદ્રાજ અજ્ઞાન છે, 'આ હું અમુક છું અને આ
 અમુક છે' આવી બુદ્ધિજ અજ્ઞાન છે, આ અજ્ઞાનનિદ્રામાજ વિવિધ સ્વાપ્ન
 પુનઃજનાદિકને જુવે છે, સતત બ્રહ્મજ્યોતિમા વિલીન થએલા, સતત
 સ્વપ્રકાશક અવલાસવાળા આ યોગીને તેવી અજ્ઞાનનિદ્રા નથી, માટે આ
 સતત ઉન્નિદ્ર-નિદ્રારહિતજ છે ॥૨૬॥ તે આ શૂન્યકસંજિત પ્રાણાયામ સર્વ
 લોકસાધ્ય નથી, એક જન્મમા કરેલા પુણ્યસચયોવડે પણ એનો લાભ

સચ્ચયૈઃ પુણ્યકર્મણામ્ । અશેષવાસનાહીનં यस્ય ચિત્તં તુ જાયતે ॥૨૮॥ તસ્ય સત્સદ્ગતચ્છાસ્ત્રે વિનાપિ શૂન્યકસ્થિતિઃ । વાસુદેય-
સ્યૈવ સાક્ષાદિચ્છયા જાયતે મુને ! ॥૨૯॥ સદ્દાત્મનો પ્રણયૈર્કયં વા-
લ્યેऽપ્યનુભવત્યસૌ । આર્ષમેષુ યથા પૂર્વં નવયોગેશ્વરાસ્તથા ॥૩૦॥
કવિર્હરિરન્તરિક્ષઃ પ્રવુદ્ધઃ પિપ્પલાયનઃ । આવિહોત્રોઽથ દ્રુમિલ-
શ્ચમસઃ કરભાજનઃ ॥૩૧॥ પુત્રા ઋષભદેવસ્ય નવૈતે યોગવિત્તમાઃ ।
સિદ્ધા ચમૂર્ચ્યાલ્યેऽપિ પ્રાપ્તવ્રહ્માત્મદર્શનાઃ ॥૩૨॥ તથાપિધાક્ષયે
કેચિત્તેઽધુનાપ્યત્ર ભૂતલે । નારાયણેચ્છયાઽકસ્માલભન્તે તાદર્શી
સ્થિતિમ્ ॥૩૩॥ ચિત્તસ્ય નિર્વાસનતાં વિના શૂન્યકસિદ્ધયે । ઉપાયો-
ઽન્યસ્તુ નાસ્ત્યેવ કશ્ચિદપ્યત્ર સન્મતે ! ॥૩૪॥ સ નિર્વાસનચિત્તસ્ય
હૃદયે પ્રાણસંયમઃ । જાયતે સદ્સૈવાપિ પૂરકાઘાઃ ક્રિયા વિના

થતો નથી ॥૨૭॥ હે મુને ! અનેક જન્મોમાં સંપાદન કરેલા પુણ્યસંચયોએ
કરીને જેનું ચિત્ત અશેષવાસનાએ વિહીન થાય છે તેનેજ આ શૂન્યકસ્થિતિ
સત્સંગ સમ્પ્રજ્ઞાસ્વાભ્યાસ વિગેરે વિનાપણુ સાક્ષાત્ ભગવાન્ વાસુદેવની કૃપા-
થીજ થાય છે ॥૨૮-૨૯॥ આવી દશાને પામેલો યોગી બાહ્યમાંખણુ પૂર્વ
ઋષભદેવના પુત્રો મધ્યે નવ યોગેશ્વરોજ જેમ એમ અક્ષરબ્રહ્મની સાથે
આત્માનું ઐક્ય અનુભવે છે (બ્રહ્માત્મક સ્વાત્માનાજ એક સાક્ષાત્કારમાં
નિષ્ઠાવાળો થાય છે) ॥૩૦॥ કયા તે ઋષભદેવપુત્ર નવ યોગેશ્વરો ? સાંભળો,
કવિ હરિ અંતરિક્ષ પ્રવુદ્ધ પિપ્પલાયન આવિહોત્ર દ્રુમિલ ચમસ કરભાજન,
આ નવ છે, તે નવ આ યોગેશ્વરો બાહ્યમાંખણુ બ્રહ્મસાક્ષાત્કારને પામીને
યોગવિત્તમ સિદ્ધો (નિષ્પન્નયોગવાળા) થયા હતા ॥૩૧-૩૨॥ આ યોગ-
સિદ્ધિનું સત્યાદિયુગવિશેષ કારણુ નથી, ભૂતજમાં હ્રમણાં કળિમાંખણુ જે
કોઈ તેવા હોય તે ભગવાનની ઇચ્છાથી અકસ્માત્ તેવી સ્થિતિને પામે છે
॥૩૩॥ હે સન્મતે ! શૂન્યક પ્રાણ્યાયામની સિદ્ધિમોટે વાસનાવિનાશજ રેતુ
છે, ચિત્તની નિર્વાસનતા વિના જીજ્ઞે કોઈપણુ ઉપાયતો આ લોકમાં નથીજ
॥૩૪॥ સમસ્ત વાસનાએ વર્જીત ચિત્તવાળા પુરૂષના દૃઢ્યમાં પુરકરેચકાદિ
પ્રાણ્યાયામની અભ્યાસક્રિયા વિનાપણુ સ્વતઃ તે શૂન્યક પ્રાણ્યાયામ સ્વયં

॥૩૫॥ इति ते प्राणसंरोधो मया सङ्कीर्तितो मुने !। यः सामान्य-
विशेषाभ्यां प्रोक्तो योगविशारदैः ॥३६॥ यः प्राणसंयमनमभ्यस-
तीह सिद्धयोगोपदर्शितपथेन पुमांस्तु धीरः । तस्यातिचञ्चल-
मपि प्रशमं समेति मोक्षोन्मुखैकरिपुराशु मनोऽपि नूनम् ॥३७॥
इति श्रीतत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे योगोपदेशे शून्य-
कप्राणायामलक्षणनिरूपणनामाऽष्टपद्याशतमोऽध्यायः ॥५८॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—પુંસા સિસાધયિયતા પ્રાણાયામસિદ્ધા-
જ્ઞતા । જ્ઞેયાનિ નાસાનિઃશ્વાસે પદ્મ તત્ત્વાનિ સવેયા ॥૧॥ રૂઢાયાં
પિદ્ગલાયાં વા સુપુમ્ણાયાં ચ યોગિના । વહન્ત્યાં યદ્ય કર્તવ્યં જ્ઞેયં
તદપિ તત્ત્વતઃ ॥૨॥ સૌરાંધ્યાન્દ્રાંધ્ય તિથ્યાદીનપિ જ્ઞાત્વા યથા-
સિદ્ધ થાય છે ॥૩૫॥ હે મુને ! આ પ્રાણસંયમપ્રકાર ને સામાન્યવિશેષ-
પણે યોગનિષ્ણાતોએ કહ્યો છે તે મેં આ પ્રકારે તમારી આગળ નિરૂપણ
કર્યો. તેમાં પુરક હુંલક રચકપણે સામાન્ય જાણુવો અને શૂન્યકપણે વિશેષ
જાણુવો ॥૩૬॥ હે મુને ! લોકમાં ને પુરૂષ ધૈર્યયુક્ત થઇને, સિદ્ધ યોગિ-
ઓએ પ્રદર્શવેલી રીતિને અનુસારે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરે છે તેનું મન
જલે પ્રકૃતિથી અતિચંચળ હોઇને મોક્ષોન્મુખ જનોનું અનન્યશત્રુ હોય તો
પણ ઝટ નિશ્ચળ બાવને પામી જાય છે, એમાં સંશય નથી ॥૩૭॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે શૂન્યકપ્રાણાયામ-
લક્ષણનિરૂપણનામાઽષ્ટપંચાશતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૮॥

અધ્યાય ૫૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે મુને ! પ્રાણાયામને સાધવા પ્રવર્તેલા પુરૂષે
પ્રથમ - નાસિકાનિઃશ્વાસમાં પૃથિવ્યાહિ પાંચ તત્ત્વો તત્ત્વથી સર્વથા જાણવાં
॥૧॥ વળી ઘડા પિંગળા અને સુપુમ્ણા નાડી વહેતી હોય ત્યારે યોગિએ ને
કર્તવ્ય છે તેપણ તત્ત્વથી જાણવું ॥૨॥ સૂર્યસંઘન્ધી અને ચંદ્રસંઘન્ધી તિથિ-

૧ આ અધ્યાયમાં યોગમાં પ્રવર્તેલા જને નિઃશ્વાસમાં જાણવા ચોથા તત્ત્વ-
સ્થિતિક્રમનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ગમમ્ । વિદધીત યથાકાલં યોગકૃત્સકલાઃ ક્રિયાઃ ॥૩॥ વિસ્તૃતં
 સર્વમેતદ્ધિ વર્તતે સ્વરશાસને । બ્રુવે તત્સારમારુપ્ય સાધકાનાં
 હિતાય ચ ॥૪॥ તત્ર પીતં ચતુષ્કોણં દ્વેયં તત્ત્વં તુ પાર્થિવમ્ ।
 શ્વાસસ્તદા મધ્યગતિર્ભવેદ્ય દ્વાદશાઙ્ગુલઃ ॥૫॥ તદા સ્થિરઃ સ્વભાવઃ
 સ્યાદયં ચ સુરમૌ રુચિઃ । પીતવર્ણપદાર્થાનાં સદ્ગુણધ્ય ભવેદ્બુદ્ધિ
 ॥૬॥ ઇવંવિધે ધરાતત્ત્વે વર્તમાને તુ યોગિના । સ્થિરકાર્યાણિ
 કાર્યાણિ સ્થોચિતાન્યેવ નેતરત્ ॥૭॥ વારિતત્ત્વં ભવેદ્દ્યેતમર્ધચ-
 ન્દ્રસમારુતિ । અધોગતિસ્તદા શ્વાસઃ પોઢશાઙ્ગુલમાયતઃ ॥૮॥
 તદા સ્વભાવે ચાશ્ચલ્યં રસેદાચિન્તનં હૃદિ । ભવેદ્દ્યેતપદાર્થાનાં
 શાન્તિકર્માગ્ર ચાચરેત્ ॥૯॥ તેજસ્તત્ત્વં ભવેદ્દ્યેત્ત્રિકોણં મરુતો
 ગતિઃ । ચતુરઙ્ગુલમૂર્ધ્વા ચ સ્વભાવે તીક્ષ્ણતા તદા ॥૧૦॥ રૂપે

પદ્યવાસદિ ભેદપણુ જાણવો આ સર્વ યોગસાધકે યથાશાસ્ત્ર જાણીને યથા
 કાળ સમય ક્રિયાઓ કરવી ॥૩॥ આ સર્વ જાળત સ્વરશાસ્ત્રમા વિસ્તારથી
 કહી છે, તેનો સાર સ્વીકારીને સાધકોના હિતમાટે તત્ત્વજ્ઞાનાદિક હવે કહું
 છું ॥૪॥ તે પાંચ તત્ત્વો મધ્યે પૃથ્વીતત્ત્વ પીતવર્ણવાળુ અને ચતુષ્કોણુ
 જાણુવું. તે આ પૃથ્વીતત્ત્વને જ્યારે શ્વાસ વહેછે તે સમયે શ્વાસ મધ્ય-
 ગતિવાળો થાય-ઉચે કે નીચે ન જાય, કિંતુ મધ્યેજ રહે અને જાર આગળ
 દીર્ઘગતિવાળો થાય ત્યારે યોગિનો સ્વભાવ સ્થિર થાય, સુગન્ધ પદાર્થમા
 રૂચિ થાય અને હૃદયમા પીતવર્ણુ પદાર્થોનો સંકટપ થાય, આવું પૃથ્વીતત્ત્વ
 નાસાને શ્વાસમા વહેતુ હોય ત્યારે યોગમા પ્રવર્તેલો પુરૂષ સ્થોચિત સ્થિરજ
 કાર્યોને કરે, તે થકી અન્ય કર્મને ન કરે ॥૫-૭॥ જળતત્ત્વ ચેતવર્ણુ અને
 અર્ધચંદ્રાકૃતિ જાણુવું જ્યારે તે આ જળતત્ત્વને શ્વાસ વહેછે ત્યારે શ્વાસ
 અધોગતિવાળો અને સોળ આગળપર્યંત લાખી ગતિવાળો થાય ત્યારે ચંચળ
 સ્વભાવતા થાય, રસમા રૂચિ થાય અને હૃદયમા ચેત પદાર્થોનો સંકટપ
 થાય આ સમયે શાંતિકર્મને કરે ॥૮-૯॥ તેજતત્ત્વ રક્તવર્ણુ અને ત્રિકોણુ
 જાણુવું. જ્યારે તેજતત્ત્વને શ્વાસ વહેછે ત્યારે શ્વાસ ઊર્ધ્વ ગતિવાળો થાય,
 તે ગતિ ચાર આગળ પરિમિત જાણુવી તે સમયે સ્વભાવ તીક્ષ્ણ થાય,

રુચિશ્ચ શોણાર્થચિન્તનં હૃદયે ભવેત્ । તદા તીક્ષ્ણં કર્મં યત્તયોગી
 સ્વસ્યોચિતં ચરેત્ ॥૧૧॥ વાયુતત્ત્વં દરિદ્રર્ણં વર્તુલં ચ ગતિસ્તદા ।
 શ્વાસસ્યાષ્ટાઙ્ગુલં તિર્યક્સ્યાત્સ્વભાવોઽતિચઞ્ચલઃ ॥૧૨॥ પ્રીતિઃ
 સ્પર્શસુખેઽથ સ્યાદ્દરિદ્યસ્ય માનસે । સદ્કલ્પસ્તત્ર કુર્વોત ચરક-
 મ્માણિ યોગઋત્ ॥૧૩॥ આકાશતત્ત્વં દયામં સ્યાદ્વિન્દુવદ્ધ તદા
 ગતિઃ । એકાઙ્ગુલં સર્વેતશ્ચ ભવેચ્છ્વાસસ્ય યોગિનઃ ॥૧૪॥ સ્વમાવે
 શૂન્યતા શબ્દે રુચિઃ સદ્કલ્પહીનતા । ભવેત્તદા તુ કર્તવ્યં યોગિ-
 નાત્મવિચિન્તનમ્ ॥૧૫॥ શ્રેષ્ઠ આયેઽન્તિમે તત્ત્વે પ્રાણાયામોઽથ
 મધ્યમઃ । દ્વિતીયે ચ તૃતીયેઽપિ કનિષ્ઠસ્તુ તુરીયકે ॥૧૬॥ રૂઢા-
 યામમ્બુતત્ત્વે ચ વહત્યેવ પિબેદપઃ । પિન્ગલાયામગ્નિતત્ત્વે ભુક્તિ

રૂપવિષયમાં રૂચિ થાય અને હૃદયમાં રક્તવર્ણુ પદાર્થોનો સંકલ્પ થાય
 ત્યારે યોગી પોતાને સમુચિત બે તીક્ષ્ણ કાર્ય તેને કરે ॥૧૦-૧૧॥ વાયુ-
 તત્ત્વ નીલવર્ણુ અને વર્તુળ (ગોળ) બાણુવું. આ વાયુતત્ત્વને જ્યારે શ્વાસ
 વહેછે ત્યારે તેની ગતિ દુટિલ થાય અને આઠ આંગળ થાય ત્યારે સ્વભાવ
 અતિચયળ થાય. ત્યારે સ્પર્શસુખમાં પ્રીતિ થાય, નીલવર્ણુ વસ્તુનો મનમાં
 સંકલ્પ થાય તે સમયે યોગી સ્વસમુચિત ચરકમ્ (જલદી કરવાની
 ક્રિયાઓ) ને કરે ॥૧૨-૧૩॥ આકાશતત્ત્વ ગ્યામ અને બિન્દુસમાનાકૃતિ
 બાણુવું. જ્યારે તે આ આકાશતત્ત્વને શ્વાસ વહેછે ત્યારે યોગિના શ્વાસની ગતિ
 સર્વતઃ (ચોમેર) થાય અને એક આંગળમાત્ર દીર્ઘ થાય ત્યારે તે યોગિનો
 શૂન્યતાસ્વભાવ થાય, શબ્દસુખમાં રૂચિ થાય અને મનમાં પદાર્થમાત્રના
 સંકલ્પે રહિતતા થાય ત્યારેતો યોગિએ આત્મચિન્તન કરવું ॥૧૪-૧૫॥
 આરીતે શ્વાસગત તત્ત્વના વહનભેદને અનુસારે તે તે કર્મમાં પ્રયત્ન કરવો
 તેમાં પૃથ્વીતત્ત્વના વહનસમયે અને આકાશતત્ત્વના વહનસમયે કરાતો
 પ્રાણાયામ શ્રેષ્ઠ માન્યો છે, જળતત્ત્વના વહનસમયે અને તેજતત્ત્વના વહન
 સમયે સધાતો પ્રાણાયામ મધ્યમ માન્યો છે અને વાયુતત્ત્વના વહનસમયે
 કરાતો પ્રાણાયામ તો કનિષ્ઠ કહ્યો છે ॥૧૬॥ ઇડા નાડીમાં જળતત્ત્વ વહેતું
 હોય ત્યારેજ જળ પીવે, જ્યારે પિંગળામાં તેજતત્ત્વ વહેતું હોય ત્યારેજ

ચોત્સર્ગમાચરેત્ ॥૧૭॥ સુપુમ્ણાયાં હરેર્ધ્યાનં કુર્યાદ્વા પ્રાણસંય-
મમ્ । અન્યત્કિશ્ચિન્ન કુર્વોત સ્થિર કર્માથવા ચલમ્ ॥૧૮॥ દિવા
ચ બાહ્યેચ્ચાન્દ્રીં નાડીં સૌરીં તથા નિશ્ચિ । કર્તવ્યે ત્વમ્બુપાનાદૌ
તાવત્તા વિપરીતયેત્ ॥૧૯॥ જ્ઞેયચ્ચાન્દ્રઃ સિતઃ પક્ષઃ કૃષ્ણ-
સૌરોઽથ યોગિના । સૌમ્યશુક્રેન્દુગુરવો વારાશ્ચેન્દોઃ પરે રવેઃ
॥૨૦॥ શુક્લપ્રતિપદોઽમાન્તં ત્રીણિ ત્રીણિ દિનાનિ ચ । જ્ઞાતવ્યાનિ
ક્રમેણૈવ ચન્દ્રસ્ય ચ રવેઃ પુનઃ ॥૨૧॥ ચાન્દ્ર્યાં નાડ્યાં વિધોઃ
પક્ષતિથિવારસમાગમે । સૌર્યા તથૈવ સૂર્યસ્ય સર્વં કાર્યં હિ સિદ્ધયતિ
॥૨૨॥ પ્તેપાં મિશ્રતાયાં તુ કૃતારમ્ભસ્ય કર્મણઃ । મનોભિલપિતં

લોજન અને મળોત્સર્ગ કર્મને કરે, જ્યારેતો સુપુમ્ણા નાડી વહેતી હોય
ત્યારે ભગવાનનુ ધ્યાન અને પ્રાણાયામને કરે બીજી સ્થિર કર્મ કે અળ
કર્મ કિંચિત્પણ ન કરે ॥૧૭-૧૮॥ દિવસે ચંદ્રસખન્ધી નાડી ધડાને
ચલાવે (દિવસે ચંદ્રનાડી જેમ ચાલે તેમ યલથી અભ્યાસ કરવો) શનિએ
તો સૂર્યસખન્ધીજ નાડી પિંગળાને ચલાવે જળપાનાદિસમયે તો તે નાડીને
ઉક્ત પ્રકારથી વિપરીતપણે ચલાવે ॥૧૯॥ યોગિએ શુકલપક્ષ ચંદ્રનો
સમજવો અને કૃષ્ણપક્ષ સૂર્યનો સમજવો, એરીતે શુકલકૃષ્ણનો આદત્વ
સૌરત્વ લેદ જાણવો તથા બુધવાર શુક્રવાર સોમવાર અને શુક્રવાર ચંદ્રના
જાણવા, બીજા રવિવાર શનિવાર મંગળવાર સૂર્યના જાણવા ॥૨૦॥ શુક્લ
પ્રતિપદાને આરભીને અમાવાસ્યાપર્યંત ત્રણ ત્રણ દિવસો-પ્રતિપદા દ્વિતીયા
તૃતીયા એમ ત્રણ દિનો, ચતુર્થી પચમી ષષ્ઠી એમ ત્રણ દિનો, આવા ક્રમ-
થીજ ત્રણ ત્રણ દિનો અનુક્રમે ચંદ્રના અને પછી સૂર્યના સમજવા ॥૨૧॥
ચંદ્રનાડી ધડા ચાલતા તેને ઉક્ત પ્રકારે ચંદ્રપક્ષ ચંદ્રતિથિ અને ચંદ્રવારનો
સંયોગ થાય તો કરાતું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તથા સૂર્યનાડી પિંગળા
ચાલતા તેને સૂર્યપક્ષ સૂર્યતિથિ અને સૂર્યવારનો સમાગમ થાય તો કરાતું
સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ॥૨૨॥ આ આદ્રસૌરનાડી પક્ષ તિથિ-વારોના પર-
સ્પર મિશ્રભાવસમયે કરાતું કર્મ જલદી મનોભિલપિત ફળસિદ્ધિને

તૂર્ણ ફલં નૈવ હિ જાયતે ॥૨૩॥ इति तत्त्वादिरूपाणि तुभ्यं
 सहेपतो मया । प्रोक्तानि तानि जानीयाद्योगकृत्स्वार्थसिद्धये
 ॥२४॥ एतत्तत्त्वादिविज्ञानं पूर्वोक्तनियमस्थितेः । भवेद्योगकृतः
 सर्वं नतु तद्वाह्यवर्तिनः ॥२५॥ कुपथ्यभोजी बह्वाशी प्रमादी
 व्यसनी सरट् । बहुभापी दिवास्वापी कामी चैतन्न बुध्यते ॥२६॥
 प्राणायामप्रसङ्गेन तत्त्वाद्येतन्निरूपितम् । यज્ઞાનિનાડ્યસ્ય સિ-
 દ્ધિરસિદ્ધિશ્ચ હૃદીક્યતે ॥૨૭॥ અઙ્ગાનિ ચત્વારિ મયા સુબુદ્ધે !
 યોગસ્ય તુભ્યં સ્ફુટલક્ષણાનિ । નિરૂપિતાનીત્યમથાપરાણિ ફલે.
 સહાનુક્રમતો વદામિ ॥૨૮॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
 पञ्चमप्रकरणे योगोपदेशे तत्त्वादिविज्ञाननिरूपणनामैकोनपष्ठितमोऽध्याय ॥५१॥

યામનુજ નથી ॥૨૩॥ હે મુને ! આ પ્રકારે તત્ત્વાદિકનાં સ્વરૂપો મેં સક્ષે-
 પમા તમને કહ્યાં તે તત્ત્વો યોગમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષે સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે અવશ્ય
 જાણવા ॥૨૪॥ આ સર્વ તત્ત્વાદિવિજ્ઞાન સર્વને મુલજ નથી, જેતો પૂર્વોક્ત
 નિયમોને નહિ ઉલ્લંઘીને યોગમાં પ્રવર્તે તેજ યોગિને સિદ્ધ થાય, પણ તેને
 ઉલ્લંઘીને વર્તનારાને નજ સિદ્ધ થાય ॥૨૫॥ જે કુપથ્યભોજનશીલ હોય,
 જે અતુભોજનશીલ હોય, જે પ્રમાદી હોય, જે દૂતાદિવ્યસનપ્રકૃતિ હોય,
 જે ક્રોધાભિભૂત હોય, જે અહુભાપણુસ્વભાવ હોય, જે દિવાનિદ્રાશીલ
 હોય, જે કામી હોય, તે આ સર્વે આ તત્ત્વાદિકની ગતિને જાણવામાટે
 સમર્થ થતા નથી ॥૨૬॥ પ્રાણાયામનિરૂપણના પ્રસંગથી આ તત્ત્વાદિકનું
 નિરૂપણ કર્યું. જે જન આ તત્ત્વાદિકને તત્ત્વથી જાણે છે તે આરભેલા
 કાર્યની ભાવી સિદ્ધિ અસિદ્ધિને સ્વયં સ્વમનમાં સમ્યક્ જાણવા શક્ય થાય
 છે ॥૨૭॥ હે મુખુદ્ધે ! આ પ્રકારે મેં યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામરૂપ ચાર
 યોગાગોનું લક્ષણથી સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યું હવે બીજાપણુ પ્રલાહારાદિ અગોનું
 રૂપ સાથે અનુક્રમે નિરૂપણ કરૂ છું ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને
 ..પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે તત્ત્વાદિજ્ઞાનનિરૂપણનામૈકોન-
 પષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સ્વસ્થેભ્યો વિપયેભ્યો યત્સમાર્કર્ષણમાત્મ-
નિ । ઇન્દ્રિયાણાં તુ સર્વેષાં સ પ્રત્યાહાર ઉચ્યતે ॥૧॥ ઇન્દ્રિયાણાં
પારતન્ત્ર્યાદ્વિમુક્તિર્યોગિનસ્તિવતિ । પ્રત્યાહારસ્ય કથિતં ફલં
યોગવિશારદૈઃ ॥૨॥ આધારાદિપુ ચક્રેષુ પ્રાણસ્ય મનસા સહ ।
હૃદિ વા ભગવન્મૂર્તૌ ધારણં ધારણોચ્યતે ॥૩॥ ધ્યાનસિદ્ધિર્ધાર-
ણાયાઃ ફલં સદ્ધિર્નિગચતે । તચ ધ્યાનં પ્રવક્ષ્યામિ યોગસ્યાહ્નં હિ

અધ્યાય ૬૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને! શ્રોત્રાદિ સર્વ ઇન્દ્રિયોનું શબ્દાદિ
પોતપોતાના વિપયોથકી આત્મામાં ને સમાર્કર્ષણ (ખેંચી લાવવું) તે
પ્રત્યાહાર કહ્યો છે. યદ્યપિ આત્મામાં શ્રવણાદિકની ગતિ નથી, તથાપિ
આત્મસન્મુખ મનનું આનુગુણ્ય ને તેના અવિરોધથી વર્તનમાત્ર તેને લીધે
'આત્મામાં સમાર્કર્ષણ' એમ કહે છે. અર્થાત્ વિપયોથકી નિવર્તનમાત્ર તે
લાણું. તેવું પાતાંજળસૂત્ર છે—'સ્વસ્થવિપયાસમ્પ્રયોગે ચિત્તસ્વરૂપાનુકાર
હવેન્દ્રિયાણાં પ્રત્યાહારઃ' ઇતિ ॥૧॥ તેણે કરીને યોગી ઇન્દ્રિયોની પરવશતા-
થકી વિમુક્ત થાય છે, ઇન્દ્રિયોની અહીંતહી ને વ્યાસક્તિ તેની નિવૃત્તિ
થતાં નિશ્ચળતા થાય છે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયસોલથકી વિમુક્ત થાય છે. તે આ
પ્રત્યાહારનું ફળ યોગનિષ્ણાતોએ કહ્યું છે. તેવું સૂત્ર છે—'તત્ત પરમાવદ્યતે-
ન્દ્રિયાણામ્' ઇતિ ॥૨॥ એરીતે યોગમાં અહિરંગો કહ્યાં. હવે અતરંગોને
કહું છું. આધારાદિ ચક્રોમાં કિંવા હૃદયવિષે ભગવન્મૂર્તિમાં પ્રાણસહિત
મનનું ને ધારણુ-સ્થિરીકરણુ તે ધારણા કહી છે. તેવું સૂત્ર છે—'દેશવન્ધ-
ચિત્તસ્ય ધારણા' ઇતિ. આધારાદિ ચક્રો અને તેનાં સ્થાનો હઠપ્રદીપિકામાં
કહ્યાં છે—'મૂલાધારં સ્વાધિષ્ઠાનં મણિપૂરમનાહતમ્ । વિશુદિરાજા ચૈતાનિ
પદ્મચક્રાણિ શુભાનિ તુ ॥ મૂલાધારં ગુદે વિદ્યાત્સ્વાધિષ્ઠાનં તુ લિઙ્ગકે । મણિ-
પૂરં નાભિગત્ હૃદયેઽનાહતં સ્થિતમ્ । વિશુદિચક્રં કણ્ઠસ્થમાજ્ઞાચક્રં મુલો-
ઽન્તરે ॥' ઇતિ ॥૩॥ ધ્યાનસિદ્ધિ ધારણાનું ફળ યોગીઓએ કહ્યું છે. હવે

૧ આ અધ્યાયમાં પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિનુજ લક્ષણ કહ્યું છે

સત્તમમ્ ॥૪॥ પઢક્રામ્યાસતઃ ક્ષીણકર્મદોષે સ્વમાનસે । યોગિના
 સાધનીયં તદ્દગવત્પ્રેમવૃદ્ધિકૃત્ ॥૫॥ અસ્તિ નામિદ્વદે પદ્મમ-
 ણ્પત્રમધોમુખમ્ । કદલીકોશસદ્દાશં દ્વાદશાઙ્ગુલનાલકમ્ ॥૬॥
 પ્રણવધ્વનિમિસ્તસિન્ફુલ્લે ચોર્ધ્વમુચીકૃતે । તેજોવિમ્બે વાસુદેવ-
 ચિન્તનં ધ્યાનમુચ્યતે ॥૭॥ ભાસ્વત્કોટિસમપ્રમં સુવદનં સત્પદ્મ-
 પત્રેક્ષણં કણ્ઠે કૌસ્તુમરાજિતં ચ મુરલીં સન્નાદયન્તં રસાત્ ।
 સર્વાલકૃતિભૂષણં સુમુકુટં કર્ણોલ્લસત્કુણ્ડલં ધ્યાયેદીર્ઘમુજં ચ
 પીતવસનં શ્રીવાસુદેવં હૃદિ ॥૮॥ માતં મૌક્તિકપુષ્પહારતતિ-
 મિર્મકાર્પિતાભિર્ગલે હૈમં વિશ્રતમુજ્જ્વલં ચ રુચિર સદ્રહસૂત્રં
 પ્રમુમ્ । તં ધ્યાયંશ્ચરણામ્બુજાદિપુ મનશ્ચાઙ્ગેપુ સન્ધારયેત્પ્રત્યેકં

યોગનું સાતમું અંગ જે ધ્યાન તે કહ્યું છે ॥૪॥ ઉક્ત યમ-નિયમ-આસન-
 પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધારણાપર્યંત અનુષ્ઠાન કરેલાં છ સાધનોએ કરીને
 આતઃકરણને મલિન કરનારા કર્મદોષો પ્રક્ષય પામતાં યોગિએ ભગવાનમા
 પ્રેમને વધારનારૂં તે ધ્યાન સાધવું ॥૫॥ ધ્યાનનું સ્થાન કહેવાપૂર્વક તેનું
 સ્વરૂપ કહેછે-કેળના ડોડા જેવું, આર આંગળ નાળવાળુ, અષ્ટદળ અધોમુખ
 કમળ (નાલિકદંથકી ઉદ્ભવેલું) નાલિકદંમાં વર્તે છે. પ્રણવધ્વનિઓએ
 વિકાસ પમાડીને ઊર્ધ્વમુખ કરેલા તે પદ્મમાં તેજોમંડળમધ્યવર્તી વાસુદેવનું
 વિચિત્રન કરે, તે આ વિચિત્રન ધ્યાન કહ્યું છે ॥૬-૭॥ હવે ધ્યેય શ્રીવાસુ-
 દેવનું સ્વરૂપ કહેછે-સૂર્યકોટિસદૃશ પ્રભાવાળા, પ્રસન્ન મુખારવિંદવાળા,
 કમળદળતુલ્ય લોચનવાળા, કૌસ્તુભમણિથી સમલકૃત કંઠપ્રદેશવાળા, મધુર
 મુરલીવાદનમાં બહુ રસિક, સમસ્ત આભરણોવડે સમલકૃત, મુકુટવડે
 ઉજ્જવળ મસ્તકવાળા, મકરાકાર કુંડળથી અલંકૃત દિવ્ય કર્ણવાળા, બહુ
 પર્યંત લાંબા સ્થૂળ બાહુવાળા, પીતાંબરને ધારી રહેલા, ગળામાં લક્ષ્મી
 અપેલા મુક્રાહારો અને પુષ્પહારોની પંક્તિઓવડે બહુ શોભાયમાન, સુવર્ણ-
 મય સમુજ્જવળ સુંદર યજ્ઞોપવીતથી સમલકૃત ખલાવાળા, એવા પ્રભુ
 શ્રીવાસુદેવનું મનમાં પરમ પ્રીતિપૂર્વક દૃઢમતિ સુસ્થિર યોગી ધ્યાન કરે
 અને ચરણકમળાદિ મસ્તકાંત અંગોમાં પ્રત્યેકને પૃથક્ પૃથક્ મનથી બહુ

તુ પૃથક્પૃથક્દંભતિયોંગી ચિરં સુસ્થિરઃ ॥૯॥ અવતારા ભગવતો
 વાસુદેવસ્ય યેઽભવન્ । તેષ્વન્યતમમવ્યગ્રો ધ્યાયેદ્વા યોગસાધકઃ
 ॥૧૦॥ પ્રતિમાં ચા યથાદૃષ્ટાં ધ્યાયેદ્ભગવતોઽન્વહમ્ । યત્કિન્ચિ-
 દ્ધરિસમ્બન્ધિ વસ્તુ તદ્ધ્યેયમુચ્યતે ॥૧૧॥ ધ્યાનમભ્યસતો નિત્ય-
 મિત્યં વૈ યોગિનોઽચિરાત્ । પ્રેમા વિવર્ધતે વિષ્ણૌ ભક્તાનામતિ-
 વાન્નિહતઃ ॥૧૨॥ ધ્યાનસ્થાનાનિ દેહેઽસ્મિન્વિશેષોઽસ્તીતિ તં શ્રણુ ॥૧૩॥
 તેજોમણ્ડલકે તસ્મિન્ધ્યાતા યોગી યદેક્ષતે । ભગવન્તં વાસુ-
 દેવં સર્વદેવાધિદૈવતમ્ ॥૧૪॥ તદૈવ નાહ્યઃ સકલાઃ સહુચન્ત્ય-
 સુમિઃ સહ । નિરોધં મનસશ્ચાસૌ ધ્યેયે સપદિ વિન્દતે ॥૧૫॥
 ધ્યાયન્તિ યોગિનો નિત્યમત एव समाहिताः । ભગવન્તં નામિપદે
 તદ્વિદઃ શીઘ્રસિદ્ધિદે ॥૧૬॥ ધ્યાયન્તં ભગવન્મૂર્તિં ભક્તં વિદ્વાશ્ચ-

કાળપર્યંત ચિંતન કરે ॥૮-૯॥ અથવા તે આ ભગવાન્ વાસુદેવના અવ-
 તારો જે રામકૃષ્ણાદિક તેમાંથી એક અવતારનું અવ્યય મનથી યોગસાધક
 ધ્યાન કરે અથવા ભગવાન્ વાસુદેવની યથાદૃષ્ટ અભિમત અર્ચામૂર્તિનું પ્રતિ-
 દિન ધ્યાન કરે. તથા તે ભગવાનના સંબન્ધને પામેલું જે દિવ્ય અસ્ત્ર વસ્ત્ર
 વિભૂષણ વિગેરે યત્કિંચિત્ વસ્તુ તેનું પણ ધ્યાન કરે ॥૧૦-૧૧॥ આ
 પ્રકારે પ્રતિદિન ધ્યાનનો અભ્યાસ કરતા યોગિને ભગવાનમાં પ્રીતિ જેલદી
 વૃદ્ધિ પામે છે, જે પરા ભક્તિને યોગિઓ અભિવાંછે છે તે સિદ્ધ થાય છે
 ॥૧૨॥ યદપિ આ દેહમાં યોગિએ ધ્યાન કરવાનાં સ્થાનો અનેક વર્તે છે
 તથાપિ તે મધ્યે આ નાભિકંડમાં કોષપણુ વિશેષ છે તે કહ્યું છું તે સાંભળો
 ॥૧૩॥ આ નાભિકંડમાં રહેલા પદ્મમાં રહેલા તેજોમંડળમધ્યવર્તી ભગવાન
 વાસુદેવ સર્વદેવાધિદેવને ન્યાયે યોગી સાક્ષાત્ કરે છે ત્યારેજ એની
 સમસ્ત નાડીઓ પ્રાણોસાથે સંકોચ પામી જાય છે અને તેથી એનું ચિત્ત
 ઝટ ધ્યેય ભગવાન તે વાસુદેવમાં આત્યંતિક નિરોધને પામી જાય છે
 ॥૧૪-૧૫॥ મારેજ યોગોપાયને જાણનારા, શીઘ્રસિદ્ધિને આકાંક્ષતા યોગિઓ
 નિત્ય સાવધાન થઈને નાભિપદ્મમાં ભગવાન્ વાસુદેવનું ધ્યાન કરે છે ॥૧૬॥

તુર્વિધાઃ । પીડયન્તીતિ તાઙ્ગ્રહાત્વા જયેદ્વિદ્વાનતન્દ્રિતઃ ॥૧૭॥ તત્ર
 ચાદ્યો લયઃ પ્રોક્તો વિક્ષેપસ્તદનન્તરઃ । કપાયાચ્ચસ્તુતીયશ્ચ
 રસાસ્વાદશ્ચતુર્થકઃ ॥૧૮॥ ચિત્તાવસ્થાવિશેષા હિ દોષા જેયા દ્વમે
 વુદ્ધૈઃ । યોગશ્રદ્ધોઽન્યથા યોગી સંસ્કૃતિં યાત્યસંશયમ્ ॥૧૯॥
 લયાત્મવ્યોદયેચિત્તં વિક્ષેપાદ્ય નિવર્તયેત્ । કપાયં ક્ષાલયેદ્બુદ્ધ્યા
 વિરક્ત્યા વર્જયેદ્રસાન્ ॥૨૦॥ ન સિદ્ધ્યત્યન્યથા ધ્યાનં ધ્યાનાભાવે
 કુતઃ સ્થિતિઃ । તાં વિના ચ કુતો મુક્તિર્ધ્યાતા દોષાઙ્ગયેત્તત

ભગવન્મૂર્તિનુ ધ્યાન કરનારા યોગિને આ ચાર પ્રકારના વિદ્યો નહે
 છે, માટે તેને સ્વરૂપથી બાણીને યોગી આળસે રહિત થઈ ઉપાયવડે
 જીતે-તેને વશ વર્તનારો ન થાય ॥૧૭॥ તે વિદ્યોમા પ્રથમનો લય કહ્યો
 છે, બીજો વિક્ષેપ કહ્યો છે, ત્રીજો કપાય કહ્યો છે અને ચોથો રસાસ્વાદ
 કહ્યો છે તે આ લયાદિદોષો ચિત્તની અવસ્થાવિશેષો છે તેમા નિદ્રાને
 ઉન્મુખપણુ તે લય આ તામસ ચિત્તલય ચિત્તનો વૃત્તિવિશેષ છે તેહ
 સૂત્ર છે-‘અભાવપ્રત્યયાલમ્બના વૃત્તિર્નિદ્રા’ ઇતિ કામભોગને ઉન્મુખપણુ
 તે વિક્ષેપ તીવ્ર રાગદ્વેષાદિકને લીધે દુ ખર્ચિતાને ઉન્મુખપણુ તે કપાય
 રસાસ્વાદ પ્રસિદ્ધ છે અથવા યોગબળથી સાક્ષાત્ કરાતા સ્વાદિલોકોના
 સુખાસ્વાદને ઉન્મુખપણુ તે રસાસ્વાદ જે યોગી આ લયાદિ ચાર દોષોને
 જીતે નહિ તે યોગથકી બ્રહ્મ થઈ સંસારને પામે છે એમા સંશય નથી, તો
 અવશ્ય આ દોષોનો જય કરવો ॥૧૮-૧૯॥ હવે સંક્ષેપમાં લયાદિજનના
 સાધનોને કહેછે-તેમા ચિત્તને લયથકી બ્રહ્મલાવે યુક્ત કરે-નિદ્રોન્મુખ
 ચિત્તને બ્રહ્મ કરીને તેથકી નિવૃત્ત કરે. ચિત્તને કામભોગની ઉન્મુખતારૂપ
 વિક્ષેપથકી વિષયદોષદર્શનમૂળક વૈરાગ્યાભ્યાસે કરીને નિવૃત્ત કરે ચિત્તને
 દુ ખાનુચિતનની ઉન્મુખતારૂપ કપાયથકી તત્ત્વસ્વરૂપનિરૂપણે કરીને નિવૃત્ત
 કરે. રસાસ્વાદને વૈરાગ્યાભ્યાસે કરીને જીતે ॥૨૦॥ આ લયાદિ અતરાયોના
 વિજય વિના તો ધ્યાન સિદ્ધ થાય નહિ ધ્યાનના અભાવમા સમાધિ
 સ્થિતિનો પ્રસંગ જ ક્યા છે ? સમાધિસ્થિતિ વિના મુક્તિ ક્યાથી થાય ? માટે
 ધ્યાતા યોગી આ અતરાયોને અવશ્ય જીતે પાતજળમા તો આ અતરાયો

॥૨૧॥ સમાધિમષ્ટમં ચાક્ષ્ણં યોગસ્યાથ વદામિ સઃ । ધ્યાનાભ્યા-
સવિવૃદ્ધેન પ્રેમ્ણા સ્યાન્મનસો હરૌ ॥૨૨॥ પૈકૈકાવયવસ્યોક્તં પૃથ-
ગ્યચિન્તનં હરેઃ । તત્તથા ન પ્રકુર્વાત સર્વો મૂર્તે વિચિન્તયેત્
॥૨૩॥ નૈરન્તર્યેણ યન્મૂર્તેઃ સર્વસ્યાશ્ચિન્તનં હરેઃ । સ સમાધિરિતિ
પ્રોક્તો યોગાક્ષ્ણં યોગવિત્તમૈઃ ॥૨૪॥ ધ્યેયાકારમનોવૃત્તિપ્રવાહઃ
સુચિરં તુ યઃ । સંપ્રજ્ઞાતનામાક્ષી સમાધિઃ કથ્યતે વુધૈઃ ॥૨૫॥
ધ્યાનેઽક્ષે ચાક્ષિણિ તથા સમાધૌ સૂક્ષ્મયા દશા । વિશેષસ્ત્વવગ-
ન્તદ્વ્યઃ પક્ષાપકત્વમેદતઃ ॥૨૬॥ યથા વેદમધીયાનોઽધીતવેદશ્ચ

પ્રકાશાતરે પ્રદર્શાયા છે-‘વ્યાધિસ્ત્યાનસંશયપ્રમાદાલસ્યાવિરતિઆન્તિદર્શના-
લન્ધભૂમિકાત્વાનવસ્થિતત્વાનિ’ ઇતિ. આ દોષોની અનર્થહેતુતા પણ કહી
છે-‘દુઃસ્વદૌર્મનસ્યાદ્ધમેજયત્વશ્વાસપ્રશ્વાસા વિક્ષેપસહભુવઃ’ ઇતિ. આનો
અર્થતો વૃત્તિથડી બાણુવો ॥૨૧॥

હવે યોગનુ આઠમું અંગ જે સમાધિ તેનું નિરૂપણ કરૂં છું. લગવાનમાં
ધ્યાનાભ્યાસના અતિશયથી સમુદ્ભવેલા પ્રેમપ્રકર્ષથી (મનના લયથી)
સમાધિ થાય ॥૨૨॥ ધ્યાનસમયે જે પૃથક્ લગવાનના ચરણાદિ એક એક
અવયવનું ચિંતન કહ્યું તે સમાધિમાં ન કરે કિંતુ સર્વોગસંપન્ન દિવ્ય મૂર્તિનું
કરે ॥૨૩॥ લગવાનની સમગ્ર મૂર્તિનું જે સાક્ષાત્કારરૂપ નિરંતર ચિંતન તે
યોગનિષ્ણાતોએ યોગના અંગભૂત સમાધિ કહ્યો છે ॥૨૪॥ અહુકાળપર્યંત
અનુવર્તતો જે ધ્યેયાકાર મનોવૃત્તિપ્રવાહ તે આ સંપ્રજ્ઞાત નામનો જાગી
સમાધિ યોગિઓએ કહ્યો છે ॥૨૫॥ અહીં ધ્યાન અંગ અને અંગી સમા-
ધિનું વિલક્ષણપણું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી પકવ અપકવ ભેદે કરીને બાણું. આ
એમા સૂક્ષ્મ ભેદ સમજાવો-ધ્યાનમાં ધ્યાતા આત્મા, ધ્યેય પરમાત્મસ્વરૂપ
અને ધ્યાનક્રિયાની પરિસ્ફુર્તિ છે, સમાધિમાં તો તેવા વિભેદસ્મરણે રહિત,
ધ્યેયાકારપણે પરિણામ પામેલી, નિરંતર સ્મૃતિપ્રવાહરૂપ મનોવૃત્તિધારા
સ્વયંપ્રકાશમાન કેવળ અનુવર્તે છે. તેનું સૂત્ર છે-‘તદેવાર્થનિર્માસં સ્વરૂપ-
શૂન્યમિવ સમાધિઃ’ ઇતિ વૃત્તિધારપણું કહે છે-‘કર્તૃકરણાનુસન્ધાનપુર-
સરં જાયમાનઃ પ્રત્યયો ધ્યાનમ્, તદુત્કર્પાત્કર્તૃકરણાનુસન્ધાનમન્તરેણ

પૂરુષઃ । વેદાધ્યાપક इत्येते ऋमाच्छ्रेष्ठा. प्रकीर्तिताः ॥२७॥
 तथाऽत्र ध्यानवाञ्छेष्टस्तस्मादङ्गसमाधिमान् । तस्माच्छ्रेष्ठश्च
 कथितः संप्रज्ञातसमाधिमान् ॥२८॥ अष्टस्वहेषु चैतेषु वहिरङ्गा
 न्तरङ्गता । प्रोक्ता तत्राप्यन्तरङ्गश्रेष्ठत्वं विद्धि सन्मते ! ॥२९॥
 पूर्वपुण्यौघसंस्कारैरादावेव लभेत य । अन्तरङ्गं स नो कुर्याद्
 हिरङ्गाक्षये श्रमम् ॥३०॥ भक्त एकान्तिको विष्णो. ज्ञेहस्यातिश-
 येन यः । तस्मिन्समाधिं प्राप्नोति सिद्धयस्तस्य विघ्नदा. ॥३१॥
 अणिमा મહિમા પ્રાપ્તિ પ્રાકામ્યં વશિતેશિતા । લવિમા કામ
 પૂર્તિશ્ચેત્યષ્ટો મુર્યા દિ સિદ્ધય. ॥૩૨॥ શતશોઽન્યા અપિ તથા

ધ્યેયમાગ્રગોચરતયા નિર્માસમાન સમાધિ ' ઇતિ ॥૨૬॥ જેમ વેદને પ્રથ
 મત લણુનારો પુરૂષ, વેદને લણી ગએલો પુરૂષ, વેદને લણાવનાર પુરૂષ,
 આ ત્રણ મધ્યે અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે તેમ આમાપણુ ધારણાત
 પડગસંપન્નોથકી ધ્યાનવાન શ્રેષ્ઠ છે, તેથકી અગસમાધિમાન શ્રેષ્ઠ છે,
 તેથકી સંપ્રજ્ઞાતસમાધિમાન શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે ॥૨૭-૨૮॥ હે સન્મતે ! આ
 યમનિયમાદિ આઠ અગોમા પ્રથમ પચક બહિરંગ અને ઉત્તર ત્રિક અતરંગ
 એવા ભેદથી ઉત્તરનુ શ્રેષ્ઠપણુ જાણુ એમજ ધારણાદિ ત્રણ અતરંગમાપણુ
 પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તરનુ શ્રેષ્ઠપણુ જાણુ ॥૨૯॥ જે પુરૂષતો પૂર્વ
 જન્મમાં કરેલા સુકૃતસંચયના સંસ્કારાતિશયને લીધે પ્રથમથીજ અતરંગ
 ધારણા કે ધ્યાનને પામ્યો હોય તે બહિરંગ યમાદિકમા યત્નને ન કરે ॥૩૦॥

જે વિષ્ણુનો એકાતિકલક જાગવાનમા પરાનુરાગથી સમાધિ-સમાધિની
 ઉન્મુખ અવસ્થા ધ્યાનસુધીની સ્થિતિને પામેછે ત્યારે તેને સમાધિમા અતરાય
 ભૂત સિદ્ધિઓ સમુદ્ભવે છે, તે સિદ્ધિઓ અણિમા મહિમા પ્રાપ્તિ પ્રાકામ્ય
 વશિતા ઇશિતા લવિમા કામાવસાયિતા આ આઠ મુખ્ય માની છે તેના
 અવાતરભેદરૂપ બીજાપણુ સિદ્ધિઓ સોએસો સમુદ્ભવે છે જાગવાનના
 માહાત્મ્યાતિજને જાણુનારો એકાતિકલક યોગી તે અણિમાદિ સર્વ સિદ્ધિ
 ઓમાં આસન્ન નજ થાય, કેમતો તે મોહોત્પાદિકા હોવાથી યોગીને મોહિત
 કરીને યોગથકી બ્રહ્મ કરે અણિમાદિ સિદ્ધિઓના લક્ષણો શ્રીમદ્ભાગવતના

સિદ્ધયઃ સન્તિ મોહિકાઃ । તાસુ સક્તો ભવેન્નૈવ યોગી માહાત્મ્ય-
વિદ્ધરે ॥૩૩॥ સિદ્ધિજાલસમાસક્તે યોગિનં કાલલુબ્ધકઃ । પ્રમત્તં
પક્ષિણમિવ નિહન્ત્યેવ ન સંશયઃ ॥૩૪॥ તસ્માન્મનઃ સમાકૃપ્ય
સર્વતઃ પરમાત્મનિ । વાસુદેવે સમાદધ્યાજ્ઞાનિમુક્તો યતો ભવેત્
॥૩૫॥ અન્યત્ર ભગવન્મૂર્તેઃ કર્સિશ્ચિદપિ વસ્તુનિ । મનો યસ્યાત્ર
સક્તં સ્યાત્તસ્ય વિદ્મો મહાન્મભવેત્ ॥૩૬॥ સક્તસ્તુચ્છપદાર્થેઽત્ર
યઃ સોઽલૌકિકવસ્તુપુ । સજ્જેત ન કથં યોગી ભગવદ્દામવર્ત્મનિ
॥૩૭॥ અત્ર સમ્યગ્વિરક્તસ્ય દૃઢજ્ઞાનવતો મુનેઃ । કુત્રાપિ સ્થાનકે
નાસ્તિ વિદ્મઃ કશ્ચન કર્હિચિત્ ॥૩૮॥ દેવૈઃ પ્રલોભ્યમાનોઽપિ તત્ર
તત્ર ચ સિદ્ધિમિઃ । ઉદ્દાલકાદિમુનિવયોગી નાસજ્જેતે કશ્ચિત્
॥૩૯॥ અક્ષી સમાધિરેપોઽપિ દ્વેધા સમ્પ્રોચ્યતે બુદ્ધૈઃ । સમ્પ્રજ્ઞા-

એકાદશસ્કંધમાં આવેલા સિદ્ધિનિરૂપણાધ્યાય થકી જાણવાં ॥૩૩-૩૩॥
પ્રમાદથી જાળમાં સંલગ્ન થયેલા પક્ષીને પારાધીજી જેમ એમ સિદ્ધિઓમાં
સમાસક્ત થયેલા પ્રમત્ત યોગીને કાળ નાશ કરે છે (ધૃત્સિદ્ધિવર્ણત
કરે છે) એમાં સંશય નથી. તો યોગિને સિદ્ધિઓ જાળખંધન છે. તેમાં
મોહ પામે નહિ. જો મોહ પામે તો જાળલગ્ન પક્ષિજાતીયથકી એનો કશો
વિશેષ નથી. માટે એમાં પ્રમાદ નજ કરવો ॥૩૪॥ માટે સર્વતઃ સિદ્ધિજાળ
મોહકથકી મનને પાછું વાળીને સર્વાંતરાત્મા વાસુદેવમાં સ્થિર કરે, જેથી
જ્ઞાનિમુક્ત થાય ॥૩૫॥ જે યોગિનું મન ભગવન્મૂર્તિથકી અન્યત્ર માનુષ
કે દૈવલોગમાં આસક્ત થાય તે યોગિને યોગસિદ્ધિ ન થાય, વિદ્યથી તે
પરાલભ પામે ॥૩૬॥ જે યોગી અહીં રહેલા તુચ્છ લોગમાં આસક્ત થાય
તેતો ભગવદ્દામના માર્ગમાં આવતા અમાનુષ બ્રહ્માદિપ્રકૃષ્ણલોગમાં કેમ
આસક્ત ન થાય ? થાયજ ॥૩૭॥ અહીંના લૌકિક લોગમાં જે અત્યંત
વિરક્ત સુદૃઢ જ્ઞાનવાન છે તે યોગિને કુત્રાપિ અલૌકિકપણુ સ્થાનમાં આરેય
આસક્તિ નજ થાય ॥૩૮॥ દેવોએ તથા સિદ્ધિઓએ ત્યાં ત્યાં બહુ પ્રલોભ
પમાડતાંપણુ ઉદ્દાલકમુનિની પેઠે યોગી કદાપિ આસક્ત થતો નથી ॥૩૯॥
આ અંગી સમાધિપણુ યોગિઓએ સંપ્રજ્ઞાત અસંપ્રજ્ઞાત એવા ભેદથી બે

તાલ્ય ઇકોઽન્યસ્ત્વસમ્પ્રજ્ઞાતસંશ્લકઃ ॥૪૦॥ લક્ષણં તત્ર ચાદ્યસ્ય
પ્રોક્તમન્યસ્ય કીર્તયે । ચિત્તસ્ય ભૂમિકાસ્તસ્ય પ્રસદ્ધાચ્છૃણુ પશ્ચ ચ
॥૪૧॥ ક્ષિપ્તં મૂઢં ચ વિક્ષિપ્તમેકાગ્રં રુદ્ધમેવ ચ । ચિત્ત પશ્ચવિધં
તેન તત્સંજ્ઞા ભૂમિકા અપિ ॥૪૨॥ આદ્યદ્વયે તુ શઙ્કૈવ સમાધેસ્તત્ર
નાસ્તિ હિ । સન્દેહોઽસ્તિ ચ વિક્ષિપ્તે ક્ષાંચિત્કધ્યાનસમ્મવાત્
॥૪૩॥ સમ્પ્રજ્ઞાતસમાધિસ્તુ ચિત્તેકાગ્ર્યે સમીરિતઃ । રોધે તુ સર્વ-
વૃત્તીનામસમ્પ્રજ્ઞાત ઉચ્યતે ॥૪૪॥ ચેતસો વિલયે હ્યત્ર દુરાવાન

પ્રકારનો કહ્યો છે તેમા સંપ્રજ્ઞાત સમાધિનુ સ્વરૂપ તો પ્રથમ કહ્યું છે હવે
અસંપ્રજ્ઞાતનુ સ્વરૂપ નિરૂપુ છું તેના નિરૂપણપ્રસંગથી ચિત્તની પાંચ ભૂમિ-
કાનુ પ્રથમ નિરૂપણ કરું છું તે સાંભળો ॥૪૦-૪૧॥ યોગમા પ્રવર્તેલા જને
ચિત્તનો ભૂમિકાભેદ અનુકૂળ પ્રતિકૂળવિભાગથી જાણવો ક્ષિપ્ત મૂઢ વિક્ષિપ્ત
એકાગ્ર રુદ્ધ, એરીતે ચિત્ત પાંચ પ્રકારનું થાય છે. તેથી ક્ષિપ્તાદિ નામવાળી
પાંચ પ્રકારની ભૂમિકાઓ (નિવાસસ્થાનો) પણ થાય છે. તેમા રત્નેગુણે
વિષયોર્મા ફેકાતુ ચિત્ત ક્ષિપ્ત કહ્યું છે. તમોગુણે અભિભૂત, નિદ્રાઆદ્યસ્થાદિ
વૃત્તિવાળુ ચિત્ત મૂઢ કહ્યું છે કિંચિત્ રજતમના સસર્ગવાળા સત્ત્વગુણે
કદાચિત્ ક્ષણ ધ્યાનમાં પ્રવર્તાવિહુ, ક્ષિપ્તથષ્ટી વિશિષ્ટ હોવાથી વિક્ષિપ્ત કહ્યું
છે. તે આ ત્રણેય ભૂમિકાઓ સમાધિમાં પ્રતિકૂળ છે યદ્યપિ વિક્ષિપ્તમા
ધ્યાનપ્રસંગ વીજળીના ઝબકારા જેવો છે, તથાપિ શુદ્ધ સત્ત્વમૂળક નહિ
હોવાથી આ અનુકૂળ નથી ક્ષિપ્ત મૂઢ ચિત્તતો પ્રતિકૂળજ છે, તો તેમા
સમાધિ થવાની શકાજ નથી કદાચિત્ ધ્યાન થવાનો મંલવ હોવાથી
વિક્ષિપ્ત ચિત્તમાં સમાધિનો સંદેહ છે ॥૪૨-૪૩॥ ચતુર્થભૂમિકાતો રજ
તમના મળે રહિત શુદ્ધ સત્ત્વગુણે કરીને થનારી ચિત્તની ધ્યેયાકારમા એકા-
ગ્રતા છે આ ભૂમિકામા સંપ્રજ્ઞાતસમાધિ થાય છે. સર્વ વૃત્તિઓનો એક
ધ્યેયાકારમા નિરોધ થતાં તો પ્રજ્ઞાત સમસ્ત વૃત્તિવાળુ, સંસ્કારમાત્ર અવ-
શેષવાળુ ચિત્ત થાય છે તે રુદ્ધનામની પાંચમી ભૂમિકા છે. આ ભૂમિકામા
અસંપ્રજ્જ્ઞાતસમાધિ થાય છે આરીતે પ્રથમની ત્રણ ભૂમિકાઓ થષ્ટી બીતિ
રિજ્જત બે ભૂમિકામાં રહેનારને સમાધિ થાય છે ॥૪૪॥ આનંદમય પરમા-

ન્દવારિઘૌ । મગ્નઃ કિશ્ચિન્ન જ્ઞાનાતિ વાહ્યમાભ્યન્તરં તથા ॥૪૫॥
 વ્યુત્થાનેઽસ્ય પુનશ્ચિત્તવૃત્તીનાં સમ્ભવોઽપિ ચ । નિરિન્ધનાગ્નિવ-
 દ્વહ્નમ્હામ્યત્યેવ શનૈઃ શનૈઃ ॥૪૬॥ તતો યોગી પ્રશાન્તાત્મા બ્રહ્મ-
 રૂપતયા સ્થિતઃ । અનિર્વાચ્યં મહાનન્દં હૃદયેઽનુભવત્યસૌ ॥૪૭॥
 યત્કિશ્ચિત્સ્વશરીરસ્યં સ્થૂળં સૂક્ષ્મં ચ ભૌતિકમ્ । યથાવત્કિલ્લ
 તત્સર્વં સમાધૌ વીક્ષતે મુનિઃ ॥૪૮॥ બ્રહ્માણ્ડસ્યં ચ યત્કિશ્ચિત્ત-
 ત્સર્વં સ્વહૃદમ્વરે । સ્વાતન્ત્ર્યેણેક્ષતે ચાસૌ તત્તદ્વાઙ્મયધ્વના વ્રજન્
 ॥૪૯॥ નાડીચક્રાદ્યાત્મદેહસ્થિતં યત્સમ્યગ્યોગી વીક્ષતે ભૌતિકં

તમામાં ધ્યાનાતિશયને લીધે ચિત્તના (સુપુષ્પિવિષેજ નેમ) લયથી તેમાં
 નિમગ્ન થએલો યોગી બાહ્ય-દેહથી બહાર વર્તતું મમતાસ્પદ કાંઈપણ
 વસ્તુમાત્રને નથી જાણતો તથા આભ્યંતર-અહતાસ્પદ દેહમધ્યે વર્તતા
 મનોબુદ્ધ્યાદિકને નથી જાણતો. પોતાનાજ ચૈતન્યજ્યોતિષથી આનંદમયનેજ
 અનુભવે છે, તે આ દશા અસંપ્રજ્ઞાતસમાધિ કહ્યો છે. ચિત્તનો લય નામ
 સંયોગવિશેષ જાણવો ॥૪૫॥ હે મુને! આ પ્રકારે જે અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિ-
 નિષ્ઠ છે તે સમાધિથી ઉઠેલા યોગિનું ચિત્ત તેથી વિલક્ષ્ણ (જુદું) થાય
 તથાપિ તેણે કરીને એને બંધ નથી. કાષ્ઠાદિ આલંબને રહિત અગ્નિજ નેમ
 એમ ધીમે ધીમે શમીજ જાય છે. આનું ચિત્ત શબ્દાદિ વિષયોને આવળતું
 નથી. વૃત્તિવાળું છે તથાપિ વાસનાવિહીન હોવાથી એનું તે મન બંધક નથી
 ॥૪૬॥ અનંતર તે આ પ્રજ્ઞાતચિત્ત યોગી બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મભાવનામાંજ
 એક નિષ્ઠાવાળો હોતાં અનિર્વચનીય કોઈપણ પરમાનંદને અંતઃ અનુભવે
 છે (આ મહામુક્તની સ્થિતિ કહી) ॥૪૭॥ તે આ યોગી સ્વશરીરમાં
 વર્તતું ભૌતિક સ્થૂળ સૂક્ષ્મ યત્કિચિત્ત સર્વનેપણ (નયનઅગોચરનેપણ)
 સમાધિથી યથાસ્થિત સાક્ષાત્ કરે છે ॥૪૮॥ કેવળ સ્વશરીરમાં વર્તતાને
 સાક્ષાત્ કરે છે એટલુંજ નહિ, કિંતુ બ્રહ્માંડમાં વર્તતા યત્કિચિત્ત સર્વનેપણ
 આ યોગી તે તે નાડીમાર્ગથી સંચરીને હૃદયાકાશમાં સ્વતંત્રતઃ સાક્ષાત્ કરે
 છે ॥૪૯॥ હે વિદ્વાન્! જે નાડીચક્રાદિ ભૌતિકને પોતાના દેહમાં યોગીઓ
 જુવે છે અને જે બીજું ભૌતિક છે તે યોગગતિનિષ્ઠોએ જાણેલું સર્વ તમને

ચ । તત્તે સર્વે તત્ત્વતો ઘક્ષિમ વિઢ્ન ! પ્રાત્તેરન્તં યોગશાસ્ત્રસ્ય વુ-
દ્ધમ્ ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્યમપ્રકરણે યોગો-
પદેશે પ્રત્યાહારધારણાધ્યાનગમાધિલક્ષણનિરૂપણનામા પઠિતમોઽધ્યાય ॥૬૦॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—કોશા વપુષિ પદ્ સન્તિ વહ્નિસ્થાનતયા
મતાઃ । વહ્નિનાઽન્નરસઃ પક્વો જાઠરેણ ભવત્યસ્કૃ ॥૧॥ સ્વકોશસ્યેન
તત્પક્વં વહ્નિના જાયતે પલમ્ । તત્સ્વકોશાગ્નિના પક્વં મેદસ્વ્યં પ્રતિ-
પદ્યતે ॥૨॥ મેદઃ સ્વકોશાગ્નિપક્વમસ્થિતાં તદ્ધ વહ્નિના । પક્વં મજ્જા
ભવેત્સોઽપિ શુક્રતાં યાતિ વહ્નિના ॥૩॥ પરિણામો ન શુક્રસ્ય કોશ
આયસ્તદાત્મનઃ । રમ્માસ્તમ્મત્વચ દ્વ્ય પક્વોશા દેહરૂપિણઃ ॥૪॥
અસ્ત્માં શતત્રયં ચાસ્તિ નરદેહેષુ પષ્ટિયુક્ । દન્તાસ્ત્રજ ચતુ પષ્ટિ

તત્ત્વથી હવે કર્હુકુ તે સાલળો ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમ-
પ્રકરણે યોગોપદેશે પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિ-લક્ષણનિરૂ-
પણનામા પઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

અધ્યાય ૬૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે યુને! શરીરમા અગ્નિના સ્થાનપણે નિરૂ-
પણ કરેલા છ કોશો છે, તેમા જઠરાગ્નિએ પકવ કરાતો અન્નરસ રૂપિરૂપે
થાય છે, તે રૂપિર રૂપિરકોશમા રહેલા વહ્નિએ પચન કરાતા માસરૂપે થાય
છે, તે માસ માસકોશમા રહેલા વહ્નિએ પકવ કરાતા મેદોભાવને પામે છે, તે
મેદ મેદ કોશમા રહેલા અગ્નિએ પચન કરાતા અસ્થિરૂપે થાય છે, તે અસ્થિ
અસ્થિકોશમા રહેલા અગ્નિએ પકવ કરાતા મજ્જારૂપે થાય છે, તે મજ્જાપણ
સ્વકોશમા રહેલા વહ્નિએ પકવ કરાતા શુક્ર-વીર્યરૂપે થાય છે ॥૨-૩॥
શુક્ર જે વીર્ય તેનો તો ઉત્તર પરિણામજ (અવસ્થાતરપ્રાપ્તિ) નથી આ
શુક્રજ જીવનો પ્રથમ કોશ છે શુક્રકોશાદિ છ કોશો કેળના થાલવાની
ત્વચાઓજ જેમ એમ આ દેહના છે ॥૪॥ આ નરદેહમા ત્રણસો સાક
(૩૬૦) અસ્થિઓ છે તેમા સ્થાળ-દત્તમૂળ પ્રદેશમા રહેલા અસ્થિઓ

૧ આ અધ્યાયમા ભૌતિક જે આ નાદી આદિકની રચના છે તેનું નિરૂપણ કર્યું છે

સસ્યાલા વિંશતિર્નલાઃ ॥૫॥ શલાકાઃ પાણિપાદસ્ય સહ્યાતા
વિંશતિઃ ચલુ । અસ્થાં પટિસ્વહ્નલીનામેકૈકસ્યાસ્થિકં ત્રિકમ્
॥૬॥ ગુલ્ફેષુ સન્તિ ચત્વારિ પાણ્યોર્દ્વે અસ્થિની મતે । વાહોર-
ત્તિમાનાનિ ચત્વાર્યેવં ચ જહ્વયોઃ ॥૭॥ જાનૂરુફલકસ્કન્ધકપો-
લસ્ય દ્વયં દ્વયમ્ । તાલ્વક્ષત્રોણિફલકૈ દ્વે દ્વે ચૈકં તુ મેહને ॥૮॥
હનાવેકં પચ્ચદશ ગ્રીવાયાં જત્રુણોર્દ્વયમ્ । હનુમૂલે દ્વે ચ પૃષ્ઠે
ચત્વારિંશચ પચ્ચ ચ ॥૯॥ અક્ષિગણ્ડલલાટે ચ દ્વે દ્વે ચૈકં નસિ
સ્થિતમ્ । અર્ધુદૈઃ સ્થાલકૈઃ સાર્ધં પાર્શ્વાસ્થીનિ દ્વિસત્તતિઃ ॥૧૦॥
ચતુષ્ટયં કપાલાનાં શીર્ર્ણશ્ચ દ્વે તુ શહ્વયોઃ । હૃદિ સત્તદશાસ્થીનિ

બત્રીશ છે, દાંત બત્રીશ છે, મળીને (૬૪) ચોસઠ છે. નખો વીશ છે. હસ્તપાદની શલાકાઓ (શલાકાકાર અસ્થિઓ) વીશ પરિમિત છે. એક એક આંગળીમાં ત્રણ ત્રણ અસ્થિઓ છે, એમ મળીને વીશ આંગળીઓનાં અસ્થિઓ (૬૦) સાઠ છે ॥૫-૬॥ ચાર ઘુટીઓમાં ચાર ચાર અસ્થિઓ રહ્યાં છે. પાણિ (પાદનો પશ્ચિમભાગ-પેની, એડી)માં બે અસ્થિ રહ્યાં છે. બાહુમાં અરલિમાપનાં ચાર અસ્થિ છે. (વિસ્તૃત કનિષ્ઠિકા આંગળીવાળા મુઠિથી ઉપલક્ષિત (માપેલા) હસ્તને અરલિ કહે છે) જંઘામાં ચાર અસ્થિ છે. જનુ (જંઘા સાથળનો સંધિ) સાથળ ખલા અને કપોળમાં બે બે અસ્થિ છે. તાળુ અક્ષ (કર્ણનેત્રને મધ્યે શંખથકી અધોભાગ) અને કટિમાં બે બે અસ્થિ છે. શિશ્નમાં એક અસ્થિ છે. હનુમાં (કપોળનો અધોભાગ-જડણ) એક અસ્થિ છે. ગ્રીવામાં પનર અસ્થિઓ છે. જત્રુ (વક્ષઃસ્થળ અને ખલાનો સંધિ)માં બે અસ્થિ છે. હનુમૂળમાં બે અસ્થિ છે. પશ્ચિમ ભાગમાં (બરડામાં) (૪૫) પીસતાળીશ અસ્થિઓ છે ॥૭-૮॥ નેત્ર ગંઠ (કપોળ અને અક્ષનો મધ્ય પ્રદેશ) અને લલાટમાં બે બે અસ્થિ રહ્યાં છે. નાસિકામાં એક અસ્થિ રહ્યું છે. અર્ધુદ (અવાંતર અસ્થિઓ) અને સ્થાળક (પાર્શ્વસ્થ અસ્થિઓનાં આધારભૂત અસ્થિઓ) સાથે પાર્શ્વ (બાહુમૂળનો અધોભાગ બે પડખાં)નાં અસ્થિઓ (૭૨) ખોતેર છે ॥૧૦॥ મસ્તકકપાળોનાં ચાર અસ્થિઓ છે. શંખ બે ભુકુટિ અને કર્ણનો મધ્ય-

પુંમં હત્યસ્થિસદ્ગદ્ધઃ ॥૧૧॥ ઓજો નામિર્ગુદં શુક્રં રક્તં શદ્ધો શિરો
ગલઃ । પ્રાણસ્યાયતનાન્યત્ર દૃદ્યાદીનિ સન્તિ ચ ॥૧૨॥ વાતપિત્ત-
શ્લેષ્મવદ્વાશ્ચત્વારિંશચ્છિરાં રૂઢાં । શાસ્ત્રામેદેન ચૈતાઃ સ્યુઃ શતાનિ
સપ્તસહસ્રયા ॥૧૩॥ ચતુર્વિંશતિસહસ્રાકા ધમન્યો વાયુવાહિકા ।
નામિજાતાશ્ચ શાસ્ત્રામિદ્દં શતે સન્તિ સહસ્રયા ॥૧૪॥ ઇન્દ્રિય-
શલ્યશ્ચાણિ તથા નવ શતાનિ ચ । પટ્ટપજ્જાશ્ચ શાસ્ત્રામિ. શિરા
ધમનિસંયુતાઃ ॥૧૫॥ અદ્ભુત્યદ્ભુતસન્ધીનાં વન્ધકાઃ સ્નાયવોઽપિ
ચ । શતાનિ નવ સન્તીહ પેદયઃ પચ્ચશતાનિ ચ ॥૧૬॥ શ્મશ્રુણિ
કેશા ઉભયે ત્રીણિ લક્ષાણિ દેહિનામ્ । સત્તોત્તરં મર્મશતં મુલ્ય
સન્ધિશતદ્વયમ્ ॥૧૭॥ શરીરરોમ્ણાં સર્વેષાં સૂક્ષ્માંશાઃ પરમા-

પ્રદેશ તેમા બે અસ્થિઓ છે ઉર સ્થળમા સત્તર અસ્થિઓ છે આ
પ્રકારે પુરૂષના અસ્થિઓની ગોઠવણીનો ક્રમ છે ॥૧૧॥ ‘હૃદિ નિષ્ઠિતિ યચ્છુ
દ્વમીપદ્રક્ત સપીતકમ્ । ઓજ શરીરે સદ્ભૂતાત તદ્વાશે નાશમૃચ્છતિ ॥’
એમ આયુર્વેદમા કહેવા લક્ષણવાળું ઓજ, નાભિ, ગુદા, શુક્ર, રક્ત, શબ્ધ,
શિર, ગળુ, હૃદય, ઇત્યાદિક આ દેહમા પ્રાણના મુખ્ય સ્થાનો છે ॥૧૨॥
આ દેહમા વાત પિત્ત શ્લેષ્મને વહેનારી પ્રધાનપણે નાડીઓ (નાભિસાથે
બધાએલી, સકળ કળેવરમા વ્યાપનારી નાડીનિશેષો) (૪૦) આળીશ છે
આ નાડીઓના શાખાલેહો પ્રધાનપણે સાતસો છે ॥૧૩॥ પ્રાણાદિ વાયુઓને
વહન કરનારી, નાભિથી ઉદ્ભવેલી નાડીઓ ચોવીશ છે તેની શાખા
નાડીઓ બસો છે. આ નાડીઓએ સહિત શિરાઓ શાખા ઉપશાખા
અવાતરોપશાખા આદિક લેદથી તો ઓગણત્રીશ લાખ નવસો છપન
(૨૯૦૦૮૫૬) છે ॥૧૪-૧૫॥ અંગસંધિઓ અને પ્રત્યગસંધિઓના
બધક સ્નાયુઓપણુ શરીરમા નવસો છે. બે કર બે ચરણ મધ્યભાગ મસ્તક,
આ છ અંગ કહ્યા છે અને ઉદર નાભિ લલાટ નાસિકા ચિથુક નેત્ર, આ છ
પ્રત્યગ કહ્યા છે ઉડ્ પિંડીકા આદિક અંગ પ્રત્યગસંધિ સમન્ધી સ્થળાકાર
પેશીઓ પાંચસો છે ॥૧૬॥ દાદી મુછના અને મસ્તકના કેશો મળી નવ
લાખ છે. મર્મસ્થળો એકસો સાત છે અસ્થિઓના મુખ્ય સાધાઓ બસો

પુમિઃ । વાયવીયૈઃ સંવિભક્તાઃ સન્તિ સ્વેદાયનૈઃ સહ ॥૧૮॥ ચતુઃ-
પચ્ચાશદનોક્તાઃ કોટ્ય- સત્તાધિકા તથા । પટિર્લક્ષાણિ પચ્ચાશ-
ત્સદ્સાણ્યેવ તે મતાઃ ॥૧૯॥ ન સ્થૂલદૃષ્ટ્યા કેનાપિ જ્ઞાતું શક્યં
કથञ्ચન । સમાધિસ્થૈરિદં સર્વં દૃશ્યતે સૂક્ષ્મદર્શિભિઃ ॥૨૦॥
સમ્યક્પરિણતાહારસારસ્યાજ્જલયો નવ । સન્તિ દેહે દરૌવાપાં
વિશઃ સત્તાસૃજોઽપ્ત ચ ॥૨૧॥ મૂત્રપિત્તશ્લેષ્મણાં ચ ચત્વાર- પચ્ચ
પદ્મક્રમાત્ । મજ્જમેદોવસાનાં ચાપ્યેકો દ્વૌ ચ ત્રયઃ ક્રમાત્ ॥૨૨॥
મસ્તિષ્કસ્યાજ્જલિશ્ચાર્ધસ્તાવાઞ્જ્લેષ્મરસસ્ય ચ । રેતસોઽર્ધ્વમિતિ
પ્રોક્તા સમઘાતુવપુ-સ્થિતિ- ॥૨૩॥ દેહસ્ય મધ્યે હૃદયં સ્યાનં તુ

છે ॥૧૭॥ આ શરીરમા ૩વાડાના સૂક્ષ્મ અશો પરસેવાના સ્થાનભૂત વાયુ
સળન્ધિ પરમાણુઓએ સહિત પૃથક્ વિભક્ત કરીને દર્શાવ્યા બહુ છે
તે શરીરરોમોના સૂક્ષ્માશો ચોપન કરોડ સડસઠ લાખ પચાસ હજાર
(૫૪૬૭૫૦૦૦૦) યોગિઓએ માન્યા છે ॥૧૮-૧૯॥ આ સર્વ સ્થૂળ
દૃષ્ટિથી કોઈએ પણ કોઈ પ્રકારે જાણી શકાતું નથી સમાધિસપ્ત સૂક્ષ્મ-
વસ્તુદર્શનસમર્થોએજ જોઈ શકાય છે ॥૨૦॥ ખાદ્યો આહાર જેનો સારી
રીતે પરિપાકને પામે છે તેના શરીરમા બુદ્ધાહારનો સારાશ નવ અજ
ણિપરિમિત હોય છે અજણિશબ્દ કુડવપર્માય લેવો (લગભગ ખાશેર) જળ
દશ અજણિપરિમિત વર્તે છે, વિદ્યાશ સાત અજણિપરિમિત વર્તે છે, રૂઢિ
રાશ અષ્ટ અજણિપરિમિત વર્તે છે, મૂત્રાશ ચાર અજણિપરિમિત વર્તે
છે, પિત્તાશ પાંચ અજણિપરિમિત વર્તે છે, શ્લેષ્માશ છ અજણિપરિમિત
વર્તે છે, મંજળશ એક અજણિ પરિમિત વર્તે છે, મેદોશ બે અજણિપરિ
મિત વર્તે છે, વસાશ ત્રણ અજણિ પરિમિત વર્તે છે, મસ્તકવર્તિ એક,
શ્લેશ્મસાર અને વીર્ય પ્રત્યેક અર્ધ અજણિપરિમિત વર્તે છે આ પ્રકારે
સમઘાતુ શરીરની આ સ્થિતિ કહી છે વિષમઘાતુ શરીરનો તો નિયમ નથી
'વૈલક્ષણ્યાચ્છરીરાણામસ્થાયિત્વાત્તથૈવ ચ । દોષઘાતુમલના ચ પરિમાણ ન
વિચિત્તે ॥' એવું આયુર્વેદનું સ્મરણ છે ॥૨૧-૨૩॥ દેહમધ્યે વર્તતું હૃદય
મનનું સ્થાન કહ્યું છે, કંકનું પણ તેજ સ્થાન કહ્યું છે, નાભિ પિત્તનું સ્થાન

મનસઃ સ્મૃતમ્ । કફસ્ય હૃદયં સ્થાનં પિત્તં નાભ્યાં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥૨૪॥
 પક્વાશયસ્ત્વઘો નામેરૂર્ધ્વમામાશયઃ સ્મૃતઃ । મધ્યે ચ જાઠરો
 વહિસ્તયોસ્તિષ્ઠન્તિ ચાસઘઃ ॥૨૫॥ અણ્ડાકૃતિસ્તત્ર કન્દશ્ચતુરઙ્ક-
 લસમ્મિતઃ । હેતુર્દૈહ્યસ્થિતેશ્ચાસ્તિ નાભિચક્રં તદન્તરે ॥૨૬॥ જીવો
 ભ્રમતિ તત્ચક્રે પુણ્યપાપપ્રચોદિતઃ । પ્રાણારૂઢો યથોર્ણાયુઃ સ્વકૃતે
 તન્તુપજ્જરે ॥૨૭॥ કન્દપાર્શ્વેઽસ્તિ પરિતઃ શક્તિઃ કુણ્ડલિની મુને ! ।

છે, પકવાશય તો નાભિચક્રી નીચે છે, આમાશય નાભિચક્રી ઉર્ધ્વભાગમાં
 છે, તે બન્ને મધ્યે જઠરાગ્નિ વર્તે છે. તેમાંજ પ્રાણપણુ વર્તે છે ॥૨૪-૨૫॥
 તે નાભિમધ્યે આર આંગળ પરિમિત અંડાકૃતિ કંદ વર્તે છે, આ કંદ દેહ-
 સ્થિતિનો હેતુ છે, આ કંદના મધ્યભાગે નાભિચક્ર છે ॥૨૬॥ તેજ ચક્રમાં
 પુણ્યપાપપરવશ જીવ પ્રાણે વ્યાપ્ત હોધને કરોળીયો પોતે નિર્માણ કરેલા
 તંતુચક્રમાંજ જેમ એમ પરિભ્રમે છે. યદ્યપિ કરોળીયો સ્વવશવર્તી હોધને
 સ્વેચ્છાથી કરેલા તંતુબળમાં વિહાર કરે છે, આ જીવ તો કર્મગતિપર-
 વશ હોધને ઇશ્વરે આપેલા શરીરમાં પરિભ્રમે છે. તથાપિ પોતે સ્વકર્મથી
 અદૃષ્ટદ્વારા સંજ્ઞાને પોતાનું માને છે, તો પોતાપણની માનીનતામાત્રથી
 કરોળીયો તંતુદૃષ્ટાંતની સંગતિ સમજવી. પરવશ એવા પણ આ જીવને
 સ્વદૃષ્ટિથી ભ્રમ્યતા શુદ્ધિ વર્તતી હોવાથી પરિભ્રમણુજ વિહરણુજ છે એમ
 તેની સંગતિ છે. હૃદયમાં વર્તતાપણુ આ જીવની ઇતર અવયવોની અપે-
 ક્ષાએ નાભિકંદમાં પ્રાણધારણુસત્તા વિશેષ હોવાથી નાભિકંદમાં કહેલી
 સ્થિતિ વિરૂદ્ધ નથી. માટેજ ‘હૃદિ દ્વેષ આમા’ ‘તન્મધ્યં નાભિરિપ્યતે ।
 તત્ર ચક્રં દ્વાદશારં તેપુ વિષ્ણ્વાદિમૂર્તયઃ...અરેપુ ભ્રમતે જીવસન્તુપજ્જરમ-
 ધ્યગઃ । તન્તુપજ્જરમધ્યસ્થા યથા ભ્રમતિ ભુતિકા’ આ બન્ને પ્રકારની શ્રુતિ-
 ઓની પણ સંગતિ થાય છે. અથવા સાંખ્ય વેદાંત મતથી જીવની હૃદયમાં
 સ્થિતિ અને યોગ-આયુર્વેદના મતથી નાભિચક્રમાં તેની સ્થિતિ કહી છે,
 એમ બે મતથી બે પ્રકારે ઉક્તિ છે માટે વિરોધ નથી, એમ બાણું ॥૨૭॥
 હે મુને! નાભિમાં રહેલા કંદના પડખામાં ચોમેર આક હુંડાળાવાળી,
 સર્પિણીના જેવી આકૃતિવાળી હુંડાળિની કોઈ શક્તિ બ્રહ્મરંધ્રનું મુખ રોકીને

બ્રહ્મરન્ધ્રમુખં રુધ્વા સુષ્પ્તાઽદ્યવલયોરંગી ॥૨૮॥ દ્વાસપ્તતિઃ સદ્-
ચ્ચાણિ નાદ્યઃ કન્દસમુદ્ભવાઃ । પ્રસૃતાઃ સર્વેતસ્તાસાં સન્તિ મુદ્યા-
શ્ચતુર્દશ ॥૨૯॥ સુપુમ્ણા પિઙ્ગલેહા ચ વારુણા ચ સરસ્વતી । યશ-
સ્વિની હસ્તિજિહ્વા પૂષા વિશ્વોદરા કુહૂઃ ॥૩૦॥ અલમ્બુષા ચ
ગાન્ધારી શક્તિની ચ પયસ્વિની । નાદ્યસ્તિસ્રઃ સન્તિ મુદ્યા પતા-
સ્વપ્યાદિમા મુને । ॥૩૧॥ કન્દમધ્યોદ્ભવા તત્ર સુપુમ્ણોર્ધ્વગતિપ્રદા ।
મૂર્ધ્નિ ચ બ્રહ્મરન્ધ્રે સા સ્થિતાઽતઃ સર્વતોઽધિકા ॥૩૨॥ પિઙ્ગલા

મુતી છે. તેવી શ્રુતિ છે-‘તત્રોર્ધ્વે કુણ્ડલીસ્થાન નામેતિર્યંગધોર્ધ્વતઃ । અદ્ય
પ્રકૃતિરૂપા સા ચાષ્ટધા કુણ્ડલીકૃતા ।...પરિતઃ કન્દપાર્શ્વે તુ નિરુદ્યૈવ સદા
સ્થિતા । મુલેનૈવ સમાવેષ્ય બ્રહ્મરન્ધ્રમુખં તથા’ ઇતિ ॥૨૮॥ નાલિકદંથકી
સમુદ્ભવેલી બોતેર હજાર નાડીઓ સર્વતઃ શરીરે પ્રસરેલી વર્તે છે. તે
મધ્યે ચૌદ નાડીઓ મુખ્ય વર્તે છે તે આ નાડીઓ-સુપુમ્ણા પિંગળા ઇડા
વારુણા સરસ્વતી યશસ્વિની હસ્તિજિહ્વા પૂષા વિશ્વોદરા કુહૂ અલમ્બુષા
ગાન્ધારી શક્તિની પયસ્વિની. હે મુને! આ ચૌદમાં પણ પ્રથમની ત્રણ
સુપુમ્ણા પિંગળા ઇડા નાડીઓ મુખ્ય માની છે તેમા પણ સુપુમ્ણા મુખ્ય
છે ॥૨૯-૩૧॥ હવે એમના સ્થાનભેદો કહું છું-તેમા કદમધ્યથી સમુદ્ભવ
વેલી સુપુમ્ણા નાડી સ્વમાર્ગે કરીને અહીંથી નીકળીને જનારા જનોને ઊર્ધ્વ-
ગતિ આપનાર (અમૃતગતિને આપનારી) છે. તે આ નાડી મસ્તકમા
રહેલા બ્રહ્મરન્ધ્ર મુખી રહેલી છે, તેથી તે સર્વથી અધિક છે તેવી શ્રુતિ છે-
‘કન્દમધ્યે સ્થિતા નાહી સુપુમ્ણા સુપ્રતિષ્ઠિતા । પદ્મપત્રપ્રતીકાશા ક્ષત્રુરુદ્ધ્વં
પ્રવર્તેતી । બ્રહ્મણો વિચર યાવદ્વિચુદાભાસનાલકમ્ । વૈષ્ણવી બ્રહ્મનાદી ચ
નિર્વાણપ્રાપ્તિપદ્ધતિ.’ ઇતિ તથા સુપુમ્ણાનો હૃદયથી સમુદ્ભવ પણ
અન્યત્ર શ્રુતિએ કહ્યો છે-‘શતં ચૈકા હૃદયસ્ય નાદ્યસ્તાસાં મૂર્ધાનમભિનિ-
સૃતૈકા । તયોર્ધ્વમાયન્નમૃતસ્વમેતિ વિશ્વદુઃક્રમ્યા વત્ક્રમણે ભવન્તિ’ ઇતિ. આ
બન્ને સ્થાનભેદને કહેનારી શ્રુતિઓનો તે સુપુમ્ણા નાડીનું બન્ને પ્રદેશમાં
સંબદ્ધાવાપણ હોવાથી સ્થાનનું પ્રાધાન્ય કહેવાની ઈચ્છાના ભેદથી નિર્વાહ
જાણવો (જ્યાં જેનું પ્રાધાન્ય કહેવું હોય ત્યાં તેને કહે, તેથી બન્નેનો વિરોધ

ચોર્ધ્વગા યામ્યે નાસાન્તં પ્રાપ્ય સંસ્થિતા । દ્વડાપિ સવ્યનાસાન્તં
 સવ્યભાગેઽસ્તિ સંસ્થિતા ॥૩૩॥ અધઃચોર્ધ્વં ચ વિદ્યેયા વારુણા
 સર્વગામિની । સરસ્વતી તથૈવોર્ધ્વમાજિહ્વાયાઃ પ્રતિષ્ઠિતા ॥૩૪॥
 યશસ્વિની યામ્યભાગે પાદાહ્નુષ્ઠાન્તમસ્તિ ચ । હસ્તિજિહ્વા તથા
 સવ્યપાદાહ્નુષ્ઠાવધિ સ્થિતા ॥૩૫॥ યામ્યે પૂષા ચ નૈત્રાન્તં પિઙ્ગલા-
 યાસ્તુ પૃષ્ઠતઃ । વિશ્વોદરામિધા નાડી તુણ્ડમધ્યે વ્યવસ્થિતા ॥૩૬॥
 પૂર્વભાગે સુપુમ્ણાયા મેદ્રાન્તં ચ કુહ્રઃ સ્થિતા । અલમ્બુષા તથા
 નાડી તુણ્ડમધ્યાદધોમુખી ॥૩૭॥ ગાન્ધારી સવ્યનૈત્રાન્તમિહાયાઃ
 પૃષ્ઠતઃ સ્થિતા । આસવ્યકર્ણાચ મુને ! શક્તિન્યસ્ત્યૂર્ધ્વગામિની
 ॥૩૮॥ પયસ્વિની તથૈવોર્ધ્વં યામ્યે કર્ણાવધિ સ્થિતા । પતાસન્યાઃ

નથી) ॥૩૨॥ પિંગળા નાડી નાલિકંદના દક્ષિણુભાગથડી સમુદ્ભવીને ઊર્ધ્વ
 પ્રસરતાં દક્ષિણુ નાસિકાપુટને પામીને વર્તે છે. ઈડાનાડી પણ નાલિકંદના
 વામભાગમાં તે થડી સમુદ્ભવીને તેથડી ઊર્ધ્વ પ્રસરતાં વામનાસિકા પુટપર્યંત
 વર્તે છે. તેવી શ્રુતિ છે--'દ્વડા ચ પિઙ્ગલા ચૈવ તસ્યાઃ સવ્યેતરે સ્થિતે । દ્વડા
 સમુસ્થિતા કન્દાદ્વામનાસાપુટાવધિ । પિઙ્ગલા ચોસ્થિતા તસ્માદ્દસનાસાપુટા-
 વધિ ॥' ઇતિ ॥૩૩॥ તે નાલિકંદ થડી નીકળેલી વાઙ્મુળી નાડી તેથડી
 નીચે ઊંચે સર્વતઃ પ્રસરેલી છે. સરસ્વતી નાડી નાલિકંદના ઊર્ધ્વ ભાગમાં
 પ્રસરીને જીહ્વાપર્યંત આપીને વર્તે છે ॥૩૪॥ યશસ્વિની નાડી તેથડી નીક-
 ણીને જમણા ચરણના અંગુઠાપર્યંત નીચે પ્રસરેલી છે. હસ્તિજીહ્વા નામની
 નાડી ડાબા ચરણના અંગુઠાપર્યંત પ્રસરેલી છે ॥૩૫॥ કંદના દક્ષિણ ભાગમાં
 પૂષા નામની નાડી પિંગળાના પૃષ્ઠભાગથી નીકળીને દક્ષિણ નૈત્રપર્યંત
 આપીને વર્તે છે. વિશ્વોદરા નાડી મુખમધ્યપ્રદેશપર્યંત પ્રસરેલી વર્તે છે
 ॥૩૬॥ સુપુમ્ણાના પૂર્વભાગ થડી નીકળેલી કુહુ નાડી શિશ્નપર્યંત પ્રસરેલી
 વર્તે છે. અલમ્બુષા નાડી મુખમધ્ય પ્રદેશથડી અધોમુખી પ્રવર્તે છે ॥૩૭॥
 ગાન્ધારી નાડી ઈડાના પૃષ્ઠભાગથી સમુદ્ભવીને વામનૈત્રપર્યંત આપીને વર્તે
 છે. શખિની નાડી તે નાલિકંદથડી ઊર્ધ્વ નીકળીને વામકર્ણપર્યંત પ્રસ-
 રેલી વર્તે છે ॥૩૮॥ પયસ્વિની નામની નાડી તેમજ ઊર્ધ્વ નીકળીને દક્ષિણ

સંમુત્પન્ના નાલ્યો જ્ઞેયાઃ સહસ્રશઃ ॥૩૯॥ इत्यादि स्वशरीरस्यं
 यत्किञ्चिदिह भौतिकम् । वीक्षते योगदृष्ट्या तद्योगवानेव नापरः
 ॥४०॥ वासुदेवचरणाद्वृत्तपायाः पात्रतामुपगतैस्तदुपास्त्या । योगि-
 मिर्न किमपि ह्यनवाप्यं सर्वयेह च परत्र महर्षे ! ॥४१॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मપ્રકરણે યોગોપદેશે ભૌતિક-
 દેહવિકારનિરૂપણનામૈકષષ્ટિત્મોઽધ્યાયઃ ॥૬૧॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—કથયામ્યથ સજ્જેપાદ્રહ્માણ્ડરચનામપિ ।
 અધોદલાત્કમેઁગૈવ સવામૂર્ધ્વદલાવધિ ॥૧॥ અધોદલોપરિ મહદ્વ-
 તંતે વિતતં જલમ્ । તસ્યોપરિ મહાકૂર્મઃ શેષસ્તસ્યાસ્તિ ચોપરિ

કર્ણપર્યંત વ્યાપીને વર્તે છે. આ સુપુમ્ણાદિ ચૌદ નાડીઓની અવાંતર નાડીઓ
 બીજી હંભરો હંભર છે ॥૩૯॥ ઈત્યાદિ સ્વશરીરમાં વર્તેલું ચત્કિચિત્ સૂક્ષ્મ
 ભૌતિક છે તે સર્વને યોગદૃશળજ યોગદૃષ્ટિથી સાક્ષાત્ કરવા સમર્થ થાય
 છે. બીજો કાંધપિણુ નહિ ॥૪૦॥ હે મહર્ષે! શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના ચરણ-
 કમળની એકાંતિક ઉપાસનાથી તેમના ચરણારવિંદની કૃપાના પાત્રભૂત
 યોગિઓએ અપ્રાપ્ય આ લોક પરલોકમાં કાંધપિણુ વસ્તુ સર્વથા છેજ નહિ.
 કિંતુ સર્વ પણ સર્વથા તેમને સુલભજ વર્તે છે ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને...પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે ભૌતિકદેહવિકારનિરૂપણના-
 મૈકષષ્ટિત્મોઽધ્યાયઃ ॥૬૧॥

અધ્યાય ૬૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હવે અધોદળ જે આવરણભૂમિનું અધઃક-
 પાળ તેને આરંભીને ઊર્ધ્વદળપર્યંત ક્રમથીજ બ્રહ્માંડની સર્વ રચનાસ્થિ-
 તિને પણ સક્ષેપમાં કહું છું ॥૧॥ અધોદળની ઉપર ચોમેર વિસ્તૃત મહત્
 જળ (ગર્ભોદકસંજિત) વર્તે છે, તે જળની ઉપર ઊર્ધ્વગતિનો પ્રતિશે-
 ધક મહાકૂર્મ વર્તે છે. તે કૂર્મની ઉપર શેષ છે. તે સહસ્રકૃણાભૂષિત

૧ આ અધ્યાયમાં બ્રહ્માંડરચનાનું અનુક્રમે સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કર્યું છે

॥૨॥ સહસ્રશીર્ષ્ણં એકસિન્ફણે તસ્યાચિલોઽપિ ચ । ભૂગોલોઽસ્તિ
 પુટેષ્વસ્ય સપ્ત લોકા ભવન્તિ હિ ॥૩॥ પાતાલલોકઃ પ્રથમે ભૂપુ-
 ટેઽસ્તિ મનોહરઃ । વસન્તિ વાસુકિમુખા નાગા યત્ર ફળોઽવલ્લાઃ
 ॥૪॥ દૈત્યાશ્ચ દાનવાઃ સન્તિ તસ્યોપરિ રસાતલે । મહાતલે તદુ-
 પરિ નાગાશ્ચ તક્ષકાદયઃ ॥૫॥ તલાતલેઽસ્તિ તસ્યોર્ધ્વે સગળો
 મયદાનવઃ । તસ્યોપર્યસ્તિ સુતલે વલિર્ભગવતા સહ ॥૬॥ તસ્યોપ-
 ર્યસ્તિ ચ શિવો વિતલે હ્રાટકેશ્વરઃ । તસ્યોપર્યતલે ચાસ્તિ સગળો
 વલદાનવઃ ॥૭॥ અષ્ટમોઽયં હિ ભૂલોકસ્તન્મધ્યે મેઘપર્વતઃ ।
 તસ્યોપરિ પુરઃ સન્તિ બ્રહ્મવિષ્ણુકર્પર્દિનામ્ ॥૮॥ ઇન્દ્રાદીનાં દિક્ષ-
 પ્તીનાં તત્તદ્વિશ્વ પુરોઽષ્ટ ચ । તત્રામરાવતીમુખ્યાઃ સન્તિ હેમા-
 ચલેઽનઘ ! ॥૯॥ જમ્બૂદ્વીપસ્તમમિતો વેદિતઃ ક્ષારસિન્ધુના ।

શેષના એક મધ્ય ક્ષણ ઉપર સમગ્રપણુ આ ભૂગોળ (ગોળીની અંદર
 વર્તતી ઊસના મધ્યમાં તરતા માંખણપિંડવત) પ્રતિષ્ઠિત છે. આ ભૂગો-
 લના અંતઃપુટોમાં (ઉપર ઉપર વર્તતાં અંતઃછિદ્રોમાં) સાત લોકો છે
 ॥૨-૩॥ સપુટ તે લોકોને કહે છે-તે આ ભૂગોળના પ્રથમ પુટમાં અતિ
 મનોહર પાતાળ લોક છે, તે પાતાળ લોકમાં રતોવડે ઉત્કલ્પણ ક્ષણ-
 વાળા વાસુકીપ્રમુખ નાગો વસે છે. તે પાતાળની ઉપર રસાતળ છે, તેમાં
 દૈત્યો તથા દાનવો વસે છે. તે રસાતળની ઉપરના ભૂપુટમાં મહાતળ છે,
 તેમાં તક્ષકાદિ નાગો નિવસે છે ॥૪-૫॥ તે મહાતળની ઉપર તળાતળ વર્તે
 છે, તેમાં મયનામે દાનવેન્દ્ર સગણુ વર્તે છે. તે તળાતળ ઉપર સુતળ છે,
 તેમાં બળિ વર્તે છે, તેજ બળિના લવનમાં તેની ઉપર અનુશઙ્કાર્થે ભગવાન
 વિરાજે છે ॥૬॥ તે સુતળની ઉપર વિતળ વર્તે છે, તેમાં હ્રાટકેશ્વર ભગ-
 વાન શિવ વર્તે છે. તે વિતળની ઉપર અતળ છે, તેમાં અળદાનવ સગણુ
 વર્તે છે ॥૭॥ તેથથી ઉપર આ આઠમો ભૂલોક છે, તેના મધ્ય પ્રદેશે
 મેઝનામે મહાપર્વત છે, તે મેઝની ઉપર નગરીઓ ત્રણ છે, અનુક્રમે બ્રહ્મા
 વિશ્વ શિવે તે અધિષ્ઠિત છે ॥૮॥ હે મુને! એજ મેઝવિષે પૂર્વાદિ દિશ-
 ઓમાં ક્રમથી આઠ અમરાવતીપ્રમુખ નગરીઓ ઇન્દ્રાદિ દિગ્પાળોની વર્તે

લક્ષિતો નવમિઃ खण्डैर्वर्तते भारतादिभिः ॥૧૦॥ સદ્ગુણ ઉપા-
સ્યોઽસ્તિ તત્ર खण्ड इलावृते । हयग्रीवश्च भद्राश्वे हरिवर्षे नृके-
सरी ॥૧૧॥ કામદેવઃ કેતુમાલે મત્સ્યમૂર્તિશ્ચ રમ્યકે । ઉપાસ્યો
ભગવાનસ્તિ કૂર્મરૂપો હિરણ્મયે ॥૧૨॥ વરાહઃ કુરુखण्डेऽस्ति
रामः किंपुरुषे तथा । नरनारायण ऋषिरुपास्योऽस्मिञ्च भारते
॥૧૩॥ ક્ષારોદવેદિતાદસાદ્વીપાદુત્તર ઉત્તરઃ । દ્વિગુણો દ્વિગુણો
શેયો દ્વીપોઽધિશ્ચાપિ તાદૃશઃ ॥૧૪॥ જમ્બૂદ્વીપાત્પરઃ પ્લક્ષદ્વી-
પોસ્તીશુરસાધિના । વૃતસ્તત્ર હરિલોકૈઃ સૂર્યમૂર્તિરુપાસ્યતે ॥૧૫॥
તતશ્ચ શાલ્મલિદ્વીપઃ સુરોદેનાધિના વૃતઃ । વર્તતે ચન્દ્રરૂપશ્ચ
તત્રોપાસ્યો હરિર્જનૈઃ ॥૧૬॥ તતઃ પરઃ કુશદ્વીપો ધૃતોદાબ્ધ્યભિવે-
દિતઃ । અસ્તિ તત્રાગ્નિરૂપશ્ચ હરિલોકૈરુપાસ્યતે ॥૧૭॥ ક્ષીરોદા-

છે ॥૮॥ તે મેઝની ચોતરફ જંબુદ્વીપ ક્ષારસાગરથી વીંટાએલો ભારતાદિ નવ
ખંડોએ સંયુક્ત વર્તે છે ॥૧૦॥ ઉપાસ્ય દેવતાઓએ સહિત તે ખંડોને નામથી
કહે છે- તે નવખંડો મધ્યે ઈલાવૃત નામના ખંડમાં સંકર્ષણ ઉપાસ્ય વર્તે
છે, ભદ્રાશ્વ ખંડમાં હયગ્રીવ ઉપાસ્ય વર્તે છે, હરિવર્ષ ખંડમાં નૃસિંહજી
ઉપાસ્ય વર્તે છે, કેતુમાળ ખંડમાં કામરૂપ ભગવાન્ ઉપાસ્ય છે, રમ્યક
ખંડમાં મત્સ્યમૂર્તિ ભગવાન્ ઉપાસ્ય છે, હિરણ્મય ખંડમાં કૂર્મરૂપ ભગવાન્
ઉપાસ્ય વર્તે છે, કુરુખંડમાં વરાહ ભગવાન્ ઉપાસ્ય વર્તે છે, કિંપુરૂપ ખંડમાં
રામચંદ્ર ભગવાન્ ઉપાસ્ય છે, આ ભારત ખંડમાં નરનારાયણ ઋષિ
ઉપાસ્ય વર્તે છે ॥૧૧-૧૩॥ ખારા સમુદ્રથી વીંટાઈ રહેલા આ લાખ યોજન
પ્રમાણવાળા જંબુદ્વીપ થકી ઉત્તરોત્તર વર્તતો દ્વીપપણુ બમણા પરિમાણ-
વાળો લાણુવો અને તેતે દ્વીપને વીંટાઈ રહેલો સમુદ્રપણુ ઉત્તરોત્તર બમણા
માપવાળો લાણુવો ॥૧૪॥ તેમાં જંબુદ્વીપથકી ઉત્તર પ્લક્ષ નામનો દ્વીપ છે,
તે શેલડીરસના સમુદ્રથી વીંટાએલો છે, તેમાં સૂર્યાત્મક હરિને લોકો ઉપાસે
છે ॥૧૫॥ તેથકી ઉત્તર શાલ્મલી દ્વીપ વર્તે છે, તે સુરાસાગરથી વીંટા-
એલો વર્તે છે, તેમાં ચંદ્રરૂપ હરિનું જનો ઉપાસન કરે છે ॥૧૬॥ તેથકી
પર કુશદ્વીપ છે, તે ધૃતોદ સમુદ્રથી વીંટાએલો છે, તેમાં અગ્નિરૂપ ભગવા-

ઘિઘૃતઘ્વાસ્તિ ક્રૌઞ્ચદ્વીપસ્તતઃ પરઃ । અમ્નુરૂપસ્તત્ર લોકૈર્વાસુદેવ
 ઉપાસ્યતે ॥૧૮॥ ઘધિમણ્ડોદાઘિઘૃતઃ શાકદ્વીપસ્તતઃ પરઃ । વર્તતે
 તત્ર ચ જનૈર્વાયુર્હરિરુપાસ્યતે ॥૧૯॥ સ્વાદૂદકાઘ્યમિઘૃતઃ પુષ્ક-
 રાઘ્યસ્તતઃ પરઃ । દ્વીપોઽસ્તિ તત્ર ચ બ્રહ્મા પુષ્કરસ્ય ઉપાસ્યતે
 ॥૨૦॥ તતોઽસ્તિ કાઞ્ચની ભૂમિર્લોકાલોકસ્તતો નગઃ । તસ્યોપરિ
 ચતુર્દિક્ષુ ચત્વારઃ સન્તિ દિગ્ગજાઃ ॥૨૧॥ તત્રૈવ સાક્ષાદ્ભગવાન્મ-
 હાપુરુષર્હશ્ચરઃ । આસ્તે ચ લોકરક્ષાર્થે વિષ્વક્ષેનાદિભિર્વૃતઃ ॥૨૨॥
 ભૂલોકાદીદશાદૂર્ઘ્વે ભુવલોકોઽસ્તિ સન્મતે ! । ભૂતપ્રેતપિશાચનાં
 તદ્વિહારનિકેતનમ્ ॥૨૩॥ ભૂમધ્યગે ચ હેમાદ્રો દિક્પાલાનાં
 પુરોઽમિતઃ । સૂર્યો દિવ્યરથારુઢો ભ્રમતિ હ્યણ્ડમધ્યગઃ ॥૨૪॥
 ઉપર્યુપરિ સન્ત્યેનં મણ્ડલાનિ ક્રમેણ ચ । ચન્દ્રર્ક્ષશુકસૌમ્યાક્ષારક-
 દેવપુરોઘસામ્ ॥૨૫॥ તદૂર્ઘ્વે મણ્ડલં પદ્મોસ્તતઃ સત્તર્પિમણ્ડલમ્ ।

નનુ ઉપાસન છે ॥૧૮॥ તેથકી ઉત્તર ક્રૌંચદ્વીપ છે, તે ક્ષીરસાગરથી વીંટા
 એલો વર્તે છે, તેમા જળરૂપ વાસુદેવને લોકો ઉપાસે છે ॥૧૮॥ તેથકી પર
 શાકદ્વીપ છે, તે દધિમણ્ડોદધિથી વીંટાએલો વર્તે છે, તેમા લોકોએ વાયુરૂપ
 હરિ ઉપાસ્ય છે ॥૧૯॥ તેથકી પર પુષ્કર નામનો દ્વીપ વર્તે છે, તે સ્વાદ-
 દક સમુદ્રથી વીંટાએલો છે, તેમાં કમળ ઉપર રહેલા બ્રહ્મા જનોએ ઉપાસ્ય
 છે ॥૨૦॥ તેથકી પર કાચનમયી ભૂમિ છે, તત્ પર લોકલોક પર્વત વર્તે
 છે, તે પર્વતની ઉપર ચાર દિશામા ચાર દિગ્ગજો છે ॥૨૧॥ તે લોકલોક
 પર્વતમાજ સમર્થ સાક્ષાત્ ભગવાન્ મહાપુરૂષ વિશ્વક્ષેનાદિ પાર્વલોથી
 વીંટાધને આ લોકના સરક્ષણ માટે સન્નિધિ પામી રહ્યા છે ॥૨૨॥ હે સન્મતે!
 આવા આ ભૂલોક થકી ઊર્ધ્વ ભુવલોક છે, તે લોક ભુત પ્રેત પિશાચ
 આદિકનુ વિહરણુ સ્થાન છે ॥૨૩॥ અડમધ્યે રહેલો સૂર્ય ભૂમધ્યે રહેલા
 મેઝમાં વર્તતાં ધન્દ્રાદિ દિગ્પાળોનાં નગરોને ચોમેર મધ્યે દિવ્ય રથમા
 બેસીને ભમે છે ॥૨૪॥ આ સૂર્યમંડળના ઉપરિતન લાગમાં ચન્દ્ર નક્ષત્ર શુક
 ભુધ મંગળ અને ગૃહસ્પતિનાં મંડળો ઉપર ઉપર અનુક્રમે વર્તે છે ॥૨૫॥
 ગૃહસ્પતિમંડળથકી ઊર્ધ્વ શનૈશ્વરનું મંડળ વર્તે છે, તેથકી ઊર્ધ્વ સત્તર્પિ-

તતઃ પરં ધ્રુવપદં વર્તતે ધામ વૈષ્ણવમ્ ॥૨૬॥ તત્સમીપપ્રદેશેઽસ્તિ
 સ્વર્ગલોકોઽસ્તિ શોભનઃ । તત્રાસ્તીન્દ્રિયલોકીશઃ સર્વદેવગણૈ
 સહ ॥૨૭॥ શિશુમારાશ્રિતં હૈતત્સૂર્યાદ્યસ્તિ ધ્રુવાધિ । ગ્રહચક્રં
 તદુપરિ મહલ્લોકોઽસ્તિ શોભનઃ ॥૨૮॥ જનલોકસ્તદુપરિ તપોલો-
 કસ્તતઃ પરમ્ । પતે લોકાસ્ત્રયઃ સન્તિ ઋષિમણ્ડલસંશ્રિતા ॥૨૯॥
 તત્ત ઋર્ધ્વં સત્યલોકો ધામ વિશ્વસૃજોઽસ્તિ તત્ । ચતુર્દશૈતે લો-
 કાશ્ચ પરિતસ્તમસાવૃતાઃ ॥૩૦॥ અસ્તિ તસ્માત્તુ તમસઃ પર ગર્ભોદકં
 મુને ! । તતઃ પરં ચાષ્ટસન્તિ પૃથ્વીયાદ્યાવરણાનિ ચ ॥૩૧॥ તતોઽસ્તિ
 મૂલપ્રકૃતિઃ પરંજ્યોતિસ્તતઃ પરમ્ । તદેવ ભગવદ્ધામ યદ્વક્ષ્યપુર-
 મુચ્યતે ॥૩૨॥ પવંસ્થિતેઽન્ન ગ્રહાણ્ડે યોગવિદ્ધઃ સમાચિના ।
 તત્તદ્ગ્રાહ્યધ્વના ગત્વા તત્તત્સ્થાનં સમીક્ષતે ॥૩૩॥ સુપુમ્ણયૈવ

મગ્ન વર્તે છે, તેમથી ઊર્ધ્વ વૈષ્ણવધામ ધ્રુવપદ વર્તે છે ॥૨૬॥ તે ધ્રુવપદ
 થથી અધોવર્તી સમીપ પ્રદેશે અતિશોભન સ્વર્ગલોક વર્તે છે, તેમા ત્રણ
 લોકોનો ઇશ ઇન્દ્ર સમસ્ત દેવગણોથી વોટાએલો વર્તે છે ॥૨૭॥ સૂર્યમગ્ન-
 ણાદિ ધ્રુવપદપર્યંત આ સર્વ ગ્રહચક્ર શિશુમાર ચક્રને આશરીને વર્તે છે
 તે શિશુમાર ચક્રની ઉપર શોભન મહલ્લોક વર્તે છે ॥૨૮॥ તે મહલ્લોકની
 ઉપર જનલોક છે, તેની ઉપર તપોલોક છે, આ મહલ્લોકાદિ ત્રણેય લોકો
 ઋષિમગ્નિઓએ આશરેલા છે ॥૨૯॥ તે તપોલોક થકી ઊર્ધ્વ સત્યલોક છે,
 તે લોક વિશ્વનો સર્ગ કરનાર હિરણ્યગર્ભનું સ્થાન છે આ ચૌદેય લોકો
 ચોમેર ગાઠ તમથી આવરિત વર્તે છે ॥૩૦॥ હે મુને! તે આવરણ તમથકી
 પર ગર્ભોદક વર્તે છે ગર્ભોદક થકી પર પૃથિવી-જળ-તેજ-વાયુ-આકાશ-
 અહકાર-મહત્ત્વ-પ્રકૃતિ નામના ઉત્તરોત્તર અષ્ટ આવરણો એક એકથકી
 ઉત્તર દશ દશ ઘણા વર્તે છે ॥૩૧॥ તે આવરણ પ્રકૃતિતત્ત્વથકીપણ પર
 મૂળ પ્રકૃતિ છે એણીનો અધ પરિચ્છેદ (માપ) નથી એણીની ઉપર
 પરંજ્યોતિ અક્ષરાખ્ય ભગવદ્ધામ છે, જેને શ્રુતિ શ્રદ્ધાપુર કહે છે અને જે
 મુકોએ પ્રાપ્ય છે ॥૩૨॥ આ પ્રકારની રચનાવાળા આ શ્રદ્ધાક્રમાં યોગી
 યોગપ્રભાવથી તે તે લોકોમા ગમનના હેતુભૂત નાડીમાર્ગે કરીને જઇને તે તે

ભગવદ્દામ યત્પ્રકૃતેઃ પરમ્ । તથા દૃષ્ટ્વા પુનર્દેહં ભૌતિકં પ્રાપ્ય
 બુદ્ધયતે ॥૩૪॥ इत्थं समाधौ स्वात्मन्यं प्रेम्णा नारायणे भवेत् ।
 तस्मात्तस्यैव वृद्ध्यर्थं शिक्षेद्योगं गुरोर्बुधः ॥३५॥ भक्तियोगनिपु
 णस्य सहस्रोः शिक्षयाऽभ्यसत एव योगिनः । योगमेतमिदं
 सिद्धिरीप्सिता स्याद्भुतं ह्यनघ ! नेतरस्य तु ॥३६॥ इति श्रीसत्सन्नि-
 जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे योगोपदेशे ब्रह्माण्डरचनानिरूप
 णनामा द्विपष्ठितमोऽध्याय ॥६२॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સમાધિનિષ્ઠો યોગીન્દ્રઃ સ્વતન્ત્ર. સ નિજે
 ચ્છયા । દેહં ઘત્તે ત્યજતિ યા કાલમીતિવિવર્જિત. ॥૧॥ દેહત્યાગે

ઉક્ત લોકોને સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૩૩॥ પ્રકૃતિધક્ટી પર જે ભગવાનનું ધામ
 તેનેતો પૂર્વોક્ત મુપુમ્ણા નાડીમાર્ગથીજ સમાધિનિષ્ઠ સાક્ષાત્ કરે છે,
 સમાધિધક્ટી બહાર આવતા ફરી આ ભૌતિક વપુને ભગદેવસ્થાથી પામીને
 ‘આ હું અમુક અહીં છું’ એમ પ્રબુદ્ધ થાય છે ॥૩૪॥ આ પ્રકારનું સમા
 ધિમા જે સ્વાત્મ્ય તે તે સ્થાનના અવલોકનરૂપ તે ભગવાન વાસુદેવમા
 પરા પ્રીતિથીજ થાય તો તે પ્રીતિની વૃદ્ધિમાટેજ ગુરુધક્ટી બુધજન ભક્તિ
 ગર્ભિત યોગનો અભ્યાસ કરે ॥૩૫॥ હે નિર્દોષ મુને! ભક્તિયોગમા જે
 નિપુણ હોય તે સદ્ગુરુની શિક્ષાથી આ યોગનો અભ્યાસ કરનારાજ યોગિને
 ધૃષ્ણિત યોગસિદ્ધિ અવિલબ્ધ થાય, અન્યથા તો નજ થાય ॥૩૬॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને.. પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે બ્રહ્માંડરચનાનિરૂ-
 પણનામા દ્વિપષ્ઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૨॥

અધ્યાય ૬૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શતાનંદમુને! નિષ્પન્ન સમાધિમાન
 યોગીન્દ્ર સ્વતન્ત્ર થાય છે, એને કાળથી ભીતિ કશીપણ નથી, એને અવશને
 મૃત્યુ બળાત્ લઇ જવા સમર્થ થાય નહિ, તે સ્વેચ્છાથી દેહને ધારવા કે
 ત્યજવા સ્વયં સમર્થ છે ॥૧॥ સ્વેચ્છાથી બહુકાળ દેહના ધારણમા કિંવા

૧ આ અધ્યાયમા પાંચ બાહ્યઆક્યતર મહાશૂતોના સ્વરૂપનું વિવેચન કર્યું છે

યોગિનોઽવ ચિરં વા દેહધારણે । પચ્ચાનાં મહતાં જ્ઞાનં ભૂતાનામ-
સ્ત્યપેક્ષિતમ્ ॥૨॥ પિંડવ્રહ્માણ્ડદેતૂનાં તેપાં જ્ઞાનં વિના તુ સઃ ।
વિદ્યાદ્ઘૈતિકપિંડસ્ય ત્યાગાત્યાગકલાં કથમ્ ॥૩॥ તસ્માત્કારણ-
રૂપાણિ મહાભૂતાનિ પચ્ચ ચ । જ્ઞેયાનિ તેપાં કાર્યાણિ છ્યણ્ડપિંડ-
સ્થિતાન્યપિ ॥૪॥ શતાનન્દ ઉવાચ—પિંડવ્રહ્માણ્ડદેતૂનાં ભૂતાનાં
મહતાં વિમો ! । વિશેષં ચોદુમિચ્છામિ વક્તુમર્હતિ તં ભવાન્ ॥૫॥ સમાનેષ્વિદ્ય ભૂતેષુ પૃથિવ્યાદિષુ પચ્ચસુ । કાર્યાણાં કારણાનાં
ચ મેદો જ્ઞાયેત વા કથમ્ ॥૬॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—કાર્યાણાં
કારણાનાં ચ જ્ઞાધેયાધારભાવતઃ । અલ્પત્વેન મહત્ત્વેન તેપાં
મેદોઽવગમ્યતામ્ ॥૭॥ કારણેષુ તુ ભૂતેષુ કાર્યરૂપાણ્ડગોલકાઃ ।

ત્યાગમાં યોગિએ પાંચ મહાભૂતોનું સ્વરૂપ તત્ત્વથી જાણવા યોગ્ય છે ॥૨॥
પિંડવ્રહ્માણ્ડદેતુભૂત પાંચ મહાભૂતોના જ્ઞાન વિના ભૌતિક આ દેહરૂપ
પિંડની સ્વેચ્છાથી ત્યાગ ધારણ વાર્તા કેમ ઘટતી આવે? નજ આવે ॥૩॥
માટે કારણભૂત-ને અંડનાં દેતુભૂત આકાશાદિ પાંચ મહાભૂતો છે તે
યોગિએ જાણવાં અને જે તેમના કાર્યભૂત અંડપિંડમાં રહેલાં ભૂતો છે તે
પણ જાણવાં ॥૪॥ આ પ્રકારે જાણવાને કહેલા શતાનંદમુનિ પોતાની તે
સબંધી જ્ઞાસાને પ્રકાશ કરે છે-હે જાણવન્ ! પિંડવ્રહ્માંડમા દેતુભૂત
મહાભૂતોનો વિશેષ (ભેદ) જાણવા હું ધ્વંધુહું. તો તમો તે મને કહેવાને
યોગ્ય છો ॥૫॥ લોકમાં વર્તતા કાર્ય પૃથિવ્યાદિ પાંચ ભૂતો સમાન દેખાય
છે, તો કાર્યકારણભાવને પામેલાં તેમનો ભેદ કેમ જાણી શકાય? ॥૬॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે મુને! પાંચ ભૂતોનું પૃથિવ્યાદિનાતીયપણું
ઐક્ય છે પણ આધારાધેયભાવથી અને મહત્ત્વ અલ્પત્ત્વથી (સૂક્ષ્મ સ્થૂળ
ભેદથી) કારણકાર્યનો વિભેદ જાણવો ॥૭॥ જેમ પૃથ્વીપિંડયદ્રી યજ્ઞેલા
ઘટાદિકો પૃથ્વીમાં સૂક્ષ્મરૂપે રહ્યા છે તેમ કારણ પાંચ મહાભૂતોમાં કાર્ય-
ભૂત બહુ અંડગોલકો સૂક્ષ્મરૂપે રહ્યાં છે. જે અસત હોય તેની ઉત્પત્તિ
નથી, જે સત હોય તેનાજ જે આવિર્ભાવ તિરોભાવ (અવસ્થાંતરપ્રાપ્તિ-
રૂપ) તેજ ઉત્પત્તિ વિનાશ કહેવાય છે. ઘટાદિક કાર્યપણુ પ્રથમ ન હતું

સંસ્થિતાઃ સન્તિ હિ યથા ભુવિ ભૌમા ઘટાદયઃ ॥૮॥ આધારમૂ-
તાન્યણ્ડાનાં મહાભૂતાભિધાનિ ચ । સન્તિ તાનિ તરક્ષાણાં યથા-
મ્બુનિઘયસ્તથા ॥૯॥ પુંપ્રકૃત્યાશ્રિતાન્યેવ પઞ્ચ ક્ષેપાનિ તાનિ તુ ।
તયોર્યોગે યતોઽણ્ડાનિ તદ્ધારા સમ્ભવન્તિ વૈ ॥૧૦॥ અણ્ડજદ્વન્દ્વ-
સંયોગાન્માયયા પરમાત્મનઃ । યથાણ્ડસમ્ભવો હ્યત્ર દૃશ્યતે ભુવિ
સન્મત્તે ! ॥૧૧॥ પુંપ્રકૃત્યોસ્તથા યોગાદ્ભૂતદ્ધારાણ્ડસમ્ભવઃ । પર-
સ્વૈવેચ્છયા તાભ્યાં ભવત્યેવ હિ નાન્યથા ॥૧૨॥ બ્રહ્માણ્ડમધ્યે
ભૂતાનિ યાનિ પજ્ઞાત્ર તાનિ તુ । જાતાન્યંશૌર્દ્ધિં મહતાં ભૂતાનામી-

તે પછી થયું એમ પણ નથી, કિંતુ મૃત્તિકાપિંડમાં સૂક્ષ્મરૂપે રહેલાજ
પ્રાદુર્ભવે છે. તેમ પ્રથમથી સૂક્ષ્મરૂપે રહેલું બ્રહ્માંડપણ પ્રાદુર્ભવે છે. તો આ
રીતે આ કારણકાર્યનો આધારાધેયભાવ અને સૂક્ષ્મસ્થૂળભેદ વર્તે છે, જેમ
સમુદ્ર તરંગોના આધારભૂત છે તેમ મહાભૂતો અડોના આધારભૂત છે. સમુદ્ર
પ્રકૃતિ છે અને તરંગો વિકૃતિ છે, વિકૃતિનો આશ્રય પ્રકૃતિ છે, આ વિકૃતિ
પણ કાંઈ અપૂર્વ નથી, પ્રકૃતિરૂપે જે રહેલી હતી તેજ વિલક્ષણ આકૃતિથી
પ્રાદુર્ભવતાં વિકૃતિરૂપે પ્રાદુર્ભવે છે, માટેજ તરંગોની પ્રકૃતિરૂપતામાં
સૂક્ષ્મતા વર્તે છે અને વિકૃતિરૂપતામાં સ્થૂળતા વર્તે છે અને આધારાધેયતા
છે અથવા-કારણોની મહત્તા પરિમાણથી છે, તેથીજ અદ્યતા કાર્યની છે,
જેમ પૃથિવીથી અટપ ઘટાદિક છે, પૃથિવીતો ઘટાદિકથી મોટી છે
તરંગો સમુદ્રથી અટપ છે, સમુદ્રતો તરંગોથી મોટો છે. એમનો આધાર
રાધેયભાવતો સ્પષ્ટજ છે. એરીતે મહાભૂતો અને તેના કાર્યભૂત અડલતપું
જાણી લેવું ॥૮-૯॥ તેપણ પાંચ મહાભૂતો પુરૂષપ્રકૃતિએ આશ્રિત-તેણે
અધિષ્ઠિતજ સમજવા, કેમકે તે બન્નેનો યોગ થતાંજ તદ્દ્વારા-પંચમહાભૂત
દ્વારા અડો ઉપજે છે, (પ્રથમ મહાભૂતો, પછી અડ એવા ક્રમથી) ॥૧૦॥
હે સન્મતે ! જેમ લોકમાં મિથુનીભૂત અંડજ (પક્ષી) ના સયોગથી અંડો-
ત્પત્તિ થતી દેખાય છે તેમ પ્રકૃતિપુરૂષથી પર પરમાત્માની માયા-સંક-
ટપથીજ પુરૂષપ્રકૃતિનો સંસ્થેય થતાં મહાભૂતદ્વારા આ અડની ઉત્પત્તિ
થાય છે, અન્યથા નહિ ॥૧૧-૧૨॥ જેમ લોકમાં પક્ષીના છડામધ્યે પક્ષી

શ્વરેચ્છયા ॥૧૩॥ યથાણ્ડજાણ્ડમધ્યેઽત્ર પશ્ચિદેહસમુદ્ભવઃ । કા-
લેન તદ્વદ્ભવતિ બ્રહ્માણ્ડે ભૂતસમ્ભવઃ ॥૧૪॥ કારણાધ્યાન્યતઃ
પ્રાહુર્મહાભૂતાનિ તાનિ તુ । બ્રહ્માણ્ડમધ્યભૂતાનિ કાર્યાધ્યાનિ ચ
તદ્વિદઃ ॥૧૫॥ પિણ્ડાધ્યયઃ સ્થૂલદેહો યઃ શુક્રશોણિતસમ્ભવઃ । છી-
પુંસયોગતઃ સોઽપિ પદ્મભૂતાંશજોઽસ્તિ હિ ॥૧૬॥ કાઠિન્યરૂપ આ-
ધારસ્તત્ર પૃથ્વીતિ ગદ્યતે । દેહે દ્રવસ્તથૈવાપ ઝપ્મા તેજશ્ચ કથ્યતે
॥૧૭॥ ચૈષ્ટ વાયુસ્તથાકાશમવકાશોઽસ્તિ સુવ્રત । । એવં પદ્માપિ
ભૂતાનિ સન્તિ સર્વંવપુષ્પાપિ ॥૧૭॥ તત્રાપ્યગ્નિર્જલં વાયુરિતિ ધ્રીણિ
વિશેષતઃ । દેહે મુખ્યતયા સન્તિ જ્ઞાતવ્યમિતિ યોગિના ॥૧૯॥
તત્રાપિ વાયુર્મુખ્યોઽસ્તિ ભવતોઽન્યે તદાશ્રિતે । વાયુસ્તદાશ્રિતોઽ-
સ્ત્યેવમેપામન્યોન્યસંશ્રયઃ ॥૨૦॥ અગ્નિઃ પદ્મસ્વપિ કોશેષુ ઘાતૂનાં

દેહ કાળશક્તિથી સમુદ્ભવે છે તેમ તેવા બ્રહ્માંડને મધ્યે મહાભૂતોના
અંશોથી પૃથિવ્યાદિ કાર્યાત્મક પાંચભૂતો ઇશ્વરેચ્છાથી ઉદ્ભવે છે ॥૧૩-૧૪॥
માટેજ પંચભૂતોના કાર્યકારણભાવને જાણનારા મુનિઓ બ્રહ્માંડને ઉપ-
ભવનારાં મહાભૂતોને કારણ મહાભૂતો કહે છે અને બ્રહ્માંડમાં રહેલાંને તો
કાર્યભૂતો કહે છે ॥૧૫॥ જે આ સ્ત્રીપુરુષનો સયોગ થતાં શુક્રશોણિતથી
સમુદ્ભવેલો પિંડનામનો સ્થૂળ દેહ છે તેપણુ કાર્યભૂત પાંચ ભૂતોના
અશોથી ઉપજ્યો છે ॥૧૬॥ તેમાં દેહમાં જે કાઠિન્યસ્વભાવ અન્ય
દ્રવતા દ્રવ્યાદિકના (જળાદિક) આશ્રયભૂત દેખાય છે તે પૃથ્વીનો અંશ છે,
જે દ્રવ દ્રવ્યવિભાગ છે તે જળનો અંશ છે, જે ઉનાશ જણાય છે તે તેજનો
અંશ છે, જે ચૈષ્ટ જણાય છે તે વાયુનો અંશ છે, જે અંતઃ અવકાશ તેતો
આકાશનો અંશ છે. હે મુવ્રત ! આ રીતે સમગ્ર શરીરોમાંપણુ પાંચભૂતોના
અંશનો સમાવેશ સમજવો ॥૧૭-૧૮॥ પંચ ભૂતોમાંપણુ તેજ જળ વાયુ
આ ત્રણજ ભૂતો આ દેહમાં વિશેષતઃ પ્રધાનપણે છે એમ યોગિએ જાણવું
॥૧૯॥ તે ત્રણમાંપણુ વાયુ મુખ્ય છે, વાયુની સત્તાથી તેજ જળની સત્તા
છે અને તેજ જળની સત્તાથી વાયુની સત્તા છે, એમ આ ત્રણેય તત્વો
પરસ્પર આશ્રયવાળાં જાણવાં ॥૨૦॥ એમની ક્રિયાને કહેનાયત્ર મુખ્યપણુને

પક્તામિદ્ । કુર્વાણો જાઠરશ્વાસૌ દેહં ધારયતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૧॥ જલં
 ચ વીર્યરૂપેણ કારણં વપુષોઽસ્તિ હિ । વીર્યેણ વર્તતે દેહઃ ક્ષયે
 વીર્યસ્ય નશ્યતિ ॥૨૨॥ પ્રાણપશ્ચકરૂપેણ ચેષ્ટયંશ્ચાશિલં વપુઃ ।
 ઇન્દ્રિયાઘાત્મતાં પ્રાપ્ય વાયુર્ધારયતે વપુઃ ॥૨૩॥ નાભિમધ્યે સ્થિતાઃ
 સર્વે પ્રાણા દેહેષુ દેહિનામ્ । તત્ત્વં એવ પ્રસર્પન્તિ તિર્યગૂર્ધ્વમઘશ્ચ તે
 ॥૨૪॥ સુપુમ્ણાયાં મુપ્સ્યતયા વાયુર્વેદ્વતિ સર્વદા । તદાધિતાસુ
 નાડીષુ સર્વાસપિ વિશત્યતઃ ॥૨૫॥ નામેરૂર્ધ્વે સ્થિતઃ પ્રાણઃ શરીરં
 પરિપાલયન્ । મૂર્ધ્નિ તત્સ્યે તથા વહ્નો વર્તતે વ્યાપ્ય સત્તમ ! ॥૨૬॥
 નામેરઘો હ્યપાનશ્ચ જાઠરાગ્નિસન્નિધનઃ । અપાનપ્રાણયોર્મધ્યે જાઠ-
 રોઽગ્નિશ્ચ વર્તતે ॥૨૭॥ વ્યાનઃ સન્નિધિષુ સર્વેષુ વર્તતે ચેષ્ટયન્વપુઃ ।

દ્રઢ કરે છે—આ જાઠર અગ્નિ રક્તાદિ છ કોશોમાં રહેલા રક્તાદિ ધાતુઓને
 પકવતાને કરતોથકો દેહને ધારી રાખે છે । ૨૧॥ જળ વીર્યરૂપે આ દેહની
 સ્થિતિમાં હેતુ છે, કેમતો આ દેહ વીર્યથી રહે છે, વીર્યનો ક્ષય થતાં નાશ
 થઈ જાય છે ॥૨૨॥ વાયુ પ્રાણ અપાનાદિ પાંચરૂપે શરીરને સર્વતઃ વ્યાપીને
 ચેષ્ટાયુક્ત કરે છે અને વાગાદિ ઇન્દ્રિયાદિ રૂપતાને પામીને ચેષ્ટાયુક્ત કરે છે.
 ઇન્દ્રિયો યદપિ અહકારથકી ઉપજેલાં છે તથાપિ પ્રાણના આવેશ વિના
 કાર્યમાં સમર્થ થતાં નથી. પ્રાણે અધિષ્ઠાન કરતાંજ કાર્ય કરવામાં સમર્થ
 થાય છે, તો ‘પ્રાણજ ઇન્દ્રિયાત્મના થઈને ચેષ્ટા કરાવે છે’ એમ કહ્યું તે
 યુક્ત છે ॥૨૩॥ સર્વે પ્રાણો દેહિઓના દેહોમાં રહેલા નાભિમધ્યેજ રહે છે,
 તેજ સ્થાનથી તે પ્રાણો દેહમાં આડા અવળા ઉંચે નીચે પ્રસરે છે ॥૨૪॥
 પ્રધાનપણે વાયુ સુપુમ્ણામાં સર્વદા વહે છે, તે સુપુમ્ણાથકીજ તેની આશ્રિત
 અન્ય સમસ્ત નાડીઓમાં પ્રવેશે છે ॥૨૫॥ હે સત્તમ ! તે પ્રાણ નાભિથી
 ઉર્ધ્વ વ્યાપીને પ્રાણવૃત્તિએ વિશિષ્ટ વર્તતાં આ શરીરને ધારતોથકો મસ્તકમાં
 અને તેમાં રહેલા વહ્નિમાં વ્યાપીને વર્તે છે ॥૨૬॥ એજ પ્રાણ નાભિથી નીચે
 પ્રસરતાં અપાનવૃત્તિભેદથી અપાનસંજ્ઞાને પામીને જાઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે.
 અપાન પ્રાણને મધ્યે જાઠરાગ્નિ વર્તે છે ॥૨૭॥ વ્યાનવૃત્તિએ વિશિષ્ટ થતા વ્યાન
 સંજ્ઞાને પામેલો તે પ્રાણ સર્વ સન્નિધિઓમાં સન્નિધિ આપીને આ વપુને ચેષ્ટા

ચલકર્મપ્રયત્નાત્મા હ્રુદાનશ્વાસ્તિ કण्ठगः ॥૨૮॥ ચત્કિચ્ચિદશિતં
પીતં તત્તન્માર્ગં સમાનયન્ । ઉદીપયંશ્ચ કોશાગ્નિમાસ્તે નાભૌ સમા-
નકઃ ॥૨૯॥ इत्यग्निजलवायूनां देहे मुख्यत्वमुच्यते । तत्रापि वायोः
प्राधान्यं प्रोच्यते योगवेदिभिः ॥૩૦॥ त्यागे वा धारणे तस्मात्स्व-
शरीरस्य योगिना । कर्तव्ये सति तु ध्येयो वायुर्वाह्यस्तथान्तर-
॥૩१॥ कृते प्राणनिरोधे च जाठरोऽग्निस्तदाश्रितः । स्वयं निरु-
द्ध्यते तेन तिष्ठेद्योगिवपुश्चिरम् ॥૩२॥ उपेक्षा धारणे यस्य वपुषो
योगिनो भवत् । जिह्वासा तु भवेत्तर्हि ध्यात्वा वायुं तदुत्सृजेत्
॥૩३॥ वायुस्वरूपं निश्चित्य पिण्डब्रह्माण्डसंस्थितम् । आदौ ततः
स योगज्ञः कुर्यात्सुदृढमासनम् ॥૩४॥ यह्नोकेच्छा भवेत्स्वस्य

યુક્ત કરતો થકો વર્તે છે કઠ દેશમા રહેલો વૃત્તિભેદથી ઉદાનસંજ્ઞાને પામેલો
પ્રાણ બળકર્મપ્રયત્નાત્મા-બળસાધ્ય જે કર્મ ભારવહનાદિ૩૫ તેમા અવૃ-
ત્તિનુ સામર્થ્ય સંપાદે છે, માટેજ તદાત્મા થઈને રહ્યો છે અથવા બળ જે
ભારાદિધારણુસામર્થ્ય, કર્મ જે ગમનાદિક અને પ્રયત્ન જે તેમા અનુકૂળ
ઉદ્યોગ તેનો આત્મા-પોષક છે ॥૨૮॥ ચત્કિચિત્ આધેલુ પીધેલુ તેને તેને
સમરીતે તેતે સ્થાને પમાડતો, માટેજ વૃત્તિભેદથી સમાનસંજ્ઞાને પામેલો
પ્રાણ રક્ષાદિ તેતે દોશોમા રહેલા વહિને સમ્યક્ ઉદીપન કરતોથકો નાભિમા
વર્તે છે ॥૨૯॥ આરીતે અગ્નિ જળ વાયુનુ દેહમા પ્રાધાન્ય અને તેમાપણ
વાયુનુ પ્રાધાન્ય યોગિઓ નિરૂપણુ કરે છે ॥૩૦॥ માટે યોગિએ સ્વશરીરનો
ત્યાગ કરવામા અથવા ધારણુ કરવામા તે બાહ્ય વાયુ (બ્રહ્માડમા રહેલો
આવહાદિ૩૫) તથા આતર (શરીરની અંદર પ્રાણાદિ૩૫ રહેલો) વાયુ
સારીરીતે ધ્યાન કરવો-બંનેનુ એકરૂપપણે ચિંતન કરવુ ॥૩૧॥ પ્રાણનિરોધ
કરતા પ્રાણાશ્રય જઠરાગ્નિ પોતેજ રોકાઈ જાય છે તે બંને ઉપશાત થતા
તે યોગિનુ વપુ બહુકાળપર્યંત રહે ॥૩૨॥ જે યોગીને વપુધારણુમા અચિ-
ક્ષેધને તેના ત્યાગની ઈચ્છા થાય તો તે યોગી બાહ્ય આતર વાયુને એકપણે
ધ્યાન કરીને તે શરીરને મુખેથી ત્યાગ કરે ॥૩૩॥ ત્યાગનો પ્રકાર કહે છે-
યોગજ્ઞ યોગી પિંડબ્રહ્માડમાં રહેલા વાયુસ્વરૂપને નિશ્ચય કરીને પછી પ્રથમ

તલ્લોકપ્રાપ્તં હૃદિ । ઘ્યાત્વા વાયું તતસ્તત્સ્યં જહ્યાત્સ્યસ્ય ફલેવરમ્
 ॥૩૫॥ વાયુરૂપઃ સ કાલાત્મા યોગી સર્વેષાં નિર્મયઃ । સસ્યેષ્ણિતં
 પદં યાતિ ઘન્યમાનઃ સુરપદિભિઃ ॥૩૬॥ વાસુદેવપ્રસાદેન તત્તો ભાગ-
 વર્તીં તનુમ્ । સમપ્રાપ્ય પરમાનન્દં જુપમાણઃ સ ધર્તેતે ॥૩૭॥ સમપ્રાપ્ય
 ધામ પરમં પરમસ્ય પુંસઃ સાક્ષાદ્રમેષ ચરણામ્બુજમેવ તસ્ય । સંસે-
 વમાન ઋપિસત્તમચિન્ત્યમૂર્તેરામોતિ સૌલ્યમભિવાન્ઞિતમાત્મ-
 નોઽસૌ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
 योगोपदेशे वाङ्माभ्यन्तरपञ्चभूतस्वरूपनिरूपणनामा त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥
 જાતાનન્દ ઉવાચ—વાયુસ્વરૂપં ભગવન્પિण्डब्रह्माण्डसंस्थितम् ।

સુદ૬ આસન કરે ॥૩૪॥ પછી પોતાને જે લોકપ્રાપ્તિની વાછ હોય તે
 લોકને પમાડનારા તે લોકમાં રહેવા વાયુનુ (પોતાના દેહમાં રહેલા વાયુની
 સાથે અલિધપણે) દૃઢ્યમાં ધ્યાન કરીને પછી સ્વકલેવરને મુખેથી ત્યાગ
 કરે ॥૩૫॥ તે યોગપ્રવીણ પુરૂષ વાયુરૂપ થઈને—બ્રહ્માડવાયુની સાથે પોતાનો
 પ્રાણ એક કરેલો હોવાથી તદાત્મા થઈને સ્વેચ્છાધીન મરણ હોવાથી કાળ
 રૂપેપણ પોતેજ થઈને, સર્વેષ ભયેરહિત થઈ દેવાદિકોએ વદના કર્યોવકો
 સ્વેષ્ણિત ભગવન્લોકને પામે છે ॥૩૬॥ તે યોગી ભગવદ્ભાવને પામીને,
 વાસુદેવના પ્રસાદથી ભાગવતી તનુને પામીને, ત્યા હે મુને ! પરંબ્રહ્માના પર-
 માનંદને અનુભવતોથકો વર્તે છે ॥૩૭॥ આ યોગી આ રીતે પરમપુરૂષના
 પરમ ધામને પામીને, સાક્ષાત્ ૨માદેવીની પેઠે ઋષિવર્ચોએ ધ્યેયમૂર્તિ
 શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના ચરણકમળની પરિચર્યાપરાયણ થઈને સ્વાલિધપિત
 સર્વોત્તમ મુખને પામે છે ‘સ ઇકવા મવતિ દ્વિવા મવતિ ત્રિવા મવતિ’
 આ શ્રુતિમાં કહ્યાપ્રમાણે યથેચ્છ પરમાનંદને અનુભવે છે ॥૩૮॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે વાઙ્માભ્યંતરપંચભૂત
 સ્વરૂપનિરૂપણનામા ત્રિપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૩॥

અધ્યાય ૬૪ મો.

પૂર્વ અધ્યાયમાં ‘વાયુસ્વરૂપ નિશ્ચિત્ય પિण्डब्रह्माण्डसंस्थितम्’ એમ જે

૧ આ અધ્યાયમાં પિण्डब्रह्माण्डગત વાયુ કે જે અતર બહાર રિયતિથી ભિન્ન છે તેના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કમથી કર્યું છે

અજસા જ્ઞાતુમિચ્છામિ ચક્રમર્હતિ તદ્ધવાન્ ॥૧॥ શ્રીનારાયણ-
મુનિસ્વાચ—સર્વાત્મા સર્વગો વાયુઃ સર્વાધારતયા સ્થિતઃ । પિણ્ડે
સોઽસ્તિ ચ બ્રહ્માણ્ડે તદ્વહિશ્ચ સ વર્તતે ॥૨॥ જ્ઞેયઃ સત્તવિધો વાયુઃ
પિણ્ડબ્રહ્માણ્ડયોઃ પૃથક્ । તત્ર પિણ્ડે સ્થિતં વાયું સત્તધા શૃણુ બુદ્ધિ
મન્ ! ॥૩॥ પ્રાણોઽપાનસ્તથા વ્યાન ઉદાનશ્ચ સમાનકઃ । પૃષ્ઠ ઉત્ક્ર-
મણો વાયુરાધારત્યસ્તુ સત્તમઃ ॥૪॥ અથાવહશ્ચ પ્રવહ ઉદ્વહઃ સંવ-
હસ્તથા । વિવહોઽથો પરિવહઃ પરાવહ ઇતિ ક્રમાત્ ॥૫॥ બ્રહ્માણ્ડ-
સંસ્થિતો વાયુઃ સત્તધૈષ પ્રકીર્તિતઃ । ઉભયેપાં લક્ષણાનિ કથયામિ
ચ તેઽનઘ ! ॥૬॥ તત્રાન્તરાણાં પચ્ચાનાં પ્રાણાદીનાં નમસ્વતામ્ ।
પ્રોક્તાનિ લક્ષણાન્યત્ર પૃષ્ઠસ્ય કથયામિ તે ॥૭॥ પૃષ્ઠ ઉત્ક્રમણો

કહ્યુ તેના શ્રવણથી તેનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાથી શતાનંદમુનિ પુછે છે-
હે ભગવન્ ! પિંડબ્રહ્માંડમાં રહેલા વાયુનું સ્વરૂપ તત્ત્વથી જાણવા હું ઇચ્છુ
છું, તો મને જ્ઞાતામુને તે આપ કહેવા યોગ્ય છે ॥૧॥ એરીતે જ્ઞાતામુ
મુનિએ પુછેલા શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે મુને ! આ વાયુ સર્વાધાર,
સર્વત્ર પ્રવિષ્ટ હોવાથી સર્વગ અને સર્વનો આધાર હોવાથી સર્વાત્મા કહ્યો
છે (અતઃ સ્થિતિમાત્રથી આત્માપણનો તેમા ઉપચાર છે) તે આ વાયુ
દેહનામના પિંડમાંપણ છે, બ્રહ્માંડમાંપણ (ધારકપણે) છે, પિંડબ્રહ્માંડથી
બહારપણ છે. તેવી શ્રુતિ છે-‘વાયુના વૈ ગૌતમ સૂત્રેણાયં ચ લોક. પરસ્વ
લોક’ સર્વાણિ ચ ભૂતાનિ સન્દહ્યાનિ મવન્તિ’ ઇતિ ॥૨॥ હે બુદ્ધિમન્ !
પિંડમાં તથા બ્રહ્માંડમાં આ વાયુ પૃથક્ સાત પ્રકારે રહેલો જાણવો તેમા
પિંડમાં સત્તધા રહેલા વાયુને સાલળો ॥૩॥ પ્રાણ અપાન વ્યાન ઉદાન સમાન,
છત્રોતો ઉત્ક્રમણ નામનો છે અને સાતમો આધારનામે છે ॥૪॥ બ્રહ્માંડમા
આવહ-પ્રવહ-ઉદ્વહ-સવહ-વિવહ-પરિવહ-પરાવહ એવા સેદથી અનુક્રમે
રહેલો આ વાયુ સાત પ્રકારનો છે હે નિર્દોષ મુને ! હવે એ બંનેના
લક્ષણોનું નિરૂપણ કરેછું ॥૫-૬॥ તેમાં પિંડસ્થ પ્રાણાદિ પાંચ વાયુઓના
લક્ષણો પૂર્વ અધ્યાયમાં કહ્યાંજ છે તો હવે છતાં સાતમા વાયુનું લક્ષણ
તમને કરુંછું ॥૭॥ મૂળાધારમાં જોડે ઉત્ક્રમણ વાયુ મૃત્યુકાર્યને આશરીને

વાયુમૂલાધારે વ્યવસ્થિતઃ । મૃત્યુમાશ્રિત્ય સોઽસ્ત્યેવ પ્રાણોત્ક્રમ-
 નકારકઃ ॥૮॥ આધારાણ્યસ્તુ દેહસ્ય બહિરન્તશ્ચ તિષ્ઠતિ । આશ્રયઃ
 સ હિ સર્વેપાં તત્ત્વાનામિતિ કથ્યતે ॥૯॥ બ્રહ્માણ્ડે પ્રથમો વાયુ-
 વૃષ્ટિકાલે વિદ્વાયસિ । ધૂમોપ્મજાતાન્યભ્રાણિ પ્રેરયત્યાવહામિધઃ
 ॥૧૦॥ ધૂમજ્યોતિર્જલછેદાન્સમ્પ્રાપ્યાનુક્રમેણ સઃ । મહાદ્યુતિસ્ત-
 ડિદ્વૂપો ભવતીત્યવધારય ॥૧૧॥ દ્વિતીયઃ પ્રવહો વાયુજ્યોતિશ્ચક્ર-
 ભ્રમાશ્રયઃ । સોમાદીનામુદયક્રન્મુને ! સંવાતિ સર્વતઃ ॥૧૨॥
 તૃતીય ઉદ્ગ્રહો વાયુઃ સમુદ્રેભ્યો જલં સ તુ । જીમૂતેભ્યઃ સમુદ્ભૂત્ય
 દદાત્યેવામ્યરે દ્રુતમ્ ॥૧૩॥ ચતુર્થઃ સંવહો વાયુર્મેઘાન્સહીકરોતિ
 સઃ । પુનર્ભિનત્તિ તાન્નાદો મહાનુત્પચતે યતઃ ॥૧૪॥ અન્તરિક્ષે
 વિમાનાનાં વાહકશ્ચ સ કથ્યતે । સ્વવેગેન ગિરીણાં ચ શિખરાણાં

વ્યવસ્થિત વર્તે છે. તે વાયુ શરીરથકી પ્રાણના ઉત્ક્રમણમાં (બહાર કાઢ-
 વામાં) હેતુ છે ॥૮॥ સાતમો આધારનામનો વાયુતો શરીરની બહાર અંદર
 વ્યવસ્થિત વર્તે છે. તે વાયુ દેહગત પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વોના યથાયોગ્ય ધારણમાં
 હેતુ છે માટે આધારનામથી કહેવાય છે ॥૯॥ બ્રહ્માંડમાં રહેલા વાયુઓ
 મધ્યે પ્રથમનો આવહનામનો વાયુ વૃષ્ટિકાળ પ્રાપ્ત થતાં ગગનમાં ધૂમાડો
 ઉભા (ગરમાઇ) અને જળના સંયોગરૂપ મેઘોને વર્ષાથે ચલાવે છે ॥૧૦॥
 તે આ આવહનામે વાયુ મેઘાંશભૂત ધૂમાડો, જ્યોતિ, (સૂર્યસંબન્ધી તેજ)
 જળ અને સેદ (તેના સંબન્ધથી થતી ચિદ્વણતા) માં અનુક્રમે પ્રવેશ
 કરીને વીજળીરૂપે થઇ મહાકાંતિમાન થાય છે, (વાયુ આવહજ ધૂમ
 જ્યોતિ જળના સંયોગથી વીજળીનો આરંભક થાય છે) એમ અવધારો
 ॥૧૧॥ હે મુને ! ખીલે પ્રવહનામનો વાયુ સૂર્ય ચંદ્ર તારા વિગેરે જ્યોતિશ્ચક્રના
 ભ્રમણમાં હેતુ છે, એજ વાયુ ચંદ્રાદિકના ઉદયને કરનારપણુ હોઇને સર્વતઃ
 વાય છે ॥૧૨॥ ઉદ્ગ્રહસંશ્લિત ત્રીજો વાયુ તો સમુદ્રોથકી જળને ઉછાળીને
 ગગનતળમાં એકદમજ મેઘોને આપે છે ॥૧૩॥ ચોથો સંવહસંશ્લિત વાયુતો
 અહીંતહીં વિશીર્ણુ થઇ ગયેલા મેઘોને એક કરીને ભેગા મેળવી દે છે, ફરી
 વર્ષવામાટે ભેદે છે, જે સંવહવાયુકૃત ભેદનથી મહાન નાદ ઉપજે છે.

સ મર્દનઃ ॥૧૫॥ વિવહઃ પદ્મમો વાયુર્મહાવેગોત્કટધ્વનિઃ । દારુ-
ણોત્પાતરૂપશ્ચ સ્વર્ધુર્નીં સ્યે દધાતિ સઃ ॥૧૬॥ તેન પ્રતિદત્તો ભાતુઃ
સહસ્રકિરણોઽપિ સન્ । ઇકરદિમરિવાભાતિ મૃદુતેજા વિદાયસિ
॥૧૭॥ પદ્મઃ પરિવહો વાયુઃ સોમાપ્યાયનકૃન્મતઃ । બ્રહ્માણ્ડનાશ-
કશ્ચાસૌ યમમૃત્યુ યમાધિતૌ ॥૧૮॥ સંસારાસક્તબુદ્ધીનાં મૃત્યુ-
રૂપો હ્યસાવપિ । ધ્યાનાભ્યાસરતાનાં તુ યોગિનામમૃતપ્રદઃ ॥૧૯॥
પરાવહઃ સત્તમસ્તુ યોગિનામતિવલ્લભઃ । બ્રહ્માણ્ડસ્ય વહિશ્ચાન્તઃ
સંવાતિ સુખદાયકઃ ॥૨૦॥ યોગિનઃ સ્વેષ્તિતં સ્થાનં પુનરાવૃત્તિવ-
ર્જિતમ્ । ઇપ લમ્ભયતે બ્રહ્મંસ્તતઃ સર્વાધિકો મતઃ ॥૨૧॥ પત્તેપા-
મેવ સત્તાનાં પુરાણેષુ નમસ્વતામ્ । પ્રોક્તઃ સ્થાનવિશેષશ્ચ ક્રમેણ

એજ વાયુ અંતરિક્ષમા વિમાનોનો વાહક હોઈને સ્વવેગથી પર્વતશિખરોને-
પણ પાડી દે છે ॥૧૪-૧૫॥ પાત્રમો વિવહનામનો વાયુ દુ સહ ઉચ વેગ-
વાળો અને અતિ ઉત્કટ ધ્વનિવાળો છે એજ વાયુ ગગનમાં આકાશગગાને
ધારી રાખે છે, તે બે ઉન્મર્યાદિત થઈ અહીં પ્રસરે તો મહાન દાઢણ ક્રોધ
વિષ્ણુત્પાત ભૂકંપાદિ ઉત્પાત થાય ॥૧૬॥ તે વિવહવાયુએ કદાચિત્ મર્યાદા-
તિક્રમ કરીને વાતાં સૂર્ય સહસ્રકિરણવાળો છે પણ પ્રતિરૂદ્ધ થઈને એક
કિરણવાળો હોય એમજ ગગનમાં મદ તેજવાળો જણાય છે ॥૧૭॥ ઇંદ્રો
પરિવહ વાયુ ચંદ્રનો આપ્યાયક છે-પ્રક્ષીણ થએલીપણ કળાને ફરી આ
પરિપૂરે છે. આજ વાયુ પ્રલયકાળે બ્રહ્માડની નાશક માન્યો છે યમ તથા
મૃત્યુ એનો આશ્રય કરીને વર્તે છે. આજ વાયુ વળી સંસારમા આસક્ત
મનવાળા જનોને જનનમરણરૂપ ભવપ્રવાહને કરનારો છે. ધ્યાનાભ્યાસમાં
આસક્ત ચિત્તવાળા યોગિઓને તો તે કરનારો નથી, કિંતુ અમૃત (મોક્ષ)
આપનારો છે ॥૧૮-૧૯॥ સાતમો પરાવહ વાયુ તો યોગિઓને અતિ-
વહાલો સમધિક શુભ આપનારો છે; આ વાયુ બ્રહ્માડની બહાર અંદર
શુભકર સંવાય છે ॥૨૦॥ હે બ્રહ્મા! આજ વાયુ યોગિઓને સમન્નિવપિત
અપુનરાવૃત્તિ સ્થાને પમાડે છે. માટેજ આ અન્યની અપેક્ષાએ અધિક
(ત્રિષ્ઠ) માન્યો છે ॥૨૧॥ આ સાતેય વાયુઓનો સ્થાનભેદ પુરાણોમા પ્રસિદ્ધ

તમપિ ત્રુવે ॥૨૨॥ મૂલોકઃ પ્રથમસ્યોક્તં દ્વિતીયસ્ય મુવસ્તથા ।
 સોમલોકસ્તૃતીયસ્ય વાયોઃ સ્થાનમુદીરિતમ્ ॥૨૩॥ તુર્યસ્ય લોકો
 નાક્ષત્રઃ પશ્ચમસ્ય ગ્રહામિધઃ । સપ્તર્ષિલોકઃ પૃથ્વ્યસ્ય ધ્રુવલોકોઽ-
 ન્તિમસ્ય ચ ॥૨૪॥ एवं वाह्याश्च शरीरा वायवः सप्त सप्त ते ।
 मया सङ्कीर्तितास्ते च ध्येया एकतया मताः ॥२५॥ નામિદ્રાણાપ્ર-
 હૃદયં પાદાહ્નુષ્ઠ ઇતિ ધ્રુવમ્ । સ્થાનાન્યુક્તાનિ મુનિભિઃ પ્રાણોપાસ-
 નહેતવે ॥૨૬॥ તત્ર ત્વેકતમે ધ્યિષ્ણ્યે પ્રાણં યોગી વિચિન્તયેત્
 નીલવર્ણં સપ્રણયં માન્તવીજવપુર્ધરમ્ ॥૨૭॥ આવહાર્યેન તસ્યૈક્યં
 ભાવયેદ્વાહવાયુના । एवं सर्वत्र मरुतां क्षातव्यैक्येन भावना ॥२८॥
 પાર્ણિઘાટાપૃષ્ઠગુદે સ્થાનેઽપાનં સિત્તેતરમ્ । સતારનાન્તવીજં ચ

છે તેપણુ ક્રમથી હું તમને કહું છું ॥૨૨॥ તેમાં આવહ વાયુનું સ્થાન ભુલોક
 (ભૂતળને આરંભીને મેઘમંડળપર્યંત) કહ્યું છે. પ્રવહ વાયુનું સ્થાન ભુવ-
 લોક (મેઘમંડળને આરંભીને સૂર્યમંડળપર્યંત) કહ્યું છે. ઉદ્વહ વાયુનું સ્થાન
 સોમલોક કહ્યું છે. સંવહવાયુનું સ્થાન નક્ષત્રસંબન્ધી લોક છે. વિવહવાયુનું
 સ્થાન ગ્રહલોક છે. પરિવહ વાયુનું સ્થાન સપ્તર્ષિલોક છે. પરાવહ વાયુનું
 સ્થાન ધ્રુવલોક છે ॥૨૩-૨૪॥ આ પ્રકારે બાહ્યવર્તી અને શરીરવર્તી વાયુ-
 ઓનું સ્વરૂપ, સપ્તપ્રકારનો ભેદ અને સ્થાન મેં વર્ણન કર્યું. તે બાહ્ય આભ્યં-
 તર વાયુઓ પરસ્પર એકાત્મભાવથી યોગિઓએ ધ્યેય માન્યા છે ॥૨૫॥

તેઓના ધ્યાનસ્થાનની ઉક્તિપૂર્વક તેનો પ્રકાર કહે છે-તે પ્રાણોપાસન
 કરવામાં નાભિ નાસાગ્ર હૃદય અને પાદનો અંગુષ્ઠ, એમ આ ચાર સ્થાનો
 મુનિઓએ માન્યાં છે ॥૨૬॥ તે ચાર મધ્યેથી એક સ્થાનમાં યોગી પ્રાણને
 મકારનો જે અંત-પશ્ચાત્તન યકાર બીજાક્ષર, પ્રણવસહિત તે યંકાર શરીર
 જેનું છે અને નીલવર્ણુ જેનો છે એવાને આવહનામના બાહ્ય વાયુની સાથે
 એકપણે વિચિંતન કરે. એરીતે અપાનાદિકનું પણ બાહ્ય પ્રવહાદિક વાયુઓ
 સાથે એકાત્મપણે ધ્યાન કરવું (તે પણ પ્રકારને નિરૂપું છું) ॥૨૭-૨૮॥
 અપાનને યેની, ઓકનો વાંસેનો લાગ અથવા ઓકનો ઉત્તત લાગ, પૃષ્ઠભાગ,
 ગુદા, આ ચાર મધ્યે એક સ્થાનમાં રહેવાપણે પ્રણવસહિત પકારબીજ

દ્વામ ચેષ્ણિતમ્ ॥૩૬॥ एवं वायुस्थितिं ज्ञात्वा स्वस्येच्छा यादशी
 भवेत् । उपास्य तादृशं वायुं देहं जह्यात्तदात्मकः ॥३७॥ त्याગાત્યાગો
 हि वपुष स्वतन्त्रौ विजितात्मनाम् । योगिनां भवतो ब्रह्मन् ! भक्तिं
 विदधतां हरौ ॥३८॥ સમાધિનિષ્ઠાં પરમામુપેતૈઃ સ્વાતન્ત્ર્યમાતૈઃ
 स्ववपुस्त्यजौ च । कर्तव्यमित्यं कथितं मया ते ब्रुवे ततोऽन्यैश्च
 विधेयमद्य ॥३९॥ इति श्रीमत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
 योगोપદેશે બાહ્યાભ્યન્તરવાયુસ્વરૂપનિરૂપણનામા ચતુ પટિતમોઽધ્યાય ॥૬૪॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ચિદ્દેર્જાગ્રતિ ચ સ્વપ્ને જાયમાનૈસ્તુ યોગિ

વાયુઓ પોતાના ઉપાસક યોગિઓને પોતપોતાના લોકો પ્રત્યે લઈ જાય છે,
 સાતમો પરાવહ વાયુ તો ઇષ્ણિત ભગવાનના ધામપ્રતિ પમાડે છે ॥૩૬॥
 યોગી વાયુઓની આવી બાહ્ય આલ્યતર લેદયી સ્થિતિને તત્ત્વથી નહીંને
 પોતાને જેવી રૂચિ (જે લોકની પ્રાપ્તિમા રૂચિ) હોય તદનુરૂપ વાયુનું ઉપા
 સન કરી તે વાયુરૂપે પોતે થકને દેહનો ત્યાગ કરે ॥૩૭॥ હે બ્રહ્મન્ !
 વિજીતમનવાળા વશીકૃત પ્રાણુવાળા, વિશેષત ભગવાનમા એકાત ભક્તિને
 કરનારા યોગિઓને શરીરનો ત્યાગ અત્યાગ સ્વાધીન વર્તે છે ॥૩૮॥ હે મુને !
 આ પ્રકારે પરમ સમાધિનિષ્ઠાને પામેલા, પ્રાણુગતિમા સ્વાતન્ત્ર્યને પામેલા
 યોગિઓએ જે કર્તવ્ય તે સર્વ તમને મેં કહ્યું હવે જે યોગિઓ દેહલા
 ગમા સ્વાતન્ત્ર્યને નહિ પામેલા (નહિ આધીન પ્રાણુગતિવાળા) છે તેમણે
 જે કર્તવ્ય છે તેનું નિરૂપણ કરૂ છું તે સાલજો ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિ-
 જીવને .પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે બાહ્યાભ્યન્તરવાયુસ્વરૂપનિરૂપ
 ãનામા ચતુઃપટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૪॥

અધ્યાય ૬૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને ! અસ્વતત્ત્વ યોગિએ લોકમા જાયત
 દશામા કે સ્વપ્નદશામા ઉત્પન્ન થતા આગળ કહીશ એવા ચિદ્દેવે કહીને

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને યોગિએ સ્વગરીરપાતમાળની ચિદ્દેવડે જ્ઞાતઅત્તા
 નિરૂપણ કરી છે

ના । પૈતૈઃ સ્વાસન્નમૃત્યુત્વં નિશ્ચેતવ્યમિહાદિતઃ ॥૧॥ દેવવર્ત્મ ધ્રુવં
 ગુરુઃ તથા ગુરુમરુન્ધતીમ્ । આસન્નમૃત્યુઃ પુરુષદ્વિષ્ટાયાં સ્વસ્ય ચ
 નૈક્ષતે ॥૨॥ સૂર્યમાર્ગે શશાઙ્કં ચ પશ્યેન્નિસ્તેજસં સ ચ । દ્વૈરૂપ્ય-
 મપિ ચન્દ્રાદેર્વાક્ષેત ય્યોતિષોઽમ્બરે ॥૩॥ દ્વાન્તિમૂત્રપુરીપાણિ
 સ્વર્ણરૂપ્યનિમાનિ ચ । વૃક્ષાનપિ સ્વર્ણવર્ણનાસન્નમૃતિરીક્ષતે ॥૪॥
 કર્દમે વાલુકાદૌ વા પદકાર્થાનિ ચાત્મનઃ । છાયાં સચ્છિદ્રાં પદ્યેચ્ચ
 પ્રતિવિમ્બં સ ચાશિરઃ ॥૫॥ કૃશઃ સ્થૂલો ભવેત્સદ્યો દેહઃ સ્થૂલો-
 ઽથવા કૃશઃ । યદા તદપિ વિશેયમાસન્નમૃતિલક્ષણમ્ ॥૬॥ દેહ-
 શ્ચોરણદુર્ગન્ધો ભવેદસ્ય ચ દેહિનઃ । દહચ્છવસગન્ધો વા તસ્યાપિ
 નિકટ્ટે મૃતિઃ ॥૭॥ યસ્ય ચ જ્ઞાતમાત્રસ્ય હૃદયં ચરણાવપિ । શુષ્કતાં

પોતાનું સમીપાગતમૃત્યુપણું દેહપાત પહેલાંજ નિશ્ચિત કરવું ॥૧॥ તેમાં
 જયત્ અવસ્થામાં જણાતાં સમીપ મૃત્યુનાં ચિહ્નોને કહેછે-જેનો મૃત્યુ-
 કાળ નિકટમાં આવ્યો હોય તે પુરુષ દેવમાર્ગ ધ્રુવ ગુરુ ગુરુ અર્ધધતી (વસિ-
 ષ્ઠતારાની સમીપે વર્તતો અર્ધધતીનો સૂક્ષ્મ તારો) અને પોતાની છાયાને
 જોઈ શકતો નથી. જ્યારે આ સર્વને જોઈ શકે નહિ ત્યારે નજીકમાં મૃત્યુ
 જણવો ॥૨॥ તથા જેનો મૃત્યુ સમીપમાં આવ્યો છે એવો યોગી સૂર્ય
 અગ્નિ ચંદ્રને નિસ્તેજ જુવે. કદાચિત્ ગગનતળમાં ચંદ્રાદિ જ્યોતિર્જિનને
 દ્વિરૂપપણુ જુવે. (એ એ દેખાય) આવું દેખાય ત્યારે મૃત્યુ નજીકમાં આવેલો
 જણવો ॥૩॥ સમીપાગતમૃત્યુ યોગી કદાચિત્ વાંતી મળ મૂત્રાદિકને
 સુવર્ણરૂપ્યસદૃશ જુવે. વૃક્ષોને પણ કદાચિત્ સુવર્ણવર્ણસદૃશ જુવે. આવું
 દેખાય ત્યારે મૃત્યુનો સમીપ સમય સમજવો ॥૪॥ કદાચમાં કે વેળુ વિજે-
 રમાં પોતાનો પાદ મુકતાં અર્ધાંજ પદતળને જુવે પણ પૂર્ણ નહિ છાયાને
 અદર છિદ્રે સહિત જુવે. પોતાના પ્રતિબિંબને મસ્તકે વર્ણત જુવે. આ સર્વ
 અતિસમીપાગત મૃત્યુતામાં ચિહ્ન છે ॥૫॥ જ્યારે પ્રકૃતિથી સ્થૂળ દેહ
 એકદમ કૃશ થઈ જાય કિંવા કૃશ દેહ એકદમ સ્થૂળ થઈ જાય. આપણુ
 સમીપાગત મરણનું લક્ષણ જણવું ॥૬॥ જે યોગિનો દેહ ઘેટાજેવો દુર્ગ-
 ધવાળો થઈ જાય અથવા બળતા શયના ગંધ જેવો ગંધવાળો થઈ જાય

પ્રાપ્તયાતાં ચ સ ત્રિયેતાચિરેણ વૈ ॥૮॥ યસ્યાશિતં ચ પીતં ચ ન
 કિશ્ચિદપિ જીર્યતે । કરોતિ ન ગુણં કિશ્ચિચોપધં સોઽપિ તાદૃશ
 ॥૯॥ સ્યાત્તાલ્લદરહદાહો નાસાશ્રવણચક્રતા । સર્વાક્ષસન્ધિશૂલાનિ
 ભવેયુર્લક્ષ્મ તન્મૃતે ॥૧૦॥ મુક્ત્વા ત્વસ્યાપિ ભવેદ્યસ્ય સઘ ક્ષુદ્ર-
 ડ્રવ । દીપાદિગન્ધજ્ઞાનં ચ ન સ્યાત્સોઽપ્યન્તિકાન્તક ॥૧૧॥
 યોઽન્યનેત્રે ન પદ્યેત્ત્વં પિધાય શ્રવસી તથા । પ્રાણઘોષં ન શૃણુ
 યાન્મૃત્યુસ્તસ્યાવિદૂરત ॥૧૨॥ શન્દ્રિયૈર્ગૃહ્યમાણાનાં વિપયાણાં પૃથ
 કપૃથક્ । સદસત્ત્વેન વિજ્ઞાનં ન સ્યાત્તન્મૃત્યુલક્ષણમ્ ॥૧૩॥ નેત્ર-
 મ્રમિર્નામિકાપ્પર્યં દન્તાનાં ચાપિ કૃષ્ણતા । પ્રકૃતેશ્ચ વિપર્યાસ

ત્યારે તેનો મૃત્યુ અતિનિકટમાં છે એમ જાણવું ॥૭॥ સ્નાન કરવામાત્રમાં
 જે યોગિના ચરણ તથા હૃદય વિના વિલબે એકદમ શુકાઈ જાય તેનો મૃત્યુ
 અતિનજીકમાં સમજવો ॥૮॥ જે યોગિનુ ખાધેલું પીધેલું વસ્તુ કિંચિત્ પણ
 ઉદરમાં પચે નહિ અને ખાધેલું ઓષધ રોગનાશરૂપ ગુણુમાંટે કટપાય નહિ
 તેપણુ સમીપાગત મરણકાળવાળો જાણવો ॥૯॥ જેના તાણુસ્થાનમાં ઉદ-
 રમાં અને હૃદયમાં દાહ થાય નાસિકા કે કર્ણની વક્રતા થઈ જાય અગ્નિ
 સર્વ સધિઓમાં શૂળો (અથા) થાય તે આ સર્વ સમીપમરણુનુ લક્ષણુ જાણવું
 ॥૧૦॥ જમીને તૃપ્ત થએલા પણ જે યોગીને તત્ક્ષણુજ ક્ષુધા ઉઠ્ઠે અને
 જેને ઓલવી નાખેલા દીવાના ગંધનુ જ્ઞાન ન થાય તેપણુ સમીપમાં આવેલા
 અતકાળવાળો જાણવો ॥૧૧॥ જે બીજાના નેત્રમાં વર્તતી કાળી કીકીમાં
 પોતાના મુખને જુલે નહિ તથા જે સ્વયં પોતાના કર્ણને અગુણિપ્રવેશાદિક વડે
 બીડીને અદર ઉદ્ભવતા પ્રાણુઘોષને સાંભળે નહિ તેનો મૃત્યુ નજીકમાં
 સમજવો ॥૧૨॥ આગળ પડેલા, ઇન્દ્રિયો સાથે સંબન્ધ પામેલા વિષયોનુ
 પૃથક્ પૃથક્ સત્ અસતપણુ (આ છે આ નથી એમ) વિવેચનથી જ્ઞાન
 જેને ન થાય તેનો મૃત્યુ સમીપમાં છે એમ જાણવું અથવા શ્લોકનો અર્થ
 એમ કરવો કે-ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થતા વિષયોનુ સારા નરસાપણુ પૃથક્ પૃથક્
 જ્ઞાન ન થાય તે સમીપાગત મૃત્યુનુ ચિહ્ન જાણવું ॥૧૩॥ નેત્રનુ શ્રમણુ

આસન્નમૃતિલક્ષણમ્ ॥૧૪॥ પૂજ્યાનામપમાનશ્ચ દાનીયાદ્વદ્ધણેપણા ।
 इत्यादीन्यवगम्यानि मृत्युचिह्नानि जाग्रति ॥१५॥ तथा स्वप्ने य
 आरुह्य ऋक्षघानरपाहनम् । स्तरं वोष्टुं प्रजेघाम्यां दिशं तस्यान्तिके
 मृतिः ॥१६॥ गर्ते चा पतितः स्वप्ने तत्र रुद्धयेत केनचित् । यः स
 आसन्नमृत्युर्वै प्रेतं यश्च परिष्वजेत् ॥१७॥ निमज्जेद्योऽप्सु वा स्वप्ने
 प्रविशेद्वा द्रुताशनम् । विपमद्यात्कर्दमे वा लग्नः स्यात्सोऽन्तिक-
 न्तकः ॥१८॥ तैलाभ्यक्तः ककुब्जासा जपाकुसुममात्यधृत् । दक्षिणां
 यो दिशं गच्छेत्स्वप्ने तस्यान्तिके मृतिः ॥१९॥ इत्यादीनि च चिह्नानि

થાય, (ચકળ વકળ થાય) નાભિપ્રદેશમાં કાળાશ આવી જાય, દાંત કાળા
 પડી જાય અને સ્વભાવનું એકદમ વિપરીતપણું થઈ જાય આ સર્વ નિકટમાં
 આવેલા મરણનાં લક્ષણો છે ॥૧૪॥ ત્યારે પૂજ્ય મોટાઓના અપમાનમાં
 પ્રવૃત્તિ થાય, દાનપાત્ર થકી દ્રવ્ય લેવામાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે એનો મૃત્યુ
 નજીકમાં આવ્યો છે એમ જાણવું. ઇત્યાદિ જાત્ર દશામાં ઉદ્ભવતાં સમી-
 પાગતમૃત્યુનાં ચિહ્નો યોગીએ જાણવાં ॥૧૫॥ હવે સ્વપ્ન ચિહ્નોને કહેછે-
 તથા સ્વપ્નમાં જે ખર ઉંટ વાનર રીંછ વિગેરે વાહનમાં બેસીને દક્ષિણ
 દિશાપ્રતિ જતો પોતાને જુવે તેનો મૃત્યુ પાસે જાણવો (આવું સ્વપ્ન આવે
 તેનું મરણ હુંકહું જાણવું) ॥૧૬॥ જે સ્વપ્નમાં પોતાને ખાડામાં પડેલો જુવે
 અથવા ખીજ કોઈએ પોતાને ખાડામાં રોકી રાખેલો જુવે અથવા પ્રેતને જે
 સ્વપ્નમાં આલિંગન કરે તેનો મૃત્યુ પાસે આવેલો જાણવો ॥૧૭॥ જે સ્વપ્નમાં
 જળવિષે ડુબી જાય અથવા જે સ્વપ્નમાં અગ્નિવિષે પોતાને પ્રવિષ્ટ જુવે
 અથવા જે સ્વપ્નમાં કાદવવિષે ચોટી ગએયો પોતાને જુવે અથવા સ્વપ્નમાં
 જે પોતાને ઝેર ખાધેલો જુવે તેનો મૃત્યુ નજીકમાં આવેલો સમજવો
 (આવું આવું સ્વપ્ન આવે ત્યારે મૃત્યુ પાસે જાણવો) ॥૧૮॥ જે યોગી
 સ્વપ્નમાં શરીરમાં તેલ ચોળીને, હિંગંબર થઇને, જપાકુસુમની માળાને
 ધારીને દક્ષિણ દિશામાં જાય (આવું સ્વપ્ન આવે) તેનો મૃત્યુ સમીપે
 જાણવો ॥૧૯॥ હે સન્મતે ! ઇત્યાદિ સ્વપ્નસંબંધી ચિહ્નો છે તેણે કરીને

સન્તિ સ્વાપ્રાપ્તિ સન્મતે ! । તૈરપિ સ્વાન્તિકે મૃત્યું પ્રાપ્તં વિદ્યાત્સ
 યોગકૃત્ ॥૨૦॥ ચિદ્દમાસન્નમૃત્યોસ્તુ સ્વસ્ય યસ્મિન્દિને ભવેત્ ।
 તત આરભ્ય મતિમાન્સાવધાનો દ્રુતં ભવેત્ ॥૨૧॥ વપુર્જગચ સક-
 લમસદેવેતિ નિશ્ચયાત્ । વિરક્તસ્તન નવધા ભક્તો સ્યાન્નિરતો હરેઃ
 ॥૨૨॥ ભક્તઃ સ નિર્ભયો યોગી કાલેન વપુષો મૃતૌ । સ્વતન્ત્રયોગિ
 વદ્દામ પ્રાપ્નોતિ પરમં હરેઃ ॥૨૩॥ इत्यं योगस्य महिमा वर्तते
 मुनिसत्तम ! । तस्माच्छ्रेयोर्थिभिः पुम्भिः साधनीयोऽयमादरात्
 ॥२४॥ प्रागपीह बहवो महर्षयो भूमिपाश्च शतशोऽपि योगतः ।
 लेभिरे स्वमनसोऽभिवाञ्छित साध्य इत्ययमुदाख्युद्धिभिः ॥२५॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे योगोपदेशे काल
 ज्ञाननिर्मुक्तનામા પંચપદિતમોઽધ્યાય ॥૬૫॥

પણ યોગી પોતાનુ ભરણ પાસે આવેલુ જાણે ॥૨૦॥ પોતાને જે દિને
 સમીપમૃત્યુનુ ચિદ્દ જાણાય તે દિનને આરભીને મતિમાન્ યોગી તત્ક્ષણ
 સાવધાન થઈ જાય (શ્રેયોમાર્ગમા ચિત્ત જોડી દેવુ પ્રમાદ રાખવો નહિ)
 ॥૨૧॥ સાવધાન થઈને જે કંઈક છે તે કહેછે-દેહ અને દેહાનુબન્ધી
 સર્વ અસતજ (ક્ષણવિનાશી હુ ખૈકસ્થાન) છે એમ નિશ્ચય કરીને તેથકી
 તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને ભગવાનમા શ્રવણધીર્તાદિ૩૫ નવધા ભક્તિને
 ૭૩ ॥૨૨॥ તે ભક્ત યોગી સમસ્ત ભયે રહિત થઈ કાળે કરીને વપુના પાત
 પછી સ્વેચ્છાયત્ દેહપાતવાળો યોગીજ જેમ એમ આ પણ ભગવાનના પરમ
 ધામને પામેછે ॥૨૩॥ હે મુનિવર્ધ ! યોગનો મહિમા આપો વર્તેછે, માટે
 મોક્ષાર્થી પુરુષોએ તે આ યોગ આદરથી સાધવો ॥૨૪॥ સદાચારથી આ
 અર્થને દૃઢ કરે છે-પૂર્વે પણ આ લોકમા બહુ પ્રહર્ષિઓએ અને રાજા
 ઓએ પણ આ યોગનેજ સાધીને તેથી મનોવાછિત શ્રેય મેળવ્યુ છે તો
 શ્રેયની ધૃષ્ટિવાળા મહામતિ ભગવદ્ભક્તોએ આ યોગ અવશ્ય સિદ્ધ કરવો
 ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે કાળ-
 જ્ઞાનનિર્મુક્તનામા પંચપદિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૫॥

ક્રમેણ ચાતુર્યેણ—યોગોડયં તિસ્તિનાપાતિ દેશાધૈઃ સેવિતૈઃ
શુભૈઃ । ન તિચ્ચત્વશુભૈરૈર્નાશહેતુષ્ઠ જાપતે ॥૧॥ દેશઃ કાલઃ
ક્રિયા ધ્યાનં શાસ્ત્રં દીક્ષા તથા મનુઃ । સજ્જશ્ચ યાદશા હ્યેતે તાદ-
કન્ત્સેવિનાં ફલમ્ ॥૨॥ શુભૈરૈતૈઃ સેવિતૈસ્તુ શુભા મુદિર્મિથેજ્ઞાનામ્ ।
અશુભૈસ્તૈર્મિથેજ્ઞાનશુભા નાશ્ચ સંશયઃ ॥૩॥ અસત્તો દેશશાસ્ત્ર-
દીન્ ન સૈવેત તતઃ સુધીઃ । વિદ્યાય તાન્શુભાનેષ્ઠ હિતાર્થો શીઘ્ર-
માત્રયેત્ ॥૪॥ યોગશાસ્ત્રરહસ્યં હિ સાક્ષોપાક્ષમરોષતઃ । તુભ્યં
શુભુન્સને પ્રોક્તમિતિ યોગશત્તન્મતમ્ ॥૫॥ વત્તુ પરમં ગુણં યોગ્ય-
ત્વાત્તત્ત્વ ધીમતઃ । મયા નિગદિતં સમ્યગ્યથા પૃષ્ઠંત્વયા તથા ॥૬॥
નિમેથ્ય સર્વશાસ્ત્રાર્થોસ્તત્સારોડયં સમુદ્રુતઃ । મયા સજ્જયિતસ્તુભ્યં

અધ્યાય ૬૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને ! આ યોગ શુભ દેશાદિકમાં સેવન કરતાં જલદી સિદ્ધ થાય છે. અશુભ દેશાદિકમાં સેવન કરતાં સિદ્ધ થતો નથી, ઉલ્લેખો અનર્થકર થાય છે ॥૧॥ દેશ કાળ ક્રિયા ધ્યાન શાસ્ત્ર દીક્ષા મન સંગ, આ દેશાદિ આક્રમેણ હોય તેનું કૃણ તેના સેવનારાઓને થાય છે. સત્ દેશાદિકના સેવનમાં સત્ કૃણ અને અસત્ દેશાદિકના સેવનમાં અસત્ કૃણ થાય ॥૨॥ શુભ દેશકાળાદિકનું સેવન કરવાથી નરોની શુભ ભુદ્ધિ થાય અને અશુભ દેશકાળાદિકનું સેવન કરવાથી તો અશુભજ્ઞ ભુદ્ધિ થાય એમાં સંશય નથી. માટે સુભુદ્ધિ નર અસત્ દેશકાળાદિકનો પરિભ્રમ કરીને તે શુભોનું સેવન શીઘ્ર કરે, જેથી હિત થાય ॥૩-૪॥ અસાધુ તમને યોગ-રહસ્યાભિશોભે સંમત યોગશાસ્ત્રરહસ્ય આરીતે સર્વોશે સાંગોપાંગ નિરૂપણ કરી બતાવ્યું ॥૫॥ પરમ ગુણ આ યોગશાસ્ત્રરહસ્ય તમે જેમ પુછ્યું હતું તેમ મેં ભુદ્ધિમાન તમને યોગ્ય જાણીને રૂડીરીતે કહ્યું ॥૬॥ સકળ શાસ્ત્રને રૂડીરીતે નિર્મથન કરીને સમુદ્ધરેલો તેનો આ સાર તમને મેં કહ્યો. આ

૧ આ અધ્યાયમાં શતાનંદમુનિએ કરેલી જગવત્પ્રતિ અને જગપાને શતાનંદ-મુનિને આપેલા વરદાનનું નિરૂપણ કર્યું છે.

સર્વલોકહિતાવહઃ ॥૭॥ યો યોગશાસ્ત્રમેતન્નુ શ્રુણુયાત્કીર્તયેચ્ચ યઃ ।
 સર્વપાતકસદ્દેભ્યો મુચ્યેયાતાં હિ તાવપિ ॥૮॥ સુપ્રત ઉવાચ—ઈતિ
 સદ્ગુરુણા તેન યોગશાસ્ત્રમુદીરિતમ્ । શતાનન્દમુનિઃ શ્રુત્વા સોઽતિ-
 દ્દષ્ટોઽમવદ્વૃષ ! ॥૯॥ અન્યેઽપિ મુનયઃ સર્વે નિશમ્યૈતત્તદાશ્રિતાઃ ।
 સમ્પ્રાપ્ય પરમાનન્દં તં સંસ્તુત્ય વવન્દિરે ॥૧૦॥ પ્રાપ્તાનન્દ શતા-
 નન્દઃ સ ચાપિ પરમાદરાત્ । તં નમસ્કૃત્ય તુષ્ટાવ ભગવન્તં નરા-
 કૃતિમ્ ॥૧૧॥ શતાનન્દ ઉવાચ—શ્રીવાસુદેવ ! વિમલામૃતધામવાસં
 નારાયણં નરકતારણનામધેયમ્ । શ્યામં સિતં દ્વિભુજમેવ ચતુર્ભુજં

સાર સર્વના હિતને કરનારો છે ॥૭॥ જે જન મેં કહેલા આ યોગશાસ્ત્ર
 સારને સાલળે અથવા જે બીજાની આગળ કીર્તન કરે તે બંને પણ સમસ્ત
 પાતકોથકી મુકાઈ જાય ॥૮॥ સુપ્રતઃકપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ !
 આ પ્રકારે સકળયોગકુરૂ ભગવાન્ શ્રીહરિએ કહેલા યોગરહસ્યને તે
 શતાનંદમુનિ સાલળીને પરમ હર્ષને પામ્યા ॥૯॥ તે સમયે સન્નિધિમા રહેલા
 બીજા પણ શ્રીહરિસમાશ્રિત સમસ્ત ગોપાળાનંદાદિ મુનિઓ તે યોગોપદે
 શને સાલળીને, પરમાનંદ પામીને તે ભગવાનની સ્તુતિ કરતાથકા વદના
 કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥ તે શતાનંદમુનિ પણ પરમાનંદ પામીને પરમાદરથી તે
 નરાકાર ભગવાન્ શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥

શતાનંદઃકપિ સ્તુતિ કરેછે—હે ભગવન્ ! તમે વાસુદેવ છો—વેદાતોમા
 સમસ્ત જગતના કારણપણે પરબ્રહ્મપણાથી શ્રવણ થતા, સ્થૂળસૂક્ષ્મ સમસ્ત
 વસ્તુઓમા અનુપ્રવેશ કરી રહેલા, માટેજ યોગરૂઢિથી ‘વાસુદેવ’ એવા
 નામથી વિખ્યાત તમો છો (સમસ્ત વસ્તુઓમા અનુપ્રવેશરૂપ યોગાર્થ છે
 અને દેવતાવિશેષ નારાયણુમા રૂઢ છે, માટે વાસુદેવશબ્દ યોગરૂઢ છે,
 આથી દેવતાતર થકી વ્યાવૃત્તિ કરી) વિમલ—દેવવિરોધિ, (નિર્દોષ)
 અમૃત—આનંદમય હોવાથી પરમભોજ્યભૂત અક્ષરાખ્ય દિવ્ય ધામવિશેષમા
 તમો સદાય નિલમુક્રોએ સસેવાતા ચરણકમળ જેમના છે એવા છો છતાં
 પણ અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરવા આ પ્રાકૃતલોકમાં ભક્તિધર્મના તનયરૂપે
 પ્રાદુર્ભવ્યા છો તમારે જે અસાધારણ, સમસ્ત ચેતન અચેતનના અતર્થ

ચ ત્વાં ભક્તિધર્મતનયં શરણં પ્રપદ્યે ॥૧૨॥ શિક્ષાર્થમત્ર નિજભક્તિ-
મતાં નરાણામેકાન્તધર્મમશ્ચિલં પરિશીલયન્તમ્ । અષ્ટાઙ્ગયોગક-
લનાશ્ચ મહાવ્રતાનિ ત્વાં ભક્તિઃ ॥૧૩॥ શ્વાસેન સાકમનુલોમ-

મિષણુને પ્રખ્યાપન કરનારૂં અને દેવતાંતરથકી નિવારણુ કરનારૂં ‘નારા-
યણુ’ એવું દિવ્ય નામ છે તેના તેજ દિવ્ય નામથી આ લોકમાં અવતરેલા
પણુ પ્રકાશો છો. જેમ તેના તેજ ઐશ્વર્યથી અહીં અતરેલા છો તેમ તેના
તેજ અસાધારણુ નારાયણુ નામથી પ્રખ્યાત થયા છો વળી તમો નરક-
તારણુનામધેય છો—યોગાભ્યાસથી મુસંસ્કૃત થએલા મનવડે ધ્યાન કરતાં
તમો સ્મરણુ કરનારાઓનાં સકળ પાપને નાશ કરીને નરકથકી જેમ જાતે
ઉદ્ધારો છો તેમ તમારૂં દિવ્ય નામ પણુ ઉચ્ચારણુ કરવામાત્રમાં સમગ્ર પાપને
નાશ કરીને નરકથકી ઉદ્ધારે છે, તો આ તમારા નામનો મહિમા બહુ
મોટો છે. વળી તમે શ્યામ-દિવ્ય દેહથી નવીન મેઘની પેઠે સર્વના નેત્રને
આહ્વાદ કરનારા શ્યામસુદરૂપ છો. વળી તમે સિત-ચોમેર પ્રસરતી
પોતાની જે પ્રભાસ્વર શુકલ (તેજે યુક્ત શ્વેત) તેજ પ્રભા તેણે કરીને શ્વેત
પણુ જણાઓછો (ચોમેર નીકળતી પ્રદીપ્ત દિવ્ય ક્રાંતિના પુગ્મધ્યે શ્યામ-
સુંદરાકૃતિ હોધને સકળ લોકોના મનનેત્રને આહ્વાદકારક પ્રકાશો છો)
પોતાના અસાધારણુ દ્વિભુજ રૂપથીજ પ્રકાશમાન છો છતાંપણુ ભક્તજનોના
મનોરથને અનુસારે સ્વેચ્છાથી ચતુર્ભુજત્વાદિ દિવ્ય રૂપને પણુ પ્રકટ કર-
નારા છો. તેવા તમને શરણુ પામ્યો છું—કર્મયોગ જ્ઞાનયોગાદિ ઉપાયે રહિત
એવો હું તમનેજ શરણુપણે (ઉપાયપણે) પામ્યો છું ॥૧૨॥ આ માનુષ
લોકમાં પ્રકટેલા આપ અહીં વર્તતા, આપવિપે ભક્તિમાન નરોને મોક્ષમા-
ર્ગના શિક્ષણુમાટે અહિંસા બ્રહ્મચર્યાદિરૂપ મહાવ્રતો તથા તેના અગભૂત ધર્મો
તથા અષ્ટાંગયોગની સકળ કળાઓ તથા અખિલ એકાંતિક ધર્મને પરિશી-
લન કરતા (સ્વાચરણુથી સ્વભક્તોને શિખવતા) એવા ભક્તિધર્મતનય તમને
શરણુ પામ્યો છું ॥૧૩॥ પ્રાણાયામસમયે શ્વાસે સહિત પોતાના અંતર
બહાર (પોતાના અંતઃકરણુમાં અને બહાર નેત્રની આગળ) પોતાની જે
ભગવાન વાસુદેવમાં વારેવારે અનુલોભ વિલોમમૃત્તિ (દેહની અંદર અનુ-

વિલોમવૃત્ત્યા સ્વાન્તર્વહિશ્ચ ભગવત્યુરુધ્વાત્મનશ્ચ । પૂરે ગતાગતજ-
લામ્બુધિનોપમેયં ત્વાં ભક્તિઃ ॥૧૪॥ વાહ્યાન્તરિન્દ્રિયગણશ્વસના-
ધિદૈવવૃત્ત્યુદ્ભવસ્થિતિલયાનપિ જાયમાનાન્ । સ્થિત્વા તતઃ સ્વમ-
હસા પૃથગીક્ષમાણં ત્વાં ભક્તિઃ સ્મૃતનયં શરણં પ્રવચ્ચે ॥૧૫॥ માયા-
મયાકૃતિતમોઽનુભવાસનાનાં કર્તું નિષેધમુરુધા ભગવત્સ્વરૂપે ।

લોમવૃત્તિ અને દેહધરી બહાર પ્રતિલોમ વૃત્તિ) વર્તે છે તેણે કરીને આપ
પૂરમા (વેળામાં જતા આવતા જળવાળા સ્થાનમાં) જતું આવતું જળ
જેતું છે એવા સમુદ્રની સાથે ઉપમા આપવા યોગ્ય જણાવ્યો છે. તેમાં
ધ્યેય શ્રીવાસુદેવનું સ્વરૂપ સમુદ્રપૂરને ઠેકાણે બાંધેલું. શ્રીહરિની જે નિઃશ્વા-
સસહિત અનુલોમવિલોમવૃત્તિ તે સમુદ્રજળનું જવું આવતું તેને ઠેકાણે
બાંધેલી સ્વયં શ્રીહરિ જળાધાર સમુદ્રને ઠેકાણે બાંધેલા. અર્થાત્ ભક્તશિક્ષાર્થે
ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ સમયોમાં પણ ભગવદાત્મક જે સ્વસ્વરૂપ તેનાજ એક
ધ્યાનમાં નિષ્ઠાવાળા આપ છે. તેવા ભક્તિધર્મતનય તમને શરણેપણે પામ્યો
હું ॥૧૪॥ જે બાહ્ય ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો, જે આંતર મનઆદિ ઇન્દ્રિયો, જે
પ્રાણાપાનાદિ વાયુઓ, જે ઇન્દ્રિયાધિષ્ઠાતા દેવો, ગુણસ્વભાવને અનુસારે
ગુણકાર્યોમાં પ્રવર્તતા તે સર્વની જે વિવિધ વૃત્તિઓ તેમના જે ઉત્પત્તિસ્થિતિ
લક્ષ્યો થાય છે તેને પણ પોતાના અસાધારણ જ્ઞાનાનંદૈકસ્વરૂપમાં સર્વદા
વર્તતા તમો સ્વયં સ્વપ્રતાપથી નિર્લેપ હોઇનેજ તે વૃત્ત્યુદ્ભવ સ્થિતિલયોથકી
પૃથક્ રહીને સાક્ષાત્ કરો છે, એવા યોગિઓના અગ્રેસર ભક્તિધર્મતનય
તમને શરણેપણે હું પામ્યો છું ॥૧૫॥ સાંખ્ય યોગ પ્રત્યેક નિર્બીજ સખીજ-
પણાથી ભેદ પામે છે, (નિર્બીજસાંખ્ય સખીજસાંખ્ય, નિર્બીજયોગ સખીજ-
યોગ, એમ) પ્રકૃતિ ગુણમયી છે, પુરૂષ તેથી વિલક્ષણ કમળપત્રવત
નિર્લેપ નિર્ગુણ છે, આટલુંજ તત્ત્વસ્વરૂપ છે, એમ જે કેવળ પ્રકૃતિપુરૂષ-
માત્રનું વિજ્ઞાન તે નિર્બીજ સાંખ્ય માન્યું છે. તે પ્રકૃતિપુરૂષ બન્ને પરબ્રહ્મા-
ત્મક છે પણ સ્વતંત્ર નથી, એમ જે સૈશ્વર સાંખ્યનું સમાશ્રયણ તે સખીજ
સાંખ્ય માન્યું છે. તેમજ યોગપણ છે—અદૃશ્યત્વ અગ્રાહ્યત્વ આદિક ગુણોએ
યુક્ત નિત્યશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું જે ઉપાસન તે નિર્બીજ યોગ માન્યો છે.

નિર્વીજસાક્ષ્યમતયોગગયુક્તિમાજ ત્વા ભક્તિધર્મતનયં શરણ પ્રપદ્યે

અનેક દિવ્ય ક્રિયાણુ ગુણોએ પરિપૂર્ણ પરમાનંદમય દિવ્યાકાર પરમાત્મભૂત પુરુષોત્તમસ્વરૂપનુ જે ઉપાસન તે સખીજ યોગ માન્યો છે તેમા કેટલાક તે બનેને (સાખ્ય યોગને) તેનો વિષય ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી એક નથી પૃથક્ પૃથક્ છે એમ માને છે, તેથી તે બનેની એકાર્થતાને પણ જાણતા નથી તમે તો તે બન્ને સાખ્યયોગને એકાર્થમા પરસ્પર મેળવીને બનેના વિરોધ સીવાય જાનિઓએ તથા યોગિઓએ સેવવાયોગ્યપણે નિરૂપણુ કરોછો એમ કેમ ઘટે ? તો કહે છે-નિર્વીજ સાખ્ય મતની યોગના કરવામા આપે એવી યુક્તિનો આદર કર્યો છે કે-જે સાખ્ય નિર્વીજ જેવું જાણાય છે તે આત્મામા દૃશ્યત્વ શાસ્ત્રત્વ આદિક ગુણુનિષેધમુખથીજ પ્રવર્તેછે એટલામા નથી સર્વથા ક્રિયાણુગુણુકાર દિવ્યાકાર પરમાત્માનો પ્રતિષેધ કરનાર નથી કિંતુ ભગ વત્સ્વરૂપમા માયામય આકૃતિ, માયા મૂળ જેમા છે એવું તમ (અજ્ઞાન) અને તે મૂળ જેમા છે એવી અશુભ વાસનાઓનો બહુધા નિષેધ કરવા પ્રવર્ત્યુ છે (શકા) નિર્ગુણપણે પચીશમા પુરૂષ (જીવ) નેજ સાખ્યો કહેછે ? છવીશમા પરમાત્માનો પ્રસંગજ ક્યા છે ? (સમાધાન) તો તેમ નથી સાખ્યરહસ્યને નહિ જાણનારાઓની આ આશકા છે જીવની ક્ષેત્રકોટિમા અવિભાગથી સ્થિતિનો વિચાર કરીને પૃથક્ ગણના (પચીશમાપણે) કરી નથી, ચોવીશતત્ત્વમાજ તેની ગણના કરી છે, તો ગુણુત્ત્વવાદિનિષેધમુખથી પણ છવીશમા પરમાત્માનુજ પ્રતિપાદન કરે છે, તો અનીશ્વરવાદ સાખ્યા ભિન્નત નથી નિર્વીજ યોગપણુ જે નિર્ગુણત્વાદિપણે અવ્યકારસ્વરૂપ (આત્મસ્વરૂપ)ના ઉપાસનપર છે તેપણુ પરમાત્મવિષયકજ છે પણ પરમાત્માનાત્મક (જેના આત્મા પરમાત્મા ન હોય) કેવળ સ્વતત્ત્વ પુરૂષ (જીવાત્મા)ના ઉપાસનરૂપ નથી આ યોગ પરમાત્મા સકળ ચૈતનાચૈતન શરીરક છે તોપણુ અને તે સાક્ષાત્ અવતરેછે તો પણ (પરદશમા તથા અવતારદશમા પણ) તેમને માયા તમ વાસના આદિકનો સખન્ધ નથી, આ અર્થના પ્રાધાન્યથી ઉપાસનાત્મકજ પ્રવર્ત્યો છે પ્રકૃતિવિલક્ષણુ અક્ષર સરૂપ પ્રત્યગાત્માનુ ઉપાસન તેપણુ બ્રહ્માત્મકપણે સ્વાત્માનુ ઉપાસન છે,

॥૧૬॥ દિવ્યાકૃતિત્વસુમદસ્ત્વસુવાસનાનાં સમ્યગ્વિધિ પ્રથયિતું
ચ પતૌ રમાયાઃ । સાલમ્વસાહ્યપથયોગસુયુક્તિમાજં ત્વાં ભક્તિ-
ધર્મતન૦ ॥૧૭॥ કામાર્તતસ્કરનટવ્યસનિદ્વિપન્તઃ સ્વસ્થાર્થસિદ્ધિ-

(સ્વતંત્ર નથી) માટે સર્વેશ્વરરૂપ બીજનો ત્યાગ કરીને તે થતું નથી. એરીતે
સખીજ સાંખ્ય યોગનું પણ કેવળ માયિક ગુણ આકારના નિષેધમુખથી
વિજ્ઞાન કે ઉપાસના પરિપૂર્ણ થાય નહિ, કિંતુ રમાપતિ લગવાનનું સર્વસત્ત્વ
સત્યસંકટપત્તિ દિવ્યાકૃતિત્વ આદિક દિવ્ય ગુણોએ વિશિષ્ટપણે જે વિજ્ઞાન
તથા ઉપાસન એજ શ્રેયસ્કર છે, આ અર્થમાં તાત્પર્ય છે. મૂળમાં સુવા-
સનાશબ્દથી સત્યસંકટપત્તિ ગુણો લેવા. તો બન્ને પ્રકારના પણ સાંખ્ય
યોગનું આ રીતે સમરસપણે (એક બીજના અવિરોધથી અર્થ કરવામાં)
તાત્પર્યને વર્ણવતા આપ લગવાને વિપરીત જ્ઞાનનું નિવારણ કર્યું. આ પ્રકારે
મુયુક્તિથી યથાવસ્થિત સાખ્યયોગરહસ્યનો અવબોધ આપનારા ભક્તિધ-
ર્મતનય આપને શરણપણે હું પામ્યો છું ॥૧૬-૧૭॥ હવે સંસારદાવાન-
ળમાં બહુ બળતા ચેતનોના સંરક્ષણમાટે અવતરેલા લગવાનનું દિવ્યાવતાર-
પ્રયોજન જે ચેતનોને નિઃશ્રેયસના ઉપાયમાં પ્રવર્તાવવા માટે સ્વયં કરેલું
નિઃશ્રેયસોપાયભૂત ધ્યાન તેને વર્ણન કરતાથકા સ્તુતિ કરેછે-જેમ કામાતુર
ચોર નટ વ્યસની અને દ્રેષી જનો પોતપોતાના હૃદયતળમાં વર્તતા પ્રિયતમ
વસ્તુ સ્ત્રિયાદિકને પ્રેમપ્રકર્ષથી વૃત્ત્યંતર વિના સાક્ષાત્ કરતાથકા સદૈવ
તેમાંજ એક વિલીન ચિત્તવૃત્તિવાળા થઈ રહે છે તેમ સ્વહૃદયતળમાં વિરા-
જમાન સ્વાત્મભૂત નારાયણમાંજ સહજ પ્રીતિપ્રકર્ષથી વિલીનચિત્ત થઈ
તેમનાજ એક ધ્યાનપરાયણ આપ થઈ રહ્યો છો. તેથી તમારે સાધ્ય કિંચિત્
પણ નથી, કેમકે તમે આત્મારામ છો. પરંતુ લોકોને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તાવવા
માટે આ આપનું આચરણ છે, આ આચરણપણ બીજની પેઠે સાધનાધીન
નથી. કેમતો અનવધિકાન્દમય નારાયણ આન્દમય આપને સ્વાત્મામાં
નિષ્ઠા-સ્વાભાવિકી વર્તેછે. જેમ લોકમાં પતિવ્રતા ચક્રોર પતંગીઓ મત્સ્ય
મયૂર ચક્રવાક વિગેરે બહાર દૃષ્ટિમાર્ગમાં વર્તતા પોતપોતાના પ્રિયતમ વિષય
પતિ આદિકને અભિમુખ પરમાનુરાગથી એકાગ્ર દૃષ્ટિ બાંધીને તેમાંજ એક

મિચ ચેતસિ નિત્યમેવ । નારાયણં પરમયૈવ મુદા સ્મરન્તં ત્વાં
ભક્તિઃ ॥૧૮॥ સાધ્વીચકોરશલભાસ્તિમિકાલકણ્ઠકોઠા નિજેષ્ટ-
વિષયેષુ યથૈવ લગ્નાઃ । મૂર્તૌ તથા ભગવતોઽન્ન મુદાઽતિલગ્નં ત્વાં
ભક્તિઃ ॥૧૯॥ શ્લેહાતુરસ્ત્વથ ભયાતુર આમયાવી યદ્વદ્ધુઘાતુરજ-
નશ્ચ વિહાય માનમ્ । દૈન્યં ભજેયુરિદ્ધ સત્સુ તથા ચરન્તં ત્વાં
ભક્તિઃ ॥૨૦॥ ધર્મસ્થિતૈરુપગતૈર્વૃદ્ધતા સંહૈક્યં

વિક્રીન મનનેત્રવાળા થઇ રહેછે તેમ તમે પોતા આગળ સ્ફુરણાશ્રમાન
થએલી ભગવાનની દિવ્ય મૂર્તિમાં એકાગ્ર દૃષ્ટિ સમારોપીને તેમાંજ એક
સંલગ્ન મનનેત્રવાળા થઇ રહો છો. એમ અતર બહાર સ્ફુર્તિમાં આવેલા
ભગવત્સ્વરૂપમાં ચિત્તનો વિલય કરવાથી શ્રેય.સંપત્તિ લોકોને સ્વાચરણથી
શિખવતાથકા વિરાજે છે. તેમાં કામાર્તને સ્ત્રીરૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ છે, ચોરને
ધનરૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ છે, નટને નાનાવિધ કળાકુશળતારૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ
છે, વ્યસનીને વ્યસનરૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ છે, દ્વેષીને વૈરિવિનાશરૂપ પ્રિયતમ
વસ્તુ છે, પતિવ્રતા નારીને પતિરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, ચક્રોરને ચક્રરૂપ
પ્રિયતમ વિષય છે, પતંગીયાને અગ્નિરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, મત્સ્યને જળ-
રૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, મયૂરને મેઘરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, ચક્રવાકને
ચક્રવાકીરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, એવો વિવેક જાણવો. એરીતે ધ્યાનથી
સ્વચિત્તમાં સ્ફુરેલા ભગવત્સ્વરૂપમાં અંતર્વૃત્તિથી તેમનું ચિંતન અને અતિ-
ધ્યાનાભ્યાસને લીધે બહાર સ્ફુરેલા ભગવત્સ્વરૂપમાં અધિર્વૃત્તિથી ચિત્તની
લગ્નતા સ્વલક્ષ્ણોને શિખવવામાટે આ શ્રીહરિનું ચરિત્ર જાણવું. એવા ભક્તિ-
ધર્મતનય તમને શરણ પામ્યો છુ ॥૧૮-૧૯॥ જેમ લોકમાં શ્લેહાતુર
જન શ્લેહાસ્પદશૂત જનની આગળ માન મુકીને દીનતાને દર્શાવે છે, જેમ
ભયાતુર જન ભયનિવર્તક જનની આગળ માન મુકીને દીનપણું દેખાડે છે,
જેમ રોગાતુર જન રોગનિવારક વૈદ્યજન આગળ માન મુકીને દીનતાને
બજે છે, જેમ શુદ્ધાતુર જન અજ આપીને પોતાની કુધાને નિવારનાર
જનની આગળ માન મુકીને દીનલાવને બજે છે તેમ એકાંતિક સંતો
આગળ સ્વાશ્રિતજનશિષ્યણુએ સ્વમાન મુકીને દીનપણુને દર્શાવનારા

સેવ્યો હરિઃ સિતમહઃસ્થિતદિવ્યમૂર્તિઃ । શબ્દાચરાગિમિરિતિ
સ્વમતં વદન્તં ત્વાં ભક્તિઃ ॥૨૧॥ સદ્ગુણનિત્યપઠનશ્રવણાદિસત્ક
ગ્રાહીં ચ સત્સદસિ શાસતમત્ર વિદ્યામ્ । સંસારજાલપતિતાલિલ-

સતાપ્રિય ધર્મલક્ષિતતનય તમને હું શરણુ પામ્યો છું ॥૨૦॥ શબ્દાદિ
વિષયરાગે રહિત, સ્વવર્ણાશ્રમધર્મમાં સદા વર્તતા, અક્ષરબ્રહ્મસાથે આત્મ-
સ્વરૂપના સાદૃશ્યને વિચારતા (દેવાદિ દેહાત્મબ્રમ્હનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનૈક્યન-
પણે અને અપહતપામ્ભત્વાદિપણે ‘અક્ષરસરૂપ હું છું’ એમ લાવના કરતા)
જનોએ અક્ષર નામના પ્રભાસ્વર તેજઃપુજના મધ્યે નિત્યવિરાજમાન દિવ્ય
મૂર્તિ જેમની છે એવા ભગવાન વાસુદેવ સદા ઉપાસ્ય છે, આવો પોતાનો
મત સમાશ્રિત જનોને ઉપદેશો છે. એરીતે નિઃશ્રેયસપ્રાપ્તિના ઉપાયનો
યથાસ્થિત અવજોધ આપતા તમને શરણુપણે હું પામ્યો છું. અહીં ‘સેવ્યઃ’
આ પદથી ભક્તિ કહી છે, તેમાં અંગભૂત આત્મજ્ઞાન ‘બૃહતા સર્વેશ્વરમુપ-
ગતૈઃ’ આ પદથી કહ્યું છે, તેમાં પણ અંગભૂત કર્મ ‘ધર્મસ્થિતૈઃ’ આ પદથી
કહ્યું છે, ધર્મજ્ઞાનથી સંપાદન કરાતી વૈરાગ્યક્રાધા જે ભક્તિને વધારનારી છે તે
‘શબ્દાચરાગિમિઃ’ આ પદથી કહી છે. અર્થાત્ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિ
કરવારૂપ સ્વસિદ્ધાંતને પ્રતિપાદન કરનારા ॥૨૧॥ આત્મપરમાત્મસ્વરૂપ અને
તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાયોને પ્રતિપાદન કરનારા સદગુણોના પઠન શ્રવણાદિ-
ક્રમાં લોકશિક્ષાર્થે તમે સદા પ્રવર્તેલા છો અને વળી લોકમાં બ્રહ્મસંબન્ધિની
વિદ્યા ઉપનિષદનો સંતોની સલામાં ઉપદેશ આપો છો. (સત્પુરૂષોજ બ્રહ્મ-
વિદ્યાના અધિકારિઓ હોવાથી) એ રીતે સ્વયં આચરણુથી, આચરણુથી
અને સત્યાર્થના અવજોધનથી સંસારભળમાં પડેલા સમસ્ત જીવોને તેથી
મુકાવો છે, માટે તેઓના તમેજ પરમાર્થતઃ બંધુ છો. જે લૌકિક બંધુઓ
છે તે સ્વયં જન્મમરણદુઃખભળમાં લગ્ન હોવાથી બીજાઓને બળાત
બંધીને ભળમાંજ યોજ દેછે. તે બંધુઓ કેમ હોઈ શકે ? જે આપત્તિથી
મુકાવે તેજ સાચો બંધુ કહેવાય, તમે તો નિષ્કપટ કૃપાથી સંસારભળમાં
પડેલા જીવોનો સમુદ્ધાર કરવા આ લોકમાં પ્રાદુર્ભવીને સ્વયં સમસ્તકામ-
પરિપૂર્ણ છો તથાપિ સાધનદશાનિષ્ઠ જનની પેઠે ધર્માદિસાધનને અનુધાન

જીવવન્ધો ! ત્વાં ભક્તિધર્મતનયં શરણં પ્રપદ્યે ॥૨૨॥ મુવ્રત ઉવાચ—
 इति स्तुत्वा च नत्वा तं प्राञ्जलिः स तदग्रतः । तस्थौ मुनिस्तं
 भगवान्પ્રીતः प्रोवाच भूपते ! ॥२३॥ महर्षे ! यन्मनोभीष्टं भवेत्तव
 मदद्य तत् । वृणु प्रीतोऽस्म्यहं तुभ्यं तद्वास्यामि न संशयः ॥२४॥
 शतानन्द उवाच—प्रसन्नो यदि मे स्वार्मिस्तर्हि त्वं कृपयाऽद्य हि ।
 मनोरथं चित्तं मे सम्पूरयितुमर्हसि ॥२५॥ त्वच्चरित्रग्रन्थमहं
 चिकीर्षामि जगद्गुरो ! । तदाह्वां देहि मे पूर्वं भवताऽस्ति प्रतिश्रुतम्
 ॥२६॥ सफलस्तेन भविता विद्याभ्यासधर्मो मम । इत्यभीष्टं हि मे
 देहि भक्ताभीष्टप्रदोऽसि हि ॥२७॥ इत्यर्थितः स मुनिना प्रेमभक्तेन
 धीमता । प्रसन्नः प्राह तं योगिन् ! कुरु ग्रन्થं स्ववाञ्छितम् ॥२८॥
 यथाશ્રુતં યથાદૃષ્ટં ચરિત્રં મમ વર્ણય । જ્ઞાનં ત્રૈકાલિકં વુદ્ધૌ

કરતા અને ભોક્ષમાર્ગનો અવબોધ આપતાથકા તે બળબળનથકી મુકાવો
 છો. તેવા ભક્તિધર્મતનય તમને શરણુપણે હું પામ્યો છું ॥૨૨॥

મુવ્રતમુનિ કહેછે—હે ભૂપતે ! આ પ્રકારે તે શતાનન્દમુનિ ભગવાનની
 પરા ભક્તિથી સ્તુતિ કરી પ્રણામ કરી, બે હાથ બેડીને તેમની આગળ ઉભા
 રહ્યા. પછી ભગવાન પ્રસન્ન થઇને એમ બોલ્યા કે—હે મહર્ષે ! તમારી ઉપર
 હું પ્રસન્ન થયો છું તો તમને જે મનોવાંછિત હોય તે મારાથકી હાલ માગો,
 તે તમને હું આપીશ એમાં સંશય નથી ॥૨૩—૨૪॥ આવું શ્રીહરિનું વચન
 સાંભળીને મનમાં આનંદ પામેલા શતાનન્દમુનિ બોલ્યા કે—હે સ્વામિન્ !
 તમે મારી ઉપર જે પ્રસન્ન થયા હો તો મારા બહુ કાળથી અનુવર્તતા મનો-
 રથને હાલ કૃપા કરી સંપૂર્ણ કરવા યોગ્ય છો ॥૨૫॥ મનોરથને નિવેદન
 કરેછે—હે જગદ્ગુરો ! આપના દિવ્યાવતારચરિત્રગણિત કોઈ થથ કરવાની
 મારે ઈચ્છા છે, જેથી મારા વચનની અને વિદ્યાની સફળતા થાય અને
 તેથી હું કૃતાર્થ થકું. તો આમાં આપ આજ્ઞા આપવાને યોગ્ય છો, કેમકે
 આપે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. આ માફ અભીષ્ટ છે, તમો ભક્તોને અભીષ્ટ
 અર્થ આપનારા છો ॥૨૬—૨૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શુદ્ધિમાન્ શતાનન્દ-
 મુનિએ પરા ભક્તિથી પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા કે—હે

ભવત્યેવ તવાનય ! ॥૨૧॥ મનઃસ્થાનપ્યભિપ્રાયાન્સર્વેષાં વેત્સ્યસિ
ધ્રુવમ્ । ન તે ત્વવિદિતં કિઞ્ચિદ્ભવિતાતિપ્રિયોઽસિ મે ॥૨૦॥
અન્તર્હિતે મયિ ભુવો મચ્છિન્નતાનાં નૃણાં મુને ! । ત્વત્કૃતો પ્રન્ય
एवात्र भविष्यत्याश्रयो महान् ॥૨૧॥ શિક્ષાપત્રીં મહિચિતાં
प्रथानादौ त्वमञ्जसा । पथैरानुष्टुभैरेव महाप्रन्यं ततः कुरु
॥૨૨॥ વિજને હિ સ્થિરા બુદ્ધિઃ સ્યાદતઃ કૃષ્ણમન્દિરે । વાસોચિ-
તાઽસ્તિકુટ્યેકા તત્રૈવ નિવસેર્મુને ! ॥૨૩॥ સુમત ઉવાચ—एवमुक्तः
स हरिणा मुनिः प्रीततरोऽभवत् । तं प्रणम्य निजावासमुपेयाय
नराधिप ! ॥૨૪॥ આજ્ઞા હરેરેવ શુભં મુહૂર્તં વિદન્સ કૃષ્ણાલયર-

योगિન્ ! તમારા મનોરથને અનુસારે થય કરો ॥૨૮॥ હે નિર્દોષ મુને !
મારાજ અનુગ્રહથી તમને ત્રૈકાલિક જ્ઞાન થશે, જેથી મારા સર્વ ચરિત્રને
યથાસ્થિત બાળુશો. તે પછી તે પ્રસરેલા જ્ઞાનથી જેવું દેખ્યું હોય અને
જેવું સાંભળ્યું હોય તેવું સર્વ ચરિત્ર તેમાં વર્ણન કરો ॥૨૯॥ આ મારા
દિવ્ય ચરિત્રવર્ણનપ્રસંગમાં જે જે બાળુવા યોગ્ય પરના મનોભિપ્રાય વિગેરે
તે સર્વને મેં આપેલી અલૌકિક દૃષ્ટિથી નિષ્કે બાળુશો. તમને કાંઈપણ
અવિદિત નહિજ રહે, કેમકે તમે મને અતિપ્રિય છો ॥૩૦॥ હે મુને ! હું
ભૂતળથકી અતર્ધાન થતાં તમે રચેલો મારા દિવ્ય ચરિતનો યથજ લોકમા
મારા આશ્રિત નરોને શ્રેયમાટે મુખ્ય આશ્રય થશે ॥૩૧॥ મેં સકળ
લોકોના હિતમાટે કરેલી શિક્ષાપત્રીને અનુદુર્લભદોષદ્વ શ્લોકોવડેજ પ્રથમ
તત્ત્વથી તત્કાળ ગુંથો. શિક્ષાપત્રી ગુથ્યા પછી મારી પ્રાદુર્ભાવાદિકથાને
પ્રતિપાદન કરનારા મહાગ્રથને કરો ॥૩૨॥ હે મુને ! યથનિર્માણમાં પ્રવર્તેલાને
એકાંત સ્થાનમા સ્થિતિની અપેક્ષા છે, અન્યથા ચિત્તનું અવધાન થાય
નહિ તો શ્રીગોપીનાથમંદિરમા એકાંતવાસસમુચિત કોઈ કુટી (ઓરડી)
વર્તે છે, તેમાંજ તમે વસો ॥૩૩॥ સુમતતઃકપિ કહે છે—હે નરાધિપ !
આ પ્રકારે લગવાને પ્રીતિથી કહેતાં તે શતાર્નદમુનિ પરમ પ્રસન્ન થઈને તે
લગવાનને પ્રણામ કરીને પોતાને નિવાસ સ્થાને ગયા ॥૩૪॥ ત્યાં જઈને
'લગવાનની આજ્ઞા એજ સર્વ શુભસંપાદક મુહૂર્તવિશેષ છે' એમ અવ-

ન્યકુટ્યામ્ । કૃત્વા સ્વરાસં ચ તદૈવ શિક્ષાપત્રીં મુનિર્મન્યિતુ-
મુચ્યતોઽમૂત્ ॥૩૫॥ इति श्रोतस्तद्विज्ञाने नरनारयणस्य धर्मराजे पयन-
प्रकरणे शतानन्दवरप्रदाननामा षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥

નુવ્રત ઉવાચ—ત્રયોદશી ધનાઘાડડતીત્તદાનીં નૃપસત્તમ ! ।
શિક્ષાપત્રીં સમારેમે સ તસ્યાં પ્રન્યિતું મુનિઃ ॥૧॥ પૂર્ણાયમદ્વિતી-
યાયાં સા કૃતા તેનં સદ્વિયા । શ્લોકાઃ શતદ્વયં તસ્યા આસંધ
દ્વાદશોત્તરમ્ ॥૨॥ તતઃ સ ભગવત્પ્રીતૈ તસ્યાદીકાં ચ શોભનામ્ ।
આરેમે તાં સહોમાસે પચ્ચમ્યાં ચ સમાપયત્ ॥૩॥ તસ્યામેવ તિથૌ

ધારીને, શતાનંદમુનિ શ્રીગોપીનાથાલય સમીપે વર્તતી રમણીય કુટીમાં
ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ પોતાનો નિવાસ કરી, તે ક્ષણમાજ શિક્ષાપત્રી
ગુંથવામાટે તત્પર થયા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે
શતાનંદવરપ્રદાનનામા ષટ્ષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૬॥

અધ્યાય ૬૭ મો.

મુવ્રતમુનિ કહેછે—હે નૃપસત્તમ ! જ્યારે ભગવાને શતાનંદમહામુનિને
શિક્ષાપત્રી નામનો ગ્રંથ રચવાની આજ્ઞા કરી તે સમયે સંવત્ ૧૮૮૫ ના
આસો માસની કૃષ્ણપક્ષની ધનત્રયોદશી નામની તિથિ હતી. તે તિથિએ
ભગવાનની આજ્ઞાથી શતાનંદમુનિએ શિક્ષાપત્રી ગુંથવાનો આરંભ કર્યો ॥૧॥
પ્રારભેલી તે શિક્ષાપત્રી કુશાયજીદ્વિશાળી શતાનંદમુનિએ ચમદ્વિતીયા જે
કાર્તિક શુકલ દ્વિતીયા તે તિથિએ પરિપૂર્ણ કરી તેના (૨૧૨) બસોબાર
શ્લોકો થયા ॥૨॥ અનંતર મુનિએ તેજ સમયે તે શિક્ષાપત્રીની અર્થ-
ટીપિકા નામની શોભન ટીકા ભગવત્પ્રસન્નતાથે કરવા પ્રવર્તતાં તે ટીકા
માર્ગશીર્ષ માસના શુકલપક્ષની પચમી તિથિએ સમાપ્ત કરી (આથી
'શિક્ષાપત્રી રચવાની આજ્ઞા સાથે તેની ટીકા રચવાની આજ્ઞા પણ ભગવાને
કરી' એમ પ્રથમ કહ્યું નથી તોપણ અર્થવશાત્ જાણી લેવું) ॥૩॥ હે રાજન !

૧ આ અધ્યાયમા શ્રીનગરાદિકમા પ્રતિષ્ઠા કરેલા નરનારાયણાદિ અર્ચારૂપ
પદમા ભગવાન પુરુષોત્તમ શ્રીહરિકૃષ્ણની સાક્ષાત્ સ્વસ્વરૂપથી સન્નિધિ થવાથી
સમસ્ત જનોને પ્રવક્ષ થએલા એશ્વર્યાતિશયનું નિરૂપણ કર્યું છે.

રાજન્નપરાહે સમાર્પયત્ । હરયે મુનિભિઃ સાક્રમુપવિષ્ટાય સંસદિ
 ॥૪॥ સટીકાં પત્રિકાં સ્ત્રીયાં દદ્વા તાં સન્તુતોપ સઃ । પ્રશંસાં વહુધા
 ચક્રે શતાનન્દસ્ય સંસદિ ॥૫॥ યાવાન્મદીયોઽમિપ્રાય આસીત્તા-
 વાનશેષતઃ । અગ્રાનીતોઽસ્ત્યનેનેતિ મુનીન્મક્તાંશ્ચ સોઽવદત્ ॥૬॥
 પ્રીત્યા દદૌ સ્વકળ્ઠસ્થાં શતાનન્દાય સ સ્ત્રજમ્ । કરદ્વયં ચાતિમુદા
 દધૌ તચ્છિરસિ પ્રભુઃ ॥૭॥ તતસ્તાં વાચયામાસ નિત્યાનન્દેન
 સંસદિ । હરિર્મક્તાશ્ચ મુનયઃ શ્રુત્વા તાં જહપુર્નપ ॥૮॥ તતઃ
 પ્રાહ હરિઃ સર્વાન્સ્વમક્તાન્ શૃણુતાંચિલાઃ । યે સ્યુર્મદીયાસ્તેરેપા
 પાઠ્યા અવ્યાઽથવાઽન્વહમ્ ॥૯॥ પ્રાગેવ ભોજનાન્નિત્યં શુચિભિઃ

તેજ દિને અપરાહ સમયે (દિવસની છેલી ૭ ઘટિકાઓ થકી પહેલી ૭
 ઘડીરૂપ કાળમધ્યે) સભામા મુનિજનો સાથે વિરાજમાન ભગવાનની સમીપે
 સટીક તે શિક્ષાપત્રી સમર્પણ કરી ॥૪॥ પોતે કહેલી શતાનન્દમુનિએ ગુથેલી
 ટીકાસમલંકૃત શિક્ષાપત્રીને બેઠને બહુ પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ સભામાજ
 તે શતાનન્દમુનિની પ્રશંસા વિશેષત કરી ॥૫॥ બેટલો મારો હૃદયગત અભિ-
 પ્રાય હતો તેટલો સર્વ પશું ન્યૂનાધિકભાવ વિના આ મુનિએ આ સટીક
 શિક્ષાપત્રીમાં આપ્યો છે. એમ સભામાં બેઠેલા મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ અને
 સૌમ ઉત્તમ હેમંતાદિ ભક્તજનો પ્રતિ ભગવાન્ જોડ્યા ॥૬॥ એ રીતે મુનિજ
 હૃતિકૌશળ વખાણતા બહુ પ્રસન્ન થએલા પ્રભુ શ્રીહરિએ પરા પ્રીતિથી
 પોતાના કંઠમા રહેલો દિવ્ય ગુલાબપુષ્પનો હાર તે મુનિને આપીને તેમના
 મસ્તક ઉપર અત્યાનંદથી સકલલોકક્ષેમકર પોતાના બે કરતળો મુક્યા ॥૭॥ હે
 નૃપ ! તદનંતર તે શિક્ષાપત્રી નિત્યાનન્દમુનિ પાસે સભામા શ્રીહરિએ વચાવી
 તે મુનિએ વાંચેલી તે શિક્ષાપત્રીને સાલળીને સર્વે મુનિઓ હરિભક્તો અને
 સ્વયં ભગવાન્ મહાહર્યને પામ્યા ॥૮॥ પછી ભગવાન્ પોતાના સર્વ ભક્તો
 પ્રતિ જોડ્યા કે-હે ભક્ત ! તમે સર્વે મારૂ વચન સાલળો જે મારા આશ્રિત
 હો તેમણે પ્રતિદિન આ શિક્ષાપત્રીનો નિયમથી પાઠ કરવો અથવા (ગીર્વા
 જુવાણી નહિ લાણેલાએ) સાલળવી તેમા પઠનમા નિયમ કહેડે-ભોજન
 પહેલાજ ખાઈ આલ્યતર શૌચપૂર્વક સ્વસ્તિકાસને બેસીને આદરથી નિલ

स्वस्तिकासनम् । समास्थितैरियं पाठ्या ततो भोज्यमनापदि ॥१०॥
 दिवाऽऽनुकल्याभावे तु निशि नित्यविधिं निजम् । कृत्वैकत्र निप-
 द्यैव पठनीयेयमादरात् ॥११॥ यथैतदर्थस्फुरणं हृदि स्वस्य भवेत्त-
 था । शनैः स्फुटाक्षरं पाठ्या नित्यमेव मदाश्रितैः ॥१२॥ इति श्रुत्वा
 हरेर्याम्यं सर्वं भक्तजनास्तदा । एवमेव करिष्यामो वयमित्यूचु-
 रानताः ॥१३॥ ततो हरिः शतानन्दं प्राह स्वाभीष्टमुत्तमम् । कुरु
 ग्रन्थं महाबुद्धे ! समर्थोऽसि हि तत्कृतौ ॥१४॥ कृष्णप्रसादलब्धैव
 बुद्धिस्तेऽस्तीति भाति नः । अन्यथा मदभिप्रायमेवं वक्तुं क्षमेत कः
 ॥१५॥ स इत्युक्तो भगवता तं प्रणम्य निजाश्रमम् । आययौ दुर्लभं
 देवैः सम्प्राप्तस्तदनुग्रहम् ॥१६॥ हरिप्रसादसम्प्राप्तसार्वभ्यः सोऽथ

आ शिक्षापत्रीनो पाठ करवो आनो पाठ कर्था विना लोञ्जन नञ् करवु.
 रोगादि आपत्तिमां आ नियम नथी ॥६-१०॥ द्विसे पाठ करवानो अव-
 काश न भणे तो रात्रिजे नित्यविधि सायसंध्यादि परिग्रहात् करीने, ओकांत
 स्थानमा पूर्वनी पेठे भेसीनेज आदरपूर्वक सावधान मनथी अर्थविमर्श
 पूर्वक स्पष्टाक्षर धीमेधीमे (त्वराथी पाठमा अक्षरो अलिष्यञ्ज न थाय
 भाटे) आ शिक्षापत्रीनो नित्य मदाश्रितोये पाठ करवो ॥११-१२॥ हे राजन् !
 भगवाननुं हितवचन सांभलीने सभाभां ओढेला सर्व कोष्ठ भजानो ओज
 क्षणुमा विनयथी नम्र भस्तकवाणा थछ 'अमे तमारा कहा प्रमाणेज करीशु'
 ओम ओटया ॥१३॥ पछी भगवान् शतानन्दमुनिप्रति ओटया के-हे महाबुद्धे !
 हवे मनमां करवा धारेलो सर्वत्रयोत्तम अथ करो तेनो अथ करवाभा अपे
 क्षित वैदुष्य प्रतिभाओ संपन्न समर्थ तमे छे ॥१४॥ देवण वैदुष्य प्रतिभा-
 मात्र नदि किंतु विदक्षणु बुद्धिसंपत्ति श्रीकृष्णना प्रसादथी तमने प्राप्त थछ
 छे, ओम अमने सर्वने जणाय छे अन्यथा आ सत्रीक शिक्षापत्रीमां मारो
 आचो अविप्राय कहेवा भाटे कोणु समर्थ थाय ? कोष्ठपणु नञ् थाय ॥१५॥
 हे राजन् ! आ प्रकारे श्रीहरिओ कहेला शतानन्दमुनि देवोये पणु सुदुर्लभ
 श्रीहरिनो अनुग्रह पाणीने तेमने प्रणाम करीने पोताना आश्रममा आल्या
 ॥१६॥ अनंतर भगवानना तेवा निरतिशय प्रसादथी सर्वजन्मावने पायेवा

યોગિરાટ્ । ચમ્પાપથ્યાં સમારેમે દ્વં સત્સદ્ગિજીવનમ્ ॥૧૭॥ એકે
 ચ પ્રકરણં કૃત્વા સમ્પૂર્ણમીશ્વરમ્ । તેમેવ શ્રાવયમાસ નિજાવાસ-
 સ્થિતં મુનિઃ ॥૧૮॥ સ શુશ્રાવાદરાત્સાકં નિત્યં સ્થાન્તિકવાસિમિ ।
 શુકાનન્દાદિમુનિમિસ્તેન તુષ્ટોઽભવદ્ગૃહમ્ ॥૧૯॥ સ ચાપિ દશમં
 સ્કન્ધ પશ્ચમં ચ પુનર્નૃપ ! । નૈરન્તર્યેણ શુશ્રાવ ત્યક્તાન્યવ્યાવહા-
 રિકઃ ॥૨૦॥ અપરાહ્ને નિજાવાસવિતર્કાલુપવિદ્ય સઃ । અનન્ય-
 ગતિકેભ્યોઽદાત્સમકેભ્યઃ સ્વદર્શનમ્ ॥૨૧॥ દ્વિત્રેષુ ચા પશ્ચપેષુ
 ક્વચિત્ત્રિચતુરેષુ ચા । દિનેષ્વતીતેષ્વભવશ્ચિન્ના વાર્તાસ્તદગ્રતઃ ॥૨૨॥
 પૌરા દેશાન્તરીયાશ્ચ દૃષ્ટાશ્ચર્યા જના નૃપ ! । હરેરગ્રે સભાયાં તાથ-
 કુસ્તાસ્તે વદામ્યહમ્ ॥૨૩॥ નરનારાયણશ્ચૈવ લદ્ધમીનારાયણસ્તથા ।

યોગીન્દ્ર શતાનંદમુનિએ માગશર માસના શુકલપક્ષની પક્ષી તિથિએ
 સત્સંગિજીવન નામનો આ ગ્રંથ રચવાનો આરભ કર્યો ॥૧૭॥ શતાનંદમુનિએ
 એક એક પ્રકરણ સંપૂર્ણ કરીને તેજ સમયે નિજવાસમા વિરાજમાન સર્વ-
 શ્વર શ્રીહરિને વાચી સંભળાવ્યું ॥૧૮॥ ભગવાને તે મુનિએ વાચવા માંડેલો
 તે નિબન્ધ નિત્ય પોતાની સમીપે રહેનારા શુકાનંદાદિ મુનિઓ સાથે આનંદથી
 સંપૂર્ણ સાંભળ્યો અને તેના શ્રવણથી અત્યંત સંતુષ્ટ થયા ॥૧૯॥ હે નૃપ !
 અનંતર ભગવાન્ શ્રીહરિપણ શ્રવણયુક્તી વ્યતિરિક્ત વ્યાવહારિક કાર્યમાનનો
 પરિત્યાગ કરીને શ્રીમદ્ભાગવતના પચમસ્કંધ દશમસ્કંધને વારેવારે અથ
 વધાનથી સાંભળવા લાગ્યા (માર્ગશીર્ષ શુકલપક્ષીને આરભીને શ્રવણ કરવા
 લાગ્યા) ॥૨૦॥ શ્રીહરિએ અપરાહ્ન સમયે પોતાના નિવાસભવનની વેદિકા
 ઉપર વિરાજમાન થઈ સ્વચરણનાજ એક સમાશ્રયવાળા અનન્યભક્તોને
 સ્વાભિવાદિત દેવદુર્લભ સ્વદર્શન આપ્યું ॥૨૧॥

તે સમયે બેત્રણ દિનો વ્યતીત થતા, કદાચિત્ ત્રણ આર દિવસો વ્યતીત
 થતા, કદાચિત્ પાંચ છ દિવસો અતિક્રાંત થતા, (એમ વારે વારે) વિવિધ
 વિચિત્ર વાર્તાઓ શ્રીહરિની આગળ થવા લાગી ॥૨૨॥ હે નૃપ ! ત્યાં ત્યાં
 સાક્ષાત્ આશ્ચર્યને જોનારા પુરવાસી જનો અને દેશાન્તરીય જનોએ યથા
 દૃષ્ટ જે વિચિત્ર વાર્તાઓ ભગવાનની સમીપે સભામા કહી હતી તે તમને

ગોપીનાથાદયસ્તેન સ્થાપિતાઃ કૃષ્ણમૂર્તયઃ ॥૨૫॥ તત્ર યા યા કૃષ્ણ-
મૂર્તિઃ સ્થાપિતા યત્ર યત્ર ચ । યદા યદા તેન તત્તદિવસાત્તત્ર તત્ર
તુ ॥૨૬॥ આશ્ચર્યમભવત્તત્તદ્દદશુઃ સકલા અપિ । ભક્તા અભક્તા
અપિ ચ પુમાંસો યોપિતસ્તથા ॥૨૬॥ કચિત્કચિન્મૂર્તયસ્તા પ્રત્યક્ષં
કૃષ્ણવત્ક્રિયાઃ । મનોહરાશ્ચ વિવિધાઃ કુર્વન્તિ સ્મ મહીપતે । ॥૨૭॥
કચિત્સ્વાઃ પ્રેક્ષમાણાંસ્તુ જનાન્ દૃષ્ટ્વાહસન્ હિ તા । જગદ્દુઃ પુષ્પ-
હારાદીનુપહારાન્કચિત્સ્વયમ્ ॥૨૮॥ કચિન્નિવેદિતાત્ત્વં ચ સાક્ષા-
દ્દુમ્બુજિરે ચ તાઃ । કચિન્નિવેદિતં દુગ્ધં પિવન્તિ સ્મ જલં કચિત્
॥૨૯॥ કચિન્નિલ્પનિજપ્રેક્ષાનિયમિભ્યઃ સ્વદર્શનમ્ । દદુઃ સદ્ગુ-
હવે કહુંહું ॥૨૩॥ નરનારાયણુ લક્ષ્મીનારાયણુ ગોપીનાથ આદિક ને શ્રીકૃષ્ણ

મૂર્તિઓ શ્રીહરિએ સ્થાપન કરી છે તે મૂર્તિઓ મધ્યે ને ને કૃષ્ણમૂર્તિ
ને ને મદિરમા ને ને કાળે શ્રીહરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે તેતે મદિરમા તે તે
અર્ચાસ્વરૂપોમા તે તે પ્રતિષ્ઠાસમયને આરભીને થતા કાઠપણુ આશ્ચર્યને
લક્ષ્મી અલક્ષ્મી પણ સમસ્ત પુરૂષો તથા સમગ્ર સ્ત્રિયોપણુ સાક્ષાત્ ભેટી
હતી ॥૨૪-૨૬॥ શુ આશ્ચર્ય બેયુ? તે કહેછે-હે મહીપતે! તે નરનારા
યણુ દિક મૂર્તિઓ ક્રોધ ક્રોધ સમયે સાક્ષાત્ પ્રાદુર્ભવેલા શ્રીકૃષ્ણની પેઠ
અતિ મનોહર વિવિધ ક્રિયાઓ કરવા લાગી ॥૨૭॥ તે ક્રિયાઓને કહેછે-
કદાચિત્ તે મૂર્તિઓ પોતાના દર્શન કરનારા જનોને બેઠને પ્રેમપ્રકાશક
મદહાસને કરવા લાગી કદાચિત્ લક્ષ્મીએ સમર્પેલા પુષ્પહારાદિ ઉપહા
રોને પોતેજ સ્વીકરવા લાગી ॥૨૮॥ કવચિત્ સમયે લક્ષ્મીએ પ્રેમથી નિવે
દન કરેલા અન્નને સાક્ષાત્ જ જમવા લાગી કવચિત્ સમયે લક્ષ્મીએ
અમર્પેલા દુધ જળને પ્રીતિથી સાક્ષાત્ જ પીવા લાગી પ્રતિમાસ્વભાવને
ઉદ્ધવીને પ્રવર્તેલુ આ સર્વ પારમેશ્વર કર્મ છે ॥૨૯॥ ને દેશાતરના પરમ
લક્ષ્મી 'આ તિથિએ આ સમયે નરનારાયણુનું દર્શન કરવું, લક્ષ્મીનારાયણુનું
દર્શન કરવું' એમ નિત્ય દર્શનના નિયમધારી હતા તેમને પ્રળળ કાર્યોત
રની રોકામણથી તે તે મદિરપ્રતિ જવાનો અવસર નહિ પામતા લક્ષ્મીને
પોતેજ તે તે નરનારાયણુદિ અર્ચામૂર્તિઓ તેતે લક્ષ્મીજનોના આમે પણ

રુદ્ધેભ્યઃ સાક્ષાદ્માન્તરેऽપિ તાઃ ॥૩૦॥ પુત્રાન્ દદુશ્ચ કેભ્યશ્ચિ-
ત્કુર્વદ્ભ્યઃ સ્વોપયાચિતમ્ । તથા જહુશ્ચ કેપાઞ્ચિદ્વલવદ્દૈરિસઙ્કટમ્
॥૩૧॥ કચિત્સ્વાઃ સેવમાનેભ્યો નિર્ધનેભ્યો ધનં ચ તાઃ । સ્વપ્ને
પ્રભૂતં સમ્પ્રેર્ય ધનવન્તમદાપયન્ ॥૩૨॥ કચિત્તા વીક્ષકાઃ સઘઃ
સમાધિ લેભિરે જનાઃ । કચિત્તાઃ પ્રેક્ષમાણાશ્ચ ભૂરિતેજો વ્યચક્ષત
॥૩૩॥ इत्यादीनि बहून्यासंस्तत्र तत्राद्भुतानि हि । तानि दृष्ट्वा
जना भूमौ बहवस्ताः समाश्रयन् ॥३४॥ एवमाद्यद्भुतं दृष्ट्वा केचि-
त्तत्रागता जनाः । सभास्थितं हरिं प्रोचुस्तत्सर्वं हि तदा तदा
॥३५॥ तच्छ्रुत्वा लेभिरे चित्रं सभासंस्था हि मानवाः । हरेरेव

જળને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના સાક્ષાત્ દર્શન આપવા લાગી ॥૩૦॥ તે
ભૂર્તિઓ યથાશક્તિ વિષ્ણુદિવ્યપૂર્વક પોતાની માનતા કરનારા પુત્રયાચક
જનોને પુત્રો આપવા લાગી. તથા પોતાની બાધા કરનારા દેટલાક જનોને
બળવાન વૈરીથક્રી આવેલા સંકટથક્રી નિવારણ કરવા લાગી ॥૩૧॥ કદા-
ચિત્ તે ભૂર્તિઓ પોતાની ધનપ્રાપ્ત્યર્થે પરિચર્યા કરનારા નિર્ધનોને સ્વપ્નમાં
ધનાદ્યને 'આ નિર્ધનને આટલું ધન તું આપ્ય' એમ પ્રેરણા કરીને તેદ્વારા
બહુ ધન અપાવા લાગી ॥૩૨॥ કોઈ સમયે નિજસ્વરૂપનાં દર્શન કરનાર
લક્ષ્મીને તે ભૂર્તિઓ એકદમ સમાધિ સંપાદીને દિવ્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર
કરાવા લાગી કવચિત્ સમયે તે ભૂર્તિઓ પોતાનાં દર્શન કરનારા જનોને
અક્ષરાખ્ય તેજેરાશિનો સાક્ષાત્કાર કરાવા લાગી ॥૩૩॥ તે તે મંદિરમાં
આવાં અનેક અદ્ભુતો થવા લાગ્યાં. તે અદ્ભુતોને જોધને બહુ જનો ભગ-
વાનની તે તે દિવ્ય ભૂર્તિઓમાં મહાવિશ્વાસ લાવીને તેમના અરણુકમળની
સેવાપરાયણ થયા ॥૩૪॥ ત્યાં ત્યાં થએલું તે આ અદ્ભુતને દેખીને દેટ-
લાક દેશાંતરથક્રી ત્યાં આવેલા જનો આ સર્વ અદ્ભુત સભામાં વિરાજમાન
ભગવાનની આગળ તે તે સમયે નિવેદન કરતા હતા ॥૩૫॥ તે આ અદ્ભુ-
તને સભામાં બેઠેલા સર્વ જનો સાંભળીને આશ્ચર્ય પામી ગયા અને જે આ
અહીં આપણા નેત્રમાર્ગમાં પણ પડે છે તેજ સાક્ષાત્ અહીં સન્નિધિ પામી
રહેલા ભગવાનજી આ બધું આશ્ચર્ય છે, પોતે પધરાવેલી પોતાની અર્ચા-

પ્રતાપં તં વિવિદુઃ સર્વમેવ તે ॥૩૬॥ તચ્ચ નારાયણમુનિર્નિશમ્ય
વૃત્તમાદરાત્ । કથયામાસ તદ્વક્તૃન્ સદઃસ્થાંશ્ચ નિજાનપિ ॥૩૭॥
સાક્ષાત્કૃષ્ણે ભગવતિ નરનારાયણાદિષુ । તન્મૂર્તિષુ ચ નાસ્ત્યેવ
મેદ ઇત્યવધાર્યતામ્ ॥૩૮॥ શ્રુત્વેતિ ભગવદ્વાન્યં પ્રાપુઃ સર્વે મુદં
પરામ્ । મૂર્તિદ્વારાપિ ભૂપેત્થં પ્રતાપં હરિરાતનોત્ ॥૩૯॥ વર્તમા-
નસ્ય તસ્પેત્થં જનમજ્જલદાકૃતેઃ । અગાત્સંવત્સરઃ સાર્ધં આત્મારા-

મૂર્તિઓમાં પણ પોતેજ સન્નિધિ પામી રહ્યા છે એમ માનવા લાગ્યા ॥૩૬॥
ભગવાન્ નારાયણમુનિપણુ દેશાંતરથી આવેલા તે જનોનું અદ્ભુતગર્ભિત
તે વચન આદરથી સાંભળીને, સહામાં બેઠેલા તે વક્તા શ્રોતા નિગ્મલક્ષો
પ્રતિ એમ બોલ્યા કે-હે ભક્ત્યાઃ ! તમે સર્વે સાંભળો. અમોએ પ્રતિષ્ઠાપેલી
નરનારાયણાદિ અર્ચાઓમાં અને પોતાના દિવ્ય રૂપથી રહેલા સાક્ષાત્
કૃષ્ણમાં લેશથી પણ ભેદ છેજ નહિ, એમ જાણો-‘આતો અર્ચા હોઈને
અર્ચકપરાધીન વૃત્તિવાળી છે, તે સાક્ષાત્ ભગવાનજ જેમ એમ અર્ચિ-
ઓને અભીષ્ટ અર્થ આપવા સમર્થ નથી’ એવી ભેદબુદ્ધિ ન કરવી ॥૩૭-
૩૮॥ આલું ભગવાનનું વચન સાંભળીને સર્વે તેમના ભક્તો પરમાત્મને
પામ્યા. હે ભૂપ ! આ પ્રકારે આ ભગવાને પોતાનું ઐશ્વર્ય પોતે પ્રતિષ્ઠાપેલી
મૂર્તિઓ દ્વારાપણુ પ્રકાશ કર્યું ॥૩૯॥ આ પ્રકારે સદુપદેશ સદ્ગ્રંથપ્રવર્તન
આદિકવડે કહ્યાણુમય દિવસોને ત્યાં સુએથી નિર્ગમન કરતા ભગવાન્
શ્રીહરિ કે જે સકળજનમંગળમૂર્તિ આત્મારામ સતાંપતિ છે તેમને દોઢ
વર્ષ વીતી ગયું (સંતોના આ ભગવાનજ પતિ છે, સંતોનો જે સદ્ભાવ
તે એમને આપત્ત છે, તે અસતજ થાય છે જે એમનો આશ્રય કરતો
નથી, જે આશ્રય કરેછે તે સદ્ભાવને પામેછે. એમના આશ્રયણુમાનથી
આશ્રિતનું અખિલ અમંગળ પાપ ટળી જાયછે-મંગળમય થઈ જાયછે,
કેમતો પોતે ભગવાન્ મંગળમૂર્તિ છે. એમ આશ્રય કરનારાઓને મળતું
મંગળતો અવાપ્તસમસ્તકામનાદિક છે, કેમતો આ ભગવાન્ મંગળમૂર્તિ
આત્મારામ છે. આત્મારામનો આશ્રય કરનારાઓને તેમની સાથે સાદૃષ્યજ
થાય છે, આત્મારામસાદૃષ્ય તો અવાપ્તસમસ્તકામનાદિકજ જાણવું)

મસ્ય સત્પતેઃ ॥૪૦॥ પ્રતાપસ્તસ્યેત્યં સલિલનિધિપર્યન્તમભિતો
 ભુવિ ગ્રામે ગ્રામે પ્રતિપુરમપિ વ્યાપ્તિમગમત્ । પુમાંસો યોપાશ્ચ
 પ્રતિનિલયમસ્યૈવ હિ યશો જગુઃ પ્રીત્યા નિત્યં વિશદમુરુધા માન-
 વપતે ! ॥૪૧॥ इति श्रीसत्सक्तिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
 हरिस्थापितनरनारायणादिभूतिप्रतापनिर्देषणनामा सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥६७॥

સુવ્રત ડવાચ—નવમ્યામથ શુક્લાયાં જ્યેષ્ઠસ્ય સ નિશાત્યયે ।
 વિચારમકરોદ્ભૂય આત્મનાત્મનિ ભૂપતે ! ॥૧॥ મયા ધૃતોઽવતા-
 રોઽયં યદર્થં તદ્દશેષતઃ । કાર્યં કૃતં ભૂતલેઽન ન કિચ્ચિદવશેષિ-
 તમ્ ॥૨॥ અધાર્મિકા ગુર્વસુરા ધર્મસાધુદ્રુહો નૃપાઃ । પ્રતાપેન

॥૪૦॥ હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ ભગવાન્ કે જે
 કળિમળના હરણુમાટે આર્વિલ્લંબ્યા છે તેમનો તે આ જે અલૌકિક પ્રતા-
 પાદિ તેણે કરેલુ યશ ભૂમડળમા સમુદ્રપર્યંત અલિન્બ્યાપીને ગ્રામે ગ્રામે
 નગરે નગરે વ્યાપ્ત થઈ ગયુ એમનાજ તે નિર્મળ યશને પ્રતિભુવન પુરુષો
 અને ત્રિયો નિત્ય પ્રીતિથી બહુધા ગાવા લાગ્યાં ॥૪૧॥ હતિ શ્રીસત્સંગિ
 જીવને ..પંચમપ્રકરણે હરિસ્થાપિતનરનારાયણાદિભૂતિપ્રતાપનિ-
 ર્દેષણનામા સપ્તપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૭॥

૧અધ્યાય ૬૮ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે ભૂપતે ! અનંતર ભગવાન્ શ્રીહરિ જ્યેષ્ઠભાસના
 શુકલપક્ષની નવમીની અપરરાત્રિએ ફરી પણ પોતેજ મનમાં એમ વિચાર
 કરવા લાગ્યા ॥૧॥ વિચારને કહે છે—જે પ્રયોજનમાટે મેં ભૂતળ ઉપર આ
 અવતાર ધાર્યો છે તે પ્રયોજન સમગ્રપણે મેં સંપાદન કર્યુંછે, કિંચિત્ પણ
 કાર્ય ન્યૂન રાખ્યું નથી ॥૨॥ અધર્મનું વિનાશન અને ધર્મનું સસ્થાપન, આ
 બેજ પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન છે તેમાં ધર્મ અને ધર્મનિષ્ઠ સાધુઓના જે
 દ્રોહીઓ અધાર્મિક આસુરાશ ગુરૂનામધારીઓ રાજનામધારીઓ હતા તે

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાન શ્રીહરિની અતર્ધાનકીર્ત્તિ અને શતાનંદમુનિવિરચિત
 ગ્રંથોના નામો કહ્યા છે

મયા સ્વસ્ય પરાસ્તાઃ સકલા અપિ ॥૩॥ અધર્મવંશ્યા લોમેર્ધ્યાકા-
મક્રોધાદયોઽપિ ચ । સચ્છાસ્ત્રસ્વપ્રતાપાભ્યામુત્સ્રાતા હૃદયા-
નૃણામ્ ॥૪॥ સત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યદયાદ્યા ધર્મવંશજાઃ । સ્થાપિતા
હૃદયે નૃણાં મયા સમ્યગ્ધરાતલે ॥૫॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયુક્તા
ભક્તિશ્ચ સર્વતઃ । પ્રવર્તિતા પ્રતિગૃહં નૃણાં નિઃશ્રેયસાય ચ ॥૬॥
ધર્મો મૂર્તિશ્ચોદ્ભવશ્ચ દુર્વાસઃશાપતો મયા । મોચિતાશ્ચર્પયઃ પ્રાયો
મુચ્યમાનાસ્તથેતરે ॥૭॥ બ્રહ્મવિદ્યાશ્ચ સકલા નાનાયોગકલા-
સ્તથા । પ્રવર્તિતાઃ પ્રતિજનમર્હિંસાશ્ચ મખા ભુવિ ॥૮॥ દેવબ્રાહ્મણ-
તીર્થાનાં નિગમાનાં સતાં તથા । પ્રવર્તિતા માન્યતા ચ સચ્છા-

સર્વે પણ મારા પ્રતાપમાત્રથીજ પરાભવ પામીને વિનષ્ટ થઇ ગયા છે. જે
અધર્મવંશથી ઉદ્ભવેલા લોભ ઈર્ષ્યા ક્રમ ક્રોધાદિ દોષો તે પણ સદુપદેશ
તથા સચ્છાસ્ત્રના પ્રવર્તનથી અને મારા સાનિધ્યરૂપ પ્રતાપથી નરોના હૃદય-
થકી દૂર કાઢી મુક્યા છે ॥૩-૪॥ જે ધર્મવંશથી સમુદ્ભવેલા સત્ય અસ્તેય
બ્રહ્મચર્ય દયા આદિક ગુણો તે ભૂતળઉપર સર્વ નરોના હૃદયતળમાં મેં રૂડી-
રીતે સ્થાપન કર્યાં છે. ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિ સર્વતઃ પ્રતિગૃહ પ્રવ-
ર્તાવી છે, જેણે કરીને નરોનું નિઃશ્રેયસ થાય. (કેવળ ધર્મથકી નિઃશ્રેયસ
થાય, કેવળ જ્ઞાનથકીજ થાય, કેવળ વૈરાગ્યથકી નિઃશ્રેયસ થાય, કેવળ
ભક્તિથકી નિઃશ્રેયસ થાય, એમ બિન બિન પ્રવર્તેલા વાદોને પરાસ્ત કરીને
કર્માદિકના સહકારવાળા ભક્તિયોગથકીજ નિઃશ્રેયસ થાય, આ અર્થ સર્વેના
હૃદયમાં સમારોપણ કર્યો છે અને તેમજ સર્વેને પ્રવર્તાવ્યા છે) ॥૫-૬॥
ધર્મદેવ મૂર્તિદેવી અને ઉદ્ભવજીને દુર્વાસાના શાપથકી મેં મુકાવ્યા છે. તથા
અન્ય મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓ બહુધા તો તે શાપથકી વિમુક્તપ્રાય થયા છે
(શાપથકી જે તેમનું વિમોચન તે મારા પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોગન છે) ॥૭॥ જે
ઉપનિષદ્ગમ્ય બ્રહ્મવિદ્યાભેદો છે, જે વિવિધ રાજયોગ હઠયોગાદિરૂપ યોગ-
કળાઓ છે, જે અહિંસાપ્રધાન યજ્ઞો છે, આ સર્વ મેં ભૂમિમાં સર્વતઃ રૂડી-
રીતે પ્રવર્તાવ્યું છે ॥૮॥ વેદો, તેની સાથે અવિરોધી સચ્છાસ્ત્રો, દેવો,
બ્રાહ્મણો, તીર્થો અને સંતોની સર્વથા માનના જેમ વૃદ્ધિ પામે તેમ સર્વેની

કર્તવ્યં તત્સર્વં હિ કૃતં મયા । અતઃ પરં સ્વધામૈવ ગન્તવ્યમધુના
 મુચઃ ॥૧૭॥ કિન્ત્વચૈવ તિરોભૂતે મયિ સર્વે મદાશ્રિતાઃ । મય્યે-
 વાતિસ્નેહભાજો દેહાન્ હાસ્યન્તિ તત્ક્ષણમ્ ॥૧૮॥ અતો મદ્વિરહં
 સોદુમક્ષમાણાં હિ સર્વથા । તેષાં શાન્તિં વિધાયૈવ યાયાં ધામ
 નિજં પરમ્ ॥૧૯॥ इत्थं स कृतसङ्कल्पो नारायणमुनिर्नृप ! । अज-
 ह्वद्वर्णिराजा तत्रस्थान् स्वाश्रितान् द्रुतम् ॥२०॥ रामप्रतापेच्छा-
 रामौ तत्र सत्वरमीयतुः । तथाऽयोध्याप्रसादश्च रघुवीरः समा-
 तरो ॥२१॥ मुक्तानन्दस्तत्र शीघ्रं गोपालानन्द आययौ । नित्या-
 नन्दः शुक्रानन्दो ब्रह्मानन्दश्च सत्वरम् ॥२२॥ आनन्दानन्दमज-
 नानन्दावाजग्मतुस्तथा । निर्गुणानन्दमुत्थाश्च साधवोऽन्ये च
 सत्वरम् ॥२३॥ दीनानाथादयो विप्राः सोमसूरोत्तमादयः ।

છે અવતરણકૃત્યમા કાઈપણ આડી રહ્યું નથી તો હવે પછી હું હમણાજ
 આ ભૂમિથી મારા અસાધારણ અક્ષરનામના ધામપ્રતિ જઉં ॥૧૭॥ પરતુ
 હમણાજ જે મારા ચરણકમળનાજ એક દૃઢ આશ્રયવાળા, મારેવિષે નિર-
 તિશય પ્રીતિવાળા, માટેજ મારો વિયોગ ક્ષણપણ સહન કરવા સર્વથા
 અસમર્થ એવા આ સર્વ લક્ષ્મણનોને પ્રિયવચન આશ્વાસનાદિકવડે ધૈર્ય
 ધારણ કરાવ્યા વિના ધામપ્રતિ જઉં તો તત્ક્ષણજ તેમના હૃદયનો વિયોગ
 થઈ જાય તે આ લક્ષ્મણાસે ભૂમિમા મેં પ્રવતાવેલો ધર્મલક્ષ્મિમાર્ગ સરક્ષ
 રણ કરાવવો છે અને પ્રવૃદ્ધિ પમાડવો છે, જેથી લોકોનું શ્રેય થાય તો
 મારો વિરહ સહન કરવા સર્વથા અસમર્થ તેઓની શાંતિનો કોઈ પણ ઉપાય
 કરીનેજ મારા પરમ ધામપ્રતિ જઉં હે નૃપ ! આવો વિચાર કરીને ભગ
 વાન નારાયણમુનિએ મુકુદાનંદવર્ણિરાજને મોકલીને ત્યાં વર્તતા સર્વ આશ્રિ-
 તોને સત્વર યોલાવ્યા ॥૧૮-૨૦॥ તે ભગવાનના યોલાવવાથી રામપ્રતાપ
 ઇન્દિયારામ ભ્રાતાઓ તથા પોતપોતાની માતાઓ સાથે અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુ
 વીર પુત્રો તથા મુક્તાનંદ ગોપાળાનંદ નિત્યાનંદ શુક્રાનંદ બ્રહ્માનંદ આનંદાનંદ
 ભજનાનંદ નિર્ગુણાનંદ આદિક સમસ્ત મુનિવરો તથા દીનાનાથ આદિક ગૃહા-
 શ્રમનિષ્ઠ વિપ્રો તથા સોમ સૂર ઉત્તમ આદિક ક્ષત્રિયો તથા રતનજી મીયાજી

ત્વદં વર્તે સાક્ષાન્મન્મૂર્તિયુગ્મત' ॥૩૭॥ નરનારાયણારયોઽહ વર્તે
 શ્રીનગરે તથા । ગોપીનાથાસ્યયાઃ ચાન વર્તે ઇત્યેવ વિત્ત મામ્
 ॥૩૮॥ મયિ ચૈત્તેષુ રૂપેષુ મેદો નાસ્ત્યેવ કિંચન । અહમેવાસિ ચૈ
 સાક્ષાદેતદ્રૂપો હિ ભૂતલે ॥૩૯॥ એતત્સંસેવિનાં સાક્ષાદ્વિપ્યતિ
 મદીક્ષણમ્ । પ્રત્યક્ષવત્સામ્પ્રત ચ વર્તન્તે તા હિ મૂર્તય' ॥૪૦॥
 એતાસાં સેવન વેદ્મિ સાક્ષાન્મત્સેવનં ચલુ । અત એતા. સેવનીયા
 ભવદ્ધિર્મક્તિભાવત' ॥૪૧॥ તયાઽયોધ્યાપ્રસાદોઽયં રઘુવીરશ્ચ વો
 ગુરુ । મયા કૃતૌ સ્તસ્તૌ માન્યૌ ભવદ્ધિશ્ચ યથોચિતમ્ ॥૪૨॥
 શિક્ષાપન્ન્યુક્તધર્મોપુ સર્વેયુગ્માભિરન્નહમ્ । યથાધિકાર વૃત્યં ચ

મારા વિરહના લયથી તમને સર્વેને આ શોક વર્તે છે, આ ચિંતા તમારે
 કરવી નહિ, હું અહીં જ ભૂતળમાં વૃત્તાલયપુરવિષે મેં પ્રતિષ્ઠાપેયી એ મૂર્તિ
 ઓરૂપે સાક્ષાત્ જ વર્તુછું (આ શ્રીવૃદાવનવિહારી લક્ષ્મીનારાયણ નામના
 સ્વસ્વરૂપનું ઉપલક્ષણ છે) તથા શ્રીનગરમાં હું નરનારાયણરૂપે વર્તુછું
 તથા અહીં દુર્ગપુરમાં ગોપીનાથરૂપે સદા વર્તુછું એમ જ મને લાગે (આ
 ધોળેરા જુનાગઢ આદિકમાં સ્વય પ્રતિષ્ઠાપેલા મદનમોહન દ્વારિકેશાદિ મૂર્તિ
 ઓનું ઉપલક્ષણ છે) આ મારા રૂપથી આ અર્ચારૂપ ભિન્ન નથી (આ
 અર્ચામૂર્તિઓમાં રહીને જ સદાય તમને હાલમાં જ એમ એમ સાન્નિધ્યનો
 આનંદ ઉપજવું હું) હું જ સાક્ષાત્ આ મૂર્તિરૂપે આ ભૂતળ ઉપર વર્તુછું
 ॥૩૭-૩૮॥ એમ જ લાણીને આ અર્ચાઓની પરિચર્યા આચરનારા જનોને
 એ જ મૂર્તિઓમાં સાક્ષાત્ મારૂં દર્શન થશે, કેમકે તે મૂર્તિઓ હાલમાં પ્રત્યક્ષ
 વત્ વત છે-અઘાપિ તે જ મૂર્તિઓમાં સાક્ષાત્ મારૂં દર્શન મારીસાથે આત્મા
 પાદિ સર્વ પ્રત્યક્ષપણે બહુજનો અનુભવે છે ॥૪૦॥ આ મૂર્તિઓનું સેવન જ
 સાક્ષાત્ મારૂં સેવન છે એમ હું નિશ્ચયથી માનું છું, તો તમારે અવશ્ય આ
 મૂર્તિઓની લક્ષ્મીભાવથી સેવા કરવી ॥૪૧॥ તેમ જ આ અયોધ્યાપ્રસાદજી
 અને રઘુવીરજીને તમારા આચાર્યપદમાં અભિષેકવિધિથી સ્થાપન કર્યા છે તો
 તમારે તે બંનેને યથાયોગ્ય માનવા ॥૪૨॥ તમારે સર્વેએ પ્રતિદિન શિક્ષા
 પત્રીમાં કહેલા ધર્મોમાં યથાધિકાર વર્તવું (તે ધર્મનું સેવન કરવું) મારા

શોકઃ કાર્યો ન મે ક્વચિત્ ॥૪૩॥ આત્મઘાતો ન કર્તવ્યો નાસ-
ત્યાગશ્ચ મામનુ । ન કરિષ્યતિ યસ્તિત્વત્થં સ મે નાત્ર પરશ્ચ
ચ ॥૪૪॥ મુનત ઉવાચ—ઇતિ વાપ્યં હરેઃ સર્વે શ્રુત્વા સાસ્રદશો
હિ તે । તદિચ્છાં તાદર્શીમેવ જ્ઞાત્વા તચ્છિરસા દધુઃ ॥૪૫॥ પ્રણ-
મ્યોચુશ્ચ તં સર્વે વદ્ધાઙ્ગલિપુટાસ્તતઃ । પદાઙ્ગ એવ તેઽસ્માકં
મનસ્તિષ્ઠતુ સર્વદા ॥૪૬॥ અસ્માભિર્જીવબુદ્ધ્યા યે ત્વપરાઘાસ્તવ
ક્વચિત્ । કૃતાઃ સ્યુઃ સકલાસ્તે ચ ક્ષન્તવ્યા ભવતા પ્રભો ! ॥૪૭॥
ધ્યાયેમ ત્વાં વયં યદ્દિં તદા દયાઃ સ્વદર્શનમ્ । ત્વન્નક્તૌ માસ્તુ
નો વિદ્મઃ સ્વતો વા પરતઃ ક્વચિત્ ॥૪૮॥ શીઘ્રમેવ વયં નેયાસ્ત્વયા
સ્વનિકટં પ્રભો ! । ઇતિ ત્વાં પ્રાર્થયામોઽય ત્વત્પાદૈકસમાશ્રયાઃ

વિયોગથી શોકતો કદાપિ નજ કરવો ॥૪૩॥ મારો વિયોગ નહિ સહન થતાં
આત્મઘાતમાટે ઉપવાસાદિકનો યજ મારી પાછળ નજ કરવો. જે મારી આ
આજ્ઞાને અનુપાળશે નહિ તે મારા વચનના ઉલ્લંઘનથી આ લોક પરલોકમાં
અનર્થને પામે, તો તમે સર્વે મારા વચનને અનુપાળતા થકા આ લોક પરલોકમાં
શ્રેયને પામો ॥૪૪॥ મુનતન્મુષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આલું લગવાનનું
વચન સાંભળીને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા તે સર્વે જનોએ ધૈર્ય ધારીને ‘તે લગ-
વાનનો સંકલ્પ અનિવાર્ય છે’ એમ માનીને તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરી
॥૪૫॥ અનંતર તેઓ સર્વ શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને બે હાથ જોડીને એમ બોલ્યા
કે—હે લગવન્ ! અમારી વારે વારે એજ પ્રાર્થના છે કે—આપના ચરણારવિંદ-
માંજ અમાઈ મન સદાકાળ રહો. હે પ્રભો ! કદાચિત્ અમોએ આપનું ઐશ્વર્ય
જાણવા છતાં પણ પ્રમાદથી આપનેવિષે બે માનુષસન્નતીયશુદ્ધિ કરી હોય
અને તે મૂળથી આપના અપરાધો કયાં હોય તે સર્વ તમે क्षમા કરો. વળી
અમે જ્યારે આપનું ધ્યાન કરીએ ત્યારે આપનું સાક્ષાત્ દર્શન દેજ્યો. અને
યાવજીવ આપના ચરણારવિંદની લક્ષ્મીમાં સ્વતઃ—સ્વકુમતિથી કે પરતઃ—
વિષમ દેશ કાળ કુસંગાદિકથકી વિદ્મ અપારેય પણ ન થાય. વળી હે પ્રભો !
આપના ચરણકુમળનાજ એક આશ્રયવાળા અમને આપે આપની રામીપે
સત્વર તેડી જવા. આજ અમાઈ હાલમાં પ્રાર્થિત આપના પ્રતિ છે તે પરિ-

॥૪૧॥ इति तेषां च च' श्रुत्वा तथास्त्वित्याह तान् हरिः । कुर्वेऽह
माह्निकं यूयं स्वस्थानं गच्छतेति च ॥५०॥ ततस्ते तं नमस्कृत्य
भग्नाङ्गय इवानघ ! । सास्त्रनेत्रा ययुः स्थानं चिन्तयन्तस्तमेव हि
॥५१॥ उत्पाता बहवो राजंस्तदाऽऽसक्षगतीतले । खरो वायुर्म-
हानासीन्निपेतुर्वहरो द्रुमाः ॥५२॥ ज्वालाभिः खं लिहन्नग्निर्ग्रामा-
न्कतिचिदादहत् । आसीच्च वज्रनिर्घोष उल्कापातश्च भूतले ॥५३॥
कचिच्चाभूदश्मवृष्टी रक्तवृष्टिश्च कुञ्चित् । त्रासश्च हृदये नृणां
तदासीत्सहसैव हि ॥५४॥ मनांसि कलुषाण्यासन्साधूनामपि
तत्क्षणम् । निदाघमास्करोऽप्यासीन्निस्तेजाः सुरवर्त्मनि ॥५५॥
भक्तानां च हरे. पुंसां वामाङ्गस्फुरणं तथा । दक्षाङ्गस्फुरणं स्त्रीणां

પૂર્ણ કરો ॥૪૬-૪૯॥ હે રાજન્ ! આવું તે લક્ષ્મીને વચન સાંભળીને ભગ-
વાન્ તેમના પ્રતિ એમ બોલ્યા કે-જેવું તમારૂં અભિલષિત છે તે તેમનું
થશે અતઃપર હું આહ્નિક કર્મ કરવા એકાંત સ્થાને જઈશુ તમે સર્વે
સ્વસ્વસ્થાને જાવ, એમ પણ બોલ્યા ॥૫૦॥ હે નિર્દોષ રાજન્ ! તે પછી
તે સમસ્ત લક્ષ્મી ભગવાનને પ્રણામ કરીને પગ લાગી ગયા હોય એમ પ્રશિ-
ચ્છિલગતિવાળા અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા હોઈને તેમનું ધ્યાન કરતાથકા પોતપો-
તાને સ્થાનકે ગયા ॥૫૧॥ હે રાજન્ ! તે સમયે જગતીતળમા અહુ ઉત્પાતો
દેખાયા (તે કહેછે) અતિતીવ્ર વેગવાળો લયકર શબ્દવાળો કોઈ પણ
વાયુ વાવા લાગ્યો તે વાયુવેગથી અહુ તરફથી પડી ગયા ॥૫૨॥ અકસ્માત
ત્યા ત્યા પ્રજ્વળવળેલો કોઈ પણ અગ્નિ જ્વાળાઓ વૃદ્ધિ પામતા ગગનતળને
આટતો થકો અહુ ગામોને બાળી દેવા લાગ્યો ગર્ભને ભેદનારો કોઈ પણ
વજ્રઘોષ અને ભૂતળમા ઉત્કાપાત થયો ॥૫૩॥ કોઈ સ્થળે ગગનથકી
ખાવાણુવૃષ્ટિ થઈ તો કોઈ સ્થળે રૂવિરપાત થયો અસ્થાનમાજ ક્વચિત્
નરોના મનમા એકદમ ત્રાસ થઈ આવ્યો ॥૫૪॥ સાધુઓના પણ મનો
અકસ્માત ઉદ્વેગથી કલુષિત થઈ ગયા આકાશમા ઝીંખકાલીન સહસ્ર-
રણુ (સૂર્ય) પણ નિસ્તેજ થઈ ગયો ॥૫૫॥ હરિભક્ત પુરુષોના વામ અંગો
ફરકવા લાગ્યા તથા તેવી સ્ત્રીઓના દક્ષિણ અંગો ફરકવા લાગ્યા, જે તે ભાવિ

માસીચાપ્રિયસૂચકમ્ ॥૫૬॥ દૃષ્ટ્વા તાન્ સહસોત્પાતાન્ જાયમા-
નાંસ્તુ તદ્વિદઃ । હરેરન્તર્ધિમેવૈતે સૂચયન્તીત્યમંસત ॥૫૭॥ હરિઃ
સ્નાત્વાહ્નિકં કૃત્વા તસ્યાં દશહરાતિયૌ । દદૌ દાનાનિ વિપ્રેભ્યો
ગવાદીનિ યથાવિધિ ॥૫૮॥ સ્નાત્વા ધૌતામ્બરધરઃ કૃતોર્ધ્વેતિલકઃ
પુનઃ । ભુવિ ગોમયલિષ્ઠાયામાતસ્તાર કુશાંસિલાન્ ॥૫૯॥ તત્ર
સિદ્ધાસન કૃત્વા નિષ્પણઃ સ્થિરવીક્ષણઃ । આત્માનાત્મના દધ્યૌ
દુર્નિરીક્ષ્યઃ સ તેજસા ॥૬૦॥ નિત્યાનન્દશ્ચ ગોપાલાનન્દસ્તસ્યા-
ગ્રતઃ સ્થિતૌ । આસ્તાં ચ ભજનાનન્દશુકાનન્દાવવસ્થિતૌ ॥૬૧॥
તદાન્તરિક્ષે સહસા વિમાનાનાં તુ કોટયઃ । પાર્ષદાનામદ્વયન્ત
તસ્ય ચ ત્રિદિવોકસામ્ ॥૬૨॥ દિવ્યગન્ધૈર્દિવ્યપુષ્પૈર્દિવ્યૈઃ સર્વોપ-

અશુભનુ સૂચક છે ॥૫૬॥ આવા એકદમ ઉપજેલા ઉત્પાતોને જોઈને શકુન
અપશકુનનો ભેદ બાણુનારા જનો 'આ સર્વે ઉત્પાતો શ્રીહરિના અતર્ધાન
નેજ સૂચવે છે' એમ માનવા લાગ્યા ॥૫૭॥ અનંતર શ્રીહરિ તે દશહરા
તિથિએ પ્રાતઃસ્નાન કરી આહ્નિક કરી યથાવિધિ ગવાદિ દાનો વિપ્રોને
આપીને, ફરી સ્નાન કરી, ધોએલા ધોળા વસ્ત્રો ધારીને, ઊર્ધ્વપુડ્ તિલક
કરીને, ગોછાણુથી લીપેલી ભૂમિઉપર દક્ષો પાથરીને, તેની ઉપર તલ વેરીને,
તેમા સિદ્ધાસનથી બેસીને પોતાની નાસિકાના અથઉપર સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને
સ્વમુદ્ધિથી સ્વસ્વરૂપના ધ્યાનપર થયા (પોતાના દિવ્ય જ્ઞાનજ્યોતિષથી
જ્ઞાનજ્યોતિ સ્વરૂપ સ્વાત્મામા સમગ્ર વૃત્તિઓને વિચીન કરીને પ્રવિષ્ટ થઈ
ગયા) તે સમયે તેમનું દિવ્ય તેજ અદરજ જેમ એમ બહાર પણ પ્રસ્ફુરતા
અન્ય જનોએ ન જોઈ શકાય એવું થયું ॥૫૮-૬૦॥ તે સમયે તેવા શ્રીહરિની
આગળ નિત્યાનન્દમુનિ ગોપાળાનન્દમુનિ ભજનાનન્દમુનિ અને શુકાનન્દમુનિ
હાજર હતા ॥૬૧॥ તે સમયે ગગનતળમા અક્ષરધામયષ્ટી આવેલા શ્રીદામ-
પ્રમુખ ભગવત્પાર્ષદો અને પોતપોતાના લોકથકી આવેલા બ્રહ્માદિ દેવોના
વિમાનોની કોટિઓ એકદમ ત્યાં રહેલા દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા જનોના બેવામા
આવી ॥૬૨॥ તે દિવ્ય પાર્ષદો તથા બ્રહ્માદિ દેવોએ દિવ્ય ચદન પુષ્પાદિ
સમગ્ર ઉપચારોવડે પ્રીતિથી પૂજા કરેલા ભગવાન તેઓસાથે અહીંથી સ્વધામ

ચારકૈઃ । દિવ્યૈર્મકૈઃ પૂજ્યમાનઃ સ્વધામ સહ તૈર્યયૌ ॥૬૩॥ અત્યુ
ત્સાહેન દેવાનાં તં સમર્ચયતા પથિ । ઉત્સવોઽભૂન્મહાસ્તેપાં વાદિ
ત્રાણાં ચ નિ સ્વનઃ ॥૬૪॥ તેપાં પૂજયતાં રાજશ્ચન્દનદ્રવચિન્દવ ।
પુષ્પાણિ ચ તદા ભૂમૌ ન્યપતંશ્ચ કચિત્કચિત્ ॥૬૫॥ તેજ પુત્રો
મહાનાદૌ દદૃશેઽતિસિતો ઘન । તતસ્તિરોદધે સઘઃ સ નાલ
ક્ષ્યત કૈશ્ચન ॥૬૬॥ સૌદામન્યાસ્તિરોધાન યથા દીપાર્ચિવોઽથવા ।
મર્ત્યર્ન લક્ષ્યતે તદ્વદ્વતિસ્તસ્યાપિ કૈશ્ચન ॥૬૭॥ નિત્યાનન્દાદયસ્તે
ચ તદ્દૃષ્ટાશ્ચર્યમાગતા । તદ્વત્તથૈર્યા વિદધુરુચૈસ્તન્નામકીર્તનમ્
॥૬૮॥ તન્નિશમ્યાશિલા ભક્તાસ્ત્રાજગ્મુશ્ચ સત્વરમ્ । જ્ઞાત્વા

પધાર્યા (સવત્ ૧૮૮૬ ના જ્યેષ્ઠમાસના શુક્રવપક્ષની દશમીતિથિએ મધ્યાહ્ન
સમયે આ લોકથકી અતર્ધાન થયા) ॥૬૩॥ તે આકાશમાર્ગમા લગવાન
શ્રીહરિને અતિ ઉત્સાહથી મહોપચારોવડે સપૂજતા તે બ્રહ્માદિ દેવોનો આન
સૂચક મહાન્ વાદિત્રનાદ તે સમયે થયો હતો ॥૬૪॥ હે રાજન્ ! ગગનત
ળમા વર્તતા બ્રહ્માદિ દેવોએ લગવાનના ચરણકમળમા સમર્પેલા સુરતર
ખુખ્ખો આકાશતળ થકી પડેલા કોઈ કોઈ સ્થળે ભૂમિઉપર દેખાયા હતા
તથા ચંદનખિંદુઓ પડેલા દેખાયા હતા ॥૬૫॥ હવે દેવાદિકને પણ શ્રીહ
રિના અદર્શનનો પ્રકાર કહે છે-તે સમયે પ્રથમ તો કોઈ પણ અતિ અદ્ભુત
અતિશ્ચેત ઘાટો મહાન્ તેજ પુજ બ્રહ્માદિ દેવોના જોવામા આવ્યો તેઓ
તેમના સ્વરૂપને જાણવા માટે સમર્થ થયા નહિ તે લગવાન શ્રીહરિ તત્ક્ષણજ
તિરોહિત થઈ ગયા તેથી તે બ્રહ્માદિકના કોઈનાપણુ લક્ષમા તે લગવાન
આવ્યા નહિ ॥૬૬॥ તેમા દૃષ્ટાત કહે છે-જેમ તિરોહિત થતી વિગ્ગળીની
ગતિ કોઈથી જાણી શકાતી નથી તથા જેમ તિરોહિત થતી દીપશિખાની
ગતિ કોઈએ જાણી શકાતી નથી, એમજ અક્ષરનામના તેજ પુજમા તિરો
હિત થતા લગવાનની પણ ગતિ કોઈપણુ દેવો કે મનુષ્યોએ જાણી શકાતી
નથી (તેમના પાર્ષદોજ સારીરીતે જાણી શકે છે) ॥૬૭॥ તે સમયે ત્યા
રહેલા નિત્યાનન્દાદિ મુનિઓ લગવાનનુ આશ્ચર્યમય તિરોધાન જોઈને અતિ
આશ્ચર્ય પામીને તેમણે આપેલી ધૈર્યશક્તિને ધારીને તે સમયે તે લગવાનનુ

તિરોહિતં તં તુ વિલેપુઃ કરુણં ભૃશમ્ ॥૬૯॥ તતસ્તદિચ્છયા પ્રાપુ-
ર્ધૈર્યં તે સકલા અપિ । વિશોકા इव तन्नामकीर्तनं चक्रुस्चकैः ।
॥૭૦॥ નાનાવિધાનિ ચિત્રાણિ ચરિત્રાણ્યથ તસ્ય તે । સ્મરન્તઃ
કીર્તયન્તશ્ચ દુઃસેનાદાનિ નિન્યિરે ॥૭૧॥ અસ્ખણ્ડસચ્ચિદાનન્દમ્-
તર્ભગવતો નૃપ ! । जननं च तिरोधानं लीलैवेत्यवधारय ॥૭૨॥
અસુરાસ્ત્વત્ર મુહ્યન્તિ ન તુ ભક્તાઃ કદાચન । वैभवं योगमायाया
જાનન્તો રાધિકાપતેઃ ॥૭૩॥ यथा नटस्य मायायां मुह्यत्सु प्रेक्ष-

દિવ્ય નામકીર્તન ઉચ્ચ સ્વરે કરવા લાગ્યા ॥૬૮॥ નિત્યાનંદાદિ મુનિજનોએ
કરેલું નામકીર્તન સાબળીને સર્વે ભક્તો તે સ્થળે સત્વર આવી પહોંચતાં
ભગવાનનું અંતર્ધાન જાણીને તત્ક્ષણ ઉપજેલા શોકવેગથી કર્ણ બહુ વિક્ષાપ
કરવા લાગ્યા ॥૬૯॥ અનંતર તે સમસ્ત ભક્તો તે ક્ષણે ભગવાને આપેલી
ધૈર્યશક્તિથી તે શોકવેગને ઉપરથી શમાવીને ઉચ્ચ સ્વરે ભગવાનનું નામ-
કીર્તન કરવા લાગ્યા ॥૭૦॥ તેપછી તે સમગ્ર ભક્તજનો તે ભગવાનના નાના-
વિધ દિવ્ય ચરિત્રોને સ્મરણ કરતાથકા અને પરસ્પર કીર્તન કરતાથકા જેમ
તેમ ભગવાનના વિરહથી દુઃખમય દિવસો નિર્ગમન કરતા થયા ॥૭૧॥ હે
નૃપ ! नित्यसिद्धं दिव्यं स्वरूपं जेमनुं छे એવા ભગવાન સચ્ચિદાનંદમૂર્તિનો
આ પૃથ્વી ઉપર જે પ્રાદુર્ભાવ તિરોભાવ તે કેવળ લીલાજ છે એમ જાણો
(સમસ્તકામપરિપૂર્ણ સમગ્રહોપરહિત સર્વેશ્વર ભગવાનની જગજગન્માદિ-
આપર જેમ લીલા છે તેમ ધર્મસ્થાપનાર્થે અવતરણપણ લીલાજ છે) ॥૭૨॥
અસુરો તો ભગવાનનો પરભાવ નહિ જાણીને મોહવશાત્ તેમને જન્મમરણના
સ્વભાવવાળા પ્રાકૃત પુરૂષસજાતીય સમજીને તેમનો અતિદ્રોહ આચરતાં નાશ
પામી જાય છે. ભક્તો કે જે ભગવાનનું સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેને
જાણનારા છે તેતો તે રાધિકાપતિનો યોગમાયાવૈભવ જાણીને પ્રાદુર્ભાવતિરો-
ભાવને લીલાવિશેષપણે સ્મરણ કરતાથકા પ્રેમાર્દ્રચિત્ત થઈને પરા ગતિને પામે
છે ॥૭૩॥ જેમ નટ પોતાની વિદ્યક્ષણ આશ્ચર્યમય માયાશક્તિથી વિવિધ-
રૂપે વિવિધ આપારોને પ્રકાશ કરેછે તેનાં તેને રૂપ તેને ચેષ્ટાઓમાં પ્રેક્ષક
જનો મોહ પામી જાયછે પણ તેની માયાશક્તિને જાણનારા જનો મોહ

કેવ્યપિ । તદ્વિદસ્તુ ન વૈ તદ્વહ્નીલાયાં તજ્જના હરેઃ ॥૭૪॥ શતા-
નન્દોઽથ મુનિરાટ્ રાજંસ્તદ્વિરદ્વાકુલઃ । તદ્ધ્યાનનિષ્ઠયા ધૈર્યં પ્રાપ્ય
તત્રાન્દમાવસત્ ॥૭૫॥ સત્સદ્ગિજીવનગ્રન્થં કૃત્વા સમ્પૂર્ણમલ્લસા ।
તં સંશોધ્ય તદીયાર્યં સર્વં હૃદયધાર્ય ચ ॥૭૬॥ તત્પ્રકાશકમન્વયં
હરેર્નામસહસ્રકમ્ । સર્વમક્કલસંક્ષેન સ્તોત્રેણારચયત્સ્વયમ્ ॥૭૭॥
તતસ્તદર્થમાદાય સદ્ધેપાજ્ઞનમક્કલમ્ । સ્તોત્રં ચકાર મક્કાનાં
નિત્યપાઠાય યોગિરાટ્ ॥૭૮॥ સમોકૃતાસ્તત્રતત્ર હરેર્વાર્તાસુધા-
સ્તતઃ । મુક્તાનન્દાદિભિઃ સદ્ગિઃ સંશ્રુતાઃ સર્વશશ્વ યાઃ ॥૭૯॥
તાસાં તૈલ્લિખિતાઃ સ્મૃત્યા તાસ્તુ સત્સદ્ગિનાં મુદે । શતદ્વયેન
પ્રમિતા દ્વિપૃષ્ઠ્યા સંયુત્તેન વૈ ॥૮૦॥ તાસાં ગ્રન્થકૃતેરાશા પદ્યૈ

પામતા નથી તેમ ભગવાનની યોગમાયાના મહિમાને બાણુનારા તેમના બક્ષો
તેમની પ્રાદુર્ભાવતિરોભાવરૂપ દિવ્ય લીલામા મોહ પામતાજ નથી ॥૭૪॥

હે રાજન્ ! અનંતર મુનિરાજ શતાનંદજી ભગવાનના વિરહથી વિહ્વળ
થઈ જેમ તેમ ધૈર્યને ધારીને તેમની ધ્યાનનિષ્ઠાથી એકવર્ષપર્યંત તે દુર્ગપુર-
માંજ નિવાસ કરી રહ્યા ॥૭૫॥ પ્રારંભેલો સત્સંગિજીવન નામનો પ્રબંધ
પરિપૂર્ણ કરીને, તેને સારીરીતે સંશોધીને પછી કેટલાક મુગ્ધતાદિ શિષ્યોને
બાણુવીને, તેમાં રહેલો સમગ્ર અર્થ મનથી અવધારીને, તેના સક્ષિપ્ત સારા-
ર્થથી ગર્ભિત એવું ભગવાનનું દિવ્ય નામસહસ્ર તેમના ગુણચરિતને પ્રતિપા-
દન કરનાર હોવાથી સાર્થક સર્વમગળસંસિત સ્તોત્રરૂપે સ્વયં રચ્યું. (શ્રીહ-
રિના સહસ્ર નામોને બાણુવનાર સર્વમગળસ્તોત્ર કહ્યું) ॥૭૬-૭૭॥ તે
પછી યોગિરાજ શતાનંદમુનિએ સર્વમગળસ્તોત્રમા કહેલો અર્થ સંક્ષેપમાં
સારથી સંયહીને બક્ષોને નિત્યપાઠમાં ઉપયોગી થાય એવું જનમગળ
નામનું સ્તોત્ર કહ્યું ॥૭૮॥ તે પછી દુર્ગપુરાદિ સ્થાનોમાં થએલી સભામાં
સાધુપ્રમુખ સ્વાશ્રિત જનોની આગળ ભગવાનના મુખકમળથી નીકળેલા
જે સદુપદેશરૂપ સર્વ વચનામૃતો મુક્તાનંદાદિ મુનિઓએ સાંભળ્યાં હતા,
તે મધ્યે પ્રધાનપણે સભારીને તે મુક્તાનંદાદિ મુનિવરોએ સત્સંગિઓના
આનંદ માટે વાખેલા (૨૬૨) બસો બાસક વચનામૃતો હતાં તેના મુંદર

રમ્યૈસ્તુ યા કૃતા । પૂર્વે શ્રીહરિણા તાં સ સ્મૃત્યૈકં ગ્રન્થમાતનોત્
 ॥૮૧॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાણાં સમ્યગ્રૂપપ્રકાશકમ્ । હરિવાક્સ્યસુધા-
 સિન્ધુઃ કૃષ્ણભક્તેશ્ચ તત્ત્વતઃ ॥૮૨॥ શિક્ષાપટ્યાસ્તતટીકાં દ્વિતીયા-
 મપિ સોઽકરોત્ । સુખવોધાય સર્વેપાં તતઃ સિદ્ધાન્તમૌદ્ધવમ્
 ॥૮૩॥ ઉમે સ્તોત્રે ચકારાથ મુનિઃ શ્રીભક્તિધર્મયોઃ । નાન્નામષ્ટો-
 ત્તરશતં પૃથગ્યત્ર પ્રકીર્તિતમ્ ॥૮૪॥ મહામુનિસ્તતશ્ચક્રે જયન્ત્યા
 વિધિમુત્તમમ્ । શ્રીહરેર્યત્ર પૂજાદિ પ્રોક્તં ભક્તેષ્ણિતાર્થદમ્ ॥૮૫॥
 તતશ્ચ કૃતકૃત્યોઽસૌ હરિમેવ સ્મરન્ હૃદિ । સિદ્ધદેહોઽચરન્મૌ
 મુમુક્ષૂન્ વોધયન્ શ્રિતાન્ ॥૮૬॥ તિરોધાનલીલામિમાં યશ્ચ લોકે
 પઠેદ્વા હરેર્યશ્ચ ભક્ત્યા નિશામ્યેત્ । કૃતાન્તસ્ય પાશાદ્ધિમુક્તૌ

પદ્યગ્રંથરૂપે પ્રકાશ કરવાની ભગવાને જે પ્રથમજ આશા કરી હતી તેને આ
 શતાનંદમુનિએ સ્મૃતિમાં લાવીને ભગવાનના વચનામૃતગર્ભિત, ધર્મ જ્ઞાન
 વૈરાગ્ય ભક્તિના તત્ત્વથી સ્વરૂપને બોધ કરનારો હરિવાક્સ્યસુધાસિન્ધુનામનો
 એક નિબંધ કર્યો ॥૭૯-૮૨॥ અનંતર શતાનંદમુનિએ શિક્ષાપટ્ટીની અન્વય-
 દીપિકા નામની બીજી પાંચ દીકા સર્વેના સુખબોધ માટે કરી. તેપછી ઉદ્ધ-
 વસિદ્ધાન્ત નામનો એક નિબંધ ઉદ્ધવસંપ્રદાયપ્રાપ્ત અર્થોના સુખબોધમાટે
 કર્યો ॥૮૩॥ તે પછી મુનિએ ભક્તિદેવી ધર્મદેવનાં બે સ્તોત્ર કર્યા, જેમાં
 તે બંનેનાં અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) નામો પૃથક્ પૃથક્ કહ્યાં છે ॥૮૪॥ તેપછી
 મહામુનિએ શ્રીહરિજયંતીત્રતનો ઉત્તમ વિધિ કર્યો, જેમાં ભક્તોને ઇષ્ટિત
 અર્થ આપનારું શ્રીહરિપૂજાદિવિધાન કહ્યું છે ॥૮૫॥ એરીતે શતાનંદમુનિ

ભવેતાં ધરાધીશ ! તાવપ્યમુપ્ય પ્રતાપાત્ ॥૮૭॥ ઉન્મૂલિતસક-
વૃપધુગધર્મેસર્ગઃ સમ્પોપિતાખિલવૃપાન્વય આત્મતન્ત્રઃ । આત્મી-
યમક્તજનકલ્પમહીરુદ્ધામો વૃત્તાલયે સ ભગવાન્ જયતીહ સાક્ષાત્
॥૮૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे भगवत्ति-
रोधानलीलानिरूपणनामाऽष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥૬૮॥

શ્રુત્વા શ્રીહરિચારિત્રં પરમાનન્દનિર્વૃતઃ । પ્રતાપસિંહો નૃપતિઃ
પુનઃ પપ્રચ્છ સુવ્રતમ્ ॥૧॥ રાજોવાચ—નારાયણચરિત્રાણિ મુહુઃ શ્રુત-
વતોઽપિ મે । મનો ન તૃપ્તિમાપ્નોતિ શુશ્રૂષૈવ હિ વર્ધતે ॥૨॥ વિધિ-
થધને દિવ્ય ધામને પામીને પરમાનંદને પામે એમાં સંશય નથી ॥૮૭॥ જે
સાક્ષાત્ અક્ષરધામી પુરૂષોત્તમ નારાયણ પૃથ્વીઉપર ધર્મનંદનરૂપે અવત-
રીને સર્વના લોચનગોચર થઇને પોતાને અતિશય પ્રિય એવા ધર્મવંશના
વિરોધિભૂત અધર્મવંશ દંભલોભાદિકનો મૂળમાંથી નાશ કરી ધર્મવંશ જ્ઞાન-
વૈરાગ્યાદિકનું રૂડીરીતે પરિપોષણ કરતાથકા સ્વાત્મારામ, સર્વેશ્વરેશ્વર,
સ્વતત્ર, આત્મીય ભક્તજનોના સમગ્ર મનોરથોના પરિપૂરણમાં કટપવૃક્ષ-
તુલ્ય હોઇને સર્વ કોઇને મહાન્ આનંદ ઉપજાવી રહ્યા હતા તેજ ભગવાન્
વૃત્તાલયપુરમાં પોતાના દિવ્ય મંદિરવિષે સાક્ષાત્ અપરોક્ષરૂપે સદા વિરાજ-
માન વિજય પામે છે ॥૮૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે
ભગવત્તિરોધાનલીલાનિરૂપણનામાઽષ્ટપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૮॥

૧ અધ્યાય ૬૮ મો.

ભગવાન્ શ્રીહરિનું દિવ્ય ચરિત્રામૃત સાંભળીને પરમાનંદ પામેલા પ્રતાપ-
સિંહ રાજાએ સુવ્રતમુનિને ફરી પુછ્યું (આ ગ્રંથકર્તા પોતે શતાનંદમુનિનીજ
ઉક્તિ છે) ॥૧॥ રાજા પુછેછે—હે મુને ! ભગવાન્ નારાયણમુનિનાં દિવ્ય
ચરિતોને સાંભળતાપણ મારા મનમાં તૃપ્તિ થતીજ નથી, કિંતુ જેમ જેમ
સાંભળું છું તેમ તેમ સાંભળવાની ઇચ્છા વધતીજ લાગેછે ॥૨॥ હે
મુને ! શ્રીહરિજયતીનો જે વિધિ તેમાં તેમના શરણને પામેલા પુરૂષોએ

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિજયતીવ્રતના વિધિનું સવિસ્તર નિરૂપણ કર્યું છે

હરિજયન્ત્યા યો યત્કાર્યં તત્ર તચ્છૃતૈઃ । પુમ્મિઃ સ્ત્રીમિશ્ચ
તત્સર્વં વક્તુમર્હસિ મે મુને । ॥૩॥ મુત્રત ઉવાચ—ધન્યોઽસિ નૃપતે !
યસ્ત્વં હરેરેવ કયાં મુહુઃ । શ્રોતુમિચ્છસિ ભક્ત્યૈવ નૂતનામિવ
સાદરમ્ ॥૪॥ વિધિં હરિજયન્ત્યાસ્તે કથયામ્યલિલં નૃપ ! । ભવેદ્ઘ-
તફલં સમ્યગ્યસ્ય સંશ્રવણાદપિ ॥૫॥ આસીત્સુહર્ષનગરે શિવગુ-
પ્તાભિધો મહાન્ । વૈશ્યવર્યઃ સુધીર્દાન્તઃ સ્વધર્મેનિરતઃ શુચિઃ ॥૬॥
સર્વસમ્પત્તિસમૃદ્ધોઽપિ સ આસીદ્વ્રજો નૃપ ! । તત આસીદુદા-
સીનઃ સચિન્તો માર્યયા સહ ॥૭॥ યેન યેન યદુક્તં તત્સ પુત્રાર્થં
વ્રતાદિકમ્ । યથાવિધિ ચકારાથ દેવોપયાચિતાન્યપિ ॥૮॥
તથાપ્યલઘ્વતનયઃ પ્રદુઃ કચ્છન સદ્વિદમ્ । તીર્થયાત્રામિપેનાસૌ

તથા સ્ત્રીઓએ જે ઉપવાસ પૂજા આદિક કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ મને
કહેવાને યોગ્ય છો ॥૩॥ એરીતે રાજાએ પુછેલા મુત્રતમુનિ કહેછે—હે
નૃપતે ! તમે ધન્ય છો, કારણ કે તમે ભગવાનના કથાશ્રુતને સાંભળીને પણ
ફરીફરી તેજ ભગવત્કથાને આદરપૂર્વક ભક્તિથીજ સાંભળવા ઇચ્છો છો.
રસમય ભગવાનમાં જે સંબંધ પામેલું વચન તેજ રસવત્ કહેવાય, તે રસને
જે જાણે તેજ રસિક કહેવાય, એજ રસિકતા જન્મનું ફળ છે, તમે રસ-
વિદોમાં અગ્રેસર છો, માટે ધન્ય છો ॥૪॥ હે નૃપ ! સાંભળવા વાંછતા
તમને હરિજયંતીનો વિધિ સર્વાંશે કહેલું, જેના શ્રવણમાત્રથી વ્રતના
અનુષ્ઠાનથી જે ફળ થાય તે ફળ સિદ્ધ થાય ॥૫॥

હવે જેને હરિવ્રતના આચરણથી ફળ મળ્યું છે તેદ્વારા તેનો વિધિ
કહેવા ઇતિહાસને કહેછે—હે રાજા ! મુહર્ષ નામના નગરમાં (આમોદપુરમાં)
કોઈ એક વૈશ્યવર્ય શિવગુપ્ત નામનો સદ્બુદ્ધિ શાંત દાંત પવિત્ર સ્વધર્મ-
નિષ્ઠ હતો ॥૬॥ હે નૃપ ! તે સમસ્ત સંપત્તિએ સમૃદ્ધપણે વૈશ્યને પ્રભુ
ન હતી. માટે તે પ્રભુહીન વૈશ્ય લાર્યા સાથે સદા ઉદાસીન ચિંતાગ્રસ્ત
રહેતો ॥૭॥ તે શિવગુપ્ત વૈશ્ય પુત્રપણાથી જે જે ગ્રાહણાદિજને જે જે વ્રત-
પૂજાદિ વિધિ કહ્યો તેને તેને શ્રદ્ધાથી કરવા લાગ્યો અને બહુ દેવોની પૂજા
પ્રાર્થના માનતા આદિકપણે યથાવિધિ કરવા લાગ્યો ॥૮॥ એમ કરતાં પણ

અમતિ સ્વ ધરાતલે ॥૧॥ અપ્રામુવન્ દામ્મિકાનાં વિશ્વાસં વચ-
નેષુ સઃ । દદર્શ સ્વાતિસુહૃદં બ્રાહ્મણં ગોમતીતટે ॥૧૦॥ ઋણમત્તં
વેદશાસ્ત્રનિપુણં ધર્મપાલકમ્ । રામશર્મામિધં તં ચ નત્વા સાશ્વ-
રુપાવિશત્ ॥૧૧॥ સોઽપિ તં તાદૃશં દૃષ્ટ્વા ચિન્તાઋણતત્ત્વં વિશમ્ ।
તદુદન્તમપૃચ્છત્તં યથાવત્ પ્રાહ સોઽપિ તમ્ ॥૧૨॥ તચ્છ્રુત્વોવાચ
વિપ્રસ્તં ચિન્તાં ત્યક્ત્વા સ્થિરો ભવ । યદ્વદામિ તદેવાશુ કુરુ તે
ભવિતા સુતઃ ॥૧૩॥ વ્રતં હરેર્જયન્ત્યાસ્ત્વં પ્રીત્યા કુરુ યથાવિધિ ।

પુત્રને નહિ પામેલો ખિન્ન મનવાળો તે વૈશ્ય ‘કોઈ સિદ્ધના અનુગ્રહ વિના
મારો મનોરથ નહિ સિદ્ધ થાય’ એમ અવધારીને પુત્રના લાભનો કોઈપણ
ઉપાય યોગેશ્વર્યસિદ્ધિવાળો પુછવાની ઇચ્છાથી તીર્થયાત્રાના મિષથી ભૂત-
ળમા અહીં તહી બહુ ભયો ॥૮॥ ત્યાં ત્યાં વર્તતા દાલિકોના વચનજળમા
વિશ્વાસથી નહિ લગ્ન થએલા આ વૈશ્યે પોતાના અત્યંત સુહૃદ કોઈ પણ
બ્રાહ્મણ શ્રીવૃત્તાલયપુરથકી વાયુકોણમા વર્તતી શ્રીમતી ગોમતીજીના તટમા
ભેયો ॥૧૦॥ વેદશાસ્ત્રના સારને સમજનારા, ધર્મપરાયણ, શ્રીકૃષ્ણની એક-
તિકભક્તિએ સંપન્ન, રામશર્મા નામના તે બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરીને, પોતાના
અંતરમા ગૂઢપણે વર્તતા, આસુમિષથી બહાર પ્રસરતા અપ્રજ્ઞપણાના
શોકને રોકવા માટે અસમર્થ અશ્રુપૂર્ણનેત્રવાળો તે વૈશ્ય તે વિપ્રનીપાસે
બેઠો ॥૧૧॥ તે વિપ્રેતો ચિંતાને લીધે ઉદાસીન તે વૈશ્યને કૃશ શરીરવાળો
અશ્રુપૂર્ણનેત્રવાળો ભેળને તેનું વૃત્તાત પુછયું. (તને આ ચિંતા શાથી
થઈ છે, કે જેથી તારૂં શરીર બહુ કૃશ થઈ ગયું છે અને નેત્રમા પૂર્ણ આસુ
ભરાઈ ગયાં છે, તે તું યથાસ્થિત કહે) એરીતે પુછેલા તે વૈશ્યે પણ યથા
સ્થિત શોકકારણુ નિવેદન કર્યું ॥૧૨॥ તેનું વૃત્તાત સાલળીને તે વિપ્ર તેના
પ્રતિ બોલ્યો કે-હે વૈશ્ય ! ચિંતાનો ત્યાગ કરો અને સ્વસ્થહૃદયવાળા થાવ
પુત્રલાભમા ઉપાય સુકર સિદ્ધિપ્રદ તમને કહું છું. જેમ હું કહું તેમ સત્તર
કરો. સ્વરૂપ સમયમા તમારે પુત્ર થશે ॥૧૩॥ શ્રીહરિજયંતીનું વ્રત પ્રીતિથી
તમે યથાવિધિ કરો. તેનાથી અલભ્ય ફળ કાઈ પણ વર્તતું નથી. ધર્મ
અર્થ કામ મોક્ષ આ આરેય પુરુષાર્થો તે વ્રતથીજ તત્કાળ સિદ્ધ થાય છે

યદીપ્સિતં ચતુર્વર્ગે તત્તેનૈવાશુ સિદ્ધ્યતિ ॥૧૪॥ વૈશ્ય ઉવાચ—
 કોઽસૌ હરિર્વંત તસ્ય વિધિના કેન વા મયા । કર્તવ્યં બ્રૂહિ તત્સર્વં
 વિશ્વાસ્યોઽસિ ત્વમેવ મે ॥૧૫॥ બ્રાહ્મણ ઉવાચ—અવતીર્ણોઽભવત્સા-
 ક્ષાત્કૃષ્ણ ઇવ ધરાતલે । હરિરિત્યુદિતો નામ્ના કૃષ્ણો નારાયણશ્ચ
 સઃ ॥૧૬॥ હરિકૃષ્ણો ઘનશ્યામો નીલકણ્ઠશ્ચ સ સ્મૃતઃ । સ્વામી
 ચ સહજાનન્દઃ સ્વામિનારાયણસ્તથા ॥૧૭॥ ગુણકર્માનુરૂપાણિ
 વિશ્રન્નામાન્યનેકશઃ । ભૂરિપ્રતાપશ્ચાસીત્તત્કથયામિ સમાસતઃ
 ॥૧૮॥ કોસલેષુ ભવતીહ વિશ્રુતશ્કૃષ્ણયા ઇતિ હિ શ્લેષ ઉત્તમઃ ।
 તત્ર વિપ્રવર આસ નામતો દેવ ઇત્યમલધીઃ સદા શુચિઃ ॥૧૯॥
 ધર્મે ઇવ સતતસ્થિતેરસૌ ધર્મં ઇત્યપિ ચ વિશ્રુતોઽભવત્ । ભક્તિ-
 રિત્યભિહિતાઽસ્ય સુન્દરી કૃષ્ણભક્તિનિરતત્વતઃ સદા ॥૨૦॥

॥૧૪॥ આ પ્રકારે રામશર્મા વિપ્રે કહેલો તે વૈશ્ય જોડ્યો કે-હે વિપ્રવર ।
 કયા તે હરિ ? કે જેમનું તમે જ્યતીવ્રત ઉપદેશો છો તે વ્રત કેવી રીતે
 કરવું તે સર્વ મને કહો તમેજ મારે વિશ્વાસપાત્ર છો, તમે કહેલા
 માર્ગથી પ્રવર્તવા હું તૈયાર છું ॥૧૫॥

એરીતે કહેલો બ્રાહ્મણ કહેછે-હે વૈશ્ય ! જે અક્ષરધામી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ
 છે તેજ પોતે ધરાતળમાં સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભવ્યા હતા. તે હરિ કૃષ્ણ નારાયણ
 એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા હતા. તે સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દિવ્યગુણાનુ-
 સારી દિવ્યચરિત્રાનુસારી બહુ નામો હરિકૃષ્ણ ઘનશ્યામ નીલકંઠ સ્વામી
 સહજાનન્દ સ્વામિનારાયણ ઇત્યાદિ પ્રખ્યાત છે. એવમાદિ અનેક દિવ્ય નામો-
 વડે પ્રખ્યાતિને પામેલા, અનવધિકાતિશય દિવ્ય ઐશ્વર્યે સંપન્ન અહીં આવિ-
 ર્ભવ્યા હતા તેમનું અવતારચરિતાદિ સર્વ સંક્ષેપમાં તમને કહું છું ॥૧૬-૧૮॥
 આ ભારતમાં આવેલા ઉત્તરદ્રોણ દેશોમાં છપૈયા નામથી વિખ્યાત કોઈ
 એક ઉત્તમ ગ્રામ વર્તે છે. તેમાં નિર્મળમનવાળા, સદા બાહ્ય આભયંતર શૌર્યે
 સંપન્ન, દિવ્ય દીપ્તિગુણયોગને લીધે દેવ એવા અન્વર્ય નામથી વિખ્યાત
 અને સતત ધર્મકપરાયણ હોવાથી ધર્મ એવાપણુ સાર્થક નામથી પ્રખ્યા-
 તિને પામેલા એક વિપ્રવર હતા. તેની બાર્યા સતત કૃષ્ણભક્તિપરાયણ

દમ્પતી સતતમેકભાવતઃ. કૃષ્ણમેવ હૃદિ સન્તમીશ્વરમ્ । દધ્ય-
 તુર્વિપયરાગવર્જિતૌ ધર્મશુદ્ધહૃદયૌ જિતેન્દ્રિયૌ ॥૨૧॥ કલિચલૈ
 ધિતભૂરિતરાસુરૈર્નૃપતિદેશિકરૂપધરૈર્મુદ્ । મુચિ મૃશં પરિતઃ સમુ-
 પદ્રુતાવપિ ન તત્યજતુર્ધૃતિમાત્મનઃ ॥૨૨॥ સકલભીતિમયઢ્કર-
 વિપ્રહો નિજસમાધિતસામ્યનિરીક્ષણ. । તદગ્નં વિદધે હુલદેવતા
 નિખિલકષ્ટતતેહંનુમાનપિ ॥૨૩॥ સ્વધર્મમક્તિસ્થિતિદ્વાર્ત્તમાત્મો
 તૌ વિષ્ણુયાગેન યથોદિતેન । વૃન્દાવને કૃષ્ણમનન્યભાવૌ પ્રસાદ-
 યામાસતુરેચ સાક્ષાત્ ॥૨૪॥ તયો. પ્રસન્નો ભગવાનપીહ કૌલાઘ-
 ધર્મ મૃશમાસુરોત્થમ્ । જિહીર્ષુરાશુ ક્ષિતિદુ. પહેતું પ્રાદુર્ભૂપુશ્ચ

હોવાથી ભક્તિ એવા નામથી ખ્યાતિને પામેલી હતી ॥૧૯-૨૦॥ તે આ
 દપતી શબ્દાદિ તુચ્છ વિષયરાગે રહિત, સતત ધર્માચરણથી નિર્મળ હૃદય
 વાળા જીતેન્દ્રિય થઇને સર્વના હૃદયકમળમાં અતર્યામિપણે મર્મદા વર્તતા
 સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ વામુદેવનુજ મનમાં નિરતર એકાતિકલાવથી ધ્યાન કરતા
 હતા ॥૨૧॥ કળિખળને લીધે પ્રવૃદ્ધિ પામેલા, રાત્રઓ તથા ગુરુઓના
 રૂપોને ધારી રહેલા અનેક અસુરોએ ભૂમિમાં સર્વત્ર વારવાર અત્યત પીડા
 પમાડેલા પણ તે દપતીએ પોતાની ધર્મથી ધૃતિનો લેશથીપણ ત્યાગ કર્યો
 નહિ ॥૨૨॥ આસુરોએ વારેવારે પીડા આપેલા પણ આ દપતીને તે તે
 સમયે અત્યાનક આવી પડતા અનેક મહાભયમાં તે ભયથકી સર્વ જનોને
 ભય જેનાથકી છે એવા ભૂત ભૈરવ વૈતાલાદિ વીરોનેપણ ભય કરનારો
 દેહ જેમનો છે અને પોતાના આશ્રિત જનોને સુખ કરનાર દર્શન જેમનું
 છે એવા કૃષ્ણદેવ હનુમાનજી સન્નિધિ આપીને તે દપતીને સુકાવતા હતા
 ॥૨૩॥ અતિદૃઢ વૈરાગ્ય અને ભગવાનમાં પરમ સુસ્થિર ભક્તિને પામેલા
 તે દપતીએ વૃદાવનમાં અનન્યભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું આરાધન કરતાથકા
 યથાવિધિ વિષ્ણુયાગ કર્યો તે યાગથી સાક્ષાત્ કૃષ્ણે તેમની ઉપર પ્રસાદ
 કર્યો ॥૨૪॥ ભક્તિધર્મની ઉપર પ્રસન્ન થએલા તે પુરુષોત્તમ ભગવાને
 પૃથ્વીમાં ચોમેર આસુરોએ પ્રવર્તાવેલો, ભૂમિને પણ મહાદુ ખકારણુ એવા
 મહાન્ કૌળાદિ અધર્મનો તત્કાળ નાશ કરવાની ધ્વજાથી અને તેના નાશ

વમૂચ તામ્યામ્ ॥૨૫॥ ધર્મપ્રિયોઽથાશિલદેવદેવો નારાયણોઽસૌ
 કૃપયા સુતત્વમ્ । પ્રાપ્તયોરેવ હિ કોસલેષુ દિવ્યાં મનુષ્યાકૃ-
 તિમેવ વિશ્રત્ ॥૨૬॥ કૃતૌ વસન્તે મધુમાસિ શુક્લપક્ષે નવમ્યાં
 વિધુવાસરે સઃ । સુરેજ્યમે પ્રાદુરભૂન્નિશાયાં દ્વિતીયયામસ્ય તૃતી-
 યનાહ્યામ્ ॥૨૭॥ વમૂચ ભૂયો ભુવિ મઙ્ગલં તદા સતાં ચ હર્ષો હૃદિ
 ધર્મસેવિનામ્ । મયં ચ ભૂયેવ હિ ધર્મવિદ્ધિપાં ગુરુક્ષિતીશેશવ-
 પુર્ત્વહાં નૃણામ્ ॥૨૮॥ જાતક્રિયાયા ઉપનાયનાન્તાસ્તત્સંસ્કૃતીઃ
 સાધુ ચકાર ધર્મઃ । હર્યાદિનામા સ ચ સર્વથૈવ તં પ્રીણયામાસ
 ચ માતરં સ્વામ્ ॥૨૯॥ વૈરાગ્યવેગોઽજ્ઞિતરોહસૌર્યઃ સ તીર્થયાત્રાં
 વિદધદ્ધરાયામ્ । નિજપ્રતાપાતિશયેન ધર્મમતિષ્ઠિપત્તદ્વિપુમુત્પત્ત-

મિપથી સકળ સાધુજનોનું સંરક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી તે દંપતીના પુત્ર-
 ભાવથી પ્રાદુર્ભાવનો પોતે સંકટપ કર્થો ॥૨૫॥ અનંતર યથાસંકલ્પ ધર્મ-
 પ્રિય આ સકળદેવદેવ નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પરમ કૃપાથી પોતાની
 અસાધારણ દિવ્યાકૃતિનેજ મનુષ્યસન્નતીય આકૃતિપણે સંપાદીને, ઉત્તર-
 દ્રોસલ દેશમાં વસંતઋતુમાં ચૈત્રમાસના શુક્લપક્ષની નવમીતિથિએ સોમ-
 વારે પુષ્યનક્ષત્રમાં રાત્રિએ બીજ પહોરની ત્રીજ ઘડીમાં તે દંપતીના પુત્ર-
 ભાવથી પૃથ્વીઉપર પ્રાદુર્ભાવ્યા ॥૨૬-૨૭॥ તે સમયે શુભસૂચક બહુ મંગળ-
 ચિહ્નો ભૂમિમાં થયાં હતાં, ધર્મસેવી સંતોના હૃદયમાં ક્રોધપણ અપૂર્વ હર્ષ
 ઉદ્ભવ્યો. ધર્મદ્રોહમાંજ પ્રધાનપણે પ્રવર્તેલા, અસુરાંશભૂત, નૃપગુરુના
 વ્યપદેશથી વિચરતા, ભગવાનના વપુભૂત વિપ્રાદિકના દ્રોહી એવા મનુષ્યોના
 મનમાં બહુજ ભય ઉપજ્યો ॥૨૮॥ તે માનુષલીલાધારી ભગવાનના જાત-
 કર્માદિ ઉપનયનપર્યંતના સંસ્કારો રૂડીરીતે તે ધર્મદેવે તે તે કાળે કર્યા
 હરિ કૃષ્ણ હરિકૃષ્ણ આદિક નામોને ધારી રહેલા તે મનુષ્યાકૃતિ ભગવાને
 માતા પિતા ધર્મભક્તિના પુત્રભાવને પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાપન કરતાથકા સર્વથા
 બાળલીલાવડે અતિમાનુષ ઐશ્વર્યવડે શીલવડે અને વૃત્તાદિકવડે તેમને બહુ
 પ્રસન્ન કર્યા ॥૨૯॥ ઉપવીતને પામેલા આ ભગવાને અદ્યજ દિવસોમાં તીર્થ
 વૈરાગ્યથી ગૃહસુખનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્યાપર થતાં તીર્થયાત્રાને કરતાથકા

નંદ્ય ॥૩૦॥ સ્વધર્મવિજ્ઞાનવિરાગયુક્તામેકાન્તિકીં શ્રીરમણસ્ય
 મક્તિમ્ । પ્રાવર્તયત્સાશ્રિતપુંસુ ભૂમૌ ધર્મદ્વિપશ્ચુશ્ચુમુરાગુ તેન
 ॥૩૧॥ અધર્મસંસ્થાસુરદેશિકાનાં યૂથાનિ ભૂયાંસિ ચ તત્ર તત્ર ।
 ધર્મદ્વહો ભૂપતયશ્ચ શુષ્કજ્ઞાનામિમાના અથ દમ્ભમક્તાઃ ॥૩૨॥
 સદ્ધર્મસંસ્થાપનમઙ્ગસાઽસ્ય દૃષ્ટ્વા તથૈશ્વર્યમલૌકિકં તે । સમત્સ-
 રાસ્તત્પદવીમશક્તા લબ્ધું વ્યધુર્દ્રોહમરં તુ ચાસ્ય ॥૩૩॥ તે દુર્જ-
 નાસ્ત્વસ્ય કદર્યનોત્યપાપેન ભૂક્ષાતિવિમોહમાપુઃ । સહસ્રશઃ શત્રુ-
 ભૂતશ્ચ તત્ર કૃત્વા પ્રહારં મિથ આપુરન્તમ્ ॥૩૪॥ જુગુપ્સિતં કર્મ

ત્યાં ત્યાં ફરતા ધર્મપરિપન્થિઓનો પોતાના પ્રબળ પ્રતાપથી નાશ કરતા-
 થકા ધરામાં ધર્મની સ્થાપના કરી ॥૩૦॥ પોતાના આશ્રિત પુરૂષોમાં ધર્મ
 જ્ઞાન વૈરાગ્યથી પરિપૂર્ણ (ધર્માદિકે રહિત નહિ) શ્રીપતિ શ્રીકૃષ્ણની
 એકાંતિથી ભક્તિ ભૂમિમાં પ્રવર્તાવી, તેવી ભક્તિની પ્રવૃત્તિ બેધનેજ ધર્મ-
 દ્રોહમાટે પ્રવર્તેલા આસુરો તત્ક્ષણ અંતરમાં અતિશય ક્ષોભ પામ્યા ॥૩૧॥
 જેઓ તે તે ભૂપ્રદેશમાં સંઘથી રહેલા, અધર્મપ્રવર્તનત્રતને ધારી રહેલા,
 ઉપરથી ગુરૂપદને પ્રખ્યાપન કરનારા હતા. જેઓ ‘અમે પ્રભરક્ષક છીએ’
 એવા મિષથી પ્રભઓને અધર્મમાર્ગમાં નિયોજીને તેનો નાશ કરનારા રાજ-
 ઓ હતા. જેઓ ભક્તિમાર્ગનો તિરસ્કાર કરીને સ્વયં જ્ઞાનલેશશૂન્ય હોવા
 છતાં જ્ઞાનિઓના વાદોને ‘હું બ્રહ્મ છું’ એમ વાણીમાત્રથી સભામાં ઉચ્ચરતા
 શુષ્કજ્ઞાનિઓ હતા. જેઓ પોતે પરમ ભક્તિને ઉપરથી પ્રખ્યાપન કરનારા,
 પરદ્રવ્ય પરવનિતાના હરણપરાયણ દાંભિકો હતા. તે આ સર્વેપણ ભગ-
 વાનના સન્નિધિમાત્રથી થતી તત્ક્ષણ ધર્મપ્રવૃત્તિ અને પોતાનો થતો પરા-
 ભવ બેધને તેમનું અલૌકિક ઐશ્વર્ય નહિ સહન થતાં માત્સર્યથી ગ્રસ્ત
 હૃદયવાળા થઈ, તે ભગવાનની પદવી પામવા તો અસમર્થ હોઈને તેમના
 અતિશય દ્રોહમાટે પ્રવર્ત્યા ॥૩૨-૩૩॥ દિવ્યતેજોનિધિ ભગવાનના દ્રોહ-
 ચરણમાં પ્રવર્તેલા તે સર્વે દુર્જનો તેજોરાશિ તેમનો પરાભવ કરવા અસ-
 મર્થ થઈને, ઉલટા ઉલ્લેખેલા તેજ પાપાતિશયથી અને બહુ પાપકર્મથી
 પોતેજ વિમોહ પામતાં શસ્ત્રોને ધારીને પરસ્પર પ્રહાર કરતાં હલરોહભર

વિધાય કેચિન્નાસાધુતિચ્છેદચરાચરોદ્યાન્ । સમ્પ્રાપ્ય ભૂપારિહ-
તાન્ વિનેશુઃ કેચિન્નૌકાક્ષલનજ્જનેન ॥૩૫॥ દત્તિદુહો ભૂપ-
યસ્તુ કેચિદ્રોગૈઃ સપત્નૈઃ કતિચિન્ન નેશુઃ । દૃતધિયોડન્યે યતિ-
મિર્નપાદ્યૈશ્ચંદ્રાં લમન્તે સ્ત ચ દુર્દશાં વૈ ॥૩૬॥ પવંપ્રતાપો વિચરન્ત
ભૂનાવધર્મસર્ગ મૃશમુચ્ચતાન્ । પ્રવર્તયામાસ ચ ધર્મસર્ગ સુરા-
મિયાદાનાનુરમકલુષ્તમ્ ॥૩૭॥ સચઃ સનાર્થિભુવિ માનવાનાં વિધા-
પ્યઘ્નાત્મન ઇચ્છયૈવ । વિસ્તાપયામાસ સ યોગભાજસ્તત્પ્રાપ્તયે
મૃરિતરપ્રયત્તાન્ ॥૩૮॥ અજ્ઞાતતદ્મૃરિતરપ્રતાપા અપ્યઘ્ન યે તં શરણં
નાશ પામી ગયા ॥૩૪॥ કેટલાક તો એજ પાપાતિશયને હીધે પરંમના-
પરિચડ પરધનહરણુ આદિક અતિનિંદિત દુષ્કૃર્મ કરતાં, રાત્રિકે દંડરૂપે
કરેલો નાચિકાચ્છેદ કર્યુંછેદ અને ખરારોહણુને પામીને વિનાશ પામી ગયા.
કેટલાકતો નૌકામાં આરોપીને મહાનદીના પ્રવાહમધ્યે નુપાદિકે કરાવેલા
અગાધ જળની અંદર મગ્નનથી (જુડાડવાથી) વિનાશ પામી ગયા ॥૩૫॥
કેટલાક ભગવદ્દ્રોહમાં પ્રવર્તેલા ભૂપતિઓ તો અચિકિત્સક ક્ષયાદિ મહા-
રોગોથી પીડા પામતાં પ્રજ્ઞાશ પામી ગયા. કેટલાકતો શત્રુઓએ હણતાં નાશ
પામી ગયા. બીજા કેટલાકતો જળીયા બીજા રાત્રિકોએ રાત્ર્યલક્ષ્મી હરી
લેતાં અતિશય દારિદ્ર્યદુઃખને પામીને નાશ પામી ગયા ॥૩૬॥ એરીતે ત્યા ત્યાં
પોતાનો પ્રતાપ પ્રકટ કરતા ભગવાન્ શ્રીહરિએ પૃથ્વીમાં વિચરીને અધર્મ-
સર્ગ કામાદિકનો મૂળમાંથી નાશ કર્યો અને સુરામાંસના લક્ષણમાં પ્રીતિવાળા
આમુરવૃત્તિવાળા કાલ્યાદિપૂજકોએ વિલોપેલા ધર્મસર્ગ સહ અહિસાદિકની
પ્રવૃત્તિ કરી ॥૩૭॥ કવચિત્ કવચિત્ કેટલાક માનવોને યમ નિયમાદિકના
અભ્યાસ વિનાજ પોતાના સંકટપ્રમાત્રથીજ યોગિજનદુર્લભ એવી આત્મ-
સ્વરૂપમાં તત્ક્ષણુ સમાધિ કરાવીને, બહુ કાળથી સમાધિસિદ્ધિમાટે બહુ
પ્રયત્ન કરતા, તથાપિ તેવી સ્થિતિને નહિ પામેલા યોગિજનોને અતિવિસ્મિત
કરી દીધા ॥૩૮॥ જેઓ શ્રેયઃસાધનમાર્ગને નહિ જાણનારા, સદાચરણુને
નહિ આચરનારા, ભગવાનના અસાધારણ પારંગેશ્વર સ્વભાવને પણ નહિ
જાણનારા હતા, પણ કેવળ સન્નિધિમાં આવીને તેમનો આશ્રય કરનારા

પ્રપન્નાઃ । તાનપ્યવિત્ત્યા યમદૂતદોઘ્યૌ મુક્તિં દદાવેપ દયાલુચર્યઃ ॥૩૯॥ મુમુક્ષવઃ સુજનનાસ્તુ તસ્ય દૃષ્ટ્વા પ્રતાપાતિશયં સ્વમુત્તયૈ । તદીયમેવાશ્રયમાશુ ચક્રુઃ સાક્ષાદ્દિનિશ્ચિત્ય તમેવ કૃષ્ણમ્ ॥૪૦॥ કેચિત્તદીયાદ્ધિકરસ્થચિદ્દેસ્તમૈશ્વરૈર્નિશ્ચિતયન્ત ઈશમ્ । અનન્ય-સાધ્યેન સમાધિનાપિ કેચિચ્ચ તં સાદૃજિકેન સુઘ્નાઃ ॥૪૧॥ સતા-મસાધારણધર્મનિષ્ઠામાલોક્ય કેચિચ્ચ તદાધિતાનામ્ । શાસ્ત્રો-દિતામપ્યનવેક્ષમાણા વિદુસ્તમીશં નનુ લોકસત્સુ ॥૪૨॥ યે દમ્ભ-મક્તાઃ સ્વમતં સદોષં ત્યક્ત્વા ન કૃષ્ણાશ્રયમાચરંસ્તાન્ । પેશ્વર્ય-માશ્વર્યમલૌકિકં સ્વં પ્રાદર્શયદ્યોગકલા વિતન્વન્ ॥૪૩॥ સહસ્ર-

હતા (પણુ તેમના વિરોધમા નહિ પ્રવર્તેલા) તેઓને પણુ ‘આ અમારો આશ્રિત છે’ એમજ અભિમાનીને પરમ કૃપાથી યમદૂતોના હાથથી મુકા-વીને આ ભગવાને મોક્ષ પ્રમાણ્યો હતો ॥૩૯॥ જેતો સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા દૈવી-સંપદાએ સપત્ર સુરજ જનો હતા તેઓ તે આ ભગવાનનો અતિમાનુષ અપાર પ્રતાપ પેખીને, ‘આ શ્રીહરિ સાક્ષાત્ સર્વેશ્વર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણજ છે’ એમ દૃઢ નિશ્ચય કરીને મુક્તિમાટે તેમના ચરણકમળનોજ સમાશ્રય કરી રહ્યા ॥૪૦॥ કેટલાક જનોએ તે શ્રીહરિના ચરણતળમાં તથા કરતળમાં વર્તતા, પરમેશ્વરપણાને સૂચવનારા ધ્વજ કમળ ઊર્ધ્વરેખા આદિક ચિહ્નવિશેષથી તેમને સર્વેશ્વરપણે નિશ્ચય કરીને તેમના ચરણકમળનો સમાશ્રય કર્યો ખીજા કેટલાક સુરજ જનોએ અનન્યસાધ્ય સાહજક સમાધિસંપાદનનુ ઐશ્વર્ય અવલોકીને પણુ તેમનો સર્વેશ્વરપણે નિશ્ચય કરીને તેમનો સમાશ્રય કર્યો ॥૪૧॥ કેટલાક જનોએ તે શ્રીહરિના ચરણના સમાશ્રયવાળા સાધુજ-નોની અસાધારણ ધર્મનિષ્ઠા શાસ્ત્રાર્થજ્ઞાન છતાપણુ બીલઓથી ન મેળવી શકાય એવી અત્યુત્કૃષ્ટ અવલોકીને અને અન્યત્ર લૌકિક સાધુઓમા એવી સરજાઓક્ત ધર્મનિષ્ઠા નહિ અવલોકીને તે શ્રીહરિનો પરમેશ્વરપણે નિશ્ચય કર્યો હતો ॥૪૨॥ જે દાક્ષિક પડિતમન્યો પોતાનો મત સદોષ છતા પણુ તેનો ત્યાગ નહિ કરીને કૃષ્ણાશ્રયથી વિમુખ રહ્યા હતા તે જનોને સ્વયો-ગેશ્વર્યો પ્રકાશ કરતા થકા પોતાનું અસાધારણ અલૌકિક પારમેશ્વર્ય આશ્-

શસ્ત્રે ચ વિના પ્રયત્નં સઘ. સમાર્થિ હૃદયેऽલમન્ત । સ્વસ્ત્રેદેવં ચ
વિલોક્ય તત્ર તમેવ તં ચાપુરતિપ્રહર્ષમ્ ॥૪૪॥ તે વ્યુત્થિતા આત્મન
શ્ત્રેદેવં તમેવ નિશ્ચિત્ય સચિત્રમાશુ । વિધાય તસ્યાશ્રયમાત્મ-
મુક્ત્યૈ તદ્વાચિ તસ્યુ સ્વમતં વિદ્વાય ॥૪૫॥ યે શુષ્કવેદાન્તવિદો
નરાસ્તાન્ જિત્વાશુ વાદેન સ સપ્રમાણમ્ । ઉપાસન વ્રહ્મણ યવ
સાક્ષાદ્વિગ્યાહૃતેર્ગ્રાહ્યતિ સ્મ ભક્ત્યા ॥૪૬॥ તદાશ્રયં યે વિદધુશ્ચ
વિપ્રાસ્તે સ્નાનસન્ધ્યામુષ્પદ્વિયાભિઃ । સદૈવ રાધારમણસ્ય ભક્તિ
ચક્રુ શમાચાત્મગુણોપપન્ના ॥૪૭॥ તદાશ્રિતા વર્ણિજનાશ્ચ સન્તો
વૃહદ્ભૂત દુશ્વરમણૈઃ । સમ્પાલયન્તોઽલિલસાધુધર્મા વિલક્ષણા

ર્થરૂપ પ્રદર્શાવ્યુ ॥૪૮॥ ભગવાનના સંકટપથી તે હૃત્તરો જનો ધારણાધ્યા
નાદિ પ્રયત્ન વિના તત્ક્ષણ સ્વસ્વહૃદયમા કૃપાથી સમાર્થિને પામી ગયા સમા
ધિદશામા પોતપોતાના ઇષ્ટદેવરૂપે શ્રીહરિને જ પ્રાદુર્ભવેલા નિહાળીને પરમ
હર્ષ પામી ગયા ॥૪૪॥ સમાધિધરી ઉઠેલા તે જનો આશ્ચર્ય પામીને શ્રીહરિ-
ને જ પોતાના ઇષ્ટદેવપણે નિશ્ચય કરીને, પ્રથમ અભિમાનેવા પોતાના સિદ્ધા
તને અપસિદ્ધાત સમગ્રી તેનો તત્ક્ષણ ત્યાગ કરી તે ભગવાનના શરણને
પામીને આત્મમુખ્તિમાટે તેમની જ આજ્ઞામા વશ વર્તનારા થઈ રહ્યા ॥૪૫॥
જેઓ નિર્વિશેષ બ્રહ્મવાદિઓ હોઈને પરબ્રહ્મ પરમાત્માની દિવ્યાકૃતિમા
અપ્રામાણ્ય ઉપપાદન કરનારા હતા તે શુષ્કજ્ઞાનિઓ સર્વને વાદવડે પ્રમા
ણપૂર્વક સદર્થના ઉપન્યાસથી વિછતીને ‘સમગ્ર શુભગુણના સ્થાનશૂત
દિવ્યાકૃતિ સાક્ષાત્ વામુદેવ પરબ્રહ્મનુ ગ્રેમપૂર્વક ઉપાસનજ આક્ષાત્ નિ શ્રે-
યસસાધક છે’ એવો સત્સિદ્ધાત સર્વને સ્વીકારા-યો હતો ॥૪૬॥ જે નિપ્રોએ
શ્રીહરિના ચરણકમળનો આશ્રય કર્યો હતો તે સર્વ કોઈ સ્નાન સન્ધ્યાદિ પદ્
સ્વકર્મમા તત્પર, શમદમાદિ આત્મગુણુસપન્ન થઈને રાધારમણ શ્રીકૃષ્ણની
ભક્તિમા પ્રવર્ત્યા (એ જ પણ વિપ્ર વર્ણાશ્રમધર્મનો ત્યાગ કરીને અને શમ-
દમાદિ ગુણુસપત્તિને ત્યાગ કરીને ભક્ત્યામાસપર ન હતો) ॥૪૭॥ જે
શ્રીહરિના સમાશ્રયવાળા વર્ણિજનો તથા સાધુજનો હતા તે સર્વ અસ્પૃગવિત
બ્રહ્મચર્યવ્રતધારી થઈને કળિમા બીનાઓએ હર્ષર જુદહનતાને અટકાવ

લૌકિકસદ્ધ આસન્ ॥૪૮॥ અન્યે ચ વર્ણાશ્રમિણઃ સ્વધર્મે નિત્યં
 યથાશાસ્ત્રમિહાચરન્તઃ । મેજુર્હરિં ભક્તિભરેણ હિત્વા તસ્ય પ્રતા-
 પાદખિલાન્સ્વદોષાન્ ॥૪૯॥ પ્રાપુઃ શ્રિતાસ્તં સઘવશ્ચિયોઽત્ર પતિ-
 વતાધર્મં ઊરુપ્રતિષ્ઠામ્ । સ્વધર્મનિષ્ઠા વિઘવશ્ચિયશ્ચ સદ્ગ્રહાચર્યે
 સ્થિતિમાપુરુષ્યામ્ ॥૫૦॥ સન્મારમારૈર્વિપુલૈઃ સ શુદ્ધૈશ્ચિત્રાવહા-
 ન્મૂમિભુજામપીદ્ધ । મહોત્સવાન્ કૃષ્ણજનુર્દિનાદૌ ચક્રેઽન્નકૂટપ્ર-
 મુતાન્મુહુશ્ચ ॥૫૧॥ યશાન્સ વૈશ્યોત્તમ ! વૈષ્ણવાંશ્ચ વ્યધાપયદ્ધૂપ-
 તિચિત્રકર્તૃન્ । માસાન્વહ્નમ્બોજયતિ સ વિપ્રાન્સહસ્રશઃ સાધુ-
 જનાન્મુહુશ્ચ ॥૫૨॥ મહાન્નસત્રાણિ ચ તત્ર તત્ર સોઽર્ચીકરયાન્નિ-
 વલોકતુષ્ટ્યૈ । યત્રાગતા ભૂરિસુરં યથેષ્ટં પાન્થ્યા લભન્તે સ જનાઃ
 સચિત્રમ્ ॥૫૩॥ કૃપાંશ્ચ વાપીઃ સ સરોવરાણિ સન્દર્મશાલા અપિ

પાળતા થકા સમસ્ત સાધુગુણોએ પરિપૂર્ણ, માટેજ લોકમાં ભક્તતા ધીજ
 સાધુનામધારીઓથકી અત્યત નિવશ્ણુ હતા ॥૪૮॥ લોકમાં ધીજ બહુ
 ગૃહસ્થજનો પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મને યથાશાસ્ત્ર નિત્ય આચરતાથકા
 તે શ્રીહરિના પ્રતાપથી સમસ્ત પ્રતિષ્ઠિદ્ધ કામાદિ દોષોને છોડીને તે ભગવા-
 નનેજ પરા ભક્તિથી ભજતા હતા ॥૪૯॥ લોકમાં જે તેમના અચલુકમળના
 સમાશ્રયવાળી સઘવા વિઘવા શ્રિયો હતી તે સર્વે પાતિત્રલ ધર્મથી અને
 બ્રહ્મચર્યવ્રતથી પરિપૂર્ણ હોઇને સ્વધર્મને નહિ ઉલ્લંઘતીથકી તે ભગવાનમાં
 પરા ભક્તિરૂપ ઉત્તમ સ્થિતિને પામી હતી ॥૫૦॥ વળી તે ભગવાને લોકમાં
 જન્માદિમ્યાદિમહોત્સવદિવસોએ નિરવધિ શુદ્ધ સામગ્રીસમૂહોવડે મહારા-
 જાઓને પણ આશ્ચર્ય ઉપજે એવા મહોત્સવો અને અન્નકૂટાદિ ઉત્સવો
 વારેવારે કર્યા હતા ॥૫૧॥ હે વૈશ્યોત્તમ ! તે શ્રીહરિએ બહુ દ્રવ્યવ્યય-
 સાધ્ય વૈષ્ણુવ મહાભખો રાજજનોને આશ્ચર્ય ઉપજે એવાં અન્નાદિ દાનો-
 વડે અને દક્ષિણાદાનોવડે કર્યા હતા. બહુ માસપર્યંત અસંખ્યાત વિપ્રો
 તથા સાધુઓને યથેષ્ટ વારેવારે જમાડ્યા હતા ॥૫૨॥ તેને ગામ નગરોમાં
 યાનિક લોકોના સંતોય માટે અનુકૂળ અનેક મહાઅન્નસત્રો બંધાવ્યાં હતાં,
 જેમાં આવેલા વટેમાર્ગુ જનો આશ્ચર્યથી યથેષ્ટ બહુ મુખને પામતા હતા

તત્ર તત્ર । વ્યધાપયઙ્ગીવહિતાય ભૂમૌ સોપસ્કરા બ્રહ્મપુરીરદાય
॥૫૪॥ ઉપાનયદ્વિપ્રકુમારકાંઘ્ર યથોપયુક્તં દ્રવિણં સ દત્ત્વા ।
સહસ્રશઃ કારયતિ સ્ત્ર કન્યાદાનાનિ વિપ્રૈશ્વ યથાવિધાનમ્ ॥૫૫॥
કર્તુ ન શકાન્સ્વક્રણાપહારં નિજાધિતાન્કાંઘ્રન ધર્મેનિષ્ઠાન્ । સ
ઉત્તમર્ણમ્બ્ય ઉરુપ્રતાપો દત્ત્વા ધનં મોચયતિ સ્ત્ર સઘઃ ॥૫૬॥ ઉપા-
સનાગ્નિ કતિચિત્ત્સ વિપ્રાંસ્ત્રેતામપિ પ્રાહ્વયતિ સ્ત્ર વિદ્વાન્ । દેયં
ધનં ચ પ્રતિવર્ષમેભ્યો ન્યવન્ધયદ્ધેન હિ કર્મસિદ્ધિઃ ॥૫૭॥ ગો-
હિરણ્યાદિ ચ પર્વકાલે દાનં મહદ્વિપ્રવરેભ્ય ષપઃ । સદક્ષિણં
દાપયતિ સ્ત્ર ભૂયો યથાવિધાનં ભુવિ ધર્મપોષ્ટા ॥૫૮॥ પ્રાદર્શયદ્ધ
સ્વકભૂરિમક્તાન્સ બ્રહ્મગોલોકમુચ્ચાનિ ભૂમા । દિવ્યાનિ ધામાનિ

॥૫૩॥ વળી તે શ્રીહરિએ તેતે દેશોમાં પ્રાણિહિતાયે વાવ્યો કુવાવ્યો સરો-
વરો અને ધર્મશાળાઓ પણ કરાવી હતી તથા ગૃહોપકરણે સહિત બ્રહ્મ-
પુરીઓ આપી હતી ॥૫૪॥ હજારો શ્રાક્ષણુઆળકોને ઉપનયનસંસ્કાર
કરાવ્યો હતો તથા હજારો વિપ્રકન્યાદાનો બહુ દ્રવ્યવ્યયથી યથાવિધિ કરાવ્યાં
હતાં ॥૫૫॥ બહુ પ્રતાપી તે શ્રીહરિએ પોતાના ચરણકમળના આશ્રયવાળા
ધર્મકપર કેટલાક જનો કાળયોગથી થએલી ધનદુર્ગતિને લીધે મહાત્રાણથી
પીડા પામતાં તે ત્રણ આપવા અસમર્થ તેઓને બહુ ધન આપીને તત્કાલે
દેણદારોથકી સુકાવ્યા હતા ॥૫૬॥ દારસમહવાળા પણ અગ્નિસંમહે રહિત
કેટલાક વેદાભિજ્ઞ વિપ્રોને આવસથ્ય અગ્નિ મહણુ કરાવ્યો હતો અને કેટલાક
વિપ્રોને ત્રેતાગ્નિ મહણુ કરાવ્યો હતો. તે વિપ્રોને કુટુંબસરણુમાં ઉપયોગી
વાર્ષિક ધનની આવકપણુ આંધી આપી હતી, જે જીવનની અનુકૂળતા
થવાથી હોમકર્મને હાનિ પહોંચે નહિ ॥૫૭॥ વળી પૃથ્વીમાં ધર્મનું ચોપણુ
કરનારા આ શ્રીહરિએ અમાવાસ્યા સંક્રમણુ મહણુ આદિક પર્વસમયે પૂર્ણ
દક્ષિણાસહિત ગાયો ભૂમિ સુવર્ણ આદિક મહાદાન યથાવિધિ વિપ્રવરોને બહુ
વાર અપાવ્યું હતું ॥૫૮॥ અનવધિકાતિશય સુખસ્વરૂપ તે ભગવાને કેટલાક
નિજચરણુના એકાતિક આત્યતિક ભક્તોને પોતાનું દિવ્ય પ્રદાધામ ગોતોક-
ધામ અને બીજાંપણુ દિવ્ય ધામો તે તે અનવધિ મહાએશ્વર્યો સાથે સમાધિમાં

નિજાનિ ભૂયસ્તત્તન્મહૈશ્વર્યયુતાનિ ચાન્ત. ॥૫૧॥ સહૈવ તત્તત્પ-
રિચારકાઘૈનિજાયતારાનપિ પૂર્વવૃત્તાન્ । પ્રાદર્શયત્તત્તદુપાસ-
કેભ્યઃ સોઽચિન્ત્યશક્તિઃ કતિચિજ્જનેભ્યઃ ॥૬૦॥ સ જીવમાયા
વૃહદીશ્વરાણાં રૂપાણિ સચ્છાત્રવિદાં મતાનિ । નિરૂપયામાસ
સમાસુ સમ્યક્ પ્રાદર્શયત્તાનિ ચ કાંશ્ચ શક્ત્યા ॥૬૧॥ ઘટ્ટાઃ
સ્વરાજ્યાત્કતિચિચ્ચ ભૂપા હૃતશ્રિયઃ શત્રુજનૈર્વલિષ્ટૈઃ । તદાશ્રયે-
ળૈવ પુનઃ સ્વઋદ્ધિ પ્રાપ્યાધિકત્વં ચલુ પૂર્વંતોઽગુ. ॥૬૨॥ સ્વેચ્છા
નુરૂપા પુરુષાર્થસિદ્ધિ સકામમક્તાઃ કિલ તસ્ય ચાપુઃ । નિષ્કા-
મમક્તા અપિ ભુક્તિમુક્તી તદિચ્છયૈવાપુરનેકશોઽત્ર ॥૬૩॥ ભક્તિ-
પ્રવૃત્તેર્ભુવિ ભૂરિકાલં મહાન્તિ કૃષ્ણસ્ય સ મન્દિરાણિ । વ્યધા-
પયદાનિ વિલોક્ય ભૂપા આશ્ચર્યમાપુર્હદયદ્ગમાનિ ॥૬૪॥ નિ સી
મકારુણ્યભરેણ નૃણાં નિઃશ્રેયસાય સ્વકલ્પમવંશે । અતિષ્ઠિપદ્મં

સકલપમાત્રથી વારેવારે પ્રદર્શાવ્યાં હતા ॥૫૮॥ વળી અચિત્ત દિવ્ય મહા
શક્તિવાળા તે આલગવાને પોતાના પૂર્વપૂર્વ પ્રાદુર્ભાવો રામકૃષ્ણાદિક તેમના
તેમના સેવકાદિકે સહિતજ તેમના તેમના ઉપાસક કેટલાક જનોને સકલપ
માત્રથી પ્રદર્શાવ્યા હતા ॥૬૦॥ વળી તે શ્રીહરિએ સચ્છાત્રવિદોએ સમાનેયા
શ્રવ માયા બ્રહ્મ ઈશ્વરના સ્વરૂપો સલામા પૃથક્ પૃથક્ યથાશાસ્ત્ર રૂપીરીતે
નિરૂપણ કર્યાં હતાં અને કેટલાક જનોને તો તે શ્રવાદિકના સ્વરૂપોનો સ્વ
શક્તિથી સાક્ષાત્કાર પણ કરાવ્યો હતો ॥૬૧॥ બળિષ્ઠ શત્રુજનોએ રાજલક્ષ્મી
હરિ લેતા સ્વરાજ્યથકી બ્રહ્મ થએલા કેટલાક ભૂપતિઓ આ શ્રીહરિના ચરણ
કમળના સમાશ્રયથી રૂરી રાજ્ય પામીને પૂર્વથકી અધિક સમૃદ્ધિને પામ્યા
હતા ॥૬૨॥ લોકમા શ્રીહરિના અનેક સકામ લક્ષ્મી સ્વેચ્છાનુસારી પુરુષાર્થ
સિદ્ધિને પામ્યા હતા અનેક નિષ્કામલક્ષ્મીપણુ શ્રીહરિની ઇચ્છાધીન આ
લોકમા ભુક્તિરૂપ આનંદ અને પરલોકમા મુક્તિરૂપ પરમાનંદને પામ્યા હતા
॥૬૩॥ વળી આ શ્રીહરિએ ભૂમિમા બહુકાળપર્યંત લક્ષ્મીમાર્ગની પ્રવૃત્તિને
દૃઢ કરવા અને તે દ્વારા જનોનું શ્રેય કરવા મોટા શ્રીકૃષ્ણમંદિરો કરાવ્યા,
જે મનોહર મંદિરોને લાળીને ભૂપોપણુ આશ્ચર્ય પામેછે ॥૬૪॥ એરીતે

ધુરાં સ્વકીયાં ઘાસંસ્તિરો માનુપનાટ્યમેષઃ ॥૬૫॥ એવંવિધાન્ય-
દ્રુતાનિ કર્માણીહ સમાચરન્ । સર્વયાશ્રયણીયોઽમૂઢરિઃ સાક્ષા-
જ્ઞગદ્ગુરુઃ ॥૬૬॥ અધુનાપિ સમકેભ્યઃ સ્વકીયેભ્યઃ ક્વચિત્ ક્વચિત્ ।
સાક્ષાત્સ્વદર્શનં દત્તે યથાપૂર્વં નિજેચ્છયા ॥૬૭॥ દેહાવસાનકાલે
તુ સ્વમકેભ્યઃ સ સર્વેશઃ । દત્ત્વા સ્વદર્શનં દત્તે મુક્તિમેવ યમાદ-
વન્ ॥૬૮॥ તસ્ય જન્મદિને કાર્યઃ સોપવાસો મહોત્સવઃ । વાચ્છિતં
સકલં તેન સિદ્ધ્યતીત્યનુભૂયતે ॥૬૯॥ યતેનાનેન નિષ્કામસ્ત્યાગ-
વાનપિ પૂરુષઃ । જ્ઞાનવૈરાગ્યસંસિદ્ધિં ભક્તિપુષ્ટિમુપૈતિ ચ ॥૭૦॥
ધર્માર્થી લભતે ધર્મે કામાન્ સર્વાશ્ચ કામુકઃ । ધનં ધનાર્થી લભતે
મોક્ષાર્થી મોક્ષમીપ્સિતમ્ ॥૭૧॥ માર્યાર્થી લભતે માર્યાં પુત્રાર્થી

ભૂમિમાં ધર્મ પ્રવર્તાવીને માનુપનાટ્યને અંતર્ધાન કરશે એવા તે શ્રીહરિએ
નિરવધિ કૃપાભરથી પોતે પ્રવતવિલા ભક્તિમાર્ગના સંરક્ષણમાટે અને સદુ-
પદેશાદિવડે જનોના શ્રેયમાટે ધર્મસંરક્ષણભાર પોતાના ધર્મવંશમાં સ્થાપન
કર્યો ॥૬૫॥ આવાં સર્વ જીવોનું સમુજીવન કરનારાં અદ્ભુત અનેક દિવ્ય
કર્મોને કરતા તે આ જગદ્ગુરૂ સાક્ષાત્ શ્રીહરિ આ લોકમાં સર્વ પ્રકારે સર્વ
દોષજે સમાશ્રય કરવા યોગ્ય થયા હતા ॥૬૬॥ તે ભગવાન અહીંથી અંત-
ર્ધાન થઈ ગયા છે તથાપિ કદાચિત્ કદાચિત્ ભક્તોને સ્વેચ્છાથી સ્વસ્વરૂ-
પનું સાક્ષાત્ દર્શન આપે છે ॥૬૭॥ કે બહુના-સમસ્ત સ્વાશ્રિતોનેજ દેહ-
વિયોગસમયે સ્વયં શ્રીહરિ સ્વદિવ્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કૃપાથી આપીને
તેઓનું યમથડી સંરક્ષણ કરી (સમથ પાપ ટાળીને) મુક્તિ પમાડે છે
(વિમાનાદિકમાં બેસાડીને ગોલોકાદિ સ્વધામપ્રતિ પહોંચાડે છે) ॥૬૮॥

હે વૈશ્યવર ! તે ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવદિવસે ઉપવાસસહિત મહોત્સવ
કરવો, તે યતથી સમસ્ત વાંછિત સિદ્ધિ થાયછેજ. એવો મને સાક્ષાત્
અનુભવ છે ॥૬૯॥ જેતો નિષ્કામ-ત્રણ એપણાએ રહિત ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠ છે
તે આ શ્રીહરિજયંતીયતના અનુષ્ઠાનથી જ્ઞાન વૈરાગ્યની સિદ્ધિ અને ભક્તિની
પુષ્ટિને પામે છે ॥૭૦॥ આ યતના આચરણથી જે જન જે ઇચ્છે તે તેને
પામે છે. ધર્માર્થી ધર્મને, કામાર્થી કામને, ધનાર્થી ધનને, મોક્ષાર્થી મોક્ષને,

પુત્રમુત્તમમ્ । તસ્માદેતદ્વતં કાર્યં નવમ્યાં ચૈત્રિકે સિતે ॥૭૨॥
 અષ્ટમીવેધરહિતા શુક્લેષા નવમી મધ્યે । સૂર્યોદયસ્યા વ્રતિભિ
 પ્રાઘ્ના ચોષોષ્ણે તિથિઃ ॥૭૩॥ શુદ્ધાધિકા યદા ચૈવા વિદ્ધા
 વાઽપિ ક્ષયં ગતા । ભવેત્તદા તુ પૂર્વેવ વ્રહ્મીતવ્યા વ્રતે તિથિઃ ॥૭૪॥
 યદા પૂર્વેદિને હોવ રજન્યામશ્વિનીક્ષણે । નવમીચન્દ્રપુષ્યાણાં
 યોગઃ સ્યાન્ન પરત્ર સઃ ॥૭૫॥ તદા તુ વિદ્ધાપ્યષ્ટમ્યા સૈવ પ્રાઘ્ના
 વ્રતોત્સવે । નવમી તાદૃશો યોગો યતોઽભૂદ્ધરિજન્મનિ ॥૭૬॥ ચાતુ
 વૈર્ણ્યસ્યાધિકારો ભવત્યત્ર સયોગિતઃ । તસ્માત્પુમ્મિશ્ચ નારીભિ
 કાર્યમેતદ્વતં હરેઃ ॥૭૭॥ સર્વથૈવ વિઘાતવ્ય ઉપવાસોઽત્ર તચ્છૈત
 તત્પૂજા મદ્વતી કાર્યા રાત્રૌ જાગરણં ચ તૈ ॥૭૮॥ મિતાહારો

પુનર્થા પુત્રને અને ભાર્યાર્થા ભાર્યાને પામે છે માટે જુલુષુ મુમુક્ષુ સર્વ
 કોઈએ ચૈત્રમાસના શુક્લપક્ષની નવમી તિથિએ આ વ્રત કરવું ॥૭૨-૭૩॥
 આ વ્રતને આચરતાઓએ ઉષોષણ કરવામા સૂર્યોદયઆધિની અષ્ટમીવેધ
 રહિત નવમી તિથિ લેવી ॥૭૩॥ બે આ તિથિ શુદ્ધા-અષ્ટમીવેધવિહીન હોઈને
 અધિક-બે દિવસ આપતી હોય તો પૂર્વનીજ તે તિથિ ઉષોષણમા ચઢણ
 કરવી બે અષ્ટમીના વેધવાળી નવમી ક્ષય પામી જતી હોય-પરદિને સૂર્યો
 દય પહેલાજ નિવૃત્ત થઈ જતી હોય ત્યારે તો પ્રથમની વિદ્ધાજ નવમી
 વ્રતમા સ્વીકારવી ॥૭૪॥ બે પૂર્વદિને અષ્ટમીવિદ્ધા નવમી હોય, પરદિ-
 વસે તો શુદ્ધા હોય, અથાપિ પૂર્વદિને રાત્રિએ દશઘટિકા પરિમિત કાળ વ્યતિ
 કેમ થતા પુખ્યનક્ષત્રયોગ બે હોય અને બે સોમવાર હોય અને પરદિને તે આ
 નવમી ચદ્ર પુખ્યયોગ ન હોય તો વિદ્ધાપણુ તેજ નવમી વ્રતોત્સવમા ચઢણ
 કરવી પણ શુદ્ધા પરદિને વર્તતી ન ચઢણ કરવી કેમ તો ભગવત્પ્રાદુર્ભા
 વદિને આ બધો યોગ હતો ॥૭૫-૭૬॥ આ શ્રીહરિજયતીવ્રતમા ચારેય
 વર્ણોને અધિકાર છે તથા સ્ત્રીયોને છે, માટે સ્ત્રેયની સ્પૃહાવાળા નરનારી
 સર્વેએ આ હરિનુ વ્રત કરવું ॥૭૭॥ શ્રીહરિના સમાશ્રિત સ્ત્રીપુરુષોએ આ
 હરિજયતીવ્રતમા નવમીનો ઉપવાસ સર્વથાજ કરવો, કૃણાહારાદિ ન કરવું
 અને તે ભગવાન હરિકૃષ્ણની મહાપૂજા કરવી અને રાત્રિએ જાગરણ કરવું

નરોઽષ્ટમ્યાં નવમ્યામરુણોદયે । ઉત્થાય ચિન્તયન્ કૃષ્ણં દેહશુદ્ધિ
સમાચરેત્ ॥૭૧॥ અપાં દ્વાદશ ગણદ્વયાઃ કર્તવ્યા મુખશુદ્ધયે । ન
દન્તધાવન કાર્ય કાષ્ઠેન વ્રતવાસરે ॥૮૦॥ કૃત્વા જ્ઞાનાદિકર્માથ
હારિં નત્વા તદગ્રતઃ । મન્ત્રેણામેન નિયમં ગૃહીયાદ્વતકૃત્તરઃ ॥૮૧॥
અહોરાત્રં નિરાહારો ભવામ્યથ જગત્પતે ! । શ્વો મોક્ષ્યે વ્રતમે-
તન્મે પાલનીય ત્વયા હરે ! ॥૮૨॥ एवं ગૃહીત્વા નિયમં નિત્યકર્મ
સમાપયેત્ । ન વ્યાવહારિકં કર્મ વ્રતી કુર્વાત તદિને ॥૮૩॥ તદેવ
કર્મ કર્તવ્ય કૃષ્ણસમ્બન્ધિ યદ્ભવેત્ । બ્રહ્મચર્ય પાલનીયં ત્યાજ્યઃ
ક્રોધસ્તુ સર્વથા ॥૮૪॥ સ્ત્રીणां નિરીક્ષણાત્સ્પર્શાત્તામિઃ સદ્ધયના
દપિ । અશ્યતિ બ્રહ્મચર્યં ચૈ સમાર્યાયાસ્તુ સદ્ગતઃ ॥૮૫॥ દિવા
નિદ્રા ચ તામ્બૂલમેકોઽપ્યન્નકળોઽશિતઃ । ઉપવાસં નિહન્ત્યેવ

॥૭૮॥ વ્રતકર્તા નર પૂર્વદિન અષ્ટમીએ મિતાહાર થઈ નવમીએ અશ્ણોદય-
સમયેજ ઊઠીને શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનનુ ચિંતન કરતોથકો દેહશુદ્ધિને કરે
॥૭૯॥ મુખશુદ્ધિને સ્વચ્છ જળના ખાર કોગળાવડે કરે. દતકાધવડે દત
ધાવન ન કરે, કેમતો વ્રતદિને કાષ્ઠથી દતધાવનનો પ્રતિષેધ કર્યો છે ॥૮૦॥
જ્ઞાનાદિ નિત્યકર્મ કરીને ભગવાનને પ્રણામ કરીને વ્રતકર્તા નર ભગવાનની
આગળ બે હાથ બેઠીને 'હે હરે' જગત્પતે ! આ દિને અહોરાત્ર નિરાહાર
રહીને આવતીકાલે આપનુ પ્રાસાદિક અન્ન જમીશ, આપની પ્રસન્નતામા
પ્રવર્તેલા માફ આ વ્રત તમે પરિપૂરણ કરો' આ મંત્રથી વ્રતને ચહણુ કરે
॥૮૧-૮૨॥ વ્રતકર્તા જન આ પ્રકારે નિયમ ચહણુ કરીને નિત્યકર્મને સમાપ્ત
કરે તે વ્રતદિવસે વ્યાવહારિક કર્મ ન કરે ॥૮૩॥ બે કર્મ શ્રીકૃષ્ણની પરિ-
ચર્યાશ્ચ હોય તેજ જરૂર બ્રહ્મચર્ય પાળવું ક્રોધતો સર્વથા તમ્બો ॥૮૪॥
તે બ્રહ્મચર્યનો પરદારાના નિરીક્ષણથી, તેણીનો સ્પર્શ કરવાથી, તેણીસાથે
સલાપણુ કરવાથી બ્રશ થાય છે સ્વસ્ત્રીનો તો અગમ્ય કરવાથીજ બ્રશ
થાય છે, તો તે સર્વ પ્રકારે નતદિને પરહરવું ॥૮૫॥ દિવસની નિદ્રાથી,
તાણુજના ચર્ચણથી, એક પણ અન્નકણના ભક્ષણથી અને વારેવારે જળનુ
પાન કરવાથી ઉપવાસ નાશ થઈ જાય છે, તો તે આ સર્વને વ્રતકર્તા વ્રત

જલપાનં મુહુસ્તથા ॥૮૬॥ સ્ત્રીભિઃ શોકો ન કાર્યોઽવ રોદનં સૂત્ર-
કર્તનમ્ । મૂરિવલ્લક્ષાલનં ચ સીવનં કલહસ્તથા ॥૮૭॥ નિજશ-
ક્ત્યનુસારેણ વ્રતી સંસાધયેદ્દિવા । પૂજોપહારાન્સકલાન્ નિશિ
સમ્પૂજયેદ્ધરિમ્ ॥૮૮॥ તત્ર કાર્યઃ શુચૌ દેશે મણ્ડપશ્ચ સુશો-
ભનઃ । રમ્માસ્તમ્મૈઃ સુવલ્લૈશ્ચ પુષ્પાશોકાન્નપલ્લવૈઃ ॥૮૯॥ રક્તવ-
લ્લીશોમિતેઽથ તન્મધ્યે પીઠ ઉત્તમે । પચ્ચવર્ણૈર્વિરચિતે તળ્ડુલૈ-
ર્મણ્ડલે શુભે ॥૯૦॥ સર્વતોમદ્રસંદ્ધે વા તળ્ડુલાદ્દલે વ્રતી ।
અવળં તામ્રકલશં સ્થાપયેદમ્બુના મૃતમ્ ॥૯૧॥ પચ્ચરત્નાદ્યુપેતેઽ-
સિસ્તામ્રપાત્રે સદાસને । સ્થાપયેત્પ્રતિમાં હૈમીં યથાશક્તિ કૃતાં
હરેઃ ॥૯૨॥ મક્તિધર્મયુતસ્યાસ્ય હરિકૃષ્ણસ્ય યત્ર તુ । પ્રતિમા
સ્યાત્સિયરા વાપિ મન્દિરે ચચ્ચલા તુ સા ॥૯૩॥ તસ્યા પૃથાર્ચનં
તત્ર વ્રતી કુર્યાદથાવિધિ । અન્યત્ર હૈમી કર્તવ્યા તન્મૂર્તિઃ પૂજ-

॥૮૬॥ આ વ્રતમાં પ્રવર્તેલી સ્ત્રીઓએ ઉપવાસદિવસે શોક, રોદન, સૂતરનું
કાંતવું, બહુ વસ્ત્રોનું ધોવું, સીવવું અને કળહ નગ કરવો ॥૮૭॥ વ્રતપર
પુરૂષ રાત્રિએ કરવાની વિશેષ પૂજા માટે દિવસે યથાશક્તિ પુષ્પાદિ સમગ્ર
પૂજેપહારો મેળવી રાખી રાત્રિએ હરિની પૂજા કરે ॥૮૮॥ તે દિવસે પવિત્ર
પ્રદેશમાં કેળના થાંભલા, સુવસ્ત્રો, પુષ્પો, આસોપાલવના તથા આંબાના
પલ્લવો, ઇલાદિકવડે સમલંકૃત મંડપ કરે ॥૮૯॥ અનંતર તે મંડપના મધ્ય-
ભાગે રંગવલ્લીથી સુશોભિત ઉત્તમ પીઠ ઉપર રક્તાદિ પાંચ વર્ણના રંગોથી
રંગેલા આખા છણા ચોખાવડે વિરચેલા સર્વતોલદ્રનામના શુભ મંડળમાં
અથવા તંડુળના અષ્ટદળ કમળમંડળમાં છિદ્રવર્ણિત તામ્રકળશને જળથી
ભરીને વ્રતી સ્થાપન કરે ॥૯૦-૯૨॥ તે તાંબાના કળશમાં પંચરત્ન પંચપથ્ર-
વાદિ નાંખે. તે કળશની ઉપર શોભન અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિવડે રચેલા આસનમાં
યથાશક્તિ કરાવેલી સુવર્ણમયી શ્રીહરિકૃષ્ણની પ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠાપન કરે
॥૯૨॥ પ્રતિષ્ઠાપેલી તે પ્રતિમાની પૂજા કરે. જે મંદિરમાં લક્ષ્મિધર્મસહિત આ
શ્રીહરિકૃષ્ણની મૂર્તિ અચળા કે ચળા હોય ત્યાં તેનીજ પૂજા યથાવિધિ વ્રતી
કરે. અન્યત્રતો ઉક્તપ્રકારે હેમમયી પ્રતિમા કરાવીને તેને પૂજે ॥૯૩-૯૪॥

નાય તુ ॥૧૪॥ સ્થાપ્યાઽસ્ય દક્ષિણે ભક્તિર્વામે ધર્મસ્તથાવિધઃ ।
 પ્રત્યક્ સદ્ગુરુપણશ્ચાસ્ય સ્થાપ્યદ્વચ્ચં દધત્કરે ॥૧૫॥ પ્રદ્યુત્તશ્ચાનિ-
 રુદ્ધોઽગ્રે ધર્મભક્ત્યોઃ સચામરૌ । સ્થાપ્યૌ હરેરગ્રતઃ સ્થિતૌ
 રૌપ્યસ્તથોદ્ધવઃ ॥૧૬॥ ધર્માદ્યુપેતસ્ય હરેર્મદ્વાપૂજાં તતો વ્રતી ।
 વિધાય જાગરં કુર્યાત્તત્કથાશ્રવણાદિભિઃ ॥૧૭॥ અશક્ત ઉપવાસે
 તુ પૂજનાન્તે હરેર્નિશિ । કિञ્ચિત્કુર્યાત્ ફલાહારં પિબેદ્વા કુઢવં
 પયઃ ॥૧૮॥ પ્રાતઃ કૃત્વા પુનઃ પૂજાં કુર્યાત્તસ્ય વિસર્જનમ્ । વિપ્રાય
 પ્રતિમાં દત્ત્વા સતો વિપ્રાંશ્ચ ભોજયેત્ ॥૧૯॥ તતઃ સ્વજનૈઃ સાકં
 વ્રતી કુર્યાત પારણામ્ । एवं કૃતે વ્રતે સર્વે સફલાઃ સ્યુર્મનોરથાઃ
 ॥૨૦॥ પૂજનાદાવશક્તસ્તુ હરિમન્યસમર્ચિતમ્ । ભક્તયૈવ પ્રણમે-

આ શ્રીહરિકૃષ્ણના દક્ષિણભાગમાં સુવર્ણમયી ભક્તિમૂર્તિ સ્થાપવી. વામભા-
 ગમાં ધર્મદેવની સુવર્ણમયી મૂર્તિ સ્થાપવી. આ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનના
 પશ્ચિમભાગમાં સંકર્ષણ હસ્તમાં છત્ર ધારી રહેલા સ્થાપવા. ભક્તિધર્મના
 અગ્રભાગમાં પ્રદ્યુત્ત અનિરૂદ્ધ હસ્તમાં આમર ધારી રહેલા સ્થાપવા (તેમાં
 ધર્મદેવની આગળ પ્રદ્યુત્ત અને ભક્તિની આગળ અનિરૂદ્ધ જાણવા. આ
 સંકર્ષણાદિ ત્રણ શક્તિ અશક્તિને અનુસારે સુવર્ણમય કે રૂપામય જાણવા)
 તથા શ્રીહરિની આગળ અભિમુખ ઉદ્ધવજી રૂપામય સ્થાપવા ॥૮૫-૮૬॥
 તેપછી વ્રતકર્તા ધર્માદિસહિત તે ભગવાન શ્રીહરિની મહાપૂજા યથાવિધિ કરે.
 પછી તેમની દિવ્યકથાના શ્રવણકીર્તનાદિવડે જાગરણ કરે ॥૮૭॥ નિરાહાર
 ઉપવાસમાં અશક્ત તો રાત્રિએ હરિપૂજને પરિસમાપીને કૃણાહાર અલ્પ કરે
 અથવા આરપણપરિમિત પથને પિવે ॥૮૮॥ અનંતર પ્રાતઃકાળે ઉઠીને જ્ઞાન

દૃષ્ટ્વા તદ્ભક્તાંશ્ચ સતઃ પુમાન્ ॥૧૦૧॥ તાવતા પૂજનસ્યાસૌ પ્રાપ્તુ
 યાત્ફલમગ્નસા । एतद्भूतं सर्वथाऽतः कर्तव्यं सकलैर्नरैः ॥૧૦૨॥
 પ્રતિવર્ષ વિધાતવ્યં યાવજીવમિદં વ્રતમ્ । સ્ત્રીભિશ્ચ પુરુષૈઃ સર્વે
 ચાલવૃદ્ધાતુરાન્વિના ॥૧૦૩॥ યદા સ્વસ્યાનુકૂલ્યં સ્યાત્તદોદ્યાપન
 મસ્ય ચ । યથાશક્તિ વિધાતવ્યં તેન પૂર્ણ વ્રતં ભવેત્ ॥૧૦૪॥
 મુવ્રત ઉવાચ—एवमुक्तः स विप्रेण वैश्योऽभूद्ब्रूमानसः । व्रतं
 ચિકીર્ણુઃ પપ્રચ્છ વિધિમુદ્યાપનસ્ય તમ્ ॥૧૦૫॥ વૈશ્ય ઉવાચ—उद्या
 પનવિધિં ब्रूहि व्रतस्यास्य द्विजोत्तम ! । सम्पूर्णफलदयेन तद्
 वेद्भूतचारिणाम् ॥૧૦૬॥ બ્રાહ્મણ ઉવાચ—उद्यापनं विना नैव व्रतं
 સ્યાત્ફલદં તત । કર્તવ્યં તદ્યથાશક્તિ વિત્તશાઠ્ય ન કારયેત્
 ॥૧૦૭॥ પ્રતિમાસં નવમ્યાં તુ વ્રતં કૃત્વા યથાવિધિ । કાર્યમુદ્યા-

તે ભૂતિના દર્શન કરીને ભક્તિથીજ પ્રણામ કરે તથા શ્રીહરિના એકાત્મિક
 સેવક સાધુઓના દર્શન કરી ભક્તિથી પ્રણામ કરે ॥૧૦૧॥ તેટલામાત્રથી
 પણ આ અશ્વત્થ નર સાક્ષાત્ કરેલા પૂજનના ફળને તત્કાળજ પામે આ
 વ્રતનો આવો મહિમા છે માટે સકળજનોએ આ વ્રત સર્વથા કરવું ॥૧૦૨॥
 આ વ્રત પ્રતિવર્ષ બાળ વૃદ્ધ આતુરથકી બીજા સર્વકોઈ સ્ત્રીપુરુષોએ યાવ
 જીવ કરવું ॥૧૦૩॥ જ્યારે પોતાને આનુકૂલ્ય હોય ત્યારે આ વ્રતનું
 ઉદ્યાપન યથાશક્તિ કરવું તેથી આ વ્રત પરિપૂર્ણ થાય ॥૧૦૪॥

મુવ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન ! આ પ્રકારે રામશર્મા વિપ્રે કહેલો તે
 શિવગુપ્ત વૈશ્ય મનમા પ્રદર્પ પામીને વ્રત કરવાની ઈચ્છાથી ઉદ્યાપનવિધિને
 પુછવા લાગ્યો ॥૧૦૫॥ વૈશ્ય પુછેછે—હે દ્વિજોત્તમ ! આ હરિજયતીવ્રતનો
 ઉદ્યાપનવિધિ કહો, જે ઉદ્યાપનના અનુષ્ઠાનથી વ્રતની પૂર્તિ થતા વ્રતકર્તા
 ઓને તે વ્રત સંપૂર્ણ ફળ આપનાર થાય ॥૧૦૬॥ બ્રાહ્મણ કહેછે—હે વૈશ્ય
 વર ! સાબળો, ઉદ્યાપનના અનુષ્ઠાન વિના કોઈપણ વ્રત ફળ આપનાર
 નજ થાય, તો અવશ્ય યથાશક્તિ ઉદ્યાપન કરવુંજ તેમા વિત્તયોજ નજ
 કરવો ॥૧૦૭॥ ચૈત્રશુક્લનવમીને આરભીને પ્રતિમાસ શુક્લનવમીએ ઉપ
 વાસ પૂર્ણદિ વ્રત યથાવિધિ કરીને સવત્સરને અતે ઉદ્યાપન યથાવિધિ દેશ

પને તસ્ય દેશકાલાનુસારતઃ ॥૧૦૮॥ અથવોઘાપને કૃત્વા તત
આરમ્ભ્ય ચ વ્રતી । પ્રતિમાસં વ્રતં કુર્યાદ્વર્ષમેકં સમાહિતઃ ॥૧૦૯॥
ગુરુશુક્રાસ્તરહિતે મલમાસવિવર્જિતે । મઘૌ શુક્લનવમ્યાં તદિ-
ત્યમુઘાપનં ચરેત્ ॥૧૧૦॥ વિવાહાદૌ યથા નૃણાં ભવત્યુત્સાહ
આદરાત્ । તથૈવાત્રાપિ કર્તવ્ય ઉત્સાહશ્ચ યથાધનમ્ ॥૧૧૧॥ દેશા-
ન્તરે ભવેયુર્યે નિજસમ્બન્ધિનો જનાઃ । મિત્રાણિ હરિભક્તાશ્ચ પત્રૈ-
સ્તાંશ્ચ સમાહ્રયેત્ ॥૧૧૨॥ મઘોઃ શુક્લપ્રતિપદ આરમ્ભ્યાયં મહો-
ત્સવઃ । યથાધનં યથાશક્તિ કર્તવ્યો વ્રતચારિભિઃ ॥૧૧૩॥ પાલ-
નીયં વ્રહ્મચર્યં કથા શ્રવ્યાન્વહં હરેઃ । તદીયગુણપદ્યાનિ ગાત-
વ્યાનિ ચ ભક્તિતઃ ॥૧૧૪॥ હરેર્ભક્તા વ્રાહ્મણાશ્ચ સાધવો વ્રહ્મચા-
રિણઃ । નિત્યં ચન્દનપુષ્પાદ્યૈઃ પૂજ્યાર મોહ્યાશ્ચ શક્તિતઃ ॥૧૧૫॥
વિધિશ્ચ વ્રાહ્મણં પૃથ્વા પ્રાગષ્ટમ્યાં સુસાધયેત્ । ઉપહારાન્ યથા-

કાળને અનુસારે કરે ॥૧૦૮॥ અથવા વ્રતી પ્રથમ ઉઘાપન કરીને, તે દિનને
આરંભીને સાવધાન થઈ એકવર્ષપર્યંત પ્રતિમાસ તે આ વ્રતને કરે ॥૧૦૯॥
ગુરુશુક્રના અસ્તે રહિત, મળમાસાદિભેદે વર્જિત ચૈત્રમાસમાં શુક્લનવમીએ
આ ઉઘાપન આ રીતે કરવું ॥૧૧૦॥ વિવાહાદિકમાં નરોને જેમ મહાન્
ઉત્સાહ વર્તેછે તેમજ આ ઉઘાપનમાં મહાન્ ઉત્સાહ રાખવો અને વ્યયમાં
યથાધન આદર કરવો ॥૧૧૧॥ દેશાંતરમાં જે પોતાના દેહસંબન્ધી જનો
હોય, જે મિત્રજનો હોય, જે હરિભક્તજનો હોય, તે સર્વને મહોત્સવના
અનુભવમાટે મંગળપત્રિકાઓ મોકલીને બોલાવે ॥૧૧૨॥ આ વ્રતમાં પ્રવ-
ર્તવાએ યથાધન યથાશક્તિ ચૈત્રશુક્લ પ્રતિપદને આરંભીને આ ઉઘાપન-
રૂપ મહોત્સવ કરવો ॥૧૧૩॥ પ્રતિદિન વ્રતસમાપ્તિપર્યંત શ્રદ્ધાચર્ય પાળવું.
શ્રીહરિની કથા પ્રતિદિન ભગવત્પરાયણ સાધુજનથડી ભક્તિથી સાંભળવી.
ભગવાનનાં ગુણોને પ્રતિપાદન કરનારાં પ્રીર્તનો ભક્તિથી ગાવાં ॥૧૧૪॥
હરિના ભક્ત વ્રાહ્મણો સાધુઓ શ્રદ્ધાચારિઓ ચંદનાદિકવડે નિત્ય પૂજવા અને
યથાશક્તિ શ્રદ્ધાદરપૂર્વક તેમને જમાડવા ॥૧૧૫॥ હરિજયંતીવ્રતના વિધિને
ભણનારા વિપ્રને પુછીને તેણે કહેલા પૂજનોચિત ઉપહારો પૂર્વદિને આરંભી-

વિત્તં હરિકૃષ્ણાર્ચનોચિતાન્ ॥૧૧૬॥ કૃત્વાદ્વિકં નવમ્યાં ચ સર્વે
 તોમદ્રમણ્ડલમ્ । શોભનં કારયેદ્દિપ્રેર્મણ્ડપે નિર્મિતે શુભે ॥૧૧૭॥
 ચતુર્ભિઃ કદલીસ્તમ્ભૈરામ્રાશોકાદિપલ્લવૈઃ । પુષ્પૈઃ ફલેશ્ચ સદ્ભક્તૈઃ
 શોભયેત્તં ચ દર્પણૈઃ ॥૧૧૮॥ તામ્રાન્વા મૃન્મયાનઘૌ ફલશાનઘ
 દિક્ષુ ચ । સ્થાપયેન્મધ્યદેશે તુ તામ્રજં ચાવ્રણં ઘટમ્ ॥૧૧૯॥ પૂર્ણી-
 ફલ તામ્રમુદ્રા તણ્ડુલા લઙ્કુકસ્તથા । પૃથક્પૃથક્ષિધેયાશ્ચ ફલ
 શેષુ તતોઽષ્ટસુ ॥૧૨૦॥ સ્થાલવદ્દેણુપાત્રાણિ તેષ્વઘ્ન સ્થાપયેત્તતઃ ।
 નાલિકેર પૃથક્તેષુ દ્વે દ્વે વલ્લે સિતે પુમાન્ ॥૧૨૧॥ મધ્યમં તામ્ર
 ફલશ જલેનાપૂર્ય તત્ર ચ । ફલં સરત્ત્વં નિક્ષિપ્ય તામ્રપાત્રં પિધા-
 પયેત્ ॥૧૨૨॥ મૃદુવલ્લાસને તત્ર સૌવર્ણી પ્રતિમાં હરેઃ । યથાશક્તિ
 કૃતાં ધર્માદ્યુપેતાં સ્થાપયેત્તતઃ ॥૧૨૩॥ યથાવિધિ મહાપૂજા
 કુર્યાન્નિશિ મહોત્સવમ્ । મહાભિષેકં ચ મહાનૈવેદ્યં તત્ર કારયેત્
 ॥૧૨૪॥ પૂજાવિધિં સમાપ્યાથ હરેસ્તત્કૃત્વણાદિભિઃ । વિધાય

એજ યથાધન તૈયાર કરે ॥૧૧૬॥ નવમીએ પ્રાત નિત્ય આદ્વિક કરીને
 પવિત્ર પ્રદેશમાં રચેલા શુભ મડપમા મુશોભન સર્વતોલદ્રમણ વિપ્રોપાસે
 કરાવે ॥૧૧૭॥ તે મડળને ચાર કેળના થાલલા, આમ આસોપાલવના પાલો,
 પુષ્પો, ફળો, સદ્ભક્તો અને દર્પણાદિકવડે સમલકૃત કરે ॥૧૧૮॥ આઠ
 દિશામાં તામ્રમય કે મૃત્તિકામય આઠ કળશોને સ્થાપન કરે મધ્યભાગે તો
 તામ્રમય છિદ્રવર્ણત કળશને સ્થાપન કરે ॥૧૧૯॥ તેપછી તે આઠ કળશ
 સ્થાનોમાં સોપારી તામ્રમુદ્રા તણુળ અને લઙ્કુકને પૃથક્ પૃથક્ સ્થાપન કરે
 ॥૧૨૦॥ તેપછી મતી પુરૂષ તે આઠ કળશોમાં થાળ જેવા વાસના પાત્રો અષ્ટ
 પરિમિત સ્થાપન કરે. તે વશપાત્રોમાં પૃથક્ પૃથક્ નાળીયેર એક એક
 અને બે બે શુકલ નવીન વસ્ત્રને સ્થાપન કરે ॥૧૨૧॥ મધ્યમ પ્રધાન તામ્ર
 કળશને જળથી ભરીને તેમાં ફળ રત્નસહિત નાળીને તે કળશને તામ્રપા-
 ત્રથી ઢાકે ॥૧૨૨॥ તેપછી તે તામ્રપાત્રમાં ક્રોમળ વસ્ત્રમય આસન પાથ-
 રીને તેમાં યથાશક્તિ મુવર્ણથી કરાવેલી ધર્મભક્તિસહિત હરિપ્રતિમાને સ્થાપે
 ॥૧૨૩॥ તેની યથાવિધિ મહાપૂજા કરે. તેમાં રાત્રિએ મહોત્સવ કરાવે તથા

જાગરં પ્રાતઃ પુનઃ પૂજાં સમાચરેત્ ॥૧૨૫॥ હોમમણોત્તરશતં
 મન્ત્રેણાષ્ટાક્ષરેણ ચ । તિલાજ્યપાયસદ્રવ્યૈસ્તતોઽર્ચેદ્ધર્ણિનો દ્વિજાન્
 ॥૧૨૬॥ ઘેનું પયસ્વિનીં દદ્યાત્પાત્રવિપ્રાય સાદરમ્ । દ્વેમશ્ચક્રી
 રૂપ્યચુરાં તામ્રપૃષ્ઠીં સુલક્ષણામ્ ॥૧૨૭॥ ઘેનોઃ પાત્રસ્ય ચાલામે
 સ્વસ્યાશકૌ ચ વા પુમાન્ । દદ્યાત્તન્નિષ્કયદ્રવ્યં કુર્યાદ્વાપિ જપા-
 દિકમ્ ॥૧૨૮॥ તિલપાત્રં ચાજ્યપાત્રં દદ્યાત્સ્વર્ણં ચ શક્તિતઃ ।
 અન્નવસ્ત્રાદ્યદ્વિધં પદં દેયં દ્વિજાય ચ ॥૧૨૯॥ શય્યાદાનં તતઃ
 કુર્યાત્તદશકઃ સુસ્વાસનમ્ । દદ્યાત્તતશ્ચ વસ્ત્રાણિ દમ્પત્યોરચિ-
 તાનિ સઃ ॥૧૩૦॥ કૌશેયાનિ તાનિ દદ્યાત્કાર્પાસાન્યથવાઽધનઃ ।
 સિંથાણિ વા તતઃ કુર્યાત્સાક્ષદેવવિસર્જનમ્ ॥૧૩૧॥ ઘર્ણિભ્યો
 ઘાન્યવિપ્રેભ્યો દદ્યાદૃષ્ટી ઘટાંશ્ચ તાન્ । પ્રતિમાસહિતં કુમ્ભં મધ્યમં
 મહાભિષેક મહાનૈવેદ્ય કરાવે ॥૧૩૨॥ એરીતે શ્રીહરિની પૂજનો વિધિ સમાપ્ત
 કરીને પછી તેમની કથાના શ્રવણકીર્તનાદિવડે ભગરણુમાં અવશેષ રાત્રિને
 નિર્ગમન કરીને, પ્રાતઃ સ્નાન કરી ફરી પૂજને કરે ॥૧૨૫॥ તદનંતર અષ્ટ-
 ક્ષર મંત્રથી તલ ઘૃત અને પાયસ દ્રવ્યવડે પ્રત્યેક અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮)
 આહુતીને હોમે. હોમને અંતે વર્ણિઓ, સાધુઓ અને વિપ્રોને ચંદન પુષ્પ
 અક્ષતાદિવડે પૂજે ॥૧૨૬॥ બદુ દુધવાળી, સોનાની શીંગડીયોવાળી, રૂપાની
 ખરીયોવાળી, તાંબાના પૃષ્ઠભાગવાળી અને સારા લક્ષણવાળી ગાય પાત્ર
 વિપ્રને આદરથી આપે ॥૧૨૭॥ ગાયના અલાભમાં કે સત્પાત્રના અલાભમાં
 અને પોતાની અશક્તિમાં પ્રતિકર્તા જન ગાયના મૂલ્ય જોટલું દ્રવ્ય આપે
 અથવા મંત્રાવૃત્તિ સ્તોત્રપાઠાદિકને કરે ॥૧૨૮॥ તિલથી ભરેલું પાત્ર, ઘૃતથી
 ભરેલું પાત્ર અને યથાશક્તિ સુવર્ણ સત્પાત્રને આપવું તથા અનવશ્યાદિ અષ્ટ-
 પ્રકારનું પદ વિપ્રને આપવું ॥૧૨૯॥ તેપછી મતી શય્યાદાન કરે. શય્યાદાન
 કરવા અશક્તો સુખકર આસનમાત્રને આપે. પછી દંપતીને ઉચિત વસ્ત્રો
 આપે ॥૧૩૦॥ તે વસ્ત્રો રેશમી આપે અથવા અધન સુતરાઉ આપે અથવા
 મિશ્રિત-રેશમ સુતરે મિશ્રિત કે કેટલાંક રેશમી અને કેટલાંક સુતરાઉ
 આપે. પછી અંગદેવસહિત શ્રીહરિનું વિસર્જન કરે ॥૧૩૧॥ સ્થાપેલા આઠ

ગુરવેડર્પયેત્ ॥૧૩૨॥ મૂયર્સીં દક્ષિણાં દત્ત્વા સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ મૂરિશઃ ।
 મોજયેદલ્પવિત્તસ્તુ વિશતિં દ્વાદશાપિ વા ॥૧૩૩॥ નવમ્યા નિશ
 આરમ્ભ્ય પાલનાન્દોલનોત્સવઃ । કૃષ્ણદ્વિતીયાપર્યન્તં વીક્ષ્યશ્ચ વ્રત-
 ચારિમિઃ ॥૧૩૪॥ એવં કૃતે વિધાને તુ વ્રત સમ્પૂર્ણતામિયાત્ ।
 મનોરથાશ્ચ સફલાસ્તેન સ્યુર્વતચારિણામ્ ॥૧૩૫॥ કુર વ્રતં
 ત્વમપ્યેતન્મિત્રત્વાદ્દિમિતે હિતમ્ । ઇદં પુત્રફલં પ્રાપ્ય તેન
 મુક્તિં ચ યાસ્યસિ ॥૧૩૬॥ સુમત ઉવાચ—ઇત્યુક્તઃ સ સુધીર્વંદ્યો
 નિશ્ચિત્ય હરિમીશ્વરમ્ । વિશ્વસ્તો વિપ્રવચને તં પ્રવક્તોડમવદ્દદમ્
 ॥૧૩૭॥ ગૃહમેત્ય સમાર્યોડથ વ્રત ચક્રે યથાવિધિ । કાલેનાસ્તેન
 સત્પુત્રં પ્રસાદાત્પ્રાપ સ પ્રભોઃ ॥૧૩૮॥ તતોડન્યે વહ્વો મક્તાઃ
 સ્વસ્કાર્યસ્ય સિદ્ધયે । વ્રતમેતદ્વિધાયાપુર્વાન્નિહતં સકલં ફલમ્

દિક્કળશો વર્ણુઓને કિંવા અન્ય વિપ્રોને આપે પ્રતિમાસહિત મધ્યમ કુલ
 ગુરૂ આચાર્યને આપે ॥૧૩૨॥ ઘણી દક્ષિણા ગ્રાહણોને આપે પછી બહુ
 વિપ્રો સાધુઓ અને વર્ણુઓને યથાતૃપ્તિ જમાડે અત્પવિત્ત અશક્ત તો
 બીશ કે આર ગ્રાહણ સાધુઓને જમાડે ॥૧૩૩॥ વ્રતકર્તાઓએ નવમીની
 રાત્રિને આરભીને બાળરૂપ ભગવાનનો પ્રવર્તતો પાવણુમા ગુલાવાનો જે
 ઉત્સવ તેનુ અવશ્ય કૃષ્ણદ્વિતીયાપર્યંત દર્શન કરવુ ॥૧૩૪॥ આ રીતે શ્રીહ
 રિજયતીવ્રત ઉક્ત નિયમપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરતા સપૂર્ણતાને પામે તેથી વ્રત-
 કર્તાઓના સકળ મનોરથો સફળ થાય ॥૧૩૫॥ હે વૈશ્ય-ર ! મિત્રભાવથી
 મેં આ તમને હિત કહ્યુ તે આ વ્રતને તમે કરો તેથી તમને આ લોકમા
 પુત્રલાભ થશે અને પરલોકમા મોક્ષને પણ પામશો ॥૧૩૬॥

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે વિપ્રવરે કહેવો તે સુશુદ્ધિ
 વૈશ્ય મિત્ર વિપ્રના વચનમા વિશ્વાસ પામીને, શ્રીહરિકૃષ્ણને સર્વેશ્વરપણે
 નિશ્ચય કરીને તે ભગવાનના દૃઢ શરણને પામ્યો ॥૧૩૭॥ તેપછી તે વૈશ્યે
 ત્યાથી ઘેર જઇને વિપ્રના વચનને અનુસારે ભાર્યાસાથે શ્રીહરિજયતીવ્રત
 યથાવિધિ શ્રદ્ધાથી કર્યુ પ્રભુ શ્રીહરિના પ્રસાદથી અત્પજ કાળમા તે વૈશ્ય
 સત્પુત્રને પામ્યો ॥૧૩૮॥ તદનંતર બીજા બહુ ભક્તો પોતપોતાના કર્મની

॥૧૩૯॥ इति प्रोक्तो मया भूप! जयन्तीविधिरुत्तमः । हरि-
णस्य भक्तानां वाञ्छितोऽभीष्टसिद्धिदः ॥१४०॥ भक्त्या पुमान्
यः शृणुयाज्जयन्त्या विधिं हरेर्यः परिकीर्तयेद्वा । तौ प्राप्नुयातां हि
फलं व्रतस्य हरेः प्रसादात्स्वमभीप्सितं च ॥१४१॥ इति श्रीसत्सङ्गि-
जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्यमप्रकरणे श्रीहरिजयन्तीव्रतविधिरूप-
नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

સુમત ઉવાચ—નારાયણસ્ય ચરિતમિતિ તે મદ્ગલપ્રદમ્ । ભવત્પ્ર-
શ્નાનુસારેણ ક્રમેણ કથિતં નૃપ ! ॥૧॥ તત્રાદિતસ્તે કથિતો હિમાદ્રૌ
ચદરીવને । સમાગમો મહર્ષીણાં નરનારાયણેન ચ ॥૨॥ ધર્મસ્યાપિ

સિદ્ધિભાટે આ વ્રતને કરીને વાંછિત સકળ ફળને પામ્યા ॥૧૩૯॥ હે રાજન!
આ પ્રકારે મેં શ્રીહરિકૃષ્ણના ભક્તોએ ઇચ્છેલો, વાંછિત સમય અર્થને
આપનારો ઉત્તમ શ્રીહરિજયન્તીવ્રતવિધિ ભગવદ્ગુણરસને બળુનારા શુશ્રૂષુ
તમને કહી સંભળાવ્યો ॥૧૪૦॥ જે પુરૂષ તે આ હરિજયન્તીવ્રતવિધિને
ભક્તિથી સાભળે અથવા કીર્તન કરે તે બન્ને પણ શ્રીહરિના પ્રસાદથી અનુ-
ધાન કરેલા વ્રતનું જે ફળ તેને પામે અને સર્વ સ્વેષિસતને પામે ॥૧૪૧॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે શ્રીહરિજયન્તીવ્રતવિધિ-
નિરૂપણનામૈકોનસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૯॥

અધ્યાય ૭૦ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન! સકળ લોકોના કલ્યાણ
કારણે કૃપાથી પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થએલા ભગવાન શ્રીનારાયણનું સમય મગળને
આપનારું ચરિત્ર જણાવું તમારા પ્રશ્નને અનુસારે મેં આ પ્રકારે અનુક્રમે કહ્યું
॥૧॥ તેમાં પ્રથમ હિમાદ્રિવિષે વર્તતા બદરીકાશ્રમમાં નરનારાયણસાથે મરી-
મ્યાદિ મહર્ષિઓનો સમાગમ તમને કહ્યો તથા મહર્ષિઓએ કહેલું ભારત
ભૂમિમાં થએલા અધર્મોદ્ધવનું નિવેદન કહ્યું ॥૨॥ હે નૃપ! તત્ત.પર શ્રીનારા-

૧ આ અધ્યાયમાં આ સત્સંગિજીવનસૂક્ષિત સંઘાશ્રનો અંશપ્રમા વિષયાનુક્રમ
અને તેનો સર્વથી ઉત્કર્ષ નિરૂપ્યો છે.

સ્ત્રિયા તત્રાગમનં ચ તતઃ પરમ્ । શાપાદુર્વાસસો નૃત્વમેતેપાં
 કથિતં નૃપ ! ॥૩॥ ઉદ્ધવસ્ય ચ ધર્મસ્ય મૂર્તેશ્ચ જનનં ભુવિ । કૃપીણાં
 ચાપિ કથિતં ધર્મોદ્દાહસ્તતઃ પરમ્ ॥૪॥ અસુરોપદ્રુતસ્યાય ધર્મસ્ય
 સદ્ધ યોપિતઃ । રામાનન્દસ્વામિગુરોઃ સમાશ્રય ઉદીરિતઃ ॥૫॥
 પુનર્દેવ્યાંશભૂપાદૈઃ ક્લેશિતસ્ય વૃપસ્ય ચ । હનૂમદાશયા પ્રોકો
 ગેહાદ્દન્દાવનાગમઃ ॥૬॥ વિષ્ણુયાગારાધિતસ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્યેક્ષણાદિ
 ચ । ધર્મસ્ય શાપશ્ચારણ્યે દ્રૌણેઃ પ્રોકતસ્તતઃ પરમ્ ॥૭॥ શાપશ્ચ
 વિન્ધ્યવાસિન્યા આસુરાણામુદીરિતઃ । પ્રાદુર્ભાવોત્સવઃ પ્રોક-
 ત્તતો ધર્મગૃહે હરેઃ ॥૮॥ તન્નામકર્મ ચૌલં ચ કાલીદત્તોપમર્દ-
 નમ્ । પૌગણ્ડલીલાડયોધ્યાયાં હરેશ્ચ વ્રતવન્ધનમ્ ॥૯॥ હરિગીતા
 તતો ભક્તિધર્મદિવ્યગતિસ્તથા । તતો હરેઃ પ્રવ્રજ્યા ચ મૈરવીય-

યણુસમીપે ધર્મદેવનુ મૂર્તિપત્નીસાથે આગમન પણુ કહ્યું. ત્યા લગવત્સકૃતપને
 અનુસારે થએલો દુર્વાસાઋષિનો શાપ અને તેને અનુસારે તે સર્વનો મનુ
 બ્યભાવ કહ્યો ॥૩॥ તેજ શાપને અનુસરીને ઉદ્ધવજી ધર્મદેવ મૂર્તિદેવી અને
 અન્ય મહર્ષિઓનુ ભૂમિમા માનુષભાવથી અવતરણુ કહ્યું તત પર ધર્મદેવનુ
 ભક્તિદેવીસાથે વિવાહમગળ કહ્યું ॥૪॥ ત્યારપછી અસુરોએ પીડા પમાડતા
 ભક્તિભાર્યાસાથે તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલા ધર્મદેવને થએલો ઉદ્ધવાવતારભૂત
 રામાનન્દસ્વામી સદ્ગુરુનો સમાશ્રય કહ્યો ॥૫॥ ફરી દૈત્યાશભૂત ભૂપાદિકે
 જ્વેશ આપેલા ધર્મદેવનુ આરાધનથી સતુષ્ઠ થએલા માતૃતિની આશાથી ગૃહ
 થકી વૃદાવનમા આગમન કહ્યું ॥૬॥ તે પછી વિષ્ણુયાગથી આરાધેલા શ્રીકૃ-
 ષ્ણના ધર્મને તથા મરીચ્યાદિમુનિઓને થએલા સાક્ષાત્ દર્શન વરપ્રદાનાદિક
 કહ્યું તેપછી અરણ્યમા અશ્વત્થામાથકી ધર્મદેવને શાપની પ્રાપ્તિ કહી ॥૭॥
 ત્યારપછી વિન્ધ્યવાસિની દેવીથકી કાળીદત્તાદિ આસુરોને પ્રાપ્ત થએલો શાપ
 કહ્યો તેપછી ધર્મદેવના ભવનમા ભગવાન શ્રીહરિનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવતમને
 કહ્યો ॥૮॥ તેપછી શ્રીહરિનો ભતકર્મસસ્કાર નામસસ્કાર ચૌળસંસ્કારાદિ
 કહ્યું તેપછી કાળીદત્તનો પરાભવ કહ્યો તેપછી અયોધ્યામા આવેલા શ્રીહ-
 રિની પૌગડલીળા કહી તથા ઉપનયનસસ્કાર કહ્યો ॥૯॥ તેપછી માતાને

પરાજયઃ ॥૧૦॥ પુલ્હાધન ઉક્તં ચ ભાસ્કરસ્ય પ્રતાપનમ્ । યોગ-
ન્યાસઃ પિરૈકાદિનહારાક્ષપરાજયઃ ॥૧૧॥ તત ઉત્કલદેશીયા-
નુરત્તલપરામવઃ । તીર્થયાત્રા હરેશ્ચોક્તા પાર્વતીશકરેક્ષણમ્ ॥૧૨॥
પ્રોક્તસ્તતો લોજપુર જૌહ્વવીયસમાગમઃ । રામાનંદસામિનોઽય
દર્શનં ચાસ્ય શિષ્યતા ॥૧૩॥ હરેર્ગુરુત્વસ્વીકારો દિવ્યભાવપ્રદર્શ-
નમ્ । પરાજયો મેઘજિતઃ સ્વપ્રતાપપ્રદર્શનમ્ ॥૧૪॥ પ્રાદુષ્કારઃ
સમાધીનાં કૃષ્ણરૂપપ્રદર્શનમ્ । નારાયણસ્ય ગીતોક્તા લોભાદીનાં
ચ દુષ્ટતા ॥૧૫॥ અહિંસાધર્મસ્ય ભુવિ સ્થાપનં હરિણા કૃતમ્ ।
પ્રોક્તસ્તતઃ સંવાદઃ સદ્વાક્ષાભયમૂખજોઃ ॥૧૬॥ અભયસ્ય પ્રાર્થ-

મિષ કરીને પ્રકાશેલી હરિગીતા કહી. તેપછી લક્ષ્મીધર્મને દિવ્યગતિની પ્રાપ્તિ
કહી તથા ભગવાનનો ગૃહત્યાગ કહ્યો. તેપછી વનમાં વટવૃક્ષવત્સી ભૈરવનો
પરાજય કહ્યો ॥૧૦॥ તત્તર પુલહાધમમા તપોનિષ્ઠ ભગવાનને સાક્ષાત્
સૂર્યદેવનો સાક્ષાત્કાર કહ્યો. તેપછી ઓપાળયોગિસમીપે ભગવાને કરેલો
યોગાભ્યાસ કહ્યો. તેપછી શ્રીહરિએ કરેલો પિરૈકાદિ મહાશાક્રોનો પરા-
જય તમને કહ્યો ॥૧૧॥ તેપછી ભગવાને ઉત્કળદેશમાં કરેલો આસુરસંઘનો
પરાજય, ભગવાનની તીર્થયાત્રા, પાર્વતીશકરનું સાક્ષાત્ દર્શન, ઇત્યાદિ તમને
કહ્યું ॥૧૨॥ તેપછી લોજપુરમાં ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનંદસ્વામીના
સમાશ્રયવાળા મુકાનંદાદિ ત્યાગિઓને યએલો શ્રીહરિસમાગમ કહ્યો તેપછી
રામાનંદસ્વામીનું શ્રીહરિને યએલું દર્શન કહ્યું પછી તે સ્વામીનો શ્રીહ-
રિએ કરેલો શિષ્યભાવસ્વીકાર કહ્યો તે પછી રામાનંદસ્વામીના આશ્રયથી
તેમના શિષ્યોનો ગુરુભાવસ્વીકાર કહ્યો (એરીતે પ્રથમ પ્રકરણનો અનુક્રમ
છે) તેપછી વાપિકોત્સર્ગપ્રસંગે ભક્તોને પોતાના દિવ્યભાવનું પ્રદર્શન, મેઘ
જીત વણિકનો પરાજય અને માગરોળમાં મતવાદિઓને સ્વપ્રતાપપ્રદર્શન
કહ્યું ॥૧૩-૧૪॥ તેપછી સમાધિઓનો અહ્મુત પ્રાદુર્ભાવ કહ્યો. તેમાં
કૃષ્ણસ્વરૂપનું દર્શનાદિ કહ્યું. પછી નારાયણગીતા અને લોભાદિ દોષોની
દુષ્ટતા કહી ॥૧૫॥ અનંતર ભગવાને ભૂમિમાં પ્રવતવિદ્યા અહિંસાધર્મનું
સ્થાપન, તેપછી ખટ્વાગ રાજર્ષિ અને અભય ભૂપનો સંવાદ, સ્વારપછી

નયા હરેદુર્ગપુરાગમઃ । ગવેન્દ્રભૂમિપાલાય વરદાનમથોદિતમ્
 ॥૧૭॥ ઉદ્ધવાધ્વપ્રકટનં નાનાગ્રામપુરેષ્વથ । હરેર્ધિવરણં તત્ર ધર્મ-
 સ્થાપનમજ્ઞસા ॥૧૮॥ નાનાયદ્ધવિધાનં ચ કૌલાદિમતલ્પ્પન્દનમ્ ।
 હરેર્દિગ્વિજયઃ પ્રોક્તો નિવાસો દુર્ગપત્તને ॥૧૯॥ ભક્ત્યુત્કર્ષશ્ચોત્ત-
 માદેર્હરિસેવાવ્યવસ્થિતિઃ । સવિસ્તરં તતઃ પ્રોક્તો હ્યન્નકૂટમહો-
 ત્સવઃ ॥૨૦॥ તતઃ સમાસ્વજુદિનં ભક્તસહ્જાનુરક્ષનમ્ । પ્રકાશનં
 ચ સત્સદ્ગદીપસ્ય હરિણા કૃતમ્ ॥૨૧॥ ધર્મરક્ષા તતઃ સ્પર્શવિવે-
 કસ્તેન કીર્તિતઃ । ધર્મસિદ્ધિશ્ચ નિષ્કામશુદ્ધિશ્ચોક્તં સદાહ્નિકમ્
 ॥૨૨॥ કૃષ્ણસ્વરૂપાદ્વૈતં ચ કૃષ્ણમન્ત્રજપે વિધિઃ । એકાદશીવિધાનં
 ચ પ્રબોધન્યુત્સવો મહાન્ ॥૨૩॥ વૃત્તાલયપુરેઽથોક્તઃ પુષ્પદોલો-
 ત્સવો મહાન્ । પુરાણશ્રવણસ્યાથ વિધિઃ સર્વો નિરૂપિતઃ ॥૨૪॥

અભયભૂપતિની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું દુર્ગપુરમાં પધારવું, તદનંતર ભગવાને
 ગવર્નર ભૂપાળને આપેલું વરદાન, અનંતર છાસાસુઓમાટે ઉદ્ધવસંપ્રદાયનું
 શિવરામવિપ્રપ્રતિ પ્રકાશન, તેપછી અનેક ગ્રામ નગરોમાં ભગવાનનું લોક-
 નુઅહાથે વિચરણ, ત્યાં ત્યાં ભગવાને કરેલું અનાયાસથી ધર્મસ્થાપન, તેપછી
 નાનાવિધ યજ્ઞોનું આચરણ, કૌલાદિમતનું ખંડન, ત્યાં ત્યાં ભગવાને કરેલો
 દિગ્વિજય અને તેપછી દુર્ગપુરમાં શ્રીહરિનો નિવાસ તમને કહ્યો. (આરીતે
 દ્વિતીય પ્રકરણનો અનુક્રમ છે) ॥૧૬-૧૮॥ ત્યારપછી ઉત્તમરાત્રિ જ્યા
 લલિતા આદિકની ભગવાનવિષે ભક્તિનો ઉત્કર્ષ કહ્યો. હરિસેવામાં પરમા
 અવસ્થા કહી અને તેપછી અન્નદ્વૈતમહોત્સવ સવિસ્તર નિરૂપણ કર્યો ॥૨૦॥
 તેપછી પ્રતિદિન ભગવાને કરેલું સભામાં સદુપદેશથી ભક્તસંઘનું અનુરંજન
 કહ્યું અને શ્રીહરિએ કરેલું સત્સંગદીપનું પ્રકાશન કહ્યું ॥૨૧॥ તેપછી
 ભગવાને ધર્મરક્ષા, સ્પર્શવિવેક, ધર્મસિદ્ધિ, નિષ્કામશુદ્ધિ અને સાધુઓનો
 આહ્નિક વિધિ કહ્યો ॥૨૨॥ તેપછી ભગવાને કૃષ્ણસ્વરૂપનું અદ્વૈત, કૃષ્ણમંત્ર-
 જપનો વિધિ, એકાદશીમતવિધિ અને મહાન્ પ્રબોધનીઉત્સવ કહ્યો ॥૨૩॥
 અનંતર વૃત્તાલયપુરમાં ભગવાને કરેલો મહાન્ પુષ્પદોલોત્સવ કહ્યો (આ
 રીતે તૃતીય પ્રકરણનો અનુક્રમ છે) તદનંતર પુરાણશ્રવણનો સર્વ વિધિ

શ્રીમદ્ભાગવતસ્યોક્તં માહાત્મ્યં તુ વિશેષતઃ । જન્માષ્ટમ્યુત્સવઃ
પ્રોક્તસ્તતઃ સારઙ્ગપત્તને ॥૨૫॥ નાગટકપુરે યાનં તતઃ પ્રોક્તં હરે-
નૃપ ! પશ્ચાલે ગમનં તત્ર પ્રોક્તઃ શ્રુત્યર્થનિર્ણયઃ ॥૨૬॥ તતઃ શ્રીન-
ગરે પ્રોક્તા નરનારાયણસ્ય ચ । પ્રતિષ્ઠા વિધિવત્પ્રોક્તા ભુજઙ્ગનગરે
ચ સા ॥૨૭॥ વૃત્તાલયે પ્રતિષ્ઠોક્તા લક્ષ્મીનારાયણસ્ય ચ । આગમો
દ્વારિકેશસ્ય તત્ર ચોક્તસ્તતઃ પરમ્ ॥૨૮॥ તત્સ્ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણ-
યશ્ચ નિરૂપિતઃ । સ્ત્રીકારઃ પુત્રયોશ્ચોક્તો ગુરુત્વે સ્થાપનં તયોઃ
॥૨૯॥ વટપત્તન ઉક્તં ચ સહપેર્ગમનં હરેઃ । સિંહજિદ્ધપસન્માનઃ
શિક્ષાપટ્ટ્યાશ્ચ લેખનમ્ ॥૩૦॥ દોલોત્સવઃ શ્રીનગરે માહ્યદેશા-
ગમો હરેઃ । રાધાકૃષ્ણસ્ય ધૌરેયનગરે સ્થાપનં તતઃ ॥૩૧॥ દીક્ષા-
વિધેશ્ચોપદેશસ્તસ્ય ભૂમૌ પ્રવર્તનમ્ । વ્રતોત્સવાનાં ચ વિધિઃ
સાધુધર્માનુશાસનમ્ । ॥૩૨॥ જ્ઞાનોપદેશશ્ચ તતઃ સાક્ષ્યશાસ્ત્રાર્થ-

અને શ્રીમદ્ભાગવતનો મહિમા વિશેષપણે કહ્યો. તેપછી સારંગપુરમાં જન્મા-
ષ્ટમીનો મહોત્સવ કહ્યો ॥૨૪-૨૫॥ હે નૃપ ! તેપછી ભગવાનનું નાગકકા
પુરમાં ગમન અને પંચાળાગ્રામમાં ગમન કહ્યું. ત્યાં દ્વિતાદ્વિત શ્રુતિઓના
અર્થનો નિર્ણય કહ્યો ॥૨૬॥ તેપછી શ્રીનગરમાં ભગવાને યથાવિધિ કરેલી
નરનારાયણદેવની પ્રતિષ્ઠા તથા ભુજનગરમાં કરેલી નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા
કહી ॥૨૭॥ તતઃપર વૃત્તાલયપુરમાં ભગવાને કરેલી લક્ષ્મીનારાયણાદિકની
પ્રતિષ્ઠા અને તે વૃત્તાલયમાં દ્વારકાધીશનું આગમન કહ્યું ॥૨૮॥ તેપછી
ત્રિયુગશબ્દાર્થનું નિરૂપણ, તેપછી ભગવાને કરેલો દત્તપુત્રસ્વીકાર અને પુત્ર-
પણે સ્વીકારેલા અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીરનું આત્મચરિત્રમાં સ્થાપન નિરૂપ્યું
॥૨૯॥ તેપછી વટપત્તનમાં યુનિમંડળસહિત શ્રીહરિનું ગમન, સયાશ્રવ
રાજાએ કરેલું શ્રીહરિનું અતિશય સન્માન અને શિક્ષાપત્રીનું લેખન કહ્યું
॥૩૦॥ અનંતર અમદાવાદમાં ભગવાને કરેલો પુષ્પદોલોત્સવ, તેપછી શ્રીહ-
રિનું લાલદેશમાં પધારવું, તેપછી ધોલેરામાં રાધાકૃષ્ણ (મદનમોહન)નું
પ્રતિષ્ઠાપન કહ્યું ॥૩૧॥ તેપછી દીક્ષાવિધિનો ઉપદેશ, તેનું ભૂમિમાં પ્રવર્તન,
વ્રતોત્સવોનો વિધિ અને સાધુધર્મોનો ઉપદેશ (ધર્મામૃત) કહ્યો ॥૩૨॥ તે

નિશ્ચયઃ । તતો ધર્મોપદેશશ્ચ કથિતસ્તે નરાધિપ ! ॥૩૩॥ વર્ણા
નામાશ્રમાણાં ચ તદ્વાહ્યાનાં ચ સર્વેશઃ । સ્ત્રીણાં ચ કથિતા ધર્મા
હરિણા તત્ર વિસ્તરાત્ ॥૩૪॥ મહતાં ચ લઘૂનાં ચ સર્વેપામેનસાં
તથા । પ્રાયશ્ચિત્તવિધાનં ચ કૃચ્છ્રાણાં લક્ષણાનિ ચ ॥૩૫॥ જીર્ણ-
દુર્ગે પ્રતિષ્ઠોક્તા દ્વારિકાધીશ્વરસ્ય ચ । તતો ધર્માશ્ચ કથિતા
નૈષ્ઠિકુબ્રહ્મચારિણામ્ ॥૩૬॥ ગોપીનાથસ્ય ચ તતઃ પ્રતિષ્ઠા દુર્ગ
પત્તને । સાઙ્ગયોગસ્યોપદેશો યોગશાસ્ત્રાર્થસદ્ગ્રહઃ ॥૩૭॥ ચરદાનં
તતઃ પ્રોક્તં શતાનન્દમહર્ષયે । સત્સદ્ગિજીવનસ્યાથ તેનૈવ ચ વિધા-
પનમ્ ॥૩૮॥ સ્ત્રીયાવિર્ભાવહેતોશ્ચ વિચારો ભક્તબોધનમ્ । હરેર-
ન્તર્ધિલીલોક્તા જયન્ત્યાશ્ચ વિધિસ્તતઃ ॥૩૯॥ એવં મયા તે નૃપતે !
હરેશ્ચરિતમદ્ભુતમ્ । ઉક્તં ક્રમેણ સકલં યથા પૃષ્ઠં ત્વયા તથા ॥૪૦॥

પછી જ્ઞાનોપદેશ અને સાખ્યશાસ્ત્રાર્થનુ નિરૂપણ કહ્યું (એરીતે અનુર્થ પ્રક
રણનો અનુક્રમ છે) હે રાજન્ ! તેપછી ધર્મોપદેશ તમને કહ્યો તેમા
વર્ણો, આશ્રમો, તે થકી બાહ્ય વર્તતા અને સ્ત્રીયોના સર્વ ધર્મોનું નિરૂપણ
વિસ્તારથી કર્યું ॥૩૩-૩૪॥ ત્યારપછી ગુરૂલુક સમય પાપોનો પ્રાયશ્ચિત્ત-
વિધિ અને આદ્રાચણાદિ કૃચ્છ્રમતોના લક્ષણો કહ્યા ॥૩૫॥ તેપછી જુનાગ
ઢમા ભગવાને કરેલી દ્વારિકાધીશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કહી અને તે પછી નૈષ્ઠિક
વર્ણિઓના ધર્મો કહ્યા ॥૩૬॥ તેપછી દુર્ગપત્તનમા શ્રીગોપીનાથજીની પ્રતિષ્ઠા
કહી તે પછી સાગ યોગનો ઉપદેશ અને યોગશાસ્ત્રાર્થનો સારસમૂહ કહ્યો
॥૩૭॥ તેપછી શતાનન્દમહર્ષિને શ્રીહરિએ આપેલું વાંછિત સત્સંગિજીવન
થયવિરચનરૂપ વરદાન કહ્યું અને તે દ્વારાજ સત્સંગિજીવનસંસિત સમ્પ્રદા-
યનુ વિરચન કહ્યું ॥૩૮॥ ત્યારપછી પોતાના પ્રાદુર્ભાવપ્રયોજનની પરિ-
પૂર્ણતાનુ પર્યાલોચન, ભક્તોને ભગવાને આપેલો ઝોધ અને ભગવાનની
અતર્ધાનલીલા કહી તેપછી શ્રીહરિજયતીનો વિધિ કહ્યો ॥૩૯॥

હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ પ્રકારે જેમ તમે પુછ્યુ તેમ કળિમળના
અપહરણમાટે અવનિર્મા અવનરેલા સમસ્તદેવદેવ કૃપાનિધિ ભગવાન
શ્રીહરિનુ સમય દિવ્ય ચરિત્ર તમને મેં અનુક્રમે કહી સંભળાવ્યું ॥૪૦॥

સત્સંગિજીવનમિદં શાસ્ત્રં પરમપાવનમ્ । શતાનન્દો મુનિઃ કૃત્વા
મામપાઠ્યદક્ષસા ॥૪૧॥ મયા તે કથિતં સર્વં પ્રીત્યા શુશ્રૂપવે
નૃપ ! । વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરમ્ ॥૪૨॥ સન્તં
તમીર્શં ભુવિ સંશ્રિતા યે સત્સંગિનસ્તે કથિતા હિ તેપામ્ । ભવ-
ત્યદો જીવનમેવ યસ્માત્તત્સર્વથા સેવ્યમિદં સદા તૈઃ ॥૪૩॥ એતસ્ય
પઠનાદેવ વેદાદેઃ પાઠજં ફલમ્ । દ્વિજન્મા પ્રાપ્તુયાન્નનં સર્વેયજ્ઞ-
ફલં તથા ॥૪૪॥ ચાતુર્વર્ણ્યો નરઃ સ્ત્રી ચા શ્રુત્વૈતત્ પરમાદરાત્ ।
દ્વહ લોકે પરે ચાપિ પ્રાપ્તુયાત્સુખમીપ્સિતમ્ ॥૪૫॥ બ્રાહ્મણઃ પ્રાપ્તુ-
યાદ્દુદ્ધિમાધિપત્યં ચ વાહુજઃ । સમ્પદં શ્રવણાદસ્ય વૈદ્યઃ શૂદ્ર-
સ્તથા સુખમ્ ॥૪૬॥ યૈન યૈન ચ કામેન પઠેદ્વા શૃણુયાદિદમ્ । તં
તમાપ્નોતિ પુરુષો નિષ્કામો ભક્તિમુત્તમામ્ ॥૪૭॥ પુરશ્ચરણમેતસ્ય

સત્સંગિજીવન નામનો આ પરમપાવન નિબંધ સ્વયં વિરચીને શતાનન્દમુ-
નિએ અને તત્વથી લખાવ્યો છે નૃપ ! તે ગુરૂવરની કૃપાથી વિજ્ઞાનને પામેલા
મેં સકળ વેદ શાસ્ત્ર પુરાણોના સારભૂત સર્વોત્તમ આ શાસ્ત્ર પ્રીતિથી સાલ-
ળવા ઇચ્છતા તમને સર્વાંશે કહી સંભળાવ્યું ॥૪૧-૪૨॥ આનું ‘સત્સંગિ-
જીવન’ એવું નામ સાર્થક છે, કેમતો ભૂમિમા સમ્બળદવાચ્ય પરબ્રહ્મ
પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિના ચરણના જે આશ્રિતો તે સત્સંગિઓ કહ્યા છે. સંસાર-
વિપથી સમૂર્જિત તેઓનું સંજીવન આ શાસ્ત્ર છે. માટેજ શ્રેયની લાલ-
સાવાળા સર્વ સત્સંગિઓએ આ શાસ્ત્ર સદાય સર્વથા-શ્રવણપઠનાદિવડે
સેવવું ॥૪૩॥ દ્વિભલિ આ શાસ્ત્રના પઠનથીજ વેદાદિકના પઠનથી અને
સર્વ યજ્ઞોના આચરણથી જે ફળ મળે તેને નિશ્ચે પામે ॥૪૪॥ આર્ય વર્ણુમા
વર્તતો નર કે નારી પરમાદરથી આ શાસ્ત્રને સાબળીને આ લોકમાં અને
પરલોકમાં પણ ઇપ્સિત સુખને પામે. એને દુઃખલેશનો પ્રસંગ નથી ॥૪૫॥
બ્રાહ્મણ આ શાસ્ત્રના શ્રવણથી ઉત્તમ બુદ્ધિને પામે, ક્ષત્રિય નિષ્કટક રાજ્યને
પામે, વૈશ્ય ધનસમૃદ્ધિને પામે અને શૂદ્ર સત્પુરૂષસેવાસુખને પામે ॥૪૬॥
જે સકામ જન જે કામને ધારીને આ શાસ્ત્રનો પાઠ કરે કે શ્રવણ કરે તે
તેતે કામને પામે. નિષ્કામ નરતો ઉત્તમ-એકાંતિથી ભક્તિને પામે ॥૪૭॥

યે કરિષ્યન્તિ ચ દ્વિજાઃ । સર્વે મનોરથાસ્તેષાં સિદ્ધિમાપ્સ્યન્તિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૪૮॥ ધર્મ જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં ભક્તિ વા યે વુમુક્તસવઃ । નરાઃ
 સ્યુસ્તૈરયં ગ્રન્થઃ સેવનીયઃ પ્રયત્નતઃ ॥૪૯॥ યેષાં નિઃશ્રેયસેચ્છા
 સ્યાતૈરયં તુ વિશેષતઃ । શ્રોતવ્યઃ પઠનીયશ્ચ ગ્રન્થોઽમીષ્ઠફલપ્રદઃ
 ॥૫૦॥ ઇતજ્ઞાનવતાં પુંસાં જ્ઞેયં કિંચિન્ન શિષ્યતે । તસ્માત્સર્વેપ્રય-
 ત્નેન સેવ્યોઽયં સ્વહિતાર્થિભિઃ ॥૫૧॥ નારાયણાય મુનયે કૃપ્ણાય
 હરયે નમઃ । શતાનન્દાય ગુરવે તદ્ધક્ષાય નમોનમઃ ॥૫૨॥ ઇતિ
 રાજા સુવ્રતેન મુનિવર્યેણ કીર્તિતમ્ । નારાયણસ્ય ચરિતં સ શ્રુત્વા
 મુદિતોઽવ્રવીત્ ॥૫૩॥ ધન્યોઽહં મુનિશાર્દૂલ ! સફલં મે નૃજન્મ

ને દ્વિજે આ પ્રબન્ધનું પુરસ્કરણ અષોટ્તરશતપારાયણ૩૫ કરશે તેમના
 સમસ્ત મનોરથો નિશ્ચે સિદ્ધ થશે ॥૪૮॥ ધર્માર્થી ધર્મને પામે, જ્ઞાનાર્થી
 જ્ઞાનને પામે, વૈરાગ્યાર્થી વૈરાગ્યને પામે અને ભક્ત્યર્થી ભક્તિને પામે, માટે
 ધર્માદિકની ઇચ્છાવાળા નરોએ આ ગ્રંથ પ્રયત્નથી પરાપ્રીતિપૂર્વક સેવવો
 ॥૪૯॥ જે જનોને આત્મિક કટ્યાણની લાલસા હોય તેમણેતો અભીષ્ટ
 ફળને આપનારો આ પ્રબન્ધ વિશેષપણે સાંભળવો અને પાઠ કરવો ॥૫૦॥
 આ ગ્રંથમાં કહેલા અર્થના જ્ઞાનવાળા પુરુષોને કિંચિતપણુ ભણવાનું અવ-
 શેષ રહેતું નથી, કિંતુ સર્વાર્થને ભણે છે. માટે હિતાર્થી જ્ઞાસુ જનોએ આ
 ગ્રંથ સર્વ પ્રયત્નથી સેવવો ॥૫૧॥ એરીતે ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રામૃતથી
 પરિપૂર્ણ સમ્પ્રજ્ઞ સાંભળવા ઇચ્છતા સત્પાત્રભૂત રાત્રને કહીને, અતે
 સુમતમુનિ પ્રબન્ધપ્રતિપાદ્ય સ્વેદદેવને અને નિબન્ધકાર ગુરૂને પ્રણામ કરે
 છે—જે આ અક્ષરધામી પરશ્વક્ષ પરમાત્મા આનંદમય હોવાથી કૃષ્ણનામથી
 કહેલા, સ્વાશ્રિતોનાં સમગ્ર કર્મોને હરનાર હોવાથી હરિનામથી કહેલા,
 આ સર્વ જગતમાં અદર બહાર વ્યાપીને વર્તતા હોવાથી નારાયણનામથી
 કહેલા છે. આ માનુષ લોકમાં ધર્મસ્થાપનમાટે અવતરેલા મુનિવૃત્તિ તે ભગ-
 વાન્ શ્રીહરિને વારેવારે નમસ્કાર છે તથા જે તેમના એકાંતિક આત્મિક
 ભક્ત શતાનંદમુનિ મારા ગુરૂ છે તેમને વારેવારે નમસ્કાર છે ॥૫૨॥ આ
 પ્રકારે મુનિવર્ય સુમને કહેલું નારાયણચરિત્ર સાંભળીને તે પ્રતાપસિંહ રાત્ર

ચ । સમાગમેન ભવતો જાતમેવ ન સંશયઃ ॥૫૪॥ નારાયણચરિ-
ત્રાણિ શ્રુત્વાનન્દો મહાન્ હૃદિ । મહામુનેઽય જાતો મે વક્તું
શક્તોમિ તં ન હિ ॥૫૫॥ ત્વં તુ ધન્યોઽસિ યેનેહ સાક્ષાત્સંસે-
વિતો હરિઃ । વશીકૃતઃ સ મત્કયા ચ કૃપાપાત્રં તથાઽસ્ય ચ ॥૫૬॥
સતાં પરોપકારિત્વમસ્તિ સ્વાભાવિકં મુને । । અસ્માદશાં હિ વોધાય
ચરસિ ત્વં ધરાતલે ॥૫૭॥ અહં ચ તવ શિષ્યોઽસિ ત્વામેવ
શરણં ગતઃ । કુરુ મેઽનુગ્રહં યેન સાક્ષાદીક્ષેય તં પ્રભુમ્ ॥૫૮॥
इति प्रतापसिंहेन सोऽर्थितो मुनिराह तम् । यथाश्रुतं हरि-
राजन् ! ध्याय दास्यति दर्शनम् ॥५९॥ ग्रन्थमेतં તુ ચે પ્રીત્યા શ્રુણુ-

પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા (આ શતાનંદમુનિની ઉક્તિ છે) ॥૫૩॥ હે મુનિવર્ય !
આપના સમાગમથી હું ધન્ય થયો છું. મારૂં આ માનુષ જન્મ સફળ થયું,
એમાં સંશયજ નથી. હે મહામુને ! હાલમાં આપનાથકી સાંભળેલા નારાય-
ણચરિત્રથી જે આ મહા આનંદ હૃદયમાં વૃદ્ધિ પામ્યોછે તેને હું કહેવા
સમર્થ નથી અપાર આ આનંદ છે ॥૫૪-૫૫॥ હે સુવ્રતમુને ! તમે તો ધન્ય
છો, જે તમે અહીં તે પરમપુરૂષ સાક્ષાત્ અક્ષરધામી શ્રીહરિ દર્શન સ્પર્શ-
ન અર્થનાદિવડે રૂડીરીતે સેવ્યા છે. જેની સેવાને બ્રહ્માદિદેવોપણ પામતા નથી
તે ભગવાન તમે ભક્તિથી વશ કરી દીધા છે તે ભગવાનના તમે કૃપાપાત્ર
છો ॥૫૬॥ હે મુને ! તમારા જેવા સાધુઓની પરોપકારપરાયણતાજ સ્વભા-
વસિદ્ધ છે. કેમતો તમે અમારા જેવા, અસાધારણકારમાં પડેલાઓને સહજોધ
આપવા ભૂતળમાં વિચરો છો ॥૫૭॥ હે મુને ! મારે તમેજ એક શરણ
છો તમારો શિષ્ય એવો હું તે મારી ઉપર તમે અનુગ્રહ કરો, જેથી તે
પ્રભુ શ્રીહરિનું સાક્ષાત્ દર્શન મને થાય ॥૫૮॥ આ પ્રકારે પ્રતાપસિંહ પ ર્થિવે
પ્રાર્થના કરેલા સુવ્રતમુનિ તેમનાપ્રતિ બોલ્યા કે-હે રાજન્ ! જે પ્રકારે
તમે મારાથકી તે ભગવાનનું સ્વરૂપ સાંભળ્યું છે તે પ્રકારે તેમનું એકાગ્ર
મનથી ધ્યાન કરો. તે કૃષ્ણાનિધિ ભગવાન તમને સ્વસ્વરૂપનું દર્શન પોતેજ
આપશે ॥૫૯॥ જે જનો આ સત્સંગિજીવન સમ્પાદનને પ્રીતિથી સાંભળે
તેમને ભગવાન શ્રીહરિ પોતાનું સાક્ષાત્ દર્શન આપેજ. એમ મારા ગુરૂ

યુસ્તેભ્ય ઈશ્વરઃ । દયાત્સ્વદર્શનં ચેતિ શતાનન્દ ઉવાચ મામ્ ॥૬૦॥
 તતઃ સ ભૂપતિર્નત્વા સુવ્રતં સુસ્થિરાસનઃ । યથાશ્રુતં હરિં દધ્યૌ
 હૃદયે દૃઢનિશ્ચયઃ ॥૬૧॥ અપરોક્ષાનુભૂતેર્હિં ગુરોસ્તસ્ય પ્રસાદતઃ ।
 તચ્છારાશ્રુતિપુણ્યાચ્ચ સ દદર્શ હરિં હૃદિ ॥૬૨॥ તેજઃપુજાન્તરે
 સાક્ષાત્કોટિકન્દર્પસુન્દરમ્ । સમર્ચ્યમાનં ભક્તૈસ્તં દૃષ્ટ્વા લેમે મુદં
 પરામ્ ॥૬૩॥ વ્યુત્થિતોઽથ મુનિર્નત્વા પ્રસન્નઃ પ્રાહ ભૂપતિઃ ।
 કૃતાર્યોઽહં હિ જાતોઽસ્મિ પ્રસાદાત્તવ નિશ્ચિતમ્ ॥૬૪॥ નૃપં પ્રાહ
 મુની રાજન્નિત્યં ધ્યાયાઃ સદા હરિમ્ । સ્વધર્મસ્થો ભજેસ્તં ચ
 લપ્સ્યસે તત્પદં પરમ્ ॥૬૫॥ અઞ્ચૈવ પાવને ક્ષેત્રે નિવસંસ્તં ભજેઃ

શતાનન્દમુનિએ મને પૂર્વે કહ્યું હતું ॥૬૦॥ તદનંતર તે ભૂપતિ પ્રતાપસિંહ
 મુનિ સુવ્રતને પ્રણામ કરીને, સુસ્થિર આસનવાળા થઈ ‘ભગવાન્ દર્શન
 આપશેજ’ એવા દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક જેવા સાબળ્યા છે તેવા શ્રીહરિના હૃદ
 યમા ધ્યાનપરાયણ થયા ત્યારે ભગવાનના પ્રત્યક્ષ અનુભવે પરિપૂર્ણ તે ગુરુ
 સુવ્રતમુનિના અનુગ્રહથી અને સત્સંગિજીવન સમ્પાદના અવલુગ્ન્ય
 સુકૃતના અતિશયથી ભગવાન્ શ્રીહરિ મુપ્રસન્ન થઈને રાજના હૃદયમા પ્રાક-
 ર્ભવ્યા તેજ પુજ્યમધ્યે વિરાજમાન, કોટિકદર્પસરખા સુદર, મુક્ત ભક્ત-
 નોએ સર્વત દિવ્ય ઉપચારોવડે પૂજેલા, ક્ષરાક્ષરાતીત, અક્ષરધામાધિપતિ
 ભગવાન્ શ્રીહરિના સાક્ષાત્ દર્શન પામીને રાજ પરમાનંદને પામ્યા
 ॥૬૧-૬૩॥ એરીતે ભગવાનના સ્વહૃદયમા પ્રત્યક્ષ દર્શન થયા પછી ધ્યાન-
 થકી બહાર આવેલા ભૂપતિ પ્રસન્ન થઈને મુનિ સુવ્રતને પ્રણામ કરી બે
 હાથ બેડીને જોડ્યા કે-હે મુને ! તમારા અનુગ્રહથી હું કૃતાર્ય થઈ ગયો
 છું કેમતો તમારા અનુગ્રહથી તે ભગવાને હૃદયમા ધ્યાનમાત્રથી પોતાના
 અસાધારણ દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો ॥૬૪॥ આ રીતે કહેલા મુનિ
 સુવ્રત તે પ્રતાપસિંહરાજ પ્રત્યે જોડ્યા કે-હે રાજન્ ! આજ પ્રકારે પ્રતિ
 દિન સ્વધર્મનિષ્ઠ થઈને તે શ્રીહરિનું સદા ધ્યાન કરો તેથી તમે તેમના
 સકળમુનિજનપ્રાર્થનીય પરપદને પામશો ॥૬૫॥ આજ પરમ યવિત્ર ક્ષેત્રમા
 (જગન્નાથપુરીમા) રહીને તે શ્રીહરિને પરા પ્રીતિથી સદા ભજો આ પ્રકારે

સદા । इत्युक्त्वा प्रणतो राज्ञा ययौ क्षेत्रान्तरं मुनिः ॥६६॥ राजापि
तत्र निवसन् भजनप्रेम्णा हरिं सदा । कालेनाल्पेन गोलोकं तद्धाम
परमं ययौ ॥६७॥ अचणं मङ्गलं यस्य कीर्तनं यस्य मङ्गलम् । स्मरणं
मङ्गलं यस्य स हरिर्मङ्गलं क्रियात् ॥६८॥ अधर्मसर्गोत्खननस्य
कर्ता धर्मान्वयस्याधिकपुष्टिकर्ता । स प्रीयतां मेऽखिलपापहर्ता
हरिः स्वभक्तैः सह दुःखहर्ता ॥६९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे पञ्चमપ્રકરણે પ્રન્યાનુક્રમણિકાનિરૂપણનામા સપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

સમાપ્તં પંચમપ્રકરણમ્ । સમાપ્તં સત્સંગિ-
જીવનસંછાસત્રમ્ ।

કૃપાથી રાજાને કહીને તે રાજાએ ભક્તિથી પ્રણામ કરેલા સુવ્રતમુનિ ત્યાંથી
અન્ય ક્ષેત્રપ્રતિ ચાલ્યા ગયા ॥૬૬॥ સુવ્રતમુનિ ગયા પછી તે રાજા પ્રતાપ
સિંહપણુ તેજ જગન્નાથપુરીમાં રહીને, પરા ભક્તિથી ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણને
સદા ભજવાથી અદપજ કાળમાં તે ભગવાનના સકળમુકાજનોએ સંસેવેલા
પરમ ધામ ગોલોકને પામી ગયા ॥૬૭॥ ‘મંગળ આદિ જેમાં છે, મંગળ
મધ્યે જેમાં છે, મંગળ અંતે જેમાં છે એવાં શાસ્ત્રો પ્રખ્યાતિને પામે છે’
આવા વચનને મનમાં ધારીને અંતે અંતે મંગળ કરે છે-જે શ્રીહરિનું
શ્રવણ કીર્તન અને સ્મરણુ સ્વયં મંગળસ્વરૂપ હોઇને સર્વના મંગળને કરનાર
છે તે મંગળમૂર્તિ ભગવાન્ શ્રીહરિ વક્ષા શ્રોતા સર્વેના મંગળને કરો ॥૬૮॥
અધર્મસર્ગને સમૂળ નાશ કરનારા, ધર્મસર્ગની અધિક પુષ્ટિને કરનારા, સમસ્ત
પાપ તથા દુઃખને હરનારા, એવા તે શ્રીહરિ ભગવાન્ સ્વામિનારાયણુ મારી
ઉપર પ્રસન્ન થાવ તથા તેમના સમગ્ર ભક્તો પ્રસન્ન થાઓ ॥૬૯॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પંચમપ્રકરણે
પ્રન્યાનુક્રમણિકાનિરૂપણનામા સપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

સર્વેશ્વરેશ્વરો મહાધામનાયોઽસિલેષ્ટદઃ ।

વેદવર્ણયશા મેઽસુ પ્રસન્નઃ શ્રીહરિઃ સદા ॥૧॥

સમાપ્તં પંચમપ્રકરણમ્ ।

સમાપ્તં સત્સંગિજીવનસંછાસત્રમ્ ।

સત્સદ્ગિજીવનશુદ્ધિપત્રમ્ ।

અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્.	પૃષ્ઠ	પાત્રિકા
ભૂમિકામાં—			
વિનયની	વિનયથી	૨૦	૨૨
અને	એમ	૨૫	૯
સ્તુતિથી	સ્તુતિથી	૨૯	૪
માત્રથી	માત્રથી	૩૯	૧૧
દેશાતર	દેશાતર	૪૮	૨૩
દીધુ	દીધુ	૫૪	૩
સપરિવાર	સપરિવાર	૫૪	૭
સપરિવાર	સપરિવાર	૫૯	૧૯
આણુ	આણુ	૬૨	૨૨
માહાત્મ્યમાં—			
જેવુ છે	છે	૫	૧૩
પ્રવેશ	પ્રવેશ	૨૫	૨૦
વિધિ	વિધિ	૩૨	૧૭
જીવને	જીવને	૩૯	૨૧
વિપયાનુક્રમશિકામાં—			
પરાપણુ	પરાયણુ	૫	૧૦
શુકલ	કૃષ્ણુ	૧૭	૧૫
પ્રથમ પ્રકરણમાં—			
દર્શનથી	દર્શનની	૩૫	૧૧
વસ્તુકસારા	વસ્તુકસારા	૬૧	૨૭
એટલા	એટલા	૧૧૪	૧૫

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पंक्ति.
जक्षणम्	लक्षणम्	२२५	१
दयार्द्रदृष्टि	दयार्द्रदृष्टि	२४७	१७
उपद्रुतौ	उपद्रुतौ	२५२	१
मञ्ज	वञ्ज	२७०	२७
कर्णेभिः	कर्णेभिः	२८४	९
नथी	नभी	३१२	२१
पत्रिकाओ	पत्रिकाओ	३३५	२१
शुक्राष्टम्यां	शुक्राष्टम्यां	३५०	६
सङ्गतौ	सङ्गतौ	३५८	८
शूद्रो	शूद्रो	३७३	१३
मुमुक्षुओ	मुमुक्षुओओ	३८६	६
विशेषभूत	विशेषभूत	४०३	५
वायुना	पायुना	४१२	२४
दशमी	द्वादशी	५२२	१५
प्रह्वर	प्रह्वर	५६४	१८
साक्षारणां	साधारणां	६०८	१
नुद्धरते	नुद्धरते	६११	१५
रसना	रशना	६४०	२४
निवधिक	निरवधिक	६८६	१३
व्याख्यात्	व्याख्यात्	६९८	१

द्वितीय प्रकरणभां—

त्वमूजीवय	त्वमुजीवय	४५	३
सङ्गस्तादश	सङ्गं तादश	६८	२
शिष्याओ	शिष्योओ	६७	२१
धनतो	धननो	१०८	१४

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठ.	पंक्ति.
छे छे	छे छे	१४२	२२
श्रीनरिनी	श्रीहरिनी	१८५	२३
शुद्धन	शुद्धना	२४८	२९
रानन	रानना	२४८	२३
पद्मिन्दे	पद्मिन्दे	४०९	२६
भाणपुवा	भाणपुवा	४२४	१३
प्रत्यमात्मा	प्रत्यगात्मा	४६४	२५
भैरेय	भैरेय	४८०	१८
पार्थिवोने	पार्थिवोने	४८७	५
वृक्षा	वृथा	४८८	८
गणोदक	गणोदक	५१६	१८
आपवानो	आपवानो	५६१	१४

तृतीय प्रकरणम्—

विलय	विलय	२५	११
लक्ष्य	लक्ष्य	२६	१४
वच श्रुति	वच श्रुति	३०	७
वभाषुवा	वभाषुवा	७५	२७
समुद्रन	समुद्रन	८६	१८
पित आदि	पिता आदि	८४	१२
नयनगोचर	नयनगोचर	१२१	२१
नयनगोचन	नयनगोचर	१३६	८
दग्धो	दग्धो	१८१	१८
दग्धो	दग्धो	१८३	२२
नभो	नभो	२०२	२६
अनवति	अनवति	२१८	१४

અગ્રદ્વમ્.	શુદ્ધમ્.	પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.
સ્વાર્થપ્રવૃત્તિ	સ્વાર્થપ્રવૃત્તિ	૨૨૪	૨૩
નૃંદ્ય	નૃંદ્ય	૨૩૧	૨
અભિનવ	અભિલવ	૨૪૩	૨૨
નારજીને	નારદજીને	૩૦૬	૧૮
સંસ્કરીકરણુ	સંસ્કરીકરણુ	૩૪૪	૨૧
સ્વતિકા	સ્વસ્તિકા	૨૮૯	૯
વ્યુત્પત્તિ	વ્યુત્પત્તિ	૨૯૪	૧૭
શ્રુતીરિતિ.	શ્રુતીરિતિ:	૨૧૫	૧
અવયવે	અવયવે	૨૯૬	૧૬
નિરાજે છે	નિરાજે છે	૨૯૯	૧૨
કાર્યાર્થ	કાર્યાર્થ	૩૦૨	૧
નારજીને	નારદજીને	૩૦૬	૧૮
યથાર્થ	યથાર્થ	૩૧૨	૨૩
આદિક	આદિક	૩૧૬	૮
યાસની	યાસથી	૩૨૪	૧૨
ઉતાસીન	ઉદાસીન	૩૩૨	૨૫
મયા નીતં	મયાનીતં	૩૮૪	૧
સસામ	સમામ	૪૦૩	૨૨
કાર્યકાર્ય	કાર્યકાર્ય	૪૪૩	૧૫
સંપેક્ષમાં	સંક્ષેપમા	૪૪૬	૨૪
ખાણુ	ખીણુ	૪૮૧	૧૫
આવેલી	આપેલી	૪૮૫	૧૮
પ્રતિચ્છદિ	પુરે પ્રતિચ્છદિ	૫૪૬	૪
તાસ્તાન્	તાસ્તાન્	૬૪૬	૪
ગુરુપત્નીએ	ગુરુપુત્રીએ	૬૬૯	૧૫
સંહિત	સંહિત	૬૮૬	૨૦
યથાવિધિ	યથાવિધિ	૬૯૩	૨૩

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पक्ति.
लोभ	लाभ	३८८	२०
निषध	निषेध	४०१	१७
डोर्ध	कार्ध	४०३	२५
उप२कार	उपकार	४०८	८
२लाधा	२लाघा	४१५	२७
औपाधिके	औपाधिक	४३८	२४,
विक्रोरोने	विकारोने	४६१	१८
पतिपत्नी	पतिवत्नी	५१४	८
अथेततना	अथेतनना	६४८	१४

पंथमप्रदृशुभां—

मर्वसिद्धदा	सर्वसिद्धिदा	४४	५
द्वादस्या	द्वादश्या	६२	१
धर्मापदेशे	धर्मोपदेशे	६५	१४
नाभनी	नाभधी	६८	२७
कषुवडे	कषुवडे	८६	८
मिच्छिता	मिच्छता	८७	२
प्रशस्त	प्रशस्त	८८	२७
धातुओ॥	धातुओ	८५	२७
तथ	तथा	१२०	२६
शु८३	शु०३	१३७	२३
शक्ति	शक्ति	१४०	३
अत्यत	अत्यत	१५०	१८
अन्यक्षनी	अन्यनी	१५१	१२
विक्षेपिप	विक्षेपमि	१५७	४
वसेद्वेदे	वसेद्वेदे	१८३	१
अतरिक्ष	अतरिक्ष	२०२	२७

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पंक्ति.
बोगवेछे	बोगवेछे	२४८	२३
देवी	देवी	२६५	१५
ओणावीने	ओणावीने	२८०	१३
भर्त्सय	भर्त्सये	२९७	२
कुलटा	कुलटा	२८७	११
क्षर्तामां	क्षर्ता	३१८	२६
कदापि	०	३२०	२१
शेकुलां	शेकुलां	३३२	२६
देवसंभन्धि	देवसंभन्धि	३५२	१३
भुञ्जीतौपव	भुञ्जीतौपव	३८४	७
तेनोओमां	तेनोओमां	३८८	१४
एतः	एत-	४४२	३
लघुं	लघु	४५२	६
निर्दय	निर्दय	४५३	२२
नेतु	नेतुं	४६१	७
रदि	नदि	४७०	१७
तदनंतर	तदनंतर	५०२	२६
जडलतर	जडलतर	५१४	१३
प्राप्त	प्राप्त	५१६	२३
माहात्म्यातिशये	माहात्म्यातिशये	५५०	२५
सर्वा	सर्वा	५६१	८
स्वीकारवा	स्वीकारवा	५५७	२२
व्यापार	व्यापार	६११	१८
दुष्कर्म	दुष्कर्म	६२१	१०
पादादि	पादादि	६३५	२१